Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΟΥ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΑΠΟ
ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ
ΜΕΧΡΙ
ΤΟΥ ΟΙΚΟΥ
ΤΟΥ
ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

Ὁ ἐν Φιγαλείᾳ τῆς Ἀρκαδίας ναὸς τοῦ Ἐπικουρίου Ἀπόλλωνος.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Ο ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΕΠΙ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ πρόκειται νὰ διεξέλθωμεν τὰ κατὰ τὴν πρώτην ξενικὴν κυριαρχίαν εἰς ἣν ὑπέκυψε τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος. Συνήθως τὰ ἔθνη τῶν ὁποίων παύσῃ ἡ πολιτικὴ αὐτονομία, ὑπολαμβάνονται ὡς μὴ ἔχοντα ἱστορίαν. Ὄχι διότι ὁ πολιτικὸς βίος εἶναι τὸ μόνον τῆς ἱστορίας ἀντικείμενον, ἀλλὰ διότι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκλιπόντος τοῦ πολιτικοῦ βίου, μαραίνεται καὶ ὁ κοινωνικὸς καὶ ὁ διανοητικός. Τοιοῦτό τι δὲν συνέβη ποτὲ εἰς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ ἰδίως δὲν συνέβη ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ μεταπλάσωσιν ἡμᾶς κατὰ τὸ ἑαυτῶν ὁμοίωμα καὶ οὐδ' αὐτοὺς τοὺς πολιτικοὺς ἡμῶν θεσμοὺς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξηφάνισαν. Καθὼς ὁ ποταμὸς τῆς Θεσσαλίας Τιταρήσιος, περὶ οὗ ὁ ποιητὴς ἐν τῷ Β τῆς Ἰλιάδος λέγει·

> ὅς ρ' ἐς Πηνειὸν προΐει καλλίρροον ὕδωρ,
> οὐδ' ὅ γε Πηνειῷ συμμίσγεται ἀργυροδίνῃ,
> ἀλλά τέ μιν καθύπερθεν ἐπιρρέει ἠύτ' ἔλαιον,

οὕτως ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία δὲν ἴσχυσε ν' ἀναμιχθῇ μετὰ τοῦ ἀργυροδίνου ἑλληνικοῦ ἔθνους. Δὲν ἐννοοῦμεν βεβαίως ὅτι τὸ ἔθνος ἡμῶν παρέμεινεν ἀναλλοίωτον. Ἐννοοῦμεν μόνον ὅτι δὲν ἐξελατινίσθη. Ἄλλας ὅμως ἀλλοιώσεις ἔπαθε πολλάς. Αἱ ἀλλοιώσεις αὗται ἤρχισαν ἀπὸ τῶν τελευταίων χρόνων τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ βίου. Μετ' ὀλίγον ὅμως προσέλαβε νέαν ζωὴν διὰ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ ἅμα ὁ μακεδονικὸς ἑλληνισμὸς

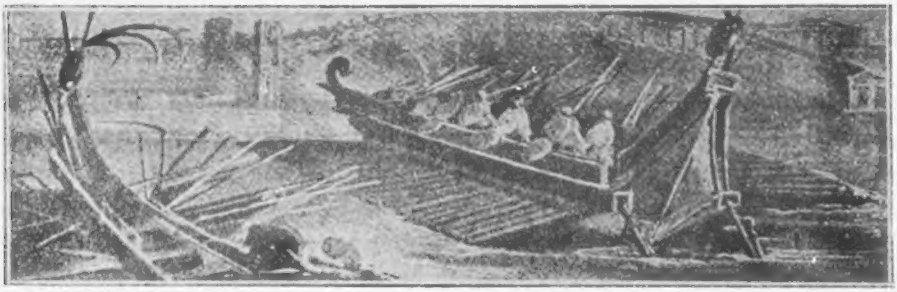
ἐδέησε νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, τὸ ἔθνος προσεκτήσατο διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ κατὰ θείαν ὄντως οἰκονομίαν, νέας πάλιν ἠθικὰς δυνάμεις τοσοῦτον ἰσχυρὰς ὥστε μετὰ τρεῖς ἑκατονταετηρίδας αὐτὴ ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ αὐτῷ τὴν ἡγεμονίαν τῆς Ἀνατολῆς.

Εἴδομεν ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ πῶς καὶ πότε τὰ διάφορα τοῦ ἑλληνισμοῦ τμήματα ἀπέβαλον τὴν πολιτικὴν αὐτονομίαν. Ἀλλ' ἡ Ρώμη δὲν ἐνήσκει πάντοτε ὁμοιομόρφως τὴν κυριαρχίαν αὐτῆς. Συνήθως αἱ κατακτηθεῖσαι χῶραι ἐδιῳκοῦντο ὡς ἐπαρχίαι. Δηλαδὴ εἰς ἑκάστην αὐτῶν ἐπέμπετο κατ' ἔτος ἀνώτατος ἐπίτροπος τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς, τὸν ὁποῖον οἱ Ἕλληνες ὀνομάζουσι «στρατηγὸν» ἢ «ἀνθύπατον». Ὁ ἀνθύπατος εἶχε παρ' ἑαυτῷ, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν αὐτοῦ καθηκόντων, ἕνα ἢ πλειοτέρους βοηθοὺς καλουμένους «παρέδρους» ἢ «πρεσβευτάς»· καὶ πλὴν τούτων «ταμίαν», πρὸς καταλογισμὸν καὶ εἴσπραξιν τῶν προσόδων τῆς ἐπαρχίας, αἵτινες συνίσταντο εἰς τὸν προσωπικὸν φόρον καὶ εἰς τὸν ἔγγειον, τὸν εἰσπραττόμενον ἢ εἰς χρήματα ἢ εἰς αὐτούσια προϊόντα. Τινὲς τῶν ἐπαρχιῶν τούτων κατείχοντο πρὸς τούτοις διὰ στρατιωτικῆς δυνάμεως. Εἰς δὲ τὸν ἐπαρχιακὸν τοῦτον τῆς διοικήσεως τύπον καθυπεβλήθησαν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς αἱ πλεῖσται τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἰδίως ἡ Μακεδονία, ἡ μικρὰ Ἀσία, ἡ Συρία ἡ Κρήτη, ἡ Κύπρος, ἡ Αἴγυπτος· ὄχι ὅμως καὶ ἡ κυρίως Ἑλλὰς καὶ ἡ Ρόδος. Καὶ πῶς μὲν εἶχεν ἡ Ρόδος κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐξετέθη ἤδη· ἐνταῦθα δὲ θέλομεν κατ' ἀρχὰς ἐπιστήσει τὴν προσοχὴν εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Εἴπομεν ὅτι ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Μομμίου ἁλώσεως τῆς Κορίνθου, ἐν ἔτει 145 πρὸ Χριστοῦ· διότι τοῦτο συνήθως λέγουσιν οἱ ἱστορικοί. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη τοῦ γεγονότος ἐκείνου ἐκτίμησις δὲν εἶναι εἰμὴ μέχρι τινὸς ἀκριβής. Ἐν πρώτοις ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ἐρρυθμίσθησαν αἱ σχέσεις τῆς Ρώμης ὄχι πρὸς ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, ἀλλὰ πρὸς μόνην τὴν ἀχαϊκὴν συμπολιτείαν καὶ τοὺς συμμάχους αὐτῆς Βοιωτούς, Ἡρακλεώτας, Εὐβοεῖς, διότι αὐτοὶ καὶ μόνοι ἐπολέμησαν τότε πρὸς τοὺς Ρωμαίους· τὰ δὲ κατὰ τὰς ἄλλας ἑλληνικὰς πολιτείας ἐκανονίσθησαν πρότερον, οὐδ' ἐτροποποιήθησαν κατὰ τὸ 145 ἔτος, ὅτε τινὲς μὲν οὐδόλως μετέσχον τοῦ ἀγῶνος, τινὲς δέ, ὡς ἡ Σπάρτη, ἦσαν καὶ σύμμαχοι τῆς Ρώμης. Πρῶτοι ἀνεγνώρισαν τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν δυναστείαν τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων οἱ Ἀκαρνᾶνες, τῷ 197, καὶ ἔπειτα, τῷ 189, οἱ Αἰτωλοί· ἀλλ' ἑκάτεροι παρέμειναν αὐτόνομοι, δι' ὃ οὐδὲ δύνανται ἀκριβῶς εἰπεῖν νὰ λογισθῶσιν ὡς ὑποκύψαντες εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ρητὴ συνθήκη περὶ τῶν ἄλλων ἑλληνικῶν πολιτειῶν δὲν σῴζεται, καθ' ὅσον γνωρίζομεν· ἀλλὰ ἓξ ἔτη πρὸ τῆς Κορίνθου ἁλώσεως βλέπομεν τὴν ρωμαϊκὴν βουλὴν κρίνουσαν τὴν πρὸς τοὺς Ὠρωπίους διαγωγὴν τῶν Ἀθηνῶν καὶ ἐπιβάλλουσαν εἰς τοὺς Ἀθηναίους ζημίαν 500 ταλάντων, τὴν ὁποίαν ἔπειτα ἐμετρίασεν εἰς 100· ὅ ἐστιν ἀσκοῦσαν ὡς πρὸς τὰς Ἀθήνας δικαιώματα, ἂν ὄχι κυριάρχου, τοὐλάχιστον παντοδυνάμου διαιτητοῦ. Ὡσαύτως κατὰ τὰ ἔτη 188 καὶ 166, ἡ βουλὴ διὰ συγκλητικῶν ἐπὶ τύπου πεμφθέντων ὥρισε «Λακεδαιμονίοις καὶ Ἀχαιοῖς τὰ δίκαια», ἐξ οὗ πρὸς τοῖς ἄλλοις συνάγεται ὅτι καὶ αὐτοὶ οἱ Ἀχαιοὶ δὲν ἀπελάμβανον ἔκτοτε πλήρη ἀνεξαρτησίαν (1).

(1) Ἀλλὰ τὸ τοιοῦτον ἔργον ἐτέλει ἡ ρωμαϊκὴ σύγκλητος ἀφ' οὗ χρόνου συνήφθησαν πολιτικαὶ σχέσεις μεταξὺ Ρώμης καὶ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, ἐτέλει δὲ καὶ αἴτησιν καὶ ἀξίωσιν αὐτῶν τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Οἱ Ἕλληνες ἦσαν, ὡς λέγει ὁ Θεόδωρος Μῶμμσεν, οἱ διὰ πρεσβειῶν συχνῶν πολλαχῶς ἐνοχλοῦντες τὴν Ρώμην, οὐχὶ δὲ οἱ Ρωμαῖοι οἱ ἐνοχλοῦντες τοὺς

Δεύτερον, ἡ κοινῶς ἄλλοτε καὶ παρά τινων μέχρι τῆς σήμερον πρεσβευομένη δοξασία ὅτι τῷ 145 ἡ Ἑλλὰς κατέστη ἐπαρχία ρωμαϊκὴ εἶναι ἀνυπόστατος, ὡς ἀπεδείχθη ὑπὸ νεωτέρων ἐρευνῶν, τῶν ὁποίων τὰ κυριώτατα μόνον ἐνταῦθα παραθέτομεν ἐπιχειρήματα. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῷ προοιμίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος, διηγούμενος τὴν συνδρομῇ τοῦ ἐπιφανοῦς ρωμαίου Λουκούλλου διάσωσιν τῆς πατρίδος αὐτοῦ Χαιρωνείας ἀπὸ συκο-

Ρωμαϊκαὶ νῆες (Τοιχογραφία τῆς Πομπηίας)

φάντίας τινὸς τῶν γειτόνων Ὀρχομενίων, ἐπιφέρει ὅτι ἡ περὶ τούτου κρίσις «ἦν ἐπὶ τοῦ στρατηγοῦ τῆς Μακεδονίας· οὔπω γὰρ εἰς τὴν Ἑλλάδα Ρωμαῖοι στρατηγοὺς διεπέμποντο». Καὶ ἐπειδὴ ὁ Λούκουλλος ἤκμασε περὶ τὸ 60 πρὸ Χριστοῦ ἔτος, ἕπεται ἐκ τῶν λόγων ἐκείνων τοῦ Πλουτάρχου ὅτι ὁ πρῶτος τῆς ἐπαρχιακῆς διοικήσεως ὅρος, ἤτοι ἡ κατ' ἔτος τακτικὴ ἀποστολὴ στρατηγοῦ ἢ ἀνθυπάτου, δὲν ἐξεπληρώθη εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα. Ἀλ' οὐδὲ φόρον τακτικὸν ἐπλήρωσεν αὕτη ἐφ' ἱκανὸν χρόνον. Ὄχι μόνον αἱ ἔκτακτοι φορολογίαι, αἱ ἐπιβληθεῖσαι τῷ 145 εἴς τινας ἑλληνικὰς πόλεις, μετ' ὀλίγον ἀνεκλήθησαν ἀλλὰ καὶ αὐταὶ τῶν διαφόρων πολιτειῶν αἱ σύνοδοι ἤρχισαν πάλιν νὰ συγκροτῶνται, ἡ δὲ Ἑλλὰς ἐπὶ τοσοῦτον ἦτο φόρου ἀτελὴς ὥστε πᾶσα ὑπὸ Ρωμαίου παραβίασις τῆς ἀρχῆς ταύτης ἐλογίζετο ὡς κατάχρησις καὶ ὡς τοιαύτη ἐστηλιτεύετο. Ὁ μέγας ρωμαῖος Ἰούλιος Καῖσαρ, ὁ ἀκμάσας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος, ἤτοι μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἀφ' ἧς κατεκτήθη ἡ Ἑλλάς, κατηγορεῖ, ἐν τῷ τρίτῳ κεφαλαίῳ τοῦ τρίτου βιβλίου τῶν περὶ τῶν ἐμφυλίων πολέμων πραγματειῶν αὐτοῦ, τὸν ἀντίπαλον Πομπήιον ὅτι εἰσέπραξε χρήματα ἀπὸ τῶν μὴ ὑποτελῶν φόρου Ἀχαιῶν. Καὶ ὁ σύγχρονος ἐκείνου περιώνυμος ρήτωρ Κικέρων, εἰς τὸν κατὰ Πίσωνος λόγον, ἐλέγχει αὐτὸν ὅτι, διορισθεὶς ἀνθύπατος Μακεδονίας, ὑπερέβη καταχρηστικῶς τὰ ὅρια τῆς ἐπαρχίας ταύτης καὶ ἐπέβαλε χεῖρα εἰς ἔθνη ἐλεύθερα, τὴν Ἀχαΐαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὰς Ἀθήνας, πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα. Ὡσαύτως ὁ κωνσταντινουπολίτης Ἰωάννης ὁ Ζωναρᾶς, ἐν τῷ χρονικῷ αὐτοῦ, λέγει ὅτι ὁ Μόμμιος τιμωρήσας τοὺς Κορινθίους ὡς πρωταιτίους τοῦ ἀχαϊκοῦ πολέμου ἀφῆκε πάντας τοὺς ἄλλους Ἕλληνας αὐτονόμους καὶ ἐλευθέρους. Ὁ Ζωναρᾶς ἔγραψε μὲν κατὰ τὴν 12

Ἕλληνας δι' ἀπεσταλμένων. Οἱ ἄρχοντες δὲ τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας ταύτης, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτοτελείας τῆς συμπολιτείας ταύτης ἀκολουθοῦντες νόμῳ γραπτῷ, ὑπὸ τῆς συμπολιτείας ἐψηφισμένῳ. ὁσάκις ἐλάμβανον γραπτὴν οἱανδήποτε πρόσκλησιν ἢ πρότασιν τῆς συγκλήτου συνεκάλουν τὴν νῦν σύνοδον τῆς συμπολιτείας, ἵνα ἀποφασίσῃ περὶ τῆς δοθησομένης ἀπαντήσεως. Ἀλλὰ μετὰ τὰ γεγονότα (146 π. Χ.) πᾶσαι αἱ μεταξὺ τῶν πόλεων διαφοραὶ ὑπεβάλλοντο εἰς τὴν διαιτησίαν τοῦ ἐν Μακεδονίᾳ ἀνθυπάτου.

μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἀλλὰ λογίζεται ἀξιόπιστος, καθὸ ἀντλήσας ἀπὸ πηγῶν ἀρχαιοτέρων, μὴ σῳζομένων. Πρὸς τούτοις ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἡ μὲν πολιτικὴ δικαιοσύνη ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς τὰς ἐγχωρίους ἀρχάς, ἡ δὲ ποινικὴ διεξήγετο ὑπὸ τοῦ ἀνθυπάτου. Ἀλλ' ὁ χρόνος διέσωσεν εἰς ἡμᾶς μαρτυρίαν ἀναμφισβήτητον, ὅτι εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ αὐτὴ ἡ ποινικὴ δικαιοσύνη ἦτο, ὡς πάλαι ποτέ, εἰς χεῖρας τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν. Διότι ἐκ τοῦ Πλουτάρχου, ἐν τῷ αὐτῷ προοιμίῳ τοῦ βίου τοῦ Κίμωνος, περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐγένετο λόγος, μανθάνομεν ὅτι, ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Λουκούλλου, ὁ χαιρωνεὺς Δάμων κατέστη ἔνοχος φόνου ρωμαίου ἡγεμόνος καὶ ὄχι ὀλίγων περὶ αὐτὸν στρατιωτῶν, εὑρισκομένων τότε προσωρινῶς ἐν Ἑλλάδι διὰ τὴν χρείαν τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου. Ἡ δὲ τῶν Χαιρωνέων βουλὴ ἐπιληφθεῖσα ἀμέσως τῆς δίκης ἐπέβαλε τὴν ἐσχάτην τῶν ποινῶν. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Ἀππιανὸς ἱστορῶν, εἰς τὴν περὶ Μιθριδάτου πραγματείαν, τὴν ἐν ἔτει 185 πρὸ Χριστοῦ περίφημον συνδιάλεξιν τοῦ ρωμαίου στρατηγοῦ Σύλλα μετὰ τοῦ βασιλέως ἐκείνου τοῦ Πόντου, παρίστησιν. ἐν κεφαλαίῳ 58, τὸν πρῶτον λέγοντα μεταξὺ ἄλλων καὶ τὰ ἑξῆς πρὸς τὸν δεύτερον· «σφετερισάμενος δ' ἁπάντων (τῶν ἐν Ἀσίᾳ) τὰ χρήματα, ἐς τὴν Εὐρώπην ἐπέρας μεγάλοις στρατοῖς· ἡμῶν ἀπειπόντων ἅπασι τῆς Ἀσίας βασιλεῦσι τῆς Εὐρώπης μηδὲ ἐπιβαίνειν. Διαπλεύσας δὲ Μακεδονίαν τε ἡμετέραν οὖσαν ἐπέτρεχες καὶ τοὺς Ἕλληνας τὴν ἐλευθερίαν ἀφῃροῦ». Ἐνταῦθα ὁ Σύλλας αὐτὸς ὑποδεικνύει ἄλλως ἔχουσαν, κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, τὴν Μακεδονίαν ὡς πρὸς τοὺς Ρωμαίους, καὶ ἄλλως τὴν Ἑλλάδα, ὀνομάζων τὴν μὲν οὖσαν ἐπαρχίαν ἡμετέραν, τὴν δὲ μὴ οὖσαν τοιαύτην ἐλευθέραν. Καὶ ἐξακολουθεῖ διευκρινῶν ἔτι μᾶλλον τὴν διαφορὰν τῆς σχέσεως ταύτης. «Οὐ πρίν τε ἤρξω μετανοεῖν, ἢ Μακεδονίαν μέν με ἀνασώσασθαι, τὴν δὲ Ἑλλάδα τῆς σῆς ἐκλῦσαι βίας»· λέγει δηλαδὴ ὅτι τὴν μὲν Μακεδονίαν ἀνέκτησεν, ἀποκαταστήσας καὶ πάλιν κτῆμα τῆς Ρώμης, τὴν δὲ Ἑλλάδα ἁπλῶς ἀπήλλαξε τῆς δυναστείας τοῦ Μιθριδάτου.

Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν δὲν ἦτο τότε ἔτι ἐπαρχία ρωμαϊκή, (1) ἀλλ' ἀπετέλει ὁμάδα πολιτειῶν αὐτονόμων καὶ ἐλευθέρων, ἤτοι ἀπηλλαγμένων τακτικοῦ φόρου, αἵτινες ὅμως, καλούμεναι σύμμαχοι, διετέλουν, δυνάμει ρητῶν πολλάκις συνθηκῶν, ὑπὸ τὴν ἀνωτάτην ἐπιτήρησιν καὶ προστασίαν τῆς ρωμαϊκῆς βουλῆς. Αὕτη, εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ στρατηγοῦ τῆς γείτονος Μακεδονίας, ἐρρύθμιζε τὰς μεταξὺ τῶν πολιτειῶν τούτων συμβαινούσας διαφορὰς καὶ ἐπροστάτευε τὴν χώραν κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιδρομῆς, προπα-

(1) Παρ' ὅλα τὰ ἐνταῦθα λεγόμενα ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου, ὅστις καὶ ἐν δυσὶν ἰδιαιτέραις ἀξιολόγοις πραγματείαις «Ρωμαίων πολιτεία πρὸς τὴν Ἑλλάδα» 1858 καὶ «Κορίνθου ἅλωσις» 1859 ὑπεστήριξε διὰ πολλῶν τὴν ἀνωτέρω γνώμην, καὶ μεθ' ὅλα τὰ καὶ παρ' ἄλλων ὑπὲρ τῆς τοιαύτης γνώμης γραφέντα, ἅτινα, μετὰ τῶν ὡσαύτως κατὰ τῆς γνώμης ταύτης γραφέντων, ἀποτελοῦσιν ἰδίαν ὅλην φιλολογίαν καὶ ἱστορίαν, τὸ ζήτημα τοῦτο ἐλύθη διὰ τοῦ Mommsen ἰδίως καὶ διὰ τοῦ G. Hertzberg, ὅστις ἐν ἀρχῇ ἐφρόνει ὅμοια τῇ τοῦ Παπαρρηγοπούλου γνώμῃ, ὁριστικῶς κατὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Παπαρρηγοπούλου ἐκτιθεμένης θεωρίας, ἀπεδείχθη δὲ ὅτι ἡ Ἑλλὰς μετὰ τὸ 146 εἶχε κατασταθῆ ἐπαρχία, οὐχὶ μὲν ἰδία ἐπαρχία αὐτοτελής, ὡς βραδύτερον ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀλλὰ παράρτημα τῆς ἐπαρχίας Μακεδονίας, ἧς ὁ διοικητὴς εἶχεν ὑπερτάτην ἐποπτείαν ἐπὶ τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος, αὐτὸς κρίνων τὰς μεταξὺ τῶν πόλεων ἔριδας καὶ πέμπων διοικητὴν ταμίαν εἰς Ἑλλάδα (ἰδ. λεπτομερέστατα περὶ τούτων παρὰ Hertzberg. Die Geschichte Griechenlands unter der Herrschaft der Romer τόμ. Α' σ. 281—295 μεταφρ· ἡμετέρας τόμ. Α' σ. 373—384). Πολλαὶ πόλεις, οἷον Ἀθῆναι, Σπάρτη, διετήρησαν τὴν αὐτονομίαν αὐτῶν, ἀλλ' ὑπὸ τὴν ὑπερτάτην ἐποπτείαν πάντοτε τοῦ διοικητοῦ τῆς Μακεδονίας. Ἄμεσος σχέσις πολιτικὴ μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ρώμης, ἑλληνικοῦ κοινοῦ καὶ συγκλήτου' οἷα διενηργεῖτο μέχρι νῦν διηνεκῶς ἔπαυσεν ἀπὸ τοῦ χρόνου τούτου.

ρασκευάζουσα οὕτως αὐτὴν κατὰ μικρὸν εἰς τὴν ὁλοσχερῆ ὑποδούλωσιν. Τὸν βαθμιαῖον τοῦτον τρόπον τῆς κατακτήσεως μετεχειρίζετο πολλάκις ἡ δορικτήτωρ ἐκείνη πόλις, ὡς παρετήρησεν ἤδη ὁ Μοντέσκιος. Κατατροπώσασα, λέγει, λαόν τινα κατ' ἀρχὰς περιωρίζετο εἰς τὸ νά τον ἐξασθενίσῃ καὶ ἐπιβάλῃ αὐτῷ συνθήκας αἵτινες ὑπέσκαπτον ἀνεπαισθήτως τὰς περιλιπομένας αὐτοῦ δυνάμεις. Ἐὰν τυχὸν ἔπειτα οὗτος ἐξηγείρετο, ἐταπείνωνεν αὐτὸν ἔτι μᾶλλον· ὥστε ὁ λαὸς οὗτος ἀπέβαινεν ὑπήκοος χωρὶς νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ὁρισθῇ πότε τοῦτο συνέβη. Ἡ παρατήρησις αὕτη τοῦ φιλοσόφου ἐκείνου ἱστορικοῦ εἶναι ὀρθοτάτη μάλιστα ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Ἡ Ρώμη, καθὼς εἴδομεν, ἤσκησεν ὡς πρὸς αὐτὴν κυριαρχικὰ δικαιώματα ἔτι πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου, καίτοι τῆς Ἑλλάδος θεωρουμένης τότε ὁμολογουμένως ἐλευθέρας καὶ αὐτονόμου· οὕτω δ' ἐξηκολούθησε πολιτευομένη ἡ ρωμαϊκὴ βουλὴ καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐνῷ ἀφ' ἑτέρου ἡ Ἑλλὰς ἐξηκολούθει νὰ λέγεται πάντοτε ἐλευθέρα καὶ αὐτόνομος. Ἡ μόνη μεταξὺ τῶν δύο περιόδων διαφορὰ εἶναι ὅτι, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας, ὁ ἀληθὴς πολιτικὸς βίος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον καταπαύει ἐν Ἑλλάδι καὶ τοῦτο δικαιολογεῖ μέχρι τινὸς τὴν κοινὴν ἀξίωσιν, ὅτι διὰ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ἡ Ἑλλὰς ὑπέκυψεν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ναὶ μὲν ἐπαρχία δὲν ἔγινεν εἰμὴ πολὺ βραδύτερον, ἐπὶ τοῦ πρώτου ρωμαίου αὐτοκράτορος Αὐγούστου, περὶ τὸ 30 πρὸ Χριστοῦ ἔτος. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἀπ' αὐτῆς τῆς ἁλώσεως διατελεῖ οὖσα ἁπλοῦν δορυφόρημα, ἤτοι κωφὸν τοῦ ἱστορικοῦ δράματος πρόσωπον· καὶ δίδει μὲν εἰσέτι ἐκ διαλειμμάτων σημεῖά τινα ζωῆς, ἀλλὰ ζωῆς ἀκαριαίας, ἥτις εἰς οὐδὲν ἄλλο συντελεῖ εἰμὴ εἰς τὸ νὰ καταστρέψῃ τὰς τελευταίας δυνάμεις τοῦ ἐκνενευρισμένου τούτου σώματος.

Κατ' ἀρχὰς ἐν διαστήματι ἑξήκοντα περίπου ἐτῶν μετὰ τὸ 146 πρὸ Χριστοῦ οὐδὲν ἀξιόλογον πολιτικὸν γεγονὸς ἀναφέρεται ἐν Ἑλλάδι. Ἐν γένει ἡ χώρα φαίνεται ἀνακύψασα ὁπωσοῦν ὑλικῶς ἰδίως διὰ τὴν κατάπαυσιν τῶν ἐμφυλίων στάσεων καὶ πολέμων. Τὴν δὲ καταστροφὴν τῆς Κορίνθου ἀνεπλήρωσε μέχρι τινὸς ἡ τότε τῆς νήσου Δήλου ἀκμή, ἥτις ἐνθυμίζει τὰς περιστάσεις δι' ἃς τοσοῦτον ηὐδοκίμησεν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους ἡ νῆσος Σῦρος. Διότι, καθὼς εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς τελευταίας ἡμῶν ἐπαναστάσεως, διὰ τὴν ἐρήμωσιν ὅλων τῶν ἑλληνικῶν παραλίων τῆς μεσογείου καὶ πολλῶν νήσων, ἐβιάσθη τὸ ἐμπόριον νὰ καταφύγῃ εἰς τοὺς βράχους τῆς Σύρου καὶ ν' ἀνεγείρῃ ἐκεῖ τὴν νῦν ἀκμάζουσαν Ἑρμούπολιν, οὕτω μετὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Κορίνθου, οἱ ἔμποροι μετεχώρησαν εἰς τὴν γείτονα τῆς Σύρου, νῦν δὲ ἔρημον Δῆλον. Ἡ Δῆλος (Κεφ. Ε´ βιβλ. Β´ τοῦ πρώτου τόμ.) ἦτο καὶ πρὸ τούτου ἔνδοξος διὰ τὸ ἱερὸν τοῦ Ἀπόλλωνος καὶ τὸ Λητῷον καὶ τὰς πανηγύρεις, αἵτινες, εἰ καὶ μὴ εἶχον τὸ πρόπαλαι ἀξίωμα, ἐξηκολούθουν ὅμως τελούμεναι ἐν αὐτῇ ὑπὸ τῶν περιοικίδων κυκλάδων νήσων· ἀλλά, κατὰ τὸν Στράβωνα, «ἔτι μᾶλλον ηὔξησεν αὐτὴν ἡ κατασκαφεῖσα ὑπὸ Ρωμαίων Κόρινθος. Ἐκεῖσε γὰρ μετεχώρησαν οἱ ἔμποροι, καὶ τῆς ἀτελείας τοῦ ἱεροῦ προκαλουμένης αὐτούς, καὶ τῆς εὐκαιρίας τοῦ λιμένος· ἐν καλῷ γὰρ κεῖται τοῖς ἐκ τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Ἀσίαν πλέουσιν· ἥ τε πανήγυρις ἐμπορικόν τι πρᾶγμά ἐστι, καὶ συνήθεις ἦσαν αὐτῇ Ρωμαῖοι τῶν ἄλλων μάλιστα, καὶ ὅτε συνειστήκει ἡ Κόρινθος. Ἀθηναῖοί τε λαβόντες τὴν νῆσον καὶ τῶν ἱερῶν ἅμα καὶ τῶν ἐμπόρων ἐπεμελοῦντο ἱκανῶς». Ἀλλ' ὅ,τι μάλιστα συνεσώρευσεν εἰς αὐτὴν πολὺν πλοῦτον εἶναι τὸ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ὑπερβολικῶς ἀναπτυχθὲν ἐμπόριον τῶν δούλων, τὸ μὲν διότι ἡ πραγματεία κατέστη περιζήτητος παρὰ τοῖς Ρωμαίοις, οἵτινες ἐπλούτησαν παραλαβόντες τοὺς θησαυροὺς τῆς Καρχηδόνος καὶ τῆς Κορίνθου, τὸ δὲ διότι οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας, περὶ ὧν πλειότερα

κατωτέρω, εὑρίσκοντες ἐπικερδεστάτην τὴν τῶν ἀνδραπόδων ἐξαγωγήν, εἰς ταύτην κυρίως ἐνησχολοῦντο. Κέντρον δὲ πάσης ταύτης τῆς ἐμπορικῆς κινήσεως ἦτο ἡ Δῆλος, ἐμπορεῖον «μέγα καὶ πολυχρήματον», ὥστε καὶ παροιμία ἐκ τούτου ἐγένετο «ἔμπορε, κατάπλευσον, ἐξελοῦ, πάντα πέπραται».

Ἀλλ' ἡ ἀκμὴ αὕτη τῆς Δήλου δὲν διήρκεσε πολύ, κατεστράφη δὲ ἕνεκα τῶν ἐπισυμβάντων μιθριδατικῶν πολέμων. Ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἐκθέσωμεν ὁποῖός τις ἦτο ὁ τοῦ Πόντου βασιλεὺς Μιθριδάτης ϛ', καὶ ὁπόσα διέπραξε μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐπεχείρησε τὸν μακρὸν καὶ ἐναγώνιον πρὸς τοὺς Ρωμαίους πόλεμον, εἰς ὃν προϊόντος τοῦ χρόνου περιεπλάκη καὶ ἡ ἐνταῦθα Ἑλλάς. Αἱ περιπέτειαι τοῦ πολέμου τούτου ἤρχισαν ἐν ἔτει 107, ὅτε ὁ μεγαλεπήβολος ἐκεῖνος βασιλεύς, ἀποφασίσας νὰ καθυποτάξῃ τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐκυρίευσε μέρος τῆς Παφλαγονίας, τὴν ὁποίαν οἱ Ρωμαῖοι, δόντες ἄλλοτε εἰς τὸν πατέρα αὐτοῦ, βραδύτερον, ἐπὶ τῆς ἀνηλικότητος τοῦ Μιθριδάτου τοῦ ϛ', εἶχον πάλιν ἀφαιρέσει ἀπὸ τοῦ ποντικοῦ κράτους (1)· ἔπειτα δὲ οὗτος περὶ τὸ 94, ἀφοῦ ἐφόνευσε τρεῖς ἀλληλοδιαδόχους βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας, τὸν Ζ', τὸν Η' καὶ τὸν Θ' Ἀριαράθην, καταλαμβάνει καὶ ταύτην τὴν χώραν. Τότε, ἐπεμβάντων τῶν Ρωμαίων, ὁ Μιθριδάτης, ἐνδοὺς ἐπὶ μικρὸν παραχωρεῖ τὴν Καππαδοκίαν (2), ἀλλ' αὖθις μετ' ὀλίγον, ἰδὼν αὐτοὺς ἀπασχοληθέντας εἰς τὸν δεινὸν ἐμφύλιον πόλεμον, τὸν καλούμενον ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῇ ρωμαϊκῇ «συμμαχικὸν πόλεμον», καὶ παραλαβὼν συμπράκτορα Τιγράνην Β' τὸν βασιλέα μὲν τῆς μεγάλης Ἀρμενίας, ἐπὶ θυγατρὶ δὲ γαμβρὸν αὐτοῦ, κυριεύει, περὶ τὸ 89, οὐ μόνον τὴν Καππαδοκίαν ἀλλὰ καὶ τὴν Φρυγίαν, καὶ τὴν Βιθυνίαν, καὶ πᾶσαν τὴν λοιπὴν μικρὰν Ἀσίαν, κατατροπώνει τοὺς κατ' αὐτοῦ πεμφθέντας ρωμαίους στρατηγούς, καὶ τότε ἀποφασίζει νὰ μεταβιβάσῃ τὴν πάλην εἰς τὴν Ἰταλίαν, ἵνα προσβάλῃ τὴν Ρώμην ἐν αὐτῇ αὐτῆς τῇ ἑστίᾳ μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο ὡς γέφυραν τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους καὶ πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν χερσόνησον. Ὅθεν πρὸ πάντων κατέλαβε τὰς νήσους, πλὴν τῆς Ρόδου, τὴν ὁποίαν εἰς μάτην ἐπολιόρκησεν· ἐνήργησε τὴν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ σφαγὴν ὅλων τῶν ρωμαίων (3) πολιτῶν ὅσοι εὑρίσκοντο εἰς τὴν Ἀνατολήν· καὶ ἔπειτα ἐξέπεμψε διαφόρους στρατοὺς εἰς Θρᾴκην, εἰς Μακεδονίαν, εἰς Θεσσαλίαν, καὶ μάλιστα εἰς Ἀττικήν.

Νόμισμα Μιθριδάτου,
(Κεφαλὴ Μιθριδάτου, ἔλαφος βόσκουσα ἐν μέσῳ στεφάνου ἐξ ἀνθέων καὶ ἐπιγραφὴ «ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΙΘΡΙΔΑΤΟΥ ΕΥΠΑΤΟΡΟΣ)

---

(1) Ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς πολλάκις ἀπαντᾷ ὁ τύπος Μιθραδάτης, ἀλλὰ προκριτώτερος πάντοτε ὁ τύπος Μιθριδάτης, ἅτε μᾶλλον συνᾳδὸν πρὸς τὸν περσικὸν τύπον Mihridat.

(2) Δὲν πρόκειται οὐδαμῶς περὶ παραχωρήσεως Καππαδοκίας. Οἱ Ρωμαῖοι μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου ἐξολόθρευσιν τοῦ ἀρχαίου βασιλικοῦ οἴκου τῆς Καππαδοκίας, ὡς ἐκτίθεται αὕτη ἀνωτέρω, ἀφοῦ ἐξεδίωξαν τὸν ὑπὸ τοῦ Μιθριδάτου, ὡς βασιλέα τοῖς Καππαδόκαις ἐπιβληθέντα τούτῳ υἱὸν Ἀριαράθην, ἐπέτρεψαν τοῖς Καππαδόκαις ἐν πρώτοις μὲν νὰ ἔχωσιν ἐλευθέραν καὶ αὐτόνομον ἀβασίλευτον πολιτείαν, εἶτα δὲ μὴ στερξάντων τοῦτο τῶν Καππαδοκῶν νὰ ἐκλέξωσι βασιλέα ἕνα τῶν παρ' αὐτοῖς μεγιστάνων. Οὕτω δὲ ἐξελέγη ὁ Ἀριοβαρζάνης, ὃν ἠναγκάσθη ν' ἀναγνωρίσῃ ἐν ἀρχῇ ὁ Μιθριδάτης.

(3) Τῶν Ρωμαίων δηλονότι καὶ Ἰταλῶν, ὑπῆρχον δὲ ἐν τοῖς φυγοῦσι καὶ ἐγχώριοι πολίτου ρωμαίου δικαιώματα κεκτημένοι.

Δὲν νομίζομεν, ὥς τινες ἠξίωσαν, ὅτι ὁ Μιθριδάτης ἐπέστησεν ἰδίως τὴν προσοχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας, διὰ τὸν πολὺν ὑπὲρ ἐλευθερίας ζῆλον τῆς πόλεως ταύτης καὶ τὴν συνδρομὴν τὴν ὁποίαν ἤλπισε νὰ λάβῃ παρ' αὐτῆς εἰς τὸν προκείμενον μέγαν ἀγῶνα. Ἐκ τῶν ἐγκρίτων Ἀθηναίων τῆς ἐποχῆς ταύτης οἱ μὲν ἐνόμιζον ἀδύνατον ν' ἀντιταχθῶσιν εἰς τοὺς Ρωμαίους, οἱ δὲ ἐφρόνουν ὅτι, καὶ ἂν ὑπερισχύσῃ ὁ Μιθριδάτης, θέλουσιν ἁπλῶς μεταβάλει δεσπότην, καὶ ἄλλοι, ἀρκούμενοι ὁπωσδήποτε εἰς τὰ ἀγαθὰ ὅσα παρεῖχεν αὐτοῖς ἡ ὑφισταμένη εἰρήνη, δὲν ἤθελον ἐν γένει τὴν μετακίνησιν τῶν καθεστώτων. Ὀλίγοι δὲ μόνον ἐκ τῶν ἐπισήμων πολιτῶν ἦσαν πρόθυμοι νὰ ἀναρρίψωσι τὸν κύβον πρὸς ἀνάκτησιν τοῦ ἀρχαίου τῆς πατρίδος ἀξιώματος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ ὀλίγοι οὗτοι ἠδύναντο νὰ παρασύρωσι, καθὼς καὶ παρέσυραν τῳόντι, τὸν δῆμον, ὅστις, μὴ ἔχων τί νὰ ἀπολέσῃ, εὐκόλως ἐπεχείρει πάντα νεωτερισμόν. Ἀλλ' ὁ δῆμος ἐκεῖνος πρὸ καιροῦ ἀπέδειξεν ὅτι ἦτο ἀπόλεμος καὶ ἀνεπιτήδειος νὰ ὑποκύψῃ εἰς τὰς πολυειδεῖς θυσίας ὅσας ἀπαιτεῖ πᾶς ὑπὲρ ἀνεξαρτησίας ἀγών. Πλὴν τούτου ἐν τῇ Ἀττικῇ συνέβησαν κατὰ τὰ τελευταῖα ἑξήκοντα ἔτη γεγονότα τινὰ ἐπενεγκόντα εἰς αὐτὴν καὶ συμφορὰς ὄχι μικράς. Τὰ δυστυχήματα ταῦτα ἦσαν δύο δουλικαὶ στάσεις, ὧν ἡ μὲν ἐγένετο μεταξὺ τοῦ 134 καὶ 131 ἔτους, ἡ δὲ μεταξὺ τοῦ 104 καὶ 101, ἀμφότεραι δὲ ὑπῆρξαν σύγχρονοι τῶν δύο μεγάλων δουλικῶν στάσεων αἵτινες τότε συνετάραξαν τὴν Σικελίαν. Καὶ τὸ μὲν πρῶτον τῶν ἐν Ἀττικῇ γενομένων τούτων κινημάτων δὲν ἀπέβη σπουδαῖον· οἱ ἀποστήσαντες δὲν ὑπερέβαινον πολὺ τοὺς χιλίους, τὸ δὲ κακὸν ἐξετάθη μὲν καὶ εἰς Δῆλον καὶ εἰς ἄλλους τόπους, ἀλλὰ διὰ ταχείας καὶ αὐστηρᾶς κολάσεως περιεστάλη ἁπανταχοῦ. Τὸ δεύτερον ὅμως λέγεται πολὺ δεινότερον, διότι τότε πολλαὶ μυριάδες τῶν οἰκετῶν ὅσοι δεδεμένοι εἰργάζοντο τὰ μεταλλεῖα τοῦ Λαυρείου, φονεύσαντες τοὺς ἐπὶ τῶν μετάλλων φύλακας, κατέλαβον τὴν ἐπὶ Σουνίῳ ἀκρόπολιν καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐξεπόρθησαν τὴν Ἀττικήν. Ὥστε ἡ χώρα ἔπαθε πολλὴν ἐκ τούτου ζημίαν, ὁ δὲ Μιθριδάτης δὲν ἠδύνατο νὰ ἐλπίσῃ ἀξιόλογον συνδρομὴν παρὰ τῶν Ἀθηναίων, οὕτως ἐχόντων ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Ἐπεζήτησε δὲ τὴν κατοχὴν τῆς Ἀττικῆς, πιθανώτατα διότι οὐδαμοῦ ἀλλοῦ τῆς Ἑλλάδος ἠδύνατο νὰ εὕρῃ φρούριον ἀσφαλέστερον καὶ ὁρμητήριον προσφυέστερον ἢ εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ εἰς τὸν Πειραιᾶ, πόλεις, αἵτινες ἔσῳζον τὰ δυσπόρθητα αὐτῶν τείχη, ἐνῷ τὰ τείχη τῶν ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων εἶχον καταλυθῆ πρὸ 60 ἐτῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἔκειτο ἐπὶ τῆς μεταξὺ Ἑλλάδος καὶ Ἀσίας θαλάσσης, τῆς ὁποίας ἐκράτει ἤδη ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου. Ἄλλως τε ἅπασαι αἱ περιπέτειαι τῆς τε συμμαχίας ταύτης καὶ τῶν διαπραγματεύσεων ὅσαι προηγήθησαν αὐτῆς μαρτυροῦσι τὴν θλιβερωτάτην ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν εἶχε ἤδη πάθει ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις. Τὰς περὶ τούτου λεπτομερείας μανθάνομεν παρὰ τοῦ Πλουτάρχου ἐν βίῳ Σύλλα, παρὰ τοῦ Ἀππιανοῦ, καὶ μάλιστα παρὰ τοῦ Ποσειδωνίου, τὸν ὁποῖον μὴ σῳζόμενον παρατίθησιν ὁ ἐν τῇ 3 ἑκατονταετηρίδι μ. Χ. ἀκμάσας Ἀθήναιος ὁ ἐκ Ναυκράτιδος τῆς Αἰγύπτου, ὅστις, συγγράψας πόνημα ἐπιγραφόμενον «Δειπνοσοφισταί» καὶ συγκείμενον ἐκ βιβλίων 15, περιέσωσεν εἰς ἡμᾶς ἐκ συγγραφέων μετὰ ταῦτα ἀπολεσθέντων, πλείστας ὅσας πολυτίμους εἰδήσεις περὶ τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, φιλολογίας καὶ ἀρχαιολογίας. Καὶ ἴσως μὲν ὁ Ἀθήναιος καὶ ὁ Ποσειδώνιος ἀσχημίζουσι παρὰ τὸ ἀληθὲς τὸν πρωταγωνιστὴν τοῦ ἀνὰ χεῖρας δράματος, ἤτοι τὸν σοφιστὴν Ἀθηνίωνα· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδ' ὁ Πλούταρχος εἶναι πολὺ περὶ τὴν κατάκρισιν αὐτοῦ μετριώτερος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι, ἂν ἡ εἰκὼν ἣν πρόκειται ἤδη νὰ ἀντιγράψωμεν ἐνταῦθα μετέχῃ κατά τι τῆς γελοιογραφίας, ἡ γελοιογραφία εἶναι ἐξ ἐκείνων αἵτινες σφόδρα ὁμοιάζουσι πρὸς τὸ πρωτότυπον,

Ὑπῆρχε τότε ἐνταῦθα παρέγγραφός τις, δηλαδὴ νόθος, πολίτης, Ἀθηνίων ἢ Ἀριστίων ὀνομαζόμενος, υἱὸς πατρὸς ὁμωνύμου καὶ Αἰγυπτίας θεραπαίνης. Ἄδηλον μάλιστα ἂν εἶχε τοῦτο κἂν τὸ προτέρημα, ὅτι ἦτο τῷόντι υἱὸς τοῦ δεσπότου αὐτῆς. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ Ἀθηνίων οὗτος, κληρονομήσας ἀποθανόντα τὸν πατέρα ἢ δεσπότην αὐτοῦ, καὶ γήμας παιδισκάριον, ὅπερ ἐστὶ δουλίδα, εὔμορφον, περιεβάλετο τὸ πρόχειρον ἱμάτιον τοῦ σοφιστοῦ καὶ θηρεύσας μειράκια σχολαστικά, νῦν μὲν ἐν Μεσσήνῃ, νῦν δὲ ἐν Λαρίσῃ τῇ θεσσαλικῇ, εἰσέπραξε τοιουτοτρόπως χρήματά τινα καὶ ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καθ' οὓς χρόνους ὁ μέγας Μιθριδάτης ἔσειεν ἀπὸ τοῦ Πόντου πᾶσαν τὴν τότε γνωστὴν οἰκουμένην. Εἰς τοῦτον λοιπὸν τὸν Ἀθηνίωνα, τὸν παρέγγραφον πολίτην, τὸν σμικρὸν καὶ ταπεινὸν σοφιστήν, ἐνόμισαν συνετὸν οἱ Ἀθηναῖοι ὅσοι ἤθελον τὴν μετὰ τοῦ Μιθριδάτου συμμαχίαν, ν' ἀναθέσωσι τὰ πολυτιμότατα αὐτῶν συμφέροντα παρὰ τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ, ἐὰν εἶναι πράγματι ἀληθές, ὡς λέγεται παρά τινων, ὅτι ἐχειροτονήθη πρεσβευτὴς ὑπὸ τοῦ δήμου, καὶ δὲν ἀνεχώρησεν, ὡς βεβαιοῦσιν ἄλλοι, πρὸς ἀναζήτησιν τύχης. Ἀφιχθεὶς δὲ εἰς Καππαδοκίαν καὶ κολακεύσας τὸν βασιλέα ἐγένετο εἷς τῶν φίλων, καὶ δι' ἐπιστολῶν μετεώριζε τοὺς Ἀθηναίους, τοὺς Λάκωνας καὶ τοὺς Ἀχαιοὺς ὅτι οὐ μόνον τῶν χρεῶν αὐτῶν θέλουσιν ἀπολυθῆ, ζῶντες τοῦ λοιποῦ ἓν ὁμονοίᾳ, ἀλλὰ καὶ τὴν δημοκρατίαν θέλουσιν ἀνακτήσει καὶ δωρεῶν μεγάλων τύχει ἰδίᾳ καὶ δημοσίᾳ. Οἱ δὲ ἐνταῦθα Ἕλληνες καὶ μάλιστα οἱ Ἀθηναῖοι διεκόμπουν ταῦτα πιστεύοντες ὅτι κατελύθη ἤδη ἡ τῶν Ρωμαίων ἡγεμονία.

Ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Μιθριδάτης ἐκπέμπει εἰς τὴν Ἑλλάδα στρατὸν καὶ στόλον μέγαν, ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ἀρχέλαον, φέροντα μεθ' ἑαυτοῦ καὶ τὸν πρεσβευτὴν Ἀθηνίωνα. Ἡ ἐντολὴ τοῦ Ἀρχελάου ἦτο νὰ κυριεύσῃ τὰς νήσους, νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ· ἐντεῦθεν ἔπειτα, ὡς ἀπὸ ὁρμητηρίου ἀσφαλοῦς, νὰ προσλάβῃ μὲν ἑκόντα ἄκοντα τὰ ἄλλα ἑλληνικὰ ἔθνη, νὰ ἀνέλθῃ δὲ εἰς τὴν Θεσσαλίαν καὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, καὶ ἑνωθεὶς ἐκεῖ μετὰ τοῦ εἰς Θεσσαλίαν ἐπιπεμφθέντος ἐξ Ἀσίας ἑτέρου στρατηγοῦ Μητροφάνους καὶ τοῦ διὰ τῆς Θράκης κατερχομένου υἱοῦ τοῦ Μιθιδράτου Ἀρκαθίου νὰ καταβάλῃ ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ τὴν ρωμαϊκὴν ἀρχὴν ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ (1). Ἔχων λοιπὸν πρὸ πάντων συμφέρον νὰ καταλάβῃ τὸν Πειραιᾶ προεξέπεμψεν ἐνταῦθα τὸν Ἀθηνίωνα μετὰ φιλικῆς δισχιλίων ἀνδρῶν καὶ πολλῶν καὶ πομπωδῶν ὑποσχέσεων. Τὰ πλοῖα τὰ ὁποῖα ἔφερον τὸν Ἀθηνίωνα ἐβιάσθησαν ὑπὸ χειμῶνος νὰ καταφύγωσιν εἰς Καρυστίαν. «Ἀλλ' εἴσεισιν ἤδη, καὶ σχεδὸν τὸ πλεῖστον μέρος τῆς πόλεως ἐπὶ τὴν ἐκδοχὴν αὐτοῦ ἐξεκέχυντο. Συνέτρεχον δὲ καὶ πολλοὶ καὶ ἄλλοι θεαταί, τὸ παράδοξον τῆς τύχης θαυμάζοντες, εἰ ὁ παρέγγραφος Ἀθηνίων εἰς Ἀθήνας ἐπ' ἀργυρόποδος κατακομίζεται φορείου, καὶ πορφυρῶν στρωμάτων, ὁ μηδέποτε ἐπὶ τοῦ τρίβωνος ἑορακὼς πορφύραν πρότερον, οὐδενὸς οὐδὲ Ρωμαίων ἐν τοσαύτῃ φαντασίᾳ καταχλιδῶντος τῆς Ἀττικῆς. Συνέτρεχον οὖν πρὸς τὴν θέαν ταύτην ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες, τὰ κάλλιστα προσδοκῶντες παρὰ Μιθριδάτου· ὁπότε Ἀθηνίων ὁ πένης καὶ τὰς ἐρανικὰς ποιησάμενος ἀκροάσεις διὰ τὸν βασιλέα σιληπορδῶν διὰ τῆς πόλεως καὶ χώρας πομπεύει». Τοιαύτης δὲ καὶ τηλικαύτης τυχὼν ὑποδοχῆς κατέλυσεν εἰς τὴν οἰκίαν ἀνθρώπου πλουσιωτάτου τότε ἀπὸ τῶν ἐκ Δήλου προσόδων, κεκοσμημένην διὰ στρωμνῶν πολυτελῶν, καὶ ζωγραφιῶν, καὶ ἀνδριάντων καὶ ἐκθέσεως ἀργυρωμάτων, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐξῆλθε μετ' ὀλίγον

(1) Ἀρκαθίας καλεῖται οὕτω μόνον παρὰ τῷ Ἀππιανῷ (Μιθριδατικὰ 35 παράγρ.)· πάντες οἱ ἄλλοι συγγραφεῖς καλοῦσιν αὐτὸν Ἀριαράθην τὸν ἐν Καππαδοκίᾳ πρὸ μικροῦ βασιλεύοντα. Τοῦ Ἀριαράθου τούτου εὑρέθη πρό τινος ἐν ταῖς ἀνασκαφαῖς τοῦ ἀθηναϊκοῦ Σταδίου ἐπιγραφὴ ἀναθηματική.

ἐκσύρων χλαμύδα λαμπράν, φέρων δακτυλίδιον χρυσοῦν ἐγγεγλυμμένην ἔχον τὴν Μιθριδάτου εἰκόνα, καὶ προπομπευόντων καὶ ἐφεπομένων θεραπόντων πολλῶν, εἰσῆλθεν ἐν τῷ τεμένει τῶν περὶ Διόνυσον τεχνιτῶν, ὅπου ἐπετελοῦντο θυσίαι ἐπὶ τῇ εὐτυχεῖ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ σπονδαὶ μετὰ προαναφωνήσεως κήρυκος. Καὶ τὴν ἐπιοῦσαν πολλοὶ μὲν ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν ἀνέμενον εὐλαβῶς τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, πλήρης δὲ ἦτο καὶ ὁ Κεραμεικὸς ἀστῶν καὶ ξένων, καὶ αὐτόκλητος συρροὴ τῶν ὄχλων εἰς τὴν ἐκκλησίαν. Ὁ δὲ προσῆλθε βραδέως, δορυφορούμενος ὑπὸ τῶν ὀχλοκόπων, ὧν ἕκαστος ἔσπευδε προσάψασθαι κἂν τῆς ἐσθῆτος αὐτοῦ.

Δακτυλιόλιθος παριστάνων τὸν Μιθριδάτην
(Μουσεῖον Πετρουπόλεως)

Ἐν τῷ Κεραμεικῷ ὑπῆρχε τότε στοὰ κατασκευασθεῖσα πρὸ ἑκατὸν περίπου ἐνιαυτῶν, εἰς τιμὴν τοῦ πολλὰ εὐεργετήσαντος πάλαι ποτὲ τὴν πόλιν Ἀττάλου, βασιλέως Περγάμου, καὶ πρὸ τῆς στοᾶς ὑψοῦτο βῆμα ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἠγόρευον πρὸς τὰ πλήθη οἱ ρωμαῖοι στρατηγοί, ὁσάκις ἐπισκεφθέντες τοὺς Ἀθηναίους εἶχον νὰ ἀνακοινώσωσί τι εἰς τοὺς πολίτας. Εἰς τοῦτο λοιπὸν τὸ βῆμα ἀνελθὼν ὁ Ἀθηνίων καὶ περιβλέψας κυκληδὸν τὸ πλῆθος, ἔπειτα δὲ ἀναβλέψας, «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, εἶπε, τὰ πράγματά με βιάζεται καὶ τὸ τῆς πατρίδος συμφέρον ἀπαγγέλλειν ἃ οἶδα· τὸ δὲ μέγεθος τῶν μελλόντων λέγεσθαι διὰ τὸ παράδοξον τῆς περιστάσεως ἐμποδίζει με». Ἐπειδὴ δὲ ἐπεβόησεν ἀθρόον τὸ πλῆθος θαρρεῖν καὶ λέγειν· «Λέγω τοίνυν, εἶπε, τὰ μηδέποτε ἐλπισθέντα, μηδὲ ἐν ὀνείρῳ φαντασθέντα»· καὶ ἐνταῦθα ἐξιστόρησε τὰ ἐν Ἀσίᾳ κατορθώματα τοῦ Μιθριδάτου· τὰς ἥττας τῶν ρωμαίων στρατηγῶν καὶ τὴν γενομένην σφαγὴν τῶν ρωμαίων πολιτῶν, ἀνήγγειλε τὴν ἐπερχομένην μεγάλην τοῦ Μιθριδάτου στρατείαν καὶ ἐβεβαίωσεν ὅτι συνεμάχησαν πρὸς αὐτὸν ἐπὶ τὴν τῆς Ρώμης καταστροφὴν ὄχι μόνον τὰ ἰταλικὰ ἔθνη ἀλλὰ καὶ οἱ Καρχηδόνιοι. Σημειωτέον ὅτι Καρχηδόνιοι πρὸ καιροῦ εἰς τὸν κόσμον δὲν ὑπῆρχον, ἀλλὰ τίς ἐτόλμα νὰ ἀντείπῃ εἰς τὸν ρήτορα; Μικρὸν δ' ἐπὶ τούτοις σιωπήσας καὶ ἀφήσας πολλοὺς νὰ συλλαλήσωσι περὶ τῶν παραδόξων ἐκείνων εἰδήσεων, ἔπειτα τρίψας τὸ μέτωπον· «Τί οὖν, ἐξηκολούθησε, συμβουλεύω, Μὴ ἀνέχεσθαι τῆς ἀναρχίας, ἣν ἡ τῶν Ρωμαίων σύγκλητος ἐπισχεθῆναι πεποίηκεν, ἕως αὐτὴ δοκιμάσει περὶ τοῦ πῶς ὑμᾶς πολιτεύεσθαι δεῖ. Καὶ μὴ περιίδωμεν τὰ ἱερὰ κεκλεισμένα, αὐχμῶντα δὲ τὰ γυμνάσια, τὸ θέατρον ἀνεκκλησίαστον, ἄφωνα δὲ τὰ δικαστήρια, καὶ τὴν θεῶν χρησμοῖς καθιερωμένην Πνύκα ἀφῃρημένην τοῦ δήμου· μὴ περιίδωμεν δέ, ἄνδρες Ἀθηναῖοι, τὴν ἱερὰν τοῦ Ἰάκχου φωνὴν κατασεσιγασμένην· καὶ τὸ σεμνὸν ἀνάκτορον τοῖν θεοῖν κεκλεισμένον· καὶ τῶν φιλοσόφων τὰς διατριβὰς ἀφώνους». Ἀφοῦ δὲ καὶ ἄλλας πολλὰς τοιαύτας ὑπερβολὰς καὶ ἀριδήλους ψευδολογίας εἶπε, συλλαλήσαντες οἱ ὄχλοι καὶ συνδραμόντες εἰς τὸ θέατρον ἐξελέξαντο αὐτὸν στρατηγὸν ἐπὶ τῶν ὅπλων· καὶ προσελθὼν ὁ περιπατητικὸς φιλόσοφος εἰς τὴν ὀρχήστραν ηὐχαρίστησε τοὺς Ἀθηναίους μὲ ὕφος ἀγέρωχον καὶ εἶπε· «Νῦν ὑμεῖς ἑαυτῶν στρατηγεῖτε, προέστηκα δ' ἐγώ· καὶ ἂν συνεπισχύσητε, τοσοῦτον δυνήσομαι, ὅσον κοινῇ πάντες ὑμεῖς». Ταῦτα δὲ εἰπὼν προεκάλεσε τὴν τῶν ἀρχόντων ἐκλογήν, ὑποβαλὼν ὅσα ἤθελεν ὀνόματα.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας τύραννον ἑαυτὸν ἀνέδειξεν ὁ φιλόσοφος ἐκεῖνος καὶ φιλελεύθερος ἀνήρ, μεταχειριζόμενος πρὸς τοῦτο τοὺς δισχιλίους δορυφόρους, τοὺς ὁποίους ἔδωκεν εἰς αὐτὸν ὁ Ἀρχέλαος. Κατέστησεν εὐθὺς ἐκποδὼν τοὺς ἐπισήμους τῶν

πολιτῶν ὅσοι, κατανοῦντες τὸν ὄλεθρον εἰς ὃν ἔσυρε τὴν πατρίδα, ἀπεδοκίμαζον τὰ γινόμενα· ἔπειτα δὲ ἐπέστησε φύλακας ἐπὶ τὰς πύλας, ἀνὰ τριάκοντα ἐφ' ἑκάστης, οἵτινες παρημπόδιζον τήν τε εἴσοδον καὶ τὴν ἔξοδον. Καὶ ἐπειδὴ πολλοὶ τῶν 'Αθηναίων ἔφευγον οὐδὲν ἧττον καταβιβάσαντες ἑαυτοὺς διὰ τῶν τειχῶν, ἐπαπέστειλε κατ' αὐτῶν ἱππεῖς, οἵτινες ἄλλους μὲν ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ κατήγαγον δεδεμένους, ἀναγκάσας πρὸς τούτοις τοὺς 'Αθηναίους πάντας νὰ οἰκουρῶσι δύοντος τοῦ ἡλίου. 'Αλλ' οὐδὲ τοῦτο ἤρκεσε, διότι καὶ ἐκ τῶν πολιτῶν ὅσοι ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιγῇ ἀπεφάσισαν νὰ περιμείνωσι τὸ τέλος τῆς σκηνῆς ταύτης, πολλοὺς κατηγόρησεν ἐπὶ προδοσίᾳ, ὡς συνεννοουμένους μετὰ τῶν φυγάδων καὶ νεωτερίζοντας, συλλαμβάνων δὲ ἤτοι ἀκρίτως ἀπώλλυε, προσβασανίσας καὶ στρεβλώσας, ἤτοι πρὸς Μιθριδάτην ἐξέπεμπε, δημεύων καὶ τὰς περιουσίας, καὶ τοσαῦτα χρήματα συναθροίσας ὥστε βεβαιοῦσιν ὅτι φρέατα ὅλα δι' αὐτῶν ἐπλήρωσε. Φαίνεται δὲ ὅτι ἐν μέρει προνοῶν τὴν μετ' ὀλίγον ἐπελθοῦσαν πολιορκίαν, καὶ κρύπτων τὰ τρόφιμα, ἐν μέρει φυγαδεύσας διὰ τῆς ἀφροσύνης αὐτοῦ τοὺς ἐμπόρους, προεκάλεσε πρὸς τοῖς ἄλλοις ἔνδειαν τῶν πρὸς τὸ ζῆν ἀναγκαίων καὶ διεμέτρει χοίνικα κριθῶν, τὴν τροφὴν δηλαδὴ μιᾶς ἡμέρας, ἐπὶ τέσσαρας ἡμέρας, εἰς τοὺς ἀθλίους 'Αθηναίους, ἀλεκτορίδων τροφὴν καὶ οὐκ ἀνθρώπων αὐτοῖς διδούς, ὡς λέγει ὁ ἀστεῖος 'Αθήναιος.

Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς τὴν τοιαύτην τῶν 'Αθηνῶν διοίκησιν ἀλλ' ἠθέλησε νὰ ἐπιδαψιλεύσῃ καὶ εἰς τὴν Δῆλον τὰ ἀγαθὰ τῆς ἐλευθερίας ἐκείνης. 'Η Δῆλος, ἥτις, καθὼς εἴδομεν, ἦτο πλουσιωτάτη καὶ ὑπήγετο εἰς τὰς 'Αθήνας, δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ μιμηθῇ τὸ παράδειγμα αὐτῶν καὶ νὰ ὑψώσῃ τὴν σημαίαν τῆς ἐπαναστάσεως· τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ πρὸ μικροῦ κατελθὼν εἰς τὸ Αἰγαῖον 'Αρχέλαος, ὡς προοίμιον τῶν εὐεργετημάτων ὅσα ἐπηγγέλλετο, εἶχε συλήσει τὰ ἱερὰ τῆς νήσου χρήματα καὶ εἶχε παραδώσει αὐτὰ εἰς τὸν 'Αθηνίωνα, ὅτε ἐξέπεμψεν αὐτὸν ἐνταῦθα. 'Ο 'Αθηνίων λοιπὸν ἐνόμισεν ἤδη πρέπον νὰ συμπληρώσῃ τὴν λεηλασίαν τῆς Δήλου καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς αὐτὴν μετὰ δυνάμεως ἕνα τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον 'Απελλικῶντα. 'Ο 'Απελλικῶν οὗτος ἦτο τὸ μὲν γένος Τήιος, πολίτης δὲ 'Αθηναῖος γενόμενος ἔζησε βίον ποικιλώτατον καὶ ἀψίκορον· διότι ἦτο ὄχι μόνον φιλόσοφος ἀλλὰ καὶ φιλόβιβλος καὶ φιλαρχαῖος. Αὐτὸς ἠγόρασε τὴν 'Αριστοτέλους βιβλιοθήκην καὶ ἄλλας πολλάς, ὢν πολυχρήματος· πρὸς δὲ τούτοις συνεκρότησε καὶ πλουσίαν συλλογὴν ἀρχαίων αὐτογράφων ψηφισμάτων τῆς τε πόλεως τῶν 'Αθηνῶν καὶ ἄλλων ἑλληνίδων πόλεων, τὰ μὲν ἀγοράζων, τὰ δὲ καὶ ὑπεξαιρῶν· ὥστε ἐπὶ τέλους ἡ βιβλιοθήκη αὐτοῦ ἀπέβη πολυτιμοτάτη. 'Ο 'Απελλικῶν ἐφρόντισεν ἰδίως νὰ πλουτίσῃ αὐτὴν καὶ διὰ τῶν συγγραφῶν τοῦ 'Αριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου, αἵτινες πρὸ αὐτοῦ δὲν ἦσαν γνωσταὶ εἰς τοὺς πολλούς, καὶ ὑπ' αὐτῶν τῶν ἀρχαιοτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης περιπατητικῶν ὀλίγον ἐγινώσκοντο, διότι ἡ κληρονομία Νηλέως τοῦ σκηψίου, εἰς ὃν ὁ Θεόφραστος κατέλιπε τὰ βιβλία του, εἶχε περιέλθει εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἀφιλοτίμων καὶ ἀμαθῶν. Ταύτην δὲ τοῦ 'Απελλικῶντος τὴν βιβλιοθήκην παρέλαβε βραδύτερον ὁ Σύλλας ἐξ 'Αθηνῶν καὶ μετέφερεν εἰς Ρώμην, ὅπου Τυραννίων ὁ γραμματικὸς ἐφρόντισε περὶ τῆς διατηρήσεως αὐτῆς, ὁ δ' 'Ανδρόνικος ὁ ρόδιος ἐπεχείρησε τὴν ἀντιγραφὴν τῶν χειρογράφων ἐκείνων, τὰ ὁποῖα οὕτως ἔκτοτε παρεδόθησαν εἰς τὴν κοινὴν χρῆσιν. 'Εκ τούτων δηλοῦται ὅτι ὡς φιλόλογος ὁ 'Απελλικῶν ἀπέβη ἄνθρωπος χρήσιμος, ἀλλ' ἐπειδή, ὡς εἴπομεν, ἐπλούτισε τὴν βιβλιοθήκην αὐτοῦ καὶ δι' ὑπεξαιρέσεως δημοσίων ἐγγράφων ἐκ τῶν ἀρχείων τῶν πόλεων, φωραθεὶς ἐν 'Αθήναις εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ φύγῃ ἐντεῦθεν ἄλλοτε. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως ἐπανῆλθε πάλιν θεραπεύσας πολλοὺς καὶ ἤδη ἐγένετο εἷς τῶν θερμοτάτων ὀπαδῶν τοῦ

'Αθηνίωνος, διορισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ καὶ στρατηγὸς ἐπὶ τὴν Δῆλον, ἵνα ἐπαναστατήσῃ τὴν νῆσον καὶ πρὸ πάντων ἵνα ἀργυρολογήσῃ τοὺς πολίτας αὐτῆς. 'Αλλ' ἔμελλε νὰ ἀναδειχθῇ εἰς τὸ στρατιωτικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀτυχέστερος ἢ εἰς τὸ φιλολογικόν· καθότι πανηγυρικῶς μᾶλλον ἢ στρατηγικῶς ἀναστρεφόμενος, καὶ προφυλακὴν ἀμελεστέραν διορίσας, μάλιστα δὲ ἀφήσας ἀπροφύλακτα τὰ ἐξόπισθεν τῆς νήσου, ἐκοιμᾶτο. Καὶ τοῦτο μαθὼν ὁ κατὰ τύχην τότε περὶ τὴν Δῆλον εὑρεθεὶς ρωμαῖος στρατηγὸς 'Ορόβιος φυλάττει νύκτα ἀσέληνον, ἐκβιβάζει τοὺς στρατιώτας αὐτοῦ καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν κοιμωμένων καὶ μεθυόντων 'Αθηναίων ἄλλους κατέκοψε καὶ ἄλλους ἐζώγρησεν· ὁ δὲ καλὸς στρατηγὸς 'Απελλικῶν ἔλαθε φυγών. 'Εννοεῖται ὅτι ἡ Δῆλος ἔπαθεν ἐν τούτοις τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν ποικίλων τούτων καὶ ἀντιπάλων ἐλευθερωτῶν. Βραδύτερον δὲ ὑπέστη καὶ ἄλλας συμφοράς. Ὁ στρατηγὸς τοῦ Μιθριδάτου Μητροφάνης, ὃν προανεφέραμεν ἐκπεμφθέντα εἰς Θεσσαλίαν, ἀποτυχὼν ἐκεῖ, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, ἐπέσεσε κατὰ τῆς Δήλου, ἐφόνευσε ξένους καὶ Δηλίους, ἐλήστευσε τὰ χρήματα καὶ τὰ ἀναθήματα τῆς πόλεως καὶ κατέβαλεν αὐτὴν εἰς ἔδαφος, ἐξανδραποδισάμενος τὰς γυναῖκας καὶ τὰ τέκνα. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι, ἐνῷ ἀνήγετο εἰς τὸ πέλαγος ἀπὸ τοῦ ἔργου τούτου, παραμονεύσαντες οἱ τῶν ἐμπόρων περισωθέντες καὶ καταναυμαχήσαντες, κατέλυσαν αὐτόν. 'Αλλ' οὐδὲν ἧττον ἡ Δῆλος κατεστράφη τότε διὰ παντός.

'Επανερχόμεθα δὲ εἰς τὰ τῶν 'Αθηναίων πράγματα. Ὁ 'Αρχέλαος, γενόμενος ἐν τῷ μεταξὺ κύριος τοῦ Αἰγαίου πελάγους, κατέπλευσεν εἰς Πειραιᾶ, κατέλαβε τοῦτόν τε καὶ τὰς 'Αθήνας καὶ ὥρμησεν ἐντεῦθεν μετὰ τοῦ 'Αθηνίωνος ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, ὅπου ἔμελλον νὰ ἑνωθῶσι μετ' αὐτῶν καὶ τὰ τῶν Λακώνων καὶ τῶν 'Αχαιῶν συμμαχικὰ στρατεύματα. Ἡ Βοιωτία πᾶσα παρεδέχθη τὰς περὶ ἐλευθερίας ὑποσχέσεις τοῦ 'Αρχελάου, πλὴν Θεσπιέων, τοὺς ὁποίους παρακαθήμενος ἐπολιόρκει. Καὶ ὁ μὲν Σύλλας, ψηφισθεὶς ὑπὸ Ρωμαίων στρατηγὸς τοῦ κατὰ Μιθριδάτου πολέμου, δὲν εἶχεν ἔτι ἀφιχθῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα. 'Αλλ' ὁ στρατηγὸς τῆς Μακεδονίας Σέντιος, μαθὼν τὰ γενόμενα, ἐκπέμπει ἐνταῦθα, μετὰ δυνάμεως ἐκ προχείρου συγκροτηθείσης, τὸν πρεσβευτὴν αὐτοῦ βρέττιον Σούρραν, ἄνδρα διακεκριμένον ἐπὶ τόλμῃ καὶ φρονήσει, ὅστις, κατελθὼν εἰς Θεσσαλίαν, πρῶτον μὲν κατεναυμάχησε περὶ Μαγνησίαν τὸν Μητροφάνην, ἐβίασεν αὐτὸν εἰς φυγήν, καὶ ἐκυρίευσε τὴν Σκίαθον, ἐν ᾗ ὁ στρατηγὸς ἐκεῖνος τοῦ Μιθριδάτου εἶχεν ἀποθέσει τὴν λείαν αὐτοῦ· ἔπειτα δὲ ἐτράπη ἐπὶ τὴν Βοιωτίαν, καί, ἐπελθόντων αὐτῷ ἑτέρων χιλίων πεζῶν καὶ ἱππέων ἐκ Μακεδονίας, συνῆψε πρὸς τὰς πολὺ μεγαλυτέρας τοῦ 'Αρχελάου καὶ τοῦ 'Αθηνίωνος δυνάμεις, περὶ Χαιρώνειαν, μάχην τριήμερον, ἥτις ἀπέβη ἀμφίρροπος (1). Καὶ μετ' ὀλίγον φθάνουσιν εἰς τὸ τοῦ 'Αρχελάου στρατόπεδον τὰ ἀχαϊκὰ καὶ τὰ λακωνικὰ τάγματα, ὥστε ὁ ρωμαῖος στρατηγός, πειθόμενος ἤδη ὅτι δὲν ἠδύνατο ν' ἀντιπαραταχθῇ πρὸς τὸ πλῆθος ἐκεῖνο τοῦ συμμαχικοῦ στρατοῦ, ἐφορμᾷ ἀμέσως κατὰ τοῦ Πειραιῶς, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ὁ 'Αρχέλαος, φοβούμενος μὴ ἀποκοπῇ τῆς θαλάσσης, θέλει βιασθῆ νὰ ἐκχω-

(1) 'Ενταῦθα γίνεται μικρά τις σύγχυσις πραγμάτων. Μετὰ τὴν περὶ Χαιρώνειαν τριήμερον μάχην ὁ Βρέτιος ἢ Βρήτιος Σούρρας, εὐθὺς ὡς ἐνισχύθη ὁ στρατὸς τοῦ 'Αρχελάου διὰ τῶν ἐκ Πελοποννήσου ἀφικομένων ἐπικούρων Λακεδαιμονίων καὶ 'Αχαιῶν ὑπεχώρησεν εἰς τὰς Θερμοπύλας. Ὅτι ὁ Βρέτιος ὑποχωρῶν πρὸ τοῦ 'Αρχελάου ἐν Χαιρωνείᾳ ὥρμησεν εἰς Πειραιᾶ, ὡς ἐκτίθεται ἐνταῦθα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, καὶ ἐκεῖθεν ἐξεδιώχθη ὑπὸ τοῦ Ποντικοῦ στόλου ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ 'Αππιανοῦ (Μιθριδ. 29) καὶ θεωρεῖται ἀκατανόητον ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ('Ιδὲ **Hertzberg** μετάφρ. ἡμετ. Τόμ. Α' σελ. 457--59).

ρήση έκουσίως έκ τῆς Βοιωτίας· ὅπερ συνέβη τῳόντι, σπεύσαντος τοῦ στρατηγοῦ τοῦ Μιθριδάτου νὰ ἐπανακάμψῃ εἰς τὴν Ἀττικήν, καὶ συσταλέντος οὕτω πάλιν περὶ τὴν θάλασσαν.

Ἀλλ' ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 87 διεπεραιώθη εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐξ Ἰταλίας ὁ Σύλλας μετὰ δυνάμεως πεζικῆς καὶ ἱππικῆς ἀποχρώσης, καὶ συλλέξας χρήματα καὶ συμμάχους καὶ τροφὰς ἔκ τε Αἰτωλίας καὶ Θεσσαλίας, τοὺς μὲν Πελοποννησίους ἀμέσως ἀπέσπασεν ἀπὸ τοῦ Μιθριδάτου διὰ μόνης αὐτοῦ τῆς παρουσίας, αὐτὸς δὲ ἀπαλλαγεὶς ἐκείνων ἐνέβαλεν εἰς τὴν Βοιωτίαν. Ταύτης αἱ πόλεις μετεχώρησαν ἀθρόαι πρὸς αὐτὸν πλὴν ὀλίγων· ἰδίως δὲ τὸ μέγα τῶν Θηβῶν ἄστυ, τὸ ὁποῖον πρὸ μικροῦ ἔτι εἶχεν ἀσπασθῇ τὴν τύχην τοῦ Μιθριδάτου, ἀμαχητὶ ἤδη μετετέθη ἀπὸ Ἀρχελάου εἰς Σύλλαν, ὅστις οὕτως ἀσφαλισθεὶς ὄπισθεν κατῆλθεν εἰς τὴν Ἀττικὴν καὶ ἐπεχείρησε τὴν πολιορκίαν τῶν Ἀθηνῶν καὶ τοῦ Πειραιῶς. Εἰς τὰς Ἀθήνας εἶχε καταφύγει ὁ Ἀθηνίων, εἰς δὲ τὸν Πειραιᾶ κατεκλείσθη ὁ' Ἀρχέλαος· ὅθεν ὁ Σύλλας διῄρεσεν εἰς δύο τὸν στρατὸν καὶ διὰ μιᾶς μὲν μοίρας ἐπολιόρκησε τὸ ἄστυ, αὐτὸς δέ, παραλαβὼν τὸ πλεῖστον τῆς δυνάμεως, ὥρμησε κατὰ τοῦ Πειραιῶς.

Σύλλας (Μουσεῖον Βατικανοῦ)

Ἡ ἄνω πόλις δὲν ἦτο δύσκολον νὰ κυριευθῇ, διότι τὰ μακρὰ τείχη ἦσαν κατὰ μέγα μέρος ἠρειπωμένα, ὥστε ἡ πόλις ἐκείνη ἠδύνατο νὰ περιζωσθῇ πανταχόθεν.καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶχε πολλὴν τροφῶν προμήθειαν,νὰ καταναγκασθῇ διὰ λιμοῦ εἰς παράδοσιν.Ὁ δὲ Πειραιεὺς ἦτο ἀληθῶς δυσκαταγώνιστος· τὰ τείχη αὐτοῦ εἶχον ὕψος τεσσαράκοντα περίπου πήχεων καὶ ἦσαν κατεσκευασμένα ἐκ λίθου μεγάλου τετραγώνου· ὁ ἐν αὐτῷ στρατὸς ἦτο πολυπληθέστερος τοῦ ρωμαϊκοῦ, ὁ στρατηγὸς Ἀρχέλαος,ἀνὴρ γενναῖος καὶ ἔμπειρος· καί, τὸ πάντων σπουδαιότερον, ἐπειδὴ ἐθαλασσοκράτει, εἶχε τροφὰς μὲν ἀφθόνους, πρόχειρον δὲ πᾶσαν ἐπικουρίαν· ἐνῷ ὁ Σύλλας δὲν εἶχε παντάπασι στόλον ἵνα ἀποκλείσῃ τὸν ἀντίπαλον καὶ οὔτε ἐπικουρίαν τινὰ ἤλπιζε διὰ τὰς τότε μεγάλας τῆς Ἰταλίας ἐμφυλίους διενέξεις. Ὅθεν δὲν ἠδύνατο νὰ γίνῃ κύριος τῆς πόλεως ταύτης εἰμὴ ἐξ ἐφόδου, καὶ ἐνόει ἐν τούτοις ὅτι ἦτο ἀνάγκη ἀπαραίτητος νὰ ἐπιτύχῃ τοῦτο ὅσον μόνον ἔνεστι τάχιον, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἡ παράτασις τῆς πολιορκίας ἠδύνατο καὶ εἰς τὸν Μιθριδάτην νὰ δώσῃ καιρὸν νὰ πέμψῃ νέας δυνάμεις, καὶ τὰς ἑλληνικὰς φυλὰς νὰ ἐνθαρρύνῃ εἰς νέαν ἐπανάστασιν. Ταῦτα πάντα ἐξηγοῦσι διατί ὁ ρωμαῖος στρατηγὸς ἐπέστησε τὴν προσοχὴν ἰδίως εἰς τὸν Πειραιᾶ καὶ διατί εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐπεχείρησεν ἔφοδον, ἄνευ ἄλλης προπαρασκευῆς, ἤτοι χωρὶς νὰ ἀνοίξῃ ρῆγμα εἰς τὸ τεῖχος ἀλλ' ἁπλῶς ἐπάγων εἰς αὐτὸ κλίμακας. Ἀπεκρούσθη ὅμως καὶ ἐπείσθη ὅτι ἀδύνατον ἦτο νὰ ἐπιτύχῃ ἄνευ τακτικῆς πολιορκίας. Ἀναχωρήσας λοιπὸν εἰς Ἐλευσῖνα καὶ εἰς Μέγαρα ἤρχισε νὰ κατασκευάζῃ τὰ ἀναγκαῖα μηχανήματα καὶ πρὸς τούτοις ἐπεχείρησε νὰ ἀνυψώσῃ πρὸς τὸ τεῖχος χῶμα ἰσομέγεθες ἵνα ἀπ' αὐτοῦ διὰ κριῶν καὶ πυρφόρων τοξευμάτων καταβάλῃ τὰ ἀκράδαντα ἐκεῖνα ὀχυρώματα. Μύρια ἡμιόνων ζεύγη εἰργάζοντο καθ' ἡμέραν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ χώματος τούτου· ξύλα καὶ λίθους ἐλάμβανε κατ' ἀρχὰς ἀπὸ τὰ μακρὰ τείχη, παντελῶς τότε κατεδαφισθέντα· ἐπειδὴ δὲ μετ' ὀλίγον ἔλαβε χρείαν καὶ ἄλλης

ξυλείας διά τε τὸ χῶμα καὶ τὰς ἀναγκαίας μηχανάς, ἔκοψε τήν τε δενδροφορωτάτην Ἀκαδημίαν καὶ τὸ Λύκειον. Ὁ δὲ σίδηρος καὶ οἱ καταπέλται καὶ πᾶσα ἄλλη τοιαύτη παρασκευὴ ἐκομίζοντο αὐτῷ ἐκ Θηβῶν.

Ἀλλ' ἵνα κατορθώσῃ ταῦτα πάντα ὁ Σύλλας εἶχε καὶ χρημάτων πολλῶν ἀνάγκην· διὸ ἐπέβαλεν ἤδη χεῖρα εἰς τὰ τῆς Ἑλλάδος ἄσυλα, καὶ ἔπεμψεν ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Πελοπόννησον τὸν Λούκουλλον, ὅστις, παραλαβὼν ἐξ Ἐπιδαύρου καὶ ἐξ Ὀλυμπίας τὰ κάλλιστα καὶ πολυτελέστατα τῶν ἀναθημάτων, ἔκοψεν ἀπ'. αὐτῶν νόμισμα, τὸ ὁποῖον προσηγορεύθη ἀπ' ἐκείνου Λουκούλλειον. Ἔγραφε δὲ καὶ πρὸς τοὺς Ἀμφικτύονας εἰς Δελφοὺς ὅτι εἶναι καλὸν νὰ παραδοθῶσιν εἰς αὐτὸν τὰ τοῦ θεοῦ χρήματα, παρατηρῶν ὅτι ἢ θέλει φυλάξει αὐτὰ ἀσφαλέστερον ἢ καὶ δαπανήσας ἀποδώσει οὐκ ἐλάττω. Καὶ ἐπειδὴ ὁ πρὸς παραλαβὴν αὐτῶν πεμφθεὶς Κάφις ὁ φωκεύς, διστάζων νὰ πράξῃ τὴν ἱεροσυλίαν, ἔγραψεν ὅτι ἠκούσθη φθεγγομένη ἡ ἐν τοῖς ἀνακτόροις κιθάρα, ὁ Σύλλας ἀπήντησεν ὅτι ἀπορεῖ πῶς δὲν καταλαμβάνει ὅτι τὸ ᾆσμα ἦτο σημεῖον χαρᾶς, ὄχι ὀργῆς, καὶ διέταξεν αὐτὸν νὰ παραλάβῃ τὰ χρήματα θαρρούντως, ὡς ἡδομένου τοῦ θεοῦ καὶ διδόντος. Ἐλήφθησαν λοιπὸν οὕτως ὄχι μόνον τὰ χρήματα ἀλλὰ καὶ τὰ ἀναθήματα τὰ ἐν Δελφοῖς, ἐξ ὧν καὶ ὁ ἀργυροῦς πίθος, τὸν ὁποῖον, διὰ τὸ βάρος καὶ τὸ μέγεθος μὴ δυναμένων τῶν ὑποζυγίων νὰ ἀναλάβωσιν, ἠναγκάσθησαν νὰ κατακόψωσιν οἱ Ἀμφικτύονες.

Τούτων ἐν τούτοις γινομένων καὶ τοῦ χώματος ὁσημέραι προαγομένου, δὲν ἔπαυσαν αἱ περὶ τὸν Πειραιᾶ ἐχθροπραξίαι. Ὁ Ἀρχέλαος ἠγωνίζετο νὰ ἀνατρέψῃ τὸ ἔργον δι' αἰφνιδίων ἐπιθέσεων· ἀλλ' ἐπροδίδετο ὑπὸ δύο θεραπόντων, οἵτινες ἐμήνυον ἑκάστοτε εἰς τὸ στρατόπεδον τοῦ Σύλλα τὰ μελετώμενα ἐν Πειραιεῖ, ἐγγράφοντες αὐτὰ ἐπὶ πεσσῶν ἐκ μολύβδου πεποιημένων καὶ ἀπὸ σφενδόνης ἀφιεμένων (1)· ὥστε ὁ ρωμαῖος στρατηγὸς πληροφορούμενος ἀκριβῶς τὰ παρασκευαζόμενα ἦτο πάντοτε ἕτοιμος νὰ ἀποκρούσῃ τοὺς ἀντιπάλους. Μετ' ὀλίγον δὲ ὁ Ἀρχέλαος, λαβὼν μεγάλην παρὰ Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, τῆς ὁποίας ἡγεῖτο ὁ Δρομιχαίτης, ἐξήγαγεν ἅπασαν τὴν δύναμιν εἰς μάχην καὶ συνεκροτήθη ἐντεῦθεν συμπλοκὴ φοβερά, καθ' ἣν τὸ μὲν πρῶτον οἱ Μιθριδάτειοι ηὐδοκίμουν, ἔπειτα δὲ ἐπιστρέψαντες οἱ Ρωμαῖοι ἐφόνευσαν περὶ τοὺς δισχιλίους ἐχθρούς, τοὺς δὲ λοιποὺς συνήλασαν εἰς τὰ τείχη. Εἰς ταύτην τὴν περίστασιν ὁ γενναῖος Ἀρχέλαος παρέμεινεν ἔσχατος εἰς τὸν ἀγῶνα· διὸ ἐπανερχόμενος εὗρεν ἤδη κεκλεισμένας τὰς πύλας τῶν τειχῶν καὶ μόλις διὰ σχοινίων ἀνεβιβάσθη.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ ἐπῆλθε χειμών, ὁ χειμὼν τοῦ ἔτους 87 πρὸς τὸ 86. Ἀπὸ τῆς Ἰταλίας ὁ Σύλλας οὐδεμίαν ἤλπιζεν ἐπικουρίαν· ἐξ ἐναντίας μάλιστα ἐκηρύχθη ἐν Ρώμῃ πολέμιος τῆς πατρίδος, διότι εἶχον ὑπερισχύσει αὐτόθι οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ Μάριος καὶ Κίννας. Ἀπ' ἀνατολῶν οἱ Ρόδιοι ἦσαν μὲν εὐδιάθετοι νὰ ἔλθωσιν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀλλὰ δὲν ἠδύναντο νὰ διαπλεύσωσι τὸ Αἰγαῖον, θαλασσοκρατοῦντος τοῦ Μιθριδάτου. Ὁ Σύλλας ἔπεμψε τότε τὸν Λούκουλλον εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς Συρίαν, ἵνα παραλάβῃ τὰς ναῦς τῶν αὐτόθι βασιλέων καὶ πόλεων, καί, ἑνωθεὶς μετὰ τῶν Ροδίων, κατορθώσῃ νὰ ἐπιπλεύσῃ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καὶ τούτου ὅμως τοῦ ἐπιχειρήματος ἡ ἔκβασις ἦτο ἄδηλος καὶ ὁπωσδήποτε οὐχὶ πρόχειρος. Ὅθεν τὰ κατὰ τὸν ρωμαῖον στρατηγὸν ἀπέβησαν ὁπωσοῦν δεινά, καὶ ἤθελον καταντήσει δεινότατα, ἐὰν οἱ Στερεοελλαδῖται καὶ οἱ Πελοποννήσιοι ἐπέπιπτον κατ' αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοιοῦτό τι οὐδ' ἀπεπειρά-

(1) Ὑπὸ δούλων πραττόντων οὕτως ἐπὶ ἐλπίδι ἐλευθερίας διὰ τοῦ Σύλλα.

θησαν οἱ Ἕλληνες, μετ' οὐ πολὺ δέ ἡ καρτερία, ἡ τόλμη καὶ ἡ ἐπιτηδειότης τοῦ Σύλλα ἔμελλον νὰ κατισχύσωσιν ὅλων ἐκείνων τῶν δυσχερειῶν αἵτινες ἐκ πρώτης ὄψεως ἐφαίνοντο ἀκαταγώνιστοι. Πρῶτον ἔπεσεν εἰς χεῖρας αὐτοῦ τὸ ἄστυ τῶν Ἀθηνῶν. Τὰ τρόφιμα, τὰ ὁποῖα καὶ πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς πολιορκίας ἦσαν ἐνταῦθα ὀλίγα, παντάπασιν ἐξέλιπον μετὰ τὸν ἀποκλεισμὸν τῆς πόλεως. Ὁ Ἀρχέλαος ἐδοκίμασε καὶ ἅπαξ καὶ δὶς νὰ πέμψῃ σῖτον ἐκ Πειραιῶς, ἀλλ' ὁ Σύλλας μαθὼν τοῦτο ἀπὸ τῶν ἐκσφενδονιζομένων πεσσῶν καὶ ἐνεδρεύσας ἐκυρίευσε τόν τε σῖτον καὶ τοὺς φέροντας. Ὁ μέδιμνος τοῦ σίτου, ὅπερ ἐστὶ δέκα ἡμερῶν τροφὴ πέντε ἀνθρώπων, ἐτιμᾶτο ἐν τῇ πόλει δραχμῶν χιλίων τῶν τότε χρόνων, δηλαδὴ περὶ τὰς ἓξ καὶ ἐπέκεινα χιλιάδας σημερινῶν δραχμῶν. Μετ' ὀλίγον οἱ ἄνθρωποι ἤρχισαν νὰ τρέφωνται διὰ χόρτων, ὑποδημάτων, σκευῶν, τελευταῖον δὲ ἥπτοντο καὶ τῶν ἀποθνησκόντων. Μόνος ὁ Ἀθηνίων διῆγεν ἐν ἀφθονίᾳ καὶ ἐν ἀνέσει, ἐξυβρίζων ἀπὸ τῶν τειχῶν ἑκάστοτε τόν τε Σύλλαν καὶ τὴν σύζυγον αὐτοῦ Μετέλλαν, καὶ ἀσεβῶν πρὸς τὰ ἱερώτατα τῶν πραγμάτων, διότι ὁ ἀγαθὸς Πλούταρχος μετὰ φρίκης διηγεῖται ὅτι περιεῖδε τὸν ἱερὸν τῆς θεοῦ λύχνον ἀπεσβηκότα διὰ σπάνιν ἐλαίου, εἰς δὲ τὴν ἱεροφάντιδα ζητήσασαν ἡμίεκτον πυρῶν. ἤτοι μικρὸν ποσὸν σίτου, ἔπεμψεν ἡμίεκτον πεπέρεως. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον ἄξιον ἀγανακτήσεως εἶναι ὅτι τοὺς βουλευτάς. ἱκετεύοντας νὰ οἰκτίρῃ τὴν πόλιν καὶ νὰ διαλύσῃ τὸν ὀλέθριον τοῦτον πρὸς Σύλλαν πόλεμον, κατετόξευσεν εἰς ἀπάντησιν καὶ διεσκέδασε. Καί, ὅταν ἐπὶ τέλους συγκατένευσε νὰ πέμψῃ περὶ εἰρήνης δύο ἢ τρεῖς τῶν συμποτῶν, οἱ ἄνθρωπ οι οὗτοι, ἀντὶ νὰ ζητήσωσι νὰ ἐξιλεώσωσι τὸν νικητήν, ἤρχισαν ἀκαιρολογοῦντες περὶ Θησέως, καὶ Εὐμόλπου, καὶ τῶν Μηδικῶν, μεχρισοῦ ὁ Σύλλας ἀπολέσας τὴν ὑπομονὴν «ἄπιτε, εἶπε πρὸς αὐτούς, ὦ μακάριοι, τοὺς λόγους τούτους ἀναλαβόντες· ἐγὼ γὰρ οὐ φιλομαθήσων εἰς Ἀθήνας ὑπὸ Ρωμαίων ἐπέμφθην ἀλλὰ τοὺς ἀνθισταμένους καταστρεψόμενος».

Καὶ ἡ καταστροφὴ ἐπῆλθε μετ' ὀλίγον. Ὁ Σύλλας ἀναλογιζόμενος ὅτι δὲν θέλει ἤδη συναντήσει εἰμὴ ἀσθενῆ ἀντίστασιν ἀπὸ λιμωττόντων ἀνθρώπων ἐπήγαγε διὰ νυκτὸς τὰς κλίμακας εἰς τὸ τεῖχος περὶ τὸ λεγόμενον Ἑπτάχαλκον, καὶ εὐχερῶς κατέλαβε τὸ μέρος τοῦτο. Ἔπειτα δὲ κατασκάψας καὶ συνομαλύνας τὸ μεταξὺ τῆς πειραϊκῆς πύλης καὶ τῆς ἱερᾶς διάστημα τοῦ τείχους εἰσήλασεν αὐτὸς ἐντεῦθεν περὶ μέσας νύκτας μεθ' ὅλου τοῦ στρατοῦ, σαλπίζοντος καὶ ἀλαλάζοντος καὶ εἰς ἁρπαγὴν καὶ φόνον ἀφειμένου. Ὁ φόνος ἀπέβη πολὺς καὶ ἀνηλεής, μέχρις οὗ ὁ Σύλλας, ἐνδίδων εἰς τὰς δεήσεις τῶν Ἀθηναίων Μειδίου καὶ Καλλιφῶντος, οἵτινες ἐξ ἀρχῆς εἶχον καταφύγει εἰς αὐτόν, καὶ εἰς προτροπὰς τῶν μετ' αὐτοῦ συστρατευόντων συγκλητικῶν, ἀνεχαίτισε τὴν μεγάλην ταύτην φθοράν, χαριζόμενος. ὡς εἶπε, πολλοὺς μὲν ὀλίγοις, ζῶντας δὲ τεθνηκόσι, διὰ τῶν ὀλίγων καὶ τεθνηκότων ἐννοῶν τοὺς ἀρχαίους ἐκείνους καὶ ἐνδόξους Ἀθηναίους. Ὁ δὲ Ἀθηνίων πρῶτον μὲν κατέφυγε μετ' ὀλίγων εἰς τὴν Ἀκρόπολιν, ἐμπρήσας τὸ Ὠδεῖον, ἵνα μὴ ὁ Σύλλας ἔχῃ πρόχειρον ξυλείαν πρὸς ἐνόχλησιν αὐτοῦ. Ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, πιεζόμενος ὑπὸ τοῦ λιμοῦ καὶ τῆς δίψης, ἠναγκάσθη νὰ παραδοθῇ καὶ ἐν τῷ ἅμα αὐτὸς καὶ πάντες οἱ αὐτῷ δορυφορήσαντες, ἢ ἀρχήν τινα ἄρξαντες ἢ ὁτιδήποτε ἄλλο πράξαντες παρὰ τὰ ὑπὸ Ρωμαίων ὡρισμένα εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ θανάτου ἐτιμωρήθησαν. Οἱ δοῦλοι εἶχον πωληθῇ ἅμα μετὰ τὴν τῆς πόλεως ἅλωσιν· οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες ἐλεύθεροι ἐκ τῶν μετασχόντων τοῦ πολέμου ἐκείνου, τὴν μὲν ἐλευθερίαν διεφύλαξαν, τὴν δὲ ψῆφον καὶ χειροτονίαν ἀφῃρέθησαν, ἀποδοθεῖσαν εἰς μόνους τοὺς ἐκγόνους αὐτῶν· ὥστε ἐπὶ τοῦ παρόντος πᾶσα ἡ κυβέρνησις τῆς πόλεως περιῆλθεν εἰς χεῖρας τῶν Ἀθηναίων ἐκείνων ὅσοι προλαβόντες εἶχον προσφύγει εἰς τοὺς Ρωμαίους ἅμα ἀρξαμένου τοῦ πολέμου. Κατὰ τὰ λοιπὰ οὔτε αἱ Ἀθῆναι οὔτε αἱ ἄλλαι τῆς Ἑλ-

λάδος πόλεις καθυπεβλήθησαν ἔτι εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τρόπον, ἀλλ' ὅμως ἡ ἐπιτήρησις αὐτῶν ἀπέβη ἔκτοτε αὐστηροτέρα. Ἐπὶ πᾶσι κατελήφθησαν ἐν τῇ Ἀκροπόλει χρυσίου μὲν λίτραι τεσσαράκοντα, ἑξακόσιαι δὲ ἀργύρου. Τὸ χρηματικὸν τοῦτο ποσὸν δὲν εἶναι ἀνάλογον τῶν μεγάλων θησαυρῶν τοὺς ὁποίους λέγεται συλλέξας ὁ Ἀθηνίων· ἀλλ' οἱ θησαυροὶ ἐκεῖνοι, ὡς φαίνεται, ἐν μέρει διηρπάγησαν ἐπὶ τῆς λεηλασίας τῆς πόλεως καὶ ἐν μέρει, καταχωσθέντες, διέφυγον τὴν ἁρπαγὴν τῶν νικητῶν.

Μετὰ τὴν ἅλωσιν τῶν Ἀθηνῶν ὁ Σύλλας ἐπέστησεν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν προσοχὴν εἰς τὸν Πειραιᾶ, ἐκ τοῦ ὁποίου ὁ Ἀρχέλαος εἶχεν ἀποκρούσει προλαβόντως πολλὰς ὀξυτάτας αὐτοῦ ἐφόδους. Ἀλλ' ἤδη αἱ ἀπὸ τοῦ χώματος μηχαναὶ ἐκριοκόπουν ἀκαταπαύστως τὰ τείχη, καὶ ἄλλοι πάλιν ἄνδρες ὑπὸ χελώνας διώρυσσον αὐτά. Καὶ τὰ μὲν κρημνιζόμενα οὕτω μέρη τάχιστα ἀνῳκοδομοῦντο, ἀλλὰ τὰ νεωστὶ κατασκευαζόμενα, ὡς ὑγρότερα καὶ ἀσθενέστερα, εὐκολώτερον κατεστρέφοντο, ὥστε ἐπὶ τέλους γενομένης νέας καὶ ἰσχυροτάτης ἐφόδου ἐβιάσθη ὁ Ἀρχέλαος νὰ ἐνδώσῃ εἰς τὴν μανιώδη ὁρμὴν τῶν Ρωμαίων, καὶ καταλιπὼν τὰ τείχη κατέφυγεν εἴς τι χωρίον τοῦ Πειραιῶς ὀχυρώτατον ἅμα καὶ θαλάσσῃ περίκλυστον, τὸ ὁποῖον ὁ Σύλλας, ναῦς οὐκ ἔχων, δὲν ἠδύνατο παντάπασι νὰ προσβάλῃ. Ἐγένετο ὅμως κύριος τοῦ ἄλλου Πειραιῶς, τοῦ ὁποίου κατέκαυσε τὰ πλεῖστα μέρη, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τὴν Φίλωνος ὁπλοθήκην, θαυμαζόμενον ἔργον, καὶ τοὺς νεωσοίκους καὶ πάντα τὰ λοιπὰ ἀοίδιμα τῆς ἐνδόξου ἐποχῆς τῶν Ἀθηναίων μεγαλουργήματα. Εἶχε δὲ ἐγκαίρως κατισχύσει ἐνταῦθα τοῦ Ἀρχελάου, διότι ἐν τῷ μεταξὺ κατέβη ἀπὸ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας εἰς τὴν Βοιωτίαν ὁ σὺν Ἀρκαθίῳ τῷ Μιθριδάτου υἱῷ ἀποσταλεὶς στρατός, ὅστις μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαθίου (1) διετέλει τεταγμένος ὑπὸ στρατηγὸν τὸν Ταξίλλην, καὶ συνέκειτο ἐκ δέκα μὲν μυριάδων πεζῶν μυρίων δὲ ἱππέων, καὶ τεθρίππων ἐνενήκοντα δρεπανηφόρων. Ὁ στρατὸς οὗτος ἐπολιόρκει ἤδη τὴν πιστὴν εἰς τοὺς Ρωμαίους μείνασαν Ἐλάτειαν. Ὁ Σύλλας λοιπὸν ἔδραμεν ἀμέσως εἰς Βοιωτίαν, καὶ ἐκεῖ, ἐπελθόντος μετ' οὐ πολὺ καὶ τοῦ Ἀρχελάου μετὰ συμπάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, συγκροτεῖται περὶ Χαιρώνειαν μάχη μεγάλη καθ' ἣν ὁ Σύλλας ἐνίκησε τοὺς πολυαρίθμους αὐτοῦ ἀντιπάλους νίκην περιφανεστάτην. Τὰ λείψανα αὐτῶν κατέφυγον εἰς Χαλκίδα τῆς Εὐβοίας, ὅπου δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσιν ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ναυτικὴν μὴ ἔχοντος δύναμιν, αὐτὸς δὲ ἐπανηγύρισε τὴν νίκην ἐν Θήβαις τελέσας θυσίας περὶ τὴν Οἰδιπόδειον κρήνην καὶ ἀγῶνας μουσικοὺς καὶ ἄλλους. Οἱ δὲ κρίνοντες ἦσαν Ἕλληνες ἐκ τῶν ἄλλων προσκεκλημένοι πόλεων, διότι πρὸς τοὺς Θηβαίους, τοὺς κατ' ἀρχὰς ταχθέντας μετὰ Μιθριδάτου, εἶχεν ἀδιαλλάκτως ὁ Σύλλας· καὶ τούτου ἕνεκα, ἀποτεμόμενος τῆς χώρας αὐτῶν τὴν ἡμίσειαν, ἀφιέρωσεν εἰς τοὺς ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναούς, ἵνα ἐκ τῶν προσόδων ἀποδοθῶσιν εἰς τὰ ἱερὰ ἐκεῖνα καταστήματα τὰ χρήματα ὅσα προηγουμένως παρ' αὐτῶν ἔλαβεν. Ὡσαύτως ἐτιμώρησε διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοὺς Ὀρχομενίους, καὶ ἐκ τῶν πολυτίμων πραγμάτων ὅσα παρ' αὐτῶν ἥρπασεν, ἐξαιρέσας ἕν, τὴν λαμπρὰν τοῦ Διονύσου εἰκόνα, ἣν εἶχε πάλαι ποτὲ κατασκευάσει τῇ πόλει ἐκείνῃ ὁ ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ἀγαλματοποιὸς Μύρων, ἔστησεν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ Ἑλικῶνος, δοὺς παράδοξον δεῖγμα εὐλαβείας, διὸ εὐλόγως ὁ περιηγητὴς Παυσανίας παρετήρησεν ὅτι «τοῦτό ἐστι τὸ ὑπὸ Ἑλλήνων λεγόμενον· θυμιάμασιν ἀλλοτρίοις τὸ θεῖον σέβεσθαι».

---

(1) Ὁ Ἀριαράθης ἀπέθανεν ἐν Θεσσαλίᾳ κατὰ τὸ ὄρος Τίσαιον, ἀφοῦ εἶχεν ἤδη καταλάβει ὁλόκληρον τὴν Μακεδονίαν.

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ὁ Ἀρχέλαος λαμβάνει νέαν παρὰ τοῦ ἀνεξαντλήτου Μιθριδάτου ἐπικουρίαν, ὑπὸ τὸν Δορύλαον τεταγμένην, καὶ ἀντιπαρατάσσεται αὖθις περὶ Ὀρχομενόν· καὶ εἰς ταύτην ὅμως τὴν μάχην, πεισματωδεστάτην ἀποβᾶσαν, ἀνεδείχθη πάλιν νικηφόρος ὁ Σύλλας. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἡ Βοιωτία δὲν ἐλεηλατεῖτο μόνον ὑπὸ τοῦ Σύλλα, ἐλεηλατεῖτο καὶ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, τῶν λεγομένων ἐλευθερωτῶν αὐτῆς, ὥστε ἔπαθε τὰ πάνδεινα κατὰ τοὺς χρόνους τούτους. Τελευταῖον ὁ Μιθριδάτης ἀναλογιζόμενος τὰς ἐπανειλημμένας ἥττας πέντε μεγάλων αὐτοῦ στρατιῶν, καὶ βλέπων ὅτι ὁ εὐτυχὴς καὶ μεγαλεπήβολος Ρωμαῖος ἐνισχύθη ἔτι μᾶλλον διὰ τῆς κομισθείσης τελευταῖον αὐτῷ ὑπὸ Λουκούλλου ναυτικῆς δυνάμεως ἐνόμισε δέον νὰ δώσῃ πέρας ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸν πόλεμον καὶ νὰ ἀναβάλῃ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτοῦ. Ὅθεν, ἀνελθόντος τοῦ Σύλλα εἰς Θεσσαλίαν καὶ Μακεδονίαν καὶ ἐκεῖθεν διαπεραιωθέντος εἰς Ἀσίαν, συνομολογεῖται τῷ 84 μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ βασιλέως τοῦ Πόντου συνθήκη εἰρήνης, δι' ἧς ὁ τελευταῖος ὑπέσχετο νὰ παραδώσῃ τὴν μὲν Βιθυνίαν καὶ τὴν Καππαδοκίαν εἰς τοὺς προτέρους αὐτῶν ἡγεμόνας, τὴν δὲ Παφλαγονίαν (1) καὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, προσπαρασχὼν αὐτοῖς δισχίλια τάλαντα καὶ χαλκήρεις ναῦς, φυλάττων δὲ τὴν ἄλλην ἀρχήν. Ὁ ἀναγνώστης αἰσθάνεται βεβαίως διατί ἐξεθέσαμεν ἐν ἐκτάσει ὁπωσοῦν τὰ κατὰ τὸν πόλεμον τοῦτον. Κύριον αὐτοῦ θέατρον ὑπῆρξαν αἱ Ἀθῆναι· πᾶσα δὲ τῆς πόλεως ταύτης τύχη, καλὴ ἢ κακή, δὲν δύναται νὰ εἶναι ἀδιάφορος εἰς ἑλληνικὴν ψυχήν Καὶ ἔπειτα εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν ἐγκρίτων πολιτῶν ἀπεδοκίμασαν τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ ὅτι ὁ προχειρισθεὶς στρατηγὸς ὑπῆρξε πάσης κατακρίσεως ἄξιος, ἀλλ' ὁπωσδήποτε ὁ ἀγὼν διεξήχθη ἐν ὀνόματι τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους καὶ αἷμα ἑλληνικὸν ἄφθονον ἐχύθη ἕνεκεν αὐτοῦ. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι οὐ μόνον κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀλλὰ καὶ βραδύτερον. εἰς τὰς Ἀθήνας μᾶλλον ἢ εἰς πᾶσαν ἄλλην ἑλληνικὴν πόλιν, εἰς τὰς Ἀθήνας, καίτοι τοσοῦτον ἠθικῶς ἀλλοιωθείσας, θέλομεν ἴδει γενομένας τελευταίας τινὰς γενναίας περὶ αὐτονομίας ἀποπείρας· διότι τοσαύτη ἦτο ἡ ἠθικὴ δύναμις ἣν ἄλλοτε ἐκτήσαντο οἱ Ἀθηναῖοι ὥστε, ὅσον καὶ ἂν κατεδαπανήθη αὕτη, τὰ περιλιπόμενα ἐλάχιστα αὐτῆς ζώπυρα ἔδιδον ἔτι εἰς αὐτοὺς ζωήν τινα, τὴν ὁποίαν δὲν εἶχον πλέον οἱ Θηβαῖοι, οἱ Σπαρτιᾶται καὶ οἱ Ἀχαιοί.

Δὲν ἔπαθε δὲ μόνον ἡ ἐνταῦθα Ἑλλὰς ὅσα προεξετέθησαν δεινὰ ἕνεκα τοῦ καταστρεπτικοῦ ἐκείνου πολέμου ἀλλὰ καὶ ἄλλαι ἑλληνικαὶ χῶραι, ἰδίως αἱ κατὰ τὴν μικρὰν

(1) Ἡ Παφλαγονία βεβαίως ὡς καὶ ἡ Καππαδοκία καὶ ἡ Βιθυνία ἦσαν χῶραι τῆς νῦν μικρᾶς Ἀσίας. Ἀλλ' ἐνταῦθα μικρὰ Ἀσία λέγεται κατὰ σύγχυσιν ἡ Ἀσία (Asia) καλουμένη χώρα τοῦ πρῴην περγαμηνοῦ κράτους, ὅπερ οἱ Ρωμαῖοι μεταβαλόντες εἰς ἐπαρχίαν Provincia, ἤτοι χώραν ἀπ' εὐθείας ὑπὸ τῆς συγκλήτου διοικουμένην, ἐκάλεσαν αὐτὴν Ἀσίαν ὡς πρώτην ἐν Ἀσίᾳ γενομένην ἐπαρχίαν. Ὥστε οὐδόλως πρόκειται ἐνταῦθα περὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἀλλὰ περὶ μικρᾶς τινος χώρας τῆς μεγάλης χερσονήσου, τοῦ πρῴην δηλονότι περγαμηνοῦ κράτους. Ἡ Παφλαγονία ἀπεδόθη ἄλλως εἰς τὸν Νικομήδην, εἰς ὃν ἀνῆκε καὶ πρὸ τοῦ πολέμου. Πολλῷ βραδύτερον μετὰ τὸ τέλος τοῦ Β' μιθριδατικοῦ πολέμου μέρος τῆς Παφλαγονίας ἐγένετο ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, ἀλλὰ νῦν οἱ Ρωμαῖοι διὰ τῆς πρὸς τὸν Μιθριδάτην εἰρήνης ἀποκατέστησαν ἐν τῇ νῦν μικρᾷ Ἀσίᾳ ἁπλῶς τὸ πρὸ τοῦ πολέμου καθεστώς, ἐπέβαλον δὲ ἐκ περισσοῦ εἰς τὸν Μιθριδάτην ἀπότισιν πολεμικῆς ἀποζημιώσεως καὶ παράδοσιν εἰς αὐτοὺς ἐκ τοῦ στόλου τοῦ Ἀρχελάου ὀγδοήκοντα πλοίων καταφράκτων ἢ χαλκήρων, ἤτοι χαλκῷ καταφράκτων, ὡς ἐκαλοῦντο τότε τὰ νῦν θωρηκτὰ καλούμενα σιδηρόφρακτα πολεμικὰ πλοῖα.

'Ασίαν πρῶτον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Μιθριδάτου, δεύτερον ἀπὸ τῶν στρατῶν τοῦ Φλάκκου καὶ τοῦ Φιμβρίου, οὓς ἐξαπέστειλαν οἱ τοῦ Σύλλα ἀντίπαλοι στρατηγοὺς κατὰ Μιθριδάτου, τελευταῖον ἀπὸ τοῦ Σύλλα αὐτοῦ, κατισχύσαντος ἀλληλοδιαδόχως τοῦ τε βασιλέως τοῦ Πόντου καὶ τῶν ἐκ Ρώμης πεμφθέντων ἀντιπάλων του. Ὁ Σύλλας ἐπέβαλεν εἰς τὴν 'Ασίαν κοινὴν μὲν ζημίαν δισμυρίων ταλάντων, ἰδίᾳ δὲ ἐγύμνωσε τοὺς κατοίκους διὰ τῶν στρατιωτικῶν καταλυμάτων· διότι διέταξεν ὅτι πᾶς οἰκογενειάρχης θέλει δίδει εἰς ἕκαστον μὲν παρ' αὐτῷ καταλύοντα στρατιώτην καθ' ἡμέραν τέσσαρα τετράδραχμα καὶ δεῖπνον· εἰς ἕκαστον δὲ ἀξιωματικὸν πεντήκοντα δραχμὰς τὴν ἡμέραν καὶ δύο ἐσθῆτας· Καὶ ἠρκέσθη εἰς ταῦτα μόνα, καθὼς εἶπε πρὸς τοὺς προύχοντας τῶν πόλεων οὓς κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην συνεκάλεσεν εἰς Ἔφεσον, «φειδοῖ γένους καὶ ὀνόματος ἑλληνικοῦ». 'Εὰν ἐν τούτοις εἰς ταύτας τὰς ἀνηλεεῖς καταπιέσεις προσθέσωμεν τὰς προηγουμένας τοῦ ἀντιπάλου ρωμαϊκοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ Μιθριδατείου, εὐκόλως θέλομεν ἐννοήσει τὸ παρὰ τῶν ἱστορικῶν λεγόμενον, ὅτι οὐδέποτε ἡ μικρὰ 'Ασία ἠδυνήθη ἔκτοτε νὰ ἀνακύψῃ ἀπὸ τῆς συμφορᾶς ἐκείνης καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν προτέραν ἀκμήν. Ναὶ μὲν ὁ Σύλλας ἐφείσθη ἱκανῶν πόλεων εἴτε ἀνταμείβων τὴν συμμαχίαν αὐτῶν εἴτε ἀποζημιῶν δι' ὅσα ἔπαθον ἕνεκα τῆς πρὸς αὐτὸν προθυμίας, ἀνακηρύξας ἐλευθέρους, ἤτοι ἀπηλλαγμένους φόρου, καὶ φίλους τῶν Ρωμαίων τοὺς 'Ιλιέας (1), τοὺς Χίους, τοὺς Λυκίους, τοὺς Ροδίους, τὴν Μαγνησίαν καὶ ἄλλας τινάς. Καὶ εἰς τὴν ἐδῶ Ἑλλάδα ἡ ἐν Φωκίδι 'Ελάτεια, ἥτις, ὡς εἴδομεν, εἶχε διατελέσει πιστὴ εἰς τοὺς Ρωμαίους ἐπὶ πολὺν μετέπειτα χρόνον, καὶ ἀφοῦ δηλαδὴ ἡ Ἑλλὰς κατέστη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία, παρέμεινεν ἐλευθέρα, ἀτελῶς νεμομένη τὴν χώραν αὐτῆς. 'Αφ' ἑτέρου ἄλλοι Ρωμαῖοι ἢ καὶ ἄλλοι ἐπίσημοι ἄνδρες παρεμύθησαν τὰς 'Αθήνας δι' ὅσας ὑπέστησαν τότε συμφοράς. Ρωμαῖος εὐπατρίδης, λ. χ. ὁ Πομπώνιος, ἐλθὼν καὶ ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατασταθεὶς ἐνταῦθα, δι' ὃ καὶ ἐπωνομάσθη 'Αττικός, συνέδραμε γενναίως τὴν πόλιν ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ αὐτῆς· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Καππαδοκίας 'Αριοβαρζάνης ὁ Φιλοπάτωρ (2) καὶ ὁ υἱὸς αὐτοῦ Φιλορωμαῖος ἀνῳκοδόμησαν τὸ ὑπὸ τοῦ 'Αθηνίωνος καταστραφὲν Ὠδεῖον. 'Αλλὰ ταῦτα πάντα ἦσαν

---

(1) Τὸ Ἴλιον, καίπερ θεωρούμενον ἱερὰ μητρόπολις τῆς Ρώμης, εἶχε κακοποιηθῆ ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου τοῦ Μιθριδάτου Φιμβρίου, διὰ προδοσίας. 'Ιδ. 'Αππιαν. Μιθριδ. 53. «'Ιλιεῖς δὲ πολιορκούμενοι πρὸς αὐτοῦ (Φιμβρίου) κατέφυγον μὲν ἐπὶ Σύλλαν. Σύλλα δὲ φήσαντος αὐτοῖς ἥξειν καὶ κελεύσαντος ἐν τοσῷδε Φιμβρίᾳ φράζειν ὅτι σφᾶς ἐπιτετράφασι τῷ Σύλλᾳ, πυθόμενος ὁ Φιμβρίας ἐπῄνεσε μὲν ὡς ἤδη Ρωμαίων φίλους, ἐκέλευσε δὲ καὶ αὐτὸν φίλον ὄντα εἴσω δέχεσθαι, κατειρωνευσάμενός τι καὶ συγγενείας τῆς οὔσης ἐς Ρωμαίους 'Ιλιεῦσιν. Εἰσελθὼν δὲ τοὺς ἐν ποσὶ πάντας ἔκτεινε καὶ πάντα ἐνεπίμπρη .... οὔτε τῶν ἱερῶν οὔτε τῶν εἰς τὸν νεὼν τῆς 'Αθηνᾶς καταφυγόντων φ...μενος, οὓς αὐτῷ νεῷ κατέπρησε. Κατέσκαπται δὲ καὶ τὰ τείχη. Ἡ μὲν δὴ χείρονα τῶν ἐπὶ 'Αγαμέμνονος παθοῦσα ὑπὸ συγγενοῦς διωλώλει».

(2) Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐπικαλεῖται Φιλοπάτωρ ἅμα καὶ Φιλορωμαῖος, ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ ἁπλῶς Φιλορωμαῖος. Δύο ἐπιγραφαὶ ἀθηναϊκαί, ἀναφερόμεναι εἰς ἀνοικοδόμησιν τοῦ Ὠδείου, ἀνακαλυφθεῖσαι ἀπὸ τοῦ 18 ἤδη αἰῶνος, μαρτυροῦσι τὸ γεγονός. Ἡ μία τούτων ἔχει ὡς ἑξῆς (ἰδ. Boeckh. C. I. Graec. T. 1 σελ). 409.

Βασιλέα 'Αριοβαρζάνην φιλοπάτορα τὸν ἐκ βασιλέως
'Αριοβαρζάνου φιλορωμαίου καὶ βασιλίσσης
'Αθηναΐδος φιλοστόργου οἱ κατασταθέντες
ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν τοῦ 'Ωδείου κατασκευὴν
Γάιος καὶ Μάρκος Στάλλιος, Γαΐου υἱοὶ καὶ
Μελάνιππος ἑαυτοῦ υἱός.

δ' ἑτέρα·

μικρὰ ὡς πρὸς τὸ μέγεθος τῶν προηγηθέντων δεινῶν καὶ ἐνῷ ἡ θεραπεία αὐτῶν ἦτο ἀνεπαρκής, μετ' ὀλίγον ἐπῆλθον νέα δυστυχήματα.

Τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, καθὼς πᾶν πέλαγος ἔχον πολλὰς νήσους καὶ πολλοὺς περὶ αὐτὸ κόλπους, ἦτο ἀνέκαθεν ἐπιτηδειότατον πρὸς τὴν πειρατείαν. Ἐνόσῳ ὑφίσταντο ἀκμαῖαι αἱ τῆς μεσογείου ναυτικαὶ δυνάμεις, τὸ κακὸν τοῦτο περιεστέλλετο ὁπωσοῦν· ἀλλ' ἀφ' ἧς κατεστράφη ἡ Καρχηδών, κατεστράφη ἡ Κόρινθος, ἐταπεινώθη ἡ Ρόδος, καὶ παντελῶς ἐξησθένησαν οἱ βασιλεῖς τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Συρίας, ἐπειδὴ ὅλως ἐξέλιπεν ἡ ἀστυνομία τῆς θαλάσσης ταύτης, ἡ πειρατεία ἔλαβε τοσαύτην ἐπίδοσιν ὥστε οἱ κακοῦργοι ἐκεῖνοι, ὁμοσπονδήσαντες πρὸς ἀλλήλους, κατέσχον περὶ τὸ 144 ἔτος πρὸ Χριστοῦ τὴν εἰς τοὺς Σελευκίδας ἀνήκουσαν Κιλικίαν καὶ κατέστησαν τὴν χώραν ταύτην κύριον αὐτῶν ὁρμητήριον. Μάλιστα δὲ ἤκμασαν οἱ πειραταὶ οὗτοι τῆς Κιλικίας ἐπὶ τοῦ μιθριδατικοῦ πολέμου, διότι ὁ βασιλεὺς τοῦ Πόντου εἶχε συμμαχήσει μετ' αὐτῶν, οἱ δὲ Ρωμαῖοι οὐδεμίαν εἶχον κατ' ἀρχὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο ναυτικὴν δύναμιν· καί, ὅτε ἐπὶ τέλους συνεκρότησαν τοιαύτην, δὲν ἦσαν ἐνάμιλλοι πρὸς τοὺς ἀντιπάλους ἐκείνους, οἵτινες ναυμαχήσαντές ποτε πρὸς Λούκουλλον κατετρόπωσαν αὐτόν. Ἔπειτα, μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ Μιθριδάτου, οἱ Ρωμαῖοι ἀπησχολήθησαν ὑπὸ ἐμφυλίων πολέμων, ὥστε οἱ πειραταὶ τῆς Κιλικίας ἔμειναν ἀπόλυτοι σχεδὸν κύριοι ὅλων τῶν παραλίων καὶ νήσων τῆς Ἀνατολῆς. Οὐδὲ πρέπει νὰ φανῇ τοῦτο παράδοξον εἰς ἡμᾶς, διότι καὶ εἰς τὴν νεωτέραν Εὐρώπην, καὶ σχεδὸν εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους, εἴδομεν κράτη πειρατικά, ἰδίως τὸ τῆς Ἀλγερίας παραδόξως ἀκμάσαντα ἐν αὐτῇ τῇ Μεσογείῳ θαλάσσῃ, οὐ μακρὰν τῶν γαλλικῶν παραλίων καὶ τῆς ὑπὸ τῶν Ἄγγλων κατεχομένης Μελίτης· Οἱ πειραταὶ λοιπὸν τῆς Κιλικίας ἐπέπεσον τότε ἀκωλύτως εἰς ὅλα τὰ παράλια, εἰς ὅλας τὰς νήσους, εἰς ὅλους τοὺς λιμένας τοῦ Αἰγαίου, ἁρπάζοντες πλοῖα καὶ λεηλατοῦντες πόλεις. Ἰδίως δὲ ἐσύλησαν ἄπειρα ἱερά, τὸ Κλάριον, δηλαδὴ τὸν ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος τὸν ἐν τῇ πόλει τῆς Κλάρου, ἥτις ἔκειτο ἐν Ἰωνίᾳ οὐ μακρὰν τῆς Κολοφῶνος· τὸ Διδυμαῖον, ἤτοι τὸν ναὸν τοῦ Διὸς καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος, ὅστις ἔκειτο εἰς τὰ Δίδυμα, ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Μιλησίων· τὸ Σαμοθράκιον, ἤτοι τὸ ἐν τῇ Σαμοθράκῃ ἱερόν, τὸ ὁποῖον ἐλέγετο ἔχον χιλίων ταλάντων κόσμον· τὸν ἐν Ἑρμιόνῃ ναὸν τῆς Χθονίας, ἤτοι τῆς Δήμητρος· τὸ ἐν Ἐπιδαύρῳ τοῦ Ἀσκληπιοῦ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ποσειδῶνος, τοὺς ἐν τῷ Κορινθιακῷ ἰσθμῷ, καὶ ἐν Ταινάρῳ, καὶ ἐν Καλαυρίᾳ· τοὺς ναοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος, τοὺς ἐν Ἀκτίῳ καὶ ἐν Λευκάδι· τοὺς ναοὺς τῆς Ἥρας, τοὺς ἐν Σάμῳ καὶ ἐν Ἄργει, καὶ Λακινίῳ ἀκρωτηρίῳ τῆς Ἰταλίας. Ἐν γένει δὲ ἱστορεῖται ὅτι αἱ κυριευθεῖσαι ὑπ' αὐτῶν πόλεις ἦσαν περὶ τὰς τετρακοσίας. Καὶ τίς ἠδύνατο ν' ἀντισταθῇ εἰς αὐτούς; Τὰ πλοῖά των συνεποσοῦντο, ὡς βεβαιοῦται, εἰς χίλια περίπου, διαπρέποντα διὰ τὴν ταχύτητα καὶ ἐλαφρότητα, διὰ τὴν εὐανδρίαν τῶν πληρωμάτων, διὰ τὴν τέχνην τῶν κυβερνητῶν. Εἰς τοσαύτην δὲ εἶχον καταντήσει αὐθάδειαν ὥστε καὶ ναύσταθμα πειρα-

---

ὁ δῆμος (Ἀθηναίων)
βασιλέα Ἀριοβαρζάνην εὐσεβῆ
φιλορωμαῖον τὸν ἐκ βασιλέως
Ἀριοβαρζάνου φιλοπάτορος
καὶ βασιλίσσης Ἀθηναΐδος
φιλοστόργου τὸν ἑαυτοῦ
εὐεργέτην ἀνέθηκε.

τικὰ ἵδρυσαν πολλαχοῦ, καὶ φάρους διετήρουν, καὶ θαυμαστήν τινα πολυτέλειαν ἐπὶ τῶν πλοίων ἐπεδείκνυον, χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ ἔχοντες σκεύη καὶ κοσμήματα καὶ παραπετάσματα πορφυρᾶ καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐγκαλλωπίσματα τῆς κακουργίας αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ Ρωμαῖοι θεωροῦντες τοὺς πειρατὰς τούτους προσβάλλοντας καὶ αὐτὰ τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας, καὶ εἰς αὐτὰ τὰ πρόθυρα τῆς Ρώμης ἐπιφαινομένους, ἐπεχείρησαν τακτικὸν κατ' αὐτῶν πόλεμον, ἀπὸ τοῦ 78 ἔτους· ἀλλ' οἱ κατ' αὐτῶν ἐκπεμφθέντες πρῶτοι στρατηγοὶ ἀνεδείχθησαν τοσοῦτον ἀτυχεῖς ἢ ἀνεπιτήδειοι ὥστε οἱ πειραταὶ κατήντησαν νὰ παρεμποδίσωσι καὶ αὐτὴν τὴν προμήθειαν τῆς Ρώμης, ἐξ οὗ συνέβη μεγάλη ὑπερτίμησις τῶν τροφῶν ἐν αὐτῇ. Ἐντεῦθεν ἐν ἔτει 67 ἠναγκάσθη ἡ βουλὴ νὰ ἐπιτρέψῃ εἰς αὐτὸν τὸν μέγαν Πομπήιον τὴν στρατηγίαν τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, δοῦσα εἰς αὐτὸν κράτος οἷον οὐδεὶς τῶν Ρωμαίων πρὸ αὐτοῦ ἔλαβε, διότι ὁ Πομπήιος ἀνεκηρύχθη τότε στρατηγὸς ἐπὶ τριετίαν ἁπάσης τῆς κατά τε γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν δυνάμεως καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν νὰ μεταχειρίζεται κατὰ τὸ δοκοῦν ταύτην τε καὶ τὸ δημόσιον ταμεῖον, ἄρχων καὶ, τῶν παραλίων ὅλων ἐπὶ τετρακοσίους σταδίους ἀπὸ θαλάσσης. Διὰ τοσαύτης περιβληθεὶς δυνάμεως, καὶ παραλαβὼν ναῦς μὲν πεντακοσίας, ὁπλίτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι χιλιάδας καὶ πεντακισχιλίους ἱππεῖς, πρῶτον μὲν κατέστρεψε τὰ ληστήρια τῆς Σικελίας, τῆς Σαρδηνίας καὶ τῆς Ἰταλίας καὶ ἔπειτα κατῆλθεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν θάλασσαν, τὸ κύριον τῶν ληστῶν ὁρμητήριον. Καίτοι δὲ ἐπειγόμενος ἐπὶ τὸ ἔργον, ἀνέβη ὅμως ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ἔθυσε τοῖς θεοῖς καὶ προσηγόρευσε τὸν δῆμον. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν ἀμέσως πάλιν εἰς τὸν στόλον, μὴ διατρίψας ἐνταῦθα εἰμὴ ἐπ' ὀλίγον· ἀλλ' οἱ Ἀθηναῖοι ἐπρόφθασαν οὐδὲν ἧττον νὰ δώσωσιν αὐτῷ δεῖγμα τῆς ταπεινώσεως μεθ' ἧς πρὸ καιροῦ ἐσυνήθιζον νὰ τιμῶσιν ἢ μᾶλλον νὰ θεοποιῶσι τοὺς παντοδυνάμους ἄνδρας· διότι ἀπερχόμενος ἀνέγνω τὰ ἀκόλουθα πρὸς αὐτὸν ἐπιγεγραμμένα μονόστιχα, τὸ μὲν ἐντὸς τῆς πύλης·

Ἐρείπια τοῦ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἀσκληπιείου.

«Ἐφ' ὅσον ὢν ἄνθρωπος οἶδας, ἐπὶ τοσοῦτον εἶ θεός»

τὸ δὲ ἐκτὸς τῆς πύλης·

«Προσεδοκῶμεν, προσεκυνοῦμεν· εἴδομεν, προπέμπομεν»

Ὁρμήσας δὲ ἀπὸ τοῦ Πειραιῶς κατεδίωξε μετὰ πλείστης ὅσης δραστηριότητος ἁπανταχοῦ τοὺς πειρατάς, ὧν ὀλίγοι ἐτόλμησαν ν' ἀντισταθῶσιν εἰς τοιαύτην δύναμιν, οἱ δὲ πλείονες παρεδόθησαν οἰκειοθελῶς. Μύριοι ἐκ τῶν κακούργων ἐκείνων ἐθανατώθησαν· δισμύριοι ᾐχμαλωτεύθησαν, ἑκατὸν εἴκοσι δὲ λιμένες καὶ φρούρια αὐτῶν κατεστράφησαν. Ἐπιεικῶς δὲ καὶ συνετῶς πρὸς τοὺς αἰχμαλώτους πολιτευόμενος τοὺς μὲν πλείστους ἐγκατέστησεν ὁ Πομπήιος εἰς Δύμην τῆς ἐν Πελοποννήσῳ Ἀχαΐας, χηρεύου-

σαν τότε κατοίκων, γῆν δὲ πολλὴν καὶ ἀγαθὴν ἔχουσαν, τοὺς δὲ λοιποὺς ἔσπειρεν εἰς τὰς διαφόρους τῆς Κιλικίας πόλεις, ἐνιδρύσας μάλιστα εἰς Σόλους, οἵτινες τότε μετωνομάσθησαν Πομπηιούπολις (1

Ἐπὶ τοῦ πειρατικοῦ τούτου πολέμου κατελήφθη καὶ ἡ Κρήτη ὑπὸ τῶν Ρωμαίων, Αἱ πόλεις τῆς νήσου ταύτης εἶχον συμμαχήσει κατ' ἀρχὰς μετὰ τοῦ Μιθριδάτου καὶ

Ἀνάγλυφον τῶν Ἀθηνῶν. Ἐνώπιον τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τῆς κόρης του Ὑγιείας παρουσιάζονται ταπεινοὶ ἔχοντες εἰς αὐτὸν περισσοτέραν πεποίθησιν ἢ εἰς τοὺς ἰατρούς

ἔπειτα συνέπραξαν μετὰ τῶν πειρατῶν τῆς Κιλικίας, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε Κρήτη ἐλογίσθη δεύτερον τοῦ παραδόξου ἐκείνου κράτους ὁρμητήριον. Ἐπολιτεύθη δὲ οὕτω διότι οἱ φοβεροὶ οὗτοι θαλασσομέδοντες ὑπελαμβάνοντο ὡς ἀγωνιζόμενοι κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, καὶ τούτου ἕνεκα πολλοὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ δὲν ἐσυστέλλοντο νὰ συμπράττωσιν ἀναφανδὸν μετ' αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε πρὶν ἔτι ἐπιτραπῇ ὁ πόλεμος εἰς τὸν Πομπήιον, εἷς τῶν ἐκπεμφθέντων ἐπὶ τοὺς πειρατὰς στρατηγῶν, ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος, ἐπεχείρησε νὰ ταπεινώσῃ τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης νήσου, ἀλλ' ἡττήθη ὑπὸ τοῦ γενναίου αὐτῶν ἡγεμόνος Λασθένους. Καὶ ἐζήτησε μὲν ὁ Μᾶρκος Ἀντώνιος νὰ παραστήσῃ τὴν ἧτταν ὡς νίκην, προσλαβὼν ἀναιδῶς καὶ τὸ τιμητικὸν τοῦ «Κρητικοῦ» ἐπώνυμον, ἀλλ' ἡ βουλή, ἥτις ἤθελε πράγματα καὶ ὄχι λόγους, ἔπεμψεν ἐπὶ τὴν νῆσον στρατηγὸν ἕτερον, τὸν Μέτελλον. Τότε οἱ Κρῆτες ἐπρέσβευσαν εἰς Ρώμην περὶ διαλλαγῶν, ἡ δὲ βουλὴ ἀπήτησε νὰ παραδώσωσι τὸν Λασθένη, καὶ πάντα τὰ ληστρικὰ σκάφη, καὶ πάντας τοὺς ρωμαίους αἰχμαλώτους, καὶ ὁμήρους τριακοσίους, καὶ ἀργυρίου τάλαντα τετρα-

(1) Ἡ Πομπηιούπολις ἔκειτο ἐγγύτατα τῇ νῦν Μερσίνῃ καλουμένῃ πόλει τῆς Κιλικίας.

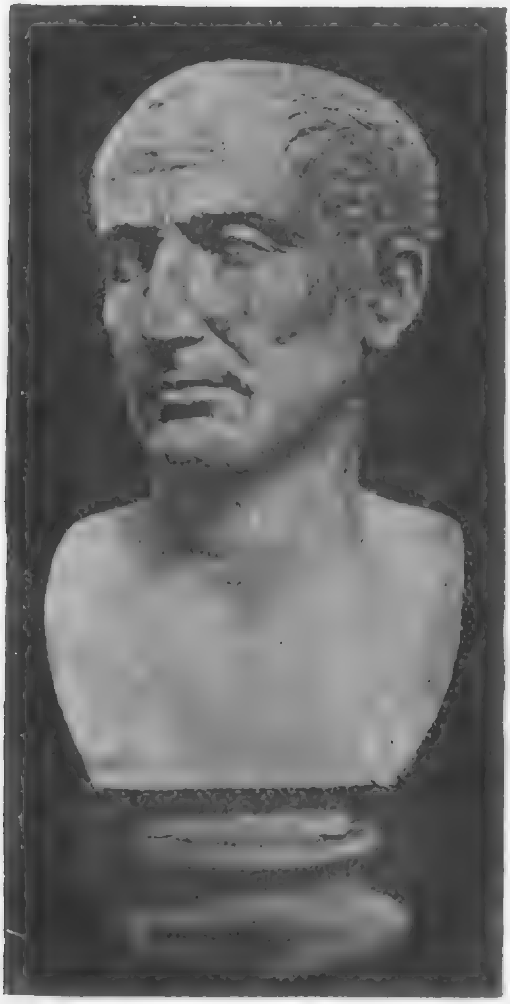
κισχίλια. 'Αλλ' οἱ Κρῆτες δὲν ἐδέχθησαν τὰς ἀξιώσεις ταύτας, καί, ἐπελθόντος τοῦ Μετέλλου, κατατροποῦται τελευταῖον ὁ Λασθένης, συνθηκολογεῖ δὲ πρὸς τὸν Ρωμαῖον στρατηγὸν ὁ ἕτερος τῶν Κρητῶν ἡγεμόνων, ὁ Πανάρης. Τότε οἱ Κρῆτες μαθόντες ὅτι ἐπετράπη τὸν πειρατικὸν πόλεμον ὁ Πομπήιος, καὶ ὅτι ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς πολεμίους ἐπολιτεύετο, ἀνέθηκαν ἤδη τὰ καθ' ἑαυτοὺς εἰς αὐτόν. Καὶ ὁ Πομπήιος διέταξε τὸν Μέτελλον νὰ ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς νήσου. 'Αλλ' ἐκεῖνος παρακούων, ὡς διορισθεὶς ὑπὸ τῆς βουλῆς στρατηγὸς ἰδίᾳ τοῦ πολέμου τούτου, ἐπέμεινε, μέχρις οὗ, ἀναγκάσας τὸν Λασθένην νὰ συνθηκολογήσῃ ὅπως ὁ Πανάρης, καθυπέταξε τὴν νῆσον καὶ ἐπεκλήθη «Κρητικός», δικαιότερον βεβαίως τοῦ 'Αντωνίου. 'Εν τῷ μεταξὺ εἶχεν ἀρχίσει πρὸ ἱκανοῦ χρόνου ὁ δεύτερος τοῦ Μιθριδάτου κατὰ Ρωμαίων πόλεμος· ὁ δὲ Λούκουλλος, εἰς ὃν ἡ βουλὴ ἐπέτρεψε τὴν διεξαγωγὴν αὐτοῦ, εἶχεν ἤδη καταφέρει εἴς τε τὸν βασιλέα τοῦ Πόντου καὶ τὸν σύμμαχον αὐτοῦ Τιγράνην καιρίας πληγάς, ὅτε, ἐν ἔτει 66, ἅμα μετὰ τὸ πέρας τοῦ πειρατικοῦ πολέμου, ἀνετέθη εἰς τὸν Πομπήιον καὶ ἡ στρατηγία τοῦ κατὰ Μιθριδάτου καὶ Τιγράνους ἀγῶνος. Ὅθεν ἐλθὼν ὁ Πομπήιος εἰς τὴν 'Ασίαν ἀναγκάζει τὸν Μιθριδάτην νὰ καταφύγῃ εἰς τὸ βοσπόριον αὐτοῦ κράτος, μεταβάλλει τὸν Πόντον εἰς ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἐπιτρέπει εἰς τὸν Τιγράνην, προσπεσόντα εἰς τὸ ἔλεος αὐτοῦ, τὴν πατρῴαν ἀρχήν, καθίστησι τὴν Συρίαν (1) ἐπαρχίαν ρωμαϊκήν, καί, διατάξας ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν 'Ασίαν αὐτογνωμόνως, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν, ἐν ἔτει 62, ἵνα ἐπανέλθῃ εἰς τὰ ἴδια. Καὶ τότε διερχόμενος διὰ τῆς Ἑλλάδος ἔδωκεν εἰς διαφόρους αὐτῆς πόλεις ἐξαίρετά τινα δείγματα εὐνοίας. 'Ελθὼν πρὸ πάντων εἰς τὴν Μυτιλήνην ἀπέδωκεν εἰς τὴν πόλιν, χαριζόμενος εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ ἱστορικὸν Θεοφάνην, τὴν ἐλευθερίαν, ἣν αὕτη εἶχεν ἀποβάλει πρὸ 25 ἐτῶν, καθὸ συνταχθεῖσα μετὰ τοῦ Μιθριδάτου· οἱ δὲ εὐγνωμονοῦντες Μυτιληναῖοι ἐτέλεσαν, αὐτοῦ παρόντος, ποιητικὸν ἀγῶνα ὑπόθεσιν μίαν ἔχοντα, τὰς ἐκείνου πράξεις. Ἔπειτα ἐν Ρόδῳ ἠκροάσατο μὲν πάντων τῶν σοφιστῶν, ἐν οἷς καὶ τοῦ Ποσειδωνίου καὶ τοῦ Ἑρμαγόρου, ἔδωκε δὲ δωρεὰν ἑκάστῳ τάλαντον. Τελευταῖον καὶ εἰς τὰς 'Αθήνας ὁμοίως πρὸς τοὺς φιλοσόφους ἐπολιτεύθη, προσεπέδωκε δὲ τῇ πόλει πεντήκοντα τάλαντα εἰς ἐπισκευὴν αὐτῆς.

Μᾶρκος 'Αντώνιος

(1) Διατηρουμένης ὅμως ἐν γωνίᾳ τινὶ τῆς βορείας Συρίας τῆς δυναστείας τῶν Σελευκιδῶν ἐν πάσῃ ἀσημότητι.

Κατὰ δυστυχίαν ἡ Ἑλλὰς ἐπέπρωτο νὰ καθυποβληθῇ ἕνεκα τῶν εὐεργετημάτων τούτων εἰς πολὺ μείζονας θυσίας· διότι μετά τινας ἐνιαυτούς, ἐκραγέντος τοῦ μεγάλου περὶ τῆς ἀρχῆς τοῦ κόσμου ἀγῶνος μεταξὺ Πομπηίου καὶ Καίσαρος, ὁ Πομπήιος, ἐλπίζων εὐλόγως εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, τὰς ἑλληνικὰς ταύτας χώρας ἐξελέξατο ὡς κύριον τῆς πάλης αὐτοῦ στάδιον. Οὐδ' ἐψεύσθη περὶ τὰς ἐλπίδας. Ἡ Ἑλλὰς τῳόντι παρέσχεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν δυνατὴν ἐπικουρίαν· καὶ ἐνῷ ὁ Καῖσαρ εἶχεν ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δυτικὴν Εὐρώπην, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἱσπανίαν, ὁ Πομπήιος συνεκρότει ἐν τῇ ἑλληνικῇ χερσονήσῳ ναυτικὴν πεζικὴν δύναμιν ἀξιόλογον. Μέγας μάλιστα ὑπῆρξεν ὁ στόλος ὃν κατεσκεύασε καὶ εἰς ὃν συνέρρευσαν νῆες τῶν Ἀθηνῶν, τῶν Κυκλάδων νήσων, τῆς Κερκύρας, τῆς Ῥόδου, τῆς Ἀχαΐας. Ἡ Κρήτη καὶ ἡ Λακωνικὴ ἔπεμψαν αὐτῷ τοξότας, καὶ ὁ Ἀππιανὸς βεβαιοῖ ὅτι οἱ Λάκωνες οὗτοι ἐτάσσοντο ὑπὸ τοὺς ἰδίους βασιλεῖς, ἐξ οὗ συμπεραίνομεν ὅτι, πρὸς τὴν χρείαν τοῦ πολέμου τούτου, ἠνωρθώθη ἴσως ἐν Σπάρτῃ τὸ βασιλικὸν ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἄλλως λέγεται πρὸ καιροῦ καταλυθέν. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ Βοιωτίας καὶ Θεσσαλίας καὶ Ἀχαΐας, Ἠπείρου καὶ Μακεδονίας οὐκ ὀλίγοι ἄνδρες κατετάχθησαν εἰς τὰ τοῦ Πομπηίου τάγματα. Τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι πᾶσαι αὗται αἱ θυσίαι ἐγίνοντο οὐχὶ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ ζητήματος τίς τῶν δύο μεγάλων ῥωμαίων δυναστῶν θέλει ἄρξει τῆς οἰκουμένης· τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, ὁ ἀνὴρ ὑπὲρ τοῦ ὁποίου ἡ Ἑλλὰς τοσαῦτον ἀνέδειξε ζῆλον, κατετροπώθη μετ' οὐ πολὺ ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ περὶ Φάρσαλα τῆς Θεσσαλίας τῇ 20 Ἰουνίου 48. Εὐτυχῶς ὁ Καῖσαρ δὲν ἐμνησικάκησε πρὸς τοὺς Ἕλληνας δι' ἣν ἔδειξαν πρὸς αὐτὸν δυσμένειαν· μόνοι οἱ Μεγαρεῖς, καθὸ ἐπιμείναντες εἰς τὴν ἀντίστασιν αὐτῶν, κατὰ κράτος σχεδὸν ἀπωλέσθησαν, πολλοὶ φονευθέντες ἐπὶ τῆς ἁλώσεως τῆς πόλεως αὐτῶν καὶ πολλοὶ πωληθέντες. Τοὺς δὲ Ἀθηναίους, παραδοθέντας ἅμα μετὰ τὴν ἧτταν τοῦ προστάτου αὐτῶν, ἐσυγχώρησεν, ἀρκεσθεὶς μόνον νὰ ἐρωτήσῃ τὸ πικρὸν τοῦτο· «ποσάκις ὑμᾶς ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἀπολλυμένους ἡ δόξα τῶν προγόνων περισώσει;». Ἀλλὰ καὶ χρηματικὰς δωρεὰς προσεπέδωκεν αὐτοῖς πρὸς διακόσμησιν τῆς πόλεως. Ὡσαύτως ἀνεκήρυξεν ἐλευθέρους τοὺς Θεσσαλούς, εἰς τὴν χώραν τῶν ὁποίων ἐνίκησε λαμπρῶς τὸν ἀντίπαλον. Μετά τινα δὲ χρόνον, περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς, ἐν ἔτει 44, ἤγειρεν ἑαυτῷ ὁ μέγας Ῥω-

Ἰούλιος Καῖσαρ (Βρεττανικὸν Μουσεῖον)

μαῖος μνημεῖον ἀίδιον, ἀνοικοδομήσας τὴν Κόρινθον ἣν πρὸ 100 περίπου χρόνων ἄρδην εἶχε καταστρέψει ὁ Μόμμιος. Ἡ πόλις, ἀνακτισθεῖσα κατὰ νέον σχέδιον, κατῳκίσθη δι' ἀπογόνων ρωμαίων ἀπελευθέρων καὶ κατέστη μία τῶν ὀλίγων ἀποικιῶν ὅσας οἱ Ρωμαῖοι ἔκτισαν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, αἵτινες ὅμως ἀντὶ νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν χώραν ἐξ ἐναντίας αὐταὶ ταχέως ἐξελληνίσθησαν. Ὁ Καῖσαρ, ὅστις εἶχε συλλάβει πρὸς τούτοις τὸν σκοπὸν νὰ διασκάψῃ τὸν κορινθιακὸν ἰσθμόν, μικρὸν ἐπιζήσας δὲν ἠδυνήθη ν' ἀποτελέσῃ τὸ ἔργον τοῦτο. Ἀλλ' ἡ Κόρινθος, διὰ τὴν εὐφυΐαν τῆς θέσεως καὶ τὴν προστασίαν τῆς κυβερνήσεως, κατέστη αὖθις ἐντὸς ὀλίγου πόλις καλλίστη καὶ πλουσιωτάτη καὶ ἐπὶ πολὺν χρόνον διετέλεσε μία τῶν κυριωτάτων γεφυρῶν τῆς μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐμπορίας καὶ ἕδρα τοῦ ρωμαίου στρατηγοῦ, ὅστις ἀπὸ Αὐγούστου καὶ ἐφεξῆς διεῖπε τὴν τύχην τῆς ἰδίως Ἑλλάδος.

Κλεοπάτρα
(Ἀνάκτορον τῶν Δογῶν ἐν Βενετίᾳ.)

Ἀλλὰ τὰ δεινὰ τῶν χωρῶν τούτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παύσωσιν ἐνόσῳ ἐξηκολούθουν οἱ μεγάλοι ἐμφύλιοι τῶν Ρωμαίων πόλεμοι. Αἱ παλίμβουλοι Ἀθῆναι ὑποδέχονται ἀγαλλόμεναι, δι' ἀνευφημιῶν καὶ ψηφισμάτων, τοὺς δολοφόνους τοῦ Καίσαρος Βροῦτον καὶ Κάσσιον, καὶ ἐγείρουσιν αὐτοῖς εἰκόνας χαλκᾶς παρὰ τὰς εἰκόνας τοῦ Ἁρμοδίου καὶ τοῦ Ἀριστογείτονος. Ἅπασαι δὲ σχεδὸν αἱ ἑλληνικαὶ πολιτεῖαι συντάσσονται πρὸς αὐτοὺς ἐπὶ τοῦ ἀγῶνος ὃν οὗτοι ἀνέλαβον κατὰ τοῦ ἀνεψιοῦ τοῦ Καίσαρος Ὀκταυίου καὶ τοῦ συμμάχου αὐτοῦ Ἀντωνίου· μόνοι, ὡς φαίνεται, οἱ Λακεδαιμόνιοι συνεμάχησαν πρὸς τοὺς τελευταίους τούτους. Ὥστε, καταστροπωθέντων περὶ Φιλίππους τῆς Μακεδονίας τοῦ Βρούτου καὶ τοῦ Κασσίου, ἐν τέλει τοῦ 42, πάλιν ἡ Ἑλλὰς εὑρέθη ἐκτεθειμένη εἰς τὴν ὀργὴν τῶν νικητῶν. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Ἀντώνιος εἶχεν ἀνατραφῆ ἐν τῇ νεότητι παρ' ἡμῖν καὶ πολλάκις εἶχε διατρίψει ἐν Ἀθήναις, οἰκειωθεὶς οὕτω πρὸς τὰ ἤθη καὶ τὴν δίαιταν τῶν Ἀθηναίων· ὅθεν ἀνεδείχθη μετὰ τὴν περὶ Φιλίππους μάχην ἐπιεικής, ὅπως ἄλλοτε ὁ Καῖσαρ, πρὸς τοὺς Ἕλληνας. Ὁ Ἀντώνιος διατρίψας κατ' ἀρχὰς μετὰ τὸ κατόρθωμα ἐνταῦθα τοσοῦτον ἀπέσχε πάσης καταπιέσεως ὥστε ἔχαιρεν ἀκούων ἑαυτὸν φιλέλληνα ἐπονομαζόμενον, ἔτι δὲ μᾶλλον φιλαθήναιον. Καὶ τῷ ὄντι πρὸς τὰς Ἀθήνας μάλιστα ὑπῆρξεν εὐεργετικὸς δοὺς εἰς αὐτὰς πολλὰς δωρεάς, ἰδίως τὰς νήσους Αἴγιναν καὶ Ἴκον καὶ Κέων καὶ Σκίαθον καὶ Πεπάρηθον. Βραδύτερον δὲ αὖθις καὶ πολλάκις ἐπανῆλθεν εἰς Ἀθήνας καὶ μετὰ τῆς Κλεοπάτρας ἐνταῦθα, κατὰ τὰς παραμονὰς αὐτὰς τῆς καταστροφῆς, ἐν πλείστῃ ὅσῃ ἀκολασίᾳ διήγαγεν, οὐδὲν ἧττον ἀκολάστως ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων τιμώμενος. Πάντα δὲ ταῦτα ἔμελλον ν' ἀπολήξωσιν εἰς νέα τῆς Ἑλλάδος δυστυχήματα. Διότι μετ' οὐ πολύ, διχονοήσαντος τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὸν Ἀντώνιον, τὸ πλεῖ-

στον τῆς Ἑλλάδος ἐτάχθη μετὰ τοῦ Ἀντωνίου καὶ καθυπεβλήθη εἰς καταπιέσεις καὶ στρατολογίας τόσῳ μᾶλλον ὀλεθρίας ὅσῳ ὁ πληθυσμὸς αὐτῆς εἶχεν ἤδη πολὺ ἐλαττωθῆ. Ἰδίως δὲ εἶχε στερηθῆ, ὡς φαίνεται, τὸ μέγα ἐκεῖνο τῶν ναυτῶν πλῆθος, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἀπετέλει τὸ καύχημα αὐτῆς καὶ τὴν ἰσχύν· διότι οἱ τριηράρχαι τοῦ Ἀντωνίου, ἵνα πληρώσωσι τὰς πολλὰς αὐτῶν ναῦς, ἠναγκάσθησαν νὰ ἁρπάζωσιν ἐκ τῆς Ἑλλάδος, ἀντὶ ναυτῶν, ὀνηλάτας, θεριστάς, ὁδοιπόρους, παῖδας, καὶ πάλιν ἱκανοὶ δὲν ἦσαν νὰ ἀπαρτίζωσι τὰ πληρώματα αὐτῶν. Μετ' οὐ πολὺ δὲ κατατροποῦται ὑπὸ τοῦ Ὀκταυΐου ὁ Ἀντώνιος τῇ 2 Σεπτεμβρίου 31, κατὰ τὴν περιώνυμον περὶ τὸ Ἄκτιον ναυμαχίαν, καὶ ἔπειτα φεύγει εἰς Αἴγυπτον, ὅπου ἐγένετο αὐτόχειρ κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος· ὥστε ὁ Ὀκταύιος, ὅστις τότε καὶ τὴν Αἴγυπτον κατέστησε ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν, ἔμεινεν ἤδη μόνος κύριος τοῦ ὅλου κράτους. Ἡ Ἑλλὰς λοιπὸν καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς μεγάλους ἐμφυλίους πολέμους τῆς Ρώμης ἠσπάσατο τὴν μερίδα ἥτις ἐπὶ τέλους ἡττήθη· ἀλλ' ἡ ἐπιμονὴ αὕτη τῆς ἀτυχίας μὴ ἀποδοθῇ καθ' ὁλοκληρίαν εἰς ἔλλειψιν συνέσεως. Ἡ Ἑλλὰς ἐπολιτεύθη οὕτως ἐν μέρει μὲν ἐξ ἀνάγκης, διότι ὁ Πομπήιος καὶ ὁ Βροῦτος καὶ ὁ Ἀντώνιος τὰς χώρας ταύτας ἐξελέξαντο ὡς κύρια αὐτῶν ὁρμητήρια, ἐν μέρει δὲ ἐκ συμπαθείας τινὸς πρὸς αὐτούς, διότι ἅπαντες ἐκήρυττον τοὐλάχιστον ὅτι ἀγωνίζονται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας τοῦ κόσμου.

Δὲν ἐτιμώρησε δὲ οὔτε ὁ Ὀκταύιος τὰς ἑλληνικὰς πολιτείας, διότι αὗται συνεμάχησαν μετὰ τοῦ ἀντιπάλου αὐτοῦ, ἀλλὰ μάλιστα περιέθαλψεν ὁπωσοῦν τὰς χώρας ταύτας, αἵτινες ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ εἰς ἐλεεινὴν κατάστασιν. Τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου ἀποταμιευθέντα σῖτον διένειμεν εἰς τὰς πόλεις αἵτινες ἐστεροῦντο καὶ χρημάτων καὶ ἀνδραπόδων καὶ ὑποζυγίων. Ὁ Πλούταρχος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ 130 μετὰ ταῦτα ἔτη, ἤκουσεν, ὡς λέγει ἐν τῷ βίῳ Ἀντωνίου, τὸν πρόπαππον αὐτοῦ Νίκαρχον διηγούμενον ὅτι οἱ πολῖται τῆς Χαιρωνείας εἶχον ὑποχρεωθῆ ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν τοῦ Ἀντωνίου νὰ φέρωσιν ἕκαστος ἐπὶ τῶν ὤμων ποσὸν τεταγμένον σίτου πρὸς τὴν κατὰ τὴν Ἀντίκυραν θάλασσαν, διὰ μαστίγων ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν ἐκείνων ἐπιταχυνόμενοι· καὶ ἐκτελέσαντες τοῦτο μίαν φορὰν ἦσαν ἕτοιμοι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς δευτέραν τοιαύτην μετακόμισιν, ὅτε, ἐπελθούσης τῆς ἀγγελίας ὅτι ὁ Ἀντώνιος ἡττήθη περὶ Ἄκτιον, ἔφυγον οἱ στρατιῶται αὐτοῦ, ὁ δὲ σῖτος διενεμήθη εἰς τοὺς πολίτας καὶ ἔσωσεν αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ λιμοῦ. Οὐδὲ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἀνεδείχθη ὁ Ὀκταύιος σφόδρα αὐστηρός. Περιωρίσθη εἰς τὸ ν' ἀπαγορεύσῃ εἰς τοὺς Ἀθηναίους τὸ ποιεῖν πολίτας ἐπὶ ἀργυρίῳ καὶ νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν τήν τε Αἴγιναν καὶ τὴν Ἐρέτριαν· ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ἀπετέλεσε τὴν στοὰν τῆς Ἀθηνᾶς Ἀρχηγέτιδος, ἧς τὴν κατασκευὴν εἶχεν ἀρχίσει ὁ Καῖσαρ, καὶ πολλοὶ τῶν ἡγεμόνων τῆς Ἀσίας συνέδραμον τότε εἰς τὴν ἐξακολούθησιν τῶν ἐργασιῶν τοῦ ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διός, τοῦ ὁποίου ὁ Πεισίστρατος εἶχε βάλει πάλαι ποτὲ τὰ θεμέλια. Μιμούμενος κατὰ τοῦτο τὸν Καίσαρα ὁ Ὀκταύιος ἀπένειμε πολλὰ δείγματα εὐνοίας εἰς τὸν χῶρον περὶ τὸν ὁποῖον ἐνίκησε τὴν κρίσιμον αὐτοῦ ναυμαχίαν. Ἔκτισε περὶ Ἄκτιον πόλιν λαμπράν, ἣν Νικόπολιν ἐπωνόμασε, καὶ διέταξε νὰ ἔχῃ αὕτη εἰς τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον τὰς ψήφους τῶν Μαλιέων, τῶν Μαγνήτων καὶ ἄλλων τινῶν μικρῶν περὶ τὴν Θεσσαλίαν φυλῶν, ὧν ἄλλαι μὲν εἰς τὸ ἑξῆς ἔμελλον ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν Θεσσαλῶν νὰ ἐκπροσωπῶνται ἐν τῷ συνεδρίῳ ἐκείνῳ, ἄλλων δέ, οἷον τῶν Δολόπων, τὸ γένος εἶχεν ἐκλείψει. Πλὴν τούτου ὁ Ὀκταύιος ἵδρυσεν ἐν Ἀκτίῳ ἀγῶνα πεντετηρικόν, τὰ Ἄκτια, ἀναθεὶς τὴν προεδρίαν αὐτῶν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους, τοὺς ὁποίους καὶ ἄλλως πολυειδῶς εὐηργέτησε, διότι εἶχον συναγωνισθῆ μετ' αὐτοῦ περὶ Ἄκτιον καὶ εἶχον δώσει ἄσυλον εἰς τὴν σύζυγον

αὐτοῦ Ἰουλίαν, ὅτε ἠναγκάσθη νὰ φύγῃ ἐκ τῆς Ἰταλίας. Ταύτην λοιπὸν τὴν πρὸς αὐτὸν πίστιν τῶν Λακεδαιμονίων ἀνταμείβων ὁ Ὀκταύιος ἔδωκεν εἰς αὐτοὺς τὰ Κύθηρα, τὴν Καρδαμύλην, τὰς Φαρὰς καὶ τὴν Θουρίαν, πόλεις μεσσηνιακάς, αἵτινες εἶχον βοηθήσει τὸν Ἀντώνιον, τιμήσας δὲ τὴν πόλιν καὶ διὰ τῆς παρουσίας αὐτοῦ παρεκάθισεν εἰς τὰ συσσίτια αὐτῆς. Πολλοὶ ἐν τούτοις φρονοῦσιν ὅτι τότε ἀπεχωρίσθησαν ἀπὸ τῆς Σπάρτης αἱ παράλιαι τῆς Λακωνικῆς πόλεις, αἵτινες, κατ' ἀρχὰς τὸν ἀριθμὸν εἴκοσι τέσσαρες καὶ ἔπειτα δεκαοκτὼ μόνον, ἀναφαίνονται ἤδη ἀποτελοῦσαι συμπολιτείαν αὐτόνομον, φέρουσαι τὸ τῶν Ἐλευθερολακώνων ὄνομα καὶ ἔχουσαι στρατηγὸν κοινόν, ἐφόρους, βουλάς, γερουσίαν. Ἄλλοι ὅμως ὑποθέτουσιν ὅτι ἡ ἵδρυσις τοῦ κοινοῦ τῶν Ἐλευθερολακώνων ἀνατρέχει εἰς χρόνους ἀρχαιοτέρους (1) καὶ ἴσως ἡ γνώμη αὕτη εἶναι ὀρθοτέρα πρὸ πάντων διότι, ὡς ἐκ τῶν σχέσεων τοῦ Ὀκταυίου πρὸς τὴν Σπάρτην, δὲν εἶναι πιθανὸν νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἐπὶ τούτου ἐκολοβώθη τοσοῦτον ἡ χώρα αὐτῆς. Ὁπωσδήποτε ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων αἱ περὶ τὸ Ταίναρον καὶ τὴν Μαλέαν ἄκραν πόλεις αἱ πάλαι ποτὲ περίοικοι τῆς Σπάρτης καὶ οἱ περὶ αὐτὰς ἄλλοτε εἵλωτες νέμονται ἤδη αὐτονομίαν τινά, ἥτις βραδύτερον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τῆς Ἑλλάδος· διότι εἶναι περιττὸν νὰ ἐνθυμίσωμεν εἰς Ἕλληνας ἀναγνώστας ὅτι αὕτη εἶναι ἡ χώρα ἡ μετέπειτα κληθεῖσα Μάνη, ἡ ἐπὶ τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας χρησιμεύσασα ὡς καταφύγιον ἅμα καὶ προπύργιον τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς αὐτονομίας.

Ὀκταύιος Αὔγουστος.

Ὁ Ὀκταύιος ἐπεδείξατο ἰδιάζουσαν εὔνοιαν καὶ πρὸς τὰς Πάτρας, πρὸ πάντων διὰ τὴν ἐξαίρετον αὐτῶν θέσιν πρὸς τὴν μετὰ τῆς Δύσεως ἐμπορίαν. Ὅθεν ἀξιόλογον μέρος τῆς περὶ Ἄκτιον ἀγωνισθείσης στρατιᾶς κατέλαβεν, ὡς ἀποικία ρωμαϊκή, τήν τε πόλιν καὶ τὴν χώραν αὐτῆς μέχρι τῆς ἄκρας τοῦ Ῥίου. Αἱ Πάτραι εἶχον πρὸ ἱκανοῦ χρόνου σχεδὸν ἐρημωθῆ, διότι οἱ κάτοικοι, πολλὰ παθόντες εἰς τὸν κατὰ Γαλατῶν πόλεμον καὶ ἐνταυτῷ ὑπὸ πενίας οἱ πολλοὶ πιεζόμενοι, εἶχον διασπαρῆ πλὴν ὀλίγων κατὰ τὴν χώραν οἰκήσαντες πολίσματά τινα· ἀλλὰ τότε ἐκ διαταγῆς τοῦ Ὀκταυίου ἐπέστρεψαν ἅπαντες

(1) Ἐλευθερολακώνων συμπολιτεία ὑπῆρχεν ἤδη ἐπὶ Φιλοποίμενος καὶ Νάβιδος καὶ Φλαμινίνου (ἰδὲ Hertzberg ἐν εἰρ. τόμ. σελ. 210—211). Ἀληθὲς μόνον ὅτι ὁ Ὀκταύιος ἐνίσχυσε καὶ μετερρύθμισε τὴν συμπολιτείαν τῶν Ἐλευθερολακώνων αὐξήσας τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποτελουσῶν ταύτην πόλεων εἰς 24.

εἰς τὴν πόλιν εἰς ἣν μετετέθησαν καὶ οἱ κάτοικοι τῶν Ρυπῶν, αἵτινες ἔκτοτε ἐντελῶς κατεστράφησαν. Αἱ οὕτως ἀνακαινισθεῖσαι Πάτραι ἀνεκηρύχθησαν ἐλεύθεραι, ὑποτελεῖς δὲ αὐτῶν κατέστησαν ἡ Δύμη, αἱ Φαραί, ἡ Τριταία καὶ ἡ τῶν Ὀζολῶν Λοκρῶν χώρα, ἐξαιρέσει τῆς Ἀμφίσσης. Ἐν γένει δὲ αἱ Πάτραι καὶ ἡ Νικόπολις, διὰ τῆς ἰδιαζούσης προστασίας τοῦ Ὀκταυίου καὶ τῶν διαδόχων αὐτοῦ, κατέστησαν ἐντὸς μικροῦ πόλεις πολυάνθρωποι καὶ λαμπραί, λαμπρότεραι ἴσως καὶ αὐτῆς τῆς Κορίνθου· ἀλλὰ καθὼς ἡ Κόρινθος οὕτω καὶ αἱ δύο ἐκεῖναι ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι τάχιστα ἐξελληνίσθησαν. Τελευταῖον ὁ Ὀκταύιος ἀνεκήρυξεν αὐτόνομον καὶ ἐλευθέραν τὴν νῆσον Σάμον. Τὸ μέγιστον ὅμως τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ πρὸς τὴν Ἑλλάδα ὑπῆρξεν ὅτι ἔκτοτε ἔπαυσαν οἱ μεγάλοι *ἐμφύλιοι τῶν Ρωμαίων πόλεμοι, ἀφ' ὧν, ὡς εἴδομεν, τοσαῦτα αὕτη εἶχε πάθει* δεινά. Ναὶ μὲν ὁ Ὀκταύιος (ὅστις ὀλίγον ἀφ' ἧς κατέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ὡς πρῶτος αὐτοκράτωρ τῆς Ρώμης ἐπωνομάσθη καὶ Αὔγουστος, ἤτοι, ὡς ἔλεγον αὐτὸν οἱ Ἕλληνες, Σεβαστός) ρυθμίσας ἤδη ἐκ νέου τὸ ὅλον κράτος, κατέστησε καὶ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἐπαρχίαν ρωμαϊκήν (1)· ἀλλ' ὁσαιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν αἱ καταπιέσεις τὰς ὁποίας ἡ χώρα αὕτη ἔπαθεν ἀπὸ τῶν τακτικῶν ἐνταῦθα στελλομένων ἀνθυπάτων καὶ τῶν ὑπαλλήλων αὐτῶν αἱ καταπιέσεις αὗται ἦσαν βεβαίως πολὺ μικρότεραι τῶν συμφορῶν ὅσας εἶχον συνεπαγάγει οἱ ἐμφύλιοι πόλεμοι.

Ὁπόσον ὀλέθρια ὑπῆξαν τὰ ἀποτελέσματα τῶν πολέμων τούτων καταφαίνεται ἐναργῶς ἐκ τῆς εἰκόνος ἣν κατέλιπεν ἡμῖν ὁ ἐξ Ἀμασείας τοῦ Πόντου Στράβων, ἕλλην γεωγράφος, ἀκμάσας κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους. Ὁμιλῶν περὶ Ἰλλυρίδος, καὶ Ἠπείρου, καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ Αἰτωλίας, καὶ Λοκρίδος, ὁ Στράβων λέγει ὅτι αἱ ἄλλοτε πολυάνθρωποι αὗται χῶραι νῦν εἰσιν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔρημοι καὶ μόλις που καί που σῴζονται εἰς αὐτὰς ὀλίγαι τινὲς καὶ μικραὶ κῶμαι, ὥστε ἐπιφέρει, οὐδὲ χρήσιμον εἶναι νὰ περιγραφῶσιν ἀκριβέστερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν Θεσσαλίᾳ ὀλίγαι τῶν πόλεων ἔσῳζον τὸ πάτριον ἀξίωμα, ὀνομαστὶ δὲ ἀναφέρει ὁ γεωγράφος ὡς τοιαύτην μόνην τὴν Λάρισαν. Περὶ

(1) Ἥνωσε δηλονότι ἰσοβίως πάσας τὰς πολιτειακὰς ἀρχὰς τῆς Ρώμης (πλὴν τῆς πρὸ μικροῦ κατηργημένης δικτατωρίας ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ). Τότε δὲ ἔλαβεν ὁ Ὀκταυιανὸς τὴν ὑπὸ τῆς συγκλήτου ἀπονεμηθεῖσαν αὐτῷ τιμητικὴν προσηγορίαν Αὔγουστος (Augustus=σεβαστός). Ἄλλως οὐδεμία ὑπῆρχεν ἐν Ρώμῃ ὑπερτάτη ἀρχὴ ὑπεράνω τῆς συγκλήτου· οἱ τύποι τῆς πολιτείας ἔμειναν οἱ αὐτοί. Αὐτοκράτωρ (imperator) προσηγορεύετο ὁ αὐτοκράτωρ, ὡς αὐτοκράτωρ στρατηγός, ὅπως πρὸ αὐτοῦ καὶ μετ' αὐτοῦ ὁ Σύλλας, ὁ Πομπήιος, ὁ Κράσσος, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ Ἀντώνιος καὶ ὁ Λέπιδος, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ χρόνου τοῦ Ὀκταυίου ἡ προσηγορία περιωρίσθη μόνον εἰς τοὺς ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔπειτα ἡγεμόνας (principes) καλουμένους διαδόχους τοῦ Ὀκταυιανοῦ. Καὶ μετέστη μὲν οὕτως ἡ προσωπικὴ ἑνιαία δημοκρατικὴ ὑπερτάτη ἐξουσία εἰς τοὺς ἡγεμόνας, καὶ ἐξέλιπεν ἡ ὑπὸ τοῦ Διονυσίου τοῦ Ἁλικαρνασσέως καλουμένη ἀκριβὴς δημοκρατία, ἀλλὰ τὸ καθεστὼς τῆς πολιτείας καὶ τὸ ὄνομα αὐτὸ κατὰ τύπον ἔμεινε τὸ αὐτό (res publica=τὰ δημόσια πράγματα) καὶ ἐπεκράτησε μὲν βραδύτερον τὸ ὄνομα imperator, ὅπερ καὶ αὐτὸ ἦν ἐν ἀρχῇ προσηγορία ἁπλῶς στρατιωτική, ἄσχετος πρὸς τὸν τύπον τῆς πολιτείας, ἀλλ' οἱ οὕτω προσαγορευόμενοι ἡγεμόνες εἶχον καὶ πάντα τἄλλα ἀξιώματα τῆς δημοκρατίας, ἤτοι ἦσαν καὶ ὕπατοι καὶ πραίτωρες καὶ τιμηταὶ καὶ ἄκροι ἀρχιερεῖς (pontifices maximi), πρὸ πάντων δὲ δήμαρχοι=tribuni plebis, ἐν τῇ ἐννοίᾳ προστάτης τοῦ δήμου). Καὶ ταύτῃ τῇ προσηγορίᾳ ἐχρῶντο ὑπογράφοντες τὰ διατάγματα αὐτῶν (tribunitia potestate) ἵνα ἐξάρωσι τὴν δημοκρατικὴν ἰδιότητα τῆς ἀρχῆς αὐτῶν), οὕτω δὲ ἡ προσωπικὴ αὕτη ἐξουσία (τὸ régime personel) ἐν τῇ νῦν πολιτειακῇ γαλλικῇ ἐκφράσει) τῶν ἡγεμόνων ἐν πολιτείᾳ κατὰ τύπους δημοκρατικῇ ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ἐν τῇ συνειδήσει τοῦ λαοῦ τύπον μοναρχικόν, οὐχὶ βασιλικόν, ἀφοῦ ἡ πολιτεία ἔφερε τὸ αὐτὸ ὄνομα ὅπως καὶ πρότερον. (Ὁ ἡμέτερος δεινὸς λατινιστὴς ἀοίδιμος Σ. Βάσης διέκρινε τὴν νῦν δημοκρατίαν ἀπὸ

Θηβῶν πραγματευόμενος βεβαιοῖ ὅτι οὐδὲ κώμης ἀξιολόγου τύπον σῴζουσιν. Ἐκ δὲ τῶν ἄλλων τῆς Βοιωτίας πόλεων ἀξίας ὁπωσοῦν μνείας ὑπολαμβάνει μόνον τὴν Τάναγραν καὶ τὰς Θεσπιάς. Ἐν τῇ Ἀττικῇ λαμπροτάτη μὲν ὑπῆρχεν ἔτι ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις, ἀλλ' εἴδομεν ὅτι ἐπὶ Σύλλα καὶ αὕτη καὶ ὁ Πειραιεὺς ἔπαθον τὰ πάνδεινα, ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀπώλεσε τὸν περίφημον αὐτοῦ ναύσταθμον περισταλεὶς ἔκτοτε εἰς πόλιν μικράν· τὰ δὲ τείχη τῆς Μουνιχίας καὶ τὰ τείχη τὰ μακρὰ ἦσαν πρὸ καιροῦ ἠρειπωμένα. Ὡσαύτως αἱ πλεῖσται τῆς Ἀρκαδίας πόλεις «ἢ οὐκέτ' εἰσὶν ἢ μόλις ἴχνη αὐτῶν φαίνεται καὶ σημεῖα». Αὐτὴ ἡ Μεγαλόπολις, ἡ ἄλλοτε ἐκ τριάκοντα καὶ ὀκτὼ ἀρκαδικῶν πόλεων συνοικισθεῖσα, ἔπαθε τὸ τοῦ κωμικοῦ, καὶ

ἐρημία μεγάλη ἐστὶν ἡ Μεγαλόπολις·

μόνη ἡ Τεγέα εἶχεν ἔτι μετριόν τινα πληθυσμόν. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ Λακωνική, ἥτις τὸ πάλαι εἶχεν ἑκατὸν πόλεις, μόλις ἤδη ἠρίθμει τριάκοντα. Δὲν λέγομεν ὅτι πᾶσα ἡ ἐρήμωσις καὶ καταστροφὴ συνέβη ἐκ τῶν τελευταίων ἐμφυλίων ρωμαϊκῶν ἀγώνων. Βεβαίως καὶ οἱ μακεδονικοὶ πόλεμοι εἶχον συντελέσει εἰς τοῦτο πολύ, ἀλλὰ συνεπληρώθη τὸ κακὸν ἐπὶ Σύλλα, καὶ Πομπηίου, καὶ Βρούτου, καὶ Ἀντωνίου. Ἤδη δὲ καθυπεβλήθη μὲν ἡ Ἑλλὰς εἰς τὸν ἐπαρχιακὸν τῆς διοικήσεως τύπον ἀλλ' ὅμως διὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν ἐπικρατήσασαν ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰρήνην ἔλαβεν ἡ χώρα ἀναψυχήν τινα καὶ ἄνεσιν ἀπὸ τῶν προτέρων δεινῶν.

Καὶ ἔπειτα ἐπέμπετο μὲν ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἑξῆς κατ' ἔτος ρωμαῖος ἀνθύπατος εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅστις ἑδρεύων ἐν Κορίνθῳ διῴκει τὴν χώραν ταύτην ὡς ἐπαρχίαν ρωμαϊκήν, ἀλλ' ἡ Ἑλλὰς δὲν ὑπήγετο ἅπασα, πολλοῦ γε δεῖ, εἰς δικαιοδοσίαν αὐτοῦ. Πολλαὶ αὐτῆς πόλεις καὶ χῶραι ἐξηκολούθησαν καὶ ἤδη λογιζόμεναι ἐλεύθεραι καὶ σύμμαχοι. Τοιαῦται ἦσαν αἱ Ἀθῆναι (1), ἡ Σπάρτη, τὸ κοινὸν τῶν Ἐλευθερολακώνων, τὸ Ἄργος, ἡ Ἐλάτεια, αἱ Ἀβαί, αἱ Θεσπιαί, ἡ Τάναγρα, ἡ Αἰτωλία, ἡ Ἀκαρνανία, ἡ Θεσ-

---

νῆς πρὸ τοῦ Ὀκταυίου καλῶν ταύτην ἐλευθέραν πολιτείαν, ἀλλ' ἐγὼ εὗρον παρὰ τῷ Διονυσίῳ Ἁλικαρνασσεῖ τὸν ὅρον ἀκριβὴς δημοκρατία ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀπὸ τοῦ Αὐγούστου ἀρχομένην σύμμικτον δημοκρατίαν. Ὅ τε Αὔγουστος καὶ οἱ τούτου διάδοχοι μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Τραϊανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ ἐπὶ ἑκατὸν καὶ ἐπέκεινα ἔτη προσηγορεύοντο principes, ὅπερ κυριολεκτικῶς σημαίνει ἁπλῶς πρῶτοι (editio princeps=ἔκδοσις πρώτη), ἐκαλεῖτο δὲ οὕτως ὁ πρῶτος τῆς συγκλήτου. Ἀλλ' ἡ τοιαύτη ἀρχὴ ἐν τῇ ἑλληνικῇ Ἀνατολῇ ἐξελαμβάνετο ὡς βασιλεία· διὰ τοῦτο καί τινες τῶν ἑλλήνων συγγραφέων οἱ ἀγνοοῦντες τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῶν ὀνομάτων καὶ τὴν τούτων ἱστορίαν, ὡς ὁ Παυσανίας καὶ ἄλλοι, καλοῦσι τοὺς ἡγεμόνας ἢ αὐτοκράτορας τῆς Ρώμης βασιλεῖς, ἐνῷ οἱ τὰ τῶν Ρωμαίων καλῶς γινώσκοντες συγγραφεῖς, ὡς ὁ Πλούταρχος, ὁ Δίων Κάσσιος, μόνον αὐτοκράτορας αὐτοὺς καλοῦσιν. Ἐννοεῖται δὲ ὅτι ἐν Ρώμῃ τὸ rex=βασιλεὺς οὐδαμῶς ἐλέγετο περὶ τῶν αὐτοκρατόρων ὡς ἀντικείμενον εἰς τὴν δημοκρατικὴν ἀρχὴν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀξιώματος αὐτῶν.

Ἐμακρολογήσαμεν ἱκανῶς περὶ τῆς νέας πολιτειακῆς ἐξελίξεως τῆς Ρώμης ἐν τοῖς χρόνοις τούτοις, διότι ἐκ ταύτης προῆλθε βραδύτερον καὶ τὸ πολίτευμα τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κράτους τοῦ Βυζαντίου.

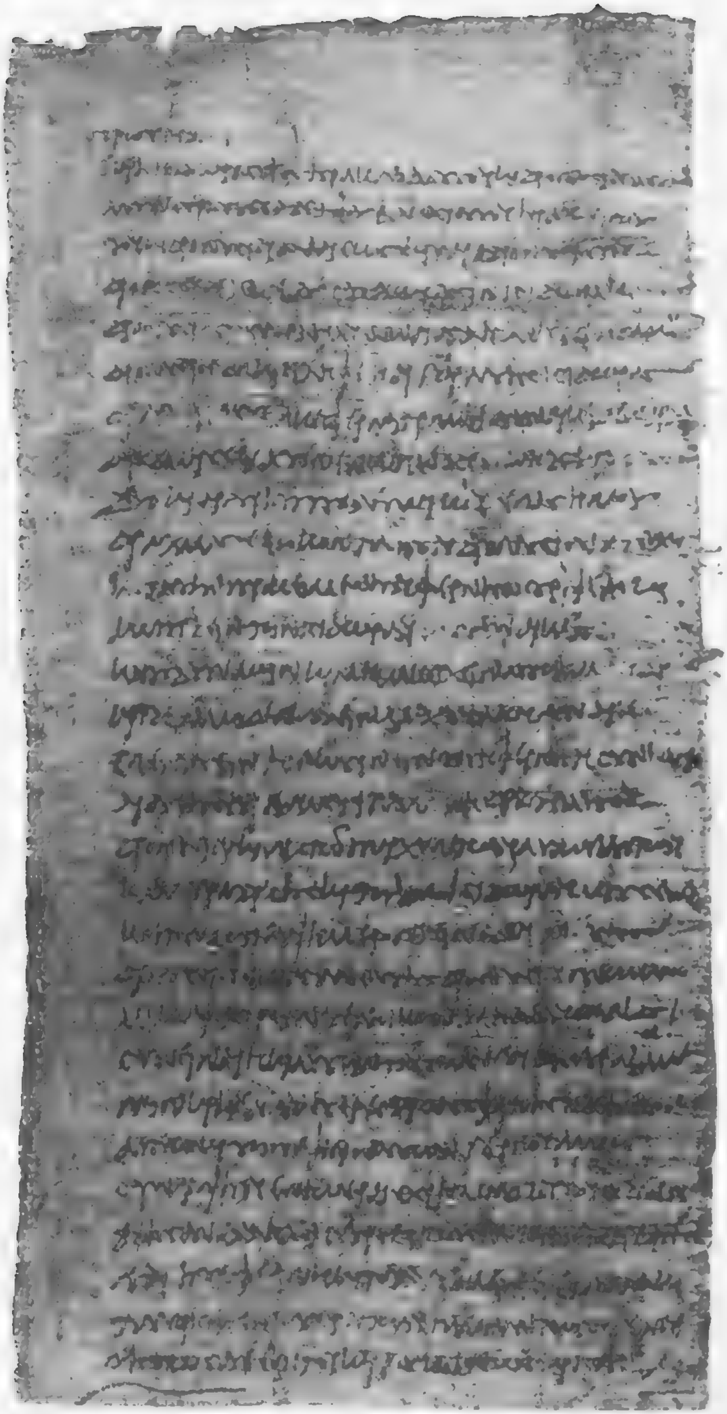
(1) Αἱ Ἀθῆναι διετήρησαν ἔτι ἐπὶ αἰῶνας μέχρι τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ τῶν πρώτων διαδόχων αὐτοῦ τὸ ἀρχαῖον πολίτευμα καὶ ἐπὶ τῶν διαδόχων δὲ τοῦ Αὐγούστου προσαγορευομένη πάντοτε πόλις ἐλευθέρα καὶ σύμμαχος (civitas libera et foederata) ἀπέλαυον τῶν δικαιωμάτων ἐλευθέρου συμμάχου κράτους. Ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Τιβερίου Α' (14—37 μ. Χ.) ὁ Γερμανικός, θετὸς ἔγγονος τοῦ Αὐγούστου, διερχόμενος διὰ τῆς πόλεως ὡς ρωμαῖος στρατηγός, εἶχε πρὸ αὐτοῦ ἕνα μόνον ραβδοῦχον (lictor[em]) ἅτε μὴ ἐπιτρεπομένου ἐν ἐλευθέρᾳ πόλει νὰ ἔχῃ πλείονας (Tacit. Annales II 53)

σαλία· ὥστε ἀληθῶς εἰπεῖν εἰς τὴν ἄμεσον τοῦ ρωμαίου ἀνθυπάτου δικαιοδοσίαν δὲν ὑπήγοντο εἰμὴ αἱ πόλεις ὅσαι εἶχον ἀγωνισθῆ τὸν τελευταῖον κατὰ τῆς Ρώμης πόλεμον, ἤτοι ἡ ἀχαϊκὴ συμπολιτεία καὶ αἱ σύμμαχοι αὐτῆς Βοιωτία καὶ Φωκίς. Τούτου δ' ἕνεκα οὐδὲ «Ἑλλὰς» ἐλέγετο ἡ ἐπαρχία αὕτη ἀλλ' «Ἀχαΐα». Αἱ ἐλεύθεραι καὶ αὐτόνομοι ἐκεῖναι πόλεις καὶ χῶραι δὲν διέφευγον βεβαίως ἐπὶ τέλους τὸν ρωμαϊκὸν ἔλεγχον· ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ αὐτονομία ἐκείνη εἶχε τὰ ὅριά της· οἱ αὐτοκράτορες τῆς Ρώμης εἴτε ἀμέσως εἴτε διὰ τοῦ ἐν Κορίνθῳ ἀνθυπάτου ἐπενέβαινον πολλάκις εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῶν πόλεων καὶ χωρῶν ἐκείνων πράγματα. Ἀλλ' ὁπωσδήποτε αὗται δὲν ἐπλήρωνον τακτικὸν φόρον, δὲν κατείχοντο ὑπὸ ρωμαϊκῶν στρατευμάτων, καὶ ἐν γένει, κατὰ τοὺς πατρίους νόμους καὶ θεσμοὺς πολιτευόμεναι, διέσῳζον ὁπωσοῦν τὸν ἐθνικὸν χαρακτῆρα.

Ἵνα δώσωμεν δ' ἔννοιάν τινα τοῦ πῶς ἐπολιτεύοντο τότε οἱ ἄρχοντες τῶν τοιούτων πόλεων, θέλομεν ἱστορήσει ἐνταῦθα δι' ὀλίγων τὸν βίον τοῦ σπαρτιάτου Εὐρυκλέους τοῦ Λαχάρους, τὸν ὁποῖον ὁ Αὔγουστος κατέστησεν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁ Λαχάρης εἶχε καταδικασθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀντωνίου εἰς θάνατον ἕνεκεν ἐπιδρομῆς τινος εἰς τὰς περιοικίδας πόλεις, ἥτις ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων χρόνων ἤθελεν ἴσως ὀνομασθῆ μεσσηνιακός τις ἢ ὁστισδήποτε ἄλλος τοιοῦτος πόλεμος, ὑπὸ δὲ τοῦ θετικοῦ ἐκείνου Ρωμαίου ἐχαρακτηρίσθη ἁπλῶς ὡς ληστεία. Ἐπελθόντος δὲ μετ' οὐ πολὺ τοῦ μεταξὺ Ἀντωνίου καὶ Αὐγούστου πολέμου καὶ συνταχθέντων τῶν Σπαρτιατῶν μετὰ τοῦ τελευταίου τούτου, ὁ Εὐρυκλῆς ἠγωνίσθη περὶ Ἄκτιον τοσούτῳ γενναιότερον ὅσῳ εἶχε νὰ ἐκδικηθῇ καὶ τὸν τοῦ πατρὸς θάνατον. Ὅτε κατὰ τὴν ναυμαχίαν ταύτην ἤρχισε νὰ ὑποχωρῇ ὁ Ἀντώνιος καὶ ἐστάλησαν πλοῖα εἰς καταδίωξιν αὐτοῦ, ἓν μάλιστα διεκρίθη διὰ τὴν ἐπιμονὴν μὲ τὴν ὁποίαν ἐπετίθετο, ἐπὶ δὲ τοῦ καταστρώματος τοῦ πλοίου τούτου ἵστατο ἀνὴρ ἀγέρωχος, σείων μὲν τὴν λόγχην ἐπὶ τῆς χειρός, κρατῶν δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐστηριγμένους ἐπὶ τῆς πολεμίας νηὸς ἵνα ρίψῃ ἐπ' αὐτῆς τὸ ὅπλον ἅμα πλησιάσῃ. Τελευταῖον ὁ Ἀντώνιος ἀγανακτήσας διὰ τὴν τόλμην ταύτην καὶ ἐπιστὰς εἰς τὴν πρῷραν· «τίς οὗτος, ἀνέκραξεν, ὁ διώκων Ἀντώνιος;» ὁ δέ, «ἐγώ, ἀπεκρίθη, Εὐρυκλῆς ὁ Λαχάρους, τῇ Καίσαρος τύχῃ τὸν τοῦ πατρὸς ἐκδικῶν θάνατον». Δὲν κατώρθωσεν ὅμως ὁ Εὐρυκλῆς νὰ καταβάλῃ τὴν ναυαρχίδα ἐκείνην, ἀλλ' ἐκυρίευσε τὴν δευτέραν τῶν ναυαρχίδων, διότι ἦσαν δύο, κτυπήσας, περιστρέψας καὶ πλαγιάσας αὐτήν, ἔλαβε δὲ καὶ ἄλλο ἓν πλοῖον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὑρίσκοντο πολυτελῆ σκεύη καὶ πράγματα.

Μετὰ τὴν νίκην ὁ Ὀκταύιος ἀντήμειψε τὸν Εὐρυκλῆ, δοὺς μὲν αὐτῷ ὡς ἴδιον κτῆμα τὰ Κύθηρα, καταστήσας δὲ αὐτὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων. Ὁποῖόν τι ἦτο κυρίως τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ ἡγεμόνος τῶν Λακεδαιμονίων δὲν γνωρίζομεν. Ἡ Σπάρτη (1) ἔσῳζε τότε καθὼς καὶ βραδύτερον τοὺς πλείστους τῶν ἀρχαίων θεσμῶν, ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, γερουσίαν, νομοφύλακας καὶ τὰ τοιαῦτα. Μόνον βασιλεῖς συνεχῶς δὲν ἀναφέρονται, ἀλλ' ἁπλῶς ἐκ διαλειμμάτων, ὅπως εἴδομεν κατὰ τὴν περὶ Φάρσαλον μάχην. Ὅθεν ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ εἰκάσωμεν ὅτι τὸ δοθὲν ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου εἰς τὸν Εὐρυκλέα ἀξίωμα ἐπεῖχε τὸν τόπον τῆς βασιλείας. Ἀλλ' εἰς ἄνθρωπον ἐνεργὸν οἷος ἦτο ὁ Εὐρυκλῆς ὁποῖον θέλγητρον ἠδύνατο νὰ ἔχῃ τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο ὅπως εἶχον τότε τὰ ἐν Σπάρτῃ πράγματα; Ἡ πόλις ἦτο πενιχρά· πόλεμον δὲν ἠδύνατο νὰ ἐπιχειρήσῃ κατὰ τῶν γειτόνων πόλεων καὶ ἔτι ὀλιγώτερον κατ' ἀπωτέρων, ὅθεν μετ' ὀλίγον ὁ Εὐρυκλῆς

(1) Ἰδ. καὶ ἡμετέραν πραγματείαν **das Lykisches Sparta** (ἡ ἐν Λυκίᾳ Σπάρτη).

ΠΡΟΙΚΟΣΥΜΦΩΝΟΝ
ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΟΥ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

(Πάπυρος ἐξ Ἀλεξανδρείας)

(Ἑρμηνείαν τοῦ κειμένου βλ. ὄπισθεν)

Πρωτάρχωι

παρὰ Ἰσιδώρας τῆς Ἡρακλείδου τοῦ καὶ Διονυσίου μετὰ
(μετὰ) κυρίου τοῦ ἀδελφοῦ Βακχίου καὶ Ἡρακλείδου
τοῦ καὶ Διονυσίου Ἀλθαιέως καὶ παρὰ Διονυσίου τοῦ
Διονυσίου Ἰσιδείου, συγχωροῦσιν Ἰσιδώρα καὶ
Διονύσιος συνεληλυθέναι ἀλλήλοις πρὸς γάμο(ν)
Διονύσιος δὲ καὶ εἰληφέναι παρὰ τῆς Ἰσιδώρας
διὰ χειρὸς ἐξ οἴκου φερνὴν ἱμάτια γυναικεῖα ἐν ἀργυ(ρίο
δραχμαῖς ἑκατόν, ἐνωτίων χρυ(σ)ῶν ζεῦγος...
δύο καὶ ἀργυρίου Πτολεμαϊκοῦ ἐπισήμου
δραχμὰς ἑξήκοντα, τὸν Διονύσιον ἀπεσχη-
κότα τὴν προκειμένην φερνὴν τρέφειν καὶ
ἱματίζειν τὴν Ἰσιδώραν ὡς γυναῖκα γα(μετὴν)
κατὰ δύναμιν καὶ μὴ κακουχεῖν αὐτὴν μηδ' ὑ-
βρίζειν μηδ' ἐγβάλλειν μηδ' ἄλλην γυναῖκα
ἐπεισάγειν ἢ ἐκτίνειν τὴν φερνὴν σὺν ἡμιο-
λίᾳ, τῆς πράξεως γινομένης ἔκ τε αὐτοῦ
Διονυσίου καὶ ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ πάντων
καθάπερ ἐγ δίκης, καὶ τὴν δὲ Ἰσιδώραν μήτε ἀπό-
κοιτον μήτε ἀφήμερον γείνεσθαι ἀπὸ τῆς
Διονυσίου οἰκίας ἄνευ τῆς Διονυσί(ου) γνώμης
μηδὲ φθείρειν τὸν οἶκον μηδ' ἄλλῳ ἀνδρὶ
συνεῖναι ἢ καὶ αὐτὴν τούτων τι διαπραξαμέ-
νην κριθεῖσαν στέρεσθαι τῆς φερνῆς, θέσθαι (δ)ὲ
αὐτοὺς καὶ τὴν ἐφ' ἱεροθυτῶν περὶ γάμου
συνγραφὴν ἐν ἡμέραις χρηματιζούσαις πέντε
ἀφ' ἧς ἂν ἀλλήλοις προείπωσιν, καθ' ἣν ἐγγραφήσε-
ται ἥ τε φερνὴ καὶ τἆλλα τὰ ἐν ἔθει ὄντα καὶ
τὰ περὶ τῆς ὁποτέρου τῶν γαμούντων τελευ-
τῆς, ὡς ἂν ἐπὶ τοῦ κοινῶς κριθῆι. ἀξ(ιοῦμεν).

ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τύχην ἀλλαχοῦ καὶ μετέβη ἐπὶ τούτῳ εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον ὅτι ὁ τῆς Σπάρτης ἡγεμὼν ἐκεῖ μᾶλλον ἀπῆλθεν ἢ ἄλλου που, διότι πρὸ καιροῦ οἱ ἐνταῦθα Ἕλληνες διετήρουν φιλικὰς πρὸς τοὺς Ἰουδαίους σχέσεις. Ἐν ἔτει 144 π. Χ. λ. χ. οἱ Σπαρτιᾶται συνωμολόγησαν συνθήκην φιλίας μετ' αὐτῶν, ἐν ἔτει δὲ 136 ἔπεμψαν συγχαρητηρίους ἐπιστολὰς πρὸς τὸν τότε ἀρχιερέα Σίμωνα. Ἐν ἔτει δὲ πάλιν 126, ἐπὶ ἄρχοντος Ἀθηναίων Ἀγαθοκλέους, ἀφίκετο εἰς Ἀθήνας πρεσβεία τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ἰωάννου Ὑρκανοῦ, καὶ ὁ δῆμος τῶν Ἀθηναίων ἐξέδοτο ψήφισμα, εἰς τιμὴν τοῦ ἡγεμόνος ἐκείνου. Πλὴν τούτου, ἡ Ἰουδαία εὑρίσκετο ἐπὶ Εὐρυκλέους εἰς περιστάσεις ἀπὸ τῶν ὁποίων ἠδύνατο πολὺ νὰ ὠφεληθῇ ἀνὴρ πανοῦργος οἷος ὁ τῶν Λακεδαιμονίων ἡγεμών. Ἐβασίλευε τότε αὐτῆς ὁ Ἡρώδης, ὅστις κατετρύχετο ὑπὸ πολλῶν οἰκειακῶν συμφορῶν καὶ ἰδίως ὑπὸ τῆς ἀμοιβαίας ἀντιζηλίας δύο υἱῶν, τοὺς ὁποίους ἐγέννησεν ἐκ δύο συζύγων. Ὁ Εὐρυκλῆς φθάσας εἰς Ἱεροσόλυμα ἐν τῷ μέσῳ τῆς οἰκιακῆς ἐκείνης ῥαδιουργίας παρεμβαίνει εἰς αὐτήν, ὡς φίλος καὶ σύμβουλος νῦν μὲν τούτου νῦν δὲ ἐκείνου, φορολογεῖ τὸν πατέρα, φορολογεῖ τοὺς δύο υἱούς, φορολογεῖ καὶ τὸν βασιλέα τῆς Καππαδοκίας Ἀρχέλαον, πενθερὸν ὄντα τοῦ ἑνὸς τῶν δύο νέων, καὶ συλλέξας οὕτω χρήματα πολλὰ ἐπανέρχεται εἰς τὴν Σπάρτην. Ἐνταῦθα ἔζησε κατ' ἀρχὰς πολυτελῶς καὶ ἔκτισε πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου κτίρια λαμπρά, ἐξ ὧν ὀνομαστότατα μάλιστα ἦσαν τὰ ἐν Κορίνθῳ λουτρά, τὰ ὁποῖα ἐλέγοντο μεγαλοπρεπέστερα τῶν λουτρῶν τῶν ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Ἀδριανοῦ βραδύτερον ἐν τῇ αὐτῇ πόλει κατασκευασθέντων (1). Ἀλλ' οἱ θησαυροὶ τοὺς ὁποίους ἐκ τῆς Ἀσίας ἐκόμισεν, ἀφειδῶς οὕτω δαπανώμενοι καὶ μὴ ἀναπληρούμενοι, τελευταῖον ἐξηντλήθησαν. Τότε ὁ Εὐρυκλῆς ἐτράπη ἐπὶ τὴν καταπίεσιν τῶν Σπαρτιατῶν καὶ τῶν ἄλλων Πελοποννησίων· οὗτοι ὅμως παρεπονέθησαν ἐπανειλημμένως εἰς τὸν Αὔγουστον, καὶ ὁ Αὔγουστος, ἀφοῦ μάτην ἠγωνίσθη νὰ συνετίσῃ τὸν ἀρχαῖον σύμμαχον, ἠναγκάσθη νὰ ἐξορίσῃ αὐτὸν διὰ νὰ καταπαύσῃ τὰς ταραχὰς τὰς ὁποίας ἡ πλεονεξία τοῦ ἀνδρὸς ἐπροξένει καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Ὁ Εὐρυκλῆς ἀπέθανεν ἐξόριστος, καταλιπὼν υἱὸν Γάιον Ἰούλιον, ὅστις οὔτε τὴν ἀρχαίαν τοῦ Αὐγούστου πρὸς τὸν πατέρα εὔνοιαν ἐκληρονόμησεν οὔτε τὸ ἐν Σπάρτῃ τούτου ἀξίωμα· ἀλλὰ δὲν διέζησε καὶ ὅλως ἀκατονόμαστος, διότι ἐν Ταινάρῳ εὑρέθη ἐπιγραφὴ λέγουσα· «τὸ κοινὸν τῶν Ἐλευθερολακώνων Γάιον Ἰούλιον Λάκωνα Εὐρυκλέους υἱόν, τὸν ἴδιον εὐεργέτην». Καὶ ἴσως ὁ περὶ τὸ Ταίναρον λιμὴν Πορτοκάγιο ἐκ τοῦ Γαΐου τούτου ἕλκει τὸ ὄνομα.

Ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου ἔχομεν καὶ ἄλλην τινὰ μικράν, ἐλαχίστην πληροφορίαν, ἀλλ' ἐν ἐλλείψει πληρεστέρων εἰδήσεων, οὐχὶ ἴσως ὅλως ἀναξίαν μνείας. Ὁπόσος ἦτο ὁ φόρος ὃν ἐτάχθη νὰ πληρώνῃ τότε εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν εἴτε σύμπασα ἡ Ἑλλὰς εἴτε πόλις τις αὐτῆς ἢ νῆσος ἐκ τῶν μεγαλυτέρων, δὲν γνωρίζομεν. Κατὰ παράδοξον ὅμως σύμπτωσιν ἐμάθομεν τί ἐπλήρωνεν ἡ μικρὰ νῆσος Γύαρος, τὰ σήμερον λεγόμενα Γυοῦρα. Ὁ Στράβων διηγεῖται ὅτι προσορμισθεὶς εἰς τὸ νησίδιον τοῦτο εὗρεν ἐκεῖ κώμιον ὑπὸ ἁλιέων συνοικούμενον, ὅτε δ' ἐξέπλευσεν ἐκεῖθεν, ἐδέχθησαν εἰς τὸ πλοῖον αὐτῶν πρεσβευτὴν τῶν ἁλιέων τινά, ὅστις συμπλέων ἔλεγε πρὸς τοὺς ἐρωτῶντας συνεπιβάτας ὅτι πρεσβεύει πρὸς τὸν Αὔγουστον εὑρισκόμενον τότε εἰς Κόρινθον περὶ ἐλατ-

(1) Ἀλλὰ καὶ ἐν Σπάρτῃ ᾠκοδόμησε μεγαλοπρεπὲς γυμνάσιον, ἵδρυσε δ' ἐνταῦθα καὶ γυμνικοὺς ἀγῶνας τελουμένους μέχρι τῶν χρόνων τοῦ αὐτοκράτορος Κομμόδου.

τώσεως τοῦ φόρου· διότι τελοῦσι δραχ. 150, ἐνῷ μόλις ἠδύναντο νὰ καταβάλλωσι τὰς 100. Ἡ εἴδησις αὕτη ὁμοιάζει ὁπωσοῦν τὰ συντρίμματα ἐκεῖνα ὅσα τυχαίως περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς ἐκ μεγάλων καὶ καλῶν οἰκοδομημάτων ἢ ἀγαλμάτων, ἀνάγλυφόν τι λ. χ. ἢ πόδα, ἢ χεῖρα, ἢ δάκτυλον ἢ καὶ ὄνυχα τῇ ἀληθείᾳ ἁπλοῦν, ἅτινα δὲν ἀπορρίπτομεν οὐδὲν ἧττον, ἀλλὰ διαφυλάττομεν ἐπιμελῶς, διότι, ὅσῳ μικρὰ καὶ ἂν εἶναι, διδάσκουσί τι πάντοτε εἰς ἡμᾶς, κατὰ τὸ ἐξ ὄνυχος τὸν λέοντα.

Τιβέριος

Ὁ Τιβέριος, ὅστις ἐβασίλευσε μετὰ τὸν Αὔγουστον, 14 — 15 μ. Χ., ἐπολιτεύθη οὐδὲν ἧττον ἐκείνου σωφρόνως πρὸς τὴν Ἑλλάδα, εἰ καὶ ἐν Ῥώμῃ διέπραξε πολλοὺς καὶ ἀδίκους φόνους. Ἐπὶ Τιβερίου ἡ Μακεδονία καὶ ἡ Ἀχαΐα, ἐπειδὴ παρεπονοῦντο διὰ τὰς καταχρήσεις τὰς ὁποίας ἔπασχον ἀπὸ τῶν πεμπομένων κατ' ἔτος ἀνθυπάτων, κατέστησαν προσωρινῶς, ἵνα ἀνακουφισθῶσιν, ἐπαρχίαι καισαρικαὶ ἀντὶ δημοσίων. Διότι ὁ Αὔγουστος εἶχε διαρέσει τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος εἰς δύο μέρη, ὧν τὸ ἓν ἐφύλαξε δι' ἑαυτόν, τὸ δὲ ἄλλο ἀπέδωκεν εἰς τὸν δῆμον καὶ τὴν σύγκλητον· καὶ ἐνῷ εἰς τὰς τελευταίας ταύτας ἐπαρχίας, τὰς δημοσίας, ἐπέμποντο κατ' ἔτος ἀνθύπατοι, τῶν ἄλλων, ἤτοι τῶν καισαρικῶν ἐπαρχιῶν, ὁ Καῖσαρ ἐλογίζετο ὡς ὁ κύριος ἀνθύπατος, ἐπέτρεπε δὲ τὴν διοίκησιν αὐτῶν εἰς πρεσβευτὰς ὄχι ἐπὶ ἓν ἔτος μόνον, ἀλλ' ἐφόσον ἐδόκει αὐτῷ. Ἐκ τούτου ἐννοεῖ ὁ ἀναγνώστης ὅτι αἱ καισαρικαὶ ἐπαρχίαι ἔπασχον πολὺ ὀλιγωτέρας καταπιέσεις ἢ αἱ δημόσιαι (1)· καὶ τούτου ἕνεκα ὁ Τιβέριος ἵνα παράσχῃ ἄνεσίν τινα εἰς τὴν

(1) Αἱ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος διοικούμεναι ἐπαρχίαι καλοῦνται **αὐτοκρατορικαί** (imperatoriae), τοιαῦται δὲ ἦσαν συνήθως αἱ παρὰ τὰ ὅρια τοῦ κράτους κείμεναι καὶ ὑπὸ λεγεώνων κατεχόμεναι καὶ στρατιωτικώτερον διοικούμεναι ἐπαρχίαι· αἱ τῆς δευτέρας κατηγορίας ἐλέγοντο **συγκλητικαὶ** ἢ **βουλευτικαί** (senatoriae). Αἱ **βουλευτικαὶ** ἐπαρχίαι διῳκοῦντο ὑπὸ ἀνθυπάτων (**proconsules**), αἱ δὲ αὐτοκρατορικαὶ ὑπὸ «ἐπιτρόπου καίσαρος» (procurator), ὅστις ἐθεωρεῖτο ἀντιπρόσωπος ἢ πρεσβευτής (legatus) αὐτοῦ Ἰδ. τὴν κατωτέρω σημ..

Μακεδονίαν καὶ τὴν 'Αχαΐαν, συνήνωσεν αὐτὰς μετὰ τῆς καισαρικῆς ἐπαρχίας Μυσίας. Ἡ δὲ τοιαύτη περὶ τῆς Μακεδονίας καὶ 'Αχαΐας διάταξις διετηρήθη μέχρι τοῦ 44 μ. Χ., ὅτε ἐπὶ τοῦ τετάρτου αὐτοκράτορος, τοῦ Κλαυδίου, κατετάχθησαν αὖθις μεταξὺ τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ δήμου. Ὡσαύτως τὸ Αἴγιον, τὸ ὁποῖον ἐβλάβη τότε μεγάλως ὑπὸ σεισμοῦ, ἀπηλλάγη ἐπὶ τρία ἔτη παντὸς φόρου ὑπὸ τῆς συγκλήτου κατὰ πρότασιν τοῦ Τιβερίου· ὁ δὲ ἀνεψιὸς τοῦ αὐτοκράτορος τούτου, ὁ καλὸς κἀγαθὸς Γερμανικός, διορισθεὶς ὑπὸ τοῦ θείου του ἔκτακτος ἀπεσταλμένος(1) εἰς τὴν 'Ασίαν καὶ διερχόμενος ἐκ τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰς 'Αθήνας ἐπισκεφθείς, τοσαύτην πρὸς τὴν πόλιν ἐκείνην ἐπεδείξατο τὴν εὐλάβειαν ὥστε δὲν εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν εἰμὴ ὑπὸ ἑνὸς ῥαβδούχου παραπεμπόμενος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὅλοι οἱ Ῥωμαῖοι δὲν ἐφέροντο πρὸς τὰς 'Αθήνας ἐπίσης φιλανθρώπως (2). 'Ολίγον μετὰ τὸν Γερμανικὸν διερχόμενος διὰ τῆς πόλεως ταύτης ὁ διοικητὴς τῆς Συρίας (3) Πείσων εἰσῆλθεν εἰς αὐτὴν ἀγερώχως καὶ πολλὰ περὶ τῶν κατοίκων αὐτῆς ἐφλυάρησεν, ἐλέγξας αὐτοὺς ἰδίως διότι μετὰ Μιθριδάτου κατὰ τοῦ Σύλλα συνεμάχησαν καὶ κατὰ Αὐγούστου μετὰ 'Αντωνίου. 'Αλλ' ἡ κυριωτάτη αἰτία δι' ἣν τοσοῦτον εἶχεν ὀργισθῆ κατὰ τῶν 'Αθηναίων μαρτυρεῖ ὅτι ἡ πόλις δὲν ἦτο πάσης πραγματικῆς ἐλευθερίας ἀπεστερημένη. Ὁ Ἄρειος Πάγος εἶχε καταδικάσει τότε Θεόφιλόν τινα, ἐπὶ πλαστογραφίᾳ, ὁ δὲ Πείσων ζητήσας τὴν χάριν τοῦ Θεοφίλου δὲν ἐπέτυχεν αὐτὴν παρὰ τῆς πόλεως. 'Αλλὰ καὶ ἄλλα ἔχομεν τεκμήρια τῆς πολιτικῆς αὐτονομίας, ἣν ἀπελάμβανον τότε τινὲς τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν. Οἱ Λακεδαιμόνιοι διεφιλονείκουν πρὸ καιροῦ πρὸς τοὺς Μεσσηνίους περὶ τοῦ ναοῦ τῆς 'Αρτέμιδος τῆς Λιμνάτιδος. Ἡ δὲ δίκη αὕτη ἡ ἐπὶ Τιβερίου κριθεῖσα δὲν ἀπεφασίσθη ὑπὸ τῶν ἐνταῦθα ῥωμαϊκῶν ἀρχῶν, ἀλλ' ὅπως ἐπράττετο πρὸ τοῦ Μομμίου, ἐν Ῥώμῃ ὑπὸ τῆς συγκλήτου αὐτῆς καὶ τοῦ αὐτοκράτορος· καί, ἀφοῦ ἠκούσθησαν οἱ πρέσβεις ἑκατέρωθεν τῶν ἐθνῶν, ἀπεδόθη ὁ ναὸς εἰς τοὺς Μεσσηνίους.

Δὲν ἐπέπρωτο ὅμως ὅλοι οἱ αὐτοκράτορες νὰ δείξωσι τὴν αὐτὴν πρὸς τὴν χώραν ταύτην μετριοπάθειαν· τὸ δὲ παράδοξον, αἱ νέαι αὐτῆς συμφοραὶ προέκυψαν ἐκ τούτου, ὅτι ὁ Νέρων, ὅστις ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ 54 μέχρι τοῦ 68 μετὰ Χριστόν, ἠθέλησεν ἐν ἔτει 66 νὰ ἀνακηρύξῃ ἐλευθέραν τὴν Ἑλλάδα, ἀποδοὺς ἀντ' αὐτῆς εἰς τὸν ῥωμαϊκὸν δῆμον τὴν νῆσον Σαρδώ. Τὸ πρᾶγμα ἀπέβη κωμικοτραγικόν, καὶ δυστυχῶς τραγικώτερον μᾶλλον ἢ κωμικώτερον. Ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος ὅστις, καίτοι διατελέσας μαθητὴς τοῦ περιφήμου φιλοσόφου Σενέκα, ἐφόνευσε τὸν Βρεττανικὸν τὸν υἱὸν τοῦ πατρυιοῦ αὐτοῦ, ἐφόνευσε τὴν ἰδίαν μητέρα 'Αγριππῖναν, ἐνέπαιξε πᾶν ἀνθρώπινον αἴσθημα καὶ ἐν γένει κατήντησε νὰ καταλίπῃ ὄνομα συνώνυμον γενόμενον τῆς παραλογωτέρας τυραννίας, εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις τὴν μανίαν νὰ ἀγωνίζεται εἰς τοὺς δημοσίους ἀγῶνας ὡς κιθαρῳδὸς καὶ

(1) Οὕτω μεταφράζουσιν οἱ ἕλληνες συγγραφεῖς τῶν χρόνων τούτων τὸ λατινικὸν **legatus** = ἀπεσταλμένος. Τὸ ὄνομα εἰσῆλθεν ὕστερον καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησιαστικὴν πολιτείαν. Ληγᾶτοι δὲ ἐν τῷ ἑλληνορωμαϊκῷ κράτει τοῦ Βυζαντίου ἐκαλοῦντο οἱ ἀπὸ Ῥώμης ἀποστελλόμενοι ἔκτακτοι κληρικοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ πάπα.

(2) 'Αλλὰ τοῦτο διότι αἱ 'Αθῆναι ἦσαν ἔτι πόλις σύμμαχος.

(3) Ὁ Πίσων κατηγόρει τὸν Γερμανικὸν διὰ τὴν εὐλάβειαν καὶ τὸν σεβασμὸν μεθ' οὗ προσηνέχθη οὗτος πρὸς τοὺς 'Αθηναίους, οὓς ὁ Πίσων ἐθεώρει οὐχὶ ἀπογόνους «τῶν διὰ τοσούτων συμφορῶν ἐκλιπόντων ἀρχαίων 'Αθηναίων, ἀλλὰ σύγκλυδα ὄχλον παντοίων ἐθνῶν (non diço Athenienses, tam cladibus en stingtos, sed *illam concluvium nationum*». *Ὥστε ὁ Πίσων ἦν* ὁ πρῶτος κατὰ μέρος ἀμφισβητήσας τὴν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων καταγωγὴν τῶν συγχρόνων Ἑλλήνων, καὶ κατὰ τοῦτο πρόδρομος τοῦ περιβοήτου Φαλλμεράυερ.

ὡς ἁρματηλάτης. Αἱ δ' ἑλληνικαὶ πόλεις, θεραπεύουσαι τὴν ἀδυναμίαν ταύτην, ἔπεμψαν αὐτῷ διὰ πρεσβευτῶν ὅλους τοὺς στεφάνους τῶν ἑλληνικῶν ἀγώνων. Εἷς τῶν πρεσβευτῶν τούτων παρεκάλεσέ ποτε τὸν Νέρωνα νὰ τραγῳδήσῃ καὶ ὑπερεγκωμιάσας τὴν αὐτοκρατορικὴν φωνὴν προέτρεψεν αὐτὸν νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἵνα ἐκτιμηθῇ ὑπὸ τῶν φιλομούσων τῆς γῆς ταύτης κατοίκων. Ὁ Νέρων ἠσπάσθη προθύμως τὴν πρότασιν, εἶπεν ὅτι οἱ Ἕλληνες εἶναι οἱ μόνοι ἐπιτήδειοι τῶν τοιούτων κριταὶ καὶ διέταξε νὰ ἀναβληθῇ ἡ τέλεσις ὅλων τῶν ἀγώνων, Ἰσθμίων, Πυθίων, Νεμέων, Ὀλυμπίων μέχρι τῆς ἀφίξεως αὐτοῦ. Καὶ ἦλθε λοιπὸν συνεπαγόμενος τοσούτων ἀκολούθων πλῆθος ὥστε, ἂν ἦσαν πρὸς πόλεμον ἐπιτήδειοι, ἠδύναντο νὰ καταβάλωσι τοὺς Πάρθους καὶ πᾶν ἄλλο πολέμιον ἔθνος· ἀλλ' οἱ στρατιῶται οὗτοι ἦσαν ἄξιοι τοῦ ἡγεμόνος των, ὅπλα φέροντες κιθάρας καὶ πλῆκτρα καὶ προσωπίδας καὶ ἐμβάδας, λέγει Δίων ὁ κάσσιος, ἱστορικὸς ἀκμάσας ἐν τῇ τρίτῃ μ. Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, παρ' οὗ μανθάνομεν τὰ πλεῖστα τῆς παραδόξου ταύτης ἐπιδρομῆς. Καὶ ἠγωνίσθη τῷόντι ὁ Νέρων ἀλληλοδιαδόχως εἰς ὅλους τοὺς ἀγῶνας ἐκείνους, καὶ περιοδονίκης μᾶλλον δὲ παντονίκης πανταχοῦ ἀνεδείχθη, συλλέξας ἑβδομήκοντα καὶ πέντε στεφάνους. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰ Ὀλύμπια ἐλάσας ἅρμα ἔπεσεν ἐξ αὐτοῦ καὶ μικροῦ ἐδέησε νὰ συντριβῇ, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἐστεφανώθη ὑπὸ τῶν Ἑλλανοδικῶν· καὶ τίς ἤθελε τολμήσει νὰ μὴ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸ βραβεῖον; Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ, ἵνα καταδείξῃ τὴν ἐν πᾶσιν ὑπεροχὴν καὶ μάλιστα περὶ τὴν τῆς φωνῆς ἔντασιν, ἀνελάμβανεν αὐτὸς τὸ τοῦ κήρυκος ἔργον καὶ ἀνήγγελλεν ὁ ἴδιος τὰς νίκας καὶ τοὺς στεφάνους, οὓς ἐκτήσατο, ὡς ἔλεγεν, ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων. Τότε δέ, τῶν Ἰσθμίων ἐν Κορίνθῳ τελουμένων, ἀνεκήρυξεν ὁ Νέρων τῇ ἰδίᾳ ἐκείνῃ φωνῇ τοὺς Ἕλληνας ἅπαντας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους, δημηγορήσας πρὸς τὰ πλήθη ἀπὸ τοῦ βήματος (1). Καὶ ταῦτα μὲν ἤθελον εἶναι γελοῖα μᾶλλον ἢ δεινά· ἀλλ' ἀχαλί-

(1) Τὰ περὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἀπονομῆς τῆς ἐλευθερίας εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἐγένετο αὕτη διεσαφήθησαν πρὸ ἐτῶν (1881) διὰ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς περιφήμου βοιωτικῆς ἐπιγραφῆς τῆς Ἀκραιφίας ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἁγίου Γεωργίου τῆς ἐν τῇ θέσει τῆς ἀρχαίας Ἀκραιφίας κειμένης κώμης Καρδίτζης. Ἡ ἀνακάλυψις ἐγένετο ὑπὸ τοῦ ἐκ τῶν μελῶν τῆς ἐν Ἀθήναις Γαλλικῆς ἀρχαιολογικῆς Σχολῆς **Maurice Holleaux**, καὶ ἐδημοσιεύθη ἐν τῷ «Δελτίῳ τῆς Ἑλληνικῆς Ἀλληλογραφίας (**Bulletin de Correspondance Hellénique**) σ. 523 1888. Ἡ ἐπιγραφὴ κεχαραγμένη ἐπὶ στήλης, ἣν ἐντετοιχισμένην οὖσαν ἐν τῷ τοίχῳ τῆς εἰρημένης ἐκκλησίας ἀντέγραψεν ὁ εἰρημένος γάλλος ἀρχαιολόγος, περιλαμβάνει τρία τινά· α' διαταγὴν τοῦ Νέρωνος πρὸς πάντας τοὺς Ἕλληνας ἵνα τῇ 28 Νοεμβρίου (67 μ. Χ.) συναχθῶσιν ἐν Κορίνθῳ (γρμ. 1—6). β' (γρμ. 7—26) τὸν λόγον τὸν ἀπαγγελθέντα ὑπὸ τοῦ Νέρωνος ἐν Κορίνθῳ κατὰ τὴν εἰρημένην ἡμέραν καὶ γ' (27—58) ψήφισμα τῆς πόλεως Ἀκραιφίας, προτάσει τοῦ γνωστοῦ ἡμῖν βοιωτοῦ Ἐπαμεινώνδου (σ. 80) ἀρχιερέως διηνεκοῦς τοῦ Αὐγούστου καὶ τοῦ Νέρωνος.

Ἰδοὺ ἡ ἐπιγραφὴ κατὰ τὰ τρία αὐτῆς μέρη·

Α'. Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ λέγει· «Τῆς εἴς με
εὐνοίας τε καὶ εὐσεβείας ἀ[μ]είψασθαι
θέλων τὴν εὐγενεστάτην Ἑλλάδα κελεύω
πλείστους καθ' ὅ[σ]ο[ν] ἐνδέχεται ἐκ
ταύτης τῆς ἐπαρχείας παρῖναι
εἰς Κόρινθον τῇ πρὸ τεσσάρων Καλανδῶν δεκεμβρίων»·
Συνελθόντων τῶν ὄχλων ἐν ἐκκλησίᾳ
προσεφώνησε τὰ ὑπογεγραμμένα.

Β'. «Ἀπροδόκητον ὑμεῖν, ἄνδρες Ἕλληνες, δωρεάν,
εἰ καὶ μηδὲν παρὰ τῆς ἐμῆς μεγαλοφροσύνης
ἀνέλπιστον, χαρίζομαι, τοσαύτην ὅσην οὐκ ἐχωρήσατε

ΑΓΩΝΕΣ ΔΡΟΜΟΥ ΕΝ ΟΛΥΜΠΙΑι

(Α'α' 118)

νωτος ἀφροσύνη περιβάλλεται τάχιστα τὸ τῆς κακουργίας ἱμάτιον. Δὲν τολμῶμεν νὰ ἱστορήσωμεν τὰς αἰσχροπραγίας εἰς ἃς ἐξώκειλεν ἐνταῦθα τὸ τέρας ἐκεῖνο τῆς φύσεως καὶ αἵτινες, περιγραφόμεναι ὑπὸ Δίωνος τοῦ κασσίου, ὑπερβαίνουσι πᾶν ὅ,τι ἡ ἀκολαστοτάτη φαντασία ἠδύνατο νὰ ἐπινοήσῃ. Πλὴν τούτων ὅμως ὁ Νέρων ἐλεηλάτησε τὴν Ἑλλάδα, τὴν κατ' αὐτὸν ἐλευθέραν Ἑλλάδα, ἀναριθμήτους δ' ἐφόνευσεν ἄνδρας, γυναῖκας, παῖδας διὰ νὰ κληρονομήσῃ τὰς περιουσίας αὐτῶν. Ἀπήγαγεν ἐξ Ἀθηνῶν καὶ ἐξ ὅλων τῶν ναῶν πολλὰ ἔργα τέχνης, ἵνα δι' αὐτῶν ἐπανορθώσῃ τὰς ζημίας ὅσας ἐπήνεγκεν ἐν Ρώμῃ ἡ τότε καταστρέψασα τὴν πόλιν ταύτην πυρκαϊὰ καὶ ἵνα κοσμήσῃ τὰ ἴδια αὐτοῦ βασίλεια· ἐτιμώρησε τὴν ἐν Δελφοῖς Πυθίαν τολμήσασαν νὰ ἐλέγξῃ αὐτὸν καὶ ἀποκαλέσῃ Ὀρέστην, αἰνιττομένη τὸν τῆς μητρὸς αὐτοῦ θάνατον, καταλύσας τὸ μαντεῖον καὶ σφάξας ἀνθρώπους εἰς τὸ στόμιον ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἐξήρχετο τὸ ἱερὸν πνεῦμα· καὶ καθόλου εἰπεῖν ἐπήνεγκεν εἰς τὴν Ἑλλάδα συμφορὰς μείζονας τῶν ὅσας πάλαι ποτὲ ἡ τοῦ Ξέρξου διαβόητος ἐπιδρομή. Τὸ δὲ δεινότερον, εὑρέθησαν Ἕλληνες οἵτινες, διὰ νὰ κολακεύσωσι τὸν ἀλλόκοτον τοῦτον ἐλευθερωτήν, ἐνήγαγον Ἕλληνας ἄλλους ἐνώπιον τῶν δικαστηρίων, διότι δὲν ἦλθον νὰ ἀκροασθῶσι τοῦ Νέρωνος, ἢ παρέστησαν μὲν ἀλλ' ἠκροῶντο ῥαθύμως, ἢ ἐγέλασαν, ἢ δὲν ἐχειροκρότησαν, ἢ δὲν ἐτέλεσαν θυσίας, ἵνα ἀποβῇ

αἰτεῖσθαι. Πάντες οἱ τὴν Ἀχαΐαν καὶ τὴν ἕως
νῦν Πελοπόννησον κατοικοῦντες Ἕλληνες
λάβετ[ε] ἐλευθερίαν, ἀνισφορίαν, ἣν οὐδ' ἐν τοῖς
εὐτυχεστάτοις ὑμῶν πάντως χρόνοις ἔσχετε,
ἢ γὰρ ἀλλοτρίοις ἢ ἀλλήλοις ἐδουλεύσατε.
Εἴθε μὲν οὖν ἀκμαζούσης τῆς Ἑλλάδος παρειχόμην
ταύτην τὴν δωρεάν, ἵνα μου πλείονες ἀπολα[ύ]ωσι
τῆς χάριτος, διὸ καὶ μέμφομαι τὸν αἰῶνα
προδαπανήσαντά μου τὸ μέγεθος τῆς χάριτος.
Καὶ νῦν δὲ οὐ δι' ἔλεον ὑμᾶς ἀλλὰ δι' εὔνοιαν εὐεργετῶ,
ἀμείβομαι δὲ τοὺς θεοὺς ὑμῶν ὧν καὶ διὰ
γῆς καὶ θαλάττης αἰεί μου προνοουμένων
πεπείραμαι ὅτι μοι τηλικαῦτα εὐεργετεῖν παρέσχον·
πόλεις μὲν γὰρ καὶ ἄλλοι ἠλευθέρωσαν ἡγεμόνες,
[Νέρων δὲ ὅλην τὴν] ἐπαρχείαν».

Γ'. 27. Ὁ ἀρχιερεὺς τῶν Σεβαστῶν διὰ βίου καὶ Νέρωνος Κλαυδίου Καίσαρος Σεβαστοῦ Ἐπαμεινώνδας Ἐπαμεινώνδου εἶπεν· προβεβουλευμένον ἑαυτῷ εἶναι πρός τε τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον· ἐπιδὴ ὁ τοῦ παντὸς κόσμου κύριος Νέρων αὐτοκράτωρ μέγιστος, δημαρχικῆς ἐξουσίας τὸ τρὶς καὶ δέκατον ἀποδεδειγμένος, πατὴρ πατρίδος, νέος Ἥλιος ἐπιλάμψας τοῖς Ἕλλησιν, προειρημένος εὐεργετεῖν τὴν Ἑλλάδα, ἀμειβόμενος δὲ καὶ εὐσεβῶν τοὺς θεοὺς ἡμῶν παριστανομένους αὐτῷ πάντοτε ἐπὶ προνοίᾳ καὶ σωτηρίᾳ, τὴν ἀπὸ παντὸς τοῦ αἰῶνος αὐθιγενῆ καὶ αὐτόχθονα ἐλευθερίαν πρότερον ἀφαιρεθεῖσαν τῶν Ἑλλήνων εἷς καὶ μόνος τῶν ἀπ' αἰῶνος αὐτοκράτωρ μέγιστος φιλέλλην γενόμενος [Νέρων] Ζεὺς Ἐλευθέριος ἔδωκεν, ἐχαρίσατο, ἀποκατέστησεν εἰς τὴν ἀρχαιότητα τὰς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας προσθεὶς τῇ μεγάλῃ καὶ ἀπροσδοκήτῳ δωρεᾷ καὶ ἀνεισφορίαν, ἣν οὐδεὶς τῶν πρότερον Σεβαστῶν ὁλετελῶς ἔδωκεν· δι' ἃ δὴ πάντα δεδογμένον εἶναι τοῖς τε ἄρχουσι καὶ συνέδροις καὶ τῷ δήμῳ καθιερῶσαι μὲν κατὰ τὸ παρὸν τὸν πρὸς τῷ Διὶ Σωτῆρι βωμόν, ἐπιγράφοντας· Διὶ Ἐλευθερίῳ (Νέρωνι) εἰς αἰῶνα, καὶ ἀγάλματα ἐν τῷ ναῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Πτωίου συνκαθειδρύοντας τοῖς [ἡμῶν] πατρίοις θεοῖς [Νέρωνός τε] Διὸς Ἐλευθερίου καὶ θεᾶς Σεβαστῆς [Μεσσαλίνης;] ἵνα τούτων οὕτως τελεσθέντων καὶ ἡ ἡμετέρα πόλις φαίνηται πᾶσαν τιμὴν καὶ εὐσέβειαν ἐκπεπληρωκυῖα εἰς τὸν τοῦ κυρίου Σεβαστοῦ [Νέρωνος....;]· εἶναι δὲ ἐν ἀναγραφῇ τὸ ψήφισμα παρά τε τῷ Διὶ τῷ Σωτῆρι ἐν τῇ ἀγορᾷ ἐν στήλῃ καὶ ἐν τῷ ἱερῷ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Πτωίου.

ἡ φωνή του λαμπροτέρα, καὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ ὅμως ὁ λήμνιος Φιλόστρατος, ὅστις ἔγραψε περὶ τὸ 200 ἔτος μ. Χ., βεβαιοῖ εἰς τὸν Ἀπολλωνίου τοῦ τυανέως βίον, ὅτι διὰ τῆς τοῦ Νέρωνος ἐλευθερίας ἐπανῆλθον αἱ πόλεις εἰς ἤθη δωρικὰ καὶ ἀττικά (ὡραῖα ἤθη!)· «πάντα τε ἀνήβησε σὺν ἁρμονίᾳ τῶν πόλεων, ὃ μὴ πάλαι ποτὲ Ἑλλὰς εἶχε». Βεβαιοῖ δὲ ταῦτα, ἐνῷ ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ περιγράφει τὸ κατὰ τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τοῦ Νέρωνος ὅπως καὶ ὁ Δίων ὁ κάσσιος. Ταύτην τῶν πραγμάτων καὶ τῶν πνευμάτων τὴν διαστροφὴν διεξερχόμενοι ἴσως ἐρωτήσωσί τινες τῶν ἀναγνωστῶν· πρὸς τί ἄρα νὰ ἀποκαλύπτωνται τοιαῦτα αἴσχη; Ὁ ἐνδοιασμὸς αὐτὸς ἐπῆλθε καὶ εἰς ἡμᾶς πολλάκις· διαλογιζόμενοι δὲ περὶ τούτου ἐνεθυμήθημεν τὸ ἐν τῇ Ἀνθολογίᾳ ἐπίγραμμα, δι' οὗ ἡ καλὴ ἀλλὰ παρηκμακυῖα Λαΐς παρίσταται ἀφιεροῦσα ἐγκαίρως

Ὁ Νέρων ὡς νικητὴς εἰς τοὺς ἑλληνικοὺς ἀγῶνας.

Τῇ Παφίῃ τὸ κάτοπτρον·

καὶ ἐπιφωνοῦσα·

. . . Ἐπεὶ τοίη μὲν ὁρᾶσθαι
οὐκ ἐθέλω· οἵη δ' ἦν πάρος οὐ δύναμαι.

Ἐπειδή, λέγει, ὁποία μὲν εἶμαι ἤδη δὲν θέλω νὰ βλέπω ἐμαυτήν, ὁποία δὲ ἤμην ἄλλοτε, δὲν δύναμαι. Βεβαίως, ἂν ἡ τότε Ἑλλὰς ἠδύνατο ν' ἀφήσῃ φωνήν, ἤθελε τὸ αὐτὸ ἀνακράξει ἐπιφώνημα. Δυστυχῶς ὅμως ἡ ἱστορία, ἡ ἀμείλιχος ἱστορία, δὲν αἴρεται ἐκ μέσου ὡς τὸ τῆς Λαΐδος κάτοπτρον, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ἀπεικονίζουσα τὴν ἀσχημίαν ὅπως καὶ τὴν καλλονήν, τὰς πονηρὰς τῶν ἐθνῶν ἡμέρας ὅπως καὶ τὰς ἀγαθάς.

Ἐπεχείρησεν ἐν τούτοις ὁ Νέρων καὶ σπουδαιότερόν τι ἔργον ἐν Ἑλλάδι, τὴν τοῦ ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου διωρυγήν. Πρῶτος λέγεται συλλαβὼν τὴν ἰδέαν τῆς διωρυγῆς ταύτης ὁ τῆς Κορίνθου πάλαι ποτὲ τύραννος Περίανδρος (Κεφ. Ι' βιβλ. Β' τοῦ πρώτου τόμου)· μετὰ δὲ τοῦτον καὶ ἄλλοι τινές, ὁ Δημήτριος ὁ Πολιορκητής, ὁ Ἰούλιος Καῖσαρ καὶ ὁ τοῦ Τιβερίου ἄμεσος διάδοχος Γάιος Καλιγόλας. Ὁ Νέρων δὲ προκατήρξατο ἤδη τοῦ ἔργου ᾄσας τὸν ὕμνον τοῦ Ποσειδῶνος καὶ τῆς Ἀμφιτρίτης, μεθ' ὃ λαβὼν δίκελλαν χρυσῆν πρῶτος ἔσκαψε τὴν γῆν, καὶ ἐντὸς κοφίνου χρυσοῦ ἐπὶ τῶν ὤμων ἐκόμισε τὸ χῶμα, λαμπρῶς ὑπὸ τοῦ παρισταμένου πλήθους ἐπικροτούμενος. Οἱ ἐργάται ἦσαν πολυάριθμοι· καὶ τὰ μὲν μᾶλλον εὔσκαφα μέρη ἀνετέθησαν εἰς τοὺς στρατιώτας· ἵνα συντρίψωσι δὲ τοὺς βράχους μετεχειρίζοντο ἑξακισχιλίους Ἑβραίους, οὓς μετέφερον ἐκ τῆς καταπολεμουμένης τότε Ἰουδαίας, καὶ πολλοὺς φυλακισμένους, οὓς ἐπὶ τούτῳ ἐξῆγον τῶν φυλακῶν, εἴτε κακούργους ὄντας εἴτε ἄδικα τῆς τυραννίας θύματα, διότι μεταξὺ τῶν καθυποβληθέντων εἰς τὴν ἐπίπονον ταύτην ἐργασίαν ἀναφέρεται καὶ ὁ φιλόσοφος Μουσώνιος Ροῦφος, μετακομισθεὶς ἐκ τῆς νήσου Γυάρου, ὅπου εἶχεν ἐγκαθειρχθῇ διὰ πολιτικοὺς λόγους. Ἐν τούτοις ἡ μεγάλη αὕτη ἐπιχείρησις, ἡ νῦν μόλις σπουδαίως διεξαγομένη, δὲν ἐπροχώρησε τότε πολύ· ἐντὸς ὀλίγου ὁ Νέρων διέκοψεν αἴφνης τὰς ἐργασίας, εἴτε διότι, ὡς διεφημίσθη τότε, οἱ μηχανικοὶ ἐπίστευσαν ὅτι ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο θαλασσῶν διαφορὰ ἐπιφανείας, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ἐκινδύνευε νὰ κατακλυσθῇ ἡ νῆσος Αἴγινα,

εἴτε διότι, ὡς ἄλλοι εἶπον, ὁ αὐτοκράτωρ ἀπετράπη τοῦ ἔργου ὑπὸ δεισιδαιμονίας τινός.

Μετ' οὐ πολὺ ὁ Νέρων, ἐπανελθὼν εἰς Ρώμην, ἐφονεύθη· μετὰ δέ τινας ἄλλους ἐπὶ μακρὸν ἄρξαντας ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ ὁ Οὐεσπασιανός, ἐπὶ τοῦ ὁποίου μετεβλήθη πάλιν ἡ τῆς Ἑλλάδος τύχη. Ἡ ἐπιτραπεῖσα εἰς αὐτὴν ἐλευθερία, ἥτις, ὡς εἴδομεν, δὲν ἀπήλλαττεν αὐτὴν ἀπὸ τῶν καταχρήσεων τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἀπέβη καὶ ἄλλων δεινῶν πρόξενος, διότι ἤνοιξεν ἐκ νέου τὸ στάδιον τῶν ἐμφυλίων διενέξεων. Ἐκ τούτων δὲ ὠφελούμενος ὁ Οὐεσπασιανὸς καθυπέβαλεν αὖθις τὴν Ἑλλάδα εἰς τὸν διοικητικὸν τύπον τῆς ρωμαϊκῆς ἐπαρχίας, «ἀπομεμαθηκέναι, φήσας, τὴν ἐλευθερίαν τὸ Ἑλληνικόν». Καὶ φαίνεται ὅτι ἡ ἐπαρχιακὴ αὕτη διοίκησις κατέστη ἤδη καταπιεστικωτέρα ἢ ἄλλοτε. Τοὐλάχιστον, ἐὰν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ τυανεὺς συνεβούλευσε τὸν αὐτοκράτορα ἐκεῖνον νὰ πέμπῃ εἰς τὴν Ἀχαΐαν ἀνθυπάτους γινώσκοντας τὴν γλῶσσαν τοῦ τόπου, διότι, ἐπιφέρει, ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ὑπῆρχεν εἰς τὴν Πελοπόννησον ἀνθύπατος, ὅστις δὲν ἤξευρε τὴν ἑλληνικήν, ἐξ οὗ συνέβαινον πολλὰ ἀτοπήματα, ἰδίως ὡς πρὸς τὴν διεξαγωγὴν τῶν δικῶν, καθ' ἃς οἱ σύνεδροι τοῦ ἡγεμόνος μετεχειρίζοντο αὐτὸν ὡς ἀνδράποδον, ἐμπορευόμενοι τοὺς διαδίκους. Ἀλλ' ἀφ' ἑτέρου ὅσαι πόλεις καὶ χῶραι τῆς Ἑλλάδος ἦσαν πρότερον αὐτόνομοι καὶ ἐλεύθεραι, διετήρησαν καὶ εἰς τὸ ἑξῆς τὸ πλεονέκτημα τοῦτο. Ἐννοεῖται πάντοτε ὅτι ἡ αὐτονομία αὕτη καὶ ἐλευθερία ὑπέκειτο εἰς τὸν ἔλεγχον τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς καὶ ὅτι τῶν ἀρχαίων πολιτευμάτων ἐσῴζοντο οἱ τύποι μόνον, οὐχὶ ἡ πραγματικὴ ἀξία καὶ ἐνέργεια. Ἵνα δώσωμεν ἔννοιάν τινα τοῦ τί ἦτο ἀληθῶς ἡ ἐλευθερία ἐκείνη, ἀναφέρομεν ὀλίγα τινὰ αὐτῆς δείγματα. Ἡ Ρώμη μέχρις Οὐεσπασιανοῦ ἦτο πολιτεία ἐλευθέρα καὶ σύμμαχος τῆς Ρώμης. Κατὰ τὸν Δίωνα ὅμως τὸν Χρυσόστομον οἱ Ρόδιοι, ἐὰν δὲν ἤθελον στήσει ἕνα χαλκοῦν ἀνδριάντα εἰς πάντα Ρωμαῖον ὅστις διήρχετο διὰ τῆς νήσου αὐτῶν ἐκινδύνευον νὰ ἀποβάλωσι τὴν νομιζομένην ἐλευθερίαν. Περὶ τῆς ἐπὶ Ρωμαίων ἐλευθερίας τῆς Κερκύρας διέσωσεν εἰς ἡμᾶς ὁ Στράβων παροιμίαν αἰσχράν, ἥτις ὑπεμφαίνει τὴν εὐτέλειαν μᾶλλον ἢ τὴν ἀκολασίαν τῆς ἐλευθερίας ταύτης. Ἀλλ' ἐρχόμεθα εἰς γεγονότα σπουδαιότερα. Ὁ Φιλόστρατος, ἐν τῷ βίῳ τοῦ ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ μάλιστα ἀκμάσαντος Ἀπολλωνίου τοῦ τυανέως, διηγεῖται ὅτι ἦλθεν εἰς τοὺς Λακεδαιμονίους ἐπιστολὴ τοῦ βασιλέως ἐπιπλήττουσα τὸ κοινὸν αὐτῶν «ὡς ὑπὲρ τὴν ἐλευθερίαν ὑβριζόντων»· εἶχε δὲ ἀναφέρει τοῦτο εἰς Ρώμην ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος. Οἱ Λακεδαιμόνιοι λοιπὸν διετέλουν ἐν ἀπορίᾳ περὶ τοῦ πρακτέου καὶ ἠμφισβήτουν πρὸς ἀλλήλους ἂν πρέπει νὰ ἐξευμενίσωσι τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἢ ἀγερώχως πρὸς αὐτὸν ν' ἀποκριθῶσι. Καὶ ἐπειδὴ συνέπεσε νὰ παρευρίσκεται τότε εἰς Σπάρτην ὁ Ἀπολλώνιος, ἐζήτησαν τὴν γνώμην αὐτοῦ περὶ τοῦ ἤθους τῆς ἀποκρίσεως· ὁ δὲ προσελθὼν εἰς τὸ κοινὸν αὐτῶν εἶπε τὰ ὀλίγα ταῦτα· «Παλαμήδης εὗρε γράμματα οὐχ ὑπὲρ τοῦ γράφειν μόνον ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γινώσκειν ἃ δεῖ μὴ γράφειν». Καὶ οὕτως, ἐπιφέρει ὁ Φιλόστρατος, ἀπέτρεψεν ὁ Ἀπολλώνιος τοὺς Λακεδαιμονίους ἀπὸ τοῦ νὰ φανῶσιν ἢ θρασεῖς ἢ δειλοί.

Νόμισμα ἀναμνηστικὸν τῆς ἀνὰ τὴν Ἑλλάδα περιοδείας τοῦ Νέρωνος.

Ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀδριανοῦ, ὅστις ἐβασίλευσε περὶ τὰ τεσσαράκοντα ἔτη μετὰ τὸν Οὐεσπασιανόν, ἐστρατήγει ἐν Ἀθήναις τὴν ἐπὶ τῶν ὅπλων λειτουργίαν ὁ ἐφέσιος Λολλιανός, εἷς τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν τοῦ καιροῦ ἐκείνου καὶ ἐνταῦθα προϊστάμενος τοῦ ἐν Ἀθήναις σοφιστικοῦ θρόνου. Ἀλλ' ἡ ἐπὶ τῶν ὅπλων αὕτη ἀρχὴ εἶχε

μεταβάλει παντάπασιν άρμοδιότητα καὶ ἐπεμελεῖτο μόνον περὶ τῶν τροφῶν καὶ τῆς τοῦ σίτου ἀγορᾶς. Ἐν τούτοις καὶ τοῦτο τὸ ἔργον δὲν ἦτο ἀκίνδυνον. Ἡ Ἀττικὴ διετέλεσεν ἀείποτε λυπρὰ καὶ ἀνίκανος ν' ἐπαρκῇ εἰς τὴν διατροφὴν τῶν πολυαρίθμων εἰσέτι τότε αὐτῆς κατοίκων. Ὁ σῖτος κατήρχετο ἐνταῦθα ἐκ τοῦ Βοσπόρου, ἐκ τῆς Θεσσαλίας, ἐκ τῆς Εὐβοίας, πολλάκις ὅμως συνέπιπτε νὰ μὴ φθάνῃ ἐν καιρῷ· καὶ τότε οἱ λιμώττοντες Ἀθηναῖοι ἀπέβαινον ἐχθροὶ τοῦ ἐπὶ τῶν ὅπλων στρατηγοῦ φοβεροί. Τοιοῦτό τι τρόντι συνέβη εἰς τὸν Λολλιανόν. Αἱ Ἀθῆναι ἔπαθον ἐπὶ τῆς στρατηγίας αὐτοῦ σπάνιν τροφῶν. Ὁ λαὸς ὥρμησε μετὰ θορύβου εἰς τὰ ἀρτοπωλεῖα καὶ ἠπείλησε νὰ λιθοβολήσῃ τὸν δύστυχῆ στρατηγόν, ὅτε ὁ κυνικὸς φιλόσοφος Παγκράτιος, ἐλθὼν εἰς βοήθειαν αὐτοῦ, ἀνέβη εἰς τὸ βῆμα καὶ εἶπεν· «Ἄνδρες Ἀθηναῖοι, Λολλιανὸς οὐκ ἔστιν ἀρτοπώλης ἀλλὰ λογοπώλης»· καὶ διὰ τοῦ λογοπαιγνίου τούτου τοσοῦτον διέχυσε τοὺς Ἀθηναίους ὥστε ἀπέβαλον τοὺς λίθους τοὺς ὁποίους ἤδη ἐκράτουν εἰς τὰς χεῖρας. Τελευταῖον εἰσέπλευσεν ἐκ τῆς Θεσσαλίας σῖτος, ἀλλὰ τότε ἀνεφύη νέα δυσκολία. Τὸ πλῆθος ἐτρέφετο ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὑπὸ τοῦ δημοσίου, τὸ δὲ δημόσιον ταμεῖον δὲν εἶχεν ὀβολόν. Ἡ ἀπορία τοῦ ταμείου ἦτο τοσαύτη ὥστε οἱ Ἀθηναῖοι, εἴτε τότε εἴτε ὀλίγον βραδύτερον, εἶχον ἀποφασίσει νὰ ἐκποιήσωσι τὰς νήσους αἵτινες, διὰ παραχωρήσεων τῆς Ρώμης, ἀπετέλουν τὸ κράτος αὐτῶν. Καὶ ἀπὸ τούτου μὲν τοῦ ἡρωικοῦ φαρμάκου ἀπέτρεψεν αὐτοὺς ὁ σοφιστὴς στρατηγός· ἐξ ἰδίων δὲ ἐπὶ τῆς προκειμένης ἀνάγκης ἀναπληρώσας τὴν τῶν κοινῶν ἔνδειαν καὶ συλλέξας χρήματα ἀρκετὰ ἀπὸ τῶν μαθητῶν ἐτροφοδότησε τοὺς πεινῶντας Ἀθηναίους, τῶν ὁποίων ἡ εὐγνωμοσύνη ἤγειρεν αὐτῷ εἰκόνας δύο, μίαν ἐπὶ τῆς ἀγορᾶς, ἑτέραν δ' ἐν τῷ ἄλσει τῷ μικρῷ· καὶ ἐπεκύρωσε τὴν εὐγνωμοσύνην ταύτην ὁ Ἄρειος Πάγος, ἀνακηρύξας τὴν πρὸς τὸν ἄνδρα εὔνοιαν δι' ἣν ἐπεδείξατο ὑπὲρ τῆς πόλεως κηδεμονίαν. Περὶ ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἠσχολοῦντο τότε οἱ τῶν Ἀθηναίων στρατηγοί. Ἀλλ' ἂν αἱ δημόσιαι τῆς πόλεως ταύτης λειτουργίαι εἶχον ἤδη ὀλίγην αὐτοτελῆ ἀξίαν, τὰ ὀνόματα αὐτῶν, ἕνεκα τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων, ἦσαν ἔτι ἐπὶ τοσοῦτο σεβαστὰ ὥστε βλέπομεν αὐτοκράτορας, τὸν τοῦ Οὐεσπασιανοῦ υἱὸν Δομιτιανὸν καὶ τὸν Ἀδριανόν, ἐπιζητήσαντας καὶ λαβόντας τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν ἀξίωμα· ἂν καὶ ἀφ' ἑτέρου αὐτὸ τοῦτο τὸ γεγονὸς

Οὐεσπασιανός (Καπιτωλῖνον Μουσεῖον)

ὅτι ξένοι δυνάσται ἐχειροτονοῦντο ἄρχοντες μαρτυρεῖ ὁπόση ἀλλοίωσις συνέβη εἰς τὰ πράγματα.

Ὁμοία ἀλλοίωσις ἐπῆλθεν εἰς ὅλους τοὺς ἄλλους πατρίους τῆς Ἑλλάδος θεσμούς. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι ὑφίσταντο ὄχι μόνον εἰς τὰς λεγομένας ἐλευθέρας πολιτείας καὶ χώρας, ἀλλ' ἐν μέρει καὶ εἰς αὐτὰ τὰ τμήματα τῆς Ἑλλάδος, τὰ ὁποῖα, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀχαΐα, συνεκρότουν τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν. Ἀκόμη τὸ ἀμφικτυονικὸν συνέδριον ἦτο ἐπιτετραμμένον τὴν προστασίαν τοῦ ἐν Δελφοῖς ἱεροῦ· ἀκόμη συνήρχοντο τὰ συνέδρια τῶν Βοιωτῶν, τῶν Φωκέων, τῶν Ἀχαιῶν· ἀκόμη συνέρρεεν ἅπασα ἡ Ἑλλὰς εἰς τὰ Ὀλύμπια, εἰς τὰ Νέμεα, εἰς τὰ Ἴσθμια, εἰς τὰ Πύθια, καὶ ὁ ἐλάϊνος τῶν ἀγώνων στέφανος ἐλογίζετο ὡς ἡ ὑπερτάτη τῶν τιμῶν ἧς ἠδύνατο νὰ ἀξιωθῇ ἄνθρωπος ἐπὶ γῆς· ἀκόμη ἐπανηγυρίζοντο αἱ κατὰ Περσῶν νῖκαι διὰ θυσιῶν τελουμένων ἐν Μαραθῶνι καὶ ἐν Πλαταιαῖς, διὰ λόγων ἐκφωνουμένων εἰς τὰ πεδία τῆς μάχης, δι' ἀγώνων διεξαγομένων περὶ τοὺς τάφους τοῦ Λεωνίδου καὶ τοῦ Παυσανίου. Ἀκόμη ἐτίμων οἱ Μεσσήνιοι τὴν μνήμην τοῦ ἥρωος αὐτῶν Ἀριστομένους καὶ οἱ Σικυώνιοι τὴν μνήμην τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς ἀχαϊκῆς συμπολιτείας Ἀράτου. Ἀλλὰ πάντα ταῦτα οὐδεμίαν ἤδη εἶχον πολιτικὴν καὶ πραγματικὴν ἀξίαν. Εἰς τὴν ἐν Δελφοῖς Πυθίαν προσήρχοντο· νῦν οἱ Ἕλληνες οὐχὶ διὰ νὰ ἐρωτήσωσιν ἂν πρέπει νὰ κηρύξωσι πόλεμον, ἢ νὰ συνομολογήσωσιν εἰρήνην, ἢ νὰ τροπολογήσωσι τὸ πολίτευμα, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτο νὰ ὑποβάλωσιν ἐρώτημα ἐξ ἐκείνων δι' ὧν πάλαι ποτὲ τὸ πανελλήνιον τοῦτο ἱερὸν ἐπενήργει εἰς τὴν ὅλην τοῦ ἔθνους τύχην, ἀλλὰ προσήρχοντο ἵνα συμβουλευθῶσιν αὐτὸ ἂν πρέπει νὰ συνομολογήσωσι γάμον, ἢ νὰ πλεύσωσιν, ἢ νὰ δανεισθῶσι· τὰ δὲ μέγιστα τῶν πόλεων μαντεύματα ἦσαν «φορᾶς καρπῶν πέρι, καὶ βοτῶν ἐπιγονῆς, καὶ σωμάτων ὑγιείας». Ἢ πῶς αἱ μεγάλαι ἐκεῖναι τοῦ παρελθόντος ἀναμνήσεις ἠδύναντο νὰ χρησιμεύσωσιν ὡς ὑποδείγματα μιμήσεως ἄξια, ὅτε ἐβλέπομεν τὸν Πλούταρχον, τὸν χρηστότατον καὶ μᾶλλον φιλόπατριν τῆς ἐποχῆς ταύτης Ἕλληνα, λέγοντα εἰς τὴν πραγματείαν αὐτοῦ τὴν ἐπιγεγραμμένην «Πολιτικὰ παραγγέλματα» ὅτι νῦν παντὸς τοῦ εὖ φρονοῦντος καθῆκον εἶναι νὰ διδάσκῃ καὶ νὰ διεξηγῇ κοινῇ τε καὶ κατ' ἰδίαν «τὴν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων ἀσθένειαν», δι' ἣν ἕκαστος ὀφείλει νὰ διάγῃ τὸν βίον ἐν ἡσυχίᾳ καὶ ὁμονοίᾳ, διότι οὔτε ἡγεμονία, οὔτε δόξα, οὔτε δύναμίς τις ἠμπορεῖ πλέον νὰ προσκτηθῇ, ἀλλὰ τὰ πάντα ἐξαρτῶνται ἀπὸ μικροῦ τοῦ ρωμαίου ἀνθυπάτου διατάγματος;

Πάλιν δὲ περὶ τίνος ἀληθῶς σπουδαίου πολιτικοῦ συμφέροντος ἠδύναντο νὰ βουλευθῶσι τὰ πολιτικὰ ἐκεῖνα συνέδρια, ἀφοῦ ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ ὁ Πλούταρχος διατραγῳδεῖ ὡς ἑφεξῆς τὴν τότε εὐτέλειαν τῶν ἑλληνικῶν πραγμάτων; «Εἰσιόντα δ' εἰς ἅπασαν ἀρχὴν οὐ μόνον ἐκείνους δεῖ προχειρίζεσθαι τοὺς λογισμοὺς οὓς ὁ Περικλῆς αὐτὸν ὑπεμίμνησκεν ἀναλαμβάνων τὴν χλαμύδα·—Πρόσεχε, Περίκλεις, ἐλευθέρων ἄρχεις, Ἑλλήνων ἄρχεις, πολιτῶν ἀθηναίων·—ἀλλὰ κἀκεῖνο λέγειν πρὸς ἑαυτόν. Ἀρχόμενος ἄρχεις ὑποτεταγμένης πόλεως ἀνθυπάτοις, ἐπιτρόποις Καίσαρος· οὐ ταῦτα λόγχης πεδία (ἀσαφὲς τοῦτο), οὐδὲ αἱ παλαιαὶ Σάρδεις οὐδὲ ἡ Λυδῶν ἐκείνη δύναμις· εὐσταλεστέραν δεῖ τὴν χλαμύδα ποιεῖν, καὶ βλέπειν ἀπὸ τοῦ στρατηγίου πρὸς τὸ βῆμα, καὶ τῷ στεφάνῳ μὴ πολὺ φρόνημα πιστεύειν, ὁρῶντα τοὺς καλτίους ἐπάνω τῆς κεφαλῆς (τουτέστι τὰ ρωμαϊκὰ ὑποδήματα ἐπάνω τῆς φερούσης τὸν στέφανον ἑλληνικῆς σου κεφαλῆς)· ἀλλὰ μιμεῖσθαι τοὺς ὑποκριτάς, κάθος μὲν ἴδιον καὶ ἦθος καὶ ἀξίωμα τῷ ἀγῶνι προστιθέντας, τοῦ δὲ ὑποβολέως ἀκούοντας καὶ μὴ παρεκβαίνοντας τοὺς ρυθμοὺς καὶ τὰ μέτρα τῆς διδομένης ἐξουσίας ὑπὸ τῶν κρατούντων. Ἡ γὰρ ἔκπτωσις οὐ φέρει συριγμὸν οὐδὲ χλευασμόν, ἀλλὰ πολλοῖς μὲν ἐπέβη.

Δεινὸς κολαστὴς πέλεκυς αὐχένος τομεύς,

ὡς τοῖς περὶ Παρδάλαν τὸν ὑμέτερον, ἐκλαθομένοις τῶν ὅρων. Ὁ δέ τις ἐκριφεὶς εἰς νῆσον γέγονε, κατὰ τὸν Σόλωνα,

Φολεγάνδριος ἢ Σικινίτης
Ἀντί γ' Ἀθηναίου πατρίδ' ἀμειψάμενος.

Τὰ μὲν γὰρ μικρὰ παιδία τῶν πατέρων ὁρῶντες ἐπιχειροῦντα τὰς κρηπῖδας ὑποδεῖσθαι καὶ τοὺς στεφάνους περιτίθεσθαι, μετὰ παιδιᾶς γελῶμεν· οἱ δ' ἄρχοντες ἐν ταῖς πόλεσιν ἀνοήτως τὰ τῶν προγόνων ἔργα καὶ φρονήματα καὶ πράξεις ἀσυμμέτροις τοῖς παροῦσι καιροῖς καὶ πράγμασιν οὔσας μιμεῖσθαι κελεύοντες ἐξαίρουσι τὰ πλήθη, γελοῖά τε ποιοῦντες, οὐκέτι γέλωτος ἄξια πάσχουσιν, ἂν μὴ πάνυ καταφρονηθῶσι. Πολλὰ γάρ ἐστιν ἄλλα τῶν πρότερον Ἑλλήνων διεξιόντα τοῖς νῦν, ἠθοποιεῖν καὶ σωφρονίζειν· ὡς Ἀθήνησιν ὑπομιμνήσκοντα μὴ τῶν πολιτικῶν ἀλλ' οἷόν ἐστι τὸ ψήφισμα τὸ τῆς ἀμνηστίας ἐπὶ τῶν τριάκοντα. Καὶ τὸ ζημιῶσαι Φρύνιχον, τραγῳδίᾳ διδάξαντα τὴν Μιλήτου ἅλωσιν. Καὶ ὅτι Θῆβας Κασσάνδρου κτίζοντος ἐστεφανηφόρησαν· τὸν δ' ἐν Ἄργει πυθόμενοι σκυταλισμόν, ἐν ᾧ πεντακοσίους καὶ χιλίους ἀνῃρήκεσαν ἐξ αὐτῶν οἱ Ἀργεῖοι, περιενεγκεῖν καθάρσιον περὶ τὴν ἐκκλησίαν ἐκέλευσαν· ἐν δὲ τοῖς Ἁρπαλείοις τὰς οἰκίας ἐρευνῶντες μόνην τὴν τοῦ γεγαμηκότος νεωστὶ παρῆλθον. Ταῦτα γὰρ ἔξεστι καὶ νῦν ζηλοῦντας ἐξομοιοῦσθαι τοῖς προγόνοις· τὸν δὲ Μαραθῶνα, καὶ τὸν Εὐρυμέδοντα, καὶ τὰς Πλαταιάς, καὶ ὅσα τῶν παραδειγμάτων οἰδεῖν ποιεῖ καὶ φρυάττεσθαι διακενῆς τοὺς πολλούς, ἀπολιπόντας ἐν ταῖς σχολαῖς τῶν σοφιστῶν». Ὁπωσδήποτε ὅμως, ὅσῳ ἀσθενεῖς καὶ ἂν ἦσαν οἱ θεσμοὶ ἐκεῖνοι, ὅσον κενοὶ καὶ ἂν κατήντησαν οἱ τύποι, ἡ διατήρησις αὐτῶν συνετέλει μέχρι τινὸς εἰς τὸ νὰ συντηρῇ τὴν ἐθνικὴν τοῦ ἑλληνισμοῦ συνείδησιν, ἥτις, ἀναρριπιζομένη ἐκ διαλειμμάτων, παρῆγεν ἐνίοτε, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, γενναιοτέρας τινὰς προαιρέσεις καὶ ἐνεργείας.

Ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ὡσαύτως ἀπεβλήθησαν ἐκ Ρώμης ἅπαντες σχεδὸν οἱ ἕλληνες φιλόσοφοι. Ἀλλὰ μὴ νομίσῃ τις ὅτι οἱ ἄνδρες οὗτοι ἦσαν ἀπόγονοι γνήσιοι τοῦ Πλάτωνος, τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Ζήνωνος καὶ τῶν ἄλλων τῆς φιλοσοφίας πατέρων. Οἱ πλεῖστοι τοὐλάχιστον ἐξ αὐτῶν εἶχον ἤδη ἐκπέσει εἰς τὴν τάξιν τῶν λεγομένων σοφιστῶν, τάξιν πολυάριθμον, ἰσχυρὰν καὶ χαρακτηριστικωτάτην τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κοινωνικῆς καταστάσεως. Ὅθεν νομίζομεν ἀναγκαῖον νὰ ἐξηγήσωμεν ἐνταῦθα πῶς ἐμορφώθη, ὁποία τις ἀπέβη καὶ τίνος ἕνεκεν ὑπέκυψεν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὴν ὀργὴν τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς. Πάλαι ποτὲ ἡ λέξις «σοφιστής» ὑπῆρξε ταυτοσήμαντος τοῦ τιμιωτάτου ὀνόματος καὶ πράγματος, τοῦ σοφοῦ καὶ φιλοσόφου, διότι ὁ Ἡρόδοτος ἀπεκάλει σοφιστὰς τόν τε Σόλωνα καὶ τὸν Πυθαγόραν. Ἀλλ' ἔτι ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης καὶ τῶν ἀρχῶν τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος διεκρίθη ἡ σοφιστικὴ ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς σοφίας καὶ φιλοσοφίας καὶ ἀπετέλεσεν ἰδίαν ἐπιστήμην ἢ μᾶλλον τέχνην, τὴν ὁποίαν ἔκτοτε οἱ γνήσιοι τῆς φιλοσοφίας λειτουργοὶ δὲν ἔπαυσαν δεινῶς στιγματίζοντες. Ὁ Ξενοφῶν εἶπε· «τοὺς τὴν σοφίαν ἀργυρίῳ τῷ βουλομένῳ πωλοῦντας σοφιστὰς ἀποκαλοῦσιν». Ὁ δὲ Πλάτων· «σοφιστὴς νέων πλουσίων ἔμμισθος θηρευτής». Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης· «ἔστιν ἡ σοφιστικὴ φαινομένη σοφία, οὖσα δὲ μή· καὶ ὁ σοφιστὴς χρηματιστὴς ἀπὸ φαινομένης σοφίας ἀλλ' οὐκ οὔσης». Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι τῶν ὁρισμῶν τούτων οὐδὲν ἐπίψογον ἤθελον περιέχει περὶ σοφιστῶν, κατὰ τὰς σημερινὰς ἡμῶν ἰδέας· διότι ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία εἶναι

σήμερον κοινοτάτη καὶ δὲν λογίζεται παντάπασιν ὡς ἄτοπος. Ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη ἐν τῇ νεότητι αὐτῆς, ὡς συμβαίνει πολλάκις εἰς τὴν νεότητα, ἐπολιτεύετο μετὰ τοσαύτης αἰδοῦς καὶ ὑπελάμβανε τὰ μυστήρια αὐτῆς ὡς χρῆμα τοσοῦτον ἱερόν, ὥστε ἡ ἐπ' ἀργυρίῳ αὐτῶν μετάδοσις ἐλογίζετο ὡς συνεπαγομένη ἀπαραιτήτως τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς ἐπιστήμης. Καὶ τοῦτο δὲν ἦτο ἁπλῆ πρόληψις· ἀλλὰ τῳόντι, ἐπειδὴ ἡ ἐπὶ μισθῷ διδασκαλία περιεφρονεῖτο, οὐδεὶς ἀληθεὶς σοφὸς μετήρχετο αὐτήν, ὅθεν αὕτη περιήρχετο εἰς χεῖρας τῆς ἀγυρτείας καὶ τῆς ἡμιμαθείας. Ἐκ τούτου ὁ ὁρισμὸς τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅστις ἤδη ρητῶς λέγει ὅτι ἡ σοφιστικὴ εἶναι οὐχὶ σοφίας ἀλλὰ φαινομένης σοφίας ἐπὶ χρήμασι μετάδοσις. Οὐδὲ περιωρίσθη ἡ σοφιστικὴ εἰς τὴν ἐπὶ μισθῷ πώλησιν ἐπιπολαίου σοφίας, ἀλλ' ἐπιχειρήσασα νὰ καταστήσῃ τὸν λόγον αὐτοτελῆ τινα καὶ αὐθύπαρκτον ὡς εἰπεῖν καὶ ἀπὸ τῶν πραγμάτων ἀνεξάρτητον δύναμιν ἐπηγγέλθη νὰ διδάξῃ τὸ πῶς διὰ τοῦ λόγου δύναται τὸ ἀληθὲς νὰ γίνῃ ψευδές (τὸν ἥττω λόγον κρείττω ποιεῖν), καὶ ἐν γένει ἐπηγγέλθη διὰ ποικίλων λόγου τεχνασμάτων νὰ ἀνατρέψῃ πάσας τὰς ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐντὸς τῆς κοινωνίας τὸ κράτος τοῦ συμφέροντος καὶ τῆς ἰδιοτελείας, συντελέσασα οὕτως, ὡς εἴ τι καὶ ἄλλο διαλυτικὸν στοιχεῖον, εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν καὶ τὴν πτῶσιν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος. Καὶ ἐνόσῳ μὲν ὑφίστατο ἡ πολιτικὴ αὐτονομία· ἐνόσῳ αἱ ἀρχαὶ τῆς ὑγιοῦς φιλοσοφίας εἶχον εἰσέτι λειτουργοὺς καὶ διακόνους ἀξίους τοῦ ὀνόματος ἐκείνου ἐνόσῳ ὑπῆρχον εἰσέτι μεγάλα πολιτικὰ συμφέροντα· ἐνόσῳ τὸ δημόσιον πνεῦμα ἔσῳζεν· εἰσέτι ὀρθότητά τινα ὥστε καὶ τὴν ἀπὸ τῶν δικαστηρίων ἀποδίωξιν ἐπήνεγκε τῶν σοφιστῶν, «ὡς ἀδίκῳ λόγῳ τοῦ δικαίου κρατούντων καὶ παρὰ τὸ εὐθὺ ἰσχυόντων», ἡ σοφιστικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ κατέχῃ ἐν τῇ κοινωνίᾳ εἰμὴ δευτερεύουσάν τινα τάξιν. Ἠμποροῦμεν μάλιστα νὰ εἴπωμεν ὅτι τότε αὐτὴ αὕτη ἡ σοφιστικὴ δὲν εἶχεν εἰσέτι τοσοῦτον ἐξευτελισθῇ, οὔτε εἶχε συγκαταβῇ εἰς τὰ παιδαριώδη καὶ εὐτελῆ ζητήματα περὶ ἃ βλέπομεν αὐτὴν βραδύτερον ἀγωνιζομένην. Ὁ Γοργίας ὁ λεοντῖνος, ὁ ἐπὶ τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἀκμάσας, λογίζεται ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς· αὐτὸς πρῶτος ἐκαυχήθη ὅτι πάντα μὲν γινώσκει, περὶ παντὸς δὲ δύναται αὐτοσχεδίως νὰ ὁμιλήσῃ· καὶ παρελθὼν εἰς τὸ Ἀθηναίων θέατρον ἐτόλμησε νὰ εἴπῃ· «προβάλετε ὁτιδήποτε ζήτημα ἵνα πραγματευθῶ περὶ αὐτοῦ». Ἐν τούτοις, ὅταν ὁ ἀθηναῖος Χαιρεφῶν ἠθέλησε νὰ προτείνῃ εἰς τὸν Γοργίαν τοῦτο τὸ ἀναιδὲς ἐρώτημα «διατὶ οἱ κύαμοι τὴν μὲν γαστέρα φυσῶσι, τὸ δὲ πῦρ οὐ φυσῶσιν», ὁ ἀρχηγὸς τῆς σοφιστικῆς, ἀντὶ νὰ ἀπεραντολογήσῃ περὶ τοιούτου ἐρωτήματος, ὡς ἤθελε πράξει μεταγενέστερός τις αὐτοῦ ὀπαδός, «περὶ μὲν τούτου, ἀπήντησεν, ἀφήνω νὰ σκεφθῇς σύ· ἐγὼ δὲ ἐκεῖνο πρὸ πολλοῦ ἠξεύρω, ὅτι ἡ γῆ διὰ σὲ καὶ τοὺς ὁμοίους σου φύει τὰς ῥάβδους». Ἀλλὰ καὶ τοῦτο, ὅτι ἄνδρες οἷοι ὁ Δημοσθένης καὶ ὁ Αἰσχίνης, δὲν ἀπηξίουν νὰ θαυμάζωνται ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τοῦ σοφιστοῦ, μαρτυρεῖ ὅτι ἡ σοφιστική, καίτοι ἔκτοτε δὲν διεκρίνετο ἐπὶ χρηστότητι ἀρχῶν, διὰ τὴν διαλεκτικὴν ὅμως αὐτῆς δεινότητα δὲν ἦτο ἔτι τέχνη παντάπασι λόγου ἀναξία.

Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐξέλιπεν ἡ πολιτικὴ αὐτονομία καὶ σὺν αὐτῇ ἔπαυσαν τὰ σπουδαῖα ῥητορικὰ τοῦ λόγου θέματα, ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε κατήντησαν νὰ γράφωνται μυίας, καὶ ψιττακοῦ καὶ κώνωπος ἐγκώμια· ἀφ' ἧς ἐπῆλθεν ἡ ἠθικὴ ἀναρχία καὶ σὺν αὐτῇ ἡ φιλοσοφία ἐξέπεσεν εἰς τυπικὴν ἐπανάληψιν, ἢ παράλογον ἑρμηνείαν, ἢ συστηματικὴν διαστροφὴν τῶν ἀρχαίων δογμάτων, ἡ κενόσπουδος ἐκείνη ῥητορικὴ καὶ ἡ ἀλλοιωθεῖσα αὕτη φιλοσοφία ἐζήτησαν ἄσυλον παρὰ τῇ σοφιστικῇ. Ἐκ δὲ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀλλοκότων τούτων στοιχείων προέκυψεν ἡ λεγομένη νεωτέρα σοφιστική, τῆς ὁποίας οἱ θιασῶται μηδὲν ἔχοντες σπουδαῖον ὑποκείμενον λόγου νὰ πραγματευθῶσι καὶ μηδὲν γενναῖον ἔργον νὰ πράξωσιν ἐπηγγέλλοντο ἐν τούτοις ὄχι μόνον, ὡς οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταί, ὅτι εἶναι

ἕτοιμοι πάντοτε περὶ παντὸς ἐκ τοῦ προχείρου νὰ ρητορεύσωσιν, ἀλλ' ὅτι καὶ περὶ πᾶσαν τέχνην εἶναι ἐμπειρότατοι. Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος, ὅστις ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μ.Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἀλλ' ἦτο ἐκ τῶν ὀλίγων σωφρονούντων σοφῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης, ἰδοὺ πῶς ἐν μιᾷ τῶν πραγματειῶν αὐτοῦ ἐπιγραφομένῃ «περὶ φιλοσόφου» χαρακτηρίζει τοὺς ἄνδρας ἐκείνους οἵτινες ἐτόλμων ἔτι ν' ἀποκαλῶσιν ἑαυτοὺς φιλοσόφους· «Εἰσὶν οἵ φασι δεῖν πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι περιττὸν τὸν φιλόσοφον, καὶ ὁμιλῆσαι ἀνθρώποις φασὶ δεῖν εἶναι δεινότατον, καὶ μηδέποτε σιγᾶν μηδὲ ἀπορεῖν λόγων τοιούτων πρὸς τοὺς παρόντας οἳ δυνήσονται τέρπειν αὐτούς . . . . καὶ τὰς τέχνας φασὶ δεῖν αὐτὸν ἁπάσας εἰδέναι καὶ βέλτιον καὶ κατὰ τὴν τέχνην ἅπαντα ποιεῖν τῶν δημιουργῶν, οἰκίας τε οἰκοδομούμενον καὶ πλοῖα ναυπηγούμενον, καὶ χαλκεύοντα καὶ ὑφαίνοντα καὶ γεωργοῦντα· ὥσπερ ὁ ἠλεῖος Ἱππίας ἠξίου σοφώτατος εἶναι τῶν Ἑλλήνων, οὐ μόνον ποιήματα παντοδαπὰ καὶ λόγους αὐτοῦ ποικίλους προφέρων Ὀλυμπίασί τε καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πανηγύρεσι τῶν Ἑλλήνων ἀλλὰ καὶ ἄλλα ἐπιδεικνὺς ἔργα, τόν τε δακτύλιον καὶ τὴν λήκυθον καὶ στλεγγίδα καὶ ἱμάντα καὶ τὴν ζώνην, ὡς ἅπαντα πεποιηκὼς αὐτός, οἷον ἀπαρχὰς τῆς σοφίας τοῖς Ἕλλησιν ἐπιδεικνύων (1)».

Ἐκ τῶν ὀλίγων τούτων δηλοῦται ὅτι ἡ νεωτέρα σοφιστικὴ οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ τελειοποίησις τῆς ἀρχαίας περὶ πᾶσαν μὲν ἀγυρτείαν, ἐξαιρέτως δὲ περὶ τὴν φλυαρίαν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δύναται νὰ λογισθῇ ὡς ἡ μᾶλλον ἄσκοπος καὶ ἄγονος τοῦ λόγου ἐνάσκησις ἀφ' ὅσας ἀναφέρει ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος· διότι κατήντησε νὰ μεταχειρίζεται τὸν λόγον χάριν τοῦ λόγου, ὡς τέλος καὶ οὐχὶ ὡς ὄργανον. Ἀλλ' ὀλίγα τινὰ παραδείγματα θέλουσι διευκρινήσει τὸν χαρακτῆρα τῆς σοφιστικῆς τῶν χρόνων τούτων πλειότερον ἢ πᾶσα περὶ αὐτῆς θεωρία. Ὁ Φιλόστρατος, ὁ τότε γράψας τοὺς βίους τῶν ὀνομαστοτάτων σοφιστῶν, λέγει περὶ Σεκούνδου τοῦ ἀθηναίου τὰ ἑξῆς· «Μνήμης δὲ ἄξια τοῦ ἀνδρὸς τούτου καὶ πλείω μέν, μάλιστα δὲ ἥδε ἡ ὑπόθεσις. Ὁ ἄρξας στάσεως ἀποθνησκέτω καὶ ὁ παύσας στάσιν ἐχέτω δωρεάν. Ὁ αὐτὸς καὶ ἄρξας καὶ παύσας αἰτεῖ τὴν δωρεάν. Τὴν δὲ ὑπόθεσιν ὧδε ἐβραχυλόγησεν. Οὐκοῦν, ἔφη, τί πρότερον; τὸ κινῆσαι στάσιν. Τί δεύτερον; τὸ παῦσαι. Δοὺς οὖν ἐφ' οἷς ἠδίκεις τιμωρίαν τὴν ἐφ' οἷς εὖ πεποίηκας δωρεὰν λάβε». Τὸ γελοιογράφημα τοῦτο τῆς λογικῆς καὶ ρητορικῆς τέχνης εἶχε τοὐλάχιστον τὸ προτέρημα τῆς βραχυλογίας, ἀλλ' οἱ ἄνδρες οὗτοι σπανίως ἔπασχον τοσαύτην λόγου ἔνδειαν. Εἷς τῶν ἐνδοξοτάτων σοφιστῶν τῆς ἐποχῆς ταύτης ἦτο ὁ Πολέμων, ὅστις κατήγετο μὲν ἐκ Λαοδικείας τῆς ἐν Καρίᾳ, πολλὴν ὅμως εἶχε σχέσιν πρὸς τοὺς ἐν Ἀθήναις λογίους. Περὶ τούτου διηγοῦντο ὅτι ὁ κρότος τῆς γλώσσης αὐτοῦ ἦτο θαυμάσιος, ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ ζέουσα ἐν αὐτῷ ὁρμὴ ὥστε ἀνεπήδα τοῦ θρόνου περὶ τὰς ἀκμὰς τῶν ὑποθέσεων, καὶ ὅτε ἀπετόρνευε περίοδον μετὰ μειδιάματος ἐξέφερεν ἕκαστον αὐτῆς κῶλον ἐνδεικνύμενος πολὺ τὸ ἀλύπως φράζειν· πολλάκις δὲ ἔκρουε τὴν γῆν διὰ τῶν ποδῶν οὐδὲν ὀλιγώτερον τοῦ ἡρωικοῦ ἵππου. Καί, ὅταν ἤρχιζε νὰ δημηγορῇ, τρεῖς ἡμέραι μόλις ἤρκουν πρὸς ἐκκένωσιν τοῦ ὠκεανοῦ τῶν λόγων του, ἐξ ὧν τὴν μὲν πρώτην οἱ ἀκροαταὶ ἐπεχείρουν νὰ τὸν κρίνωσι, τὴν δὲ δευτέραν καὶ ἄκοντες ἠγάπων αὐτόν, τὴν δὲ τρίτην ἐθαύμαζον. Ὁ Ἡρώδης ὁ ἀττικός, ὅστις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ κατωτέρω, ἀληθῶς εὐηργέτησε τὴν Ἑλλάδα διὰ τοῦ πλούτου αὐτοῦ, ἀλλ' εἶχε τὴν ἀδυναμίαν τοῦ αὐτοσχεδιάζειν, ἐθαύμαζε τὸν Πολέμωνα ὑπὲρ πάντα ἄλλον ρήτορα, καί ποτε ὑπέστη τριήμερον αὐτοῦ ἐν Σμύρνῃ

(1) Ὁ λόγος τοῦ Δίωνος ἀφορᾷ εἰς τὴν καθόλου σοφιστικήν, οὐχὶ καὶ τὴν νεωτέραν. Ὁ ὡς πρότυπον σοφιστοῦ καὶ παράδειγμα φερόμενος ἐνταῦθα Ἱππίας ὁ ἠλεῖος ἦν σύγχρονος τοῦ Γοργίου καὶ Σωκράτους (Πλάτ. Φαίδ. Δ').

ἀκρόασιν. Τῆς μὲν πρώτης ἀντικείμενον τοῦ λόγου ἦν ὁ Δημοσθένης ἀποκρούων μεθ' ὅρκου τὴν κατηγορίαν τοῦ Δημάδου ἐπὶ δωροδοκίᾳ πεντήκοντα ταλάντων δοθέντων ὑπὸ τοῦ μεγάλου βασιλέως· τῆς δὲ ἐφεξῆς ἡ τῶν ἑλληνικῶν τροπαίων κατάλυσις μετὰ τὸ πέρας τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου· τῆς δὲ τρίτης ἡ ἀποκατάστασις τῆς ἐν Ἀθήναις δημοκρατίας μετὰ τὰ ἐν Αἰγὸς ποταμοῖς δυστυχήματα· διότι οἱ σοφισταὶ ἐκεῖνοι μὴ ἔχοντες ἐνεστῶτα λόγου θέματα ὁπωσοῦν σπουδαῖα ἀνέτρεχον συνήθως εἰς τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν καὶ ἐπ' αὐτῆς ἐποίουν τὰς θεματογραφίας αὐτῶν. Ὁπωσδήποτε ὁ Ἡρώδης, θαυμάσας τὸν ἄνδρα καὶ μεγαλόδωρος ὢν ἔπεμψεν αὐτῷ μισθὸν τῆς ἀκροάσεως ἑκατὸν πεντήκοντα χιλιάδας ἀρχαίων ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' ὁ Νεῖλος ἐκεῖνος τῶν λόγων ἀπεποιήθη τὴν ἀμοιβὴν ὄχι ὡς ὑπερβολικὴν ἀλλ' ὡς μετριωτέραν τοῦ δικαίου, ἀπαιτήσας καὶ λαβὼν δραχμὰς ἀρχαίας διακοσίας πεντήκοντα χιλιάδας ἰσοδυναμούσας πρὸς ἓν καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύριον σημερινῶν! Τοσοῦτον δὲ τρόμον ἐπροξένησεν εἰς τὸν Ἡρώδην ἡ εὐγλωττία, λέγει ὁ Φιλόστρατος, καί, τὸ πιθανώτερον, ἡ πλεονεξία τοῦ Πολέμωνος, ὥστε ὁ ἡμέτερος Ἀθηναῖος ἔφυγε διὰ νυκτὸς ἐκ Σμύρνης, ἵνα μὴ ἀναγκασθῇ νὰ τὸν θαυμάσῃ καὶ δεύτερον, ἡ δὲ σκιὰ αὐτοῦ κατεδίωκεν αὐτὸν διὰ παντὸς τοῦ βίου, καὶ ὁσάκις ηὐδοκίμει «τὸν Πολέμωνα, ἔλεγε, ν' ἀκούσετε καὶ τότε βλέπετε τί ἐστι ῥήτωρ». Εἰς τὰ μεγάλα Ὀλύμπια ἀνακηρυχθείς ποτε ὑπὸ τῆς Ἑλλάδος συμπάσης ἄλλος Δημοσθένης δὲν ἐτυφλώθη ὑπὸ τοῦ ἐπαίνου ἐκείνου, ὅστις ἐνέφαινεν ὄχι βεβαίως τὴν ἀξίαν αὐτοῦ ἀλλὰ τὴν πολλὴν τῆς τότε Ἑλλάδος ἀφιλοκαλίαν, καὶ ἀπήντησεν· «ἤδη γὰρ ὡς ὁ Φρύξ», ἐννοῶν τὸν Πολέμωνα. Ἀπέθανε δὲ ὁ Πολέμων ὅπως ἔζησε, δηλαδὴ φλυαρῶν· διότι βεβαιοῦσιν ὅτι ἐτάφη ζῶν ἔτι, καὶ κατακλιθεὶς ἤδη εἰς τὸ σῆμα ἐφώναζε πρὸς τοὺς συγκλείοντας αὐτόν· «ἔπαγε μὴ γὰρ ἴδοι με ὁ ἥλιος σιωπῶντα».

Ὅσῳ ὅμως γελοῖος καὶ ἂν ἦτο ὁ Πολέμων, ἄλλοι ἦσαν γελοιότεροι αὐτοῦ. Εἰς τὴν Σμύρνην ὑπῆρχε τότε νέος, Οὐαρος καλούμενος, πάμπλουτος καὶ διεφθαρμένος, τὸν ὁποῖον οἱ κόλακες εἶχον πείσει ὅτι εἶναι τῶν καλῶν κάλλιστος καὶ τῶν παλαιστῶν γενναιότατος καὶ τεχνικώτατος, σοφιστικώτατος δὲ τῶν σοφιστῶν. Οἱ δανειζόμενοι παρ' αὐτοῦ χρήματα ἀνελάμβανον τὴν ὑποχρέωσιν, ἐκτὸς τῆς τοῦ τόκου πληρωμῆς, νὰ ἀκούωσι καὶ νὰ ἐπαινῶσι τὰς ῥητορικὰς αὐτοῦ μελέτας. Εἷς δὲ τῶν δανεισθέντων ἦτο καὶ ὁ Πολέμων, νέος ἔτι ὤν· καί, ἐπειδὴ δὲν ἐφοίτα τακτικῶς εἰς τὰς ἀκροάσεις, ὁ Οὔαρος ἠπείλει αὐτὸν τύπους, ἤτοι ἠπείλει νὰ κινήσῃ κατ' αὐτοῦ ἀγωγὴν περὶ πληρωμῆς τοῦ χρέους. Οἱ φίλοι τοῦ Πολέμωνος παρετήρησαν αὐτῷ ὅτι κακῶς πράττει παροξύνων τὸν μωρὸν ἐκεῖνον νεανίαν, ἐνῷ δι' ἑνὸς ἐπινεύματος ἠδύνατο νὰ ἐξακολουθῇ ὠφελούμενος ἀπ' αὐτοῦ. Ἀπεφάσισε λοιπὸν ὁ Πολέμων νὰ ὑπάγῃ πάλιν εἰς μίαν ἀκρόασίν του. Ἀλλ' ἡ ἡμέρα παρῆλθε καὶ ἡ νὺξ ἐπλησίαζε καὶ οὐδεὶς ὅρμος ἐφαίνετο τοῦ λόγου, ὅστις ἔγεμε σολοικισμῶν καὶ βαρβαρισμῶν καὶ ἀντιφάσεων· ὥστε ὁ Πολέμων ἀναπηδήσας καὶ προτείνων τὰς χεῖρας «Οὔαρε, εἶπε, φέρε τοὺς τύπους».

Μέγα δὲ ἐφρόνουν οἱ σοφισταὶ οὗτοι ἐπὶ τῇ τέχνῃ αὐτῶν καὶ ἐχαιρέτιζον ἀλλήλους δι' ὀγκωδεστάτων ἐγκωμίων. Ὁ Ἀδριανὸς ὁ Τύριος, ὅστις καὶ τὰς Ἀθήνας ἐκόσμησε διὰ τῆς εὐγλωττίας αὐτοῦ, ἐκάλει τὸν Ἡρώδην «βασιλέα τῶν λόγων», ὁ δὲ Ἡρώδης, ἀκούσας αὐτόν, νέον ἔτι ὄντα, ἐνεθάρρυνε τὸν νεανίαν εἰπὼν ὅτι οἱ λόγοι του ὁμοιάζουσι μὲ σπαράγματα κολοσσοῦ. Καί, ἂν πιστεύσωμεν τὸν Φιλόστρατον, ἡ κρίσις αὕτη περιεῖχε τὴν διπλῆν ἔννοιαν τοῦ νὰ διορθώσῃ μὲν τὸν ῥήτορα, ἀσυνάρτητον ὄντα, νὰ ἐπαινέσῃ δὲ αὐτὸν ὡς μεγαλόφωνον καὶ μεγαλογνώμονα. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ἀδριανὸς ἦτο μέγας οἰηματίας. Ὅτε κατὰ πρῶτον εἰσῆλθεν εἰς τὸν ἐν Ἀθήναις θρόνον, ἐπροοιμίασεν ὁμιλήσας ὄχι περὶ τῆς σοφίας τῆς πόλεως ἐκείνης, ὡς ἦτο φυσικώτατον, ἀλλὰ περὶ τῆς

ἰδίας ἑαυτοῦ σοφίας, καὶ ἤρχισε λέγων· «πάλιν ἐκ Φοινίκης γράμματα», διότι, ὡς προείπομεν, ἦτο τύριος ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ὄγκος οὗτος ἐπεφαίνετο καὶ καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ σχῆμα. Εἰς τὰς παραδόσεις ἤρχετο ἐπὶ ὀχήματος ἀργυροχαλίνου περιβεβλημένος ἐσθῆτα πολυτελῆ καὶ φέρων εἰς χεῖρας λίθους βαρυτίμους. Ἐτραγῴδει δὲ μᾶλλον ἢ ἐλάλει· τοὐλάχιστον κατὰ τὸν βιογράφον οἱ ἄνθρωποι ἠκροῶντο αὐτοῦ «ὥσπερ εὐστομούσης ἀηδόνος τὴν εὐγλωττίαν ἐκπληττόμενοι, καὶ τὸ σχῆμα, καὶ τὸ εὔστροφον τοῦ φθέγματος, καὶ τοὺς πεζῇ τε ξὺν ᾠδῇ ρυθμούς».

Ἀδριανός
(Ἀρχαιολογικὸν Μουσεῖον Ἀθηνῶν)

Ἀλλὰ τίς τῶν καθ' ἡμᾶς Ἑλλήνων δὲν ἀνέγνωσε τὸ ἀριστούργημα τοῦ Λουκιανοῦ, τὸ ἐπιγραφόμενον «ρητόρων διδάσκαλος», δι' οὗ ὁ ἀμίμητος ἐκεῖνος τοῦ λόγου τεχνίτης τοσοῦτον εὐφυῶς ἐνέπαιξε καὶ ἐστιγμάτισε τοὺς μεγαλοφυεῖς τούτους τῶν χρόνων ἐκείνων ἄνδρας; Τίς δὲν ἐνθυμεῖται ἰδίως τὴν ἀλλόκοτον τῶν λόγων ἀτοπίαν ἐφ' ᾗ ἐξελέγχει αὐτοὺς συμβουλεύων εἰς τὸν πρόχειρον αὐτοῦ μαθητήν· «κἂν περὶ ὑβριστοῦ τινος ἢ μοιχοῦ λέγῃς Ἀθήνησι, τὰ ἐν Ἰνδοῖς καὶ τὰ ἐν Ἐκβατάνοις λεγέσθω. Ἐπὶ πᾶσι δὲ ὁ Μαραθὼν καὶ ὁ Κυναίγειρος, ὧν οὐκ ἄν τι ἄνευ γένοιτο, καὶ ἀεὶ ὁ Ἄθως πλείσθω, καὶ ὁ Ἑλλήσποντος πεζευέσθω, καὶ ὁ ἥλιος ὑπὸ τῶν περσικῶν βελῶν σκεπέσθω, καὶ Ξέρξης φευγέτω, καὶ ὁ Λεωνίδας θαυμαζέσθω, καὶ τὰ Ὀθρυάδου γράμματα ἀναγινωσκέσθω, καὶ ἡ Σαλαμίς, καὶ τὸ Ἀρτεμίσιον, καὶ αἱ Πλαταιαί, πολλὰ ταῦτα καὶ πυκνά· καὶ ἐπίπαστα τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα ὀνόματα ἐπιπολαζέτω, καὶ ἐπανθείτω, καὶ συνεχὲς τὸ ἄττα καὶ δήπουθεν, κἂν μηδαμοῦ αὐτῶν δέῃ· καλὰ γάρ ἐστι καὶ εἰκῇ λεγόμενα».

Δὲν θέλομεν βεβαίως νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος τότε ταῦτα μόνον τὰ ἐξαμβλώματα τῆς ρητορικῆς καὶ τῆς φιλοσοφίας παρήγαγεν. Ἄπαγε! Ὁ ἀνατολικὸς ἑλληνισμὸς ἀνέδειξεν ἀπὸ τῆς δευτέρας πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος μέχρι τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἔργα πολλὰ καὶ ποικίλα, τὰ ὁποῖα, καὶ μέχρι τῆς σήμερον τιμώμενα ἤθελον καὶ μόνα ἴσως ἀρκέσει ἵνα περιποιήσωσι κλέος ἐπίζηλον εἰς τὸ ὄνομα παντὸς ἔθνους ὀλιγώτερον ἄλλοτε περὶ τὸ εἶδος τοῦτο μεγαλουργήσαντος. Τότε ἤκμασεν ὁ μέγας γεωγράφος Στράβων· ὁ πολυμαθὴς ἱστορικὸς Διόδωρος ὁ σικελιώτης· ὁ οὐδὲν ἧττον πολυμαθής, πρακτικώτερος δὲ Διονύσιος ὁ ἁλικαρνασσεύς· ὁ ἰουδαῖος τὸ γένος ἀλλ' ἐξελληνισθεὶς Ἰώσηπος· ὁ ἀφελὴς ἀλλὰ πιστὸς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου ἱστορικὸς Ἀρριανός· καὶ ἕτερος ἱστορικὸς λόγου ἄξιος, ὁ ἀλεξανδρεὺς ὡσαύτως Ἡρωδιανός, καὶ Δίων ὁ Κάσσιος· τότε ὁ ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας Ἐπίκτητος, τοῦ ὁποίου τὰς θαυμαστὰς περὶ στωικῆς φιλοσοφίας ἀρχὰς συνέλεξε καὶ συνεκεφαλαίωσεν ἐν τῷ περιφήμῳ αὐτοῦ ἐγχειριδίῳ ὁ προμνημονευθεὶς Ἀρριανός· τότε ὁ σύρος Λογγῖνος, ἐπίσημος ρήτωρ καὶ πολιτικὸς ἀνήρ, τοῦ ὁποίου τὸ περὶ ὕψους ὑπόμνημα λογίζεται ἄχρι τοῦδε ἀπαράμιλλον·

τελευταῖον, ἵνα εἰς τοὺς κυριωτάτους περιορισθῶμεν, τότε ἀνέλαμψε καὶ ὁ ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας Λουκιανός, ὅστις μετὰ πλείστης χάριτος καὶ εὐφυΐας ἐμάστιξε τὴν ἠθικήν, τὴν κοινωνικήν, τὴν θρησκευτικὴν ἀναρχίαν τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη (1).

Δυστυχῶς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι καθ' ὅλον τὸ μακρὸν ἐκεῖνο χρονικὸν διάστημα δύο μόνον ἔχομεν νὰ ἀναφέρωμεν ὀνόματα τὰ δικαιούμενα νὰ καταταχθῶσιν εἰς τὴν λαμπρὰν πινακοθήκην τῶν προτέρων αἰώνων· τὸν μεγαλοπολίτην Πολύβιον, περὶ οὗ διὰ μακρῶν ἐπραγματεύθημεν ἐν τῷ παρόντι τόμῳ, καὶ τὸν χαιρωνέα Πλούταρχον, οὗ πολλάκις ἐμνημονεύσαμεν τοὺς Παραλλήλους βίους καὶ τὰς πολιτικὰς καὶ ἠθικὰς πραγματείας. Ἀλλὰ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν τὰ ἔργα ὡμοίαζον πρὸς τὰ ὀλίγα τῆς ἀηδόνος κελαδήματα, τὰ ὁποῖα συμβαίνει νὰ ἀκούσῃ τις διερχόμενος κοιλάδα ἀντηχοῦσαν ἀπὸ τὰς ἀδιακόπους τῶν βατράχων φωνάς. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων οἱ συνήθεις ἀντιπρόσωποι τῆς μητροπόλεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἦσαν οἱ σοφισταί. Αὐτοὶ εἶχον ἀνὰ χεῖρας τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν παίδευσιν τῆς νεολαίας· αὐτοὶ ἐδίδασκον ἐν Ἀθήναις, ὅπου ἐξηκολούθουν συρρέοντες πανταχόθεν τῆς γῆς οἱ ἄνθρωποι ἵνα μυηθῶσι τὰ μυστήρια τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τεχνῶν καὶ ἐπιστημῶν· αὐτοὶ ἐπλούτουν· αὐτοὶ ἐτιμῶντο εἰς τὰ Ὀλύμπια· αὐτοὶ τελευταῖον ἐνέβαλον εἰς τὴν Ρώμην ὡς διαμορφωταὶ τῆς κοινωνίας ἐκείνης, ἥτις, καίτοι κυριαρχήσασα τῆς Ἑλλάδος, δὲν ἔπαυσεν ὁμολογοῦσα τὴν διανοητικὴν αὐτῆς ὑπεροχήν. Κατὰ δυστυχίαν πολλοὶ ἐξ αὐτῶν μεταβαλόντες εἰς ἐμπορίαν τὸ ἱερὸν τῆς διδασκαλίας ἐπάγγελμα ἐξηυτέλισαν τό τε ἐπάγγελμα τοῦτο καὶ τὸ μετὰ τούτου στενῶς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου συνδεδεμένον ὄνομα τοῦ Ἕλληνος. Ὁ Λουκιανός, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ «περὶ τῶν ἐπὶ μισθῷ συνόντων», ἐμαστίγωσεν ἀνηλεῶς τὸν βίον τὸν ὁποῖον ἐν τῇ πρωτευούσῃ τῆς οἰκουμένης διῆγον οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι, καὶ ῥήτορες, καὶ γραμματισταί, οἱ ἄλλως γενικώτερον σοφισταὶ ὀνομαζόμενοι. Παρέστησε διὰ χρωμάτων ἀμιμήτων τὴν πολυειδῆ ταπείνωσιν εἰς ἣν ὤφειλον νὰ ὑποκύψωσιν ἵνα γίνωσι δεκτοὶ ἐν μεγάλῃ καὶ πλουσίᾳ οἰκίᾳ· διηγήθη τὰ ποικίλα τεχνάσματα δι' ὧν οἱ πολυτάλαντοι τῆς Ρώμης Κροῖσοι ἤξευρον νὰ περιορίζωσιν εἰς ποσὸν

---

(1) Ἀλλ' ἡ *νεωτέρα σοφιστεία*, ἧς κύριος χαρακτὴρ δὲν ἦτο οἷος ὁ τῆς ἀρχαιοτέρας, ἀποβλέπων εἰς τὴν διὰ τοῦ λόγου μετάστασιν τῆς ἀληθείας εἰς τὸ ψεῦδος καὶ τἀνάπαλιν, ἀλλ' ἡ καλλιέπεια, ὁ τεχνικὸς καλλωπισμὸς τοῦ λόγου, οὐ μόνον ἀνέδειξε μεγάλους ἀριστοτέχνας τῆς τοιαύτης ῥητορικῆς, οἷοι ἦσαν ὁ μνημονευθεὶς Πολέμων, Λολλιανὸς ὁ ἐφέσιος, Ἀδριανὸς ὁ τύριος, Ἡρώδης ὁ ἀττικός, Παυσανίας ὁ ἀπὸ Καισαρείας (Καππαδοκίας), πάντες οὗτοι τοῦ δευτέρου μ.Χ. αἰῶνος, ἔτι δὲ ὁ μέγας Λογγῖνος, ὁ Ἡρακλείδης, Πρόκλος ὁ ναυκρατίδης, Ἱππόδρομος ὁ θεσσαλός (Γ' μ.Χ. αἰῶνος), ὁ Ἰουλιανὸς ὁ καισαρεὺς (Καππαδοκ.), ὁ ἐπιφανέστατος πάντων τῶν σοφιστῶν Προαιρέσιος ὁ καππαδόκης, Λιβάνιος ὁ ἀντιοχεύς, Ἰουλιανὸς ὁ Αὐτοκράτωρ, Ἱμέριος προυσαεύς, (τοῦ 4ου μ.Χ. αἰῶνος), ἀλλὰ καὶ μεγάλως συνεκράτησε καὶ προήγαγε τὸ κράτος τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐν ὅλῳ τῷ ῥωμαϊκῷ κράτει διὰ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ρώμῃ. Ἐν Ρώμῃ ὁ αὐτοκράτωρ Ἀδριανὸς ἤδη εἶχεν ἱδρύσει τὸ Ἀθήναιον, μεγάλην ῥητορικὸν σχολήν, ἐν ᾗ ἐδίδασκον ἑλληνιστὶ οἱ μεγάλοι Ἕλληνες σοφισταὶ πρὸς ἀλλήλας ἁμιλλωμένων μεγάλων σχολῶν ῥητορικῆς ἑλληνικῆς, καὶ ἐξυπηρέτησε θαυμασίως τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὡς γλώσσης τοῦ ὑψηλοτέρου πνευματικοῦ βίου καθ' ὅλον τὸ ῥωμαϊκὸν κράτος, αὐτὴ δὲ ἡ νεωτέρα σοφιστεία ἢ ῥητορικὴ ἐπέδρασε μεγάλως καὶ ἐπὶ τὴν χριστιανικὴν ῥητορικὴν τῶν μεγάλων πατέρων τῆς ἐκκλησίας ἰδίως κατὰ τὸν 4ον μ.Χ. αἰῶνα καὶ μαθηταὶ τῆς ῥητορικῆς ἢ σοφιστικῆς σχολῆς τῶν Ἀθηνῶν οἱ μεγάλοι ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἑλληνικῇ γλώσσῃ καὶ ῥητορικῇ φανέντες ἀριστοτέχναι τοῦ λόγου Βασίλειος ὁ μέγας, Γρηγόριος ὁ θεολόγος, Γρηγόριος ὁ Νύσσης, ὅπως καὶ ἐν τῇ Δύσει μεγάλοι χριστιανοὶ θεολόγοι λατῖνοι ἦσαν μαθηταὶ τοῦ ἐν Ρώμῃ Ἀθηναίου.

Ἀλλὰ τίς ἡ σχέσις μεταξὺ τῶν κατ' εὐφημισμὸν ἢ πρὸς ἐμπαιγμὸν φιλοσόφων καλου-

ἐλάχιστον τὴν ἀντιμισθίαν τῶν σοφῶν, ἀνδρῶν εἰς οὓς ἔλεγον ἐν τούτοις ὅτι ἐπιτρέπουσι τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἐκ τῶν παίδων· διεκωδώμησε τὴν ὄντως ἀνδραποδώδη τάξιν εἰς ἣν περιήρχοντο οἱ ἄνθρωποι αὐτοί, οἱ διὰ στόματος ἔχοντες τοὺς λόγους τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοῦ Χρυσίππου, ἢ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ μεγαλορρημονοῦντες μὲν περὶ ἐλευθερίας, ὑποβαλλόμενοι δὲ ἑκουσίως, ἀντὶ ὀλίγου ἀργυρίου, εἰς αἰσχρὰν δουλείαν ἐν ταῖς οἰκίαις τῶν ἰσχυρῶν τῆς Ρώμης καὶ εἰς τοὺς πικροὺς ἐμπαιγμοὺς αὐτῶν τε καὶ τῶν περὶ αὐτούς· τὸ δὲ πάντων κωμικώτερον, βεβαιοῖ ὅτι οἱ διδάσκαλοι οὗτοι δὲν εἶχον τοὐλάχιστον τὴν παραμυθίαν ὅτι διδάσκουσί τι εἰς τοὺς ἀνθρώπους παρ' ὧν τοσαῦτα ὑφίσταντο δεινά. Διότι οἱ πλεῖστοι τῶν μεγιστάνων τῆς Ρώμης περὶ παντὸς ἄλλου ἐφρόντιζον, ὡς φαίνεται, ἢ περὶ ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ παιδείας. Ἐξηγεῖ δὲ εἰλικρινέστατα ὁ Λουκιανὸς διατί εἷς ἕκαστος αὐτῶν ἐνόμιζεν οὐδὲν ἧττον εὐπρεπὲς νὰ κοσμῇ τὴν ἑαυτοῦ οἰκίαν, δίκην ἐπίπλου, καὶ δι' ἑνὸς ἕλληνος φιλοσόφου. «Ἐπεὶ δέ», λέγει ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν σοφὸν ἐκεῖνον ἄνδρα, «ἐπεὶ δὲ πώγωνα ἔχεις βαθύν, καὶ σεμνός τις εἶ τὴν πρόσοψιν, καὶ ἱμάτιον ἑλληνικὸν εὐσταλῶς περιβέβλησαι, καὶ πάντες ἴσασί σε γραμματικόν, ἢ ῥήτορα, ἢ φιλόσοφον, καλὸν αὐτῷ (τῷ Ρωμαίῳ) δοκεῖ ἀναμεμίχθαι καὶ τοιοῦτόν τινα τοῖς προϊοῦσι καὶ προπομπεύουσιν αὐτοῦ· δόξει δ' ἐκ τούτου καὶ φιλομαθὴς τῶν ἑλληνικῶν μαθημάτων καὶ ὅλως περὶ παιδείαν φιλόκαλος· ὥστε κινδυνεύεις, ὦ γενναῖε, ἀντὶ τῶν θαυμαστῶν λόγων, τὸν πώγωνα καὶ τὸν τρίβωνα μεμισθωκέναι». Προϊόντος δὲ τοῦ λόγου διηγεῖται τὰ παθήματα τοῦ στωικοῦ Θεσμοπόλιδος, ὅστις ἔτυχε διδάσκαλος πλουσίας τινὸς καὶ ἐντρυφώσης γυναικός. Ἡ κυρία αὕτη κατήντησε νὰ μεταχειρίζεται τὸν διάδοχον ἐκεῖνον τοῦ Ζήνωνος εἰς τὸ νὰ φυλάττῃ τὸ κυνάριον αὐτῆς, ἀπὸ τοῦ ὁποίου πολλὰ ἀτοπήματα ὑπέστη ὁ Θεσμόπολις, μέχρις οὗ καὶ ἔτεκε τὸ ζωΰφιον ἐν τῷ τρίβωνι τοῦ φιλοσόφου, ὥστε οἱ ἄλλοι τῆς οἰκίας φίλοι ἔλεγον περὶ αὐτοῦ σκώπτοντες ὅτι «ἀντὶ στωικοῦ κυνικὸς ἡμῖν γεγένηται». Ἐν γένει δὲ αἱ γυναῖκες τῆς Ρώμης ἐφιλοτιμοῦντο νὰ λέγεται περὶ αὐτῶν ὅτι εἶναι πεπαιδευμέναι καὶ φιλόσοφοι, καὶ ὅτι ποιοῦσιν ᾄσματα «οὐ πολὺ τῆς Σαπφοῦς ἀποδέοντα». Ἐπὶ τούτῳ λοιπὸν πολλαὶ εἶχον περὶ ἑαυτὰς μισθωτοὺς ῥήτορας καὶ γραμματικοὺς καὶ φιλοσόφους. Τὸ δεινὸν ὅμως ἦτο ὅτι δὲν ἠκροῶντο αὐτῶν εἰμὴ «ἤτοι μεταξὺ κοσμούμεναι καὶ τὰς κόμας περιπλεκόμεναι ἢ παρὰ τὸ δεῖπνον», διότι ἄλλοτε καιρὸν δὲν εἶχον. Πολλάκις δὲ συνέπιπτεν, ἐνῷ ὁ φιλόσοφος ἐμεγαληγόρει πρὸς αὐτὰς περὶ ἀρετῆς, ἡ ὑπηρέτρια προσελθοῦσα νὰ κομίσῃ γραμμάτιον ἐρωτικόν, οἱ δὲ περὶ σωφροσύνης ἐκεῖνοι λόγοι ἵσταντο ἐν τῷ μεταξὺ περιμένοντες μέχρις οὗ ἡ κυρία ἀπαντήσασα εἰς τὸν ἐραστὴν ἐπαναδράμῃ εἰς τὴν ἀκρόασιν.

μένων τούτων τυχοδιωκτῶν γραικύλων διδασκάλων, οἵτινες πανταχόθεν τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἔτι Ἰταλίας καὶ Σικελίας, ὡς «πειναλέοι Γραικύλοι (Graeculi esurientes) ἔτρεχον εἰς Ρώμην καὶ ἐποίουν καὶ ἔπασχον τὰ ἄνω ἐκτιθέμενα, πρὸς τοὺς μεγάλους ἀριστοτέχνας τῆς ἑλληνικῆς τοῦ λόγου καλλιτεχνίας, οὓς ἠμφισβήτουν πρὸς ἀλλήλας αἱ σχολαὶ Ἀθηνῶν καὶ Ρώμης, καὶ οἵτινες ὡς ἀληθεῖς ἀριστοκράται τοῦ πνεύματος καὶ τοῦ λόγου οὐ μόνον ἀξιώματα ἐλάμβανον πολιτικὰ καὶ αὐλικὰ ὑψηλά· οὐ μόνον διηύθυνον τὸ ἐπὶ «τῶν ἐπιστολῶν» γραφεῖον τῆς ἑλληνικῆς ἀλληλογραφίας τῶν αὐτοκρατόρων ὡς μυστικοὶ σύμβουλοι αὐτῶν («οἱ ἐπὶ τῶν ἐπιστολῶν»)· οὐ μόνον ἀπετέλουν τὸν ὑψηλὸν αὐλικὸν κύκλον περὶ τὴν φιλόμουσον καὶ λογίαν αὐτοκράτειραν Ἰουλίαν Δόμναν ἢ Σεβαστὴν τοῦ συζύγου Σεπτιμίου Σευήρου, ὅπως πρότερον ἕως τῆς ἀκριβοῦς δημοκρατίας τὸν περὶ τὴν περίφημον Κορνηλίαν τὴν μητέρα τῶν Γράκχων καὶ θυγατέρα Σκιπίωνος τοῦ ἀφρικανοῦ τοῦ πρεσβυτέρου, ἀλλὰ καὶ διὰ χαλκῶν ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ ἱδρυομένων ἐτιμῶντο ἀνδριάντων καὶ «βα-

Καὶ εἰ μὲν οἱ σοφοὶ οὗτοι ἄνδρες εἰς ταῦτα περιωρίζοντο, οἱ αὐτοκράτορες δὲν ἤθελον ἴσως προσέξει εἰς αὐτούς· ἀλλὰ πολλοὶ ἐνόμιζον ὅτι ἔργον τῆς φιλοσοφίας εἶναι «τό τε τοὺς κρατοῦντας προπηλακίζειν, καὶ τὸ τὰ πλήθη ταράττειν, τό τε τὰ καθεστηκότα συγχεῖν καὶ τὸ νεώτερα αὐτοῖς πράγματα ἐπεισάγειν»· οὐδ' ἐσυστέλλοντο, ὡς λέγει Δίων ὁ κάσσιος, νὰ κατηγορῶσι πολλάκις δημοσίᾳ τὴν βασιλείαν, νὰ ἐπαινῶσι τὴν δημοκρατίαν καὶ συνωμοσίας νὰ παρασκευάζωσιν. Τοιοῦτοι ἰδίως ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἦσαν ὁ στωικὸς Πρίσκος Ἑλουίδιος, ὁ κυνικὸς Δημήτριος καὶ ἄλλοι πολλοί. Καὶ δὲν ἠρκοῦντο εἰς ταῦτα οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ἄλλοι μὲν μετήρχοντο τὴν μαντικήν, ὑποσχόμενοι βασιλείαν εἰς τοὺς πλειοδοτοῦντας, ἄλλοι δ' ἐπηγγέλλοντο ἀστρολογίαν, καὶ ἄλλοι, ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ ἐκ Τυάνων τῆς Καππαδοκίας, ἐκίνουν τὰ πλήθη δι' ἀλλοκότων θεουργικῶν τερατειῶν. Ταῦτα λοιπὸν πάντα ὑπεχρέωσαν τὸν Οὐεσπασιανὸν ν' ἀποπέμψῃ αὐτοὺς ἐκ Ρώμης, ἂν καὶ ἡ ἐξορία αὐτῶν δὲν ὑπῆρξε, φαίνεται, τότε διαρκής, διότι ἐπὶ Δομιτιανοῦ, δευτέρου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, πάλιν λέγονται ἐξωσθέντες ἐκ Ρώμης οἱ φιλόσοφοι, ὅτε μάλιστα προστίθεται ὅτι καί τινες αὐτῶν ἐφονεύθησαν. Ἐν τούτοις ὁ Οὐεσπασιανός, ὁ πρῶτος ἐπιχειρήσας τὴν ἐξορίαν ἐκείνην, πρῶτος ἔδωκε τακτικὴν μισθοδοσίαν εἰς τοὺς ῥήτορας, ἐπὶ δὲ τῶν ἀμέσων διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἑλληνικὴ παιδεία καὶ τέχνη ἔτυχον ἐπὶ μακρὸν παρὰ τοῖς δυνάσταις τῆς Ρώμης ἰδιαζούσης προστασίας.

Τραϊανός
(Μουσεῖον Νεαπόλεως)

Αὕτη δὲ ὑπῆρξε βεβαίως ἡ εὐτυχεστέρα περίοδος τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Ὁ χρηστὸς Τραϊανός, ὁ βασιλεύσας ἀπὸ τοῦ 98 μέχρι τοῦ 117, ἀνεδείχθη εἷς τῶν ἐξαιρέτων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους εὐεργετῶν. Ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπεστάλη εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁ Μάξιμος ὡς διορθωτὴς τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἤτοι ὡς ἔκτακτος ἀπεσταλμένος, ἐντολὴν ἔχων νὰ ρυθμίσῃ τὰ ἐσωτερικὰ καὶ ἐξωτερικὰ τῶν πόλεων τούτων πράγματα. Εἰς τοῦτον δὲ τὸν Μάξιμον ἔδωκεν ὁ τοῦ βασιλέως ὑπουργὸς καὶ πιστὸς φίλος Πλίνιος ὁ νεώτερος ὁδηγίας μαρτυρούσας, ὅτι, ἂν ὑπῆρξαν Ρωμαῖοι ἐξυβρίσαντες τὴν ἀσθενῆ Ἑλλάδα, πολλοὶ ὅμως αὐτῶν ἐσεβάσθησαν τὰ ἱερὰ αὐτῆς ἐρείπια. «Εὐτυχῆ Μάξιμε, ἔλεγον αἱ ὁδηγίαι ἐκεῖναι, ὁ αὐτοκρά-

σιλεῖς τοῦ λόγου ἐκαλοῦντο, ὡς ὁ περιώνυμος Προαιρέσιος ὁ καππαδόκης. Ἀλλ' ὅπως ἐν παντὶ χώρῳ τοῦ ἀνθρωπίνου βίου καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἐνεργείας οὕτω καὶ ἐν τῷ πνευματικῷ βίῳ τῆς ἀνθρωπότητος παρὰ τοὺς γνησίους ἐργάτας ὑπῆρχον καὶ κιβδηλοποιοί, παρὰ τοὺς ἀρίστους καὶ φαῦλοι καὶ ἀγύρται.

τωρ σε πέμπει εἰς τὴν Ἀχαΐαν, εἰς τὴν Ἑλλάδα, εἰς τὴν πατρίδα τῆς κομψότητος, τῶν γραμμάτων, τῆς γεωργίας. Ἐν τῇ μακαρίᾳ ἐκείνῃ γῇ ὁ αὐτοκράτωρ ἀνατίθησιν εἰς σὲ πόλεις ἐλευθέρας, ἄνδρας ἐλευθέρους, τῶν ὁποίων αἱ ἀρεταί, αἱ πράξεις, αἱ συμμαχίαι, αἱ συνθῆκαι, τὸ θρήσκευμα, σκοπὸν κύριον εἶχον τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ὑπεράσπισιν τῆς ἐλευθερίας, τοῦ καλλίστου τούτου τῶν δικαιωμάτων τῆς φύσεως. Κατανόησον τὸ μέγεθος τῆς ἀνατεθείσης σοι ἐντολῆς. Τίμησον τοὺς θεοὺς τοὺς κτίτορας τῆς τῶν Ἀθηναίων πατρίδος, τίμησον τὸ ἀρχαῖον κλέος τῶν τοῦ ἔθνους τούτου ποιητῶν καὶ πολεμιστῶν, σεβάσθητι τὸ ἱερὸν γῆρας τῶν πόλεων. Μὴ λησμονήσῃς ποτὲ ὅτι οἱ Ρωμαῖοι ἡμεῖς ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς παρελάβομεν τὸ δημόσιον ἡμῶν δίκαιον καὶ ὅτι, ἐνῷ ἐπιβάλλομεν εἰς τὰ νικηθέντα ἔθνη τοὺς νόμους ἡμῶν, ἐπικαλούμεθα παρὰ τῶν Ἑλλήνων τοὺς νόμους τοὺς ὁποίους εἰς ἑαυτοὺς ἔδωκαν. Ἔχε πρὸ ὀφθαλμῶν ὅτι Ἀθηνῶν, ὅτι Λακεδαίμονος ἄρχεις καὶ ὅτι σκληρὸν καὶ βάρβαρον εἶναι νὰ ἐξυβρίσῃς τὴν σκιὰν τῆς ἀπολεσθείσης ἐλευθερίας. Ἐνθυμοῦ μᾶλλον ὁποῖαι ὑπῆρξαν αἱ πόλεις αὗται ἢ ὁποῖαι σήμερόν εἰσι». Καὶ αἱ ἀγαθαὶ αὗται ὁδηγίαι φαίνεται ὅτι ἐτηρήθησαν ἀκριβῶς ὑπὸ τοῦ Μαξίμου, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τούτου, ὅτι πάντες οἱ Ἕλληνες ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα τοῦ Τραϊανοῦ. Κατὰ δυστυχίαν δὲν γνωρίζομεν λεπτομερέστερον τὰς ὑπὸ τοῦ βασιλέως τούτου ἐπιδαψιλευθείσας εἰς τὴν Ἑλλάδα χάριτας· τοῦτο μόνον ἐκ τοῦ Παυσανίου μανθάνομεν, ὅτι ηὔξησε τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐλευθέρων πόλεων, ἀναδείξας ἐλευθέρους καὶ αὐτονόμους τοὺς ἐν Μεσσηνίᾳ Μοθωναίους. Σημειώσωμεν πρὸς τούτοις ὅτι, τοῦ Τραϊανοῦ βασιλεύοντος, ἐκτίσθη ἐν Ἀθήναις ἐπὶ τοῦ λόφου τοῦ Μουσείου, τοῦ κειμένου πρὸς τὸ νοτιοδυτικὸν τῆς Ἀκροπόλεως, τὸ μέχρι σήμερον σῳζόμενον, εἰ καὶ οἰκτρῶς ἠκρωτηριασμένον, μνημεῖον Φιλοπάππου τοῦ Βησαιέως, ὅστις ἦτο ἔγγονος Ἀντιόχου τοῦ Δʹ τοῦ τελευταίου βασιλέως τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγηνῆς, ὅ ἐστιν ἀπόγονος τοῦ περιφανοῦς τῶν Σελευκιδῶν οἴκου. Ὁ Φιλόπαππος οὗτος, ὅστις πιθανῶς εὐηργέτησε τὴν πόλιν διὰ τῆς εὐπορίας αὐτοῦ, ἀπέθανεν ἐνταῦθα ὡς πολίτης ἀθηναῖος· ἐπελέγετο δὲ Βησαιεὺς ἐκ τοῦ δήμου Βήσης εἰς ὃν κατελέχθη.

Μνημεῖον Φιλοπάππου ἐν Ἀθήναις

Ὁ τοῦ Τραϊανοῦ διάδοχος Ἀδριανός, ὅστις ἐβασίλευσε μέχρι τοῦ ἔτους 138 καὶ τοῦ ὁποίου ἡ διαγωγὴ παρέστησε κρᾶμα παράδοξον ἀρετῆς καὶ κακίας, συνέσεως καὶ μικρολογίας, πρᾳότητος καὶ τραχύτητος, ἐπεσκέφθη πεντάκις τὴν τῶν Ἀθηνῶν πόλιν καὶ τρὶς ἐπὶ μακρὸν ὁπωσοῦν χρόνον διέτριψεν εἰς αὐτήν, οὐχὶ ὡς ξένος δυνάστης, ἀλλ' ὡς πολίτης ἀθηναῖος. Ὁ Ἀδριανὸς καὶ πρὶν βασιλεύσῃ εἶχε περιβληθῆ ἅπαξ τὸ τοῦ ἐπωνύμου ἄρχοντος ἀξίωμα· ἔλαβε δὲ αὖθις περὶ τὰ τέλη τῆς βασιλείας, ἐν ἔτει ἴσως 135, τὸ ἀξίωμα ἐκεῖνο καὶ ἀναδειχθεὶς ἀγωνοθέτης ἐτέλεσεν ὡς τοιοῦτος λαμπρῶς, ἐν τῇ ἐσθῆτι τῇ ἐπιχωρίῳ, τὴν τῶν Διονυσίων πανήγυριν. Προσέτι ἐπεχείρησε νὰ θεραπεύσῃ τὰς χρείας τοῦ δήμου διὰ χρηματικῶν δωρεῶν, δι' ἐτησίων σίτου διανομῶν, ἐπιτρέψας εἰς τοὺς Ἀθηναίους καὶ τὰ εἰσοδήματα τῆς νήσου Κεφαλληνίας. Τὸ δὲ μᾶλλον μνήμης ἄξιον, συνέταξεν αὐτοῖς ἀγαθούς τινας νόμους, ἐξ ὧν ὅμως δὲν γνωρίζομεν εἰμὴ δύο μόνον· πρῶτον τὴν διάταξιν τὴν κανονίζουσαν τὰ τῆς ἐξαγωγῆς τοῦ ἐλαίου καὶ περιεχομένην ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ἥτις περιεσώθη ἐπὶ τῶν προπυλαίων ἐκείνων τῆς ἀγορᾶς, ἅτινα

ἄλλοτε κατεσκευάσθησαν μὲν ἐκ τῶν δωρεῶν τοῦ Καίσαρος καὶ τοῦ Αὐγούστου, ἀφιερώθησαν δὲ εἰς τὴν Ἀθηνᾶν τὴν Ἀρχηγέτιδα· καὶ δεύτερον τὴν ἄλλην διάταξιν τὴν ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Κασσίου ἀναφερομένην, καθ' ἣν ὡρίσθη ὅτι οὐδεὶς βουλευτής, οὔτε αὐτὸς οὔτε δι' ἑτέρου, δύναται νὰ γίνῃ ἐνοικιαστὴς τῶν δημοσίων προσόδων.

Πλὴν τούτων, ὁ Ἀδριανὸς ἐβράβευσεν ἐλευθέρως διὰ τιμῶν καὶ δωρεῶν τοὺς ἐν

Ἀγορὰ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις

Ἀθήναις τότε ἀκμάσαντας φιλοσόφους καὶ σοφιστάς, ἐν οἷς μάλιστα ὀνομαστοὶ ἦσαν ὁ ἐξ Ἀρελάτης τῆς ἐν Γαλατίᾳ Φαβωρῖνος, ὁ ἐκ Βηρυττοῦ Καλουίσιος Ταῦρος, ὁ κλαζομένιος Σκοπελιανός, Λολλιανὸς ὁ ἐφέσιος, Σεκοῦνδος ὁ ἀθηναῖος καὶ Ἡρώδης ὁ ἀττικός, περὶ οὗ μετ' ὀλίγον πλειότερά τινα ἐπιφέρομεν. Ἐνταῦθα δὲ τοῦτο μόνον παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἰδίως ηὐνόει τὸν γαλάτην Φαβωρῖνον, ὅτι ὁ φιλόσοφος οὗτος, κατὰ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ εἰλικρινῆ ὁμολογίαν, ἐφρόντιζε πάντοτε εἰς τὰς πρὸς ἐκεῖνον συζητήσεις νὰ μὴ φαίνεται σοφώτερος ἀνδρὸς ἄρχοντος τριάκοντα λεγεώνων, καὶ ὅτι οὐδὲν ἧττον τοσαύτη ἦτο τοῦ Ἀδριανοῦ ἡ ματαιότης ὥστε αὐτὸς ὁ διπλωματικώτατος ἐκεῖνος φιλόσοφος ὑπέκυψε τελευταῖον εἰς τὴν τοῦ βασιλέως δυσμένειαν· ὅτε καὶ οἱ ἐν τέλει Ἀθηναῖοι, περιποιούμενοι τὴν τοῦ ὑπετάτου ἄρχοντος ἀδυναμίαν, καθήρεσαν τὰς τοῦ Φαβωρίνου εἰκόνας, ὁ δὲ φιλόσοφος ἠρκέσθη νὰ εἴπῃ ὅτι ὁ Σωκράτης ἤθελεν εὐχαριστήσει τὸν Θεόν, ἐὰν χεῖρόν τι τούτου δὲν ἔπασχεν (1).

---

(1) Ἀκριβέστερον, κατὰ Φιλόστρατον (Β. Σοφιστ. Α, 8), οἱ Ἀθηναῖοι τὴν χαλκῆν εἰκόνα κατέβαλον τοῦ ἀνδρὸς πολεμιωτάτου τῷ αὐτοκράτορι, ὁ δ' ὡς ἤκουσεν ... ὤνητ' ἂν ἔφη καὶ Σωκράτης εἰκόνα χαλκῆν ὑπ' Ἀθηναίων ἀφαιρεθεὶς ἢ πιὼν κώνειον».

Ἀλλ' εἶχε τῇ ἀληθείᾳ δίκαιον μέχρι τινὸς ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις νὰ ἐπιδεικνύῃ τοσαύτην πρὸς τὸν Ἀδριανὸν ἀφοσίωσιν, διότι ὁ ἀνὴρ οὗτος πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐκόσμησεν αὐτὴν διὰ πολυαρίθμων λαμπρῶν καὶ ἀειμνήστων κατασκευασμάτων. Ἵσταντο τότε ἔτι ὄρθια καὶ ἀκέραια ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὰ ἀμίμητα καλλιτεχνήματα τοῦ Ἰκτίνου καὶ

Ἀψὶς Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις, ἡ κοινῶς Πύλη Ἀδριανοῦ ὀνομαζομένη

τοῦ Μνησικλέους, ὁ δὲ Ἀδριανὸς πρὸς ἐκεῖνα εἰ καὶ πόρρωθεν ἁμιλλώμενος ἐφιλοτιμήθη νὰ λαμπρύνῃ καὶ νὰ ἐπεκτείνῃ τὴν κάτω πόλιν δι' ἔργων νέων καὶ πολυτελεστάτων. Ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ ἠγέρθησαν ἐνταῦθα ναὸς Ἥρας καὶ Διὸς Πανελληνίου [1], καὶ θεοῖς τοῖς πᾶσιν ἱερὸν κοινόν, καὶ γυμνάσιον, καὶ ἡ μεγαλοπρεπὴς ἐκείνη στοά, τῆς ὁποίας συγκειμένης μὲν ἐξ ἑκατὸν εἴκοσι κιόνων φρυγίου λίθου, περιλαμβανούσης δὲ ἐνταὐτῷ βιβλιοθήκην, λείψανα ὑπολαμβάνονται οἱ παρὰ τὴν σημερινὴν ἀγορὰν ὑψούμενοι εἰσέτι κίονες. Οὐδὲ εἰς ταῦτα ἠρκέσθη· ἀλλὰ πρὸς τὸ νοτιοανατολικὸν τῆς Ἀκροπόλεως παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ἰλισοῦ ἤγειρε πόλιν νέαν ἑαυτῷ ὁμώνυμον. Τοὐλάχιστον ἡ μέχρι τῆς σήμερον εἰς τὸ μεθόριον αὐτῆς τε καὶ τῆς ἀρχαίας τοῦ Θησέως πόλεως ὑψουμένη θριαμβικὴ ἁψὶς φέρει ἐπιγραφὰς τοιοῦτό τι ὑποδεικνυούσας πρὸς μὲν τὸ βορειοδυτικὸν

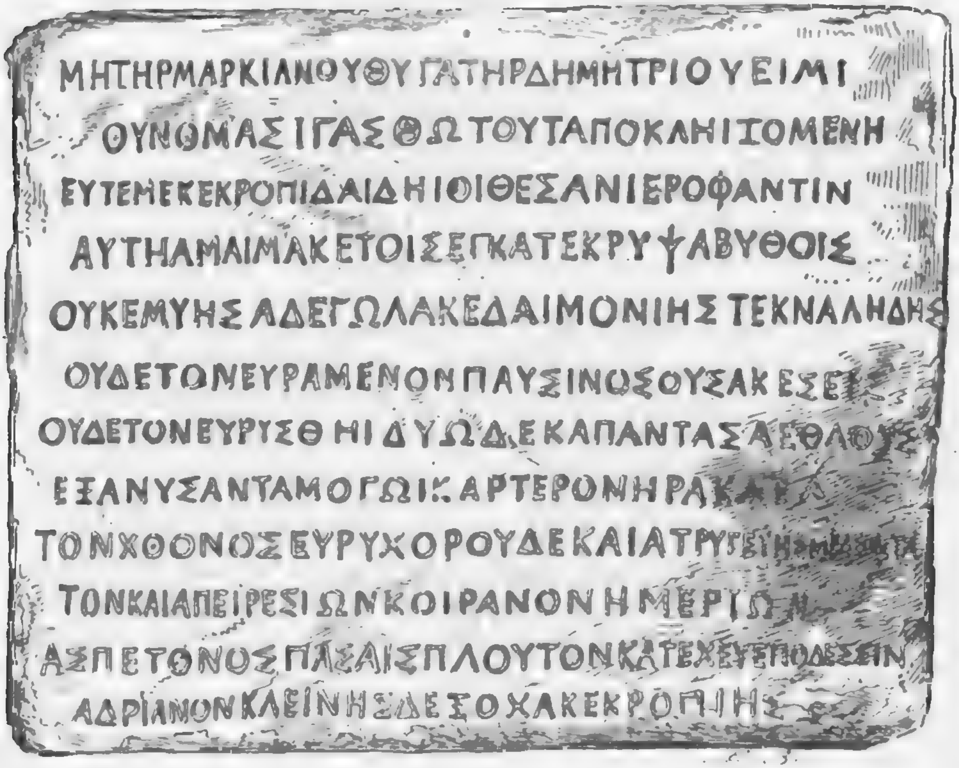
(1) Σπουδαιότατον ἔργον τοῦ Ἀδριανοῦ, συνδεόμενον μετὰ τῆς κτίσεως τοῦ ναοῦ τοῦ Πανελληνίου Διός, ἦτο ἡ ἵδρυσις τῶν πανελληνίων ἀγώνων, ὧν μετεῖχον πάντες οἱ ἐντεῦθεν καὶ ἐκεῖθεν τοῦ Αἰγαίου οἰκοῦντες Ἕλληνες, συγκροτοῦντες ἐνταῦθα «σύνοδον Πανελλήνων», ἔχοντες ταμεῖον διευθυνόμενον ὑπὸ τῶν «Ἑλληνοταμιῶν», καὶ ἱερέα «Ἑλλαδάρχην, ὅς ἦν καὶ ἱερεὺς τοῦ Ἀδριανοῦ ὡς θεοῦ λατρευομένου». Οὗτος ἵδρυσεν ἐν Ἀθήναις νέον κέντρον ἑλληνικῆς ἑνότητος πρὸς τῷ ἐπὶ τοῦ Αὐγούστου μεταρρυθμισθέντι ἀμφικτιονικῷ συνεδρίῳ καὶ πρὸς τῷ ἐπίσης ἐπὶ Αὐγούστου συσταθέντι συνεδρίῳ τῶν «Πανελλήνων» τῆς Ἀχαΐας, τῷ συνερχομένῳ κατ' ἔτος ἐν Ἄργει.

«Αἵδ' εἴσ' Ἀθῆναι, Θησέως ἡ πρὶν πόλις»· ἐπὶ δὲ τὸ πρὸς τὸν Ἰλισὸν μέτωπον «Αἵδ' εἴσ' Ἀδριανοῦ, οὐχὶ Θησέως πόλις». Ἐκεῖ δὲ οὐ μακρὰν τῆς ἀψῖδος ἐκείνης αἴρουσιν ἄχρι τοῦδε τὴν μεγαλοπρεπῆ αὐτῶν κεφαλὴν πεντεκαίδεκα κίονες, καὶ περὶ αὐτοὺς ὑφίσταται μέρος τῶν θεμελίων τειχῶν τοῦ περιβόλου, λείψανα ταῦτα πάντα, τὰ μόνα περιλιπόμενα, τοῦ Ὀλυμπιείου, ὅπερ ἦν τὸ κάλλιστον τῆς Ἀδριανουπόλεως ἐκείνης κόσμημα, ναὸς κολοσσιαῖος, περιοχὴν ἔχων τεσσάρων σταδίων καὶ περιστύλιον κιόνων ἑκατὸν εἴκοσι τεσσάρων, ὃν ὁ Ἀδριανός, 650 περίπου ἔτη ἀφ' ἧς ὁ Πεισίστρατος ἔθηκε τὰ θεμέλια αὐτοῦ, ἀπετελείωσε καὶ ἀφιέρωσεν εἰς τὸν μέγιστον τῶν θεῶν. Ἐν τῷ ναῷ τούτῳ ἵσταντο πολυάριθμοι θεῶν εἰκόνες, ἐν αἷς διέπρεπε τὸ τοῦ Διὸς μέγα ἄγαλμα, πεποιημένον ἐξ ἐλέφαντος καὶ χρυσοῦ· ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἀνδριάντες πολλοί, «ἀπὸ γὰρ πόλεως ἑκάστης εἰκὼν βασιλέως Ἀδριανοῦ ἀνάκειται»· τὰ δὲ ἐγκαίνια τοῦ ἱεροῦ ἐπανηγυρίσθησαν πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ λόγου ὃν ἐξεφώνησεν ὁ περιβόητος σοφιστὴς Πολέμων, περὶ οὗ ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Ἐξηγεῖται λοιπὸν ἡ τῶν Ἀθηναίων εὐγνωμοσύνη πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τοῦτον ἡ διὰ ποικίλων τρόπων ἐκδηλωθεῖσα. Ὅπως ἄλλοτέ ποτε ἔπραξαν πρὸς Ἀντίγονον καὶ Δημήτριον, οὕτω καὶ ἤδη προσέθηκαν εἰς τιμὴν τοῦ Ἀδριανοῦ φυλὴν νέαν εἰς τὰς προϋπαρχούσας ἀττικὰς φυλάς, ἣν ἐκάλεσαν «Ἀδριανίδα», καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ ἔστησαν μεταξὺ τῶν εἰκόνων τῶν ἐπωνύμων ἡρώων, ἤτοι τῶν ἡρώων ἀφ' ὧν ἐπωνομάζοντο αἱ φυλαί, καὶ νέαν ἔταξαν χρονολογίαν ἀρχομένην ἀπὸ τῆς πρώτης αὐτοῦ εἰς Ἀθήνας ἀφίξεως, καὶ Ὀλύμπιον αὐτὸν ἀπεκάλεσαν, καὶ Σωτῆρα, καὶ Κτίστην ἐν πολλαῖς ἐπιγραφαῖς.

Ἀλλὰ καὶ ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις ἐκόσμησεν ὁ Ἀδριανός. Ἐν Μεγάροις τὸν πρότερον ἐκ πλίνθου ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος ἐκ λίθου λευκοῦ ᾠκοδόμησεν. Εἰς Κόρινθον κατεσκεύασε λουτρὰ καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὰς κρήνας τῆς πόλεως ὕδωρ ἄφθονον ἐκ Στυμφάλου. Εἰς Μαντίνειαν ἤγειρε ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, καὶ ναὸν τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς Ἄβας τῆς Φωκίδος, καὶ εἰς Ὑάμπολιν τῆς αὐτῆς Φωκίδος στοάν· κατέστησε τὴν μεταξὺ Μεγάρων καὶ Κορίνθου δύσβατον ὁδὸν εὐρύχωρον ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε δύο ἅρματα ἀντιπροαγόμενα ἠδύναντο νὰ διέλθωσι δι' αὐτῆς. Ἐπὶ πᾶσι, φαίνεται ὅτι ἰδίως εὐηργέτησε τὰς εἰς τὸ ἀχαϊκὸν συνέδριον τελούσας πόλεις, διότι αὗται ἀνέθεσαν ἐν Ὀλυμπίᾳ ἀνδριάντα αὐτοῦ ἐκ λίθου παρίου.

Ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω μεταξὺ τῶν σοφιστῶν οὓς ἐτίμησεν ὁ Ἀδριανὸς τὸν Ἡρώδην τὸν ἀττικόν. Τότε τῳόντι ἤρχισε τὸ στάδιον αὐτοῦ ὁ πολυθρύλητος ἐκεῖνος Ἀθηναῖος, τοῦ ὁποίου αἱ πράξεις ὑπῆρξαν ἐνάμιλλοι τῆς μεγαλοπρεπείας τῶν ἐπιφανεστάτων μοναρχῶν, τὸ δὲ ὄνομα συνδέεται στενῶς μὲ τὴν ὅλην κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τύχην τῆς Ἑλλάδος. Ὁ Ἡρώδης, ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς εὐπορίας καὶ τῆς δυνάμεως, ἐφημίζετο ὡς ἀπόγονος τοῦ Κίμωνος καὶ τοῦ Μιλτιάδου, τοῦ Θησέως καὶ τοῦ Κέκροπος, τοῦ Αἰακοῦ καὶ τοῦ Διός. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι δὲν ἦτο μὲν ὅλως εὐτελὴς ὁ οἶκος αὐτοῦ, διότι ὁ τοῦ Ἡρώδου πάππος εἶχε κατηγορηθῆ ἐπὶ βουλεύματι τυραννίδος, ἀλλ' ἤθελε πιθανώτατα παρέλθει ἀκατονόμαστος, ἐὰν ὁ πατὴρ Ἰούλιος ὁ ἀττικὸς δὲν εὕρισκε κατὰ τύχην θησαυρὸν ἀκαταμέτρητον ἔν τινι αὐτοῦ οἰκίᾳ παρὰ τὸ θέατρον. Κατὰ τὸν νόμον μέρος τοῦ πλούτου τούτου ἀνῆκεν εἰς τὸν αὐτοκράτορα· ὅθεν ὁ Ἀττικὸς ἔσπευσε νὰ ἀναγγείλῃ τὸ εὕρημα εἰς τὸν τότε βασιλεύοντα Νερούαν, τὸν διάδοχον τοῦ Δομιτιανοῦ, τοῦ δὲ Τραϊανοῦ προκάτοχον. 96-98. «Θησαυρόν, ὦ βασιλεῦ, ἐπὶ τῆς ἐμαυτοῦ οἰκίας εὕρηκα, ἔγραψεν ὁ Ἀττικὸς πρὸς τὸν Νερούαν, τί οὖν περὶ αὐτοῦ κελεύεις;», ὁ δὲ καλὸς κἀγαθὸς Νερούας μὴ θέλων νὰ στερήσῃ ἕνα τῶν ὑπηκόων τοῦ δώρου δι' οὗ

εὐηργέτησεν αὐτὸν ἡ τύχη, «χρῷ οἷς εὗρες», ἀπεκρίθη. Ὁ Ἀθηναῖος δὲν ηὐχαριστήθη εἰς τὴν πρώτην ταύτην ἀπάντησιν καὶ παρέστησε τῷ βασιλεῖ ὅτι ὁ θησαυρὸς εἶναι πολὺς δι' αὐτόν· «παραχρῷ τῷ ἑρμαίῳ», ἀπεκρίθη πάλιν ὁ αὐτοκράτωρ, «σὸν γάρ ἐστι». Πῶς εὑρέθη τότε εἰς Ἀθήνας τοσοῦτο πλῆθος ἀργυρίου ἄδηλον· ἴσως ὁ εὐτυχὴς Ἀττικὸς

Ἐπίγραμμα ἐπὶ τῇ μυήσει τοῦ Ἀδριανοῦ εἰς τὰ Ἐλευσίνια

συνέπεσε νὰ καταστῇ κύριος τοῦ χώρου ὅπου πρὸ δύο περίπου ἑκατονταετηρίδων ὁ Ἀθηνίων εἶχε πληρώσει φρέατα ὅλα χρημάτων προελθόντων ἐκ τῶν παρ' αὐτοῦ γενομένων ἀπείρων δημεύσεων. Ὁπωσδήποτε δ' Ἰούλιος ὁ ἀττικὸς ηὔξησεν ἔπειτα ἔτι μᾶλλον τὴν περιουσίαν διὰ τῆς μεγάλης προικὸς ἣν ἀπὸ τῆς συζύγου ἔλαβε, καί, ἀφοῦ ζῶν πολυειδῶς εὐηργέτησε τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, ἀποθανὼν κατέλιπε διὰ διαθήκης εἰς ἕνα ἕκαστον τῶν συμπολιτῶν ἐτήσιον κληροδότημα μιᾶς μνᾶς. Ἡ μνᾶ, ὡς γνωστόν, εἶχε δραχμὰς ἀττικὰς ἑκατόν, ὥστε ἂν ὑπολογίσωμεν κατὰ μέσον ὅρον τὸν ἀριθμὸν τῶν πολιτῶν Ἀθηναίων κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς 6.000, τὸ ἐτήσιον κληροδότημα τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν διαθήκην τοῦ Ἰουλίου τοῦ ἀττικοῦ, ἔμελλε νὰ πληρώνεται εἰς τοὺς συμπολίτας ἀνέβαινεν εἰς τὸ ὑπέρογκον ποσὸν τῶν 600.000 ἀττικῶν δραχμῶν. Ἐπεμελήθη δὲ ἰδιαζόντως τῆς ἀνατροφῆς τοῦ υἱοῦ Ἡρώδου, καλέσας ἐπὶ τούτῳ δι' ἀμοιβῶν ἁδρῶν τοὺς ἐνδοξοτάτους τῶν τότε σοφιστῶν. Καὶ ὁ μαθητὴς αὐτῶν ἀπέβη, ὡς εἴδομεν, εἷς τῶν δεινοτάτων ῥητόρων καὶ φιλοσόφων, ὅπως ἐνοεῖτο τότε ἡ ῥητορικὴ καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἐτιμήθη δὲ πολυειδῶς καὶ ὑπὸ τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν. Ἔτι ζῶντος τοῦ πατρός, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι καὶ πέντε, ὁ Ἡρώδης εἶχε διορισθῇ ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἔφορος τῶν κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐλευθέρων πόλεων. Ἡ πόλις τῆς Τρῳάδος ἐστερεῖτο τότε ὕδατος, ὅθεν

ὁ ἔφορος ἐζήτησε καὶ ἔλαβε παρὰ τοῦ βασιλέως ἑξακόσια τάλαντα πρὸς κατασκευὴν νέου ὑδραγωγείου. Ἀλλὰ τὸ ἔργον ἵνα συμπληρωθῇ ἀπήτησε δαπάνην ὑπερβαίνουσαν τὸν ἀρχικὸν ὑπολογισμὸν περὶ τὰ ἑκατὸν περίπου τάλαντα καὶ ἐπειδὴ οἱ ἄλλοι διοικηταὶ τῆς Ἀσίας δὲν ἤθελον νὰ καταβάλωσι τὴν ὑπέρβασιν ταύτην, λέγοντες ὅτι εἶναι ἄδικον νὰ καταδαπανῶνται τὰ εἰσοδήματα πεντακοσίων πόλεων εἰς τὰς κρήνας μιᾶς καὶ μόνης ἐξ αὐτῶν, ὁ γενναῖος τοῦ Ἡρώδου πατὴρ ἐχορήγησεν ἐξ ἰδίων τὸ περιπλέον ἐκεῖνο τῆς δαπάνης. Μετῆλθε δὲ ὁ Ἡρώδης καὶ τὸ τοῦ ὑπάτου ἀξίωμα ἐν Ρώμῃ τῷ 143 ἔτει, ἐπὶ Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, διότι καθὼς οἱ αὐτοκράτορες κατελάμβανον πολλάκις τὰ μέγιστα τῶν ἐν Ἀθήναις ἀξιωμάτων οὕτω συνέβαινε καὶ Ἕλληνές τινες, ἰδίως Ἀθηναῖοι, νὰ ἀναδεικνύωνται ὕπατοι τῆς ὅλης αὐτοκρατορίας. Ἀλλὰ τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς διήγαγεν ὁ Ἡρώδης ἐν Ἀθήναις καὶ εἰς τὰς λαμπρὰς ἐπαύλεις ἃς εἶχεν εἰς τὰ περίχωρα τῆς πόλεως, μάλιστα δὲ ἐν Μαραθῶνι, φιλοσοφῶν ἐνταῦθα καὶ ρητορεύων ἐν μέσῳ ἀπείρων σοφιστῶν, οἵτινες εὐχερῶς ἀνεγνώριζον τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πλουσίου καὶ ἐλευθερίου ἐκείνου συναδέλφου. Ἀθάνατον ὅμως κατέστησαν τὸ τοῦ Ἡρώδου ὄνομα τὰ πολυάριθμα κατασκευάσματα δι' ὧν ἐκόσμησε τὰς Ἀθήνας καὶ τὴν Ἑλλάδα ἅπασαν καὶ εἰς τὰ ὁποῖα ἠνάλωσε ποσὰ τῇ ἀληθείᾳ μυθώδη. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι εἶπον ὅτι ἔδωκεν ἐνίοτε δείγματα ἀλλοκότου γλισχρότητος. Ἀποθανόντος λ.χ. τοῦ πατρός, ἐπεχείρησε νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς πληρωμῆς τοῦ ὁρισθέντος ὑπ' ἐκείνου ἐτησίου κληροδοτήματος καὶ ἐπὶ τούτῳ συνεφώνησε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους νὰ δώσῃ εἰς ἕκαστον ἐφάπαξ μνᾶς πέντε· ἀλλ' ἔπειτα, ἀντὶ νὰ δώσῃ μετρητά, παρέδωκεν εἰς ἕκαστον τὰς ὁμολογίας τῶν διαφόρων χρεῶν ὅσα ὤφειλον πρὸς τὴν οἰκογένειάν του· ἐξ οὗ συνέβη τινὲς μὲν νὰ μὴ λάβωσιν ὀβολόν, τινὲς δὲ νὰ πληρωθῶσιν ἐλάχιστον μόνον περίσσευμα. Ἐντεῦθεν, ὅτε ὁ Ἡρώδης κατεσκεύασε τὸ λαμπρὸν ἐκ λίθου πεντελησίου στάδιον, τοῦ ὁποίου σῴζονται καὶ ἤδη ἐπέκεινα τοῦ Ἰλισοῦ ἴχνη, καὶ τὸ ὁποῖον ἔχον μῆκος ἑξακοσίων ποδῶν καὶ δυνάμενον νὰ περιλάβῃ ἅπαντα τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἀπετελέσθη εἰς ἔτη τέσσαρα, οἱ συμπολῖται αὐτοῦ ἀπεθαύμασαν μὲν τὸ ἔργον, ἀλλὰ παρετήρησαν ὅτι ὀρθῶς τῳόντι τὸ στάδιον τοῦτο ἐπωνομάσθη παναθηναϊκόν, διότι κατεσκευάσθη «ἐξ ὧν ἀπεστεροῦντο οἱ Ἀθηναῖοι πάντες». Ἀλλ' ἴσως ὁ Ἡρώδης ἐνόμιζε τὸ δαπανᾶν χρήματα αὐτοῦ εἰς κατασκευὴν ἔργων τὰ ὁποῖα ἅμα μὲν ἐκόσμουν τὰς πόλεις, ἅμα δὲ ἔτρεφον τοὺς ἐργαζομένους, λυσιτελέστερον τοῦ σιτίζειν τοὺς ἀργοὺς συμπολίτας. Τῶν ἔργων ἐκείνων ἡ λεπτομερὴς περιγραφὴ εἶναι πρόσφορος μᾶλλον εἰς εἰδικὴν βιογραφίαν τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν ἀρκούμεθα ἐνταῦθα εἰς βραχεῖάν τινα περὶ αὐτῶν σημείωσιν. Ὁ Ἡρώδης ἀφιέρωσεν εἰς τὴν μνήμην τῆς συζύγου αὐτοῦ Ρηγίλλης θέατρον ἢ Ὠδεῖον, τοῦ ὁποίου ἡ ὀροφὴ κατεσκευάσθη ἐκ κέδρου λαμπρῶς ἐξειργασμένης καὶ γεγλυμμένης. Τὸ Ὠδεῖον τοῦτο ἠγέρθη εἰς τὰς νοτιοδυτικὰς ὑπωρείας τῆς ἀκροπόλεως, διετέλεσε δὲ ἐπὶ αἰῶνας πολλοὺς ὑπὸ χωμάτων κεκαλυμμένον, μέχρις οὗ πρὸ τριάκοντα περίπου ἐτῶν ἐξεχώσθη καὶ ἀπεκάλυψεν ἡμῖν τὸ ἀρχαῖον αὐτοῦ σχῆμα, ἂν ὄχι τὴν πάλαι λαμπρότητα καὶ καλλονήν. Ἀλλὰ τί ταῦτα; Τὸ θέατρον ὅπερ ἤγειρεν ἐν Κορίνθῳ, τὰ πλούσια ἀναθήματα καὶ κοσμήματα ὅσα ἐκο-

Ἡρώδης ὁ Ἀττικός

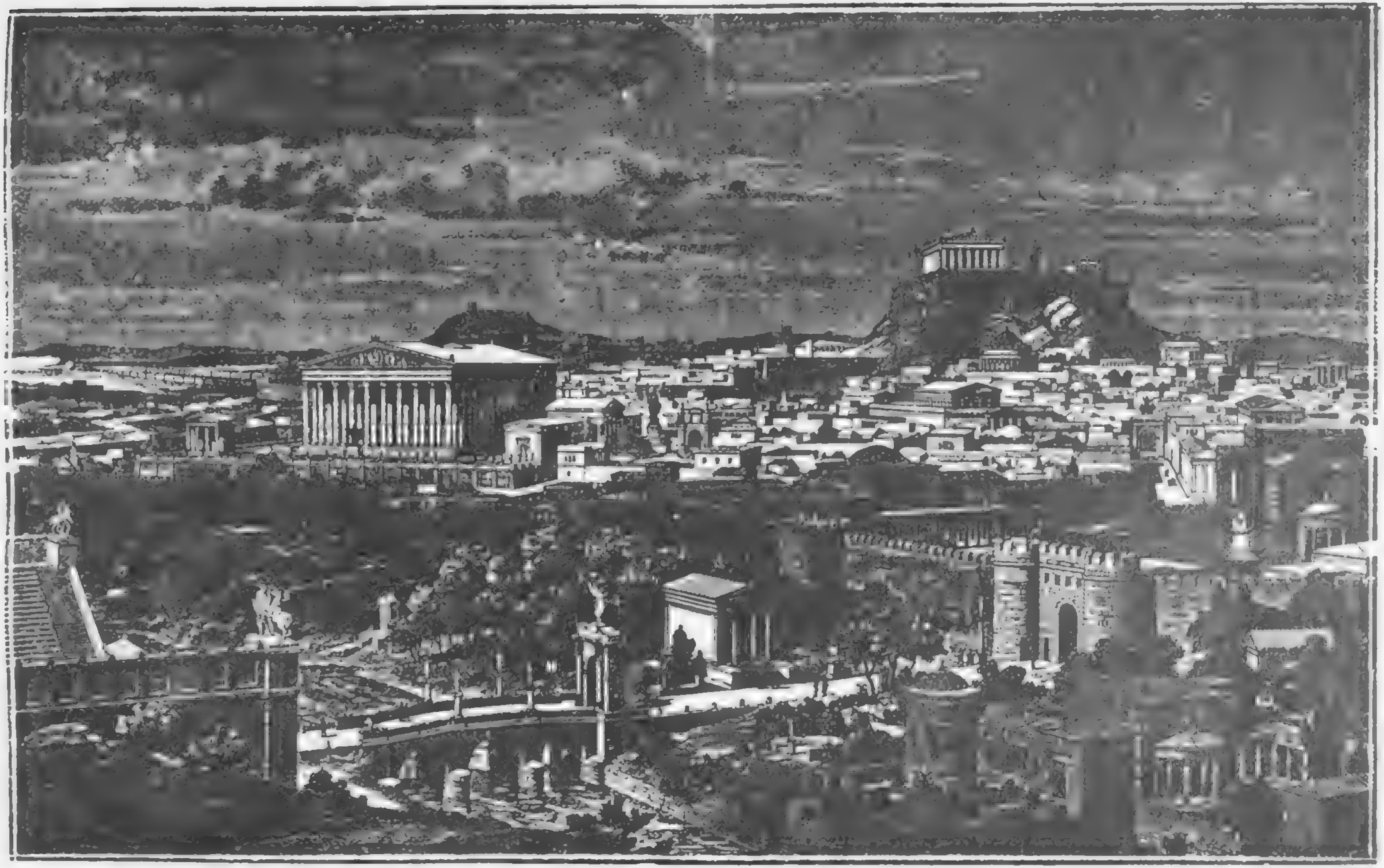
ρήγησεν εἰς τὸν ἐν Ἰσθμῷ ναὸν τοῦ Ποσειδῶνος, τὰ λουτρὰ τὰ ὁποῖα κατεσκεύασεν ἐν Θερμοπύλαις, δὲν ἴσχυσαν νὰ ἐξαντλήσωσι τοὺς θησαυροὺς καὶ τὴν ἐλευθεριότητα τοῦ ἀνδρός. Ἡ Ἰταλία, ἡ Ἤπειρος, ἡ Θεσσαλία, ἡ Εὔβοια, ἡ Βοιωτία, ἡ Πελοπόννησος ἔλαβον ἀλληλοδιαδόχως πολλὰς παρ' αὐτοῦ εὐεργεσίας. Αἱ δὲ ἐνταῦθά τε καὶ ἐν Ἀσίᾳ ἑλληνίδες πόλεις διὰ πολυαρίθμων ἐπιγραφῶν ἐδήλωσαν τὴν πρὸς αὐτὸν εὐγνωμοσύνην, ἀποκαλοῦσαι τὸν Ἡρώδην προστάτην αὐτῶν καὶ εὐεργέτην.

Θέατρον Ἡρώδου τοῦ Ἀττικοῦ ἐν Ἀθήναις

Ὁ Ἡρώδης ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν 76 ἐτῶν, ἐν Μαραθῶνι, κηδευθεὶς πανηγυρικῶς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων ἐν τῷ παρ' αὐτοῦ κατασκευασθέντι παναθηναϊκῷ σταδίῳ· ὥστε ἀναφανεὶς τὸ πρῶτον ἐπὶ Ἀδριανοῦ ἤκμασεν ἰδίως ἐπὶ τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Ἀντωνίνου τοῦ εὐσεβοῦς, τοῦ βασιλεύσαντος μέχρι τοῦ ἔτους 162, καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον τῆς βασιλείας τοῦ δευτέρου διαδόχου Μάρκου τοῦ Αὐρηλίου, ὅστις καὶ Ἀντωνῖνος φιλόσοφος ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐπονομάζεται. Οἱ δύο οὗτοι αὐτοκράτορες λογίζονται, διὰ τὰς ἀρετὰς αὐτῶν καὶ τὴν πολιτικὴν δεξιότητα, ὡς οἱ ἄριστοι τῶν ἡγεμόνων οὓς ἠξιώθη ποτὲ νὰ λάβῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Καὶ ἐν γένει μὲν λέγεται ὅτι ἐπὶ τῆς κυριαρχίας αὐτῶν ἐξαιρέτως ηὐδαιμόνησεν ἡ Ἑλλάς, ὁ δὲ τότε ζήσας σοφιστὴς Αἴλιος Ἀριστείδης βεβαιοῖ ὅτι ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτῶν ἅπασαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις εἰς νέαν προήχθησαν ἀκμήν, ὅτι ἄλλαι μὲν παρ' αὐτῶν, ἱδρύθησαν, ἄλλαι δὲ ηὐξήθησαν, ὅτι κήδονται περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτειῶν ὡς περὶ τῶν ἰδίων τροφέων καὶ ὅτι ἀνορθοῦσι μὲν τὰς πεπτωκυίας, νέμουσι δὲ ἐλευθερίαν καὶ αὐτονομίαν εἰς ἐκείνας αἵτινες πάλαι ποτὲ προΐσταντο τοῦ ἑλληνικοῦ, διοικοῦσι δὲ τὰς λοιπὰς διὰ πολλῆς ἐπιεικείας καὶ πρᾳότητος. Ὅθεν πᾶσαί εἰσι πλήρεις γυμνασίων, κρηνῶν, στοῶν, ναῶν, τεχνουργείων καὶ σχολῶν. Ἰδίως δὲ περὶ τῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην καταστάσεως τῶν Ἀθηνῶν πραγματευόμενος λέγει ὁ Ἀριστείδης· «καὶ πέπραγεν οὕτως ὥστε μὴ ῥᾳδίως ἄν τινα αὐτῇ τὰ ἀρχαῖα ἀντὶ τῶν παρόντων συνεύξασθαι». Μερικώτερον ὅμως περὶ τῶν ὑπὸ τῶν δύο Ἀντωνίνων ὡς πρὸς τὴν Ἑλλάδα πραχθέντων ὀλίγα γνωρίζομεν. Κατὰ τὸν Παυσανίαν ὁ Ἀντωνῖνος ὁ πρεσβύτερος τὸ ἐν Ἀρκαδίᾳ Παλλάντιον πόλιν ἀντὶ κώμης ἐποίησε, καὶ ἔδωκεν εἰς τοὺς Παλλαντιεῖς αὐτονομίαν καὶ ἀτέλειαν φόρων· καὶ τοῦτο διότι, κατὰ τὰς μυθικὰς παραδόσεις, ἀρκαδικὴ ἀποικία ἐκ Παλλαντίου ὁρμήσασά ποτε καὶ παρὰ τὸν Τίβεριν ποταμὸν κατασταθεῖσα ἀπετέλεσε μέρος τῆς πόλεως Ῥώμης. Ὁ δὲ Μᾶρκος Αὐρήλιος, ὅστις παντάπασι σχεδὸν ἐξελληνίσθη γράψας εἰς τὴν γλῶσσαν ἡμῶν τὰς ἀρχὰς τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας, ὅσας ἐσπούδασε καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν εἰς τὸν πραγματικὸν βίον ἐφήρμοσεν, ἐπεχείρησεν ἐνταὐτῷ νὰ ὀργανώσῃ ἐπὶ τὸ τελειότερον τὰς ἐν Ἀθήναις σχολάς.

Τὸ ἀξιόλογον τοῦ τῶν ἀκροάσεων ἄθροισμα, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει πανεπιστήμιον, συνέκειτο, μάλιστα ἀφ' ἧς ἐρρυθμίσθη ὑπὸ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου ἐκ δύο, καθὼς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, σχολῶν, τῆς φιλοσοφικῆς καὶ τῆς σοφιστικῆς. Καὶ ἡ μὲν φιλοσοφικὴ περιελάμβανεν ἰδίως τὴν διδασκαλίαν τῶν τεσσάρων ἐπισημοτάτων

"Ορη τῆς Ἀργολίδος · Χερσόνησος Μουνιχία · Νῆσος Σαλαμίς · Πειραιεύς · Μακρὰ τείχη · Μουσεῖον · Ὀλυμπιεῖον · Γέφυρα τοῦ Ἰλισσοῦ · Πνύξ · Πύλη τοῦ Ἀδριανοῦ · Στοὰ τοῦ Ὀλυμπιείου · Ναὸς τῆς Ἀφροδίτης · Παρθενών · Πρόμαχος Ἀθηνᾶ · Ἐρέχθειον · Θέατρον τοῦ Ἡρώδου · Θέατρον τοῦ Διονύσου · Ἀκρόπολις · Ὠδεῖον τοῦ Περικλέους · Πύλη τῆς πόλεως, οἰκία ἐξοχική · Ὄρος Κορυδαλλός · Πρυτανεῖον · Ναὸς τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας · Δελφίνιον

ΑΙ ΑΘΗΝΑΙ ΕΠΙ ΑΔΡΙΑΝΟΥ

ἀρχαίων αἱρέσεων, Στωικῶν, Πλατωνικῶν, Περιπατητικῶν καὶ Ἐπικουρείων· ἡ δὲ σοφιστικὴ ἰδίως τὴν ῥητορικὴν καὶ τὴν πολιτικήν, ἤτοι τὴν νομικὴν ἐπιστήμην. Τὰ δὲ κατὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, τὴν μαθηματικήν, τὴν ἱστορίαν καὶ αὐτὴν τὴν ἰατρικὴν ὑπήγοντο ἐν μέρει μὲν εἰς τὴν μίαν σχολὴν ἐν μέρει δὲ εἰς τὴν ἄλλην. Ἐνῷ λοιπὸν ἐν τῷ πραγματικῷ βίῳ φιλόσοφοι καὶ σοφισταὶ συνεχέοντο καὶ ἐταυτίζοντο, ὡς εἴδομεν, ἐν τῇ ἐπισήμῳ τῶν σχολῶν γλώσσῃ ἡ φιλοσοφία διεκρίνετο ἔτι ἀπὸ τῆς σοφιστικῆς, διότι ἡ φιλοσοφικὴ σχολὴ κύριον σκοπὸν εἶχε τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχαίων αἱρέσεων καὶ οὐχὶ τὰς παρερμηνείας αὐτῶν καὶ διαστροφὰς εἰς ἃς ἐξώκελλον οἱ σοφισταί, σφετεριζόμενοι τούτου ἕνεκα τὸ τοῦ φιλοσόφου ὄνομα. Οἱ ἀνώτεροι καὶ ὑπὸ τοῦ δημοσίου μισθούμενοι *θρόνοι* (σήμερον ἠθέλομεν εἰπεῖ καθέδραι) ἦσαν ἕξ, τέσσαρες εἰς τὴν φιλοσοφικὴν σχολήν, ἀνὰ εἷς δι' ἑκάστην τῶν αἱρέσεων, καὶ δύο εἰς τὴν σοφιστικήν. Ἐκτὸς ὅμως τούτων ὑπῆρχον καὶ πολλοὶ ἄλλοι εἰς ἀμφοτέρας τὰς σχολὰς διδάσκαλοι, ἀνάλογοι, ὡς φαίνεται, πρὸς τοὺς σημερινοὺς ὑφηγητάς. Καὶ οἱ μὲν προϊστάμενοι τῶν τεσσάρων φιλοσοφικῶν αἱρέσεων καθηγηταὶ ἐκαλοῦντο ἰδίως *σχόλαρχοι*, οἱ δὲ τῆς σοφιστικῆς σχολῆς, καθὸ ἐπισημότεροι τῶν ἄλλων, ὠνομάζοντο *προεστῶτες τῆς νεότητος*. Ἐπὶ πᾶσι τῆς μὲν φιλοσοφικῆς σχολῆς προΐστατο ἄρχων ὀνομαζόμενος *ἔφορος*, ἐκ δὲ τῶν δύο θρόνων τῆς σοφιστικῆς ὁ μέν, καθὸ ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος μισθούμενος, ἔφερε τὴν ἐπωνυμίαν τοῦ *βασιλικοῦ θρόνου* (1), ὁ δέ, καθὸ ὑπὸ τῆς πόλεως συντηρούμενος, ἐλέγετο *πολιτικὸς θρόνος*· καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου προϊστάμενος προΐστατο ἐνταὐτῷ τῆς ὅλης σοφιστικῆς σχολῆς (2). Εἰδικῶς δὲ διωρισμένος ἀμφοτέρων τῶν σχολῶν ἄρχων δὲν ἀναφέρεται.

Πρὸ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ὅτε καὶ κατὰ τὰ λοιπὰ ὅλως διάφορος ὑπῆρχεν ὁ τῆς δημοσίας παιδεύσεως ὀργανισμός, ὁ διάδοχος πάσης καθέδρας διωρίζετο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ τοῦ προκατόχου· πολλάκις ὅμως προεχειρίζετο καὶ κατ' ἐκλογὴν τῶν συγκροτούντων ἅπασαν τὴν σχολήν. Ὁ δὲ τοιουτοτρόπως διοριζόμενος εἶχε μόνος τὸ δικαίωμα νὰ διδάσκῃ ἐν τῷ ὑπ' αὐτοῦ κατεχομένῳ διδακτικῷ καταστήματι, τὸ ὁποῖον ὠνομάζετο *διατριβή*· ἀλλ' οἱ θέλοντες νὰ διδάξωσι μὴ ὑποβαλλόμενοι εἰς ἀρχὴν ἀλλοτρίαν ἠδύναντο ἀκωλύτως νὰ ἱδρύσωσιν ἰδίας σχολάς. Ἡ πόλις τότε δὲν ἀνεμιγνύετο παντάπασιν εἰς ταῦτα πάντα. Ἅπαξ μόνον, ἐπὶ Δημητρίου τοῦ Πολιορκητοῦ, ὅστις δὲν διέκειτο φιλικῶς πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ὁ ἐκ Σουνίου Σοφοκλῆς ἐπέτυχε τὴν ἐπικύρωσιν νόμου δι' οὗ ἀπηγορεύθη ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἡ ἄνευ τῆς ἀδείας τῆς βουλῆς καὶ τοῦ δήμου ἵδρυσις ἐκπαιδευτικοῦ καταστήματος, Τότε ὅμως ἀπεδήμησαν ἐκ τῆς πόλεως ἅπαντες οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις δὲ ὁ Θεόφραστος μετὰ τῶν δισχιλίων αὐτοῦ φοιτητῶν, ὥστε κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος, ἐπὶ τῇ προτάσει Φίλωνος, ἑτέρου μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ νόμος ἐκεῖνος ἀνεκλήθη, ὁ δὲ πρωτουργὸς αὐτοῦ κατεδικάσθη εἰς χρηματικὴν ποινὴν πέντε ταλάντων, ἤτοι 30.000 ἀττικῶν δραχμῶν. Ἀλλ' εἰς τοὺς μεταγενεστέρους περὶ ὧν ὁμιλοῦμεν ἐνταῦθα ἅπαντες οἱ ἀπὸ τοῦ δημοσίου ταμείου μισθούμενοι

(1) Ὁ θρόνος οὗτος λέγεται καὶ «θρόνος ἐπὶ ταῖς (ἐκ βασιλέως) μυρίαις», διότι μύριαι δραχμαί, ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος διδόμεναι, ἦσαν ὁ μισθὸς τοῦ κατέχοντος τὸν θρόνον· ἐνῷ ὁ τοῦ πολιτικοῦ θρόνου ἐλάμβανε τάλαντον, ἤτοι 6 χιλ. δραχμάς.

(2) Τὰ περὶ τούτου δὲν εἶναι σαφῶς γνωστά. Ἰδ. Φιλοστ. Β. Σοφιστῶν 2· «Προύστησε δὲ τῆς τῶν Ἀθηναίων νεότητος (Ἡρώδης ὁ σοφιστὴς ὁ κατέχων τὸν βασίλειον θρόνον) . . . καὶ οὐ τοῦτό που λόγου ἄξιον, οὐδὲ γὰρ πάντες οἱ ἐπιβατεύοντες τὸν θρόνον τοῦτον λόγου ἄξιοι, ἀλλ' ὅτι τοὺς μὲν πλατωνίους καὶ τοὺς ἀπὸ τῆς στοᾶς καὶ αὐτοῦ Ἐπικούρου προσέταξε Μᾶρκος Αὐρήλιος τῷ Ἡρώδῃ κρῖναι, τὸν δ' ἄνδρα τοῦτον ἀπὸ τῆς περὶ αὐτὸν δόξης αὐτὸς ἐπέκρινε τοῖς νέοις. . . .».

καθηγηταὶ διωρίζοντο συνήθως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος· κατ' ἐξαίρεσιν δ' ἐνίοτε ἀνετίθετο ὁ διορισμὸς εἴτε εἰς τὰς ψήφους τῶν ἀρίστων καὶ πρεσβυτάτων πολιτῶν εἴτε καὶ εἰς ἕνα μόνον ἐπιφανῆ πολίτην· καθὼς λέγεται, ἐπὶ παραδείγματος, ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἐπέτρεψέ ποτε τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἐφόρου τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς εἰς τὸν Ἡρώδην τὸν ἀττικόν.

Ὁ ἐτήσιος μισθὸς ἑκάστου τῶν τεσσάρων σχολάρχων τῆς φιλοσοφίας καὶ ὁ τοῦ βασιλικοῦ θρόνου τῆς σοφιστικῆς σχολῆς ἦτο ὡρισμένος εἰς δραχμὰς ἀττικὰς 10.000, ἰσοδυναμούσας πρὸς 60.000 τοὐλάχιστον σημερινῶν δραχμῶν· ὁ δὲ πολιτικὸς θρόνος εἶχεν ἐτήσιον μισθὸν ἓν τάλαντον, ἤτοι δραχμὰς ἀττικὰς 6.000. Ἀλλ' ὁ μισθὸς οὗτος, καίτοι ὄχι μικρός, δὲν ἦτο ἡ μόνη τῶν ἀνδρῶν ἀμοιβή. Ἐκτὸς τῆς **ἀτελείας** τὴν ὁποίαν οἱ καθηγηταὶ αὐτοδικαίως ἐνέμοντο, ἐπορίζοντο καὶ ἀπὸ τῶν διδάκτρων τῶν πολυαρίθμων αὐτῶν φοιτητῶν ποσὰ πολλάκις ὑπέρογκα. Ὁ Ἰούλιος ὁ ἀττικὸς ἐπλήρωσεν εἰς τὸν Σκοπελιανόν, διὰ τὴν περὶ τοὺς αὐτοσχεδίους λόγους ἐκπαίδευσιν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἡρώδου, τριάκοντα τάλαντα. Ὁ δὲ ἐφέσιος Λολιανός, διὰ νὰ λάβῃ τὴν ἄδειαν νὰ ἀκούσῃ τὰ μαθήματα τοῦ Ἀριστείδου καὶ τοῦ Ἀδριανοῦ, κατέβαλεν εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀνὰ 10.000 δραχμῶν ἀττικῶν· Καὶ ταῦτα μὲν ἦσαν βεβαίως ἐξαιρέσεις, ἀλλ' ὡς μετριώτατα ἀναφέρονται τὰ δίδακτρα Πρόκλου τοῦ ναυκρατίτου, καὶ ὅμως τὰ δίδακτρα ταῦτα συνεποσοῦντο εἰς ἑκατὸν δραχμὰς ἀττικὰς δι' ὅλην τὴν σειρὰν τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ. Ἐπειδὴ τὸ πλῆθος τῶν ὁμιλητῶν ἦτο συνήθως μέγα, δῆλον ὅτι οἱ διδάσκαλοι ἐκεῖνοι ἀπελάμβανον ἀπὸ τῶν διδάκτρων ποσὸν τοὐλάχιστον ἴσον τοῦ τακτικοῦ ἐτησίου αὐτῶν μισθοῦ.

Νόμισμα ἀναμνηστικὸν τῆς ἐν Ἑλλάδι περιοδείας τοῦ Ἀδριανοῦ

Οὕτω φιλάνθρωπον καὶ ἐπιεικὲς ὑπῆρξε τὸ πρὸς τὴν Ἑλλάδα πολίτευμα τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀπὸ τοῦ Νερούα μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου. Ἀλλὰ τὰ ἔθνη δὲν ἀναβιοῦσι δι' ἐξωτερικῆς προστασίας καὶ εὐεργεσίας. Καθὼς οὐδεμία τέχνη ἢ ἄλλη θεραπεία δύναται ἐπὶ πολὺ νὰ συγκαλύψῃ τῆς καλλίστης γυναικὸς τὴν ἀναπόδραστον παρακμήν, ὁμοίως ἡ Ἑλλάς, ὁσαδήποτε καὶ ἂν ἔλαβε παρὰ Τραϊανῶν καὶ Ἀδριανῶν καὶ Ἀντωνίνων ἐπικοσμήματα, ἐξηκολούθει οὐδὲν ἧττον μαραινομένη καὶ φθίνουσα. Τοῦ σοφιστοῦ Αἰλίου Ἀριστείδου τὰ περὶ τῆς τότε εὐδαιμονίας τῶν πατέρων ἡμῶν ἐγκώμια ἦσαν ἐν μέρει κολακεῖαι πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, ἐν μέρει δὲ πλάναι ἀνθρώπου μὴ βλέποντος εἰμὴ τὴν ἐπιφάνειαν τῶν πραγμάτων. Εἴδομεν τὴν ἠθικὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθε τὸ ἔθνος. Βέβαιον δὲ φαίνεται ὅτι καὶ ὑλικῶς περιῆλθεν εἰς τὴν ἐσχάτην ἀτονίαν καὶ ἔκλυσιν. Ναὶ μὲν ἠγέρθησαν ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας νέαι τινὲς λαμπραὶ πόλεις, ἡ Κόρινθος, αἱ Πάτραι, ἡ Νικόπολις, καί τινες μάλιστα τῶν ἀρχαίων, ὡς αἱ Ἀθῆναι, ἀπεζημιώθησαν μέχρι τινὸς δι' ἣν ἐκ διαλειμμάτων ἔπαθον φθοράν, ἀλλὰ τί ἦτο ἡ ἐπίδοσις τῶν εὐαρίθμων τούτων πόλεων ἀντιπαραβαλλομένη πρὸς τὴν ἐρημίαν τὴν ἐπελθοῦσαν εἰς τὸ πλεῖστον τῆς Στερεᾶς, τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν νήσων; Ἡ ἐν Φωκίδι πόλις τῶν Πανοπέων εἶχεν ἄλλοτε περίβολον ἑπτὰ σταδίων, ὁ δὲ Παυσανίας, ὁ περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα, ἤτοι ἐπὶ τῶν ἀγαθῶν αὐτοκρατόρων, λέγει περὶ τῆς πόλεως ταύτης τὰ ἑξῆς· «Στάδια δὲ ἐκ Χαιρωνείας εἴκοσιν ἐς Πανο-

πέας ἐστί, πόλιν Φωκέων, εἴ γε ὀνομάσαι τις πόλιν καὶ τούτους, οἷς γε οὐκ ἀρχεῖα, οὐ γυμνάσιόν ἐστιν, οὐ θέατρον, οὐκ ἀγορὰν ἔχουσιν, οὐχ ὕδωρ κατερχόμενον ἐς κρήνην, ἀλλ' ἐν στέγαις κοίλαις κατὰ τὰς καλύβας μάλιστα τὰς ἐν ὄρεσίν, ἐνταῦθα οἰκοῦσιν ἐπὶ χαράδρᾳ». Εἰς Θήβας δὲν εἶδεν ὁ Παυσανίας εἰμὴ τὰς ἑπτὰ πύλας καί τινας ναοὺς ἀντέχοντας τότε εἰσέτι εἰς τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπήνεγκον εἰς τὴν δυστυχῆ ἐκείνην πόλιν οὐ μόνον ὁ χρόνος, οὐ μόνον αἱ ἐμφύλιοι ἐπὶ τῆς αὐτονομίας ἔριδες, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας ἀδιάκοποι συμφοραί· ἡ κάτω πόλις ἦτο ἔρημος, οἱ δὲ ὀλίγοι περισωθέντες Θηβαῖοι κατῴκουν τὴν 'Ακρόπολιν, τὴν ὁποίαν οὐδὲ Καδμείαν ἤδη ἐκάλουν ἀλλὰ Θήβας. Ὅπως δὲ ἐν Φωκίδι καὶ Βοιωτίᾳ οὕτω καὶ ἐν 'Αττικῇ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ ὀλίγα εὗρεν ὁ Παυσανίας τὰ κατῳκημένα μέρη. Τὰ ὀνόματα τῶν πόλεων καὶ τῶν ἱερῶν ὅσων τὰ ἴχνη μόνον συνήντησε περιηγούμενος τὴν Ἑλλάδα εἰσὶν ἀναρίθμητα. 'Εκ τῶν νήσων αἱ πλεῖσται ἦσαν ἔρημοι. Εἰς Δῆλον δὲν εἶδεν ὁ Παυσανίας οὔτε ἕνα Δήλιον, ἀλλὰ μόνον τὸ στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα τὸ ὁποῖον ἔστελλον οἱ 'Αθηναῖοι εἰς φρουρὰν τοῦ ἱεροῦ. 'Επὶ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ὅστις γεννηθεὶς ἐν Προύσῃ τῆς Βιθυνίας, ἤκμασε περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης καὶ τὰς ἀρχὰς τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, τὰ δύο τρίτα τῆς Εὐβοίας ἦσαν κατοίκων ἔρημα· καὶ αἱ μεγάλαι δὲ καὶ πλούσιαι τῆς νήσου ἐκείνης πόλεις τοσαύτην ἔπαθον κατοίκων στέρησιν ὥστε τὰ μὲν πρὸ τῶν πυλῶν αὐτῶν ἀπέβησαν παντελῶς ἄγρια, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ ἐντὸς τῶν τειχῶν ἐσπείροντο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ εἰς βοσκὰς ζῴων μετεβλήθησαν. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι, κατὰ Πλούταρχον, ἐπὶ τῶν χρόνων, αὐτοῦ ἡ Ἑλλὰς σύμπασα δὲν ἠδύνατο νὰ δώσῃ τρισχιλίους ὁπλίτας, ὅσους πάλαι ποτὲ μόνη ἡ μικρὰ τῶν Μεγάρων πόλις ἔπεμψεν εἰς τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην κατὰ Περσῶν. Ὁποία πραγμάτων ἀλλοίωσις! «ἀλλ' οἱ λίθοι μᾶλλον ἐμφαίνουσι τὴν σεμνότητα καὶ τὸ μέγεθος τῆς Ἑλλάδος, καὶ τὰ ἐρείπια τῶν οἰκοδομημάτων», ἀνακράζει που ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος. Τὸ ἐμπόριον ἐξέλιπε παντάπασι καὶ ἐκ τῆς τότε σχετικῶς ἀκμαζούσης ἔτι Ῥόδου δύο μόλις πλοῖα ἐμπορικά, καὶ ταῦτα μικρά, ἐξεπέμποντο κατ' ἔτος εἰς Κόρινθον. 'Ενῷ δὲ ἡ γεωργία καὶ ἡ ἐμπορία ἦσαν εἰς τοιαύτην ὀλεθρίαν κατάστασιν, ἡ κοινωνία ἐξηκολούθει διάγουσα βίον πολυτελῆ, καί, μὴ δυναμένη ἐξ ἰδίων νὰ ἐπαρκῇ εἰς αὐτόν, κατέφευγεν εἰς δάνεια παρεχόμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὑπὸ ξένων κεφαλαιούχων, ἐπὶ τόκοις βαρυτάτοις, οἵτινες ἐπὶ τέλους, ὡς συνήθως συμβαίνει, ἐπροξένουν δεινὰς καταστροφάς. Ὁ Πλούταρχος ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγραφομένῃ «περὶ τοῦ μὴ δεῖν δανείζεσθαι» διέγραψεν ἡμῖν εἰκόνα θλιβερὰν τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπασχεν ὁ τόπος ἀπὸ τῶν τοκογλύφων ἐκείνων. «Ὡς δὲ Δαρεῖος ἐπὶ τὰς 'Αθήνας ἔπεμψε Δᾶτιν καὶ 'Αρταφέρνην, λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ συνετὸς Χαιρωνεύς, ἐν ταῖς χερσὶν ἁλύσεις ἔχοντας καὶ δεσμὰ κατὰ τῶν αἰχμαλώτων, παραπλησίως οὗτοι τῶν χειρογράφων καὶ συμβολαίων ὥσπερ πεδῶν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα κομίζοντες ἀγγεῖα μεστὰ τὰς πόλεις ἐπιπορεύονται καὶ διελαύνουσι, σπείροντες οὐχ ἥμερον καρπόν, ὡς ὁ Τριπτόλεμος, ἀλλ' ὀφλημάτων ῥίζας πολυπόνους καὶ πολυτόκους καὶ δυσεκλείπτους τιθέντες, αἳ κύκλῳ νεμόμεναι καὶ περιβλαστάνουσαι κάμπτουσι καὶ ἄγχουσι τὰς πόλεις».

Ταῦτα μαρτυροῦσιν ὅτι ὅλαι αἱ εὐεργεσίαι πολλῶν αὐτοκρατόρων, καὶ ἰδίως τῶν αὐτοκρατόρων τῆς β' ἑκατονταετηρίδος, δὲν ἴσχυσαν νὰ περιποιήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὄχι ἠθικήν τινα ἀναβίωσιν ἀλλ' οὐδὲ ὑλικὴν ἀναψυχὴν ἀποχρῶσαν. Καὶ ἔπειτα, ἄν τινες τῶν δυναστῶν ἐκείνων ἐκόσμησάν τινας τῶν πόλεων, ἄλλοι ἐγύμνωσαν τὴν Ἑλλάδα ἀνηλεῶς. Αὕτη τῶν ἑλληνικῶν μνημείων ἡ σύλησις ἤρχισεν ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Ῥωμαίων περιπλοκῆς εἰς τὰ πράγματα ἡμῶν. Ἤδη ὁ Τίτος Κοΐντιος Φλαμινῖνος, ὁ κατα-

τροπώσας Φίλιππον τὸν προτελευταῖον τῆς Μακεδονίας βασιλέα, μετέφερεν εἰς Ρώμην πολλοὺς ἐκ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ πόλεων ἀνδριάντας καὶ πλεῖστα ἄλλα κοσμήματα. Καὶ ὁ μὲν Φολούιος Νοβίλιωρ, ὁ τὸν ναὸν τῆς Ἀμβρακίας ληστεύσας, κατεδικάσθη, ἐπὶ τῇ αἰτήσει τῶν Ἀμβρακιωτῶν, εἰς ἀποκατάστασιν τῆς ζημίας. Ἀλλὰ μετὰ τὴν ὑπὸ Μομμίου ἅλωσιν τῆς Κορίνθου (1) καὶ τὰς ἐν Ἀσίᾳ ἐκστρατείας τῶν ρωμαίων στρατηγῶν ἐπληρώθη ἡ Ρώμη ἑλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων παντὸς εἴδους. Τὸ παράδειγμα τοῦτο ἐμιμήθη, μετὰ τὸν μιθριδατικὸν πόλεμον, ὁ Σύλλας, μετακομίσας εἰς Ρώμην πρὸς τοῖς ἄλλοις τοὺς κίονας τοῦ ἐν Ἀθήναις ναοῦ τοῦ Ὀλυμπίου Διὸς ἵνα κοσμήσῃ δι' αὐτῶν τὸν ἐν Καπιτωλίῳ ναόν· οἱ δὲ περὶ αὐτὸν ὅμοια ἔπραξαν ἀφαιρέσαντες τὰς ἀσπίδας τὰς ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Ἐλευθερίου Διός. Τότε ὡσαύτως ἀφηρέθη ἐκ τοῦ ναοῦ τῆς Ἀθηνᾶς, ὅστις ὑπῆρχε πλησίον τῶν ἐν Βοιωτίᾳ Ἀλαλκομενῶν, τὸ ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς. Μετά τινας δὲ ἐνιαυτούς, ὅτε ἀνῳκοδομήθη ἡ Κόρινθος ἐπὶ Ἰουλίου Καίσαρος, οἱ αὐτόθι πεμφθέντες ρωμαῖοι ἄποικοι «τὰ ἐρείπια κινοῦντες καὶ τοὺς τάφους συνανασκάπτοντες, κατὰ τὸν Στράβωνα, εὕρισκον ὀστράκινα τορεύματα παμπληθῆ, πολλὰ δὲ καὶ χαλκώματα· θαυμάζοντες δὲ τὴν κατασκευὴν οὐδένα τάφον ἀσκευώρητον εἴασαν, ὥστε εὐπορήσαντες τῶν τοιούτων καὶ διατιθέμενοι πολλοῦ νεκροκορινθίων ἐπλήρωσαν τὴν Ρώμην· οὕτω γὰρ ἐκάλουν τὰ ἐκ τῶν τάφων ληφθέντα, καὶ μάλιστα τὰ ὀστράκινα. Κατ' ἀρχὰς μὲν οὖν ἐτιμήθη σφόδρα ὁμοίως τοῖς χαλκώμασι τοῖς κορινθιουργέσιν, εἶτ' ἐπαύσαντο τῆς σπουδῆς, ἐκλιπόντων τῶν ὀστράκων καὶ οὐδὲ κατωρθωμένων τῶν πλείστων».

Ἐξηκολούθησαν δὲ τοιαῦτα ἢ παραπλήσια γινόμενα ἐπί τινων ἐκ τῶν πρώτων αὐτοκρατόρων. Αὐτὸς ὁ Αὔγουστος, ὁ τοσοῦτον ἐπιεικῶς πρὸς τὴν Ἑλλάδα προσενεχθείς, ἀφῄρεσεν ἀπὸ τῆς ἐν Ἀρκαδίᾳ Τεγέας, πρὸς τοῖς ἄλλοις, τὸ ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Ἀλέας ἐλεφάντινον ἄγαλμα τῆς θεᾶς, ἔργον τοῦ τεχνίτου Ἐνδοίου, ἵνα στήσῃ αὐτὸ εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ποιηθεῖσαν ἐν Ρώμῃ ἀγοράν. Ὡσαύτως μετεκομίσθησαν εἰς Ρώμην τὰ ἀγάλματα τῶν ἐν Φαραῖς καὶ ἐν Τριταίᾳ τῆς Ἀχαΐας ἱερῶν, ἂν καὶ ἄδηλον ἀκριβῶς πότε. Ὁ δὲ Καλιγόλας (37-41) καὶ ὁ Νέρων (54-68) ἐξετραχηλίσθησαν εἰς ἔτι δεινότερα ἀσεβήματα. Ὁ πρῶτος εἰς τοσοῦτον προέβη ἀφροσύνης ὥστε διέταξε νὰ ἀπαχθῶσιν εἰς Ρώμην ἐξ Ἑλλάδος αἱ λαμπρόταται τῶν θεῶν εἰκόνες καὶ ν' ἀποκεφαλισθῶσιν ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτὰς ἡ ἰδία αὐτοῦ κεφαλή. Ὁ πρώιμος αὐτοῦ θάνατος διεκώλυσεν, ὡς φαίνεται, κατὰ μέγα μέρος τοὐλάχιστον, τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ τερατώδους τούτου βουλεύματος. καὶ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Ὀλύμπιος Ζεύς, τὸ Φειδίου ἀριστοτέχνημα, ὅπερ ὁ Καλιγόλας ἤθελε νὰ μεταφέρῃ εἰς Ρώμην, ἔμεινε τότε ἀμετακίνητον εἰς Ὀλυμπίαν καὶ διεσώθη μέχρι τῆς 5 ἑκατονταετηρίδος, ὅτε, ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ Β', πυρποληθέντος τοῦ ἐν Ὀλυμπίᾳ ναοῦ συγκατεστράφη καὶ τὸ ἄγαλμα (2). Ἀλλ' ὁ πολυθρύλητος Ἔρως τοῦ Πραξιτέλους, τὸ Θεσπιέων καύχημα, ἀφιέρωμα δὲ τῆς ἐρωμένης τοῦ τεχνίτου Γλυκέρας, τὸ ὁποῖον ὁ Καλιγόλας προέφθασε νὰ μεταβιβάσῃ εἰς Ρώμην, ἀπεδόθη μὲν αὖθις εἰς τὸ ἱερὸν ὑπὸ

(1) Καὶ ἡ παντελὴς καταστροφὴ τῆς Κορίνθου ὑπὸ τοῦ Μομμίου (146 π. Χ.) ἡ κατὰ σχέδιον προδιαγεγραμμένον ἐκτελεσθεῖσα ἦτο, ὡς εἰκάζουσιν οἱ σπουδαῖοι ἐρευνηταί, ἔμπνευσις τῶν ἐν Ρώμῃ τραπεζιτῶν, μὴ ἀνεχομένων πόλιν ἑλληνικὴν ἐμπορικὴν πλουσίαν συγκεντροῦσαν ἐν ἑαυτῇ μεγάλα κεφάλαια χρηματικά.

(2) Τὸ ἄγαλμα τοῦτο μετηνέχθη, ὡς φαίνεται, ἐπὶ Θεοδοσίου Α' εἰς Κων]πολιν, ἔνθα διετηρήθη ἐπὶ πολλὰ ἔτη ἐν τῷ μεγάρῳ τοῦ συγκλητικοῦ Λαύσου καὶ κατεστράφη, ὡς φαίνεται, μετὰ 80 περίπου ἔτη (τῷ 476 π. Χ.) ἐν τῷ μεγάλῳ ἐμπρησμῷ τῷ καταστρέψαντι τὸ μέγαρον τοῦ Λαύσου· συγκατεστράφη δὲ μετὰ τῶν ἐν τῷ αὐτῷ μεγάρῳ διατηρουμένων ἀριστουργημάτων τέχνης; τῆς Ἥρας τῆς Σάμου καὶ τῆς Ἀθηνᾶς τῆς Λίνδου.

τοῦ διαδόχου αὐτοῦ Κλαυδίου, πάλιν ὅμως ἔπειτα ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ Νέρωνος καὶ διεφθάρη ὑπὸ πυρκαϊᾶς ἐν Ῥώμη ἔτι πρὸ τοῦ Παυσανίου. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ Θεσπιεῖς ἠγωνίσθησαν νὰ ἀντικαταστήσωσι κατὰ τὸ δυνατὸν τὸ θαῦμα ἐκεῖνο δι' ἄλλου Ἔρωτος, ὃν ἐποίησεν ὁ ἀθηναῖος Μηνόδωρος, τὸ ἔργον τοῦ Πραξιτέλους μιμούμενος· ἀλλ' ἡ μίμησις αὕτη πολὺ βεβαίως ἀπεῖχε τοῦ ἀπαραμίλλου πρωτοτύπου.

Ὁ ἀναγνώστης γινώσκει ἤδη ὅτι ὁ Νέρων, ἐκτὸς τῶν ἄλλων κακῶν ὅσα ἔπραξεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἀφήρεσεν ἐξ αὐτῆς καὶ πλεῖστα ἔργα τέχνης. Δύο ἄνδρες, ὁ Ἄκρατος καὶ ὁ Σεκοῦνδος Καρίνας, ἐξεπίτηδες ἀπεστάλησαν εἰς τὴν Ἀσίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ἵνα ἁρπάσωσιν ἀπὸ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν ναῶν τὰς θεῶν εἰκόνας καὶ τὰ ἀναθήματα. Ἡ λεηλασία ἣν ἐπεχείρησαν οἱ ἄνδρες οὗτοι ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε οἱ κάτοικοι τοῦ Περγάμου, στασιάσαντες, διεκώλυσαν τὸν Ἄκρατον νὰ παραλάβῃ τὰς εἰκόνας τῆς πόλεως καὶ τὰ ἀγάλματα. Ἀλλ' εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα οὐδεμία, ὡς φαίνεται, ἐγένετο ἀντίστασις. Κατὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Παυσανίου ἐκ μόνων τῶν Δελφῶν ἀπήχθησαν τότε πεντακόσιαι θεῶν τε καὶ ἀνθρώπων εἰκόνες χαλκαῖ. Μεταξὺ τῶν ἀγαλμάτων ὅσα ἐξ

Ἡ Κεφαλὴ τοῦ Ἔρωτος τοῦ Πραξιτέλους

Ὀλυμπίας ἀφῃρέθησαν κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἰδίως ἀναφέρεται ὁ Ὀδυσσεύς, ὅστις ἀπετέλει μέρος τοῦ συμπλέγματος ἐκείνου τῶν ἐννέα ἡρώων ὅσοι διὰ κλήρου πρὸς τὸν Ἕκτορα ἐμονομάχησαι, συμπλέγματος τὸ ὁποῖον ἦτο ἔργον μὲν τοῦ αἰγινήτου Ὀνάτα, ἀφιέρωμα δὲ τοῦ κοινοῦ τῶν Ἀχαιῶν. Καὶ ἀπὸ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν πολλὰ ὡσαύτως ἀπήχθησαν. Τὸ δὲ οὐδὲν ἧττον θλιβερόν, εἷς τῶν ἀπεσταλμένων ἐκείνων, ὁ Καρίνας, ἦτο φιλόσοφος ἕλλην, ὅστις, καθὼς λέγει ὁ Τάκιτος, ρωμαῖος ἱστορικὸς περιώνυμος ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδι, εἶχε σπουδάσει κατὰ βάθος τὴν ἠθικήν, ἀλλ' ἵνα ὁμιλῇ περὶ αὐτῆς, οὐχὶ ἵνα ἀποβῇ χρηστότερος. Δὲν ἠρκοῦντο δὲ εἰς τὸ ν' ἁρπάζωσι τὰ ἀριστουργήματα οἱ Ρωμαῖοι, ἀλλ' ἠξίουν καὶ νὰ διορθώνωσιν αὐτά. Ὁ Νέρων λ. χ. διέταξε νὰ ἐπιχρυσώσωσιν εἰκόνα τινὰ χαλκῆν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἔργον θαυμαστὸν τοῦ Λυσίππου. Ἔπειτα ὅμως ἐπείσθησαν ὅτι, ἀντὶ νὰ καλλωπισθῇ ἡ εἰκών, ἐξ ἐναντίας ἀπέβαλε τὴν προτέραν χάριν. Ὅθεν ἐδέησε νὰ ἀφαιρεθῇ τὸ ἐπιχρύσωμα. Ἀλλὰ τότε διὰ τὴν ἀνεπιτηδειότητα τοῦ ἐργάτου ἔπαθε τὸ ἀριστοτέχνημα πολλὰ στίγματα. Μετ' οὐ πολὺ δὲ συνέβη καὶ ἕτερόν τι περὶ τὰ ἔργα τῆς τέχνης. Εἴδομεν ὅτι ὁ Καλιγόλας εἶχε διατάξει νὰ ἀποκεφαλισθῶσιν αἱ τῶν θεῶν εἰκόνες ἵνα ἐπιτεθῇ εἰς αὐτὰς ἡ ἰδία αὐτοῦ κεφαλή. Ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι διεπράττετο προχειροτέρα τις τῶν ἀνδριάντων μεταμόρφωσις· ἀφῃρεῖτο ἡ προτέρα ἐπιγραφή, ἐνεχαράσσετο ἀντ' αὐτῆς ἕτερον ὄνομα, καὶ τούτου γενομένου, «πέρας ἔχει τὸ τῆς τιμῆς, κατὰ τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον, καὶ λοιπὸν τέτευχε τῆς εἰκόνος ὁ δόξας ὑμῖν ἄξιος». Ὁ Παυσανίας καὶ ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος ἀναφέρουσι πολλὰ τοιαῦτα γεγονότα εἰς Ῥόδον, εἰς Κόρινθον καὶ εἰς τὴν Ἀττικήν. Ὁ Ὀρέστης λ. χ. ἐγίνετο Αὔγουστος· αἱ Μιλτιάδου καὶ Θεμιστοκλέους εἰκόνες μετεγράφοντο εἰς ρωμαῖον ἄνδρα ἢ θρᾶκα. Καὶ αὐτὰ τὰ τῶν θεῶν

ἀγάλματα δὲν διέφυγον τὰς τοιαύτας ἀλλοκότους μεταμφιέσεις. Ἐκ τούτων πάντων δηλοῦται ὅτι ὅλα τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ τοῦ Ἡρώδου τὰ νέα κατασκευάσματα δὲν ἴσχυσαν νὰ ἀναπληρώσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπήνεγκεν εἰς αὐτὴν ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία (1).

Ἀλλὰ μὴ εἴμεθα ἄδικοι· μὴ πλειότερον τοῦ δέοντος αἰτιώμεθα τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν. Ἂν ὁ πληθυσμὸς τῆς Ἑλλάδος ἠλαττώθη, ἂν τὸ ἐμπόριον ἐμαράνθη, ἂν ἡ γεωργία παρήκμασεν, ἂν οἱ ἄνθρωποι ἐπτώχευσαν, ἂν τὰ ἤθη ἐξηχρειώθησαν, ἂν ἡ θρησκεία περιεφρονήθη, ἂν οἱ σοφισταὶ ὑπερεπλεόνασαν, αἴτιοι τούτων πάντων δὲν ἦσαν οἱ Ρωμαῖοι μόνοι. Αἱ πλεῖσται τῶν συμφορῶν τούτων ἤρχισαν ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς αὐτονομίας, καὶ ἰδίως ἀπὸ τῶν τελευταίων αὐτῆς χρόνων, δὲν ἔπαυσαν δὲ ἔκτοτε προαγόμεναι καὶ κορυφούμεναι, κυρίως διότι αὐτοῦ τοῦ ἔθνους ἐξηράνθησαν πᾶσαι σχεδὸν αἱ ζωτικαὶ πηγαί. Δύο τινὰ μόνον διέσῳζεν ἔτι τότε τὸ ἔθνος· τὴν μεγάλην γλῶσσαν ἀλώβητον, μέχρι τινὸς δὲ καὶ τὰ ἀμετακίνητα μνημεῖα τῆς ἀρχαιότητος ἀκέραια. Τὴν γλῶσσαν οὐδ' ἐπεχείρησεν ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία νὰ καταπολεμήσῃ. Ναὶ μὲν ὑπῆρχόν τινες Ἕλληνες ἐκμανθάνοντες τὴν λατινικὴν ἀλλὰ τοῦτο μόνον ἵνα χρησιμεύσωσιν ὡς διερμηνεῖς, ἵνα μεταφράζωσι τὰ παραγγέλματα τῶν ἀνθυπάτων, τὰ ψηφίσματα τῆς συγκλήτου καὶ ἄλλα δημόσια ἔγγραφα, ὧν πολλὰ περιῆλθον οὕτως εἰς ἡμᾶς εἴτε μόνον ἐν τῷ ἑλληνικῷ κειμένῳ εἴτε δίγλωσσα. Καὶ τῶν ἐξ ἐπαγγέλματος δὲ λογίων τινὲς ἐξεμάνθανον τὴν λατινικήν, οἷον ὁ Πολύβιος, ὁ Διονύσιος ὁ Ἁλικαρνασσεύς, ὁ Πλούταρχος, ὁ Ἀππιανός. Τελευταῖον ἀναφέρονται καί τινες Ἕλληνες, ὀλίγιστοι, μόλις πέντε ἢ ἕξ, συγγράψαντες ἐν τῇ λατινικῇ, καὶ ἄλλοι πολλοὶ λαβόντες ρωμαϊκὰ ὀνόματα· ἀλλ' ἡ μεγάλη ἑλληνικὴ κοινωνία, αἱ πόλεις καὶ ὁ λαός, ἔμενον ὅλως ἀλλότριοι τῆς τῶν κρατούντων γλώσσης καὶ ἐξηκολούθουν λαλοῦντες καὶ γράφοντες τὸ πάτριον ἰδίωμα. Οἱ Ρωμαῖοι, καὶ ἂν ποτε συνέλαβον τὴν ἰδέαν νὰ ἐκλατινίσωσι τὴν Ἑλλάδα, ὅπως ἔπραξαν εἰς τὴν Ἱσπανίαν, εἰς τὴν Γαλατίαν καὶ εἰς τὰς παριστρίους χώρας, πρωιμώτατα βεβαίως ἐγκατέλειψαν τὴν πρόθεσιν ταύτην καὶ κατήντησαν αὐτοὶ ἐξ ἐναντίας νὰ προτιμῶσι τὴν ἑλληνικὴν τῆς ἰδίας αὐτῶν γλώσσης.

[« Ἀλλὰ καὶ τὴν Γαλατίαν καὶ τὴν Ἱσπανίαν καὶ τὰς ἄλλας χώρας, ἐν αἷς ἐπεκράτησεν ἡ λατινική, οὐδέποτε ἐβουλεύσαντο οἱ Ρωμαῖοι νὰ ἐκλατινίσωσιν, ὅπως οὐδέποτε συνέλαβον τοιαύτην ἐπιβολὴν περὶ Ἑλλάδος οὔτε ἠδύναντο νὰ συλλάβωσιν. Αἱ τοιαῦται ἐπιβολαὶ καὶ μέθοδοι τοῦ μεταποιεῖν ἔθνη καὶ λαούς, προϊόντα τῆς νῦν εὐρωπαϊκῆς

(1) Ἀλλὰ βανδαλισμοὶ πολλῷ χείρονες τῶν ὑπὸ τῶν Ρωμαίων γενομένων διαρπαγῶν ἐγένοντο ἐναντίον τῶν ἑλληνικῶν ἱερῶν καὶ μνημείων τῆς τέχνης ὑπ' αὐτῶν τῶν ἑλλήνων Αἰτωλῶν καὶ Μακεδόνων ἐν τοῖς πρὸς ἀλλήλους πολέμοις τῶν λαῶν τούτων. Οὕτως ὁ τῶν Αἰτωλῶν στρατηγὸς Σκίπας ἐν τῷ κατὰ Φιλίππου Γ' ἢ Ε' πολέμῳ εἰσελάσας εἰς Δῖον, ἐκλιπόντων τῶν κατοίκων τὴν πόλιν, κατέσκαψε τὰ τείχη καὶ τὰς οἰκίας καὶ τὸ γυμνάσιον, πρὸς δὲ τούτοις ἐνέπρησε τὰς στοὰς τὰς περὶ τὸ τέμενος καὶ τὰ λοιπὰ διέφθειρε τῶν ἀναθημάτων, ὅσα πρὸς κόσμον ἢ χρείαν ὑπῆρχον χάριν τῶν εἰς τὰς πανηγύρεις συμπορευομένων· ἀνέτρεψε δὲ καὶ τὰς εἰκόνας τῶν βασιλέων ἁπάσας (Πολυβ. Δ' 62, 1—3). Ὡσαύτως ὁ αἰτωλὸς στρατηγὸς Δορύμαχος καταλαβὼν ἐν τῷ αὐτῷ πολέμῳ «τὸ περὶ Δωδώνην ἱερὸν καὶ τὰς στοὰς ἐνέπρησε καὶ πολλὰ τῶν ἀναθημάτων διέφθειρε, κατέσκαψε δὲ καὶ τὴν ἱερὰν οἰκίαν» (Πολυβ. Δ' 67, 3—4). Πρὸς ἀνταπόδοσιν, ὅ τε Φίλιππος καὶ οἱ Μακεδόνες κατέλαβον τὸ κέντρον τῆς αἰτωλικῆς ὁμοσπονδίας Θέρμον, ἀφοῦ διήρπασαν πᾶν ὅ,τι ὑπῆρχεν ἐν τῇ πόλει καὶ ὅσα δὲν ἠδύναντο νὰ μετακομίσωσιν ἔδοσαν εἰς πῦρ· «τὰς στοὰς ἐνεπίμπρασαν καὶ τὰ λοιπὰ τῶν ἀναθημάτων διέφθειραν, ὄντα πολυτελῆ ταῖς κατασκευαῖς καὶ πολλῆς ἐπιμελείας ἕνεκα τετευχότα καὶ δαπάναις. Οὐ μόνον δὲ τῷ πυρὶ κατελυμήναντο τὰς ὀροφὰς ἀλλὰ καὶ κατέσκαψαν εἰς ἔδαφος· ἀνέτρεψαν δὲ καὶ τοὺς ἀνδριάντας ὄντας οὐκ ἐλάττους δισχιλίων· πολλοὺς δὲ καὶ διέφθειραν πλὴν ὅσοι θεῶν ἐπιγραφὰς ἢ τύπους εἶχον «(Πολυβ. Ε' 9, 1—4)

» *πολιτικῆς τέχνης* τοῦ ἐξασφαλίζειν τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν δύναμιν ἑνὸς κράτους δι' ἀφο-
» μοιώσεως τῶν ἐν αὐτῷ φυλετικῶν ἢ ἐθνικῶν στοιχείων πρὸς τὸ κρατοῦν ἔθνος ἦσαν
» ξένα καὶ ἀλλότρια τοῦ νοῦ καὶ τῆς διανοίας τῶν ἀρχαίων μεγάλων κρατῶν. Οὔτε οἱ Λατῖ-
» νοι οὔτε πρὸ αὐτῶν οἱ Μακεδόνες, οἱ Πέρσαι καὶ ἄλλα ἀσιατικὰ κράτη, παρ' ὅλον τὸ
» *παρ' αὐτοῖς σύστημα τῆς πολιτικῆς συγκεντρώσεως*, ἐπεχείρησαν τοιοῦτό τι, πολλῷ δὲ
» ὀλιγώτερον τῶν λαῶν τούτων ἠδύναντο νὰ ἔχωσιν οἱ Ἕλληνες τοιαύτην ἐπιβολὴν τῆς διὰ
» χυδαίας πολιτικῆς μεθόδου ἀφομοιώσεως λαῶν (ἔστω καὶ διὰ γραμμάτων καὶ παιδεύ-
» σεως). Οὔτε ὁ Ἀλέξανδρος οὔτε οἱ διάδοχοι συνέλαβον τοιαύτην ἰδέαν χυδαίου **ὑλικοῦ**
» Ἑλληνισμοῦ. Ὅ,τι *ὡς πρὸς τοῦτο ἐγένετο ἐν τῷ ἑλληνικῷ κόσμῳ προῆλθεν ἐκ* τῆς
» λογικῆς τῶν πραγμάτων καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς ὑπερφυοῦς δυνάμεως τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τῆς
» ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ φιλολογίας καὶ τῆς διανοίας τῆς ἑλληνικῆς, πρὸς ἃ εἱλκύοντο
» οἱ λαοὶ δι' ἰσχυρᾶς ἀκαταμαχήτου ἠθικῆς καὶ πνευματικῆς ἕλξεως. Οὕτως ἐπεκράτησε
» καὶ ἡ λατινικὴ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ ἕνεκα τοῦ *σχετικῶς* ὑπερτέρου ἑλληνορωμαϊκοῦ
» πολιτισμοῦ τῶν Ρωμαίων ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν βαρβαρότητα τῶν κατακτηθέντων
» λαῶν, ὧν ἐν μέσῳ ἡ παρεφθαρμένη λατινικὴ τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων καὶ τῶν ρω-
» μαϊκῶν θεάτρων, ἔτι δὲ καὶ τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως διεδόθη ὡς ὄργανον τοῦ στοι-
» *χειωδεστάτου ὑλικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐν Βρεταννίᾳ δὲν ἐγένετο τοιαύτη ἀφομοίωσις καὶ*
» ἐκλατίνισις τῶν Βρεταννῶν, διότι ἡ ρωμαϊκὴ ἀρχὴ βραδύτερον εἰσεχώρησε καὶ ταχύ-
» τερον διήρκεσεν ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ »].

Εἴδομεν ὅτι ἐν Ρώμῃ πᾶσα σχεδὸν ἀξιόλογος οἰκία ἐφιλοτιμεῖτο νὰ περιστοιχίζεται ὑπὸ ἑλλήνων *ρητόρων, φιλοσόφων, γραμματικῶν* (1). Τὸ πρᾶγμα προέβη ἀνέκαθεν ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ὁ ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀκμάσας ρωμαῖος κριτικὸς καὶ συγγραφεὺς Κυντιλιάνὸς ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ μετριάσῃ τὸν περὶ τοῦτο ζῆλον *τῶν ρωμαίων οἰκογενειαρχῶν*. Οὐδὲν ἧττον ρωμαῖοι ἐπιφανεῖς, οἷον ὁ Ρουτίλιος καὶ ὁ Κικέρων, συνέγραψαν ὑπομνήματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Οὐδεὶς Ἕλλην ἀγνοεῖ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου τὰ καθ' ἑαυτόν. Ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος εἶχε φίλους εὐπατρίδας ρωμαίους, οἵτινες δὲν ἔγραφον εἰμὴ ἑλληνιστὶ καὶ τῶν ὁποίων ἀπηλπίζετο νὰ μεταφράσῃ ἐπαξίως τὰ συγγράμματα. Ὅλοι οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἦσαν τῇ ἀληθείᾳ τοσοῦτον ἐγκρατεῖς τῆς γλώσσης ἡμῶν, καὶ ὁ *Κάτων ἐνέπαιζε* τὸν Αὖλον Ποστούμιον (2) ἐκεῖνον ὅστις, ἐπιχειρήσας νὰ γράψῃ

(1) Καθὼς ἀνωτέρω εἴπομεν, οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες εἶχον καὶ γραφεῖον ἑλληνικῆς ἀλληλογραφίας διευθυνόμενον ὑπὸ ἐπιφανῶν ἑλλήνων λογίων.

(2) Περὶ τοῦ Αὔλου Ποστουμίου ἰδὲ Πολυβ. ΛΘ' 12, 1—12·«(Αὖλος Ποστούμιος) ἐπιθυμήσας δ' εὐθέως ἐκ παίδων τῆς ἑλληνικῆς ἀγωγῆς καὶ διαλέκτου, πολὺς μὲν ἦν ἐν τούτοις καὶ κατακορής, ὥστε δι' ἐκεῖνον καὶ τὴν αἵρεσιν τὴν ἑλληνικὴν προσκόψαι τοῖς πρεσβυτέροις καὶ τοῖς ἀξιολογωτάτοις τῶν Ρωμαίων, τέλος δὲ καὶ ποίημα γράφειν καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν ἐπεχείρησεν, ἐν ᾗ διὰ τοῦ προοιμίου παρεκάλει τοὺς ἐντυγχάνοντας συγγνώμην ἔχειν, ἐὰν Ρωμαῖος ὢν μὴ δύνηται κατακρατεῖν τῆς ἑλληνικῆς διαλέκτου καὶ τῆς κατὰ τὸν χειρισμὸν οἰκονομίας· Πρὸς ὃν οἰκείως ἀπηντηκέναι δοκεῖ Μᾶρκος Πόρκιος Κάτων· θαυμάζειν γὰρ ἔφη πρὸς τίνα λόγον ποιεῖται τὴν τοιαύτην παραίτησιν (παράκλησιν)· εἰ μὲν γὰρ αὐτῷ τὸ τῶν Ἀμφικτιόνων συνέδριον συνέταττε γράφειν ἱστορίαν, ἴσως ἔδει προφέρεσθαι ταύτην καὶ παραιτεῖσθαι· μηδεμιᾶς δ' ἀνάγκης οὔσης ἐθελοντὴν ἀπογράψασθαι, κἄπειτα παραιτεῖσθαι συγγνώμην ἔχειν ἐὰν βαρβαρίζῃ, τῆς ἁπάσης ἀτοπίας εἶναι σημεῖον καὶ παραπλήσιον ὡς ἄν, εἴ τις τοὺς γυμνικοὺς ἀγῶνας ἀπογραψάμενος πυγμὴν ἢ παγκράτιον, παρελθὼν εἰς τὸ Στάδιον, ὅτε δέοι μάχεσθαι παραιτοῖτο τοὺς θεωμένους συγγνώμην ἔχειν ἐὰν μὴ δύνηται μήτε τὸν πόνον ὑπομένειν μήτε τὰς πληγάς· δῆλον γὰρ ὡς εἰκὸς γέλωτα τὸν τοιοῦτον ὀφλεῖν ὅπερ ἔδει καὶ τοὺς τοιούτους ἱστοριογράφους, ἵνα μὴ κατετόλμων τῶν καλῶς ἐχόντων. Παραπλησίως δὲ καὶ κατὰ τὸν λοιπὸν βίον ἐζηλώκει τὰ χείριστα τῶν ἑλληνικῶν».

ποίημα καὶ πραγματικὴν ἱστορίαν ἑλληνιστί, ἐβαρβάριζεν ἀνηλεῶς, ἔπειτα δ' ἐζήτει διὰ τοῦτο συγγνώμην ἀπὸ τοὺς ἀναγνώστας ἐν τῷ προοιμίῳ. Ἀλλ' ἀδιάφορον ἂν ἔγραφον καλῶς ἢ κακῶς· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἀντὶ νὰ ἐπιβάλλωσιν εἰς ἡμᾶς τὴν ἰδίαν αὐτῶν γλῶσσαν, αὐτοὶ τὴν ἡμετέραν ἐξεμάνθανον. Ὁπόσον δὲ ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀνωτέραν τῆς λατινικῆς δηλοῦται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ρωμαῖος κωμικὸς Πλαῦτος, μεταφράσας ποίημα ἑλληνικόν, ἀνεκήρυττεν ἐν πλήρει θεάτρῳ· «Μένανδρος (ἢ Φιλήμων) ἔγραψε τὸ ποίημα τοῦτο ἑλληνιστί, Πλαῦτος δὲ μετέφρασεν αὐτὸ εἰς γλῶσσαν βάρβαρον». Βάρβαρον λοιπὸν ἀνακηρύττοντες τὴν ἰδίαν γλῶσσαν οἱ ἐπιφανέστεροι τῶν Ρωμαίων κατ' ἀντιπαράθεσιν αὐτῆς πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πῶς ἦτο δυνατὸν νὰ φαντασθῶσιν ὅτι δύνανται νὰ κατισχύσωσι τῆς ἑλληνικῆς ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις; Μήπως δὲ μόνης τῆς γλώσσης τῆς ἑλληνικῆς διωμολόγουν τὴν ὑπεροχήν; Δὲν ἠκούσαμεν τὸν Πλίνιον διὰ τῶν οδηγιῶν τὰς ὁποίας ἔδωκεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ σταλέντα εἰς τὴν Ἑλλάδα Μάξιμον διαρρήδην προσαγορεύοντα τὴν Ἑλλάδα ὡς πατρίδα παντὸς τοῦ πολιτισμοῦ; Ὁ δὲ περιώνυμος ποιητὴς Ὁράτιος, ὁ ἀκμάσας ἐν τῇ πρώτῃ πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδι, δὲν ὡμολόγησε τὸ πολύκροτον ἐκεῖνο, ὅτι «ἡ Ἑλλάς, κατακτηθεῖσα, ἀντικατέκτησε τοὺς ἀγρίους αὐτῆς νικητὰς καὶ εἰσήγαγε τὰς τέχνας εἰς τὸ βάρβαρον Λάτιον»; Τὴν ἑλληνικὴν λοιπὸν γλῶσσαν οὐδὲ ἤγγισε ποσῶς ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Τὰ δὲ μνημεῖα τῇ ἀληθείᾳ ἔπαθον πολλὰ παρὰ πολλῶν Ρωμαίων. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τοῦτο ὁμολογητέον ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, μετὰ 350 σχεδὸν ἐτῶν δουλείαν, ἡ Ἑλλὰς ἔσῳζεν ἔτι κατὰ τὸ πλεῖστον τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ ὅτι ἀκριβὴς μέχρι τινὸς εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος Σατωβριάνδου γενομένη παρατήρησις, ὅτι ἐπὶ τῶν ρωμαίων αὐτοκρατόρων ἡ πατρὶς ἡμῶν ὡμοίαζεν ὁπωσοῦν τὴν Ἰταλίαν ἐνόσῳ αὕτη διετέλει ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἢ ἔμμεσον αὐστριακὴν κυριαρχίαν· ἦτο δηλαδὴ χώρα κλασσική, τῆς ὁποίας πᾶσα πόλις ἔβριθεν ἀριστοτεχνημάτων. Τῳόντι, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πλινίου τοῦ πρεσβυτέρου, περὶ τὰ τέλη τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὑφίσταντο ἔτι ἐν Ρόδῳ τρισχίλιοι ἀνδριάντες· καὶ οὐχὶ ὀλιγώτεροι τούτων ἐν Ἀθήναις, ἐν Δελφοῖς καὶ ἐν Ὀλυμπίᾳ. Ὁ δὲ κατὰ τὴν δευτέραν ἑκατονταετηρίδα περιηγηθεὶς τὴν Ἑλλάδα Παυσανίας τοσούτους περιγράφει θησαυροὺς τέχνης ἐν Ἀθήναις, ἐν Ὀλυμπίᾳ, ἐν Δελφοῖς, ἐν Λεβαδείᾳ, ἐν Πάτραις ὥστε ἡ φαντασία ἐκπλήττεται ἀναλογιζομένη τὸ τί ἦτο, κατὰ τοῦτο τοὐλάχιστον, ἀκόμη τότε ἡ χώρα αὕτη. Καὶ αὐτῆς τῆς ζωγραφικῆς, ἥτις πολὺ μᾶλλον τῆς γλυπτικῆς καὶ ἀρχιτεκτονικῆς ὑπόκειται εἰς τὴν ὀλεθρίαν τοῦ χρόνου ἐπίδρασιν, ἐσῴζοντο ἐπὶ Παυσανίου ἀκμαῖα πολλὰ ἀριστουργήματα, κυρίως ἐν τῇ Ποικίλῃ Στοᾷ, ἐν τῷ Θησείῳ, ἐν τῷ Κεραμεικῷ, ἐν τῇ Ἀκροπόλει τῶν Ἀθηνῶν, ἐν τῇ τῶν Δελφῶν Λέσχῃ. Αἱ φοβερώταται τῆς Ἑλλάδος συμφοραί, αἱ ἀποστερήσασαι αὐτὴν καὶ αὐτοῦ τοῦ ἐξωτερικοῦ κάλλους τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθησε διατηροῦσα πολὺ ἀφοῦ ἔπαυσε νὰ συγκινῆται ἡ καρδία αὐτῆς καὶ νὰ μεγαλουργῇ ἡ διάνοια, αἱ συμφοραὶ αὗται δὲν ἐπῆλθον εἰμὴ ἀπὸ τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Τότε συνεπληρώθη ἡ ὑλικὴ αὐτῆς καταστροφή, καὶ συνεπληρώθη ἰδίως ὑπὸ τῶν ἐπισκηψάντων πανταχόθεν βαρβάρων, ὧν καιρὸς εἶναι νὰ ἱστορήσωμεν τὰς πρώτας ἐπιδρομάς.

Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας μεγάλη ἐγένετο κίνησις τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατῴκουν τότε εἰς τὰς βορειοτέρας τῆς Εὐρώπης χώρας, ὅπου οὔτε τὰ ἑλληνικὰ οὔτε τὰ ρωμαϊκὰ ὅπλα εἶχον φθάσει ποτέ. Τί παρήγαγε τὴν κίνησιν ταύτην ἀσφαλῶς δὲν εἶναι γνωστόν· τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι τὰ ἔθνη ἐκεῖνα ὥρμησαν πρὸς μεσημβρίαν καὶ ὅτι ἔτι ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Ἀντωνίνων τὰ γερμανικὰ φῦλα ἤρχισαν νὰ

ἐπιτίθενται κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πρός τε τὸν Ρῆνον καὶ πρὸς τὸν Ἴστρον· ἰδίως δέ, ἵνα ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν μᾶλλον πρὸς τὰ κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον γενόμενα, οἱ καλούμενοι Γότθοι, ἐξωσθέντες, ἐκ τῶν ἀρχαίων κατὰ τὰς βορειοτάτας χώρας κατοικιῶν αὐτῶν καὶ ἀναμιχθέντες μετ' ἄλλων γερμανικῶν φύλων, ἔκρουσαν τότε κατὰ πρῶτον τὰς πύλας τῆς Δακίας. Ἡ ἐπαρχία αὕτη, ἥτις ἐπὶ Τραϊανοῦ ἀπετέλει τὸ πρὸς τοῦτο τὸ μέρος σύνορον τοῦ κράτους, συνέκειτο οὐχὶ μόνον ἐκ τῆς Βλαχίας καὶ τῆς πρὸς δυσμὰς τοῦ Ἱεράσου ἢ Πυρετοῦ (σήμερον Προύτου) Μολδαυίας, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν νοτιωτάτων ἄκρων τῆς Γαλικίας, ἔτι δὲ τῆς Βουκοβίνης, τῆς Τρανσυλβανίας, τῆς πρὸς ἀνατολὰς τοῦ Τυσία (σήμερον Θέιος) Οὐγγαρίας καὶ τοῦ Βαννάτου τῆς Τεμεσβάρης. Ἡ δὲ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ταύτας ἐπίθεσις ὑπῆρξε τὸ προοίμιον τῶν ἀδιακόπων ἐπιδρομῶν ἃς ἐπέπρωτο νὰ πάθωσιν ἐπὶ μίαν ὅλην ἑκατονταετηρίδα αἱ ἀνατολικαὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους χῶραι. Τὸ κράτος ἐκεῖνο ἐφθείρετο πρὸ καιροῦ διὰ ποικίλας ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς αἰτίας, παρεμφερεῖς τῶν αἰτιῶν ὅσαι ἐπήνεγκον τὴν πτῶσιν τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ. Τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, τοῦ ὁποίου τὰ θεμέλια ὑπέσκαψεν ἡ φιλοσοφία, εἶχεν ἀποβάλει πᾶσαν δύναμιν, μάλιστα εἰς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις· καὶ μετὰ τοῦ θρησκεύματος συγκατέπεσον τὰ ἀσφαλέστατα ἐρείσματα τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔθνους διαπλάσεως. Πλὴν τούτου, ἐπειδὴ εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, καθὼς καὶ ἐπὶ τοῦ πρώτου ἑλληνισμοῦ, ἡ κοινωνία ἦτο διηρημένη εἰς δύο ἀνθρώπων τάξεις, τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἡ διαίρεσις αὕτη συνετέλεσεν οὐκ ὀλίγον καὶ ἤδη ὅπως ἐπὶ τῆς πρώτης Ἑλλάδος, εἰς τὴν τοῦ κράτους παρακμήν. Οἱ ἐλεύθεροι ἀπετέλουν μόνοι τὴν ἐνεργὸν κοινωνίαν, δηλαδὴ αὐτοὶ μόνοι εἶχον πάντα τὰ ἀστικὰ καὶ πολιτικὰ δικαιώματα, ἐνῷ οἱ δοῦλοι ὄχι μόνον τούτων ἦσαν ἀπεστερημένοι ἀλλὰ κατὰ κανόνα οὐδὲ νὰ προσκτήσωσιν αὐτὰ ἠδύναντο. Οἱ δοῦλοι εἰργάζοντο τὴν γῆν, μετήρχοντο ὅλα τὰ χειρωνακτικὰ ἐπαγγέλματα, ἀλλά, πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, δὲν μετεῖχον τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ἠθικοῦ, τοῦ κοινωνικοῦ βίου, ὥστε καθ' ὅλα ταῦτα ἀπετέλουν κεφάλαιον ἄχρηστον καὶ νεκρόν. Ἐντεῦθεν, ἅμα αἱ ἐλεύθεραι τῶν ἀνθρώπων τάξεις, δηλαδὴ αἱ ἀνώτεραι, αἱ ἐνεργοὶ τῆς κοινωνίας τάξεις ἤρχιζον, διὰ τῆς μακρᾶς τῶν πλεονεκτημάτων αὐτῶν κατοχῆς, νὰ ἀποβάλλωσι τὰ προτερήματα δι' ὧν ἐκτήσαντο τὴν ὑπεροχὴν ἐκείνην καὶ δύναμιν, τὴν χρηστότητα, τὴν σωφροσύνην, τὴν φιλεργίαν, τὴν φιλοτιμίαν, ἐπειδὴ οὐδεμία ἄλλη ὑπῆρχεν ἐν τῷ ἔθνει άξις, ἡ δυναμένη ν' ἀναπληρώσῃ τὴν διαφθαρεῖσαν ἐκείνην τῶν ἀνθρώπων ὁμάδα, τὸ ἐξ αὐτῆς καὶ μόνης κυρίως εἰπεῖν συγκείμενον κράτος συνεφθείρετο μετ' αὐτῆς καὶ συνεμαραίνετο μὴ ἔχον πόθεν καὶ πῶς ν' ἀναβιώσῃ. Τοῦτο εἶχε συμβῆ εἰς τὴν Ἑλλάδα· τοῦτο συνέβαινεν ἤδη εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. Καὶ συνέβαινεν ἐν γένει ἐν τῇ ἀρχαιότητι τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ διὰ τὸ ἐπισφαλὲς τοῦ τότε θρησκεύματος καὶ τὴν εὐχέρειαν μεθ' ἧς ἡ φιλοσοφία κατεπολέμει αὐτό, ἡ ἀρχαία κοινωνία ἐστερεῖτο θᾶσσον ἢ βράδιον τοῦ κυριωτάτου αὐτῆς ἠθικοῦ ἐρείσματος. Ἐν τῷ νεωτέρῳ κόσμῳ ὄχι μόνον ἡ θρησκεία ὑπῆρξεν, ἄχρι τοῦδε τοὐλάχιστον, δένδρον ἀειθαλές, τὸ ὁποῖον οὐδεμία φιλοσοφικὴ ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ, ἀλλ' ἡ κοινωνία ἔχει καὶ ἄλλους ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναστάσεως καὶ συντηρήσεως τρόπους. Τὴν σήμερον δοῦλοι δὲν ὑπάρχουσιν. Ὑπάρχουσι μὲν ἀνώτεραι καὶ κατώτεραι κοινωνικαὶ τάξεις, αἱ κατώτεραι ὅμως τάξεις δὲν διακωλύονται τοῦ νὰ προαχθῶσι μέχρι τῶν ἀνωτάτων βαθμίδων ἅμα ἔχωσιν ἢ προσκτήσωσι τὴν πρὸς τοῦτο ἀπαραίτητον εὐφυΐαν, ἱκανότητα καὶ χρηστότητα. Βεβαίως καὶ σήμερον αἱ ἀνώτεραι τάξεις ρέπουσι, διὰ τῆς μακρᾶς κατοχῆς πολλῶν πλεονεκτημάτων, εἰς τὸ νὰ ἀποβάλωσι τὰς ἀρετὰς δι ὧν ἄλλοτε ἐκτήσαντο τὰ πρωτεῖα· ἀλλ' ἐκ τούτου ἡ πολιτεία δὲν φθείρεται, διότι ὑπάρχει τὸ ἐνεργὸν ἀποθεματικὸν κεφάλαιον τῶν κατωτέρων τάξεων αἵτινες ἀδιαλείπτως

φιλοτιμούμεναι νὰ βελτιώσωσι τὴν τύχην αὐτῶν καὶ ἀδιαλείπτως πρὸς τοῦτο ἐργαζόμεναι καὶ προαγόμεναι ἀναπληροῦσι διὰ νέων ἀρετῶν τὰς ἐκλιπούσας ἀρετὰς τῶν προηγουμένων τάξεων. Ἐκ τούτου αἱ νεώτεραι πολιτεῖαι δὲν πίπτουσι τοσοῦτον εὐχερῶς ὅσον αἱ ἀρχαῖαι, τῶν ὁποίων ἡ παρακμὴ ἦτο ἐντὸς ὡρισμένου τινὸς χρόνου οὕτως εἰπεῖν ἀναπόδραστος.

Εἰς ταύτην δὲ τὴν κρίσιμον τῆς παρακμῆς ὥραν εὑρίσκετο πρὸ καιροῦ ἤδη τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ὅτε ἤρχισεν ἡ τῶν ἀρκτῴων βαρβάρων ἐπιδρομή. Καὶ ἂν τὰ ἔθνη ταῦτα συστηματικώτερον ἐπετίθεντο καὶ εἶχον ὄργανά τινα πολεμικά, μάλιστα δὲ πολιορκητικά, ὁπωσοῦν ἀνάλογα πρὸς τὰ ὄργανα ὅσα εἶχε καὶ μετεχειρίζετο ἔτι ὁ ἀρχαῖος πολιτισμός, οὐδεμία ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἤθελεν ἔκτοτε καταπέσει. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἐπετίθεντο σποράδην· δὲν ἠδύναντο νὰ κυριεύσωσι τὰς ὁπωσοῦν ἀσφαλῶς ὠχυρωμένας πόλεις· δὲν εἶχον κἂν τὴν ἰδέαν ἐπὶ πολὺν χρόνον νὰ ἱδρύσωσι κράτος νέον ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τοῦ κράτους ἐκείνου, καί, δελεαζόμενοι ὑπὸ τῶν χαρίτων τοῦ πολιτισμοῦ, ἐσυνθηκολόγουν πολλάκις πρὸς τοὺς Ρωμαίους ἢ καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτῶν εἰσήρχοντο, ὥστε τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐφ' ἱκανὸν διάστημα καιροῦ ἠδυνήθη διὰ ποικίλων τρόπων νὰ ἀποφύγῃ τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου ἤρχισε ν' ἀποφέρῃ τοὺς πρώτους ἀγλαοὺς αὐτοῦ καρπούς· ἐντὸς τῆς ἀρχαίας σεσαθρωμένης κοινωνίας διεπλάσθη κοινωνία νέα ἐρρωμενεστέρα· εἰς τὸν θρόνον ἀνέβησαν ἄνδρες διαπρέποντες ἐπὶ ἀρετῇ καὶ ἀνδρείᾳ καὶ ἱκανότητι· ὥστε ἀνεχαιτίσθη ἡ πτῶσις τοῦ κράτους ἐπὶ τρεῖς ὅλας σχεδὸν ἑκατονταετηρίδας. Ἐπὶ τέλους κατελύθη μὲν τὸ δυτικὸν αὐτοῦ μέρος, ἀλλὰ τὸ ἀνατολικόν, τὸ ἀπαρτισθὲν ἐκ τῶν ἑλληνικῶν ἐκείνων χωρῶν αἵτινες πρωιμώτατα συνέδεσαν τὴν τύχην αὐτῶν μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ, ἠδυνήθη νὰ ἀνθέξῃ καὶ ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι νὰ πρωταγωνιστήσῃ ἐν τῇ ἱστορίᾳ.

Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὰ τέλη τῆς δευτέρας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατὰ πρῶτον ἤρχισαν αἱ ἐπιδρομαὶ τῶν βαρβάρων. Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ ἄλλαι ἀφορμαὶ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἐπῆλθεν ἐν αὐτῷ καὶ ἐμφύλιος ἀγὼν περὶ τοῦ ὑπερτάτου ἀξιώματος· διότι, μετὰ τὸν ἐν ἔτει 192 θάνατον τοῦ Κομμόδου, ἀναξίου υἱοῦ καὶ διαδόχου Ἀντωνίνου τοῦ φιλοσόφου, ἤρισαν περὶ τῆς ἀρχῆς πέντε ἄνδρες, ὧν κατίσχυσε μὲν ἐπὶ τέλους ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος, ἀλλ' ἀφοῦ τὸ κράτος ἐσείσθη ἐκ θεμελίων. Ὀλίγα τινὰ θέλουσι δώσει ἔννοιαν ἀποχρῶσαν τῶν ὀλεθρίων τούτων γεγονότων. Τῷόντι ὁ ἀγὼν οὗτος διεξήχθη ἐν μέρει εἰς τὴν Ἀνατολήν, μεταξὺ τοῦ Σεβήρου καὶ τοῦ ἑνὸς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ Πεσκεννίου Νίγρου, ὅστις, ἐν Συρίᾳ ἀναγορευθείς, προσῳκειώθη τὴν Θρᾴκην, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Ἐντεῦθεν ἔπαθον αἱ χῶραι αὗται οὐ μικρόν, ἰδίως δὲ ἐστερήθησαν ἑνὸς τῶν κυριωτάτων αὐτῶν προμαχώνων, τῆς ἀρχαίας καὶ ἐνδόξου πόλεως τοῦ Βυζαντίου. Πρῶτον ὁ Πεσκέννιος Νίγρος, ἵνα ἀσφαλίσῃ τὴν κατὰ τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀρχὴν αὐτοῦ, πολλοὺς ἐθανάτωσεν ἄνδρας. Ἔπειτα δὲ ὁ Σεβῆρος, γενόμενος κύριος τοῦ Βυζαντίου, τοῦ ἐπιμόνως ὑπὲρ τοῦ Νίγρου ὑπερμαχήσαντος, ἀφοῦ ἐθανάτωσε τοὺς στρατιώτας καὶ τοὺς ἐν τέλει πάντας, κατέλυσε τὴν ἐλευθερίαν καὶ τὴν αὐτονομίαν ἣν πρὸ αὐτοῦ ἐνέμετο ἡ λαμπρὰ ἐκείνη πόλις, κατέβαλε τὰ τείχη αὐτῆς καὶ δημεύσας τὰς περιουσίας τῶν πολιτῶν ἐχάρισεν αὐτήν τε καὶ τὴν περὶ αὐτὴν χώραν εἰς τοὺς Περινθίους, οἵτινες ἐνέμοντο ἤδη ταῦτα πάντα ὡς ἴδιον κτῆμα. Καὶ ἀνέκτησε μὲν μετ' οὐ πολὺ τὸ Βυζάντιον τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἀξίωμα τῆς πόλεως, οὐχὶ ὅμως καὶ τὴν προτέραν ἰσχύν, μέχρις οὗ, μετὰ γενεὰς τέσσαρας, διὰ παραδόξου οἰκονομίας τῆς Προνοίας, ἕτερος αὐτοκράτωρ, ἀπὸ τῶν περάτων τῆς Βρεταννίας ὁρμώμενος, ἦλθε καὶ ἵδρυσεν ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χώρου πόλιν μεγάλην,

ἐπώνυμον ἑαυτοῦ, ἥτις ἐπέπρωτο νὰ ἀποβῇ ἡ πρωτεύουσα τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ. Λέγεται δὲ καὶ περὶ τῶν 'Αθηνῶν, τῆς πρωτευούσης ταύτης τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, ὅτι ὁ Σεβῆρος, ἐπειδὴ νέος ἔτι ὢν δυσηρεστήθη κατὰ τὴν ἐνταῦθα διατριβήν, ἄγνωστον τίνος ἕνεκα, ἔπειτα βασιλεύσας ἠλάττωσε τὰ ἀρχαῖα τῆς πόλεως προνόμια. Καὶ ταῦτα μὲν τὰ ἐπὶ Σεβήρου καὶ Νίγρου γενόμενα· μετ' οὐ πολὺ δέ, ἐπὶ Καρακάλλα, τοῦ ὀλεθρίου υἱοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου (1) (211—218), ἔλαβον πλείονα ἔκτασιν αἱ τῶν γερμανικῶν ἐθνῶν ἐπιδρομαί· καὶ συνέβαινον μὲν αὗται ἔτι ἐκτὸς ἢ εἰς τὰ πρόθυρα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου ἀλλ' αἷμα ἑλληνικὸν τῶν μεσημβρινωτάτων ἑλληνικῶν χωρῶν ἐχύνετο ἔκτοτε ἐν τῷ πολέμῳ ἐκείνῳ, διότι ρητῶς ἱστορεῖται ὅτι ὁ Καρακάλλας προσήγαγεν εἰς τοὺς περὶ τὸν Ἴστρον λεγεῶνας ἱκανοὺς νέους Σπαρτιάτας, ἐξ ὧν ἐσχημάτισε δύο λόχους, τὸν Λακωνικὸν καὶ τὸν Πιτανάτην (2).

Ἤρχισαν δὲ νὰ ἐμβάλλωσιν ἐπιμονώτερον εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἡμετέρας χερσονήσου οἱ Γερμανοὶ ἐπὶ τοῦ βασιλέως Φιλίππου, ἄραβος τὸ γένος (244—249). Ὁ βασιλεὺς οὗτος ἐτέλει ἐν Ρώμῃ λαμπρῶς τὸ χιλιοστὸν ἀπὸ κτίσεως αὐτῆς ἔτος, ὅτε μοῖρα τῶν Γότθων ἐμβαλοῦσα ἀκωλύτως εἰς Δακίαν διεπέρασε τὸν Ἴστρον καὶ λεηλατήσασα Μοισίαν καὶ Θρᾴκην προῆλθε μέχρι Μαρκιανουπόλεως, τῆς πρωτευούσης τῆς κάτω Μοισίας. 'Εφάπαξ σημειοῦμεν ἐνταῦθα ὅτι ἡ τότε καλουμένη Μοισία περιελάμβανε τὴν σημερινὴν Σερβίαν καὶ Βουλγαρίαν. Διῃρεῖτο δὲ εἰς δύο, τὴν ἄνω καὶ τὴν κάτω Μοισίαν, ἐξ ὧν διὰ τῆς πρώτης ἐνόουν τὰ δυτικώτερα, διὰ δὲ τῆς δευτέρας τὰ ἀνατολικώτερα τῆς χώρας ἐκείνης τμήματα. Μαρκιανούπολις δὲ ἦτο κατά τινας τὸ σημερινὸν 'Ιμερτγέ (3). Μετὰ μακρὰν λοιπὸν τῆς Μαρκιανουπόλεως ὑπὸ τῶν Γότθων πολιορκίαν οἱ κάτοικοι αὐτῆς ἠναγκάσθησαν νὰ ἐξαγοράσωσι διὰ χρημάτων πολλῶν τὴν τῶν βαρβάρων ἀναχώρησιν, διότι ὁ στρατὸς ὁ ἐπελθὼν εἰς Μοισίαν ὑπὸ Φίλιππον οὐδὲν φαίνεται πράξας πρὸς

---

(1) Ἴδε ἱστορ. **Hertzberg** μετάφρ. ἡμετ. Τόμ. Β' σελ. 518. Ὁ Σεπτίμιος Σεβῆρος ἐν τῇ νεότητι αὐτοῦ ἀλλ' ὢν ἤδη ἐν τιμῇ καὶ ἀξιώματι ἐπὶ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου διατρίψας παροδικῶς ἐν 'Αθήναις χάριν σπουδῶν εἶχεν ὑποστῇ προσβολήν τινα ἐκ μέρους τῶν 'Αθηναίων, καὶ ὁ μνησίκακος 'Αφρικανὸς ἐκδικούμενος διὰ τοῦτο μετὰ πολλὰ ἔτη τοὺς 'Αθηναίους ὡς αὐτοκράτωρ ἠλάττωσε τὰ δικαιώματα καὶ τὰς προνομίας τῆς πόλεως.

(2) Πρὸ τοῦ σχηματισμοῦ τοῦ Λακωνικοῦ (τοῦ ἐξ ἐλευθερολακώνων πάντως συγκειμένου) καὶ τοῦ Πιτανάτου λόχου εἶχε σχηματίσει ὁ αὐτὸς αὐτοκράτωρ τὴν φάλαγγα τὴν μακεδονικὴν ἐκ νεαρῶν Μακεδόνων. Εἰς τὴν ἵδρυσιν τῆς φάλαγγος προέβη ὁ Καρακάλλας ἀπὸ τῆς πρὸς τὸν 'Αλέξανδρον τὸν μέγαν ἀρξαμένης ἀπὸ τοῦ ἱδρυτοῦ τοῦ οἴκου Σεπτιμίου Σεβήρου ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ λατρείας, ἥτις μετεδόθη κληρονομικῶς καὶ εἰς τοὺς διαδόχους αὐτοῦ. Ἡ φάλαγξ ἡ μακεδονικὴ ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος «φάλαγξ 'Αλεξάνδρου». Ἕνεκα τῆς τοιαύτης ἀλεξανδρολατρείας τοῦ οἴκου ὁ τῷ 222 μ. Χ. αὐτοκράτωρ γενόμενος ἐκ τοῦ οἴκου τούτου Μᾶρκος Οὐαλέριος υἱὸς τοῦ Γεσίου καὶ τῆς 'Ιουλίας Μαμμαίας, υἱοθετηθεὶς δὲ ὑπὸ τοῦ 'Ελαγαβάλου ἢ ('Ηλιογαβάλου) ἐκλήθη 'Αλέξανδρος ἐκ γενετῆς ὡς γεννηθεὶς ἐν Ἄρκῃ (Καισαρείᾳ) τῆς Φοινίκης, ἐν αὐτῷ τῷ ναῷ τῷ καθιερωθέντι εἰς τὴν λατρείαν τοῦ μεγάλου βασιλέως, ὅπου εἶχον μεταβῇ οἱ γονεῖς αὐτοῦ πρὸς πανηγυρικὴν τέλεσιν τῆς νεκρωσίμου ἑορτῆς τοῦ μεγάλου 'Αλεξάνδρου. 'Εννοεῖται ὅτι ἡ λατρεία τοῦ 'Αλεξάνδρου καὶ ἡ ἵδρυσις φάλαγγος καὶ Λακωνικοῦ καὶ Πιτανάτου λόχου ἦσαν συμπτώματα τῆς ἐν Ρώμῃ ἐπικρατήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ βίου. Σύμπτωμα τοιοῦτον εἶναι ὁ ἀκραιφνὴς φιλελληνισμὸς τῆς πεπαιδευμένης αὐτοκρατείρας 'Ιουλίας Σεβαστῆς ('Ιουλίας Δόμνας, I. **Domna**) γυναικὸς τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου, διαγούσης τὰς ὥρας τῆς σχολῆς ἀσμένως ἐν κύκλῳ ἑλλήνων φιλοσόφων. 'Αλλὰ καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Καρακάλλα κηρυχθεῖσα τῷ 214 ἰσοπολιτεία ἐν ὅλῳ τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, καθ' ἣν πάντες οἱ ἐλεύθεροι ὑπήκοοι τοῦ κράτους ἐλάμβανον δικαιώματα ρωμαίου πολίτου, καίπερ μὴ προερχο-

σωτηρίαν τῆς πόλεως καὶ λέγεται μάλιστα ὅτι δι' ἀνάνδρου προδοσίας τὴν ἰδίαν ἐζήτησε σωτηρίαν. Οἱ δὲ Γότθοι, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς γενικῆς ἀναρχίας ἥτις ἐπεκράτησε κατ' ἀρχὰς ἐπὶ τῆς βασιλείας Δεκίου τοῦ διαδόχου τοῦ Φιλίππου, ἐπανέλαβον τὰς ληστρικὰς αὐτῶν ἐπιδρομὰς καὶ εἰς δύο διῃρημένοι μοίρας κατεπλημμύρισαν τὰς πεδιάδας τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας. Τὸ κύριον αὐτῶν σῶμα, συγκείμενον ἐξ 70.000 Γερμανῶν καὶ Σαρματῶν, εἶχεν ἤδη προελάσει μέχρι Νικοπόλεως τῆς ἐν Μοισίᾳ, ὅτε ἐπελθὼν αὐτὸς ὁ Δέκιος μετὰ στρατοῦ ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου ν' ἀναχαιτίσῃ τὴν τῶν βαρβάρων πρόοδον. Πρὸς τοῖς ἄλλοις διέταξε τὸν τότε ἀνθύπατον 'Αχαΐας Μεσάλαν νὰ δώσῃ διακοσίους στρατιώτας ἐκ Δαρδανίας, 100 ὁπλίτας, 100 ἱππεῖς, 60 κρῆτας τοξότας καὶ 1.000 καλῶς ὡπλισμένους νεωτέρους πολεμιστὰς εἰς τὸν χιλίαρχον Κλαύδιον, τὸν ὁποῖον ἔπεμψεν ὁ αὐτοκράτωρ μετὰ ρητῆς ἐντολῆς τοῦ νὰ προφυλάξῃ τὰς Θερμοπύλας καὶ τὴν Πελοπόννησον· ὥστε δῆλον ἐκ τούτου ὅτι ὁ Δέκιος ἐφοβεῖτο μὴ καὶ ἡ κυρίως 'Ελλὰς κινδυνεύσῃ ἔκτοτε νὰ πάθῃ ὅ,τι μετ' ὀλίγους ἐνιαυτοὺς ἔπαθε τῳόντι. Καὶ εἶχε δίκαιον νὰ ὑποπτεύῃ τοιοῦτό τι ὁ αὐτοκράτωρ, διότι, ἐμφανισθέντος αὐτοῦ ἐν Μοισίᾳ, οἱ Γότθοι δὲν ὠπισθοδρόμησαν, ἀλλ' ἐξ ἐναντίας τραπέντες πρὸς μεσημβρίαν καὶ διαβάντες τὸν Αἶμον προήλασαν εἰς Θράκην. Συνεκροτήθη μὲν περὶ Φιλιππούπολιν πρὸς αὐτοὺς μάχη ἐναγώνιος, ἀλλ' ἐν τῷ ἀγῶνι τούτῳ ἡττῶνται οἱ Ρωμαῖοι, οἱ δὲ βάρβαροι κυριεύουσιν ἐξ ἐφόδου τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ ἂν πιστεύσωμεν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν τότε ἱστορικῶν, οἵτινες ὅμως εἶναι συνήθως ὁπωσοῦν ὑπερβολικοί, θυσιάζουσιν 100.000 ψυχὰς κατὰ τὴν ἅλωσιν ταύτην. Μετ' ὀλίγον ὁ Δέκιος προδοθεὶς ὑπὸ τῶν ὑποστρατήγων πίπτει αὐτὸς μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς δευτέραν μάχην, συγκροτηθεῖσαν περὶ τὰ τέλη τοῦ ἔτους 251. Ὁ δὲ αἰσχρὸς αὐτοῦ προδότης καὶ διάδοχος Γάλλος, ὑποσχόμενος εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν πληρωμὴν ἐτησίου φόρου, μόλις πείθει αὐτοὺς νὰ ἀνακάμψωσιν εἰς τὰ ἴδια, συνεπαγόμενοι τοὺς αἰχμαλώτους καὶ τὴν ἄλλην λείαν.

Ἡ ἐπονείδιστος αὕτη σύμβασις δὲν ἐπήνεγκεν εἰμὴ ὀλίγων μόνον μηνῶν ἀναψυχήν, ἐπῆλθον δὲ τάχιστα συμφοραὶ νέαι οἵας οὐδέποτε ἔτι εἶχε πάθει τὸ ρωμαϊκὸν κράτος. 'Αναρίθμητα βαρβάρων στίφη, Γότθοι, Βορανοί, Οὐρουγοῦνδοι, Κάρποι, Αἴρουλοι, γενικώτερον Σκύθαι ἐπονομαζόμενοι, κατέκλυσαν, ἔτι βασιλεύοντος τοῦ Γάλλου, τὴν 'Ιλλυρίαν, τὴν Μοισίαν, τὴν Θράκην, προέβησαν ληστεύοντες μέχρι τῶν παραλίων τοῦ Εὐξείνου πόντου (1), ἀπεβιβάσθησαν διὰ χιλιάδων μικρῶν πλοιαρίων εἰς πολλὰ τῆς μικρᾶς 'Ασίας παράλια καὶ ἔφθασαν ἀκωλύτως μέχρι τοῦ Βοσπόρου. Ὁ στρατηγὸς Αἰμιλιανὸς διὰ μάχης φονικωτάτης, ἐν Μοισίᾳ συγκροτηθείσης (253), κατατροπώσας τοὺς βαρβάρους τούτους, σῴζει πάλιν τὰς χώρας ἐκείνας ἀπ' αὐτῶν. 'Αλλὰ κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς βασιλείας τοῦ Οὐαλεριανοῦ (253—260) ἐπισκήπτουσιν οὗτοι αὖθις, διελαύνουσιν ἀκωλύτως διὰ πάσης τῆς Θράκης καὶ τῆς Μακεδονίας, καὶ ἀπειλοῦσιν αὐτὴν τὴν ὀχυρὰν Θεσσαλονίκην, ὥστε καὶ ἡ κυρίως 'Ελλὰς ἀναγκάζεται πάλιν νὰ παρασκευασθῇ ἵνα ἀποκρούσῃ τοὺς φοβεροὺς τούτους πολεμίους. Κοινὴ στρατιὰ τῶν

μένη ἀπ' εὐθείας ἀπὸ φιλελληνικῶν ῥοπῶν, ἀλλ' ἀποταμιευτικῶν καὶ χρηματιστικῶν ἐλατηρίων, συνετέλεσε τὰ μέγιστα εἰς τὴν πολιτικὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἰδίως ἐν τῷ ἀνατολικῷ τμήματι τοῦ κράτους καὶ προητοίμασε τὴν ἐν 'Ανατολῇ μετάστασιν τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους εἰς 'Ελληνικήν.

(3) Ἡ Μαρκιανούπολις κατ' ἄλλους ἔκειτο ἐν τῇ θέσει τῆς ὕστερον Π ρ ε σ θ λ α ύ α ς (νῦν Σοῦμλα).

(1) 'Αλλ' οἱ Γότθοι ἐπήρχοντο ἀκριβῶς κατὰ θάλασσαν, ἀπὸ τῶν ἀκτῶν τῶν βορείων τοῦ Εὐξείνου πόντου.

ἑλληνικῶν πολιτειῶν κατέλαβε τὰς Θερμοπύλας, οἱ Ἀθηναῖοι ἐπεμελήθησαν τὴν κατασκευὴν τοῦ τείχους αὐτῶν, μηδεμιᾶς ἀξιωθέντος φροντίδος ἐξ ὅτου ὁ Σύλλας διέφθειρεν αὐτό, καὶ οἱ Πελοποννήσιοι διετείχισαν τὸν Ἰσθμὸν ἀπὸ Λεχαίου μέχρι Κεγχρεῶν. Ἀπὸ τῆς Ρώμης οὐδεμία σχεδὸν προσεδοκᾶτο ἐπικουρία, αἱ δὲ οἴκοθεν αὗται γενόμεναι προπαρασκευαὶ μαρτυροῦσιν ὅτι, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθη τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὁσονδήποτε ἐν εἰρήνῃ μακρᾷ πολλῶν ἑκατονταετηρίδων καὶ ἂν ἀπέβαλε πᾶσαν πολεμικὴν ἀρετὴν καὶ ἄσκησιν, ἔσῳζεν ὅμως τὴν ἐθνικὴν συνείδησιν καὶ τὴν προθυμίαν τοῦ νὰ ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῶν θεσμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν ἱερῶν καὶ τῶν οἰκιῶν.

Καὶ τότε μὲν οἱ Γότθοι δὲν προήλασαν μέχρι τῆς κυρίως Ἑλλάδος. Μὴ δυνηθέντες νὰ ἐκπολιορκήσωσι τὴν Θεσσαλονίκην ἀνέκαμψαν εἰς τὰ ἴδια, ἐπαναλαμβάνοντες κατ' ἔτος τὰς ἐπιδρομάς, ἀλλ' ἐπήρχοντο ἐπὶ τὴν Ἰλλυρίαν μᾶλλον, οὐχὶ ἐπὶ τὴν Μακεδονίαν. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἄλλα βαρβάρων στίφη, ὠφελούμενα ἀπὸ τὴν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐξασθένησιν τοῦ βοσπορίου κράτους καὶ μεταχειριζόμενα τὰ πλοῖα καὶ τοὺς ναύτας αὐτοῦ, ἐπέπεσον εἰς τὰς κατὰ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἑλληνίδας πόλεις, ἐκυρίευσαν τὴν Πιτυοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, κατέστρεψαν τὰ ἱερὰ καὶ τὰ οἰκοδομήματα, ἐξεπόρθησαν τὴν πέριξ χώραν καὶ ἐπέστρεψαν συνεπαγόμενα ἅπασαν τὴν λείαν. Ἄλλοι δὲ πάλιν πολέμιοι κατελθόντες διὰ ξηρᾶς παρὰ τὴν δυτικὴν τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν μέχρι Βυζαντίου διεπεραιώθησαν ἐκεῖθεν ἐπὶ ἁλιευτικῶν πλοιαρίων εἰς Χαλκηδόνα καὶ τρέψαντες τὰ ἐκεῖ σταθμεύοντα ρωμαϊκὰ τάγματα ἐκυρίευσαν τὴν πόλιν. Μεθ' ὃ προσέβαλον καὶ ἐλεηλάτησαν ἀλληλοδιαδόχως τὴν Νικομήδειαν, τὴν Νίκαιαν, τὴν Κίον, τὴν Ἀπάμειαν καὶ τὴν Προῦσαν· οὐδὲ ἐσώθη ἀπὸ τῶν χειρῶν αὐτῶν ἡ Κύζικος εἰμὴ διότι, πλημμυρήσαντος εὐτυχῶς τοῦ ποταμοῦ Ρυνδάκου, δὲν ἠδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ περάσωσιν αὐτόν. Ὅθεν ἐμπρήσαντες τὴν Νικομήδειαν καὶ τὴν Νίκαιαν καὶ παραλαβόντες τὰ λάφυρα ἐπανῆλθον οἴκαδε. Καὶ ἔθυον οὕτω καὶ ἐλήστευον ἀκωλύτως σχεδόν, διότι ὁ μὲν Οὐαλεριανὸς ἠχμαλωτεύετο συγχρόνως εἰς τὸν κατὰ Σαπὼρ πόλεμον (βασιλέως τοῦ νέου περσικοῦ κράτους, τοῦ ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς τῶν Πάρθων ἀρχῆς κατὰ τὴν τρίτην ταύτην ἑκατονταετηρίδα μετὰ Χριστὸν προκύψαντος), ὁ δὲ υἱὸς τοῦ Οὐαλεριανοῦ Γαλλιηνός, ὁ συμβασιλεύσας μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ ἤδη μόνος παραμείνας κύριος τοῦ κράτους, ἢ ἠγωνίζετο πρὸς ἕτερα γερμανικὰ φῦλα ἀπὸ τοῦ Ρήνου ἐμβαλόντα, ἢ κατέτριβε τὸν χρόνον ἐν Ρώμῃ περὶ τόπους καὶ θεάματα, ἢ ὑπὸ δεινῶν ἀπησχολεῖτο στάσεων. Ὁ Γαλλιηνὸς δὲν ἦτο ἀνὴρ ἀπεστερημένος πάσης ἀξίας, ἰδίως ἦτο λόγιος καὶ προστάτης τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐπιστημῶν. Ὅθεν καὶ πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξαίρετον ἔδειξεν εὔνοιαν, διότι ἐλθὼν ἐνταῦθα ἔλαβε τὸ τοῦ ἄρχοντος ἐπωνύμου ἀξίωμα, κατετάχθη μεταξὺ τῶν ἀρεοπαγιτῶν καὶ ἐν γένει προσηνέχθη ὡς ἔγκριτος πολίτης ἀθηναῖος μᾶλλον ἢ ὡς αὐτοκράτωρ. Ἀλλ' αἱ τιμαὶ αὗται δὲν ἤρκουν ἵνα σώσωσι τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ ὁσημέραι προσεγγίζοντος κινδύνου. Ὁ Γαλλιηνὸς ἔλαβε μέν, ὡς φαίνεται, καὶ πρόνοιάν τινα περὶ τοῦ κινδύνου τούτου· γνωρίζομεν λ. χ. ὅτι ἔπεμψε τὸν μηχανικὸν Κλεόδαμον ἵνα ὀχυρώσῃ τὰς ἑλληνίδας πόλεις καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν προπολεμήσῃ ὑπὲρ αὐτῶν, ἀλλὰ παρέσχεν εἰς αὐτὸν ἐλαχίστην δύναμιν, διότι τὸ πλεῖστον τοῦ στρατοῦ ἀπησχολεῖτο, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἄλλων πολεμίων ὅσοι πανταχόθεν περιεστοίχιζον τὸ κράτος. Καὶ οὐδὲ τοῦτο ἤρκει· διότι, ἅμα ἐκλιπόντος τοῦ Οὐαλεριανοῦ, προέκυψαν εἰς μέσον ἐννεακαίδεκα ἀνταγωνισταὶ τοῦ Γαλλιηνοῦ, ὥστε τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς ἐντελῆ παράλυσιν (1).

(1) Ἐννέα καὶ δέκα ἦσαν οἱ τοιοῦτοι αὐτοκράτορες. Τὴν βραχεῖαν ταύτην περίοδον τῶν

Δὲν εἶναι λοιπὸν ἄπορον ὅτι κατὰ τὸ προτελευταῖον ἔτος τῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ βασιλείας (267) νέα Γότθων στίφη, ἐπιβάντα ἐπὶ πεντακοσίων πλοίων καὶ διαπλεύσαντα τὴν Μαιώτιδα λίμνην καὶ τὸν Εὔξεινον πόντον, ἐνέβαλον εἰς τὸν θρακικὸν Βόσπορον, κατέλαβον τὸ Βυζάντιον καὶ τὴν Χρυσόπολιν, καίτοι πολεμηθέντα κατὰ ξηρὰν μὲν ὑπὸ Κλεοδάμου, κατὰ θάλασσαν δὲ ὑπὸ τοῦ ρωμαίου Οὐενεριανοῦ, εἰσέπλευσαν ἔπειτα εἰς τὴν Προποντίδα, κατέστρεψαν ἐνταῦθα τὴν περιφανῆ Κύζικον, διεπέρασαν διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος, ἀπεβιβάσθησαν εἰς Λῆμνον καὶ εἰς Σκῦρον καὶ ἐντεῦθεν, διαιρεθέντα εἰς πολλὰς μοίρας, ἐπέπεσον εἰς ὅλα τὰ μεσημβρινώτερα ἑλληνικὰ παράλια. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν προσέβαλον τότε τήν τε Ἀττικὴν καὶ πολλὰ τῆς Πελοποννήσου μέρη, προελάσαντα καὶ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς χώρας καὶ λεηλατήσαντα καὶ ἐμπρήσαντα, ὡς ἀορίστως ὁπωσοῦν ἱστορεῖται, Κόρινθον, Σπάρτην, Ἄργος, Τεγέαν. Αὐταὶ αἱ Ἀθῆναι, καίτοι πρὸ ὀλίγου ὀχυρωθεῖσαι ὑπὸ Κλεοδάμου, δὲν διέφυγον ἤδη τὴν ἅλωσιν· οἱ Γότθοι, ἅμα ἀπεβιβάσθησαν εἰς Πειραιᾶ, ἐγένοντο ἐξ ἐφόδου κύριοι καὶ τῆς ἄνω πόλεως, ὠφεληθέντες ἐκ τῆς καταπλήξεως ἣν ἐπροξένησεν ἡ ἐμφάνισις αὐτῶν εἰς ἀνθρώπους οἵτινες οὔτε αὐτοὶ οὔτε οἱ προπάτορες αὐτῶν ἐπὶ 300 καὶ ἐπέκεινα ἔτη οὐδένα εἶδον πολέμιον. Ὁποίας ζημίας ἐπήγαγεν ἡ ἅλωσις αὕτη ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ἐν γένει λέγεται ὅτι πολλὴ ὑπῆρξεν ἡ σφαγή, καὶ ἡ λεηλασία, καὶ ἡ καταστροφή. Προστίθεται μάλιστα ὅτι καὶ αἱ βιβλιοθῆκαι ἐκινδύνευσαν καὶ ὅτι οἱ βάρβαροι ἡτοιμάσθησαν νὰ καταπυρπολήσωσιν ἄπειρα πολύτιμα χειρόγραφα, ὅτε εἷς τῶν συνεταίρων ἀπέτρεψεν αὐτοὺς τοῦ ἔργου, παρατηρήσας ὅτι καλὸν εἶναι νὰ μείνωσι τὰ βιβλία ἐκεῖνα, διότι, ἐνόσῳ οἱ Ἕλληνες ἀσχολοῦνται περὶ ταῦτα, ἀμελοῦσι τὴν πολεμικὴν ἄσκησιν καὶ γίνονται μᾶλλον εὐχείρωτοι (²). Καὶ τοῦτο μὲν ὑπολαμβάνεται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἱστορικῶν ὡς εὐφυὲς ἐπινόημα μεταγενεστέρου τινὸς σοφιστοῦ, τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι, ἂν πραγματικῶς ἐρρήθη ὑπὸ γότθου ἀνδρός, μετ' ὀλίγον ἔλαβον οὗτός τε καὶ οἱ περὶ αὐτὸν πεῖραν ἀσφαλῆ τοῦ ὅτι ἡ παιδεία, ἡ ἀληθὴς παιδεία, παράγει αἰσθήματα καὶ φρονήματα ἱκανὰ νὰ κατισχύσωσι τῶν φοβερωτέρων πολεμίων.

Τῳόντι κατεῖχε τότε ἐν Ἀθήναις τὴν βασιλέως ἢ τὴν ἐπώνυμον ἀρχὴν ἀνὴρ λόγιος, ὁ ἱστοριογράφος Δέξιππος. Ἐνῷ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐλεηλάτουν τὴν πόλιν καὶ τὴν ὕπαιθρον χώραν, οὗτος ἤθροισε περὶ αὐτὸν δισχιλίους περίπου πολίτας ἀπὸ τῶν ἐκ τῆς πόλεως φυγόντων, καί, καταλαβὼν ὀχυράς τινας περὶ τὸν ἐλαιῶνα καὶ τὰ ὄρη θέσεις, ἐζήτησεν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐμψυχώσῃ τοὺς ἀπηλπισμένους ἐκείνους ἀνθρώπους καὶ νὰ ἐνθαρρύνῃ αὐτοὺς εἰς τὸ νὰ ἀγωνισθῶσι περὶ τῶν ὅλων. Ὁ Δέξιππος, ὅστις ἔγραψε διάφορα ἱστορικὰ ἔργα, «τὰ μετὰ Ἀλέξανδρον», «Χρονικὴν ἱστορίαν», καὶ «Σκυθικά», ἐπραγματεύθη ἐν τῷ τελευταίῳ τούτῳ τὰ κατὰ τὸν προκείμενον πόλεμον· κατὰ δυστυχίαν ἐκ τῶν συγγραφῶν αὐτοῦ δὲν περιεσώθησαν εἰμὴ ἐλάχι-

---

πολλῶν αὐτοκρατόρων ἐκάλεσαν οἱ ρωμαῖοι ἱστοριογράφοι περίοδον τῶν τριάκοντα τυράννων· ὅλως ἀστόχως· διότι οἱ πλεῖστοι τῶν αὐτοκρατόρων τούτων ἐξ ἀνάγκης καὶ πρὸς ἄμυναν τοῦ κράτους ἐλάμβανον τὴν ἀρχὴν καθ' ὃν χρόνον ἡ κεντρικὴ ἀρχὴ οὐδαμῶς ἠδύνατο νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ πανταχόθεν ὑπὸ βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν κατακλυζομένου κράτους. Μεταξὺ τῶν τοιούτων αὐτοκρατόρων ὀνομαστότατος ἦν ὁ ἄραψ φύλαρχος τῆς ἐν τῇ συριακῇ ἐρήμῳ παλμυρηνῆς ὀάσεως Ὀδέναθος, ἀναγνωρισθεὶς συνάρχων ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Γαλλιηνοῦ καὶ καταλιπὼν τὴν ἀρχὴν εἰς τὴν σύζυγον αὐτοῦ, τὴν περίφημον Ζηνοβίαν, ἧς πρωτοσύμβουλος ἦν ὁ ἕλλην ῥήτωρ καὶ φιλόσοφος Λογγῖνος ὁ ἀθηναῖος.

(2) Ἀλλ' Ἀκρόπολις φαίνεται ὅτι δὲν ἐκυριεύθη ὑπὸ τῶν βαρβάρων.

στά τινα μέρη καὶ ταῦτα δεινῶς ἠκρωτηριασμένα. Ἰδοὺ δὲ ποίαν περὶ τῶν Σκυθικῶν ἰδίως ἐκφέρει γνώμην ὁ Φώτιος, ὅστις διεξῆλθε τὸ ἔργον ὁλόκληρον· γνώμην ὁπωσοῦν ἀντιφατικὴν καὶ πομπικὴν περὶ τὸν ἔπαινον· «Ἀνεγνώσθη δὲ αὐτοῦ καὶ τὰ Σκυθικά, ἐν οἷς αἱ Ρωμαίων αὐτῷ καὶ Σκυθῶν ἀναγράφονται μάχαι τε πρὸς ἀλλήλους καὶ λοιπαὶ ἀξιόλογοι πράξεις. Ἔστι δὲ τὴν φράσιν ἀπέριττός τε καὶ ὄγκῳ καὶ ἀξιώματι χαίρων, καί, ὡς ἄν τις εἴποι, ἄλλος μετά τινος σαφηνείας Θουκυδίδης, μάλιστά γε ἐν ταῖς σκυθικαῖς ἱστορίαις». Περιῆλθε μὲν εἰς ἡμᾶς ὁ λόγος δι' οὗ ὁ Δέξιππος ἠγωνίσθη νὰ καταπείσῃ τοὺς συμπολίτας νὰ ἐπιπέσωσι κατὰ τῶν ἐσπαρμένων ἀνὰ τὴν χώραν βαρβάρων, ἀλλὰ καὶ οὗτος σφόδρα ἐφθαρμένος. Οὐδὲν ἧττον θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὰ μᾶλλον ἀκέραια διατηρηθέντα ἀποσπάσματα αὐτοῦ, ἵνα δώσωμεν εἰς τοὺς ἀναγνώστας ἔννοιαν τοῦ φρονήματος τὸ ὁποῖον ἔσῳζον εἰσέτι γενναῖαί τινες ψυχαὶ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους, ἐν τῇ τῶν Ἀθηνῶν πόλει.

«Καὶ καρτερίᾳ οἱ πόλεμοι μᾶλλον ἢ πλήθει κρίνονται, εἶπε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς συναγωνιστάς. Ἡμῖν δύναμίς τε οὐ φαύλη (δισχίλιοι γὰρ οἱ σύμπαντες ἠθροίσθημεν), καὶ τὸ χωρίον ἐρυμνότατον, ὅθεν ὁρμωμένους χρὴ τοὺς πολεμίους κακοῦν σποράσι τε ἐπιτιθεμένους καὶ τὰς παρόδους αὐτῶν ἐνεδρεύοντας· ἐξ ὧν κρατοῦσι μὲν ἡμῖν τῷ τρόπῳ τούτῳ ῥώμη ἔσται, καὶ δέος οὐ μέτριον παρέξομεν τοῖς ἐναντίοις· συνισταμένων δὲ ἀντιστησόμεθα, προτείχισμα τῶν ὅπλων οὐ φαῦλον τὸ ἐρυμνὸν τοῦ χωρίου καὶ τήνδε τὴν ὕλην ἔχοντες. Οἵ τε ἐναντίοι ἐκ διαφόρων προβάλλοντες οἷα οὐ πάντῃ καταφανέσι ταράξονται, καὶ οὐκ ἐν τῷ ἴσῳ τρόπῳ τοῖς πρόσθεν πολεμήσουσι, τάξιν τε αὐτῶν λύοντες καὶ οὔθ' ὅπου τὰ τοξεύματα καὶ ἀκόντια μετιέναι χρὴ εἰδότες, καὶ τῶν τε ἀφιεμένων ἀτυχήσουσι καὶ ὑφ' ὑμῶν ἔτι μᾶλλον κακώσονται. Ἡμεῖς τε τῇ ὕλῃ πεφραγμένοι ἐπίσκοπα καὶ ἐξ ὑπερδεξίων μεθήσομεν καὶ ἀσφαλέστεροι μὲν ἐς τὸ δρᾶν ἐσόμεθα, οὐ ῥᾶστοι δὲ βλάπτεσθαι. Περὶ δὲ αὖ τῆς ὁμόθεν μάχης, εἰ δὴ καὶ αὐτῆς δεῆσαι, ἐκεῖνο χρὴ λογίζεσθαι, ὡς οἱ μέγιστοι κίνδυνοι μεγίστας καὶ προθυμίας παρέχονται, καὶ ἐν τῷ ἀπόρῳ τῆς σωτηρίας ἡ ἀντίστασις ἑτοιμοτέρα, καὶ πολὺ τὸ ἀνέλπιστον ἐξέβη, βιαζομένων τε ὑπὲρ τοῦ ἀμηχάνου καὶ ἀμυνομένων ὑπὲρ τῶν σπουδῆς ἀξίων τιμωρίας ἐλπίδι. Οὐδὲ γὰρ ἔστιν ὅτῳ ἂν πρὸ ἡμῶν μείζους γένοιντο ὑποθέσεις τῆς ἀγανακτήσεως, οἷα δὴ γενῶν τῶν ἡμετέρων καὶ πόλεως ὑπὸ τῶν ἐναντίων κατεσχημένης. Συνεπίθοιντο δὲ ἂν αὐτοῖς καὶ ὅσοι ἀνάγκῃ ἄκοντες συστρατεύουσιν, ὅτε τὴν ἡμετέραν ἔφοδον αἴσθοιντο ἐλευθερίας τῆς σφετέρας ἐλπίδι».

«Πυνθάνομαι δὲ καὶ τὴν βασιλέως δύναμιν τὴν ναυτικὴν οὐχ ἑκὰς εἶναι ἀρήξουσαν ἡμῖν ἢ συνταχθέντας συνεισβαλεῖν κράτιστα. Καὶ ἐπὶ τῷδε ἡγοῦμαι ὡς καὶ τοὺς Ἕλληνας ἐς τὸ αὐτὸ τοῦτο πρόθυμον ἐπάξομεν. Αὐτὸς δὲ δὴ ὢν οὐκ ἔξω κινδύνου οὐδὲ εὐτυχέστερον πράττων ἐπὶ ταῦτα ἵεμαι, ἀρετῆς ἐπιθυμῶν καὶ διακινδυνεύων, τὰ τιμιώτατα δὲ θέλων περιποιήσασθαι καὶ ἐς ἐμαυτὸν μὴ καταλῦσαι τῆς πόλεως τὴν ἀξίωσιν. Καὶ παραινῶ ὧδε γινώσκειν. Ἔπεισι μὲν ἡ τελευτὴ πάντας ἀνθρώπους καταλῦσαι τὸν βίον, ἐν τοῖς περὶ τῆς πατρίδος ἀγῶσιν ἆθλον κάλλιστον καὶ δόξαν ἀΐδιον φέρων. . . »

«Συστήσεσθαι δὲ ἡμῖν καὶ ἐκ τῆς τύχης τὸ εἰκὸς ἄγει. Ἥ τε γὰρ ὑπόθεσις δικαιοτάτη, καθ' ἣν ἀμυνούμεθα τοὺς προαδικήσαντας, καὶ τὸ δαιμόνιον ταύτῃ ὡς ἐπὶ πολὺ βραβεύει τὰ ἀνθρώπεια, προθυμότατον ὂν συμφορὰς ἐλαττῶσαι καὶ ἐς τὰ ἀμείνω συνάρασθαι. Καλὸν δὴ γνωρίσαι τὸ πάτριον ἡμῶν σχῆμα, καὶ αὐτοὺς τοῖς Ἕλλησιν ἀρετῆς καὶ ἐλευθερίας γενέσθαι παράδειγμα, καὶ παρά τε τοῖς οὖσι καὶ τοῖς ἐπιγιγνομένοις εὐκλείας ἀειμνήστου μετασχεῖν, ἔργῳ δεικνύοντας, ὡς καὶ ἐν ταῖς συμφοραῖς τὸ φρόνημα τῶν Ἀθηναίων οὐχ ἥττηται. Σύνθημα δὲ τοῦ πολέμου παῖδας καὶ τὰ φίλτατα ποιησά-

μενοι καὶ τὸ ταῦτα διασώσασθαι, ἐς τὴν ἀντίστασιν συντάττώμεθα, θεοὺς ἐφόρους ὀρωγοὺς ἐπικαλεσάμενοι».

Ταῦτα καὶ τοιαῦτα ἐλάλησεν ὁ Δέξιππος πρὸς τοὺς Ἀθηναίους· οἱ δέ, θαρρήσαντες ἤδη, ἀπήτησαν νὰ φέρῃ αὐτοὺς ἀμέσως κατὰ τῶν πολεμίων. Τὰ καθέκαστα τοῦ ἐπελθόντος ἀγῶνος ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν· ἐν γένει μόνον ἠξεύρομεν ὅτι ὁ Δέξιππος διῄρεσε τὴν δύναμιν αὐτοῦ εἰς μικρὰ ἀποσπάσματα, τὰ ὁποῖα, ἐνεδρεύσαντα εἰς δυσχωρίας τινάς, κατέστρεψαν πλείστους πολεμίους. Πιθανῶς δὲ καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας ἐμβαλόντες ἀδοκήτως οἱ περὶ Δέξιππον ἄλλους μὲν τῶν βαρβάρων ἀμερίμνως κραιπαλοῦντας ἐφόνευσαν, ἄλλους δὲ ἐξέβαλον τῆς πόλεως. Ὁπωσδήποτε οἱ Γότθοι ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλίπωσι τὴν Ἀττικήν, καὶ οἱ διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐν μέρει μὲν ἐπεβιβάσθησαν εἰς τὰ πλοῖα, ἐν μέρει δὲ ἔφυγον διὰ ξηρᾶς, καταδιωκόμενοι ὑπὸ τῶν ἁπανταχόθεν ἤδη ἐξεγερθέντων Ἑλλήνων, εἰς Βοιωτίαν τε καὶ Ἀκαρνανίαν μέχρι Θεσσαλίας καὶ Ἠπείρου.

Ὁ Γαλλιηνός
(ἐπὶ χαλκοῦ μεταλλίου)

Ἐν τῷ μεταξὺ ἀπεβιβάσθησαν ἀλληλοδιαδόχως δύο ρωμαϊκοὶ στρατοί, ὁ μὲν ὑπὸ τὸν στρατηγὸν Μαρκιανὸν εἰς τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν Θεσσαλίαν, ὁ δὲ ὑπ' αὐτὸν τὸν βασιλέα Γαλλιηνὸν εἰς τὴν Ἰλλυρίαν, διότι, ἐνῷ ἡ προμνημονευθεῖσα μοῖρα τῶν βαρβάρων ἐπετέθη ἀπὸ θαλάσσης, ἑτέρα Γότθων μοῖρα εἰσβαλοῦσα εἰς Ἰλλυρίαν προήλασεν ἐκεῖθεν, διὰ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας, μέχρι Θεσσαλονίκης. Ὅθεν οἵ τε ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος φεύγοντες βάρβαροι. καὶ οἱ ἀπὸ βορρᾶ διὰ ξηρᾶς ἐπιδραμόντες παντελῶς ἤδη κατετροπώθησαν. Ἀλλ' ἔτι ἀγωνιζομένου τοῦ Γαλλιηνοῦ πρὸς τοὺς Γότθους ἀνηγγέλθη αὐτῷ ἡ περὶ Μεδιόλανον ἀποστασία τοῦ ἱππάρχου Αὐριόλου, ὥστε ἐδέησεν ὁ αὐτοκράτωρ νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν ἄνω Ἰταλίαν. Ἐπέτρεψε δὲ τὸν κατὰ τὴν Ἰλλυρίαν ἀγῶνα εἰς τὸν Μαρκιανόν, ὅστις ἐντὸς ὀλίγου οὐ μόνον ἀπήλλαξε τὴν ἡμετέραν χερσόνησον ἀπὸ τῆς πληγῆς τῶν βαρβάρων ἀλλά, ὡς φαίνεται, καὶ εἰς τὴν ἰδίαν αὐτῶν χώραν ἐπανειλημμένως ἐνέβαλεν. Ἀφ' ἑτέρου οἱ Γότθοι ὅσοι διὰ θαλάσσης ἐτράπησαν ἐξ Ἑλλάδος πρὸς τὸν Ἑλλήσποντον ἵνα ἐκεῖθεν ἀνακάμψωσιν οἴκαδε κατεστράφησαν κατὰ μέγα μέρος ὑπὸ τοῦ ρωμαίου ναυάρχου Οὐενεριανοῦ, τοῦ ὁποίου μνεία ἐγένετο ἤδη ἀνωτέρω.

Τοιαύτη ὑπῆρξεν ἡ ἔκβασις τῆς ἐν ἔτει 267 γοτθικῆς ἐπιδρομῆς, καθ' ἣν τὸ πρῶτον προσεβλήθη ἡ κυρίως Ἑλλὰς ὑπὸ τῶν βορείων ἐκείνων βαρβάρων. Οἱ Ἀθηναῖοι, ἂν καὶ κατ' ἀρχὰς ἐκπλαγέντες, ἔδειξαν ὅμως ἐπὶ τέλους ὅτι δὲν εἶχον ἀποβάλει ἔτι καθ' ὁλοκληρίαν τὰς ἀρετὰς τῶν πολυυμνήτων αὐτῶν προπατόρων. Ἐτίμησαν δὲ πολυειδῶς τὸν καλὸν κἀγαθὸν Δέξιππον, εἰς ὃν κυρίως ὠφείλετο ἡ τῶν Γότθων κατατρόπωσις· καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐπέτρεψαν εἰς τοὺς υἱοὺς τοῦ ἀνδρὸς ἐπισήμως νὰ ἐγείρωσιν αὐτῷ εἰκόνα φέρουσαν ἐπίγραμμα, τὸ ὁποῖον, περισωθὲν εἰς ἡμᾶς, παραθέτομεν ἐνταῦθα διὰ πολλοὺς λόγους. Ἐν πρώτοις ἐξ αὐτοῦ δηλοῦται ἀριδήλως ὅτι περὶ τὰ τέλη τῆς τρίτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος ὑφίσταται ἔτι ἀκέραιον τὸ ἀρχαῖον τῶν Ἀθηνῶν πολίτευμα, μετὰ τοῦ Ἀρείου Πάγου, καὶ τῆς βουλῆς, καὶ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, καὶ ὅλων τῶν ἄλλων ἀρχῶν καὶ πανηγύρεων καὶ τελετῶν. Ἕτερον ἀξιοσημείωτον ἐν τῷ ἐπιγράμματι τούτῳ εἶναι ὅτι ἡ τότε βουλὴ συνέκειτο ἐξ 750 ἀνδρῶν, πλειοτέρων δηλαδὴ ἢ ἄλλοτέ ποτε. Οὐδὲν ἧττον δὲ παράδοξον θέλει εὕρει ὁ ἀναγνώστης ὅτι τὸ ἐπίγραμμα ἐξυμνεῖ τὸν

Κ. ΠΑΠΑΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ "ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ" ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

Δέξιππον ὡς ρήτορα ἰδίως καὶ συγγραφέα μὴ ἐνδιατρῖψαν περὶ τὰ πολεμικὰ αὐτοῦ ἔργα. Ἀλλ' ἴσως αὐτὸς ὁ Δέξιππος μετριοφρονῶν ἀπηγόρευσεν εἰς τοὺς υἱοὺς νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τοῦ κατορθώματος ἐκείνου, νομίζων ὅτι, προπολεμήσας ὑπὲρ τῆς πατρίδος, ἐξεπλήρωσε καθῆκον, μηδεμιᾶς δεόμενον ἐξαιρέτου τιμῆς. Τὸ δὲ πάντων ἐπὶ τοῦ προκειμένου σπουδαιότερον εἶναι τὸ καὶ ἄλλοτε παρ' ἡμῶν παρατηρηθέν, ὅτι, ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἀπέβαλον τὴν ἀξίαν αὐτῶν οἱ πάτριοι τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους θεσμοί, συνετέλουν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὑποθάλπωσι τὸ ἱερὸν τῆς φιλοπατρίας αἴσθημα, τὸ ὁποῖον δὲν περιωρίζετο πάντοτε εἰς λόγους ἁπλοῦς ἀλλ' ἐν ἀνάγκῃ καὶ δι' ἔργων, ὡς ἤδη ἀπεδείχθη, ἐκυροῦτο. Εἶχε λοιπὸν τὸ ἐπίγραμμα ὡς ἑξῆς·

«Κατὰ τὸ ἐπερώτημα τῆς ἐξ Ἀρείου Πάγου βουλῆς καὶ τῆς βουλῆς τῶν ΨΝ' καὶ τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων, τὸν ἄρξαντα τὴν τοῦ βασιλέως ἐν Θεσμοθέταις ἀρχὴν καὶ ἄρξαντα τὴν ἐπώνυμον ἀρχήν, καὶ πανηγυριαρχήσαντα καὶ ἀγωνοθετήσαντα τῶν μεγάλων Παναθηναίων, οἴκοθεν ἱερέα παναγῆ, Πόπλιον Ἐρέννιον Δέξιππον Πτολεμαίου Ἕρμειον, τὸν ρήτορα καὶ συγγραφέα, ἀρετῆς ἕνεκα οἱ παῖδες·

Ἀλκῇ καὶ μύθοισι καὶ ἐν βουλαῖσι κρατίστους
  Ἄνδρας ἀγακλειτοὺς γείνατο Κεκροπίη·
Ὧν ἕνα καὶ Δέξιππον, ὃς ἱστορίην ἐσαθρήσας
  Αἰῶνος δολιχὴν ἀτρεκέως ἔφρασεν.
Καὶ τὰ μὲν αὐτὸς ἐπεῖδε, τὰ δὲ ἐκ βίβλων ἀναλέξας
  Εὕρατο παντοίην ἱστορίης ἀτραπόν.
Ἦ μέγα κλεινὸς ἀνήρ, ὃς νοῦ ἄπο μυρίον ὄμμα
  Ἐκτείνας χρονίους πρήξιας ἐξέμαθεν.
Φήμη μὲν περίβωτος ἀν' Ἑλλάδα, τὴν ὁ νεανθὴς
  Αἶνος Δεξίππῳ δῶκεν ἐφ' ἱστορίῃ.
Τοὔνεκα δὴ καὶ παῖδες ἀγακλειτὸν γενετῆρα
  Μορφήεντα λίθον θῆκαν ἀμειβόμενοι».

Τὸ μνημεῖον τοῦτο, τὸ ἐγερθὲν εἰς τιμὴν ἀνδρὸς ἀποδείξαντος ὅτι δὲν εἶχεν ἐκλείψει πᾶσα ἠθικὴ ἀπὸ τοῦ ἔθνους δύναμις παραμυθεῖ μέχρι τινὸς διὰ τὰς καταστροφὰς ὅσας ἐπήνεγκεν ἡ γοτθικὴ ἐκείνη ἐπιδρομή· τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ δὲν ἔχομεν λόγους νὰ πιστεύσωμεν ὅτι αἱ καταστροφαὶ αὗται ὑπῆρξαν μεγάλαι. Ἀλλὰ συνέβη τότε εἰς ἑτέραν τινὰ πόλιν καὶ χώραν ἑλληνικὴν συμφορὰ δεινή, ἣν ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν. Εἴδομεν ὅτι οἱ ἀπὸ Ἑλλησπόντου καταπλεύσαντες Γότθοι προσέβαλον ἄλλοι ἄλλα ἑλληνικὰ παράλια. Μία λοιπὸν αὐτῶν μοῖρα, ἡ ἐπὶ τὴν μικρὰν Ἀσίαν ὁρμήσασα, κατεπυρπόλησε τότε ἐν Ἐφέσῳ τὸν πολυθρύλητον ἐκεῖνον τῆς Ἀρτέμιδος ναόν, ὅστις πολλάκις πρότερον καταστραφεὶς καὶ πολλάκις λαμπρότερος ἐκ τῆς τέφρας ἀνακύψας ἔμελλεν ἤδη διὰ παντὸς νὰ ἀφανισθῇ ἐκ τοῦ προσώπου τῆς γῆς. Τὸ θαῦμα τοῦτο τῆς οἰκουμένης ἠρείδετο ἐπὶ ἑκατὸν εἴκοσι κιόνων ἰωνικῆς τέχνης, ὧν ἑκάστη εἶχεν ἑξήκοντα ποδῶν ὕψος· καὶ συναπωλέσθησαν μετ' αὐτοῦ πλεῖστα ὅσα ἀριστοτεχνήματα, ἰδίως δὲ οὐκ ὀλίγα τῶν τοῦ Πραξιτέλους ἔργων.

Οὐδ' ἐβράδυναν νὰ ἐπανέλθωσιν οἱ βάρβαροι· διότι, δολοφονηθέντος τοῦ Γαλλιηνοῦ ἐν Μεδιολάνῳ τῷ 268, ἐπεχείρησαν, περὶ τὸ 270, νέαν μεγάλην κατὰ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἔφοδον. Τριακόσιαι εἴκοσι χιλιάδες ἀνδρῶν ἐνόπλων μετὰ γυναικῶν, καὶ παίδων, καὶ

δούλων, καὶ σκευῶν οἰκιακῶν, κατέπλευσαν, ἐπὶ δισχιλίων πλοίων, ἀπὸ τοῦ Εὐξείνου Πόντου, καὶ ἀφοῦ ματαίως προσέβαλον τινὰς τῶν πόλεων τῆς Θράκης καὶ τῆς Μοισίας· ἀπέβαλον δὲ ἐν τῇ Προποντίδι, ἕνεκα τῆς ναυτικῆς αὐτῶν ἀνεπιτηδειότητος, πολὺ ἀνθρώπων καὶ πλοίων πλῆθος [1]), εἰσῆλθον εἰς τὸ Αἰγαῖον πέλαγος καὶ περιπλεύσαντες τὸν Ἄθω ἐπολιόρκουν ἤδη ἀπὸ ξηρᾶς τε καὶ θαλάσσης τὴν Κασσάνδρειαν καὶ τὴν Θεσσαλονίκην, ὅτε, μαθόντες ἐπερχόμενον τὸν διάδοχον τοῦ Γαλλιηνοῦ Κλαύδιον, ἔσπευσαν νὰ λύσωσι τὰς πολιορκίας. Καὶ ὅσοι μὲν εἶχον ἀποβῆ εἰς τὴν ξηρὰν κατέλαβον ὀχυράν τινα θέσιν εἰς τὸ μεσογαιότερον τῆς χώρας, οἱ δὲ ἐπὶ τῶν πλοίων εὑρισκόμενοι, καταβάντες πρὸς τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Ἑλλάδα, ἀπεβιβάσθησαν εἰς διάφορα μέρη· ἀλλὰ πόλιν οὐδεμίαν ἠδυνήθησαν νὰ κυριεύσωσι, διότι ἔφθασαν αὗται ἐν τῷ μεταξὺ νὰ ὀχυρωθῶσι καὶ νὰ ἀσφαλισθῶσι πολυειδῶς· ὅθεν περιωρίσθησαν ἤδη οἱ βάρβαροι εἰς τὸ νὰ λεηλατήσωσί που καί που τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ ν' ἀπαγάγωσι τοὺς ἐν τοῖς ἀγροῖς εὑρισκομένους. Ἔπειτα δὲ ἐπανερχόμενοι ἐντεῦθεν ἐπεχείρησαν ἀποβάσεις τινὰς εἰς Κύπρον καὶ Ῥόδον, ἀλλ' οὐδὲν λόγου ἄξιον εἰς τὰς νήσους ταύτας ἔπραξαν· οἱ πλεῖστοι αὐτῶν ἠφανίσθησαν, ἐν μέρει κατατροπωθέντες ὑπὸ τοῦ καταδιώξαντος αὐτοὺς ρωμαϊκοῦ στόλου, ἐν μέρει ἀποθανόντες ὑπὸ τοῦ λοιμοῦ, ὅστις, ἔτι ἀπὸ τῶν πρώτων ἐνιαυτῶν τῆς τοῦ Γαλλιηνοῦ βασιλείας, δεινὸς ἐνέσκηψεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπαρχίας.

Δὲν ἀπέβη δὲ ὀλιγώτερον οἰκτρὰ ἡ τύχη τῶν βαρβάρων ἐκείνων ὅσοι εἶχον ἀποβιβασθῆ εἰς τὴν Μακεδονίαν. Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος, ἀφοῦ πολλάκις ἔτρεψεν αὐτοὺς εἰς διαφόρους περὶ Μαρκιανούπολιν συμπλοκάς, συνεκρότησε μάχην κρίσιμον περὶ Ναϊσσον τῆς ἄνω Μοισίας (τὴν σημερινὴν Νίσσαν), καθ' ἣν οἱ Γότθοι ὁλοσχερῶς κατετροπώθησαν. Τρισχίλιοι ἐξ αὐτῶν ἔπεσον ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης, πεντακισμύριοι δι' ἐνέδρας ἐξωλοθρεύθησαν· ἅπας δὲ σχεδὸν ὁ λοιπὸς λαός, ἄνδρες, γυναῖκες, παῖδες καὶ γέροντες μετὰ πλείστων σκευῶν, παρεδόθησαν εἰς τοὺς Ρωμαίους, καὶ ἄλλοι μὲν κατετάχθησαν εἰς τὰ ρωμαϊκὰ τάγματα, ἄλλοι δὲ διεσπάρησαν ὡς ἄποικοι εἰς τὰς διαφόρους τοῦ κράτους ἐπαρχίας. Οἱ δ' ὀλίγοι οἱ ἀπὸ τῆς φοβερᾶς μάχης διασωθέντες ἀπώλοντο εἴτε ὑπὸ τῶν ρωμαίων ἱππέων καταδιωκόμενοι εἴτε ἐκ τοῦ λιμοῦ θανόντες. Ἐν γένει δὲ ἀπὸ τῆς ἐπιδρομῆς ταύτης τοῦ 270 ἔτους, περὶ ἧς πλειότερά τινα ὁπωσοῦν ἢ περὶ τῆς προτέρας γνωρίζομεν, καταφαίνεται ὅτι οὐδ' ἡ προηγηθεῖσα ἐκείνη ἀπέβη, τοὐλάχιστον ὡς πρὸς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα, τοσοῦτον ὀλεθρία ὅσον ἐκ πρώτης ὄψεως δύναταί τις νὰ ὑποθέσῃ ἐκ τῶν ἀορίστων καὶ ὑπερβολικῶν περὶ αὐτῆς φράσεων τῶν χρονογράφων. Εἴδομεν ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ ἀναφέρονται ὡς καταστραφεῖσαι πολλαὶ ἐνταῦθα πόλεις· περὶ δὲ τῆς δευτέρας ρητῶς λέγεται ὅτι οὐδεμίαν πόλιν ἠδυνήθησαν οἱ βάρβαροι νὰ κυριεύσωσι «τῷ φθῆναι ταύτας τειχῶν τε καὶ τῆς ἄλλης ἀσφαλείας φροντίδα ποιήσασθαι». Ἀλλ' ἂν αἱ Ἀθῆναι, ἡ Κόρινθος, τὸ Ἄργος, ἡ Σπάρτη, ἡ Τεγέα κατεπυρπολήθησαν ἐπὶ τῆς πρώτης ἐπιδρομῆς, πῶς ἐντὸς δύο ἐτῶν ἠνωρθώθησαν αὖθις καὶ ὠχυρώθησαν; Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἔπαθον μὲν ζημίας τινὰς τῷ 267 καὶ αἱ πόλεις ἀλλὰ μεγάλην φθορὰν ὑπέστη ἰδίως

---

(1) Τὰ πλοῖα ταῦτα ἐναυπηγοῦντο ἐπὶ τῶν μεγάλων ποταμῶν τῆς νῦν Ρωσίας τῶν ἐκβαλλόντων εἰς τὸν Εὔξεινον ἐκ τῶν μεγάλων δασῶν τῆς χώρας ταύτης. Σημειωτέον δὲ ὅτι οἱ Γότθοι (Σκύθαι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων τότε καλούμενοι ἐκ τοῦ τόπου τῆς οἰκήσεως αὐτῶν) εἶχον ἱδρύσει ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος ἤδη αἰῶνος δύο κράτη ἐν τῇ νῦν Ρωσίᾳ, τὸ κράτος τῶν ἀνατολικῶν Γότθων, ἐκτεινόμενον ἀπὸ τοῦ Τανάιδος (Δὼν) μέχρι Βορυσθένους (Δανάπριος) καὶ ἀπὸ τούτου μέχρι τοῦ κάτω Δανουβίου περιληφθέντος ἐν τῷ δυτικῷ γοτθικῷ κράτει καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Τραϊανοῦ ἱδρυθείσης ἐπαρχίας Δακίας.

ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἡ ὕπαιθρος χώρα. Πολὺ δὲ μείζονας συμφορὰς ἐπήνεγκε βεβαίως ὁ λοιμός, ἐὰν ἐπέσκηψε τῳόντι οὗτος καὶ εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα.

Ὁ βασιλεὺς Κλαύδιος ἀπεβίωσε κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος καθ' ὃ τοσοῦτον περιφανῶς κατετρόπωσε τοὺς βαρβάρους τῆς ἄρκτου. Ὁ διάδοχος αὐτοῦ Αὐρηλιανός, ὁ βασιλεύσας μέχρι τοῦ 275, ἐξηκολούθησεν ἀναδεικνύμενος ὡσαύτως νικηφόρος, καί, πολλάκις ἀποκρούσας τοὺς πολεμίους ἐκείνους πέραν τοῦ Ἴστρου, κατηνάγκασεν αὐτοὺς ἐπὶ τέλους νὰ ταπεινωθῶσι, νὰ δώσωσιν ὁμήρους καὶ νὰ παράσχωσιν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν στρατὸν δισχιλίους λογάδας ἱππεῖς. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, ἐπειδὴ νέοι ἐπέσκηψαν κίνδυνοι ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, ὁ Αὐρηλιανὸς ἐνόμισεν ἀπαραίτητον νὰ παραχωρήσῃ εἰς τοὺς Γότθους τὴν Δακίαν. Ἔτι δὲ βραδύτερον ὁ βασιλεὺς Πρόβος (276—282), καίτοι οὐδὲν ἧττον εὐτυχὴς διατελέσας εἰς τοὺς κατὰ τῶν Γότθων ἀγῶνας, ἀπεδέξατο ὅμως οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καὶ ἐγκατέστησεν ὡς ῥωμαίους ὑπηκόους εἰς Θράκην.

Περὶ δὲ τοὺς χρόνους τούτους λέγεται ὅτι αἱ παράλιαι ἑλληνικαὶ χῶραι ἐλεηλατήθησαν καὶ ὑπὸ ἑτέρας γερμανικῆς φυλῆς, τῶν λεγομένων Φράγκων. Οἱ Φράγκοι κατῴκουν περὶ τὸν Ῥῆνον ποταμὸν καὶ ἐκεῖθεν συνήθως προσέβαλλον τὴν ὑπὸ τοὺς Ῥωμαίους διατελοῦσαν Γαλατίαν. Ὁ Πρόβος, κατατροπώσας τοὺς Φράγκους τούτους, ἐγκατέστησε μίαν αὐτῶν μοῖραν παρὰ τὸν Εὔξεινον πόντον, οἱ δέ, καταλαβόντες πλοῖα ἱκανὰ τῆς παραλίας ἐκείνης, ἀπεφάσισαν νὰ ἐπιστρέψωσι διὰ θαλάσσης εἰς τὰς παρὰ τὸν Ῥῆνον κατοικίας αὐτῶν. Διερχόμενοι δὲ διὰ τοῦ Αἰγαίου καὶ τῆς Μεσογείου ἐλεηλάτησαν κατὰ τὰ φημιζόμενα Ἀσίαν, Ἑλλάδα καὶ Σικελίαν. Ἀλλὰ δὲν θέλομεν ἀποσιωπήσει ὅτι τὸ γεγονὸς τοῦτο νομίζεται ἀμφίβολον ὑπό τινων νεωτέρων ἱστορικῶν. Ὁπωσδήποτε δὲ καὶ ἂν ἔχωσι τὰ περὶ τούτου, βέβαιον εἶναι ὅτι αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἐπὶ ὅλην ἔκτοτε ἑκατονταετηρίδα δὲν προσεβλήθησαν πλέον ὑπὸ βαρβάρων. Καὶ ἐν τῷ μεταξὺ συνεπληρώθη ἡ μεγάλη θρησκευτικὴ καὶ ἠθικὴ μεταβολὴ ἥτις ἐπὶ τριακόσια περίπου ἔτη λεληθότως πρότερον ἐνεργοῦσα ἐντὸς τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους ἐθριάμβευσεν ἐπὶ τέλους ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι καὶ ἔθετο τὰς βάσεις τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐπελθούσης πολιτικῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὅθεν ἀνάγκη νὰ ἱστορήσωμεν ἤδη τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν πρόοδον τῆς ἀναμορφώσεως ταύτης. Ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου ἐκηρύχθη τὸ πρῶτον ἐν Παλαιστίνῃ, ἐκεῖθεν διαδοθεὶς εἰς ἁπάσας τὰς πέριξ χώρας, δέον πρὸ πάντων νὰ παραστήσωμεν ὁποία τις ἦτο κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἡ σχέσις τῆς μητροπόλεως ταύτης τοῦ χριστιανισμοῦ πρὸς τὸν ἑλληνισμόν, ἵνα ἐξηγηθῇ οὕτω πῶς ὁ χριστιανισμός, εἰ καὶ παραχθεὶς εἰς τὰς ἀπωτάτας ἐκείνας χώρας, περιεβλήθη ἐκ πρώτης ἀφετηρίας χαρακτῆρα ὅλως ἑλληνικόν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται τὴν πάλην ἣν διεξήγαγον οἱ Σελευκίδαι ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς Παλαιστίνης. Ἡ χώρα αὕτη ἀνέκτησε μὲν ἐπὶ τέλους τὴν ἀνεξαρτησίαν διὰ τὴν προϊοῦσαν ἀσθένειαν τῶν κατὰ τὴν Συρίαν ἑλλήνων βασιλέων ἀλλ' ὅμως, καθὰ προεξεθέσαμεν, οἱ ἡγεμόνες τῆς Ἰουδαίας, διὰ νὰ πολεμήσωσι τὸν ἑλληνισμόν, ἠναγκάσθησαν νὰ δανεισθῶσιν αὐτοῦ τούτου τοῦ ἑλληνισμοῦ τὰ ὅπλα, ὥστε κατὰ μικρὸν ἅπας ὁ δημόσιος καὶ ἰδιωτικὸς αὐτῶν βίος ἐπὶ τὸ ἑλληνικώτερον εἶχεν ἀναπλασθῆ. Ναὶ μὲν ἐνόσῳ ἡ κατὰ τὴν Συρίαν ἑλληνικὴ βασιλεία ἔσῳζεν ἴχνη τινὰ τῆς ἀρχαίας δυνάμεως οἱ Ῥωμαῖοι ὑπεστήριζον τοὺς Μακκαβαίους καὶ τὸ τῶν Ἰουδαίων ἔθνος· οὕτως ἐπολιτεύθησαν ἀπὸ τοῦ 160 ἔτους πρὸ Χριστοῦ μέχρι τῶν μέσων τῆς ἑπομένης ἑκατονταετηρίδος. Ἅμα ὅμως ὁ Πομπήιος, διαλύσας τὴν τελευταίαν τῆς τῶν Σελευκιδῶν

ἀρχῆς, ἦλθεν εἰς Παλαιστίνην, ὅπου ἤριζον μὲν οἱ δύο ἀδελφοὶ Μακκαβαῖοι, Ἀριστόβουλος Β′ καὶ Ὑρκανὸς Β′, ἀλλ' ὑφίστατο ἔτι ἀρκετὴ ἰσχυρὰ στρατιωτικὴ δύναμις ἣν εἶχε συγκροτήσει ὁ πατὴρ αὐτῶν Ἀλέξανδρος Ἰανναῖος, ὁ Πομπήιος ἐστοχάσθη πρέπον νὰ περιορίσῃ τὸ ἰουδαϊκὸν ἐκεῖνο κράτος. Καί, ἵνα ἐπιτύχῃ τοῦτο, ἐνόησεν ὅτι δὲν ἔχει εἰμὴ νὰ ἀντιτάξῃ εἰς τὸν ἰουδαϊσμὸν τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον. Ὅθεν μετὰ τὴν περὶ τὰ τέλη τοῦ 63 π. Χ. ἔτους ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸ *ἔθνος* τῶν Ἰουδαίων περιστέλλεται εἰς τὰ ἀρχαῖα αὐτοῦ σύνορα· καὶ ὁ μὲν Ὑρκανὸς προχειρίζεται *ἀρχιερεύς*, ὁ δὲ Ἀντίπατρος *ἐπίτροπος* (1), ἀλλ' ὑποτελὴς φόρου εἰς τοὺς Ρωμαίους, αἱ δὲ πόλεις τῆς τε μεσογείου καὶ τῆς παραλίας περιλαμβάνονται εἰς τὴν νέαν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν τῆς Συρίας. Ἵνα κατανοήσωμεν ὁπόσον καιρία πληγὴ κατηνέχθη διὰ τῶν διατάξεων τούτων κατὰ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ, δέον νὰ ἐπιφέρωμέν τινας ἐξηγήσεις. Ἐν πρώτοις ὄχι μόνον ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τοῦ ἰουδαϊκοῦ κράτους ὅλαι αἱ ἑλληνίδες πόλεις, ὅσας εἶχε καθυποτάξει ἐπὶ τῆς προσφάτου αὐτοῦ ἀκμῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς οὕτω κολοβωθείσης Ἰουδαίας ὁ πολιτικὸς διοικητής, ἤτοι ὁ *ἐπίτροπος* Ἀντίπατρος, δὲν ἦτο ἀνέκαθεν ἰουδαῖος· ἦτο ἀλλόφυλος, Ἰδουμαῖος τὸ γένος, ὅ ἐστι κατ' ἐπιφάνειαν ἐξιουδαϊσθεὶς ξένος καὶ ἰδίως υἱὸς ἱεροδούλου τινὸς τοῦ ἐν Ἀσκάλωνι ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν, ὁ πολιτικὸς τῆς χώρας διοικητὴς ἐξεπροσώπει πολὺ μᾶλλον τὸ ἑλληνικὸν συμφέρον ἢ τὸ ἰουδαϊκόν, κατ' ἀντίθεσιν τοῦ ἀρχιερέως καὶ ἐθνάρχου Ὑρκανοῦ, ὅστις καθὸ ἀπόγονος τῶν Μακκαβαίων ἠδύνατο νὰ λογισθῇ προστάτης τοῦ ἐπιχωρίου θρησκεύματος καὶ βίου, ἂν καὶ αὐτοὶ οὗτοι οἱ Μακκαβαῖοι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀναγκασθῆ νὰ προσοικειωθῶσι τὸν ἑλληνισμόν. Ὁ δὲ ἰουδαϊσμὸς ἐταπεινώθη πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ διὰ τοῦτον τὸν λόγον, ὅτι ὁ Ὑρκανὸς ἦτο ἄνθρωπος ἀδρανής, διὸ ἅπασα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τὸν δραστήριον καὶ νοήμονα ἐπίτροπον Ἀντίπατρον, ὅστις κατώρθωσε νὰ ἐπιτύχῃ τὴν φιλίαν καὶ τὴν προστασίαν τοῦ τε Καίσαρος, μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Πομπηίου, καὶ τοῦ Ἀντωνίου μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Καίσαρος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ἀντίπατρος ἐφαρμακεύθη ἐπὶ τέλους ὑπὸ τῆς φαρισαϊκῆς μερίδος, ἥτις εὐλόγως ἐμίσει τὸν ἄνδρα διὰ τὸ ἑλληνικὸν αὐτοῦ πολίτευμα καὶ τὴν ὀξύτητα τοῦ χαρακτῆρος· πλὴν δὲ τούτου καὶ ὁ Ὑρκανὸς κατεβλήθη μετ' ὀλίγον ὑπὸ τοῦ ἰδίου ἀνεψιοῦ, τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀριστοβούλου Ἀντιγόνου, λαβόντος ἐπὶ τούτῳ τὴν τῶν Πάρθων συνδρομήν. Ἀλλὰ τῷ 39 π. Χ. οἱ τότε ἄρχοντες τῆς Ρώμης, Ἀντώνιος, Λέπιδος καὶ Ὀκταύιος, τῶν ὁποίων τὴν ἐπικουρίαν ἐζήτησεν ὁ τοῦ Ἀντιπάτρου υἱὸς Ἡρώδης, ἀνεκήρυξαν τοῦτον μὲν βασιλέα τῆς Ἰουδαίας, τὸν δὲ Ἀντίγονον ἐχθρὸν τοῦ δήμου τῶν Ρωμαίων· ὥστε καὶ πάλιν ἡ τύχη τῆς Ἰουδαίας παρεδόθη εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἔτι μᾶλλον ἢ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἑλληνίζοντος.

Οὐδὲ ἤρκεσαν ταῦτα πάντα. Αἱ κατὰ τὴν Συρίαν ἑλληνικαὶ πόλεις, ὅσαι εἶχον κατακτηθῆ ὑπὸ τῶν τελευταίων Μακκαβαίων, εἶχον πάθει τότε τὰ πάνδεινα· οὐκ ὀλίγαι καθῃρέθησαν καὶ ἄλλων ἐξώσθησαν οἱ ἑλληνίζοντες κάτοικοι, ὧν πολλοί, μὴ ἀνεχόμενοι τὴν τοιαύτην τυραννίαν, ἐπεχείρησαν φοβερὰν κατὰ γῆν καὶ κατὰ θάλασσαν λῃστείαν, ἰδίως συμμαχήσαντες μετὰ τῶν τότε πειρατῶν ἐκείνων τοὺς ὁποίους εἴδομεν τοσοῦτον ἀκμάσαντας περὶ τὰ μέσα τῆς πρώτης πρὸ Χριστοῦ ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐπὶ τέλους καταβληθέντας ὑπὸ Πομπηίου. Νῦν δὲ αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἀνέλαβον τοὺς ἀρχαίους, τοὺς γνησίους αὐτῶν πολίτας, καὶ ἀνῳκοδομήθησαν αἱ καθῃρημέναι, καὶ πᾶσαι ἐν γένει πολυειδῶς ὑπὸ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπροστατεύθησαν. Ἀπὸ τοῦ Ἰωσήπου μανθάνομεν

(1) Ὁ Ἀντίπατρος διωρίσθη ἐπίτροπος οὐχὶ ὑπὸ τοῦ Πομπηίου ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Καίσαρος τῷ 47 π. Χ., ὢν πρότερον ἁπλῶς ὑπουργὸς τοῦ Ὑρκανοῦ.

ὅτι τέσσαρα μετὰ τὸν Πομπήιον ἔτη, ὁ ἀνθύπατος Γαβίνιος διέταξε νὰ ἀνεγερθῶσιν αἱ πόλεις ὅσαι εἶχον κατεδαφισθῆ καὶ ἰδίως ἡ Ἄζωτος, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ραφία, ἡ Γάζα, ἡ Μάρισσα, ἡ Σαμάρεια, ἡ Σκυθόπολις καὶ πλεῖσται ἄλλαι.

Καὶ οὐ μόνον ἀνεκτίσθησαν αἱ πόλεις ἀλλὰ καὶ τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν αὐτονομίαν ἀνέλαβον. Τῆς αὐτονομίας ταύτης ἐξαίρετον τεκμήριον ἦτο πρὸ πάντων ἡ ἰδία τῆς πόλεως χρονολογία· εἶχον δὲ καὶ ἤδη τοιαύτην χρονολογίαν ἡ Γάζα, ἡ Ἀνθηδών, ἡ Ραφία, ὁ Στράτωνος πύργος, χρονολογίαν ἀρχομένην ἢ ἀπὸ Πομπηίου ἢ ἀπὸ Γαβινίου, διότι αἱ πόλεις αὗται καταστραφεῖσαι ὑπὸ τῶν Μακκαβαίων ἀνῳκοδομήθησαν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἐκ παραγγελίας τῶν δύο ἐκείνων ρωμαίων ἀνδρῶν. Περὶ τῆς Ἀζώτου, τῆς Ἰαμνείας, τῆς Ἰόππης, τῆς Ἀρεθούσης, τῆς Μαρίσσης δὲν ἔχομεν ρητὰς πληροφορίας, ἀλλ' ὑπολαμβάνεται ἀναμφίβολον ὅτι καὶ αὗται εἶχον ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐποχῆς ἰδίαν χρονολογίαν. Ἡ δὲ Ἀσκάλων, ἐπειδὴ δὲν εἶχε καταστραφῆ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, μετεχειρίζετο ἤδη δύο ἀστικὰς χρονολογίας, τὴν ἀρχαίαν, ἀπὸ τοῦ 102 ἔτους πρὸ Χριστοῦ, καὶ ἄλλην ἀπὸ Γαβινίου, 58 πρὸ Χριστοῦ. Ἕτερον αὐτονομίας τεκμήριον ἦσαν τὰ νομίσματα, αἱ δὲ πόλεις ἐκεῖναι διεφύλαξαν τὸ δικαίωμα τοῦ κόπτειν νομίσματα, ἂν ὄχι χρυσᾶ, τοὐλάχιστον ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ. Ἦσαν δὲ τὰ νομίσματα ταῦτα δύο εἰδῶν, τὰ μὲν τῆς πόλεως, τὰ δὲ αὐτοκρατορικά· καὶ τὰ μὲν πρῶτα ἔφερον τὴν κεφαλὴν τῆς πολιούχου θεότητος, τὰ δὲ ἕτερα τὴν κεφαλὴν τοῦ αὐτοκράτορος. Ἀλλὰ τὸ σπουδαιότερον, αἱ πλεῖσται πόλεις διετήρησαν ἀναλλοίωτα τὰ ἐθνικὰ αὐτῶν πολιτεύματα. Ναὶ μὲν τινὲς ἐξ αὐτῶν ἐγένοντα ρωμαϊκαὶ ἀποικίαι, οἷον ἐπὶ αὐτοκράτορος Κλαυδίου ἡ Πτολεμαΐς· ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ ἡ Καισάρεια καὶ ἡ Νικόπολις (ἡ ἀρχαία Ἐμμαοῦς)· ἐπὶ Σεπτιμίου Σεβήρου ἡ Σεβαστή (ἡ Σαμάρεια)· ἐπὶ Φιλίππου ἡ Νεάπολις (ἡ Σιχέμ)· ἀλλ' εἴδομεν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα πόλεις τινὰς γενομένας ρωμαϊκὰς ἀποικίας,αἵτινες διὰ τοῦτο δὲν ἔπαυσαν τοῦ νὰ εἶναι ἑλληνικαί. Ὁπωσδήποτε αἱ πλεῖσται τῆς Συρίας πόλεις ἐξακολουθοῦσι διοικούμεναι ὡς πάλαι ποτὲ ὑπὸ τοῦ *δήμου, τῆς βουλῆς* καὶ *τῶν ἀρχόντων* αὐτῶν. Οὕτω βλέπομεν εἰς νομίσματα καὶ εἰς ἐπιγραφάς· ***δῆμος Γαζαέων ἱερὸς καὶ ἄσυλος· ἡ πόλις ἡ τῶν Γαζαέων ἱερὰ καὶ ἄσυλος καὶ αὐτόνομος***, *εὐσεβής, λαμπρὰ καὶ μεγάλη*. Τὴν βουλὴν τῆς Σαμαρείας ἀναφέρει ὁ Ἰώσηπος, τὴν δὲ τῆς Ἐλευθεροπόλεως ὁ Σουΐδας. Ἐν γένει τὰ ἐπίσημα πρὸς τὰς αὐτονόμους πόλεις ἔγγραφα διευθύνονται πρὸς τοὺς ***ἄρχοντας, τὴν βουλὴν*** καὶ τὸν δῆμον, καὶ ἐπὶ Ἰουλιανοῦ ἔτι, ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, μνημονεύονται ὡς πρὸς τὴν Γάζαν οἱ ***πολιτικοὶ ἄρχοντες καὶ οἱ στρατηγοὶ καὶ τὰ δημόσια πράγματα***.

Εἴπομεν δὲ ὅτι ἀφ' ἧς ἐβασίλευσε τῆς Ἰουδαίας ὁ Ἡρώδης (1) ὁ ἑλληνισμὸς τῶν χωρῶν τούτων καὶ πόλεων ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἰσχυρός. Ὁ Ἡρώδης ἔλαβε μὲν παρὰ Ὀκταυίου τὴν κυριαρχίαν αὐτονόμων τινῶν πόλεων μεσογείων τε καὶ παραλίων, οἷον τῆς Ἵππου, τῆς Σαμαρείας τῆς Γάζης, τῆς Ἀνθηδόνος, τῆς Ἰόππης καὶ τοῦ Στράτωνος πύργου, ἐπεξέτεινε δὲ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ βραδύτερον μέχρις Ἀντιλιβάνου καὶ Δαμασκοῦ. Ἀλλ' ἐν μὲν τῇ Ἰουδαίᾳ εἰσήγαγεν ἤθη καὶ βίον ὅλως ἀλλότρια τῶν γνησίων ἰουδαϊ-

---

(1) Ὁ Ἡρώδης οὗτος ὁ ἑνώσας ἅπασαν τὴν Ἰουδαίαν ὑπὸ τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ καὶ διὰ τῶν μεγαλοπρεπῶν οἰκοδομῶν καλλύνας τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐπονομασθεὶς μέγας, ἐνῷ ὑπὸ τῶν αὐστηρῶν Ἰουδαίων, τῶν Φαρισαίων (καὶ αὐτῶν ἔτι τῶν Σαδδουκαίων) ἐμισεῖτο ὡς ἀλλόφυλος καὶ ὡς νεωτεριστής, ὑπό τινος ὅμως ἰουδαϊκῆς μερίδος ἢ αἱρέσεως ἐθεωρήθη Μεσσίας ὡς ἀποκαταστήσας τὸ κράτος τοῦ Ἰσραήλ. Ἡ αἵρεσις αὕτη, ἣν ἡ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ μνημονευομένη αἵρεσις τῶν Ἡρῳδιανῶν.

κῶν καὶ ἐδάμασε πᾶσαν στάσιν τῶν ζηλωτῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, πρὸς δὲ τὰς ἑλληνίδας πόλεις ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς φιλανθρωπίας, προστατεύσας τὰ πολιτεύματα αὐτῶν καὶ ἐλευθερίως συντελέσας εἰς τὴν ἀναβίωσιν τοῦ ἑλληνισμοῦ δ·ὰ λαμπρῶν οἰκοδομῶν καὶ καταστημάτων, οἷον γυμνασίων, ἀγώνων, θεάτρων, στοῶν, τειχῶν, ὑδραγωγείων καὶ τῶν τοιούτων. Ἐλάβομεν δὲ ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ἱστορήσωμεν (Κεφ. Α΄ βιβλ. Η΄) τὰς φιλικὰς τοῦ βασιλέως ἐκείνου τῆς Ἰουδαίας σχέσεις πρὸς τὸν ἡγεμόνα τῶν Λακεδαιμονίων Εὐρυκλῆ.

Ὁ θάνατος τοῦ Ἡρώδου ἐπήγαγε φυσικῷ τῷ λόγῳ δεινὴν τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον περισταλέντος ἰουδαϊκοῦ ἔθνους ἐπανάστασιν (2)· ὑπερίσχυσεν ὅμως πάλιν τὸ ἑλληνικόν, οἱ δὲ τοῦ Ἡρώδου ἀπόγονοι ἐξηκολούθησαν εὐνοϊκῶς πρὸς τὸν ἑλληνισμὸν διακείμενοι. Ἐπὶ τέλους, ἐν ἔτει 44 ἀπὸ Χριστοῦ, τὸ ἰουδαϊκὸν βασίλειον μετεβλήθη εἰς ἐπαρχίαν ρωμαϊκήν, ὁ δὲ οἶκος τοῦ Ἡρώδου διεφύλαξε μόνον τὸ ἀρχιερατικὸν ἀξίωμα. Ἐντεῦθεν μετ' οὐ πολὺ ἐξερράγη καταστρεπτικὸς τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ὑπὲρ τοῦ πατρίου θρησκεύματος καὶ νόμου ἀγών, ἐν ἔτει 66 μετὰ Χριστόν. Καὶ ἐπειδὴ εἰς ὅλας τὰς ἑλληνίδας πόλεις ὑπῆρχον ἐγκατεστημένοι πολυάριθμοι Ἰουδαῖοι, παρήχθησαν ἁπανταχοῦ δύο στρατόπεδα. Κατ' ἀρχὰς τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον ἀπροσδοκήτως προσβληθὲν ὑπέστη δεινὰς δῃώσεις καὶ λεηλασίας εἰς Ἀνθηδόνα, εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Γάζαν, ἀλλὰ μετ' ὀλίγον παρασκευασθὲν ἀντέστη γενναίως, καὶ 2.000 μὲν μέτοικοι ἰουδαῖοι πίπτουσιν εἰς Ἀσκάλωνα, εἰς Καισάρειαν δὲ 20.000. Ἔπειτα δέ, ἐπελθόντων τῶν ρωμαϊκῶν λεγεώνων, ὑπὸ τὸν Οὐεσπασιανὸν καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Τίτον, ἁλίσκεται ἡ Ἱερουσαλήμ, συντρίβεται ὁλοσχερῶς ἡ ἰουδαϊκὴ δύναμις καὶ ἐξασφαλίζεται ὁ ἑλληνισμός. Αἱ ἑλληνικαὶ τῆς Συρίας πόλεις συνέδραμον μετὰ ζήλου ἀμφοτέρους τοὺς αὐτοκράτορας κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον καὶ μετὰ τὴν ἅλωσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἐτίμησαν διὰ στεφάνων τὸν Τίτον. Οἱ δὲ Ἰουδαῖοι, «δεινόν τι ποιούμενοι, κατὰ Δίωνα κάσσιον, τὸ ἀλλοφύλους τινὰς εἰς τὴν πόλιν σφῶν οἰκισθῆναι καὶ τὸ ἱερὰ ἀλλότρια ἐν αὐτῇ ἱδρυθῆναι» ἐπεχείρησαν μὲν δὶς ἔτι νὰ ἐπαναστατήσωσιν ἀλλὰ τότε καὶ ἰδίως κατὰ τὸ δεύτερον αὐτῶν κίνημα (132—136 μετὰ Χριστόν) ἔπαθον ἧτταν φοβερὰν καὶ διεσπάρησαν τῇδε κἀκεῖσε, μέχρι τῆς σήμερον περιάγοντες εἰς ἁπάσας τῆς οἰκουμένης τὰς χώρας τὴν παραμεμορφωμένην εἰκόνα τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ αὐτῶν βίου.

Ἀλλ' ὅ,τι ὑπὲρ πᾶν ἄλλο μαρτυρεῖ ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς εἶχε ριζώσει εἰς τὴν Ἰουδαίαν περὶ τοὺς χρόνους ἐκείνους εἶναι τοῦτο, ὅτι οἱ δύο ἐπισημότατοι ἰουδαῖοι συγ-

---

(2) Τοῦ Ἡρώδου τοῦ μεγάλου τελευτήσαντος τὸ τέταρτον ἔτος πιθανώτατα μετὰ τὴν γέννησιν τοῦ Σωτῆρος (γεννηθέντος τῷ 750 ἀπὸ κτίσεως Ρώμης), ἤτοι τέσσαρα ἔτη πρὸ τῆς διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ μικροῦ ἐπικρατησάσης ἀρχῆς τῆς χρονολογίας (7549 ἀ. κ. Ρ.), τὸ κράτος αὐτοῦ διῃρέθη μεταξὺ τῶν τεσσάρων υἱῶν κατὰ τετραρχίας. Τούτων ὁ μὲν Ἀρχέλαος ἔλαβε τὴν Ἰουδαίαν μετὰ τῆς Ἱερουσαλήμ, ἀλλὰ τῷ 8 μ. Χ. καθαιρεθέντος τοῦ Ἀρχελάου ὑπὸ τοῦ Αὐγούστου ἡ Ἰουδαία μετὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ προσηρτήθησαν εἰς τὴν ρωμαϊκὴν ἐπαρχίαν Συρίας καὶ ἐκυβερνῶντο δι' ἐπιτρόπου καίσαρος (procurator), ὧν γνωστότατος εἶναι καὶ ὁ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ὡς ἡγεμὼν ἀναφερόμενος Πόντιος Πιλᾶτος. Τὴν Γαλιλαίαν μετὰ τῆς Περαίας (μέρος τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου Παλαιστίνης) ἔλαβεν Ἡρώδης ὁ Ἀντίπας (ὁ ἀποκεφαλίσας τὸν Ἰωάννην), τοῦ δὲ λοιποῦ μέρους ὁ Φίλιππος ἐγένετο τετράρχης, Βαταναίας, Τραχωνίτιδος καὶ Αὐρανίτιδος, ἡ δὲ Ἀβοληνὴ ἐδόθη εἰς τὸν Λυσανίαν. Ἀλλ' εἶτα ἐπὶ τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα ἐγγόνου τοῦ Ἡρώδου τοῦ μεγάλου καὶ ἀδελφοῦ τῆς περιβοήτου Ἡρωδιάδος ἡνώθη (περὶ τὸ 38 μ. Χ.) πᾶσα ἡ Παλαιστίνη εἰς ἓν κράτος, περιλαμβανομένης τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἀλλὰ θανόντος τοῦ Ἡρώδου Ἀγρίππα 44 μ. Χ. πᾶσα ἡ χώρα ἐγένετο ρωμαϊκὴ ἐπαρχία.

γραφεῖς τῆς πρώτης μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδος. Ἰώσηπος ὁ Φλαύιος καὶ Φίλων ὁ ἰουδαῖος, οὐ μόνον εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἔγραψαν ἀλλὰ καὶ ὅλως ἑλληνισμοῦ ἐνεφορήθησαν. Ὁ Φίλων, ὅστις ἔζη ἐπὶ Καλιγόλα, συνέταξε πολλὰ θεολογικὰ ἅμα καὶ φιλοσοφικὰ συγγράμματα, δι' ὧν ἐζήτησε νὰ συνομολογήσῃ τὰ τῶν πυθαγορείων καὶ ἐπικουρείων καὶ τὰ τῶν στωικῶν δόγματα μετὰ τῶν ἰουδαϊκῶν καὶ διαφόρων ἄλλων ἀνατολικῶν δοξασιῶν. Καὶ σημειωτέον ὅτι ὁ Φίλων ἦτο ἐκ τοῦ ἱερατικοῦ γένους, Φαρισαῖος τὴν αἵρεσιν, ὅ ἐστι θερμὸς ὀπαδὸς τῆς θρησκείας τῶν ἰδίων πατέρων, σκοπὸν δὲ κύριον προέθετο νὰ παραστήσῃ τὰ ἱερὰ βιβλία τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ὡς τὸ ἄκρον ἄωτον τῆς σοφίας· καὶ ὅμως τοσοῦτον προσηλώθη εἰς τὸ τοῦ Πλάτωνος φιλοσοφικὸν σύστημα ὥστε εὕρισκεν αὐτὸ τὰ μάλιστα συμβιβαζόμενον μετὰ τῶν ἱερῶν βιβλίων τῶν Ἰουδαίων. Ὁ δὲ Ἰώσηπος, ὅστις ἦτο σύγχρονος τοῦ Οὐεσπασιανοῦ, ἠκολούθησεν ἐν τῇ ἱστοριογραφίᾳ τὴν αὐτὴν ὁδὸν τῆς συνοικειώσεως, τῆς συγχωνεύσεως τοῦ ἰουδαϊσμοῦ καὶ τοῦ ἑλληνισμοῦ, διότι παρεκτὸς ἄλλων ἔγραψεν ἰουδαϊκὴν ἀρχαιολογίαν εἰς βιβλία εἴκοσι, δι' ἧς παρέστησε τὰ γνωστότερα τῆς Ἀνατολῆς ἔθνη, καὶ ἰδίως τὸ ἑλληνικόν, εἰς στενὴν σχέσιν πρὸς τὸ ἑβραϊκόν, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐλογίζετο ὡς ὅλως μεμονωμένον καὶ συνήθως μάλιστα ὡς ὅλως ἄγνωστον.

Δὲν θέλομεν ἀκριβολογήσει ἐνταῦθα περὶ τοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἑλληνισμοῦ τῶν ἄλλων κατὰ τὴν Ἀνατολὴν χωρῶν. Ἐν τῷ προηγουμένῳ βιβλίῳ ἠριθμήσαμεν τὰς πολυπληθεῖς ἑλληνίδας πόλεις ὅσαι ἐκτίσθησαν αὐτόθι ὑπὸ τῶν διαδόχων καὶ παρεστήσαμεν τὸ μέγεθος καὶ τὴν λαμπρότητα πολλῶν ἐκ τῶν πόλεων τούτων, ἔτι δὲ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἅπασαι συνετέλεσαν εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν τοῦ ἰθαγενοῦς πληθυσμοῦ. Αἱ πόλεις αὗται δὲν ἔπαυσαν καὶ ἐπὶ τῆς ῥωμαϊκῆς κυριαρχίας διατηροῦσαι τὰ ἀρχαῖα ἀστικὰ πολιτεύματα καὶ τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν βίον. Ἐὰν γραφῇ ποτε λεπτομερὴς αὐτῶν ἱστορία, θέλουσι προκύψει εἰς τὸ μέσον νέαι καὶ ποικίλαι φάσεις τῶν ζωτικῶν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεων. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ πράξωμεν τοῦτο· ἀλλὰ πρὸ ὀλίγου ἔτι διὰ βραχέων εἴπομεν ὅτι, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, ἅπαντες οἱ ἄλλοι ἐπιφανεῖς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἄνδρες ὅσους ὁ ἑλληνισμὸς ἀνέδειξε κατὰ τοὺς χρόνους τούτους εἰς τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς διανοητικῆς ἐνεργείας ἀνῆκον οὐχὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα ἀλλ' εἰς τὴν νέαν ἐκείνην καὶ ὄντως μεγάλην Ἑλλάδα τῆς Ἀνατολῆς. Διαλάβωμεν δὲ ἤδη πλειότερά τινα περὶ τῶν ἀνδρῶν τούτων. Ὁ ἐπὶ Αὐγούστου ἀκμάσας Διονύσιος, τοῦ ὁποίου πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ παραθέσωμεν τὰ ἱστορικὰ καὶ κριτικὰ ἔργα, κατήγετο ἐκ τῆς Ἁλικαρνασσοῦ. Ὁ σχεδὸν σύγχρονος αὐτοῦ Νικόλαος, ὅστις συνέγραψε πολλὰ ἱστορικά, ἐξ ὧν μνημονεύεται καθολικὴ ἱστορία, ἦτο δαμασκηνὸς τὸ γένος. Ὁ γνωστὸς ἡμῖν Ἀρριανός, ὁ ζήσας ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ τῶν τούτου διαδόχων, ἐγεννήθη ἐν Νικομηδείᾳ. Ὁ οὐδὲν ἧττον γνωστὸς Ἀππιανός, ὁ ἐν τῇ δευτέρᾳ ἑκατονταετηρίδι συγγράψας, ἦτο ἀλεξανδρεύς (1). Ὁ Δίων ὁ κάσσιος (ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι) ἐγεννήθη ἐν Νικαίᾳ. Ἕτερος ἱστορικὸς σύγχρονος τοῦ προηγουμένου, ὁ Ἡρωδιανός, ἦτο ἀλεξανδρεύς. Ὁ Κλαύδιος Πτολεμαῖος, ὁ κατὰ τὴν δευτέραν μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα συντάξας κατάλογον τῶν βασιλέων μέχρις Ἀντωνίνου τοῦ Εὐσεβοῦς, καὶ ἔτι μᾶλλον φημιζόμενος διὰ τὸ ἀστρονομικὸν αὐτοῦ σύστημα καὶ τὴν ἱστορικὴν γεωγραφίαν, κατήγετο ἐκ Πηλουσίου. Ὁ μέγιστος τῶν ἰατρῶν τῆς ἀρχαιότητος,

---

(1) Ἀκριβέστερον, περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου.

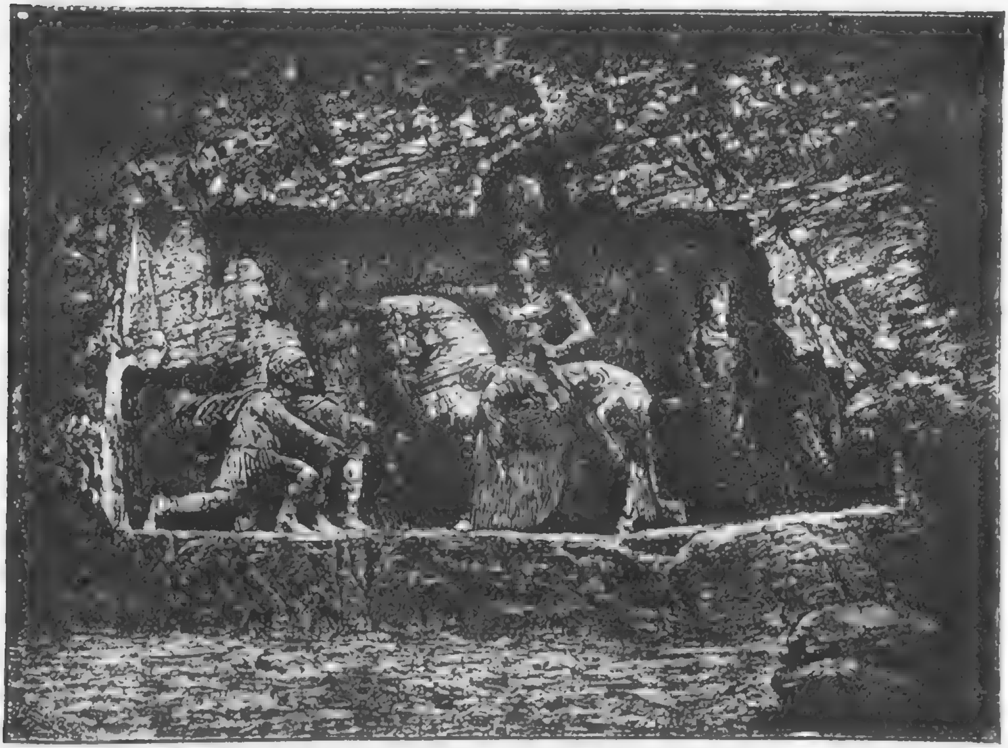
ὁ Γαληνός, ἐγεννήθη τῷ 131 μετὰ Χριστὸν ἐν Περγάμῳ. Ὁ μᾶλλον λόγου ἄξιος μεταξὺ τῶν σοφιστῶν Δίων ὁ Χρυσόστομος, περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος, ἦτο ἐκ Προύσης τῆς Βιθυνίας. Ὁ εὐφυέστατος τῶν Ἑλλήνων, καὶ νὴ Δία τῶν ἀνθρώπων, Λουκιανός, κατήγετο ἐκ Σαμοσάτων τῆς Συρίας. Ὁ Ἀθήναιος, τοῦ ὁποίου ἀνεφέραμεν ἄλλοτε τοὺς Δειπνοσοφιστάς, ἐγεννήθη εἰς Ναύκρατιν τῆς Αἰγύπτου. Ὁ Ἐπίκτητος κατήγετο ἐξ Ἱεραπόλεως τῆς Φρυγίας. Ὁ Διογένης, τοῦ ὁποίου ἔχομεν συλλογὴν εἰς δέκα βιβλία ἐπιγραφομένην *Φιλόσοφος ἱστορία περὶ βίων, δογμάτων καὶ ἀποφθεγμάτων, τῶν ἐπὶ φιλοσοφίᾳ εὐδοκιμησάντων*, ἦτο ἐκ Λαέρτης, πολιχνίου τῆς Κιλικίας. Ὁ Πλωτῖνος, ὁ ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι πρῶτος γράψας τὸ σύστημα ἐκεῖνο ὅπερ ἐπεχείρησε νὰ συγκαταμίξῃ τὰ δόγματα τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων εἰς ἓν καὶ μετ' αὐτῶν νὰ συγκεράσῃ τὰ τῶν ἀνατολικῶν, σύστημα τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται *Νεοπλατωνικὴ ἢ Ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία* καὶ περὶ οὗ πλειότερά τινα λέγομεν κατωτέρω, κατήγετο ἐκ τῆς ἐν Θηβαΐδι τῆς Αἰγύπτου Λυκοπόλεως. Οἱ μαθηματικοὶ Νικόμαχος, ἐν τῇ πρώτῃ ἑκατονταετηρίδι, καὶ Θέων, ἐν τῇ δευτέρᾳ, ἦσαν ὁ μὲν πρῶτος ἐκ Γεράσων τῆς ἐν Περαίᾳ Ἱεραπόλεως, ὁ δὲ δεύτερος σμυρναῖος. Ὁ ἀστρονόμος Ποσειδώνιος, ὁ ἐπίσημος διὰ τὴν ἐπινοηθεῖσαν παρ' αὐτοῦ κινητὴν σφαῖραν, κατήγετο ἐξ Ἀπαμείας. Ὁ ἱδρυτὴς τοῦ ἰουλιανοῦ ἔτους Σωσιγένης ἦτο ἀλεξανδρεύς. Ὁ γνωστὸς γεωγράφος Στράβων ἀμασηνός. Ὁ οὐδὲν ἧττον γνωστὸς περιηγητὴς Παυσανίας ἐγεννήθη ἐν Καισαρείᾳ τῆς Καππαδοκίας (1). Ἀλλ' ὁ κατάλογος οὗτος ἠδύνατο νὰ παραταθῇ εἰσέτι ἐπὶ πολύ, ἀποδεικνύων ἀδιαλείπτως ὅτι ὁ ἑλληνισμός, ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἤκμαζεν, οὐχὶ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Αἱ χῶραι αὗται πολιτικῶς μὲν ὑπήγοντο εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, κοινωνικῶς ὅμως καὶ ἠθικῶς καὶ διανοητικῶς δὲν ἔπαυσαν οὖσαι χῶραι ἑλληνικαί, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὰ ἑλληνικὰ ἀγάλματα, τὰ ὁποῖα πολλάκις, ὡς εἴδομεν, οἱ Ρωμαῖοι ἐπέγραφον εἰς ἰδίους βασιλεῖς ἢ ἥρωας, δὲν ἀπέβαλλον διὰ τοῦτο τὸν ἀρχέτυπον ἑλληνικὸν χαρακτῆρα· καθότι ἁπλῆ ἐπιγραφὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀφαιρέσῃ ἀπ' αὐτῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον.

Μὴ ὑπολάβῃ δέ τις ὅτι μόνον περὶ τοὺς λόγους καὶ τὰς ἐπιστήμας ηὐδοκίμησεν ὁ ἀνατολικὸς οὗτος ἑλληνισμός· ἀνέδειξε καὶ πραγματικοὺς ἄνδρας οὐκ ὀλίγους, ἐξ ὧν χάριν παραδείγματος θέλομεν ἀναφέρει τινάς. Ἐλαλήσαμεν ἤδη ἐν παρόδῳ περὶ τῆς ἐν τῇ τρίτῃ ἑκατονταετηρίδι ἀναβιώσεως τοῦ περσικοῦ κράτος. Τῳόντι κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης ὁ Ἀρταξέρξης Α´ ὁ τῶν Σασσανιδῶν ἀρχηγέτης, διοικητὴς ὢν ἐπαρχίας τινὸς τῶν Πάρθων βασιλέων, ἐπανέστη κατὰ τοῦ τελευταίου Ἀρσακίδου Ἀρταβάνου Δ´, κατέλυσε τὴν τῶν Πάρθων ἀρχὴν καὶ ἵδρυσεν ἀντ' αὐτῆς τὸ δεύτερον περσικὸν κράτος καὶ ἐνταυτῷ τὸν λεγόμενον Μαχδεϊσμόν (2), ἤτοι τὸ ἀρχαῖον περσικὸν θρήσκευμα, τὴν ἱερατικὴν τῶν μάγων τάξιν καὶ τοὺς ἄλλους προπατορικοὺς θεσμούς. Ἔκτοτε δὲ οἱ Σασσανίδαι οὗτοι δὲν ἔπαυσαν ἐπιτιθέμενοι κατὰ τῶν ἀνατολικῶν τῆς Ρώμης ἐπαρχιῶν, ὥστε ὁ ἐκεῖ μεσόγειος ἑλληνισμὸς ἔπαθεν ἀπ' αὐτῶν ὅσα καὶ οἷα τὰ παράλια

(1) Ὁ Παυσανίας ὁ περιηγητὴς φαίνεται ὅτι ἦτο λυδός, ἡ δὲ γνώμη περὶ τῆς ἀπὸ Καισαρείας Καππαδοκίας καταγωγῆς αὐτοῦ προῆλθεν ἐκ συγχύσεως τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῦ σοφιστοῦ Παυσανίου τοῦ καισαρέως διδάξαντος ἐν τῇ ρητορικῇ σχολῇ Ἀθηνῶν, εἶτα δὲ καὶ ἐν Ρώμῃ ἐν τῷ Ἀθηναίῳ.

(2) Οὐχὶ μαχδεϊσμὸς ἀλλὰ μ α σ δ α ϊ σ μ ὸ ς ἀπὸ τοῦ ὑπερτάτου ἰρανικοῦ θεοῦ Ἀχουρά—μάσδα= ὑψίστου πνεύματος, Ὠρομάσδου ὡς μετηνέχθη τὸ ὄνομα εἰς τὴν ἑλληνικήν.

τῆς μικρᾶς 'Ασίας καὶ ἡ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὴ χερσόνησος ὑπέστη ἀπὸ τῶν βορείων βαρβάρων. Ὁ τοῦ 'Αρταξέρξου υἱὸς καὶ διάδοχος Σαπὼρ ἠχμαλώτευσε (260) τὸν κατ' αὐτοῦ ἐκστρατεύσαντα Οὐαλεριανόν· καὶ τότε ὁ Σαπώρ, περάσας τὸν Εὐφράτην, ἐκυρίευσε καὶ ἐλεηλάτησε τὴν Χαλκίδα, τὴν μεγάλην 'Αντιόχειαν, τὴν Ταρσὸν καὶ πλείστας ἄλλας ἑλληνίδας πόλεις. 'Αλλ' ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν Καισάρειαν, τὴν τῆς Καππαδοκίας πρω-

Ο αὐτοκράτωρ Οὐαλεριανὸς γονυπετὴς πρὸ τοῦ βασιλέως Σαπὼρ ('Ανάγλυφον ἐν Περσεπόλει)

τεύουσαν, συνήντησεν ἀντίστασιν γενναίαν. Ἡ Καισάρεια ἦτο πόλις μεγάλη, περιέχουσα, ὡς λέγεται, 400.000 κατοίκων· στρατηγουμένη δὲ ὑπὸ τοῦ Δημοσθένους «ἀνδρὸς καὶ ἀνδρείου καὶ συνετοῦ» κατὰ 'Ιωάννην τὸν Ζωναρᾶν, ἀντετάχθη καρτερικῶς εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν, μέχρις οὗ δοριάλωτος ληφθεὶς ἰατρός τις καὶ οἰκτρῶς βασανισθεὶς ὑπέδειξε τόπον δι' οὗ οἱ πολέμιοι ἠδύναντο νὰ εἰσέλθωσι· καὶ εἰσῆλθον τῷόντι διὰ νυκτός, διαπράξαντες σφαγὴν δεινὴν τῶν κατοίκων. «Ὁ δέ γε τούτων στρατηγὸς Δημοσθένης, ὑπὸ πολλῶν κυκλωθεὶς Περσῶν κελευσθέντων ζωὸν αὐτὸν συλλαβεῖν, τὸν ἵππον ἀναβὰς καὶ γυμνὸν τὸ ξίφος ἠρκώς, εἰσώθησεν ἑαυτὸν μέσον τῶν πολεμίων, καὶ πλείστους καταβαλὼν διεξέπεσε τῆς πόλεως καὶ διαφυγεῖν ἴσχυσε». Καὶ οἱ μὲν Πέρσαι ἐξηκολούθησαν πορθοῦντες τὴν Συρίαν καὶ τὴν μικρὰν 'Ασίαν· τὰ δὲ ρωμαϊκὰ στρατεύματα ἐπέστησαν ἤδη, κατὰ Σύγκελλον καὶ Ζωναρᾶν, στρατηγὸν ἕτερον Ἕλληνα, ὀνόματι Κάλλιστον, ὅστις, θεωρῶν τοὺς πολεμίους ἀπερισκέπτως διασπαρέντας, ἐπετέθη ἀθρόον κατ' αὐτῶν καὶ πολὺν εἰς τοὺς βαρβάρους ἐπενεγκὼν φόνον καὶ πολλὴν ἀναλαβὼν λείαν ἠνάγκασε τὸν Σαπὼρ νὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὰ ἴδια. Τότε δὲ καί τις Παλμυρηνὸς ἀνὴρ ὀνόματι 'Ωδέναθος,

ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν ἐπιστρεφόντων εἰς τὰ ἴδια πολεμίων, ἐπήγαγεν εἰς αὐτοὺς φθορὰν οὐδὲν ἧττον μεγάλην, διὸ οὐ μόνον προεχειρίσθη ὑπὸ τοῦ Γαλλιηνοῦ στρατηγὸς τῆς Ἀνατολῆς ἀλλ' ἐτιμήθη καὶ διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ αὐγούστου καὶ τοῦ καίσαρος. Ὁ Ὠδέναθος οὗτος δὲν ἦτο Ἕλλην· ἦτο σύρος ἢ ἄραψ τὴν καταγωγήν, ἀλλ' ἡ Παλμύρα (1) ἐξ ἧς ὡρμᾶτο, καίτοι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀραβικῆς ἐρήμου κτισθεῖσα, ἦτο πόλις ἀρχαιοτέρα μέν, ἐπὶ δὲ τῶν Σελευκιδῶν ἐξελληνισθεῖσα καὶ ὑπὸ ἀρχιτεκτόνων ἑλλήνων κοσμηθεῖσα διὰ ναῶν πολυτελῶν καὶ ἄλλων οἰκοδομημάτων λαμπρῶν. Δολοφονηθέντος δὲ ἐν ἔτει 267 τοῦ Ὠδενάθου ἐκληρονόμησε τὴν ὅλην κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἀρχὴν ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ζηνοβία, ἡ πολυθρύλητος διὰ τὸ κάλλος, τὴν σύνεσιν, τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν, τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὸν ὅλως ἀρρενωπὸν χαρακτῆρα καὶ βίον. Ἡ Ζηνοβία, ζῶντος ἔτι τοῦ Ὠδενάθου, εἶχε κοινωνήσει τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἤδη δὲ μοναρχήσασα ὠργάνωσε τὸ πολίτευμα κατὰ τὸ κρᾶμα ἐκεῖνο τοῦ ἀσιανοῦ καὶ ἑλληνικοῦ βίου ὅπερ ἐμελέτησε νὰ διασκευάσῃ ὁ μέγας Ἀλέξανδρος, οἱ δὲ διάδοχοι ἐπετέλεσαν, ἐνισχύοντες ἐν αὐτῷ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὸν ἑλληνισμόν. Ὁ ἱματισμὸς αὐτῆς ἦτο ἑλληνικὸς ἅμα καὶ ἀσιανός· εἰς τὴν αὐλὴν αὐτῆς ὡμιλοῦντο ἥ τε ἑλληνικὴ καὶ αἱ ἀσιαναὶ γλῶσσαι· ἐνῷ δὲ ἡ αὐλὴ ἐκείνη ἦτο ἐπὶ τὸ ἀνατολικώτερον ηὐτρεπισμένη, κυριώτατος τῆς Ζηνοβίας σύμβουλος καὶ ὑπουργὸς διετέλεσεν ὁ ἕλλην τὴν καταγωγήν, τὴν παιδείαν καὶ τὸ φρόνημα Λογγῖνος. Ὅτε ἐβασίλευσεν ἐν Ῥώμῃ ὁ Κλαύδιος, ἡ Ζηνοβία ἦρχεν ἁπάσης τῆς Συρίας καὶ τῶν πλείστων τῆς μικρᾶς Ἀσίας χωρῶν· μετ' οὐ πολὺ δέ, ὠφεληθεῖσα ἔκ τινος ἐν Αἰγύπτῳ στάσεως, κατέλαβε καὶ αὐτὴν τὴν χώραν, καὶ ἐπὶ Αὐρηλιανοῦ ἐμελέτα ἤδη νὰ ἐκτείνῃ τὸ κράτος αὐτῆς εἰς τὸ λοιπὸν τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ὅτε ἐστράτευσεν ἐπ' αὐτὴν ὁ αὐτοκράτωρ ἐκεῖνος. Τὰ στρατεύματα τῆς Ζηνοβίας ἡττηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἐπανειλημμένως ἐδέησε νὰ ἐκχωρήσωσι τῆς Συρίας καὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας· ἔπειτα κατετροπώθη αὐτὴ ἡ βασιλὶς εἰς κρίσιμον περὶ Ἔμεσαν μάχην καὶ ἐπολιορκήθη εἰς Παλμύραν, ὅτε δὲ ἐνόησεν ὅτι ἡ ἅλωσις τῆς πρωτευούσης αὐτῆς εἶναι ἄφευκτος, ἔφυγε κρυφίως ἵνα μεταβῇ εἰς Περσίαν. Συνελήφθη ὅμως καθ' ὁδὸν ὑπὸ τῶν ἐπισταλέντων παρὰ τοῦ Αὐρηλιανοῦ κατόπιν αὐτῆς ἱππέων, καὶ μετ' ὀλίγον, κυριευθείσης τῆς Παλμύρας, ἀπήχθη ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος εἰς Ῥώμην, ἵνα κοσμήσῃ τὸν θρίαμβόν του. Καὶ ἐπὶ μὲν τῆς πρώτης ταύτης ἁλώσεως τῆς Παλμύρας ὁ Αὐρηλιανὸς ἐφείσθη τῆς τε πόλεως καὶ τῶν κατοίκων, μετ' οὐ πολὺ ὅμως, ἐπειδὴ ἐπανέστησαν οἱ Παλμυρηνοί, ὁ αὐτοκράτωρ γενόμενος αὖθις κύριος τῆς πόλεως τοὺς μὲν κατοίκους ἅπαντας ἡβηδὸν κατέσφαξε, τὴν δὲ λαμπρὰν πόλιν κατέβαλεν εἰς ἔδαφος· Ἔτι δὲ ἐπὶ τῆς πρώτης ἁλώσεως, εἰ καὶ προσηνέχθη ἐπιεικῶς πρὸς τοὺς Παλμυρηνούς, ἐθανάτωσεν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς τῆς Ζηνοβίας φίλους καὶ πρὸ πάντων τὸν περιφανῆ Λογγῖνον. Ὁ Λογγῖνος, ὅστις παρά τινων λέγεται ἀθηναῖος τὸ γένος, πολὺ πιθανώτερον εἶναι ὅτι πατρίδα εἶχε τὴν Συρίαν. Σπουδάσας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὴν φιλοσοφίαν ἐδίδαξεν ἔπειτα ταύτην τε καὶ τὴν ῥητορικὴν εἰς Ἀθήνας, καὶ ἤδη ἀπέδειξε διὰ τοῦ ὄντως

Ἡ Ζηνοβία ἐπὶ νομίσματος ('Επιγραφὴ ἑλληνικὴ «ΣΕΠΤΙΜΙΑ ΖΗΝΟΒΙΑ»)

(1) Ἡ Παλμύρα ἐκτίσθη ὑπὸ τοῦ Σολομῶντος ἐν τῇ συριακῇ ἢ ἀραβικῇ ἐρήμῳ ὀάσει Τέδμωρ ἢ Θάδμωρ πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ἐμπορικῆς συγκοινωνίας μεταξὺ Συρίας καὶ τῶν περὶ τὸν Εὐφράτην καὶ τὸν Τίγρητα χωρῶν. Παλμύρα εἶναι λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ἑβραϊκοῦ ὀνόματος Τέδμωρ σημαίνοντος φοίνικα (λατινιστὶ palma). Κατὰ τοὺς χρόνους τῶν διαδόχων καὶ τῶν Ῥωμαίων προσέλαβεν ἀποίκους ἑλληνίζοντας. Τὰ μεγαλοπρεπῆ ἐρείπια τῆς Παλμύρας καὶ σήμερον ἔτι ἐξεγείρουσι θαυμασμόν, ὑπάρχουσι δ' ἐν αὐτοῖς πλεῖσται ἐπιγραφαὶ ἑλληνικαὶ καὶ συριακαί.

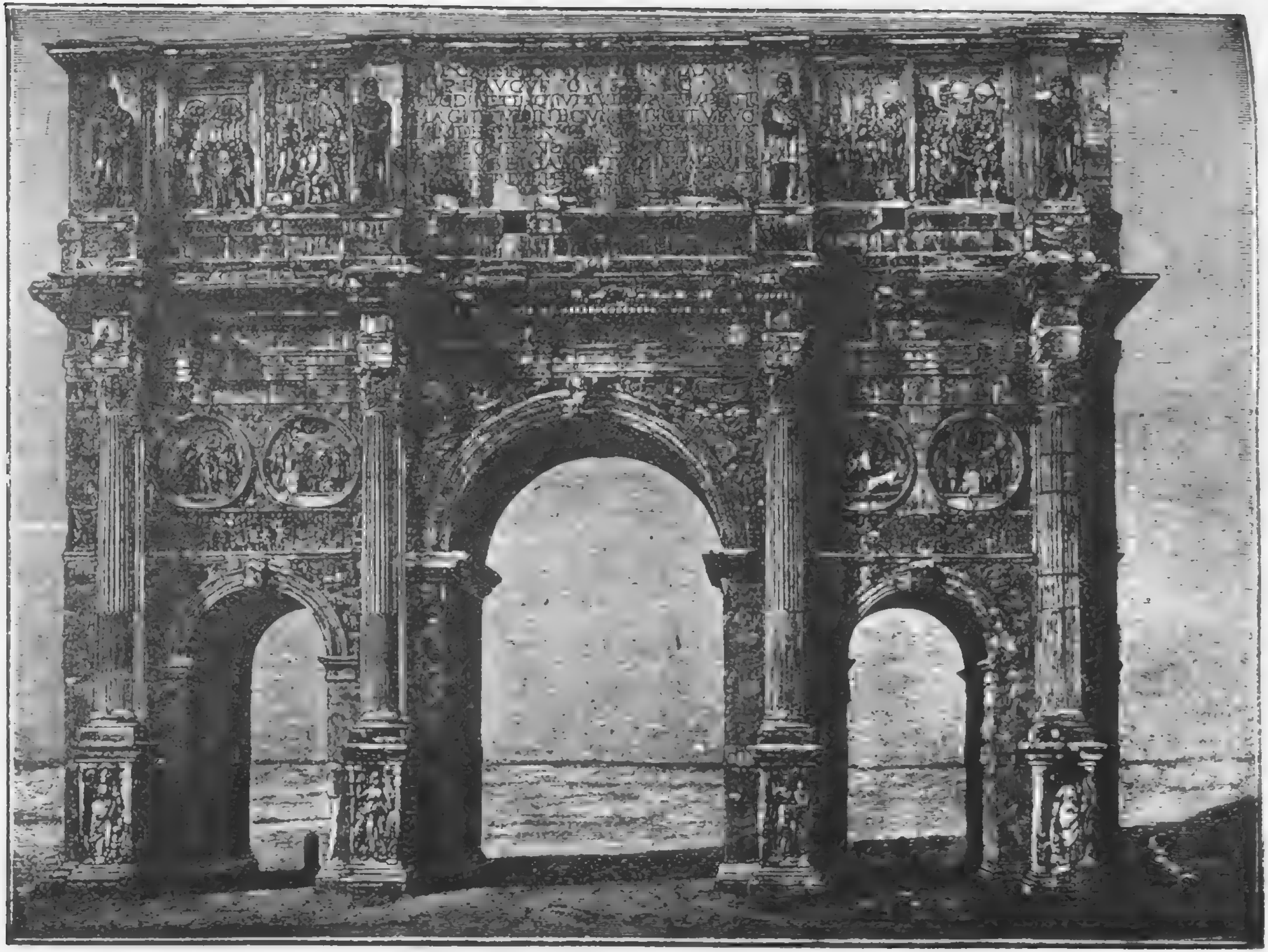
σωκρατικοῦ αὐτοῦ θανάτου ὅτι δὲν ἦτο μέχρι λόγων φιλόσοφος, ἀλλ' εἶχε τὴν γενναιότητα νὰ ἐφαρμόζῃ εἰς τὸν πρακτικὸν βίον τὰ ἀθάνατα τοῦ Πλάτωνος δόγματα. Ἡ Ζηνοβία εἶχεν ἐπὶ τέλους δειχθῆ ἀγνώμων πρὸς αὐτόν. Ἡ γυνὴ αὕτη ἡ τοσάκις ἐν πολέμῳ διαπρέψασα κατεπτοήθη ὅτε εἶδεν ἑαυτὴν αἰχμάλωτον ἐν τῷ στρατοπέδῳ τοῦ Αὐρηλιανοῦ καὶ ἠθέλησε νὰ σώσῃ τὴν ζωὴν αὐτῆς ἐπιρρίπτουσα ἅπασαν τὴν εὐθύνην τῆς κατὰ τῶν Ρωμαίων ἀντιστάσεως εἰς τοὺς περὶ αὐτὴν φίλους καὶ ἰδίως εἰς τὸν Λογγῖνον. Ὁ δὲ δὲν ἐμνησικάκησε κατ' αὐτῆς, οὐδὲ κατεδέχθη νὰ ψεύσῃ τοὺς λόγους αὐτῆς, ἀλλὰ μάλιστα διὰ τοῦ τρόπου καθ' ὃν ἀπέθανεν ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ ἀναμφισβήτητον ὅτι αὐτὸς ἦτο τῳόντι τοῦ ὅλου ἐκείνου κράτους ἡ ψυχή. «Τὸ ὄνομα τοῦ ἐπὶ τῷ ὕψει τοῦ λόγου διακεκριμένου τούτου συγγραφέως θέλει ζήσει εἰς τοὺς αἰῶνας πλειότερον ἢ τὸ ὄνομα τῆς τε βασιλίδος ἥτις κατηγόρησε καὶ τοῦ τυράννου ὅστις κατεδίκασεν αὐτόν», λέγει ὁ Ἄγγλος Γίββων ὁ μέγας ἱστοριογράφος τῆς παρακμῆς τῆς πτώσεως τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους. «Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ μεγαλοφυΐα δὲν ἴσχυσαν νὰ μαλάξωσι τὴν θηριώδη καρδίαν στρατιώτου ἀμαθοῦς, ἀλλ' ἐχρησίμευσαν εἰς τὸ νὰ ἀνυψώσωσι τὴν ψυχὴν τοῦ Λογγίνου. Μηδὲν ἐκφωνήσας παράπονον ἐβάδισεν οὗτος ἀτάραχος πρὸς τὸν θάνατον ἐλεῶν τὰς συμφορὰς τῆς βασιλίδος αὐτοῦ καὶ παραμυθῶν αὐτὸς τοὺς τεθλιμμένους αὐτοῦ φίλους».

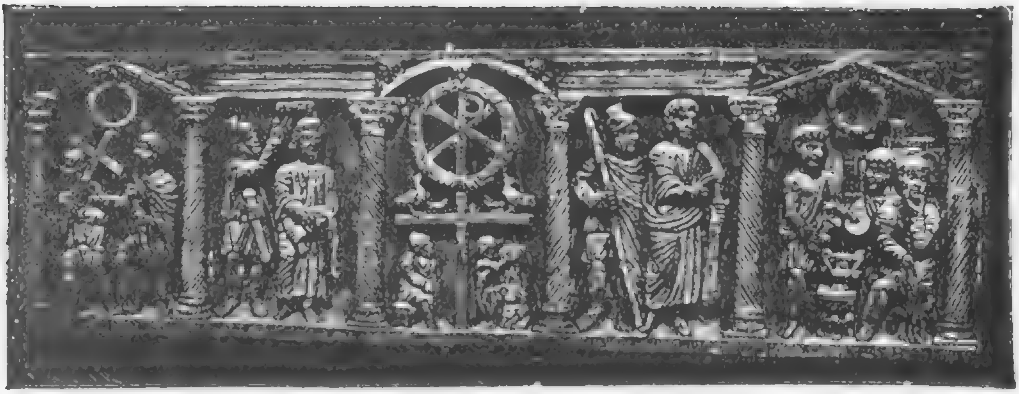
Πύλη τῶν ἀνακτόρων τῆς Ζηνοβίας ἐν Παλμύρᾳ

Σαρκοφάγος τῶν ρωμαϊκῶν Πατρῶν

ΘΡΙΑΜΒΙΚΗ ΑΨΙΣ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΕΝ ΡΩΜΗι

'Ανάγλυφον τοῦ Δ' αἰῶνος παριστάνον τὰ πάθη τοῦ Χριστοῦ
(Λατερανὸν Μουσεῖον Ρώμης)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ο ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Οὕτως εἶχεν ὁ ἐν τῇ 'Ανατολῇ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας. Αἱ πόλεις ἦσαν σχεδὸν ὅλαι ἑλληνικαί, ἡ δὲ χώρα ἐπὶ μαλλον καὶ μᾶλλον ἐξελληνίζετο, ὅτε ἐν ἔτει 30 τῆς τοῦ Αὐγούστου μοναρχίας ἐγένετο ἐν Παλαιστίνῃ ἡ θεία ἐνανθρώπησις τοῦ Κυρίου ἡμῶν 'Ιησοῦ Χριστοῦ. Καθὼς πρὸ τριῶν καὶ ἡμίσεος ἑκατονταετηρίδων ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ 'Αλεξάνδρου, ὑψώσασα τὴν σημαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὥρμησεν ἀπὸ τῆς Μακεδονίας διὰ τοῦ 'Ελλησπόντου ἐπὶ τὴν κατάκτησιν τῆς 'Ανατολῆς, οὕτω τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα περιβληθὲν τὴν πανοπλίαν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, διαλεκτικῆς καὶ πολιτείας ὥρμησεν ἤδη ἀπὸ τῆς Παλαιστίνης πρὸς κατάκτησιν τῆς Δύσεως. Τφόντι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσαν βεβαίως πολλὰ καὶ ποικίλα πράγματα. Πρῶτον πάντων τῆς ἐπιτυχίας αὐτοῦ αἴτιον ὑπῆρξεν ἡ θεία τῶν δογμάτων αὐτοῦ τελειότης· ηὐδοκίμησεν ἔπειτα καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι, ἕνεκα τῆς πρὸ πολλοῦ ἀρξαμένης μεταξὺ τῆς φιλοσοφίας καὶ τῶν θρησκευμάτων πάλης, εἶχον ἤδη νεκρωθῆ αἱ ἀρχαῖαι δοξασίαι, ἡ δὲ κοινωνία, μάλιστα ἡ λογιωτέρα κοινωνία, ἐστερήθη πάσης πίστεως, καί, πλανωμένη ἠθικῶς ἐν ἐρήμῳ αὐχμηροτάτη, ἐπεζήτει ὄασίν τινα ψυχικῆς παραμυθίας. Εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ νέου θρησκεύματος συνετέλεσε πρὸς τούτοις καὶ ἡ διὰ τῆς ἑλληνικῆς κατακτήσεως ἐπιγενομένη συγχώνευσις τῶν διαφόρων τύπων τῆς θεότητος, ἡ προπαρασκευάσασα, ὡς καὶ ἄλλοτε εἴπομεν, τὰ πνεύματα εἰς τὴν κατάληψιν καὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ ἑνὸς Θεοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἑνότητος τῆς Προνοίας εἶχεν ἐπὶ τοσοῦτον ὡριμάσει ὥστε ὁ Πλούταρχος, ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ τῇ ἐπιγεγραμμένῃ «περὶ Ἴσιδος καὶ 'Οσίριδος», ρητῶς συμπεραίνει ὅτι δὲν ὑπάρχουσι θεοὶ ἕτεροι παρ' ἑτέροις, οὐδὲ βάρβαροι καὶ Ἕλληνες, οὐδὲ βόρειοι καὶ νότιοι, *ἀλλὰ τὰ πάντα* ὑπὸ *ἑνὸς λόγου* κοσμοῦνται καὶ *μιᾶς προνοίας* ἐπιτροπεύονται, ἄλλως ὑπ' ἄλλων ὀνομαζομένων. Κατὰ τοῦτο λοιπὸν ἤδη ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς 'Ανατολῆς εἰργάσθη ἐπιτυχῶς περὶ τὴν διάνοιξιν τῆς λεωφόρου δι' ἧς ἔμελλε νὰ βαδίσῃ ὁ χριστιανισμός. 'Αλλ' ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ἴσως διηυκόλυνεν τὴν

διάδοσιν, καὶ τὸν διοργανισμὸν αὐτοῦ δύο τινά· ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα. Ἡ μὲν ἑλληνικὴ γλῶσσα διττῶς· πρῶτον διότι διὰ τὴν ἐντέλειαν καὶ τὴν λεπτότητα αὐτῆς ἦτο ἐπιτηδειοτέρα πάσης ἄλλης πρὸς τὴν δήλωσιν, τὴν ἑρμηνείαν καὶ τὸν προσδιορισμὸν τῶν ὑψηλῶν τοῦ νέου θρησκεύματος δογμάτων· δεύτερον διότι ἐντὸς τῶν τελευταίων τριῶν ἑκατονταετηρίδων, γενομένη ἡ γλῶσσα ὅλων τῶν εὐγενεστέρων καὶ ἐργατικωτέρων τῆς Ἀνατολῆς τάξεων, παρεῖχεν εἰς τὸ νέον θρήσκευμα κοινόν τι διαδόσεως ὄργανον, ὁποῖον τὸ θρήσκευμα τοῦτο δὲν ἤθελεν ἔχει ἐάν, μὴ προηγηθείσης τῆς μεταφυτεύσεως ἐκείνης τοῦ ἑλληνισμοῦ, ἠναγκάζετο νὰ μεταχειρισθῇ τὰς ποικίλας τῶν ἐγχωρίων λαῶν διαλέκτους. Πλὴν δὲ τῆς γλώσσης, καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα ἐχρησίμευσαν, καθὰ θέλει ἐξηγηθῇ μετ' οὐ πολύ, ὡς τύπος καὶ ὑπογραμμὸς τῶν πρώτων χριστιανικῶν ἐκκλησιῶν. Ἐκ τούτου συνέβη πρὸς τοῖς ἄλλοις ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἐπεκράτησε πολὺ μᾶλλον εἰς τὰς πόλεις ἢ εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν. Εἰς τὰς πόλεις συνέδραμον αὐτὸν ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ τὰ ἑλληνικὰ πολιτεύματα· ἐνῷ εἰς τὴν ὕπαιθρον χώραν, ὅπου ἐλαλοῦντο εἰσέτι ποικίλαι διάλεκτοι, τύποι δὲ κοινοτικοῦ ὀργανισμοῦ δὲν ὑφίσταντο προηγουμένως, τὸ νέον κήρυγμα ἐστερεῖτο παντὸς ὀργάνου ἐπιτηδείου πρὸς τὴν διάδοσιν αὐτοῦ καὶ συντήρησιν.

Δὲν εἴμεθα ἀποκλειστικοί· καὶ ὁμολογοῦμεν προθύμως ὅτι εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλεσεν ὡσαύτως ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία. Εἴπομεν ἤδη ὅτι ἡ τοῦ Σωτῆρος ἐνανθρώπησις ἐγένετο συγχρόνως μὲ τὴν ἐν Ρώμῃ ἵδρυσιν τῆς παγκοσμίου μοναρχίας· αὕτη δὲ ἡ σύμπτωσις ἤθελε καὶ μόνη ἀρκέσει ἵνα ὑποδείξῃ ὅτι τὰ δύο ταῦτα γεγονότα δὲν ἦσαν ἄσχετα πρὸς ἄλληλα. Ὁ κόσμος εἶχε χρείαν διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀναμορφώσεως, τῆς δὲ ἀναμορφώσεως ταύτης τὰς ἀρχὰς ἀνέλαβεν αὐτὴ ἡ θεία Πρόνοια νὰ κηρύξῃ. Ἀλλ' ἵνα διευκολυνθῇ τῶν ἀρχῶν τούτων ἡ διάδοσις ἀπῃτεῖτο πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ πέσωσιν οἱ πολιτικοὶ φραγμοὶ οἵτινες διῄρουν τὰ ἔθνη εἰς τὰ ὁποῖα ἔμελλε πρὸ πάντων νὰ κηρυχθῇ τὸ νέον δόγμα· τὸ δ' ἔργον τοῦτο ἐπετράπη εἰς τὴν Ρώμην, τὴν τότε πρωτεύουσαν τοῦ μέρους τούτου τῆς οἰκουμένης πόλιν. Ὥστε ἡ Ρώμη διὰ τῆς πολιτικῆς ἑνότητος ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὑπήγαγε κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τὰς χώρας ταύτας συνέδραμεν εἰς τὴν πρόοδον τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν ταύτην τὴν πολιτικὴν τοῦ κόσμου ἑνότητα εἶχε προπαρασκευάσει ἡ ἑλληνομακεδονικὴ κυριαρχία. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὸ κράτος αὐτοῦ κατεκερματίσθη· οὐδὲν ἧττον ὅμως εἰς ἅπαντα τὰ ἐξ αὐτοῦ προκύψαντα διάφορα κράτη ἐξηκολούθησεν ἐπικρατοῦσα καὶ ἀναπτυσσομένη ἑνότης διοικητική, στρατιωτική, νομισματική, δικαστική, ἀστικὴ καὶ πρὸ πάντων διανοητικὴ καὶ γλωσσική, ἡ τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ ἑνότης, ἥτις δὲν εἶχε χρείαν εἰμὴ ἐξωτερικοῦ τινος ἐπιστεγάσματος ἵνα ἀναλάβῃ τὸν τύπον τῆς κοσμοκράτορος μοναρχίας. Τὸ ἐπιστέγασμα τοῦτο ἐπετέθη ὑπὸ τῆς Ρώμης· ἀλλ' οὐδεὶς θέλει ἀρνηθῇ ὅτι ἅπαντα τὰ ἠθικὰ τῆς πολιτικῆς ἐκείνης ἑνότητος στοιχεῖα ὑπῆρξαν προϊὸν τῶν προηγουμένων ἀγώνων τοῦ μακεδονικοῦ ἑλληνισμοῦ. Αὐτὸς ἑνώσας τὰ ἔθνη τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως κατέστησεν αὐτὰ δεκτικώτερα εἰς τὸ ν' ἀσπασθῶσι τὰς καινοτομίας τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτὸς διενήργησε μεταξὺ τῶν ἀσιανῶν καὶ τῶν ἑλληνικῶν δοξασιῶν τὴν τοσοῦτον ἐπιτηδείαν ἐκείνην εἰς τὴν πρόοδον τοῦ νέου θρησκεύματος συγχώνευσιν. Αὐτός, ἵνα ἐν δυσὶ λέξεσι συγκεφαλαιώσωμεν ὅσα διὰ μακρῶν ἄλλοτε ἐξεθέσαμεν, ἵδρυσε τὴν νέαν τοῦ κόσμου μητρόπολιν, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἥτις συνεκέντρωσεν εἰς ἑαυτὴν τὸ ἐμπόριον, τὴν ἐπιστήμην καὶ τὰ θρησκεύματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως, γενομένη ἐνταυτῷ ἀγορὰ καὶ βιβλιοθήκη, ναὸς

καὶ Πάνθεον τοῦ κόσμου, καὶ δεξαμένη εἰς τοὺς κόλπους αὐτῆς τήν τε συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ τὸ μουσεῖον τῶν Ἑλλήνων, καὶ τὰς σχολὰς τῶν χριστιανῶν, ὡς ἐν χωνευτηρίῳ τινί, ἐξ οὗ προέκυψεν ὁ ἄπεφθος τῆς νέας ἀληθείας χρυσός.

Καὶ ἔπειτα τὸ ἄμεσον τῆς κηρύξεως, τῆς ἑρμηνείας καὶ τῆς διαδόσεως τοῦ χριστιανισμοῦ ὄργανον ὑπῆρξεν ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν ἄλλως γενέσθαι. Καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν ἐπικρατοῦσα γλῶσσα ἦτο ἡ ἑλληνική. Ἀπ' ἄκρων ἕως ἄκρων τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὸ ἐμπόριον ἑλληνιστὶ διεξήγετο. Μέχρι τῆς καταστροφῆς τῆς ἱερᾶς αὐτῶν πόλεως, οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης διενήργουν τὰς συναλλαγάς. Αὐτὴ ἡ Παλαιστίνη εἶχε κατὰ μέγα μέρος ἐξελληνισθῆ. Τὰ πάντα λοιπὸν ον παρασκευασθῆ ἵνα διὰ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης λαλήσῃ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Οἱ πρῶτοι ἑπτὰ τῆς ἐκκλησίας διάκονοι, Φίλιππος, Πρόχορος, Νικάνωρ, Τίμων, Παρμενᾶς, Νικόλαος καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὁ Στέφανος, ὁ πρῶτος τῆς ἐκκλησίας μάρτυς, ὑπῆρξαν ἑλληνισταί, ὅ ἐστιν ἐξελληνισμένοι Ἰουδαῖοι. Ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ὅστις διατελέσας κατ' ἀρχὰς φοβερὸς τῆς νέας θρησκείας διώκτης ἠγωνίσθη ἔπειτα ὡς οὐδεὶς ἄλλος ὑπὲρ αὐτῆς λόγῳ καὶ ἔργῳ, ἐγεννήθη εἰς Ταρσὸν τῆς Κιλικίας, εἰς πόλιν δηλαδὴ τῆς ὁποίας αἱ ἑλληνικαὶ σχολαὶ ἐφημίζοντο ὡς ὀνομαστότεραι τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σχολῶν. Ἐν Ταρσῷ λοιπὸν ἀνετράφη ἑλληνικῶς. Ναὶ μὲν ἔπειτα συνεπλήρωσε τὴν ἐκπαίδευσιν αὐτοῦ εἰς Ἰερουσαλὴμ ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς ραββινικὰς τῆς πόλεως ταύτης σχολὰς ἤκμαζεν ἡ ἑλληνικὴ ἐπιστήμη, ὡς βεβαιοῦσι ρητῶς ἰουδαϊκαὶ παραδόσεις. Ἐντεῦθεν ὁ ἀπόστολος Παῦλος, καίτοι ἦτο ἑβραϊκῆς καταγωγῆς, συνῳκειώθη ἐπὶ τοσοῦτο μετὰ τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως ὥστε αἱ παρατηρηθεῖσαι ἐν τῇ Καινῇ Διαθήκῃ ρήσεις τοῦ Κλεάνθους καὶ τοῦ Μενάνδρου εἰς αὐτὸν ἀποδίδονται. Τὰ Εὐαγγέλια (τοὐλάχιστον ὅπως ἔχουσιν αὐτὰ νῦν ὅλαι αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι), αἱ Πράξεις καὶ αἱ Ἐπιστολαὶ τῶν ἀποστόλων, ἡ Ἀποκάλυψις, πάντα τὰ ἔργα τῶν πρώτων τῆς ἐκκλησίας πατέρων, πάντες οἱ κανόνες οὓς ἔθεντο αἱ οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, ἐδιδάχθησαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐντὸς τῶν τριῶν πρώτων ἑκατονταετηρίδων ὅλαι σχεδὸν αἱ ἐκκλησίαι τῆς δυτικῆς Εὐρώπης οὐδὲν

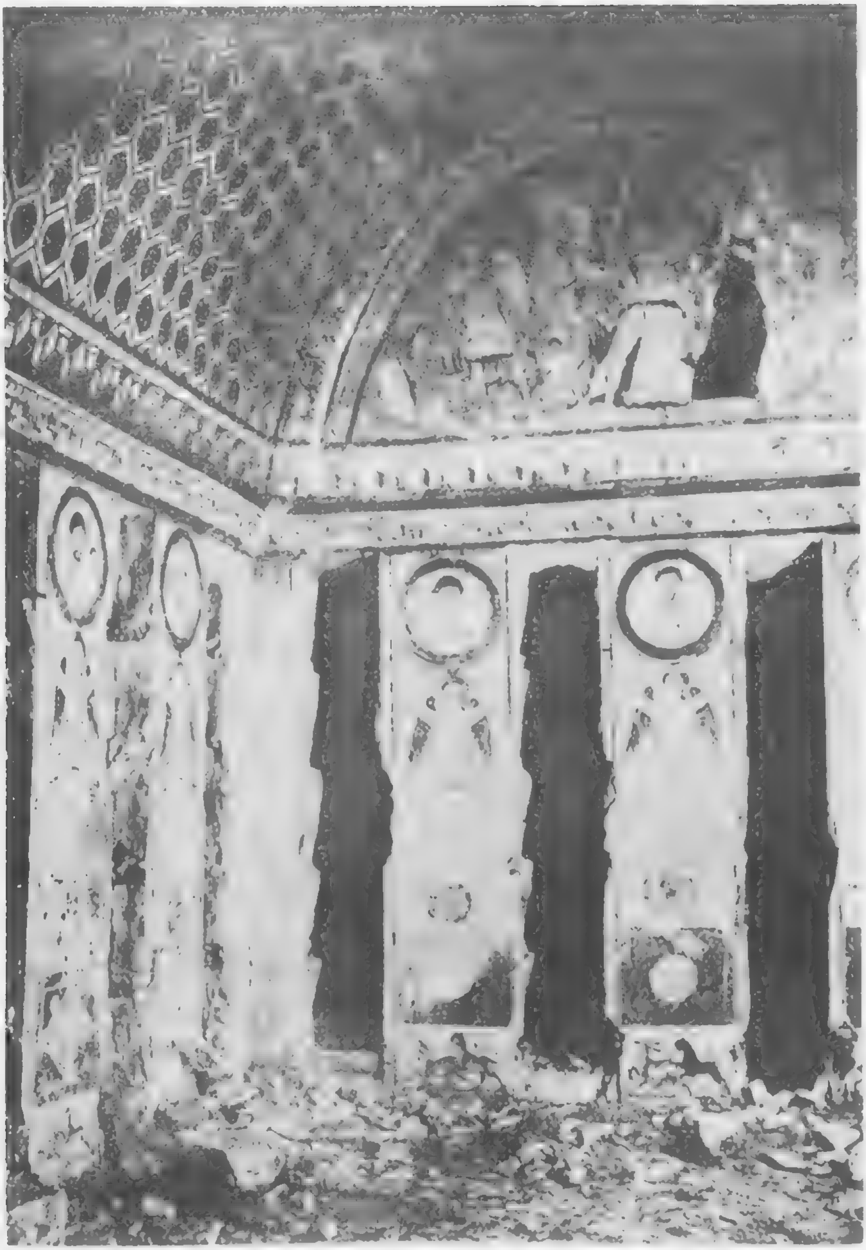

Χριστιανικὴ τοιχογραφία ἐκ τῆς ἐν Ρώμῃ κατακόμβης τοῦ ἁγίου Καλλίστου

(Ἐν τῷ μέσῳ παράστασις ἑλληνική, ὁ Ὀρφεὺς καὶ πέριξ αὐτοῦ εἰκόνες ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης)

ἄλλο ἦσαν ἢ ἀποικίαι ἑλληνικαί. Βραδύτερον, μάλιστα ἀπὸ τῆς ὀγδόης ἑκατονταετηρίδος καὶ ἐφεξῆς, ἡ Ρώμη κατέστη τρόντι ἡ μητρόπολις τοῦ ἐν τῇ δυτικῇ Εὐρώπῃ χριστιανισμοῦ. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους, τοὺς κρισίμους τῆς γεννήσεως καὶ τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ, χρόνους, ὁ πρῶτος αὐτοῦ κῆρυξ, λειτουργός, διδάσκαλος καὶ νομοθέτης ὑπῆρξεν ὁ ἑλληνισμός.

Ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, δι' οὗ ἔμελλε ν' ἀναμορφωθῇ θρησκευτικῶς, ἠθικῶς καὶ κοινωνικῶς ὁ κόσμος, ἐπιστεύθη κατὰ πρῶτον εἰς Παλαιστίνην καὶ τὴν παρακειμένην Συρίαν, ὅπου καὶ ἐκηρύχθη κατὰ πρῶτον. Εἰς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις τῆς Δαμασκοῦ, τῆς Βεροίας, τῆς Ἀντιοχείας ἱδρύθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἐπιφανεῖς χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Συγχρόνως σχεδὸν ἤκμασαν καὶ ἐν τῇ μικρᾷ Ἀσίᾳ ἑπτὰ ἐκκλησίαι, τὰς ὁποίας περιέγραψε καὶ ἀπηθανάτισεν ἡ Ἀποκάλυψις. Αἱ ἑπτὰ αὗται ἐκκλησίαι ἦσαν ἡ ἐν Ἐφέσῳ, ἡ ἐν Σμύρνῃ, ἡ ἐν Περγάμῳ, ἡ ἐν Θυατείροις, ἡ ἐν Σάρδεσιν, ἡ ἐν Φιλαδελφείᾳ καὶ ἡ Λαοδικέων ἐκκλησία. Καὶ μετ' οὐ πολὺ τὸ νέον θρήσκευμα ἤρχισε νὰ διαδίδεται ἀφ' ἑνὸς εἰς Κύπρον, εἰς Κρήτην, εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἀφ' ἑτέρου εἰς Θράκην, εἰς Μακεδονίαν καὶ εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα. Καθ' ἃ δὲ πρὸ μικροῦ εἴπομεν, οὐδεὶς ἐπὶ τούτῳ ἐνήργησε μετὰ πλείονος συνέσεως, δραστηριότητος καὶ ἐθελοθυσίας ἢ ὁ ὄντως θεόπνευστος Παῦλος. Κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι δὲν ἐκήρυττον τὸν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, εἰμὴ εἰς μόνους τοὺς Ἰουδαίους· οἱ δὲ μὴ Ἰουδαῖοι, ἵνα γίνωσι δεκτοὶ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας, ὤφειλον προηγουμένως νὰ πρεσβεύσωσι τὸ μωσαϊκὸν θρήσκευμα. Τὸ πνεῦμα τοῦ νέου κηρύγματος ἦτο ἐν τοῖς σπαργάνοις αὐτοῦ τοσοῦτον ἀποκλειστικὸν ὥστε, ὅτε ὁ τῶν ἀποστόλων πρῶτος εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἐν Καισαρείᾳ ἀλλοφύλου χριστιανοῦ Κορνηλίου καὶ συνέφαγε μετ' αὐτοῦ παρὰ τὰ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ καὶ ἐν τῷ Λευιτικῷ διατεταγμένα, οἱ ἰουδαῖοι Χριστιανοὶ ἤλεγξαν τὸν Πέτρον διὰ τοῦτο, ἀξιοῦντες «ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθε καὶ συνέφαγεν αὐτοῖς». Ὁ δὲ μόλις ἠδυνήθη ν' ἀπολογηθῇ λέγων ὅτι ἔπραξε τοῦτο ὑπείκων εἰς φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ ἐπανειλημμένως εἰποῦσαν πρὸς αὐτόν· «Ἃ ὁ Θεὸς ἐκαθάρισε σὺ μὴ κοίνου». Οὕτω λοιπὸν δέσμιον ἐντὸς τοῦ μωσαϊκοῦ νόμου ἤθελον νὰ ἐγκλείσωσιν οἱ Ἰουδαῖοι τὸν χριστιανισμόν. Ἀλλ' ἀφ' ἧς στιγμῆς ὁ Παῦλος συγκατελέγη μεταξὺ τῶν ἀποστόλων καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Κύριος «Πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε» καὶ ἐκήρυξεν ὁ Παῦλος «οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ· πάντες γὰρ ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ» ὁ χριστιανισμὸς διέσπασε τοὺς φραγμοὺς ἐντὸς τῶν ὁποίων ἤθελε νὰ περιορίσῃ αὐτὸν ὁ ἰουδαϊσμός, καὶ ἔλαβε χαρακτῆρα ὄντως οἰκουμενικόν, ὁ δὲ νέος ἀπόστολος ἀπέβη, ὡς καὶ ὠνομάσθη δικαίως, διδάσκαλος ἐθνῶν, ὅπερ ἐστὶ διδάσκαλος τοῦ Εὐαγγελίου εἰς τοὺς μὴ Ἰουδαίους, εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς οἰκουμένης. Γεγονὸς μέγα! Τὸ νέον κήρυγμα ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀγάπης τοῦ πλησίον, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς, τῆς κρίσεως καὶ ἀνταποδόσεως, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων ἀνταπεκρίνετο εἰς τοὺς εὐγενεστάτους πόθους καὶ τὰς ἠθικάς, μέχρι δέ τινος καὶ τὰς ὑλικὰς χρείας ἁπάσης τῆς ἀνθρωπότητος, ἐνῷ τὸ ἰουδαϊκὸν θρήσκευμα διὰ πολλοὺς λόγους ἀπεκρούετο ὑπὸ τῶν ἄλλων ἐθνῶν. Τὸ ἰουδαϊκὸν ἔθνος ἦτο τοσοῦτο προσηλωμένον εἰς τὰ ἤθη καὶ εἰς τοὺς τύπους τοῦ ἰδιάζοντος αὐτοῦ βίου ὥστε ἀπέφευγε πᾶσαν πρὸς τοὺς ξένους οἰκειότητα ὡς μιασματικήν, οἱ δὲ ξένοι ἀνταπέδιδον εἰς τοὺς Ἰουδαίους τὰ ἴσα, μισοῦντες αὐτοὺς καὶ ἀπεχθανόμενοι· ἐντεῦθεν σφόδρα εὐάριθμοι ὑπῆρξαν οἱ διὰ τῆς περιτομῆς γενόμενοι πλήρεις καὶ ἀκριβεῖς προσήλυτοι. Ἂν λοιπὸν ὑπερίσχυεν ἡ κατὰ πρῶτον τεθεῖσα ἀρχή, ὅτι διὰ νὰ γίνῃ τις χριστιανὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ἢ νὰ γίνῃ Ἰουδαῖος, ὁ χρι-

ΓΡΑΦΙΚΟΣ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΠΑΛΜΥΡΙΑΚΗΣ ΚΑΤΑΚΟΜΒΗΣ

(Β'β' 88)

στιανισμὸς ἤθελε συναντήσει περὶ τὴν διάδοσιν αὐτοῦ ἀνυπέρβλητα προσκόμματα. Καὶ ἀπόδειξις τούτου πρόχειρος, ὅτι ἡ ἰουδαϊκὴ θρησκεία, πρὸ αἰώνων ὑπάρχουσα καὶ ὁμολογουμένως ἀνωτέρα οὖσα παντὸς ἄλλου πρὸ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματος, οὐδέποτε ὅμως προσῳκειώθη τὴν συνείδησιν τῆς ἄλλης ἀνθρωπότητος. Ναὶ μὲν ἡ Παλαιὰ Διαθήκη παρέμεινεν ἡ βάσις τοῦ νέου θρησκεύματος, ἡ δὲ γνῶσις αὐτῆς ἀπέβη ἀπαραίτητος πρὸς

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος κηρύσσων ἀπὸ τοῦ Ἀρείου Πάγου
(Εἰκὼν Ριχτερ, δῶρον τοῦ βασιλέως Ὄθωνος πρὸς τὸν δῆμον Ἀθηναίων)

τὴν τῶν νέων Γραφῶν κατάληψιν, ἀλλ' ἡ μελέτη αὕτη ἀπηλλάγη ἤδη τῆς ἐκπληρώσεως τῶν ἐξωτερικῶν ἐκείνων διατυπώσεων καὶ ὑποχρεώσεων, ἕνεκα τῶν ὁποίων τὸ μωσαϊκὸν δόγμα περιεστάλη ἀείποτε ἐντὸς τῶν στενῶν ὁρίων τῆς ἰουδαϊκῆς φυλῆς.

Πρὶν λαλήσῃ ἐν αὐτῷ τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον, ὁ Παῦλος ὠνομάζετο Σαῦλος, ἀλλά, διὰ τὴν ἑλληνικὴν αὐτοῦ ἀνατροφὴν καὶ τὴν στενωτέραν σχέσιν ἣν προέκειτο νὰ λάβῃ πρὸς τοὺς Ἕλληνας, κάλλιστα γινώσκων ὅτι τὸ ἑβραϊκὸν ἐκεῖνο ὄνομα, τὸ ὁποῖον συνέπιπτεν εἰς τὴν ἑλληνικὴν νὰ σημαίνῃ τὸν ἁβρόν, τὸν μαλθακόν, κακῶς ἤθελεν ἠχήσει εἰς τὰ ὦτα τῶν πολυπληθεστέρων ἀκροατῶν αὐτοῦ, ὁ νέος ἀπόστολος μετωνόμασεν ἑαυτὸν Παῦλον (1), καὶ ἐπεχείρησεν ἐν τῷ ἅμα ποικίλας καὶ μακρὰς ὁδοιπορίας κατὰ τὴν Συρίαν, τὴν Ἀραβίαν, τὴν Κύπρον, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, ἐπιτελῶν ἁπανταχοῦ τὴν ἄνωθεν αὐτῷ δοθεῖσαν ἀποστολὴν καὶ ἰδίως τότε ἱδρύσας τὰς γαλατικὰς ἐκκλησίας (2). Τελευταῖον περὶ τὸ 53 ἢ 54 ἔτος διέβη εἰς Μακεδονίαν καὶ ἐπεσκέφθη ἐνταῦθα Φιλίππους καὶ Θεσσαλονίκην καὶ Βέροιαν. Εἰς ὅλας τὰς πόλεις ταύτας ἐπορεύετο τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὰς συναγωγὰς τῶν Ἰουδαίων, ἀναγγέλλων αὐτοῖς τὰ πάθη καὶ τὴν ἀνά-

(1) Φαίνεται ὅτι τὸ ὄνομα Παῦλος, ὅπερ, ὡς γνωστόν, εἶναι ρωμαϊκόν, συνδέεται πρὸς τὸ δικαίωμα τοῦ ρωμαίου πολίτου, ὅπερ εἶχεν ὁ Παῦλος.

(2) Τὰς ἐν Γαλατίᾳ δηλονότι τῆς μικρᾶς Ἀσίας.

στασιν τοῦ Χριστοῦ. Καὶ πολλοὶ μὲν πειθόμενοι ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἐξαιρέτως δὲ Ἕλληνες οὐκ ὀλίγοι, μάλιστα γυναῖκες ἐκ τῶν ἐπιφανεστάτων, ἀλλ' οἱ πολλοὶ Ἰουδαῖοι, σαλεύοντες τοὺς ὄχλους, κατήγγειλαν αὐτὸν εἰς τοὺς ἄρχοντας ὡς πράττοντα ἀπέναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος καὶ βασιλέα ἕτερον εἶναι λέγοντα, Ἰησοῦν. Ἰδίως εἰς Φιλίππους ὁ Παῦλος ἐδάρη δημοσίᾳ, ἀδίκαστος, καίτοι ρωμαῖος πολίτης ὑπάρχων, καὶ εἰς φυλακὴν ἐβλήθη, ἀφ' ἧς ἐξῆλθε διὰ θαύματος. Ὁμοίως δὲ καταδιωχθεὶς ἐν Θεσσαλονίκῃ τε καὶ Βεροίᾳ ἦλθε τότε ἐνταῦθα, εἰς Ἀθήνας. Ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος «παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωροῦντι κατείδωλον οὖσαν τὴν πόλιν. Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδαίοις καὶ τοῖς σεβομένοις καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατὰ πᾶσαν ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Τινὲς δὲ τῶν ἐπικουρείων καὶ τῶν στωικῶν φιλοσόφων συνέβαλλον αὐτῷ· καί τινες ἔλεγον τί ἂν θέλοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ ξένων δαιμονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο. Ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Ἄρειον Πάγον ἤγαγον λέγοντες· δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή; ξενίζοντα γάρ τινα εἰσφέρεις εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν· βουλόμεθα οὖν γνῶναι τί ἂν θέλοι ταῦτα εἶναι. Ἀθηναῖοι δὲ πάντες καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδὲν ἕτερον εὐκαίρουν, ἢ λέγειν τι καὶ ἀκούειν καινότερον. Σταθεὶς δὲ ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ τοῦ Ἀρείου Πάγου ἔφη· Ἄνδρες ἀθηναῖοι, κατὰ πάντα ὡς δεισιδαιμονεστέρους ὑμᾶς θεωρῶ. Διερχόμενος γὰρ καὶ ἀναθεωρῶν τὰ σεβάσματα ὑμῶν εὗρον καὶ βωμὸν ἐν ᾧ ἐπεγέγραπτο· ἀγνώστῳ θεῷ. Ὃν οὖν ἀγνοοῦντες εὐσεβεῖτε, τοῦτον ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν. Ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν κόσμον καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτῷ, οὗτος οὐρανοῦ καὶ γῆς κύριος ὑπάρχων, οὐκ ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, οὐδὲ ὑπὸ χειρῶν ἀνθρώπων θεραπεύεται προσδεόμενός τινος, αὐτὸς διδοὺς πᾶσι ζωὴν καὶ πνοὴν καὶ τὰ πάντα· ἐποίησέ τε ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς, ὁρίσας προτεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας αὐτῶν· ζητεῖν τὸν Κύριον, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν, καίτοι γε οὐ μακρὰν ἀπὸ ἑνὸς ἑκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα. Ἐν αὐτῷ γὰρ ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμέν· ὡς καί τινες τῶν καθ' ὑμᾶς ποιητῶν εἰρήκασι· «Τοῦ γὰρ καὶ γένος ἐσμέν» (1). Γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ Θεοῦ οὐκ ὀφείλομεν νομίζειν χρυσῷ ἢ ἀργύρῳ ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον. Τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ Θεὸς τανῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν· διότι ἔστησεν ἡμέραν ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν. Ἀκούσαντες δὲ ἀνάστασιν νεκρῶν οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου. Καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν. Τινὲς δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ ἐπίστευσαν, ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς».

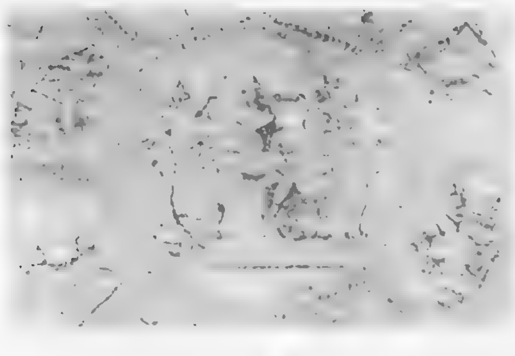
Εἰς Ἀθήνας δὲν διέτριψεν, ὡς φαίνεται, πολὺ ὁ ἀπόστολος Παῦλος, ἂν καὶ ἐντεῦθεν λέγεται παρά τινων γράψας τὰς δύο αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρὸς τοὺς Θεσσαλονικεῖς. Ἄλλοι ὅμως ἀξιοῦσιν ὅτι αὗται ἐγράφησαν ἐκ Κορίνθου ἢ καὶ ἐξ Ἐφέσου. Ὁπωσδήποτε ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν ἦλθεν εἰς Κόρινθον καὶ κατέλυσεν ἐκεῖ παρά τινι Ἰουδαίῳ, ὅστις ὀνομαζόμενος Ἀκύλας εἶχεν ἔλθει προσφάτως ἐξ Ἰταλίας, διότι ὁ αὐτοκράτωρ Κλαύδιος εἶχεν ἐξώσει ἤδη ἐκ τῆς Ρώμης ὅλους τοὺς Ἰουδαίους. Εἰς Κόρινθον, καθὼς καὶ προηγουμένως εἰς τὰς ἄλλας πόλεις, διελέγετο ὁ Παῦλος ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν

(1) Τὸ ἡμιστίχιον τοῦτο εὑρίσκεται ἐν τοῖς Ἀράτου φαινομένοις καὶ τῷ εἰς τὸν Δία ὕμνῳ τοῦ Κλεάνθους, ἀλλ' ὑποτίθεται ὅτι ἀμφότεροι οὗτοι (Ἄρατος καὶ Κλεάνθης) παρέλαβον αὐτὸ ἐξ ἀρχαίου τινὸς ποιητοῦ.

Σάββατον. Ἀντιτασσομένων δὲ τῶν Ἰουδαίων καὶ βλασφημούντων, ὁ Παῦλος ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια εἶπε πρὸς αὐτούς· τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι· καὶ ἐτράπη ἐπὶ τοὺς Ἕλληνας. Ἀλλὰ τότε οἱ Ἰουδαῖοι ὁμοθυμαδὸν ἐνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ βῆμα Γαλλίωνος τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, *ὅτι παρὰ τὸν νόμον οὗτος ἀναπείθει τοὺς ἀνθρώπους σέβεσθαι τὸν Θεόν*. Ἐνῷ δὲ ὁ Παῦλος ἡτοιμάζετο νὰ ἀπολογηθῇ, εἶπεν ὁ Γαλλίων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· «εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδίκημά τι ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ Ἰουδαῖοι, κατὰ λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν· εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ δογμάτων καὶ νόμου τοῦ καθ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τούτων οὐ βούλομαι εἶναι». Τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ ὁποῖον διέσωσαν εἰς ἡμᾶς αἱ Πράξεις τῶν Ἀποστόλων, μαρτυρεῖ πόσον ἐν γένει οἱ ρωμαῖοι ἄρχοντες ἐπλανήθησαν ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν τοῦ χριστιανισμοῦ. Οἱ Ρωμαῖοι ἐπὶ πολὺν χρόνον ὑπέλαβον αὐτὸν *ὡς ἁπλῆν τοῦ ἰουδαϊσμοῦ αἵρεσιν, διακρινομένην ἀπὸ τούτου διὰ δογματικῶν τινων μόνον λεπτολογιῶν*· καὶ ἀδιαφοροῦντες πρὸς τὸ νέον δόγμα, ἢ μᾶλλον περιφρονοῦντες αὐτό, δὲν ἐπεχείρησαν νὰ κατανοήσωσι τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας προεκήρυττε καὶ διέδιδεν ἁπανταχοῦ γῆς, ἐνῷ οἱ τοῦ ἰουδαϊσμοῦ ὀπαδοί, διὰ τὸ ἀποκλειστικὸν αὐτῶν πνεῦμα, παρέμενον ἀκοινώνητοι εἰς τὰς διαφόρους χώρας ὅπου διεσπαρμένοι διέτριβον.

Μετὰ δεκαοκτὼ μηνῶν διαμονὴν εἰς Κόρινθον ὁ ἀπόστολος ἐπέστρεψεν εἰς Ἀσίαν, ἀφοῦ πολλοὺς ἐποίησε προσηλύτους ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. Ἐξηκολούθησε δὲ τὸ ἔργον αὐτοῦ ἐκεῖ *Ἰουδαῖός τις χριστιανὸς* Ἀπολλὼς *ὀνόματι, τὸ γένος* Ἀλεξανδρεύς, ἀνὴρ λόγιος καὶ περὶ τὰς γραφὰς ἐμπειρότατος. Ἀλλ' οὐδ' ὁ ἀπόστολος ἐλησμόνησε τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας· μετά τινα δὲ χρόνον ἦλθεν αὖθις εἰς Μακεδονίαν καὶ Ἑλλάδα. Ἄλλοτε δὲ πάλιν ἔπεμψε πρὸς Κορινθίους τὸν ἕλληνα Τιμόθεον, μαθητὴν αὐτοῦ φίλτατον, καὶ δύο ἐπιστολὰς ἵνα καταπαύσῃ τὰς διενέξεις αἵτινες ἐτάραττον τὴν νεοσύστατον ἐκείνην ἐκκλησίαν καὶ διδάξῃ αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τὴν χριστιανικὴν ἠθικήν. «Ἐδηλώθη μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ἔγραφεν, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσί. Λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει· ἐγὼ μέν εἰμι Παύλου, ἐγὼ δὲ Ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ Κηφᾶ, ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Μεμέρισται ὁ Χριστός; μὴ Παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν ἢ εἰς τὸ ὄνομα Παύλου ἐβαπτίσθητε;». Ἐλέγχει δὲ αὐτοὺς μετὰ ταῦτα διὰ τὴν παρ' αὐτοῖς ἐπικρατοῦσαν κακοήθειαν καὶ προτρέπει νὰ χωρίσωσιν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν τοὺς περιπίπτοντας εἰς τοιαῦτα ἁμαρτήματα· καὶ παρακινεῖ, ὁσάκις ἔχουσι διαφορὰς πρὸς ἀλλήλους, νὰ μὴ ἐνάγωσι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν εἰς τὸ δικαστήριον τῶν ἀπίστων. Ἐπὶ πᾶσιν ἀποκρίνεται εἰς διάφορα πρὸς αὐτὸν γενόμενα ζητήματα περὶ τῶν καθηκόντων τῶν χριστιανῶν. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιομνημόνευτα εἶναι ὅσα ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν δύο ἐκείνων πρὸς Κορινθίους ἐπιστολῶν, μετὰ δικαίας τῇ ἀληθείᾳ ὑπερηφανείας, λέγει περὶ τῶν ἀγώνων καὶ κινδύνων οὓς ὑπὲρ πάντα ἄλλον ἠγωνίσθη καὶ ἐκινδύνευσε πρὸς διάδοσιν τῆς ἀληθείας· «ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις», ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐναυάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα· ὁδοιπορίαις πολλάκις· κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις· ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνίαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψῃ, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι· χωρὶς τῶν παρεκτός, ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν. Τίς ἀσθενεῖ καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι; Εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι». Ὁποῖον πῦρ ἐνεργείας, ὁποῖος εὐγλωττίας χείμαρρος! Δὲν νομίζεται ὅτι ἀκούετε τὸν

Δημοσθένην ἀγωνιζόμενον νὰ συναγείρῃ τὴν Ἑλλάδα κατὰ Φιλίππου; Διότι ἐπὶ τὸν Ἰουδαῖον ἐκεῖνον ἐπεφύσησαν δύο πνεύματα· τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ διδάξαν αὐτὸν ὅτι οἱ ἄνθρωποι ὅλοι, ἴσοι ὄντες ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, δικαιοῦνται νὰ κοινωνήσωσιν ἀμέσως τῶν δογμάτων τοῦ Εὐαγγελίου· καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἑλληνικόν, τὸ διδάξαν αὐτὸν πῶς ἔχει νὰ ἑρμηνεύσῃ, νὰ στηρίξῃ, νὰ διασώσῃ τὰ δόγματα ταῦτα.

Χριστιανικὴ παράστασις ἑλληνικῆς τέχνης ἐν κατακόμβῃ. Εἰς τὸ μέσον ὁ Ὀρφεὺς καταθέλγει τὰ ζῷα. Πέριξ ἐπεισόδια τῶν Γραφῶν

Διὰ τοιούτων ἀγώνων καὶ κινδύνων ἱδρύθησαν αἱ πρῶται χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι κατὰ τὰς ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐν τῇ Εὐρώπῃ ἑλληνικὰς χώρας. Περὶ τῆς τύχης καὶ τῆς καταστάσεως αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαιοτάτους ἐκείνους χρόνους ἔχομεν ὀλίγας ἀσφαλεῖς εἰδήσεις. Λέγεται ὅτι ἔτι πρὸ τοῦ τέλους τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος τὸ Εὐαγγέλιον εἶχε κηρυχθῆ πρὸς ἀνατολὰς μὲν μέχρι τῶν συνόρων τῆς Ἰνδικῆς, πρὸς δυσμὰς δὲ μέχρις Ἱσπανίας, ἀλλ' ἄγνωστος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνθρώπων ὅσοι ἐπίστευσαν ἐξ ἀρχῆς εἰς τὸ νέον δόγμα. Ἐκ τεκμηρίων μόνον τινῶν συνάγεται ὅτι κατὰ τὰς τρεῖς πρώτας ἑκατονταετηρίδας ὁ χριστιανισμὸς ἐπέτυχε πολὺ πλείονας ὀπαδοὺς εἰς τὴν ἐν τῇ Ἀνατολῇ μεγάλην Ἑλλάδα καὶ εἰς αὐτὴν τὴν Μακεδονίαν ἢ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑστίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὁ Λουκιανὸς λ. χ. εἰς τὸν Ἀλέξανδρον αὐτοῦ ἢ ψευδόμαντιν ὁμιλεῖ περὶ τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῷ Πόντῳ χριστιανῶν· καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ Πλίνιος ὁ νεώτερος, ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Τραϊανόν, ἔλεγε τοὺς χριστιανοὺς πολυαρίθμους ὄντας οὐ μόνον ἐν τῷ Πόντῳ ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ Βιθυνίᾳ, ἐνῷ, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν, οὐδαμοῦ γίνεται λόγος περὶ τοῦ πλήθους τῶν κατὰ τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα ὀπαδῶν τοῦ νέου θρησκεύματος. Καὶ ἄλλοθεν δὲ εἰκάζομεν ὅτι ὀλίγος ἦτο τούτων ὁ ἀριθμὸς μέχρις αὐτῆς τῆς τρίτης ἑκατονταετηρίδος. Τῳόντι, ἐπὶ τῶν δεινῶν διωγμῶν, τῶν γενομένων κατὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐντὸς τῆς ἑκατονταετηρίδος ἐκείνης, τὸ μηνολόγιον τοῦ Βασιλείου (1) μνημονεύει ἀναριθμήτων χριστιανῶν λαβόντων τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου εἰς Ἀλεξάνδρειαν, εἰς Καισάρειαν, εἰς Σμύρνην, εἰς Ἀντιόχειαν, εἰς Θεσσαλονίκην καὶ εἰς τὰς νήσους Κρήτην καὶ Κύπρον, ὀλίγους δὲ ἀναφέρει τοὺς ἀνταλλάξαντας τὸ ζῆν ἀντὶ τῆς εἰς τὴν πίστιν αὐτῶν ἐπιμονῆς ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ τεκμήρια ταῦτα παρέχουσιν ἡμῖν ἔνδειξίν τινα περὶ τοῦ πόσοι ἄρα ἦσαν τότε οἱ χριστιανοὶ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην. Ὅθεν εἰς μάτην πολλοὶ τῶν νεωτέρων ἐπεχείρησαν νὰ προσδιορίσωσι τὴν ἀναλογίαν αὐτῶν πρὸς τοὺς εἰδωλολάτρας περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς τετάρτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατίσχυσε πολιτικῶς τὸ νέον θρήσκευμα ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ἄλλος μὲν ἠξίωσεν ὅτι οἱ χριστιανοὶ ἀπετέλουν τὸ ἥμισυ τοῦ ὅλου πληθυσμοῦ τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἄλλος τὸ πέμπτον, ἄλλος τὸ δωδέκατον καὶ ἄλλος τὸ εἰκοστόν. Αὐτὴ ὅμως αὕτη ἡ διαφωνία ἐμφαίνει ὁπόσον αὐθαίρετα εἶναι τὰ διδόμενα ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζονται οἱ ὑπολογισμοὶ τῶν διαφόρων ἱστορικῶν, τοσοῦτο μᾶλλον αὐθαίρετα ὅσον πρὸ πάντων δὲν εἶναι ἀκριβῶς γνωστὸς οὐδ' αὐτὸς ὁ ὅλος τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους πληθυσμός.

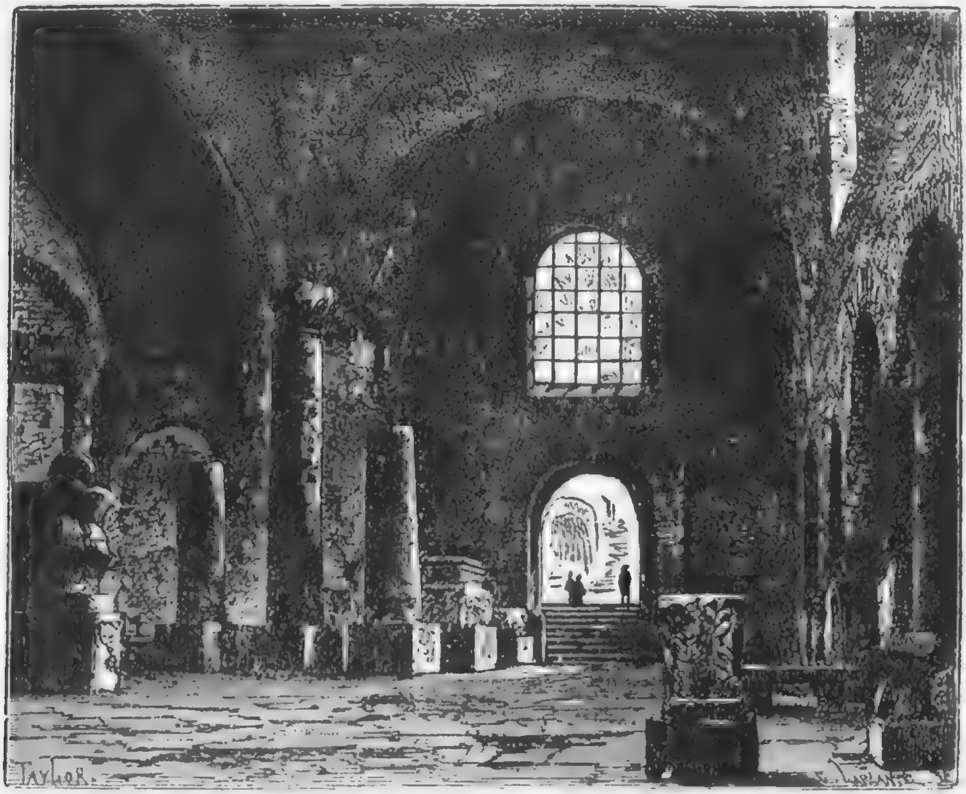
(1) Τὸ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β' Βουλγαροκτόνου καὶ κατὰ διαταγὴν αὐτοῦ συνταχθέν.

Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι, διὰ νὰ ἀποφασίσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος νὰ συμμαχήσῃ μετὰ τῶν χριστιανῶν καὶ νὰ ἀναλάβῃ ἀναφανδὸν τὴν προστασίαν τοῦ νέου δόγματος, ἀνάγκη νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι ἡ δύναμις αὐτῶν τοὐλάχιστον ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἦτο ἤδη μεγαλυτέρα τῆς τῶν ἀντιπάλων δυνάμεως· μεγαλυτέρα, ἂν ὄχι ἀριθμητικῶς, τοὐλάχιστον ὅμως κοινωνικῶς καὶ ἠθικῶς. Τὴν δὲ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ταύτην ὑπεροχὴν ἐπήνεγκον ποικίλα αἴτια. Ἡ ἰσότης, ἡ ἐλευθερία, ἡ πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπη, τὸ περὶ μελλούσης ζωῆς δόγμα, ἡ ὑπὲρ τῶν πτωχῶν, τῶν ἀσθενῶν, τῶν χηρῶν, τῶν ὀρφανῶν πρόνοια, ὑπὲρ ὧν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ὑπῆρχον ἴδιον ταμεῖον καὶ ἴδιοι ἐπιμεληταί, οἱ καλούμενοι *διάκονοι*, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, ὅλαι αὗται αἱ σωτήριαι ἀρχαί, ἀρεταί, δοξασίαι, ἂν δὲν ἀνεμόρφωσαν ἠθικῶς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, συνετέλεσαν ὅμως εἰς τὸ νὰ ὑψώσωσι πολλῶν τὸ φρόνημα, νὰ κρατύνωσι πολλῶν τὰς ψυχάς, νὰ ἐξευγενίσωσι πολλῶν τὸν βίον καὶ ἐν γένει εἰς τὸ νὰ διαχύσωσι θαυματουργὸν δύναμιν εἰς τὰς φλέβας τῆς νέας κοινωνίας· ἐνῷ ἡ ἀρχαία ἐμαραίνετο ὑπὸ ἀλόγου εἰδωλολατρείας, ἢ ἀγόνων φιλοσοφικῶν συζητήσεων, ἢ τῆς ἠθικῆς ἐξαχρειώσεως ἣν ἐπήγαγεν ἡ ἔλλειψις πάσης θρησκείας.

Ἀλλὰ παρεκτὸς πάντων τούτων ἐνίσχυσε παραδόξως τὴν νέαν κοινωνίαν ὁ πολιτικὸς ὀργανισμὸς ὃν πρωιμώτατα ἔλαβον αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος κατ' ἀρχὰς ἦτο δημοκρατικώτατος. Πᾶσα ἐκκλησία ἐξέλεγεν ἐκ τῶν συγκροτούντων αὐτὴν ἄνδρας τινάς, οἵτινες καλούμενοι *πρεσβύτεροι* διεχειρίζοντο ἐν συμβουλίῳ τὰ κοινὰ αὐτῆς πράγματα. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως καὶ πρὸ τοῦ τέλους ἔτι τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος, καθ' ὅσον αἱ ἐκκλησίαι ἀπέβησαν πολυαριθμότεραι, αἱ ὑποθέσεις ποικιλώτεραι, τὰ συμφέροντα μεγαλύτερα, τὰ πάθη σφοδρότερα, κατέστη ἀπαραίτητος ἰσχυροτέρα τις περὶ τὴν διοίκησιν αὐτῶν ἀρχή, ὥστε οἱ προϊστάμενοι τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων *ἐπίσκοποι* προσῳκειώθησαν κατὰ μικρὸν ὁλόκληρον τὴν ἐξουσίαν, ἐθεώρησαν τοὺς πρεσβυτέρους ὡς ἁπλοῦς συμβούλους καὶ ἀπετέλεσαν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτῶν ἰδίαν ἱερατικὴν τάξιν, τὸν καλούμενον *κλῆρον*, ὅστις ὡς τοιοῦτος διεκρίνετο ἀπὸ τοῦ λαοῦ, ἤτοι τῶν *λαϊκῶν*. Ἐκτὸς δὲ τῶν κυρίων αὐτῶν ἱερατικῶν καθηκόντων οἱ ἐπίσκοποι εἶχον ἔκτοτε τὴν διαχείρισιν τῆς ἐκκλησιαστικῆς περιουσίας καὶ ἀπεφάσιζον πρὸς τούτοις περὶ ὅλων τῶν διαφορῶν ὅσας οἱ χριστιανοὶ δὲν ἤθελον νὰ ὑποβάλλωσιν εἰς τὸ βῆμα δικαστοῦ εἰδωλολάτρου. Ἀποθανόντος τοῦ ἐπισκόπου, ἐξελέγετο διὰ τῆς ἐλευθέρας ψήφου τῆς ὅλης ἐκκλησίας νέος πρόεδρος, λαμβανόμενος ἐκ τοῦ συνεδρίου τῶν πρεσβυτέρων. Καὶ οὕτω λοιπὸν πᾶσα ἐκκλησία ἀπετέλει ἰδίαν τινὰ πολιτείαν ἐντὸς τῶν κυριωτάτων πόλεων τοῦ κράτους.

Ἔπειτα περὶ τὰ τέλη τῆς δευτέρας ἑκατονταετηρίδος πᾶσαι ἐκεῖναι αἱ ἐκκλησίαι ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην τοῦ νὰ συνδεθῶσι μετ' ἀλλήλων δι' *ἐπαρχιακῶν συνόδων*. Οἱ ἐπίσκοποι τῶν ἐκκλησιῶν συνήρχοντο τακτικῶς, ἐν ἔαρι καὶ ἐν μετοπώρῳ, εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας, ἐλάμβανον τὴν γνώμην διακεκριμένων τινῶν ἱερέων καὶ ἐξέδιδον ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν πιστῶν ἀποφάσεις, τοὺς λεγομένους *κανόνας*, δι' ὧν ἐρρυθμίζοντο τὰ κυριώτατα κεφάλαια τῆς πίστεως καὶ τῆς πειθαρχίας. Κατ' ὀλίγον αἱ τοπικαὶ αὗται σύνοδοι ἦλθον εἰς σχέσεις πρὸς ἀλλήλας, ἀνακοινοῦσαι καὶ ἐπικυροῦσαι τὰς ἀμοιβαίας πράξεις, ὥστε ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία κατήντησε νὰ λάβῃ τὸ σχῆμα μεγάλης αὐτοτελοῦς ὁμοσπονδίας πολιτειῶν, ἐχουσῶν ἰδίαν περιουσίαν, νομοθεσίαν καὶ ἐνέργειαν. Οὐδὲ περιωρίσθη εἰς ταῦτα ὁ ὀργανισμὸς οὗτος, ἀλλ' οἱ μὲν ἐπίσκοποι τῶν ἐπαρχιακῶν πόλεων ὑπετάχθησαν εἰς τὸν ἐπίσκοπον τῆς μητροπόλεως, πάλιν δὲ ἐκ τῶν μητροπόλεων τινὲς ἔλαβον προέχουσάν τινα ὡς πρὸς τὰς λοιπὰς τάξιν διὰ τὸ μεγαλύτερον πλῆθος τῶν ἐν αὐταῖς χριστιανῶν, διὰ τὸν μείζονα ἀριθμὸν τῶν μαρτύρων καὶ τῶν ἁγίων

ὅσους ἀνέδειξαν καὶ διὰ τὴν ἐν αὐταῖς ἀκραιφνεστέραν διατήρησιν τῆς πίστεως. Αἱ προέχουσαι ἐκεῖναι τῶν μητροπόλεων ὠνομάσθησαν *ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι* (1)· ἦσαν δὲ τοιαῦται ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι ἐν μὲν τῇ Δύσει ἡ Ρώμη, ἐν δὲ τῇ Ἀνατολῇ τὰ Ἱεροσόλυμα, ἡ Ἀντιόχεια, ἡ Ἀλεξάνδρεια, ἡ Ἔφεσος καὶ ἡ Κόρινθος. Ἐπὶ τέλους, πᾶσαι αἱ

Αἴθουσα τοῦ ἐν Λουκοτέκιᾳ ἀνακτόρου

χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι διετέλουν ἀδιαλείπτως σχεδὸν εἰς ἀμοιβαίαν ἀλληλογραφίαν, ὥστε κοινός τις δεσμὸς συνῆπτεν αὐτὰς ἀπὸ Βρεταννίας μέχρι Περσίας.

Ὁ πολιτικὸς οὗτος ὀργανισμὸς τοῦ χριστιανισμοῦ εἶναι γεγονὸς σπουδαιότατον ὡς πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ὁ ὀργανισμὸς οὗτος προέκυψεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ ἐνῷ οἱ θρησκευτικοὶ τύποι τοῦ νέου δόγματος ἐλήφθησαν κατὰ μέγα μέρος ἐκ τοῦ ἰουδαϊκοῦ θρησκεύματος, οἱ πολιτικοὶ αὐτοῦ τύποι προέκυψαν προδήλως ἐκ τῶν σπλάγ-

(1) Ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι ὠνομάσθησαν οὐχὶ ἁπλῶς αἱ προέχουσαι ἀλλ' αἱ ὑπὸ τῶν Ἀποστόλων ἀπ' εὐθείας ἱδρυθεῖσαι, ὡς ἡ τῆς Ἱερουσαλήμ, τῆς Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Ἐφέσου, Θεσσαλονίκης, Ἀθηνῶν, Κορίνθου· ἀλλ' ἡ διοικητικὴ ὑπεροχὴ ἐκκλησίας τινὸς συνεδέετο μετὰ τῆς ἐν τῇ ὅλῃ διοικήσει τοῦ κράτους θέσεως τῆς ἐκκλησίας, οὕτω δὲ τὰς πρώτας θέσεις κατέλαβον κατὰ μικρὸν ἡ Ρώμη ὡς πρωτεύουσα τοῦ ὅλου κράτους, ἡ Ἀντιόχεια (ἐν ᾗ ἱδρύθη ἡ πρώτη ἑ λ λ η ν ι κ ὴ χριστιανικὴ ἐκκλησία καὶ ἐδόθη τοῖς πιστοῖς τὸ ὄνομα χριστιανὸς (κατὰ τύπον λατινικὸν ἐκ τοῦ Χ ρ ι σ τ ό ς Cristus - Cristianus), ὡς πρωτεύουσα τῆς Συρίας ὅλης. Ἡ Ἀλεξάνδρεια ὡς πρωτεύουσα Αἰγύπτου, ἡ Καισάρεια ὡς πρωτεύουσα Καππαδοκίας καὶ Πόντου, ἡ Ἔφεσος ὡς πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας Ἀσίας, ἡ Θεσσαλονίκη ὡς πρωτεύουσα τῆς Μακεδονίας. Αἱ ἀποστολικαὶ ἐκκλησίαι συμπίπτουσι κατὰ τοῦτο μετὰ τῶν ἐκ διοικητικῆς ὑπεροχῆς ὑπερτέραν θέσιν λαβουσῶν ἐκκλησιῶν, διότι καὶ οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυττον ἰδίως ἐν ταῖς μεγάλαις πόλεσι τὴν χριστιανικὴν πίστιν.

χνων τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου. Ἡ ἐκκλησία τῶν χριστιανῶν οὐδὲν ἄλλο ἦτο, ὡς καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐξάγεται, εἰμὴ ἡ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν δήμων ἐκκλησία· τὸ δὲ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων ἡ βουλή· οἱ δ' ἐπίσκοποι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ὡσαύτως ἐλήφθη ἀττικοῦ πολιτεύματος, ἦσαν οἱ ἄρχοντες τῶν νέων τούτων δήμων· αἱ δ' ἐπαρχιακαὶ σύνοδοι αὐτὰ τὰ πάλαι ποτὲ κατὰ ἔθνη συνέδρια. Ἅπαντες οἱ ἀρχαῖοι ἐκεῖνοι θεσμοὶ ἐσῴζοντο εἰσέτι ἐν τῷ ἐθνικῷ τῶν Ἑλλήνων βίῳ. Αἱ πόλεις εἶχον εἰσέτι τὰς ἐκκλησίας τοῦ δήμου, τὰς βουλὰς καὶ τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν· εἴδομεν ὅτι ἐπὶ Παυσανίου τοῦ περιηγητοῦ, ἤτοι ἐν τῇ δευτέρᾳ μ. Χ. ἑκατονταετηρίδι, ὑφίσταντο εἰσέτι ἐν τῇ μητροπόλει τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ τὰ κατὰ ἔθνη συνέδρια, τὸ ἀχαϊκόν, τὸ ἀμφικτυονικόν, τὸ βοιωτικόν· ὡσαύτως καὶ ἐν Ἀσίᾳ συνήρχοντο ἔτι ἐκ διαλειμμάτων τὸ κοινὸν Ἰλιέων, τὸ κοινὸν Ἀσίας, τὸ κοινὸν Βιθυνίας. Οἱ θεσμοὶ οὗτοι εἶχον ἐν τῇ Ἀνατολῇ πολὺ πλείονα ζωὴν ἢ ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι καὶ ὅ,τι μάλιστα ἀποδεικνύει ὁπόσον ἡ τύχη τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ ἐξηρτήθη ἐκ τῆς τύχης τοῦ ἐθνικοῦ εἶναι τοῦτο, ὅτι ἐκεῖ ὅπου οἱ ἐθνικοὶ θεσμοὶ διετέλουν ἔτι ἀκμάζοντες, ὅ ἐστιν ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκεῖ ἤκμασαν καὶ οἱ χριστιανικοί· ἐκεῖ δὲ ὅπου εἶχον ἤδη μαρανθῆ, ὅ ἐστιν ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι, ἐκεῖ καὶ οἱ χριστιανικοὶ βραδέως ἐπρόκοψαν. Ὁπωσδήποτε, καθὼς εἴδομεν ἤδη καὶ θέλομεν κάλλιον ἰδεῖ προϊόντος τοῦ λόγου, ὁ μὲν πρῶτος τοῦ χριστιανισμοῦ ἑλληνισμὸς ὑπῆρξεν ἐν τῇ Ἀνατολῇ δημοκρατικός, διὰ τοῦ χρόνου δὲ περιεβλήθη ἀριστοκρατικὸν χαρακτῆρα, μάλιστα ἀφ' ἧς ἱδρύθη ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει χριστιανικὴ μοναρχία. Ἀλλ' ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἠλλοιώθη ἐπὶ τὸ ἀριστοκρατικώτερον ἡ διοίκησις τοῦ χριστιανισμοῦ οὐδέποτε οὐδὲ μέχρι τῆς σήμερον καθ' ὁλοκληρίαν ἀπέβαλε τὰς δημοκρατικὰς αὐτῆς ῥίζας καὶ ἔτι ὀλιγώτερον τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἄλλα τοῦ ἑλληνισμοῦ ἐμβλήματα, ὑπὸ τῶν ὁποίων δορυφορούμενον ἴσχυσε καὶ ἐπεκράτησε τὸ νέον θρήσκευμα ἐν τῇ Ἀνατολῇ κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα καὶ δι' ὧν συνηρμολογήθη οὕτω καὶ συνεδέθη ὁ μεσαιωνικὸς ἑλληνισμὸς μετὰ τοῦ ἀρχαίου. Ὁποία διαφορὰ πρὸς τὰ ἐν τῇ Δύσει γενόμενα! Ἐν τῇ ἑσπερίᾳ Εὐρώπῃ ἡ ἐκκλησία τάχιστα ἀπέβαλεν οὐ μόνον τὸν δημοκρατικὸν ἀλλὰ καὶ τὸν ἀριστοκρατικὸν αὐτῆς χαρακτῆρα καὶ ἀπέληξεν εἰς τὴν ἀπόλυτον, εἰς τὴν μοναρχικὴν κυριαρχίαν τοῦ ἀρχιερέως τῆς Ῥώμης. Πλὴν τούτου τὰ σχηματισθέντα ἐν τῇ Δύσει νέα ἔθνη ἐμόρφωσαν κατὰ μικρὸν νέα γλωσσῶν ἰδιώματα κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον διάφορα τῆς λατινικῆς, εἰς ἣν τὸ πρῶτον διεδόθη αὐτόθι ὁ χριστιανισμὸς καὶ ἥτις δὲν ἔπαυσεν οὖσα ἱερὰ καὶ ἐπίσημος τοῦ θρησκεύματος γλῶσσα. Ἐντεῦθεν καὶ λόγῳ τῆς γλώσσης καὶ λόγῳ τοῦ ὀργανισμοῦ αὐτοῦ ὁ ἐν τῇ Δύσει χριστιανισμὸς κατήντησεν ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας γράμμα νεκρὸν διὰ τὸ μέγα τοῦ λαοῦ πλῆθος, ἐνῷ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διετέλεσεν ἀείποτε συνῳκειωμένος μὲ τὸν ἐθνικὸν βίον καὶ ἀπετέλεσεν ἓν τῶν ζωτικωτάτων, πολλάκις δὲ τὸ ζωτικώτατον τῶν συστατικῶν αὐτοῦ, ἰδίως παρὰ τοῖς Ἕλλησιν.

Ἀλλ' ἐπανερχόμεθα εἰς τὴν ἀρχικὴν αὐτοῦ διαμόρφωσιν, ἰδίως εἰς τὰς χώρας τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ, εἰς τὰς χώρας δηλαδὴ ὅπου τὸ μυστήριον τῆς μετεμψυχώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου εἰς τὸν νέον βίον ἐτελεῖτο ζωτικώτερον. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἰδίως ὁ πολιτικὸς τοῦ χριστιανισμοῦ ὀργανισμὸς ἐπήνεγκε κατὰ μικρὸν τὸ παράδοξον τοῦτο ἀποτέλεσμα, ὅτι κατὰ πᾶσαν σχεδὸν πόλιν ὑφίσταντο ἤδη διπλαῖ ἐκκλησίαι, διπλαῖ βουλαί, διπλαῖ ἀρχαί, αἱ μὲν τῶν ἀπίστων, αἱ δὲ τῶν χριστιανῶν. Κατ' ἀρχὰς αἱ ἐθνικαὶ ἐκκλησίαι ἦσαν ἰσχυρότεραι, ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καίτοι ἀπολαμβάνουσαι τὴν ποικίλην τῆς ῥωμαϊκῆς μοναρχίας προστασίαν, ἐπὶ μᾶλλον ἐχαλαροῦντο καὶ ἐμαραίνοντο, αἱ δὲ χριστιανικαὶ τἀνάπαλιν, καίτοι ἐπὶ μόνων τῶν ἰδίων αὐτῶν πόρων καὶ δυνά-

μεων ἐρειδόμεναι, ἐπολλαπλασιάζοντο καὶ ἐκρατύνοντο. Τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ἐξηγεῖται εὐκόλως. Οὐδεμία ὑλικὴ δύναμις ἰσχύει νὰ ἀναπληρώσῃ ἐπὶ μακρὸν τὴν ἔλλειψιν τῶν ἀπαραιτήτων εἰς τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν ἐπίδοσιν παντὸς κοινωνικοῦ σώματος ἠθικῶν προσόντων, ἐνῷ ἐξ ἐναντίας τὰ ἠθικὰ προσόντα κατασκευάζουσιν ἐπὶ τέλους τὴν ἀναγκαίαν εἰς τὴν ἐνέργειαν αὐτῶν ὑλικὴν δύναμιν. Κατὰ τὰς πρώτας μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδας ἡ τοῦ ἀνατολικοῦ ἑλληνισμοῦ κοινωνία ἔσῳζεν, ὡς εἴδομεν, τὸ πλεῖστον τῆς ἀρχαίας λαμπρότητος καὶ ἰσχύος· καὶ ὅμως ἦτο ἀσθενής, διότι ἀπεστερημένη ἀποχρῶντος ἠθικοῦ ἐρείσματος ἐπλανᾶτο ἀσκόπως ἐν τῷ βίῳ καὶ δὲν εὕρισκε παραμυθίαν τινὰ εἰμὴ ἐν ταῖς ὑλικαῖς ἀπολαύσεσιν. Οἱ δεσμοὶ αὐτῆς εἶχον παραλύσει, ἡ δὲ ἀπόλυτος τῆς Ῥώμης μοναρχία, ἡ φυσικὴ αὐτῆς προστάτις, οὔτε τὰς ἀδιαλείπτους στάσεις ἠδύνατο ὁριστικῶς νὰ καταπαύσῃ οὔτε νὰ ἀναχαιτίσῃ τὰς ξενικὰς ἐπιδρομάς. Ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς ταύτης ἀναρχίας αἱ χριστιανικαὶ ἐκκλησίαι ὡς ὀάσεις τινὲς ἐρήμου αὐχμηρᾶς, παρίστων θέαμα παντάπασιν ἀλλοῖον. Ἐνῷ κύκλῳ αὐτῶν οἱ νόμοι παρέλυον, ἐνῷ πολυάριθμοι αὐτοχειροτόνητοι αὐτοκράτορες διεπολέμουν πρὸς ἀλλήλους περὶ τῆς κυριαρχίας τοῦ κόσμου, ἐνῷ ἀναρίθμητα βαρβάρων στίφη κατεπάτουν καὶ κατεπυρπόλουν πόλεις καὶ χώρας, ὁ χριστιανὸς ἤξευρε τίς ἦτο ἡ κυβέρνησις αὐτοῦ καὶ τίς ὁ νόμος αὐτοῦ. Αὐτὸς μόνος εἶχεν ἡγεμόνας καὶ λειτουργοὺς ἀμετακινήτους· αὐτὸς μόνος ᾐσθάνετο ἑαυτὸν προστατευόμενον, συνεχόμενον, χειραγωγούμενον· αὐτὸς μόνος ἐν τῷ γενικῷ ἐκείνῳ κατακλυσμῷ δὲν ἐνόμιζεν ὅτι βλέπει τὸν οὐρανὸν καταπίπτοντα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ καὶ τὴν γῆν σχιζομένην ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. Καθ' ἑκάστην πόλιν ὑπῆρχεν ἄνθρωπός τις σεβαστός, τοῦ ὁποίου τὸ κράτος ἦτο ἀναμφισβήτητον παρὰ τῇ μᾶλλον ἐνεργῷ, τῇ μᾶλλον ζωτικῇ μερίδι τῆς κοινωνίας· ἀλλ' ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς δὲν ἦτο οὔτε τοῦ ἀρχαίου ἐθνικοῦ βίου ὁ ἄρχων οὔτε τοῦ αὐτοκράτορος ὁ ἐπίτροπος· ἦτο ὁ τοῦ Χριστοῦ ἀντιπρόσωπος. Κατὰ πᾶσαν τὴν χώραν ὑπῆρχε κοινόν τι αἴσθημα δι' οὗ συνεδέοντο οἱ δραστηριώτεροι καὶ χρηστότεροι κάτοικοι τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως· ἀλλὰ τὸ αἴσθημα τοῦτο δὲν ἦτο οὔτε ἡ μαρανθεῖσα ἀρχαία φιλοπατρία οὔτε ἡ οὐδὲν ἧττον ἐκλιποῦσα πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἀφοσίωσις· τὸ αἴσθημα τοῦτο ἦτο ἡ πρὸς τὰς ἀρχάς, τὰς ἀρετάς, τὰς ἐπαγγελίας τοῦ νέου δόγματος πίστις. Ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ ῥητορική, αἱ πρὸ καιροῦ ἀποβαλοῦσαι τὸ πάλαι ἀξίωμα καὶ κράτος, ἀνεφαίνοντο νῦν αὖθις ζωηφόροι καὶ λαμπραί, ἐπὶ ἀμβώνων οἵτινες διεδέχθησαν μὲν τὸ βῆμα τῆς ἀγορᾶς, ἀνήρπασαν δὲ τὰ ἀκροατήρια τῶν σοφιστικῶν θρόνων. Δύο ἑνὶ λόγῳ κοινωνίαι, ἡ μὲν νεάζουσα ἡ δὲ θνήσκουσα, συνυπῆρχον καὶ συνυφίσταντο ἐκ παραλλήλου· ἦτο δυνατὸν ἆρά γε νὰ διαβιώσωσιν ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ; Οἱ Ῥωμαῖοι ἔδειξαν κατ' ἀρχάς, ὡς εἴδομεν, ἀδιαφορίαν τινὰ πρὸς τὸ νέον δόγμα, ἀλλ' ἡ μεταξὺ τῶν δύο κοινωνιῶν πάλη κατέστη, προϊόντος τοῦ χρόνου, ἀναπόδραστος. Καὶ τῳόντι ἡ πάλη αὕτη ἤρξατο πρωιμώτατα.

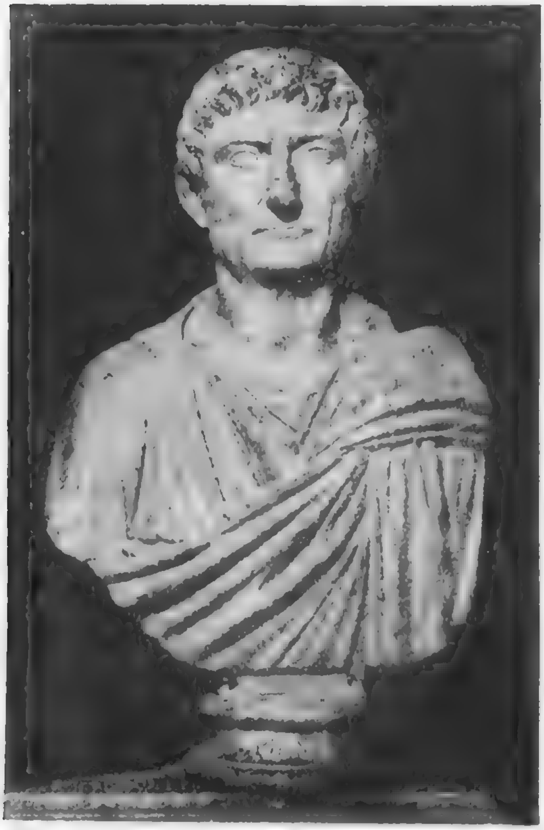
Πρῶτος τῶν αὐτοκρατόρων, ὁ γνωστὸς ἤδη εἰς ἡμᾶς Νέρων, ἐπεδείξατο καὶ πρὸς τοὺς χριστιανοὺς τὴν ἀγριότητα αὐτοῦ. Ἐπειδὴ ἐπὶ τῆς ὀλεθρίας ἐκείνης βασιλείας ἐν ἔτει 64 μ. Χ. πυρκαϊὰ μεγάλη, ἐπὶ ἓξ ἡμέρας καὶ νύκτας ἑπτὰ διαρκέσασα, ἀπετέφρωσε τὸ πλεῖστον τῆς Ῥώμης μέρος, ὁ δὲ δῆμος τῆς πόλεως ταύτης ὑπώπτευσεν ὅτι παραίτιος τῆς πυρκαϊᾶς ἐγένετο ὁ Νέρων ἐπὶ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ δυνηθῇ οὕτω ν' ἀνοικοδομήσῃ λαμπροτέραν τὴν πρωτεύουσαν τῆς οἰκουμένης, ὁ αὐτοκράτωρ θέλων νὰ ἀποτρέψῃ τὸ κατ' αὐτοῦ ἐξεγερθὲν ἕνεκα τῆς ὑπονοίας ταύτης μῖσος κατηγόρησε τοὺς χριστιανοὺς ὡς διαπράξαντας τὴν συμφορὰν ἐκείνην. Καὶ ἀποδείξεις μὲν δὲν ὑπῆρχον, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον οἱ χριστιανοὶ κατεδικάσθησαν διὰ τῆς κοινῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἀποστροφῆς, ὡς λέγει ὁ ῥωμαῖος ἱστορικὸς Τάκιτος. Ἐπὶ τούτου δὲ τοῦ διωγμοῦ βεβαιοῦται ὅτι ὑπέστησαν

τὸν τοῦ μαρτυρίου θάνατον ἐν Ρώμῃ καὶ οἱ ἀπόστολοι Πέτρος καὶ Παῦλος, τῷ 66 ἔτει. Δεύτερος διωγμὸς ἐγένετο ἐπὶ Δομιτιανοῦ, 81—96, αὐτοῦ ἐκείνου ὅστις, ὡς εἴδομεν, διέταξε τὴν ἐκ τῆς Ἰταλίας ἐξορίαν τῶν ἑλλήνων φιλοσόφων· οὐδ' ἦτο τῇ ἀληθείᾳ ὁ Ἐπίκτητος τοὐλάχιστον ἀνάξιος νὰ περιληφθῇ ἐν τῇ τῶν χριστιανῶν προγραφῇ. Πολλοὶ ἐκ τούτων ἐξωρίσθησαν ἤδη λόγῳ ἀθεΐας καὶ οὐκ ὀλίγοι εὗρον ἄσυλον εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τότε δὲ καὶ ὁ εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ ἀγαπητὸς τοῦ Κυρίου μαθητής, κατεκλείσθη εἰς Πάτμον, ὅπου ἔγραψε τὴν Ἀποκάλυψιν αὐτοῦ.

Ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Δομιτιανοῦ ἡ ἐκκλησία ἔλαβεν αὖθις ἀναψυχήν τινα καὶ ἐξηκολούθησεν ἀκωλύτως μέχρι τινὸς διαδιδομένη, ὀργανουμένη, κρατυνομένη. Ἀλλ' ἐπὶ Δεκίου τοῦ βασιλεύσαντος, ὡς εἴδομεν, ἀπὸ τοῦ 249 μέχρι τοῦ 251, καὶ τοῦ οὐδὲν ἧττον εἰς ἡμᾶς γνωστοῦ Αὐρηλιανοῦ τοῦ νικητοῦ τῆς Ζηνοβίας, ὅστις ἦρξεν ἀπὸ τοῦ 270 μέχρι τοῦ 275, ἡ ἐκκλησία ὑπέστη νέας δοκιμασίας (1). Καὶ ἔπειτα μὴ νομίσωμεν ὅτι ἀπὸ Δομιτιανοῦ μέχρι Δεκίου, ἤτοι ἐπὶ 150 ἔτη, οἱ χριστιανοὶ ἀπήλαυσαν βαθυτάτην εἰρήνην. Ἐνῷ αἱ αὐτοκράτορες ἐδείκνυντο ἐπιεικεῖς πρὸς αὐτούς, πολλάκις οὗτοι ἔπασχον τὰ πάνδεινα ἀπό τινων κατ' ἐπαρχίας ἀρχόντων, οἵτινες ἐπεχείρουν οἴκοθεν τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τῶν μὴ καταργηθέντων ἀρχαίων κατὰ τῆς ἐκκλησίας ἐπιταγμάτων. Τελευταῖον ἐπῆλθεν ὁ φοβερώτερος καὶ βιαιότερος ἁπάντων τῶν διωγμῶν, ὅστις ἐγένετο ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Διοκλητιανοῦ, τοῦ ἀναγορευθέντος ἐν ἔτει 284. Ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων ὁ ἀριθμὸς τῶν χριστιανῶν, εἰ καὶ μὴ δυνάμενος νὰ ὁρισθῇ ἀκριβῶς, εἶχεν ὅμως, ὡς φαίνεται, αὐξήσει πολύ. Οἱ ὀπαδοὶ τοῦ νέου δόγματος, οἵτινες εἶχον ἤδη παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τῆς κοινωνίας καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἀνάκτορα τῶν βασιλέων, δὲν ἠρκοῦντο νὰ ἀπαιτῶσι τὴν ἐλευθερίαν τῆς συνειδήσεως, ἀλλ' ἐξ ὑπερβολῆς ζήλου προανήγγελλον εἰς τοὺς ἑτεροδόξους τὴν προσεχῆ τῶν εἰδώλων καταστροφήν, τὰ ὁποῖα καὶ παρόντων ἐκείνων πολυειδῶς περιεφρόνουν καὶ ἐξηυτέλιζον. Τοῦτο διηρέθισε φυσικῷ τῷ λόγῳ τοὺς εἰδωλολάτρας, οἵτινες ἤλπισαν αὖθις νὰ πνίξωσιν ἐν τῷ αἵματι τὴν δσημέραι προαγομένην καὶ ἀκμάζουσαν πίστιν καὶ ἠγωνίσθησαν παντὶ σθένει νὰ καταπείσωσιν εἰς τοῦτο τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Διοκλητιανὸς ἀπετροπιάζετο τὴν τοιαύτην βιαιοπραγίαν, ἀλλ' ὁ γαμβρὸς αὐτοῦ, ὁ δεισιδαίμων καὶ αἱμοβόρος Γαλέριος, κατώρθωσεν ἐπὶ τέλους νὰ μεταβάλῃ τὸ φρόνημα τοῦ γηραιοῦ αὐτοκράτορος καὶ νὰ καταφέρῃ αὐτὸν εἰς τὸ νὰ προγράψῃ τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα. Τῇ 23 Ἰανουαρίου τοῦ 303 ἔτους ὑπεγράφη λοιπὸν ἐν Νικομηδείᾳ τὸ πρῶτον τοῦ διωγμοῦ τούτου θέσπισμα, διὰ τοῦ ὁποίου ὁ ἐνδοιάζων ἔτι αὐτοκράτωρ περιωρίζετο εἰς τὸ νὰ παραγγείλῃ τὴν καταστροφὴν τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τὴν ἀπὸ τῶν χριστιανῶν ἀφαίρεσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων. Ἀλλ' ἐὰν τῳόντι ἤλπισεν ὅτι ἐπιτρέψας ἅπαξ εἰς τὸν χείμαρρον τῶν παθῶν νὰ ἐκχειλίσῃ θέλει δυνηθῇ ἔπειτα νὰ χειραγωγήσῃ καὶ εὐθετήσῃ τὸν χρείμαρον τοῦτον, ἐπλανήθη. Τὴν παραμονὴν τῆς ἡμέρας καθ' ἣν ἔμελλε ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐκτέλεσις τοῦ διατάγματος ὁ Διοκλητιανὸς θεωρῶν μετὰ τοῦ Γαλερίου, ἀπὸ ἑνὸς τῶν παραθύρων τῶν ἐν Νικομηδείᾳ βασιλείων, τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν ἧς ἐφαίνετο ἡ στέγη, συνεζήτει πρὸς αὐτὸν ἂν αὕτη ἔπρεπε νὰ καταστραφῇ διὰ τοῦ πελέκεως ἢ διὰ τοῦ πυρός. Ὁ Διοκλητιανὸς δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον νὰ μεταχειρισθῶσι

(1) Ἀλλὰ καὶ πρὸ τοῦ Δεκίου μετὰ τοὺς ἐπὶ Νέρωνος καὶ Δομιτιανοῦ διωγμοὺς ἐγένοντο διωγμοὶ καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων αὐτοκρατόρων, καὶ δὴ τῶν ἀρίστων, οἷον τοῦ Τραϊανοῦ, τοῦ Ἀδριανοῦ καὶ αὐτοῦ τοῦ Μάρκου Αὐρηλίου (οὐχὶ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀντωνίνου Πίου), ἀλλὰ διωγμοὶ μετριαζόμενοι εἴτε τῇ ἀγαθότητι τῶν αὐτοκρατόρων αὐτῶν εἴτε συνηγορίᾳ ἀνδρῶν ἀγαθῶν, ὡς τοῦτο ἐγένετο ἐπὶ Τραϊανοῦ διὰ τοῦ Πλινίου. Σφοδρότατοι δὲ ἐγένοντο διωγμοὶ ἐπὶ τοῦ Κομμόδου, τοῦ Σεπτιμίου Σεβήρου καὶ τοῦ Καρακάλλα.

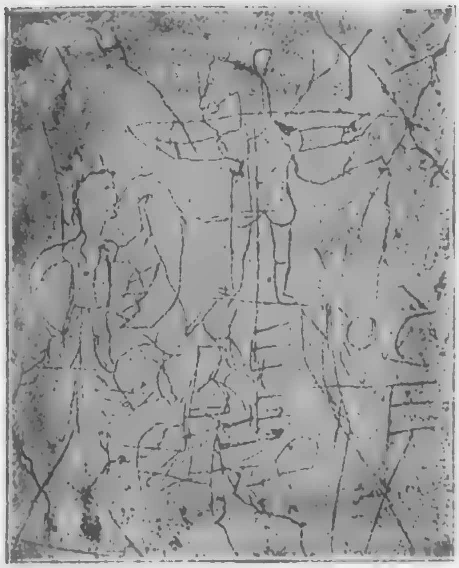
πρὸς τοῦτο τὴν πυρκαϊάν, φοβούμενος μήπως μεταδοθῇ εἰς τὴν πόλιν καὶ ἀποβῇ γενική. εἰκὼν αὕτη ἀκριβὴς τοῦ ποῦ ἔμελλε νὰ καταντήσῃ ὁ τελευταῖος οὗτος κατὰ τῆς πίστεως διωγμός! Οἱ χριστιανοὶ ἦσαν πολυάριθμοι καὶ ἐν τῷ στρατῷ καὶ καθ' ἑκάστην τοῦ βασιλείου πόλιν. Ὅθεν, ἅμα ἐκδοθέντος τοῦ διατάγματος, γενικὴ ἐπεκράτησαν ἀναρχία· οἱ ἄριστοι ἐκεῖνοι τῶν πολιτῶν βλέποντες ἑαυτοὺς κινδυνεύοντας ἠναγκάζοντο νὰ κρυβῶσι καὶ τότε ὁ ὄχλος τῶν εἰδωλολατρῶν ἐπιπεσὼν εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν καὶ τὰ κτήματα ἤρχισε λεηλατῶν, κλέπτων καὶ συλλαμβάνων ὡς χριστιανοὺς πάντας ὅσοι ἤθελον νὰ ἀποκαταστήσωσι τὴν τάξιν. Ἐν αὐτῇ τῇ Νικομηδείᾳ ἐξερράγησαν δύο ἢ τρεῖς πυρκαϊαί, τὰς ὁποίας ὁ μὲν Γαλέριος ἀπέδιδεν εἰς τοὺς χριστιανούς, οἱ δὲ χριστιανοὶ εἰς τὸν Γαλέριον. Καὶ ἐκ τούτου ἦτο πρόδηλον ὅτι τὸ πρῶτον ἐκεῖνο διάταγμα δὲν ἴσχυε νὰ καταπαύσῃ τὴν ἐπελθοῦσαν καθ' ἅπαν τὸ κράτος ταραχήν. Οἱ χριστιανοί, ἐνόσῳ δὲν ἐξωντοῦντο ἀλλ' ἁπλῶς ἀπεστεροῦντο τῶν πολιτικῶν καὶ ἀστικῶν δικαιωμάτων καὶ διεκωλύοντο περὶ τὴν πάνδημον τέλεσιν τῆς λατρείας αὐτῶν, ἀπέβαινον δι' αὐτὸ τοῦτο ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι τῆς ἐπικρατούσης πολιτείας ἐχθροί. Ἢ λοιπὸν ἔπρεπε ν' ἀνακληθῶσι τὰ διαταχθέντα ἢ νὰ ἐπιβληθῶσι ποιναὶ ἔτι βαρύτεραι. Εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο ἀπέκλινεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ Γαλέριος· τρία δὲ ἀλλεπάλληλα θεσπίσματα ἐπέτειναν ἀλληλοδιαδόχως τὰς τιμωρίας δι' ὧν ἤλπισεν ἐπὶ τέλους νὰ δαμάσῃ τὴν ἐκκλησίαν. Ἀπὸ τῆς ἀφαιρέσεως τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων προῆλθεν εἰς τὴν ἐξορίαν, ἀπὸ τῆς ἐξορίας εἰς τὸν θάνατον, ἀπὸ τοῦ θανάτου εἰς τὰ φοβερώτερα βασανιστήρια. Καὶ ἐπληρώθη οὕτω σχεδὸν ἅπαν τὸ κράτος θυμάτων καὶ αἵματος· καὶ χιλιάδες πολλαὶ ἀνδρῶν, γυναικῶν, παίδων ἐμαρτύρησαν καρτερικῶς ὑπὲρ τῆς ἀδαμάστου αὐτῶν πίστεως, καρτερικῶς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἐκίνησαν τὸν ἔλεον καὶ αὐτῶν τῶν ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καὶ ἐξήγειραν πολλαχοῦ τὴν κοινὴν γνώμην κατὰ τῆς ἀνηλεοῦς ἐκείνης θηριωδίας. Ἔτι δ' ἐξακολουθοῦντος τοῦ δεινοῦ τούτου κλύδωνος, προῆλθεν εἰς μέσον ὁ μέγας Κωνσταντῖνος.

Διοκλητιανός (Καπιτώλινον Μουσεῖον)

Μικρὸν μετὰ τὴν ἀνάρρησιν αὐτοῦ ὁ Διοκλητιανὸς εἶχεν ἐννοήσει ὅτι εἷς μόνος αὐτοκράτωρ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς τὴν ἐπιτήρησιν ὁλοκλήρου τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου κράτους, τὸ ὁποῖον ἔξωθεν μὲν ἁπανταχόθεν σχεδὸν προσεβάλλετο ὑπὸ πολλῶν καὶ ποικίλων πολεμίων, ἔσωθεν δὲ ἀνεσείετο ὑπὸ συνεχῶν στάσεων. Ὅθεν ἀπὸ τοῦ τρίτου τῆς

κυβερνήσεως αὐτοῦ ἔτους, ἤτοι τῷ 286, παρέλαβε συνάρχοντα τὸν τραχὺν Παννόνιον Μαξιμιανόν, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν ἄμυναν τοῦ Ρήνου, αὐτὸς ἀναλαβὼν ἰδίᾳ τὴν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν κυβέρνησιν. Οἱ δύο οὗτοι ἀνώτατοι ἄρχοντες ἔφερον ἐξ ἴσου τὸ τοῦ Αὐγούστου τιμιώτατον ἐπώνυμον. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὁ Διοκλητιανὸς ἐνόμισε πρέπον νὰ μερίσῃ ἔτι μᾶλλον τὰς φροντίδας τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· ἐχειροτόνησε δ' ἐπὶ τούτῳ ἐν ἔτει 291, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, δύο καίσαρας, τὸν ἐκ Δαρδανίας Κωνστάντιον τὸν Χλωρὸν καὶ τὸν ἐκ Μοισίας Γαλέριον, ὁρίσας ὅμως ὅτι τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα ἐπέχει δευτερεύουσαν ὡς πρὸς τὸν Αὔγουστον τάξιν. Καὶ τὸν μὲν Γαλέριον προσέλαβεν αὐτὸς βοηθόν, τὸν δὲ Κωνστάντιον ἔδωκεν εἰς τὸν Μαξιμιανὸν συγκυβερνήτην τῶν τῆς Δύσεως πραγμάτων. Τούτου τοῦ Κωνσταντίου υἱὸς ὑπῆρξεν ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐγεννήθη κατά τινας μὲν εἰς Ταρσόν, κατ' ἄλλους δὲ εἰς Δρεπάνην τῆς Βιθυνίας, καὶ κατὰ τὴν πιθανωτέραν γνώμην εἰς Ναΐσσον τὴν σημερινὴν Νίσσαν τῆς Μοισίας, ἐν ἔτει 274. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, εἰ καὶ στενὸς συγγενὴς διατελέσας τοῦ αὐτοκράτορος Κλαυδίου, ἦτο εἰσέτι τότε ἁπλοῦς στρατηγὸς καὶ εἶχε συνοικήσει μετὰ κόρης τινὸς εὐτελοῦς κοινωνικῆς τάξεως, Ἑλένης τὸ ὄνομα, τῆς τοσοῦτο μετέπειτα περιωνύμου μητρὸς τοῦ Κωνσταντίνου. Προαχθεὶς δὲ εἰς τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα ἠναγκάσθη ὑπὸ τοῦ Διοκλητιανοῦ νὰ διαζευχθῇ μὲν τὴν Ἑλένην ἵνα λάβῃ σύζυγον συγγενῆ τινα τοῦ Αὐγούστου Μαξιμιανοῦ, νὰ καταλίπῃ δὲ παρὰ τῷ αὐτοκράτορι τὸν υἱὸν Κωνσταντῖνον ὡς ὅμηρον. Ἀλλ' ὁ αὐτοκράτωρ διετέλεσε τιμῶν διαπρεπόντως τὸν νέον τοῦτον καὶ παρέλαβεν αὐτὸν μεθ' ἑαυτοῦ εἰ Παλαιστίνην, ὅτε, περὶ τὸ 296, ἐπορεύθη πρὸς τὰς χώρας ἐκείνας ἵνα καταβάλῃ στάσιν τινὰ ἐν Αἰγύπτῳ ἐκραγεῖσαν. Ὁ νεανίας ἵστατο ἐπὶ δεξιὰ τοῦ πρεσβυτέρου τῶν βασιλέων, οἱ δὲ ἄνθρωποι ἀπεθαύμαζον τὸ μέγεθος τοῦ ἀναστήματος αὐτοῦ, τὸ κάλλος τῆς ὄψεως, τὴν ρώμην τοῦ σώματος καὶ τὸ ἐν γένει παρ' αὐτῷ ἐπιφαινόμενον βασιλικὸν φρόνημα. Ταῦτα δὲ ἐκτιμῶν τὰ προτερήματα ὁ Διοκλητιανὸς προεχειρίσατο τὸν νέον πρωιμώτατα χιλίαρχον πρώτης τάξεως. Ὁ Κωνσταντῖνος διετέλει ἔτι εἰς τὰ ἐν Νικομηδείᾳ βασίλεια ὅτε ὁ Γαλέριος ἐπέτυχε τὴν ἔκδοσιν τῶν κατὰ τῆς ἐκκλησίας θεσπισμάτων· καὶ μάρτυς διετέλεσεν ὁ νέος τῶν περὶ τούτου γενομένων συζητήσεων, ἀποστραφεὶς τόσῳ μᾶλλον τὸ αἱμοβόρον ἐκεῖνο βούλευμα ὅσῳ εἶχεν αἰτίας δυσαρεσκείας πρὸς τὸν συμβουλεύσαντα αὐτὸ καίσαρα. Τῷόντι ὁ Γαλέριος διέκειτο δυσμενῶς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ ἀποδείξῃ τοῦτο ἀριδήλως μετ' ὀλίγον. Ἐν ἔτει 305 οἱ δύο Αὔγουστοι, ὁ Διοκλητιανὸς καὶ ὁ Μαξιμιανός, εἴτε ἑκόντες εἴτε ἄκοντες, παρῃτήθησαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, προήχθησαν δὲ εἰς τὸ ὕπατον ἐκεῖνο ἀξίωμα ὁ Γαλέριος καὶ ὁ Κωνστάντιος. Προέκειτο λοιπὸν ἤδη νὰ ἀναγορευθῶσι δύο νέοι καίσαρες· καὶ φυσικώτατον ἦτο νὰ λάβῃ τὸ ἓν τῶν δύο τούτων λειτουργημάτων ὁ τοῦ Κωνσταντίου υἱός. Ἀλλ' ὁ Γαλέριος, ἀφήσας

Εἰδωλολατρικὴ γελοιογραφία, παριστῶσα τοὺς χριστιανοὺς λατρεύοντας Θεὸν μὲ κεφαλὴν ὄνου
(Κιρχεριανὸν Μουσεῖον Ρώμης)

αὐτὸν κατὰ μέρος καὶ ὠφεληθεὶς ἐκ τῆς ἀπουσίας τοῦ Κωνσταντίου, προεχειρίσατο καίσαρας τὸν Φλάβιον Σεβῆρον, ἄνθρωπον κακοήθη καὶ ἀφανοῦς καταγωγῆς, καὶ τὸν τῆς ἰδίας ἀδελφῆς υἱὸν Μαξιμῖνον, ὅστις, καίτοι συγγενὴς τοῦ Αὐγούστου, ἦτο ὅμως ἄνθρωπος παντάπασι κοινὸς καὶ βάρβαρος. Ὅτε ἀνεκηρύχθη ἐν Νικομηδείᾳ ἐνώπιον τοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ δήμου ἡ παράδοξος αὕτη ἐκλογή, κοινὴ ἐπεκράτησεν ἀπορία καὶ ἀποδοκιμασία. Τὸ πλῆθος εἶχεν ἐστραμμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον ἐν ἀκμῇ τότε ὄντα τῆς ἡλικίας καὶ ἀγαπητὸν παρὰ τῷ στρατῷ. Ὥστε κατ' ἀρχὰς ἐνόμισαν ὅτι λάθος ἐγένετο περὶ τὸ ὄνομα, ἀλλ' ὁ Γαλέριος παραμερίσας διὰ τῆς χειρὸς τὸν Κωνσταντῖνον προήγαγεν εἰς μέσον τὸν ἀκατονόμαστον αὐτοῦ ὑποψήφιον, ὅστις ἐν τῷ ἅμα, ἀποβαλὼν τὰ πενιχρὰ ἱμάτια, περιεβλήθη τὴν πορφύραν.

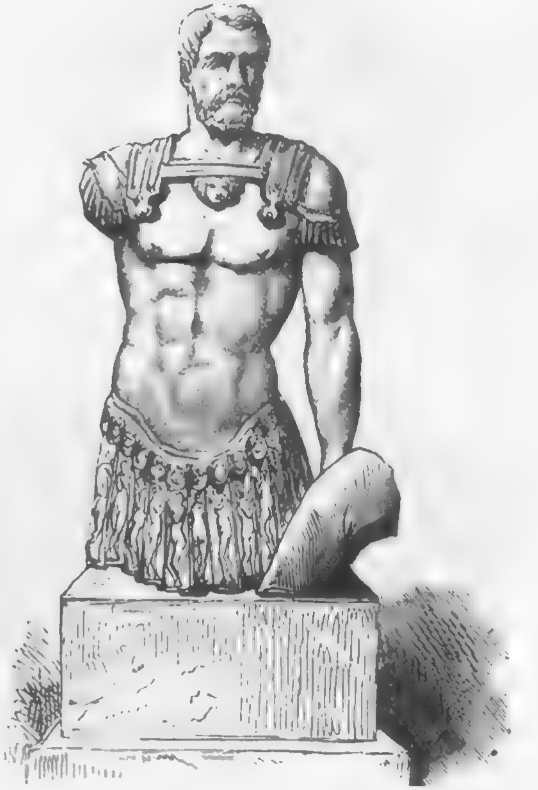

Προτομὴ τοῦ Κωνσταντίνου (Μουσεῖον Φλωρεντίας)

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔκρυψε τὴν ἀγανάκτησιν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπεφάσισε νὰ ὠφεληθῇ ἐξ ἀφορμῆς οἱασδήποτε ἵνα φύγῃ ἐκ Νικομηδείας. Τῷόντι μετ' ὀλίγον μαθὼν ὅτι ὁ Κωνστάντιος ἀσθενεῖ ἐζήτησε καὶ ἔλαβεν, εἰ καὶ μετά τινος δυσκολίας, ὡς βεβαιοῦσι, παρὰ τοῦ Γαλερίου τὴν ἄδειαν νὰ ἀπέλθῃ πρὸς τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅστις προΐστατο τῶν δυτικωτέρων τοῦ κράτους ἐπαρχιῶν. Μικρὸν δὲ μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κωνσταντίνου ἀπεβίωσεν ὁ Κωνστάντιος, περὶ τὰ μέσα τοῦ ἔτους 306 εἰς Ἐβόρακον, τὸ σημερινὸν Ὑόρκ, τῆς Βρεταννίας καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ στρατὸς ἀνηγόρευσε τὸν υἱόν του ἐκεῖνον Αὔγουστον. Ὁ Γαλέριος δὲν ἠθέλησε ν' ἀναγνωρίσῃ τὸ ὕπατον τοῦτο ἀξίωμα, χειροτονήσας Αὔγουστον μὲν ἀντὶ τοῦ Κωνσταντίνου τὸν Σεβῆρον, πρῶτον δὲ καίσαρα τὸν Μαξιμῖνον· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἤξευρεν, ὡς εἴδομεν, νὰ μετριάζῃ τὰ πάθη αὐτοῦ, δὲν ἀντετάχθη εἰς τὴν διάταξιν ταύτην τῶν πραγμάτων, ἀρκεσθεὶς ἐπὶ τοῦ παρόντος εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦ δευτέρου καίσαρος. Ἀλλ' ἕτεραι περιστάσεις ἔμελλον μετ' οὐ πολὺ νὰ προκαλέσωσι νέαν καὶ μεγάλην ῥῆξιν μεταξὺ τῶν διεπόντων τὴν τύχην τοῦ κόσμου ἀνδρῶν.

Ὁ Κωνστάντιος δὲν εἶχεν ἐκτελέσει ἀκριβῶς τὰς ἀπανθρώπους διατάξεις τῶν ἐκ Νικομηδείας ἐπισταλέντων αὐτῷ ἐπιταγμάτων, διὰ δὲ τῆς ἀνοχῆς αὐτοῦ πρὸς τοὺς χρι-

στιανοὺς τῆς Γαλατίας, τῆς Ἰβηρίας καὶ τῆς Βρεταννίας εἶχε προσοικειωθῆ τὴν ἀγάπην αὐτῶν. Ὁμοίως ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς χριστιανοὺς καὶ ὁ Κωνσταντῖνος, ἀναδειχθεὶς μάλιστα ἔτι εὐνούστερος πρὸς αὐτούς, διότι ἐπείθετο ὅτι ἦσαν ἰσχυρὸν καὶ ὑγιὲς μέρος τῆς ρωμαϊκῆς κοινωνίας, οὗ ἄνευ δὲν ἦτο δυνατὸν ν' ἀναχαιτισθῇ ἡ πτῶσις τοῦ πανταχόθεν καταρρέοντος κράτους. Τοῦτο ἤδη ηὔξησε τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ Γαλερίου, ὅτε τὰ κατὰ τὴν Ἰταλίαν πράγματα προεκάλεσαν νέας περιπλοκάς. Ἐν αὐτῷ ἐκείνῳ τῷ 306 ἔτει ἐστασίασεν ἡ Ρώμη. Ἡ πόλις αὕτη οὖσα πρὸ καιροῦ κακῶς διατεθειμένη πρὸς τοὺς αὐτοκράτορας, οἵτινες δὲν ἥδρευον πλέον ἐν αὐτῇ, διότι ἐνόμιζον τὴν ἐν ταῖς μεθορίοις ἐπαρχίαις διαμονὴν συντελεστικωτέραν εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ κράτους, ἐδυστρόπησεν ἤδη ἔτι μᾶλλον ἕνεκα καταθλιπτικῶν τινων φορολογικῶν τοῦ Γαλερίου καὶ τοῦ Σεβήρου διατάξεων, καὶ ἀνηγόρευσεν Αὔγουστον τὸν Μαξέντιον, υἱὸν τοῦ γηραιοῦ Μαξιμιανοῦ, ὅστις κατὰ πρόσκλησιν τοῦ υἱοῦ ἀνέλαβεν ὡσαύτως τότε τὸ τοῦ Αὐγούστου ἀξίωμα. Πέμπεται μὲν ὑπὸ τοῦ Γαλερίου κατ' αὐτῶν ὁ Σεβῆρος, ἀλλ' ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν πολιορκεῖται ἐν Ραυέννῃ, παραδίδεται καὶ φονεύεται. Τότε ὁ Μαξιμιανὸς φοβούμενος νέαν αὐτοῦ τοῦ Γαλερίου ἐκστρατείαν ἐζήτησε τὴν τοῦ Κωνσταντίνου συμμαχίαν, προτείνας αὐτῷ σύζυγον τὴν ἰδίαν θυγατέρα Φαῦσταν· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος συνεζεύχθη μὲν τὴν Φαῦσταν, ἐπικουρίαν ὅμως ὁριστικῶς δὲν ὑπέσχετο. Οὐδὲ ἔλαβεν ὁ Μαξιμιανὸς ἀνάγκην τῆς συνδρομῆς αὐτοῦ κατ' ἀρχάς, διότι ὁ Γαλέριος, εἰ καὶ ἐπελθὼν εἰς Ἰταλίαν, ὑπεχώρησεν ἀμέσως ἀμαχητί, ὑποπτεύσας μήπως ἐγκαταλειφθῇ, ὅπως ὁ Σεβῆρος, ὑπὸ τοῦ ἰδίου στρατοῦ. Ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ἐδιχονόησεν ὁ Μαξιμιανὸς πρὸς αὐτὸν τὸν υἱὸν Μαξέντιον καὶ καταφεύγει εἰς τὸν Κωνσταντῖνον. Ἐκεῖ γίνεται δεκτός· ἐπιβουλεύεται ὅμως αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ζωήν, ὥστε ἐπὶ τέλους φονεύεται ὑπ' αὐτοῦ τῷ 310. Συγχρόνως σχεδὸν ἐξέλιπεν ἐκ μέσου ὁ Γαλέριος, ἀποθανὼν ὑπὸ νόσου δεινῆς τῷ 311, ἀφοῦ μικρὸν πρότερον, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βασάνων τῆς ἀσθενείας αὐτοῦ ἀνεκάλεσε τὰ κατὰ χριστιανῶν ἐπιτάγματα, ἐπιτρέψας αὐτοῖς νὰ ἐκκλησιάζωνται καθ' ὅσον δὲν ἐπιχειροῦσί τι κατὰ τῆς πολιτείας. Τὸ δὲ κράτος αὐτοῦ διενεμήθη μεταξὺ τοῦ Μαξιμίνου καὶ τοῦ ἰλλυριοῦ Φλαβίου Λικινίου, ὃν ὁ Γαλέριος εἶχεν ἀναγορεύσει Αὔγουστον ἀπὸ τοῦ 307. Αἱ ἀφορμαὶ λοιπὸν τῶν διενέξεων ἐφαίνοντο καταπαύσασαι· τὸ σκάνδαλον τοῦ διωγμοῦ τῶν χριστιανῶν εἶχεν τεθῆ ἐκ μέσου. Ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Μαξέντιος εἶχον μᾶλλον λόγους νὰ διατελῶσι φιλικῶς πρὸς ἀλλήλους. Ὁ ἀρχαῖος αὐτῶν πολέμιος, ὁ Γαλέριος, δὲν ὑπῆρχε πλέον· οἱ δύο αὐτοῦ ἐν τῇ Ἀνατολῇ διάδοχοι

Μαξιμιανός

μόλις ἠδύναντο νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀσφαλείᾳ τὰ ἴδια κτήματα. Ἐν γένει ἐνόμιζέ τις ὅτι θέλει ἐπικρατήσει ἤδη εἰρήνη, ὅτε αἴφνης ἡ ἀφροσύνη τοῦ Μαξεντίου προεκάλεσε νέον καὶ κρισιμώτερον τῶν προηγουμένων πόλεμον.

Ὁ Μαξέντιος, ὀνειρευόμενος τὴν κατάκτησιν τῶν δυτικῶν ἐπαρχιῶν, ἀνήγγειλεν ὅτι μελετᾷ νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ πατρὸς αὐτοῦ· ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἔσπευσε νὰ προκαταλάβῃ τὸν ἀντίπαλον, ἑτοιμαζόμενον νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Φθάσας ὅμως εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἄλπεων περιέστη εἰς ἀμηχανίαν καὶ ἀπορίαν, ἥτις ἔμελλε ν' ἀποβῇ πολλῶν καὶ μεγάλων πραγμάτων πρόξενος. Ὁ στρατὸς τοῦ Μαξεντίου ἦτο ἀσυγκρίτῳ τῷ λόγῳ πολυαριθμότερος τοῦ στρατοῦ ὃν ἦγεν ὁ Κωνσταντῖνος. Κατὰ τὸν Ζώσιμον, εἰς τὸν Κωνσταντῖνον ἄγοντα 90.000 πεζῶν καὶ 8.000 ἱππέων, ὁ Μαξέντιος ἀντιπαρέταξεν 170.000 πεζῶν καὶ 18.000 ἱππέων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἠναγκάσθη νὰ καταλίπῃ εἰς ἄμυναν τοῦ Ῥήνου τὸ ἥμισυ τῆς δυνάμεως, ὥστε ἐν Ἰταλίᾳ δὲν ἠγωνίσθη εἰμὴ μετὰ 40.000 περίπου ἀνδρῶν μόνον. Καί, ἐνῷ ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἦτο τοσοῦτον εὐάριθμος, οἱ οἰωνοὶ ἦσαν ἀπαίσιοι, οἱ δὲ στρατηγοὶ ἐδίσταζον. Ναὶ μὲν ὁ Λικίνιος, εἰς ὃν ὁ Κωνσταντῖνος προέκειτο νὰ δώσῃ σύζυγον τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ Κωνσταντίαν, ὑπέσχετο νὰ διατηρήσῃ ἐν εἰρήνῃ τὰς πρὸς βορρᾶν τῆς Ἰταλίας μεθορίους χώρας. Πλὴν τούτου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε συνεννοήσεις ἐν αὐτῇ τῇ Ῥώμῃ, αἱ δὲ ναυτικαὶ αὐτοῦ μοῖραι ἠδύναντο νὰ καταλάβωσι τὴν Σαρδόνα, τὴν Κορσικὴν καὶ τοὺς λιμένας τῆς Ἰταλίας. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ μὲν Κωνσταντῖνος ἦτο ἀνὴρ γενναῖος καὶ στρατηγὸς δαιμόνιος, ἐνῷ ὁ ἀντίπαλος αὐτοῦ ἦτο ἄνθρωπος ἄνανδρος καὶ τῶν πολεμικῶν ἔργων παντελῶς ἄπειρος. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον τὸ ἐπιχείρημα ἐφαίνετο ἐπισφαλές. Οἱ ῥωμαϊκοὶ λεγεῶνες ὑπελάμβανον ἀείποτε δεινὸν τὸ νὰ ἐμβάλωσιν ἐνόπλως εἰς τὴν Ἰταλίαν, νὰ καταπατήσωσι τὸ ἱερὸν αὐτῆς ἔδαφος καὶ νὰ πολιορκήσωσι τὸ Καπιτώλιον. Πρὸ ὀλίγων ἔτι ἐνιαυτῶν ὁ Σεβῆρος ἐγκατελείφθη ὑπὸ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, διστάζοντος νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς Ῥώμης· καὶ ὑπὸ ὁμοίων ἐνδοιασμῶν ἐπειγόμενος ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ ἐκεῖθεν ὁ Γαλέριος. Ὅθεν ἄπορον δὲν εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔχων δύναμιν ἥττονα τοῦ ἀντιπάλου καὶ βλέπων τοὺς μὲν οἰωνοὺς τῆς εἰδωλολατρείας ἀπαισίους, τοὺς δὲ στρατηγοὺς τεταραγμένους, ᾐσθάνθη τὴν ἀνάγκην νὰ ἐπιζητήσῃ ἑτέραν τινὰ προστασίαν πρὸς ἐνίσχυσιν τοῦ ἐπιχειρήματος αὐτοῦ. Εἰς τοῦτο παρώτρυνον αὐτὸν αἱ ποικίλαι πολιτικαὶ μεταβολαί, τῶν ὁποίων ἐγένετο αὐτόπτης μάρτυς.

Κωνστάντιος ὁ Χλωρός

Ἐν τῷ βραχεῖ αὐτοῦ βίῳ εἶδεν ἀλληλοδιαδόχως ἐξαφανισθέντας τρεῖς ἐκ τῶν ἀνδρῶν τῶν ἀπὸ κοινοῦ μετ' αὐτοῦ μετασχόντων τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ὁ Μαξιμιανὸς καὶ ὁ Σεβῆρος ἐφονεύθησαν οἰκτρῶς, ὁ δὲ Γαλέριος ἀπέθανεν ἐξ ὀλεθρίου νοσήματος· καὶ ἐν τούτοις ἅπαντες εἶχον ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτῶν εἰς τοὺς ἀρχαίους θεοὺς καὶ συμβουλευθῆ τοὺς χρησμοὺς τῶν θεῶν τούτων. Μόνος ὁ πατὴρ αὐτοῦ Κωνστάντιος, ὅστις, ἂν δὲν ἐπίστευσεν εἰς τὸν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εὐαγγελισθέντα Θεόν, προσηνέχθη τοὐλάχιστον πρὸς αὐτὸν εὐλαβῶς, κατέλυσε τὸν βίον ἐν εἰρήνῃ καὶ κατέλιπε τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ εἰς τοὺς ἀπογόνους. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεφάσισε νὰ ζητήσῃ τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ ὃν ἐτίμησεν ὁ πατήρ, κατὰ τὸν πρῶτον μέγαν ἀγῶνα ὃν προέκειτο ἤδη νὰ ἀναλάβῃ.

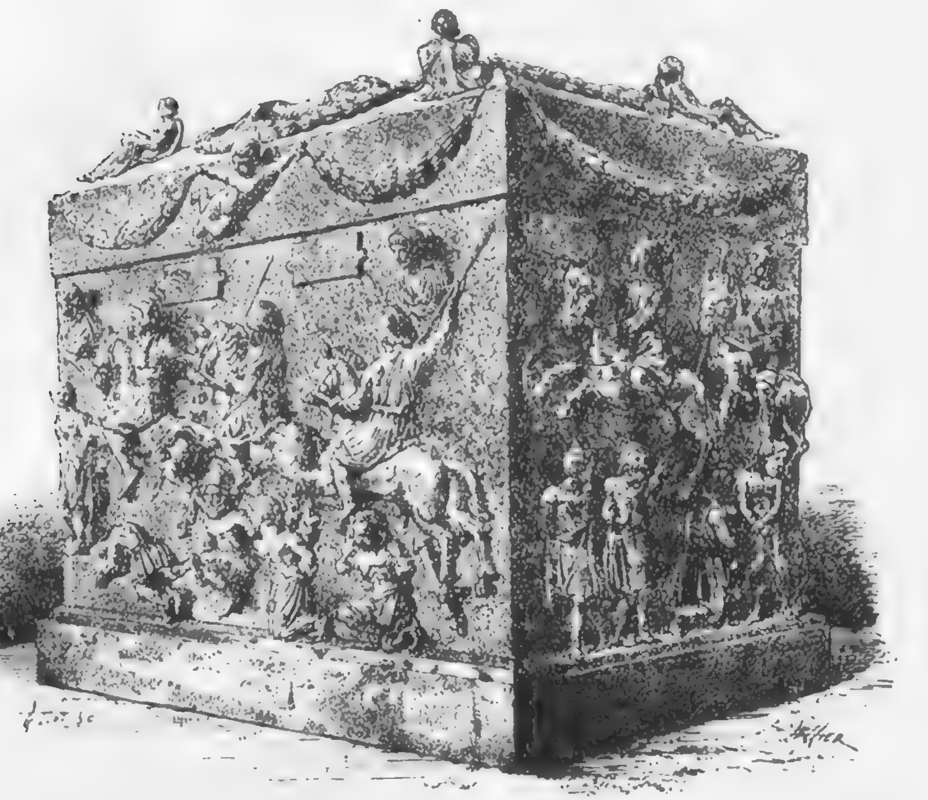

Τὸ λάβαρον

Εὐσέβιος ὁ Παμφίλου, ὁ ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀκμάσας ἐπίσκοπος Καισαρείας καὶ Παλαιστίνης, ὅστις ἐγένετο δημιουργὸς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας καὶ ἄλλως ἀνεδείχθη περὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν χρονολογίαν ἀνὴρ λόγου ἄξιος, συνέταξε καὶ εἰς τὸν βίον τοῦ Κωνσταντίνου λόγους τέσσαρας, ἐν οἷς βεβαιοῖ ὅτι παρ' αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἤκουσε βραδύτερον διηγούμενα ὅσα κατὰ τὴν κρίσιμον ἐκείνην τῆς ζωῆς αὐτοῦ στιγμὴν συνέβησαν. Προσευχομένου λοιπὸν τοῦ βασιλέως, λέγει, καὶ λιπαρῶς ἱκετεύοντος τὸν πατρῷον Θεόν, ἵνα ἐπορέξῃ τὴν ἑαυτοῦ δεξιὰν εἰς τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, ἐπεφάνη θεοσημία τις παραδοξοτάτη. Ὁ ἥλιος ἦτο περὶ μεσημβρίαν· ὁ Κωνσταντῖνος ἐπορεύετο μετὰ τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ, ὅτε αἴφνης εἶδεν ὀφθαλμοφανῶς ἐν τῷ οὐρανῷ ὑπερκείμενον τοῦ ἡλίου σταυρὸν ἐκ φωτὸς συνιστάμενον καὶ φέροντα ἐπιγραφήν· «τούτῳ νίκα». Ὁ Εὐσέβιος λέγει τὸ ὅραμα γενόμενον «ἀμφὶ μεσημβρινὰς ἡλίου ὥρας, *ἤδη τῆς ἡμέρας ἀποκλινούσης*». Ὁ δὲ ἐκδότης αὐτοῦ Heinichen ἑρμηνεύων τὸ χωρίον τοῦτο, τοῦ ὁποίου τὰ δύο κῶλα φαίνονται ἀντιφάσκοντα πρὸς ἄλληλα, ἐζήτησε νὰ συμβιβάσῃ τὰ διεστῶτα, λέγων ὅτι ὁ Εὐσέβιος διὰ μὲν τοῦ πρώτου κώλου ἐννοεῖ ἁπάσας τὰς μεταξὺ 5 καὶ 9 ὥρας, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι ἡ ὀπτασία συνέβη περὶ τὸ τέλος τοῦ διαστήματος τούτου. Ἡ ἐπικρατοῦσα ὅμως παρὰ τοῖς ἀρχαιοτέροις ἱστορικοῖς καὶ χρονογράφοις γνώμη ἦτο ὅτι τὸ φαινόμενον συνέβη «περὶ μεσημβρίαν»· διότι καὶ ὁ Ζωναρᾶς λέγει «μεσούσης ἡμέρας»· καὶ ὁ Θεοφάνης «ὤφθη αὐτῷ ἐν ὥρᾳ ἕκτῃ τῆς ἡμέρας ὁ τίμιος σταυρός»· καὶ ὁ Κεδρηνὸς «φαίνεται οὖν αὐτῷ ἐν ἕκτῃ ὥρᾳ τῆς ἡμέρας ὁ τίμιος σταυρός». Καὶ ὁ Ἐφραίμιος πάλιν «μεσούσης ἡμέρας».

Ὁπωσδήποτε ὁ Κωνσταντῖνος ἐκπλαγεὶς ἐπὶ τῷ θεάματι, ὅπερ εἶδε καὶ ἐθαύμασεν ἅπας ὁ περὶ αὐτὸν στρατός, διηπόρει πρὸς ἑαυτὸν λέγων τί ἄρα σημαίνει τὸ φάσμα μέχρις οὗ, ἐπελθούσης τῆς νυκτός, εἶδε καθ' ὕπνους τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μετὰ τοῦ φανέντος εἰς τὸν οὐρανὸν σημείου καὶ ἔλαβε παρ' αὐτοῦ παραγγελίαν νὰ ποιήσῃ μίμημα τοῦ σημείου ἐκείνου καὶ νὰ μεταχειρίζεται τοῦ λοιποῦ αὐτὸ ὡς ἀλέξημα, δηλαδὴ ὡς σύμβολον προφυλακτικόν, εἰς τὰς πρὸς τοὺς πολεμίους συγκρούσεις. Τὴν δὲ πρωίαν ἅμα ἐξυπνήσας διεκοίνωσεν εἰς τοὺς φίλους τὸ ἀπόρρητον· καὶ ἐν τῷ ἅμα καλέσας χρυσοχόους παρήγ-

γειλεν εἰς αὐτοὺς νὰ ἀπομιμηθῶσι τὴν εἰκόνα τοῦ σημείου, κοσμοῦντες αὐτὸ διὰ χρυσοῦ καὶ πολυτίμων λίθων. Καὶ κατεσκευάσθη λοιπὸν οὕτως ἡ πρώτη χριστιανικὴ συμαία, ἥτις ἦτο ὡς ἑξῆς ἐσχηματισμένη. Ὑψηλὸν καὶ περίχρυσον δόρυ εἶχε κέρας ἐγκάρσιον πεποιημένον ἐν εἴδει σταυροῦ. Εἰς τὸ ἄνω ἄκρον τοῦ δόρατος ἐστηρίζετο στέφανος χρυσοῦς καὶ λιθοκόλλητος, ἐντὸς δὲ τοῦ κύκλου τοῦ στεφάνου ὑπῆρχον δύο στοιχεῖα ἐκδηλοῦντα τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ διὰ τῶν δύο πρώτων αὐτοῦ ἑλληνικῶν χαρακτήρων, ἤτοι τοῦ Χ καὶ

Σαρκοφάγος τῆς Κωνσταντίας ἀδελφῆς τοῦ Κωνσταντίνου (Ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Βατικανοῦ)

τοῦ Ρ, συμπεπλεγμένων· ὅπερ μετέπειτα ἔφερε πάντοτε ὁ βασιλεὺς καὶ ἐπὶ τοῦ κράνους αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ πλαγίου κέρατος τοῦ ἐπὶ τοῦ δόρατος ἐπιτεθειμένου ἐκρέματο ὀθόνη πορφυρᾶ, χρυσοΰφαντος καὶ διὰ ποικίλων καὶ λαμπροτάτων τιμαλφῶν λίθων κεκοσμημένη. Ἡ ὀθόνη αὕτη ἦτο τετράγωνος, ὥστε δὲν κατήρχετο μέχρι τῆς κάτω ἄκρας τοῦ δόρατος, τὸ ὁποῖον ἦτο μακρότερον τοῦ ἐγκαρσίου κέρατος. Κάτωθεν δὲ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ ἄκρα τοῦ ὑφάσματος ἐκείνου ὑπῆρχον ἐνυφασμέναι ἢ ζωγραφημέναι διὰ χρυσοῦ αἱ προτομαὶ τοῦ βασιλέως καὶ τῶν τέκνων αὐτοῦ. Ἡ πρώτη αὐτὴ σημαία διετηρήθη ἐπὶ πολλοὺς αἰῶνας μέχρι τῆς ἐνάτης, ὡς βεβαιοῦσιν, ἑκατονταετηρίδος, εἰς τὰ ἐν Κωνσταντινουπόλει βασίλεια καὶ ἐπεκλήθη «λάβαρον»· ὄνομα τοῦτο παράδοξον, τοῦ ὁποίου δὲν κατωρθώθη νὰ ἐξιχνιασθῇ οὔτε ἡ ἐτυμολογία οὔτε ἡ ἔννοια.

Ταῦτα ὁ Εὐσέβιος. Καὶ βέβαιον τῷόντι φαίνεται ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἀμηχανίᾳ εἰς ἣν τότε εὑρέθη δὲν ἀπεδέξατο μὲν ἔτι ἅπαντα τὰ τῶν χριστιανῶν δόγματα, ἐπεκαλέσατο ὅμως τὴν ἀρωγὴν τοῦ Θεοῦ αὐτῶν καὶ ἀντέταξε τὸ μυστηριῶδες τοῦ Χριστοῦ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ

(Β' β' 100)

σύμβολον εἰς τὰ τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου ἐμβλήματα, ἵνα κατισχύσῃ θρησκεύματος γεγηρακότος διὰ τῆς χάριτος πίστεως νεωτέρας καὶ ἀκμαιοτέρας. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀξιοσημείωτον διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους γεγονὸς εἶναι ὅτι ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἡ νέα βασιλικὴ σημαία διὰ τῶν ἑλληνικῶν καὶ οὐχὶ τῶν λατινικῶν τοῦ Χριστοῦ γραμμάτων ἐκοσμήθη· ὡσανεὶ ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τὸ προαίσθημα ὅτι ἐπέπρωτο νὰ γίνῃ ἀρχηγέτης γενεᾶς βασιλέων, οἵτινες ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον χωριζόμενοι ἀπὸ τῆς ἀρχαίας τῶν Ρωμαίων μητροπόλεως ἔμελλον ἐπὶ τέλους νὰ ἄρξωσι χωρῶν ἑλληνικῶν καὶ διὰ τῆς ἑλληνικῆς νὰ κυβερνήσωσι γλώσσης.

Τοῦτο λοιπὸν ἀναγορεύσας καὶ προσκυνήσας τὸ σύμβολον, τὸ ὁποῖον οἱ μὲν χριστιανοὶ αὐτοῦ στρατιῶται εἶδον προπορευόμενον μετὰ πάσης πεποιθήσεως εἰς τὴν νίκην, οἱ δὲ μὴ πιστεύσαντες εἰσέτι παρηκολούθησαν μετὰ τῆς ἀνησύχου προσδοκίας ἣν παράγει ἐν τοιαύταις ἀπόροις περιστάσεσι πᾶν ὅ,τι μυστηριῶδες καὶ ἄδηλον, ὥρμησεν ἤδη ὁ Κωνσταντῖνος ἐπὶ τὰ πρόσω θαρρούντως· ἐπὶ τοσοῦτον θαρρούντως ὥστε, ἐνῷ ἐνομίζετο εἰσέτι περὶ τὸν Ρῆνον διατρίβων, αὐτὸς ἐπεφάνη διὰ τῶν Ἄλπεων ἀδοκήτως εἰς τὰ πεδία τῆς ἄνω Ἰταλίας, καί, καταβαλὼν περὶ Τουρῖνον τὴν κατ' αὐτοῦ ἀντιταχθεῖσαν πρώτην τῶν πολεμίων στρατιάν, προήλασεν ἀκωλύτως μέχρι Μεδιολάνου. Ἔπειτα δὲ νικήσας καὶ ἄλλην λαμπρὰν νίκην περὶ Οὐηρῶνα ἤρχιζε νὰ πλησιάζῃ πρὸς τὴν Ρώμην, ὅπου περιέμενεν αὐτὸν ὁ Μαξέντιος. Ἡ Ρώμη ἦτο τοσοῦτον ὀχυρὰ ὥστε, ἐὰν ὁπωσοῦν ἐπιτηδείως διεξήγετο ἡ ἄμυνα αὐτῆς, ὁ Κωνσταντῖνος ἤθελεν ἀναγκασθῆ εἰς πολιορκίαν μακράν, καθ' ἣν, διατελῶν ἐν μέσῳ χωρῶν καὶ κατοίκων ἀλλοτρίως πρὸς αὐτὸν διακειμένων καὶ πόρρω πάσης ἐκ τῶν ἰδίων κτήσεων ἐπικουρίας, ἐκινδύνευε νὰ ἴδῃ ματαιούμενον ὅλον αὐτοῦ τὸ ἐπιχείρημα. Κατ' εὐτυχίαν ὁ Μαξέντιος, ἀφοῦ μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ ἀντιπάλου ἔπραξεν, ἠθέλησεν ἤδη ν' ἀντιπαραταχθῇ εἰς αὐτὸν ἐπὶ τῶν ἔξωθεν τῆς Ρώμης ἀναπεπταμένων πεδίων. Ἐν τούτῳ δὲ τῷ ἐκ τοῦ συστάδην ἀγῶνι, ὅστις συνεκροτήθη τῇ 28 Ὀκτωβρίου 312, κατετροπώθη ὁλοσχερῶς καὶ ἔπεσε, τὴν δ' ἐπιοῦσαν ὁ εὐτυχὴς νικητὴς εἰσήλασεν ἐν θριάμβῳ εἰς Ρώμην θαυμαζόμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους διὰ τὸ μέγα αὐτοῦ φρόνημα, τὸ κάλλος τοῦ σώματος, τὰ γενναῖα κατορθώματα καὶ τὴν ἀκατάσχετον δύναμιν ἣν περιεποίει αὐτῷ τὸ νέον σύμβολον, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου διέπραξε τὰ ἐξαίσια ἐκεῖνα ἔργα.

Ἐν Ρώμῃ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπολιτεύθη μετὰ πολλῆς μετριοπαθείας καὶ συνέσεως· ἐπιτηδειότατος δὲ ἀνεδείχθη ἰδίως ὡς πρὸς τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα. Ρητῶς μὲν δὲν ὡμολόγησεν ἔκτοτε τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως ἀλλ' ἐνταυτῷ ἀπέφυγεν ὅσον ἠδυνήθη νὰ κοινωνήσῃ τῶν ἱεροτελεστιῶν τῆς ἀρχαίας, καὶ ἐν γένει ἐτήρησεν ἀξιοσημείωτον ἰσορροπίαν μεταξὺ χριστιανισμοῦ καὶ εἰδωλολατρείας. Τὰ νομίσματα ἐξηκολούθησαν ἐπὶ μακρὸν εἰσέτι χρόνον φέροντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας· οὐδ' ἀπεποιήθη ὁ Κωνσταντῖνος τὸ τοῦ Ποντίφικος, ἤτοι Ἀρχιερέως, ἀξίωμα, κατὰ τὴν παλαιὰν τῶν Ρωμαίων θρησκείαν καὶ πολιτείαν· ἀξίωμα ὅμως τὸ ὁποῖον εἶχε διοικητικὸν χαρακτῆρα οὐδὲν ἧττον ἢ θρησκευτικόν. Ὁπωσδήποτε τὰ δύο ταῦτα γεγονότα εἶναι τὰ μόνα δι' ὧν ὁ βασιλεὺς ἐφάνη ἔτι μετέχων τῆς ἀρχαίας πίστεως· καθ' ὅλα δὲ τὰ λοιπὰ διετέλεσεν ἀπέχων αὐτῆς καὶ μᾶλλον ἀποκλίνων πρὸς τὴν νέαν. Τελέσας τὸν θρίαμβον αὐτοῦ οὔτε εἰς τοὺς θεοὺς ἔθυσεν οὔτε εἰς τὸ Καπιτώλιον ἀνέβη, ἐνῷ ἀμφότεραι αἱ τελεταὶ αὗται ἐλογίζοντο ἀναπόσπαστοι τῶν πολιτικοθρησκευτικῶν ἐκείνων πανηγύρεων. Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ σύγκλητος ἀμφεταλαντεύετο ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζητήματος· ὅθεν, ὅτε ἤγειρεν εἰς τὸν

Κώνσταντῖνον θριαμβικὴν ἀψῖδα, μέχρι τῆς σήμερον ἐν Ρώμῃ σῳζομένην, ἐπέγραψεν ἐπ' αὐτῆς ὅτι ὁ βασιλεὺς κατ' ἔμπνευσιν τῆς *θεότητος* καὶ διὰ τῆς ἰδίας ἑαυτοῦ μεγαλοφυΐας κατετρόπωσε τὸν τύραννον ἀποφυγοῦσα οὕτω νὰ ἀναφέρῃ ῥητῶς τοὺς ἀρχαίους τῆς Ρώμης θεοὺς καὶ μεταχειρισθεῖσα λέξιν ἀόριστον, τὴν *θειότητα*, τὸ *θεῖον*, ἥτις ἠδύνατο καὶ οὕτω καὶ οὕτω νὰ ἑρμηνευθῇ. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἔπραξεν ἓν ἔτι βῆμα περαιτέρω· διότι ἔστησεν ἐν τόπῳ τῆς πόλεως τοῖς πᾶσι καταφανεῖ τὸν ἴδιον ἀνδριάντα κρατοῦντα εἰς τὴν χεῖρα δόρυ ἐν σχήματι σταυροῦ καὶ ὑποκάτω ἔθετο τὴν ἑξῆς ἐπιγραφήν· «Τούτῳ τῷ σωτηριώδει σημείῳ, τῷ ἀληθεῖ ἐλέγχῳ τῆς ἀνδρείας τὴν πόλιν ὑμῶν ζυγοῦ τυραννικοῦ διασωθεῖσαν ἠλευθέρωσα· ἔτι μὴν καὶ τὴν σύγκλητον καὶ τὸν δῆμον Ρωμαίων τῇ ἀρχαίᾳ ἐπιφανείᾳ καὶ λαμπρότητι ἐλευθερώσας ἀποκατέστησα». Ἡ λέξις σταυρὸς δὲν ἀναφέρεται ἐν τῇ ἐπιγραφῇ ταύτῃ καὶ ἔτι ὀλιγώτερον ὁ ἐσταυρωμένος. Ἀλλ' ἡ εἰκὼν ἐξεδήλου ἀποχρώντως τὴν εὐλάβειαν τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν Θεὸν τῶν χριστιανῶν. Μετ' οὐ πολὺ δέ, κατὰ μῆνα Ἰανουάριον τοῦ 313, ἀπελθὼν εἰς Μεδιόλανον, ὅπου προσῆλθε καὶ ὁ ἰσχυρότατος τῶν δυναστῶν τῆς Ἀνατολῆς, ὁ Λικίνιος, ἵνα τελεσθῶσιν οἱ γάμοι αὐτοῦ μετὰ τῆς Κωνσταντίας καὶ ρυθμισθῶσιν ἐκ νέου τὰ τοῦ κράτους πράγματα, ἐξέδωκεν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ Λικινίου, διάταγμα δι' οὗ ἐπετράπη εἰς τοὺς χριστιανοὺς καὶ εἰς πάντας τοὺς ἄλλους ὑπηκόους τοῦ κράτους νὰ ἀκολουθῶσιν ἐν πάσῃ ἐλευθερίᾳ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἤθελον ἐκλέξει. Καὶ δὲν ἠρκέσθη εἰς τὴν ἁπλῆν ταύτην ἀνοχὴν καὶ τὴν ἐνώπιον τοῦ νόμου ἰσότητα ἀλλὰ διέταξε πρὸς τούτοις ν' ἀποδοθῶσιν ἀμέσως καὶ ἀπροφασίστως αἱ ἐκκλησίαι καὶ τὰ κτήματα τῶν ἐκκλησιῶν ὅσα εἶχον ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τῶν χριστιανῶν διὰ δημεύσεως ἢ ἄλλως πως.

Τὸ διάταγμα τοῦτο παρεδέξατο ἐν τῷ ἅμα καὶ ὁ τρίτος αὐτοκράτωρ, ἤτοι ὁ Μαξιμῖνος, ὅστις κυβερνῶν τὰς ἀνατολικωτέρας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους χώρας ἐφάνη οὕτω κατ' ἀρχὰς ὅτι ὑποκύπτει εἰς τὴν θέλησιν τῶν δύο ἄλλων ἡγεμόνων· ἀλλ' ἐπροσποιήθη ἁπλῶς ὅτι παραδέχεται τὰ ἀποφασισθέντα, καί, ἔτι ὄντος τοῦ Λικινίου εἰς Μεδιόλανον, ἠθέλησε νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς ἀπουσίας αὐτοῦ ἵνα καταλάβῃ πρῶτον μὲν τὰς τοῦ γείτονος τούτου κτήσεις, ἐπέλθῃ δ' ἔπειτα ἐπὶ τὸν Κωνσταντῖνον αὐτόν. Ὅθεν διελθὼν τὴν Βιθυνίαν πολιορκεῖ καὶ κυριεύει τὸ Βυζάντιον. Καταφθάνει ὅμως τότε ὁ Λικίνιος, τῇ δὲ 1 Μαΐου 313, συγκροτηθείσης μάχης κρισίμου περὶ Ἀδριανούπολιν, κατατροποῦται ὁ Μαξιμῖνος· καὶ σῴζεται μὲν εἰς τὴν μικρὰν Ἀσίαν ἀλλ' ἀπελπισθεὶς γίνεται αὐτόχειρ. Ὥστε ὁ Λικίνιος ἀπέβη ἤδη κύριος ἁπάσης τῆς Ἀνατολῆς. Τὸ ρωμαϊκὸν λοιπὸν κράτος εὑρέθη οὕτως αὖθις διῃρημένον μεταξὺ δύο μόνον αὐτοκρατόρων. Ἀλλ' ἦτο ἄρα δυνατὸν νὰ διατελέσωσιν οὗτοι ἐν εἰρήνῃ; Ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῇ συνειδήσει τῆς ὑπεροχῆς αὐτοῦ, εἶδε δυσαρέστως τὸν Λικίνιον προσλαβόντα οἴκοθεν τοσοῦτον ὑπέρογκον αὔξησιν δυνάμεων, ὁ δὲ Λικίνιος πάλιν ἦτο ἄνθρωπος ἐπίβουλος καὶ φθονερός. Ὅθεν τάχιστα, ἤτοι ἀπὸ τοῦ 314, ἔλαβον ἀφορμὴν ν' ἀντεπεξέλθωσι κατ' ἀλλήλων. Καὶ ὁ μὲν Λικίνιος, δὶς ὑπὸ τοῦ ἀντιπάλου ἡττηθείς, ἠναγκάσθη μετ' οὐ πολὺ νὰ συμβιβασθῇ, παραχωρήσας εἰς τὸν Κωνσταντῖνον τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Δαρδανίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα καὶ μέρος τῆς Μοισίας· ἀλλὰ ποικίλαι ἀφορμαὶ ἔμελλον νὰ ἐπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους δευτέραν καὶ κρισιμωτέραν μεταξὺ αὐτῶν διένεξιν.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὅμως τὸν νέον τοῦ Κωνσταντίνου θρίαμβον παρηκολούθησαν ἐννέα ἔτη εἰρήνης βαθείας, οἵαν πρὸ καιροῦ δὲν εἶχεν ἀπολαύσει τὸ κράτος. Καὶ τότε ὁ βασιλεύς, ὁτὲ μὲν διατρίβων ἐν Γαλατίᾳ, ὁτὲ δὲ ἐν Ἰταλίᾳ, ὁτὲ δὲ ἐν Ἑλλάδι καὶ ἰδίως ἐν

Θεσσαλονίκῃ, διερρύθμισε βαθμηδὸν ἅπασαν σχεδὸν τὴν πολιτικὴν καὶ ποινικὴν νομοθεσίαν κατὰ τὰς νέας τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἐν τῷ ὑπερβολικῷ αὐτοῦ ζήλῳ περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν χριστιανικῶν παραγγελμάτων ἐπεκαλέσατο ἐνίοτε τὴν ἀρωγὴν τῶν βασανιστηρίων τὰ ὁποῖα ἄλλοτε ἐν ὀνόματι αὐτῶν ἐκείνων τῶν παραγγελμάτων ἠγωνίζετο νὰ μετριάσῃ· ἐν γένει ὅμως ἡ νομοθεσία ἔλαβεν εὐαγγελικώτερον καὶ φιλανθρωπότερον χαρακτῆρα, οἱ δὲ χριστιανοὶ πολυειδῶς προστατευθέντες ἐτέλουν ἤδη πανδήμως τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Ἡ πολυθεΐα δὲν εἶχε μὲν ἐκλείψει οὔτε ἀπὸ τῶν στρατοπέδων οὔτε ἀπὸ τῶν ναῶν ἀλλ' ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀπεκλείετο καὶ οὕτως εἰπεῖν ἐπολιορκεῖτο ἐντὸς τῶν ἀρχαίων αὐτῆς ἱερῶν. Ὑφίστατο μὲν εἰσέτι ἡ εἰδωλολατρεία καὶ ἀντήχουν εἰσέτι τὰ ὀνόματα τῶν ἀρχαίων θεῶν εἰς τὰς πρὸς τὸν καίσαρα ἐπιφωνήσεις τῶν λεγεώνων καὶ εἰς τὰ τῶν ρητόρων ἐγκώμια. Τὰ δὲ ρωμαϊκὰ νομίσματα ἐξηκολούθουν ἀναμιγνύοντα τὰς τῶν θεῶν εἰκόνας μετὰ τῆς εἰκόνος τοῦ βασιλέως. Ἀλλά, ἂν ὁ κορμὸς τῆς εἰδωλολατρείας ἦρεν ἔτι τὴν ὑψηλὴν αὐτοῦ κορυφήν,καθ' ἑκάστην ἀπεκόπτοντο οἱ ποικίλοι αὐτοῦ κλάδοι καὶ περιωρίζετο ἡ ἄλλοτε ἀμφιλαφὴςαὐτοῦ σκιά. Αἱ ἰδιωτικαὶ δεισιδαιμονίαι, γοητεῖαι,ἀπόρρητοι μαγεῖαι, φαρμακεῖαι, μαγγανίαι,αἵτινες ἀπετέλουν ἤδη τὸ ζωτικώτερον τῆς εἰδωλολατρείας μέρος, ἀπηγορεύθησαν αὐστηρῶς διὰ τῆς ἀνανεώσεως ἀρχαίων διατάξεων αἵτινες εἶχον πέσει εἰς ἀχρηστίαν, νῦν δὲ λαβοῦσαι αὖθις κῦρος ἐπλήγωσαν καιρίως τοὺς ὀπαδοὺς τῆς ἀρχαίας πίστεως δυνάμει αὐτῶν τῶν ὑφισταμένων τοῦ κράτους νόμων. Ἕτεραι ἐν τούτοις διατάξεις ἐπέτρεψαν εἴς τινας περιστάσεις τὴν ἱεροσκοπίαν, κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος· διότι ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνόμιζεν ἄτοπον νὰ οἰκονομῇ μέχρι τινὸς καὶ αὐτὰς τὰς προλήψεις τῶν ὑπηκόων, ἂν καὶ προδήλως ὁσημέραι ἔρρεπε πρὸς τὴν τοῦ χριστιανισμοῦ ἐνίσχυσιν καὶ προτίμησιν.

Ἐνῷ δὲ ἡ νέα πίστις ἐκρατύνετο οὕτω καὶ διεδίδετο εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας, ἐν Ἀσίᾳ, ὅπου ἦρχεν ὁ Λικίνιος, ὑπέστη κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αὖθις συμφοράς τινας. Ὁ Λικίνιος δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν ἐλάττωσιν τῆς δυνάμεως ἣν ἔπαθεν ὡς ἐκ τῆς διενέξεως εἰς ἣν εἶχε περιέλθει πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον καὶ δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε μελετῶν ἐκδίκησιν. Βλέπων δὲ τὸν ἀντίπαλον ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ἰδίως ἐρειδόμενον ἐνόμισε συμφέρον νὰ προσοικειωθῇ αὐτὸς τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος. Καὶ δὲν ἐτόλμησε μὲν νὰ ἐπιχειρήσῃ ἐπίσημον διωγμὸν τῆς λατρείας ἐκείνης, τῆς ὁποίας τὴν ἀνοχὴν συνεπέγραψεν ἄλλοτε μετὰ τοῦ ἀντιπάλου ἐν Μεδιολάνῳ, ἀλλὰ διὰ πλαγίων τρόπων καὶ ἐπὶ ποικίλαις προφάσεσιν ἀπέπεμψεν ἐκ τῆς αὐλῆς αὐτοῦ καὶ τοῦ στρατοῦ πάντας τοὺς χριστιανούς, καὶ διάφορα παρενέβαλε κωλύματα εἰς τὴν ἐλευθέραν τέλεσιν τοῦ νέου θρησκεύματος, παρεμποδίσας τὰς ἐκκλησιαστικὰς συνόδους, διατάξας νὰ κλεισθῶσι, νὰ κατεδαφισθῶσι μάλιστα πολλαὶ ἐκκλησίαι καὶ ἐπιβαλὼν ποινὰς αὐστηροτάτας κατὰ τῶν ἀνθισταμένων. Οὕτω δὲ νομίσας ἑαυτὸν ἀσφαλισθέντα καὶ ὀχυρωθέντα διὰ τῆς τῶν ἐθνῶν εὐνοίας περιῆλθεν εἰς ρῆξιν πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ ἐν ἔτει 323 ἡτοιμάσθη νὰ πολεμήσῃ πρὸς αὐτὸν ἀναφανδόν. Αἱ δυνάμεις τὰς ὁποίας συνεκρότησαν ἀμφότεροι οἱ ἀντίπαλοι ὑπῆρξαν φοβεραί. Κατὰ τὸν Ζώσιμον ὁ στρατὸς τοῦ μὲν Κωνσταντίνου συνεποσώθη εἰς δώδεκα μυριάδας πεζῶν, μυρίους ἵππους, διακόσια πολεμικὰ πλοῖα καὶ δισχίλια φορτηγά, τοῦ δὲ Λικινίου εἰς πεντεκαίδεκα μυριάδας πεζῶν, πεντεκαίδεκα ἱππέων χιλιάδας καὶ τριακοσίας πεντήκοντα τριήρεις. Ὁ μέγας οὗτος ἀγὼν ἔμελλε νὰ κριθῇ ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν· τὸ δὲ δι' ἡμᾶς ἰδίως περίεργον, ἐνῷ ὁ Κωνσταντῖνος μέχρι τῶν χρόνων τούτων κύριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ ὁρμητήριον εἶχε τὰς δυτικωτέρας τοῦ κράτους χώρας, ἡ ναυτικὴ αὐτοῦ δύναμις, ἥτις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ,

ἐπήνεγκε κυρίως τὸν θρίαμβον αὐτοῦ, συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν σχεδὸν ἐκ πλοίων ἑλληνικῶν. Ὁ Ζώσιμος, ὁμιλῶν περὶ τῶν νεῶν αὐτοῦ, λέγει ρητῶς αὐτὰς «κατὰ τὸ πλέον ἐκ τῆς Ἑλλάδος οὔσας». Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος συνεπύκνωσε τὰς πεζικὰς δυνάμεις ὑπὸ τὴν ἄμεσον αὐτοῦ ὁδηγίαν εἰς Θεσσαλονίκην, καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Πειραιᾶ, τάξας ταύτας ὑπὸ τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν Κρίσπον, ὃν εἶχε γεννήσει ἀπὸ τῆς πρώτης γυναικός· ὁ δὲ Λικίνιος τὰς πεζικὰς εἰς Ἀδριανούπολιν καὶ τὰς ναυτικὰς εἰς Ἑλλήσποντον. Τὰ δύο γεγονότα, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ πολυαρίθμου στόλου τοῦ Κωνσταντίνου ἐλήφθη ἐκ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος καὶ ὅτι κύριος αὐτοῦ σταθμὸς ὡρίσθη ὁ λιμὴν τοῦ Πειραιῶς, μαρτυροῦσιν ὅτι ἐν γένει μὲν ἡ χώρα αὕτη ἀνέκυψεν ὁπωσοῦν ἐν τῷ μεταξὺ ἀπὸ τῶν συμφορῶν ὅσας ἔπαθεν ὡς ἐκ τῶν πρώτων γοτθικῶν ἐπιδρομῶν· ἰδίως δὲ ὁ Πειραιεὺς ἀνέλαβε ναυτικήν τινα καὶ ἐμπορικὴν κίνησιν.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ὁρμήσας ἀπὸ Θεσσαλονίκης συνήντησε κατὰ τὰς τελευταίας ἡμέρας τοῦ Μαΐου μηνὸς περὶ Ἀδριανούπολιν τὸν Λικίνιον, εἶχεν εἴπερ ποτὲ ἄλλοτε ἀναθέσει τὰς ἐλπίδας αὐτοῦ εἰς τὸν τοῦ Εὐαγγελίου Θεόν. Τὸ στρατόπεδον αὐτοῦ ἔβριθεν ἱερέων χριστιανῶν, τοὺς ὁποίους συνεπήγετο, λέγει ὁ Εὐσέβιος, «ὥςπερ τινὰς ψυχῆς ἀγαθοὺς φύλακας». Τὸ δὲ λάβαρον προεπορεύετο τῶν ταγμάτων αὐτοῦ ὑπὸ πεντήκοντα λογάδων ἀνδρῶν περιφρουρούμενον, ἐνῷ ὁ Λικίνιος περιεστοιχίζετο ὑπὸ πολυαρίθμων θεοπρόπων καὶ μάντεων αἰγυπτίων καὶ φαρμακέων, καὶ γοήτων, καὶ θυτῶν, καὶ προφητῶν ποικίλων καὶ παντοδαπῶν, ὅσους ἔτρεφεν εἰσέτι ἡ τὰ λοίσθια πνέουσα εἰδωλολατρεία. Τὸ δὲ μάλιστα ἀξιοσημείωτον, τὴν πρωίαν τοῦ κρισίμου ἀγῶνος ὁ Λικίνιος ἀπηύθυνεν, ὡς λέγεται, τὸν ἀκόλουθον πρὸς τοὺς συστρατιώτας λόγον· «Ἄνδρες φίλοι καὶ σύμμαχοι, πάτριοι μὲν οἵδε θεοί, οὓς ἐκ προγόνων τῶν ἀνέκαθεν παρειληφότες σέβειν τιμῶμεν· ὁ δὲ τῆς ἐναντίας ἡμῖν ἐξάρχων παρατάξεως, τὰ πάτρια παρασπονδήσας, τὴν ἄθεον εἵλετο δόξαν, οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ξένον τινὰ πεπλανημένως περιέπων θεόν, αἰσχρῷ τε τούτου σημείῳ τὸν οἰκεῖον καταισχύνας στρατόν· ᾧ πεποιθὼς ὁρμᾶται οὐ πρὸς ἡμᾶς, πολὺ δὲ πρότερον πρὸς αὐτοὺς οὓς παρέβη θεούς, ἀράμενος τὰ ὅπλα. Ὁ δὴ οὖν παρὼν ἐλέγξει καιρὸς τὸν τῇ δόξῃ πεπλανημένον, θεοῖς τοῖς παρ' ἡμῖν καὶ τοῖς παρὰ θατέρῳ μέρει τιμωμένοις βραβεύων. Ἢ γὰρ ἡμᾶς ἀποδείξας νικητὰς δικαιότατα τοὺς ἡμετέρους θεοὺς σωτῆρας καὶ βοηθοὺς ἀληθεῖς ἐπιδείξει, ἢ εἰ κρατήσειε τῶν ἡμετέρων πλείστων γε ὄντων, καὶ τέως τῷ πλήθει πλεονεκτούντων, εἴ τις οὗτος οὐκ οἶδ' ὁπόθεν ὡρμημένος ὁ Κωνσταντίνου θεός· μηδεὶς λοιπὸν ἀμφιβόλῳ τιθέσθω τίνα δέοι θεὸν σέβειν, προσχωρεῖν δὲ τῷ κρατοῦντι καὶ τούτῳ τῆς νίκης τιθέναι τὰ βραβεῖα. Καὶ εἰ μὲν ὁ ξένος καὶ νῦν γελώμενος ἡμῖν κρείττω φανείη, δεῖ καὶ ἡμᾶς αὐτὸν γνωρίζειν τε καὶ τιμᾶν, μακρὰν χαίρειν τούτοις εἰπόντας οἷς μάτην τοὺς κηροὺς ἐξάπτομεν· εἰ δ' οἱ ἡμέτεροι κρατήσειαν, ὃ δὴ οὐκ ἀμφιβάλλεται, μετὰ τὴν ἐνταυθοῖ νίκην ἐπὶ τὸν κατὰ τῶν ἀθέων πόλεμον ὁρμῶμεν».

Ἐὰν τοιοῦτος λόγος ἐξεφωνήθη τῷόντι ὅπως ἐκτίθησιν αὐτὸν ὁ Εὐσέβιος, ἐὰν τῷόντι ὁ Λικίνιος ἀνέθετο εἰς τὸν προκείμενον ἀγῶνα τὴν περὶ τῶν δύο θρησκευμάτων κρίσιν, οὐδέποτε ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἀνεδείχθη θαυμαστότερον καὶ καταπληκτικώτερον. Διότι, τῇ 3 Ἰουλίου 323, συμπλακέντων τῶν δύο στρατευμάτων, ὁ Λικίνιος μετὰ πάλην πεισματωδεστάτην ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ μέχρι Βυζαντίου. Ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα ἐπολιορκήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις, ἵνα συμπληρώσῃ τὸν ἀποκλεισμόν, διέταξε τὸν Κρίσπον νὰ προσέλθῃ τάχιστα ἐκ τῶν παραλίων τῆς Μακεδονίας, ὅπου ἤδη εἶχε μεταβῇ ἐκ Πειραιῶς. Διὰ νὰ ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν ταύτην τοῦ πατρός,

ὁ Κρίσπος ἔπρεπε νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ Ἑλλησπόντου, ὅστις κατείχετο, ὡς εἴδομεν, ὑπὸ τῆς πολὺ ἰσχυροτέρας τοῦ Λικινίου δυνάμεως. Ἀλλ' ὁ Κρίσπος, καίτοι νεώτατος ὤν, ἀνέδειξε κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην ἀνδρείαν καὶ τέχνην περιφανῆ· συνεπαγόμενος τοὺς Ἕλληνας αὐτοῦ, ἐκείνους οἵτινες δὲν εἶχον, φαίνεται, ἔτι λησμονήσει ἐντελῶς τὰ ναυτικὰ τρόπαια ὅσα ἄλλοτε τοσάκις κατὰ τὰς θαλάσσας ταύτας ἔστησαν, κατετρόπωσε τὸν στόλον τοῦ Λικινίου καὶ διασχίσας τὸν Ἑλλήσποντον ἐπεφάνη νικηφόρος ἐνώπιον τοῦ Βυζαντίου καὶ ἐπήνεγκεν οὕτω τὴν κρίσιν τοῦ ὅλου ἀγῶνος. Ἐν τῷ ἅμα ὁ Λικίνιος ἐνόμισε συμφέρον ν' ἀποχωρήσῃ εἰς τὴν ἀντιπέραν παραλίαν, εὔελπις ὅτι χρονοτριβοῦντος τοῦ Κωνσταντίνου περὶ Βυζάντιον θέλει λάβει καιρὸν νὰ ἐπέλθῃ κατ' αὐτοῦ ἔξωθεν καὶ νὰ περιφράξῃ αὐτὸν ἐντὸς δύο πολεμίων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἐνέπεσεν εἰς τὴν παγίδα ταύτην. Λύσας ἀμέσως τὴν πολιορκίαν διαβαίνει τὸν πορθμὸν κατόπιν τοῦ Λικινίου, καὶ τῇ 10 Σεπτεμβρίου, συγκροτηθείσης δευτέρας μάχης εἰς Χρυσόπολιν, ἡττᾶται κατὰ κράτος ὁ πρόμαχος τῆς εἰδωλολατρείας καὶ φεύγει εἰς Νικομήδειαν. Τῇ μεσιτείᾳ δὲ τῆς συζύγου αὐτοῦ Κωνσταντίας συγχωρεῖται ἤδη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἐπιτρέπεται αὐτῷ νὰ ζήσῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου ἐν Θεσσαλονίκῃ ὡς ἰδιώτης. Πρὶν ὅμως παρέλθῃ ἔτος ὅλον, θανατοῦται αὐτόθι δι' ἀγχόνης ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως. Ταύτην τῶν συντεθειμένων τὴν παράβασιν οἱ χριστιανοὶ χρονογράφοι ἐζήτησαν διὰ ποικίλων ῥητορικῶν τρόπων νὰ συγκαλύψωσιν ἢ νὰ παραμορφώσωσι. Μόνος ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος κατακρίνει αὐτὴν εἰλικρινῶς καὶ ἀπροφασίστως· τοῦτο δὲ πράττοντες καὶ ἡμεῖς οὐδόλως νομίζομεν ὅτι ἀσεβοῦμεν εἰς τὴν μνήμην τοῦ μεγάλου ἐκείνου τῆς χριστιανοσύνης προμάχου. Μετὰ τοὺς ἀμέσους μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος οὐδεὶς ἔπραξε πλειότερα πρὸς διάσωσιν καὶ παγίωσιν τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐγεννήθη καὶ ἔζησεν ἐν μέσῳ ἕξεων καὶ παραδόσεων ὀλεθρίων. Οἱ προκάτοχοι καὶ οἱ συνάρχοντες αὐτοῦ οὐδένα συνήθως ἐσεβάσθησαν θεῖον ἢ ἀνθρώπινον νόμον. Ὥστε ἄπορον δὲν εἶναι πῶς ἥμαρτεν ἐνίοτε. Τὸ ἄπορον, τὸ θαυμαστόν, τὸ καταδεικνύον τὴν ἐξαισίαν τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ ῥώμην, εἶναι πῶς κατισχύσας τηλικούτων πειρασμῶν κατώρθωσε νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ὁμολογήσῃ, ἂν ὄχι νὰ τηρήσῃ πάντοτε, τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου.

Νόμισμα τοῦ Κωνσταντίνου κοπὲν μετὰ τὴν νίκην κατὰ τοῦ Λικινίου
(Νομισματ. ἀνάλεκτα Πορισίων)

Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 323, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν τεσσαράκοντα καὶ ἐννέα, ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέβη κύριος ὁλοκλήρου τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἀποκαταστήσας τὴν ἐπὶ μακρὸν διακοπεῖσαν ἑνότητα αὐτοῦ. Πρώτη πρᾶξις εἰς ἣν προῆλθεν, ἅμα ἀυξας τῶν χωρῶν καὶ τῶν λαῶν ἐκείνων ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐπὶ τῶν τριῶν τελευταίων ἑκατονταετηρίδων παρήχθη καὶ διωργανώθη τὸ νέον θρήσκευμα, ὑπῆρξε φυσικῷ τῷ λόγῳ τὸ νὰ ἐπαναγάγῃ τοὺς χριστιανοὺς τῆς Ἀνατολῆς εἰς ἣν ἦσαν πρὸ τοῦ Λικινίου θέσιν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῶν ἀρχῶν τοῦ ἐν Μεδιολάνῳ ἐκδοθέντος ἐπιτάγματος. Οἱ δύο ἐπὶ τούτῳ

ὑπογραφέντες ὑπὸ τοῦ βασιλέως νόμοι διεσώθησαν εἰς ἡμᾶς διὰ τοῦ Εὐσεβίου, τοῦ μεταφράσαντος αὐτοὺς ἐκ τῆς λατινικῆς, ἴσως δὲ καὶ συντάξαντος κατὰ μέγα μέρος. Διὰ τοῦ πρώτου ὁ βασιλεύς, ἀφοῦ ἀνεμίμνησκε τὰ δεινὰ ὅσα ἐπήνεγκον εἰς τὸ κράτος οἱ τελευταῖοι διωγμοί, ἀπέδιδε τὴν ἀπ' αὐτῶν ἀπαλλαγὴν εἰς τὸ *θεῖον* καὶ παρίστανεν ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ *θείου* ἐκείνου, ὡς ὑπὸ κρείττονός τινος δυνάμεως, ἀπωθούμενον ἀπὸ τῶν πορρωτάτω κειμένων βρεταννικῶν ἀκτῶν καὶ φερόμενον μέχρι τῶν ἀντιθέτων τούτων ἀνατολικῶν χωρῶν, ἵνα ἀνακαλέσῃ τὸ ἀνθρώπινον γένος εἰς τὴν περὶ τὸν σεμνότατον νόμον θεραπείαν. Μεθ' ὃ ἐκανόνιζεν ἀκριβέστερον καὶ γενναιότερον ἢ ἄλλοτε τήν τε ἀποζημίωσιν τῶν χριστιανῶν δι' ὅσας προηγουμένως ἔπαθον ἀδικίας καὶ τὴν λαμπροτάτην ἀποκατάστασιν τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας. Διὰ δὲ τοῦ δευτέρου νόμου ἔτι ῥητότερον ἐχαρακτήριζε τὸν Θεὸν ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου ἔθετο ἑαυτὸν καὶ κατανυκτικώτερον ἐπεκαλεῖτο τὰς εὐλογίας αὐτοῦ. «Σὲ νῦν, τὸν μέγιστον Θεόν, παρακαλῶ, ἔλεγεν, εἴης πρᾶός τε καὶ εὐμενὴς τοῖς σοῖς ἀνατολικοῖς· εἴης πᾶσι τοῖς σοῖς ἐπαρχιώταις, ὑπὸ χρονίου συμφορᾶς συντριβεῖσι, δι' ἐμοῦ τοῦ σοῦ θεράποντος ὀρέγων ἴασιν. Καὶ ταῦτά γε αἰτῶ οὐκ ἀπεικότως, ὦ δέσποτα τῶν ὅλων, ἅγιε Θεέ· ταῖς σαῖς γὰρ ὑφηγήσεσιν ἐνεστησάμην σωτηριώδη πράγματα καὶ διήνυσα· τὴν σὴν σφραγῖδα πανταχοῦ προβαλλόμενος, καλλινίκου ἡγησάμην στρατοῦ . . . Διὰ ταῦτα ἀνέθηκά σοι τὴν ἐμαυτοῦ ψυχήν, ἔρωτι καὶ φόβῳ καθαρῶς ἀνακραθεῖσαν· τὸ μὲν γὰρ ὄνομά σου γνησίως ἀγαπῶ, τὴν δὲ δύναμίν σου εὐλαβῶ, ἣν πολλοῖς τεκμηρίοις ἔδειξας καὶ τὴν ἐμὴν πίστιν βεβαιοτέραν εἰργάσω». Κατὰ τὸ προοίμιον τοῦτο ἤθελέ τις νομίσει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔμελλεν ἤδη νὰ ἐπιβάλῃ τὴν νέαν πίστιν ὡς ἐπικρατοῦν θρήσκευμα καὶ νὰ πατάξῃ κατὰ κεφαλῆς τὴν εἰδωλολατρείαν. Ἀλλ' ὄχι· διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει ἐπιφέρει· «Εἰρηνεύειν σου τὸν λαὸν καὶ ἀστασίαστον μένειν ἐπιθυμῶ ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ τῆς οἰκουμένης καὶ τοῦ πάντων ἀνθρώπων χρησίμου. Ὁμοίαν τοῖς πιστεύουσιν οἱ πλανώμενοι χαίροντες λαμβανέτωσαν εἰρήνης τε καὶ ἡσυχίας ἀπόλαυσιν. Αὕτη γὰρ ἡ τῆς κοινωνίας ἐπανόρθωσις καὶ πρὸς τὴν εὐθεῖαν ἀγαγεῖν ὁδὸν ἰσχύει. Μηδεὶς τὸν ἕτερον παρενοχλείτω· ἕκαστος ὅπερ ἡ ψυχὴ βούλεται, τοῦτο καὶ πραττέτω».

Διὰ τῶν νέων ἄρα τούτων νόμων ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν ἢ νὰ κυρώσῃ τὴν παρ' αὐτοῦ ἀνέκαθεν καθιερωθεῖσαν ἀνεξιθρησκίαν, πεποιθώς, ὡς ἔλεγεν, ὅτι αὐτὴ καὶ μόνη ἀρκεῖ νὰ ἐπιφέρῃ ἐν εἰρήνῃ τὸν θρίαμβον τῆς ἀληθείας. Καὶ ὅμως ἡ εἰδωλολατρεία ἤρχισεν ἔκτοτε νὰ πάσχῃ συμφοράς, αἵτινες, ὁσημέραι αὐξάνουσαι, ἔμελλον προϊόντος τοῦ χρόνου, ἐπὶ τῶν διαδόχων τοῦ Κωνσταντίνου, νὰ καταντήσωσιν εἰς ἐπίσημον κατ' αὐτῆς διωγμόν. Ναὶ μὲν ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ διωγμὸς τοιοῦτος δὲν ἐγένετο· πάντα ὅσα μεταγενέστεροι χρονογράφοι, καὶ αὐτὸς ὁ Εὐσέβιος, ἀπέδωκαν αὐτῷ ὡς πρὸς τοῦτο λογίζονται ἤδη εὐλόγως ὡς ἀνυπόστατα. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ποικίλα αἴτια ἐπήγαγον ἔτι αὐτοῦ βασιλεύοντος, διὰ τῆς ἀκαταμαχήτου τῶν πραγμάτων δυνάμεως, πολλὰς εἰς τὴν ἀρχαίαν πίστιν ζημίας. Πρὸ καιροῦ λ. χ. ἡ εἰδωλολατρεία εἶχε πολλαχοῦ παρεκτραπῆ εἰς ὄργια ἐλεεινά· ταῦτα δ' ἐξ ἀνάγκης προεκάλεσαν τὴν ἐπέμβασιν τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας λόγῳ δημοσίας ἠθικῆς. Οὕτω τὸ ἐν Ἀφάκοις τοῦ Λιβάνου ὄρους Ἀφροδίτης ἱερὸν καὶ τὸ ἐν Αἰγαῖς τῆς Κιλικίας τοῦ Ἀσκληπιοῦ κατηδαφίσθησαν, διότι ἐτελοῦντο ἐν αὐτοῖς πράξεις τῆς ἐσχάτης ἀκολασίας· οὕτω καὶ ὁ ναὸς τῆς Ἀφροδίτης ὁ κατὰ τὴν ἐν Φοινίκῃ Ἡλιούπολιν κατελύθη, διότι κατήντησε νὰ χρησιμεύῃ ὡς πορνείας καταγώγιον. Καὶ ἔπειτα ὁ θρησκευτικὸς τῶν ἐθνικῶν ζῆλος, ὅστις οὐδέποτε ὑπῆρξε μέγας, ὁσημέραι ἐμαραίνετο, καὶ πολλὰ τῶν ἱερῶν καὶ χρηστηρίων

ἐγκατελείποντο· ἐγκαταλειφθέντα δὲ ἅπαξ ἢ ἐγυμνώνοντο τῶν πολυτίμων αὐτῶν σκευῶν καὶ κοσμημάτων ἢ καὶ ὅλως κατεστρέφοντο. Οὕτως, ἐπὶ παραδείγματος, ἱδρυθείσης μετ' ὀλίγον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετεφέρθησαν εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς καὶ τὰ παλάτια ὁ Πύθιος Ἀπόλλων, καὶ ὁ Σμίνθιος, καὶ ὁ ἐν Δελφοῖς τρίπους, καὶ αἱ Ἑλικωνιάδες Μοῦσαι καὶ ἄλλα. Ἐπὶ πᾶσιν ἡ λαμπρὰ προστασία ἣν ἀναφανδὸν ἤδη ἀπένειμεν ὁ βασιλεὺς εἰς τοὺς χριστιανοὺς ἐνεθάρρυνεν αὐτοὺς ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε πολλάκις ἐπεχείρησαν οἴκοθεν δῃώσεις, τὰς ὁποίας οὔτε οἱ νόμοι οὔτε ἡ Κυβέρνησις ἔτι ἐπέτρεπον. Ὅθεν ἔκτοτε δυνάμεθα νὰ ὑπολάβωμεν τὸν χριστιανισμὸν οὐχὶ μὲν νόμῳ πράγματι ὅμως ὁριστικῶς ἐν τῷ κράτει κατισχύσαντα.

Ἀλλ' ὁ ἀρχαῖος βίος δὲν ἔμελλε νὰ παραδώσῃ τὰ ὅπλα ἀμαχητὶ εἰς τὸν νέον. Ὁ χριστιανισμὸς κατ' αὐτὴν ταύτην τὴν στιγμὴν καθ' ἣν ἐνόμιζεν ἑαυτὸν θριαμβεύοντα ὑπέστη κρίσιν δεινήν, ἥτις οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἔμμεσός τις ἀντίδρασις τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Μὴ φανῇ δὲ παράδοξον διότι λέγομεν ἐνταῦθα τὸν ἑλληνισμὸν ἐξανιστάμενον κατὰ τοῦ νέου θρησκεύματος, ἐνῷ προηγουμένως εἴχομεν παραστήσει αὐτὸν συμμαχήσαντα μετὰ τοῦ θρησκεύματος τούτου. Ἡ ἐθνικὴ κοινωνία περιῆλθε πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εἰς ποικίλας καὶ πολλάκις ἀντιθέτους σχέσεις· καὶ διὰ νὰ κατανοήσωμεν καλῶς τὰς σχέσεις ταύτας δέον ἐνταῦθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὰς τρεῖς κυριωτάτας μερίδας εἰς ἃς διῃρέθη ἀπὸ τῆς κηρύξεως τοῦ Εὐαγγελίου ἡ κοινωνία ἐκείνη καὶ δὲν ἔπαυσεν οὖσα ἔκτοτε εἰς πολλὰς ἑκατονταετηρίδας διῃρημένη. Ἡ πρώτη μερίς, κατανοήσασα ἐγκαίρως ἅπασαν τὴν ματαιότητα τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ ἀπελπισθεῖσα νὰ ἐπιτύχῃ δι' αὐτῶν ἀνακαινισμόν τινα τῆς ἀνθρωπότητος, ἠσπάσθη προθύμως τὰς ἀρχὰς καὶ τὰ δόγματα τοῦ νέου κηρύγματος τοσούτῳ μᾶλλον προθύμως ὅσῳ τὸ κήρυγμα ἐκεῖνο ἀπεδέξατο ἀφ' ἑτέρου πᾶν ὅ,τι ὑγιὲς καὶ ζωτικὸν καὶ χρήσιμον πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτοῦ ἔσῳζεν ἔτι ἡ ἑλληνικὴ κοινωνία, ἤτοι τὴν γλῶσσαν αὐτῆς, τοὺς τύπους τῶν πολιτευμάτων, τὴν ῥητορικὴν τέχνην καὶ αὐτὴν τὴν φιλοσοφικὴν μέθοδον. Αὕτη δὲ τοῦ ἑλληνισμοῦ ἡ μερὶς ἀπετέλεσε τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην ὁμάδα τῶν χριστιανῶν δι' ἧς πρὸ πάντων τὸ νέον θρήσκευμα διεδόθη, ἡρμηνεύθη καὶ ἐνομοθετήθη.

Ἀλλ' ὑπῆρχε καὶ ἑτέρα τοῦ ἑλληνισμοῦ μερίς, συγκειμένη τὸ πλεῖστον ἐκ τῶν κατωτάτων τῆς κοινωνίας τάξεων, περιλαμβάνουσα ὅμως καὶ οὐκ ὀλίγους λογίους ἄνδρας, ἥτις ὑπενδίδουσα εἰς τὰς ἕξεις καὶ τὰς παραδόσεις βίου μακροῦ διετέλεσεν ἐπὶ πολὺν χρόνον προσηλωμένη εἰς τοὺς τύπους τῆς ἀρχαίας λατρείας καὶ πιστεύουσα ὅτι δύναται εἰσέτι νὰ κατισχύσῃ τῶν φερομένων εἰς μέσον καινοτομιῶν. Ἡ μερὶς αὕτη δὲν ἔπαυσεν ὑπερμαχοῦσα κατὰ τὸ δυνατὸν ὑπὲρ τῶν ἱερῶν αὐτῆς καὶ τελετῶν καὶ τῶν χρηστηρίων καὶ τῶν μυστηρίων, καί, ἐπιτυχοῦσα ἐντὸς τῆς τετάρτης ταύτης ἑκατονταετηρίδος, βασιλέα ἀναλαβόντα τὴν ὑπεράσπισιν αὐτῆς, ἤλπισεν ἐπὶ μίαν στιγμὴν ὅτι θέλει θριαμβεύσει· ἀλλὰ κατεβλήθη ἐπὶ τέλους δι' ἐπελθούσης δεινῆς ἀντιδράσεως καὶ ἐξηλείφθη κατὰ μικρὸν συγχωνευθεῖσα μετὰ τῆς προτέρας.

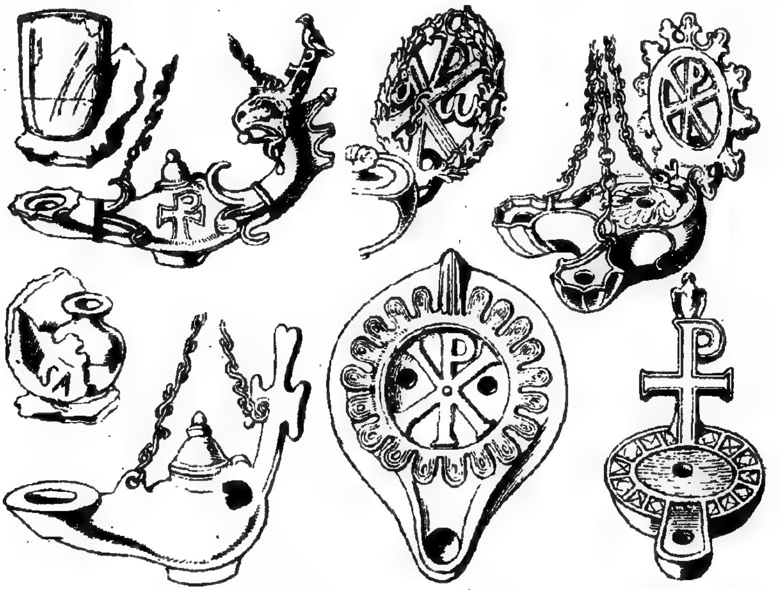
Τρίτη τελευταῖον μερὶς εὐάριθμος ἀλλὰ συγκειμένη ἐξ ἀνδρῶν δοκιμωτάτων περὶ τὴν φιλοσοφικὴν ἔρευναν καὶ συζήτησιν ἵστατο εἰς τὰ μεθόρια οὕτως εἰπεῖν τῶν δύο θρησκευμάτων καὶ ἐζήτει νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπ' ἀμφότερα, ἀγωνιζομένη νὰ καταστήσῃ μὲν λογικώτερον πᾶν ὅ,τι παράλογον εἶχεν ἡ πολυθεΐα, νὰ ἑρμηνεύσῃ δὲ ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον πᾶν ὅ,τι ὑπερβαῖνον τὴν δύναμιν τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας περιεῖχεν ἡ φύσις τῆς θεότητος ὅπως ἀντελαμβάνετο αὐτῆς ὁ χριστιανισμός. Αὕτη δὲ εἶναι ἡ μερὶς ἡ παραγαγοῦσα ἐμμέσως ἢ τοὐλάχιστον παρασκευάσασα διὰ τῶν ποικίλων αὐτῆς φιλοσοφικῶν

συζητήσεων τὴν πρώτην μεγάλην ἐμφύλιον τοῦ χριστιανισμοῦ ἔριν, τὴν αἵρεσιν τοῦ Ἀρείου, ἥτις ἐδέησε νὰ ἐπιστήσῃ μετ' ὀλίγον ἅπασαν τὴν προσοχὴν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καὶ προεκάλεσε τὴν σύστασιν τῆς πρώτης οἰκουμενικῆς συνόδου.

Ἡ αἵρεσις αὕτη ἔλαβε τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἥτις, ὡς πολλάκις ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, ἀπέβη ἀπὸ τῶν χρόνων τῶν Πτολεμαίων μεγάλη, οὐ μόνον ἐμπορικὴ ἀλλὰ καὶ πολιτικὴ καὶ ἠθικὴ τοῦ ἑλληνισμοῦ πρωτεύουσα, ὅπου συνέρρευσαν καὶ διετέλεσαν συζητούμενα ὅλα τὰ δόγματα τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως καὶ ὅπου τελευταῖος ἐπελθὼν ὁ χριστιανισμὸς εὗρε φυσικῷ τῷ λόγῳ πολλοὺς μὲν προμάχους καὶ ἀντιπάλους δὲ οὐκ ὀλίγους. Ἐκεῖ, περὶ τὰ τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος, παρήχθη ἀπὸ τῶν ἐρειπίων ὅλων τῶν ἀρχαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων νέα τις φιλοσοφικὴ αἵρεσις ἡ καλουμένη νεοπλατωνικὴ ἢ ἀλεξανδρινὴ φιλοσοφία, ἣν ἀνεφέραμέν που καὶ ἄλλοτε ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (Κεφ. Α'). Τὸ νέον τοῦτο φιλοσοφικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον περιῆλθεν εἰς στενωτάτας πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ χριστιανοὺς σχέσεις, ὁτὲ μὲν φιλικὰς ὁτὲ δὲ πολεμίας, ἐπεχείρησε πρὸς τοῖς ἄλλοις νὰ ἑρμηνεύσῃ τὸ δύσκολον περὶ τῆς θεότητος ζήτημα καὶ κατ' ἐπιφάνειαν περιέστη εἰς παράδοξόν τινα κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς πατέρας τῆς ἐκκλησίας ὁμοιότητα διανοημάτων καὶ αἰσθημάτων. Ὁ νεοπλατωνισμός, καθὼς καὶ ἡ χριστιανικὴ ἐκκλησία, κατήντησε νὰ ὁμολογήσῃ τὰς τρεῖς τῆς θεότητος ὑποστάσεις διακεκριμένας μὲν ἀλλ' ἡνωμένας εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ ἀλλοιῶσι τὴν οὐσιαστικὴν ἑνότητα τοῦ Ὑπερτάτου Ὄντος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ νεοπλατωνικοὶ δὲν ἀπεκάλουν τὰς τρεῖς ὑποστάσεις, ὅπως τὸ Εὐαγγέλιον, *Πατέρα, Υἱὸν καὶ Ἅγιον Πνεῦμα* ὠνόμαζον αὐτάς, ἐπὶ τὸ φιλοσοφικώτερον, τὸ *Ἕν, Νοῦν, Ψυχή*· ἀλλ' ἡ ἑνότης ἐν τῇ τριάδι, τὸ μέγα τοῦτο τοῦ χριστιανισμοῦ μυστήριον, ὡμολογεῖτο ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἀπὸ κοινοῦ ὑπό τε τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας καὶ ὑπὸ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας. Εἰς τοῦτο ὅμως περιωρίζετο ἡ ὁμοιότης· καὶ ἅμα οἱ νεοπλατωνικοὶ ἐπεχείρουν τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ὑψηλῆς ἐκείνης ἐννοίας, ἀντὶ τῆς προτέρας κατ' ἐπιφάνειαν ταυτότητος, προέκυπτον εἰς μέσον διαφοραὶ οὐσιώδεις καὶ ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸ χριστιανικὸν δόγμα. Δὲν θέλομεν ἐπιχειρήσει ἐνταῦθα τὴν λεπτολόγον ἐξήγησιν τῶν διαφορῶν τούτων, ὡς ἀλλοτρίαν τῆς προκειμένης ἱστορίας. Ὁπόσον οὐσιώδης ἦτο ἡ διάκρισις, ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ὡς ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος λογίζεται προκύψασα εἰς μέσον ἡ αἵρεσις τοῦ Ἀρείου, ἥτις προδήλως ἔτεινεν εἰς τὴν κατάλυσιν τοῦ μυστηρίου τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας (1).

(1) Ἡ τοῦ Ἀρείου αἵρεσις προῆλθεν οὐχὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀλλ' ἐκ τῆς πρὸς ἀλλήλας ἀντιθέσεως δύο ἐν αὐτῷ τῷ κόλπῳ τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας παραχθεισῶν θεωριῶν καὶ σχολῶν. Ἐκ τῶν σχολῶν τούτων ἡ μὲν τῆς Ἀντιοχείας καὶ Συρίας καθόλου ἀντιλαμβανομένη τῆς διδασκαλίας τοῦ χριστιανισμοῦ μᾶλλον ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ ἠθικοῦ ἢ ὑπὸ τὴν τοῦ δογματικοῦ αὐτῆς μέρους καὶ πλέον ἐγκύπτουσα εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ χριστιανισμοῦ καὶ εἰς τὰ ἐντεῦθεν προβαλλόμενα ζητήματα ἢ εἰς ζητήματα μεταφυσικὰ θεολογίας ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς τὸ δόγμα ἑρμηνείαν ἁπλουστέραν, ἐν ἁπλότητι καὶ φυσικότητι ἑρμηνεύουσαν τὰς δύο μεγάλας ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως, τὸ τρισυπόστατον τῆς θεότητος, ἤτοι τὰς πρὸς ἀλλήλας σχέσεις τῶν τριῶν ὑποστάσεων καὶ τὴν ἐνσάρκωσιν τοῦ θείου λόγου ἐν Χριστῷ, ἤτοι τὰς ἐν τῷ Χριστῷ δύο φύσεις. Κατὰ ταῦτα ἡ τῆς Ἀντιοχείας σχολή, εἰς ἣν ἀνῆκεν ὁ Ἄρειος, ἤθελε νὰ δώσῃ εἰς τὸ δόγμα τῆς τρισυποστάτου θεότητος τύπον καὶ ἔκφρασιν σαφεστέραν τῆς ἑνότητος τοῦ θείου καὶ διὰ τοῦτο τὸν υἱὸν ἐθεώρει οὐχὶ ὁμοούσιον καὶ συνάναρχον τῷ πατρὶ ἀλλ' ἐκ πατρὸς δημιουργηθέντα, ὅπως βραδύτερον ὁ εἰς τὴν αὐτὴν σχολὴν ἀνήκων Νεστόριος τὸ δόγμα τῆς ἐνσάρκου οἰκονομίας ἡρμήνευσε κατ' ἔννοιαν μονοθεϊστικωτέραν ἢ ἡ ἀλεξανδρινὴ σχολή, θεωρῶν τὸν υἱὸν καὶ λόγον τοῦ Θεοῦ οὐχὶ Θεὸν φύσει ἀλλ' ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ, Χριστὸν αὐτοῦ, χάριτι γενόμενον Θεόν, οὐχὶ Θεὸν γεννηθέντα, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὴν

Τφόντι περὶ τὸ 319 ἔτος ὁ Ἀλεξανδρείας ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος, ἀνὴρ πρᾶος καὶ ἐνάρετος, ἔμαθεν ὅτι μεταξὺ τῶν κληρικῶν τῶν ὑπαγομένων εἰς τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ἐκυκλοφόρουν ποικίλαι περὶ τῆς φύσεως τοῦ δευτέρου τῆς τριάδος προσώπου δοξασίαι. Αἱ δοξασίαι αὗται ἠμφισβήτουν τὴν ἰσότητα τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα, ἀξιοῦσαι ὅτι ὁ υἱὸς ἦτο μὲν τὸ πρωτότοκον τῶν ὄντων, ἀλλ' ἐπλάσθη ὡς ὅλα τὰ λοιπὰ καὶ δὲν ὑπῆρχεν ἀπ'

Λύχνοι χριστιανικοί

αἰῶνος. Ὁ ἐπίσκοπος ἐξετάσας ἐβεβαιώθη ὅτι αἱ καινοτομίαι αὗται διεδίδοντο ὑπὸ ἑνὸς τῶν πρεσβυτέρων τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας, ὀνόματι μὲν Ἀρείου γνωστοῦ δὲ διὰ τὴν περὶ τὴν ἐπιστήμην τῶν θείων Γραφῶν δεινότητα. Ἐκάλεσε λοιπὸν τὸν πρεσβύτερον τοῦτον καὶ παρήνεσεν αὐτὸν πατρικῶς καὶ μετριοπαθῶς· τοσούτῳ μᾶλλον μετριοπαθῶς ὅσῳ τὸ ἐμβριθὲς σχῆμα, οἱ ὁπωσοῦν ἀγέρωχοι τρόποι, τὸ μεγαλοπρεπὲς ἀνάστημα καὶ ἡ εὐειδὴς ὄψις τοῦ Ἀρείου ἐνέπνεον συστολήν τινα εἰς τὸν ἀγαθὸν γέροντα. Ὁ Ἄρειος ὑπεξέφυγε πᾶσαν εὐκρινῆ ὁμολογίαν δι' ἀμφιβόλων τινῶν ἀποκρίσεων, ὧν τὸ δύσλυτον ἐκεῖνο ζήτημα ἦτο δεκτικώτατον· καὶ ἀπελθὼν ἐκήρυξεν ὅτι εἶναι κατὰ πάντα σύμφωνος μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ καὶ ἐξηκολούθησε διαδίδων τὰς ὀλεθρίας ἐκείνας δοξασίας. Τότε κατεμηνύθη αὖθις εἰς τὸν ἐπίσκοπον, ὅστις ἅμα μὲν αἰσθανόμενος τὴν ἀνάγκην νὰ ὑπερασπίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν ἅμα δὲ ἐπιθυμῶν νὰ προλάβῃ πᾶσαν ῥῆξιν ἔλαβε τὴν Τριάδα ὡς θέμα μιᾶς τῶν ἐκκλησιαστικῶν αὐτοῦ διαλέξεων, καὶ ἀποφεύγων νὰ προσβάλῃ τινὰ ἀμέσως ἀπέδειξε «φιλοτιμότερόν τι», ὡς λέγει ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης, ὅτι αἱ τρεῖς ὑποστάσεις ἦσαν ἐντελέστατα πρὸς ἀλλήλας ἡνωμέναι καὶ ἴσαι. Ἀλλ' ἤδη ὁ Ἄρειος, ὅστις ἤξευρεν ὅτι ἐν τῇ ὁμηγύρει ὑπῆρχον πολλοὶ οἱ παραδεχόμενοι τὸ δόγμα αὐτοῦ, λαβὼν θαρραλέως τὸν

μητέρα τοῦ Χριστοῦ ἐκάλει οὐχὶ Θεοτόκον ἀλλὰ Χριστοτόκον. Τοιαύτη ἡ ἀρχὴ τῆς αἱρέσεως τοῦ Ἀρείου καὶ βραδύτερον τῆς τοῦ Νεστορίου, προελθοῦσα ἐξ ἀντιθέσεως τῶν ἀρχῶν τῆς σχολῆς τῆς Ἀντιοχείας πρὸς τὴν τῆς Ἀλεξανδρείας, οὐχὶ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ Νεοπλατωνισμοῦ ἐπὶ τὸ χριστιανικὸν δόγμα.

λόγον, ἐπεχείρησε νὰ ἀνασκευάσῃ, διὰ πολλῆς πικρίας τὸν ἐπίσκοπον. Ὁ ὑποστηρίζων, εἶπε, τὴν ἐντελῆ τῶν ὑποτάσεων τῆς Τριάδος ἰσότητα ἐμπίπτει εἰς τὴν πρὸ καιροῦ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καταδικασθεῖσαν πλάνην τῆς συγχύσεως αὐτῶν (1). Διότι ἀξιοῖ ὅτι αἱ διάφοροι ἐκεῖναι συστάσεις οὐδὲν ἄλλο εἰσὶν ἢ ὀνόματα διάφορα καὶ προσόντα εἰδικὰ τοῦ αὐτοῦ ὄντος· ἀλλ' ὁ ἐπὶ τοσοῦτον ἐξισῶν αὐτὰς συγχέει αὐτάς. Μεθ' ὃ ὁ Ἄρειος προέβαλε τὸν ἀκόλουθον πολύκροτον γενόμενον συλλογισμόν, ὅτι, ἂν ὁ πατὴρ ἐγέννησε τὸν υἱόν, ὁ γεννήσας προϋπῆρχε τοῦ γεννηθέντος· ἄρα ὁ υἱὸς δὲν ὑπῆρξεν ἀπ' αἰῶνος. Τὴν συζήτησιν ταύτην παρηκολούθησε δεινὸν σκάνδαλον καὶ πολλὴ κατὰ τὴν Αἴγυπτον διχοστασία, πρὸς κατάπαυσιν τῆς ὁποίας δὲν ἤθελεν ἐπαρκέσει ἡ ἀσθενὴς τοῦ Ἀλεξάνδρου χείρ.

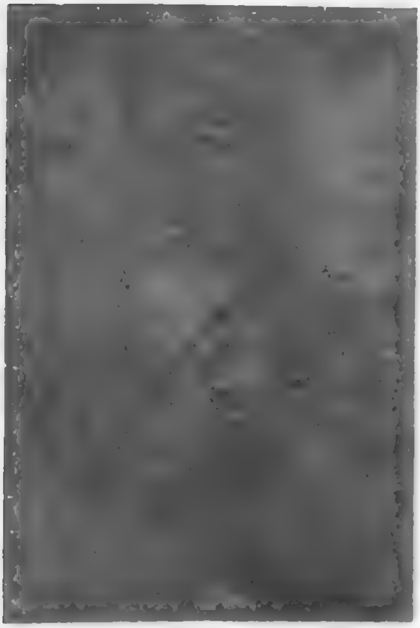

Χριστιανικὴ Τοιχογραφία ἐν κατακόμβῃ Ρώμης ἀνακαλυφθεῖσα κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς τοῦ 1920

Κατ' εὐτυχίαν ὁ Θεὸς ἔδωκεν αὐτῷ πρὸς τοῦτο βοηθὸν ἐπιτηδειότατον. Μεταξὺ τῶν περὶ αὐτὸν κληρικῶν ηὔξανε καὶ ἐπρόκοπτε νέος τις διάκονος, μικρὸς μὲν καὶ εὐτελὴς τὸ ἀνάστημα ἀλλὰ περιλαμβάνων, ἐντὸς σώματος ἀσθενοῦς, ψυχὴν φλογεράν, τῆς ὁποίας αἱ λαμπηδόνες ἐξήστραπτον ἀπὸ τῶν ὀμμάτων αὐτοῦ. Ὁ νέος οὗτος, ὀνόματι Ἀθανάσιος, ὅστις ἔμελλε νὰ πληρώσῃ τὴν χριστιανικὴν οἰκουμένην διὰ τῆς φήμης αὐτοῦ, ἦτο μόλις εἰκοσαέτης ὅτε ἤρχισεν ἡ προκειμένη ἔρις. Καίτοι δὲ ἦτο νεώτατος, εἶχεν ἤδη διαπρέψει διὰ δύο αὐτοῦ κατὰ ἐθνικῶν λόγων, ὧν ὁ μὲν ἐπιγράφεται *Λόγος κατὰ Ἑλλήνων*, ὁ δὲ *περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ (Θεοῦ) Λόγου καὶ τῆς διὰ σώματος πρὸς ἡμᾶς ἐπιφανείας αὐτοῦ*. Εἰς ἀμφοτέρους τοὺς λόγους τούτους διέλαμπε νοῦς βαθύς, καὶ

(1) Πλάνην καταδικασθεῖσαν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐνόει τὸν Σαβελλιανισμόν, ἤτοι τὴν αἵρεσιν τῶν Σαβελλιανῶν οὕτω κληθέντων (ἐκ τοῦ ἀρχηγοῦ Σαβελλίου) τῶν μὴ πιστευόντων εἰς τρεῖς ὑποστάσεις διακεκριμένας ἐν τῇ θεότητι ἀλλὰ μίαν μόνον ὑπὸ τρεῖς τύπους ἢ ἐμφανίσεις, πατέρα ἐν τῇ ἰδιότητι τοῦ οὐρανίου δημιουργοῦ τῶν ἁπάντων, υἱὸν ἐν τῇ ἐμφανίσει αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ, πνεῦμα ἅγιον ἐν τῇ ἐπιφοιτήσει καὶ ἐπιδράσει αὐτοῦ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Ἀκριβῶς δὲ τὸ δόγμα τοῦ Ἀρείου ἀπέβλεπε καὶ εἰς τὴν ἀσφαλεστέραν τήρησιν τοῦ δόγματος τοῦ τρισυποστάτου ἐναντίον τοῦ Σαβελλιανισμοῦ.

λογικὴ ἰσχυρά, καὶ ἐπιστήμη εὐρεῖα. καὶ αὐτὸ μέχρι τινὸς τὸ ἀνθηρὸν ἐκεῖνο τοῦ λόγου ὕφος, τὸ ὁποῖον οἱ πατέρες τοῦ ἀνακαινιζομένου τούτου ἑλληνικοῦ κόσμου δὲν ἐδίσταζον νὰ συλλέγωσιν ἀπὸ τῶν ἀειθαλῶν λειμώνων τῆς ῥητορικῆς τῶν προπατόρων ἡμῶν τέχνης. Διότι ὁ Ἀθανάσιος ἦτο εἷς τῶν καλλίστων τύπων τῆς κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου διεξαχθείσης ἠθικῆς ἀναβιώσεως τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ἡ μὲν ψυχὴ αὐτοῦ ἐπληροῦτο ὑπὸ τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Εὐαγγελίου, ὁ δὲ νοῦς καὶ ἡ γλῶσσα (1) παρελάμβανόν τινα τῶν κοσμημάτων καὶ τῶν μυστηρίων τῆς ἀρχαίας εὐγλωττίας καὶ ἐπιστήμης, ὅσα ἦσαν ἐπιτήδεια νὰ ἑρμηνεύσωσι τὰς ἀρχὰς ἐκείνας καὶ νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον αὐτῶν. Προσθέσατε εἰς ταῦτα τὴν ἰδιάζουσαν φύσιν τοῦ ἀνδρός· ὀξύνοιαν θαυμαστήν, πνεῦμα πρακτικώτατον, τόλμην ἀκάθεκτον, καὶ ἔχετε πλήρη ὁπωσοῦν τὴν ἰχνογραφίαν τῆς τοῦ Ἀθανασίου εἰκόνος. Ὁ Ἀθανάσιος ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας περὶ τίνος πρόκειται. Κατεμέτρησεν ἀμέσως τὸ βάραθρον εἰς ὃ ἐκινδύνευε νὰ πέσῃ ἡ πίστις ἡμῶν. Ἐπείσθη ὅτι ὁ Ἄρειος, μὴ τολμῶν νὰ ἐξηγηθῇ σαφῶς εἴτε μὴ ἔχων τὴν συνείδησιν τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος τῶν συλλογισμῶν αὐτοῦ ἔτεινεν οὐδὲν ἧττον οὕτως ἢ ἄλλως εἰς τὸ νὰ ἀρνηθῇ τὴν θείαν τοῦ Σωτῆρος φύσιν καὶ εἰς τὸ νὰ καταβιβάσῃ τὸ κήρυγμα αὐτοῦ εἰς τὴν τάξιν ἀνθρωπίνου δόγματος, παραδίδων αὐτὸ ἀπογεγυμνωμένον τῆς πανοπλίας τῆς ἀποκαλύψεως, εἰς ἁπάσας τὰς προσβολὰς τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος. Ταῦτα δὲ ἀναλογισάμενος ὥρμησεν ἐπὶ τὸν ἀγῶνα καὶ ἀφιέρωσεν ἔκτοτε ὅλην αὐτοῦ τὴν ζωὴν καὶ ὅλας τὰς δυνάμεις εἰς τὴν ἄμυναν τοῦ ἐνσαρκωθέντος Λόγου, μετὰ τοσαύτης θρησκευτικῆς πεποιθήσεως καὶ τοσοῦτον ἀτρομήτου θάρρους ὥστε ἀπέβη ὁ ἁγιώτερος τῶν ἡρώων ἢ μᾶλλον ὁ ἡρωικώτερος τῶν ἁγίων.

Ἁγιογραφία, κατακόμβης Ρώμης

Ὑπὸ τοῦ μεγαλοφυοῦς λοιπὸν τούτου νέου χειραγωγούμενος ὁ Ἀλέξανδρος ἤρχισε νὰ ἐνεργῇ αἴφνης αὐστηρότερον κατὰ τοῦ Ἀρείου. Καλέσας αὐτὸν δὶς ν' ἀπολογηθῇ ἐνώπιον τοῦ κλήρου τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ συνωθήσας, εἰ καὶ ἐπιτηδειότατον ὄντα περὶ τὸ λέγειν, μέχρι τῆς βλασφήμου ὁμολογίας ὅτι ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ δὲν ἦτο ἀναμάρτητος, δὲν ἐδίστασεν ἤδη ν' ἀφορίσῃ καὶ ν' ἀναθεματίσῃ τὸν αἱρετικὸν καὶ πάντας τοὺς ἀποδεξαμένους τὰ δόγματα αὐτοῦ· ἤτοι, ἐκτὸς τοῦ Ἀρείου, ἕνδεκα διακόνους καὶ δύο ἐπισκόπους. Ἀλλ' ὁ Ἄρειος ἦτο ἄνθρωπος εὐφυέστατος καὶ δραστηριώτατος· τὸ ζήτημα σφόδρα περιπεπλεγμένον, τὰ πνεύματα ἐξημμένα. Ὥστε μετ' οὐ πολὺ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖ-

(1) Ἀκριβῶς ἡ γλῶσσα τοῦ Ἀθανασίου θεωρεῖται στερουμένη κάλλους καὶ γλαφυρότητος τεχνικῆς ἔχουσα ὡς μόνην δύναμιν τὴν ἐσωτερικὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ῥητορικὴ αὐτοῦ, ὡς λέγει εὐστόχως ὁ Villemain, ἀνήκει εἰς βῆμα οὐχὶ ἐπιγείου τέχνης καὶ εὐγλωττίας.

νος συνεκρότησε καθ' ὅλην τὴν 'Ανατολὴν μεγάλην καὶ ἰσχυροτάτην ὀπαδῶν μερίδα, μεταξὺ τῶν ὁποίων συγκατελέγοντο καὶ αὐτοὶ οἱ ἰδιαίτεροι τοῦ βασιλέως φίλοι, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος καὶ Εὐσέβιος ὁ Καισαρείας, ὃν πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν ὡς ἕνα τῶν φωστήρων τῆς ἐκκλησίας.

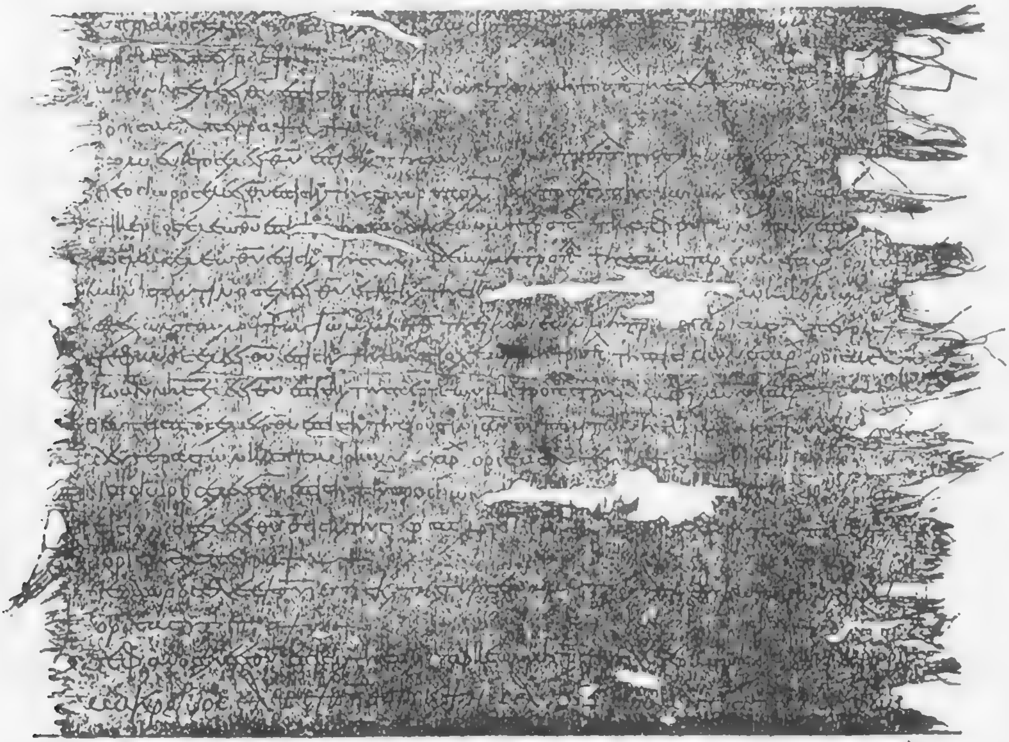
Οὕτω δὲ εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ὁ Κωνσταντῖνος, μετὰ τὴν κατατρόπωσιν τοῦ Λικινίου, ἔφθασεν εἰς Νικομήδειαν, ἥτις ἦτο ἔτι τότε ἡ πρωτεύουσα τῆς 'Ανατολῆς. 'Ορθόδοξοι καὶ 'Αρειανοὶ περιεστοίχισαν αὐτὸν ἀμέσως ἐπικαλούμενοι ἑκάτεροι τὴν ἰδιάζουσαν αὐτοῦ προστασίαν. 'Ο δὲ ἠγανάκτησε σφόδρα ἀκούσας τὴν ἐκ τῶν διενέξεων τούτων προελθοῦσαν εἰς τὰ πνεύματα ταραχὴν καὶ ἀναστάτωσιν. "Οχι ὅτι ἐνόησε τὸν κίνδυνον ὃν διέτρεχεν ἡ πίστις ἀπὸ τῶν ἐπιβούλων τοῦ 'Αρείου δοξασιῶν, ἀλλὰ μᾶλλον διότι, ἐνῷ εἶχεν ἐλπίσει ὅτι διὰ τῶν προηγουμένων νόμων περὶ χριστιανῶν καὶ εἰδωλολατρῶν θέλει ἀποκατασταθῆ ἐν τῷ κράτει ἡ θρησκευτικὴ εἰρήνη, αἴφνης ἐμάνθανεν ὅτι ἡ εἰρήνη ἐκείνη ἀνετρέπετο δι' ἐμφυλίου μεταξὺ χριστιανῶν στάσεως. Τὴν σπουδαιότητα τοῦ ζητήματος ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἐξ ἀρχῆς κατανοήσει· εἶχε κατανοήσει δηλαδὴ ὅτι πᾶσα περὶ τοῦ δόγματος τῆς τριάδος συζήτησις ἦτο ἐπισφαλεστάτη καὶ ὅτι τὸ συνετώτερον ἦτο νὰ παρακωλυθῇ ἐκ παντὸς τρόπου ἡ περὶ τούτου συζήτησις. "Οθεν κατ' ἀρχὰς ἠθέλησε νὰ παραστήσῃ αὐτὴν ὡς εὐτελῆ καὶ ματαίαν. "Επειτα ὅμως ἠξίωσεν ὅτι ἡ φρόνησις ἀπαιτεῖ νὰ ἐγκλείωμεν τὰ τοιαῦτα ἐν ταῖς διανοίαις ἡμῶν καὶ νὰ μή τα ἐκθέτωμεν εἰς τὰς ἀκοὰς τῶν δήμων. Τὸ φρόνημα τοῦτο τοῦ Κωνσταντίνου ἐξάγεται προδήλως ἐκ τῆς πρώτης ἐπιστολῆς ἣν ἔγραψε πρὸς 'Αλέξανδρον τὸν ἐπίσκοπον καὶ "Αρειον τὸν πρεσβύτερον. 'Εν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις τάδε· «Διαλογιζομένῳ δή μοι τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ὑπόθεσιν τούτων ἄγαν εὐτελὴς καὶ οὐδαμῶς ἀξία τοσαύτης φιλονεικίας ἡ πρόφασις ἐφωράθη. Διόπερ ἐπὶ τὴν τῆς ἐπιστολῆς ταύτης ἀνάγκην ἐπειχθείς, καὶ πρὸς τὴν ὁμόψυχον ὑμῶν ἀγχίνοιαν γράφων, τήν τε θείαν πρόνοιαν καλέσας ἀρωγὸν τῷ πράγματι, μέσον τῆς πρὸς ἀλλήλους ὑμῶν ἀμφισβητήσεως οἷον εἰρήνης πρύτανιν ἐμαυτὸν ἐπάγω εἰκότως.... Μανθάνω τοίνυν ἐκεῖθεν ὑπάρξαι τοῦ παρόντος ζητήματος τὴν καταβολήν. "Οταν γὰρ σύ, ὦ 'Αλέξανδρε, παρὰ τῶν πρεσβυτέρων ἐζήτεις τί δήποτε αὐτῶν ἕκαστος ὑπέρ τινος τόπου τῶν ἐν τῷ νόμῳ γεγραμμένων, μᾶλλον δ' ὑπὲρ ματαίου τινὸς ζητήσεως μέρους ἐπυνθάνου, σύ τε, ὦ "Αρειε, τοῦθ' ὅπερ ἢ μήτε τὴν ἀρχὴν ἐνθυμηθῆναι ἢ ἐνθυμηθέντα σιωπῇ παραδοῦναι προσῆκον ἦν, ἀπροόπτως ἐντέθεικας, ὅθεν τῆς ἐν ὑμῖν διχονοίας ἐγερθείσης, ἡ μὲν σύνοδος ἠρνήθη, ὁ δὲ ἁγιώτατος λαὸς εἰς ἀμφοτέρους σχισθεὶς ἐκ τῆς τοῦ κοινοῦ σώματος ἁρμονίας ἐχωρίσθη. Οὐκοῦν ἑκάτερος ὑμῶν ἐξ ἴσου τὴν συγγνώμην παρασχών, ὅπερ ἂν ὑμῖν ὁ συνθεράπων ὑμῶν δικαίως παραινεῖ, δεξάσθω· τί δὲ τοῦτό ἐστιν; οὔτε ἐρωτᾶν ὑπὲρ τῶν τοιούτων ἐξ ἀρχῆς προσῆκον ἦν οὔτε ἐρωτώμενον ἀποκρίνεσθαι. Τὰς γὰρ τοιαύτας ζητήσεις, ὁπόσας μὴ νόμου τινὸς ἀνάγκη προστάττη, ἀλλ' ἀνωφελοῦς ἀργίας ἐρεσχελία προτίθησιν, εἰ καὶ φυσικῆς τινος γυμνασίας ἕνεκα γένοιτο, ὅμως ὀφείλομεν εἴσω τῆς διανοίας ἐγκλείειν καὶ μὴ προχείρως εἰς δημοσίας συνόδους ἐκφέρειν μηδὲ ταῖς τῶν δήμων ἀκοαῖς ἀπρονοήτως πιστεύειν». Καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους παραινῶν ἀμφοτέρους τοὺς ἀντιπάλους νὰ καταθέσωσι τὰ ὅπλα τῆς συζητήσεως καὶ συνδιαλλαγέντες πρὸς ἀλλήλους νὰ ἐπανορθώσωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας.

'Αλλ' ἡ φωνὴ αὕτη τῆς συνέσεως καὶ τῆς μετριοπαθείας δὲν ἐπέπρωτο νὰ εἰσακουσθῇ. Αὐτὸς ὁ κομιστὴς τῆς ἐπιστολῆς ἐκείνης, ἅμα ἐλθὼν εἰς 'Αλεξάνδρειαν, συνετάχθη μετὰ τοῦ ἐπισκόπου καὶ κατεδίκασε τὸν "Αρειον. 'Ο "Αρειος ἔγραψε πρὸς τὸν βασιλέα ἐπιστολὴν ὁπωσοῦν αὐθάδη παραπονούμενος διὰ τὴν ἀργίαν ἥτις ἐπεβλήθη

αὐτῷ. Συγχρόνως ὁ Κωνσταντῖνος ἐμάνθανεν ὅτι ἐν Ἀλεξανδρείᾳ συνέβαινον ταραχαὶ καθ' ἃς οἱ ὄχλοι οὐδὲ τὰς εἰκόνας αὐτοῦ ἐσεβάσθησαν. Ὅθεν ὀργισθεὶς διὰ τοῦτο ἰδίως κατὰ τοῦ Ἀρείου καὶ τῶν Ἀρειανῶν ἐξαπέστειλε νέους εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἐπιτρόπους κομίζοντας ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς ἐκείνους καὶ τὸν ἀρχηγέτην αὐτῶν ἀπειλητικωτάτην, περὶ τὸ τέλη τῆς ὁποίας ὅμως ἐπανερχόμενος εἰς αἰσθήματα πάλιν ἐπιεικέστερα προσεκάλει τὸν Ἄρειον νὰ προσέλθῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ τὸ δόγμα τὸ ὁποῖον ἐπρέσβευεν. Ὁ Ἄρειος παρέστη καὶ ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἐπεχείρησε πρὸς τὸν βασιλέα τοσοῦτο περιέπλεξε τὸ περὶ τὰς τοιαύτας λεπτολογίας ἀνεπιτήδειον τοῦ Κωνσταντίνου πνεῦμα ὥστε ἐνέβαλε τὸν ἡγεμόνα εἰς πλείστας ὅσας ἀμφιβολίας. Καὶ ἐν τούτοις ἐξηκολούθει ἡ διχόνοια καὶ ἡ ταραχὴ τῶν πνευμάτων, οὐδὲ ἐφαίνετο θεραπείας τρόπος· μέχρις οὗ ὁ βασιλεύς, ἐν τῇ συνήθει αὐτοῦ μεγαλοφυΐᾳ, ἐπενόησε τὸ πρακτέον κατὰ τὴν προκειμένην δυσχέρειαν, καί, ἐπειδὴ οἱ ἱεράρχαι δὲν ἐπείθοντο καθ' ἑαυτοὺς νὰ παύσωσι τὰς συζητήσεις ταύτας, συνεκάλεσεν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον οἰκουμενικὴν ἐπιτετραμμένην νὰ λύσῃ ὁριστικῶς τὴν προκειμένην διαφοράν.

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως ἀπόφασιν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἦτο ρωμαῖος αὐτοκράτωρ, ἐπὶ τοσοῦτον ρωμαῖος ὥστε οὐδὲ ἐλάλει ὀρθῶς τὴν ἑλληνικήν· ὁ δὲ θεσμὸς τῆς κοινῆς συνόδου δὲν ἦτο θεσμὸς ρωμαϊκὸς ἀλλ' ἑλληνικός. Ἡ Ρώμη, ἄρξασα, δι' ἰδίου πολιτεύματος ἐκτεθέντος ἐν τῷ Προλόγῳ τοῦ πρώτου τόμου, τῆς τε Ἰταλίας καὶ τῆς οἰκουμένης ἁπάσης, οὐδέποτε συνεκάλεσε κοινὴν πόλεων καὶ ἐθνῶν σύνοδον· ἐνῷ εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἑλλάδα, ἐκτὸς τῶν κατὰ ἔθνη συνεδρίων, συνῆλθον πολλάκις πᾶσαι αἱ πόλεις ἐν κοινῷ, ἐπί τε τῶν μηδικῶν καὶ ἐπὶ Φιλίππου καὶ ἐπὶ Ἀλεξάνδρου. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος, προσδραμὼν κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην περίστασιν εἰς θεσμοθεσίαν ἑλληνικήν, παρέλαβεν ἆρά γε αὐτὴν ἀμέσως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν παραδόσεων καὶ ἕξεων; Ὄχι βεβαίως. Ὁ Κωνσταντῖνος οὐδὲν ἄλλο ἔπραξεν εἰμὴ νὰ παρακολουθήσῃ τὰς ὑφισταμένας ἀρχὰς καὶ παραδόσεις τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας καὶ νὰ ἐννοήσῃ ποῖον ἦτο τὸ φυσικὸν αὐτῶν συμπλήρωμα. Εἴδομεν ὅτι ἡ βάσις τοῦ πολιτεύματος τῆς νέας θρησκείας ἦτο ἡ καθ' ἑκάστην πόλιν ἐκκλησία, ἤτοι ὁμὰς τῶν πιστῶν. Ὑπεράνω τῆς ἐκκλησίας ταύτης ἵστατο τὸ συνέδριον τῶν πρεσβυτέρων, προεδρευόμενον ὑπὸ τοῦ ἐπισκόπου. Ὑπεράνω δὲ τῶν κατὰ τὰς πόλεις τούτων ἀρχῶν ἵσταντο αἱ περιοδικῶς κατ' ἐπαρχίας συγκροτούμεναι σύνοδοι τῶν ἐπισκόπων, αἵτινες ἐκοινώνουν μὲν πρὸς ἀλλήλας πολλάκις ἀλλὰ μέχρι τῆς ἐποχῆς ταύτης δὲν εἶχον εἰσέτι συγχωνευθῇ εἰς ἓν μέγα συνέδριον περιλαμβάνον τοὺς ἀντιπροσώπους ὅλων τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Τί λοιπὸν φυσικώτερον ἢ νὰ ἐπέλθῃ ἡ συγχώνευσις αὕτη κατὰ τὴν προκειμένην ἔκτακτον ἀνωμαλίαν καὶ νὰ ἐπιτεθῇ οὕτως εἰς τὸν ὀργανισμὸν τοῦ χριστιανισμοῦ ἡ ἀπαραίτητος αὐτοῦ κορωνίς, προσκαλουμένων ὅλων τῶν ἐπισκόπων ἵνα ἀπὸ κοινοῦ κανονίσωσι τὴν προκύψασαν εἰς μέσον μεγάλην διένεξιν; Ἡ περὶ τούτου ἀπόφασις τοῦ Κωνσταντίνου ἀποδεικνύει ὁπόσον ἀφ' ἑνὸς ἀπεμακρύνετο ἤδη τῶν ἀρχαίων ρωμαϊκῶν παραδόσεων καὶ ὁπόσον ἀφ' ἑτέρου ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ προσεγγίσῃ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἕξεις τὰς ὁποίας ἐκληρονόμησε τὸ χριστιανικὸν πολίτευμα. Οὐδ' ἦτο δυνατὸν νὰ πράξῃ ἄλλως ἐν τῇ ἐξαιρέτῳ αὐτοῦ συνέσει καὶ ἐπιτηδειότητι. Ἡ ρύθμισις καὶ ἐξασφάλισις τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος ἦτο ζήτημα ζωῆς καὶ θανάτου διὰ τὸν τότε κόσμον. Ἀπ' αὐτῆς ἐξηρτᾶτο ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ ἀνακαίνισις. Ὅθεν ὁ Κωνσταντῖνος προθύμως ἠσπάζετο πᾶν ὅ,τι ἐνόμιζεν ἐπιτήδειον εἰς τὴν ρύθμισιν ἐκείνην καὶ ἐξασφάλισιν, ἀδιαφορῶν ἂν οἱ θεσμοὶ τοὺς ὁποίους καθιέρου ἦσαν ἑλληνικοὶ καὶ ὄχι ρωμαϊκοί. Ἡ

ἀκατάσχετος τῶν πραγμάτων δύναμις κατηνάγκαζε τὸν ρωμαϊκὸν ἐκεῖνον βασιλέα νὰ ὑποκύπτῃ εἰς τὴν ἐπιρροὴν τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, να ἐξυψοῖ αὐτόν, πρὸ τοσούτων αἰώνων ὑποκείμενον ὄντα τῇ ρωμαϊκῇ κυριαρχίᾳ, ὑπεράνω τῆς κυριαρχίας ταύτης, καὶ να ἐπιβάλῃ αὐτῇ ἐκείνου τὰ νομοθετήματα. Μήπως πρὸ ὀλίγου γράφων πρὸς 'Αλέξαν-

Αὐτόγραφοι ὑπογραφαὶ τῶν μετασχόντων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου πατέρων

δρον καὶ Ἄρειον δὲν ἔλεγεν ὅτι ὁ τῆς ἱερᾶς θρησκείας νόμος *ἐκ τῶν κόλπων τῆς 'Ανατολῆς προέκυψε* καὶ ὠνόμαζε τοὺς ἐνταῦθα λειτουργοὺς αὐτοῦ *ἀρχηγοὺς τῆς τῶν ἐθνῶν σωτηρίας*;

Ἡ ἐν Νικαίᾳ οἰκουμενικὴ σύνοδος ὑπῆρξεν ἐπὶ τοσοῦτον ἀλλοτρία τοῦ ρωμαϊκοῦ κόσμου ὥστε, ἂν καὶ προσεκλήθησαν αὐτόθι ἅπαντες τῆς χριστιανοσύνης οἱ ἐπίσκοποι, ἂν καὶ ὁ βασιλεὺς διηυκόλυνεν ἐκ παντὸς τρόπου τὴν μετάβασιν αὐτῶν ἀναλαβὼν εἰς βάρος τοῦ δημοσίου ὅλα τὰ ἔξοδα τῆς ὁδοιπορίας καὶ τῆς διατροφῆς τῶν προσκληθέντων, ἐκ τῶν τριακοσίων καὶ ἐπέκεινα ἐπισκόπων ὅσοι προσῆλθον μόλις τρεῖς ἢ τέσσαρες ἀφίκοντο ἐκ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης καὶ οὐδ' αὐτὸς ὁ πάπας Ρώμης παρέστη αὐτοπροσώπως ἀλλ' ἔπεμψε δύο πρεσβυτέρους ὡς ἀντιπροσώπους αὐτοῦ. Ὅλοι οἱ λοιποὶ ἀνῆκον εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἢ ἐξελληνισθείσας χώρας καὶ μεταξὺ αὐτῶν διέπρεπεν ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους ὁ γηραιὸς 'Αλέξανδρος ὑπὸ τοῦ νεαροῦ αὐτοῦ συμβούλου δορυφορούμενος. 'Εντεῦθεν ἡ σύνοδος ἀπέβη ὅλως ἑλληνική. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐξεφώνησε μὲν τὸν ἐναρκτήριον λόγον εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ἀλλ' οἱ λόγοι αὐτοῦ μεθηρμηνεύοντο εἰς τὴν ἑλληνικὴν καθ' ὅσον ἐξεφέροντο. Ὅτε δὲ βραδύτερον ἀνεμίχθη εἰς τὰς κατ' ἰδίαν

συζητήσεις, διὰ τῆς ἑλληνικῆς ἐλάλησε γλώσσης, «ἑλληνίζων τῇ φωνῇ, λέγει ὁ Εὐσέβιος, ὅτι μηδὲ ταύτης ἀμαθῶς εἶχε». Καὶ ἔπειτα ἅπασαι αἱ πράξεις εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνετάχθησαν γλῶσσαν, ἰδίως τὸ τότε κανονισθὲν σύμβολον τῆς πίστεως. Συνῆλθον δὲ οἱ ἐπίσκοποι περὶ τὰ μέσα τοῦ Ἰουνίου τοῦ 325, ἀλλ' ἡ πρώτη αὐτῶν ἐπίσημος συνεδρίασις συνεκροτήθη τῇ 5 ἢ τῇ 6 Ἰουλίου. Ἡ σύνοδος δὲν διήρκεσεν εἰμὴ εἴκοσι περίπου ἡμέρας· καί, ἐντὸς τοῦ βραχυτάτου τούτου διαστήματος, ἔλυσε, πλὴν ἄλλων τινῶν δευτερευόντων ζητημάτων, τὸ δυσχερὲς ζήτημα τὸ ὁποῖον εἶχε πρὸ μικροῦ διαιρέσει τὴν ἐκκλησίαν, καθιερώσασα τὴν ἀρχὴν τοῦ ὁμοουσίου τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ, ἀναθεματίσασα τοὺς ἀντιδοξοῦντας καὶ ἐξορίσασα τὸν Ἄρειον καὶ τοὺς πεισματωδεστέρους ὁμόφρονας αὐτοῦ εἰς Γαλατίαν τῆς μικρᾶς Ἀσίας. Οἱ δύο Εὐσέβιοι, ἐπὶ μικρὸν διστάσαντες νὰ ὑπογράψωσι τὴν ὁμολογίαν, ἐπὶ τέλους ἐνέδωκαν εἰς τὴν πλειονοψηφίαν, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ὅτι ἔχει ἀμετάτρεπτον ἀπόφασιν νὰ ὑποστηρίξῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου κυρωθέντα. Τῳόντι, μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰς ἀποφάσεις αὐτάς, ὁ βασιλεὺς ἐξέδωκε τότε καὶ ἴδιον κατὰ τῶν ἀντιδοξούντων διάταγμα, ἐν ᾧ ῥητῶς ὠνόμαζε τὸν Ἄρειον μαθητὴν τοῦ Πορφυρίου, ἑνὸς τῶν ὀπαδῶν τῆς νεοπλατωνικῆς φιλοσοφίας, παρήγγειλε νὰ καῶσιν ὅλα τοῦ Ἀρείου τὰ συγγράμματα καὶ ἐπέβαλε ποινὴν θανάτου κατὰ παντὸς τοῦ φωραθέντος ὅτι κρύπτει τι τῶν συγγραμμάτων τούτων. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι ἡ ἐπέμβασις αὕτη τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς εἶναι παντάπασιν ἀλλοτρία τῶν σημερινῶν ἡμῶν περὶ ἀνεξιθρησκίας δοξασιῶν, ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος ἐπείθετο, καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται, ὅτι, ἐὰν δὲν παύσωσιν αἱ συζητήσεις αὗται, ὁλόκληρον τὸ οἰκοδόμημα τοῦ χριστιανισμοῦ κινδυνεύει νὰ καταπέσῃ· ἐπείθετο καὶ εἶχε δίκαιον νὰ πείθεται ὅτι αἱ ἀποφάσεις τῆς οἰκουμενικῆς συνόδου, ὅσῳ οἰκουμενικὴ καὶ ἂν ἦτο, δὲν ἤθελον ἰσχύσει νὰ ἐκριζώσωσι τὸ κακόν, ἐὰν τὰ δεδογμένα δὲν ἐκυροῦντο δι' αὐτοκρατορικοῦ θεσπίσματος. Ὀρθῶς δὲ ἐδικαιολόγησε τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος τούτου εἰπὼν πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς· «ἀλλ' ὑμεῖς μὲν τῶν εἴσω τῆς ἐκκλησίας, ἐγὼ δὲ τῶν ἐκτός, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καθεσταμένος, ἐπίσκοπος ἂν εἴην». Καὶ ὅτε περὶ τὰ τὰ τέλη Ἰουλίου ἀπέλυσε τοὺς ἐπισκόπους εἰς τὰ ἴδια ἐλάλησε πάλιν πρὸς αὐτοὺς μετὰ πολλῆς πρᾳότητος καὶ συνέσεως· παρήνεσεν αὐτοὺς νὰ τηρῶσι τὴν πρὸς ἀλλήλους εἰρήνην, φεύγοντες τὴν θρησκευτικὴν ἔριδα, νὰ νέμωσι συγγνώμην εἰς τὰ ἀνθρώπινα πταίσματα καὶ πρὸ πάντων, ἀφορῶντες εἰς τὴν γενικὴν ἁρμονίαν, νὰ μὴ στασιάζωσι πρὸς ἀλλήλους,παρέχοντες οὕτως αἰτίαν χλεύης εἰς τοὺς ἀνθρώπους οἵτινες εἶναι πάντοτε ἕτοιμοι νὰ βλασφημῶσι τὸ θεῖον ὄνομα. Τοιουτοτρόπως διελύθη ἡ πρώτη οἰκουμενικὴ σύνοδος, τῆς ὁποίας κύριον ἔργον ὑπῆρξεν, ὡς προείπομεν, ὁ προσδιορισμὸς τοῦ μέρους ἐκείνου τοῦ ἁγίου Συμβόλου τῆς πίστεως ἡμῶν δι' οὗ ἔκτοτε πᾶς χριστιανὸς ὁμολογεῖ ὅτι πιστεύει «εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν μονογενῆ, τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων. Φῶς ἐκ φωτός, Θεὸν ἀληθινόν, ἐκ Θεοῦ ἀληθινοῦ γεννηθέντα οὐ ποιηθέντα, ὁμοούσιον τῷ Πατρί, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο. Τὸν δι' ἡμᾶς τοὺς ἀνθρώπους καὶ διὰ τὴν ἡμετέραν σωτηρίαν κατελθόντα ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου καὶ Μαρίας τῆς Παρθένου, καὶ ἐνανθρωπήσαντα. Σταυρωθέντα τε ὑπὲρ ἡμῶν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου καὶ παθόντα καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ κατὰ τὰς γραφάς. Καὶ ἀνελθόντα εἰς τοὺς οὐρανοὺς καὶ καθεζόμενον ἐκ δεξιῶν τοῦ Πατρός. Καὶ πάλιν ἐρχόμενον μετὰ δόξης κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς, οὗ τῆς βασιλείας οὐκ ἔσται τέλος». Τὸ δὲ μέρος τοῦ συμβόλου τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ὡρίσθη βραδύτερον ὑπὸ τῆς δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου, τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει συγκροτηθείσης.

Ὁπόσον συνετῶς διεξήγαγε τὴν ὑπόθεσιν ταύτην ὁ Κωνσταντῖνος συνάγεται ἐκ

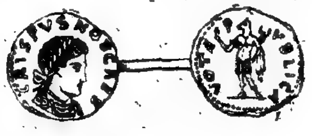
τῶν ἐπισυμβάντων. Παρῆλθον ἔκτοτε χίλια καὶ πεντακόσια ἔτη. Τὸ κράτος τοῦ ὁποίου ὁ βασιλεὺς συνεκάλεσε καὶ προήδρευσε τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον κατελύθη πρὸ καιροῦ. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων αὐτοῦ ἀνηγέρθησαν ποικίλα ἄλλα κράτη· νέα ἐσχηματίσθησαν ἔθνη· νέαι ἐμορφώθησαν γλῶσσαι· νέοι ἀνεκαλύφθησαν κόσμοι· νέαι ἐπενοήθησαν τέχναι καὶ ἐπιστῆμαι· νέα ἐρρύθμισαν τὴν τύχην τῶν λαῶν πολιτεύματα· νέαι παρήχθησαν ἀνάγκαι, προαιρέσεις, δοξασίαι· ἡ ὑλικὴ καὶ ἠθικὴ ὄψις τῆς γῆς ἡμῶν μετεβλήθη καθ' ὁλοκληρίαν· καὶ ὅμως εἰς ποῖον τῆς γῆς ταύτης μέρος, εἰς ποίαν τῆς οἰκουμένης γωνίαν, εἰς ποίαν ἀνθρωπίνην γλῶσσαν δὲν ἀντήχησε καὶ δὲν ἀντηχεῖ καθ' ἑκάστην ἡ προσευχὴ ἐκείνη ἡ ὁρισθεῖσα τότε ἐν Νικαίᾳ ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ ἑλληνικοῦ χριστιανισμοῦ (1); Ἆ! βεβαίως ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες πολλὰς ὀφείλομεν χάριτας πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες, διὰ τῶν ἀριστουργημάτων αὐτῶν, ὥρισαν τοὺς νόμους τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ὑψηλοῦ, νόμους θαυμαζομένους ἄχρι τοῦδε καὶ ἐσαεὶ μέλλοντας νὰ θαυμάζωνται ἐνόσῳ ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ψυχαὶ εὐγενεῖς καὶ ἐπιτήδειαι νὰ ἐκτιμήσωσι τὸ κάλλος καὶ τὸ ὕψος. Ἀλλὰ μήπως ὀλιγωτέραν ὀφείλομεν εὐγνωμοσύνην πρὸς τοὺς ἄλλους ἐκείνους, τοὺς χριστιανοὺς ἡμῶν προπάτορας, οἵτινες ὥρισαν τοὺς κανόνας τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως περὶ τῆς φύσεως τῆς θεότητος, κανόνας ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐθεμελιώθη ἄχρι τοῦδε ἅπας ὁ νεώτερος πολιτισμός; Ὁπόσον δὲ πάλιν, ἡμεῖς οἱ λαλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Ἀλεξάνδρων καὶ τῶν Ἀθανασίων, δὲν δικαιούμεθα νὰ ἐγκαυχώμεθα ὅτι ἀναπέμπομεν πρὸς τὸν Ὕψιστον τὴν προσευχὴν ἐκείνην ἀναλλοίωτον, ἀπαράλλακτον, δι' αὐτῶν ἀκριβῶς τῶν λέξεων ἐν αἷς διετύπωσαν τὰς πεποιθήσεις αὐτῶν οἱ μεγάλοι οὗτοι τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἔθνους ἡμῶν ἄνδρες!

Οὕτω δὲ ρυθμίσας τὸ ἐκκλησιαστικὸν ζήτημα ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόμισεν ἤδη δέον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ρώμην, ὅπου ἡ παρουσία αὐτοῦ ἦτο τῷόντι ἀπαραίτητος. Ἐὰν ἐπὶ μικρὸν μόνον ἀναλογισθῶμεν πῶς εἶχον τότε τὰ κατὰ τὸ ρωμαϊκὸν κράτος πράγματα, θέλομεν εὕρει ὅτι, ἐνῷ ἀποκατεστάθη ἡ πολιτικὴ αὐτοῦ ἑνότης, θρησκευτικῷ τῷ λόγῳ συνέβαινεν ἐν αὐτῷ παράδοξος ἀνωμαλία. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν εἶχε μὲν εἰσέτι βαπτισθῆ, καθ' ὅλην ὅμως τὴν λοιπὴν αὐτοῦ πολιτείαν δὲν ἠδύνατο νὰ λογισθῇ εἰμὴ ὡς ἀποδεξάμενος τὰ τοῦ χριστιανισμοῦ δόγματα. Ἐν τούτοις ὁ χριστιανισμὸς δὲν εἶχεν ἀνακηρυχθῆ ὡς ἐπικρατοῦσα θρησκεία. Ναὶ μὲν ὁ βασιλεὺς προετίμα εἰς ὅλα τὰ ἀξιώματα τοὺς χριστιανοὺς καὶ πολυειδῶς ἐβράβευε τοὺς προσερχομένους εἰς τὴν νέαν πίστιν ἀλλὰ κυρίως εἰπεῖν οἱ θεμελιώδεις τοῦ κράτους νόμοι ἐπέτρεπον ἁπλῶς τὴν ἐλευθέραν τῆς χριστιανικῆς λατρείας τέλεσιν, δὲν κατήργουν δέ, πολλοῦ γε δεῖ, τὴν ἐπίσημον τῆς εἰδωλολατρείας ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα στενῶς συνεδέετο μὲ ὅλην τὴν κυβέρνησιν καὶ μὲ ὅλον τὸν δημόσιον βίον. Ἐντεῦθεν, ἐν τῇ Ρώμῃ ἰδίως, ἥτις ἦτο ἡ ἀρχαία καὶ μόνη ἔτι τοῦ κράτους πρωτεύουσα, ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθει διατηροῦσα τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τοῦ ἐπισήμου τῆς πολιτείας θρησκεύματος. Εἰσέτι διάταγμα ἐκ Νικομηδείας ἐκδοθὲν δὲν παρήγγειλε νὰ ἀφανισθῶσι τὰ μνημεῖα, τὰ νομίσματα, τὰ σύμβολα ἐν γένει τῆς πολυθεΐας. Ἡ σύγκλητος ἐξηκολούθει ἑδρεύουσα ἐντὸς ναοῦ κατειδώλου, πάντες δ' οἱ ἐν τέλει καὶ πᾶς σχεδὸν ὁ λαὸς ἐνέμενον εἰς τὴν ἀκριβῆ τήρησιν τῶν ἀρχαίων ἱεροτελεστιῶν. Κατὰ νόμον λοιπὸν ἐπικρατοῦσα θρησκεία ἦτο ἡ εἰδωλολατρεία· πράγματι

---

(1) Ὁμολογία δηλονότι τῆς πίστεως ἡ δίκην προσευχῆς πρὸς τὸν ὕψιστον ἐξαγγέλλουσα τὰ δόγματα τῆς πίστεως ταύτης.

ὅμως ὁ χριστιανισμὸς κατίσχυεν αὐτῆς διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας καὶ θελήσεως παντὸς ἄλλου, ἐκτὸς τῆς Ῥώμης. Ἐν ἄλλαις λέξεσι, τὸ σῶμα τοῦ κράτους, τοὐλάχιστον τὸ ζωτικώτερον αὐτοῦ μέρος, ἦτο χριστιανικόν, ἡ δὲ κεφαλὴ ἐθνική. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ διαρκέσῃ ἐπὶ πολὺ ἐν εἰρήνῃ· καὶ τοῦτο ἠνάγκασε τὸν Κωνσταντῖνον νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ῥώμην, ἵνα ἴδῃ ἐκ τοῦ σύνεγγυς πῶς ἔχει νὰ προλάβῃ τὴν ἐνδεχομένην ῥῆξιν.

Νόμισμα τοῦ καίσαρος Κρίσπου

Εἰσῆλθε δὲ εἰς τὴν ἑστίαν ταύτην τῶν ἀρχαίων παραδόσεων καὶ τῶν ἀρχαίων ἠθῶν κατὰ μῆνα Ἰούλιον τοῦ 326. Καὶ ἠγωνίσθη μὲν ἀμέσως νὰ περιποιηθῇ ὅσον ἐνδέχεται τὴν σύγκλητον ἀλλ' ὀκτὼ δὲν εἶχον παρέλθει ἡμέραι καὶ κατέστησαν ἀρίδηλοι αἱ δυσχέρειαι αἵτινες ἦτο φυσικὸν νὰ προκύψωσιν ἀπὸ τῆς διαφορᾶς ἐκείνης τῶν αἰσθημάτων μεταξὺ τοῦ κυριάρχου καὶ τοῦ λαοῦ τῆς πρωτευούσης. Τῇ 13 Ἰουλίου ἐτελέσθη κατὰ τὸ εἰωθὸς ἡ μεγάλη τῶν λεγομένων ἱππέων παρέλασις, καθ' ἣν οἱ εἰς τὴν τάξιν ταύτην ἀνήκοντες ῥωμαῖοι πολῖται ἀνήρχοντο ἐν πομπῇ εἰς τὸ Καπιτώλιον ὅπως θύσωσιν αὐτόθι τῷ Διΐ. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὄχι μόνον δὲν ἠθέλησε νὰ κοινωνήσῃ τῆς τελετῆς ταύτης ἀλλὰ καὶ ἐνέπαιξεν αὐτήν, ἐξ οὗ σφοδρὰ προέκυψεν ἀγανάκτησις καὶ βλασφημίαι ἠκούσθησαν τοῦ ὄχλου, ἐνῷ ὁ βασιλεὺς διήρχετο διὰ τῶν ὁδῶν τῆς πόλεως. Τοῦτο ἠρέθισε τὸν Κωνσταντῖνον· ἀλλὰ μετ' ὀλίγον ὑπερίσχυσεν ἐν αὐτῷ ἡ φυσικὴ μετριοπάθεια καὶ ἀπεφάσισε νὰ μὴ τιμωρήσῃ τοὺς ἐνόχους μηδὲ νὰ ἐπιτεθῇ ἐν γένει διὰ τῆς βίας κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος. Κατὰ δυστυχίαν συνέβαινον συγχρόνως καὶ ἐν αὐτῇ αὐτοῦ τῇ οἰκίᾳ ὀλέθριαι διενέξεις. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ τοῦ δευτέρου γάμου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ τρεῖς ἀδελφούς, τὸν Δαλμάτιον, τὸν Ἀννιβαλιανὸν καὶ τὸν Ἰούλιον Κωνστάντιον, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐπολιτεύθη ἀείποτε ψυχρῶς, ὑπείκων, ὡς βεβαιοῦσιν, εἰς τὰς εἰσηγήσεις τῆς ἰδίας μητρὸς Ἑλένης. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀπὸ μὲν τῆς πρώτης συζύγου, τῆς Μινερβίνης, υἱόν, τὸν τοσοῦτο κατὰ Λικινίου διαπρέψαντα Κρίσπον, ἀπὸ δὲ τῆς δευτέρας, τῆς Φαύστης, υἱοὺς ἄλλους, ἐξ ὧν δύο, ὁ Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Κώνστας, καίτοι ἦσαν νεώτατοι, εἶχον ἤδη λάβει διάφορα ἀνώτατα τῆς πολιτείας ἀξιώματα. Καὶ ἡ μὲν Φαῦστα ἀπετροπιάζετο τὸν Κρίσπον, ὅστις καθὸ πρωτότοκος καὶ καθ' ὅλα λαμπρὸς νέος ἐπεσκίαζε τὰ ἴδια αὐτῆς τέκνα, ἡ δὲ Ἑλένη ἐξ ἐναντίας ᾐσθάνετο πρὸς τοῦτον ἰδιάζουσαν στοργήν. Πῶς τὰ διάφορα ταῦτα πάθη κατώρθωσαν νὰ θολώσωσι τὴν ἄλλως τοσοῦτον διαυγῆ τοῦ Κωνσταντίνου κρίσιν δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἴσως παρεισέφρησεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καταχθόνιόν τι φθόνου αἴσθημα διὰ τὴν κοινὴν εὔνοιαν ἧς ἀπελάμβανεν ὁ Κρίσπος· τοὐλάχιστον εἶναι βέβαιον ὅτι, ἐνῷ κατ' ἀρχὰς ἐπεδαψίλευσε τῷ υἱῷ ἐκείνῳ τὰ ὕπατα ἀξιώματα, μετὰ τὸ περιφανὲς κατὰ τὸν Ἑλλήσποντον τρόπαιον ἔπαυσε τοῦ νὰ νέμῃ αὐτῷ μερίδα τινὰ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Ἴσως θεωρῶν τὸ ἐν Ῥώμῃ ἐπικρατοῦν δυσμενὲς πνεῦμα ἐδυσπίστησε πρὸς τὸν Κρίσπον, ὅστις ἐπευφημεῖτο ὑπὸ τοῦ πλήθους, τοῦ κακολογοῦντος καὶ περιυβρίζοντος τὸν βασιλέα· τοὐλάχιστον βεβαιοῦται πρὸ πάντων ὅτι αἱ τῆς Φαύστης εἰσηγήσεις κατὰ τοῦ προγόνου αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐν Ῥώμῃ διατριβῆς ἐκείνης μάλιστα ἐκορυφώθησαν. Διότι τὸ παρά τινων ῥηθὲν ὅτι ὁ Κρίσπος ἐμισήθη ὑπὸ τοῦ πατρός, ἰδίως ὡς συλλαβὼν ἔρωτα ἄθεσμον πρὸς τὴν μητρυιὰν Φαῦσταν, ὑπολαμβάνεται σήμερον εὐλόγως ὡς μῦθος ὅλως ἀνυπόστατος, πολὺ δὲ πιθανώτερον νομίζεται ὅτι συκοφαντίαι ἕτεραι μᾶλλον πιστευταὶ καὶ ἐξαιρέτως αἱ πρὸ μικροῦ ὑποδειχθεῖσαι ἐξηγρίωσαν τὸν βασιλέα εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ καταπνίξωσιν ἐν αὐτῷ ὅ,τι ἱερώτατον

ἔχει ὁ ἄνθρωπος ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ὁπωσδήποτε ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἀγωνίας εἰς ἣν ὁ Κωνσταντῖνος περιέστη ὡς ἐκ τοῦ στασιαστικοῦ τῆς Ῥώμης πνεύματος καὶ ὡς ἐκ τῶν ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ διενέξεων ὁ Κρίσπος, γενόμενος ἀνάρπαστος, διὰ διαταγῆς τοῦ βασιλέως, καὶ ἀπαχθεὶς εἰς φυλακήν τινα ἐκτὸς τῆς Ῥώμης, ἐκεῖ ἐθανατώθη. Συγχρόνως δὲ σχεδὸν ἀνηγγέλθη ἐξ Ἀνατολῆς ὅτι καὶ ὁ υἱὸς τοῦ Λικινίου καὶ τῆς Κωνσταντίας, ἄρα τοῦ βασιλέως ἀνεψιός, παῖς μόλις δωδεκαέτης, ἐσφάγη ἀποσπασθεὶς τῆς μητρικῆς ἀγκάλης. Αἱ δὲ τραγικαὶ αὗται σκηναὶ κατετάραξαν ἐξαιρέτως τοὺς ἐθνικούς, οἵτινες σῴζοντες ἴσως ἔτι ἐλπίδας τινὰς ἀπό τε τοῦ Κρίσπου καὶ ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τοῦ Λικινίου ἔβλεπον αἴφνης ψευσθείσας ἁπάσας αὐτῶν τὰς προσδοκίας. Ἀλλὰ καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν χριστιανῶν κατεπλάγησαν, βεβαίως βλέποντες τὸν ἄνθρωπον ὃν ὑπελάμβανον ὑπὸ τῆς Θείας Προνοίας χειραγωγούμενον ὡσεὶ ὑπὸ μανίας τινὸς ἤδη καταληφθέντα καὶ σπαράσσοντα ἰδίᾳ χειρὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ. Μόνοι οἱ περὶ τὴν Φαῦσταν ἐθριάμβευον, ὅτε αἴφνης τὰ πράγματα μετέβαλον ὄψιν.

Ἡ Φαῦστα ἐπὶ νομίσματος

Ἡ μήτηρ τοῦ Κωνσταντίνου Ἑλένη ἔδραμεν ἐξ Ἀνατολῆς, ὅπου τότε διέτριβεν, ἵνα ἐκφράσῃ τὴν ἀγανάκτησιν αὐτῆς καὶ τὴν θλῖψιν διὰ τὸν οἰκτρὸν τοῦ φιλτάτου Κρίσπου θάνατον, ὅστις ἐτραυμάτισεν αὐτὴν καὶ ἕνεκα τῆς στοργῆς ἣν ᾐσθάνετο πρὸς τὸν νέον τοῦτον καὶ ἕνεκα τῆς φρίκης ἣν ἐνεποίησεν εἰς αὐτήν, ὡς χριστιανὴν καὶ ὡς μητέρα, τὸ ἀνοσιούργημα τοῦ Κωνσταντίνου. Οἱ ὀδυρμοὶ καὶ οἱ ἔλεγχοι τῆς σεβασμίας ἐκείνης γυναικὸς ἤνοιξαν τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ βασιλέως. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι οἱ πλεῖστοι τῶν χρονογράφων ἀξιοῦσιν ὅτι ἐν τῇ παραφορᾷ τῆς τύψεως τοῦ συνειδότος ἣν ἐνέβαλον εἰς τὴν καρδίαν αὐτοῦ οἱ λόγοι τῆς μητρὸς ἐμίανεν αὖθις τὰς χεῖρας αὐτοῦ θανατώσας τὴν Φαῦσταν, ὡς παραίτιον τῆς πρώτης συμφορᾶς. Ἀλλὰ τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀσπαζόμεθα μᾶλλον τὴν γνώμην τοῦ ἄγγλου ἱστοριογράφου Γίββωνος, ὅστις, στηριζόμενος εἰς ἑτέρας μαρτυρίας, νομίζει ὅλως ἀπίθανον τὸ νέον τοῦτο ἀδίκημα· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον παραδεχόμεθα τὸ συμπέρασμα αὐτοῦ ὅσῳ ἐν γένει δὲν ἀνεδείχθη ἐπιεικὴς πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον. Οὐδὲ βλέπομεν πῶς συμβιβάζεται ὁ παροξυσμὸς ἐκεῖνος τῆς μανίας πρὸς τὴν μετάνοιαν ἣν πάντες ὁμολογοῦσιν ὅτι ᾐσθάνθη ὁ βασιλεὺς ἀκούων τοὺς θρήνους τῆς μητρὸς καὶ ἣν ἐπεδείξατο, ὡς λέγεται, διὰ πολλῶν καὶ ποικίλων τεκμηρίων ἐξαιρέτου πρὸς τὸ θρήσκευμα εὐλαβείας. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐλαυνόμενος ὑπὸ τῶν ἀποτροπαίων περιπετειῶν εἰς ἃς περιέστη ἐν τῇ πόλει τῆς Ῥώμης, διά τε τὴν πρὸς αὐτὸν ἀποστροφὴν τοῦ εἰδωλολάτρου ἐκείνου δήμου καὶ τὰ ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ ἐπελθόντα τραγικὰ γεγονότα, ἀπεφάσισε μετ' οὐ πολὺ ν' ἀναχωρήσῃ ἐκ τῆς ἀρχαίας τοῦ κράτους πρωτευούσης, εἰς ἣν οὐδέποτε πλέον ἐπέστρεψε, καὶ ἀπῆλθε πρὸς ἀνατολάς, ἕτερα καὶ μεγάλα τινὰ διανοούμενος περὶ τῆς μελλούσης τοῦ κόσμου τύχης.

Τότε καὶ ἡ Ἑλένη ἐπορεύθη πρὸς τὴν Παλαιστίνην ἵνα ἐξαγάγῃ μὲν τὴν γῆν ταύτην, ἐν ᾗ ἐγεννήθη καὶ ἀπέθανεν ὁ Σωτήρ, ἐκ τῆς ἀθλίας καταστάσεως εἰς ἣν ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε περιέλθει, ἐπιζητήσῃ δὲ ἐπὶ τοῦ χώρου τούτου, τοῦ ποτισθέντος ὑπὸ τοῦ ἁγίου ἐκείνου αἵματος, τὴν ἐξιλέωσιν τῶν παρὰ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς πραχθέντων ἁμαρτημάτων. Τῷόντι κατὰ τὴν πρώτην καὶ τὴν δευτέραν μ. Χ. ἑκατονταετηρίδα αἱ ἐπανειλημμέναι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχῆς ἐπαναστάσεις εἶχον προκαλέσει δει-

νοτάτας ἀντεκδικήσεις. Ἐπὶ τῶν ἐρειπίων τῆς Ἱερουσαλὴμ ἠγέρθη πόλις νέα φέρουσα τὸ ἐθνικὸν ὄνομα τῆς Αἰλείας Καπιτωλίνης καὶ ἐπὶ τοῦ τόπου ὅπου ὑψοῦτο ἄλλοτε ὁ ναὸς τοῦ Σολομῶντος κατεσκευάσθη πολυτελὲς ἱερὸν τοῦ Καπιτωλίου Διός. Ἰουδαῖοι σχεδὸν πλέον δὲν ὑπῆρχον ἐν αὐτῇ, ὀλίγιστοι δὲ ἦσαν οἱ χριστιανοί, ὥστε ὁ ἐπίσκοπος τῆς πόλεως καὶ χώρας ἐν ᾗ ἐτελέσθησαν τὰ πρῶτα τῆς πίστεως ἡμῶν μυστήρια, ὁ ἐπίσκοπος τοῦ θρόνου ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐκάθισάν ποτε ὁ Ἰάκωβος καὶ πολλοὶ τοῦ Χριστοῦ συγγενεῖς, ἐκπεσὼν παντάπασι τοῦ ἀρχαίου ἀξιώματος, κατήντησε νὰ ὑποτάσσηται εἰς τὸν μητροπολίτην Καισαρείας. Ὅτε ἐν ἔτει 327 ἡ βασίλισσα Ἑλένη ἔφθασεν εἰς Ἱερουσαλήμ, οὐδεὶς ἠδυνήθη νὰ καταδείξῃ αὐτῇ τὸν τάφον τοῦ Σωτῆρος. Μόλις δὲ μετὰ πολλὰς ἐρεύνας ἀνευρέθη ὁ ἱερὸς χῶρος καὶ διὰ συντόνου ἐργασίας ἀπεκαλύφθη αὐτὸ τὸ σεμνὸν τοῦ γεγονότος μαρτύριον, ἤτοι ὁ τίμιος καὶ ζωοποιὸς σταυρός. Ὅθεν, ἀναγγελθέντος τοῦ πράγματος εἰς τὸν Κωνσταντῖνον, διέταξεν οὗτος παραυτίκα νὰ ἐγερθῇ ἐπὶ τοῦ ἁγίου Τάφου ἐκκλησία λαμπροτάτη τῆς Ἀναστάσεως (1)· καὶ ἡ Ἑλένη αὐτὴ ἐφρόντισε, πρὶν ἀναχωρήσῃ ἐκ Παλαιστίνης, νὰ τεθῶσι τὰ θεμέλια τοῦ τε ναοῦ τούτου καὶ ἄλλων πολλῶν κατὰ τὴν χώραν ἱερῶν. Μεθ' ὃ ἀπῆλθεν ἐκ τῆς Ἰουδαίας πρὸς τὸν υἱὸν αὐτῆς, ὅστις ἐπορεύετο βραδέως ὁπωσοῦν πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ συνέντευξις αὐτῶν ἀπέβη κατανυκτική. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις πρὸ καιροῦ εἶχε τιμήσει τὴν μητέρα αὐτοῦ ὡς βασίλισσαν, ἀπένειμεν ἤδη αὐτῇ πλεῖστα ἕτερα εὐλαβείας δείγματα καὶ μετ' ὀλίγον ἀποθανοῦσαν ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔτους 328, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν περίπου 80, ἐκήδευσε μεγαλοπρεπέστατα, μετακομίσας βραδύτερον τὰ ὀστᾶ αὐτῆς εἰς τὴν νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐπήρχετο τότε ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, τοῦτο ἰδίως τὸ μέγα μελετῶν καθ' ἑαυτὸν βούλευμα· νὰ ἐγκαταλίπῃ μὲν τὴν Ρώμην, ἥτις δὲν ἐφαίνετο κατανοήσασα τὴν ἐπελθοῦσαν ἐν τῇ οἰκουμένῃ μεγάλην μεταβολήν, νὰ στήσῃ δὲ διὰ παντὸς τὴν καθέ-

Ἡ Ἑλένη ἐπὶ νομίσματος

(1) Ταῦτα ἀκριβέστερον ἔχουσιν ὡς ἑξῆς. Ἡ ἐν Ἱερουσαλὴμ πρώτη ἱδρυθεῖσα ἐκκλησία συνέκειτο ἐξ Ἰουδαίων πιστευόντων εἰς τὸν Χριστὸν ὡς Μεσσίαν ἀλλὰ φοιτώντων καὶ εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν ναόν. Διὰ τοῦτο δὲ τὰ ὀνόματα τῶν μετὰ τὸν Ἰάκωβον τὸν Ἀδελφόθεον ἐπισκόπων εἰσὶ πάντα ἰουδαϊκά. Ἡ κοινότης αὕτη ἔπαυσεν ὑπάρχουσα τῷ 70 μ. Χ., ὅτε ἐπῆλθεν ἡ καταστροφὴ τῆς ἁγίας πόλεως. Ἄγνωστον ἂν οἱ Ἰουδαῖοι οὗτοι ἐκαλοῦντο χριστιανοὶ καθ' ὃν χρόνον κατελύθη ἡ κοινότης. Διότι, ὡς εἴπομεν, χριστιανικὴ ἐκκλησία φέρουσα τὸ ὄνομα τοῦτο ἱδρύθη τὸ πρῶτον ἐν Ἀντιοχείᾳ (περὶ τὸ 50 μ. Χ.) Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τοῦτο, μετὰ τὴν τῷ 70 μ. Χ. ἐπελθοῦσαν καταστροφὴν τῆς Ἱερουσαλὴμ οἱ ἐν αὐτῇ εἰς Χριστὸν πιστεύοντες Ἰουδαῖοι μετὰ τοῦ ἐπισκόπου αὐτῶν Συμεὼν μετενάστευσαν εἰς τὴν πέραν τοῦ Ἰορδάνου Παλαιστίνην (Περαίαν) καὶ οὐδαμῶς μετασχόντες τῆς ἐν Ἀντιοχείᾳ καὶ ἐν ἄλλαις χώραις, ὅπου ἐξηπλώθη ἡ ἐκκλησία, ἀναπτύξεως τοῦ βίου τῆς ἐκκλησίας, οὐδὲν κοινὸν εἶχον πρὸς τὴν λοιπὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ τὴν εἰς Χριστὸν ὡς Μεσσίαν (ὑπὸ ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν) πίστιν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τῶν κυρίως χριστιανῶν ὡς ἰουδαΐζοντες αἱρετικοὶ ἀποτελοῦντες διαφόρους αἱρέσεις, ὧν ἡ ἀρχαιοτάτη ἦν ἡ τῶν Ἐβιωνιτῶν, (τὸ ὄνομα σημαῖνον πένητα, πτωχόν, ἐδίδετο ἐν ἀρχῇ ἐν Ἱερουσαλὴμ εἰς πάντας τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύοντας Ἰουδαίους), κυριώταται δὲ ἡ τῶν Ἐλισσαίων καὶ τῶν Ναζωρηνῶν, αἵτινες ἐπέδρασαν σὺν τῷ χρόνῳ ἐπὶ τὴν γένεσιν τῆς ἰσλαμικῆς θρησκείας.

Ἀλλὰ κατὰ τὴν ἀνοικοδόμησιν τῆς ἁγίας πόλεως ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ συνέστη νέα κοινότης ἐν Ἱερουσαλὴμ μικρὰ ἐξ ἐθνῶν, ἤτοι ἐκ μὴ Ἰουδαίων, κοινῶς Ἑλλήνων καλουμένων, συγκειμένη, ἧς ὁ ἐπίσκοπος ὑπέκειτο εἰς τὸν τῆς πρωτευούσης τῆς Παλαιστίνης Καισαρείας μέχρι τοῦ 5 αἰῶνος, ὅτε ἡ ἐκκλησία τῆς ἁγίας πόλεως ἐγένετο μία τῶν πρώτων τὴν τάξιν ἐκκλησιῶν·

δραν αὐτοῦ εἰς τὰς ἑλληνικὰς ἐκείνας χώρας ἐν αἷς παρήχθη καὶ τοσοῦτον ηὐδοκίμησε τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καί, ἐκλέξας ἐν τῷ μέσῳ τῶν χωρῶν τούτων τόπον εὔθετον, νὰ ἐγείρῃ ἐπ' αὐτοῦ τὸ νέον μέγα τοῦ ἀνακαινισθέντος κόσμου ἔρεισμα καὶ προπύργιον.

Αὕτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ κρισιμωτάτη ἴσως στιγμὴ τῆς ζωῆς τοῦ Κωνσταντίνου. Πρὸς τὸν χριστιανισμὸν ὁ Κωνσταντῖνος ἠδύνατο νὰ πολιτευθῇ καὶ ἄλλως ἢ ὅπως ἐπολιτεύθη· ἠδύνατο νὰ μὴ προστατεύσῃ ἢ καὶ νὰ καταδιώξῃ αὐτόν· ἠδύνατο ἐνὶ λόγῳ νὰ παρεμβάλῃ εἰσέτι κωλύματά τινα εἰς τὸν ὁριστικὸν αὐτοῦ θρίαμβον· ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη ἦτο ἡ τοῦ νέου θρησκεύματος δύναμις καὶ ἰσχὺς καὶ ἐπίδοσις ὥστε ἀδύνατον εἶχε καταντήσει νὰ μὴ ἐπικρατήσῃ ἐπὶ τέλους. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ἔπραξε πολλὰ μὲν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀλλὰ δὲν ἠμποροῦμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ὀφείλει εἰς αὐτὸν μόνον τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἔλαβεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ· ἐνῷ καθ' ἣν στιγμὴν προέκειτο νὰ ὁρίσῃ τὸν χῶρον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἔμελλε νὰ οἰκοδομηθῇ ἡ νέα τοῦ κράτους πρωτεύουσα (1) τὸ ἐλάχιστον περὶ τὴν ἐκλογὴν τοῦ χώρου τούτου παράπτωμα ἠδύνατο νὰ συνεπαγάγῃ ἀνυπολογίστους συνεπείας ὡς πρὸς τὴν τύχην τοῦ κόσμου καὶ ἰδίως ὡς πρὸς τοῦ ἑλληνισμοῦ τὴν τύχην. Εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν ὀφείλεται ἡ πολιτικὴ τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους κατὰ τὸν μέσον αἰῶνα ἀναβίωσις καὶ ἡ ἐπὶ χίλια περίπου ἔτη διατήρησις τῆς αὐτονομίας αὐτοῦ. Ὀφείλεται ὅμως τοῦτο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὄχι μόνον διότι ἁπλῶς ἐκτίσθη ἐν ταῖς χώραις ταύταις νέα τις πόλις μεγάλη καὶ ἰσχυρὰ ἀλλὰ μάλιστα διότι ἐκτίσθη ἐπὶ χώρου ὅστις, ἕνεκα τῶν ἰδιαζόντων, τῶν ἐξαιρετικῶν,

Ἡ εὕρεσις τοῦ Σταυροῦ (εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

---

(1) Πρῶτος αὐτοκράτωρ ρωμαῖος συλλαβὼν τὸ σχέδιον τῆς μεταφορᾶς τοῦ κέντρου τῆς πρωτευούσης τοῦ ρωμ. κράτους εἰς Ἀνατολὴν καὶ διανοηθεὶς νὰ κτίσῃ νέαν Ρώμην ἐν Τροίᾳ, τῇ θεωρουμένῃ ἱερᾷ μητροπόλει τῆς Ρώμης, ἦν αὐτὸς ὁ Ὀκταβιανὸς Αὔγουστος. Ἀλλὰ δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐκτελέσῃ τὸ σχέδιον, ἀφοῦ καὶ αὐτοὶ οἱ εὐνοούμενοι φίλοι αὐτοῦ, ὡς ὁ Ὁράτιος, ὡς διερμηνεῖς τῆς κοινῆς γνώμης ἀπέτρεψαν αὐτὸν τοῦ σχεδίου ὡς ἀντικειμένου εἰς τὴν ἀπόφασιν τῶν θεῶν τῶν καταστρεψάντων διὰ παντὸς τὴν Τροίαν. (Ἰδὲ Ὁρατ. Ὠδ. βιβλ. III ῳδ. 3) Ἀλλὰ διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, κατ' ἀντίθετον ἔννοιαν ἠθικήν, ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἤθελε νὰ κτίσῃ πόλιν ἐν τόπῳ συνδεομένῳ τοσοῦτο στενῶς μετὰ τῶν ἱερῶν παραδόσεων τῆς εἰδωλολατρικῆς Ρώμης.

τῶν μοναδικῶν αὐτοῦ προτερημάτων, ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς ἐφαίνετο προορισθεὶς ἵνα ἀποτελέση τὴν πρωτεύουσαν τῶν χωρῶν ἐκείνων. Λέγεται ὅτι κατ' ἀρχὰς ὁ βασιλεὺς ἐπέστησε τὸν νοῦν εἰς τὴν παρὰ τὸν Αἷμον Σαρδικήν, τὴν σημερινὴν Σόφιαν ἢ Τριαδίτζαν τῶν Βουλγάρων· καὶ ἄλλοι πάλιν ἀξιοῦσιν ὅτι ἐπί τινα χρόνον διενοήθη νὰ θέση τὸ ἐπώνυμον αὐτοῦ κτίσμα μεταξὺ Ἰλίου καὶ Περγάμου. Ἀλλὰ καὶ ἂν ὑποτεθῇ ὅτι διετέλεσε μέχρι τινὸς ταλαντευόμενος τὸ σημεῖον ὅπερ ἐπὶ τέλους ἐξελέξατο ἀπεδείχθη πολὺ ἐκείνων εὐφυέστερον πρὸς τὰς χρείας καὶ ἐπαγγελίας ἃς ἐκλήθη νὰ ἐκπληρώση. Τοῦτο δ' ἐστὶ τὸ ἴδιον τῆς μεγαλοφυΐας· καθὼς τὸ μέγα τοῦ Ἀλεξάνδρου κτίσμα οὕτω καὶ τὸ μέγα κτίσμα τοῦ Κωνσταντίνου κατίσχυσαν ὅλων τῶν περιπετειῶν ὅλων τῶν αἰώνων καὶ μαρτυροῦσι μέχρι τῆς σήμερον τὴν θαυμαστὴν τῶν δαιμονίων ἐκείνων πνευμάτων ἐπιδεξιότητα περὶ τὴν ἐκτίμησιν τοῦ παρόντος καὶ τοῦ μέλλοντος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὴν ἀπόφασιν τοῦ Κωνσταντίνου συνετέλεσαν πολὺ αἵ τε ἑλληνικαὶ καὶ αἱ περσικαὶ παραδόσεις. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἀναγινώσκειν ὀρθῶς ἐν ταῖς παραδόσεσι τῆς ἱστορίας τεκμήριόν ἐστιν ἀλάνθαστον ἐξαιρέτου νοῦ καὶ δεξιότητος.

Αἱ ἑλληνικαὶ ἢ ἐξελληνισθεῖσαι χῶραι ἐντὸς τῶν ὁποίων προέκειτο νὰ ἐγερθῇ νέα βασιλεύουσα ἀποτελοῦσι δύο εὐρέα καὶ μακρὰ σκέλη ἑνούμενα σχεδὸν πρὸς τὰ ἄνω διὰ δύο ἐπαλλήλων πορθμῶν καὶ ἀποκορυφούμενα εἰς πλατεῖάν τινα λεκάνην. Τὸ δυτικώτερον τῶν σκελῶν ἐκείνων σχηματίζεται ὑπὸ τῆς πρὸς μεσημβρίαν τοῦ κάτω Ἴστρου ἐκτεινομένης χερσονήσου, ἥτις περιλαμβάνει τὴν Θράκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν Ἤπειρον καὶ τὴν κυρίως Ἑλλάδα. Τὸ δ' ἀνατολικώτερον σκέλος σχηματίζεται ὑπὸ τῆς ἀντικρὺ κειμένης ὀγκώδους χερσονήσου τῆς μικρᾶς Ἀσίας, ἥτις πρὸς μεσημβρίαν συνάπτεται μετὰ τῆς Αἰγύπτου διὰ τῆς Συρίας. Οἱ δύο πορθμοὶ δι' ὧν αἱ ἔνθεν καὶ ἔνθεν τῆς ἑλληνικῆς θαλάσσης παρατεινόμεναι ἐκεῖναι χερσόνησοι προτείνουσιν, οὕτως εἰπεῖν, πρὸς ἀλλήλας τὴν δεξιὰν εἶναι νοτιώτερον μὲν ὁ Ἑλλήσποντος, βορειότερον δὲ ὁ Βόσπορος, οἱ ἀμοιβαίως ἑνούμενοι διὰ μικρᾶς τινος λίμνης, τῆς καλουμένης Προποντίδος. Ὁ δὲ Εὔξεινος πόντος ἀποτελεῖ τὴν εὐρεῖαν δεξαμενὴν εἰς ἣν ἀπολήγει ὁλόκληρον τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν, θαλασσῶν καὶ πορθμῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις, ἀποσπασθεὶς ἤδη ἐκ δυσμῶν, ἐπλησίαζεν ἠρέμα πρὸς ἀνατολὰς σταθμεύων ἐκ διαλειμμάτων ἐπὶ πολὺ καθ' ὁδὸν καὶ ἱστάμενος ἀπέναντι τοῦ συμπλέγματος τούτου, ὡσεὶ ἀριστοτέχνης διαλογιζόμενος πῶς ἔχει ν' ἀπαρτίση τὸν ἐν ὀργανισμῷ μεγάλῳ ἀνακαινιζόμενον ἐκεῖνον κόσμον, ἐνόησεν ἀμέσως ποῦ ἔπρεπε νὰ τεθῇ ἡ καρδία τοῦ κόσμου τούτου. Ἡ θέσις αὐτῆς ἦτο βεβαίως οὔτε δεξιᾷ οὔτε ἀριστερᾷ, οὔτε πρὸς τὰ ἄνω οὔτε πρὸς τὰ κάτω, ἀλλ' ἐν αὐτῷ τῷ μέσῳ τῶν δύο πορθμῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἵ τε ἀνατολικώτεραι καὶ αἱ δυτικώτεραι, αἵ τε μεσημβρινώτεραι καὶ αἱ βορειότεραι τῶν προκειμένων χωρῶν. Τούτου δὲ ἅπαξ τεθέντος, ὑπῆρχεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν πορθμῶν ἐκείνων χῶρος ὃν αἱ παραδόσεις καὶ αἱ πεποιθήσεις Ἑλλήνων καὶ Περσῶν ὁμοθυμαδὸν ἀνεκήρυξαν ὡς ἐπιτηδειότατον εἰς τὸ νὰ περιλάβῃ πόλιν μεγάλην καὶ ἀκμαίαν. Ὁ πατὴρ τῆς ἱστορίας διηγούμενος τὴν ἀπὸ τῆς σκυθικῆς ἐκστρατείας ἐπιστροφὴν τοῦ Δαρείου, τοῦ καταλιπόντος τότε ἐν Εὐρώπῃ στρατηγὸν τὸν Μεγάβαζον (1) (Κεφ. Α' βιβλ. Γ' τοῦ πρώτου τόμου), ἐπιφέρει τάδε· «Οὗτος δὲ ὁ Μεγάβαζος, εἴπας τόδε ἔπος, ἐλίπετο ἀθάνατον μνήμην πρὸς Ἑλλησποντίων· γενόμενος γὰρ ἐν Βυζαντίῳ ἐπύθετο ἑπτακαίδεκα ἔτεσι πρότερον Χαλκηδονίους κτίσαντας τὴν χώραν Βυζαντίων·

(1) Ἰδὲ κατωτέρω τὰ περὶ τοῦ Πέρσου Μ ε γ α β ά ζ ο υ.

πυθόμενος δὲ ἔφη Χαλκηδονίους τοῦτον τὸν χρόνον τυγχάνειν ἐόντας τυφλούς· οὐ γὰρ ἂν τοῦ καλλίονος παρεόντος κτίζειν χώρου τὸν αἰσχίονα ἑλέσθαι εἰ μὴ ἦσαν τυφλοί». Καὶ ὁ πρακτικώτατος δὲ Πολύβιος ἀνακηρύττει τὸν τόπον ὅπου ᾤκουν οἱ Βυζάντιοι εὐκαιρότατον κατὰ θάλατταν «καὶ πρὸς ἀσφάλειαν καὶ πρὸς εὐδαιμονίαν πάντων τῶν ἐν τῇ καθ' ἡμᾶς οἰκουμένῃ. Κατὰ μὲν γὰρ θάλατταν οὕτως ἐπίκειται τῷ στόματι τοῦ Πόντου κυρίως ὥστε μήτ' εἰσπλεῦσαι μήτ' ἐκπλεῦσαι δυνατὸν εἶναι τῶν ἐμπόρων τινὰ χωρὶς τῆς ἐκείνων βουλήσεως». Ἂν δὲ κατὰ γῆν ὑπελάμβανε τὸν τόπον ὀλιγώτερον εὐφυῶς ἔχοντα, ἔλεγε τοῦτο διότι τὸ πάλαι ἡ Θρᾴκη κατείχετο ὑπὸ φυλῶν βαρβάρων καὶ ἰσχυρῶν, ἀδιαλείπτως κατὰ τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ ξηρᾶς ἐπιτιθεμένων, ὅπερ ἐπὶ Κωνσταντίνου δὲν ἠδύνατο πλέον νὰ συμβῇ, διότι ἡ Θρᾴκη ἅπασα διετέλει πρὸ καιροῦ ὑποτεταγμένη.

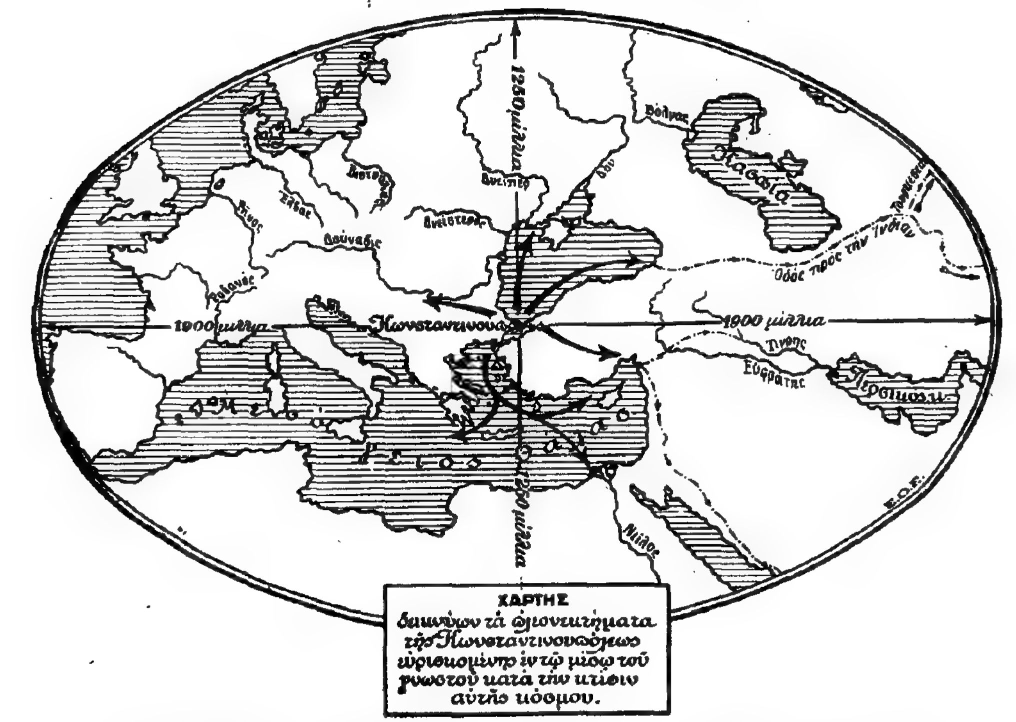
Ἀλλὰ καίτοι εἶχεν εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους χρόνους τὸ μειονέκτημα τοῦτο ἀπὸ τῆς ξηρᾶς ἡ νοτιοδυτικωτάτη αὕτη ἄκρα τοῦ Βοσπόρου, οὐδὲν ἧττον ἡ ἀποικία ἥτις πάλαι ποτὲ ἐκτίσθη ἐπ' αὐτῆς ὑπὸ τῆς μικρᾶς τῶν Μεγαρέων πόλεως (Κεφ.Ε΄ βιβλ.Β΄ τοῦ πρώτου τόμου) ἔλαβε θαυμαστὴν ἐπίδοσιν καὶ ἐξαίρετον ἰδίως πολιτικὴν ἀξίαν. Ναὶ μὲν ἐγκαταλελειμμένη οὖσα εἰς τὰς ἰδίας δυνάμεις δὲν ἴσχυσε νὰ διατηρήσῃ ὁλοσχερῆ τὴν ἀνεξαρτησίαν αὐτῆς ἀλλ' αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ἀλληλοδιαδόχως Πέρσαι, Λακεδαιμόνιοι, Ἀθηναῖοι, Μακεδόνες, Γαλάται τῆς Θρᾴκης καὶ Ρωμαῖοι, πάντες ἑνὶ λόγῳ οἱ ἀξιώσαντες νὰ ἄρξωσι τῶν χωρῶν τούτων, διενοήθησαν ἵνα γίνωσι κύριοι τῆς πόλεως, μαρτυρεῖ ὅτι ἐλογίζετο, ὡς καὶ ἦτο, ἀσφαλέστατον ἐχέγγυον τῆς περὶ τὰς χώρας ταύτας κυριαρχίας. Οὐδ' ἠδυνήθησαν αἱ ποικίλαι ἐκεῖναι ἐξωτερικαὶ περιπέτειαι νὰ ἐλαττώσωσι τὴν ἐσωτερικὴν εὐπορίαν καὶ εὐημερίαν τοῦ Βυζαντίου. Τὰ τελωνιακὰ και ναυτιλιακὰ δικαιώματα τὰ ὁποῖα εἰσέπραττεν ἀπὸ τῶν ἀνερχομένων καὶ κατερχομένων διὰ τοῦ Βοσπόρου πλοίων παρεῖχον εἰς τὴν πόλιν ταύτην ἀκαταπαύστως πόρους δαψιλεῖς. Τὸ ναυτικὸν αὐτῆς ὑπῆρξεν ὀνομαστόν· τὰ τείχη ἦσαν λαμπρῶς ᾠκοδομημένα· ἐπὶ τῆς κρηπῖδος τοῦ λιμένος αὐτῆς ὑψοῦτο τὸ ἄγαλμα τῆς Ἀρτέμιδος φέρον ἐπὶ τῆς κεφαλῆς τὴν ἡμισέληνον, ἥτις εἰκονισμένη οὖσα καὶ ἐπὶ τῶν βυζαντιακῶν νομισμάτων ἐπέπρωτο, μετὰ τοσούτων αἰώνων παρέλευσιν, ν' ἀποτελέσῃ κατὰ παράδοξον σύμπτωσιν τὸ κυριώτατον σύμβολον τῆς ὀθωμανικῆς κυριαρχίας (1). Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ τοῦ Βυζαντίου αὐτονομία διετηρήθη καὶ ἐπὶ Ρωμαίων, μέχρις οὗ κυριευθείσης τῆς πόλεως ὑπὸ Σεπτιμίου Σεβήρου κατὰ τὸν ἐμφύλιον αὐτοῦ πρὸς τὸν Νίγρον ἀγῶνα οὐ μόνον τὸ πολίτευμα αὐτῆς κατελύθη ἀλλὰ καὶ τὰ τείχη κατεστράφησαν καὶ εἰς κώμην καταβληθεῖσα παρεχωρήθη εἰς τοὺς Περιν-

---

(1) Ἡ συνήθως ἐπικρατοῦσα αὕτη γνώμη ἐλέγχεται πλημμελής. Ἡ σημαία ἡ ὀθωμανικὴ μετὰ ἀστέρος καὶ ἡμισελήνου δὲν ἔχει συνάφειαν ἱστορικὴν οὐδεμίαν πρὸς τὸ σύμβολον τοῦ Βυζαντίου, ὅπερ εἶχον καὶ οἱ Ἐφέσιοι, παρ' οἷς τοσοῦτον ἐπεχωρίαζεν ἡ λατρεία τῆς Ἀρτέμιδος. Ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις λαοῖς τῆς μ. Ἀσίας ἡ σελήνη μετὰ τοῦ διπλοῦ αὐτῆς ὀνόματος φρυγικοῦ Μὴν καὶ περσικοῦ Φαρυάκης ἦτο ἡ σφόδρα λατρευομένη ἐν ταῖς χώραις ταύταις θεότης καὶ οἱ περὶ Ἀμαζόνων μῦθοι ἔχουσι πολλὴν τὴν ἀναφορὰν πρὸς τὴν σελήνην ἀλλ' ἡ ἡμισέληνος ἰδίως ὡς σύμβολον ἰσχύος καὶ δυνάμεως εἰκονίζεται ἐν τοῖς νομίσμασι τῶν Σασσανιδῶν περσῶν βασιλέων τοῦ 6ου μ. Χ. αἰῶνος. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἐποιοῦντο χρῆσιν τοῦ συμβόλου τούτου πολὺ πρὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κων|πόλεως, ἐπὶ τοῦ σουλτάνου Οὐρχάν. Αἱ παραδόσεις αἱ συνάπτουσαι τὸ σύμβολον πρὸς τὴν ἱστορίαν τοῦ Μωάμεθ Β΄ τοῦ πορθητοῦ δὲν ἔχουσιν ὑπόστασιν. Οἱ πρῶτοι μωαμεθανοὶ ἡγεμόνες οἱ εἰσαγαγόντες τὴν σημαίαν τῆς ἡμισελήνου εἰς τὸν στρατὸν αὐτῶν ἀναφέρονται ὁ τοῦ Χωρεσμιακοῦ κράτους σάχης Ἀλαεδδὶν Ζεκῆ (περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος), κατ' ἄλλην δὲ παράδοσιν ὁ τούτων προκάτοχος Ἰλ—Ἀσλὰν (1156—1172 μ.Χ.) εἰσήγαγε τὴν τοιαύτην σημαίαν καὶ ὁ εἰδωλολάτρης δὲ Τσιγκισχὰν τοιαύτην εἶχε σημαίαν περὶ τὰ τέλη τοῦ 12ου αἰῶνος.

θίους (1). Ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ αὐτὸς ὁ Σεβῆρος μέχρι τινὸς ἠνώρθωσε τὸ Βυζάντιον, τὸ ὁποῖον, εἰ καὶ δὲν ἀνέκτησε τὴν προτέραν ἀκμήν, δὲν διετέλεσεν ὅμως οὐδὲ ἔκτοτε λόγου ἀνάξιον, ὅπως ἀπεδείχθη εἰς τὸν τελευταῖον μεταξὺ Κωνσταντίνου καὶ Λικινίου πόλεμον.

Τὸ Βυζάντιον δὲν ἦτο ἡ μόνη πόλις ἡ κατὰ τὰς βορείους ταύτας χώρας μέχρι τῶν

Χάρτης δεικνύων τὰ πλεονεκτήματα τῆς Κωνσταντινουπόλεως, εὑρισκομένης ἐν τῷ μέσῳ τοῦ γνωστοῦ κατὰ τὴν κτίσιν αὐτῆς κόσμου

χρόνων ἐκείνων σῴζουσα τὸ ἑλληνικὸν αὐτῆς ὄνομα καὶ τὸν ἑλληνικὸν βίον. Ἅπαντα τοῦ εὐρέος Εὐξείνου πόντου τὰ παράλια κατείχοντο εἰσέτι ὑπὸ κτισμάτων ἑλληνικῶν. Ἐκεῖ ὑφίσταντο καὶ ἤδη Ἡράκλεια Πόντου (σήμερον Ἐρεκλί), κτίσμα Μεγαρέων· Ἄμαστρις (σήμ. Ἀμασσερό)· Κύτωρος (σήμ. Κύδρας)· Σινώπη· Ἀμισός (σήμ. Σαμσούν)· Κοτύωρα· Κερασοῦς ἢ καὶ Φαρνακία· Τραπεζοῦς· Φᾶσις· Διοσκουριάς· Φαναγόρεια· Τάναϊς· Θεοδοσία (σήμ. Κάφφα)· Παντικάπαιον (σήμ. Κέρτς), ἡ καθέδρα τῶν βοσπορίων βασιλέων· Χερσόνησος· Εὐπατορία· Ὀλβία· Τύρας· Ἰστρόπολις· Τόμις· Κάλλατις· Διονυσιόπολις· Μεσημβρία· Ἀγχίαλος· Σαλμυδησσός, ὅλαι πόλεις ἑλληνικαί. Αἱ πλεῖσται τῶν ἀποικιῶν τούτων, εἰ καὶ προσβαλλόμεναι ἐκ διαλειμμάτων ὑπὸ τῶν βαρβάρων, μάλιστα ἀφ' ἧς

(1) Ἡ Πέρινθος μετωνομάσθη νῦν Ἡράκλεια. Ἕνεκα δὲ τῆς πολιτικῆς ἐξαρτήσεως τοῦ Βυζαντίου ἀπὸ Ἡρακλείας καὶ ἐκκλησιαστικῶς ἡ πρώτη π. ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τῆς δευτέρας. Τῆς ἐξαρτήσεως ταύτης ὡς σύμβολον διατηρεῖται μέχρι νῦν ἐν τῇ Μεγάλῃ ἐκκλησίᾳ τὸ ἔθος τοῦ νὰ λαμβάνῃ ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κων]πόλεως καὶ οἰκουμενικὸς πατριάρχης τὴν ῥάβδον τὴν ποιμενικὴν παρὰ τοῦ μητροπολίτου Ἡρακλείας. Ἀρχαιότερον δὲ καὶ τὴν εἰς ἀρχιερέα χειροτονίαν ἐλάμβανε παρὰ τοῦ αὐτοῦ μητροπολίτου ὁ εἰς τὸν θρόνον Κων]πόλεως ὑποψήφιος, ἂν μὴ εἶχεν ἤδη χειροτονηθῆ ἀρχιερεύς.

ἤρξατο ἡ μεγάλη αὐτῶν πρὸς μεσημβρίαν κίνησις, ἔσῳζον ὅμως οὐδὲν ἧττον τήν τε αὐτονομίαν αὐτῶν καὶ τὴν ναυτικὴν πολιτικὴν ἐπίδοσιν. Τινὲς ἐξ αὐτῶν εἶχον μὲν πρὸ καιροῦ περιληφθῆ εἰς τὸ βοσπόριον λεγόμενον κράτος, εἰς ὃ περιεστάλη ἡ πάλαι ποτὲ εὐρυτάτη τοῦ Μιθριδάτου βασιλεία, ἀλλ' οἱ ἡγεμόνες τοῦ κράτους ἐκείνοι τοσοῦτον ἐσέβοντο τὰς εἰς τὴν ὑπερτάτην αὐτῶν κυριαρχίαν ὑπαγομένας ἑλληνίδας πόλεις ὥστε εἰς τὰς πρὸς ταύτας σχέσεις αὐτῶν ἀπεκάλουν ἑαυτοὺς ἁπλῶς *ἄρχοντας*, ἐνῷ πρὸς τοὺς ἄλλους ὑπηκόους καὶ πρὸς τοὺς ξένους ἀνελάμβανον τὸ ὀγκῶδες ἐπώνυμον τοῦ ***βασιλέως τῶν βασιλέων*** (1). Μετὰ δὲ τὴν ἐξασθένησιν τοῦ βοσπορίου κράτος αἱ πόλεις ἐκεῖναι ἔτι πλείονα προσεκτήσαντο ἐπίδοσιν. Ἰδίως ἀξιομνημόνευτοι, ὡς ἐκ τῶν μέχρι τοῦ ε σῳζομένων μνημείων αὐτῶν, ὧν βρίθουσι σήμερον τὰ μουσεῖα τῆς μεσημβρινῆς Ρωσίας, εἶναι αἱ δύο βορειότατα κείμεναι πόλεις, Χερσόνησος καὶ Ὀλβία. Ἡ Χερσόνησος, ἡ νῦν Σεβαστούπολις, ἦτο ἀποικία τῆς ἐν τῷ Πόντῳ Ἡρακλείας, κτίσματος καὶ αὐτῆς τῶν Μεγαρέων. Ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς βίος, ὁ κατὰ τὴν γ' καὶ τὴν δ' μετὰ Χριστὸν ἑκατονταετηρίδα τοσοῦτον ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι μαρανθείς, ἐφαίνετο καταφυγὼν ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὰς ὑπερβορείους ἐκείνας χώρας. Ἐπὶ τῆς παρακειμένης εἰς τὴν Χερσόνησον ἄκρας τοῦ Παρθενίου ὑφίστατο ἔτι ὁ ναὸς τῆς Ἀρτέμιδος, ἐν ᾧ ἐτελοῦντο πᾶσαι αἱ πάτριαι ἱεροτελεστίαι. Τὰ νομίσματα τῆς πόλεως ἔφερον τὴν εἰκόνα τῆς θεοῦ. Δῆμος, βουλή, ἄρχοντες, στρατηγοί, ἀγορανόμοι, γυμνασιάρχαι, ἐξηκολούθουν ἐκκλησιάζοντες, βουλευόμενοι καὶ διοικοῦντες τὴν πόλιν. Οὐδ' ἦτο ψιλὸν ὄνομα ἡ διοίκησις αὐτή, διότι, ἕνεκα τῶν πρὸς τοὺς πέριξ βαρβάρους πολέμων, ἡ πόλις διετέλει ἀείποτε ἀξιόμαχος, μάλιστα δὲ ὀνομαστὴ ἦτο διὰ τὰς πολεμικὰς ἐκείνας μηχανὰς αἵτινες τὸ πάλαι ἀνεπλήρουν τὸ πυροβολικόν. Καὶ σῴζεται ἐπιγραφὴ ἀναγομένη εἰς τὰ τέλη τῆς γ' ἑκατονταετηρίδος καὶ διαιωνίζουσα τὴν εὐγνωμοσύνην τῆς πόλεως πρὸς Δημοκράτην τὸν Ἀριστογένους, ὅστις οὐ μόνον ἀγαθὸς αὐτῆς σύμβουλος ἀνεδείχθη καὶ ῥήτωρ ἐπιφανὴς καὶ δὶς τὸ τοῦ ἄρχοντος ἀξίωμα ἔλαβεν ἀλλὰ καὶ ἰδίᾳ δαπάνῃ ἐπανειλημμένως ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος ἐπορεύθη πρὸς τοὺς τότε τῶν Ρωμαίων βασιλεῖς. Ἡ δὲ Ὀλβία, οὐ μακρὰν τοῦ σημερινοῦ Ὀτσάκοφ, ἦτο κτίσμα Μιλησίων καὶ ἔσῳζε περί τε τὸ πολίτευμα καὶ τὴν γλῶσσαν καὶ τὰ ἤθη ἴχνη προφανῆ τῆς ἰωνικῆς αὐτῆς καταγωγῆς, ἅμα μὲν γενναίως ἀγωνισθεῖσα ἀείποτε πρὸς τοὺς ἐγχωρίους ἅμα δὲ πολλοὺς ἀναδείξασα καὶ ἐγκρίτους συγγραφεῖς. Ἰδίως δ' ἐτιμᾶτο ἐνταῦθα ὁ ὕπατος τῶν ἡρώων τοῦ ἑλληνισμοῦ, ὁ Ἀχιλλεύς, ὅστις καλεῖται ἐν ταῖς ἐπιγραφαῖς ***Ποντάρχης*** καὶ εἰς τιμὴν τοῦ ὁποίου ἐν Ὀλβίᾳ τε καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσιν ὑπῆρχον ᾠκοδομημένοι ναοὶ καὶ θυσίαι ἐτελοῦντο καὶ ἀγῶνες ποικίλοι καὶ λαμπροὶ ἐπανηγυρίζοντο. Ὥστε καθ' ὅλην τοῦ Εὐξείνου πόντου τὴν περιφέρειαν ὑφίσταντο εἰσέτι πόλεις ἑλληνίδες ἀκμαῖαι καί τινες μάλιστα πολὺ ἀκμαιότεραι τοῦ Βυζαντίου. Ἀλλ' οὐδεμία ἐξ αὐτῶν ἔκειτο ὅσον τοῦτο εὐφυῶς πρὸς τὴν ὅλην τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κυριαρχίαν· οὐδεμία ἐκράτει ὡς αὐτὸ τὰς κλεῖς τῶν πυλῶν δι' ὧν συνήπτοντο αἵ τε δύο μεγάλαι ἑλληνικαὶ χερσόνησοι, ἡ ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἡ ἐν Ἀσίᾳ, καὶ αἱ δύο μεγάλαι ἑλληνικαὶ θάλασσαι, ὁ Εὔξεινος πόντος καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαγος.

Ἐπὶ τοῦ πολυειδῶς λοιπὸν ἐπιτηδείου τούτου χώρου ἀπεφάσισεν ὁ Κωνσταντῖνος νὰ ἐγείρῃ τὴν νέαν πρωτεύουσαν· καὶ ἐξετέλεσε τὴν ἀπόφασιν διὰ τῆς συνήθους αὐτῷ

---

(1) Βασιλεῖς βασιλέων ἐκάλουν ἑαυτοὺς οἱ ἡγεμόνες τῶν Πάρθων καὶ τῶν Ἀρμενίων, ἔτι δὲ καὶ οἱ Σασσανίδαι καὶ οἱ νῦν ἔτι μωαμεθανοὶ ἡγεμόνες τῆς Περσίας καλοῦνται σεχὶν σάχ=βασιλεῖς βασιλέων.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΜΕΓΑΣ ΧΑΡΑΣΣΩΝ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΠΡΩΤΕΥΟΥΣΗΣ

(Ἔργον Ἰ. Βάλλαν)

(Β'β' 130)

δραστηριότητος, διότι βεβαιοῦσιν ὅτι διέπραξε τὸ ἔργον ἐντὸς μηνῶν ἐννέα. Ὁ περίβολος τοῦ ἀρχαίου Βυζαντίου ἐξετάθη ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἡ νέα πόλις περιέλαβε πεντεκαίδεκα στάδια πλειότερα. Ἐντεῦθεν τὰ νέα τείχη κατέλαβον τὸ πλεῖστον τοῦ ἰσθμοῦ τοῦ σχηματιζομένου ὑπὸ τῆς Προποντίδος καὶ ὑπὸ τοῦ Κερατίου κόλπου. Ἡ κατασκευὴ τοῦ παραλίου τείχους ἀπέβη ἰδίως δυσχερής· ἐκεῖ ἐδέησε νὰ κατακυλισθῶσι πρὸς τὴν θάλασσαν πέτραι παμμέγισται ἵνα διακωλύσωσι τὴν φορὰν τῶν κυμάτων· ἐκεῖ κατεσκευάσθησαν καὶ δύο λιμένες παρὰ τῇ Προποντίδι, ἥτις πρότερον οὐδένα εἶχε τοσοῦτον, ὁ λιμὴν τῶν Σοφιῶν καὶ ὁ λιμὴν τοῦ Ἐλευθερίου. Τούτων δὲ γενομένων περὶ τὴν πόλιν, ἐπληροῦτο συγχρόνως καὶ τὸ ἐσωτερικὸν αὐτῆς διὰ πολυαρίθμων δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν οἰκοδομῶν, ἐξ ὧν μνημονευτέον πρὸ πάντων τρεῖς ἀχανεῖς πλατείας, κεκοσμημένας μὲν διὰ στοῶν περιεζωσμένας δὲ διὰ γιγαντιαίων κτιρίων· καὶ προσέτι τὸν πολυθρύλητον Ἱππόδρομον, τὸν ὁποῖον ὑπάρχοντα προεσχεδιασμένον κατὰ τὴν μεσημβρινὴν τῆς πόλεως πλευρὰν ὁ Κωνσταντῖνος, κατὰ τὸν Ζώσιμον, «εἰς ἅπαν ἐξήσκησε κάλλος». Πλησίον δὲ τοῦ Ἱπποδρόμου τούτου ἤγειρε κατοικίαν ἀξίαν ἑαυτοῦ, τὸ λεγόμενον Παλάτιον, τὸ ὁποῖον, περιλαμβάνον αἰθούσας πλείστας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλὰς βιβλιοθήκας, τοσαύτην εἶχε τὴν ἔκτασιν ὥστε, ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ἔφθανε μέχρι τοῦ παραλίου τείχους ἀφ' ἑτέρου προήγετο μέχρι τοῦ κέντρου τῆς πόλεως.Πὴν δὲ τούτων καὶ πλείστων ἄλλων ἐτίμησε διὰ πολυαρίθμων εὐκτηρίων οἴκων τὸ νέον θρήσκευμα, πρὸς ἐξασφάλισιν καὶ θρίαμβον τοῦ ὁποίου ἀπεφάσισε κυρίως ν' ἀνεγείρῃ τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν. Καί, ἵνα προικίσῃ τὰς ἐκκλησίας ταύτας διὰ τῶν πρὸς τέλεσιν τῆς λατρείας ἀναγκαίων ἱερῶν βιβλίων, ἔγραψε πρὸς τὸν φίλον αὐτοῦ ἐπίσκοπον Καισαρείας Εὐσέβιον ἐπιστολήν, ἧς παραθέτομεν ἐνταῦθα τὸ κείμενον καθὸ χαρακτηρίζον μὲν τὰς μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀνδρῶν σχέσεις διεξηγοῦν δὲ σύναμα τὸν τρόπον καθ' ὃν παρεσκευάζοντο τότε αἱ ἱεραὶ αὗται βίβλοι. Ἡ ἐπιστολὴ ἔχει ὡς ἑξῆς·

«Νικητὴς Κωνσταντῖνος, μέγιστος, σεβαστός, Εὐσεβίῳ

»Κατὰ τὴν ἐπώνυμον ἡμῖν πόλιν, τῆς τοῦ σωτῆρος Θεοῦ συναιρομένης προνοίας, μέγιστον πλῆθος ἀνθρώπων τῇ ἁγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ ἀνατέθεικεν ἑαυτό, ὡς πάντων ἐκεῖσε πολλὴν λαμβανόντων αὔξησιν, σφόδρα ἄξιον καταφαίνεσθαι καὶ ἐκκλησίας ἐν αὐτῇ κατασκευασθῆναι πλείους. Τοιγάρτοι δέδεξο προθυμότατα τὸ δόξαν τῇ ἡμετέρᾳ προαιρέσει. Πρέπον γὰρ κατεφάνη τὸ δηλῶσαι τῇ σῇ συνέσει, ὅπως ἂν πεντήκοντα σωμάτια ἐν διφθέραις ἐγκατασκεύοις, εὐανάγνωστά τε καὶ πρὸς τὴν χρῆσιν εὐμετακόμιστα, ὑπὸ τεχνιτῶν καλλιγράφων καὶ ἀκριβῶς τὴν τέχνην ἐπισταμένων γραφῆναι κελεύσεις, τῶν θείων δῆλα δὴ γραφῶν, ὧν μάλιστα τήν τ' ἐπισκευὴν καὶ τὴν χρῆσιν τῷ τῆς ἐκκλησίας λόγῳ ἀναγκαίαν εἶναι γινώσκεις. Ἀπεστάλη δὲ γράμματα παρὰ τῆς ἡμετέρας ἡμερότητος πρὸς τὸν τῆς διοικήσεως καθολικόν (1), ὅπως ἅπαντα τὰ πρὸς ἐπισκευὴν αὐτῶν ἐπιτήδεια παρασχεῖν φροντίσειεν· ἵνα γὰρ ὡς τάχιστα τὰ γραφέντα σωμάτια κατασκευασθείῃ τῆς σῆς ἐπιμελείας ἔργον τοῦτο γενήσεται. Καὶ γὰρ δύο δημοσίων ὀχημάτων ἐξουσίαν εἰς διακομιδὴν ἐκ τῆς αὐθεντίας τοῦ γράμματος ἡμῶν τούτου λαβεῖν σε προσήκει. Οὕτω γὰρ ἂν μάλιστα τὰ καλῶς γραφέντα καὶ μέχρι τῶν ἡμετέρων ὄψεων ῥᾷστα διακομισθήσεται, ἑνὸς δῆλα δὴ τοῦτο πληροῦντος τῶν ἐκ τῆς σῆς ἐκκλησίας διακόνων· ὅς, ἐπειδὰν ἀφίκηται πρὸς ἡμᾶς, τῆς ἡμετέρας πειραθήσεται φιλανθρωπίας. Ὁ Θεός σε διαφυλάξοι, ἀδελφὲ ἀγαπητέ».

Ἐν γένει δὲ τὰ σύμβολα τῆς νέας πίστεως διεκόσμουν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν νέαν πόλιν. Ἐπὶ τῆς μεγάλης πλατείας, τοῦ καλουμένου Φόρου, ὑψώθησαν δύο στή-

(1) Καθολικὸς δηλονότι ἐνταῦθα ὁ γενικὸς οἰκονομικὸς ἔφορος τῆς διοικήσεως.

λαι Ἑλένης καὶ Κωνσταντίνου καὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν σταυρὸς φέρων τὴν ἐπιγραφὴν «Εἷς ἅγιος, εἷς κύριος Ἰησοῦς Χριστός, εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρός. Ἀμήν». Ἀλλαχοῦ ἐξήστραπτε χρυσότευκτον τὸ λάβαρον. Ἐν τῇ μεγίστῃ τῶν ἀνακτόρων αἰθούσῃ ὑπῆρχεν ἐπὶ τῆς ὀροφῆς κατεσκευασμένος καὶ διὰ πολλοῦ μὲν χρυσοῦ διὰ πολλῶν δὲ τιμίων λίθων κεκοσμημένος ὁ σταυρός. Ἐπὶ τῶν δημοσίων κρηνῶν εἰκόνες ἐξ ὀρειχάλκου ἐπιχρύσου παρίστανον ποὺ μὲν τὰ τοῦ καλοῦ ποιμένος σύμβολα ποὺ δὲ τὸν Δανιὴλ σὺν αὐτοῖς λέουσι πεπλασμένον. Καὶ πάλιν ἐν τοῖς βασιλείοις, ἐπὶ τῶν πυλῶν, εἰκονίζετο ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος προσευχόμενος.

Ὁ κίων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐν Κωνσταντινουπόλει

Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἔπαυε μὲν οὕτω παρέχων δείγματα ποικίλα τῆς πρὸς τὸν χριστιανισμὸν εὐλαβείας αὐτοῦ δὲν ἠμέλησε δὲ νὰ κοσμήσῃ τὸ νέον αὐτοῦ καθίδρυμα καὶ διὰ πολλῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ ἀρχαίου δόγματος καὶ τῆς ἀρχαίας τέχνης, μετακομίσας αὐτόθι διάφορα μνημεῖα ἐξ Ἀσίας, ἐξ Αἰγύπτου, ἐξ Ἑλλάδος καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς Ρώμης. Τὸ κάλλος τῶν λειψάνων τούτων τῆς ἑλληνικῆς εὐφυΐας ἦτο τοσοῦτον ὥστε συνεκίνησε καὶ αὐτοῦ τοῦ ψυχροῦ χρονογράφου Κεδρηνοῦ τὴν καρδίαν, διότι ὁμιλῶν που περὶ τῶν εἰκόνων ἐκείνων ἰδίως ἀνακράζει ὅτι δὲν ἔλειπεν ἀπὸ αὐτὰς εἰμὴ μόνον ἡ ψυχὴ τῶν ἀνθρώπων οὓς εἰκόνιζον· «μόνον τὸ μὴ παρεῖναι αὐταῖς ψυχὰς τῶν εἰς οὓς ἐγένοντο». Πολλοὶ τῶν ἀρχαίων καὶ τῶν νεωτέρων κατηγόρησαν τὸν Κωνσταντῖνον ὡς γυμνώσαντα δῆθεν ὅλας τὰς λοιπὰς τοῦ κράτους πόλεις ἵνα τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ καταστήσῃ μεγαλοπρεπεστέραν καὶ ὡς ὠφεληθέντα ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης ἵνα καταφέρῃ πληγὴν καιρίαν εἰς τὰ ἱερὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καταγώγια. Ἄλλοι ὅμως νομίζουσι τὴν κατηγορίαν ταύτην ἄδικον· καὶ τὸ καθ' ἡμᾶς ὑπολαμβάνομεν ὀρθοτέραν τὴν τελευταίαν ταύτην γνώμην. Ἐὰν ἐξετάσωμεν λ. χ. ἀκριβῶς ὁπόσα τῶν μνημείων τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος μετηνέχθησαν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, θέλομεν εὕρει ὅτι ὑπῆρξαν ὀλίγιστα. Εἶναι βέβαιον ὅτι ἐστήθησαν τότε εἰς τὸν Ἱππόδρομον οἱ ἐν Δελφοῖς τρίποδες καὶ ἰδίως ὁ χρυσοῦς τρίπους ὁ ἐπὶ τρικεφάλου ὄφεως χαλκοῦ ἱστάμενος, ὃν οἱ Ἕλληνες ἀνέθηκαν τῷ Ἀπόλλωνι μετὰ τὴν ἐν Πλαταιαῖς μάχην καὶ ὅστις

εἰ καὶ κεκολοβωμένος, σῴζεται ἄχρι τοῦδε ἐπὶ τῆς πλατείας ἐκείνης τῆς μεγάλης πόλεως (Κεφ. Β΄ βιβλ. Γ΄ τοῦ πρώτου τόμου)· ὡσαύτως δὲ ἀπήχθησαν τότε εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ ἐντὸς τοῦ παλατίου εἰσήχθησαν αἱ Ἑλικωνίδες Μοῦσαι, ὅ ἐστιν αἱ μοῦσαι ὅσαι ἵσταντο ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ Ἑλικῶνος. Ἀλλ' οὐδὲν ἧττον βέβαιον εἶναι ὅτι οὔτε ἐξ Ἀθηνῶν οὔτε ἐξ Ὀλυμπίας οὔτε ἐξ ἄλλης τινὸς τῶν πόλεων ὅσαι ἔβριθον ἔτι πολυτελῶν καὶ ἀμιμήτων ἔργων τέχνης οὐδέν τι ἀναφέρεται εἰς τὴν νέαν μετακομισθὲν πόλιν. Ἐξ ἐναντίας ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι τὰ κάλλιστα ἰδίως τῶν ἀριστοτεχνημάτων τοῦ Φειδίου, ἡ Ἀθηνᾶ τῆς Ἀκροπόλεως καὶ ὁ Ζεὺς ἐν Ὀλυμπίᾳ, δὲν μετεκινήθησαν ἐξ Ἑλλάδος. Καὶ ὅμως, ἐὰν ἡ πρόθεσις τοῦ Κωνσταντίνου ἦτο νὰ γυμνώσῃ ὅλας τὰς λοιπὰς πόλεις ἵνα κοσμήσῃ τὴν ἰδίαν καὶ ἐπὶ τῇ προφάσει ταύτῃ νὰ ἐπιταχύνῃ τὴν πτῶσιν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν, ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις ἤθελε παράσχει αὐτῷ πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον λείαν πλουσιωτάτην· ἀλλὰ γνωρίζομεν μάλιστα θετικώτατα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐσέβετο τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην τοῦ ἑλληνισμοῦ μητρόπολιν· «βασιλεὺς γὰρ ὢν καὶ κύριος πάντων στρατηγὸς ἐκείνων (Ἀθηναίων) ἠξίου καλεῖσθαι, καὶ τοιαύτης εἰκόνος τυγχάνων μετ' ἐπιγράμματος ἐγάννυτο πλέον ἢ τῶν μεγίστων τιμῶν ἀξιωθείς». Τῶν δὲ ἀρχαίων μνημείων τῆς Ἑλλάδος δὲν παρέλαβεν εἰμὴ τὰ μᾶλλον ἐγκαταλελειμμένα· διότι ἤδη ἐπὶ Πλουτάρχου ὀλίγιστοι προσήρχοντο εἰς τὸ ἐν Δελφοῖς ἱερὸν καὶ ἔτι ὀλιγώτεροι πιθανώτατα πρὸς τὰς Ἑλικωνίδας μούσας. Τὸ καθ' ἡμᾶς μάλιστα τολμῶμεν νὰ εἴπωμεν ὅτι εὐχῆς ἔργον ἤθελεν εἶναι ἂν ὁ Κωνσταντῖνος ἀπεταμίευεν εἰς τὴν νέαν πρωτεύουσαν τὰ κάλλιστα καὶ πολυτιμότατα τῶν ἑλληνικῶν ἀριστοτεχνημάτων, τὰ ὁποῖα οὕτως ἤθελον διασωθῇ μέχρι τινός, ἐνῷ παραμείναντα ἐν ταῖς ἐπαρχίαις ἐγένοντο μετ' οὐ πολὺ βορὰ τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν καὶ τοῦ κακῶς νοουμένου ζήλου τῶν ὀπαδῶν τοῦ νέου θρησκεύματος. Τῶν δὲ ἐν Κωνσταντινουπόλει μετενεχθέντων τὰ πλεῖστα ἵσταντο αὐτόθι ἀκέραια μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς τρισκαιδεκάτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε κατεστράφησαν οὐχὶ ὑπὸ τῆς δεισιδαιμονίας τῶν αὐτόθι βασιλέων ἀλλ' ὑπὸ τῆς πλεονεξίας καὶ τῆς βαρβαρότητος τῶν δυτικῶν τῆς πόλεως κατακτητῶν.

Ὁπωσδήποτε τοιουτοτρόπως ἐκτίσθη ἡ νέα πόλις· καὶ τῇ 11 Μαΐου τοῦ 330 σωτηρίου ἔτους, εἰκοστοῦ πέμπτου δὲ τῆς τοῦ Κωνσταντίνου βασιλείας, ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια αὐτῆς, ἀφιερωθείσης εἰς τὴν ἰδιάζουσαν προστασίαν τῆς Παναγίας Θεοτόκου. Πλὴν τῶν θρησκευτικῶν τελετῶν ἐγένοντο καὶ ἄλλαι πολλαὶ πανηγύρεις καὶ σίτου διανομαὶ καὶ ἀγῶνες μεγάλοι ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ. Ἑνὸς δὲ τῶν ἀγώνων τούτων τελουμένων, συνοδία στρατιωτῶν, περιβεβλημένων χλαμύδας μακρὰς καὶ κρατούντων λευκοὺς κηρούς, ἀπῆλθεν εἰς ἀναζήτησιν τῆς εἰκόνος τοῦ Κωνσταντίνου καὶ εἰσήγαγεν αὐτὴν εἰς τὸν Ἱππόδρομον. Ὁ λαὸς γονυπετὴς προσεκύνησε τὴν εἰκόνα, ἥτις ἐστήθη ἔπειτα ἐπὶ τῆς ἐν τῷ Φόρῳ τῆς πορφυρᾶς στήλης (1) «τοῦ ἱερέως μετὰ τῆς λιτῆς παρεστηκότος καὶ μετὰ κραυγῆς τὸ Κύριε ἐλέησον βοῶντος ἑκατοντάκις». Ἡ πανήγυρις διήρκεσεν ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ ἐτελεῖτο εἰς τὸ μετέπειτα ἐπὶ αἰῶνας πολλούς, εἰ καὶ ὀλιγώτερον μεγαλοπρεπῶς, ὡς ἡμέρα γενέθλιος τῆς πόλεως. Ἐπωνομάσθη δὲ αὕτη

(1) Ἡ ἐκ πορφυρίτου μονολίθου στήλη ἡ ἔχουσα ὕψος ἑκατὸν ποδῶν (ὁ μέγιστος τῶν γνωστῶν πορφυριτῶν) μετακομισθεὶς ἀπὸ Αἰγύπτου εἰς Ῥώμην καὶ ἐντεῦθεν εἰς Κων]πολιν ἵσταται ἐπὶ βάσεως ἐκ λευκῶν μαρμάρων ὕψους εἴκοσι ποδῶν. Ἐπὶ τῆς κορυφῆς αὐτῆς ἔφερε χαλκοῦν ἄγαλμα κολοσσιαῖον τοῦ Ἀπόλλωνος κομισθὲν ἀπ' Ἀθηνῶν ἢ ἀπὸ τοῦ Ἰλίου. Ἡ κεφαλὴ τοῦ ἀγάλματος ἀντικατεστάθη νῦν διὰ τῆς χαλκῆς εἰκόνος τῆς κεφαλῆς τοῦ αὐτοκράτορος.

Κωνσταντινούπολις (1) καὶ σύναμα Νέα Ρώμη· διότι ὁ σκοπὸς τοῦ βασιλέως ἦτο νὰ ἀντικαταστήσῃ δι' αὐτῆς ὅσον ἐνδέχεται τὴν ἀρχαίαν πρωτεύουσαν, τῆς ὁποίας αἱ θρησκευτικαὶ ἕξεις καὶ ἀναμνήσεις δὲν συνεβιβάζοντο πρὸς τὸ νέον δόγμα οὗ εἶχεν ἀναλάβει τὴν προστασίαν. Τὰ πράγματα ὅμως ἔμελλον νὰ διαψεύσωσι τὰς προσδοκίας ταύτας. Ἡ ἀρχὴ οὐ μόνον μετετοπίσθη, οὐ μόνον νέον ἐπρέσβευσε θρήσκευμα, ἀλλὰ πλὴν τούτων προσήγγισε μὲν πρὸς τὴν μητρόπολιν τῆς μοναρχίας Ἀσίαν ἤδρευσε δὲ ἐν μέσῳ χωρῶν ἐν αἷς ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα. Τούτων πάντων ἕνεκεν ἡ ρωμαϊκὴ μοναρχία προσέλαβε νέον τινὰ χαρακτῆρα, περὶ οὗ ἐπιφέρομεν ἐνταῦθα ὀλίγα τινὰ ὅσα ἀρκοῦσιν ἵνα παρασκευάσωσι τὸν ἀναγνώστην εἰς τὸ νὰ κατανοήσῃ βραδύτερον τὸ ἐντεῦθεν διαμορφωθὲν πολίτευμα τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς δημοκρατίας τὸ πολίτευμα καὶ αἱ δι' αὐτοῦ παρεχόμεναι εἰς τοὺς πολίτας ἐγγυήσεις δὲν ἴσχυον κυρίως εἰμὴ ἐν τῇ Ρώμῃ αὐτῇ· εἰς δὲ τὰς ἐπαρχίας οἱ ὕπατοι, οἱ ἀνθύπατοι καὶ οἱ στρατηγοὶ ἀσκοῦντες ἅπασαν τὴν πολιτικήν, στρατιωτικήν, οἰκονομικὴν καὶ δικαστικὴν ἐξουσίαν ἦσαν ἄρχοντες ἀπόλυτοι. Καταλυθείσης ἔπειτα τῆς δημοκρατίας, ὁ Αὔγουστος καὶ οἱ διάδοχοι αὐτοῦ δὲν εἶχον καταργήσει τὰ διάφορα ἀξιώματα τοῦ ἀρχαίου τῆς Ρώμης πολιτεύματος, ἀλλ' ἐφρόντισαν μόνον νὰ ἀναλάβωσιν αὐτοὶ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως τὴν ἐνάσκησιν ὅλων τῶν ἀξιωμάτων ἐκείνων· διὰ δὲ τὴν τοιαύτην εἰς χεῖρας ἀνδρὸς ἑνὸς συμπύκνωσιν τῶν ἀρχῶν αἵτινες πρότερον ἐπετηροῦντο ἀμοιβαίως καὶ ἐξηλέγχοντο τὸ κράτος τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ἤτοι τοῦ βασιλέως, ἀπέβη καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ρώμῃ ἀπεριόριστον. Καὶ ἐπειδὴ οὐδὲ ἠθικός τις χαλινὸς οὐδεὶς περιέστελλε τοὺς αὐτοκράτορας κατήντησεν ἀξίωμα τοῦ δημοσίου δικαίου ὅτι «ὁ βασιλεὺς τοῖς νόμοις οὐχ ὑπόκειται» καὶ ὅτι «ὅπερ ἀρέσει τῷ βασιλεῖ νόμος ἐστίν». Εἴδομεν δὲ τῷόντι αὐτοκράτορα θελήσαντα νὰ ἀναγορεύσῃ ὕπατον τὸν ἵππον αὐτοῦ, καὶ ἄλλον περιβαλόντα διὰ τῶν τύπων ἐπισήμου γάμου τὴν παρὰ φύσιν ἀσέλγειαν (2).

Ἐνῷ ὅμως ἡ αὐτοκρατορικὴ ἐξουσία ἦτο τοσοῦτον ἀχαλίνωτος, συχνάκις ἀνετρέπετο διὰ στρατιωτικῶν στάσεων. Τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην προεκάλουν ποικίλα αἴτια· αὐτὴ πρῶτον ἡ ἄμετρος ἐκείνη τῆς βασιλείας ἐξουσία, τῆς ὁποίας ἡ ἀλλόκοτος ἐνίοτε κατάχρησις δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ φέρῃ εἰς ἀπελπισίαν τοὺς ἀνθρώπους, ὅσῳ καὶ ἂν ἦσαν πρὸς τὴν δουλείαν παρεσκευασμένοι· καὶ πλὴν τούτου ἡ ἀχανὴς τοῦ κράτους ἔκτασις, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας οἱ στρατηγοὶ ἐπαρχιῶν πορρωτάτω τοῦ κέντρου τῆς κυβερνήσεως κειμένων δὲν ἐδίσταζον συχνότατα νὰ ὀρέγωσι χεῖρα ἐπὶ τὴν βασιλικὴν πορφύραν. Τελευταῖον αἱ σῳζόμεναι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον παραδόσεις τῶν πάλαι χρόνων, τὰ ὀνόματα, οἱ τύποι, αἱ οἰκογένειαι, ὑπέθαλπον ὡσαύτως μέχρι τινὸς τοὐλάχιστον τὸ πνεῦμα τῆς ἀντιστάσεως. Αἱ δ' ἀφορμαὶ τῶν συνεχῶν μεταβολῶν, ἂν δὲν ἐξέλιπον, ἐμετριάσθησαν ὅμως πολὺ διὰ τῆς ἱδρύσεως τῆς νέας βασιλευούσης. Ἡ χριστιανικὴ πίστις, ἤδη

---

(1) Τὸ ὄνομα Κωνσταντινούπολις κατὰ μικρὸν ἐπεκράτησεν ἐν τῇ ἐπισήμῳ χρήσει, ἀλλὰ τὸ Νέα Ρώμη δὲν ἦτο, φαίνεται, τὸ ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίνου αὐτοῦ δοθὲν ὄνομα. Ὁ Κωνσταντῖνος ἐκάλεσε τὴν πόλιν «Ἀνθοῦσαν (Florens)» ὡς ὄνομα τῆς τύχης τῆς πόλεως. Τὸ «νέα Ρώμη» παρέμεινε μόνον ἐν τῷ τίτλῳ τοῦ ἀρχιεπισκόπου τῆς πόλεως (ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως, νέας Ρώμης), ἐν τῇ γλώσσῃ δὲ τοῦ λαοῦ ἐπεκράτησε κατὰ μικρὸν τὸ ὄνομα «Πόλις», ἐξ οὗ προῆλθε τὸ τοῖς Ἄραψιν ἤδη γνωστὸν Σταμπούλ. Παρὰ τοῖς Ἄραψιν ὅμως χρονογράφοις τὸ ἐπισήμως ἀναγραφόμενον ὄνομα τῆς πόλεως, ἰδίως ἐπὶ τῶν νομισμάτων, εἶναι τὸ Κωνσταντινιέ =Κωνσταντινιάς.

(2) Τὸν Ἡλιογάβαλον δηλονότι καὶ τὸν Νέρωνα.

θριαμβεύσασα, ἔθετο φραγμόν τινα, πρότερον ἄγνωστον εἰς τὴν ἄλλοτε ὅλως κτηνώδη πολλάκις ἀκολασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος. Ἡ μετ' οὐ πολὺ ἀναγκαίως ἐπελθοῦσα ὁριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους· εἰς δύο κατέστησεν εὐχερεστέραν τὴν ἐπιτήρησιν καὶ τὴν περιστολὴν τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας στρατηγῶν.

Ἐπὶ πᾶσι δὲ μετεφέρθησαν μὲν καὶ εἰς Κωνσταντινούπολιν τύποι τινὲς τοῦ ἀρχαίου πολιτεύματος, σύγκλητος, ὕπατοι, πραίτωρες, κοιαίστωρ, δήμαρχοι· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ 5, ἐν αὐτῇ τῇ 6 ἑκατονταετηρίδι, οἱ αὐτοκράτορες ὁμιλοῦντες πρὸς τὸν ὄχλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνωμολόγουν ἔτι τὴν μεγαλειότητα τοῦ ὑποτιθεμένου ἐκείνου δήμου τῶν Ρωμαίων (2). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα μεταφυτευθέντα εἰς χώραν ἐντελῶς ἀλλοτρίαν τῶν παραδόσεων, αἵτινες ἐν Ρώμῃ περιεποίουν πάντοτε εἰς αὐτὰ σημασίαν τινά, κατήντησαν ἐν Κωνσταντινουπόλει ψιλοὶ ἦχοι, μηδεμίαν ἔχοντες ἔννοιαν. Ναὶ μὲν ἡ σύγκλητος καὶ πρότερον εἶχεν ἀποβῆ ἁπλοῦν συμβουλευτικὸν σῶμα· ὁ βασιλεὺς καὶ πρότερον εἶχεν ἅπασαν τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν, διώριζε καὶ ἔπαυε κατὰ τὸ δοκοῦν ἅπαντας τοὺς δημοσίους ἄρχοντας, ἀπεφάσιζεν αὐτογνωμόνως περὶ πολέμου, περὶ εἰρήνης, περὶ πάσης κυβερνητικῆς πράξεως. Ἡ βασιλικὴ ἐξουσία ὡς ἐκ τῆς μεταθέσεως αὐτῆς εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν δὲν ηὔξησε, διότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ αὐξήσῃ· ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς μεταθέσεως ταύτης καὶ τῶν προϋποδειχθέντων αὐτῆς ἀποτελεσμάτων ἔπαυσαν αἱ πρότερον τοσοῦτο συνήθεις σπασματώδεις μεταβολαί, ἡ δὲ βασιλεία κατέστη κοσμιωτέρα ἅμα καὶ παγιωτέρα.

Εἰς τὴν παγίωσιν ταύτην συνετέλεσαν καί τινες δευτερεύουσαι διατάξεις τοῦ Κωνσταντίνου· ἡ κατάργησις τῶν πραιτωριανῶν, ἤτοι τῆς αὐτοκρατορικῆς φρουρᾶς, ἥτις ἐπὶ πολὺν χρόνον ἀνεβίβαζε καὶ κατεβίβαζε τὸν ὑπέρτατον ἄρχοντα· ἡ ἀπὸ 6.700 ἀνδρῶν εἰς 1500 τὸ πολὺ ἐλάττωσις τῆς δυνάμεως τῶν λεγεώνων, οἵτινες ὡς ἐκ τούτου ἀπέβησαν ὀλιγώτερον ἐπικίνδυνοι· ἡ ἐπὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ διαίρεσις τοῦ κράτους εἰς μικροτέρας ἐπαρχίας καὶ ἡ μείωσις τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐν αὐταῖς ἀρχόντων. Ἀλλὰ καθὼς συνήθως συμβαίνει εἰς τοιαύτας περιστάσεις ὁ Κωνσταντῖνος, ἐν τῷ ζήλῳ αὐτοῦ τοῦ ν' ἀσφαλίσῃ τὴν βασιλείαν, ὑπερέβαλε τὸν σκοπόν. Ἐζήτησε νὰ προσοικειώσῃ μετ' αὐτῆς τὰς ἀνωτέρας κοινωνικὰς τάξεις, διὰ τῆς εἰς αὐτὰς ἀπονομῆς βαθμῶν τινων καὶ ἐπωνύμων ἢ τίτλων, ἐν μέρει μὲν συνημμένων μετὰ πραγματικῶν ἀξιωμάτων ἐν μέρει δὲ ἀνεξαρτήτων ἀπ' αὐτῶν, καὶ καθυπήγαγεν οὕτω τήν τε αὐλὴν καὶ τὴν ὅλην ὑπηρεσίαν εἰς μόνιμόν τινα ἱεραρχικὴν βαθμολογίαν, ἥτις ἐνθυμίζει μὲν τὴν τάξιν τὴν ἄλλοτε παρεισαχθεῖσαν εἰς τὰς μακεδονικὰς αὐλάς, καὶ ἰδίως εἰς τὴν ἱεραρχικώτερον τῶν ἄλλων ὀργανωθεῖσαν αὐλὴν τῶν Πτολεμαίων, ἀλλ' ἀπέβη πολὺ ἐκείνης ἀνατολικωτέρα καὶ ὀγκωδεστέρα. Πρὸ πάντων τὰ μέλη τῆς βασιλικῆς οἰκογενείας ἔλαβον τὸ τιμητικὸν ἐπώνυμον τοῦ Νωβελησσίμου, ἤτοι τοῦ εὐγενεστάτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἀπένειμεν ἀμέσως ὁ Κωνσταντῖνος εἴς τε τοὺς ἑτεροθαλεῖς αὐτοῦ ἀδελφούς, Ἀννιβαλιανὸν καὶ Δαλμάτιον, καὶ εἰς τὰ ἴδια τέκνα, ἄρρενά τε καὶ θήλεα. Ὁ τίτλος οὗτος ἰσοδυναμεῖ πρὸς τὸν μέχρι τῆς σήμερον ἐν χρήσει εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς τίτλον τῆς Αὐτοῦ Βασιλικῆς ἢ Αὐτοκρατορικῆς Ὑψηλότητος. Ἔπειτα ἀπέ-

---

(2) Ὡς ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, ἡ μεγαλειότης (majestas ἢ maiestas), «ἡ ἀ ρ χ ὴ κ α ι δ υ ν α σ τ ε ί α» κατὰ τοὺς ἕλληνας συγγραφεῖς ἀνῆκον εἰς τὸν δῆμον τὸν ρωμαϊκόν. Τὸ maiestas μεταφράζεται ὑπὸ τῶν ἑλλήνων συγγραφέων καὶ κ α θ ο σ ί ω σ ι ς (ἐντεῦθεν κατὰ τὸ crimen maiestatis majestatis laesae=ἔγκλημα καθοσιώσεως, τῆς ἐσχάτης προδοσίας, ὡς λέγομεν σήμερον, κατὰ εὐρωπαϊκὴν ἔκφρασιν (haute trahison, Hochverrath). Διὰ τοῦτο καὶ ὁ λαὸς Κωνσταντινουπόλεως ὡς λαὸς τῆς νέας Ρώμης ἔχων τὰ αὐτὰ δικαιώματα πρὸς τὸν τῆς πρεσβυτέρας Ρώμης ἐκαλεῖτο μέχρι τινὸς ὁ κ α θ ω σ ι ω ένος λ α ὸ ς=ὁ κυρίαρχος λαός.

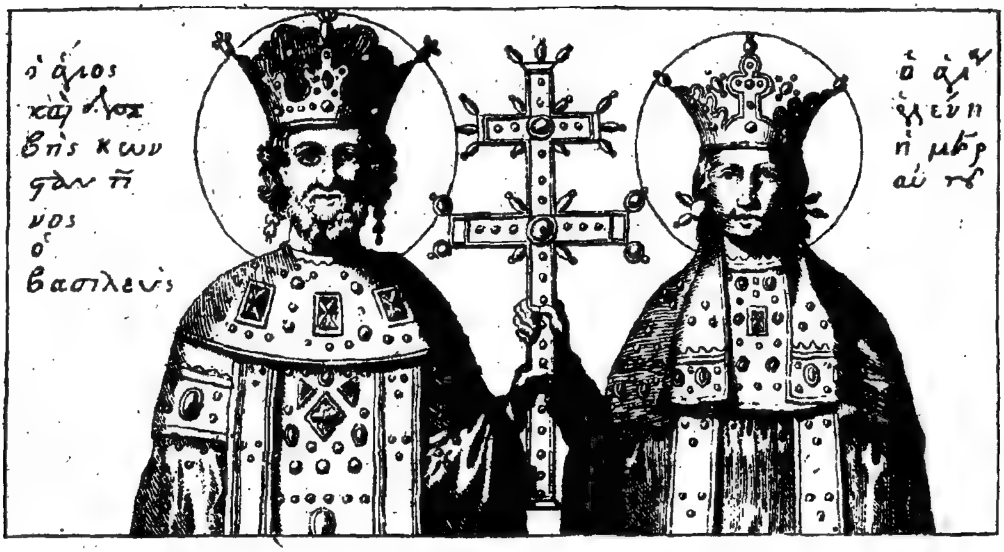
δωκε τὸ ἐπώνυμον τῶν πατρικίων, τὸ ὁποῖον ἄλλοτε ἐσήμαινε τοὺς εὐπατρίδας τῆς Ρώμης, εἰς τὰ εὐάριθμα μέλη τοῦ ἀνωτάτου αὐτοῦ συμβουλίου. Κατόπιν ἤρχοντο διάφοροι τάξεις ποικίλα ἔχουσαι ἐπώνυμα, οἱ Ἰλλούστριοι, ἤτοι Ἐνδοξότατοι, οἱ Κλαρίσσιμοι, ἤτοι Λαμπρότατοι, οἱ Περφεκτίσσιμοι, ἤτοι Τελειότατοι, εἰς τὰς ὁποίας ὑπήγοντο ὅλοι οἱ ἀνώτατοι δημόσιοι λειτουργοί· οἱ συγκλητικοὶ λ.χ. ἦσαν Κλαρίσσιμοι, ἐκ τῶν κομήτων ἄλλοι μὲν ἦσαν Ἰλλούστριοι, ἄλλοι Κλαρίσσιμοι καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἕκαστον ἐν ἑνὶ λόγῳ μέγα δημόσιον λειτούργημα εἶχε τὸν τίτλον αὐτοῦ, καθ' ὅσον δὲ προεβιβάζετό τις ἀπ' ἀξιώματος εἰς ἄλλο ἀνώτερον προήγετο ἐνταὐτῷ καὶ ἀπὸ μιᾶς τάξεως εἰς ἄλλην ἀνωτέραν. Παραιτούμενος δὲ τοῦ πραγματικοῦ ἀξιώματος διετήρει τὸν τίτλον, καὶ βραδύτερον ἤρχισαν ν' ἀπονέμωνται τίτλοι ἀνεξαρτήτως πάσης πραγματικῆς ὑπηρεσίας. Ἐπὶ πᾶσιν ὁ Κωνσταντῖνος αὐτὸς περιεβλήθη τὴν πομπὴν τῶν μοναρχῶν τῆς Περσίας· ἐκόσμησε τὴν κεφαλὴν διὰ διαδήματος ἀπαστράπτοντος ἐκ πολυτίμων λίθων· ἀντὶ τοῦ σεμνοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἱματισμοῦ ἐνεδύθη μακρὰς μεταξωτὰς καὶ ἀνθοκεντήτους ἐσθῆτας· ἐπλήρωσε τὰ βασίλεια εὐνούχων καὶ ἔδωκεν ὦτα ἀκροάσεως εἰς τὰς ἀγεννεῖς τῶν ἀθλίων τούτων ὄντων παραστάσεις, ῥαδιουργίας, ζηλοτυπίας, αἰσχροκερδείας.

Πάντα ταῦτα ἐκίνησαν τὴν χλεύην, τὴν περιφρόνησιν, τὴν ἀγανάκτησιν τῶν ἱστορικῶν τῆς Δύσεως· καὶ βεβαίως δὲν εἴμεθα ἡμεῖς οἵτινες θέλομεν ἐπιδοκιμάσει τὰ γενόμενα. Ἀλλ' οἱ ἱστορικοὶ τῆς Δύσεως λησμονοῦσιν ὅτι, ἂν ὄχι πάντα, τὰ πλεῖστα ὅμως τούτων, καὶ προσέτι ἕτερα οὐχὶ τῇ ἀληθείᾳ ὀλιγώτερον ἐπίμεμπτα, ἐπεκράτησαν μέχρις ἐσχάτων εἰς ὅλας σχεδὸν τὰς εὐρωπαϊκὰς αὐλὰς καὶ κυβερνήσεις, καὶ μέχρι σήμερον εἴς τινας συμβαίνουσι. Καί, ἵνα περιορισθῶμεν εἰς τὰ κενὰ ἀξιώματα καὶ τοὺς κενοὺς τίτλους, πολλοὶ ἐκ τῶν αὐστηρῶν ἐκείνων τιμητῶν κοσμοῦνται δι' αὐτῶν ἄνευ τῆς ἐλαχίστης τύψεως συνειδότος. Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Κωνσταντῖνον.

Πᾶσα ἡ τυπικὴ ἱεραρχία εἰς ἣν οὗτος καθυπήγαγε τὴν ὑπ' αὐτοῦ δημιουργηθεῖσαν κοινωνίαν, διὰ λατινικῶν ἐπωνύμων ἐξεφέρετο, καθὼς καὶ πᾶσα ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἱδρυθεῖσα τότε διοίκησις ἦτο λατινική, διότι ὁ Κωνσταντῖνος ἐνόει νὰ ἐξακολουθήσῃ συντηρῶν τὸ ἀρχαῖον ρωμαϊκὸν κράτος, παγιῶν δὲ αὐτὸ μόνον διὰ τῆς νέας πολιτείας. Οὐδὲ εἶχε τὴν συνείδησιν ὅτι ἄλλο τι πράττει διὰ τῶν νεωτερισμῶν ἐκείνων καὶ ὅτι προπαρασκευάζει τὴν συγκρότησιν νέου κατὰ τὴν Ἀνατολὴν ἑλληνικοῦ κράτους. Ἀλλ' ἡ δύναμις τῶν πραγμάτων εἶναι ἰσχυροτέρα τῆς τῶν ἀνθρώπων προαιρέσεως. Ἡ ἵδρυσις τῆς νέας πρωτευούσης ἐν μέσῳ χωρῶν εἰς τὰς ὁποίας ἐπεκράτει ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἦτο ἀδύνατον νὰ συμβιβασθῇ ἐπὶ τέλους μὲ τὴν διατήρησιν τῆς λατινικῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἐπιρροὴ τὴν ὁποίαν ἡ καθαρῶς ἑλληνικὴ ἐκκλησία ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἔλαβεν εἰς τὸν ὅλον βίον τῶν κατοίκων τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς αὐτὰ τῶν βασιλέων τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ συμβούλια συνετέλεσεν ὡσαύτως εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατινικῆς γλώσσης καὶ τῶν μετ' αὐτῆς συνδεδεμένων παραδόσεων καὶ δοξασιῶν. Αὐτὰ τοῦ Κωνσταντίνου τὰ τέκνα, καὶ μάλιστα ὁ ἐν Ἀθήναις ἐκπαιδευθεὶς ἀνεψιὸς αὐτοῦ Ἰουλιανός, ἔλαβον ἀνατροφὴν ἐντελῶς ἑλληνικήν. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι, ὅτε μετὰ μίαν περίπου ἑκατονταετηρίδα ἐπῆλθεν ἡ πτῶσις τοῦ δυτικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ἅπαντες οἱ ἀγῶνες οὓς κατέβαλον, πᾶσα ἀπόπειρα τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἐνταῦθα ἡ λατινικὴ κυβέρνησις, ἀπέβη ματαία, τὸ δὲ κράτος ἐπὶ τέλους κατέστη ἑλληνικόν. Ἀλλ' εἴμεθα εἰσέτι μακρὰν τῆς ὁλοσχεροῦς ταύτης μεταμορφώσεως· καιρὸς δὲ ἤδη νὰ ἱστορήσωμεν τὰ ὑπόλοιπα τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου γεγονότα.

Τὰ τελευταῖα ἑπτὰ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη δὲν ὑπῆρξαν ὅσον τὰ προηγούμενα εὐτυχῆ

Ἀρά γε διότι παρεξετράπη ἔκτοτε τῆς ὁδοῦ τῆς συνέσεως ἣν εἶχε πρότερον ἀκολουθήσει μετὰ τοσαύτης δεξιότητος; Ἀρά γε διότι ἡ δυσχέρεια τῶν περιστάσεων ἀποβαίνει ἐνίοτε ἐπικρατεστέρα πάσης ἀνθρωπίνης ἐπιτηδειότητος; Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀπὸ τοῦ 330 καὶ ἐφεξῆς βλέπομεν αὐτὸν ὡσεὶ φιλοτιμούμενον νὰ καταστρέψῃ ἰδίαις χερσὶ τὸ μέγα θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν ἔργον ὅπερ διὰ τοσούτων μόχθων καὶ ἀγώνων εἶχεν

Κωνσταντῖνος καὶ Ἑλένη (εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

ἐν τοῖς προτέροις χρόνοις κατασκευάσει. Διὰ τῆς ἀλλεπαλλήλου κατατροπώσεως ὅλων αὐτοῦ τῶν ἀντιπάλων καὶ διὰ τῆς τοῦ πολιτεύματος μεταρρυθμίσεως ὁ Κωνσταντῖνος εἶχεν ἀνορθώσει καὶ μέχρι τινὸς παγιώσει τὴν πολιτικὴν τοῦ κράτους ἑνότητα· διὰ δὲ τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου καὶ τῆς προσφάτως ἱδρυθείσης νέας πόλεως εἶχεν ἀνορθώσει καὶ παγιώσει τὴν δογματικὴν τοῦ νέου θρησκεύματος ἑνότητα. Νῦν δὲ θέλομεν ἴδει αὐτὸν περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς προκαλοῦντα μὲν τὴν θρησκευτικὴν διαίρεσιν διαμελίζοντα δὲ αὖθις τὸ κράτος.

Διὰ τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐν Νικαίᾳ Συνόδου ὡρίσθη μὲν τὸ σύμβολον τῆς πίστεως ἐξωρίσθησαν δὲ ὅ τε Ἄρειος καὶ οἱ πεισματωδέστεροι αὐτοῦ ὀπαδοί· ἡ ἐκκλησία ἐφαίνετο εἰρηνευσασα· οὐδεὶς τοὐλάχιστον ἐτόλμα ν' ἀντιπράξῃ ἀναφανδὸν εἰς τὰ ὑπὸ τοῦ μεγάλου ἐκείνου συνεδρίου θεσπισθέντα καὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως κυρωθέντα δόγματα, ὅτε αἴφνης βλέπομεν αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον φέροντα αὖθις τὸ σκάνδαλον εἰς μέσον καὶ διαταράττοντα τὴν ἐπικρατήσασαν ἑνότητα. Ἵνα ἐννοήσωμεν τὴν παράδοξον ταύτην αὐτοῦ διαγωγήν, πρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν κατὰ μικρὸν ἀφ' ἑνὸς τὰς ἀδυναμίας τοῦ ἀνδρός, αἵτινες πιθανώτατα ηὔξησαν διὰ τῆς ἡλικίας, καὶ ἀφ' ἑτέρου τὴν ἐπιτηδειότητα μὲ τὴν ὁποίαν ηὗρον νὰ ὠφεληθῶσιν ἀπὸ τὰς ἀδυναμίας ταύτας οἱ φίλοι τοῦ Ἀρείου. Διότι ὁ Ἄρειος, εἰ καὶ καταδεδικασμένος καὶ ἐξωρισμένος, εἶχε πάντοτε φίλους πολλοὺς καὶ ἰσχυρούς, σὺν τοῖς ἄλλοις τοὺς δύο Εὐσεβίους, τόν τε Νικομηδείας ἐπίσκοπον καὶ τὸν Καισαρείας, οἵτινες ἐπὶ τέλους ὑπέγραψαν μὲν τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον ἀλλὰ διετήρουν πάντοτε ζωηρὰς πρὸς τὸν αἱρεσιάρχην συμπαθείας. Ἰδίως δὲ

ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος ἠγωνίσθη πολὺ νὰ καταπείσῃ τὸν βασιλέα ν' ἀνακαλέσῃ τὸν Ἄρειον ἐπὶ τῇ προφάσει τοῦ νὰ καταπαύσῃ τὴν ὑποκώφως ἕρπουσαν ἐκκλησιαστικὴν διαίρεσιν. Ἡ διαίρεσις ὑφίστατο ἀληθῶς, διότι ἡ σύνοδος ἠδύνατο νὰ ὁρίσῃ τὰς ὀρθὰς δοξασίας, δὲν ἠδύνατο ὅμως νὰ ἐξαφανίσῃ τὰς πλάνας. Ἀλλ' ἡ δυσχέρεια αὕτη ἦτο ἐξ ἐκείνων τὰς ὁποίας οὐδεμία σύνεσις ἢ δύναμις ἀνθρωπίνη ἴσχυε νὰ θεραπεύσῃ. Εἰς τὸν χρόνον μόνον ἴσως ἀπέκειτο νὰ συνουλώσῃ τὰς τοιαύτας πληγάς. Ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ἀπ' ἐναντίας ἐπλανᾶτο πιστεύων ὅτι, ἐν τῇ παντοδυναμίᾳ αὐτοῦ, ἠμπορεῖ τὰ πάντα νὰ διαπράξῃ· καὶ τὴν πλάνην ταύτην ὑπέτρεφε παρ' αὐτῷ ὁ εὐγενὴς πόθος τοῦ νὰ ἴδῃ ἐκριζουμένας καὶ αὐτὰς τὰς τελευταίας ἀφορμὰς ὅσαι ἠδύναντο ἔτι νὰ ταράξωσι τὴν εἰρήνην τῆς ἐκκλησίας. Ὅθεν περὶ τέλη τοῦ 330, πειθόμενος εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ Νικομηδείας, ἐκάλεσε τὸν Ἄρειον νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν αὐλήν, προσελθόντα δὲ ἠρώτησεν ἂν δέχεται τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον καὶ ἀπαντήσαντος τοῦ Ἀρείου σχεδὸν καταφατικῶς παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δηλώσῃ ἐγγράφως τὴν ὁμολογίαν τῆς πίστεως αὐτοῦ. Ὁ δὲ ἔσπευσεν ἀμέσως νὰ δώσῃ τὴν ὁμολογίαν ταύτην, δι' ἧς ἔλεγε τῷόντι ὅτι πιστεύει εἰς ἕνα Θεόν, πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἕνα Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα πρὸ πάντων τῶν αἰώνων· Θεὸν λόγον δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, καὶ τὰ λοιπά. Ἐκ πρώτης ὄψεως ἠδύνατό τις νὰ νομίσῃ ὅτι ἡ ὁμολογία αὕτη ἦτο πλήρης, ἀλλ' ἀκριβέστερον ἐξετάζων ἔβλεπεν ὅτι λείπει ἀπ' αὐτῆς ὁ ὅρος δι' οὗ ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς ἐλέγετο *ὁμοούσιος τῷ πατρί*, ὅρος θεμελιώδης τοῦ θεσπισθέντος ἐν Νικαίᾳ συμβόλου. Ὁ Κωνσταντῖνος λοιπὸν ὤφειλε ν' ἀπαιτήσῃ παρὰ τοῦ Ἀρείου τὴν προσθήκην τῆς οὐσιώδους ἐκείνης λέξεως ἐν τῇ ὁμολογίᾳ αὐτοῦ. Καὶ ὅμως δέν το ἔπραξε. Δέν το ἔπραξε διότι ἠθέλησε νὰ κλείσῃ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὴν ἔλλειψιν; Ἴσως. Ἡ ἐπιθυμία ἣν εἶχε νὰ παύσῃ πᾶσαν ἀφορμὴν ἔριδος ἦτο τοσαύτη ὥστε ἠδύνατο ἐπὶ τέλους νὰ ὑπολάβῃ πάντα τὰ λοιπὰ ἐν τῇ ὁμολογίᾳ περιεχόμενα ὡς ἀρκούντως βεβαιοῦντα τὴν θεότητα τοῦ Σωτῆρος. Δὲν ἀπήτησε τὴν συμπλήρωσιν τῆς ὁμολογίας, διότι μὴ παρατηρήσας τὴν ἔλλειψιν ἀληθῶς ἠπατήθη; Ἴσως. Ὁ Κωνσταντῖνος δὲν κατενόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θεολογικῶν τούτων ζητημάτων· ὡμολόγει μάλιστα τὴν περὶ ταῦτα ἀναρμοδιότητα αὐτοῦ. Ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου ἠδύνατο τόσῳ μᾶλλον νὰ ἀπατηθῇ ὅσῳ πολλοὶ τῶν θερμοτέρων ὀπαδῶν τοῦ Ἀρείου ἐκραύγαζον ὅτι διὰ τῆς ὁμολογίας ἐκείνης οὗτος ἐπρόδωκε τὰς ἀρχὰς αὐτοῦ. Ὁπωσδήποτε τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐνέδωκε, καὶ συγχωρήσας τὸν Ἄρειον ἐφάνη ἔκτοτε διατεθειμένος νὰ θεωρήσῃ ὡς παρὰ λόγον ἐπιμένοντας πάντας ὅσοι δὲν ἠρκοῦντο εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαν ὁμολογίαν.

Ἀλλὰ τὸ πρᾶγμα δὲν ἐτελείωσε διὰ ταύτης τῆς μεταξὺ τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ Ἀρείου διαλλαγῆς. Ὁ Ἄρειος ἦτο πρεσβύτερος τῆς πόλεως Ἀλεξανδρείας· ἐκεῖ ἤθελε νὰ ἐπανέλθῃ, ἐκεῖ νὰ γίνῃ δεκτός. Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ δὲ συνέβη ἐν τῷ μεταξὺ γεγονὸς ὡς ἐκ τοῦ ὁποίου ἔμελλον νὰ ματαιωθῶσι πᾶσαι αἱ περὶ τούτου ἐνέργειαι, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ παντοδυναμία τοῦ ὑποστηρίζοντος αὐτὰς βασιλέως. Ὁ γηραιὸς ἐπίσκοπος Ἀλέξανδρος εἶχεν ἀποθάνει. Ὅτε διεδόθη ὅτι πνέει τὰ λοίσθια ὁ κυριώτατος ἐκεῖνος πρόμαχος τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου, ἅπας ὁ κλῆρος καὶ ἅπαντες οἱ ἐπισημότατοι τῆς πόλεως πιστοὶ ἔδραμον πρὸς αὐτὸν ἵνα παρευρεθῶσιν εἰς τὴν πρὸς τὰς οὐρανίους μονὰς ἀποδημίαν ψυχῆς τοσούτον ἱερᾶς. Σιγὴ δὲ βαθεῖα ἐπεκράτει περὶ τὸν ἀγωνιῶντα, ὅτε αἴφνης ἠκούσθη ὁ γέρων ὑποψιθυρίζων τὸ τοῦ Ἀθανασίου ὄνομα. Οἱ παρευρεθέντες ἠπόρησαν, διότι ἤξευρον τὸν Ἀθανάσιον ἐν Κωνσταντινουπόλει ὄντα, ἐπιτετραμμένον εἰδικήν τινα τοῦ ἐπισκόπου αὐτοῦ ἐπιστολήν. Ἕτερός τις λοιπὸν ἱερεύς, ὁμώνυμος, ἐπλη-

σίασεν ἤδη καὶ εἶπεν· Ἰδοὺ ἐγώ, κύριε. Ἀλλ' ὁ γέρων, μὴ ἀποκριθείς, ἐξηκολούθει καλῶν τὸν Ἀθανάσιον καὶ προσέθηκεν ἔπειτα· Ἀθανάσιε, νομίζεις ἐκπεφευγέναι, οὐκ ἐκφεύξῃ δέ. Τότε οἱ παρευρισκόμενοι ἐνόησαν τὴν σημασίαν τῆς μυστηριώδους ταύτης σκηνῆς. Ἐνόησαν ὅτι ὁ Ἀθανάσιος εἶχε παρατείνει τὴν ἀπουσίαν αὐτοῦ ἵνα διαφύγῃ τὴν ἐπικίνδυνον τιμὴν τοῦ ν' ἀναγορευθῇ διάδοχος τοῦ γέροντος αὐτοῦ καὶ ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος ὡς ἐν προφητικῷ τινι ὀνείρῳ ἀνήγγειλεν αὐτῷ ὅτι δὲν θέλει διαφύγει τὸν δυσχερῆ τοῦτον ἀγῶνα. Ἡ γνώμη αὕτη τοῦ θνήσκοντος Ἀλεξάνδρου, διαδοθεῖσα ὡς ἀστραπὴ εἰς ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησε βαθυτάτην εἰς τὸ πλῆθος τῶν πιστῶν ἐντύπωσιν, ἂν καὶ πολλοὶ ἦσαν ἐν αὐτῇ οἱ τοῦ Ἀρείου φίλοι οἱ δεινὴν τρέφοντες κατὰ τοῦ Ἀθανασίου ἀντιπάθειαν. Ὅθεν, ὅτε κατὰ τὸ ἔθος οἱ ἐπίσκοποι τῆς ἐπαρχίας Αἰγύπτου, τὸν ἀριθμὸν 54, συνῆλθον εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἵνα προνοήσωσι περὶ ἀναπληρώσεως τοῦ χηρεύσαντος πατριαρχικοῦ θρόνου, τὸ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἀθροισθὲν ἀπειράριθμον πλῆθος ὡς ἐξ ἑνὸς στόματος καὶ μιᾶς καρδίας ἀνεβόησεν ὅτι τὸν Ἀθανάσιον θέλει ποιμένα. Οἱ ἐπίσκοποι δὲν ἦσαν, ὡς φαίνεται, τοσοῦτον ὁμοφώνως πρὸς τοῦτο διατεθειμένοι· ἀλλὰ πιεζόμενοι ὑπὸ τοῦ λαοῦ καὶ μὴ δυνάμενοι νὰ ἀρνηθῶσι τὰς ποικίλας τοῦ Ἀθανασίου ἀρετὰς ἠναγκάσθησαν ν' ἀναγορεύσωσιν αὐτόν, ἐπανελθόντα ἐν τῷ μεταξὺ καὶ χειροτονηθέντα ἐν τῷ μέσῳ τῆς κοινῆς ἀγαλλιάσεως καὶ ἐπευφημίας.

Τοιουτοτρόπως ἤρχισεν ὁ Ἀθανάσιος τὸ ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ στάδιον, τὸ ὁποῖον ἔμελλε νὰ διαρκέσῃ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἀνὰ μέσον παραδόξων δοκιμασιῶν καὶ τροπῶν τῆς τύχης. Ἀπὸ τῆς στιγμῆς ταύτης ὁ Κωνσταντῖνος παύει τοῦ νὰ εἶναι ὁ μόνος πρωταγωνιστὴς τοῦ ἱστορικοῦ τῶν χρόνων ἐκείνων δράματος. Εἰς τὴν σκηνὴν ἀναβαίνει ἀνὴρ ἕτερος, ὅστις ἔμελλε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ὑπὸ τῆς μεγαλοφυΐας χειραγωγούμεναι εἶναι ἱκαναὶ νὰ κατισχύσωσιν ὅλων τῶν ὑλικῶν τοῦ κόσμου δυνάμεων. Τῴόντι μόλις ὁ Ἀθανάσιος ἤρχισε νὰ ἐπιτελῇ τὰς διαφόρους τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ λειτουργίας μετὰ τῆς ζέσεως ἐκείνης ἣν ἀκοίμητον παρ' αὐτῷ ὑπέθαλπεν ὁ τῆς πίστεως ἐνθουσιασμὸς καὶ τὸ πῦρ τῆς νεότητος, καὶ ἰδοὺ λαμβάνει ἐπιστολὴν τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, διηγουμένην μὲν αὐτῷ τὰ μεταξὺ Ἀρείου καὶ βασιλέως ἐν τῇ αὐλῇ συμβάντα παρακαλοῦσαν δὲ ν' ἀποδεχθῇ ἤδη τὸν Ἄρειον εὐμενῶς εἰς Ἀλεξάνδρειαν. Ἡ ἐπιστολὴ ἦτο φιλικώτατα συντεταγμένη, ὁ δὲ κομιστὴς ἐπιτετραμμένος νὰ ἐξηγήσῃ εἰς τὸν ἱεράρχην ὅτι ἦτο φρόνιμον νὰ ἐνδώσῃ καὶ ὅτι, οὕτω πολιτευόμενος, ἤθελεν εὐχαριστήσει τὸν βασιλέα. Ὁ Ἀθανάσιος διέκρινεν ἀμέσως τὸν ἐπισωρευθέντα εἰς τὸν ὁρίζοντα τῆς ἐκκλησίας νέον κίνδυνον· ἐνόησεν ὅτι ὁ Ἄρειος οὐδόλως παρῄτησε τὰς ἀρχαίας ἀνατρεπτικὰς τῶν βάσεων τοῦ χριστιανισμοῦ ἀρχὰς καὶ ὅτι, ἐπανερχόμενος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἤθελεν ἀναρριπίσει τὴν ὑφισταμένην ἔτι τέφραν τῆς διχονοίας καὶ τῆς στάσεως. Ὅθεν οὐδὲ στιγμὴν ἐδίστασε ν' ἀποποιηθῇ τὴν αἴτησιν τοῦ Νικομηδείας. Τότε ἦλθεν ἐπιστολὴ τοῦ ἰδίου αὐτοκράτορος τὰ αὐτὰ διαλαμβάνουσα· ἀλλὰ καὶ ταύτης ὁ κομιστὴς ἀπῆλθεν ὡσαύτως ἄπρακτος. Ὁ Ἀθανάσιος ἀπεκρίθη ἁπλῶς εἰς τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ζητεῖ πρᾶγμα ἀδύνατον. Καὶ ὁ Κωνσταντῖνος ἔπεμψεν ἤδη δευτέραν ἐπιστολήν, δι' ἧς ἠπείλει τὸν ἱεράρχην ὅτι θέλει ἀμέσως καθαιρέσει αὐτὸν καὶ ἐκβάλει τῆς πόλεως, ἐὰν ἐπιμείνῃ μὴ παραδεχόμενος εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τοὺς αἰτοῦντας νὰ προσέλθωσιν εἰς αὐτήν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος ἀπήντησε πάλιν ἀταράχως ὅτι ἡ καθολικὴ τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησία οὐδὲν δύναται νὰ ἔχῃ κοινὸν πρὸς τὴν αἵρεσιν τὴν ἀναιροῦσαν τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν.

Ἔπραξεν ὀρθῶς ἢ μὴ ὀρθῶς ὁ Ἀθανάσιος ἐπιμένων ἐπὶ τοσοῦτον; Ἐὰν θέλωμεν

νὰ μὴ συζητῶμεν ἐπ' ἄπειρον καὶ ἐπὶ ματαίῳ περὶ τούτου, ἀνάγκη προηγουμένως νὰ συμφωνήσωμεν εἴς τινας ἀρχάς. Πρῶτον ὅτι ἡ χριστιανικὴ πίστις δὲν εἶναι δόγμα φιλοσοφικὸν ἀλλὰ θρησκεία ἀποκαλυφθεῖσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ τοῦ ὑπὲρ σωτηρίας ἡμῶν κατελθόντος ἐκ τῶν οὐρανῶν καὶ σαρκωθέντος καὶ ἐνανθρωπήσαντος. Δεύτερον ὅτι τὸ δόγμα τοῦ 'Αρείου ἔτεινεν, ὡς ἐρρήθη, εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν 'Ιησοῦν ὄχι ὡς Θεὸν ἀλλ' ὡς μετέχοντα τῆς θεότητος, ὅπως ἐπὶ τέλους πάντες οἱ ἄνθρωποι. καὶ μάλιστα οἱ μεγαλοφυεῖς ἄνθρωποι, δύνανται νὰ λογισθῶσιν ὅτι μετέχουσιν αὐτῆς. Τρίτον ὅτι ὁ "Αρειος καὶ εἰς τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ὁμολογίαν περιέλιπε τὸν ὅρον ἐκεῖνον δι' οὗ ἡ ἐν Νικαίᾳ σύνοδος καθιέρωσε τὴν ταυτότητα τῆς φύσεως καὶ τῆς οὐσίας τοῦ υἱοῦ πρὸς τὸν πατέρα. Ὅλοι οἱ ἄνθρωποι δὲν συμφωνοῦσι περὶ τῶν ἀρχῶν τούτων. Δὲν ὁμιλοῦμεν περὶ τῶν λεγομένων φιλοσόφων, οἵτινες, ἀποδοκιμάζοντες ἐκ συστήματος πᾶν θρήσκευμα ἐμπαίζουσι φυσικῷ τῷ λόγῳ καὶ ἅπαντα τὰ δόγματα τῆς χριστιανικῆς πίστεως, Πρὸς τοὺς τοιούτους ἡ περὶ τῆς διαγωγῆς τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου συζήτησις ἤθελεν εἶναι καθαρὰ ματαιοπονία. 'Αλλ' ὑπάρχουσιν ἄλλοι ἄνδρες οἵτινες, καίτοι ἀξιοῦσιν ὅτι εὐλαβῶς ἔχουσι πρὸς τὰς τοῦ Εὐαγγελίου ἀρχάς, φρονοῦσιν ὅτι αἱ ἀρχαὶ αὗται δὲν ἀπεκαλύφθησαν εἰς τὸν κόσμον ἡμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ· φρονοῦσιν ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὅτι ὁ ἱδρυτὴς τοῦ χριστιανικοῦ θρησκεύματος ἦτο ἄνθρωπος, ὁ μεγαλοφυέστατος τῶν ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄνθρωπος. 'Εννοεῖται ὅτι οὔτε πρὸς τούτους ἐπιχειροῦμεν συζήτησίν τινα περὶ τῆς πολιτείας τοῦ 'Αθανασίου· διότι οὗτοι, ἀσπαζόμενοι κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον τὴν τοῦ 'Αρείου αἵρεσιν, κατακρίνουσι τὸν 'Αθανάσιον ἐπὶ παραλόγῳ ἐπιμονῇ καὶ ἀκορέστῳ φιλαρχίᾳ, μυκτηρίζουσι δὲ ὡς δεισιδαίμονα καὶ ματαιόσχολον τὸν χριστιανικὸν κόσμον τὸν ἐπὶ μακρὸν ὑπὸ τῶν δοξασιῶν ἐκείνων συγκινηθέντα καὶ προθύμως ἀσπασάμενον τὴν μερίδα τῆς ὀρθοδοξίας. 'Αλλ' ἐπὶ τέλους ἡ χριστιανικὴ πίστις ἡ ἀνακαινίσασα τὴν ἀνθρωπίνην κοινωνίαν, ἡ παραγαγοῦσα τὰ πλεῖστα τῶν ἀγαθῶν τοῦ νεωτέρου πολιτισμοῦ, ἡ μέχρι σήμερον πρεσβευομένη ἁπανταχοῦ τῆς Εὐρώπης, δὲν εἶναι ἡ χριστιανικὴ πίστις οἵαν φαντάζονται αὐτὴν οἱ φιλόσοφοι ἐκεῖνοι ἀλλ' ἡ χριστιανικὴ πίστις οἵαν ὥρισαν καὶ ἐκανόνισαν αὐτὴν οἱ πατέρες τῆς ἐκκλησίας καὶ οἵαν ἐπρέσβευσαν ἄχρι τοῦδε χιλιάδες ἑκατομμυρίων ἀνθρώπων. Πῶς εἶναι λοιπὸν δυνατὸν νὰ συζητήσωμεν πρὸς τοὺς ἀπίστους

'Αθανάσιος ὁ μέγας, εἰκὼν 17 αἰῶνος
(Βυζαντινὸν Μουσεῖον 'Αθηνῶν)

οἵτινες ἀναχωροῦσιν ἀπὸ ἀρχῆς ὅλως ἀντιθέτου τῆς ἡμετέρας; Αὐτοὶ ἀναπλάττουσιν ἰδίαν πίστιν, μηδέποτε ὑπάρξασαν καὶ μηδὲν γενναῖον ἄχρι τοῦδε παραγαγοῦσαν· ἡμεῖς δὲ ὁμιλοῦμεν περὶ τῆς πραγματικῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἥτις ὑφίσταται ἐπὶ 1800 ἔτη, τῆς ὁποίας οἱ καρποὶ κεῖνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὅλου τοῦ κόσμου καὶ ἥτις ἵδρυται ἐπὶ τῆς ἀκραδάντου βάσεως τῆς θεότητος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τεθείσης δὲ ἅπαξ τῆς βάσεως ταύτης ἕπεται ἀμέσως ὅτι ὁ Ἄρειος προσέβαλεν αὐτήν, ὅτι διὰ τῆς νέας αὐτοῦ ὁμολογίας δὲν ἀπέπτυε τὴν αἵρεσιν καὶ ὅτι ὁ Ἀθανάσιος δέν ἠδύνατο ν' ἀποδεχθῇ αὐτὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν εἰμὴ διακινδυνεύων τὴν πρώτην καὶ κυριωτάτην αὐτῆς ἀρχήν.

Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἴπομεν, δὲν ἐνόει ὅλην τὴν λεπτότητα τῶν θρησκευτικῶν τούτων ζητημάτων· ἐπειδὴ ὅμως εἶδε τὸν Ἀθανάσιον τοσοῦτον ἐπιμένοντα, ὑπώπτευσεν ὅτι εἶχεν ἴσως δίκαιον καὶ κατὰ τὴν συνήθη αὐτοῦ μετριοπάθειαν δὲν ἠθέλησε νὰ προχωρήσῃ ἐπὶ τοῦ παρόντος περαιτέρω. Ὁ δὲ Νικομηδείας Εὐσέβιος, γινώσκων τὴν τοιαύτην τοῦ βασιλέως διάθεσιν, ἀπεφάσισε νὰ ἐξακολουθήσῃ διὰ πλαγίου τρόπου τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ βουλεύματος αὐτοῦ. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς μητροπόλεως Ἀντιοχείας ἐπεῖχεν ἐν Ἀσίᾳ τὴν ὑπερέχουσαν τάξιν ἣν εἶχεν ἐν Αἰγύπτῳ ὁ Ἀθανάσιος, πρὸς ὃν ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος, ὀνόματι Εὐστάθιος, ἦτο πρὸς τοῖς ἄλλοις ἐντελῶς σύμφωνος. Καθαιρῶν λοιπὸν τὸν Εὐστάθιον καὶ ἀναπληρῶν αὐτὸν δι' ἰδίου φίλου ὁ Εὐσέβιος ἐγίνετο παντοδύναμος ἐν Ἀσίᾳ καὶ προσέβαλλεν οὕτω τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Ἀθανασίου. Ἐπὶ τούτῳ ἔστρεψεν ἤδη ἅπαντα τὰ βέλη κατὰ τοῦ Ἀντιοχείας ἐπισκόπου, μετέβη εἰς Συρίαν, συνενοήθη μετὰ πολλῶν ἀρχιερέων τῆς χώρας ταύτης, παρεσκεύασε ποικίλας περὶ τῆς πίστεως καὶ αὐτῆς τῆς ἰδιωτικῆς τοῦ Εὐσταθίου διαγωγῆς συκοφαντίας καί, συγκροτήσας σύνοδον ἐν Ἀντιοχείᾳ, κατεδίκασε καὶ καθῄρεσε τὸν σεβαστὸν τῆς πόλεως ταύτης ἱεράρχην. Εἰς μάτην τινὲς τῶν χρηστοτέρων ἐπισκόπων ἀντέστησαν εἰς τὴν ἄδικον ταύτην ἀπόφασιν· εἰς μάτην τὸ πλῆθος τῆς Ἀντιοχείας, παρὰ τῷ ὁποίῳ ὁ Εὐστάθιος ἦτο ἀγαπητός, λαβὸν τὰ ὅπλα ἐπεχείρησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἀποφάσεως. Ἡ μὲν φωνὴ τῶν ἱεραρχῶν δὲν εἰσηκούσθη ἡ δὲ διαδήλωσις τῶν κατοίκων τῆς Ἀντιοχείας ἐχαρακτηρίσθη ὡς στάσις. Ὁ βασιλεύς, εἰς ὃν ἡ ἐλαχίστη ὑπόνοια στάσεως ἐπροξένει πάντοτε κακὴν ἐντύπωσιν, ἔπεμψεν αὐτόθι ἕνα τῶν κομήτων τῆς αὐλῆς, ἐπιτετραμμένον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς συνόδου διαπραχθέντα, πάντες δὲ ὑπέκυψαν εἰς τὴν βασιλικὴν ταύτην θέλησιν, καὶ πρῶτος ὁ Εὐστάθιος ἔδωκε τὸ παράδειγμα τῆς ὑποταγῆς, ἀπελθὼν ἐν εἰρήνῃ εἰς τὴν ἐξορίαν μετὰ πολλῶν τῶν ἱερέων αὐτοῦ καὶ τῶν διακόνων. Ἀλλ' ὁ Κωνσταντῖνος δὲν ἠγάπα τὰς ὑπερβολάς· ἐνέδωκε μὲν μέχρι τινὸς εἰς τὸν φίλον αὐτοῦ Νικομηδείας ἐπὶ τέλους ὅμως ἀπέφυγε νὰ διορίσῃ εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἀντιοχείας τὸν ὑποψήφιον τοῦ Εὐσεβίου καὶ ὁμώνυμον αὐτοῦ Καισαρείας ἐπίσκοπον, ἐνεργήσας νὰ προχειρισθῇ Ἀντιοχείας ὁ Εὐφρόνιος.

Ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, ἐπιτυχὼν οὕτως ἐν μέρει τοῦ σκοποῦ καὶ ἐπενεγκὼν τὴν πλαγίαν ταύτην κατὰ τοῦ Ἀθανασίου πληγήν, ἔμεινε, κατὰ τὰ φαινόμενα τοὐλάχιστον, ἡσυχάζων ἔκτοτε ἐπί τινα χρόνον, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ Κωνσταντῖνος ἀπησχολήθη ἐν τῷ μεταξὺ ὑπὸ διαφόρων πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων καὶ ἄλλων σπουδαίων διαπραγματεύσεων. Ὁ βασιλεὺς κατετρόπωσεν ἐν ἔτει 332 τοὺς Γότθους καὶ τοὺς Σαρμάτας καὶ ἐπεμελήθη μὲν τὴν παρὰ τοῖς πρώτοις διάδοσιν τοῦ χριστιανισμοῦ εἰσήγαγε δὲ ἐντὸς τοῦ κράτους τριακοσίας χιλιάδας Σαρματῶν, οὓς διένειμεν εἰς Ἰταλίαν, εἰς Μοισίαν καὶ εἰς Μακεδονίαν. Ἔπειτα δὲ ὑπεδέξατο εἰς τὴν νέαν αὐτοῦ πρωτεύουσαν ποικίλας πρεσβείας τῶν ἐθνῶν τῆς Ἰνδικῆς, τῆς Αἰθιοπίας, τῆς Ἄρκτου καὶ αὐτοῦ τοῦ μεγάλου βασιλέως τῶν Περσῶν Σαπὼρ τοῦ Β'. Τὸ νέον τοῦτο περσικὸν βασίλειον εἶχε περιέλθει, ὡς εἴδομεν, εἰς πολλὰς

πρὸς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἐχθροπραξίας καὶ ἔμελλε νὰ ἐξακολουθήσῃ πολεμίως πρὸς τοῦτο διακείμενον. Οὐδὲ ἦτο δυνατὸν νὰ γίνῃ ἄλλως, διότι οἱ ἡγεμόνες αὐτοῦ, οἱ καλούμενοι Σασσανίδαι, ἀποβαλόντες καὶ αὐτὰ τὰ τελευταῖα ἴχνη τῆς ἑλληνικῆς ἐπιρροῆς, ἥτις ἐσῴζετο εἰσέτι εἰς τὰς χώρας ἐκείνας ἐπὶ τῶν προκατόχων αὐτῶν πάρθων βασιλέων, ἐπεχείρησαν ἤδη νὰ ἀνανεώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τὸν βίον καὶ τὸ θρήσκευμα τοῦ ἀρχαίου, τοῦ πρώτου περσικοῦ κράτους, συνεπαγόμενοι φυσικῷ τῷ λόγῳ τὴν ἀξίωσιν τοῦ ν' ἀνακτήσωσιν ἁπάσας τὰς χώρας τῆς δυτικῆς 'Ασίας ὅσαι πάλαι μὲν εἰς τοὺς Πέρσας ἐκείνους ὑπέκειντο ἤδη δὲ ἐτέλουν ὑπὸ τὴν τῶν Ρωμαίων ἀρχήν. Καὶ ἂν εἰς τὴν ἀξίωσιν ταύτην προσθέσωμεν ὅτι μετ' οὐ πολὺ τὸ θρησκευτικὸν ζήτημα ἀπέβη κυριωδέστατον ἐν τῷ ἀνατολικῷ κράτει καὶ ὅτι ἐντεῦθεν δεινὴ ἐπῆλθεν ἀντίθεσις μεταξὺ τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ζωροαστρικοῦ δόγματος εὐχερῶς θέλομεν ἐννοήσει πῶς αἱ τοῦ πολέμου ἀφορμαὶ κατήντησαν σχεδὸν ἀδιάλειπτοι. 'Αλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος ἐπεκράτει εἰρήνη μεταξὺ τῶν δύο βασιλέων, ὁ δὲ Κωνσταντῖνος ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα προστατεύσῃ κατὰ τὸ δυνατὸν τοὺς ἐν Περσίᾳ διατελοῦντας πολυαρίθμους χριστιανούς. 'Εν γένει τὸ κράτος εἶχεν ἀναλάβει τὸ πάλαι ἀξίωμα. Ἵνα δὲ κατανοήσωμεν τὸ τί κατὰ τοῦτο διέπραξεν ἡ πολεμικὴ ἱκανότης καὶ ἡ σύνεσις τοῦ Κωνσταντίνου ἀρκεῖ νὰ ἀναλογισθῶμεν ὅτι ἐπὶ μὲν τῶν ἀμέσων αὐτοῦ προκατόχων ἀδιάκοποι βαρβάρων ἐπιδρομαὶ καὶ ἀναρχία καὶ πολυαρχία ἐφαίνοντο καθ' ἑκάστην σχεδὸν ἀπειλοῦσαι τὴν διάλυσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου πολιτικοῦ σώματος νῦν δέ, διὰ τῶν ἀγώνων τοῦ Κωνσταντίνου, ἐταπεινώθησαν μὲν οἱ ἐξωτερικοὶ πολέμιοι ἠνωρθώθη δὲ ἡ ἐσωτερικὴ ἑνότης καὶ εἰρήνη.

'Αλλ' ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἠσχολεῖτο περὶ τὰ γενναῖα ταῦτα ἔργα ὁ κακὸς δαίμων, ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, παρεσκεύαζεν αὐτῷ νέας δυσχερείας. Τί ὑπέθαλπε τὴν ἀκοίμητον τοῦ ἀνθρώπου αὐτοῦ πονηρίαν καὶ ῥᾳδιουργίαν δὲν εἶναι σαφῶς γνωστόν. Ἆρά γε τὸ κατὰ 'Αθανασίου πάθος; ἆρά γε ἡ πρὸς τὸν Ἄρειον φιλία; ἆρά γε προσωπικὰ συμφέροντα; Ἴσως ὅλα ὁμοῦ ταῦτα δὲν ἄφηνον αὐτὸν νὰ ἡσυχάσῃ. Ὅθεν εἶχεν ἀρχίσει πάλιν, οὐχὶ μὲν κατὰ μέτωπον πολεμῶν τὸν 'Αθανάσιον ἀλλὰ μυρίας εἰς αὐτὸν ὑποκινῶν δυσκολίας. Εἰς τὴν Αἴγυπτον ὑπῆρχον, ἐκτὸς τῶν 'Αρειανῶν, καὶ ἄλλαι τινὲς μικροτέρου λόγου ἄξιαι αἱρέσεις, ἰδίως οἱ λεγόμενοι Μελετιανοί, τοὺς ὁποίους οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον μετεχειρίσθησαν νῦν ὡς ὄργανα ποικίλων κατὰ τοῦ 'Αθανασίου συκοφαντιῶν. Τῷόντι ἀπό τινος χρόνου παράδοξοι καὶ πολλάκις ὅλως ἀπίθανοι διεδίδοντο κατὰ τοῦ ἱεράρχου κατηγορίαι ἐπὶ καταπιέσει, ἐπὶ ἱεροσυλίᾳ, ἐπὶ δολοφονίᾳ. Οἱ συκοφάνται ἐτόλμησαν νὰ ὑποβάλωσι καὶ εἰς αὐτὸν τὸν Κωνσταντῖνον τὰς τοιαύτας αἰτιάσεις. Καὶ ἐπέδειξε μὲν ὁ 'Αθανάσιος ἐπανειλημμένως εἰς τὸν βασιλέα ὁπόσον αὗται ἦσαν ἀνυπόστατοι ἀλλ' ἐπὶ τέλους ὁ Κωνσταντῖνος ἤρχισε, φαίνεται, νὰ πιστεύῃ μέχρι τινὸς τὰ θρυλούμενα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οἱ ἀντίπαλοι τοῦ ἱεράρχου ἐβεβαίουν ὅτι οὗτος συνέλεγε μεγάλους ἐν Αἰγύπτῳ θησαυροὺς καὶ ὅτι διὰ τῶν θησαυρῶν τούτων παρασκευάζει στάσιν κατὰ τῆς βασιλείας. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς εἴδομεν, εὐκόλως συνεκινεῖτο ἅμα ἤκουεν ἐπιβουλευομένην τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ, ἐπὶ δὲ τοῦ προκειμένου καὶ ὁ πολιτικὸς τῆς Αἰγύπτου ἔπαρχος Φιλάγριος ἔγραψε πιθανώτατα πολλάκις κατὰ τοῦ 'Αθανασίου δυσφορῶν διὰ τὸν ὄγκον καὶ τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν εὐλάβειαν ἣν ἔτρεφον πρὸς αὐτὸν οἱ κάτοικοι τῆς χώρας. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς δὲν ἤκουσεν ἀδιαφόρως τὰ εἰς τὸν 'Αθανάσιον ἀποδιδόμενα βουλεύματα· καί, προτείναντος ἤδη τοῦ Εὐσεβίου νὰ συγκροτηθῇ εἰς Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης σύνοδος ὅλων τῶν ἀρχιερέων τῆς 'Ανατολῆς ἵνα διευκρινήσῃ τὰ κατὰ τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ὁ βασιλεὺς ἐνέκρινε τὴν πρότασιν. Τότε οἱ φίλοι τοῦ Εὐσεβίου συνῆλθον ἅπαντες εἰς Καισάρειαν· ἀλλ' ὁ 'Αθανάσιος, προβλέ-

πων ὅτι καλεῖται ἵνα καταδικασθῇ, οὐχὶ ἵνα δικασθῇ ὑπ' αὐτῶν, δὲν παρέστη, καίτοι ρητῶς καὶ ἐπανειλημμένως διαταχθεὶς ὑπὸ τοῦ βασιλέως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ παρακοὴ αὐτοῦ αὕτη ἐπιβούλως σχολιασθεῖσα ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων ηὔξησε τὰς ὑπονοίας τοῦ Κωνσταντίνου, ὅστις δὲν κατέφυγεν ἔτι εἰς τὴν βίαν κατ' αὐτοῦ, ἀλλ' ὁρίσας νέαν σύνοδον εἰς Τύρον, κατὰ τὸ ἑπόμενον ἔτος συγκροτηθησομένην, παρήγγειλε τὸν Ἀθανάσιον νὰ προσέλθῃ, ἀπειλῶν τὰ ἔσχατα, ἐὰν καὶ αὖθις δὲν ὑπακούσῃ.

Ἡ ἐν Τύρῳ αὕτη σύνοδος συνεκροτήθη ἐν ἔτει 335. Ὁ βασιλεὺς δὲν προσῆλθεν αὐτοπροσώπως ἀλλ' ἔπεμψεν ἐπίτροπον αὐτοῦ ἕνα τῶν ἀνωτάτων ἀξιωματικῶν, τὸν κόμητα Διονύσιον, μετὰ πάσης πληρεξουσιότητος ἵνα προσαγάγῃ τοὺς κατηγορουμένους ἢ πέμψῃ αὐτοὺς εἰς ἐξορίαν, διδάσκων οὕτως ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτετραμμένον «ὅροις αὐτοκράτορος ὑπὲρ τῆς ἀληθείας ἐξενεχθεῖσιν ἀντιτείνειν». Αἱ διαταγαὶ αὗται ἅμα δὲ καὶ ὁ τρόπος καθ' ὃν συνεκροτήθη ἡ σύνοδος οὐδεμίαν ἐπέτρεπον ἀμφιβολίαν περὶ τῆς τύχης ἥτις περιέμενεν ἐν αὐτῇ τὸν Ἀθανάσιον· διότι δὲν ἐκλήθησαν ἅπαντες οἱ ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς ἀλλ' ἐκεῖνοι μόνον ὅσους ἠθέλησαν οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον, ἑξήκοντα περίπου τὸν ἀριθμόν, οἱ πλεῖστοι πρόθυμοι νὰ καταδικάσωσιν ἄκριτον τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ ἐπίσκοπος λοιπὸν Ἀλεξανδρείας εἶχε λόγον ἰσχυρότατον νὰ μὴ προσέλθῃ εἰς τὴν πλημμελῆ ταύτην τοῦ δικαστηρίου συγκρότησιν, ὅπερ οὔτε οἰκουμενικὴ σύνοδος ἦτο οὔτε τοπική. Ἀλλ' αἱ διαταγαὶ τοῦ αὐτοκράτορος ἦσαν ὁριστικαί· ἀνθιστάμενος εἰς αὐτὰς στασιάζει, τοῦτο δὲ ἠδύνατο νὰ σκανδαλίσῃ τὰς συνειδήσεις πολλῶν καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν εὐλαβεστέρων αὐτοῦ φίλων. Πλὴν τούτου, εἷς τῶν ἱερέων αὐτοῦ εἶχεν ἤδη ἀπαχθῆ δέσμιος εἰς Τύρον, ὥστε ὁ Ἀθανάσιος συνήνεσε τελευταῖον νὰ ἀπέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἵνα προστατεύσῃ αὐτὸν καὶ συμμερισθῇ τὸν κίνδυνον αὐτοῦ.

Ἀλλὰ δὲν προσῆλθε μόνος. Ἐκ τῶν ἐπισκόπων τῆς Αἰγύπτου δὲν εἶχον προσκληθῆ εἰμὴ μόνον οἱ Μελετιανοί. Ἤδη δὲ εἰσήλασεν ὁ Ἀθανάσιος εἰς Τύρον συνεπαγόμενος πάντας τοὺς λοιποὺς ὀρθοδόξους ἐπισκόπους, τὸν ἀριθμὸν πεντήκοντα περίπου, ἐν οἷς ἦσαν καί τινες γηραιοὶ ποιμενάρχαι φέροντες ἔτι τὰ στίγματα τῶν δεινῶν βασάνων τὰς ὁποίας ὑπέστησαν ἐπὶ τοῦ τελευταίου μεγάλου κατὰ τῆς πίστεως διωγμοῦ. Ἡ ἄφιξις αὐτῶν κατετάραξε τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον. Καὶ δὲν ἐτόλμησαν μὲν νὰ ἀποποιηθῶσιν εἰς αὐτοὺς τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ παρακαθίσωσιν εἰς τὴν σύνοδον ἀλλ' ἐπενόησαν ἀμέσως ἕτερόν τι δι' οὗ ἤλπισαν νὰ πτοήσωσι τοὺς φίλους τοῦ Ἀθανασίου. Συμφωνήσαντες μετὰ τοῦ κόμητος Διονυσίου καὶ ὠφελούμενοι ἀπὸ τὴν μικρὰν πλειονοψηφίαν τὴν ὁποίαν οὐδὲν ἧττον εἶχον ἐν τῇ συνόδῳ ἀπεφάσισαν ὅτι ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου θέλει παρασταθῆ ὄρθιος ἐνώπιον τῆς συνελεύσεως, ὥς τις κατηγορούμενος ἐνώπιον τῶν δικαστῶν αὐτοῦ. Τοῦτο ἐπήγαγε δεινὴν ταραχὴν καὶ πολλοὺς μεταξὺ τῶν δύο μερίδων διαπληκτισμούς, ὡς ἐκ τῶν ὁποίων διελύθη ἄπρακτος ἡ πρώτη συνεδρίασις.

Τελευταῖον ὅμως ἤρχισεν ἡ δίκη. Ὁ Ἀθανάσιος παρέστη ἐνώπιον τῶν δικαστῶν αὐτοῦ ἀλλ' ἀφοῦ ἐπισήμως διεμαρτυρήθη κατὰ τῆς παρανόμου αὐτῶν συγκροτήσεως καὶ τῆς ὁμολογουμένης μεροληψίας. Ἔπειτα δὲ ἀνεσκεύασε μίαν πρὸς μίαν ἁπάσας τὰς πολυαρίθμους καὶ πολυειδεῖς συκοφαντίας ὅσαι κατ' αὐτοῦ ἐσκευωρήθησαν, διὰ τοσούτων ἀκαταμαχήτων ἐπιχειρημάτων καὶ ἀποδείξεων ὥστε ἔφερεν εἰς ἀληθῆ ἀμηχανίαν τοὺς ἀντιπάλους. Τότε ἐσοφίσθησαν νὰ πέμψωσιν εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπείαν ἵνα συμπληρώσῃ δῆθεν ἐπὶ τόπου τὴν ἀνάκρισιν καὶ ἐφρόντισαν, ἐννοεῖται, νὰ συγκροτήσωσι τὴν ἐπιτροπείαν ταύτην καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἐπισκόπων τῆς ἰδίας μερίδος καὶ μάλιστα ἐκ τῶν ἐπισκόπων ἐκείνων τοὺς ὁποίους ἐκ προοιμίων ὁ Ἀθανάσιος εἶχεν ὀνομαστὶ ἐξαιρέσει, ὡς ὑποδείξαντας κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον τὴν πρὸς τὸν Ἄρειον ὕπουλον

ὁμοφροσύνην. Ὁ ἱεράρχης Αἰγύπτου διεμαρτυρήθη καὶ πάλιν. Οἱ ἐμβριθέστεροι καὶ εὐλαβέστεροι τῶν ἐπισκόπων ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἀποτρέψωσι τὸ σκάνδαλον τοῦτο. Ἀλλ' οἱ περὶ τὸν Νικομηδείας Εὐσέβιον, ἔχοντες τὴν πλειονοψηφίαν, ἀπεφάσισαν οὐδὲν ἧττον νὰ προχωρήσωσι καὶ ἐξαπέστειλαν τὴν ὑπ' αὐτῶν κατασκευασθεῖσαν ἐπιτροπείαν. Ὁ δὲ Ἀθανάσιος, βλέπων τοσοῦτον ἀσυστόλως περιυβριζομένην τήν τε ἀλήθειαν τῆς πίστεως καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν τῆς ἱερωσύνης, ἐνόμισε περιττὸν νὰ περιμείνῃ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ ἀνομήματος· καὶ ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῆς ἐπιτροπείας ἠκούσθη αἴφνης ἐν Τύρῳ ὅτι ἀπῆλθε διὰ νυκτὸς ἐκ τῆς πόλεως ἐκείνης.

Παρῆλθον ἔκτοτε ἑβδομάδες τινές. Ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ἐπιστρέφων ἀπὸ μικρᾶς τινος περιοδείας, εἰσήρχετο εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅτε, καθ' ἣν στιγμὴν διέβαινε τὴν πύλην τῆς πρωτευούσης, εἶδεν ἄνθρωπον ὁρμήσαντα ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐπιθέσαντα τὴν χεῖρα ἐπὶ τὰς ἡνίας τοῦ ἵππου καὶ ζητοῦντα δικαιοσύνην. Ὁ βασιλεὺς ταραχθεὶς ὁπωσοῦν δὲν ἀνεγνώρισεν ἀμέσως τὸν Ἀθανάσιον· διότι ἦτο αὐτός, ὅστις ἀπεφάσισε, προσελθὼν κρυφίως εἰς τὴν βασιλεύουσαν, νὰ ἐπικαλεσθῇ τὴν προστασίαν τοῦ ὑπερτάτου ἄρχοντος κατὰ τῆς γινομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας. Ὁ Κωνσταντῖνος δυσηρεστήθη διὰ τὴν πολλὴν ταύτην τόλμην καὶ διῆλθε χωρὶς νὰ ἀποκριθῇ· μόλις δὲ μετά τινας ἡμέρας, ἐνδίδων εἰς τὰς ἐπιμόνους αἰτήσεις τοῦ Ἀθανασίου καὶ τὰς προτροπὰς πολλῶν τῶν περὶ αὐτὸν ἀνδρῶν, συνήνεσε νὰ ἀκούσῃ τὸν ἱεράρχην. Ἦτο ὅμως κάκιστα κατ' αὐτοῦ διατεθειμένος. Τινὲς τῶν κατ' αὐτοῦ κατηγοριῶν εἶχον προξενήσει ἐντύπωσιν εἰς τὸν βασιλέα· ἰδίως ἡ περὶ μελετωμένης δῆθεν ὑπ' αὐτοῦ στάσεως συκοφαντία, ἣν ἐνίσχυεν ἥ τε ἐπανειλημμένη τοῦ ἀνδρὸς παρακοὴ εἰς τὰς βασιλικὰς διαταγὰς καὶ ἡ τελευταία ἀπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀπόδρασις. Προσθετέον ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε πρὸ μικροῦ παραγγείλει εἰς τὴν σύνοδον ταύτην νὰ πορευθῇ ἐν σώματι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ἵνα τελέσῃ μεγαλοπρεπῶς τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τοῦ ἐγερθέντος ἐπὶ τοῦ τάφου τοῦ Σωτῆρος καὶ ὅτι πολλὴν προσεδόκα ἐκ τῆς τελετῆς ἐκείνης τὴν δόξαν· ὥστε καὶ διὰ τοῦτο ἠγανάκτησεν ἀκούων δυσφημουμένην τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον. Ὅθεν κατ' ἀρχὰς ἐδέχθη ψυχρότατα τὸν Ἀθανάσιον, διέκοψεν αὐτὸν πολλάκις καὶ ἠπείλησε νὰ ἀποδιώξῃ ἐκ τῆς αὐλῆς. Ἀλλ' ἂν ὁ Κωνσταντῖνος εὐχερῶς ἠπατᾶτο ἅμα ὑπώπτευε τὴν ἐλαχίστην κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλὴν εὐχερῶς ὅμως μετεπείθετο ὁσάκις ἐπεκαλεῖτό τις τὴν χριστιανικὴν αὐτοῦ συνείδησιν· καὶ ἀνακράξαντος ἐπὶ τέλους τοῦ Ἀθανασίου· «δικάσει Κύριος ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ σοῦ!» ὁ βασιλεὺς ἐνόμισεν ὅτι δὲν δύναται νὰ μὴ πράξῃ τι ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Καὶ ἀπέστειλε λοιπὸν πρὸς τὴν σύνοδον ἐπιστολήν, δι' ἧς μήτε κατακρίνων μήτε δικαιῶν τινα παρεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσι πρὸς αὐτὸν ἵνα ἐξηγήσωσι τὸ αἴτιον τῆς διαφορᾶς.

Ἀλλ' ὅτε ἔφθασεν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς Τύρον τὰ πράγματα εἶχον προχωρήσει πολύ. Ἅμα ἀναχωρήσαντος τοῦ Ἀθανασίου, οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐνόμισαν ὅτι εἶναι περιττὸν νὰ περιμείνωσι τὴν ἐπάνοδον τῆς ἀνακριτικῆς ἐπιτροπείας καὶ ὅτι δικαιοῦνται νὰ καταδικάσωσιν αὐτὸν ἐρήμην· ἅμα δὲ ἐκδόντες τὴν ἀπόφασιν ταύτην ἐπορεύθησαν ἐν μεγάλῃ πομπῇ κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Κωνσταντίνου, εἰς Ἱεροσόλυμα καὶ ἐπετέλεσαν ἐκεῖ τὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ τῆς Ἀναστάσεως. Ἐν τῷ μέσῳ τῶν λαμπρῶν τούτων ἑορτῶν ἐπανῆλθεν ἡ σταλεῖσα προηγουμένως εἰς Αἴγυπτον ἐπιτροπεία. Ἡ ἐπιτροπεία αὕτη ἔπραξε, κατὰ τὴν ἐντολὴν τὴν ὁποίαν ἔλαβεν, ὅ,τι ἦτο δυνατὸν ἵνα εὕρῃ ἔνοχον ἐξ ἅπαντος τὸν Ἀθανάσιον. Ὁ βασιλικὸς ἔπαρχος, ὅστις ἐμίσει τὸν ἱεράρχην ὡς ἐπισκιάζοντα τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ ἀρχήν, ἔδωκε πᾶσαν συνδρομὴν εἰς τοὺς ἐπιτρόπους. Ὅλοι οἱ ὀρθόδοξοι μάρτυρες ἐξηρέθησαν, ἀντ' αὐτῶν δ' ἐγένοντο δεκτοὶ Ἑβραῖοι καὶ εἰδωλο-

λάτραι· ἀλλ' ἵνα ὑποχρεώσωσι καὶ αὐτοὺς τούτους τοὺς μάρτυρας νὰ καταμηνύσωσι τὸν Ἀθανάσιον ἐδέησε νὰ μεταχειρισθῶσιν ἀπειλὰς καὶ ὑποσχέσεις. Τὸ δὲ ἐκ τῆς τοιαύτης ἀνακρίσεως ἐξαχθὲν κατηγορητήριον ἀπέβη ἐπὶ τέλους τοσοῦτον ἀντιφατικὸν καὶ ἄμορφον ὥστε ὁ γραμματεὺς παρηγγέλθη νὰ μὴ κοινοποιήσῃ αὐτὸ εἰς κανένα. Ἀλλ' οἱ φίλοι τοῦ Ἀθανασίου κατώρθωσαν νὰ λάβωσι γνῶσιν αὐτοῦ, τρεῖς δὲ αὐτῶν διαμαρτυρήσεις,

Ἡ σαρκοφάγος τῆς Ἑλένης (Μουσεῖον Βατικανοῦ)

διασωθεῖσαι εἰς ἡμᾶς ἐν ταῖς ἀπολογίαις τοῦ Ἀθανασίου καὶ διευθυνθεῖσαι ἡ μὲν εἰς τὰ τέλη τῆς ἐπιτροπείας, ἡ δὲ εἰς τὴν ἐν Τύρῳ σύνοδον, ἡ δὲ εἰς τὸν βασιλικὸν τῆς Αἰγύπτου ἔπαρχον, ἐβεβαίωσαν ἁπάσας τὰς ἀλλοκότους ἐκείνας ἀνομίας. Ἡ σύνοδος ὅμως δὲν ἐπτοήθη ἐκ τούτων. Καὶ εἶχε μὲν ἤδη καταδικασθῆ, ὡς προείπομεν, ὁ Ἀθανάσιος ἐρήμην ἀλλὰ μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν τῆς ἐπιτροπείας ἐνομίσθη καλὸν νὰ ἐπικυρωθῇ ἡ ἀπόφασις καὶ νὰ καταστῇ ἔτι αὐστηροτέρα. Ὅθεν ἡ σύνοδος παραδεξαμένη ὡς ἀναμφισβήτητα πάντα τὰ ἐν τῷ κατηγορητηρίῳ ἀναφερόμενα καθήρεσε τὸν Ἀθανάσιον καὶ ἀπεφήνατο χηρεύοντα τὸν ἀρχιερατικὸν τῆς Ἀλεξανδρείας θρόνον. Ἀμέσως δ' ἔπειτα ἐψήφισε τὴν παραδοχὴν τοῦ Ἀρείου εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας. Ἐπὶ τούτῳ οἱ περὶ τὸν Εὐσέβιον ἐξήτασαν τὴν γνωστὴν ἐκείνην ὁμολογίαν τῆς πίστεως, ἐβεβαίωσαν ὅτι εἶναι καθ' ὅλα σύμφωνος πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντα δόγματα καὶ προσεκά-

λεσαν ἅπαντας τοὺς πιστοὺς ν' ἀποδεχθῶσι καὶ ἀσπασθῶσι τοὺς αἱρετικοὺς τούτους ὡς ἀδελφούς.

Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα ὅτε ἔφθασεν ἀπροσδοκήτως εἰς τὴν σύνοδον ἡ ἐπιστολὴ δι' ἧς ὁ Κωνσταντῖνος, ἐπὶ τῇ ἐπιμόνῳ αἰτήσει τοῦ 'Αθανασίου, προσεκάλει τοὺς ἐπισκόπους νὰ προσέλθωσιν ἐνώπιον αὐτοῦ, ἵνα συζητήσωσιν ἐκ νέου τὴν ὑπόθεσιν τὴν ὁποίαν οὗτοι ὑπελάμβανον ὡς τελεσιδίκως ἀποφασισθεῖσαν. 'Εννοεῖται ὅτι τοῦτο δὲν συνέφερε κατ' οὐδένα λόγον εἰς τοὺς περὶ τὸν Εὐσέβιον· ὅθεν ἔκριναν διὰ τολμηροῦ μηχανήματος ν' ἀποφύγωσι τὴν ἀνατροπὴν τῶν ἤδη γενομένων. Καὶ λοιπὸν παραβαίνοντες τὴν ῥητὴν τοῦ αὐτοκράτορος διαταγήν, ἥτις ἐπανειλημμένως ἔλεγεν ὅτι ὀφείλουσιν ἅπαντες νὰ μεταβῶσιν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἐκήρυξαν τὴν σύνοδον διαλελυμένην, προσεκάλεσαν τοὺς πλείστους τῶν ἐπισκόπων νὰ ἐπανέλθωσιν εἰς τὰ ἴδια καὶ ἔπεμψαν παρὰ τῷ βασιλεῖ ἁπλῆν ἐπιτροπείαν συγκειμένην ἐκ τῶν ἀσπονδοτέρων τοῦ 'Αθανασίου ἐχθρῶν. Οὐδὲ εἰς τοῦτο ἠρκέσθησαν ἀλλὰ συνεφώνησαν πρὸς ἀλλήλους, ἀντὶ νὰ κατηγορήσωσι τὸν 'Αθανάσιον ἐπὶ ἀσεβείᾳ καὶ καταχρήσεσι, ν' παραστήσωσιν αὐτὸν ὡς ἔνοχον ἐσχάτης προδοσίας καὶ ἰδίως ὡς ἀγωνισθέντα νὰ διακωλύσῃ τὴν ἐξ 'Αλεξανδρείας εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀποστολὴν τοῦ σίτου, δι' οὗ δημοσίᾳ δαπάνῃ ἐτρέφετο τὸ ἀργὸν τῆς νέας πρωτευούσης πλῆθος. Τὸ ἐπινόημα ἦτο ἐπιτηδειότατον· διότι ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐταράσσετο ὁσάκις ἐβράδυνεν ἡ ἄφιξις τῶν τροφῶν, ὁ δὲ βασιλεὺς ἐγίνετο ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐπιρρεπέστερος εἰς τὸ νὰ πιστεύῃ εὐκόλως πᾶσαν κατὰ τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ἐπιβουλήν. Καὶ τῳόντι ὠργίσθη παραδόξως ἐπὶ τοῦ προκειμένου καὶ μὴ θελήσας νὰ ἀκούσῃ τὴν νέαν τοῦ 'Αθανασίου ἀπολογίαν ἐξώρισεν αὐτὸν εἰς Αὐγοῦσταν Τρηβιρῶν, πόλιν τῆς Γαλλίας· ἀλλὰ τοῦτο προσωρινῶς, διότι συνελθὼν μετ' ὀλίγον καὶ ἀναλαβὼν τὴν σύνεσιν αὐτοῦ δὲν ἠθέλησε νὰ ἀνανεώσῃ τὸ σχίσμα κλείων τὴν θύραν εἰς πᾶσαν ἐλπίδα εἰρηνεύσεως καὶ δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπικυρώσῃ τὰ ὑπὸ τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου ἀποφασισθέντα, ἀποφαινόμενος χηρεύοντα τὸν θρόνον τῆς 'Αλεξανδρείας.

'Ο 'Αθανάσιος ἀπῆλθεν ἐν ἀρχῇ τοῦ χειμῶνος τοῦ 336 εἰς Αὐγοῦσταν Τρηβιρῶν, ἀλλὰ τοσοῦτον ἦτο τὸ ἀξίωμα τοῦ ἀνδρὸς καὶ ἡ εὐλάβεια ἣν ἁπανταχοῦ ἐνέπνεεν ὁ ἀκλόνητος ἐκεῖνος τῆς ὀρθοδοξίας πρόμαχος ὥστε ἡ ἀποδημία αὐτοῦ αὕτη ὡμοίαζε θρίαμβον μᾶλλον ἢ ἐξορίαν. 'Ο ἐπίσκοπος Τρηβιρῶν ἐδέχθη αὐτὸν ὡς φίλον καὶ ξένον, οὐχὶ ὡς κατάδικον· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ πρεσβύτερος τοῦ αὐτοκράτορος υἱός, ὁ ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἐκυβέρνα τὴν Γαλατίαν καὶ ἥδρευεν εἰς τὴν τῶν Τρηβιρῶν πόλιν, ἐπεσκέφθη εὐσεβάστως τὸν ἐξόριστον. 'Ενῷ δὲ ὁ καταδικασθεὶς 'Αθανάσιος τοιαύτης ἐτύγχανε δεξιώσεως ἐν τῇ Δύσει, ὁ κατισχύσας ἐν τῇ 'Ανατολῇ Ἄρειος ἠθέλησε τελευταῖον, ὑπὸ τῶν φίλων δορυφορούμενος, νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ πόλιν. 'Αλλὰ καίτοι ἔχων ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὴν δημοσίαν δύναμιν καί τινας ἐκ τοῦ ὄχλου ὀπαδοὺς τοσοῦτον ἐμισεῖτο ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὥστε ἡ παρουσία αὐτοῦ προεκάλει ἐν 'Αλεξανδρείᾳ καθ' ἑκάστην ταραχὰς καὶ ῥήξεις. Τοῦτο δὲ βλέποντες οἱ φίλοι τοῦ τε 'Αρείου καὶ τοῦ Εὐσεβίου καὶ φοβούμενοι μήπως ὁ αὐτοκράτωρ μαθὼν τὰ γινόμενα ἀγανακτήσῃ ἐπὶ τέλους κατὰ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἵτινες ἐπὶ δύο περίπου ἔτη τοσαύτας παρήγαγον αὐτῷ δυσχερείας, ἀπεφάσισαν νὰ σωθῶσι διὰ τελευταίου τινὸς τολμήματος. Ὅθεν ἐπὶ τῇ προφάσει ἔριδός τινος προελθούσης αὖθις εἰς μέσον περὶ τῆς 'Αγίας Τριάδος, μεταξὺ τοῦ ὀρθοδόξου ἐπισκόπου 'Αγκύρας καί τινος 'Αρειανοῦ, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ περὶ αὐτὴν διατρίβοντες ἐπίσκοποι ἐζήτησαν καὶ ἔλαβον τὴν ἄδειαν νὰ συνέλθωσιν εἰς σύνοδον ἵνα κρίνωσι τὴν

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΟΣ ΕΝ ΤΩι ΛΟΥΤΡΩΝΙ

(Ἔργον Οὐ. Τσάρλτον)

(Β΄β΄ 152)

ὑπόθεσιν ταύτην. Καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἀγκύρας ἦτο φίλος τοῦ Ἀθανασίου κατεδίκασαν αὐτὸν ἐκ τοῦ προχείρου. Ἔπειτα δέ, ἐλθόντες εἰς τὸ κύριον ζήτημα, ἀπεφάσισαν νὰ φέρωσι τὸν Ἄρειον εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ νὰ δεχθῶσιν αὐτὸν ἐπισήμως εἰς τὴν Ἁγίαν Τράπεζαν, ὑπ' ὄψιν αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, ἐπὶ τῇ εὐλόγῳ ἐλπίδι ὅτι ὁ βασιλεὺς θέλει οὕτως ἀναγκασθῇ νὰ προστατεύσῃ μέχρις ἐσχάτων τὸν Ἄρειον. Ἀφ' ἑτέρου ὁ βασιλεὺς συνήνεσεν εἰς τοῦτο ἵνα ἀπομακρύνῃ τὸν Ἄρειον ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὅπου ἡ διατριβὴ αὐτοῦ κατήντησεν, ὡς εἴδομεν, πρόξενος ἀδιαλείπτων σκανδάλων. Ὁ Ἄρειος λοιπὸν ἔσπευσε νὰ ἔλθῃ εἰς τὴν πρωτεύουσαν καὶ ἐζήτησεν ἀμέσως νὰ κοινωνήσῃ. Ἀλλὰ πρὸς τοῦτο ἐχρειάζετο ἰδίως ἡ συναίνεσις τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ δὲ ἐπίσκοπος οὗτος ὀνόματι Ἀλέξανδρος, καίτοι γέρων καὶ πρᾶος καὶ μὴ διαπρέπων ἐπὶ ἱκανότητι ἀλλ' ὅμως πιστὸς διατελῶν εἰς τὰ δόγματα τῆς ἐκκλησίας, ἀπεκρίθη ὅτι ὁ Ἄρειος ἀπεκλείσθη τῆς ἐκκλησίας ὑπὸ οἰκουμενικῆς συνόδου καὶ ὅτι δὲν εἶναι ἐπιτετραμμένον εἰς ὀλίγους τινὰς νὰ ἀνατρέψωσι τὰ παρὰ πάντων θεσπισθέντα. Παρακλήσεις καὶ ἀπειλαὶ ἀπέβησαν μάταιαι. Ὁ ἀγαθὸς Ἀλέξανδρος ἐπέμενεν εἰς τὴν ἄρνησιν αὐτοῦ καὶ εἶχεν, ὡς φαίνεται, συμφώνους τοὺς πλείστους τῶν κατοίκων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἐδέησεν ἄρα νὰ ἀναφερθῇ τὸ πρᾶγμα πάλιν εἰς τὸν βασιλέα, ὅστις περιῆλθεν εἰς ἀμηχανίαν θλιβεράν. Ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν περὶ τὸν Εὐσέβιον, οὐδέποτε ὅμως συνεμερίσθη, ὡς εἴδομεν, ὅλα αὐτῶν τὰ πάθη. Ἡ ἀντίστασις ἀνδρὸς πρᾴου καὶ εἰς τὴν πολιτείαν εἰλικρινῶς ἀφωσιωμένου ἐνέβαλεν αὐτὸν εἰς νέαν ἀπορίαν καὶ μὴ ἠξεύρων πῶς ν' ἀπαλλαγῇ τῆς δυσχερείας ταύτης ἐκάλεσε πάλιν τὸν Ἄρειον ἐνώπιον αὐτοῦ. Προσελθόντος δ' ἐκείνου· «ἠμπορῶ, τῷ εἶπε, νὰ βάλω βάσιν εἰς τὸν λόγον σου; πρεσβεύεις τῷ ὄντι ἀληθῶς τὸ δόγμα τῆς ὀρθοδόξου πίστεως;» καὶ ἐπειδὴ ὁ Ἄρειος ἐπανέλαβε τὴν γνωστὴν ὁμολογίαν, ἣν ἐξ ἀρχῆς ὁ βασιλεὺς εἶχε θεωρήσει ὡς ἀποχρῶσαν, «μήπως πρεσβεύεις, ἐπανέλαβε, καμμίαν ἄλλην πλάνην; μήπως διατηρεῖς καμμίαν τῶν αἱρετικῶν δοξασιῶν ὅσας ἐξέφερες ἄλλοτε ἐν Ἀλεξανδρείᾳ; ὀμνύεις ἐνώπιον Θεοῦ ὅτι ἀπέπτυσας πᾶσαν κατὰ τοῦ Κυρίου ἡμῶν βλασφημίαν;» Ὁ Ἄρειος ὤμοσεν ἀδιστάκτως. «Ὕπαγε λοιπόν, εἶπεν ἐπὶ τέλους ὁ βασιλεύς· καὶ εἰ μὲν ἡ πίστις σου ἔχει καλῶς, καλὸς ἔστω καὶ ὁ ὅρκος ὃν ὤμοσας· εἰ δὲ ἡ πίστις σου ἀσεβής ἐστιν, ὁ Θεὸς τιμωρήσει τὸν ἐπίορκον».

Τότε ὁ Κωνσταντῖνος, νομίσας ὅτι ἠσφάλισε τὴν συνείδησιν αὐτοῦ, ἐκάλεσε τὸν Κωνσταντινουπόλεως καὶ παρήγγειλεν αὐτῷ νὰ δώσῃ ἀπροφασίστως τὴν ἐπαύριον, ἥτις ἦτο ἡμέρα Κυριακή, τὴν θείαν μετάληψιν εἰς τὸν Ἄρειον. Ὁ γηραιὸς Ἀλέξανδρος, εἰς ὃν οὐδὲ νὰ ἀπαντήσῃ ἐπετράπη, ἀπῆλθε τεταραγμένος εἰς τὴν πλησιεστέραν ἐκκλησίαν καὶ ἐκεῖ δακρυρροῶν ἐπεκαλέσατο τὴν ἀρωγὴν τοῦ Ὑψίστου, κατὰ τὴν δεινὴν ταύτην περίστασιν. Ὀλίγας δὲ στιγμὰς μετέπειτα ἐξήρχετο τῶν βασιλείων ὁ Ἄρειος θριαμβεύων καὶ ὑπὸ πολλῶν παραπεμπόμενος φίλων, πρὸς τοὺς ὁποίους ἐλάλει περιχαρὴς γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ. Ἀλλ' ἐνῷ διήρχετο οὕτω τὰς ὁδοὺς τῆς πόλεως κατελήφθη αἴφνης ὑπὸ ἀνάγκης κατεπειγούσης, πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ὁποίας ἀπεχώρησεν εἰς ἐπιτήδειόν τινα τόπον. Παρατεινομένης δὲ τῆς αὐτόθι διατριβῆς, ὁ ὑπηρέτης αὐτοῦ ἀνησυχήσας ἤνοιξε τὴν θύραν καί, ὢ τοῦ θαύματος! εὗρε τὸν αἱρεσιάρχην χαμαὶ κατακείμενον καὶ διὰ μέσου τοῦ σώματος διαρραγέντα. Ἡ περὶ τούτου ἀγγελία, διαδοθεῖσα ἐν ἀκαρεῖ καθ' ὅλην τὴν πόλιν, ἐπροξένησεν ἐντύπωσιν καταπληκτικήν. Οἱ πλεῖστοι ἐθεώρησαν τὸν ἀπαίσιον τοῦτον θάνατον ὡς θείας δίκης σημεῖον· οἱ μετριώτεροι ἀπέδιδον αὐτὸν εἰς τὴν αἰφνιδίαν ἔκρηξιν ὑπερβολικῆς χαρᾶς καὶ ὑπεροψίας ἐπὶ μακρὸν κατασταλείσης. Ὀλίγοι δέ τινες ὑπεψιθύριζον ὅτι ὁ ἀνὴρ ἐγένετο θῦμα δολοφονίας ἢ μαγείας. Ἀλλὰ πρὸ πάντων ἐταράχθη ὁ Κωνσταντῖνος. Ἡ ἠθικὴ αὐτοῦ κατάστασις ἀπέβη ἔκτοτε ἀληθῶς ἀξιοθρή-

νητος. Εἶχεν ἐλπίσει νὰ ἐξαλείψῃ πᾶσαν ἀφορμὴν θρησκευτικῆς ἔριδος καὶ ἤδη ἔβλεπε τὴν θρησκευτικὴν ἔριν εἴπερ ποτὲ παροξυνθεῖσαν. Εἶχεν ἀγωνισθῆ νὰ ἀσφαλίσῃ τὴν ὀρθοδοξίαν καὶ ἤδη κατήντησε νὰ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς κυριωτέρους τῆς ὀρθοδοξίας προμάχους. Εἶχε πράξει τοσαύτας ὑπὲρ τοῦ Ἀρείου θυσίας· καὶ ἤδη ὁ Ἄρειος ἐφαίνετο ὑπὸ τῆς Προνοίας αὐτῆς καταδικαζόμενος. Οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὀπισθοδρομήσῃ ὁ Κωνσταντῖνος καὶ νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον· διότι οὕτω πράττων ἤθελε περιέλθει εἰς διένεξιν πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐν Τύρῳ συνόδου, οἵτινες παρίσταντο ὡς πιστότατοι αὐτοῦ φίλοι. Ἀηδία καὶ θλῖψις ἐπλήρωσαν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ καὶ ἐβασάνιζον αὐτὴν τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ εἶχε καὶ ἄλλας πολλὰς ὀδυνηρὰς μερίμνας.

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε τρεῖς υἱούς. Οἱ υἱοὶ οὗτοι διχονοοῦντες πρὸς ἀλλήλους ἔμελλον προδήλως, ἅμα ἤθελεν ἐκλείψει ἐκ μέσου ἡ στιβαρὰ τοῦ πατρὸς αὐτῶν χείρ, νὰ περιέλθωσιν εἰς ῥῆξιν περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς· οὐδεὶς δ' ἐξ αὐτῶν εἶχε τὴν ἀπαιτουμένην ἱκανότητα ἵνα συντηρήσῃ τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους. Πλὴν τούτων ὑπῆρχον καὶ δύο τοῦ βασιλέως ἀνεψιοί, Δαλμάτιος καὶ Ἀννιβαλιανός, υἱοὶ Ἀννιβαλιανοῦ τοῦ ἑτεροθαλοῦς ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, οἵτινες διαπρέψαντες ἤδη ἐν πολέμοις καὶ πολὺ μᾶλλον τῶν υἱῶν ὑπὸ τοῦ στρατοῦ τιμώμενοι δυσκόλως ἤθελον ὑποκύψει εἰς τοὺς νομίμους ἀλλ' ἀσθενεῖς τῆς ἀρχῆς διαδόχους. Ὁ βασιλεὺς ἔβλεπε ταῦτα πάντα καὶ ἐτήκετο προαισθανόμενος τὰς ἐπερχομένας συμφοράς, καὶ ἐπὶ τέλους, μὴ εἰδὼς πῶς ἄλλως νὰ προλάβῃ τὸν ἐμφύλιον ἀγῶνα ἀπεφάσισε τῷ 336 νὰ διανείμῃ ἐκ προοιμίου τὸ κράτος μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν αὐτοῦ. Ὅθεν εἰς μὲν τὸν πρεσβύτερον υἱόν, τὸν Κωνσταντῖνον, ἔδωκεν ὅλας τὰς ἐπέκεινα τῶν Ἄλπεων ἐπαρχίας, τὴν Γαλατίαν, τὴν Ἱσπανίαν, τὴν Βρεταννίαν· εἰς δὲ τὸν νεώτερον, τὸν Κώνσταντα, ἐπέτρεψε τὰ ἐν μέσῳ τοῦ κράτους κείμενα, τὴν Ἰταλίαν, τὴν Ἰλλυρίαν, τὴν Ἀφρικήν· εἰς δὲ τὸν δευτερότοκον, τὸν Κωνστάντιον, τὸν ὁποῖον ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς ἠγάπα, κατέλιπε τὴν Ἀνατολήν, ἤτοι τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὴν Συρίαν καὶ τὴν Αἴγυπτον. Τελευταῖον παρέσχε τμήματά τινα καὶ εἰς τοὺς ἀνεψιοὺς αὐτοῦ, καταστήσας τὸν μὲν Δαλμάτιον ἡγεμόνα τῆς Θράκης, τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Ἀχαΐας, τὸν δὲ Ἀννιβαλιανὸν ἡγεμόνα τῆς Ἀρμενίας καὶ τοῦ Πόντου (1).

Τοιουτοτρόπως δὲ καταστρέψας ἰδίᾳ χειρὶ τὴν ἑνότητα τοῦ κράτους, ὑπὲρ ἧς οὐκ ὀλίγον ἠγωνίσθη, καθὼς πρὸ μικροῦ εἶχε καταλύσει τὴν ἑνότητα τῆς ἐκκλησίας, ἣν τοσοῦτο δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐπόθησε, παρεσκευάσθη ἤδη πρὸς θάνατον· διότι, καίτοι ἦτο κατὰ τὸ φαινόμενον ὑγιέστατος, δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν προσεχῆ τελευτήν. Κατεσκεύασε λοιπὸν τὸν ἴδιον τάφον ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἁγίων Ἀποστόλων ἐν τῷ μέσῳ δώδεκα θηκῶν τεθεισῶν αὐτόθι εἰς μνήμην τῶν δώδεκα τοῦ Κυρίου μαθητῶν. Τελεσθέντων δέ, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος 336, τῶν ἐγκαινίων τῆς τε ἐκκλησίας καὶ τοῦ μνημείου τούτου, πολλοὶ ἐξεφωνήθησαν λόγοι πανηγυρικοί, οἵτινες κακῶς, φαίνεται, ἤχησαν εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ Κωνσταντίνου. Τοὐλάχιστον ὁ Καισαρείας Εὐσέβιος βεβαιοῖ ὅτι, ἐπειδὴ εἷς τῶν λειτουργῶν ἐκείνων ἐτόλμησεν εἰς πρόσωπον αὐτοῦ νὰ ἀποφανθῇ αὐτὸν μακάριον, «ὅτι δὴ κἂν τῷ παρόντι βίῳ τῆς κατὰ πάντων

---

(1) Περιλαμβανομένης ἐν τούτῳ καὶ τῆς μεγάλης Καππαδοκίας, ἧς ἡ πρωτεύουσα **Καισάρεια** ἦτο καὶ πρωτεύουσα τοῦ κράτους τοῦ Ἀννιβαλιανοῦ κόπτουσα καὶ νομίσματα ἐπὶ τῷ τούτου ὀνόματι.

αὐτοκρατορικῆς βασιλείας ἠξιωμένος εἴη κἂν τῷ μέλλοντι συμβασιλεύειν μέλλοι τῷ υἱῷ τοῦ Θεοῦ», ὁ βασιλεὺς ἠγανάκτησε καὶ διακόψας τὸν ῥήτορα, παρήνεσε νὰ μὴ τολμᾷ τοιαῦτα φθέγγεσθαι, μᾶλλον δὲ δι' εὐχῆς αἰτεῖσθαι αὐτῷ, κἂν τῷ παρόντι κἂν τῷ μέλλοντι τῆς τοῦ Θεοῦ δουλείας ἄξιον φανῆναι».

Περὶ τὰς μελαγχολικὰς ταύτας ἀσχολίας διῆλθεν ἅπαν τὸ ἔτος 336, ὅτε, ἐν ἀρχῇ τοῦ ἀκολούθου ἔτους, αἰφνίδιός τις ἐπιδρομὴ τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν εἰς Μεσοποταμίαν ἐξήγειρεν ἐπὶ μακρὸν τὴν καταβεβλημένην τοῦ Κωνσταντίνου ψυχὴν ἀπὸ τοῦ ληθάργου εἰς ὃν κατέκειτο. Ὁ βασιλεὺς ἔσπευσε νὰ ἑτοιμάσῃ στρατὸν μέγαν, οἱ δὲ Πέρσαι, οἵτινες ἤλπιζον νὰ εὕρωσιν αὐτὸν ἀπαράσκευον καὶ ἔμαθον ἀπ' ἐναντίας ὅτι μετ' ὀλίγον ἐπέρχεται ἐπ' αὐτούς, μετανοήσαντες ἔπεμψαν πρέσβεις περὶ εἰρήνης. Ὁ Κωνσταντῖνος, ὅστις ἀληθῶς εἰπεῖν δὲν ἠγάπα πλέον τὸν πόλεμον, ὑπεδέχθη τοὺς πρέσβεις τούτους εὐμενῶς καὶ διετέλει πρὸς αὐτοὺς πραγματευόμενος, ὅτε, ὀλίγας ἡμέρας μετὰ τὸ Πάσχα τοῦ 337, ᾐσθάνθη μικράν τινα ἐνόχλησιν. Οἱ ἰατροὶ συνεβούλευσαν αὐτὸν νὰ ὑπάγῃ εἰς τὰ θερμὰ λουτρὰ τῆς ἐν Βιθυνίᾳ Ἑλενοπόλεως, ἤτοι τοῦ ἀρχαίου Δρεπάνου, εἰς ὃ εἶχε δώσει τὸ τῆς μητρὸς ὄνομα. Ἀλλά, ὅτε ἔφθασεν εἰς τὴν πόλιν ταύτην, τὸ νόσημα εἶχε τοσοῦτον προχωρήσει ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ ὠφεληθῇ ἀπὸ τὰ λουτρὰ αὐτῆς. Ὅθεν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον βλέπων προσεγγίζοντα τὸν θάνατον προσῆλθεν εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ προσκυνήσας ἐξωμολογήθη γεγωνυίᾳ τῇ φωνῇ τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ· μεθ' ὃ ἐζήτησε νὰ ἀξιωθῇ ὅλων τῶν εὐχῶν ὅσαι ἀπητοῦντο ἵνα μυηθῇ εἰς τὰ ἅγια μυστήρια. Διότι, κατὰ τὴν τοῦ Καισαρείας Εὐσεβίου μαρτυρίαν, οὐδεμία ἐπιτρέπεται ἀμφιβολία ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, καίτοι τοσοῦτον συντελέσας εἰς τὸν θρίαμβον τῆς χριστιανικῆς πίστεως, καίτοι ἀναμιχθεὶς εἰς τὴν διοίκησιν αὐτῆς, καίτοι μετασχὼν τῶν σπουδαιοτέρων αὐτῆς συζητήσεων, δὲν εἶχε μέχρι τῶν τελευταίων τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἡμερῶν οὔτε βαπτισθῇ οὔτε μεταξὺ τῶν κατηχουμένων καταταχθῆ. Μὴ φανῇ δὲ τὸ πρᾶγμα παράδοξον· τὸ τοιοῦτο συνέβαινε πολλάκις κατὰ τοὺς ἀρχαιοτέρους αὐτοὺς τῆς ἐκκλησίας χρόνους, καθ' οὓς πολλὴ ἔτι ἐπεκράτει ἀνωμαλία περὶ τὴν παραδοχὴν τῶν κατηχουμένων. Ἡ ἐκκλησία κατεδίκαζε μὲν τὴν βραδεῖαν ἐκείνην καὶ ἐν ὥρᾳ θανάτου οὕτως εἰπεῖν γινομένην τελετὴν τοῦ βαπτίσματος ἀλλὰ αἰσθανομένη τὴν ἀδυναμίαν αὐτῆς καὶ τὰς δυσχερείας ὑφ' ὧν περιεστοιχίζετο ἠνείχετο τὴν τοιαύτην ἀναβολήν, καὶ φυσικώτατον μάλιστα ἦτο νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτὴν εἰς τὸν παντοδύναμον ἡγεμόνα, πρὸς ὃν τοσαύτας ὤφειλε χάριτας. Ὁπωσδήποτε ὁ Κωνσταντῖνος, προαισθανόμενος ἤδη ἑαυτὸν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς ὄντα, ἀπεφάσισε νὰ δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα καὶ μετακομισθεὶς ἐξ Ἑλενοπόλεως, ὅπου δὲν εἶχε κατάλυμα ἐπιτήδειον, εἰς τὰ περὶ Νικομήδειαν ἀνάκτορα, συνεκάλεσεν ἐκεῖ ἀμέσως τοὺς ἐπισκόπους τῆς ἐπαρχίας καὶ ἐλάλησε πρὸς αὐτοὺς τάδε· «Οὗτος ἦν αὐτὸς ὁ πάλαι μοι διψῶντι καὶ εὐχομένῳ τῆς ἐν Θεῷ τυχεῖν σωτηρίας, καιρὸς ἐλπιζόμενος· ὥρα καὶ ἡμᾶς ἀπολαῦσαι τῆς ἀθανατοποιοῦ σφραγῖδος, ὥρα τοῦ σωτηρίου σφραγίσματος μετασχεῖν· ἐπὶ ῥείθρων Ἰορδάνου ποταμοῦ τοῦτ' ἐνενόουν ποτὲ ποιῆσαι, ἐφ' ὧν καὶ ὁ Σωτὴρ εἰς ἡμέτερον τύπον τοῦ λουτροῦ μετασχεῖν μνημονεύεται· Θεὸς δ' ἄρα τὸ συμφέρον εἰδὼς ἐντεῦθεν ἤδη τούτων ἡμᾶς ἀξιοῖ. Μὴ δὴ οὖν ἀμφιβολία τις γιγνέσθω. Εἰ γὰρ καὶ πάλιν ἡμᾶς ἐνταυθοῖ βιοῦν ὁ καὶ ζωῆς καὶ θανάτου κύριος ἐθέλοι, καὶ οὕτως ἐμὲ συναγελάζεσθαι λοιπὸν τῷ τοῦ Θεοῦ λαῷ καὶ ταῖς εὐχαῖς ὁμοῦ τοῖς πᾶσιν ἐκκλησιάζοντα κοινωνεῖν ἅπαξ ὥρισται, θεσμοὺς ἤδη βίου Θεῷ πρέποντας ἐμαυτῷ διατετάξομαι».

Τότε ἐτελέσθησαν πάντα τὰ ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας κεκανονισμένα· μεθ' ὃ ὁ βασιλεὺς δὲν ἠθέλησε πλέον νὰ ἀναλάβῃ τὴν πορφύραν ἀλλὰ διέμενε περιβεβλημένος τὸν λευκότατον τοῦ κατηχουμένου ἱματισμόν· καί, ἐν τῇ πλησμονῇ τῆς εὐχαριστήσεως αὐτοῦ,

ἠκούσθη λέγων· «νῦν ἀληθεῖ λόγῳ μακάριον οἶδ' ἐμαυτόν, νῦν τῆς ἀθανάτου ζωῆς πεφάνθαι ἄξιον, νῦν τοῦ θείου μετειληφέναι φωτὸς πεπίστευκα». Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τὰ ἔσχατα ταῦτα τῆς ζωῆς παρημέλησε τὰ συμφέροντα τοῦ κράτους. Ἐπειδὴ οἱ υἱοί του ἦσαν ἀπόντες, προσεκάλεσε τοὺς κυριωτάτους τῶν ἀξιωματικῶν καὶ ἀπήτησε παρ' αὐτῶν νὰ ὀμόσωσιν ὅτι οὐδὲν θέλουσι πράξει κατά τε τῶν τέκνων καὶ τῆς ἐκκλησίας. Ἐπικυρώσας δὲ πάλιν τὰ περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ κράτους προαποφασισθέντα ἀπέθανε τῇ 21 Μαΐου τοῦ 337, ἐν τῇ τῆς Πεντηκοστῆς ἑορτῇ. Ὁ νεκρὸς αὐτοῦ, περιβληθεὶς δι' ἁλουργίδος καὶ κοσμηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαδήματος καὶ ἐν χρυσῇ κατατεθεὶς λάρνακι μετεκομίσθη ἀμέσως εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐκεῖ ἐξετέθη εἰς κοινὴν θέαν, ἐντὸς τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν βασιλείων, ἐπὶ ἰκριώματος ὑψηλοῦ, τὸ ὁποῖον περιεστοίχιζον ἀπειράριθμα φῶτα, ἐπὶ σκευῶν χρυσῶν καίοντα. Ἅπαντες οἱ ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τοῦ στρατοῦ καὶ ἅπαντες οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες προσῆλθον προσκυνοῦντες καὶ γονυκλινεῖς ἀσπαζόμενοι τὸν νεκρόν, ἅπαντες δὲ οἱ ὑπηρέται πλησιάζοντες ἐζήτουν τὰς διαταγὰς αὐτοῦ ὡς ἂν ἔζη ἔτι. Καὶ τὸ τυπικὸν τοῦτο ἐτηρήθη μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Κωνσταντίου, ὃν περιέμενον ἵνα τελεσθῇ ἡ κηδεία.

Ὁ Κωνσταντῖνος ἔζησεν ἔτη 63, 2 μῆνας καὶ 20 ἡμέρας, κυριαρχήσας ἔτη 30, 9 μῆνας καὶ 27 ἡμέρας. Ἐν τῷ διαστήματι τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας, ὁ ἀρχαῖος κόσμος μετέβαλεν ὄψιν καὶ πνεῦμα. Τὸ κράτος, ἀπαλλαγὲν τῶν ποικίλων ἐξωτερικῶν πολεμίων καὶ τῶν πολλῶν ἐμφυλίων στάσεων, ὑπὸ τῶν ὁποίων πρότερον σχεδὸν ἀδιαλείπτως κατετρύχετο, ἀπήλαυσεν ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ στιβαροῦ ἐκείνου βραχίονος τὰ ἀγαθὰ εἰρήνης διαρκοῦς. Τὸ χριστιανικὸν θρήσκευμα, λυτρωθὲν τῶν ὀλεθρίων διωγμῶν ὑφ' ὧν πρὸ τοσούτου χρόνου ἐβασανίζετο, ἐξησφαλίσθη, ἐρρυθμίσθη, ἐπροστατεύθη, χωρὶς νὰ καταδιωχθῶσι παντάπασιν οἱ ὀπαδοὶ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος· ἡ δὲ νομοθεσία τοῦ κράτους μετερρυθμίσθη εἰς πολλὰ κατὰ τὸ σωτήριον τῶν ἀρχῶν τοῦ Εὐαγγελίου πνεῦμα. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀρνηθῶμεν ὅτι μέγας ὑπῆρξεν ὁ ἀνήρ, ὅστις, ἂν δὲν διέπραξε τὴν τοιαύτην τῶν πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολήν, ὡς οὐδεὶς ἄλλος, τοὐλάχιστον συνετέλεσεν εἰς τὴν μεταβολὴν ταύτην, δι' ἧς ἐπὶ τοσοῦτον ἀνεμορφώθη ἡ κατάστασις ὁλοκλήρου τοῦ κόσμου; Καὶ ὅμως εὑρέθησαν ἱστορικοὶ πολλοὶ καὶ ὀνομαστοὶ οἵτινες οὐ μόνον ἀπηξίωσαν νὰ ἀπονείμωσιν αὐτῷ τὴν δικαίαν ἐκείνην ἐπωνυμίαν ἀλλὰ καὶ πολυειδῶς ἐμυκτήρισαν, ἐχλεύασαν, περιεφρόνησαν καὶ ὡς κακοῦργον ἐχαρακτήρισαν τὸν ἄνδρα.

Δὲν πρόκειται νὰ ὑμνήσωμεν αὐτόν, πιστεύοντες εἰς τὰ ὑπερβολικὰ Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἐγκώμια. Δὲν ἠρνήθημεν οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἔπταισε πολλάκις καὶ ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς πολιτικὸς ἀνήρ. Ὡς ἄνθρωπος εἶναι ἀσύγγνωστος δι' ὃν εἰς πολλοὺς τῶν πλησιεστέρων συγγενῶν ἐπήνεγκε θάνατον. Ἀλλά, ὡς καὶ ἄλλοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ εἴπωμεν, εἰς τὰς ἀνοσίους ταύτας πράξεις παρεσύρθη ὁ Κωνσταντῖνος οὐχὶ ὑπὸ ἀγριότητος ψυχῆς· παρεσύρθη ὑπὸ κακῶς νενοημένης πολιτικῆς ἀνάγκης καὶ ὑπὸ ὀλεθρίων ἕξεων καὶ παραδόσεων, ἐν μέσῳ τῶν ὁποίων ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη. Τὰ μέγιστα τῶν πολιτικῶν σφαλμάτων πρὸ μικροῦ ἔτι ἐξεθέσαμεν καὶ ἐξετιμήσαμεν, διότι περὶ τὰ τέλη μάλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ διεπράχθησαν. Τὰ σφάλματα ταῦτα εἶναι ὡσαύτως ἀναμφισβήτητα· ἐξηγοῦνται ὅμως μέχρι τινός, ἂν δὲν δικαιολογοῦνται, ἡ μὲν πρὸς τὸν Ἀθανάσιον πάλη διὰ τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἐπαναγάγῃ εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας τὸν Ἄρειον, ἡ δὲ μεταξὺ τῶν υἱῶν καὶ τῶν ἀνεψιῶν διανομὴ τοῦ κράτους διὰ τὴν ἐλπίδα ἣν ἔτρεφε νὰ προλάβῃ τὴν βιαίαν αὐτῶν σύγκρουσιν. Ἀλλά, καὶ τούτων πάντων ὁμολογηθέντων, ἐρωτῶμεν μετὰ θάρρους· ὁπόσοι τῶν ἱστορικῶν ἀνδρῶν εἰς οὓς ἐπιδα-

ψιλεύεται τὸ ὄνομα μέγας δὲν περιέπεσον εἰς ὅμοια ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα, μάλιστα κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς μέσους αἰῶνας, ὅτε οἱ ἄριστοι τῶν ἡγεμόνων μετεῖχον ἔτι ὀχλικῆς βαρβαρότητος, μόλις ἀπὸ τῶν ἠθῶν αὐτῶν, εἰς τοὺς νεωτάτους χρόνους, ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἐκλιπούσης; ἢ τίς δύναται νὰ καυχηθῇ ὅτι συνέπραξεν εἰς μείζονα ἢ μᾶλλον εὐεργέτιδα τοῦ κόσμου μεταβολήν; ἢ τίς ὅτι εὑρεθεὶς ἐν τῷ μέσῳ τοσούτῳ φοβερῶν διὰ τὴν δυσχέρειαν αὐτῶν θρησκευτικῶν, κοινωνικῶν, πολιτικῶν περιπλοκῶν διεξήγαγεν αὐτὰς μετὰ πλείονος συνέσεως καὶ μετριοπαθείας; ἢ τίς ὅτι κυβερνῶν κράτος ἀχανές, κλυδωνιζόμενον ὑπὸ τῶν παθῶν καὶ διενέξεων ἀρχαίας καὶ νέας πίστεως, ἔδειξε πλείονα ἀνεξιθρησκίαν, ἐπιείκειαν, σωφροσύνην;

Ἡ ἀλήθεια εἶναι ὅτι πάθη θρησκευτικὰ καὶ πολιτικὰ ἔφθειραν ἀνέκαθεν καὶ μέχρι τῆς σήμερον φθείρουσι τὴν περὶ τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου κρίσιν τῆς ἱστορίας καὶ ἐδηλητηρίασαν τὴν περὶ αὐτοῦ κοινὴν πεποίθησιν. Πρῶτοι ἐμίσησαν αὐτόν, ὡς πρόμαχον τοῦ νέου θρησκεύματος, οἱ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ὀπαδοί, οἵτινες τούτου ἕνεκεν ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινοτέρας τῶν ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν. Προεξάρχει δὲ τῆς σχολῆς ταύτης τῶν ἱστορικῶν ὁ Ζώσιμος, ὅστις γράψας ἐν τῇ πέμπτῃ ἑκατονταετηρίδι «ἱστορίας νέα βιβλία ἕξ» λέγει ὅτι τὸ πατεῖν τοὺς ὅρκους ἦτο σύνηθες αὐτῷ· λέγει τὴν κακοήθειαν κατὰ φύσιν ἐνοῦσαν αὐτῷ· λέγει αὐτὸν μεστὸν πάσης ἀλαζονείας· λέγει, ὅτι ἐγκατέλιπε τὸ πάτριον δόγμα καὶ ἠσπάσθη τὴν ἀσέβειαν, δηλαδὴ τὸν χριστιανισμόν, διότι Αἰγύπτιός τις διεβεβαίωσεν αὐτὸν «πάσης ἁμαρτάδος ἀναιρετικὴν εἶναι τὴν τῶν χριστιανῶν δόξαν, καὶ τοῦτο ἔχειν ἐπάγγελμα, τὸ τοὺς ἀσεβεῖς μεταλαμβάνοντας αὐτῆς πάσης ἁμαρτίας ἔξω παραχρῆμα καθίστασθαι»· λέγει αὐτὸν ἱερόσυλον· λέγει περὶ τὰ τέλη τοῦ βίου ἀπόλεμον γενόμενον καὶ τρυφῇ τὸν βίον ἐκδόντα, καὶ τί δὲν λέγει, ἅτινα πλεῖστοι ἄλλοι ὑπὸ τῆς αὐτῆς φερόμενοι ἀντιπαθείας ἐσχολίασαν καὶ συνεπλήρωσαν; Ἦλθεν ἔπειτα ἡ φιλοσοφία, ἡ καλουμένη τοῦ ΙΗ' αἰῶνος, ἧς οἱ μύσται, ἀποστρεφόμενοι πᾶν θρήσκευμα καὶ ἰδίως τὸ πάντων κράτιστον, τὸ χριστιανικόν, φυσικῷ τῷ λόγῳ ἐπέπεσον ραγδαῖοι κατὰ τοῦ ἀνδρὸς τοῦ πολυειδῶς ἀσφαλίσαντος καὶ κρατύναντος τὸ θρήσκευμα τοῦτο. Τούτων προεξάρχουσιν ὁ γάλλος Βολταῖρος καὶ ὁ ἄγγλος Γίββων, οἵτινες ἀμφότεροι, ἐπαγγελλόμενοι ὅτι θέλουσι φέρει κρίσιν ἀπαθῆ καὶ ἀμερόληπτον, ἀποσιωπῶσι, μάλιστα ὁ πρῶτος, ἁπάσας αὐτοῦ τὰς ἀρετάς, ἰδίως ἀφ' ἧς ἀναφαίνεται παραδεξάμενος τὸ νέον θρήσκευμα, ἐξογκοῦσι καὶ παραμορφοῦσι τὰ ἁμαρτήματα αὐτοῦ, μυκτηρίζουσι τὰς πεποιθήσεις καὶ χλευάζουσιν ἅπαν τὸ θρησκευτικὸν καὶ πολιτικὸν αὐτοῦ πολίτευμα. Οὐκ ὀλίγον δὲ συνετέλεσεν εἰς τὴν διαστροφὴν τῶν πνευμάτων καὶ ἡ παπικὴ ἀρχή. Κατ' ἀρχὰς ἀπενέμοντο αὐτῷ ἐν τῇ Δύσει ὅσαι καὶ οἷαι παρ' ἡμῖν τιμαί. Μέχρι τῆς ἐνάτης ἑκατονταετηρίδος ἐμνημονεύετο ὁ Κωνσταντῖνος ἐπ' ἐκκλησίας ἐν Ρώμῃ ὡς εἷς τῶν ἐπιφανεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ δόγματος εὐεργετῶν. Ἐν Καλαβρίᾳ τῆς Ἰταλίας μέχρι τῆς σήμερον σῴζεται κώμη ὀνομαζομένη Ἅγιος Κωνσταντῖνος. Εἰς Ἀγγλίαν ὑπῆρχον πολλοὶ ναοὶ ἐπ' ὀνόματι αὐτοῦ τιμώμενοι. Εἰς Πράγαν τῆς Βοημίας ἐπὶ πολὺν χρόνον μεγάλη ἀπεδίδετο εἰς τὴν μνήμην αὐτοῦ εὐλάβεια. Ἀλλ' ἀφ' ἧς ἐπῆλθεν ἡ μεταξὺ τῆς Δύσεως καὶ τῆς Ἀνατολῆς πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ διαίρεσις ἡ Δυτικὴ Ἐκκλησία ἐνόμισεν ὅτι ἔχει πολλὰς ἀφορμὰς νὰ μὴ εὐνοῇ τὸν Κωνσταντῖνον. Αὐτός, ἱδρύσας τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπῆρξεν ὁ ἔμμεσος δημιουργὸς πολλῶν γεγονότων τὰ ὁποῖα ἀδίκως καὶ παραλόγως ὑπέλαβεν ἀείποτε ἡ Ρωμαϊκὴ Ἐκκλησία ὡς ὀλέθρια· διότι ὁ τῆς νέας Ρώμης ἀρχιερεὺς κατέστη μετ' οὐ πολὺ οὐ μόνον ἰσοβάθμιος τοῦ ἄκρου τῆς παλαιᾶς Ρώμης ἀρχιερέως ἀλλὰ καὶ ἐπεσκίασε μέχρι τινὸς τὴν δόξαν αὐτοῦ· διότι ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει παραχθεῖσα ἰσχυρὰ μοναρχία οὐ μόνον κατεπολέμησε τὰς ὡς πρὸς τὴν Ἀνατολὴν μηδένα

λόγον ἐχούσας ἀξιώσεις τῆς παπικῆς ἐξουσίας ἀλλ' ἐπὶ τέλους καὶ ὅλως ἀνεξάρτητον κατέστησε τὴν 'Ανατολικὴν 'Εκκλησίαν. Ταῦτα πάντα δὲν ὑπῆρξαν βεβαίως ἔργα τοῦ Κωνσταντίνου, ὑπῆρξαν ἁπλαῖ συνέπειαι τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ αὐτοῦ πολιτεύματος· ἀλλ' ἡ Παπικὴ 'Εκκλησία δὲν ἐσυγχώρησεν ἔκτοτε εἰς τὸν βασιλέα ἐκεῖνον τὰς συνεπείας τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἐθεώρησεν αὐτὸν ὑπεύθυνον δι' αὐτάς, κατήργησε δὲ οὐ μόνον τὰς τιμὰς ἃς ἀπένειμεν αὐτῷ ἡ 'Ανατολικὴ 'Εκκλησία ἀλλὰ καὶ ἀναφανδὸν δὲν συνεστάλη νὰ ἐπιτιμήσῃ αὐτόν. Οἱ δὲ περὶ αὐτὴν ἱστορικοί, προοιμιάζοντες ἀπὸ τοῦ Κωνσταντίνου εἰς τὴν ἀτελεύτητον σειρὰν τῶν ὕβρεων καὶ συκοφαντιῶν ἃς ἔμελλον νὰ ἐκτοξεύσωσι κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ, τοῦ ὀρθοδόξου, τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δὲν ἐδίστασαν νὰ δανεισθῶσι τὰ ὅπλα τῶν ἐθνικῶν καὶ τῶν φιλοσόφων ἵνα ἀσχημίσωσι πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως τὴν εἰκόνα τοῦ ἀνδρός. Τινὲς μάλιστα κατήντησαν νὰ ἀμφισβητήσωσι καὶ αὐτὴν τὴν ὀρθοδοξίαν αὐτοῦ ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι ἐβαπτίσθη ὑπὸ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου, ἐνῷ εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ὁ Νικομηδείας ὑπέγραψε τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον καὶ ὅτι οὔτε αὐτὸς οὔτε οἱ περὶ αὐτὸν ἐξώμοσαν τὸ σύμβολον τοῦτο ζῶντος τοῦ Κωνσταντίνου, ἁπλῶς δὲ ἐπροστάτευσαν τὸ τοῦ 'Αρείου πρόσωπον. Οὐδὲν ἧττον δὲ ἀναμφισβήτητον εἶναι ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος, συμπράττων τῷ Εὐσεβίῳ, δὲν ἐνόησε ποτὲ νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν θρίαμβον τοῦ ἀρειανισμοῦ ἀλλ' εἰς μόνην τὴν στερέωσιν τῆς χριστιανικῆς ἑνότητος, καὶ ὅτι, δεχόμενος τὸ βάπτισμα παρὰ τοῦ Νικομηδείας, εἶχε τὴν πεποίθησιν ὅτι δέχεται αὐτὸ παρ' ἀρχιερέως πρεσβεύοντος τὸ ὀρθόδοξον τῆς ἐν Νικαίᾳ συνόδου σύμβολον.

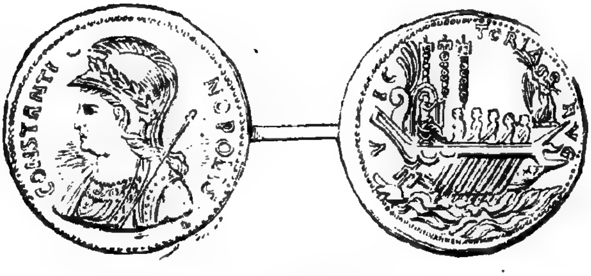
Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ τῶν ἡμετέρων τινὲς προθύμως ἀσπασάμενοι τὰς τοιαύτας τῆς ἑσπερίας Εὐρώπης δοξασίας ἥκιστα εὐλαβῶς, ἵνα μή τι χεῖρον εἴπωμεν, φρονοῦσιν, ὁμιλοῦσι καὶ γράφουσι περὶ τοῦ μεγάλου βασιλέως μὴ ἀνερευνήσαντες τὴν τῶν πραγμάτων ἀλήθειαν καὶ πρὸ πάντων μὴ νοήσαντες ὅτι αἱ πλεῖσται τῶν ἐπιτιμήσεων ἐκείνων ἐπήγασαν ἐκ λόγων δι' οὓς ἡμεῖς οἱ Ἕλληνες ὀφείλομεν ἀπ' ἐναντίας νὰ τιμήσωμεν ἐξαιρέτως τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός. Τῳόντι, ἂν οἱ δυτικοὶ ἔχουσιν ἀφορμὴν νὰ ἀγανακτῶσι κατὰ τοῦ Κωνσταντίνου, ὡς ἱδρυτοῦ τῆς νέας Ρώμης καὶ τῆς ἐν αὐτῇ παραχθείσης καὶ δι' αὐτῆς ἐπὶ μακρὸν ἀκμασάσης ἑλληνικῆς μοναρχίας, πρόδηλον ὅτι ἡμεῖς ὀφείλομεν τἀνάπαλιν αὐτῷ ἰδιάζουσαν τούτων ἕνεκεν εὐγνωμοσύνην, διότι διὰ τῆς μοναρχίας ἐκείνης ὁ ἑλληνισμὸς οὐ μόνον ἐσώθη ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι ἀλλὰ καὶ ἐπὶ μακρὸν διετέλεσεν αὖθις ἰσχυρὸς καὶ μέγας. Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπέδειξεν ἑλληνικὴν τὴν πρώτην τῶν χριστιανικῶν ταγμάτων σημαίαν, ἑλληνικοῖς γράμμασι τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα ἐπιγράψας αὐτῇ καὶ ἑλληνιστὶ τὸ σύμβολον αὐτῆς «ἐν τούτῳ νίκα» καθιερώσας. Ὁ Κωνσταντῖνος συνεκάλεσε καὶ προέδρευσε τὴν πρώτην μεγάλην τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ σύνοδον. Ὁ Κωνσταντῖνος ἑνὶ λόγῳ παρεσκεύασε τὰ πάντα πρὸς τὴν πολιτικὴν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους ἀναβίωσιν, καὶ ἡμεῖς θέλομεν χλευάσει, θέλομεν περιφρονήσει, θέλομεν ἀδικήσει τὴν μνήμην τοῦ ἀνδρός; Ναὶ μὲν ὁ Κωνσταντῖνος ἥμαρτε νοθεύσας τὴν νέαν αὐτοῦ μοναρχίαν δι' ὧν παρέλαβεν ἐν αὐτῇ περσικῶν θεσμῶν καὶ προπαρασκευάσας οὕτως ἐν μέρει τὴν ἀλλοίωσιν ἣν ἔπαθεν ὁ Ἑλληνισμὸς ἐν τῷ μέσῳ αἰῶνι, ἀλλ' οὐδὲν ἧττον εἰς αὐτὸν ὁπωσδήποτε ὀφείλεται ἡ πρώτη ἀρχὴ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας· ὥστε ἠμποροῦμεν νὰ κατακρίνωμεν αὐτὸν διά τινα τῶν ὅσα ἔπραξεν ἀλλὰ νὰ καταδικάσωμεν τὸν ἄνδρα ἐν γένει ἤθελεν εἶναι εἶδός τι ἱστορικῆς πατροκτονίας, τόσῳ μᾶλλον ἀσυγγνώστου ὅσῳ αὐτὴ ἡ δυτικὴ Εὐρώπη, ὑπείκουσα εἰς αἰσθήματα γενναιότερα, ἤρχισε ν' ἀναδεικνύεται δικαιοτέρα πρὸς αὐτόν. Διότι ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι οὐκ ὀλίγοι τῶν καθ' ἡμᾶς ἐν τῇ δύσει ἱστορικῶν ἐκφέρουσιν ἤδη κρίσεις ἐπιεικεστέρας περὶ τοῦ ἀνδρός. Ἰδίως ὁ γάλ-

λος Βλαδίμιρος Βρυνέτος, ὅστις, ἐκδοὺς τῷ 1860 ἀξιόλογον ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τῆς ἁλώσεως τῆς Κορίνθου ὑπὸ τῶν Ρωμαίων μέχρι τῆς ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, περί τε τοῦτο τὸ μέρος μετριοπαθῶς ἔγραψε καὶ ἐν γένει φαίνεται ἐμπνεόμενος ὑπὸ ἑλληνικῶν αἰσθημάτων. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἕτερος γάλλος, ὁ Ἀλβέρτος Βρόγλιος, ὁ τῷ 1856 δημοσιεύσας δίτομον περὶ Κωνσταντίνου συγγραφήν, ἐξ ἧς πλεῖστον ὅσον ὠφελήθημεν ἐν τούτῳ τοῦ παρόντος βιβλίου τῷ μέρει, πολὺ τῶν προκατόχων ἀσφαλέστερον ἐστάθμισε τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας τοῦ ἀνδρός, εἰ καὶ ὑπεμφαίνονται εἰσέτι παρ' αὐτῷ τελευταῖά τινα τῆς δυτικῆς μνησικακίας ἴχνη.

Ἡ ἱστορικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων, ἡ τοσαύτας τοῦ παρελθόντος πλάνας καθ' ἑκάστην διορθοῦσα, διαλύει κατὰ μικρὸν καὶ τὴν ἀχλὺν τὴν ἐπὶ τοσοῦτο καλύψασαν τὴν μνήμην τοῦ Κωνσταντίνου καὶ παρίστησιν ἡμῖν τὴν ἀληθῆ αὐτοῦ εἰκόνα, εἰκόνα φέρουσαν μὲν πάντοτε στ γματά τινα ἀλλ' οὐδὲν ἧττον μεγάλην καὶ σεβαστήν. Ὁ Κωνσταντῖνος ἵσταται εἰς τὰ μεθόρια δύο κόσμων, τοῦ ἀρχαίου καὶ τοῦ νέου, τοῦ ἐθνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ· ἐγεννήθη καὶ ἀνετράφη ἐντὸς τοῦ πρώτου, ἔπραξε καὶ ἀπέθανεν ἐντὸς τοῦ δευτέρου. Δὲν εἶναι ἄρα πρέπον νὰ κριθῇ ὑπὸ τὴν μονομερῆ καὶ ἀπόλυτον τοῦ ἑνὸς ἢ τοῦ ἄλλου ἔποψιν ἀλλὰ κατὰ τὰς ἑκάστοτε αὐτῶν περιστάσεις δέον νὰ κριθῶσι, δέον νὰ ἐκτιμηθῶσιν αἱ ποικίλαι τοῦ βίου αὐτοῦ περιπέτειαι. Ὁ Κωνσταντῖνος ὁμοιάζει τὰ καρποφόρα ἐκεῖνα φυτὰ εἰς τὰ ὁποῖα ἐνεκεντρίσθη ὁ χυμὸς φυτῶν ἑτέρων καὶ τῶν ὁποίων ὁ καρπὸς μετέχει ἀμφοτέρων τῶν οὐσιῶν καὶ ἀμφοτέρων τῶν φύσεων. Τὸ δόγμα τοῦ Εὐαγγελίου, ὅπερ ἀπεδέξατο εἰς ἡλικίαν ὥριμον, δὲν ἴσχυσε νὰ μεταβάλῃ παρ' αὐτῷ ὁλόκληρον τὸν ἄνθρωπον· ἂν ὁ νοῦς αὐτοῦ κατενόησε τὰς ὑψηλὰς τοῦ χριστιανισμοῦ ἀληθείας καὶ κατεμέτρησε τὰς εὐεργεσίας ὅσας ἐπηγγέλλοντο εἰς τὴν ἀνθρωπότητα καὶ ὑπηγόρευσεν αὐτῷ νὰ ἐπιταχύνῃ τῶν εὐεργεσιῶν τούτων τὴν διάδοσιν, ἡ καρδία αὐτοῦ, δέν το ἀρνούμεθα, παρέμεινεν ἐθνική, οὔτε ἠδυνήθη ποτὲ νὰ ἀποβάλῃ καθ' ὁλοκληρίαν τὴν ἐπίδρασιν τῶν ἀρχαίων ἕξεων καὶ παραδόσεων. Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ μεταξὺ τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας πάλη, καθ' ἣν ἐπὶ τέλους λαμπρῶς ὑπερίσχυσεν ἡ τοῦ πνεύματος δύναμις, μαρτυρεῖ τὸ μέγεθος τῆς προαιρέσεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ ἀνδρός. Ὅθεν δικαίως ἡ ἡμετέρα Ἐκκλησία ἀπεκάλεσεν αὐτὸν ἰσαπόστολον καὶ κατέταξε μεταξὺ τῶν πρωταγωνιστῶν, μεταξὺ τῶν ἁγίων τῆς πίστεως, παραβλέψασα μὲν τὰ ἁμαρτήματα, ὧν ἐθεώρησεν αὐτὸν ἀνεύθυνον, διότι ὑπῆρξαν προϊὸν ἀλλοτρίας ἀνατροφῆς καὶ ἕξεως, ἀποβλέψασα δὲ εἰς μόνην τὴν ὑπὲρ τοῦ χριστιανισμοῦ προαίρεσιν, ἥτις ὑπῆρξεν ἀναμφισβήτητος· δικαίως δὲ καὶ ἡ ἱστορία, ἐξαιρέτως ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, ἀποκαλεῖ αὐτὸν μέγαν, διότι ὀλίγοι τῇ ἀληθείᾳ ἄνδρες ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ἔχοντες πρὸς τοσαύτας ἠθικὰς καὶ πολιτικάς, ἰδίας τε καὶ κοινάς, νὰ παλαίσωσι δυσχερείας ἐπολιτεύθησαν μετὰ πλείονος δεξιότητος καὶ συνέδεσαν τὸ ὄνομα αὐτῶν μετὰ μείζονος πραγμάτων καὶ πνευμάτων μεταβολῆς· τοῦτο δέ ἐστι τὸ ἀσφαλέστατον χαρακτηριστικὸν καὶ τὸ κάλλιστον τοῦ μεγάλου ἀνδρὸς βραβεῖον.

Ὅ,τι δ' ἐπιμαρτυρεῖ πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸ ἀκριβὲς τῆς κρίσεως ταύτης εἶναι ἡ ταραχὴ καὶ ἡ ἀναρχία ἡ ἐπικρατήσασα ἅμα ἐκλιπόντος αὐτοῦ. Τέσσαρες δὲν εἶχον εἰσέτι παρέλθει μῆνες ἀπὸ τοῦ θανάτου τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἤδη ὁ Κωνστάντιος, ἐπὶ τῇ προφάσει ὅτι ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐφαρμακεύθη ὑπὸ τῶν ἰδίων ἀδελφῶν, οὐ μόνον τοὺς δύο τούτους θείους ἔσφαξεν ἀλλὰ καὶ ἑπτὰ ἐξαδέλφους, ἐν οἷς τοὺς δύο συνάρχοντας Δαλμάτιον καὶ Ἀννιβαλιανὸν καὶ πλείστους ἄλλους ἐπιφανεῖς ἄνδρας συγγενεύοντας ὁπωσδήποτε μετὰ τοῦ βασιλικοῦ οἴκου. Δύο μόνον παῖδες, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός,

υἱοὶ τοῦ Ἰουλίου Κωνσταντίνου, ἑνὸς τῶν ἑτεροθαλῶν ἀδελφῶν τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ἐσώθησαν ὡς ἐκ θαύματος ἐκ τῆς φοβερᾶς ταύτης καταστροφῆς. Καὶ ὁ μὲν Κωνστάντιος ἐσφετερίσθη οὕτω τὰς μερίδας τῶν δύο αὐτοῦ ἐξαδέλφων ὁ δὲ Κωνσταντῖνος Β΄ ἠθέλησε νὰ ἐπιβάλῃ χεῖρα εἰς τὴν κληρονομίαν τοῦ νεωτάτου τῶν ἀδελφῶν καὶ ἐπὶ τούτῳ κατῆλθεν ἀπὸ Γαλατίας εἰς Ἰταλίαν, ἀλλὰ περιπεσὼν εἰς ἐνέδραν ἐθανατώθη τῇ 9 Ἀπριλίου 340, ὥστε ὁ Κώνστας ἔμεινεν οὕτω κύριος τῆς μέσης καὶ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης. Μετὰ δέκα ὅμως ἔτη ἐδολοφονήθη καὶ οὗτος εἰς τὰ Πυρηναῖα ὑπὸ τοῦ ἡγεμόνος τῶν σωματοφυλάκων Μαγνεντίου· καὶ μόλις τῷ 353 ὁ Κωνστάντιος ἠδυνήθη νὰ καταβάλῃ τὸν δολοφόνον τοῦτον, βασιλεύσας ἔκτοτε ὁλοκλήρου τοῦ κράτους μέχρι τοῦ θανάτου αὐτοῦ συμβάντος τῇ 3 Νοεμβρίου 361. Τοὺς ἐμφυλίους τούτους περὶ τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς ἀγῶνας κατέστησαν ἔτι δεινοτέρους ὀλέθριοι ἐξωτερικοὶ πόλεμοι. Ὁ βασιλεὺς τῆς Περσίας Σαπὼρ Β΄ ἐπαναλαβὼν τὰς ἐπιδρομὰς κατετρόπωσε τὸν Κωνστάντιον περὶ Σίγγαρα τῆς Μεσοποταμίας, οὐδὲ ἐσώθη τότε ἡ Ἀσία εἰμὴ διὰ τῆς ἀντιστάσεως ἣν ἀντέταξεν εἰς τοὺς βαρβάρους ἡ ἰσχυρὰ Νίσιβις, πρωτεύουσα τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης, ἡ ἄλλοτε ὑπὸ τῶν Μακεδόνων Ἀντιόχεια Μυγδονικὴ κληθεῖσα. Ἀφ' ἑτέρου ὁ Κωνστάντιος ἐκάλεσε συμμάχους εἰς τὸν κατὰ Μαγνεντίου ἀγῶνα τὰ γερμανικὰ ἔθνη, τοὺς Φράγκους καὶ τοὺς Ἀλαμανούς οἱ δέ, ἐμβαλόντες εἰς τὴν Γαλατίαν, ἐνέμενον ἤδη εἰς αὐτὴν λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες πόλεις καὶ χώρας.

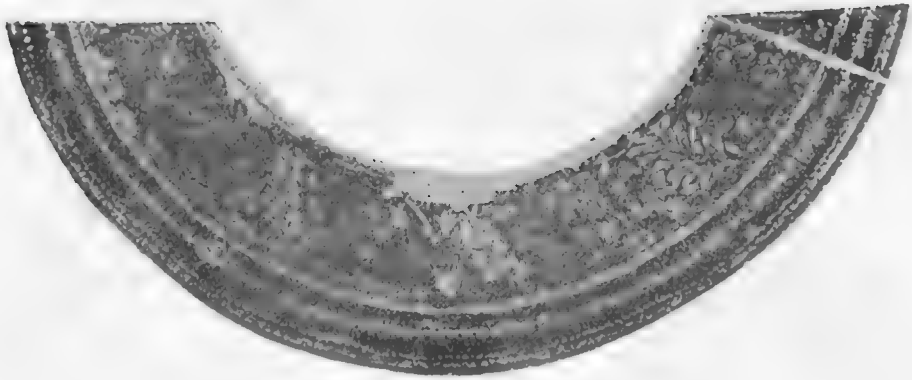

Νόμισμα τῆς Κωνσταντινουπόλεως

(Προσωποποίησις τῆς Νέας Ρώμης. Ναῦς καὶ Νίκη εἰς τὴν πρύμναν αὐτῆς)

ΒΥΖΑΝΤΙΑΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ

Μωσαϊκὸν Ε' αἰῶνος (Ἐκκλησία Ἁγ. Γεωργίου ἐν Θεσσαλονίκῃ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

ΑΚΜΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ

Ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ ἐξηκολούθει διεξαγόμενον τὸ μέγα τῆς ἐσωτερικῆς ἀναμορφώσεως ζήτημα, ἀπαραλλάκτως καθώς, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς Ἀνατολῆς δὲν εἶχε διακοπῆ ἕνεκα τοῦ ἐμφυλίου τῶν διαδόχων ἀγῶνος. Ὁ μὲν ἀρχαῖος κόσμος κατέπιπτε βαθμηδόν, οἴκοθεν μᾶλλον ἢ δι' ἐξωτερικῆς ἐπιδράσεως, ὁ δὲ νέος διεπλάττετο ὁσημέραι, εἰ καὶ ἀναμέσον ἀδιαλείπτων σχεδὸν διενέξεων καὶ ἐρίδων. Οἱ υἱοὶ τοῦ Κωνσταντίνου παρεξετράπησαν μὲν κατά τι τῆς πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκίας τοῦ πατρικοῦ συστήματος, οἱ νόμοι ὅμως αὐτῶν κατὰ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος οὐ μόνον πολὺ ἀπεῖχον τῆς βραδύτερον ἐπελθούσης δεινῆς καταδρομῆς ἀλλὰ δὲν φαίνονται καὶ ἀκριβῶς ἐφαρμοσθέντες. Ἐν ἔτει 341 ἐξεδόθη νόμος ἀπαγορεύων τὰς θυσίας ἀλλὰ μὴ ἐπιβάλλων ῥητὴν εἰς τοὺς παραβάτας ποινήν. Ἕτερος δὲ νόμος τοῦ ἀκολούθου ἔτους δείκνυται τἀνάπαλιν εὔνους πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς διακωλύων τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν αὐτῶν ὅσοι ἔκειντο ἐκτὸς τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Ὑπάρχουσι μὲν νόμοι αὐστηρότεροι· ὁ νόμος 4 τοῦ 353 ἔτους, ὅστις διατάσσων τὴν κατάργησιν τῶν ναῶν καὶ τὴν ἐντελῆ τῶν θυσιῶν παῦσιν ἐπιβάλλει εἴς τε τοὺς παραβάτας καὶ τοὺς ὀκνήσαντας περὶ τὴν ἐκτέλεσιν αὐτοῦ ἐπαρχιακοὺς ὑπαλλήλους ποινὴν θανάτου καὶ δημεύσεως· καὶ ὁ νόμος 5 τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ ἀπαγορεύων τὰς νυκτερινὰς θυσίας· καὶ ὁ νόμος 6 τοῦ 356, ὅστις ἐπιβάλλει αὖθις ποινὴν θανάτου εἰς τοὺς θύοντας καὶ τοὺς τὰ εἴδωλα προσκυνοῦντας· ἐὰν δὲ πιστεύσωμεν τὸν ἐθνικὸν Λιβάνιον, ὁ Κωνστάντιος «ἱερὰ καὶ νεὼς τοὺς μὲν ἔκλεισε, τοὺς δὲ κατέσκαψε, τοὺς δὲ βεβήλους ἀποφήνας πόρνοις ἐνοικεῖν ἔδωκεν». Ἀλλ' ὅτι ὁ Λιβάνιος ὑπερβολὰς λέγει καὶ ὅτι οὐδὲ οἱ ῥητοὶ ἐκεῖνοι νόμοι ἐξετελέσθησαν ἐξάγεται ἔκ τε τῆς συνεχοῦς τούτων ἐπαναλήψεως καὶ ἐξ ἑτέρων ἀναμφισβητήσεων μαρτυριῶν καὶ γεγονότων. Ὁ ἐθνικὸς ὡσαύτως Σύμμαχος βεβαιοῖ ὅτι ὁ αὐτὸς Κωνστάντιος, ὅστις ἐν ἔτει 353 ἐξέδωκε τὸν προμνημονευθέντα νόμον 4, ἐπισκεφθεὶς τὴν Ρώμην μετὰ τέσσαρα ἔτη διετήρησεν εὐλα-

βῶς τὰ προνόμια τῶν Ἑστιάδων καὶ ἐν γένει ἐπέτρεψε τὴν τέλεσιν τῆς ἐθνικῆς λατρείας. Μικρὸν δὲ πρὸ τῆς τελευτῆς δι' εἰδικοῦ νόμου ἔλαβεν ὑπὸ τὴν προστασίαν αὐτοῦ τὰ σωζόμενα κοσμήματα τῶν ἐθνικῶν ναῶν. Οἱ ναοὶ κατέπιπτον, καὶ ἡ πίστις ἐμαραίνετο, καὶ ἐν γένει τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα ἐφθείρετο· ἀλλ' ἐφθείρετο ἠρέμα ἐξ ὀργανικοῦ θανατηφόρου νοσήματος μᾶλλον ἢ διὰ πληγῶν ἔξωθεν καταφερομένων. Ἀπ' ἐναντίας τὸ νέον θρήσκευμα, καίτοι ὑπὸ δεινῶν κλονισμῶν ἀνασειόμενον, δὲν ἔπαυε προαγόμενον καὶ ἀκμάζον.

Κωνσταντῖνος ἐπὶ χρυσοῦ μεταλλίου

Εἴδομεν ὅτι ὁ μέγας Κωνσταντῖνος περὶ τὰ τέλη τῆς ζωῆς εἶχε περιέλθει εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς προμάχους τῆς ὀρθοδοξίας, ἰδίως πρὸς τὸν ὕπατον αὐτῶν, ἱεράρχην Αἰγύπτου Ἀθανάσιον, καὶ εἶχε προστατεύσει τοὺς φίλους τοῦ Ἀρείου, μὴ ἐννοῶν ὅμως διὰ τούτου νὰ μεταβάλῃ οὐδὲ κεραίαν τοῦ ἐν Νικαίᾳ καθιερωθέντος συμβόλου, πολιτευθεὶς δὲ οὕτω ἐπὶ μόνῳ τῷ σκοπῷ τοῦ νὰ καταπαύσῃ πᾶσαν διένεξιν διὰ τῆς εἰς τοὺς κόλπους τῆς ἐκκλησίας παραδοχῆς τοῦ Ἀρείου, ὃν ἐνόμιζε μετανοήσαντα καὶ ἀποπτύσαντα τὴν δυσσέβειαν. Ἀλλὰ διὰ τοῦ ἐπελθόντος αἴφνης θανάτου τοῦ Ἀρείου ὁ σκοπὸς οὗτος ἀφῃρέθη ἐκ μέσου, παρέμεινε δὲ μόνον ἡ κορυφωθεῖσα διαίρεσις. Τὸ λογικώτερον λοιπὸν ἦτο ἤδη, ἐκλιπούσης τῆς αἰτίας τοῦ σκανδάλου, νὰ ἐκλείψῃ καὶ ἡ ἐξ αὐτῆς παραχθεῖσα διαίρεσις· ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα εὐκολώτερον πράττονται ἢ διορθοῦνται. Ὁ βασιλεὺς ἐδίσταζε νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον ἵνα μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τοὺς ἀντιπάλους τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου, οἵτινες ἦσαν προσωπικοὶ αὐτοῦ φίλοι τὸ δὲ δεινότερον, οἱ φίλοι οὗτοι, οἵτινες προδήλως ἐκινοῦντο καὶ ὑπὸ πολλῶν ἰδίων παθῶν καὶ συμφερόντων καὶ διὰ τῆς διαγωγῆς αὐτῶν τοσοῦτον ἐδυσφήμησαν τὴν χριστιανικὴν πίστιν, δὲν ἠρκοῦντο δὲ εἰς ὅσα ἔπραξεν ἤδη ὑπὲρ αὐτῶν ὁ Κωνσταντῖνος. Ἐνῷ ὁ βασιλεὺς ἐφοβεῖτο νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν Ἀθανάσιον μήπως δυσαρεστήσῃ τοὺς ἰδίους φίλους, αὐτοὶ πάλιν ἐφοβοῦντο μήπως ὁ Κωνσταντῖνος μεταβάλῃ γνώμην καὶ συνδιαλλαγῇ πρὸς τὸν ἱεράρχην Αἰγύπτου, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ οὗτος εἶχε συναρωγὸν τὸν πρεσβύτατον τοῦ βασιλέως υἱόν, ὅστις ἀναφανδὸν ἐπροστάτευεν αὐτόν. Ὅθεν ᾐσθάνοντο ὅτι, διὰ νὰ ἀσφαλίσωσι τὴν ὑπεροχὴν αὐτῶν, ἔπρεπε νὰ διαχωρίσωσι τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ Ἀθανασίου δι' ἀνυπερβλήτου τινὸς χάσματος· πρὸς δὲ τοῦτο; ἐπειδὴ οὐδὲν εἶχον ἱερὸν καὶ ὅσιον, ἐβουλεύοντο ἤδη νὰ φέρωσιν οὕτως ἢ ἄλλως εἰς μέσον τὰς ἀρχαίας τοῦ Ἀρείου δοξασίας, πρὸς ἃς τοσοῦτον ἀπέκλινον κατὰ τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον. Καὶ εἶναι πιθανώτατον ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐπιζήσας ἤθελεν εὑρεθῇ εἰς ἔτι πλείονα ἢ πρότερον ἀμηχανίαν· διότι ὡς ἐκ τοῦ χαρακτῆρος αὐτοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποκρούσῃ ἀνθρώπους

τοσοῦτον εὐπειθεῖς, προτιμῶν τοὺς τοσοῦτον αὐθάδεις αὐτῶν ἀντιπάλους. Ἡ ἑτεροδοξία ἐν γένει, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, εἶχε τοῦτο τὸ δέλεαρ, ὡς πρὸς τὴν πολιτικὴν ἀρχήν, ὅτι ἠναγκάζετο νὰ ἐπιζητῇ τὴν προστασίαν αὐτῆς πολὺ πλειότερον ἢ ἡ ἐπὶ τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων ἐρειδομένη ὀρθοδοξία.

Ὥστε καὶ αὐτοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ἡ πίστις ἄδηλον τῇ ἀληθείᾳ ἂν δὲν ἤθελεν ὑποπέσει εἰς ποικίλους πειρασμούς. Πῶς δὲ ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνθέξῃ εἰς τοὺς πειρασμοὺς τούτους ὁ πολὺ ἀσθενέστερος υἱὸς αὐτοῦ Κωνστάντιος; Ὁ Κωνστάντιος εὗρεν εἰς τὴν αὐλὴν ἐπικρατοῦντας τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Ἀθανασίου, οἵτινες, θαρραλεώτεροι ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον γενόμενοι καὶ διὰ παντοειδῶν τεχνασμάτων ἐπὶ τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ αὐτοῦ ἐνεργήσαντες, κατώρθωσαν ἐπὶ τέλους, μετὰ πολλὰς συζητήσεις καὶ μετὰ πολλὰς συνόδων ἀποπείρας, μετὰ πολλῶν ἐτῶν ἀμφιβολίας καὶ παλινῳδίας τοῦ βασιλέως, νὰ συγκροτήσωσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδον ἐξ ὁμοφρόνων ἀρχιερέων καὶ δι' αὐτῶν νὰ καθιερώσωσι νέον σύμβολον πίστεως, τὸ ὁποῖον ἔλεγε τὸν υἱὸν οὐχὶ *ὁμοούσιον τῷ πατρὶ ἀλλὰ ὁμοιούσιον ἢ ὁμοιοούσιον*. Ὁ τελευταῖος οὗτος ὅρος δὲν ἦτο καινοφανής· εἶχεν ἤδη προταθῇ ὑπὸ τῶν φίλων τοῦ Ἀρείου εἰς τὴν ἐν Νικαίᾳ σύνοδον, ὡς ἐπιτήδειος, δι' ἀνεπαισθήτου τροπολογίας τοῦ γνησίου ὅρου, νὰ δηλώσῃ τὴν δοξασίαν τοῦ αἱρεσιάρχου, καθὸ μὴ διευκρινῶν τὴν ταυτότητα τῆς οὐσίας ἀλλὰ μόνον ὑπεμφαίνων ὁμοιότητά τινα καὶ συγγένειαν τοῦ Σωτῆρος πρὸς τὸν Θεόν, ἥτις ἠδύνατο νὰ ἐφαρμοσθῇ καὶ εἰς *πάντα ἄνθρωπον*. Καὶ τότε μὲν εἶχεν ἀποδοκιμασθῆ ὁ ὅρος, ἤδη δὲ λαμπρῶς ἐθριάμβευσεν. Ἀλλ' ἔμελλεν ὁ θρίαμβος οὗτος νὰ ἀποβῇ ἐφήμερος καὶ τὸ ἐργῶδες ἐκεῖνο τῆς ἑτεροδοξίας οἰκοδόμημα νὰ καταπέσῃ, χάρις εἰς τὴν ἀκλόνητον πρὸς τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον *πίστιν τῶν ὀρθοδόξων* καὶ *πρὸ πάντων χάρις* εἰς τοὺς ἀειμνήστους ἀγῶνας οὓς ὑπὲρ αὐτοῦ ἤθελεν ὁ μέγας τῆς Αἰγύπτου ἱεράρχης.

Τὸ ὀπισθότυπον τοῦ χρυσοῦ μεταλλίου τοῦ Κων)τίνου

Ὅτε ἀπέθανεν ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ Ἀθανάσιος ἦτο ἐξόριστος εἰς Αὐγοῦσταν Τριβηρῶν ἐν Γαλατίᾳ· καὶ ὁ μὲν αὐτόθι ἄρχων Κωνσταντῖνος ὁ νεώτερος ἐζήτησεν ἀμέσως καὶ ἐπέτυχε τὴν ἀποκατάστασιν αὐτοῦ εἰς Ἀλεξάνδρειαν παρὰ τοῦ βασιλεύοντος ἐν τῇ Ἀνατολῇ Κωνσταντίου, ὅστις δὲν εἶχεν ἔτι περιπέσει εἰς τὰς παγίδας τῶν Ἀρειανῶν, καὶ πλὴν τούτου ἠναγκάζετο νὰ σεβασθῇ τὴν σύστασιν τοῦ πρεσβυτέρου ἀδελφοῦ. Μετ' οὐ πολὺ ὅμως, θανατωθέντος τοῦ Κωνσταντίνου, στερεῖται ὁ Ἀθανάσιος προστάτου ἰσχυροῦ, οἱ δὲ ἀντίπαλοι αὐτοῦ ἀρχιερεῖς ὠφελούμενοι ἐκ τούτου συνέρχονται εἰς Ἀντιόχειαν καὶ ἐπαναλαμβάνουσι τὴν ἀρχαίαν ἐκείνην καθαίρεσιν, ἣν εἶχε μὲν

ψηφίσει ἡ ἐν Τύρῳ καὶ ἐν Ἱεροσολύμοις σύνοδος δὲν ἐνόμισε δ' εὔλογον νὰ ἐπικυρώσῃ ὁ μέγας Κωνσταντῖνος. Ὁ θρόνος τῆς Ἀλεξανδρείας ἐδόθη εἰς ἀρχιερέα τινὰ ὀνόματι Γρηγόριον, καὶ ὁ ἔπαρχος τῆς Αἰγύπτου διετάχθη νὰ ἐκτελέσῃ τὴν ἀπόφασιν ταύτην διὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ· ὥστε ὁ Ἀθανάσιος ἠναγκάσθη νὰ ἀπέλθῃ τὸ δεύτερον εἰς ἐξορίαν. Κατέφυγε δὲ αὖθις εἰς τὴν Δύσιν, ὅπου εὗρε πάλιν προστάτην ἰσχυρὸν τὸν ἐκεῖ βασιλεύοντα Κώνσταντα, ὅστις, καίτοι εἰς πολλὰς ἄλλας ἀτοπίας περιπεσὼν παρέμεινεν ὅμως πιστὸς εἰς τὴν ὀρθοδοξίαν. Καὶ κατώρθωσε φρόντι μετά τινα ἔτη νὰ καταπείσῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Κωνστάντιον, ἔτι ταλαντευόμενον μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ Ἀρειανῶν, νὰ ἀνακαλέσῃ τὸν ἱεράρχην τῆς Αἰγύπτου εἰς τὸν ἀρχιεπισκοπικὸν αὐτοῦ θρόνον. Ἡ εἴσοδος τοῦ Ἀθανασίου τότε εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπῆρξε θριαμβευτική· αἱ συμφοραὶ αὐτοῦ εἶχον συγκινήσει τοὺς κατοίκους τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως· ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ ἀπέβη εἴπερ ποτὲ ἀκράδαντος, τὸ δὲ κλέος ἀντήχησεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου, ἀπὸ τῆς Βρεταννίας μέχρι τῆς Αἰθιοπίας.

Χρυσοῦν μετάλλιον τοῦ Κων)τίνου

(Κεφαλὴ τοῦ αὐτοκράτορος κρατοῦντος τὴν σφαῖραν ἔχουσαν ἐπ' αὐτῆς νίκην. Ὁ αὐτοκράτωρ ἐπὶ ἅρματος καὶ δύο νῖκαι, στέφουσαι αὐτόν)

Ἀλλὰ τῷ 350 δολοφονεῖται καὶ ὁ Κώνστας, μετὰ δὲ τρία ἔτη καταβάλλεται καὶ ὁ Μαγνέντιος ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις ἤδη μηδένα ἔχων νὰ φοβηθῇ συνέταιρον τῆς ἀρχῆς καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑποκύπτων εἰς τὴν τῶν Ἀρειανῶν ἐπιρροὴν διέταξε πλείστων ὀρθοδόξων ἀρχιερέων τὴν ἐξορίαν καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀπεφάσισε ν' ἀπαλλαγῇ ὁριστικῶς τοῦ ἐπιφανεστάτου καὶ ἰσχυροτάτου αὐτῶν, τοῦ ἱεράρχου τῆς Αἰγύπτου. Καὶ ὁ μὲν λαὸς τῆς Ἀλεξανδρείας, ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμένα αὐτοῦ, ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ εἰς τὴν βασιλικὴν ἀπόφασιν ἀλλὰ στρατεύματα πολυάριθμα προσελθόντα ἐκ τῆς ἄνω Αἰγύπτου καὶ ἐκ τῆς Λιβύης ἐπεχείρησαν διὰ νυκτὸς τῇ 9 Φεβρουαρίου 356 ν' ἀπαγάγωσι τὸν ἱεράρχην. Ὁ Ἀθανάσιος διηγήθη αὐτὸς βραδύτερον τὰς περιπετείας τῆς τραγικῆς αὐτῆς σκηνῆς· ἀλλὰ δὲν θέλομεν παραθέσει ἐνταῦθα τὴν εἰκόνα ἐκείνην, ἥτις δύναται νὰ ἐκληφθῇ παρά τινων ὡς περιαυτολογία. Ὅθεν προτιμῶμεν νὰ ἀναφέρωμεν μᾶλλον τοὺς λόγους τοῦ Γίββωνος, ὅστις πολὺ ἀπέχων τοῦ νὰ σεβασθῇ τὸ αἴσθημα τοῦ ἀνδρὸς ἠναγκάσθη ὅμως νὰ θαυμάσῃ τὴν ἀρετὴν αὐτοῦ. Τὴν νύκτα, λέγει ὁ ἄγγλος ἱστορικός, καθ' ἣν ὁ ἔπαρχος Αἰγύπτου Συριανὸς περιέζωσε διὰ ταγμάτων τὴν ἐκκλησίαν τοῦ ἁγίου Θεωνᾶ, ὅπου οἱ χριστιανοί, παννυχίδος τελουμένης, ἠγρύπνουν καὶ προσηύχοντο, ὁ ἀρχιεπίσκοπος καθήμενος ἀτάραχος ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ περιέμενε γενναίως τὸν θάνατον. Ἐνῷ κραυγαὶ καὶ ἀπειλαὶ μανιώδεις διέκοπτον τὴν θείαν ἀκολουθίαν, ὁ Ἀθανάσιος παρώτρυνε τὸν ἔντρομον περὶ αὐτὸν κλῆρον νὰ ἐπιμένῃ ἐν τῇ εὐλαβεῖ αὐτοῦ πίστει, ψάλλων τὸν ψαλμὸν ἐκεῖνον τοῦ Δαυὶδ ὅστις ἐξυμνεῖ τὸν θρίαμβον τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ κατὰ τοῦ ἀσεβοῦς τῆς Αἰγύπτου τυράννου. Οἱ στρατιῶται ἔθραυσαν τὰς πύλας καὶ ἐξηκόντισαν χάλαζαν βελῶν· τὰ στίλβοντα αὐτῶν ὅπλα ἐξήστραψαν μακρόθεν ὡς ἐκ τῶν φώτων τοῦ ἱεροῦ καὶ ἐπὶ τέλους ἐφώρμησαν οὗτοι ξιφήρεις μέχρι τῶν ἀδύτων τῆς ἐκκλησίας. Οἱ ἱερεῖς ἤδη καθικέτευον τὸν ἀρχιεπίσκοπον νὰ σώσῃ τὴν πολύτιμον αὐτοῦ ζωήν, ἀλλ' ὁ ἀτρόμητος ἱεράρχης ἀπεποιήθη νὰ καταβῇ τοῦ θρόνου πρὶν ἢ ἴδῃ πάντας αὐτοὺς ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντας. Τότε μόνον ἀπεφάσισε νὰ ἀπέλθῃ καὶ ἐπέτυχε νὰ διαφύγῃ, διὰ τὴν κορυφωθεῖσαν ταραχὴν καὶ τὸ σκότος τῆς νυκτός. Δια-

σχίσας μετὰ κόπου τὸ ἐκπεπληγμένον πλῆθος καὶ ἐν τῇ κρισίμῳ ταύτῃ στιγμῇ ἐξολισθήσας καὶ καταπατηθεὶς οὔτε τὸ θάρρος αὐτοῦ ἀπέβαλε οὔτε τὸ τῆς ψυχῆς παράστημα, οἱ δὲ στρατιῶται, εἰς τοὺς ὁποίους εἶχε δοθῇ ὑπὸ τῶν Ἀρειανῶν ὑπόσχεσις ἁδρᾶς ἀμοιβῆς ἐὰν φέρωσι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, ματαίως ἐπὶ μακρὸν ἐξηκολούθησαν ζητοῦντες τὸν Ἀθανάσιον.

Καὶ φυγὰς δὲ οὕτω γενόμενος δὲν ἠπράκτησεν οὐδ' ἐσιώπησεν ὁ ἀνήρ, ἀλλ' ἔγραψεν ἀμέσως ἐπιστολὴν πρὸς τὸν βασιλέα, δι' ἧς ἀπολογεῖται ἀταράχως καὶ ἀξιοπρεπῶς ὡς ἂν ἐκάθητο ἔτι ἐν τῇ μητροπόλει Ἀλεξανδρείας· καὶ ἀπαριθμῶν ἁπάσας τῶν ἀντιπάλων τὰς αἰτιάσεις ἀνασκευάζει αὐτὰς ὡς ἂν προέκειτο ἔτι νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀθῳότητα αὐτοῦ. Λαμπροτάτη μάλιστα ὑπῆρξεν ἡ ἀπόκρισις αὐτοῦ εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι· εἶχε γράψει πρὸς τὸν Μαγνέντιον. «Ὅλως μὲν γὰρ περὶ τοῦ μακαρίτου σου ἀδελφοῦ, λέγει, πρόφασις ἦν πιθανὴ τοῖς συκοφάνταις ὅτι τε κατηξιούμεθα βλέπειν αὐτὸν καὶ περὶ ἡμῶν ἠξίου γράφειν πρὸς τὴν σὴν ἀδελφικὴν διάθεσιν, καὶ παρόντας μὲν ἐτίμα πολλάκις καὶ ἀπόντας δὲ μετεπέμπετο. Τὸν δὲ διάβολον Μαγνέντιον, μάρτυς ὁ Κύριος καὶ μάρτυς ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, οὔτε γινώσκω οὔτε ὅλως ἠπιστάμην αὐτόν. Ποία τοίνυν συνήθεια τῷ μὴ γινωσκομένῳ πρὸς τὸν μὴ γινώσκοντα; ποία με πρόφασις εἷλκε γράψαι τῷ τοιούτῳ; ποῖον προοίμιον τῆς ἐπιστολῆς ἔτασσον γράφων αὐτῷ; ὅτι· τὸν τιμῶντά με, οὗ τῶν εὐεργεσιῶν οὐκ ἄν ποτε ἐπελαθόμην, τοῦτον φονεύσας καλῶς ἐποίησας; καὶ ἀποδέχομαί σε τοὺς γνωρίμους ἡμῶν χριστιανοὺς καὶ πιστοτάτους ἄνδρας ἀνελόντα; καὶ ἀποδέχομαί σε σφάξαντα τοὺς ἐν Ρώμῃ γνησίως ἡμᾶς ὑποδεξαμένους;» Ἐνταῦθα δὲ ὁ εὔγλωττος ἀρχιερεὺς ἐπισωρεύει τὰς ἀποδείξεις, τὰ γεγονότα, τὰς πιθανότητας δι' ὧν διαψεύδεται ἡ συκοφαντία ἐκείνη καὶ μὴ παραπονούμενος διὰ τὴν ἐξορίαν καὶ τὰς συμφορὰς αὐτοῦ καθικετεύει τὸν Ὕψιστον ἵνα φωτίσῃ τὴν καρδίαν τοῦ Κωνσταντίου.

Ὁ βασιλεὺς ὑπῆρξεν ἄκαμπτος καὶ ἐπέμεινε διώκων τοὺς φίλους, τοὺς ὀπαδούς, τοὺς ὁμοδόξους τοῦ Ἀθανασίου οὐδὲν ἧττον τῇ ἀληθείᾳ ἢ ὅσον εἶχον καταδιωχθῆ ἐν γένει οἱ χριστιανοὶ ἐπὶ τῶν ὀλεθρίων τοῦ Διοκλητιανοῦ χρόνων. Ἐν διαστήματι ἓξ ἐτῶν, ἤτοι καθ' ὅλην τὴν ὑπόλοιπον ζωὴν καὶ βασιλείαν τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἀθανάσιος ἐπλανήθη ἀπὸ ἐρήμου εἰς ἔρημον, κινδυνεύσας πολλάκις νὰ συλληφθῇ. Ἀλλὰ τὸ ἀσφαλέστατον αὐτοῦ ἄσυλον ἦσαν τὰ μοναστήρια καὶ τὰ ἡσυχαστήρια τῆς Θηβαΐδος, ἥτις ἦτο τότε τὸ κύριον τῶν ἐρημιτῶν καὶ τῶν ἀσκητῶν καταγώγιον. Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἔπαυεν ἐνθαρρύνων τοὺς ὀλίγους ἐπισκόπους τῆς Αἰγύπτου ὅσοι ἔσῳζον εἰσέτι ζῆλόν τινα πρὸς τὴν πίστιν, γράφων ἀποστολικὰς ἐπιστολὰς πρὸς τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκκλησίαν, ἀνασκευάζων τοὺς αἱρετικούς, ἀναθεματίζων τοὺς διώκτας· αἱ δὲ συγγραφαὶ αὐτοῦ αὗται ἀντιγραφόμεναι ὑπὸ χειρῶν εὐλαβῶν διεσκορπίζοντο ἐν ἀκαρεῖ εἰς ὅλας τὰς χριστιανικὰς τῆς Ἀνατολῆς ἐκκλησίας. Καὶ διετέλει λοιπὸν οὕτως ἀπὸ τοῦ μονήρους αὐτοῦ κελλίου ποιμαίνων πᾶσαν Αἴγυπτον, ὡς ἀόρατός τις πατριάρχης, ὑπηρετούμενος καὶ σῳζόμενος ὑπὸ τῆς ἐνεοῦ ἀλλ' ἐνθουσιώδους στρατιᾶς τῶν μοναχῶν τῆς ἐρήμου, ὅτε αἴφνης λαῖλαψ ἀπροσδόκητος ἠπείλησε νὰ ἀνασπάσῃ ἐκ βάθρων ὁλόκληρον τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ οἰκοδόμημα.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι ἐπὶ τῆς γενικῆς τῶν συγγενῶν τοῦ Κωνσταντίου σφαγῆς, τῆς γενομένης εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆς βασιλείας αὐτοῦ, δύο μόνοι ἐξάδελφοι τοῦ βασιλέως εἶχον διασωθῆ, ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανός. Ἐκ τούτων ὁ μὲν ἦτο κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου δωδεκαέτης ὁ δὲ ἑξαέτης, ἀμφότεροι δὲ ἦσαν υἱοὶ τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, Ἰουλίου Κωνσταντίου, τοῦ περιληφθέντος εἰς τὴν ἀποφράδα ἐκείνην

θυσίαν. Ἐπὶ πολλὰ ἔτη ὡρίσθησαν εἰς κατοικίαν αὐτῶν διάφοροι τῆς μικρᾶς Ἀσίας πόλεις, ὅπου ἀνέτως ὁπωσοῦν διάγοντες, ἀνετρέφοντο καὶ ἐξεπαιδεύοντο ὑπὸ διδασκάλων ὀνομαστῶν, σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦ Νικομηδείας Εὐσεβίου. Τελευταῖον ἐν ἔτει 351 ὁ Κωνστάντιος ἐνόμισεν εὔλογον νὰ ἀπονείμῃ τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος εἰς τὸν Γάλλον καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ αὐτῷ τὴν διοίκησιν τῆς Ἀσίας, ἑδρεύοντι εἰς Ἀντιόχειαν. Ἀλλ' ὁ Γάλλος οὐδεμίαν ἔδειξε πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἔργου τούτου ἐπιτηδειότητα· ἐξ ἐναντίας κατέστη ἔνοχος πολλῶν ἀνοσιουργημάτων. Ὅθεν ἀνακληθεὶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 354 εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀπεκεφαλίσθη αὐτόθι ἐν τῇ φυλακῇ. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦτον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ ὁ Ἰουλιανὸς ἐκινδύνευσε νὰ λάβῃ τὴν αὐτὴν τύχην, διότι οἱ περὶ τὸν Κωνστάντιον ἔλεγον αὐτῷ ὅτι ὁ νέος οὗτος ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ πνέῃ ἐκδίκησιν διὰ τὰ τοσαῦτα τῆς οἰκίας αὐτοῦ παθήματα. Ἀλλ' ὁ ἐν τῇ δυστυχίᾳ ἀνατραφεὶς Ἰουλιανὸς ἔμαθε πρωιμώτατα νὰ κρύπτῃ τήν τε θλῖψιν αὐτοῦ καὶ τὴν ὀργήν· πλὴν τούτου δὲ ἀνέλαβε τὴν προστασίαν αὐτοῦ καὶ ἡ βασιλὶς Εὐσεβία, ἧς τὴν ἀγαθότητα ὑπέθαλπε κατά τινας καὶ ἄλλο τρυφερώτερον αἴσθημα· ὁ δὲ Κωνστάντιος ἐπείσθη νὰ φεισθῇ αὖθις τοῦ ἐξαδέλφου ὁρίσας εἰς κατοικίαν αὐτοῦ τὴν πόλιν τῶν Ἀθηνῶν. Ἵνα κατανοήσωμεν τὰ σπουδαῖα γεγονότα τὰ ὁποῖα προέκυψαν εἰς μέσον μετὰ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ βραχεῖαν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατριβὴν ἀνάγκη νὰ ἐκθέσωμεν πῶς εἶχον κατὰ τοὺς χρόνους τούτους αἱ Ἀθῆναι καὶ ὁποῖαί τινες ἦσαν αἱ τοῦ Ἰουλιανοῦ διαθέσεις ὅτε διετάχθη νὰ ἔλθῃ ἐνταῦθα (1).

Αἱ Ἀθῆναι εἶχον πρὸ καιροῦ ἀποβάλει τὸ πάλαι μέγα πολιτικὸν καὶ ἠθικὸν ἀξίωμα· ἀπὸ δὲ τῆς ὑπὸ Σύλλα ἁλώσεως καὶ τῆς γοτθικῆς ἐπιδρομῆς ἔπαθον καὶ ὑλικὰς ζημίας οὐ σμικράς. Ἀλλὰ τὸ ἀπαράμιλλον κλέος δι' οὗ περιεβάλλετο ἡ πρωτεύουσα αὕτη τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ, τὰ λαμπρὰ μνημεῖα ὑπὸ τῶν ὁποίων ἐκοσμεῖτο, ἡ εὐλάβεια ἣν ἔσῳζον οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ πρὸς τὰ ἐλευσίνια μυστήρια καὶ ἡ συνείδησις τῆς ὀφειλομένης εἰς τὴν χώραν ταύτην εὐγνωμοσύνης, ἣν εἶχεν ἅπας ὁ ἑλληνικὸς κόσμος, ἀνεδείκνυον ταύτην σεβαστὴν μὲν εἰς τοὺς ἄρχοντας τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐπαγωγὸν δὲ εἰς πάντας τοὺς λογίους ἄνδρας οἵτινες ἐξηκολούθουν συρρέοντες ἐνταῦθα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀδριανοῦ, ὡς εἴδομεν, αἱ σχολαὶ τῶν Ἀθηνῶν ἔτυχον τῆς ἰδιαζούσης αὐτοκρατορικῆς προστασίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι εἰς τὰς σχολὰς ταύτας δὲν ἐδιδάσκοντο ἤδη σπουδαῖα πράγματα καὶ θεωρήματα ἀλλ' ἐπεκράτει ἡ ἄγονος ἐκείνη σοφιστικὴ τέχνη (2), περὶ τῆς ὁποίας ἄλλοτε ὡμιλήσαμεν ἐν ἐκτάσει (Κεφ. Α' τοῦ παρόντος βιβλίου, καὶ εἰς τὴν ὁποίαν τὸ σύστημα τῶν νεοπλατωνικῶν ματαίως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἠγωνίζετο νὰ περιποιήσῃ νέαν τινὰ ζωὴν καὶ ἐνέργειαν. Ἐντεῦθεν αἱ εἰδήσεις ὅσας περὶ αὐτῶν ἔχομεν ἐν τῇ τετάρτῃ ἑκατονταετηρίδι, διὰ Λιβανίου καὶ Εὐναπίου, παριστῶσι τὰς σχολὰς ἐκείνας οὐ μόνον οἵας ἄλλοτε περιεγράψαμεν αὐτὰς ὑπὸ Φιλοστράτου ὁδηγούμενοι ἀλλ' εἰ δυνατὸν ἔτι μᾶλλον ἀναξίας τῆς ἀληθοῦς ἐπιστήμης. Ἡ ἐν Ἀθήναις ἐκπαίδευσις εἶχε καταντήσει τρόντι ταπεινή τις λογομαχία, τῆς ὁποίας τὰ κύρια ἐλατήρια ἦσαν ἄπληστος χρηματολογία τῶν διδασκάλων καὶ κωμικοτραγικαὶ τῶν διδασκομένων

(1) Ὁ Γάλλος καὶ ὁ Ἰουλιανὸς διῆλθον τὴν παιδικὴν ἡλικίαν ἔν τινι μονῇ παρὰ τὴν Καισάρειαν ἐν ταῖς ὑπωρείαις τοῦ Ἀργαίου ὄρους τελοῦντες ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἔργον ἀναγνωστῶν.

(2) Ἐν τῇ σοφιστικῇ σχολῇ ἐδιδάσκοντο μόνον τὴν τέχνην τῆς καλλιεπείας, ἐν δὲ ταῖς φιλοσοφικαῖς σχολαῖς τὰ συστήματα τὰ φιλοσοφικὰ τὰ ἐκπροσωπούμενα ἐν αὐταῖς.

Ὁ Νεοπλατωνισμὸς εἰσήχθη ὡς φιλοσοφικὴ διδασκαλία εἰς Ἀθήνας μόνον κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα, ὅτε ἡ σοφιστικὴ σχολὴ μετεβλήθη εἰς φιλοσοφικήν, μετὰ ταύτης δὲ συνεχωνεύθησαν αἱ λοιπαὶ κατ' ἰδίαν φιλοσοφικαὶ σχολαί.

ἔριδες. Μέχρι Πειραιῶς καὶ ἐνίοτε μέχρι Σουνίου προεξεπέμποντο ἄνθρωποι ἔργον ἔχοντες νὰ σαγηνεύωσι τοὺς νεωστὶ προσερχομένους μαθητὰς εἰς τὸ δεῖνα μᾶλλον ἢ τὸ δεῖνα διδασκαλεῖον, ἀπαραλλάκτως καθὼς τὴν σήμερον ὅταν φθάσετε διὰ τοῦ ἀτμοκινήτου εἰς μεγάλην τινὰ πόλιν εἰσορμῶσιν εἰς τὸ κατάστρωμα ποικίλοι μεσῖται ἀγωνιζόμενοι νὰ καταπείσωσιν ὑμᾶς ἵνα προτιμήσετε τοῦτο μᾶλλον ἢ ἐκεῖνο τὸ ξενοδοχεῖον. Τότε

Ὁ Ἰουλιανὸς συζητῶν πρὸς χριστιανοὺς θεολόγους (ἔργον Ἐδ. Ἄρμιταζ)

ὅμως δὲν περιωρίζοντο εἰς ἁπλᾶς προτροπὰς ἀλλὰ καὶ ἀπειλαὶ ἐγίνοντο εἰς ἐκείνους οἵτινες εἶχον τυχὸν προαποφασίσει ποῦ θέλουσιν ὑπάγει· ἐνίοτε δὲ καὶ αὐτοὶ οἱ διδάσκαλοι δὲν ἀπηξίουν, ἐμφανιζόμενοι αἴφνης εἰς τὸν Πειραιᾶ, νὰ συλλέγωσι τὴν ἄγραν αὐτῶν. Τελευταῖον οἱ μαθηταί, φθάσαντες σῷοι εἰς τὰς Ἀθήνας, ὑπὸ τὴν προστασίαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τοῦ μετακομίσαντος αὐτοὺς πλοιάρχου, περιέπιπτον ἐνταῦθα πάλιν, ἕνεκα τοῦ οἰκτροῦ ἐκείνου ἀνταγωνισμοῦ τῶν διδασκάλων, εἰς νέους διαπληκτισμούς, καθ' οὓς πολλάκις συνέβαινον θάνατοι ἢ τραύματα. Πρὸ πάντων ἕκαστος διδάσκαλος ἠξίου νὰ δέχεται ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς αὐτοῦ μαθητάς. Ὅτε ὁ Εὐνάπιος λ. χ. ἐσπούδαζεν εἰς τὰς Ἀθήνας, οἱ μὲν ἀνατολικοὶ συνεπυκνοῦντο περὶ τὸν Ἐπιφάνιον, οἱ δὲ Ἄραβες(1) περὶ τὸν Διόφαντον, οἱ δ' ἐκ τοῦ Πόντου (2) περὶ τὸν θεοειδῆ κατ' αὐτοὺς Προαιρέσιον (3), εἰς ὃν συνέρρεον καὶ πολλοὶ σπουδασταὶ τῆς μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Λιβύης. Ἀλλ' ὁ κανὼν οὗτος δὲν ἦτο ἀπαράβατος, συνεχεῖς δ' αὐτομολίαι ἀπὸ τοῦ ἑνὸς διδασκάλου εἰς ἕτερον ὑπέτρεφον ἀδιακόπως τὸ πῦρ τῶν διενέξεων. Αἱ διενέξεις αὗται ἦσαν τόσῳ μᾶλλον δειναὶ ὅσῳ ἡ ὁλομέλεια τῶν μαθητῶν ἦτο διῃρημένη εἰς

(1) Οἱ Ἄραβες οὗτοι εἶναι οἱ πρὸ Ἑλλήνων ἐξελληνισθέντες καὶ τὴν ἑλληνικὴν ὡς ἐθνικὴν αὐτῶν γλῶσσαν λαλοῦντες Ἄραβες τῆς Συρίας καὶ τῆς Πετραίας Ἀραβίας, ἔτι δὲ καὶ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου Παλαιστίνης.

(2) Οὐ μόνον οἱ ἐκ Πόντου ἀλλ' οἱ ἐξ ἁπάσης τῆς μ. Ἀσίας.

(3) Ὁ Προαιρέσιος κατήγετο ἀπὸ Κουκουσοῦ (νῦν Κόξουν τῆς Καππαδοκίας).

«χορούς» ἐνόπλους, ἔχοντας τοὺς ἰδίους «προστάτας», οἱ δὲ χοροὶ οὗτοι ὑπελάμβανον τὰς αἱματηρὰς αὐτῶν συγκρούσεις ὡς τινας ὑπὲρ πατρίδος ἀγῶνας. Καὶ τὰ πράγματα προέβαινον ἐνίοτε ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἠναγκάζετο νὰ παρεμβῇ ὁ ἀνθύπατος τῆς Ἀχαΐας καὶ νὰ καλέσῃ ἐνώπιον αὐτοῦ εἰς Κόρινθον τοὺς διαμαχομένους, μαθητάς τε καὶ διδασκάλους· τότε δ' ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ ἐτελεῖτο μέγας τις καὶ ἐπίσημος ρητορικὸς ἀγών, μάλιστα ἐὰν συνέπιπτεν ὁ ρωμαῖος ἄρχων νὰ μετέχῃ ὁπωσοῦν ἑλληνικῆς παιδείας (1). Ἕνεκα τῆς ἀδιακόπου ταύτης διχονοίας οὔτε διδάσκαλοι οὔτε μαθηταὶ ἠδύναντο νὰ ἐμφανισθῶσιν εἰς τὰ θέατρα ἢ τὰς στοάς, διότι, ἅμα συνηντῶντο δύο ἀντίπαλοι χοροί, ἡ ρῆξις ἦτο ἄφευκτος. Ὅθεν οἱ μαθηταὶ τὴν μὲν ἡμέραν διῆγον σφαιρίζοντες τὸ πλεῖστον τὴν δὲ νύκτα ἀκροώμενοι ἡδυφθόγγων σειρήνων. Τινὲς δέ, οἱ μάλιστα ἀνάγωγοι, δὲν ἐδίσταζον νὰ προσβάλλωσι λῃστρικῶς τὰς οἰκίας φιλησύχων πολιτῶν· καὶ πολλοί, ἵνα ἐπαρκέσωσιν εἰς τοιοῦτον ἄσωτον βίον, περιέπιπτον εἰς τοὺς ὄνυχας τῶν τοκογλύφων.

Ἀλλ' ὁσφδήποτε ὀλεθρία καὶ ἂν ἀπέβη ἡ παρακμὴ τῶν ἐν Ἀθήναις σχολῶν αἱ σχολαὶ αὗται, ἐπειδὴ ἦσαν ἓν τῶν κυριωτάτων καταγωγίων τῆς περιλιπομένης ἀρχαίας ἑλληνικῆς παιδείας, δὲν ἐστεροῦντο πάσης ἀξίας, μάλιστα ἕνεκα τῶν περιστάσεων ὑφ' ὧν περιεστοιχίζοντο. Ναὶ μὲν περὶ σπουδαίων φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ περὶ πραγματικῆς ἐκπαιδεύσεως λόγος δὲν ἐγένετο αὖθις εἰμὴ ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅτε καὶ θέλομεν εἴπει περὶ τούτων πλειότερά τινα. Ἀλλ' ἐν τούτοις ἐδιδάσκετο ἡ γλῶσσα, ἡ ἀμίμητος τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους γλῶσσα, ἐσῴζοντο τὰ ὀνόματα τῶν πραγμάτων, διετηροῦντο αἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος· ἡ δὲ παράστασις αὕτη δράματος ἀειμνήστου τελουμένη διὰ λόγων ψιλῶν, ἀλλ' ἐπ' αὐτοῦ τοῦ χώρου ὅπου τοῦτο εἶχεν ἄλλοτε πράγματι διεξαχθῇ καὶ ὑπὸ τὸν αἴθριον αὐτοῦ οὐρανὸν καὶ ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν λαμπρῶν αὐτοῦ μνημείων, ἀκεραίων ἔτι ἱσταμένων, δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἔχῃ ἀκαταμάχητόν τινα χάριν καὶ νὰ ὑποτρέφῃ αἰσθήματα τὰ ὁποῖα δὲν ἦσαν πάντοτε ἀγεννῆ. Αἱ Ἀθῆναι ὡμοίαζον τότε μέχρι τινὸς πρὸς τοὺς γέροντας οἵτινες διαπράξαντες ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἡλικίας ἔργα μεγάλα καὶ εὐκλεᾶ τέρπονται περὶ τὰ ἔσχατα τοῦ βίου διηγούμενοι τὰ ἀξιομνημόνευτα γεγονότα μετὰ τῶν ὁποίων ὑπάρχει τὸ ὄνομα αὐτῶν συνδεδεμένον· οἱ ἄνθρωποι ἀκούουσιν αὐτοὺς εὐχαρίστως καὶ πολλάκις ἐπωφελῶς. Τοιοῦτό τι συνέβαινεν ἤδη καὶ εἰς τὰς Ἀθήνας· οἱ ἄνθρωποι συνέρρεον ἐνταῦθα ἵνα θαυμάσωσι τὰ μνημεῖα τὰ ὁποῖα διετρανουν τὸ πάλαι ποτὲ μεγαλεῖον καὶ ἵνα ἀκούσωσι τοὺς διδασκάλους οἵτινες οὕτως ἢ ἄλλως δὲν ἔπαυον ἀναμιμνήσκοντες τὸ μεγαλεῖον ἐκεῖνο. Ἂν τὰ δημόσια θέατρα ἦσαν ἔρημα, οἱ πλουσιώτεροι τῶν σοφιστῶν κατεσκεύαζον ἑαυτοῖς κατ' οἶκον θέατρα κομψῶς καὶ τεχνικῶς ἀπομιμούμενα τὰ μεγάλα ἐκεῖνα τῶν μουσῶν οἰκητήρια· καὶ ἐκεῖ μετὰ τῶν φίλων, τῶν οἰκείων καὶ τῶν μαθητῶν ἐχειροκρότουν τὰ ἀριστουργήματα τῶν ἀρχαίων χρόνων. Ἂν πολλοὶ ἐκ τῶν νέων κατέτριβον τὸν βίον περὶ ἀσωτίας καὶ ἄλλας εὐτελεῖς ἡδονάς, οὐκ ὀλίγοι διέκοπτον τὴν μονοτονίαν τῶν συνήθων αὐτῶν ἀσχολιῶν ἐπισκεπτόμενοι καὶ μελετῶντες τὰ ἐλευσίνια μυστήρια, ἐπιχειροῦντες μακροτέρας ἐπιδρομὰς μέχρι Κορίνθου, τῆς καθέδρας τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας, καὶ μέχρι τῶν Ὀλυμπίων καὶ τῶν Ἰσθμίων καὶ τῶν ἄλλων ἐθνικῶν ἀγώνων, οἵτινες δὲν ἐτελοῦντο μὲν ὡς ἄλλοτε λαμπρῶς καὶ πολυτελῶς ἐξηκολούθουν ὅμως ἑλκύοντες ἱκανὰ θεατῶν πλήθη. Πλὴν τούτου, ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν ἔσῳζε μέχρι τινὸς τὸ ἀρχαῖον πολί-

(1) Ὁ ρωμαῖος ἄρχων τῆς Ἀχαΐας δὲν ἀνεμιγνύετο εἰς τὰ τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες ἦσαν ἔτι ἐλευθέρα πολιτεία, ἀλλ' εἰς τὰ τοῦ βασιλείου μόνον θρόνου τῆς ρητορικῆς ὡς θρόνου ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος συντηρουμένου, οὗ ἦν ἐπίτροπος, μεταβαίνων εἰς Ἀθήνας καὶ παριστάμενος εἰς τοὺς ρητορικοὺς διαγωνισμοὺς τῶν ὑποψηφίων τοῦ θρόνου τούτου.

τευμα, τοὺς τύπους τοῦ πολιτεύματος τούτου, ἀλλ' οἱ τύποι ἐκεῖνοι διὰ τῶν ἀναμνήσεων μετὰ τῶν ὁποίων συνεδέοντο εἶχον ἰσχυρόν τι θέλγητρον καὶ ἐπενήργουν εἰς τὰς ψυχὰς καὶ τὸ ἦθος τῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἴδομεν ἐπὶ τῆς τῶν Γότθων ἐπιδρομῆς. Οἱ βασιλεῖς ἐξηκολούθουν σέβοντες τὸ πολίτευμα τοῦτο καὶ δεχόμενοι εὐγνωμόνως τὰ ἀξιώματα αὐτοῦ· ὁ μέγας Κωνσταντῖνος οὐ μόνον, ὡς εἴδομεν, στρατηγὸς 'Αθηναίων ἠξίου καλεῖσθαι ἀλλὰ καὶ τὰ προνόμια τῶν σχολάρχων καὶ τῶν διδασκάλων αὐτῶν ηὔξησε καὶ πολλῶν φόρων καὶ ὑποχρεώσεων ἀπήλλαξε τοὺς διδασκάλους τούτους· καὶ ἀξιόλογον χορηγίαν σίτου, πρὸς διανομὴν εἰς τὸν δῆμον, κατ' ἔτος αὐτόθι ἔπεμπεν ἐπ' ἐσχάτων δὲ ἔτι ὁ βασιλεὺς Κώνστας ἐδωρήσατο τῇ πόλει «νήσους οὐκ ὀλίγας οὐδὲ μικρὰς εἰς ἀπαγωγὴν φόρου». 'Επὶ πᾶσιν εἰς τὰς 'Αθήνας τὸ νέον θρήσκευμα εἶχε μὲν βεβαίως οὐκ ὀλίγους ὀπαδοὺς ἀλλ' ἡ πόλις ἐλογίζετο ὡς τὸ τελευταῖον μέγα ἄσυλον τῆς ἀρχαίας λατρείας, τοῦ ἀρχαίου βίου, πολυάριθμοι δὲ ἐθνικοὶ προσήρχοντο καὶ διὰ τοῦτο ἐνταῦθα εὐλαβῶς ὅπως οἱ χριστιανοὶ εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. 'Εν γένει αἱ 'Αθῆναι περὶ τὰ μέσα τῆς δ' ἑκατονταετηρίδος ἔσῳζον ἔτι, ὡς φαίνεται, τὸν χαρακτῆρα ἐκεῖνον τὸν ὁποῖον ὁ περὶ τὰ τέλη τῆς β' ἀκμάσας Λουκιανὸς μετὰ τοσαύτης χάριτος περιέγραψεν ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ «Νιγρῖνος ἢ περὶ φιλοσόφου ἤθους», ἐγκωμιάσας τὴν ἐλευθερίαν τὴν ἐκεῖ καὶ τῆς διαίτης τὸ ἀνεπίφθονον καὶ τὴν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ ἐπικρατοῦσαν ἡσυχίαν καὶ ἀπραγμοσύνην. Προσέθεσε δὲ ὅτι ἡ ἐνταῦθα διατριβή, σύντροφον ἔχουσα τὴν φιλοσοφίαν καὶ δυναμένη νὰ φυλάξῃ καθαρὸν τὸ ἦθος, ἁρμόζει μάλιστα εἰς ἄνδρα σπουδαῖον καὶ εἰθισμένον νὰ καταφρονῇ τοῦ πλούτου καὶ προαιρούμενον πρὸς τὰ φύσει καλὰ ζῆν. Ὅστις δέ, ἐπιφωνεῖ, πλούτου ἐρᾷ, καὶ χρυσῷ κεκήληται, καὶ πορφύρᾳ καὶ δυναστείᾳ μετρεῖ τὸ εὔδαιμον, ἄγευστος μὲν ἐλευθερίας, ἀπείρατος δὲ παρρησίας, ἀθέατος δὲ ἀληθείας .... ὁ τοιοῦτος ἂς ὑπάγῃ νὰ ζήσῃ εἰς τὴν Ῥώμην. Καὶ σημειωτέον ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ δυσπιστήσωμεν πρὸς τὴν εἰκόνα ταύτην τοῦ Λουκιανοῦ, διότι οὗτος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἔπαιζε μᾶλλον περὶ τὰ σπουδαῖα ἢ ἐσπούδαζε περὶ τὰ παιδιᾶς ἄξια.

Ὁ δὲ 'Ιουλιανός, ὅστις παρηγγέλθη τότε νὰ μεταβῇ εἰς τὰς 'Αθήνας, ἦτο ἐξ ἡμισείας τοὐλάχιστον Ἕλλην· διότι ἐγεννήθη ἐν Βυζαντίῳ καὶ ἡ ἑλληνικὴ ἦτο ἡ μητρικὴ αὐτοῦ γλῶσσα. Ὅθεν δὲν εἶναι ἄπορον ὅτι ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων ἠγάπησε τὴν γλῶσσαν ταύτην· καὶ ἐμελέτησε τὰ ἀρχαῖα αὐτῆς ἀριστουργήματα, καὶ ἀπεθαύμασε τὸ ἠθικὸν καὶ πολιτικὸν μεγαλεῖον ἐντὸς τοῦ ὁποίου εἶχόν ποτε ταῦτα παραχθῇ. Ἡ ἐντύπωσις ἣν ὁ ἀρχαῖος ἐκεῖνος κόσμος ἐπροξένησεν εἰς τὴν εὐαίσθητον τοῦ νέου ψυχὴν ὑπῆρξε τόσῳ μᾶλλον βαθυτέρα ὅσῳ τὰ περὶ αὐτὸν πράγματα, πρὸς τὸ παρελθὸν ἀντιπαραβαλλόμενα δεινήν τινα ἐκ πρώτης ὄψεως ἐνέφαινον ἀντίθεσιν. Ὁ 'Ιουλιανὸς ἤξευρεν ὅτι ὁ ἐξάδελφος αὐτοῦ Κωνστάντιος ἐπροοιμίασεν εἰς τὸ βασιλικὸν αὐτοῦ στάδιον ἀνηλεῶς θυσιάσας ἅπαντας τοὺς συγγενεῖς. Ἤξευρεν ὅτι ὁ Νικομηδείας Εὐσέβιος, εἷς τῶν πρώτων λειτουργῶν τοῦ νέου θρησκεύματος, ἐλέγετο παρασκευάσας τὴν ἐλεεινὴν ταύτην τραγῳδίαν. Ἔβλεπε τὸ νέον θρήσκευμα διῃρημένον εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα, τῶν ὁποίων οἱ ἀγῶνες, μὴ περιοριζόμενοι εἰς θεωρητικὰς συζητήσεις, συνεπήγοντο ἐξορίας, διωγμούς, φόνους, στάσεις. Καὶ δὲν ἐνόει μὲν ἢ δὲν ἤθελε νὰ ἐννοήσῃ τὴν σπουδαιότητα τῆς ἔριδος ἀλλ' ἐγίνωσκεν ὅτι οἱ ἀντίπαλοι μετεχειρίζοντο ὅπλον τὴν θρησκείαν ἵνα κορέσωσι πολλὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ 'Ιουλιανὸς οὐ μόνον εἶχε δεχθῇ τὸ ἅγιον βάπτισμα, ἀλλ' ἐπί τινα χρόνον ἔδειξε καὶ ἐξαίρετον ὑπὲρ τοῦ νέου θρησκεύματος ζῆλον. Κατὰ μικρὸν ὅμως ἤρχισε νὰ συμβαίνῃ ἐν αὐτῷ ἀλλόκοτός τις αἰσθημάτων καὶ διανοημάτων ἀλλοίωσις. 'Εκ τῆς ἀντιπαραθέσεως ἐκείνης τοῦ ἐνεστῶτος πρὸς τὸ παρε-

ληλυθὸς προῆλθε πρῶτον μὲν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ χριστιανισμὸς ἦτο ὁ παραίτιος τῆς παραδόξου ταύτης παρακμῆς ἢ τοὐλάχιστον ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δὲν ἦτο ἐπιτήδειος νὰ θεραπεύσῃ τὴν παρακμὴν ταύτην, καὶ βαθμηδὸν εἰς τὸ δεύτερον συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀλλοίωσις αὕτη τῶν πραγμάτων προέκυψεν ἐκ τῆς ἐξ χρειώσεως τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καὶ βίου καὶ ὅτι ἡ ἀναμόρφωσις τοῦ κόσμου δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐπιτύχῃ εἰμὴ διὰ τῆς παλινορθώσεως τοῦ βίου ἐκείνου καὶ τοῦ θρησκεύματος. Δι' ἡμᾶς, οἵτινες κρίνομεν περὶ τῶν δοξασιῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ σήμερον, μετὰ παρέλευσιν δεκαπέντε ἑκατονταετηρίδων, ἔχοντες πρὸ ὀφθαλμῶν ἅπαντα τὰ ἀγαθὰ ὅσων ὑπῆρξαν ἐπὶ τέλους πρόξενοι αἱ ἀρχαὶ τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ πλάνη τοῦ νέου τούτου καταντᾷ ἀκατανόητος· ἀλλ' ὡς πρὸς τοὺς χρόνους καθ' οὓς οὗτος ἔζη ὁ παραλογισμὸς ἐκεῖνος ἐξηγεῖται μέχρι τινός. Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ὡμοίαζε τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ Γάλλον· εἶχεν, ὡς θέλομεν ἰδεῖ, πολλὰ τῶν προτερημάτων δι' ὧν οἱ ἄνθρωποι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδοκιμοῦσι μὲν συνήθως ἐνίοτε δὲ καὶ μεγαλουργοῦσιν· εὐφυΐαν, παιδείαν, χρηστότητα, ἀνδρείαν, τύχην. Ἑνὸς μόνου ἐστερεῖτο, τῆς ζύμης ἐκείνης ἧς ἄνευ ὁ ἄριστος τῶν σίτων δὲν παράγει ἄρτον ἀγαθόν· τῆς ζύμης ἣν κέκτηνται πολλάκις οἱ κοινότεροι τῶν ἀνθρώπων, ἣν δὲν ἔχουσιν ἐνίοτε παραδόξως οἱ εὐφυέστεροι καὶ ἣν ὀνομάζομεν ὀρθὸν νοῦν. Ὁ ὀρθὸς νοῦς τῶν Κωνσταντίνων καὶ τῶν Ἀθανασίων κατελάμβανεν ὅτι οὐδεὶς θεσμὸς δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους ἐφαρμοζόμενος εἶναι δυνατὸν νὰ διαφύγῃ τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας καὶ ἰδιοτελείας καὶ ὅτι μόνον ἀφοῦ διὰ πολλῶν διέλθῃ δοκιμασιῶν ἀποφέρει τοὺς καλλίστους αὐτοῦ καρπούς· ταῦτα δὲ ἐννοοῦντες οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐνεκαρτέρουν ἐν τῷ μέσῳ τῶν συμφορῶν πρὸς ἃς εἶχον νὰ παλαίσωσι, πεποιθότες ὅτι μέλλουσί ποτε νὰ διαλάμψωσιν ἡμέραι καθ' ἃς ὁ χριστιανισμός, ἀποβαλὼν μέχρι τινὸς τὴν σκωρίαν τοῦ μίγματος μετὰ τοῦ ὁποίου ἔπρεπε νὰ συμπράξῃ, θέλει ἐπιχύσει εἰς τὴν ἀνθρωπότητα δαψιλεῖς καὶ καθαρὰς ὁπωσοῦν τὰς εὐεργεσίας αὐτοῦ. Μήπως τοιοῦτό τι δὲν συνέβη καὶ εἰς ἄλλους θεσμοὺς περὶ τὰς πρώτας αὐτῶν ἐφαρμογάς; μήπως τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα ἐν ταῖς ἀρχαῖς αὐτοῦ καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἀγγλίᾳ παρήγαγεν ἄλλο τι ἢ ἀδιακόπους ἐμφυλίους πολέμους, καὶ σφαγὰς καὶ δῃώσεις, καὶ βασιλειῶν ἀνατροπάς, καὶ ἠθικὴν καὶ κοινωνικὴν ἐξαχρείωσιν, τῶν ὁποίων τὰς περιπετείας μετὰ φρίκης καὶ ἀηδίας τῇ ἀληθείᾳ ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν χρόνων ἐκείνων κατὰ τὴν ΙΖ' καὶ ΙΗ' ἑκατονταετηρίδα; Μήπως ἡ ἀρίστη αὕτη τῶν πολιτικῶν θεσμοθεσιῶν δὲν ἠναγκάσθη νὰ διέλθῃ διὰ τοῦ χωνευτηρίου τούτου τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμφερόντων ἵνα μετριάσῃ καὶ ἐξευγενίσῃ τὰ πάθη, ἵνα ρυθμίσῃ καὶ ἠθικοποιήσῃ τὰ συμφέροντα καὶ δυνηθῇ οὕτω νὰ ἀναδείξῃ εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς χρόνους τὸ ἀγγλικὸν ἔθνος τὸ χρηστότερον, τὸ εὐνομώτερον καὶ τὸ συνετώτερον τῶν ἐπὶ τῆς γῆς κυβερνωμένων ἐθνῶν; Διατί λοιπὸν ν' ἀπορῶμεν ὅτι ὁ χριστιανισμὸς δι' ὁμοίας ἢ παραπλησίας διῆλθε βασάνου; Ναὶ μὲν ὁ χριστιανισμὸς ἦτο θεσμὸς θεῖος, ἐνῷ τὸ συνταγματικὸν πολίτευμα εἶναι ἀνθρώπινος θεσμός· μήπως ὅμως ἀμφότεροι δι' ἀνθρώπων καὶ εἰς ἀνθρώπους δὲν προέκειτο νὰ ἐφαρμοσθῶσιν; Ἀλλὰ τὰς ἀληθείας ταύτας δὲν διδάσκει ἡμῖν εἰμὴ πεῖρα μακρὰ ἢ ὁ μέχρι τινὸς ἀναπληρῶν τὴν πεῖραν ὀρθὸς νοῦς. Ὁπόσοι ἄνθρωποι κατὰ τἄλλα καλοὶ κἀγαθοί, ἔχοντες δὲ καὶ προτερήματα πολλάκις ἐξαίρετα, καταπληττόμενοι ὑπὸ τῆς ἠθικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀκολασίας, αἵτινες συνήθως εἰσὶν αἱ πρῶται τοῦ συνταγματικοῦ πολιτεύματος σύντροφοι, δὲν ἀπηλπίσθησαν περὶ τῆς τύχης τοῦ πολιτεύματος τούτου καὶ δὲν κατήντησαν νὰ προτιμήσωσιν αὐτοῦ τὴν ἀπόλυτον μοναρχίαν! Ἀνάλογόν τι συνέβη εἰς τὸν Ἰουλιανόν, ὅστις ὑπέλαβεν ὑπευθύνους τὰς ἀρχὰς τοῦ Εὐαγγελίου διὰ τὰ δεινὰ ὅσα, ἕνεκα μάλιστα τῆς παρεξηγήσεως τῶν ἀρχῶν τούτων, συνέβαινον, καί, τὸ ἔτι

ἀτοπώτερον, ἐνόμισεν ὅτι τὰ δεινὰ ταῦτα δὲν δύνανται νὰ θεραπευθῶσιν εἰμὴ διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς εἰδωλολατρείας.

Τὴν δὲ τοιαύτην τοῦ Ἰουλιανοῦ διάθεσιν ὑπέθαλπον, ἐννοεῖται, οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐθνικοὶ καὶ ἰδίως οἱ νεοπλατωνικοί, τῶν ὁποίων οἱ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου κορυφαῖοι, ὁ Αἰδέσιος, ὁ Χρυσάνθιος, ὁ Μάξιμος, διατρίβοντες εἰς Πέργαμον καὶ εἰς Ἔφεσον, εἶχον περιστοιχίσει τὸν νέον βασιλόπαιδα καὶ ἠγωνίζοντο νὰ προσοικειωθῶσιν αὐτὸν ἐκ παντὸς τρόπου. Οἱ νεοπλατωνικοί, καθὼς εἴδομεν, περιῆλθον κατ' ἀρχὰς εἰς ἀντίληψίν τινα τῆς θεότητος παρεμφερῆ ὁπωσοῦν πρὸς τὴν χριστιανικήν, ἐπιχειρήσαντες ἐνταῦθα νὰ ἑρμηνεύσωσιν ἐπὶ τὸ λογικώτερον τὰ μυθεύματα τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι αἱ ἑρμηνεῖαι αὗται, ἐπ' ἄπειρον αὐτογνωμόνως τροπολογούμεναι, οὐδὲν ὁριστικὸν καὶ σπουδαῖον σύστημα ἠδύναντο νὰ δημιουργήσωσιν, οἱ νεοπλατωνικοὶ προσέκρουσαν μετ' οὐ πολὺ καὶ εἰς ἕτερον φοβερὸν σκόπελον. Ἐν ὅσῳ ὁ λόγος ἦτο μόνον περὶ φιλοσοφικοῦ συστήματος, ἐπαγγελλομένου νὰ λεπτολογήσῃ περὶ ὑπερτάτου ὄντος καὶ νὰ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστήριον τῶν ἀλληγοριῶν αἵτινες ὑπετίθετο ὅτι κρύπτονται ὄπισθεν τῶν ἑλληνικῶν μυθευμάτων, αἱ περὶ τούτων συζητήσεις ἠδύναντο νὰ τέρπωσιν, ἂν ὄχι νὰ διδάσκωσι, τὸ λόγιον κοινὸν πρὸς τὸ ὁποῖον ἀπηυθύνοντο. Ἀλλ' ἡ φιλοτιμία καὶ τὸ συμφέρον τῶν νέων αἱρεσιαρχῶν δὲν ἠρκέσθησαν εἰς τοῦτο· ἠθέλησαν νὰ προβῶσι μέχρις ἱδρύσεως θρησκευτικοῦ θρησκεύματος, ἠθέλησαν νὰ ἐπενεργήσωσιν εἰς τὰ πλήθη, καὶ τότε, συναισθανόμενοι ὅτι αἱ φιλοσοφικαὶ καὶ θεολογικαὶ ἐκεῖναι συζητήσεις δὲν ἤρκουν ἵνα καταπείσωσι τὸν πολὺν τῶν ἀνθρώπων ὅμιλον, ἐσοφίσθησαν νὰ προσλάβωσι μὲν εἰς ἐπικουρίαν τοῦ ὑπερτάτου αὐτῶν ὄντος, αὐτοὺς τούτους τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς δαίμονας τῆς εἰδωλολατρείας, νὰ καταπλήξωσι δὲ τὴν εὐπιστίαν τοῦ ὄχλου διὰ ποικίλης μαγείας καὶ γοητείας. Μεταχειριζόμενοι δ' ἐπὶ τούτῳ ἐπιτηδείως καὶ ἀναιδῶς τὰ περιλιπόμενα μυστήρια τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἠξίωσαν, ἰδίως ἐν Ἐφέσῳ καὶ Ἐλευσῖνι (1), ὅτι δύνανται νὰ εἰσδύωσιν εἰς τὰ ἀπόρρητα τοῦ μέλλοντος, νὰ ἐπιβάλλωσι τὴν θέλησιν αὐτῶν εἰς τοὺς κατωτέρους δαίμονας, νὰ ἔλθωσιν εἰς κοινωνίαν μετὰ τῶν οὐρανίων θεῶν, καί, ἀπαλλάττοντες τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ὑλικῶν αὐτῆς δεσμῶν, νὰ φέρωσιν αὐτὴν εἰς ἄμεσον πρὸς αὐτὸ τὸ ἀνώτατον θεῖον πνεῦμα σχέσιν. Ἐννοεῖται ὁποία ἀλλόκοτος ἰδεῶν σύγχυσις προέκυψεν ἐκ τοῦ συνδυασμοῦ τούτου τῆς φιλοσοφίας, τῆς μυθολογίας καὶ τῆς θαυματοποιίας. Καὶ ὅμως ὁ Ἰουλιανός, ὅστις εὕρισκε παράλογα καὶ ὀλέθρια τὰ δόγματα τοῦ Εὐαγγελίου, τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πατέρων τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας, ἐγένετο θῦμα τῆς τερατώδους ἐκείνης τῶν ἰδεῶν συγχύσεως· καὶ ἐνῷ ἀφ' ἑνὸς ὡμολόγει τὴν ὕπαρξιν ὑπερτάτου τινὸς ὄντος, τελειοτάτου, ἀοράτου καὶ ἀκαταλήπτου εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀσθένειαν, ἀφ' ἑτέρου κατήντησε νὰ πρεσβεύῃ ὅτι τὸ ὑπέρτατον τοῦτο ὂν παρήγαγε πολλοὺς ὑποδεεστέρους θεούς, τὸν Ἄρην, τὸν Ἑρμῆν, τὴν Ἀθηνᾶν, τὴν Ἀφροδίτην καὶ τοὺς ἄλλους γνωστοὺς τῆς ἀρχαιότητος θεούς· νὰ πρεσβεύῃ ὅτι εἰς τοὺς θεοὺς τούτους

(1) Περὶ τῆς εἰς τὰ ἐλευσίνια μυστήρια μυήσεως τοῦ Ἰουλιανοῦ λέγει ὁ Κεδρηνός· «Καὶ δὴ περιτυγχάνει ἀνθρώπῳ δυσσεβεῖ (τῷ ἱεροφάντῃ Νεστορίῳ), ὃς τοῦτον εἴς τινα τῶν εἰδωλικῶν καταδύσεων καταγωγὴν τοὺς ἀπατεῶνας ἐκάλεσε δαίμονας· ἐκείνων δὲ μετὰ τῆς συνήθους φαντασίας ἐπιφανέντων, ἠνάγκασε τοῦτον ὁ φόβος ἐ π ι θ ε ῖ ν α ι τοῖς μετώποις τὸ σημεῖον τοῦ σ τ α υ ρ ο ῦ, ὅπερ ἰδόντες (οἱ δαίμονες) ἀφανεῖς αὐτίκα γεγόνασι· συνεὶς οὖν ὁ γόης ἐκεῖνος τῆς φυγῆς τὴν αἰτίαν ἐπεμέμψατο τούτῳ λέγων·«οὐ φοβηθέντες, ὡς σὺ νομίζεις, ἀλλὰ βδελυξάμενοι τὸ παρὰ σοῦ γενόμενον ἐχώρησαν». Οὕτω βουκολήσας τὸν α ἰ χ μ ά λ ω τ ο ν ἐμύησέ τε καὶ τοῦ μίσους ἐνέπλησεν· αἵμασι γὰρ μυσαρῶς ἀπολουσάμενον τὸ θεῖον βάπτισμα ἢ τῆς βασιλείας ἐπιθυμία τῆς εὐσεβείας ἐγύμνωσε τὸν τ ρ ι σ ά θ λ ι ο ν».

ἐπέτρεψε τὸ ὑπέρτατον ὂν τὴν δημιουργίαν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὴν διοίκησιν τοῦ ἐπιγείου ἡμῶν κόσμου· ἑνὶ λόγῳ νὰ πρεσβεύῃ ὅτι αἱ δημωδέστεραι τῶν ἐθνικῶν δοξασίαι δύνανται σπουδαίως νὰ συμβιβασθῶσι πρὸς τὴν φιλοσοφικωτέραν περὶ θεότητος ἀντίληψιν.

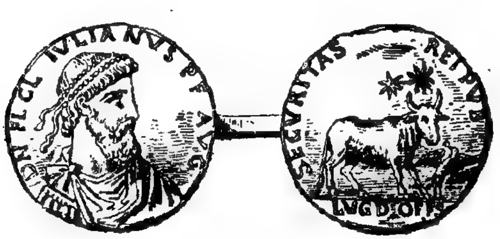
Τοιουτοτρόπως ἦτο προδιατεθειμένος ὁ Ἰουλιανός, ὅτε κατὰ μῆνα Μάιον τοῦ 355 ἔφθασεν εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἐνταῦθα τὰ πάντα συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ ἐνισχύσωσιν αὐτὸν ἐν τῇ πλάνῃ αὐτοῦ· ἡ θέα τῶν λαμπροτάτων μνημείων τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καὶ τῶν ἀγαλμάτων ἐκείνων, τῶν ὁποίων τὸ ἀνεκλάλητον κάλλος ἠδύνατο τῇ ἀληθείᾳ νὰ δελεάσῃ ψυχὴν καὶ φαντασίαν ὀλιγώτερον νοσούσας· αἱ εἰσηγήσεις τῶν δεινοτέρων ἐθνικῶν ῥητόρων, οἵτινες δι' αὐτοῦ ἤλπιζον νὰ ἐπιτύχωσι τὸν θρίαμβον τῶν ἰδίων δοξασιῶν καὶ συμφερόντων· τὰ ἐλευσίνια μυστήρια, τὰ ὁποῖα εἰσέτι τοσοῦτον ἐνέπνεον σέβας καὶ τῶν ὁποίων αἱ τελεταὶ καὶ αἱ θυσίαι ἦσαν ἐπιτηδειόταται νὰ ὑποτρέφωσι τὴν δεισιδαιμονίαν ὑπὸ τῆς ὁποίας ὁ ἄνθρωπος οὗτος κατελήφθη. Τότε λοιπὸν καθ' ὅλας τὰς πιθανότητας διὰ τῆς ἀδιακόπου τῶν ποικίλων τούτων πειρασμῶν ἐνεργείας ἐρρίζωσεν εἰς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἡ ἀπόφασις νὰ ὑψώσῃ, ἅμα τύχῃ εὐκαιρίαν, τὴν σημαίαν τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος καὶ ν' ἀντιπαρατάξῃ αὐτὴν εἰς τὴν σημαίαν τοῦ χριστιανισμοῦ, ἐπικαλούμενος τὴν ἀναβίωσιν τῶν ἀρχαίων ἐνδόξων ἡμερῶν. Ἐννοεῖται ὅτι ἔκρυπτεν εἰσέτι τὸ φρόνημα τοῦτο καὶ ὅτι ἐξηκολούθει προσποιούμενος τὸν χριστιανόν, κάλλιστα εἰδὼς ὅτι ἐλαχίστη περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων νύξις διδομένη εἰς τὸν Κωνστάντιον ἤθελε συνεπαγάγει τὴν καταστροφὴν ὅλων ἐκείνων τῶν ὀνείρων· ἀλλ' ἡ ταραχὴ τῆς καρδίας καὶ τῆς διανοίας αὐτοῦ προεδίδετο διὰ τῶν βλεμμάτων καὶ τῶν κινημάτων. Συνέπεσε τότε κατὰ παράδοξον συγκυρίαν νὰ διατρίβωσιν εἰς Ἀθήνας, ὡς συμμαθηταὶ καὶ σύντροφοι τοῦ Ἰουλιανοῦ, δύο νέοι, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα ἔμελλεν ἐπὶ αἰῶνας νὰ ἀντηχήσῃ ἀπὸ περάτων μέχρι περάτων τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Οἱ δύο οὗτοι νέοι ἦσαν ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς καὶ ὁ μέγας Βασίλειος, οἵτινες ἦλθον ἐνταῦθα, οὐχὶ ὡς ἐκεῖνος ἵνα ἐνισχύσωσι τὰς ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας πεποιθήσεις αὐτῶν ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἵνα προσλάβωσιν ἀπὸ τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας καὶ εὐγλωττίας τὰ ὅπλα δι' ὧν τοσοῦτον ἐνδόξως ὑπὲρ τῆς νέας πίστεως μετ' ὀλίγον ὑπερεμάχησαν. Ὁ Γρηγόριος καὶ ὁ Βασίλειος ἦσαν οἱ τελευταῖοι ἄνθρωποι πρὸς οὓς ὁ Ἰουλιανὸς ἠδύνατο νὰ ἐξηγηθῇ· ἀλλὰ φαίνεται ὅτι ὁ Γρηγόριος ἐνόησεν ἔκτοτε τί διελογίζετο καὶ τί ἐμελέτα ὁ συμμαθητὴς ἐκεῖνος. Τοὐλάχιστον ἰδοὺ πῶς περιέγραψεν αὐτὸν ἐν Ἀθήναις ὄντα, ἐν τῷ «β' στηλιτευτικῷ κατὰ βασιλέως Ἰουλιανοῦ» «Ἐμοὶ δὲ καὶ πόρρωθεν, τρόπον τινά, ἑωρᾶτο (ἡ τοῦ Ἰουλιανοῦ πολιτεία), ἐξ οὗ τῷ ἀνδρὶ συνεγενόμην Ἀθήνησιν. Ἦλθε γὰρ κἀκεῖσε, ἄρτι τῶν κατὰ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ νεωτερισθέντων, τὸν βασιλέα τοῦτο αὐτὸ παραιτησάμενος. Διττὸς δὲ αὐτοῦ τῆς ἐπιδημίας ὁ λόγος· ὁ μὲν εὐπρεπέστερος καθ' ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν ἐκεῖσε παιδευτηρίων· ὁ δὲ ἀπορρητότερος καὶ οὐ πολλοῖς γνώριμος, ὥστε τοῖς ἐκεῖ θύταις καὶ ἀπατεῶσι περὶ τῶν καθ' ἑαυτὸν συγγενέσθαι, οὔπω παρρησίαν ἐχούσης τῆς ἀσεβείας. Τότε τοίνυν οὐ φαῦλος ἐγὼ τοῦ ἀνδρὸς εἰκαστὴς οἶδα γενόμενος· καίτοι γε οὐ τῶν εὖ πεφυκότων περὶ ταῦτα εἷς ὤν. Ἀλλ' ἐποίει με μαντικὸν ἡ τοῦ ἤθους ἀνωμαλία καὶ τὸ περιττὸν τῆς ἐκτάσεως· εἴπερ μάντις ἄριστος, ὅστις εἰκάζειν οἶδε καλῶς. Οὐδενὸς γὰρ ἐδόκει μοι σημεῖον εἶναι χρηστοῦ, αὐχὴν ἀπαγής, ὦμοι παλλόμενοι καὶ ἀνασηκούμενοι, ὀφθαλμὸς σοβούμενος καὶ περιφερόμενος, καὶ μανικὸν βλέπων, πόδες ἀστατοῦντες καὶ μετοκλάζοντες, μυκτὴρ ὕβριν πνέων καὶ περιφρόνησιν, προσώπου σχηματισμοὶ καταγέλαστοι τὸ αὐτὸ φέροντες, γέλωτες ἀκρατεῖς καὶ βρασματώδεις, νεύσεις καὶ ἀνανεύσεις σὺν οὐδενὶ λόγῳ, λόγος ἱστάμενος καὶ κοπτόμενος

πνεύματι, ἐρωτήσεις ἄτακτοι καὶ ἀσύνετοι, ἀποκρίσεις οὐδὲν τούτων ἀμείνους, ἀλλήλας ἐπεμβαίνουσαι καὶ οὐκ ἀσταθεῖς οὐδὲ τάξει προϊοῦσαι παιδεύσεως. Τί ἂν τὸ καθ' ἕκαστον γράφοιμι; Τοῦτον πρὸ τῶν ἔργων ἐθεασάμην ὃν καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων ἐγνώρισα. Καὶ εἴ μοι παρῆσάν τινες τῶν τηνικαῦτα συνόντων καὶ ἀκουσάντων, οὐ χαλεπῶς ἂν ἐμαρτύρησαν· οἷς ἐπειδὴ ταῦτα ἐθεασάμην εὐθὺς ἐφθεγξάμην οἷον κακὸν ἡ Ρωμαίων τρέφει».

Ὁ Ἰουλιανὸς δὲν διέτριψεν ἐνταῦθα εἰμὴ ἓξ περίπου μῆνας· διότι κατὰ Νοέμβριον τοῦ 355 ὁ Κωνστάντιος ἐνόμισεν εὔλογον νὰ ἀπονείμῃ αὐτῷ τὸ τοῦ καίσαρος ἀξίωμα καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ τὴν τῆς Γαλατίας διοίκησιν. Ἡ ἐπαρχία αὕτη δεινῶς ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν κατατρυχομένη εἶχε χρείαν ἰδιάζοντός τινος ὑπερτάτου ἄρχοντος. Πλὴν τούτου ὁ Κωνστάντιος μὴ ἔχων τέκνα ᾐσθάνετο ἐν γένει τὴν ἀνάγκην βοηθοῦ, ἡ δ' ἀγαθὴ Εὐσεβία διέλυσε καὶ πάλιν τὴν δυσπιστίαν ἣν ὁ βασιλεὺς ἠδύνατο νὰ σῴζῃ πρὸς τὸν συγγενῆ ἐκεῖνον. Μετά τινα ἔτη ὁ Ἰουλιανὸς ἔγραφε πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ὅτι ἔκλαυσε πικρῶς καταλείπων τὴν πόλιν αὐτῶν, ἀλλ' ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ περὶ τούτου ὑπήκουσεν εἰς τὴν διαταγὴν τοῦ βασιλέως, καὶ ἐνῷ οὐδόλως ἐφαίνετο προητοιμασμένος πρὸς τὸ δυσχερὲς ἔργον τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν, ἐνῷ πολλὰς καὶ ποικίλας παρενέβαλεν αὐτῷ δυσκολίας ἡ ἐν Βυζαντίῳ κυβέρνησις, ἀνεδείχθη οὐδὲν ἧττον στρατηγὸς ἐπιτήδειος. Ἐν διαστήματι ἐτῶν πέντε οὐ μόνον ἐπέκεινα τοῦ Ρήνου ἐξώθησε τοὺς Γερμανοὺς καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πατρίδι αὐτῶν κατετρόπωσε καὶ ἐταπείνωσεν ἀλλὰ καὶ τῆς Γαλατίας τὴν προηγουμένην ὀλεθρίαν κατάστασιν πολυειδῶς ἐθεράπευσε. Τότε ὅμως ἐφθονήθη ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου, ὅστις θέλων νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ τῆς Γαλατίας τοὺς νικηφορήσαντας ὑπὸ τὸν συνάρχοντα ἐκεῖνον καὶ λατρεύοντας αὐτὸν λεγεῶνας διέταξεν αὐτοὺς νὰ προσέλθωσιν εἰς τὴν Ἀσίαν, ἵνα ἀντιπαραταχθῶσι περὶ τὸν Εὐφράτην ποταμὸν κατὰ τοῦ ἀείποτε ἐπικειμένου Σαπώρ. Ἀλλ' οἱ λεγεῶνες, παρακούσαντες, ἀνηγόρευσαν τὸν Ἰουλιανόν, ἄκοντα, βασιλέα. Ὁ δὲ προέτεινεν ἤδη συμβιβασμὸν πρὸς τὸν Κωνστάντιον. Δυστυχῶς ἡ βασιλὶς Εὐσεβία, ἥτις ἠδύνατο νὰ συντελέσῃ εἰς τὸν συμβιβασμόν, εἶχε πρὸ μικροῦ ἀποθάνει. Ὁ Κωνστάντιος ἀπέρριψεν ἀγερώχως τὴν προταθεῖσαν διαλλαγήν. Ὅθεν ὁ Ἰουλιανὸς ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ἀποθανόντος ὅμως τοῦ Κωνσταντίου τῇ 3 Νοεμβρίου τοῦ 361 προελήφθη ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, καὶ ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἰουλιανοῦ, καθ' ὁδὸν εὑρισκομένου, ἀνεγνωρίσθη προθύμως ὑφ' ὁλοκλήρου τοῦ κράτους.

Ὁ Ἰουλιανός, ἅμα ἀρξαμένης τῆς πρὸς τὸν ἐξάδελφον ἔριδος, εἶχεν, ὡς φαίνεται, περιέλθει εἰς πρακτικωτέρας τινὰς συνεννοήσεις μετὰ τῶν ἐν Ἑλλάδι φίλων καὶ ἰδίως μετὰ τοῦ περγαμηνοῦ Ὀρειβασίου καὶ τοῦ λίβυος Εὐημέρου περὶ τῆς ἐκτελέσεως τῆς θρησκευτικῆς αὐτοῦ μεταρρυθμίσεως· εἶχε μάλιστα, ὡς βεβαιοῦσι, μετακαλέσει παρ' ἑαυτῷ καὶ αὐτὸν τὸν ἱεροφάντην τῶν ἐλευσινίων, ἀπὸ κοινοῦ πρὸς τοῦτον καὶ πρὸς ἐκείνους ἀποφασίσας πάντα τὰ πρὸς τὴν ἀνόρθωσιν τοῦ ἀρχαίου δόγματος ἐπιτήδεια. Ἐπελθούσης δὲ τῆς ῥήξεως, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ ἀπέβαλεν ἐπισήμως τήν τε πρὸς τὴν Κωνστάντιον καὶ τὴν πρὸς τὸν Χριστὸν πίστιν, ἀφιερώσας ἑαυτὸν τοῖς ἀθανάτοις θεοῖς, καὶ *ἀποστάτης* καὶ *παραβάτης* τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίας γενόμενος, ὅπως δὲν ἔπαυσαν ἔκτοτε ἡ ἱστορία καὶ ἡ ἐκκλησία ν' ἀποκαλῶσιν αὐτόν. Φθάσας εἰς Παννονίαν ἔγραψε πρὸς τὰς ἑλληνικὰς πόλεις καὶ ἰδίως πρὸς τὴν βουλὴν καὶ τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων, πρὸς τοὺς Κορινθίους, πρὸς τοὺς Λακεδαιμονίους, διεξηγῶν τὴν προαίρεσιν καὶ ἐπικαλούμενος τὴν συνδρομὴν αὐτῶν. Ἡ πρὸς τοὺς Ἀθηναίους ἐπιστολή, περισωθεῖσα

εἰς ἡμᾶς ὁλόκληρος, εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος, μάλιστα δὲ κατὰ τοῦτο ὅτι, ὁ Ἰουλιανὸς δὲν κολακεύει τὴν πόλιν ὡς οἱ κοινοὶ τῶν σοφιστῶν καὶ ῥητόρων ἀλλ' εἰκονίζει αὐτὴν ὅπως εἶναι. «Σῴζεται δέ, λέγει, καὶ εἰς ὑμᾶς ἔτι τῆς τῶν προγόνων ἀρετῆς ὥσπερ ἐμπόρευμά τι σμικρόν». Ἐν γένει ὁ Ἰουλιανὸς εἶχε πνεῦμα πρακτικόν· ἠπατᾶτο μὲν περὶ τὴν θεμελιώδη αὐτοῦ δοξασίαν οὐχὶ ὅμως καὶ ὡς πρὸς τὰς δυσχερείας καθ' ὧν εἶχε νὰ παλαίσῃ ἐπιδιώκων τὴν ἀνάστασιν τοῦ ψυχορραγοῦντος ἀρχαίου βίου. Ἐννοεῖται ὅτι οἱ πολυάριθμοι τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Μακεδονίας ἐθνικοὶ ἠσπάσαντο προθύμως τὴν πρόσκλησιν ἐκείνην· ὅθεν ἀντέπεμψαν πρὸς αὐτόν, ἐν Σιρμίῳ ὄντα, πρέσβεις ἵνα διαβεβαιώσωσιν ὅτι θέλουσιν ἐκ παντὸς τρόπου συντρέξει εἰς τὸ ἐπιχείρημα. Εἰς τὰς Ἀθήνας ἰδίως, ζῶντος ἔτι τοῦ Κωνσταντίου, καὶ ἐνῷ οἱ λεγεῶνες αὐτοῦ κατεῖχον τὴν Θράκην, ἠνεῴχθησαν οἱ πρὸ καιροῦ κεκλεισμένοι ναοὶ τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τῶν ἄλλων θεῶν, ἠνωρθώθησαν οἱ καθῃρημένοι βωμοὶ καὶ ἐτελέσθησαν θυσίαι καὶ πανηγύρεις κατὰ τὸ ἀρχαῖον πάτριον ἔθιμον.

Νόμισμα τοῦ Ἰουλιανοῦ

Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Κωνσταντίου, ὁ Ἰουλιανός, εἰσελθὼν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐνησχολήθη περὶ τὴν μεταρρύθμισιν τοῦ πολιτεύματος, ἣν φυσικῷ τῷ λόγῳ συνεδύαζε μετὰ τῆς θρησκευτικῆς μεταρρυθμίσεως. Ἂν πιστεύσωμεν τὸν Λιβάνιον, κατ' ἀρχὰς ἐμελέτησε νὰ παραιτήσῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν· καὶ τοῦτο μὲν δὲν ἔπραξεν ἀπεποιήθη ὅμως ἀείποτε τὸν τίτλον τοῦ Dominus (1) ἢ Δεσπότου, ἀπέδωκεν εἰς τοὺς ὑπάτους καὶ εἰς τὴν σύγκλητον τὸ ἀξίωμα αὐτῶν, ἐνίσχυσε τοὺς τοπικοὺς θεσμοὺς τῶν πόλεων, ἀπέβαλε τὴν πομπὴν τῆς ἀνατολικῆς παμβασιλείας καὶ πρὸ πάντων

(1) Dominus (ἐκ τοῦ domus=δόμος) σημαῖνον λατινιστὶ τὸ οἰκοδεσπότης εἶχε καὶ τὴν σημασίαν καὶ τοῦ ἀπολύτου κυρίου, τοῦ ἀπολυτάρχου, τοῦ ἄρχοντος τῆς χώρας ὡσεὶ ἦρχε τοῦ ἰδίου αὐτοῦ οἴκου (διότι τὸ τοῦ οἰκογενειάρχου κράτος παρὰ τοῖς Ρωμαίοις ἦτο μέγα καὶ ἀπόλυτον, ἐντεῦθεν καὶ τὸ ῥῆμα dominor=δεσπόζειν. Dominus ἤρξατο νὰ προσαγορεύηται ὁ αὐτοκράτωρ ἰδίως ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Διοκλητιανοῦ, εἰ καὶ πρότερον ἔτι δὲν ἦτο παντελῶς ἀσυνήθης ἡ προσωνυμία (πρβλ. Julia Domina, Ἰουλία Σεβαστὴ ἢ Δόμνα). Βραδύτερον ἐν τῇ αὐλῇ τοῦ Βυζαντίου τὸ dominus μετηνέχθη εἰς τὸ ἑλληνικὸν δεσπότης, οὕτω δὲ προσηγορεύοντο κυρίως οἱ αὐτοκράτορες (σπανιώτερον δέσποινα ἡ αὐτοκράτειρα, προσαγορευομένη συνήθως αὐγούστα), εἶτα δὲ καὶ οἱ παῖδες καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ἐν τοῖς ἐσχάτοις δὲ χρόνοις τῆς ἑλληνικῆς αὐτοκρατορίας, ἰδίως ἐν τοῖς μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Φράγκων ἅλωσιν τῆς βασιλευούσης (1204) δεσπόται ἐκλήθησαν οἱ ἡγεμόνες τῶν ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Ἠπείρῳ δευτερευόντων ἑλληνικῶν κρατῶν ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς ἐν Νικαίᾳ καὶ Τραπεζοῦντι αὐτοκράτορας ἢ βασιλεῖς· ἐντεῦθεν δὲ παρήχθη καὶ τὸ ἑλληνολατινικὸν ὄνομα δεσποτᾶτον=πριγκιπᾶτον. Ἀπὸ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν ἡγεμονοπαίδων τὸ δεσπότης ὡς προσηγορία τιμητικὴ ἐδόθη καὶ εἰς τοὺς πατριάρχας, ἐπὶ δὲ τουρκοκρατίας ἰδίως καὶ εἰς ἀρχιερεῖς οἱασδήποτε τάξεως. Τὸ ἑλληνικὸν δεσπότης σημαῖνον κυριολεκτικῶς κύριον (σανσκρ. damas pati· πρβλ. τὰ ὁμηρ. πότνια, πόσις, τὰ λατ. potis, p tens, potentia, τὸ περσικ. pati-chah) ἐδίδετο κα' εἰς τοὺς θεούς (δεσπότης Πολέμων, δέσποινα Περσεφόνη), εἶτα δὲ εἰς ἡγεμόνας οὐχὶ ὡς προσηγορία τιμητικὴ ἀλλ' ὡς ἐπίθετον δηλωτικὸν ἀπεριορίστου ἐξουσίας. Ἐν τοιαύτῃ δὲ ἐννοίᾳ παρέλαβον ἢ ἐδημιούργησαν καὶ οἱ Φράγκοι τὸ λ. despôte, despotismus, despotisme.

κατήργησε τὴν πολλὴν τῶν ἀνακτόρων πολυτέλειαν. Μὴ ἐκλάβωμεν ὅμως κατὰ γράμμα ὅσα λέγει ὁ Λιβάνιος περὶ τῆς αὐλῆς τοῦ Κωνσταντίου. Κατὰ τὸν περιώνυμον σοφιστὴν ὁ Ἰουλιανὸς εὗρεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις «μαγείρους μὲν χιλίους, κουρέας δὲ οὐκ ἐλάττους, οἰνοχόους δὲ πλείους, σμήνη τραπεζοποιῶν, εὐνούχους ὑπὲρ τὰς μυίας παρὰ τοῖς ποιμέσιν ἐν ἦρι». Ταῦτα εἶναι ὑπερβολή. Ὁπωσδήποτε τὸ κύριον τοῦ Ἰουλιανοῦ μέλημα ἦτο ἡ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος ἀνόρθωσις, πρὸς πραγμάτωσιν δὲ τοῦ μωροῦ τούτου ὀνείρου κατησώτευσεν ἐπὶ ματαίῳ θησαυροὺς πρακτικῆς δραστηριότητος. Ὡς ἐραστὴς παράφρων ἱστάμενος ἐνώπιον τοῦ πτώματος ἐρωμένης περιποθήτου ἐφαντάζετο ὁ ταλαίπωρος ὅτι δύναται διὰ τῶν ἀσπασμῶν αὐτοῦ καὶ τῶν περιπτύξεων νὰ ἐμφυσήσῃ ζωὴν εἰς σῶμα σῷζον μὲν ἔτι καλλονὴν ἀπαράμιλλον ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄψυχον κατακείμενον. Θέαμα οἰκτρόν, τοῦ ὁποίου ὅμως ἀνάγκη νὰ παρακολουθήσωμεν τὰς περιπετείας.

Ὁ ἱεροφάντης τῶν ἐλευσινίων ἐπέμφθη μετὰ δώρων πολλῶν, ἐν συνοδίᾳ τοῦ Χρυσανθίου καὶ τοῦ Μαξίμου, τῶν ἀρχαίων τοῦ βασιλέως διδασκάλων, ἵνα ἀναλάβῃ τὴν ἐπιμέλειαν τῶν τῆς Ἑλλάδος ἱερῶν. Ὁ δὲ Ὀρειβάσιος, ὁ ἰατρὸς καὶ φίλος τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἔδραμεν ἐκ διαταγῆς αὐτοῦ εἰς Δελφοὺς ἵνα ἀνορθώσῃ τὸ *μαντεῖον τοῦ Ἀπόλλωνος*. Ἀλλ' ὁποία ἦτο ἤδη ἡ παρακμὴ τοῦ ἄλλοτε τοσοῦτον ἐνδόξου καὶ πλουσίου τούτου ἱεροῦ δηλοῦται ἐκ τοῦ χρησμοῦ τοῦ δοθέντος τότε εἰς τὸν ἀπεσταλμένον τοῦ αὐτοκράτορος, χρησμοῦ ὅστις, διασωθεὶς εἰς ἡμᾶς ὑπὸ Γεωργίου τοῦ Κεδρηνοῦ, εἶχεν ὡς ἑξῆς·

> Εἴπατε τῷ βασιλεῖ, χαμαὶ πέσε δαίδαλος αὐλά,
> Οὐκέτι Φοῖβος ἔχει καλύβαν, οὐ μάντιδα δάφνην,
> Οὐ παγὰν λαλέουσαν. Ἀπέσβετο καὶ λάλον ὕδωρ (1).

Δὲν νομίζει τις ὅτι ἀκούει τὸν ἔσχατον τῆς Πυθίας ἀποχαιρετισμὸν καὶ τὸ ἐπίγραμμα ὅπερ αὐτὴ προέτεινε νὰ χαραχθῇ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτῆς; Συγχρόνως ἤρχισαν ἀνοικοδομούμενοι καὶ καλλωπιζόμενοι πολυάριθμοι ναοὶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, εἰς τὴν Ἤπειρον, εἰς τὴν Πελοπόννησον. Ἡ Νικόπολις καὶ ἡ Ἐλευσὶς προέκυπτον λαμπραὶ ἐκ τῶν ἐρειπίων αὐτῶν· ὁ ἐν Ἀθήναις μηδέποτε ἐκλιπὼν ἀρχαῖος βίος ἐφαίνετο λαμβάνων νέαν ζωήν· οἱ ἀγῶνες καὶ αἱ πανηγύρεις τῶν Δελφῶν, τοῦ Ἄργους, τῆς Ὀλυμπίας, τοῦ Ἀκτίου, τῆς Ἀντιοχείας ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς, κατὰ τὸ πάλαι ἔθος· τὰ γυμνάσια ἐπληρώθησαν ἀθλητῶν· ἰδίως δὲ ἐπροστατεύθησαν αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὅστις, γράψας ἐγκώμιον τῆς *βασιλίδος Εὐσεβίας, παραβάλλει ἐν αὐτῷ τὴν σπουδὴν* τῆς φιλοσοφίας ἐν Ἑλλάδι πρὸς τὰς οὐδέποτε ἐκλειπούσας πηγὰς τοῦ Νείλου καὶ ἐπιφέρει· «οὐκ οὖν οὐδὲ ἐξ Ἑλλήνων παντελῶς οἴχεται φιλοσοφία οὐδὲ ἐπέλιπε τὰς Ἀθήνας, οὐδὲ τὴν Σπάρτην, οὐδὲ τὴν Κόρινθον· ἥκιστα δέ ἐστι τῶν πηγῶν ἔκητι τὸ Ἄργος πολυδίψιον». Πρὸ πάντων ὅμως αὐτὸς ὁ Ἰουλιανὸς εὐλαβῶς ἐξεπλήρου τὰ τοῦ ἀρχιερέως καθήκοντα, διορίσας ἐπιτρόπους αὐτοῦ, ὡς τοιούτους, εἰς διαφόρους ἐπαρχίας, φιλοσόφους καὶ ἱερεῖς, ὅσους ὑπελάμβανεν ἐπιτηδείους εἰς ἐκτέλεσιν τῶν μελετωμένων, καὶ ὧν τινες ἐπέτυχον τφόντι τὴν ἐνιαχοῦ εἰρηνικὴν τῶν ἀρχαίων ἱερῶν ἀνόρθωσιν, ὡς λ. χ. ὁ ἐπιτραπεὶς τὸ κατὰ τὴν Λυδίαν Χρυσάνθιος.

Πρὸς δὲ τοὺς χριστιανοὺς ὁ Ἰουλιανὸς προσηνέχθη ἐν γένει μετριοπαθῶς καὶ σχε-

(1) Ἡ γνησιότης τοῦ χρησμοῦ τούτου ἀμφιβάλλεται σφόδρα ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἑρμηνευτῶν, οἵτινες θεωροῦσιν αὐτὸν ἐπινόημα χριστιανικὸν τῶν μεταγενεστέρων αἰώνων.

δὸν ὅπως ὁ θεῖος αὐτοῦ, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, εἶχε πολιτευθῆ πρὸς τοὺς ἐθνικούς. Καὶ δικαίως καυχᾶται περὶ τούτου ἐπανειλημμένως, λέγων ἐν μὲν τῇ λδ' ἐπιστολῇ· «ἐγὼ μὲν κέκρικα τοῖς Γαλιλαίοις ἅπασιν οὕτω πρᾴως καὶ φιλανθρώπως ὥστε μηδένα μηδαμοῦ βίαν ὑπομένειν, μηδὲ εἰς ἱερὸν ἕλκεσθαι, μηδ' εἰς ἄλλο τι τοιοῦτο ἐπηρεάζεσθαι παρὰ τὴν οἰκείαν πρόθεσιν». Ἐν δὲ τῇ νβ' ἐπιστολῇ· «ᾤμην ἐγὼ τοὺς Γαλιλαίων προστάτας ἕξειν μοι μείζονα χάριν ἢ τῷ φθάσαντι πρὸ ἐμοῦ ἀρχὴν ἐπιτροπεῦσαι», ἤτοι τῷ βασιλεῖ Κωνσταντίῳ. Ὀνομάζει δὲ τοὺς χριστιανοὺς Γαλιλαίους (1), κατὰ τὸ ἀρχαῖον ἔθος, διότι, κατὰ τὸν Ἰωάννην Μαλάλαν, μέχρις Εὐόδου τοῦ ἐπὶ Κλαυδίου οἱ χριστιανοὶ ἐκαλοῦντο Ναζωραῖοι καὶ Γαλιλαῖοι· ἐπὶ τούτου δὲ χριστιανοὶ ὠνομάσθησαν, τοῦ αὐτοῦ ἐπισκόπου Εὐόδου προσομιλήσαντος αὐτοῖς καὶ ἐπιθήσαντος τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐνίοτε μάλιστα ὁ Ἰουλιανὸς προέτεινεν εἰς τοὺς ἐξηυτελισμένους καὶ ἐξηχρειωμένους ἱερεῖς τῆς εἰδωλολατρείας, ὡς τύπον ἄξιον μιμήσεως τὰς τοσοῦτον θαυμασίως ὠργανωμένας χριστιανικὰς ἐκκλησίας, καθάπερ μαρτυρεῖ ἡ μεθ' αὐτοῦ ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀρχιερέα Γαλατίας Ἀρσάκιον. Ἀλλὰ τοιαύτη ἦτο ἡ προαίρεσις αὐτοῦ, ἡ δὲ τῶν πραγμάτων δύναμις παρέσυρε τὸν ἄνδρα εἰς ἀτοπήματά τινα δυσεξήγητα. Δὲν θέλομεν βεβαίως πιστεύσει τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ὁποίας ἐξετραχηλίσθησαν οἱ χριστιανοὶ (2) ἐν ταῖς κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ κατηγορίαις, ὧν δεῖγμα ἐν παρατιθέ-

Ἡ ἐν Δελφοῖς Κασταλία πηγή

(2) Ἐν τῇ πρὸς Βοστρηνοὺς (κατοίκους Βόστρας, πόλεως ἐν Ἀραυνίτιδι ὑπὸ ἑλληναράβων οἰκουμένης), ἤτοι πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς τῆς Βόστρας κυρίως γραφείσῃ ἐπιστολῇ (εἰ καὶ ἡ ἐπιστολὴ ἀπευθύνεται πρὸς τὴν βουλὴν τῶν Βουστρηνῶν), λέγει ὁ Ἰουλιανός· «αὖθις δὲ καὶ πολλάκις παραινῶν τοὺς ἐπὶ τὴν ἀληθῆ θεοσέβειαν ὁρμωμένους (τοὺς ἐθνικοὺς δηλονότι) μηδὲν ἀδικεῖν τῶν Γαλιλαίων τὰ πλήθη, μηδὲ ἐπιτίθεσθαι μηδὲ ὑβρίζειν αὐτούς», μέμφεται δὲ τὸν κλῆρον τὸν χριστιανικὸν τῆς πόλεως καὶ τὸν ἐπίσκοπον Βόστρας Τίτον, διότι οὗτοι ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν αὐτοκράτορα ἔγραφον ὅτι «οἱ χριστιανοί, καίπερ καὶ τὸ πλῆθος ὄντες ἐφάμιλλοι τῷ πλήθει τῶν ἑλλήνων (ἐθνικῶν) κατείχοντο διὰ τῆς παραινέσεως τοῦ κλήρου καὶ τοῦ ἐπισκόπου μηδένα μηδαμοῦ ἀτακτεῖν».

(3) Τὸ ὄνομα χριστιανός, ὡς εἴδομεν, ἐγεννήθη ἐν Ἀντιοχείᾳ ἰδίως. Εὔοδος δὲ ὑποτίθεται ὅτι ἦν ἐπίσκοπος Ἀντιοχείας. Ἀλλὰ τὸ Γαλιλαῖος μᾶλλον ὡς σκωπτικὸν ἐδίδετο ὑπὸ τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν εἰς τοὺς χριστιανούς. Τὸ δὲ Ναζωραῖος ἐδόθη ἐν ἀρχῇ εἰς τοὺς πιστεύοντας εἰς τὸν Ἰησοῦν Ἰουδαίους τῆς πρώτης ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐξ Ἰουδαίων χριστιανικῆς ἐκκλησίας, καὶ ἀφοῦ ἐπεκράτησε τὸ ὄνομα χριστιανὸς ἀπὸ τῶν μέσων ἤδη τοῦ πρώτου

μεθα ἐνταῦθα τὸ παρὰ Κεδρηνοῦ λεγόμενον· «καὶ γὰρ μυρίας μὲν γυναῖκας κατὰ γαστρὸς ἐχούσας ἀνατεμὼν ὁ Ἰουλιανὸς ἐν τοῖς αὐτῶν ἐμβρύοις ἠπατοσκόπει· καὶ παιδία δὴ πολλὰ κατασφάττων ὑπὸ τὰ εἴδωλα κατώρυττε». Τοιαύτας φοβερὰς ἀνοσιουργίας ὁ χρηστός, ὁ ἀγαθός, ὁ φιλάνθρωπος Ἰουλιανὸς βεβαίως δὲν ἔπραξε ποτέ. Δὲν νομίζομεν δὲ δίκαιον νὰ κατακριθῇ ἀπολύτως ὡς ἀφαιρέσας ἀπὸ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου τὰ μεγάλα αὐτοῦ προνόμια, διότι καὶ οἱ μετέπειτα χριστιανοὶ αὐτοκράτορες οὐδέποτε ἐνόμισαν πρέπον νὰ ἀνορθώσωσι καθ' ὁλοκληρίαν τὰ προνόμια ἐκεῖνα. Οὐδὲ θέλομεν ἐπιτιμήσει αὐτὸν δι' ἣν ἐπεχείρησεν ἀνοικοδόμησιν τοῦ ἰουδαϊκοῦ ναοῦ τῆς Ἱερουσαλήμ, καθότι καὶ τοῦτο δύναται ἴσως νὰ ἐξηγηθῇ μέχρι τινὸς ὡς δεῖγμα τῆς τοῦ βασιλέως ἀνεξιθρησκίας. Ἀλλ' ἐξώκειλεν εἰς πράξεις ἄλλας ἐντελῶς ἀδικαιολογήτους.

Ὁ Ἰουλιανὸς ἐλάτρευε τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ ἔγραφε τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ὡς ἰδίαν. Εἶναι δὲ ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὅλοι οἱ ρωμαῖοι αὐτοκράτορες ὅσοι ἐπεχείρησαν σπουδαίαν τινὰ κοινωνικὴν τοῦ κράτους μεταρρύθμισιν τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν μετεχειρίσθησαν ὡς ὄργανον πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν βουλευμάτων αὐτῶν· τοσοῦτον εἶναι βέβαιον ὅτι ἡ γλῶσσα αὕτη, καὶ ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας, ἐλογίζετο καὶ ἦτο ἐπικρατεστέρα τῆς λατινικῆς. Ὁ Μᾶρκος Αὐρήλιος, ὁ ἐλπίσας νὰ ἐκπαιδεύσῃ ἠθικῶς τὸν κόσμον κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς στωικῆς φιλοσοφίας, ἑλληνιστὶ συνέγραψε τὸ πρόγραμμα αὐτοῦ, ἤτοι «τὰ καθ' ἑαυτόν». Ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁ ὑψώσας τοῦ χριστιανισμοῦ τὴν σημαίαν, δι' ἑλληνικῶν γραμμάτων ἐχαρακτήρισε τὴν σημαίαν ταύτην καὶ ἐντὸς ἑλληνικῆς πόλεως ἔστησεν αὐτήν. Τελευταῖον ὁ Ἰουλιανός, ὁ τὴν ἀνάστασιν τοῦ ἀρχαίου βίου ὀνειρευθείς, εἰς τὴν ἑλληνικὴν συνέταξεν ἁπάσας αὐτοῦ τὰς συγγραφάς. Ἀλλ' ὁ Ἰουλιανὸς δὲν ἠγάπησε μόνον τὴν ἑλληνικὴν παιδείαν καὶ γλῶσσαν· ἠθέλησε νὰ καταστήσῃ αὐτὰς ἴδιον αὐτοῦ τε καὶ τῶν περὶ αὐτὸν κτῆμα, ὅλως ἐκβαρβαρῶν τοὺς χριστιανούς, ἵνα τιμωρήσῃ αὐτοὺς δι' ἣν ἔτρεφον ἀποστροφὴν πρὸς τὴν ἀρχαίαν τοῦ ἑλληνισμοῦ θρησκείαν. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐπιτηδείως συγχέων τὴν εἰδωλολατρείαν μὲ ὅλα τὰ λοιπὰ τοῦ ἑλληνισμοῦ συστατικά, «εἰς ἡμᾶς, ἔλεγεν εἰρωνευόμενος, ἀνήκουσιν ἡ εὐγλωττία καὶ αἱ τέχναι τῆς Ἑλλάδος καθὼς καὶ ἡ τῶν θεῶν αὐτῆς λατρεία· ὑμέτερος δὲ κλῆρός ἐστιν ἡ ἀμάθεια, ἡ ἀγροικία καὶ οὐδὲν πλέον· αὕτη ἐστὶν ἡ σοφία ὑμῶν». Καὶ ἐπὶ τοῦ σοφίσματος τούτου ἐρειδόμενος οὐ μόνον ἀπέκλεισε τοὺς χριστιανοὺς ἀφ' ὅλων τῶν ἀνωτέρων πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν ἀξιωμάτων ἀλλά, τὸ ἔτι δεινότερον, ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς τὴν σπουδὴν τῆς γραμματικῆς, τῆς ρητορικῆς, τῆς ἰατρικῆς καὶ αὐτῶν τῶν ὡραίων τεχνῶν, παραδοὺς ἅπασαν τὴν ἐκπαίδευσιν εἰς τοὺς ἐθνικοὺς σοφιστάς. Οὐδεμία τῶν τοῦ Ἰουλιανοῦ διατάξεων ἠδύνατο νὰ καταφέρῃ εἰς τὸν χριστιανισμὸν

αἰῶνος, τὸ Γαλιλαῖος καὶ Ναζωραῖος ἢ Ναζωρηνὸς σκωπτικῶς μᾶλλον ἐδίδοντο εἰς τοὺς χριστιανοὺς ὑπὸ τῶν ἐθνικῶν. Σημειωτέον δὲ ὅτι τὸ ὄνομα Ναζωραῖος ἐπεκράτησεν εἰδικῶς ἐν Παλαιστίνῃ ὡς ὄνομα ἰουδαϊζούσης αἱρέσεως μεγάλης, διαδεδομένης εἰς τὰς πέραν τοῦ Ἰορδάνου χώρας, ἐντεῦθεν δὲ ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἐδόθη, καὶ δίδεται μέχρι σήμερον, εἰς τοὺς χριστιανοὺς ὑπὸ τύπον νασράνι. Ἐννοεῖται ὅτι τὸ Ναζωραῖος τοῦτο, τὸ ἐκ Ναζαρὲτ παραγόμενον, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ Ναζειραῖος ἢ Ναζωραῖος τῆς Παλ. Διαθ. (ἰδ. Κριτῶν κεφ. ΙΓ') ἐκ τοῦ ἑβραϊκοῦ Ναζίρ, ὅπερ δηλοῖ κυρίως σοφός, δυνατός, εἶτα ἅγιος (ἐκ τοῦ ἑβρ. ἐδόθη εἰς τάξιν τινὰ λευιτῶν ἀφωσιωμένων τῷ Θεῷ, ἀπεχόντων οἴνου καὶ σικέρων, οἷος ἦν καὶ ὁ Σαμψών. Τὸ ὄνομα τοῦτο μετηνέχθη καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν καὶ γραμματείαν σημαῖνον τὸν τῷ Θεῷ κεχαρισμένον καὶ ἀφιερωμένον, τὸν ἅγιον, τὸν ἀφωσιωμένον τῷ Θεῷ (ἰδ. τὴν λ. παρὰ Ἡσυχ.). Γρηγόριος ὁ Θεολόγος καλεῖ Ναζωραίους τοὺς μοναχοὺς τοὺς αὐστηρὸν μοναχικὸν βίον βιοῦντας, οὓς καὶ ἀπεχαιρέτισε περιπαθῶς ἐν τῷ συντακτηρίῳ αὐτοῦ λόγῳ (χαίρετε Ναζωραίων χοροστασία ψαλμῳδῶν).

πληγὴν βαρυτέραν καὶ οὐδεμία ἐκίνησε πικρότερον τὴν ἀγανάκτησιν τῶν χριστιανῶν. Λαμπρῶς δ' ἐξεδηλώθη ἡ ἀγανάκτησις αὕτη ὑπὸ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, διὰ τῆς περιφήμου αὐτοῦ, ἐν τῷ στηλιτευτικῷ α' κατὰ Ἰουλιανοῦ, ἀποστροφῆς, ἥτις ἀρχομένη διὰ τῶν λέξεων «πολλῶν γὰρ καὶ δεινῶν ὄντων ἐφ' οἷς ἐκεῖνος μισεῖσθαι δίκαιος, οὐκ ἔστιν ὅ,τι μᾶλλον ἢ τοῦτο παρανομήσας φαίνεται», ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους τοῦ λόγου καταδεικνύουσα τὴν ἀπαραίτητον ἀνάγκην τῆς τοῦ χριστιανισμοῦ μετὰ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ συμμαχίας. Προέκειτο τῳόντι νὰ καθιερωθῇ τὸ διαζύγιον τοῦ νέου δόγματος ἀπὸ τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ καὶ νὰ ἀνατραπῇ οὕτως ἐκ βάθρων ἡ μία τῶν δύο βάσεων ἐφ' ὧν δὲν ἔπαυσεν ἔκτοτε ἐρειδόμενος κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ὁ ἑλληνισμός. Πῶς ἦτο λοιπὸν δυνατὸν νὰ μὴ φρυάξῃ ἡ εὐαίσθητος τοῦ Ναζιανζηνοῦ ψυχή; Ὅθεν εὐλόγως ἀνακράζει, πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀποτεινόμενος· «τὰ μὲν ἄλλα παρῆκα τοῖς βουλομένοις, πλοῦτον, εὐγένειαν, εὔκλειαν, δυναστείαν, ἃ τῆς κάτω περιφορᾶς ἐστι καὶ ὀνειρώδους τέρψεως. Τοῦ λόγου δὲ περιέχομαι μόνου, καὶ οὐ μέμφομαι χερσαίοις τε πόνοις καὶ θαλασσίοις, οἵ τούτους μοι συνεπόρησαν». Αἱ δύο ἀντίπαλοι μερίδες ἀντηγωνίζοντο οὕτω τίς πλειότερον τῆς ἄλλης νὰ προσοικειωθῇ τοὺς θησαυροὺς τῆς ἑλληνικῆς σοφίας καὶ εὐφυΐας. Ἀλλ' ἡ πάλη δὲν περιωρίζετο εἰς τοῦτο. Ὁ Ἰουλιανὸς διὰ νόμου ῥητοῦ ὑπεχρέωσε τοὺς χριστιανοὺς ν' ἀποδώσωσι τὰς ζημίας ὅσας ἐπροξένησαν διὰ τῆς καταστροφῆς ναῶν ἐθνικῶν, τῆς γενομένης ἐπὶ τῶν προτέρων βασιλέων καὶ μάλιστα ἐπὶ Κωνσταντίου. Ἡ δ' ἐκτέλεσις τῆς διατάξεως ταύτης δὲν ἠδύνατο εἰμὴ νὰ ἐπαγάγῃ βιαιοπραγίας, οἱαδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ ἐπιθυμία τοῦ βασιλέως νὰ ἀποφύγῃ αὐτάς. Μᾶρκος ὁ ἐπίσκοπος Ἀρεθουσίων ἐβασανίσθη ἀνηλεῶς ὑπὸ τῶν ἀρχόντων τῆς πόλεως ταύτης, διότι δὲν ἐπείθετο νὰ ὁμολογήσῃ ἑαυτὸν ὑπόχρεων εἰς ἀποζημίωσιν, ἕνεκα ναοῦ τινος ἄλλοτε ὑπ' αὐτοῦ καθαιρεθέντος. Ὁ βασιλεὺς ἐπὶ τέλους ἔσωσε τὴν ζωὴν αὐτοῦ· ἀλλ' ἐὰν εἶναι ἀληθές, ὡς βεβαιοῦται, ὅτι ὁ ἐπίσκοπος ἐκεῖνος εἶχε πολὺ συντελέσει εἰς τὸ νὰ διαφύγῃ ὁ Ἰουλιανὸς τὸν θάνατον ἐπὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Κωνσταντίου ἐνεργηθείσης γενικῆς κατὰ τῶν συγγενῶν αὐτοῦ σφαγῆς, ὁ Ἰουλιανὸς βεβαίως ἔδειξε θλιβερὰν ἀγνωμοσύνην μὴ προλαβὼν τὰ παθήματα τοῦ γέροντος, ἢ τοὐλάχιστον μὴ τιμωρήσας τοὺς ἐνόχους. Οἱ χριστιανοὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατὸν ἀναμφιβόλως νὰ μείνωσι θεαταὶ ἀδιάφοροι τῶν τοιούτων ἐπιθέσεων· καὶ ὅτε ὁ Ἰουλιανὸς ἐπιχειρήσας νὰ ἀνανεώσῃ τὰ ἐν Ἀντιοχείᾳ καταστήματα τῶν ἐθνικῶν τελετῶν καὶ πανηγύρεων ἐξύβρισε τὰ ἀντ' αὐτῶν ἐν τῷ μεταξὺ ἐγερθέντα χριστιανικὰ ἱερά, ὁ ἐν Δάφνῃ ναὸς τοῦ Ἀπόλλωνος ἐπυρπολήθη διὰ νυκτός, οἱ δὲ χριστιανοὶ δεινῶς διὰ τοῦτο κατεδιώχθησαν. Ὡσαύτως δὲ ἀταξίαι τινὲς ἐν Ἐδέσσῃ γενόμεναι ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν ἔδωκαν εἰς τὸν βασιλέα ἀφορμὴν νὰ δημεύσῃ ἅπασαν τὴν ἐκκλησιαστικὴν αὐτῶν περιουσίαν, τῆς ὁποίας τὰ μὲν χρήματα διένειμεν εἰς τοὺς στρατιώτας, τὰ δὲ κτήματα κατέστησε δημόσια· ὥστε τὰ πράγματα ἠρεθίζοντο ἐπὶ μᾶλλον, οὐδὲ ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι φοβερὸς ἐμφύλιος πόλεμος ἤθελεν ἐκραγῆ καθ' ὅλον τὸ κράτος ἐὰν ἐπέζη ὁ Ἰουλιανός.

Ἀλλ' οὗτος δὲν ἐμονάρχησεν οὐδὲ δύο ἔτη ὅλα. Ἀφοῦ ἐδάμασεν, ὡς προείπομεν τὰ γερμανικὰ φῦλα, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ταπεινώσῃ καὶ τοὺς βαρβάρους οἵτινες ἀπ' ἀνατολῶν ἐπήνεγκον πολλάς, ἐπὶ τοῦ Κωνσταντίου, κατὰ τοῦ κράτους πληγάς, ἐπανέλαβε δραστηρίως τὸν κατὰ Σαπὼρ πόλεμον ἅμα βασιλεύσας. Προέθετο δὲ οὐχὶ νὰ περιορισθῇ εἰς ἄμυναν ἁπλῆν ἀλλὰ νὰ ἐμβάλῃ εἰς τὰ ἐνδότερα τῆς ἀντιπάλου ἐπικρατείας· καὶ ἐπὶ τούτῳ συγκροτήσας μὲν στρατὸν ἑξήκοντα πέντε χιλιάδων ἀνδρῶν κατασκευάσας δὲ πολυάριθμον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου στόλον ὥρμησεν ἐπὶ τὴν Μεσοποτα-

μίαν, ἐκυρίευσε τὰς πόλεις αὐτῆς ὅσαι ἠθέλησαν ν' ἀντισταθῶσι, διέβη τὸν Τίγριν ποταμόν, καίτοι τῶν Περσῶν ἀγωνισθέντων νὰ διακωλύσωσι τὴν διαπεραίωσιν ταύτην, καὶ ἐπολιόρκησε τὴν Κτησιφῶντα. 'Αλλὰ μὴ δυνηθεὶς νὰ κυριεύσῃ τὴν ὀχυρὰν καὶ μεγάλην ταύτην βασιλεύουσαν ἐτράπη ἀνὰ μέσον τῶν πλουσίων τῆς Περσίας ἐπαρχιῶν πρὸς ἀναζήτησιν τοῦ Σαπώρ. 'Ενταῦθα ὅμως, ἀποπλανηθεὶς τῆς ὁδοῦ καὶ περιπεσὼν εἰς ἐρημίας ἀδιαβάτους, ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ. Τότε ἐπεφάνη ὁ μέγας τοῦ βασιλέως τῶν Περσῶν στρατός, πιέζων καὶ ἀπειλῶν αὐτὸν ἀδιακόπως. Ὁ 'Ιουλιανὸς δὲν ἀπέβαλεν οὔτε τὴν ἀνδρείαν οὔτε τὴν καρτερίαν αὐτοῦ, καὶ ἠτοιμάζετο νὰ ἐπαναλάβῃ τὸ θέαμα τὸ ὁποῖον ἐδόθη ποτὲ εἰς τὸν κόσμον, ἐν ταῖς αὐταῖς περίπου χώραις, ὑπὸ τῶν ἀειμνήστων τοῦ Ξενοφῶντος μυρίων, ὅτε ἐν τῷ μέσῳ τῶν ἀδιαλείπτων ἐκείνων συμπλοκῶν, μαθὼν ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ὅτι ἡ ὀπισθοφυλακὴ αὐτοῦ προσεβλήθη, ἔδραμεν εἰς τὸ πεδίον τῆς μάχης ἄνευ θώρακος καὶ ἔπεσε λαβὼν πληγὴν καιρίαν,, ἐξ ἧς ἀπέθανε τὴν νύκτα τῆς 25 'Ιουνίου τοῦ 363, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 32. Λέγεται ὅτι πνέων τὰ λοίσθια ἔλαβε διὰ τῆς χειρὸς τὸ αἷμα τῆς πληγῆς αὐτοῦ καὶ ἔρρανεν εἰς τὸν ἀέρα, ἀνακράξας· «νενίκηκας Χριστέ· κορέσθητι Ναζωραῖε». Μετακομισθεὶς δὲ βραδύτερον εἰς Ταρσὸν ἐτάφη ἔν τινι προαστείῳ τῆς πόλεως ταύτης, καὶ ἐπὶ τοῦ τάφου αὐτοῦ προσεγράφη τοῦτο τὸ ἐπίγραμμα·

> 'Ιουλιανὸς μετὰ Τίγριν ἀγάρροον ἐνθάδε κεῖται,
> ἀμφότερον βασιλεύς τ' ἀγαθὸς κρατερός τ' αἰχμητής.

Ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος ἐπωνόμασεν αὐτὸν μέγαν· οἱ χριστιανοὶ χρονογράφοι ἐπεσώρευσαν κατ' αὐτοῦ τὰς δεινοτέρας τῶν ὕβρεων· τὴν δὲ ἡμετέραν γνώμην γινώσκει ὁ ἀναγνώστης. Ὁ 'Ιουλιανὸς εἶχεν ὁμολογουμένως ἀρετὰς πολλάς, ἀλλὰ δὲν ἐνόησε τὸν ἀληθῆ χαρακτῆρα καὶ τὰς ἀληθεῖς ἀνάγκας τῶν χρόνων καθ' οὓς ἔζη. 'Εὰν ἐγεννᾶτο ἐν καιρῷ τῆς ἀκμῆς τοῦ ἀρχαίου κόσμου, ἐπειδὴ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἤθελε διατελεῖ ἐντὸς οἰκείας ἀτμοσφαίρας, αἱ ἀρεταὶ ἐκεῖναι, ἀποφέρουσαι καρποὺς ἀγαθούς, ἤθελον ἀναδείξει τὸν ἄνδρα ἐνάμιλλον τοῦ Ξενοφῶντος ἢ τοῦ 'Αγησιλάου. 'Επειδὴ ἐγεννήθη εἰς χρόνους ἀλλοτρίους τοῦ ἐν αὐτῷ ἐπικρατοῦντος πνεύματος, αἱ ἀρεταὶ αὐτοῦ ἀπέβησαν ἄγονοι καὶ ἠδύναντο νὰ καταντήσωσιν ὀλέθριαι ἐὰν ἐπέζη. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει εἰς τὸν φυσικὸν κόσμον. Ὑπάρχουσι μετεωρολογικὰ φαινόμενα, οἷα ἡ χάλαζα, ὁ κεραυνὸς καὶ τὰ τοιαῦτα, ἀείποτε ἀπαίσια, ὅπως οἱ μοχθηροὶ τῶν ἀνθρώπων. Ὁ 'Ιουλιανὸς μοχθηρὸς ἄνθρωπος, ὅπως παρεστάθη ὑπὸ τῶν χριστιανῶν, βεβαίως δὲν ἦτο. 'Αλλ' ὑπάρχουσι καὶ γεγονότα φυσικά, οἷον ὁ τοῦ ἡλίου καύσων καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὁποῖα ἐγκαίρως μὲν ἐπερχόμενα εἶναι εὐεργετικώτατα παρ' ὥραν δὲ συμβαίνοντα δύνανται νὰ γίνωσι δεινῶν συμφορῶν πρόξενα. Εἰς τὸν 'Ιουλιανὸν συνέβη τὸ τελευταῖον τοῦτο πάθημα· ὅθεν δὲν δύναται νὰ ὀνομασθῇ, ὅπως ἠξίωσαν οἱ ἐθνικοί, μέγας, διότι μέγας δὲν εἶναι ποτὲ ὁ μὴ εὐεργετήσας τὴν ἀνθρωπότητα ἢ τοὐλάχιστον τὸ ἔθνος αὐτοῦ, ὁ δὲ 'Ιουλιανὸς βεβαίως δὲν εὐηργέτησε τὸν κόσμον. Καθὼς ὅμως οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος θέλει ἀρνηθῆ ὅτι τὰ φυσικὰ ἐκεῖνα γεγονότα, καθ' ἑαυτὰ θεωρούμενα, εἶναι ἀγαθοποιά, οὕτω πᾶς ἀληθὴς τῆς ἱστορίας γνώστης δὲν δύναται εἰμὴ νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι ὁ 'Ιουλιανὸς ἤθελεν ἀποβῆ ἡγεμὼν ἄριστος, ἐὰν ἢ ἐγεννᾶτο εἰς χρόνους οἰκειοτέρους ἢ προσφορώτερον πρὸς τὰς περὶ αὐτὸν περιστάσεις ἐπολιτεύετο.

'Απὸ τοῦ θανάτου αὐτοῦ μέχρι τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐπὶ τῶν τριῶν ἐν τῷ

μεταξὺ βασιλέων, Ἰοβιανοῦ, Οὐαλεντινιανοῦ καὶ Οὐάλεντος, τὰ πράγματα ἐπανῆλθον εἰς ἣν ἦσαν πρότερον κατάστασιν· ἀνεξιθρησκία τις ἐπεκράτησεν ὡς πρὸς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν, ὁ δὲ ἀρειανισμός, ἐπὶ μικρὸν ταπεινωθείς, ἀνέκυψεν αὖθις καὶ κατίσχυσε τῆς ὀρθοδοξίας. Ὁ Ἰοβιανός, ἀναγορευθεὶς αὐτοκράτωρ ὑπὸ τοῦ στρατοῦ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ὁποίου εἶχεν ἀποθάνει ὁ προκάτοχος αὐτοῦ, ἐνόμισεν ἀναγκαῖον νὰ εἰρηνεύσῃ διὰ πάσης θυσίας πρὸς τοὺς Πέρσας, καὶ ἐπὶ τούτῳ συνωμολόγησε τριακονταετεῖς συνθήκας, δι' ὧν παρεχώρησεν εἰς αὐτοὺς πάντα ὅσα παρὰ τὸν Τίγριν ποταμὸν κατεῖχον οἱ Ρωμαῖοι, καὶ αὐτὴν τὴν Νίσιβιν, ἥτις πολλάκις τοσοῦτον ἡρωικῶς ἀντέστη εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους Μετὰ δὲ ταῦτα κατήργησε τὰ ὑπὲρ τῆς ἐθνικῆς λατρείας διατάγματα τοῦ Ἰουλιανοῦ, ἀνεκήρυξεν αὖθις θρησκείαν ἐπικρατοῦσαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα καὶ ἐφάνη ἀποκλίνων μᾶλλον πρὸς τὴν ὀρθοδοξίαν· ἀλλ' ἐπειδὴ δὲν ἐβασίλευσεν εἰμὴ ὀλίγους μῆνας, ἀποθανὼν αἰφνιδίως, κατὰ Φεβρουάριον τοῦ 364, πρὶν εἰσέτι φθάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν, δὲν ἠδυνήθη νὰ πράξῃ τι ὁριστικὸν περὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου ζητήματος. Εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἐν τούτοις ἐπέτρεψε διὰ νόμου ῥητοῦ τὴν ἐλευθέραν χρῆσιν τῶν ναῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἱερῶν· μόνον τὰς ἀνόμους μαγγανείας καὶ γοητείας ἀπηγόρευσεν. Ὁ δὲ Οὐαλεντινιανός, ὁ μετὰ Ἰοβιανὸν προχειρισθεὶς αὐτοκράτωρ, ὑπό τε τῶν τοῦ στρατοῦ ἡγεμόνων καὶ τῶν πολιτικῶν ἀρχόντων, ἀνέθηκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν Οὐάλεντα τὴν κυβέρνησιν τῆς Ἀνατολῆς, ἀναλαβὼν αὐτὸς τὰς δυτικὰς ἐπαρχίας τῆς Ἰλλυρίας, τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Γαλατίας, Ἐκ τῶν δύο τούτων βασιλέων ὁ Οὐαλεντινιανὸς ἔδειξεν ἀξιοσημείωτον πρὸς τοὺς ἐθνικοὺς ἀνεξιθρησκίαν· διότι ἐκώλυσε μὲν διὰ νόμου τὰς νυκτερινὰς θυσίας, καὶ τοῦτο τῇ συναινέσει τῶν νοημονεστέρων ἐθνικῶν, οἵτινες ὡμολόγουν ὅτι πολλὰ ὡς ἐκ τῶν θυσιῶν τούτων ἄτοπα συνέβαινον, ἀλλ' ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ ἀνθυπάτου Ἀχαΐας Πραιτεξτάτου ἐπέτρεψε κατ' ἐξαίρεσιν εἰς τοὺς ἐνταῦθα Ἕλληνας, ἀργοῦντος τοῦ νόμου, νὰ πράττωσι πάντα κατὰ τὰ ἐξ ἀρχῆς πάτρια. Περίεργος καὶ ὁ λόγος δι' οὗ ὑπεστήριξε τὴν αἴτησιν ὁ τῆς Ἀχαΐας ἀνθύπατος· «τοῦτον, εἶπε, τὸν νόμον ἀβίωτον τοῖς Ἕλλησι καταστήσειν τὸν βίον, εἰ μέλλοιεν κωλύεσθαι τὰ συνέχοντα τὸ ἀνθρώπειον γένος ἁγιώτατα μυστήρια κατὰ θεσμὸν ἐκτελεῖν». Τοσοῦτον ἐρριζωμένον ἦτο εἰσέτι τὸ ἀρχαῖον θρησκευτικὸν αἴσθημα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Πρὸς δὲ τὰς μεταξὺ ὀρθοδόξων καὶ ἀρειανῶν ἔριδας ὁ Οὐαλεντινιανὸς διετέλεσεν ἀδιάφορος· καί, ἐπειδὴ ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις οἱ ἀρειανοὶ ἦσαν ἐλάχιστοι τὸν ἀριθμόν, ἴσχυσεν ὡς ἐκ τῆς ἀδιαφορίας ἐκείνης ἐν τῷ κράτει αὐτοῦ ἡ ὀρθοδοξία. Παντάπασιν ἀλλοίως ἐπολιτεύθη ὁ Οὐάλης ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ Οὐάλης ἠσπάσθη ἀμέσως τὴν τῶν ἀρειανῶν αἵρεσιν καὶ ἀναφανδὸν ἐπροστάτευσεν αὐτοὺς κατὰ τῶν ἀντιπάλων. Ἐπίσημον ὅμως διωγμὸν κατὰ τῶν ὀρθοδόξων δὲν ἐπεχείρησε. Πολλὰ βεβαίως οὗτοι ἔπαθον πολλαχοῦ διὰ τὴν ἰσχὺν ἣν ἔλαβον οἱ πολέμιοι αὐτῶν, ἀλλὰ ῥητὰ αὐτοκρατορικὰ διατάγματα, καταδιώκοντα τοὺς πρεσβεύοντας τὸ ὀρθόδοξον δόγμα, δὲν ἐξεδόθησαν, ὡς φαίνεται, Ὅσα βραδύτερον περὶ τούτου κατὰ Οὐάλεντος ἐγράφησαν, λογίζονται ὑπὸ τῶν μετριοπαθεστέρων ἱστορικῶν ὡς ὑπερβολαί. Μία δὲ τῶν ἀποδείξεων τῆς μετρίας τοῦ Οὐάλεντος καταφορᾶς εἶναι καὶ τοῦτο, ὅτι ἐπέτρεψεν εἰς τὸν μέγαν Ἀθανάσιον νὰ ἀποθάνῃ τελευταῖον ἐν εἰρήνῃ ἐπὶ τοῦ ἐπισκοπικοῦ αὐτοῦ θρόνου.

Ἐνθυμεῖται ὁ ἀναγνώστης τὴν τελευταίαν ἐπὶ Κωνσταντίου προγραφὴν τοῦ περιωνύμου τούτου ἀρχιερέως. Ὁ Ἰουλιανός, ἐν τῇ ἀνεξιθρησκίᾳ αὐτοῦ, εἶχε κατ' ἀρχὰς ἀνακαλέσει ἅπαντας τοὺς ἐπισκόπους τοὺς ὑπὸ τῶν ἀρειανῶν ἐξορισθέντας. Ὅθεν ἐπανῆλθε τότε καὶ ὁ Ἀθανάσιος εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ἡ δὲ ἀνὰ μέσον τῆς Αἰγύπτου κάθοδος αὐτοῦ ἀπέβη ὄντως θριαμβευτική. Πλῆθος ἀνθρώπων ἀναρίθμητον ἐξώρμησαν ἐκτὸς

τῆς 'Αλεξανδρείας καὶ ἐκάλυψαν τὰς ὄχθας τοῦ Νείλου, κλάδος κρατοῦντες ἐν χερσὶ καὶ ἱμάτια πολυανθῆ καὶ ποικίλα στρωννύοντες, καὶ βοῶντες, καὶ ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἄμετρον αὐτῶν ἐκφράζοντες χαράν· τὸν ποταμὸν διέσχιζον πολυάριθμα ἀκάτια· τὸ πέλαγος ἐξήστραπτεν ἀπὸ τῶν φώτων τὰ ὁποῖα ἔλαμπον ἐπὶ τῶν ὑψηλῶν τοῦ Μουσείου πύργων· τοιαῦται καὶ ἄλλαι τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν 'Αθανάσιον ἐπανερχόμενον εἰς τὴν ἰδίαν

'Ο 'Ιουλιανὸς θύων τοῖς εἰδώλοις (εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

πατρίδα, διότι ὁ λαὸς ἀπεθαύμαζεν αὐτὸν ὡς ἄνδρα λαμπρὸν καὶ διαβόητον, ἐν βίῳ καὶ λόγῳ περίβλεπτον, τῆς τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίας ἀληθῆ στῦλον καὶ θεμέλιον, καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὡς πατέρα τῆς 'Ορθοδοξίας. 'Αλλὰ τὸ κλέος τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἐτάραξε τὸν μέγαν Κωνσταντῖνον καὶ τὸν υἱὸν αὐτοῦ Κωνστάντιον, ἐφάνη νῦν ἐπικίνδυνον καὶ εἰς αὐτὸν τὸν 'Ιουλιανόν, ὅστις διέταξε μετ' οὐ πολὺ νὰ ἀπαχθῇ καὶ αὖθις εἰς ἐξορίαν ὁ 'Αθανάσιος. Τὰ περὶ τούτου παραγγέλματα τοῦ Παραβάτου ἀποπνέουσι μίσους καὶ ταραχῆς καὶ ἀγανακτήσεως, ἥτις ἀποβαίνει ἐνίοτε ἀγεννὴς καὶ γελοία, ὡς ὅτε λ.χ. ὁ 'Ιουλιανός, καθαπτόμενος καὶ αὐτοῦ τοῦ μικροῦ σώματος τοῦ ἀντιπάλου ἐκείνου, λέγει που περὶ αὐτοῦ· «μηδὲ ἀνήρ, ἀλλ' ἀνθρωπίσκος». "Αλλοτε ὅμως, ἐμβριθέστερος γενόμενος, ἐκτοξεύει κατὰ τοῦ ἀνθρωπίσκου ἐκείνου, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν κόσμον, βέλη γενναιότερα καὶ ἀποκαλεῖ αὐτὸν ἐπανειλημμένως θεοῖς ἐχθρόν. 'Επὶ μᾶλλον δὲ παροξυνόμενος, «ὁ μιαρός, ἀνακράζει, ὃς ἐτόλμησεν ἑλληνίδας ὑπ' ἐμοῦ γυναῖκας τῶν ἐπισήμων βαπτίσαι»· καὶ ἐπιφέρει νὰ διωχθῇ οὗτος ἐξ 'Αλεξανδρείας οὐ μόνον ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν τῆς Αἰγύπτου τόπων. "Εφυγε λοιπὸν πάλιν ὁ ἐπίσκοπος, ἀφοῦ παρεμύθησε τοὺς περὶ αὐτὸν δακρύοντας παμπληθεῖς χριστιανούς «θαρρεῖτε, εἰπὼν πρὸς αὐτούς, νεφύδριον γάρ ἐστι καὶ θᾶττον παρελεύσεται». 'Αλλὰ σχεδὸν ἀμέσως ἔπειτα ἐπέστρεψεν εἰς 'Αλεξάνδρειαν, ὅπου διετέλεσεν ἐν ἀσφαλείᾳ κεκρυμμένος διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν εὐλάβειαν καὶ ἀγάπην τῶν κατοίκων. Οὐδὲ διήρκεσεν ἡ δοκιμασία αὕτη ἐπὶ πολύ. 'Αποθανόντος τοῦ 'Ιουλιανοῦ, ὁ 'Ιοβιανὸς ἐβεβαίωσε τὸν 'Αθανάσιον ἀναλαβόντα τὸ ἀξίωμα αὐτοῦ. "Επειτα δὲ ἐξωρίσθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ Οὐάλεντος· ἀλλὰ μετά τινας μῆνας ἠναγκάσθη ὁ βασιλεὺς οὗτος νὰ εἰσακούσῃ

τὰς δεήσεις τοῦ λαοῦ ὅστις ἐλάτρευε τὸν ποιμενάρχην αὐτοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ πιστεύσῃ ὅτι κατεβλήθη μὲν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐθριάμβευσε δὲ ὁ χριστιανισμός, ἐνῷ ὁ Ἀθανάσιος, τὸ ζῶν τοῦ νέου δόγματος σύμβολον, διατελεῖ εἰσέτι διωκόμενος· ὅθεν ἐπανῆλθε διὰ τελευταίαν φορὰν ὁ ἀνὴρ εἰς τὸν ἀρχιερατικὸν αὐτοῦ θρόνον καὶ ἀπέθανεν ἤδη ἐν εἰρήνῃ ἐν τῷ μέσῳ τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ, τῇ 2 Μαΐου τοῦ 373, μετὰ τεσσαράκοντα καὶ ἓξ ἐτῶν πολυτάραχον ἀρχιερατείαν.

Τὸν πανηγυρικὸν αὐτοῦ συνέταξαν δύο περιώνυμοι τῆς ἐκκλησίας πατέρες, ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, τοῦ ὁποίου ὁ λόγος, ἄξιος βεβαίως τοιαύτης ὑποθέσεως, δὲν ἔφθασε δυστυχῶς εἰς ἡμᾶς καὶ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις προοιμιαζόμενος οὕτως «Ἀθανάσιον ἐπαινῶν ἀρετὴν ἐπαινέσομαι», μετὰ πλείστης ὅσης καλλιεπείας ἀποθαυμάζει τήν τε διδασκαλίαν τοῦ ἀνδρὸς καὶ τὴν εὐστάθειαν καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς πίστεως ζῆλον, διὰ τοιαύτης τινὸς κομψοτάτης παραβολῆς συνοψίζων τὴν ὅλην τοῦ ἀρχιερέως εἰκόνα. «Ἐν κεφαλαίῳ δὲ εἰπεῖν, δύο λίθων μιμεῖται φύσεις ἐπαινουμένων· γίνεται γὰρ τοῖς μὲν παίουσιν ἀδάμας, τοῖς δὲ στασιάζουσι μαγνῆτις. ἀρρήτῳ βίᾳ τὸν σίδηρον ἕλκουσα καὶ τὸ στερρότατον ἐν ὕλαις οἰκειουμένη».Ἐν γένει ὅμως ὁ θεολόγος Γρηγόριος, διὰ τὴν σφόδρα κεκαλλωπισμένην αὐτοῦ φύσιν καὶ τὴν μελαγχολικὴν ὁπωσοῦν διάθεσιν, Δὲν ἦτο ἴσως ἐπιτήδειος νὰ παραστήσῃ ἅπαν τὸ μέγεθος τῆς αὐστηρᾶς ἀφελείας καὶ τῆς ἀείποτε ἐνεργοῦ πίστεως τοῦ Ἀθανασίου. Ἡ ἐκκλησία ἐτίμησε τὸν ἱεράρχην τοῦτον οὐχὶ ὡς μάρτυρά τινα ἐξ ἐκείνων οἵτινες πρῶτοι διὰ τοῦ αἵματος αὐτῶν ἠσφάλισαν τὸ χριστιανικὸν δόγμα ἀλλὰ μᾶλλον ὡς κράτους ἱδρυτήν· διότι αὐτὸς κατεσκεύασε τὴν ἀκράδαντον τῆς πίστεως ἡμῶν κρηπῖδα καὶ αὐτὸς ἐπὶ ἡμίσειαν ἑκατονταετηρίδα διετέλεσεν ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀδιάφθορος αὐτῆς παραστάτης, οὐδέποτε ἢ φοβηθεὶς τὸν κίνδυνον ἢ ἀπαυδήσας ἐκ τοῦ ἀγῶνος, ἢ ἐκ τοῦ θριάμβου ἐπαρθείς. Τῳόντι εἰς τὰς πολυαρίθμους συγγραφὰς ὅσας ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας συνέταξεν ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοσοῦτο μακρᾶς πάλης, ἡ ἠθικὴ διδασκαλία ὀλίγον ἐπέχει τόπον, ἂν καὶ ἐκ διαλειμμάτων ἔλαβεν ἀφορμὴν νὰ διατυπώσῃ ἠθικά τινα παραγγέλματα δι'ὅλης τῆς θαυμαστῆς χριστιανικῆς ἀκριβείας, ἣν δὲν ἔπαυσε τηρῶν καθ' ἅπαντα τὸν βίον. Πρὸ πάντων ὅμως ὁ Ἀθανάσιος ὑπῆρξεν οὐχὶ ἠθικῆς διδάσκαλος ἀλλὰ θρησκείας ἡγεμών· πρὸς δὲ τὸ ἄρχειν τε καὶ ἀμύνεσθαι, τὸ ἀφῃρημένον καὶ ὑπερφυὲς δόγμα εἶναι ἀείποτε συντελεστικώτερον τῆς ἁπλῆς ἠθικῆς διδασκαλίας. Ὅ,τι μάλιστα παροξύνει τὰ πνεύματα εἶναι τὸ δυσκατάληπτον, τὸ μετάρσιον, τὸ ἀπρόσιτον· τὰ ἔθνη ἄγονται καὶ φέρονται κυρίως διὰ μυστηριωδῶν και ἱερῶν λέξεων. ἡ δὲ ἠθική, καὶ αὐτὴ ἡ καθαρωτέρα ἠθική, δὲν ἀρκεῖ πάντοτε εἰς τὴν χρείαν ἣν αἰσθάνεται ἡ διάπυρος μεγαλοφυΐα τοῦ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς πεποιθήσεις αὐτῆς καὶ νὰ ἁφαρπάζῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων. Ὁ ἀτρόμητος, ὁ μεγαλόψυχος Ἀθανάσιος ἐπλήρωσε λοιπὸν πολλάκις τὰς συγγραφὰς αὐτοῦ δι' ἀκανθωδῶν θεολογικῶν συζητήσεων. Ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ζωηρὰν τῶν δοκιμασιῶν αὐτοῦ διήγησιν, τὰς ὁποίας ἀπὸ καρδίας περιέγραψεν ὅπως εἶχεν αἰσθανθῆ αὐτάς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐμπαθῆ φωνὴν τῆς ἀκάμπτου αὐτοῦ θελήσεως, μὴ ζητήσωμεν παρ' αὐτῷ εὐγλωττίαν ἄλλην εἰμὴ μόνον αὐστηρὰν λόγου ἀκρίβειαν περὶ τὴν ἔκθεσιν τῶν δογμάτων. Ἡ θετικὴ καὶ ὑπεφίαλος αὐτοῦ φύσις ὑπῆρξε παραδόξως πρόσφορος εἰς τὴν ἡλικίαν ταύτην τῆς θρησκείας, εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς κρίσεως καὶ τῆς ἀκμῆς, καθ' ἣν πανίσχυρος μὲν ἀλλὰ διῃρημένη ἡ ἐκκλησία εἶχε χρείαν νὰ δώσῃ οὕτως εἰπεῖν εἰς ἑαυτὴν περὶ ἑαυτῆς λόγον, ἀναπτύσσουσα καὶ κυροῦσα τὰ δόγματα, τὰ ὁποῖα εἶχον μὲν κατατροπώσει τὴν πολυθεΐαν, ἀλλὰ προσεβάλλοντο εἰσέτι πανταχόθεν ἔσωθέν τε καὶ ἔξωθεν.

ἔσωθεν μὲν ὑπὸ τῶν αἱρέσεων ἔξωθεν δὲ ὑπὸ τῶν πολυαρίθμων ἔτι ὀπαδῶν τῆς εἰδωλολατρείας. Ἀκούων τὸν Ἀθανάσιον νομίζεις ὅτι ὁμιλεῖ νομοθέτης μᾶλλον ἢ ἀπόστολος· μετὰ τοσοῦτον ἀπηκριβωμένης λεπτότητος ἀναλύει καὶ διαστέλλει τὰ στοιχεῖα τῆς πίστεως, δι' ὧν φωταγωγεῖ τὰς ψυχάς. Ὁ Ἀθανάσιος εὗρε τὴν ἐπιτηδειοτέραν πρὸς ἑρμηνείαν τῶν μυστηρίων διαλεκτικὴν τέχνην· καὶ εὗρεν αὐτήν, διότι ἡ τέχνη, ἡ κυριολεξία ἐκείνη ἐκτὸς τῆς ὁποίας ἄρχεται ἡ πλάνη, ἡ ἀμετάθετος ἐκείνη ἐμβρίθεια τῶν θεολογικῶν ὅρων, προσῆκεν οὐ μόνον εἰς τὸ δόγμα ἀλλὰ καὶ εἰς τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ἐν τούτῳ κεῖται τὸ μυστήριον τῆς δυνάμεως αὐτοῦ. Θεσπίσας ὅτι «πίστις καθολικὴ αὕτη ἐστίν, ἵνα ἕνα Θεὸν ἐν Τριάδι καὶ Τριάδα ἐν Μονάδι σεβώμεθα, μήτε συγχέοντες τὰς ὑποστάσεις μήτε τὴν οὐσίαν μερίζοντες»· ἀποσκυβαλίσας εἰς τοὺς ἀπίστους πάντα ὅστις δὲν ἀπεδέχετο ὁλόκληρον τὴν σειρὰν τῶν ἀρρήτων τούτων ἀληθειῶν καὶ διανοίξας χάσμα ἀνυπέρβατον μεταξὺ Ἀρείου καὶ Ἐκκλησίας ὠχύρωσε τὴν χριστιανικὴν ἑνότητα διὰ πανοπλίας ἥτις ἐπήρκεσεν αὐτῇ ἐπὶ πεντεκαίδεκα ὅλους αἰῶνας, καὶ διὰ τῆς ἀσφαλείας δι' ἧς περιέβαλε τὴν πίστιν ἐνεφύσησε θάρρος καὶ πειθὼ ἀκαταγώνιστον εἰς ἅπαντας τοὺς κήρυκας τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν χρόνων αὐτοῦ μέχρι τῆς σήμερον. Ἔστω λοιπὸν ὁ πρῶτος καὶ ὁ καθηγούμενος ἁπάντων τῶν τῆς πίστεως προμάχων καὶ αὐτῶν τῶν θεσπεσίων ἀνδρῶν ὅσοι διέλαμψαν κατὰ τὴν μεγάλην ἐκείνην τετάρτην ἑκατονταετηρίδα. Ἐὰν δὲν ὑπῆρξεν ὁ πάντων εὐγλωττότερος, διέπρεψεν ὅμως ἐπὶ προτερήμασι σπανιωτέροις καὶ αὐτῆς τῆς εὐγλωττίας, ἐπὶ μεγαλοψυχίᾳ, ἐπὶ μεγαλοφροσύνῃ, ἐπὶ μεγαλοπραγμοσύνῃ. Ἐπιτηδειότερος ὢν φύσει πρὸς τὸ ἄρχειν καὶ πρὸς τὸ πράττειν ἢ πρὸς τὸ λέγειν διετέλεσεν οὐδὲν ἧττον ὁ διδάσκαλος τῶν Γρηγορίων, τῶν Βασιλείων καὶ τῶν Χρυσοστόμων, ὧν ἡ εὐγλωττία ἔμελλε νὰ ὑπερβῇ τὴν ἰδικήν του εὐγλωττίαν· διότι αὐτὸς ἐνέπνευσε τὴν περὶ τοῦτο δεινότητα αὐτῶν, ὁρίσας καὶ σαφηνίσας τὴν πίστιν ἀφ' ἧς οὗτοι ἤντλησαν τὴν κυριωτέραν αὐτῶν δύναμιν. Τοιαύτην περὶ τοῦ ἀνδρὸς κρίσιν ἐκφέρει ὁ γάλλος Οὐιλλεμαῖνος, ἐν τῇ καλλίστῃ αὐτοῦ συγγραφῇ περὶ τῆς χριστιανικῆς εὐγλωττίας ἐν τῷ δ' αἰῶνι, ἐξ ἧς ὠφελή-

Ἰουλιανός (Μουσεῖον τοῦ Κλυνὺ ἐν Παρισίοις)

θημεν οὐκ ὀλίγον ὁσάκις ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῶν μεγάλων τῆς περιόδου ἐκείνης πατέρων τῆς ἐκκλησίας.

Περὶ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἤρχισε νὰ ἀποκλίνῃ πρὸς τὴν δύσιν αὐτοῦ ὁ τῆς ὀρθοδοξίας ἥλιος, ὁ περίβλεπτος 'Αθανάσιος, ἐπέτειλαν εἰς τὸν ὁρίζοντα αὐτῆς δύο νέοι ἀστέρες, ὁ θεῖος Βασίλειος καὶ ὁ θεολόγος Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Οἱ δύο οὗτοι ἄνδρες ἔλαβον ἀλλοίαν ὅλως τῆς τοῦ 'Αθανασίου ἀνατροφὴν καὶ ἀλλοίως ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἔθνους ἐπενήργησαν. «Ὁ 'Αθανάσιος ὀλίγα τῶν ἐγκυκλίων φιλοσοφήσας, τοῦ μὴ δοκεῖν παντάπασι τῶν τοιούτων ἀπείρως ἔχειν, μηδὲν ἀγνοεῖν ὧν ὑπεριδεῖν ἐδοκίμασεν, εὐθὺς ἐκ παίδων ἐτράφη ἐν τοῖς θείοις ἤθεσι καὶ παιδεύμασιν»· ὁ δὲ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἐπὶ μακρὸν διετέλεσαν ἀρυόμενοι πᾶσαν τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν καὶ τέχνην ὑπὸ τοὺς μᾶλλον περιβλέπτους τῶν τότε σοφιστῶν, Λιβάνιον καὶ Θεσπέσιον καὶ 'Ιμέριον καὶ Προαιρέσιον. Ὅθεν ὁ μὲν 'Αθανάσιος περιφρονεῖ σχεδὸν τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν, σπανίως παρατίθησι τὸν Ὅμηρον καὶ οὐδὲ ἔχει εὐεπείας τινὰ ἀξίωσιν· δὲν ζητεῖ νὰ θέλξῃ διὰ τῆς φαντασίας καὶ ἀποφεύγει νὰ κινήσῃ τὰ πάθη· ἑνὶ λόγῳ τὸ ὕφος αὐτοῦ, καθ' ὅσον ἐπιτρέπεται νὰ κρίνωμεν περὶ τούτου, εἶναι μὲν καθαρὸν καὶ ἄπλαστον ἀλλ' ἔχει ἐμβρίθειαν μᾶλλον ἢ λαμπρότητα· νομίζεις ὅτι δὲν θέλει ν' ἀναδειχθῇ ῥήτωρ καὶ ὅτι προτιμᾷ νὰ εἶναι ὁ ἀπαθὴς τῆς ἀληθείας θεματοφύλαξ. Ἡ δύναμις αὐτοῦ καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ μετεωρίζονται ὑπὲρ τοὺς ἄμβωνας καὶ ὑπὲρ τὰ βήματα τοῦ κόσμου τούτου. Ὁ δὲ Βασίλειος ἀπ' ἐναντίας, καὶ ὁ Γρηγόριος, καὶ βραδύτερον ὁ Χρυσόστομος, ἐπικαλοῦνται τὴν συνδρομὴν ὅλων τῶν ἐμπνεύσεων καὶ ὅλων τῶν τεχνασμάτων τοῦ ῥητορικοῦ ἐπιτηδεύματος. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα, ὑπείκουσα εἰς τὴν εὐφυΐαν αὐτῶν, ἐκδηλοῖ ἅπαντα τὰ καινοφανῆ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα, διατηροῦσα τὸν ἀρχαῖον χαρακτῆρα τοῦ Λυσίου καὶ τοῦ Πλάτωνος, ἢ τοὐλάχιστον τῶν πρώτων αὐτῶν μιμητῶν. Τὸ ἀρχικὸν αὐτῆς κάλλος σῴζεται σχεδὸν ἀκέραιον παρ' αὐτοῖς, ὑπὸ ἀνατολικῆς τινος χροιᾶς ἐπιχρυσούμενον, καὶ ὀγκωδέστερον μὲν ἴσως μέχρι τινὸς καὶ ἧττον ἀττικὸν ἀλλὰ πάντοτε ἐναρμόνιον καὶ καθαρόν. Ἡ πιστὴ αὕτη τῶν ἀρχαίων τοῦ λόγου τύπων ἀπομίμησις ἐν τῷ μέσῳ τοσοῦτο καινοπρεπῶν αἰσθημάτων καὶ ἰδεῶν ἐξηγεῖται διὰ τούτου, ὅτι οἱ νέοι τῆς 'Αντιοχείας καὶ τῶν 'Αθηνῶν χριστιανοὶ δὲν ἔπαυον μελετῶντες τὰ ἀριστουργήματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα, εἰ καὶ γενόμενα ἤδη ἀσεβῆ, ἐλογίζοντο οὐδὲν ἧττον πάντοτε ὑπ' αὐτῶν ὡς ἔργα τῆς ὑψηλοτάτης ἀνθρωπίνης τέχνης. Ἡ δὲ περὶ τὰς χαριεστάτας ταύτας μελέτας ἀνατραφεῖσα φαντασία αὐτῶν ἐξώμνυε μὲν βραδύτερον δὲν ἐλησμόνει ὅμως αὐτάς· ἀλλ' ἐμφορηθεῖσα αὐτῶν, ὡς μουσικῆς τινος ἐκ παίδων διδαχθείσης, ἐτόνιζεν ἐπ' αὐτῆς τοὺς ἐμβριθεῖς τῆς ὡρίμου ἡλικίας λόγους.

Ἡ φιλολογικὴ αὕτη διάπλασις τοῦ χριστιανισμοῦ συνετέλει ἀναμφιβόλως πολὺ εἰς τὴν ἐπίδοσιν αὐτοῦ· διὸ καὶ εἴδομεν τὸν 'Ιουλιανὸν ἐπιχειρήσαντα νὰ διασπάσῃ τὴν μεταξὺ τοῦ νέου δόγματος καὶ τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων συμμαχίαν. Ναὶ μὲν κατ' ἀρχὰς οἱ ἀπόστολοι τῆς 'Εκκλησίας ὑπῆρξαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄνδρες ἀφελεῖς καὶ ἀπαίδευτοι ἀλλὰ προϊόντος τοῦ χρόνου, καθ' ὅσον τὸ νέον θρήσκευμα ἐξηπλώθη μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τῆς κοινωνίας τάξεων καὶ συνεδυάσθη μετὰ τῶν ποικιλωτέρων τῆς πολιτείας συμφερόντων, οἱ λειτουργοὶ αὐτοῦ ᾐσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσλάβωσιν ἐπίκουρον πᾶσαν τὴν περὶ τὸν λόγον δεινότητα τῆς ἑλληνικῆς ῥητορείας, ὥστε ἐν τῇ δ' ἑκατονταετηρίδι ἐν ᾗ εὑρισκόμεθα οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι καὶ οἱ Χρυσόστομοι ὑπερέβαλον κατὰ τὴν εὐγλωττίαν καὶ τὴν ἐπιστήμην ἅπαντας τοὺς ἔτι σῳζομένους ἐθνικοὺς σοφιστὰς καὶ αὐτοὺς τοὺς μέχρι Πλουτάρχου προκατόχους αὐτῶν, ἀποτελέσαντες ἐποχὴν

Ο ΧΡΙΣΤΟΣ ΕΝ ΣΤΑΣΕΙ ΑΡΧΑΙΟΥ ΡΗΤΟΡΟΣ
ΕΠΙ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΜΙΚΡΑΣΙΑΤΙΚΗΣ ΣΑΡΚΟΦΑΓΟΥ Δ' ΑΙΩΝΟΣ

(Μουσεῖον Βερολίνου)

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ «ΕΛΕΥΘΕΡΟΥΔΑΚΗΣ» Α. Ε.

λόγου νέαν, μεγάλην καὶ ἔνδοξον διὰ τὸ ἀνθρώπινον γένος. Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος εἶναι οἱ πρῶτοι λαμπροὶ τύποι τῆς εὐλαβοῦς καὶ πολυμαθοῦς ταύτης εὐγλωττίας, ἥτις ἀφιέρωσεν ἑαυτὴν εἰς τὴν τακτικὴν διδασκαλίαν τοῦ λαοῦ. Παρ' αὐτοῖς ἡ θρησκεία δὲν ἐνδιατρίβει πλέον περὶ τὰς συζητήσεις εἰς ἃς ἀνηλίσκετο ὁ τοῦ Ἀθανασίου ζῆλος· δὲν εἶναι πλέον τὸ ξίφος τὸ τέμνον καὶ διαιροῦν ἀλλ' ὁ δεσμὸς ὁ συναρμόζων καὶ συμφιλιῶν τὰς ψυχάς· δὲν ἀσχολεῖται τόσον περὶ τὸ δόγμα ὅσον περὶ τὴν βελτίωσιν τῶν ἠθῶν καὶ τὴν παραμυθίαν τῶν τεθλιμμένων· ὁ δὲ λόγος αὐτῶν, ἐὰν προέκειτο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν λόγον τῶν νεωτέρων ἐκκλησιαστικῶν ῥητόρων, ἔχει μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὴν ἀφελῆ καὶ ὅλως ἠθικὴν διδασκαλίαν τῶν διαμαρτυρομένων ἱεροκηρύκων, ἀλλὰ κεκαλλωπισμένην ὑπὸ τῆς ἀνατολικῆς ἐκείνης χάριτος καὶ ὑπὸ τοῦ νεαροῦ ἐκείνου ἐνθουσιασμοῦ δι' ὧν ἐκοσμεῖτο ὁ χριστιανισμὸς ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς πρώτης αὐτοῦ ἡλικίας.

Ὁ Βασίλειος καὶ ὁ Γρηγόριος ἦσαν σχεδὸν ὁμήλικοι πρὸς ἀλλήλους τε καὶ πρὸς τὸν Ἰουλιανόν, μετὰ τοῦ ὁποίου, ὡς εἴδομεν, συνεμαθήτευσαν ἐν Ἀθήναις· διότι καὶ οἱ τρεῖς ἐγεννήθησαν μεταξὺ τοῦ 329 καὶ 331. Καὶ οἱ μὲν δύο πρῶτοι διετέλεσαν φίλοι στενώτατοι ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε παρ' αὐτοῖς, καθὰ ἔγραφε βραδύτερον ὁ Γρηγόριος, τὰ πάντα ἦσαν κοινά,

> «. . . . . καὶ ψυχὴ μία
> δυοῖν δέουσα σωμάτων διάστασιν».

Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἰουλιανοῦ ἀπεμακρύνθησαν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας καὶ ἐπέμειναν πόρρω ἱστάμενοι ἐπὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ διὰ τὸν θρησκευτικὸν τοῦ ἀνδρὸς παραλογισμόν, ἂν καὶ ὁ ἀδελφὸς τοῦ Γρηγορίου Καισάριος, χριστιανὸς ὤν, διετέλεσεν ἰατρὸς φίλτατος τοῦ Παραβάτου, ὅστις ἠγωνίσθη ἐκ παντὸς τρόπου νὰ ἐπαναγάγῃ αὐτὸν εἰς τὴν ἐθνικὴν λατρείαν. Οἱ δύο φίλοι οὔτε τὸ παράδειγμα ἐκεῖνο ἐμιμήθησαν οὔτε εἰς τὸν πειρασμὸν ἐκεῖνον ἐξετέθησαν. Ὁ Βασίλειος, ἀναχωρήσας ἐξ Ἀθηνῶν, ἐδίδαξε τὴν ῥητορικὴν καὶ μετῆλθε τὸ δικηγορικὸν ἐπάγγελμα εἰς Καισάρειαν, ὅπου εἶχε γεννηθῆ καὶ ἥτις ἦτο μία τῶν ἀκμαίων ἑλληνίδων τῆς Ἀσίας πόλεων, τῶν ὁποίων οἱ κοινοτικοὶ θεσμοὶ παραδόξως συνετέλεσαν εἰς τὴν ἐν αὐταῖς ἐπίδοσιν τοῦ νέου θρησκεύματος. Καίτοι δὲ διαπρέψας κατ' ἀμφότερα, ὡς διδάσκαλος καὶ ὡς συνήγορος, μετ' οὐ πολὺ ἐγκατέλιπε τὰ ἐπαγγέλματα ταῦτα· διότι τό τε παράδειγμα τοῦ πατρός, καὶ τῆς μητρός, καὶ τῆς ἀδελφῆς, ἥ τε ὁρμὴ τῆς ἰδίας φύσεως, καὶ ἡ φιλοτιμία ν' ἀφιερώσῃ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ Θεοῦ τὴν ἀποθησαυρισθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἔξωθεν ἐπιστήμην, τὰ πάντα ἔφερον αὐτὸν πρὸς τὴν πίστιν ἣν ἔβλεπεν ἐκ παίδων πρεσβευομένην ἐν τῇ ἰδίᾳ οἰκίᾳ. Ὅθεν εἰς ἡλικίαν εἰκοσιεπτὰ ἐτῶν ἐδέχθη τὸ βάπτισμα ἐν τῇ μητροπόλει τῆς Καισαρείας, ἐνώπιον τῶν συμπολιτῶν αὐτοῦ ὅλων, ὡσεὶ ἀποστολικήν τινα ἐντολὴν ἐνώπιον ὁλοκλήρου τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ἀπαλλαγεὶς πάσης ἄλλης φροντίδος, καὶ αὐτῆς τῆς περὶ τῶν ἰδίων κτημάτων, ὧν τὰ πλεῖστα διένειμεν εἰς ἐλέη δαψιλῆ, ἀπῆλθεν εἰς τὰ κυριώτερα ἱερά, τά τε ἐν ταῖς πόλεσι καὶ τὰ ἐν τῇ ἐρήμῳ, τῆς μεγάλης ἐκείνης ἀνατολικῆς ἐκκλησίας εἰς ἣν ἤθελε νὰ ἀφοσιώσῃ ἑαυτὸν καὶ ἥτις ἐν τῷ μέσῳ τοῦ κλέους αὐτῆς καὶ τῆς ἀκμῆς ἐσπαράσσετο ὑπὸ τῆς τοῦ Ἀρείου αἱρέσεως. Ἐπὶ δύο ἔτη περιῆλθεν Αἴγυπτον, Παλαιστίνην, Συρίαν, Μεσοποταμίαν, ἀκροώμενος τῶν θεολόγων, συζητῶν πρὸς τοὺς φιλοσόφους, ἀποθαυμάζων τοὺς ἐρημίτας καὶ ἐφοδιαζόμενος ἐνθουσιασμὸν καὶ πίστιν διὰ τῆς θέας τῶν ἱερῶν τόπων ἐν οἷς τοσαῦτα ἐτελέσθησαν θαύματα. Ἐκεῖ ἐπλη-

ρώθη πεποιθήσεως μὲν καὶ ζήλου πρὸς τὰ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθέντα δόγματα, εὐλαβείας δὲ πρὸς τὸν ἄκαμπτον αὐτῶν πρόμαχον· ἐκεῖ εἶδε τοὺς ἐρημίτας Ἀντώνιον καὶ Παῦλον, κατέκρινε τὴν ὑπερβολὴν καὶ κατάχρησιν τοῦ ἀσκητικοῦ βίου παρ' ἄλλοις τισί, καὶ ἐμελέτησε τὴν τάξιν τῶν κοινοβιακῶν μᾶλλον μοναστηρίων, ἤτοι τῆς ἐν κοινῷ φιλοπόνου ἀποχωρήσεως, ἣν δικαίῳ τῷ λόγῳ προετίμα τῆς ἀπράγμονος καὶ ἀπολύτου θεωρίας τῶν ἀσκητῶν.

Ὁ Ἰουλιανὸς καὶ ἡ σύζυγος αὐτοῦ Ἑλένη
(Ἐγχάρακτος λίθος)

Ἐπανελθὼν δὲ εἰς τὰ ἴδια ἔσπευσε νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν ὅσα εἶδε καὶ ἐμελέτησεν, ἐκλέξας ἐπὶ τούτῳ, ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ τοῦ Πόντου, ἀναχώρημα, οὐχὶ ὅμως ὡς ἐρημίτης ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἄνθρωπος ἔμπλεως ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον καὶ ἀρεσκόμενος μὲν εἰς τὸν μονήρη βίον καθιστῶν δὲ αὐτὸν γόνιμον διὰ τῆς μελέτης καὶ τῆς ἐργασίας. Τφόντι ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν αὐτοῦ πρὸς Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις διετέλει ἔτι, ὡς φαίνεται, περὶ τὰ ἐγκόσμια διατρίβων, ὁ Βασίλειος περιγράφει τὸ χαριέστατον αὐτοῦ ἐνδιαίτημα ἐντελῶς διάφορον τῆς ἀπαισίου ἐκείνης ἐρημίας ἐν ᾗ ἀνηλίσκοντο οἱ τῆς Αἰγύπτου ἀσκηταί. «Μόλις, ἐπιστέλλει πρὸς τὸν Γρηγόριον, μόλις ἀπογνοὺς τῶν ματαίων ἐλπίδων ἃς ἐπὶ σοὶ εἶχόν ποτε κατὰ βίου ζήτησιν ἐπὶ τὸν Πόντον ἀπῆλθον· ἔνθα δή μοι ὁ Θεὸς χωρίον ὑπέδειξεν, ἀκριβῶς συμβαῖνον τῷ ἐμῷ τρόπῳ, ὥστε οἷον πολλάκις εἰώθαμεν, ἀργοῦντες ἅμα καὶ παίζοντες τῇ διανοίᾳ συμπλάττειν, τοιοῦτόν ἐστι τῆς ἀληθείας καθορᾶν· ὄρος γάρ ἐστιν ὑψηλόν, βαθείᾳ ὕλῃ κεκαλυμμένον, ψυχροῖς ὕδασι καὶ διαφανέσιν εἰς τὸ κατ' ἄρκτον κατάρρυτον· τούτου ταῖς ὑπωρείαις πεδίον ὕπτιον ὑπεστόρεσται, ταῖς ἐκ τοῦ ὄρους νοτίσι διηνεκῶς πιαινόμενον· ὕλη δὲ τούτῳ αὐτομάτως περιφυεῖσα ποικίλων καὶ παντοδαπῶν δένδρων, μικροῦ δεῖν ἀντὶ ἕρκους αὐτῷ γίνηται, ὡς μικρὰν εἶναι πρὸς τοῦτο καὶ τὴν Καλυψοῦς νῆσον ἣν δὴ πασῶν πλέον Ὅμηρος εἰς κάλλος θαυμάσας φαίνεται». Καὶ ἀφοῦ συνέκρινεν οὕτω τὴν ἐρημίαν ἐκείνην πρὸς τὴν ὁμηρικὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς παραβάλλει ἔπειτα ἑαυτὸν πρὸς τὸν Ἀλκμαίωνα, ὅστις ἡσύχασε τελευταῖον φθάσας εἰς τὰς Ἐχινάδας νήσους. Αἱ κομψαὶ αὗται καὶ ποιητικαὶ περιγραφαὶ ἀπέχουσι πολὺ τῆς μοναστικῆς αὐστηρότητος. Καὶ εἶναι μὲν ἀναμφίβολον ὅτι ἔκτοτε ὁ μέγας Βασίλειος ἠκολούθησε μετά τινων φίλων τὴν τάξιν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἧς ὑπῆρξεν ὁ ἱδρυτὴς καὶ ἥτις ἔκτοτε μέχρι τῶν χρόνων ἡμῶν ἐξακολουθεῖ τηρουμένη εἰς τὰ μοναστήρια τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλ' ἡ τάξις αὕτη ἡ συνδυάζουσα μετὰ τοῦ θεωρητικοῦ βίου τὰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ τὴν σπουδὴν οὐσιωδῶς διέφερε τῆς τε ἀνελεήμονος σκληραγωγίας καὶ τῆς ἀπράγμονος ἠρεμίας ἑτέρων τινῶν τῆς Ἀνατολῆς μοναχῶν (1). Ἐνταῦθα δὲ εἶδεν ἐπὶ τέλους προσερχόμενον ἐκτὸς ἄλλων φίλων,

(1) Ὡς γνωστόν, ἐν τῇ ὀρθοδόξῳ ἐκκλησίᾳ τὸ μόνον μοναχικὸν τάγμα τὸ ὑπάρχον εἶναι τὸ τοῦ μεγάλου Βασιλείου. Παρὰ ταῖς δυτικοῖς πρὸς τοῖς ἄλλοις πολλοῖς καὶ πολυωνύμοις τά-

καὶ τὸν ἁπάντων εὐφυέστατον Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις ὅμως ἀσταθὴς ὢν ὁπωσοῦν τὴν διάθεσιν δὲν ἔμεινε πολὺ παρ' αὐτῷ, διότι, ἂν πολλάκις ἠνωχλεῖτο ὑπὸ τῶν θορύβων τοῦ κόσμου, πολλάκις πάλιν δὲν ηὐχαριστεῖτο οὐδὲ ἐν τῇ ἐρημικῇ σιγῇ. 'Αλλὰ καὶ ὁ Βασίλειος ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα συνδράμῃ τὸν ἐπίσκοπον 'Αγκύρας ἐν τῇ συζητήσει ἣν ἀνέλαβε πρὸς Εὐνόμιον, νέον τινὰ καὶ περιφανῆ ὀπαδὸν τῆς τοῦ 'Αρείου αἱρέσεως. Καὶ ἔπειτα, βασιλεύσαντος τοῦ 'Ιουλιανοῦ, βλέπων τὴν χριστιανικὴν πίστιν κινδυνεύουσαν ἀπ' αὐτοῦ πολὺ πλέον ἢ ἀπὸ τῶν ἀρειανῶν βασιλέων, ἐνόμισε καθῆκον νὰ ἀποδυθῇ γενναιότερον εἰς τὸν ἀγῶνα· ὅθεν, ἐνῷ πρότερον δὲν ἦτο εἰμὴ ἁπλοῦς ἀναγνώστης, ἔλαβεν ἤδη τοὺς κατωτέρους τῆς ἱερωσύνης βαθμοὺς καὶ ἐπ. τέλους ἐχειροτονήθη ἐν Καισαρείᾳ ἱερεὺς παρὰ τοῦ ἐπισκόπου Εὐσεβίου, σχεδὸν συγχρόνως μετὰ τοῦ φίλου Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ, ὅστις προεχειρίσθη τότε περίπου ὑπὸ τοῦ ἰδίου πατρός, ἐπισκόπου ὄντος Ναζιανζοῦ. Εἶχε δ' ἐν τῷ μεταξὺ ἀποθάνει ὁ 'Ιουλιανός, καὶ οἱ δύο φίλοι, οἱ σύναμα ἀφιερωθέντες εἰς τὴν λειτουργίαν τοῦ 'Υψίστου, σύναμα ηὐφράνθησαν ἐπὶ τῇ ἀπαλλαγῇ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀπὸ πολεμίου ἰσχυροῦ· ὁ μὲν Γρηγόριος στηλιτεύσας καὶ λοιδορήσας τὸν ἀποστάτην εἰς τρόπον ἐμφαίνοντα ὁποῖον ὑπῆρξε τὸ μέγεθος τοῦ κινδύνου καὶ τῶν φόβων, ὁ δὲ Βασίλειος θριαμβεύσας διὰ δεινότητος λόγου μᾶλλον ἀταράχου, μαρτυρούσης τὴν δύναμιν καὶ τὴν ἐμβρίθειαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. 'Αλλ' ἡ λαμπρὰ αὕτη εὐγλωττία, ἡ κινήσασα τὸν θαυμασμὸν τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ διδασκάλου, τοῦ ἐθνικοῦ Λιβανίου, ἐξήγειρε καὶ φθόνους πικρούς, ἔτι δὲ τὴν δυσμένειαν αὐτοῦ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας Εὐσεβίου. Τότε ὁ Βασίλειος κατέφυγε πάλιν εἰς τὸ ἴδιον ἄσυλον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου ὅμως ἐξῆλθε μετ' οὐ πολὺ κατορθώσας νὰ διαλύσῃ τὴν τοῦ ἐπισκόπου δυσπιστίαν. 'Ισχυρὸς δὲ ὢν διὰ τῆς συνέσεως, τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς διαλεκτικῆς τέχνης, παντοδύναμος ἤδη ἀπέβη μάλιστα διὰ τῶν ἀγαθοεργιῶν. Μεγάλου λιμοῦ ἐπικρατήσαντος ἐν Καππαδοκίᾳ καὶ ἐν Πόντῳ ἀπὸ τοῦ ὁποίου ἔπαθον καὶ αἱ πέριξ χῶραι ὥστε πᾶσα συνδρομὴ ἀπέβη δύσκολος, ὁ Βασίλειος παρεμύθησε τὸν λαόν. ἐκίνησε τὸν ἔλεον τῶν πλουσίων, κατέπεισεν αὐτοὺς νὰ ἔλθωσιν εἰς ἐπικουρίαν τῶν δυστυχῶν καὶ ἐθυσίασεν ἐπὶ τούτῳ πᾶσαν τὴν ὑπολειπομένην αὐτῷ περιουσίαν, μηδεμίαν ποιούμενος διάκρισιν δόγματος, καὶ ἐξ ἴσου παραμυθῶν ἀρειανούς, ἰουδαίους καὶ εἰδωλολάτρας. 'Επὶ τῆς δεινῆς ταύτης συμφορᾶς ἐξεφώνησε τὴν γνωστὴν «ἐν Λιμῷ καὶ Αὐχμῷ» ὁμιλίαν, ἐν ᾗ ἐπεσώρευσεν ἅπαντας τοὺς θησαυροὺς τῆς εὐγλωττίας καὶ τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ ἵνα ἐξεγείρῃ τὸ τῆς ἐλεημοσύνης αἴσθημα· καὶ μὴ ἀρκούμενος εἰς τὰ ἐπαγγέλματα καὶ τὰ διδάγματα τῶν ἱερῶν Γραφῶν ἀλλ' ἐνθυμούμενος ὅτι ὁμιλεῖ πρὸς λαοὺς ἑλληνίζοντας ἀνακράζει πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Αἰδεσθῶμεν 'Ελλήνων φιλάνθρωπα διηγήματα. Παρά τισιν ἐκείνων νόμος φιλάνθρωπος μίαν τράπεζαν καὶ κοινὰ τὰ σιτία, μίαν ἑστίαν σχεδὸν τὸν πολυάνθρωπον δῆμον ἀπεργάζεται». Τὰ σπαρτιατικὰ συσσίτια, τὰ ὁποῖα αἰνίττεται ἐνταῦθα ὁ Βασίλειος, δὲν ἐσυστήθησαν βεβαίως φιλανθρωπίας χάριν. 'Αλλ' ὁ ῥήτωρ, ἐν κρισίμοις περιστάσεσιν, ὁμοιάζει ὀλίγον τὸν στρατηγὸν ὅστις δεινῶς πολιορκούμενος δὲν διστάζει νὰ μεταβάλῃ εἰς προμαχῶνας οἰκοδομὰς ἐπὶ σκοπῷ ἄλλῳ ἐξ ἀρχῆς οἰκοδομηθείσας.

γμασιν ὑπάρχει καὶ τὸ τῶν Βασιλειανῶν ἐν διαφόροις καθολικαῖς χώραις (ἰδίως ἐν 'Ισπανίᾳ). Περιφημότατοι τοῖς 'Ελλησιν ἐκ τῶν δυτικῶν Βασιλειανῶν εἶναι οἱ τῆς παρὰ τὴν Ρώμην περιφήμου ἑλληνοκαθολικῆς μονῆς τῆς Κρυπτοφέρρης. 'Ιδ. πραγματείαν ἡμετέραν περὶ τῆς ἱερᾶς Μονῆς Κρυπτοφέρρης.

Περὶ δὲ τὸ 370 ἀποθανόντος τοῦ Εὐσεβίου, προεχειρίσθη διάδοχος αὐτοῦ. Καὶ οὕτω προελθὼν εἰς ἓν τῶν ὑπάτων ἀξιωμάτων τῆς ἐκκλησίας δὲν ὑπέστη μὲν τὰς ἀκροσφαλεῖς τῆς τύχης τροπάς, δι' ἃς τοσοῦτον δραματικὴ ἀπέβη ἡ τοῦ 'Αθανασίου ἱστορία, ἀλλὰ προσῳκειώθη τὴν εὐλάβειαν τῶν τε συγχρόνων καὶ τῶν μεταγενεστέρων δι' ἀρετῆς ἀναλλοιώτου καὶ δι' ἀξιεράστου τῇ ἀληθείᾳ μεγαλοφυΐας. Ὁ μέγας Βασίλειος ὑπῆρξεν ὁ ἀληθὴς τοῦ Εὐαγγελίου ἐπίσκοπος, ὁ πατὴρ τοῦ λαοῦ, ὁ φίλος τῶν δυστυχῶν, ἀδιάσειστος ἐν τῇ πίστει, ἀνεξάντλητος ἐν τῇ ἐλεημοσύνῃ. Αὐτὸς μὲν κατήντησε πένης· καί, ἐνῷ οἱ πλεῖστοι τῶν ἀρχιερέων τῆς ἐκκλησίας δὲν διέπρεπον πλέον ἐπὶ ταύτῃ τῇ ἀρετῇ, αὐτὸς δὲν εἶχεν εἰμὴ ἕνα μόνον χιτῶνα καὶ δὲν ἔζη εἰμὴ ἀπὸ ἄρτου καὶ λαχάνων εὐτελῶν· ἀλλ' ἐδαπάνα θησαυροὺς εἰς καλλωπισμὸν τῆς Καισαρείας, οἰκοδομήσας πρὸς τοῖς ἄλλοις παρ' αὐτῇ πτωχοτροφεῖον καὶ νοσοκομεῖον, τὰ ὁποῖα ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὀνομάζει «καινὴν πόλιν, τὸ τῆς εὐσεβείας ταμεῖον, τὸ κοινὸν τῶν ἐχόντων θησαύρισμα, εἰς ὃ τὰ περιττὰ τοῦ πλούτου, ἤδη δὲ καὶ τὰ ἀναγκαῖα ταῖς ἐκείνου παραινέσεσιν ἀποτίθεται . . . ἐν ᾧ νόσος φιλοσοφεῖται, καὶ συμφορὰ μακαρίζεται, καὶ τὸ συμπαθὲς δοκιμάζεται».

Αἱ δὲ φιλάνθρωποι καὶ ἥμεροι αὗται ἀρεταὶ τοῦ ἐπισκόπου Καισαρείας συνεβιβάζοντο παρ' αὐτῷ μετὰ παραδόξου πολλάκις τόλμης καὶ γενναιοφροσύνης. Τῷ 372 ὁ ἀρειανὸς βασιλεὺς Οὐάλης παρήγγειλε τὸν ὕπαρχον Μόδεστον νὰ προσαγάγῃ διὰ πάσης ἀπειλῆς τὸν Βασίλειον εἰς τὴν μετὰ τῶν ἀρειανῶν κοινωνίαν. Ὅθεν ὁ ὕπαρχος καλέσας τὸν ἐπίσκοπον «πῶς, εἶπεν αὐτῷ, τολμᾷς σὺ μόνος ν' ἀνθίστασαι εἰς τὸν ἰσχυρὸν βασιλέα;» 'Ερωτήσαντος δὲ τοῦ Βασιλείου τί ἐννοεῖ ταῦτα λέγων ἀπεκρίθη ὁ Μόδεστος· «σὺ μόνος ἀποποιεῖσαι ν' ἀκολουθήσῃς τὸ δόγμα τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπερ ἠσπάσθησαν ἤδη πάντες οἱ λοιποί». Εἰς ταῦτα ἀπήντησεν ὁ θεῖος ἀνήρ· «αὐτὸς ὢν κτίσμα Θεοῦ ἢ Θεὸς κατὰ χάριν οὐδὲν οὐδέποτε θέλω προσκυνήσει κτίσμα, οὐδὲ αὐτὸν τὸν ὕπαρχον». Τότε ἀναπηδήσας οὗτος ὑπ' ὀργῆς «πῶς, ἀνέκραξε, δὲν φοβεῖσαι τὴν δύναμιν ταύτην;» «Καὶ διατί, ἀπεκρίθη ὁ Βασίλειος, νὰ τὴν φοβηθῶ; τί ἠμπορεῖ νὰ μὲ κάμῃ;» «Ἓν ἐκ τῶν πολλῶν ὅσα κεῖνται εἰς τὴν ἐξουσίαν μου», ὑπέλαβεν ὁ ὕπαρχος. Καὶ τίνα εἰσὶ ταῦτα; ἠρώτησεν ὁ ἐπίσκοπος. «'Εξορία, βάσανος, θάνατος», ἀπήντησεν ὁ Μόδεστος. «Ἄλλο τίποτε ἀπείλησέ με», παρετήρησεν ὁ Βασίλειος· «διότι ἐξ ὅλων ὅσα εἶπας δὲν φοβοῦμαι τίποτε. Περὶ δημεύσεως δὲν ἠμπορεῖ νὰ ἀνησυχήσῃ ἄνθρωπος μὴ ἔχων εἰμὴ δύο τετριμμένα ἱμάτια καί τινα βιβλία· ἐξορίαν δὲν δύναμε νὰ πάθω διότι, ὁπουδήποτε τῆς γῆς λογίζομαι ὁδοιπόρος ἄπατρις· βάσανοι δὲν δύνανται νὰ ἐπιβληθῶσιν εἰς σῶμα ἀσθενές, τὸ ὁποῖον θέλει ἐκπνεύσει ἅμα μίαν μόνον λάβῃ πληγήν· ὁ δὲ θάνατος θέλει πληρώσει ἁπάσας τὰς ἐπιθυμίας μου, διότι θέλει μὲ φέρει πρὸς τὸν Θεόν». 'Εκπλαγεὶς ἐκ τοσαύτης παρρησίας ὁ ὕπαρχος ἀπεφήνατο· «τοιούτους τολμηροὺς λόγους οὐδεὶς οὐδέποτε ἐνώπιον ἐμοῦ, τοῦ Μοδέστου, ἐξέφερεν». «'Αλλ' ἴσως», παρετήρησεν ὁ Βασίλειος, «οὐδέποτε ἐνέτυχες ἐπισκόπῳ. Ἡμεῖς, προσέθηκεν, εἴμεθα καθ' ὅλα πρᾶοι καὶ ταπεινοί, οὐ μόνον πρὸς τὸν βασιλέα ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ἐλάχιστον τῶν ἀνθρώπων. Ἅμα ὅμως πρόκειται περὶ τῆς πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως, πῦρ καὶ ξίφος καὶ θῆρες καὶ οἱ τὰς σάρκας τέμνοντες ὄνυχες τρυφὴ μᾶλλον ἡμῖν εἰσιν ἢ κατάπληξις· ἀκουέτω ταῦτα καὶ βασιλεύς». Ὅθεν ὕπαρχος καὶ βασιλεὺς ἠναγκάσθησαν ἐπὶ τέλους νὰ ἐνδώσωσι καὶ νὰ ἀφήσωσι τὸν ἱερὸν ἄνδρα ἥσυχον. Τοῦτο δέ, ὅτι ὁ ἀρειανὸς Οὐάλης, καίτοι ἐκ διαλειμμάτων ἀπειλήσας τὰ ἔσχατα τὸν Βασίλειον, οὐδέποτε μέχρι τῆς ἐκτελέσεως τῆς ἀπειλῆς προέβη, εἶναι ἀπόδειξις τῆς ἀνοχῆς μεθ' ἧς ἐπολιτεύθη πρὸς τοὺς ἑτεροδοξοῦντας.

Καὶ ἡ μὲν καρτερία καὶ γενναιότης ἣν ἔδειξεν ὁ ἱεράρχης Καισαρείας ἐν τῇ πάλῃ

ταύτη πρὸς τὸν ἀρειανὸν Οὐάλεντα εἶναι μία τῶν ἐξαιρέτων τοῦ ἀνδρός· ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον ἀξιάγαστος εἶναι ἡ καταπειστικὴ καὶ δημώδης ἀφέλεια δι' ἧς περιεκάλυπτε τὴν ἐπιστήμην ἣν εἶχεν ἀποθησαυρίσει ἐν 'Αθήναις, ἵνα διδάξῃ τοὺς πολλοὺς τῆς Καισαρείας, ἵνα ὑψώνῃ αὐτοὺς μέχρι Θεοῦ διὰ τῆς θεωρίας τῆς φύσεως, ἵνα ἐξηγήσῃ εἰς αὐτοὺς τὰ θαυμάσια τῆς δημιουργίας. Ταῦτα ἰδίως προτίθενται αἱ ἐννέα αὐτοῦ 'Ομιλίαι αἱ ἐπιγραφόμεναι «εἰς τὴν ἑξαήμερον». 'Απαντῶσι μὲν ἐν αὐταῖς πολλαὶ φυσικαὶ πλάναι ὅσαι ἦσαν κοιναὶ ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἀλλ' αἱ 'Ομιλίαι περιλαμβάνουσιν ἐνταῦτῷ πολλὰς ὀρθὰς εἰδήσεις καὶ ἰδίως περιγραφὰς χαριεστάτας καὶ ἀκριβεῖς. 'Οποία φροντὶς ἵνα καταδείξῃ ἁπανταχοῦ τὸν Θεὸν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὁποία φαντασία μετάρσιος ἅμα καὶ περιπαθής, ἵνα ὑψωθῇ μέχρι τῆς ἀγαθότητος τοῦ πλάστου· ὁποία λεπτότης καὶ εὐαισθησία περὶ τὴν ἔκφρασιν ἵνα καταστήσῃ τὴν ἀγαθότητα ἐκείνην καταληπτὴν καὶ ἀγαπητήν! Καὶ πῶς, κλίνοντες γόνυ ἐνώπιον τοιούτου ἱεροκήρυκος, νὰ μὴ ἀποθαυμάσωμεν συγχρόνως τὸν ἑλληνικὸν ἐκεῖνον λαόν, ἐνώπιον τοῦ ὁποίου ἐξεφωνοῦντο τοιοῦτοι λόγοι, καὶ μεταξὺ τοῦ ὁποίου ὑπῆρχον τεχνῖται ἁπλοῖ καὶ ἐργάται ἡμερόβιοι, οἵτινες, καθὼς ἔλεγεν αὐτὸς ὁ ῥήτωρ, συνεκινοῦντο ὑπὸ τοιούτων διδαχῶν ἐπικροτοῦντες καὶ δακρύοντες!

'Ανάγλυφον παριστάνον ἱππέα πέρσην

'Η τρυφερὰ καὶ γραφικὴ αὕτη φαντασία ἐπιφαίνεται καὶ εἰς ἅπαντας τοὺς ἄλλους τοῦ μεγάλου Βασιλείου λόγους, εἰς τὰς ἐπιστολὰς αὐτοῦ, εἰς τὰς ἐλαχίστας τῶν συγγραφῶν. 'Εραστὴς ὢν ἔνθερμος τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς καὶ ποιήσεως ἤθελε νὰ ἐμφυσήσῃ τὸν τοιοῦτον πρὸς τὰ ἀμίμητα ἐκεῖνα ἀριστουργήματα ἔρωτα εἰς τοὺς νέους χριστιανοὺς τοῦ πολυειδῶς ἤδη ἀλλοιωθέντος ἑλληνικοῦ κόσμου τῆς Εὐρώπης, τῆς 'Ασίας, τῆς 'Αφρικῆς. Ὅθεν ἔγραψε χάριν αὐτῶν παραίνεσιν ἐπιγραφομένην μὲν «πρὸς τοὺς νέους ὅπως ἂν ἐξ ἑλληνικῶν ὠφελοῖντο λόγων», προτιθεμένην δὲ νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἐνδέχεται τὸν νέον, τὸν χριστιανικὸν ἑλληνισμόν, πρὸς τὸν ἀρχαῖον, τὸν ἐθνικόν. Καὶ πρῶτον διαγράφει ἐν συνόψει, εἰς τρόπον προσιτὸν τῇ διανοίᾳ τῶν νέων ἀκροατῶν πρὸς οὓς ἀπευθύνεται, τὰς ἐπαγγελίας τῆς ἱερᾶς ἡμῶν πίστεως. «Τοσοῦτόν γέ μην εἰπὼν ἱκανῶς ἂν ἴσως ὑμῖν ἐνδειξαίμην, λέγει, ὅτι πᾶσαν ὁμοῦ, τὴν ἀφ' οὗ γεγόνασιν ἄνθρωποι, τῷ λόγῳ τις συλλαβὼν καὶ εἰς ἓν ἀθροίσας, εὐδαιμονίαν, οὐδὲ πολλοστῷ μέρει τῶν ἀγαθῶν ἐκείνων εὑρήσει παρισουμένην, ἀλλὰ πλεῖον τοῦ ἐν ἐκείνοις ἐλαχίστου τὰ σύμπαντα τῶν τῇδε καλῶν κατὰ τὴν ἀξίαν ἀφεστηκότα ἢ καθ' ὅσον σκιὰ καὶ ὄναρ τῶν ἀληθῶν ἀπολείπεται. Μᾶλλον δέ, ἵν' οἰκειοτέρῳ χρήσωμαι παραδείγματι, ὅσῳ ψυχὴ τοῖς πᾶσι τιμιωτέρα σώματος τοσοῦτο καὶ τῶν βίων ἑκατέρων ἐστὶ τὸ διάφορον. Εἰς δὴ τοῦτον ἄγουσι μὲν ἱεροὶ λόγοι δι' ἀπορρήτων ἡμᾶς ἐκπαιδεύοντες». Μεθ' ὃ ἐπιφέρει, ὅτι, ἑωσοῦ ὑπὸ τῆς ἡλικίας διακωλυόμεθα νὰ ἐννοήσωμεν τὸ βάθος τῆς διανοίας τῶν ἱερῶν τούτων λόγων, «ἐν ἑτέροις, οὐ πάντῃ διεστηκόσιν, ὥσπερ ἐν σκιαῖς τισι καὶ κατόπτροις, τῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι τέως προγυμναζόμεθα, τοὺς ἐν τοῖς τακτικοῖς τὰς μελέτας ποιουμένους μιμούμενοι· οἵ γε, ἐν χειρονομίαις καὶ ὀρχήσεσι τὴν ἐμπειρίαν

κτησάμενοι, ἐπὶ τῶν ἀγώνων τοῦ ἐκ τῆς παιδιᾶς ἀπολαύουσι κέρδους». Οἱ δὲ ἕτεροι ἐκεῖνοι λόγοι δι' ὧν δέον οἱ χριστιανοὶ νὰ παρασκευάζωνται πρὸς τὴν ἐνάσκησιν τῶν ἀρετῶν, ὅσας ἀπαιτεῖ παρ' αὐτῶν τὸ θρήσκευμα, εἶναι οἱ ποιηταί, οἱ λογοποιοί, οἱ ρήτορες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ. Καὶ ἐνταῦθα δι' εἰκόνος ἀληθεστάτης ἐξηγεῖ πῶς ὁ ἑλληνισμὸς οὗτος δύναται νὰ προοδοποιήσῃ τὸ ἔργον τοῦ χριστιανισμοῦ. «Ὥσπερ οὖν οἱ δευσοποιοί, παρασκευάσαντες πρότερον θεραπείας τισίν, ὅ,τι ποτ' ἂν ᾖ, τὸ δεξόμενον τὴν βαφήν, οὕτω τὸ ἄνθος ἐπάγουσιν, ἄν τε ἁλουργόν, ἄν τέ τι ἕτερον ᾖ· τὸν αὐτὸν δὴ καὶ ἡμεῖς τρόπον, εἰ μέλλοι ἀνέκπλυτος ἡμῖν ἡ τοῦ καλοῦ παραμένειν δόξα, τοῖς ἔξω δὴ τούτοις προτελεσθέντες, τηνικαῦτα τῶν ἱερῶν καὶ ἀπορρήτων ἐπακουσόμεθα παιδευμάτων, καὶ οἷον ἐν ὕδατι τὸν ἥλιον ὁρᾶν ἐθισθέντες, οὕτως αὐτῷ προσβαλοῦμεν τῷ φωτὶ τὰς ὄψεις». Ἐκ τῶν δύο τούτων ἀλλεπαλλήλων εἰκόνων ἡ τελευταία αὕτη μάλιστα ἠδύνατο, διὰ τὴν λεπτότητα αὐτῆς, νὰ κοσμήσῃ τὴν ὑψηλοτέραν ποίησιν. Ἀλλ' ὁ ρήτωρ οὐδὲ εἰς ταύτην ἀρκεῖται· καὶ προαιρούμενος νὰ παραστήσῃ ἔτι ζωηρότερον τὴν ἀμοιβαίαν τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς χριστιανικῆς παιδεύσεως σχέσιν καὶ τὴν κοινὴν αὐτῶν ἐπὶ τῆς ψυχῆς ἐνέργειαν αὖθις συνεπάγεται χαριεστάτην εἰκόνα. «Καθάπερ, λέγει, φυτοῦ οἰκεία μὲν ἀρετὴ τῷ καρπῷ βρύειν ὡραίῳ, φέρει δέ τινα κόσμον τὰ φύλλα τοῖς κλάδοις περισειόμενα, οὕτω δὴ καὶ ψυχῇ, προηγουμένως μὲν καρπὸς ἡ ἀλήθεια, οὐκ ἄχαρί γε μὴν οὐδὲ τὴν θύραθεν σοφίαν περιβεβλῆσθαι, οἷόν τινα φύλλα σκέπην τε τῷ καρπῷ καὶ ὄψιν οὐκ ἄωρον παρεχόμενα».

Ἀφοῦ δὲ ἔθεσεν οὕτω τὴν ἀρχὴν ὅτι ἡ ἔξω, ἡ θύραθεν, καθὼς ἔλεγεν αὐτήν, ἡ ἀρχαία ἑλληνικὴ τελευταῖον σοφία εἶναι ἀπαραίτητον προγύμνασμα καὶ καλλώπισμα πάσης χριστιανικῆς ψυχῆς, ἐπιφέρει ὅτι δὲν πρέπει ὅμως νὰ προσέχωμεν ἐξ ἴσου τὸν νοῦν εἰς πάντα τὰ παρὰ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ρητόρων γραφέντα. «Ἀλλ' ὅταν μὲν τὰς τῶν ἀγαθῶν πράξεις ἢ λόγους διεξίωσιν, ἀγαπᾶν τε καὶ ζηλοῦν, καὶ ὅ,τι μάλιστα πειρᾶσθαι τούτους εἶναι· ὅταν δὲ ἐπὶ μοχθηροὺς ἄνδρας ἔλθωσι, τὴν μίμησιν ταύτην δεῖ φεύγειν, ἐπιφρασσομένους τὰ ὦτα, οὐδὲν ἧττον ἢ τὸν Ὀδυσσέα, φασὶν ἐκεῖνοι, τὰ τῶν Σειρήνων μέλη. Ἡ γὰρ πρὸς τοὺς φαύλους τῶν λόγων συνήθεια ὁδός τίς ἐστιν ἐπὶ τὰ πράγματα». Ἐξακολουθῶν δὲ τὸν συνήθη αὐτῷ χαρίεντα ἐκεῖνον εἰκονικὸν λόγον, ἰδίως περὶ τῶν ρητόρων, ἐπιλέγει· «Καὶ καθάπερ τῆς ροδωνιᾶς τοῦ ἄνθους δρεψάμενοι τὰς ἀκάνθας ἐκκλίνομεν οὕτω καὶ ἐπὶ τῶν τοιούτων λόγων ὅσον χρήσιμον καρπωσάμενοι τὸ βλαβερὸν φυλαξόμεθα».

Ἀλλὰ μετ' οὐ πολύ, ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ αὐτοῦ πρὸς τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς διανοίας, θεωρεῖ ὅτι ἅπαντα τῇ ἀληθείᾳ εἶναι ἄξια τῆς τῶν χριστιανῶν μελέτης, βεβαιοῖ ὅτι πᾶσα ἡ τοῦ Ὁμήρου ποίησις ἀρετῆς ἐστιν ἔπαινος καὶ συνιστᾷ αὐτοῖς Σόλωνα, Θέογνιν, Πρόδικον, Εὐριπίδην, Πλάτωνα ἐπιφωνῶν· «Καὶ σχεδὸν ἅπαντες, ὧν δὴ καὶ λόγος τίς ἐστιν ἐπὶ σοφίᾳ, ἢ μικρόν, ἢ μεῖζον εἰς δύναμιν ἕκαστος, ἐν τοῖς ἑαυτῶν συγγράμμασιν, ἀρετῆς ἔπαινον διεξῆλθον». Καὶ οὐδὲ εἰς τοὺς λόγους τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ ἀρκεῖται ἀλλὰ καὶ πολλὰς τῶν πράξεων νομίζει ἀξίας μνήμης καὶ μιμήσεως, φέρων εἰς παράδειγμα τὰς ἀρετὰς τοῦ Περικλέους, καὶ τοῦ Σωκράτους, καὶ τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τοῦ Κλεινίου, καὶ τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου, ἀρετὰς τὰς ὁποίας εὑρίσκει πολλάκις συμφώνως πρὸς τὰ ἱερώτατα τοῦ Εὐαγγελίου παραγγέλματα. Πάλιν ὅμως ἐπανέρχεται εἰς τὴν διάκρισιν τῶν χρησίμων καὶ βλαβερῶν, καὶ ἐξακολουθεῖ μέχρι τέλους ἀριστοτεχνῶν σκιαγραφίαν τινὰ τῆς ἀρετῆς ἣν οἱ χριστιανοὶ δύνανται νὰ πορισθῶσιν ἐκ τῶν ἔξωθεν παιδευμάτων. «Τοῖς γὰρ ἐπιμελῶς ἐξ ἑκάστου τὴν ὠφέλειαν ἀθροίζουσιν, ὥσπερ τοῖς μεγάλοις τῶν ποταμῶν πολλαὶ γίνεσθαι πολλαχόθεν αἱ προσ-

θῆκαι πεφύκασι». Τοιουτοτρόπως ἐνόει ὁ μέγας ἐκεῖνος ἱεράρχης τὸν συνδυασμὸν τοῦ ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ χριστιανισμοῦ.

Ὁ Βασίλειος ἔγραψε προδήλως τὴν παραίνεσιν ταύτην ἐνθυμούμενος τὴν πονηρίαν μεθ' ἧς ὁ Ἰουλιανὸς ἐπεχείρησε ν' ἀφαιρέσῃ ἀπὸ τοῦ χριστιανισμοῦ τὸ ὅπλον καὶ τὸ κόσμημα τῶν γραμμάτων καὶ καθ' ἧς τοσοῦτον ἀκάθεκτος εἶχεν ἤδη ἐξεγερθῆ ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός. Ὁ Βασίλειος ἦτο μὲν φύσει ἐμβριθέστερος τοῦ φίλου αὐτοῦ ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἠγάπα περιπαθῶς τὴν καλλιέπειαν. Ἡ ψυχὴ αὐτοῦ διετέλει ἀπρόσιτος εἰς τὰς ἡδονὰς τοῦ βίου, ἀλλ' ἡ φαντασία ἦτο λαμπρά· ἡ πρὸς τὴν Ὀρθοδοξίαν εὐλάβεια αὐτοῦ δὲν ἴσχυε νὰ ἀποτρέψῃ τὸν ἄνδρα ἀπὸ τῶν θελγήτρων τῆς εὐγλωττίας καὶ αὐτός, ὁ τῆς Καππαδοκίας ἀρχιερεύς, δὲν ἐδίσταζε νὰ πέμπῃ πολυαρίθμους μαθητὰς εἰς τὸν ἐθνικὸν σοφιστὴν Λιβάνιον, παρακαλῶν μὲν νὰ κοσμήσῃ αὐτοὺς διὰ τῆς περὶ τὸν λόγον κομψότητος πεποιθὼς δὲ ὅτι βραδύτερον θέλει αὐτὸς μεταδώσει αὐτοῖς τὴν τῶν πεποιθήσεων δύναμιν. Καίτοι τοσοῦτον ἔχων βαθεῖαν πίστιν ἠγνόει ἴσως ὅτι ἡ ἄπλαστος συγκίνησις δὲν ἔχει ἐπὶ τέλους χρείαν πολλῆς περὶ τὸ λέγειν ἐπιστήμης ἵνα ἁρπάσῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν. Κατ' εὐτυχίαν, ἐνῷ ἡ φιλοκαλία αὐτοῦ ἦτο ὁπωσοῦν ἐπιτετηδευμένη, αὐτὸς ἔγραφε πολὺ ἀφελέστερον. Μυηθεὶς διὰ τῆς ἱερωσύνης εἰς τὴν μελέτην τῶν παθῶν καὶ τῶν νοσημάτων τῆς ψυχῆς, ἐν οἷς ὁ δαιμόνιος τοῦ Ἀριστοτέλους νοῦς ἐζήτει τὰς ἀρχὰς τῆς εὐγλωττίας, ὁ Βασίλειος ἀνεύρισκεν ἐν αὐτοῖς, ἵνα εἰκονίσῃ καὶ *συγκινήσῃ τὸν ἄνθρωπον, τέχνην τελειοτέραν τῆς τέχνης τῶν σοφιστῶν* οὓς ἀπεθαύμαζε.

Πολλαὶ τῶν ὁμιλιῶν αὐτοῦ δὲν εἶναι εἰμὴ πραγματεῖαι ἠθικαὶ κατὰ τῆς φιλαργυρίας, τοῦ φθόνου, τῆς ἀσωτίας, ἀλλ' ἡ εὐαγγελικὴ τοῦ ῥήτορος χάρις περιβάλλει τὰ τετριμμένα ταῦτα θέματα διὰ καινοπρεποῦς τινος χαρακτῆρος. Ὁ μέγας Βασίλειος εἶναι πρὸ πάντων ὁ ἱεροκῆρυξ τῆς ἐλεημοσύνης, ὑπὲρ πάντα ἄλλον νοήσας τὸν ἐξαίρετον ἐκεῖνον τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου χαρακτῆρα, τὸν *συνεπαγόμενον τὴν κοινωνικὴν ἰσότητα* διὰ τῆς πρὸς τὸν πλησίον ἀγάπης. Εἰς τοῦτο δὲ μάλιστα θαυμασίως ηὐδοκίμησεν, εἰς τὸ νὰ μαλάξῃ τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων, εἰς τὸ νὰ καταπείσῃ αὐτοὺς νὰ τείνωσι χεῖρα βοηθείας πρὸς ἀλλήλους. Ἀλλὰ δὲν εὐδοκίμει ὀλιγώτερον περὶ τὴν περιγραφὴν τῆς βραχύτητος τοῦ βίου, τῆς ματαιότητος τῶν ἐπιγείων ἀγαθῶν, τῆς μετανοίας ἣν συνεπάγονται αἱ ἀθφότεραι τοῦ κόσμου τούτου εὐχαριστήσεις, κατορθώσας καὶ μετὰ τοὺς ἀρχαίους φιλοσόφους ν' ἀναδειχθῇ εὔγλωττος ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τούτου θέματος τῶν ἀνθρωπίνων συμφορῶν. Πηγὴ δὲ τῆς περὶ ταῦτα εὐγλωττίας αὐτοῦ εἶναι ἡ Παλαιὰ Διαθήκη, τῆς ὁποίας ἀσμένως δανείζεται τὴν ποίησιν, ποίησιν ζωγραφικωτέραν καὶ τολμηροτέραν τῆς ἑλληνικῆς, ἀλλ' εἰς τὰς ζωηρὰς τῆς ἑβραϊκῆς μούσης εἰκόνας ἀναμιγνύει τὸ τρυφερὸν ἐκεῖνο πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα αἴσθημα καὶ τὴν ἐν τῷ ἐνθουσιασμῷ ἐκείνην μαλακότητα ἥτις ἀποτελεῖ τὸ κύριον τῆς Καινῆς Διαθήκης κάλλος. Στρέφων τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὸν οὐρανὸν προτείνει χεῖρα ἐπίκουρον εἰς πᾶσαν δυστυχίαν, διότι θέλει νὰ παραμυθήσῃ ἅμα καὶ νὰ διδάξῃ. Ἐντεῦθεν ἡ ἀκατανόητος ἰσχὺς ἣν οἱ λόγοι αὐτοῦ εἶχον εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ λαοῦ. Ἀσθενὴς τὸ σῶμα καὶ κατατηκόμενος ὑπὸ τῆς ὀδύνης δὲν ἔπαυσέ ποτε κηρύττων ἀδιακόπως καὶ περιοδεύων· τοσοῦτο διακαὴς ἦτο ὁ ζῆλος τοῦ ἀνδρός. Ὅτε δὲ ἐξεδήμησε πρὸς Κύριον τῇ πρώτῃ Ἰανουαρίου 379, καθ' ἣν ἡμέραν ἡ ἐκκλησία ἡμῶν πανηγυρίζει ἔκτοτε κατ' ἔτος τὴν ἔνδοξον αὐτοῦ μνήμην, ὁ λαὸς τῆς ἐπαρχίας ὁλοκλήρου συνέδραμεν εἰς τὴν ἐκφορὰν αὐτοῦ. Εἰδωλολάτραι καὶ Ἰουδαῖοι συνέκλαυσαν τὴν ἡμέραν ταύτην μετὰ τῶν χριστιανῶν, διότι διετέλεσεν εὐεργέτης ἁπάντων. Τοιαύτη δὲ ὑπῆρξεν ἡ τοῦ πλήθους συρροὴ ὥστε οὐκ ὀλίγοι ἀπέθανον ἐκ τοῦ ὠθισμοῦ καὶ τῆς συγκλονήσεως· καὶ οἱ τοιοῦτοι ἐμακαρίζοντο ὑπὸ τῶν ἐπιζώντων, ὡς ἀξιωθέντες νὰ

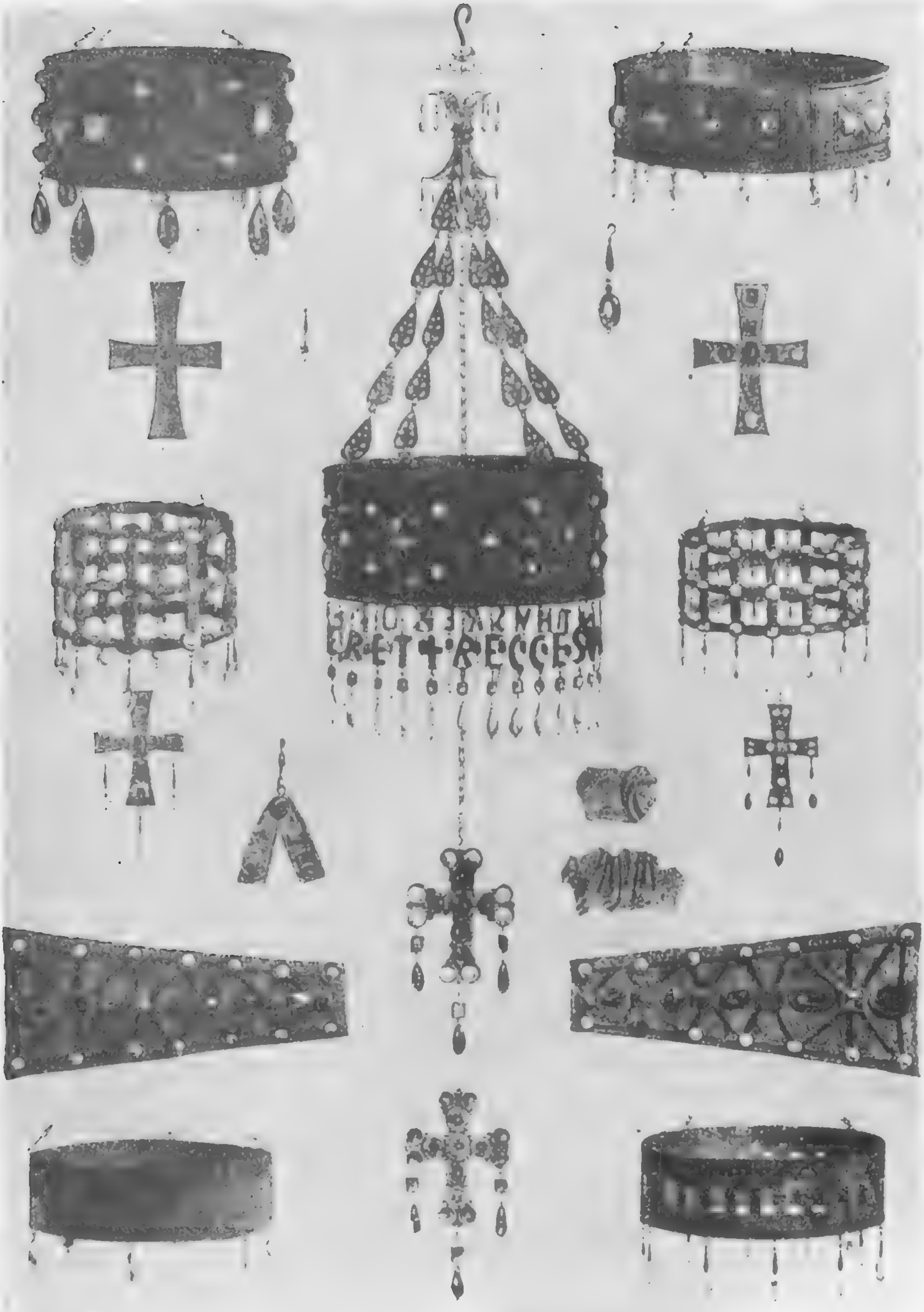
συναποθάνωσι μετὰ τοσοῦτον ἱεροῦ ἀνδρός, καὶ ὠνομάζοντο, ἕνεκα τῶν σῳζομένων ἔτι ζωηρῶν τῆς εἰδωλολατρείας ἀναμνήσεων, «θύματα ἐπιτάφια». Τοιαύτη εἶναι ἡ τοῦ ἀθανάτου ἐπισκόπου Καισαρείας εἰκών, οἵα συνάγεται ἐκ τῆς ἀκριβοῦς μελέτης τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν ἔργων. Ὁπόσον ἡ εἰκὼν αὕτη διαφέρει τῆς γελοιογραφίας δι' ἧς ἡ παρ' ἡμῖν δημώδης παράδοσις κατήντησε νὰ παραστήσῃ «τὸν μέγαν τῆς ἀληθείας διδάσκαλον», «τὸ καύχημα τῆς ἐκκλησίας», «τὸν ἔνθεον τῆς οἰκουμένης φωστῆρα», ἐν τοῖς ὀχλικοῖς ἐκείνοις ᾄσμασι τὰ ὁποῖα μέχρι τοῦδε δὲν παύουσι περιᾳδόμενα τὴν παραμονὴν τοῦ ἁγίου Βασιλείου εἰς τὰ χωρία, εἰς τὰς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις ἡμῶν! Τοιοῦτος ὅμως εἶναι ὁ λαός· δὲν ἠμπορεῖ νὰ θαυμάσῃ τοὺς μεγάλους αὐτοῦ ἄνδρας εἰμὴ καταβιβάζων οὕτως εἰπεῖν αὐτοὺς μέχρι τῆς ἰδίας περιωπῆς καὶ ἀτμοσφαίρας. Ἀλλὴ μὴ ψέξωμεν καὶ μὴ καταφρονήσωμεν πάλιν τὸν λαὸν τοῦτον ἀπολύτως. Τοὐλάχιστον ὁ ὄχλος αὐτὸς ἐνθυμεῖται κατ' ἴδιον μέν τινα τρόπον, ἐνθυμεῖται ὅμως πάντοτε, καὶ ἀποθαυμάζει, καὶ προσκυνεῖ τὸν ἐξαίσιον ἐκεῖνον ἱεράρχην, ὅστις εἶναι ἓν τῶν καυχημάτων τῆς πατρίου ἱστορίας. Ὁπόσοι δὲ ἐκ τῶν λεγομένων ἀνωτέρων κοινωνικῶν τοῦ ἔθνους τάξεων οὐδεμίαν τοῦ ἀνδρὸς τηροῦσι μνήμην, ἢ τὸ πολὺ εἰς μόνην τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τὴν γνῶσιν περιορίζονται!

Ὁ δὲ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἐξισοῦται μὲν κατὰ τὸ μέγεθος τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας πρὸς τὸν Βασίλειον ἀλλ' εἶχεν ἐν τῇ φαντασίᾳ λαμπρότερόν τι καὶ χαριέστερον. Ὁ πατὴρ αὐτοῦ, Γρηγόριος ὡσαύτως καλούμενος, διατελέσας κατ' ἀρχὰς ὀπαδὸς τῆς τῶν Ὑψισταρίων (1) λεγομένων αἱρέσεως, ἀπέπτυσεν ἔπειτα τὴν πλάνην ταύτην, καὶ ἀσπασθεὶς τὸν χριστιανισμόν, ἐγένετο ἐπίσκοπος Ναζιανζοῦ. Ὁ δὲ νέος Γρηγόριος, φοιτήσας τὸ πρῶτον εἰς τὰς ἐν Καισαρείᾳ σχολάς, σταλεὶς μετὰ ταῦτα εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ τελευταῖον εἰς Ἀθήνας, διέπλευσεν, ὅπως καὶ ὁ Βασίλειος, ἅπαν τὸ πέλαγος τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὸν σωτήριον τοῦ Εὐαγγελίου λιμένα. Φαίνεται μάλιστα ὅτι διέτριψεν εἰς Ἀθήνας πλειότερον τοῦ φίλου αὐτοῦ, διδάξας ἐνταῦθα ἐπί τινα χρόνον τὴν ῥητορικήν· δὲν ἐβράδυνεν ὅμως πολὺ νὰ ἀναχωρήσῃ καὶ αὐτὸς ἐντεῦθεν καὶ νὰ καταφύγῃ εἰς τὴν φαιδρὰν ἐκείνην περὶ τὸν Πόντον ἐρημίαν τοῦ Βασιλείου, ἧς ἐποιήσαμεν ἤδη μνείαν ἀνωτέρω. Ὁ Γρηγόριος ἠσπάσθη τὸν μοναχικὸν βίον, ἅμα μὲν ὑπείκων εἰς τὴν προαίρεσιν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ ἅμα δὲ διότι εἶχε τάξει τοῦτο εἰς τὸν Θεόν, πλέων ἐξ Ἀλεξανδρείας εἰς Ἀθήνας καὶ περιπεσὼν εἰς τρικυμίαν κατὰ τὸ Παρθένιον λεγόμενον πέλαγος(2). Ἀλλ' ἔμελλε πολλάκις μὲν ν' ἀποχωρήσῃ ἐκ τοῦ κόσμου πολλάκις δὲ νὰ προσέλθῃ εἰς αὐτόν, ἔχων καρδίαν ἐκ τῶν εὐαισθήτων ἐκείνων αἵτινες, ἰσχυρῶς συγκινούμεναι ὑπὸ τῶν τοῦ βίου περιπετειῶν, φαντάζονται ὅτι θέλουσιν εὕρει ἄσυλον ἐν τῇ ἐρημίᾳ, καὶ ἔπειτα, μαραινόμεναι ἐν τῇ μονήρει ταύτης σιγῇ, ὁρμῶσιν αὖθις, ἐπὶ τὰς παραμυθίας ἃς παρέχει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἡ κοινωνία. Ταύτην δὲ τῶν διαθέσεων αὐτοῦ τὴν ἄλλως ἐρασμίαν ἀστάθειαν, αὐτὸς οὗτος κάλλιστα ἐξεικόνισε βραδύτερον, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἀπὸ τῆς δευτέρας εἰς τὴν ἔρημον ἀποχωρήσεως, ἐν τῷ Ἀπολογητικῷ ἐκείνῳ τῆς εἰς τὸν Πόντον φυγῆς ἕνεκεν Λόγῳ, ὅστις συνήθως ἐπιγράφεται «περὶ Ἱερωσύνης»,

---

(1) Ὑ ψ ι σ τ ά ρ ι ο ι ἐκαλοῦντο χριστιανοὶ αἱρετικοὶ ἰουδαΐζοντες καὶ μονοθεΐζοντες, λατρεύοντες ἕνα θεὸν ὕ ψ ι σ τ ο ν. Τὸ ὄνομα ὕψιστος θεὸς ἔχει ἴσως σχέσιν πρὸς τὸ ἐν τῇ ἀραβικῇ συνηθέστατον ἐπίθετον τοῦ θεοῦ τ α α λ ί (ἀλλάχ-taαλί=ὁ θεὸς ὁ ὕψιστος, ἐπὶ λέξει ὑψωθείς.

(2) Π α ρ θ έ ν ι ο ν π έ λ α γ ο ς ἐκαλεῖτο τὸ ἀνατολικώτερον μέρος τῆς μεταξὺ Κύπρου καὶ Αἰγύπτου θαλάσσης ἴσως ἀπὸ τῆς Παρθενίας, ὡς ἐκαλεῖτο ἡ Ταρσός.

ΣΤΕΜΜΑΤΑ ΚΑΙ ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΧΡΥΣΑ ΤΩΝ ΟΥΪΣΙΓΟΤΘΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ
ΕΥΡΕΘΕΝΤΑ ΠΑΡΑ ΤΟ ΤΟΛΕΔΟΝ ΤΗΣ ΙΣΠΑΝΙΑΣ

(Μουσεῖον Κλυνῦ Παρισίοι)

(Β΄β΄ 187)

διότι ἐξετάζεται ἐν αὐτῷ καὶ τί τὸ τῆς ἱερωσύνης ἐπάγγελμα καὶ ὁποῖον εἶναι δεῖ τὸν ἐπίσκοπον. Ἐκεῖ λοιπὸν περιγράφει πρῶτον τί τὸ ἐξωθῆσαν αὐτὸν εἰς τὴν ἔρημον αἴσθημα. «Ἔπειτά μέ τις ὑπεισῄει, λέγει, ἔρως τοῦ καλοῦ τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως, ἧς ἐραστὴς γενόμενος ἐξ ἀρχῆς . . . . . καί τι καὶ προσαψάμενος ταύτης, ὅσον ἐν προθύροις γενέσθαι καὶ πλείονά μοι τὸν πόθον ἐξαφθῆναι διὰ τῆς πείρας, οὐκ ἤνεγκα τυρανούμενος καὶ εἰς μέσους τοὺς θορύβους ὠθούμενος καὶ οἷον ἀπὸ ἱεροῦ τινος ἀσύλου τοῦ βίου τούτου πρὸς βίαν ἀποσπώμενος. Οὐδὲν γὰρ ἐδόκει μοι τοιοῦτον οἷον μύσαντα τὰς αἰσθήσεις, ἔξω σαρκὸς καὶ κόσμου γενόμενον καὶ εἰς ἑαυτὸν συστραφέντα, μηδενὸς τῶν ἀνθρωπίνων προσαπτόμενον, ὅτι μὴ πᾶσα ἀνάγκη ἑαυτῷ προσλαλοῦντα· καὶ τῷ Θεῷ ζῆν ὑπὲρ τὰ ὁρώμενα καὶ τὰς θείας ἐμφάσεις ἀεὶ καθαρὰς ἐν ἑαυτῷ φέρειν, ἀμιγεῖς τῶν κάτω χαρακτήρων καὶ πλανωμένων, ὄντως ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον Θεοῦ καὶ τῶν θείων, καὶ ὄντα καὶ ἀεὶ γινόμενον, φωτὶ προσλαμβάνοντα φῶς καὶ ἀμαυροτέρῳ τρανότερον, ἤδη τὸν τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἀγαθὸν ταῖς ἐλπίσι καρπούμενον, καὶ συμπεριπολεῖν ἀγγέλοις, ἔτι ὑπὲρ γῆς ὄντα, καταλείποντα τὴν γῆν καὶ ὑπὸ τοῦ Πνεύματος ἄνω τιθέμενον». Πολυειδῶς δὲ καὶ χαριέντως ἐπανελθὼν εἰς τὸν ἔρωτα τοῦτον τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς ἀναχωρήσεως ἀπαριθμεῖ ἔπειτα τὰ ποικίλα ἀνθρώπινα αἰσθήματα, εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ἠδυνήθη ν' ἀνθέξῃ καὶ τὰ ὁποῖα ἐπανήγαγον αὐτὸν εἰς τὴν κοινωνίαν. Καὶ πρῶτον τὸν πόθον ὃν εἶχε νὰ ἴδῃ τοὺς φίλους καὶ ἀδελφοὺς «καὶ τὸ ἀντιποθούντων αἰσθάνεσθαι· οὐδὲν γὰρ οὕτως ἰσχυρὸν πρὸς ἀγάπην ὡς ἀντιδιδομένη διάθεσις». Δεύτερον τὴν πρὸς τὸν γηραιὸν πατέρα στοργὴν καὶ τρίτον τὴν φωνὴν τῆς Ἐκκλησίας, τῆς καλούσης αὐτὸν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ διακονίαν. Ναὶ μὲν ἐφοβεῖτο μήπως δὲν εἶναι ἄξιος τῆς μεγάλης ταύτης λειτουργίας, ἀφ' ἑτέρου ὅμως ἐφοβεῖτο ὡσαύτως μήπως φανῇ ἀπειθής. «Διὰ τοῦτο, ἐπιφέρει, συγκεφαλαιῶν τὴν εἰκόνα ἐκείνην τῆς ἀστασίας τοῦ πνεύματος αὐτοῦ καὶ τῆς ψυχῆς· διὰ τοῦτο ἔκαμνον ἐγὼ τοῖς λογισμοῖς τὸ δέον ἀνερευνώμενος καὶ μέσος δύο φόβων ἱστάμενος, τοῦ τε κατασπῶντος καὶ τοῦ ἀνάγοντος. Καὶ ἐπὶ πλεῖστον τούτοις ἐναπορήσας καὶ ἀμφοτέρωθεν ἐμαυτὸν ταλαντεύσας. ἢ ὥσπερ ρεῦμα ἀστάτοις πνεύμασι τῇδε κἀκεῖσε μετακλιθείς, τέλος ἐγενόμην τοῦ σφοδροτέρου· καί με νικήσας ἔχει παρασύρας ὁ φόβος τῆς ἀπειθείας».

Μετὰ τὴν πρώτην ἐκ τοῦ Πόντου ἐπιστροφὴν ἐχειροτονήθη ὁ Γρηγόριος ὑπὸ τοῦ πατρὸς πρεσβύτερος, καὶ ἔπειτα μετὰ τὴν δευτέραν ἐπιστροφήν, ὅτε ὁ μέγας Βασίλειος εἶχεν ἤδη προχειρισθῆ ἐπίσκοπος Καισαρείας, ὁ ἱεράρχης οὗτος ὑπεχρέωσε τὸν φίλον ἐκεῖνον νὰ ἀποδεχθῇ τὴν μικρὰν τῶν Σασίμων ἐπισκοπήν, χωρίου ἀθλίου καὶ πτωχοῦ κειμένου εἰς τὰ πέρατα τῆς ἐπαρχίας, ὅπου ὁ λαμπρὸς τῶν Ἀθηνῶν φοιτητὴς καὶ διδάσκαλος ὑπέλαβεν εὐλόγως ἑαυτὸν ὡς ἐξόριστον. Ὁ Γρηγόριος δὲν ἠδυνήθη ποτὲ νὰ λησμονήσῃ τὴν γενομένην τότε αὐτῷ ἀδικίαν, καὶ εἰς τὰ ἔπη περὶ «τῶν καθ' ἑαυτὸν» οὕτω πως πολὺ βραδύτερον ἐκτραγῳδεῖ τὴν οἰκτρὰν αὐτοῦ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου τύχην

> Τοιαῦτ' Ἀθῆναι καὶ πόνοι κοινοὶ λόγων
> ὁμόστεγός τε καὶ συνέστιος βίος,
> Νοῦς εἷς ἐν ἀμφοῖν οὐ δύο, θαῦμ' Ἑλλάδος.
>
> . . . .
>
> Διεσκέδασται πάντα, ἔρριπται χαμαί.
> Αὖραι φέρουσι τὰς παλαιὰς ἐλπίδας.
> Ποῦ τις πλανηθῇ; θῆρες οὐ δέξεσθέ με;
> παρ' οἷς τὸ πιστὸν πλεῖον, ὥς γ' ἐμοὶ δοκεῖ.

Τὰ πικρὰ ταῦτα τοῦ Γρηγορίου παράπονα καὶ οἱ δεινοὶ ἔλεγχοι οὓς μετὰ τόσα ἔτη ἀπηύθυνε πρὸς τὸν Βασίλειον μαρτυροῦσιν ὅτι καὶ οἱ ἁγιώτεροι τῶν ἀνθρώπων εἶναι ἐπὶ τέλους ἄνθρωποι καὶ ὅτι ἡ μεταξὺ τῶν θείων ἐκείνων ἀνδρῶν φιλία δὲν ὑπῆρξεν ἄμικτος καταιγίδων. Ἀλλὰ δὲν παρέμεινε πολὺ ὁ Γρηγόριος περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς εὐτελοῦς ταύτης λειτουργίας· ἀναχωρήσας μετ' ὀλίγον ἀπῆλθε πρὸς τὸν πατέρα ἵνα ἀνακουφίσῃ αὐτὸν περὶ τὴν διοίκησιν τῆς ἐκκλησίας Ναζιανζοῦ. Ἐδίδασκε δὲ τὸν λαὸν τῆς πόλεως ταύτης καὶ ἐνταῦθα ὑπερήσπιζεν αὐτὸν κατὰ τῶν καταπιέσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς, μετερχόμενος εὐγλώττως καὶ ἐναρέτως τὸ εὐγενὲς τοῦ προστάτου τοῦ δήμου ἔργον, δι' οὗ τοσοῦτο κλέος καὶ τοσαύτην δύναμιν περιεποίησεν ἑαυτῇ ἡ ἱερωσύνη κατὰ τοὺς πρώτους τούτους τοῦ χριστιανισμοῦ αἰῶνας. Τῳόντι· πάντες οἱ πολιτικοὶ θεσμοί, δι' ὧν εἰς τὸν ἀρχαῖον ἑλληνικὸν κόσμον ἐξησφαλίζοντο τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ καὶ περιεστέλλοντο αἱ τῶν ἀρχόντων καταχρήσεις, εἶχον πρὸ καιροῦ ἐκλείψει. Ἡ παντοδυναμία τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῶν κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐπιτρόπων αὐτοῦ οὐδένα εἶχε τὸν ἀντιλέγοντα ἢ τὸν ἐλέγχοντα. Τότε ὕψωσε τὴν φωνὴν αὐτῆς ἡ Ἐκκλησία καὶ οἱ μεγαλοφρονέστεροι τῶν λειτουργῶν αὐτῆς, πρόμαχοι γενόμενοι τῶν συμφερόντων τοῦ δήμου, δὲν ἔπαυον ἀπαιτοῦντες ὑπὲρ αὐτοῦ δικαιοσύνην καὶ ἐπιείκειαν ἐν ὀνόματι τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῶν εὐαγγελικῶν ἀρχῶν. Ὁ ἄμβων τοῦ ἱεροκήρυκος διεδέχθη τὸ βῆμα τοῦ ῥήτορος· ἡ ἐκκλησία τῶν πιστῶν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου. Ναὶ μὲν οἱ λειτουργοὶ τοῦ Ὑψίστου δὲν ἐζήτουν νῦν, ὡς πάλαι ποτὲ οἱ τοῦ δήμου λειτουργοί, νὰ καταπείσωσι τοὺς ἰσχυροὺς οὔτε διὰ τοῦ θελγήτρου τῆς φιλοπατρίας καὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολλῶν οὔτε διὰ τοῦ φόβου τῆς εὐθύνης ἕνεκα τῆς παραβιάσεως τῶν νόμων τῆς πολιτείας. Ἀντὶ τῆς πρὸς τὴν πατρίδα ἀγάπης ἐπεκαλοῦντο ἤδη τὴν ἀγάπην τὴν πρὸς τὸν Θεόν· ἀντὶ τῆς εὐνοίας τῶν πολλῶν τὰς ἐν οὐρανοῖς ἀμοιβάς· ἀντὶ τῶν ἀνθρωπίνων νόμων τοὺς θείους· ἀντὶ τῆς πολιτικῆς εὐθύνης τὴν μέλλουσαν δίκην καὶ ἀνταπόδοσιν. Ἀλλ' ἂν τὰ ὅπλα τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο οἱ νέοι οὗτοι τῶν πολλῶν ὑπέρμαχοι ἦσαν διάφορα τῶν ἀρχαίων ὁ σκοπὸς ἦτο πάντοτε ὁ αὐτός, ἡ ὑπεράσπισις τῶν ἀσθενῶν, τῶν πενήτων, τῶν ἀδικουμένων. Ἡ δὲ ἐπέμβασις αὕτη τῆς Ἐκκλησίας εἰς τὰ πολιτικὰ πράγματα, ἥτις ἤθελε λογισθῆ ὀλεθρία σήμερον, ὅτε ἡ πολιτεία ἔχει πολλοὺς ἄλλους καὶ ποικίλους ἀμύνης τρόπους, ἀπέβαινε σωτήριος καὶ ἀπαραίτητος εἰς τοὺς χρόνους ἐκείνους καθ' οὓς ἡ κοινωνία ἦτο παραδεδομένη ἄοπλος εἰς τὴν διάθεσιν τῆς ἀπολύτου μοναρχίας καὶ τῶν ὀργάνων αὐτῆς.

Μετάλλιον τοῦ Οὐάλεντος

Πλὴν τῆς συνηγορίας ταύτης ὑπὲρ τῶν πολλῶν, ὁ Γρηγόριος ὁ Ναυζιανζηνός, ὅστις ἦτο ἔνθερμος τῆς Ὀρθοδοξίας ζηλωτής, ἔλαβε, περὶ τὰ ἔσχατα τῆς Οὐάλεντος βασιλείας, ἐνεργὸν μετοχὴν εἰς τὴν πρὸς τὸν θριαμβεύοντα ἔτι ἀρειανισμὸν πάλην. Ἀλλ' ἐπλησίαζεν ἤδη ἡ ὥρα καθ' ἣν ἡ Ἐκκλησία ἔμελλε νὰ κατισχύσῃ ὁριστικῶς τῶν τε ἐμφυλίων αὐτῆς ἀντιπάλων καὶ τῶν περιλειπομένων ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, διά τε τῆς ἀκραδάντου θελήσεως τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου καὶ τῆς σπάθης τῶν βαρβάρων φυλῶν, αἵτινες, ὡς μὴ ὤφελεν, ἐπέπρωτο ν' ἀναμίξωσι τὰ ἄγρια αὐτῶν πάθη εἰς τὴν λύσιν ζητήματος τοῦ ὁποίου ἦσαν τοσοῦτον ἀλλότριαι. Τὰ προανακρούσματα τῶν νέων τούτων βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, αἵτινες εἶχον παύσει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπὶ ὅλην περίπου ἑκατονταετηρίδα, συνέβησαν περὶ τὰ ἔσχατα τῆς τοῦ Οὐάλεντος ζωῆς. Οἱ Οὖννοι, ἀναχωρήσαντες ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν περάτων τῆς Ἀσίας, ἤλαυνον ἤδη ἐπὶ τὴν Εὐρώπην, πρόδρομον ἔχοντες τὸν φόβον καὶ τὸν τρόμον ὃν ἐνέπνεον ἡ ἀγρία αὐτῶν ὄψις καὶ ἡ ὠμότης τῶν ἕξεων. Μία δὲ τῶν Γότθων μοῖρα, οἱ καλούμενοι Οὐισίγοτθοι, οἱ πρὸ καιροῦ ἐγκατεστημένοι παρὰ τὰς βορείους τοῦ Ἴστρου ὄχθας, μὴ ἐλπίζοντες ν' ἀνθέξωσιν εἰς τὸν χείμαρρον ἐκεῖνον, ἐζήτησαν παρὰ τοῦ Οὐάλεντος [1] τὴν ἄδειαν νὰ περάσωσι τὸν ποταμὸν καὶ νὰ κατοικήσωσιν ὁπουδήποτε τοῦ κράτους ἤθελεν ἐπιτρέψει αὐτοῖς. Μετὰ πολλοὺς δισταγμοὺς ἐγένοντο δεκτοί, ἐπὶ τῷ ὅρῳ ὅτι θέλουσι παραδώσει ὡς ὁμήρους ἱκανὰ τῶν τέκνων αὐτῶν καὶ ἀποθέσει τὰ ὅπλα ἅμα πατήσωσι τὸ ρωμαϊκὸν ἔδαφος. Οἱ Γότθοι, ὑπέκυψαν εἰς τοὺς ὅρους τούτους καὶ ἤρχισαν τῷ 376 διαπεραιούμενοι εἰς πλῆθος μέγα, διότι, ἂν πιστεύσωμεν τοὺς χρονογράφους, συνεποσοῦντο εἰς διακοσίας χιλιάδας μαχητῶν. Κατὰ δυστυχίαν, οἱ ἀξιωματικοὶ οἱ ἐπιτετραμμένοι τὴν ἐπιτήρησιν τῆς μεταναστεύσεως ταύτης παρέβησαν ἐκ πλεονεξίας τὰς διαταγὰς τὰς ὁποίας ἔλαβον, ἐπιτρέψαντες ἐπὶ χρήμασιν εἰς τοὺς πλείστους τῶν βαρβάρων νὰ διατηρήσωσι τὰ ὅπλα· καὶ ἐν ταὐτῷ ἠρέθιζον αὐτοὺς πωλοῦντες αὐτοῖς εἰς ὑπερόγκους τιμὰς τὰ ἀναγκαῖα τρόφιμα. Ἐν τῷ μεταξὺ ἕτεροι Γότθοι, οἱ καλούμενοι Ὀστρόγοτθοι, ἐπλησίασαν εἰς τὸν Ἴστρον καὶ ἐζήτησαν ὡσαύτως νὰ διαπεραιωθῶσιν. Ἡ κυβέρνησις ἠθέλησε ν' ἀποποιηθῇ εἰς τούτους τὴν εἴσοδον· ἀλλ' οὗτοι διέβησαν οὐδὲν ἧττον τὸν ποταμὸν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν μέσῃ τῇ Θράκῃ. Καὶ μετ' οὐ πολὺ συμβάσης ρήξεως μεταξὺ Ρωμαίων καὶ Γότθων ἐπανέστησαν ὁμοθυμαδὸν ἅπαντες οὗτοι οἱ μετανάσται. Ὁ Οὐάλης, ἐκπέμψας κατ' ἀρχὰς κατὰ τῶν πολεμίων τούτων δύναμιν ἥτις δὲν ἴσχυσε νὰ κατατροπώσῃ αὐτούς, ἠναγκάσθη ἔπειτα νὰ στρατεύσῃ αὐτὸς ἐπὶ Θράκην συνεπαγόμενος ἅπαντας τοὺς λεγεῶνας τῆς Ἀνατολῆς, ἀλλὰ συγκροτηθείσης μάχης μεγάλης περὶ Ἀδριανούπολιν τῇ 9 Αὐγούστου τοῦ 378 κατετροπώθη μὲν ὁ ρωμαϊκὸς στρατός, ἔπεσον δὲ ὅ τε βασιλεὺς καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν περὶ αὐτὸν στρατηγῶν. Οἱ Γότθοι παρήλασαν ἤδη ἀκωλύτως μέχρι Κωνσταντινουπόλεως· καὶ ἀπὸ ταύτης μὲν ἀπεκρούσθησαν, ἀλλὰ κατεπλημμύρησαν, ἐκτὸς τῆς Θράκης, τὴν Μακεδονίαν καὶ τὴν Θεσσαλίαν, λεηλατοῦντες τὴν χώραν, φονεύοντες τοὺς κατοίκους καὶ καταστρέφοντες τὰς πόλεις ὅσαι δὲν ἦσαν δι' ὀχυρωμάτων ἀποχρώντως ἠσφαλισμέναι, μετὰ τοσούτῳ πλείονος μανίας ὅσῳ οἱ παῖδες τοὺς ὁποίους εἶχον δώσει ὡς ὁμήρους καὶ οἵτινες εἶχον μεταβιβασθῆ εἰς Ἀσίαν, ἐσφάγησαν ἐν τῷ μεταξὺ τούτῳ αὐτόθι, διότι ἀναφανδὸν ἐπέχαιρον ἐπὶ τοῖς κατορθώμασι τῶν πατέρων καὶ ἐκήρυττον ὅτι θέλουσιν ἀπέλθει εἰς τὴν Εὐρώπην, ἵνα συμπράξωσι μετ' αὐτῶν. Τὸ κράτος περιῆλθεν οὕτως εἰς

[1] Κατά τινα παράδοσιν, ἥτις ὅμως θεωρεῖται ὡς βραδύτερον ὑπὸ τῶν ὀρθοδόξων πλασθεῖσα, ὁ Οὐάλης ἐκάη ἔν τινι ἀχυρῶνι κατὰ τὴν μετὰ τὴν ἧτταν φυγήν, μὴ εἰδότων τῶν βαλόντων πῦρ εἰς τὸν ἀχυρῶνα Γότθων ὅτι ὁ αὐτοκράτωρ ἦτο κεκρυμμένος ἐντός.

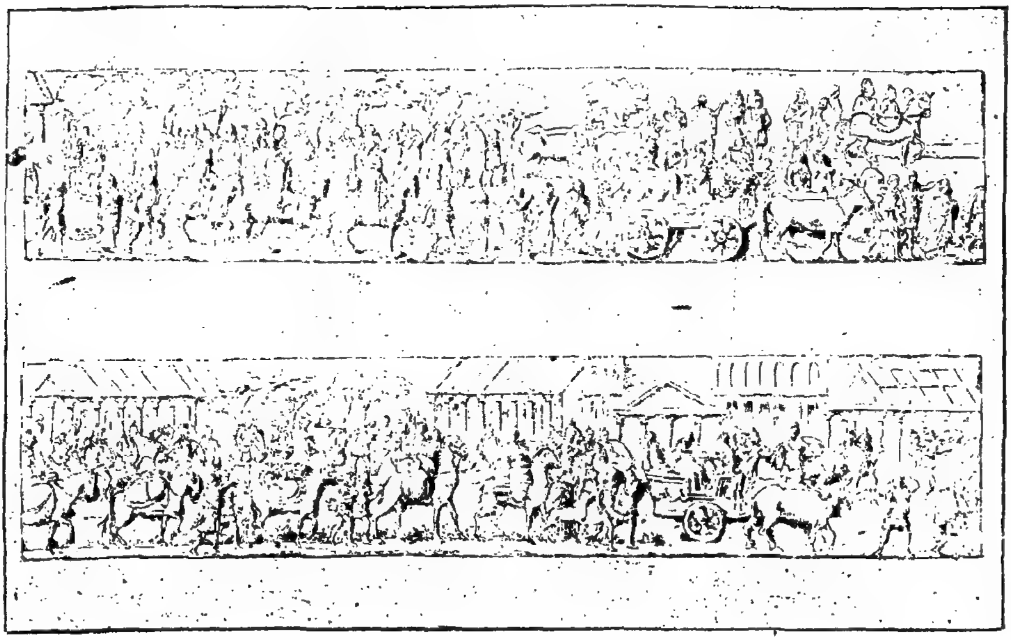
τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Ὁ κυβερνῶν τὴν Δύσιν Οὐαλεντινιανὸς εἶχεν ἀποθάνει πρὸ καιροῦ, τῷ 375. Κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ἔτος σεισμὸς μέγας κλονίσας τὴν Κρήτην, ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον καὶ ἅπασαν τὴν βόρειον Ἑλλάδα, ἐξαιρέσει μόνης τῆς Ἀττικῆς, ἀνέτρεψε τὰς πλείστας τῶν ἔτι σῳζομένων πόλεων, ὥστε, ἂν οἱ Γότθοι ἤθελον, ἠδύναντο νὰ προβῶσι πρὸς τὰς χώρας ταύτας, οὐδεμίαν σπουδαίαν ἔχοντες νὰ συναντήσωσιν ἀντίστασιν. Ὁ διαδεξάμενος ἐν τῇ Δύσει τὸν Οὐαλεντινιανόν, υἱὸς αὐτοῦ Γρατιανός, ὅστις εἶχε παραλάβει συνάρχοντα τὸν νεώτερον ἀδελφὸν Οὐαλεντινιανὸν Β', δὲν ἐστερεῖτο μὲν προτερημάτων ἱκανῶν, ἀλλ' ἐνόμισεν ὅτι ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς ἅπαντος τοῦ κράτους τὴν ἄμυναν. Ὅθεν παρέχων νέον δεῖγμα τῆς συνέσεως αὐτοῦ ἐπέτρεψε κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 379 τὴν κυβέρνησιν τῶν ἀνατολικῶν χωρῶν εἰς τὸν Θεοδόσιον ἐκεῖνον ὅστις ἔμελλε νὰ ἐπονομασθῇ μέγας.

Οὐαλεντινιανὸς Α', Οὐάλης καὶ Οὐαλεντινιανὸς Β' ἐπὶ μεταλλίου

Ὁ Θεοδόσιος ἦτο υἱὸς ὁμωνύμου στρατηγοῦ διαπρέψαντος ἐπὶ Οὐαλεντινιανοῦ, ἀλλ' ἔπειτα συκοφαντηθέντος καὶ θανατωθέντος ἀδίκως. Μετὰ τὴν τοιαύτην τοῦ πατρὸς τελευτὴν ὁ νέος Θεοδόσιος, ὅστις εἶχε δώσει δείγματα ὡσαύτως ἀξιολόγων στρατηγικῶν προτερημάτων, ἀπῆλθεν εἰς Ἰβηρίαν τὴν πατρίδα αὐτοῦ καὶ διέτριβεν ἐκεῖ ἰδιωτεύων, ὅτε ὁ Γρατιανὸς ἐκάλεσεν αὐτόν, ἄγοντα τὸ τριακοστὸν τρίτον τῆς ἡλικίας ἔτος, εἰς τὸ ὕπατον τοῦ συνάρχοντος ἀξίωμα, ἐπιτρέψας αὐτῷ ἰδίως, ἐκτὸς τῆς μερίδος ἣν εἶχεν ὁ Οὐάλης, καὶ τὴν Ἰλλυρίαν, διότι ἐν αὐτῇ μάλιστα προέκειτο νὰ καταπολεμηθῶσιν οἱ Γότθοι. Ἡ ἐκλογὴ ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὑπῆρξεν ἀξιοσημείωτος ἰδίως κατὰ τοῦτο, ὅτι ὁ Γρατιανὸς ἀνηγόρευσε συνάρχοντα ἄνδρα ὅστις εἶχε δικαίας ἀφορμὰς μνησικακίας κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ Οὐαλεντινιανοῦ. Τὰ δὲ πράγματα ἀπέδειξαν προϊόντος τοῦ χρόνου ὁπόσον ἐν γένει ἦτο εὔστοχος. Πρὸ πάντων ὁ Θεοδόσιος ἐπέστησε τὴν προσοχὴν εἰς τοὺς ἀφηνιάσαντας Γότθους καὶ καθυπέταξεν αὐτοὺς ἐντὸς ἐνιαυτῶν τεσσάρων, δι' ἐπιτηδείας μᾶλλον πολιτικῆς ἢ διὰ νίκης τινὸς λαμπρᾶς, διότι ὁ στρατὸς αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ τρόμου ὃν ἐνέπνευσαν οἱ Γότθοι, δὲν ἐπείθετο, ὡς φαίνεται, νὰ ἀγωνισθῇ πρὸς αὐτοὺς ἐκ τοῦ συστάδην. Ὅθεν ὁ βασιλεὺς ἐξασφαλίζων μὲν ὅσον ἔνεστι τὰς ὀχυρὰς πόλεις, ἐξασκῶν δὲ τοὺς στρατιώτας περὶ μικρὰς συμπλοκάς, ὁσάκις ἦτο βέβαιος περὶ τῆς ἐπιτυχίας, ἀποφεύγων δὲ πάντα κρίσιμον ἀγῶνα καὶ διαιρῶν καὶ περιποιούμενος τοὺς πολεμίους κατέπεισε τελευταῖον αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσι. Συνετέλεσε δὲ πολὺ εἰς τοῦτο ο θάνατος τοῦ περιφανοῦς τῶν Γότθων ἡγεμόνος Φριτιγέρνου, τοῦ ὁποίου ἐκλιπόντος αἱ διάφοροι αὐτῶν φυλαὶ ἕνεκα τῶν ἀμοιβαίων ἀντιζηλιῶν οὐδένα ἠθέλησαν ν' ἀναγνωρίσωσι τοῦ λοιποῦ κοινὸν ἄρχοντα. Ἐδιχονόησαν ὡσαύτως οἱ Γότθοι καὶ πρὸς τὰ σκυθικὰ φῦλα, τοὺς Οὕννους, τοὺς Ἀλανούς, ὧν μοῖραί τινες εἶχον προηγουμένως συμπράξει μετ' αὐτῶν· ὥστε ὁ Θεοδόσιος, ὠφελούμενος ἀφ' ὅλων τούτων τῶν διενέξεων καὶ διαιρέσεων, προσέλαβεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν ὑπηρεσίαν αὐτοῦ πολλοὺς τῶν δυσηρεστημένων ἡγεμόνων, καὶ περιποιηθεὶς αὐτοὺς ἐκ παντὸς τρόπου κατέπεισεν ἅπαντας ὅτι, ὑπηρετοῦντες τὸν βασιλέα, θέλουσιν ἀπολαύσει πολὺ πλείονα πλοῦτον καὶ πολὺ πλειότερα τοῦ βίου ἀγαθὰ ἢ λεηλατοῦντες

ἐπαρχίας ἐρημωθείσας. Ἤρχισαν λοιπὸν οἱ διάφοροι τῶν Γότθων ἡγεμόνες νὰ συνομολογῶσιν ἰδίᾳ ἕκαστος πρὸς τὸν βασιλέα συνθήκην εἰρήνης καὶ ὑποταγῆς, ἡ δὲ τελευταία τῶν συνθηκῶν τούτων ἐγένετο τῇ 3 Ὀκτωβρίου 382, ἓξ ἔτη ἀφ' ἧς τὸ πρῶτον οἱ Γότθοι διέβησαν τὸν Ἴστρον. Δυνάμει τῶν συμβάσεων τούτων οἱ μὲν Οὐισίγοτθοι ἔλαβον εἰς κατοικίαν διάφορα τμήματα τῆς Θράκης, οἱ δὲ Ὀστρόγοτθοι διάφορα τμήματα τῆς

Αἱ νῖκαι τοῦ Θεοδοσίου

(Ἀνάγλυφον θριαμβευτικῆς στήλης ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ)

Φρυγίας καὶ τῆς Λυδίας. Ἀλλ' ἂν κατὰ τοῦτο ὁ Θεοδόσιος προσήνεγκεν ἀξιόλογον εἰς τὸ κράτος ὑπηρεσίαν ὀφείλομεν νὰ μὴ παρασιωπήσωμεν ὅτι ἡ ὑποταγὴ τῶν ἀλλοφύλων ἐκείνων δὲν ἀπέβη κατὰ δυστυχίαν πλήρης, *πολλοῦ γε δεῖ*. Οἱ Γότθοι ἐγκατασταθέντες ἐν Εὐρώπῃ καὶ ἐν μικρᾷ Ἀσίᾳ δὲν ἀπετέλεσαν μὲν κράτος αὐθύπαρκτον, ἀλλὰ διέσωσαν πλείστην ἀνεξαρτησίαν. Βασιλέα μὲν κοινὸν δὲν εἶχον, οἱ δὲ κατὰ φυλὰς κληρονομικοὶ αὐτῶν ἡγεμόνες ὠνομάζοντο ἁπλῶς Κριταί, πράγματι ὅμως ἡ ἐξουσία αὐτῶν παρέμεινεν ὁποία ἦτο πρότερον, δηλαδὴ ἐξηκολούθουν ὄντες στρατιωτικοὶ ἀρχηγοὶ καὶ πρόεδροι τῶν συνελεύσεων τοῦ δήμου, κρίνοντες καὶ διοικοῦντες τὴν ἑαυτῶν φυλήν. Οἱ Γότθοι λοιπὸν ἀνεγνώριζον μὲν κατὰ τύπον τὴν κυριαρχίαν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει μονάρχου, ἀλλὰ δὲν ὑπετάσσοντο εἰς τοὺς νόμους αὐτοῦ, καὶ ἰδίως εἰς τοὺς φορολογικοὺς νόμους, οὐδὲ εἰς τοὺς ἄρχοντας. Ἐν ἄλλαις λέξεσι δὲν ἦσαν ὑπήκοοι, ἀλλὰ μᾶλλον σύμμαχοι, ὅπως καὶ ἐλέγοντο, ἤτοι «φοιδεράτοι» κατὰ τὸν λατινικὸν ὅρον, τὸν ὁποῖον ἀπαράλλακτον βραδύτερον παρεδέχθη ἡ ἐπίσημος τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ γλῶσσα· ἐπὶ τοσοῦτο δὲ ἦσαν ἁπλῶς σύμμαχοι ὥστε ὑπεχρεώθησαν μὲν νὰ δίδωσιν εἰς τὸν Θεοδόσιον τεσσαράκοντα χιλιάδας ἀνδρῶν μαχίμων, ἀλλὰ τὸ στρατιωτικὸν τοῦτο σῶμα εἶχεν ἰδίους ἄρχοντας ὑπ' αὐτοῦ ἐκλεγομένους καὶ οὐδαμῶς συνεχέετο μετὰ τοῦ ἄλλου ρωμαϊκοῦ στρατοῦ. Καὶ ἂν εἰς ταῦτα μόνον περιωρίζοντο οἱ Γότθοι ἤθελον μὲν εἶναι πάντοτε

ἐπικίνδυνοι, διότι, αὐτοκέφαλοι ὄντες καὶ ἴδιον ἔχοντες στρατόν, ἠδύναντο πάντοτε νὰ παραβῶσι τὰ συντεθειμένα καὶ νὰ ἐπιχειρήσωσι νέας ἐπιδρομάς. Ἀλλ' ὅμως, ἐπειδὴ ἦσαν ἔθνος ἀνέκαθεν γεωργικὸν καὶ ἐπεδόθησαν αὖθις εἰς ἀγροτικὰς ἐργασίας καὶ περιῆλθον εἰς πολλὴν πρὸς τοὺς ἐγχωρίους ἐπιμιξίαν, ὑπῆρχεν ἐλπὶς ὅτι προϊόντος τοῦ χρόνου ἠδύναντο νὰ συγχωνευθῶσι μετ' αὐτῶν, πρόξενοι γενόμενοι ὠφελήματος εἰς τὸ κράτος διὰ τῆς εἰς αὐτὸ προσθήκης νέας καὶ εὐρώστου ἀνθρώπων γενεᾶς. Ἀλλ' οἱ Γότθοι εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἔλαβον καὶ ἄλλην ἐν τῷ κράτει τάξιν. Ὁ Θεοδόσιος ἠναγκάσθη νὰ δεχθῇ πολλοὺς ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα, τοῦ τε στρατοῦ καὶ τῆς διοικήσεως καὶ τῆς αὐλῆς· ἐντεῦθεν δὲ οὐ μόνον ἔτι μᾶλλον ἐπικίνδυνοι ἀπέβησαν, διότι κατήντησαν, αὐτοὶ οἱ ξένοι, οἱ ἔχοντες ἴδια συμφέροντα καὶ ὅλως ἀλλότρια τῶν τοῦ κράτους συμφερόντων, νὰ λάβωσιν εἰς χεῖρας αὐτῶν ἐπί τινα χρόνον ἅπαντας τοῦ κράτους τούτου τοὺς πόρους, ἀλλὰ καὶ ἤρχισαν νοθεύοντες τὰ ἐν αὐτῷ σῳζόμενα στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ δὲ πάντων δεινότερον, παρεκτὸς τῶν Γότθων καὶ ἄλλοι ποικίλοι βάρβαροι ἔλαβον βραδύτερον ὁμοίαν ἢ παραπλήσιον ἐν τῷ κράτει τάξιν· αὕτη δὲ ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἀνάμιξις εἰς ἁπάσας τὰς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς τῆς Ἀνατολῆς σχέσεις ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὰς κυριωτέρας αἰτίας ὅσαι ἐπήνεγκον τὴν ἀναγκαίαν ἐκείνην τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀλλοίωσιν, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας δὲν διεκωλύθη μὲν οὗτος νὰ πράξῃ πολλὰ καὶ μεγάλα, προσέλαβεν ὅμως ἀσχημίας αἵτινες, μεγαλοποιηθεῖσαι ὑπὸ τῶν χρονογράφων καὶ τῶν ἱστορικῶν τῆς δυτικῆς Εὐρώπης, τοσαύτην κατ' αὐτοῦ προεκάλεσαν χλεύην.

Ὀλίγον μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότθων ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐφονεύθη ἐν τῇ Δύσει ὁ Γρατιανός. Ὁ νέος οὗτος εἶχε διαπρέψει ἐπὶ πολλαῖς ἀρεταῖς καὶ ἰδίως ἐπὶ τῇ ἀπαραιτήτῳ τότε μάλιστα πολεμικῇ δεξιότητι. Ἀπό τινος ὅμως χρόνου εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἀποβάλλῃ τὴν κοινὴν εὔνοιαν· τὸ μὲν διότι πρῶτος αὐτὸς τῶν βασιλέων ἀπέθετο τὸ τοῦ ἐθνικοῦ ἀρχιερέως [1] ἀξίωμα, διὸ δυσηρέστησε τοὺς πολυαρίθμους εἰσέτι ἐν ταῖς δυτικαῖς ἐπαρχίαις εἰδωλολάτρας, τὸ δὲ διότι προσέλαβεν ἱκανοὺς μισθοφόρους Ἀλανούς, προσβαλὼν οὕτω τὴν φιλοτιμίαν τῶν Φράγκων, οἵτινες μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἀπατέλουν τὸ ἄριστον τοῦ στρατοῦ αὐτοῦ μέρος. Ἐντεῦθεν ὠφελούμενος ὁ συγκλητικὸς Μάξιμος ἀνηγορεύθη αὐτοκράτωρ, ὁ δὲ Γρατιανὸς ἐγκαταλειφθεὶς ὑπὸ τῶν λεγεώνων ἐφονεύθη εἰς Λούγδουνον τῆς Γαλατίας τῇ 25 Αὐγούστου τοῦ 383. Ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β', ὅστις, παῖς ἔτι ὤν, ἦρχε τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἠναγκάσθη νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον ὡς συνάρχοντα ἐν ταῖς δυτικωτέραις τοῦ κράτους χώραις, ὁ δὲ Θεοδόσιος δὲν ἠδυνήθη ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐκδικήσῃ τὸν θάνατον τοῦ εὐεργέτου ἀπησχολημένος ὢν ὑπό τε νέας τινὸς ἐπιδρομῆς τῶν Ὀστρογότθων, οὓς κατετρόπωσε, καὶ ὑπὸ ἄλλων ποικίλων καὶ σπουδαιοτάτων ἐσωτερικῶν περισπασμῶν.

Τῳόντι, πρὶν ἔτι κατευνασθῇ ὁ ἀπὸ τῶν Γότθων σάλος, ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε νὰ καταπαύσῃ ὁριστικῶς τὴν μεγάλην ἔριν ἥτις, ἐπὶ ἡμίσειαν περίπου ἑκατονταετηρίδα, ἐτάραττε τὰς συνειδήσεις τῶν ἐν τῇ Ἀνατολῇ χριστιανῶν· καί, διὰ διατάγματος ἐκδοθέντος κατὰ μῆνα Φεβρουάριον τοῦ 380, καθιέρωσε τὸν θρίαμβον τῆς Ὀρθοδοξίας, ἀποφηνάμενος ὅτι ἅπαντες οἱ ὑπήκοοι ὀφείλουσι τοῦ λοιποῦ νὰ τηρῶσιν ἀκριβῶς τὸ δόγμα τὸ πρεσβευόμενον ὑπό τε τοῦ ἐπισκόπου Ῥώμης Δαμάσου καὶ ὑπὸ Πέτρου τοῦ

---

[1] Τοῦ ἑλληνιστὶ συνήθως ἄκρου ἀρχιερέως (λατινιστὶ pontifex maximus) καλουμένου.

ἀρχιεπισκόπου Ἀλεξανδρείας. Διὰ τοῦ αὐτοῦ διατάγματος ἐπέτρεπεν εἰς μόνους τοὺς ὀπαδοὺς τοῦ δόγματος τούτου νὰ ἐπονομάζωνται καθολικοὶ χριστιανοί, προσεπαγόγενος ἐπὶ λέξεως τάδε· «Καὶ ἐπειδὴ κρίνομεν ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ εἶναι τυφλοὶ καὶ μωροί, στιγματίζομεν αὐτοὺς διὰ τοῦ μυσαροῦ ὀνόματος τῶν αἱρετικῶν καὶ ἀπαγορεύομεν εἰς τὰς συνελεύσεις αὐτῶν νὰ σφετερίζωνται τὸ σεβαστὸν τῆς Ἐκκλησίας ὄνομα. Παρεκτὸς δὲ τῆς θείας δίκης, οἱ τοιοῦτοι ἔχουσι νὰ ὑποβληθῶσιν εἰς τὰς αὐστηρὰς τιμωρίας τὰς ὁποίας ἡ ἀρχὴ ἡμῶν, ὑπὸ τῆς θείας Προνοίας καθοδηγουμένη, θέλει κρίνει εὔλογον νὰ ἐπιβάλῃ αὐτοῖς». Πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ διατάγματος τούτου ὁ Θεοδόσιος ἐπεχείρησε πρὸ πάνντων νὰ ἀνορθώσῃ τὴν Ὀρθοδοξίαν ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἐπὶ Οὐάλεντος ὁ ἀρειανισμὸς εἶχε καταντήσει παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει. Ὁ βασιλεὺς οὗτος εἶχεν ἀφαιρέσει ἀλληλοδιαδόχως ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ἁπάσας αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας, παραδοὺς αὐτὰς εἰς τοὺς ἀρειανούς, καὶ ἔπραξε τοῦτο διὰ δεινοτάτων βιαιοπραγιῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι ἐν τούτοις, εἰ καὶ μὴ δυνάμενοι οὕτω νὰ τελῶσι δημοσίᾳ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ὄντες ὅμως πολυάριθμοι, ἐσκέφθησαν, ἅμα μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Οὐάλεντος, νὰ προχειρίσωσιν ἀρχιερέα ἄνδρα περιφανῆ, εὔγλωττον καὶ ἐν γένει ἐπιτήδειον διὰ τῆς πολυμαθείας καὶ τῆς εὐλαβείας αὐτοῦ νὰ ἀνταγωνισθῇ γενναίως κατὰ τῆς ἀκμαζούσης ἔτι ἑτεροδοξίας. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἐκάλεσαν τὸν Γρηγόριον τὸν Ναζιανζηνόν, ὅστις, προθύμως προσελθών, ἤρχισε νὰ τελῇ τὰ τῆς θείας λατρείας καὶ νὰ διδάσκῃ λαμπρῶς περὶ Ἁγίας Τριάδος κατὰ τὸ ἐν Νικαίᾳ σύμβολον, ἐντὸς μικροῦ τινος παρεκκλησίου καλουμένου τῆς ἁγίας Ἀναστασίας, ἐπὶ τῇ προσδοκωμένῃ ἀναστάσει τοῦ καταδιωκομένου δόγματος. Μετ' οὐ πολὺ ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ καὶ ἡ ἀρετὴ εἵλκυσαν εἰς τὸ ναΐδριον τοῦτο ἄπειρον λαοῦ πλῆθος, πρὸς μέγα τῶν ἀρειανῶν σκάνδαλον, οἵτινες ἠγωνίσθησαν ἐκ παντὸς τρόπου νὰ διώξωσι τὸν Γρηγόριον ἐκ τῆς πρωτευούσης. Ἀλλὰ τὸ προμνημονευθὲν διάταγμα τοῦ Θεοδοσίου ἐματαίωσεν ἁπάσας ἐκείνας τὰς προσπαθείας, διότι ὁ βασιλεύς, ἐκβαλὼν ἀμέσως τὸν ἀρειανὸν ἐπίσκοπον Δημόφιλον, ἐνεχείρισε τὸν θρόνον εἰς τὸν Γρηγόριον καὶ διὰ στρατιωτικῆς παρατάξεως ἐγκαθίδρυσεν αὐτόν, εἰ καὶ ἄκοντα, εἰς τὸν ναὸν τῆς μητροπόλεως [1]. Ἀξιομνημόνευτος δὲ ὑπῆρξεν ἡ ἡμέρα ἐκείνη· ἡμέρα θριάμβου διὰ τοὺς μέν, ἀρῶν καὶ τρόμου διὰ τοὺς δέ· καθ' ἣν ὁ Θεοδόσιος, περιεστοιχισμένος ὑπὸ τῶν ταγμάτων αὐτοῦ, καθωδήγησε τὸν μακάριον ἄνδρα εἰς τὸν πρωτεύοντα ναόν, τὸν ὁποῖον μέχρι τῆς στιγμῆς ταύτης κατεῖχον οἱ ἀρειανοί. Ἡ ὑπὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου καθιερωθεῖσα τὸ πρῶτον ἀνεξιθρησκία εἶχεν ἀρχίσει ἔτι ζῶντος αὐτοῦ νὰ παραβιάζεται· προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ὅλως ἐξέλιπεν ἕνεκα τῶν παθῶν τὰ ὁποῖα διήγειρεν ἡ μεταξὺ τῶν δύο δογμάτων πάλη· οἱ ἀρειανοὶ ἔπασχον ἤδη ἀπὸ τῶν ὀρθοδόξων ὅ,τι ἄλλοτε κατὰ τῶν ὀρθοδόξων ἔδρασαν· ἡ δὲ πρᾶξις ἐκείνη τοῦ Θεοδοσίου, ἥτις κατὰ τὸν Γρηγόριον ὡμοίαζεν ἐκπόρθησίν τινα καὶ ἅλωσιν, ἐθεωρήθη ὑφ' ὅλων τῶν πιστῶν ὡς ὁ κάλλιστος καὶ ἁγιώτατος τῶν θριάμβων.

Ὁ ἀρχιεπίσκοπος δὲν κατεχράσθη τὴν νίκην ταύτην καὶ τὴν ἰσχυρὰν τοῦ Θεοδοσίου προστασίαν, ἀλλ' ἀναδειχθεὶς πρᾶος πρὸς τοὺς ἀρειανοὺς ἠγωνίσθη νὰ προσελκύσῃ αὐτοὺς διὰ πειθοῦς, οὐχὶ διὰ βίας. Πλὴν τούτου, διατηρῶν ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐν Κων-

[1] Ἤτοι τὸν ναὸν τῆς τοῦ Χριστοῦ μεγάλης ἐκκλησίας (ἢ τῆς ἐν Χριστῷ ἀποκαλυφθείσης σοφίας), λέγει δ' αὐτὸν μητροπολιτικόν, διότι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἐλέγετο ἔτι τότε πατριάρχης, ἵνα καλέσῃ αὐτὸν πατριαρχικόν, ὡς ἐγένετο ὕστερον· ὁ Γρηγόριος ὁ θεολόγος ὠνόμασεν αὐτὸν «Μέγαν ναόν».

σταντινουπόλει καὶ ἐν τῇ αὐλῇ ἐπικρατούσης πολυτελείας τὴν πενίαν τῶν ἀρχαιοτέρων τοῦ χριστιανισμοῦ χρόνων, δὲν ἐζήτει νὰ τιμηθῇ ὑπὸ τοῦ λαοῦ εἰμὴ διὰ τῶν ἀρετῶν αὐτοῦ καὶ τῆς μεγαλοφυΐας. Διὰ τοῦ τοιούτου ὅμως πολιτεύματος δυσηρέστησε τούς τε αὐλικούς, τῶν ὁποίων περιεφρόνει τὴν κενοδοξίαν καὶ δὲν συνεχώρει εὐχερῶς τὰ πταίσματα, καὶ τοὺς ψευδοζηλωτὰς τῆς πίστεως, οἵτινες ἠγανάκτουν κατὰ τῆς ἐπιεικείας αὐτοῦ. Τὴν δ' ἕνεκα τούτων δυσχέρειαν τοῦ Γρηγορίου ηὔξησεν, ἀντὶ νὰ ἐλαττώσῃ, ἡ δευτέρα οἰκομενικὴ σύνοδος, ἣν συνεκάλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Θεοδόσιος τῷ 381 ἵνα ἐξωθήσῃ ἐκ τῆς Ἐκκλησίας τὰς αἱρέσεις τὰς ἐν τῷ μεταξὺ τῶν ἀρειανικῶν χρόνων ἀναφυείσας, κανονίσῃ δὲ τὰς διαφόρους ἔριδας ὅσαι προῆλθον εἰς μέσον περὶ τῆς νομίμου κατοχῆς τῶν ἀρχιερατικῶν θρόνων καὶ ἐν γένει πανηγυρίσῃ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς ὀρθοδοξίας. Ἡ σύνοδος αὕτη συνεπλήρωσε τὸ σύμβολον τῆς πίστεως διὰ τῆς προσθήκης τοῦ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ὅρου. Πλὴν τούτου δὲ κατ' ἀρχὰς ἀνεγνώρισε καὶ ἐπεκύρωσε τὴν τοῦ Γρηγορίου τοῦ Ναζιανζηνοῦ ἐκλογὴν εἰς τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ δεινὴ παρήχθη ἐν τῷ συνεδρίῳ τούτῳ ἀντιπολίτευσις κατὰ τοῦ ἐναρέτου ἐπισκόπου, τὸν ὁποῖον ἤλεγχον ὅτι δὲν καταδιώκει αὐστηρῶς τοὺς ἀρχαίους τοῦ ἤδη θριαμβεύοντος θρησκεύματος πολεμίους, χαρακτηρίζοντες τὴν ἐπιείκειαν αὐτοῦ ὡς ἀδιαφορίαν. Ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς δὲν ἠδύνατο ὡς ἐκ τῆς φύσεως αὐτοῦ ν' ἀνθέξῃ εἰς τοσαύτην δεινὴν καταιγίδα. Ὁ Γρηγόριος ἦτο ἐκ τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων οἵτινες ἔχουσι μὲν τὴν φιλοτιμίαν ἤ, ἂν θέλετε, τὴν φιλοδοξίαν νὰ ὑπηρετήσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν πεποιθήσεων αὐτῶν καὶ νὰ δρέψωσι τὸ ἀπὸ τούτου κλέος, ἀλλὰ πρὸ πάντων ἀγαπῶσι τὴν ἡσυχίαν τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὴν ἄνεσιν τοῦ πνεύματος· ἐστερεῖτο τῆς ἀδαμάστου καρτερίας καὶ τῆς ἀκορέστου φιλαρχίας, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος εἰς τὸν

Ἡ δευτέρα οἰκουμενικὴ σύνοδος
(Ἐκ βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

περὶ τὰ πολιτικὰ πράγματα ἀσχολούμενον ἄνδρα, ἵνα πλησίστιος διαπλεύσῃ τοὺς ἀγρίους χειμῶνας καὶ τὰς φοβερὰς θυέλλας ἐντὸς τῶν ὁποίων κλυδωνίζεται συνήθως ἡ τύχη αὐτοῦ. Δὲν εἶχε τὴν ἐνεργὸν τοῦ Ἀθανασίου θέλησιν οὔτε τοῦ Βασιλείου τὴν παθη-

Βάσις τοῦ ὀβελίσκου τοῦ Θεοδοσίου ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ τῆς Κωνσταντινουπόλεως

τικὴν εὐστάθειαν· καὶ ἅμα ἰδὼν τὴν ἐν τῇ συνόδῳ ἕνεκα αὐτοῦ προκύψασαν ταραχὴν καὶ σύγχυσιν προελθὼν εἰς μέσον ἔδωκεν ἐν πάσῃ ταπεινότητι τὴν παραίτησιν αὐτοῦ. «Ἄνδρες συμποίμενες τῆς ἱερᾶς ποίμνης Χριστοῦ, εἶπεν, αἰσχρὸν μὲν εἴη καὶ παντελῶς οὐχ ὑμῶν, εἰ τοὺς ἄλλους εἰρήνην παιδεύοντες αὐτοὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμον ἤρεσθε· πῶς δ' ἂν ὁμονοεῖν ἑτέροις πείσητε αὐτοὶ ὄντες περὶ τὰ δοκοῦντα ἀσύμφωνοι; Ἀλλ' ἱκετεύω ὑμᾶς πρὸ τῆς τριάδος αὐτῆς καλῶς τε καὶ εἰρηνικῶς διαθέσθαι τὰ πρὸς ἀλλήλους. Εἰ δέ τι ὑμῖν ἐγὼ τῆς διαστάσεως αἴτιος, οὐκ εἰμι σεμνότερος Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου, βάλετέ με εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ παύσεται ἀφ' ὑμῶν ὁ κλύδων τῶν ταραχῶν· αἱροῦμαι παθεῖν ὅ,τι ἂν βούλησθε, καίπερ ἀθῷος ὤν, τῆς ὑμῶν ἕνεκεν ὁμονοίας· θρόνου ἐξώσατε, πόλεως ἀπελάσετε· μόνον τὴν ἀλήθειαν καὶ τὴν εἰρήνην, ὥς Ζαχαρίας φησίν, ἀγαπήσατε. Ἔρρωσθε, ἱεροὶ ποιμένες, καὶ τῶν ἐμῶν πόνων μνημονεύοντες μὴ ἀπολήξητε». Ἔδωκε δ' ἐνταυτῷ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ εἰς τὸν αὐτοκράτορα· ὁσηδήποτε δὲ καὶ ἂν ἦτο ἡ ἀρετὴ τοῦ ἀνδρός, ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἠδυνήθη νὰ μὴ αἰσθανθῇ ἐλαφρὰν τινα ἀπορίαν καὶ θλῖψιν ἕνεκεν τῆς ταχύτητος μεθ' ἧς ἐγένετο

δεκτὴ ἡ παραίτησις ἐκείνη. Τότε δὲν ἐδίστασε πλέον· καὶ συγκαλέσας τὸν λαὸν καὶ ἅπασαν τῶν ἀρχιερέων τὴν σύνοδον ἐν τῇ μεγάλῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκκλησίᾳ ἀνήγγειλε δημοσίᾳ τὴν παραίτησιν αὐτοῦ καὶ τὴν ἀποχώρησιν διὰ τελευταίου λόγου, ὅστις ἐπιγράφεται «Συντακτήριος εἰς τὴν τῶν ρν΄ ἐπισκόπων παρουσίαν».

Τὸ θέαμα ἦτο μέγα, διότι ἔμελλε νὰ συγκινήσῃ ἅπαντα τὰ τότε ἀκμάζοντα πάθη καὶ συμφέροντα, οὐδέποτε δὲ ἡ τοῦ ρήτορος δεινότης ἀπέβη λαμπροτέρα οὐδὲ εἰς τηλικοῦτο προῆλθεν ὕψος. Ἀφελῶς ἀπολογηθεὶς ὑπὲρ τοῦ βίου αὐτοῦ καὶ τῶν δοκιμασιῶν, ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τῶν πρὸς σωτηρίαν τοῦ λαοῦ ἀγώνων, χαρακτηρίζει ἔπειτα ἐντόνως τὴν φιλαρχίαν καὶ τὴν ραδιουργίαν τῶν ἐπισκόπων, ἣν παραβάλλει πρὸς τὰς πονηρὰς τοῦ ἱπποδρόμου ἁμίλλας, καὶ ἤδη ἐπέρχεται ἐπὶ τὸν γενόμενον κατ' αὐτοῦ ἔλεγχον, ὅτι δὲν ἀνεδείχθη ἀνελεήμων πρὸς τοὺς καταβληθέντας τῆς πίστεως πολεμίους. Μὲ κατηγοροῦσι, λέγει, ὅτι προϊστάμενος τῆς Ἐκκλησίας ἐν καιροῖς καθ' οὓς ἡ θρησκεία ἀπέβη παντοδύναμος διὰ τῆς τοῦ βασιλέως προστασίας, ἐν καιροῖς καθ' οὓς διὰ τῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων τροπῆς ἠδυνάμεθα νὰ ἐκδικηθῶμεν, οὐδὲν ἔπραξα κατ' ἐκείνων παρ' ὧν ἄλλοτε τοσαύτας ἐπάθομεν ὕβρεις. Καὶ πῶς, ἀνακράζουσι, κατέστημεν νῦν ἰσχυροὶ καὶ οἱ διῶκται ἡμῶν σῴζονται! Ναί, βεβαίως, ἀποκρίνομαι· διότι δι' ἐμὲ ἀποχρῶσα εἶναι ἡ ἐκδίκησις ὅτι ἠδυνάμην νὰ ἐκδικηθῶ. Καὶ μέμφεται τότε εὐγλώττως τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους οἵτινες ἀκριβέστατοι καὶ προθυμότατοι ὄντες εἰς τὸ νὰ ἀποδώσωσι κακὸν ἀντὶ κακοῦ νομίζουσιν ὅτι ἡ σωτηρία αὐτῶν συνίσταται ἐν τῷ τρόμῳ τὸν ὁποῖον δύνανται νὰ ἐμπνεύσωσιν εἰς τοὺς ἀντιπάλους αὐτῶν. Ἀποκρίνεται ὡσαύτως εἰς τὴν μομφὴν τὴν γενομένην κατ' αὐτοῦ ὅτι οὔτε τράπεζαν πολυτελῆ ἔχει οὔτε συνοδίαν πολυάριθμον· δὲν ἤξευρον, λέγει, ὅτι ἔργον ἡμῶν ἦτο νὰ ἐρίζωμεν ἐπὶ πλούτῳ καὶ μεγαλοπρεπείᾳ πρὸς τοὺς ὑπάτους καὶ πρὸς τοὺς στρατηγούς. Ἐὰν ἥμαρτον κατὰ τοῦτο, συγχωρήσατέ με· προχειρίσατε ἐπίσκοπον ἕτερον ἀρεστὸν τῷ ὄχλῳ, ἐμοὶ δὲ ἐπιτρέψατε ν' ἀπέλθω εἰς τὸν ἡσύχιον καὶ ἐρημικὸν τῶν ἀγρῶν βίον. Τότε καταστρέφων τὸν λόγον ὁ εὔγλωττος ρήτωρ ἀποχαιρετίζει πᾶν ὅ,τι ἠγάπησεν ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ πόλει καὶ πᾶν ὅ,τι ἔμελλε νὰ ἐγκαταλίπῃ.

«Χαίροις, ἀνέκραξεν, Ἀναστασία μοι, τῆς εὐσεβείας ἐπώνυμε· σὺ γὰρ τὸν λόγον ἡμῖν ἐξανέστησας, ἔτι καταφρονούμενον, τὸ τῆς κοινῆς νίκης χωρίον, ἡ Σηλώμ, ἐν ᾗ πρῶτον τὴν σκηνὴν ἐπήξαμεν, τεσσαράκοντα ἔτη περιφερομένην ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ πλανωμένην. Σύ τε ὁ μέγας ναὸς οὗτος καὶ περιβόητος, ἡ νέα κληρονομία, τὸ νῦν μέγας εἶναι παρὰ τοῦ λόγου λαβών, ὃν Ἰεβοῦς πρότερον ὄντα Ἱερουσαλὴμ πεποιήκαμεν· ὑμεῖς τε ὅσοι μετὰ τοῦτον εὐθὺς τοῖς κάλλεσιν, ἄλλος ἄλλο τι τῆς πόλεως μέρος διειληφότες, ὥσπερ σύνδεσμοί τινες καὶ τὸ γειτονοῦν οἰκειούμενοι, οὓς μετὰ τῆς ἀσθενείας ταύτης, οὐχ ἡμεῖς, ἡ χάρις δὲ σὺν ἡμῖν ἐπλήρωσε τοῖς ἀπεγνωσμένοις. Χαίρετε, Ἀπόστολοι, ἡ καλὴ μετοικία, οἱ ἐμοὶ διδάσκαλοι τῆς ἀθλήσεως. Χαῖρέ μοι, ὦ καθέδρα, τὸ ἐπίφθονον ὕψος τοῦτο καὶ ἐπικίνδυνον, ἀρχιερέων συνέδριον, ἱερέων αἰδοῖ καὶ χρόνῳ τετιμημένων, ὅσον τε ἄλλο περὶ τὴν ἱερὰν τράπεζαν λειτουργικὸν Θεοῦ. Χαίρετε, Ναζωραίων χοροστασίαι, ψαλμῳδιῶν ἁρμονίαι, στάσεις πάννυχοι, παρθένων σεμνότης, γυναικῶν εὐκοσμία, χηρῶν, ὀρφανῶν συστήματα, πτωχῶν ὀφθαλμοί, πρὸς Θεὸν καὶ πρὸς ἡμᾶς βλέποντες. Χαίρετε, οἶκοι φιλόξενοι καὶ φιλόχριστοι, καὶ τῆς ἐμῆς ἀσθενείας ἀντιλήπτορες. Χαίρετε, τῶν ἐμῶν λόγων ἐρασταί, καὶ δρόμοι καὶ συνδρομαί, καὶ γραφίδες φανεραὶ καὶ λανθάνουσαι, καὶ ἡ βιαζομένη κιγκλὶς αὕτη τοῖς περὶ τὸν λόγον ἐθιζομένοις. Χαίρετε, ὦ βασιλεῖς καὶ βασίλεια, ὅσον τε περὶ τὸν βασιλέα θεραπευτικὸν καὶ οἰκίδιον·

εἰ μὲν καὶ βασιλεῖ πιστὸν οὐκ οἶδα, Θεῷ καὶ τὸ πλεῖον ἄπιστον· κροτήσατε χεῖρας, ὀξὺ βοήσατε, ἄρατε εἰς ὕψος τὸν ῥήτορα ὑμῶν· σεσίγηκεν ὑμῖν ἡ πονηρὰ γλῶσσα καὶ λάλος. Χαῖρε, ὦ μεγαλόπολι καὶ φιλόχριστε (μαρτυρήσω γὰρ τἀληθῆ, καὶ εἰ μὴ κατ' ἐπίγνωσιν ὁ ζῆλος· πεποίηκε χρηστοτέρους ἡμᾶς ἡ διάζευξις)· πρόσιτε τῇ ἀληθείᾳ, μετασκευάζεσθε ὀψὲ γοῦν, τιμήσατε Θεόν, πλέον τῆς συνηθείας· οὐχ ἡ μετάθεσις τὸ αἰσχρὸν ἔχει, ἀλλ' ἡ τοῦ κακοῦ τήρησις, τὴν ἀπώλειαν. Χαίροις, Ἀνατολὴ καὶ Δύσις, ὑπὲρ ὧν καὶ ὑφ' ὧν πολεμούμεθα, μάρτυς ὁ εἰρηνεύσων ἡμᾶς, ἂν ὀλίγοι μιμήσωνται τὴν ἐμὴν ὑποχώρησιν. Ἐπὶ πᾶσί τε καὶ πρὸ πάντων βοήσομαι· Χαίρετε, ἄγγελοι, τῆσδε τῆς ἐκκλησίας ἔφοροι, καὶ τῆς ἐμῆς παρουσίας καὶ ἐκδημίας, εἴπερ ἐν χειρὶ Θεοῦ τὰ ἡμέτερα. Χαῖρέ μοι, ὦ Τριάς, τὸ ἐμὸν μελέτημα καὶ καλλώπισμα, καὶ σῴζοιο τοῖσδε καὶ σῴζοις τούσδε, τὸν ἐμὸν λαόν· ἐμὸς γὰρ κἂν ἄλλως οἰκονομώμεθα· καὶ ἀγγέλλοιό μοι διὰ παντὸς ὑψουμένη καὶ αὐξουμένη καὶ λόγῳ καὶ πολιτείᾳ. Τεκνία, φυλάσσοιτέ μου τὴν παρακαταθήκην, μέμνησθέ μου τῶν λιθασμῶν· ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν».

Καὶ τούτους εἰπὼν τοὺς λόγους, τῶν ὁποίων τὴν δύναμιν καὶ τὴν κατάνυξιν ἀκαταμάχητον κατέστησαν τὸ σχῆμα, ἡ φωνή, αἱ περιστάσεις, αὐτὸ τὸ ἀκροατήριον τοῦ ῥήτορος ἀνεχώρησεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως ὁ Γρηγόριος, ἀδιαλείπτως διωκόμενος ὑπὸ τοῦ φθόνου τὸν ὁποῖον ἡ ἀρετὴ καὶ ἡ ὑπεροχὴ οὐδέποτε ἀφοπλίζουσιν. Ἀπῆλθε δὲ πρῶτον μὲν εἰς Καισάρειαν, ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῆς ὁποίας ἐξεφώνησεν εἰς μνήμην τοῦ πρὸ μηνῶν τινων αὐτόθι ἀποθανόντος Βασιλείου λόγον ἐπιτάφιον θαυμαστόν (1). Μεθ' ὃ τεθλιμμένος ὅλος ἀπεχώρησεν εἰς τὴν γενέθλιον αὐτοῦ κώμην, τὴν Ἀριανζόν, ὅπου διήγαγεν ἐν εἰρήνῃ τὸ ὑπόλοιπον τοῦ βίου μακρὰν τῶν αὐλῶν καὶ τῶν συνόδων, ἀσχολούμενος περί τε τὴν καλλιέργειαν μικροῦ κήπου καὶ περὶ τὴν ποίησιν ἐκείνην, ἥτις ἐκ πρώτης νεότητος δὲν ἔπαυσεν ἀναβλύζουσα ἐκ τῆς τρυφερᾶς αὐτοῦ καρδίας. Ἐκεῖ ἀπέθανε τῷ 389, τὴν δὲ ἱερὰν αὐτοῦ μνήμην ἑορτάζει ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν δὶς τοῦ ἐνιαυτοῦ, τῇ 25 Ἰανουαρίου καὶ τῇ 30 τοῦ αὐτοῦ μηνός, καθ' ἣν καὶ ἡ ἑορτὴ τῶν λοιπῶν δύο μεγάλων ἱεραρχῶν, Βασιλείου καὶ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, συμπανηγυρίζεται.

Ἐνταῦθα ἔπρεπεν ἴσως νὰ καταλύσωμεν τὸν περὶ τοῦ θείου τούτου πατρὸς λόγον σπεύδοντες ἐπὶ τὴν ἐξιστόρησιν τῶν γενικωτέρων τῆς ἐποχῆς ταύτης γεγονότων. Ἀλλ' ὁ Γρηγόριος εἶναι εἷς τῶν εὐγενεστάτων τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ χαρακτήρων· τοσαῦτα δ' ἔχομεν τὸ ἀπὸ τοῦδε νὰ διεξέλθωμεν ἀλλόκοτα πρόσωπα καὶ πράγματα, ὥστε ὁ ἀναγνώστης δὲν θέλει βεβαίως κατακρίνει ἡμᾶς ἐὰν παραμείνωμεν πλειότερόν τι περὶ αὐτὸν διατρίβοντες.

Πλὴν τῶν λόγων περὶ ὧν ἐγένετο ἱκανὴ ἀνωτέρω μνεία, ὁ Γρηγόριος ἐπεχείρησε νὰ μιμηθῇ τοὺς διαφόρους τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως τύπους, γράψας ἔπη πολλά, ἐν οἷς ἐλευθέρως ἐξέχεε τοὺς θορύβους καὶ τὰς θλίψεις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ. Τὰ ἔπη ταῦτα ὠνομάσθησαν ὑπὸ τῆς νεωτέρας κριτικῆς *θρησκευτικαὶ μελέται*, ἐξ ἀναλογίας τῶν *ποιητικῶν μελετῶν* τοῦ κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ παρόντος αἰῶνος ἀκμάσαντος γάλλου ποιητοῦ Λαμαρτίνου, διότι τῷόντι μεγάλη μὲν ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τῆς φύσεως τῶν δύο ποιητῶν καὶ τῶν χρόνων καθ' οὓς ἑκάτερος ἔζησεν, οὐδὲν ἧττον ὅμως παρετηρήθη

(1) Οὐχὶ μηνῶν ἀλλ' ἐτῶν, ἀφοῦ ὁ μὲν Βασίλειος ἐτελεύτησε τῇ 1 Ἰανουαρίου 379 μ.Χ. ὁ δὲ Γρηγόριος προήδρευσε τῷ 381 τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει Β' οἰκουμενικῆς συνόδου.

εὐλόγως ὅτι τὰ τοῦ Γρηγορίου ἔπη ἔχουσι πολλάκις παράδοξον οἰκειότητα πρὸς τὰς περιπλανήσεις τῆς φαντασίας τοῦ νεωτέρου ποιητοῦ. Ὑπάρχουσι μάλιστα τινὰ τῶν ἐπῶν τούτων τὰ ὁποῖα ὁ περὶ τὰ τοιαῦτα τοσοῦτον ἔμπειρος Οὐιλλεμαῖνος δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποκαλέσῃ προδρόμους τῶν θελκτικωτέρων στεναγμῶν τῆς μελαγχολικῆς τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων μούσης, εἰ καὶ ἀποπνέοντα πίστιν εἰσέτι νεαρὰν καὶ ἀφελῆ ἐν τῷ θορύβῳ αὐτῆς. Εἰς τὰ ἔπη ταῦτα ἐπανθεῖ ἐπαφρόδιτόν τι μῖγμα ἀφηρημένων ἰδεῶν καὶ πραγματικῶν συγκινήσεων, γοητευτική τις ἀντίθεσις τῶν καλλονῶν τῆς φύσεως πρὸς τὴν ταραχὴν καρδίας, ἥτις βασανιζομένη ὑπὸ τοῦ αἰνίγματος τῆς ὑπάρξεως ἡμῶν ζητεῖ καταφύγιον ἐν τῇ πίστει. Βεβαίως ἡ ποίησις αὕτη εἶναι ἀλλοία τῆς ὁμηρικῆς· εἶναι ὅμως οὐδὲν ἧττον ἀληθὴς ὡσαύτως καὶ μεγάλη ποίησις. Ἀδόκιμος ἐκρίθη ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνὸς ὁσάκις ἐπεχείρησε νὰ περιβάλῃ θρησκευτικὰ ἀντικείμενα διὰ τῶν τύπων τοῦ ἀρχαίου δράματος. Ἐν τῇ τραγῳδίᾳ λ.χ. τῇ ἐπιγραφομένῃ «Χριστὸς Πάσχων» βλέπεις πολλαχοῦ τὴν νωθρὰν τοῦ Εὐριπίδου ἀπομίμησιν. Ἀλλὰ καὶ εἰς τοῦτο τὸ ποίημα, τὸ ὁποῖον ὅμως θεωρεῖται ὑπὸ πολλῶν κριτικῶν ὡς ὑποβολιμαῖον, εἰ καὶ εἶχε ν' ἀντιπαλαίσῃ πρὸς τὸ ἀκαταγώνιστον τοῦ Εὐαγγελίου μεγαλεῖον, ἀπαντῶσι παθητικώτατά τινα μέρη. Ἐξαιρέτως δὲ θαυμάζεται ἡ κατανυκτικὴ σκηνὴ καθ' ἣν ἡ μήτηρ τῶν θλίψεων προσπεσοῦσα εἰς τὸν σταυρὸν ἐπιτυγχάνει παρὰ τοῦ θνήσκοντος αὐτῆς υἱοῦ τὴν συγχώρησιν τοῦ ἀποστόλου Πέτρου τοῦ ἁμαρτήσαντος, λέγει, διὰ τὸν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων φόβον

Εὐαγγελιστὴς ὡς καλλιγράφος
(Εἰκὼν βυζαντιακοῦ χειρογράφου)

> Ὦ τέκνον, ὦ φίλτατον, ὦ Θεοῦ λόγε,
> Σύγγνωθ' ἁμαρτεῖν δ' εἰκὸς ἄνθρωπον, τέκνον,
> Καὶ Πέτρος ἐξήμαρτε τοὺς ὄχλους τρέσας.

Ἀλλ' ἡ νεαρὰ τοῦ χριστιανισμοῦ φαντασία ἦτο φυσικώτατον νὰ εὐδοκιμῇ μᾶλλον περὶ τοὺς καινοπρεπεῖς τύπους τῆς θεωρητικῆς ποιήσεως, περὶ τὴν ἔκφρασιν τῆς θλίψεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ περὶ τὴν μυστηριώδη ἐκείνην μελαγχολίαν, τὴν παντελῶς σχεδὸν ἄγνωστον εἰς τοὺς ἀρχαίους ποιητάς. Τότε τῳόντι παρήχθη ἀφ' ἑαυτῆς ἡ ποίησις ἣν ἐπιζητεῖ ὁ τῶν νεωτέρων κόρος, ποίησις μελέτης καὶ σκέψεως, ἥτις, παρεισδύουσα εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, περιγράφει τοὺς μυχιαιτάτους αὐτοῦ στοχασμοὺς καὶ τοὺς μᾶλλον ἀορίστους πόθους. Ἡ δὲ περὶ ταῦτα ποιητικὴ τοῦ Γρηγορίου φαντασία καὶ ἡ ταύτης συμπάρεδρος εὐγλωττία τοῦ ἀνδρὸς ἀποτελοῦσι τὸν ἐντελέστερον τύπον τῆς νέας φιλολογικῆς σχολῆς, ἥτις διαπλασθεῖσα ἀπὸ τῆς κράσεως τοῦ χριστιανισμοῦ τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν γραμμάτων, ἀπὸ τῆς μίξεως τοῦ ἀττικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ χαρακτῆρος, συνεδύαζε τὴν χάριν καὶ τὴν λεπτότητα τοῦ λόγου μετὰ τῶν διαττουσῶν τῆς φαντασίας

ἐκλάμψεων, τὴν ἐπιστήμην τὴν σοφιστικὴν μετὰ τῆς ἀποστολικῆς ἀφελείας, καὶ ἐνίοτε πᾶσαν τὴν ἐπιτετηδευμένην τῆς φράσεως πολυτέλειαν μετὰ τῆς εἰλικρινεστέρας συγκινήσεως. Διότι οὐδαμοῦ ὁ τοιοῦτος τῆς φιλολογίας χαρακτήρ, ἡ τοιαύτη τοῦ λόγου γοητεία, ἡ ὁμοιάζουσα θρησκευτικήν τινα μελῳδίαν, διετυπώθησαν τελειότερον ἢ εἰς τὰς συγγραφὰς τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως. Τὰ ἐπικήδεια αὐτοῦ ἐγκώμια εἶναι ὕμνοι· οἱ στηλιτευτικοὶ κατὰ τοῦ Ἰουλιανοῦ λόγοι ἐνθυμίζουσι τὰς ἀρὰς τῶν προφητῶν. Τὸν Γρηγόριον προσηγόρευσαν κατ' ἐξοχὴν θεολόγον, ἀλλ' ἔπρεπε μᾶλλον νὰ ἐπονομάσωσι ποιητὴν τοῦ χριστιανισμοῦ. Ἡ ποίησις αὕτη φέρει μὲν βεβαίως περὶ τὴν ἔκφρασιν αὐτῆς στίγματά τινα τῆς Ἀλεξανδρινῆς εὐρυλογίας καὶ ἀπειροκαλίας, ἀλλ' ὅμως ἔχει δύο πολύτιμα προτερήματα, τὴν φυσικὴν χάριν καὶ τὴν ἄπλαστον μελαγχολίαν, βραδέως ὁπωσοῦν ἀπὸ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μεταβαίνουσα. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη αὐτῆς ποικιλία· ἀλλ' ἔχει οὐδὲν ἧττον τὴν ποικιλίαν ταύτην, ὑπὸ τῆς ὁποίας, ὡς ὑπὸ ἐλατηρίου τινὸς φερόμενοι, παρασυρόμεθα ἐπὶ τοῦ μονοτόνου τῇ ἀληθείᾳ ρεύματος τοσούτων μελετῶν, αἵτινες ἐξεπήγασαν ἀπὸ τῆς αὐτῆς καρδίας καὶ ἀπὸ τῆς αὐτῆς διανοίας· ὑποφαίνεται δὲ ἐν τῷ πυθμένι τοῦ κρυσταλλώδους τούτου νάματος ἡ ψυχὴ τοῦ ποιητοῦ, ἥτις, κατ' ἀρχὰς μαλακὴ καὶ τρυφερὰ οὖσα, μελαγχολεῖ ἔπειτα ἐν τῷ μέσῳ τῶν περιπετειῶν τοῦ βίου, θορυβεῖται καὶ τραχύνεται διὰ τῆς δυστυχίας καὶ ἐπὶ τέλους ἀπορροφᾶται ὑπὸ τῆς θλίψεως ἐπὶ τοσοῦτον ὥστε ἄλλην παραμυθίαν δὲν ἔχει εἰμὴ τὴν ἐντελῆ ἀπὸ τῶν ἐγκοσμίων ἀποχήν, οὐδὲ ἀναψυχὴν ἄλλην εὑρίσκει εἰμὴ τὴν ἔκφρασιν τῶν θορύβων αὐτῆς. Ὀλίγοι ἀναμφιβόλως λαμβάνουσι τὴν ὑπομονὴν νὰ διεξέλθωσιν ὁλόκληρον τῶν ἐπῶν τούτων τὴν σειράν, συμποσουμένων εἰς δισμυρίους καὶ ἔτι πλέον στίχους. Ἀλλ' ἐὰν ἐγίνετο ἐπιτηδεία ἐκλογὴ τῶν ἐπῶν τούτων ὁπόσαι νέαι καὶ ποικίλαι δὲν ἤθελον προκύψει εἰς μέσον καλλοναί! Ὁποία ἐπιεικὴς τῶν περιστάσεων τῆς ζωῆς ἐκτίμησις! Ὁπόσον βαθεῖα τῶν συγκινήσεων τῆς ψυχῆς διάγνωσις! Ὁπόσον ἔνθερμος πρὸς τὸν Θεὸν ἀφοσίωσις! Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ καρδία αὕτη φαίνεται ἐνίοτε καταπίπτουσα ὑπὸ τὸ βάρος τῶν πόνων αὐτῆς καὶ τῶν ἀναμνήσεων. Σπανίως τῷ ὄντι ψυχὴ ὑπὸ τῆς θρησκείας ἐπὶ τοῦ βαράθρου αὐτοῦ ἀναχαιτιζομένη ἐδοκίμασε πικροτέραν θλῖψιν. Ἐν διαλόγῳ τινὶ πρὸς ἑαυτὸν πλήρει ἀθυμίας, ἥτις θίγει μὲν τὴν ἀπελπισίαν ἀλλὰ δὲν κατακρημνίζεται εἰς αὐτήν, ὁ Γρηγόριος εἰκονίζει ἑαυτὸν πλάνητα, ἀσθενῆ, ἄπατριν, μὴ ἔχοντα ποῦ νὰ ταφῇ καὶ ὡς ἐκ τῆς δυστυχίας ἀδιάφορον γενόμενον πρὸς πάντα ἐκτὸς πρὸς τὸν Θεόν, τὸν τρόμον αὐτοῦ καὶ τὴν ἐλπίδα. Ὁ φαεινὸς οὗτος τῆς Ἑλλάδος ἥλιος φαίνεται ἐπισκοτιζόμενος· νέφος ἐπεκάλυψε τὴν λάμψιν αὐτοῦ· ἐπεκάλυψε, ναί, ἀλλὰ δὲν ἠμαύρωσε. Διότι ὁ χριστιανισμός, δι' οὗ ἀνέβλυσεν ἐν τῇ καρδίᾳ ἡμῶν ἡ πικρὰ ἐκείνη τῆς θλίψεως κρήνη, ἐφρόντισε νὰ προλάβῃ τὴν ἀπελπισίαν δι' ἀνεξαντλήτου πρὸς τὸν πλησίον ἐπιεικείας καὶ δι' ἀκραδάντου πρὸς τὸν Θεὸν πίστεως· ὥστε κατέστησε τὴν καρδίαν τῶν ἀνθρώπων μαλακωτέραν μὲν ἀλλ' ἐνταὐτῷ καὶ εὐγενεστέραν καὶ ὑψιπετεστέραν. Ἀπόδειξις ὁ Γρηγόριος ὁ Ναζιανζηνός, ὅστις ὑπῆρξεν οὐ μόνον ποιητὴς μελαγχολικὸς ἀλλὰ καὶ ἐκκλησιαστικὸς ῥήτωρ δεινότατος· τίς δέ, ἀφοῦ θαυμάσῃ τοὺς λόγους αὐτοῦ, δὲν θέλει γοητευθῇ ὑπὸ τῶν ἀπλάστων στεναγμῶν ὅσοι ἀντηχοῦσιν ἐκ διαλειμμάτων εἰς τὰ ἔπη αὐτοῦ;

Ἀλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὰ γεγονότα τοῦ πραγματικοῦ βίου. Εἴδομεν πῶς ὁ Θεοδόσιος ὁ μέγας ἐξετέλεσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τὸ κατὰ τῶν αἱρετικῶν διάταγμα αὐτοῦ. Τὰ αὐτὰ ἐνηργήθησαν δι' ἐπιτρόπων τοῦ βασιλέως εἰς ὅλας τὰς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἰδίως ἤκμαζεν ὁ ἀρειανισμός. Οὐδὲ περιωρίσθη ὁ βασιλεὺς εἰς τὸ νὰ ἀποδώσῃ τοῖς

ὀρθοδόξοις ὅλας τὰς ἐκκλησίας καὶ ὅλα τὰ ἱερὰ ἱδρύματα καὶ κτήματα, ἀλλά, διὰ πολλῶν ἑτέρων θεσπισμάτων, ὁσημέραι αὐστηρότερος πρὸς τοὺς αἱρετικοὺς δεικνύμενος πρῶτον μὲν ἀφήρεσεν ἀπ᾽ αὐτῶν ἅπαντα τὰ πολιτικὰ δικαιώματα, ἔπειτα ἀπεστέρησεν αὐτοὺς τοῦ δικαιώματος τοῦ διαθέτειν, τελευταῖον κατεδίκασε πολλοὺς εἰς ἐξορίαν

Ὁ ὄχλος τῆς Ἀλεξανδρείας καταστρέφων τὸ Σεράπειον
(Εἰκὼν Τούντλεϋ)

ἐπιβαλὼν κατά τινων μάλιστα καὶ τὴν τοῦ θανάτου ποινήν. Συγχρόνως ἐξέδωκε νόμους αὐστηρούς, δι᾽ ὧν ἀφῃρεῖτο ἐκ μέσου νῦν μὲν τοῦτο νῦν δ᾽ ἐκεῖνο τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ βίου καὶ ἰδίως τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ θρησκεύματος. Ὁ Θεοδόσιος κατήργησεν ἐν ἔτει 394, διὰ νόμου, τὸν μέγαν ὀλυμπιακὸν (¹) ἀγῶνα, κατὰ τὴν 293 Ὀλυμπιάδα ἀφ᾽ ἧς ἐνίκησεν ὁ Κόροιβος· καὶ ἐξέλιπεν οὕτω τότε διὰ παντὸς ἡ ἐπιφανεστάτη ἐκείνη τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν πανηγύρεων. Ὡσαύτως, ἐπὶ βαρυτάταις ζημίαις καὶ ὕστερον ἐπὶ ποινῇ θανάτου, ἀπηγορεύθησαν ἀλληλοδιαδόχως αἱ ἐν ἡμέρᾳ καὶ ἐν νυκτὶ θυσίαι, αἱ ἱεροσκοπίαι, ἡ τῶν εἰδώλων λατρεία, ἡ εἰς τοὺς ναοὺς εἴσοδος καὶ ἐν γένει πᾶσα δημοσία καὶ ἀπόρρητος τελετὴ τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος. Καθὼς δὲ συνήθως συνέβαινε περὶ τὰ τοιαῦτα ἡ ἐκτέλεσις τῶν νόμων τούτων ὑπερέβαλλε πολλάκις καὶ αὐτὴν αὐτῶν τὴν δεινὴν αὐστηρότητα. Οἱ κατὰ τὰς ἐπαρχίας ἐξηγριωμένοι ὄχλοι, μὴ ἀρκούμενοι εἰς τὴν κατάργησιν τῆς λατρείας ἤθελον νὰ καταστρέψωσι καὶ αὐτὰ τὰ οἰκοδομήματα ἐντὸς τῶν

(¹) Ὁ τελευταῖος ὀλυμπιονίκης ὁ τοῦ ἔτους 393 ἦν (ὁ ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους τῶν Ἀρσακιδῶν τοῦ ἀρμενικοῦ κλάδου τοῦ γένους τούτου) γενναῖος ἱππότης καὶ μνηστὴρ τοῦ ἀρμενικοῦ θρόνου καὶ γενόμενος ἡγεμὼν Βαραστάδης ἢ Ἀρταβάζης νικήσας πυγμὴν ὅπως, πρὸ 40 ἐτῶν, ἕτερος ἐκ τοῦ βασιλικοῦ γένους Ἀρμένιος (ὁ Τηριδάτης) εἶχε νικήσει ἐν Ὀλυμπίᾳ ἐν παγκρατίῳ Κλεόστρατον τὸν ρόδιον καὶ Κερᾶν τὸν ἀργεῖον.

ὁποίων αὕτη ἐτελεῖτο. Αἱ πολιτικαὶ ἀρχαὶ ἠναγκάζοντο νὰ ἐνδώσωσιν ἢ ἔβλεπον ἀδιαφόρως τὴν τοιαύτην τῶν μνημείων ἐκείνων κατεδάφισιν. Τινὲς δὲ τῶν ἐπισκόπων καὶ οἱ πλεῖστοι τῶν μοναχῶν συνετέλουν προθυμότατα εἰς τὸν ὄλεθρον τοῦτον. Εἰς μάτην διεμαρτύροντο οἱ ἐθνικοί· εἰς μάτην ὁ περιώνυμος σοφιστὴς Λιβάνιος, ἐπ' ἐλπίδι τοῦ νὰ συγκινήσῃ τὴν ψυχὴν τοῦ Θεοδοσίου, περιέγραφεν ὑπερβολικώτερον ἴσως τῆς ἀληθείας τὰ παθήματα τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, λέγων πρὸς τοῖς ἄλλοις· «οἱ δὲ μελανειμονοῦντες οὗτοι . . . . θέουσιν ἐφ' ἱερά, ξύλα φέροντες καὶ λίθους καὶ σίδηρον, οἱ δὲ καὶ ἄνευ τούτων, χεῖρας καὶ πόδας . . . . τῶν πρώτων δὲ κειμένων, δρόμος ἐπὶ τὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ τρόπαια τροπαίοις ἐναντία τῷ νόμῳ συνείρεται· τολμᾶται μὲν οὖν κἀν ταῖς πόλεσι τὸ πολὺ δὲ ἐν τοῖς ἀγροῖς . . . . χωροῦσι τοίνυν διὰ τῶν ἀγρῶν ὥσπερ χείμαρροι κατασύροντες διὰ τῶν ἱερῶν τοὺς ἀγρούς». Ἡ φωνὴ αὐτοῦ δὲν εἰσηκούσθη καὶ τὸ ἔργον τῆς καταστροφῆς ἐξηκολούθησε. Τότε ἀνετράπη ἐκ βάθρων ὁ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ περίφημος ναὸς τοῦ Σεράπιδος, πάλαι ποτὲ οἰκητήριον τῶν ἐπιστημῶν καὶ σῴζων ἔτι κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τινὰ τῆς ἀρχαίας σοφίας ἴχνη. Τότε κατηδαφίσθη ὁ ἐν Ἀπαμείᾳ περικαλλὴς τοῦ Διὸς ναός. Τότε ἠφανίσθησαν πλεῖστα ἄλλα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα, ἰδίως ἐν Συρίᾳ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ· εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα κατ' εὐτυχίαν δὲν φαίνονται τὰ τοιαῦτα γενόμενα, ἴσως διότι οἱ ἐθνικοὶ ἦσαν ἐνταῦθα πολλοὶ ἔτι καὶ ἰσχυροί, ὥστε οἱ τοῦ νέου δόγματος ὀπαδοὶ δὲν ἐτόλμων νὰ ἐπιτεθῶσι κατ' αὐτῶν τοσοῦτον ἀπροκαλύπτως.

Τοιουτοτρόπως ἐπὶ Θεοδοσίου ἐθριάμβευσεν ὁ χριστιανισμὸς κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας καὶ πάλιν ἐν τῷ χριστιανισμῷ ἡ Ὀρθοδοξία κατὰ τοῦ ἀρειανισμοῦ καὶ τῶν ἄλλων αἱρέσεων. Ἐὰν δὲ εἰς τὸν ἐντεῦθεν φυσικώτατα προκύψαντα δεινὸν κλονισμὸν τῶν συνειδήσεων, τῶν παθῶν καὶ τῶν συμφερόντων προσθέσωμεν καὶ τὴν ἐντὸς τοῦ κράτους ἐνίδρυσιν οὐκ ὀλίγων βαρβάρων καὶ τὴν εἰς τὰ δημόσια ἀξιώματα πολυειδῆ αὐτῶν ἀνάμιξιν, θέλομεν ἐννοήσει ὅτι τοσοῦτον ὁλοσχερὴς πραγμάτων ἀλλοίωσις ἦτο ἀδύνατον νὰ παρέλθῃ ἐν εἰρήνῃ. Καὶ τῳόντι ἐπὶ τοῦ Θεοδοσίου συνέβησαν δύο μεγάλαι στάσεις, ἡ μὲν τῶν δήμων Ἀντιοχείας, ἡ δὲ τῶν δήμων Θεσσαλονίκης, ἀμφότεραι πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτοι. Εἰς Ἀντιόχειαν τὴν πρωτεύουσαν τῆς Συρίας, πόλιν μεγίστην καὶ λαμπροτάτην, ἐπεκράτει πολλὴ πνευμάτων ταραχὴ ἕνεκα τοῦ κατὰ τῶν ἀρειανῶν γενομένου διωγμοῦ· ὥστε μικρὰ ἀφορμὴ ἠδύνατο ἤδη νὰ φέρῃ ἐν αὐτῇ ὀλεθρίαν ἀναστάτωσιν. Τὴν ἀφορμὴν ταύτην ἔδωκαν νέοι τινὲς φόροι ὑπὸ τοῦ βασιλέως ἐπιβληθέντες· καὶ τῇ 26 Φεβρουαρίου τοῦ 387 κατεξανέστησαν οἱ ὄχλοι Ἀντιοχείας κατὰ τῶν εἰσπρακτόρων καὶ καθαιρέσαντες τοὺς ἀνδριάντας τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλίσσης αἰσχρῶς περιύβρισαν τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα. Ἡ πόλις ἠναγκάσθη μετ' ὀλίγον νὰ ὑποταχθῇ· ἀλλ' ἐδέησε νὰ περιμείνῃ 24 ὅλας ἡμέρας ἐν ἀγωνίᾳ πρὶν μάθῃ ὁποίαν θέλει ἐπιβάλει αὐτῇ τιμωρίαν ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει τότε διατρίβων Θεοδόσιος. Ὁ βασιλεὺς ἦτο εἰς ὑπερβολὴν ὀξύθυμος, ὅθεν ἐν τῇ πρώτῃ ὁρμῇ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ ἐδείχθη ἀδυσώπητος, διατάξας νὰ θανατωθῶσι μὲν πολλοὶ τῶν βουλευτῶν, νὰ δημευθῶσι δὲ αἱ περιουσίαι πολλῶν πλουσίων, νὰ παύσωσι δὲ αἱ διανομαὶ τοῦ σίτου εἰς τὸν δῆμον, ἡ δὲ πρωτεύουσα τῆς Ἀνατολῆς, στερηθεῖσα ἁπάσας αὐτῆς τὰς προνομίας, νὰ καταβιβασθῇ εἰς τάξιν ἁπλοῦ χωρίου. Ἀλλ' αἱ ἀρχαὶ ἐδίστασαν νὰ ἐκτελέσωσι τὰς δεινὰς ταύτας ἀποφάσεις καὶ ἔδωκαν καιρὸν τῷ βασιλεῖ νὰ μεταβάλῃ γνώμην, ὅστις εὐχερῶς μὲν παρεφέρετο ἔτι δ' εὐχερέστερον συνελθὼν ἐτρέπετο πρὸς ἐπιείκειαν. Ὅθεν, μετ' οὐ πολύ, ἐνδοὺς εἰς τὰς δεήσεις τοῦ ἐπισκόπου Ἀντιοχείας Φλαβιανοῦ καὶ τοῦ περικλεοῦς αὐτῆς βουλευτοῦ Ἱλαρίου καὶ

τοῦ εὐγλώττου σοφιστοῦ Λιβανίου, ἔτι δὲ εἰς τὰς παραστάσεις αὐτῶν τῶν στρατηγῶν οἵτινες εἶχον ἐπιτραπῇ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς πρώτης ἀπροφάσεως, ἀπένειμεν ὁλοσχερῆ εἰς τὴν Ἀντιόχειαν χάριν. Ἡ δὲ τύχη τῆς Θεσσαλονίκης ἀπέβη οἰκτροτέρα.

Εἰς τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα οὔτε τῶν ἀρειανῶν οὔτε τῶν ἐθνικῶν ὁ διωγμὸς ἀπέβη ἐπαισθητός· διότι οἱ μὲν ἐν Ἀσίᾳ πολυάριθμοι ἀρειανοὶ ἦσαν ἐνταῦθα ἀνέκαθεν ὀλίγοι, πρὸς δὲ τοὺς ἐθνικοὺς ἐπολιτεύετο, ὡς εἴπομεν, μετὰ φειδοῦς τινος ἡ βασιλεία. Ἀλλ' ἐνταῦθα ὑπῆρχεν ἑτέρα δυσαρεσκείας ἀφορμή, ἡ τῶν Γότθων ἐντὸς τοῦ κράτους ἐγκαθίδρυσις, οἵτινες ἐμισοῦντο ὑπὸ τῶν προτέρων κατοίκων καὶ ὡς ξένοι καὶ διότι δὲν ἔπαυον ἐπιχειροῦντες ληστρικὰς ἐπιδρομάς, τοιαῦτα δὲ πράττοντες ἦσαν οὐδὲν ἧττον ἐπιτετραμμένοι πολλάκις τὰς φρουρὰς τῶν πόλεων. Τοιαύτη λοιπὸν φρουρά, σταθμεύουσα ἐν Θεσσαλονίκῃ τῷ 390, ἔδωκεν ἀφορμὴν εἰς τὴν στάσιν τῆς μεγάλης ταύτης πόλεως, ἥτις ἦτο ἡ πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ [1] καί, μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολιν, ἡ ἐπιφανεστάτη τῶν κατὰ τὴν εὐρωπαϊκὴν Ἑλλάδα πόλεων. Βοθέριχος, ὁ τῆς φρουρᾶς αὐτῆς ἀρχηγός, ἐφυλάκισεν ἡνίοχόν τινα τοῦ ἱπποδρόμου κατηγορηθέντα ἐπὶ ἐγκλήματι αἰσχρῷ. Ἐπειδὴ δὲ μετ' οὐ πολὺ ἔμελλε νὰ ἐκτελεσθῇ ἐν Θεσσαλονίκῃ μία τῶν ἱπποδρομιῶν ἐκείνων, αἵτινες ἀπετέλουν τότε τὴν κυριωτάτην διασκέδασιν ὅλων τῶν μεγάλων τοῦ κράτους πόλεων, ὁ δῆμος τῶν Θεσσαλονικέων ἀπῄτησε τὴν ἀποφυλάκισιν τοῦ ἡνιόχου ὡς ἀναγκαίου εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ὁ Βοθέριχος ἀπεποιήθη τὸ ζητούμενον· ὅθεν ἐκινήθη στάσις χαλεπή, καθ' ἣν ὅ τε στρατηγὸς ἐκεῖνος καὶ πολλοὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἀξιωματικῶν ἐφονεύθησαν καὶ τὰ σώματα αὐτῶν εἰς τὰς ὁδοὺς κατεσύρθησαν. Ὁ Θεοδόσιος, ὅστις εἶχεν ἤδη τότε ἐκδικηθῇ τὸν τοῦ Γρατιανοῦ θάνατον διὰ τῆς τοῦ Μαξίμου κατατροπώσεως, ὡς θέλομεν ἴδει μετ' ὀλίγον, διέτριβεν ἐν Μεδιολάνῳ παρὰ Οὐαλεντιανῷ τῷ Β', ὅτε ἔμαθε τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ γενομένην κακουργίαν. Ὀργισθεὶς δὲ ἀπεφάσισε νὰ τιμωρήσῃ ἀπηνῶς τὴν πόλιν ἄνευ ἐξετάσεως καὶ δίκης. Καὶ οἱ μὲν περὶ αὐτὸν ἐπίσκοποι, ἰδίως ὁ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος, εἶχον σχεδὸν καταπείσει αὐτὸν νὰ μεταβάλῃ γνώμην ἐπὶ τὸ ἐπιεικέστερον, ἀλλ' ὁ μάγιστρος ἤτοι ὑπουργὸς Ρουφῖνος, γαλάτης τὸ γένος, ἀνὴρ πονηρός, ὅστις ἔπειτα ἐγένετο καὶ ἄλλων δεινῶν συμφορῶν πρόξενος, ἀνερρίπισε τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως, ὅστις, ἐκδοὺς καὶ ἀποστείλας τὸ φόνιον αὐτοῦ διάταγμα μετενόησε πάλιν ὅτε πλέον δὲν ἦτο καιρὸς νὰ προληφθῇ τὸ κακόν. Ἅμα ἔφθασεν εἰς Θεσσαλονίκην ἡ ὀλεθρία ἀπόφασις, ἐσκίρτησεν ὑπὸ ἀγαλλιάσεως ἡ βάρβαρος φρουρὰ καὶ διὰ καταχθονίου τρόπου ἐμηχανεύθη τὴν ἐκτέλεσιν. Εὐθὺς τὴν ἑπομένην ἡμέραν προσεκλήθη ὁ λαὸς εἰς τὸν ἱππόδρομον πρὸς θέαν δῆθεν ἱπποδρομικοῦ ἀγῶνος· ἐκεῖ δέ, αἴφνης οἱ στρατιῶται ἐπιπεσόντες ξιφήρεις κατὰ τοῦ πλήθους ἔσφαξαν ἐν διαστήματι τριῶν ὡρῶν, ἄνευ διακρίσεως ἀθῴων καὶ ἐνόχων, πολιτῶν καὶ ξένων, κατά τινας μὲν ἑπτὰ χιλιάδας κατά τινας δὲ δεκαπέντε χιλιάδας ἀνθρώπων. Ἡ ἀνηλεὴς αὕτη τοῦ Θεοδοσίου πρᾶξις ἐνθυμίζει πολὺ τὴν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου τῶν Ἀθηναίων διαταχθεῖσάν ποτε σφαγὴν τοῦ στασιάσαντος τῆς Μυτιλήνης δήμου (Κεφ. Β' βιβλ. Δ' τοῦ πρώτου τόμου), τοῦ ὁποίου ἡ ἐλεεινὴ τύχη ἐδίδαξεν ἡμᾶς ἔκτοτε ὅτι ἡ ἀνέλεγκτος ἐξουσία, εἴτε ὑπὸ πολλῶν εἴτε ὑπὸ ἑνὸς διεξαγομένη, εἶναι ὀλεθρία πάντοτε. Ναὶ μὲν δὲν ὑπῆρχε νῦν τὸ βῆμα ἐκεῖνο τῆς ἐκκλησίας τοῦ δήμου ἀπὸ τοῦ ὁποίου τὴν ἐπιοῦσαν ἀγορεύσαντες ῥήτορες φιλάνθρωποι καὶ συνετοὶ ἠγωνίσθησαν νὰ μετριάσωσι καὶ ἐμε-

---

[1] Πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἦτο ἔτι τότε τὸ Σίρμιον (νῦν Μιτροβίτσα)· ἡ Θεσσαλονίκη ἦτο πρωτεύουσα ἁπλῶς τῆς διοικήσεως τῆς μακεδονικῆς.

τρίασαν κατά τι τῆς προηγουμένης ἀποφάσεως τοὺς σκληροτάτους ὅρους. Ἀλλ' ἂν οἱ ῥήτορες τοῦ δήμου ἐξέλιπον πρὸ καιροῦ προέκυψαν ἤδη οἱ τοῦ λαοῦ ἐπίσκοποι, ὁ δὲ Μεδιολάνων μέγας Ἀμβρόσιος ἀπέδειξε λαμπρῶς ὅτι εἶχον εἰσέτι οἱ ἀδικούμενοι καὶ πάσχοντες προστάτας καὶ ἐκδικητὰς ἰσχυρούς, τοὺς ἱεράρχας αὐτῶν. Ἐλθούσης εἰς Μεδιόλανον τῆς φοβερᾶς ἀγγελίας, ὁ Ἀμβρόσιος ἀπέφυγε νὰ ἴδῃ κατὰ πρόσωπον τὸν βασιλέα, ἔγραψεν ὅμως πρὸς αὐτὸν ἐπιστολήν, ἐν ᾗ παριστῶν τὸ ἀπηνὲς καὶ τρομερὸν τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ κατατολμηθέντος ἐγκλήματος ἔλεγε πρὸς τοῖς ἄλλοις· «Τὸ ἁμάρτημα δὲν ἐξαλείφεται εἰμὴ διὰ δακρύων καὶ μετανοίας· οὔτε ἄγγελοι οὔτε ἀρχάγγελοι δύνανται νὰ συγχωρήσωσιν αὐτὸ ἄλλως· αὐτὸς ὁ Κύριος δὲν παρέχει τὴν ἄφεσιν εἰμὴ εἰς μόνον τοὺς μετανοοῦντας. Σὲ συμβουλεύω· σὲ παρακαλῶ· σὲ προτρέπω· σὲ παραινῶ. Δὲν τολμῶ νὰ ἐκτελέσω τὴν ἁγίαν προσφοράν, ἐὰν θελήσῃς νὰ παρευρεθῇς εἰς αὐτήν. Ὅ,τι δὲν ἤθελεν εἶναι συγκεχωρημένον μετὰ τὸ ἐκχυθὲν αἷμα ἑνὸς ἀθῴου εἶναι δυνατὸν νὰ συγχωρηθῇ, ἀφοῦ διὰ σὲ ἐξεχύθη τὸ αἷμα τοσούτων;» Ὁ βασιλεὺς βαθέως συγκινηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐλέγχων τοῦ ἀρχιεπισκόπου διετέλει τεθορυβημένος διὰ τὴν ἀνεπανόρθωτον συμφορὰν ἣν ἐπήνεγκεν ἡ παράλογος αὐτοῦ ὀργή. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς συνειδήσεως κατατηκόμενος ἐπί τινα χρόνον ἀπεφάσισεν ἔπειτα κατὰ τὸ σύνηθες νὰ προσέλθῃ εἰς τὴν μητρόπολιν τῶν Μεδιολάνων ἵνα ἀκροασθῇ τῆς θείας λειτουργίας. Ἀλλὰ τότε ὁ ἀτρόμητος ἀρχιεπίσκοπος, συναντήσας αὐτὸν ἔξω τῶν προθύρων καὶ ἐμποδίσας νὰ ἐπιβῇ τῶν ἱερῶν προπυλαίων, ἀπεφήνατο αὐτῷ πανηγυρικῶς ὅτι μετάνοια μακρὰ δύναται μόνη νὰ ἐξαλείψῃ τηλικοῦτον ἁμάρτημα καὶ νὰ ἐξιλεώσῃ τὴν ὀργὴν τοῦ πάντων δεσπότου καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Θεοδόσιος παρέστησεν αὐτῷ εὐλαβῶς ὅτι, ἂν αὐτὸς ἐγένετο ἔνοχος ἀνθρωποκτονίας, ὁ Δαυὶδ ὁ ἀγαπητότατος τοῦ Θεοῦ, ἐκτὸς τοῦ φθόνου, εἶχεν ὑποκύψει καὶ εἰς μοιχείαν, ὑπολαβὼν ὁ γενναῖος ἀρχιεπίσκοπος εἶπε· «καθὼς λοιπὸν ἐμιμήθης τοῦ Δαυὶδ τὴν ἁμαρτίαν, οὕτω μιμήθητι καὶ αὐτοῦ τὴν μετάνοιαν». Ὁ Θεοδόσιος ὑπήκουσεν εἰς τοὺς λόγους τούτους, ὑπέκυψεν εἰς τὸν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας ἀφορισμὸν καὶ ἐπανελθὼν εἰς τὰ βασίλεια καθυπέβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὸ τῆς ἐκκλησίας ἐπιτίμιον, ἀπὸ τοῦ ὁποίου μόλις μετὰ ὀκτὼ μῆνας ἐλύθη, γενόμενος πάλιν δεκτὸς εἰς τὴν τῆς ἐκκλησίας κοινωνίαν, κατὰ τὴν ἑορτὴν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως, ἀφοῦ πρότερον δημοσίᾳ ἐν τῷ ἱερῷ ναῷ ὡμολόγησε τὴν ἁμαρτίαν, καὶ πρηνὴς κείμενος

Μεγάλη ἀργυρᾶ ἀσπὶς κατασκευασθεῖσα ἐπὶ τῇ δεκαετηρίδι τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου

καὶ τὸ δαυιτικὸν ἐκεῖνο ἐκφωνῶν «ἐκολλήθη τῷ ἐδάφει ἡ ψυχή μου, ζῆσόν με κατὰ τὸν λόγον σου» παρεκάλεσεν ἵνα τύχη συγγνώμης.

Ἐν τῷ μέσῳ τοιούτων περιπετειῶν διῆλθεν ἡ τοῦ Θεοδοσίου βασιλεία· δὲν ἤρκε-

Ὁ Ἀμβρόσιος ἐμποδίζει τὸν Θεοδόσιον νὰ εἰσέλθῃ εἰς τὴν ἐκκλησίαν (ἔργον τοῦ Ρούμπενς)

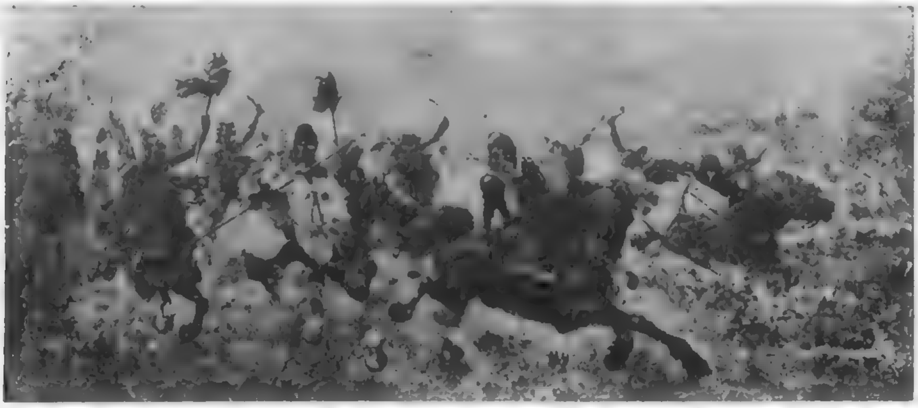
σεν ἡ εἰρήνευσις τῶν Γότθων καὶ ἡ τῶν σχέσεων αὐτῶν ρύθμισις, δὲν ἤρκεσεν ἡ κατατρόπωσις ἀρειανῶν καὶ ἐθνικῶν, ἀλλ' ἐδέησε νὰ παλαίσῃ καὶ πρὸς τὰς συνεπείας τῶν γεγονότων τούτων. Καίτοι δὲ ὑπὸ τοσούτων πραγμάτων περισπώμενος δὲν ἠμέλησε παντελῶς καὶ τὰ κατὰ τὴν Δύσιν συμβαίνοντα. Εἴδομεν ὅτι τῷ 383 εἶχεν ἀναγκασθῆ νὰ ἀναγνωρίσῃ τὸν Μάξιμον, τὸν ἐπαγαγόντα τὸν θάνατον τοῦ Γρατιανοῦ καὶ σφετερισθέντα τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ. Ἀλλ' ὅτε τῷ 387 ὁ Μάξιμος, προσβαλὼν αἰφνιδίως τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β΄, ἐξέβαλεν αὐτὸν τῆς Ἰταλίας, ὁ Θεοδόσιος ἠδυνήθη τελευταῖον νὰ δράμῃ εἰς βοήθειαν τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ καὶ καταβαλὼν τὸν Μάξιμον κατὰ Ἰούνιον τοῦ 388 περὶ τὸν Σάον ποταμὸν καὶ θανατώσας αὐτὸν ἐπέτρεψεν εἰς τὸν Οὐαλεντινιανὸν Β΄ τὴν ἀρχὴν πάσης τῆς Δύσεως. Πάλιν δέ, ὅτε μετὰ τέσσαρα

ἔτη, τῇ 15 Μαΐου 395, ὁ Οὐαλεντινιανὸς Β' ἐδολοφονήθη ὑπὸ τοῦ παντοδυνάμου αὐτοῦ στρατηγοῦ 'Αρβογάστου, φράγκου τὸ γένος, ἀναγορεύσαντος βασιλέα τὸν γραμματικὸν Εὐγένιον, ὁ Θεοδόσιος, παρασκευάσας τὰς ἀπαιτουμένας δυνάμεις, ἐπῆλθε κατὰ τοῦ νέου τούτου αὐτοκράτορος καί, τῇ 6 Σεπτεμβρίου 394, νικήσας αὐτόν, ἥνωσεν ἅπαν τὸ κράτος ὑπὸ τὴν ἑαυτοῦ ἀρχήν. 'Αλλὰ δὲν ἀπήλαυσεν ἐπὶ μακρὸν τὸν τελευταῖον αὐτοῦ θρίαμβον. Νοσήσας ἐξ ὕδρωπος δὲν ἐπέζησεν εἰμὴ τέσσαρας μῆνας καὶ ἀπεβίωσεν εἰς Μεδιόλανον τῇ 17 'Ιανουαρίου 395, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 50, ἀφοῦ διῄρεσεν αὖθις τὸ κράτος εἰς δύο μεγάλα τμήματα καὶ ἐπέτρεψε τὴν μὲν 'Ανατολὴν εἰς τὸν πρεσβύτερον τῶν υἱῶν 'Αρκάδιον τὴν δὲ Δύσιν εἰς τὸν νεώτερον 'Ονώριον.

'Ο Θεοδόσιος ἐπεκλήθη μέγας· καὶ τῇ ἀληθείᾳ δύναται νὰ λογισθῇ μέχρι τινὸς ἄξιος τῆς ἐπωνυμίας ταύτης, ἥτις, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν μοναρχῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, πρὸ αὐτοῦ δὲν ἀπενεμήθη εἰμὴ εἰς τὸν ἱδρυτὴν τῆς Κωνσταντινουπόλεως, μετ' αὐτὸν δὲ εἰς οὐδένα ἄλλον, ἐκτὸς μιᾶς καὶ μόνης μὴ σπουδαίας ἐξαιρέσεως. Λόγῳ ἰδιωτικῶν ἀρετῶν ὁ Θεοδόσιος ἦτο ὁμολογουμένως κρείττων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου· διότι διετέλεσεν ἀγαθὸς σύζυγος, ἀγαθὸς πατήρ, ἀγαθὸς ἀδελφός, ἀγαθὸς ἐν γένει συγγενὴς καὶ φίλος εὐγνώμων· πλὴν τούτων δὲ ἦτο μὲν ὀξύτατος περὶ τὰς ὀργὰς ἀλλ' εὐχερῶς ἐτρέπετο πρὸς τὴν ἐπιείκειαν καὶ πρὸς τὴν μετάνοιαν. Τὰ ἐν 'Αντιοχείᾳ γενόμενα, εἰς ἃ μετ' ὀλίγον θέλομεν ἐπανέλθει, καὶ τὰ μετὰ τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ σφαγὴν ἐπισυμβάντα, ἅπερ ἤδη ἱστορήσαμεν, μαρτυροῦσι περὶ τούτου τρανῶς. Ἂν δὲν κατέβαλεν εἰς τάξιν ὑπηκόων τοὺς Γότθους ἀλλὰ συνθηκολογήσας πρὸς αὐτοὺς ἀνεκήρυξε συμμάχους, ἔπραξε τοῦτο ἐξ ἀνάγκης ἀναποδράστου. Οὔτε τὸ δυτικὸν οὔτε τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἦσαν ἤδη ἱκανὰ νὰ φράξωσι τὰς πύλας αὐτῶν εἰς τὸν ἐπιδραμόντα χείμαρρον. Ναὶ μὲν μὴ ἀρκεσθεὶς εἰς τὸ νὰ θεσπίσῃ τὸν θρίαμβον τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τοῦ χριστιανισμοῦ ἐπέτρεψε καὶ διέταξε τὸν ὄλεθρον τῶν αἱρετικῶν καὶ τῶν ἐθνικῶν καὶ τὴν καταστροφὴν πολλῶν ἔργων τῆς ἀρχαίας τέχνης ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ γεγονός, ἂν δὲν δικαιολογῆται, ἐξηγεῖται ὅμως ἀποχρώντως. Τεθέντος ἅπαξ ὅτι ἡ τύχη τοῦ χριστιανισμοῦ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀσφαλισθῇ εἰμὴ διὰ τοῦ θριάμβου τῆς ὀρθοδοξίας καὶ ὅτι ἐν τῷ κλύδωνι ὅστις ἐπὶ ἡμίσειαν ἤδη ἑκατονταετηρίδα ἀνέσειεν ἅπασαν τὴν 'Ανατολὴν ἐκινδύνευε νὰ ναυαγήσῃ τὸ ἐν Νικαίᾳ θεσπισθὲν σύμβολον, ὁ Θεοδόσιος, προτείνας τὴν δεξιὰν εἰς τὸ σύμβολον τοῦτο, καὶ ἀνορθώσας αὐτό, καὶ ἀσφαλίσας, συνέδεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεθ' ἑνὸς τῶν μεγίστων τῆς ὅλης ἱστορίας γεγονότων. 'Επὶ πᾶσι μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἡ ἱστορικὴ τῶν ἀνθρώπων ἀξία ὁμοιάζει πολὺ πρὸς τὴν σχετικὴν τοῦ φωτὸς δύναμιν. 'Η ἀξία ἐκείνη κρίνεται ἀναλόγως τῶν προκειμένων περιστάσεων, ἀπαραλλάκτως καθὼς ἡ δύναμις τοῦ φωτὸς παρίσταται εἰς τὸν ὀφθαλμὸν μεγαλυτέρα ἢ ἀσθενεστέρα καθ' ὅσον ἐπικρατεῖ κύκλῳ σκότος ἢ φῶς. 'Ανάψατε λαμπάδα ἐν σταθερᾷ μεσημβρίᾳ· ἡ λάμψις αὐτῆς θέλει φανῇ ὠχρὰ ἐνώπιον τῶν ἡλιακῶν ἀκτίνων. 'Αλλ' ἀφοῦ δύσῃ ὁ ἥλιος καὶ ἐπέλθῃ ὁ ζόφος τῆς νυκτὸς ἡ αὐτὴ λαμπὰς θέλει ἀναδειχθῇ λαμπροτάτη καὶ θέλει ἀναπληρώσει μέχρι τινὸς τὸν τῆς ἡμέρας ἀστέρα. Παραπλήσιόν τι συμβαίνει καὶ εἰς τοὺς πρωταγωνιστὰς τῆς ἱστορίας. Αἱ περιστάσεις τοῦ κόσμου ἦσαν ζοφερώταται. 'Ο Θεοδόσιος ἐπολιτεύθη ὅσον οἷόν τε ἐπιτηδείως πρὸς αὐτάς. Ὅθεν ἀνεκηρύχθη μέγας τόσῳ μᾶλλον δικαίως ὅσῳ εἰς ἄλλους εὐτυχεστέρους χρόνους ἤθελεν ἴσως κατορθώσει μείζονα καὶ γενναιότερα πράγματα.

'Ο 'Αρκάδιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀνατολικὴν βασιλείαν, ἦτο ὀκτακαιδεκαέτης, ὁ δὲ τῆς Δύσεως βασιλεύσας 'Ονώριος δὲν εἶχεν ὑπερβῇ τὸ ἑνδέκατον τῆς ἡλικίας ἔτος. Ὅθεν πᾶσα ἡ πραγματικὴ ἐξουσία περιῆλθεν εἰς τοὺς δύο αὐτῶν πρωθυπουργούς, τὸν

βανδῆλον τὸ γένος Στελίχωνα ἐν τῇ Δύσει, καὶ τὸν γαλάτην Ρουφῖνον ἐν τῇ Ἀνατολῇ «Δίκαι τε πᾶσαι παρ' αὐτοῖς κατ' ἐξουσίαν ἐκρίνοντο, λέγει ὁ Ζώσιμος, καὶ ἀπῄει κεκρατηκὼς ὁ χρημάτων τὴν ψῆφον ὠνούμενος ἢ ἄλλως οἰκειότητι τὴν τοῦ δικάζοντος ἐπισπώμενος εὔνοιαν. Κτήματα δὲ ὅσα τοὺς κυρίους ἐν τοῖς ἁπάντων ἐποίει στόμασιν

Εἰσβολὴ Οὔννων (εἰκὼν Τσέκα)

εὐδαίμονας ὀνομάζεσθαι, μετῄει πρὸς τούτους, τῶν μὲν δωρεαῖς θεραπευόντων καὶ τούτῳ τῷ συκοφαντεῖσθαι διαφευγόντων, ἑτέρων δὲ τὰ οἰκεῖα προϊεμένων ὑπὲρ τοῦ τυχεῖν ἀρχῆς ἢ ἄλλον τινὰ πρίασθαι τῶν πόλεων ὄλεθρον. Παντὸς δὲ εἴδους πονηρίας ταῖς πόλεσιν ἐπιπολάζοντος, ὁ μὲν ἁπανταχόθεν πλοῦτος εἰς τὴν Ρουφίνου καὶ Στελίχωνος οἰκίαν εἰσέρρει ἡ δὲ πενία κατὰ πάντα τόπον ἐπενέμετο τὰς τῶν πάλαι πλουτούντων οἰκίας· ᾐσθάνοντο δὲ τῶν γινομένων οἱ βασιλεῖς οὐδενός, ἀλλ' ἔγραφον μόνον ὅσα Ρουφῖνος ἐπέταττε καὶ Στελίχων». Καὶ ὁ μὲν Στελίχων διέπρεπε τοὐλάχιστον ἐπὶ πολεμικῇ ἀρετῇ ὁ δὲ Ρουφῖνος δὲν διεκρίθη ἀείποτε εἰμὴ ἐπὶ πονηρίᾳ καὶ μοχθηρίᾳ, ἐπενεγκὼν καὶ ἄλλας πολλὰς εἰς τὴν Ἀνατολὴν συμφοράς. Μὴ ἀρκούμενος εἰς τοὺς θησαυροὺς τοὺς ὁποίους συνέλεγε διὰ τῶν ἐπονειδίστων ἐκείνων καταχρήσεων ἠθέλησε νὰ συζεύξῃ τὴν θυγατέρα αὐτοῦ μετὰ τοῦ Ἀρκαδίου. Ἀλλὰ τοῦτο αὐτοῦ τὸ ὄνειρον δὲν ἔμελλε νὰ ἐκπληρωθῇ. Ὑπῆρχεν ἐν τῇ αὐλῇ ἀντίπαλος αὐτοῦ δεινός, ὁ Εὐτρόπιος, ὅστις, εὐνοῦχος ὤν, ἦτο ἓν ἐκ τῶν ἀγεννῶν ἐκείνων ὄντων τὰ ὁποῖα ἴσχυον, ὡς μὴ ὤφελεν, εἰς τὰ βασίλεια τῆς Κωνσταντινουπόλεως, κατὰ μίμησιν τῶν εἰς τὰ ἀσιανὰ κράτη συμβαινόντων. Ὁ εὐνοῦχος λοιπὸν Εὐτρόπιος καὶ ἄλλοι τινὲς περὶ τὸν βασιλέα, ἀντιπράττοντες εἰς τὸν πρωθυπουργὸν καὶ ὠφεληθέντες ἔκ τινος αὐτοῦ εἰς Ἀντιόχειαν ἀποδημίας, πείθουσι τὸν Ἀρκάδιον νὰ λάβῃ σύζυγον τὴν περιφανῆ ἐπὶ τῷ κάλλει αὐτῆς Εὐδοξίαν, θυγατέρα φράγκου τινὸς στρατηγοῦ. Ἐντεῦθεν ὀργισθεὶς ὁ Ρουφῖνος ἐπεχείρησε λάθρα τὰ αἴσχιστα κατὰ τοῦ κράτους ἀνοσιουργήματα. Αὐτὸς λέγεται προσκαλέσας τοὺς Οὔννους, οἵτινες ἐν ἔτει 395 ἐλεηλάτησαν ἐπαρχίας τινὰς τῆς Ἀσίας. Ἀλλ' ἔπραξεν ἄλλα βιαιότερα καὶ δεινότερα κακουργήματα. Ἀλάριχος, εἷς τῶν ἐπὶ γένει καὶ ἀξίᾳ ἐγκρίτων ἡγεμόνων τῶν ἐντὸς τοῦ κράτους καθιδρυμένων Οὐισιγότθων, εἶχε δυσαρεστηθῆ τότε διότι, ἄρχων ἔτι ἐπὶ Θεοδοσίου γοτθικοῦ τινος πολεμικοῦ σώματος, δὲν προσέλαβεν ἤδη καὶ τὴν τῶν ρωμαϊκῶν στρατευμάτων ἡγεμονίαν. Ὅθεν ὑποκινήσας στάσιν παρὰ τοῖς βαρβάροις ἐλεηλάτησε τὴν Θρᾴκην, κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 395 ἔτος

μέχρι τῶν πυλῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Εἰς τούτου τὸ στρατόπεδον προσελθὼν ὁ Ρουφῖνος ἐκαυχήθη μὲν παρὰ τῷ βασιλεῖ ὅτι κατέπεισε τὸν 'Αλάριχον νὰ ἀναζεύξῃ ἀπὸ τῆς πρωτευούσης πράγματι ὅμως συνεβούλευσεν εἰς τὸν ἡγεμόνα ἐκεῖνον τῶν Γότθων νὰ ἐπέλθῃ μᾶλλον κατὰ τῆς ἐνταῦθα 'Ελλάδος, εὐπορούσης, διότι πρὸ ἑκατονταετηρίδος ὅλης δὲν εἶχον εἰσβάλει εἰς αὐτὴν βάρβαροι, ὑποσχόμενος ὅτι θέλει εὐκολύνει ἐκ παντὸς τρόπου τὴν ἐπιδρομὴν αὐτῶν. Καὶ πῶς μὲν ἐξετέλεσε τὴν προδοσίαν ταύτην μετ' ὀλίγον θέλομεν ἰδεῖ ἐν τῷ μεταξὺ δὲ ὁ Στελίχων, μαθὼν τὰ ὑπὸ τοῦ 'Αλαρίχου πραττόμενα καὶ μελετώμενα, ἔδραμεν εἰς Θεσσαλονίκην, μετὰ τῶν στρατευμάτων τῆς 'Ανατολῆς ὅσα εἶχον παρακολουθήσει τὸν Θεοδόσιον κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν Δύσιν στρατείαν. 'Αλλ' ὁ Ρουφῖνος, ὅστις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ 'Αρκάδιον, πέμπει πρὸς τὸν Στελίχωνα διαταγὴν βασιλικὴν ρητῶς ἀπαγορεύουσαν αὐτῷ νὰ πλησιάσῃ πλειότερον εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὅθεν ὁ Στελίχων ὑπακούσας ἐπέστρεψεν εἰς 'Ιταλίαν. 'Αλλ' ὁ γότθος Γαϊνᾶς, εἰς ὃν ἀνέθηκε τὴν στρατηγίαν, ἀνέλαβε νὰ τιμωρήσῃ τὸν Ρουφῖνον, ἔχων σύμφωνα εἰς τοῦτο καὶ τὰ περὶ αὐτὸν τάγματα. Ἅμα λοιπὸν πλησιάσαντος αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν, ἐξῆλθον εἰς προϋπάντησιν ὅ τε 'Αρκάδιος καὶ ὁ Ρουφῖνος, φονεύεται ἐκ διαταγῆς τοῦ Γαϊνᾶ ὁ τελευταῖος οὗτος τῇ 27 Νοεμβρίου 395, ὁ δὲ ἄνανδρος 'Αρκάδιος, ἀναγνωρίσας τὰ γενόμενα, παραδίδεται ἤδη καθ' ὁλοκληρίαν εἰς τὰς χεῖρας τοῦ εὐνούχου Εὐτροπίου, ὅστις, ὑποστηριζόμενος ἐπί τινα χρόνον ὑπὸ τοῦ Γαϊνᾶ, ἀπέβη παντοδύναμος, προαχθεὶς εἰς τὰ ἀνώτατα ἀξιώματα τοῦ πατρικίου καὶ τοῦ ὑπάτου.

Ὁ εὐνοῦχος Εὐτρόπιος δὲν εἶχε παντάπασι διάθεσιν, ὡς θέλει μετ' οὐ πολὺ ἐξηγηθῆ, νὰ προλάβῃ τὰ ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου σκευωρηθέντα κατὰ τῆς ἐνταῦθα Ἑλλάδος δεινά. Ὁ Ρουφῖνος εἶχε διορίσει ἀρχηγὸν μὲν τῆς ἐν Θερμοπύλαις φρουρᾶς τὸν Γερόντιον ἀνθύπατον δὲ τῆς Ἑλλάδος τὸν 'Αντίοχον, ἀμφοτέρους ἑτοίμους ὄντας ν' ἀνοίξωσι τὰς πύλας τῆς χώρας εἰς τὸν 'Αλάριχον. 'Αλλ' ἆρά γε ὑπῆρξαν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι κοινοὶ προδόται, τυφλὰ ὄργανα τοῦ Ρουφίνου καὶ παραβάται τῶν ἱερωτάτων καθηκόντων ἁπλῶς ἵνα ὑπακούσωσιν εἰς τὰ παραγγέλματα τοῦ πρωθυπουργοῦ; Τὸ πρᾶγμα φαίνεται τόσῳ μᾶλλον ἀπίθανον ὅσῳ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ρουφῖνος εἶχε θανατωθῆ· διάφορα δὲ τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι λόγοι ἕτεροι ὑπηγόρευσαν τὴν ὀλεθρίαν αὐτῶν διαγωγήν. Ὁ Ζώσιμος λέγει ὅτι ὁ πατὴρ τοῦ 'Αντιόχου Μουσώνιος ἦτο ἕλλην ἀνὴρ πολλῆς μέτοχος παιδείας, ἐκ δὲ τῶν τριῶν αὐτοῦ υἱῶν ὁ μὲν ὁμώνυμος τῷ πατρὶ Μουσώνιος καὶ ὁ 'Αξίοχος ἦσαν ἐνάμιλλοι ἐκείνου κατά τε τὴν παιδείαν καὶ τὴν καλοκαγαθίαν ὁ δὲ ὅλως τούτων διάφορος 'Αντίοχος ἀπέβη ἀνὴρ πονηρότατος. Εἶναι γνωστὸν ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ἐπαινεῖ συνήθως εἰμὴ τοὺς ἐθνικούς, τοὺς δὲ χριστιανοὺς ἐν γένει πικρῶς στηλιτεύει, ὥστε εὐλόγως ἐκ τῆς ἀφηγήσεως αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ μὲν γέρων Μουσώνιος καὶ δύο αὐτοῦ υἱοὶ εἶχον μείνει πιστοὶ εἰς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα ὁ δὲ τρίτος υἱός, ὁ 'Αντίοχος, εἶχεν ἀσπασθῆ τὸ νέον δόγμα. Πλὴν τούτου ὁ Εὐνάπιος ἱστορεῖ ὅτι οἱ μοναχοὶ διηυκόλυναν πολὺ τὴν ἐπιδρομὴν τοῦ 'Αλαρίχου, βεβαιῶν ἐπὶ λέξεως ὅτι «τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας ἀπέδειξε τῆς Ἑλλάδος ἡ τῶν τὰ φαιὰ ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως προσπαρεισελθοῦσα ἀσέβεια». Ἐκ τούτων πιθανὸν ὑπελήφθη ὅτι ὁ Ρουφῖνος, περὶ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν προδοτικῶν αὐτοῦ βουλευμάτων, ὠφελήθη πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν κατὰ τῆς εἰδωλολατρείας ἀντιπάθειαν τῶν χριστιανῶν, οἵτινες, εὐάριθμοι ὄντες εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ μέχρι τῶν χρόνων τούτων βλέποντες τοὺς ἐθνικοὺς ἀκωλύτως ἐκπληροῦντας τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν, ἦσαν διατεθειμένοι νὰ συμμαχήσωσι μετὰ τῶν Γότθων ἵνα

καταφέρωσιν ἐπὶ τέλους καιρίαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων πληγήν. Ἦσαν δὲ οἱ Γότθοι ἀρειανοὶ μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἧττον χριστιανοὶ καὶ ἐπιτήδειοι νὰ συντελέσωσιν εἰς τὸν θρίαμβον τῶν συμμάχων αὐτῶν, ἰδίως διὰ τῆς τῶν ἱερῶν καταστροφῆς. Ὥστε, ἂν ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ἀληθής, ὁ Γερόντιος, ὁ Ἀντίοχος καὶ οἱ περὶ αὐτοὺς ἐνόμιζον ὅτι ὑπηρετοῦσι τὸ τῆς θρησκείας αὐτῶν συμφέρον, συμπράττοντες μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου, οὕτω δ' ἐξηγεῖται πολὺ εὐλογώτερον ἡ διαγωγὴ αὐτῶν ἢ διὰ τῆς ἁπλῆς καὶ κοινῆς προδοσίας. Ἀλλὰ καὶ ἕτερα τεκμήρια ὑποδεικνύουσιν ὅτι τὴν πλεονεξίαν τοῦ Ἀλαρίχου κατὰ τὴν προκειμένην ἐπιδρομὴν ὑπέθαλψαν αἱ ὑπερισχύσασαι τότε θρησκευτικαὶ δοξασίαι. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου οὐ μόνον ὁ Εὐτρόπιος οὐδὲν ἔπραξεν ἵνα διακωλύσῃ τὴν εἰσβολὴν τοῦ ἡγεμόνος τῶν Γότθων ἀλλὰ κατ' αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ 396 ἔτος ὑπηγόρευσεν εἰς τὸν Ἀρκάδιον νόμον δι' οὗ ἀφῃρέθησαν ἀπὸ τοὺς ἱερεῖς, τοὺς προϊσταμένους καὶ τοὺς ὑπηρέτας τῶν ἐθνικῶν ἱερῶν ἅπαντα αὐτῶν τὰ προνόμια. Μετὰ δέ τινας ἐνιαυτούς, ὡς ἂν μὴ ἤρκουν αἱ ὑπὸ τοῦ Ἀλαρίχου γενόμεναι καταστροφαὶ τῶν ποικίλων ἱδρυμάτων τοῦ ἀρχαίου θρησκεύματος, ὁ Ἀρκάδιος διέταξε ρητῶς δι' ἑτέρου νόμου νὰ καταβληθῶσιν εἰς ἔδαφος οἱ ναοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, τὸ δὲ ὑλικὸν αὐτῶν νὰ χρησιμεύσῃ εἰς δημόσια οἰκοδομήματα, ὁδούς, κρήνας, τείχη καὶ ὑδραγωγεῖα. Ἐκ τούτων δηλοῦται καὶ πάλιν ὅτι, ἂν οἱ διάδοχοι τοῦ Ρουφίνου δὲν ἐξηκολούθησαν τὴν πρὸς τὸν Ἀλάριχον συνεννόησιν, ἔβλεπον ὅμως τοὐλάχιστον εὐχαρίστως τὰ παρ' αὐτοῦ πραττόμενα, ὡς συντελεστικὰ εἰς τὴν κατατρόπωσιν τῶν τελευταίων λειψάνων τῆς ἀρχαίας λατρείας.

Ὁπωσδήποτε ὁ Ἀλάριχος, ἀναχωρήσας ἐκ Θράκης, προήλασε κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν Μακεδονίαν καὶ ἔπειτα εἰς τὴν Θεσσαλίαν (1) «πάντα καταστρεφόμενος τὰ ἐν μέσῳ». Περὶ τὰς ἀρχὰς δὲ τοῦ 396 γενόμενος πλησίον τῶν Θερμοπυλῶν ἀνήγγειλε λάθρα τὴν ἄφιξιν αὐτοῦ πρός τε τὸν Ἀντίοχον, τὸν ἀνθύπατον, καὶ πρὸς τὸν Γερόντιον, τὸν προϊστάμενον τῆς ἐν Θερμοπύλαις φυλακῆς. Καὶ ἐν τῷ ἅμα ὁ Γερόντιος, ἀναχωρήσας μετὰ τῶν φυλάκων, ἀφῆκεν ἐλευθέραν καὶ ἀκώλυτον εἰς τοὺς βαρβάρους τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα εἴσοδον (2). Οἱ δὲ καθοδηγούμενοι ὑπὸ πολυαρίθμων μοναχῶν κατεπλημμύρησαν πάντα τὰ μεταξὺ Θερμοπυλῶν καὶ Ἀττικῆς, Λοκρίδα, Φωκίδα, Βοιωτίαν, (3) λεηλατοῦντες καὶ καταστρέφοντες χώρας καὶ πόλεις, καὶ τοὺς μὲν ἄνδρας ἡβηδὸν ἀποσφάττοντες παῖδας δὲ καὶ γυναῖκας ἀγεληδὸν συνεπαγόμενοι. Ἡ συμφορὰ ὑπῆρξε τοσαύτη ὥστε ὁ πεντηκονταετίαν βραδύτερον ἀκμάσας Ζώσιμος βεβαιοῖ ὅτι μέχρι τῶν χρόνων αὐτοῦ ἐφαίνοντο ἔτι τὰ στίγματα αὐτῆς. Ἐν τῇ Βοιωτίᾳ μόνη ἡ πόλις τῶν Θηβῶν,

---

(1) Ὁ Ἀλάριχος διὰ Θρᾴκης καὶ Μακεδονίας προυχώρει κατ' ἀρχὰς λαβὼν βορειοδυτικὴν διεύθυνσιν πρὸς τὴν Δαλματίαν καὶ Παιωνίαν, σκοπῶν ἐκεῖθεν πιθανώτατα νὰ εἰσβάλῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν. Ἀλλὰ μαθὼν ὅτι ὁ Στελίχων ἐπήρχετο κατ' αὐτοῦ μετὰ στρατοῦ ἐκ τῆς ἄνω Ἰταλίας ἐστράφη πρὸς νότον καὶ διὰ τῆς δαλματικῆς καὶ ἰλλυρικῆς παραλίας εἰσέβαλεν εἰς τὴν Ἤπειρον, προχωρήσας δὲ μέχρι Νικοπόλεως ἐντεῦθεν ἐστράφη εἰς τὴν Θεσσαλίαν.

(2) Τὰ περὶ τοιαύτης προδοσίας τοῦ Γεροντίου ἀμφισβητοῦνται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐρευνητῶν, δὲν παραδίδονται δὲ ρητῶς ὑπὸ τῶν ἀρχαίων. Ὁ ἐθνικὸς συγγραφεὺς Εὐνάπιος τὴν ὑπὸ τῶν Γότθων διάβασιν τῶν Θερμοπυλῶν θεωρεῖ ἔργον προδοτῶν μοναχῶν χριστιανῶν (ἀρειανῶν πάντως), οἵτινες πολυπληθεῖς ἠκολούθουν τῷ στρατῷ τοῦ Ἀλαρίχου (Εὐναπ. Βίοι σ. 93 «ὅ τε Ἀλάριχος ἔχων τοὺς βαρβάρους διὰ τῶν Πυλῶν παρῆλθεν, ὥσπερ διὰ σταδίου καὶ ἱπποκρότου πεδίου τρέχων· τοιαύτας αὐτῷ τὰς πύλας τῆς Ἑλλάδος ἀπέδειξεν ἥ τε τῶν τὰ φαιὰ ἱμάτια ἐχόντων ἀκωλύτως προσπαρεισελθοῦσα ἀσέβεια καὶ ὁ τῶν ἱεροφαντικῶν θεσμῶν παραρραγεὶς νόμος καὶ σύνδεσμος»).

(3) Αἱ Θῆβαι, καλῶς οὖσαι ὠχυρωμέναι, δὲν κατελήφθησαν, ἐνταῦθα δὲ ὑποτίθεται ὅτι ἠμύνατο ὁ ἐκ Θερμοπυλῶν ἀποχωρήσας στρατὸς τοῦ Γεροντίου.

ἀσφαλῶς οὖσα ὠχυρωμένη, διέφυγε τὴν ἅλωσιν, διότι ὁ Ἀλάριχος, μὴ ἔχων πολιορκητικὰ ὄργανα καὶ σπεύδων εἰς προχειροτέραν λείαν, ἐνόμισε περιττὸν νὰ χρονοτριβήσῃ ἐνταῦθα. Κατελθὼν δὲ διὰ τοῦ Κιθαιρῶνος εἰς Ἀττικὴν πρῶτον κατέστρεψε τὸ ἐν Ἐλευσῖνι σῳζόμενον ἔτι τότε μέγα ἱερόν, θανατώσας τόν τε Ἱλάριον καὶ ἄλλους τινὰς τῶν ὀνομαστοτάτων καὶ πιστοτάτων ὀπαδῶν τοῦ ἀρχαίου δόγματος, ἐκεῖ που διατρίβοντας. Ἔπειτα ἐπλησίασεν εἰς τὰς Ἀθήνας, περὶ τῆς τύχης τῶν ὁποίων κατὰ τὴν κρίσιμον ταύτην ἐποχὴν ποικίλαι ὑπάρχουσι παραδόσεις.

Ὁ Ζώσιμος περὶ μὲν Ἐλευσῖνος οὐδὲν λέγει, ἂν καὶ ἡ καταστροφὴ αὐτῆς φαίνεται βεβαία, διότι μαρτυρεῖται ῥητῶς ὑπὸ τοῦ Εὐναπίου· περὶ δὲ Ἀθηνῶν ὁμιλῶν βεβαιοῖ ὅτι ὁ Ἀλάριχος, ἐπελθὼν πανστρατιᾷ ἐπὶ τὴν πόλιν, εἶδεν εἰς τὸ τεῖχος περιεχομένην μὲν τὴν πρόμαχον Ἀθηνᾶν, ὁποία εἰκονίζεται ἐν τοῖς ἀγάλμασιν, ὡπλισμένην δηλαδὴ καὶ τρόπον τινὰ ἕτοιμον νὰ ἀντικρούσῃ τοὺς ἐπερχομένους, προϊστάμενον δὲ τὸν ἥρωα Ἀχιλλέα τοιοῦτον ὁποῖον ἔδειξεν εἰς τοὺς Τρῶας ὁ Ὅμηρος ὅτε ἐπολέμει ἵνα ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ Πατρόκλου. Ταύτην τὴν ὄψιν σεβασθεὶς ὁ Ἀλάριχος πάσης μὲν ἀπέστη κατὰ τῆς πόλεως ἐπιχειρήσεως ἔπεμψε δὲ κήρυκας περὶ εἰρήνης. Καὶ προσδεξαμένων τῶν Ἀθηναίων τοὺς λόγους καὶ λαβόντων καὶ δόντων ὅρκους εἰσῆλθεν ὁ ἡγεμὼν τῶν Γότθων μετὰ ὀλίγων τινῶν εἰς τὰς Ἀθήνας. Τυχὼν δὲ φιλοφροσύνης ἁπάσης καὶ λουσάμενος καὶ κοινωνήσας δι' ἑστιάσεως πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει λογάδας καὶ προσέτι δῶρα λαβὼν ἀνεχώρησε, καταλιπὼν ἀβλαβῆ τήν τε πόλιν καὶ τὴν Ἀττικὴν πᾶσαν. Αὕτη τοῦ Ζωσίμου ἡ διήγησις εἶναι πολυειδῶς ἀξιοσημείωτος. Ἐν πρώτοις μαρτυρεῖ ὁπόσον ἐρριζωμέναι ἦσαν εἰσέτι αἱ πρὸς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα πεποιθήσεις, διότι ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρει σπουδαίως τὴν προστασίαν ἐκείνην τῆς Ἀθηνᾶς καὶ τοῦ Ἀχιλλέως ἐλπίζων βεβαίως ὅτι πολλοὶ τῶν γνωστῶν αὐτοῦ θέλουσι πιστεύσει εἰς αὐτήν. Ἔπειτα δὲ δῆλον ἐξ αὐτῆς γίνεται ὅτι ἡ πόλις οὐδὲν ἔπαθεν ἀπὸ τῆς τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομῆς. Ἐν τούτοις μαρτυρίαι ἕτεραι ἄλλως παριστῶσι τὰ πράγματα. Ὁ ῥωμαῖος ποιητὴς Κλαυδιανός, ὁ ἅγιος Ἱερώνυμος καὶ ὁ τῆς Ἐκκλησίας ἱστορικὸς Φιλοστόργιος ἀναφέρουσιν ὀνομαστὶ τὰς Ἀθήνας μεταξὺ τῶν πόλεων ὅσαι, περιπεσοῦσαι εἰς χεῖρας τῶν βαρβάρων, ἔπαθον δεινὰ παρ' αὐτῶν. Ὁμοίως δὲ ὡς τεκμήριον τῶν συμφορῶν ὅσας ὑπέστησαν τότε αἱ Ἀθῆναι λογίζεται καὶ τοῦτο, ὅτι ὁ Συνέσιος, περὶ οὗ ἄλλοτε πλειότερα, καταπλεύσας εἰς Πειραιᾶ δύο ἔτη μετὰ τὴν τοῦ Ἀλαρίχου ἐπιδρομήν, ἔγραψεν ἐντεῦθεν πρὸς τὸν ἀδελφὸν τὴν ἀκόλουθον θλιβερὰν περὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐπιστολήν, ἧς παρατιθέμεθα ὁλόκληρον τὸ κείμενον, διότι ὁ Συνέσιος, ὡς θέλομεν ἴδει, ἦτο εἷς ἐκ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἵτινες, καίτοι ἔζων περὶ τὰ τέλη τῆς δ' μ. Χ. ἑκατονταετηρίδος, ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶσιν ὡς γνήσιοι Ἕλληνες τῶν πάλαι ποτὲ χρόνων· ὥστε ἡ ἐντύπωσις ἣν ἐπροξένει αὐτῷ ἡ τῶν Ἀθηνῶν πόλις παρέχει ἡμῖν τὴν ἔννοιαν τῆς ἐντυπώσεως ἣν ἤθελε προξενήσει εἰς τὸν Πλάτωνα ἢ τὸν Ἀριστοτέλην ἂν αἴφνης, ἐκ τῶν νεκρῶν ἀναστάντες, ἤθελον ἐπισκεφθῆ αὐτὴν ἐπὶ τῶν χρόνων τούτων τῆς παρακμῆς. Εἶχε λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ οὕτως. «Ὀναίμην τῶν Ἀθηνῶν, ὁπόσα βούλει· ὥστε μοι δοκῶ πλεῖν ἢ παλαιστῇ καὶ δακτύλῳ γεγονέναι σοφώτερος. Ἔξεστι δὲ καὶ αὐτόθεν τῆς θείας σοφίας πεῖράν σοί τινα παρασχεῖν. Ἀμέλει γὰρ Ἀναγυρούντοθέν σοι γράφω, καὶ Σφηττοὶ γέγονα, καὶ Θριῶζε, καὶ Κηφισιάσι καὶ φαληροῖ· καὶ κακὸς κακῶς ὁ δεῦρό με κομίσας ἀπόλοιτο ναύκληρος· ὡς οὐδὲν ἔχουσιν αἱ νῦν Ἀθῆναι σεμνὸν ἀλλ' ἢ τὰ κλεινὰ τῶν χωρίων ὀνόματα, καὶ καθάπερ ἱερείου διαπεπραγμένου τὸ δέρμα λείπεται γνώρισμα τοῦ πάλαι ποτὲ ζώου, οὕτως ἐνθένδε φιλοσοφίας ἐξῳκισμένης λείπεται περινοστοῦντα θαυμάζειν τὴν Ἀκαδημίαν τε καὶ τὸ Λύκειον, καί, νὴ Δία, τὴν Ποικίλην Στοάν, τὴν ἐπώνυμον

τῆς Χρυσίππου φιλοσοφίας, νῦν οὐκέτ' οὖσαν ποικίλην· ὁ γὰρ ἀνθύπατος τὰς σανίδας ἀφείλετο, αἷς ἐγκατέθετο τὴν τέχνην ὁ ἐκ Θάσου Πολύγνωτος. Νῦν μὲν οὖν ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς χρόνοις Αἴγυπτος τρέφει τὰς Ὑπατίας δεξαμένη γονάς· αἱ δὲ Ἀθῆναι, πάλαι μὲν ἦν ἡ πόλις ἑστία σοφῶν τὸ δὲ νῦν ἔχον σεμνύνουσιν αὐτὰς οἱ μελιττουργοί. Ταῦτα ἄρα καὶ ἡ ξυνωρὶς τῶν σοφῶν Πλουταρχείων, οἵτινες οὐ τῇ φήμῃ τῶν λόγων ἀγείρουσιν ἐν τοῖς θεάτροις τοὺς νέους ἀλλὰ τοῖς ἐξ Ὑμηττοῦ σταμνίοις». Ἀλλ' ὅμως τῶν νεωτέρων τινὲς παρατηροῦσιν ὅτι αἱ περὶ ἁλώσεως τῶν Ἀθηνῶν ἀνωτέρω μαρτυρίαι εἶναι ὁπωσοῦν ἀόριστοι, ἡ δὲ τοῦ Συνεσίου ἀδημονία καὶ πικρὰ εἰρωνεία, ὅστις ἄλλως οὐδὲν ἀναφέρει περὶ τῆς Ἀλαρίχου ἐπιδρομῆς, ἐξηγεῖται ἀρκούντως ὡς ἐκ τῆς παρακμῆς εἰς ἣν περιέστη ἡ πόλις πρὸ καιροῦ, καὶ ἄνευ νέων τινῶν παθημάτων. Ἀπ' ἐναντίας, λέγουσιν, ἡ τοῦ Ζωσίμου ἀφήγησις οὐ μόνον εὐκρινεστέρα εἶναι καὶ οὕτως εἰπεῖν ᾐτιολογημένη ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰ πράγματα μᾶλλον συμφωνεῖ. Ἡ πόλις τῶν Ἀθηνῶν εἶχεν ὀχυρωθῆ ἔτι ἀπὸ τῆς πρώτης τῶν Γότθων ἐπιστρατείας καὶ δὲν εἶχε πάθει τι ἐπὶ τοῦ μεγάλου σεισμοῦ τοῦ καταβαλόντος, ὡς εἴδομεν, τὰς πλείστας ἄλλας τῆς Ἑλλάδος πόλεις κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς τοῦ Οὐάλεντος βασιλείας· ὥστε πολὺ πιθανώτερον φαίνεται ὅτι ὁ Ἀλάριχος, ὅστις δὲν συνεπήγετο πολιορκητικὰς μηχανάς, καὶ τούτου ἕνεκα δὲν ἐπεχείρησεν οὔτε τῶν Θηβῶν τὴν ἅλωσιν, ἠρκέσθη νὰ λάβῃ ἐνταῦθα δῶρά τινα καὶ νὰ εἰσέλθῃ εἰρηνικῶς εἰς τὴν πόλιν ἵνα ἀπολαύσῃ μόνον ἐπί τινας ἡμέρας τῶν ἐν αὐτῇ σῳζομένων ἔτι ἀνέσεων καὶ ἄλλων τοῦ βίου ἀγαθῶν. Πλὴν τούτου παρατηρεῖται ὅτι τὰ πλεῖστα ἔργα τῆς ἀρχαίας τέχνης ὅσα εὑρίσκοντο τότε ἐν Ἀθήναις ἀναφέρονται ὑπάρχοντα καὶ μετὰ τὴν τῶν Γότθων ἐπιδρομήν, ἰδίως δὲ τὸ κολοσσιαῖον ἄγαλμα τῆς προμάχου Ἀθηνᾶς καὶ ἄλλαι τινὲς θεῶν καὶ ἡρώων εἰκόνες ἐν τῇ ἀκροπόλει. Καὶ βεβαιοῖ μὲν ῥητῶς ὁ Συνέσιος ὅτι περὶ τοὺς χρόνους τούτους εἶχεν ἀφαιρεθῆ ἀπὸ τὴν Ποικίλην Στοὰν ὁ κάλλιστος αὐτῆς κόσμος, ἤτοι αἱ τοῦ θασίου Πολυγνώτου ζωγραφίαι, ἀλλ' ἐπιφέρει ῥητῶς ὅτι τὴν σύλησιν ταύτην διέπραξεν ἡ πλεονεξία ῥωμαίου τινὸς ἀνθυπάτου.

Ἀπὸ τῆς Ἀττικῆς ὁ Ἀλάριχος ἐτράπη ἐπὶ τὴν Μεγαρίδα καὶ λεηλατήσας αὐτὴν ἐπλησίασεν εἰς τὸν Ἰσθμόν. Ἐκεῖ εἶχεν ὑποχωρήσει ὁ Γερόντιος, ὅτε ἀμαχητὶ ἐγκατέλιπε τὰς Θερμοπύλας. Ἀλλ' οὐδὲ περὶ τὸν Ἰσθμὸν ἐπεχείρησεν ἀντίστασίν τινα, γενόμενος ἄφαντος καὶ ἀφήσας ἐλεύθερον τὸν Ἀλάριχον νὰ εἰσελάσῃ εἰς τὴν Πελοπόννησον καθὼς προηγουμένως εἰσέβαλεν εἰς τὴν ἀνατολικὴν Ἑλλάδα. Ὅθεν ἀμέσως ἁλίσκονται πρώτη ἡ Κόρινθος καὶ τὰ περὶ αὐτὴν πολίχνια· ἔπειτα τὸ Ἄργος καὶ πάντα τὰ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῆς Λακεδαίμονος χωρία· τελευταῖον καὶ αὐτὴ ἡ Σπάρτη γίνεται λεία πρόχειρος τῶν βαρβάρων. Οὐδὲ πρέπει νὰ ἀπορῶμεν διὰ τὴν εὔκολον ταύτην κατατρόπωσιν ἁπάσης τῆς ἀνατολικῆς καὶ μεσημβρινῆς Πελοποννήσου. Τὰ τείχη τῶν πόλεων εἶχον καταπέσει ἐπὶ τοῦ πρὸ εἰκοσαετίας συμβάντος σεισμοῦ· τακτικὸς στρατὸς δὲν ὑπῆρχεν· ἡ ἄμυνα τῆς χώρας ἦτο ἀνατεθειμένη εἰς ἐθνικήν τινα φρουράν, συγκροτουμένην ἐκ γεωργῶν ἀγυμνάστων καὶ ἀπολέμων, οἵτινες μεταβαλλόμενοι αἴφνης, ὁσάκις ἐπήρχετο ἐχθρός, εἰς αὐτοσχεδίους στρατιώτας, δὲν εἶχον φυσικῷ τῷ λόγῳ οὔτε τὴν πεῖραν οὔτε τὴν καρτερίαν τὴν ἀπαιτουμένην ἵνα ἀντισταθῶσιν εἰς τὰ ἐξησκημένα καὶ ἀτίθασα γοτθικὰ στίφη· ἐπὶ πᾶσι διηυκόλυνε τὸ ἔργον τοῦ Ἀλαρίχου ἡ συνεννόησις αὐτοῦ μετὰ τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων καὶ ἡ σύμπραξις ἣν ἔλαβε παρὰ τοῦ χριστιανικοῦ κλήρου. Ἀλλ' ἔμελλε νὰ ἐπέλθῃ ἀπροσδόκητος εἰς τοὺς Πελοποννησίους ἐπίκουρος.

Εἴδομεν ὅτι ὁ Στελίχων ἀφικόμενος κατὰ τὸ προηγούμενον ἤδη ἔτος εἰς Θεσσα-

λονίκην, ἀπεπέμφθη εἰς Ἰταλίαν ὑπὸ τοῦ Ἀρκαδίου ἢ μᾶλλον ὑπὸ τοῦ Ρουφίνου. Ἤδη δὲ μαθὼν τὰ ἐν Ἑλλάδι γενόμενα δυστυχήματα διεπεραιώθη αὐτόκλητος μετὰ δυνάμεως εἰς Πελοπόννησον καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν τῇδε κἀκεῖσε διεσπαρμένων Γότθων κατέστρεψεν οὐκ ὀλίγους ἐξ αὐτῶν, τοὺς δὲ πλείστους ἠνάγκασε νὰ καταφύγωσιν ὑπὸ τὸν Ἀλάριχον περὶ τὸ ὄρος τῆς Φολόης, εἰς τὰ μεθόρια τῆς Ἤλιδος καὶ τῆς Ἀρκαδίας. Ἤθελε δὲ καὶ τούτους κατατροπώσει, ἐάν, ἀντὶ νὰ ἀποκλείσῃ αὐτοὺς πανταχόθεν, μὴ ἐπήρχετο αὐτὸς εἰς τὰς πόλεις, ἵνα ἀπολαύσῃ αὐτόθι πάσης τρυφῆς καὶ ἀκολασίας, καταλιπὼν εἰς ἄλλους ἡγεμόνας τὴν τῶν Γότθων χείρωσιν. Ἐπειδὴ δὲ καὶ οἱ ὑποδεέστεροι ἐμιμήθησαν τοῦ ἀρχηγοῦ τὸ παράδειγμα ἀμελέστερον ἐπιτηροῦντες τοὺς πολεμίους, ὁ Ἀλάριχος, ὠφεληθεὶς ἐκ τούτου, κατώρθωσε νὰ διαφύγῃ μεθ' ὅλου αὐτοῦ τοῦ στρατοῦ· καὶ περάσας διὰ τοῦ Κορινθιακοῦ κόλπου εἰς Αἰτωλίαν ἀπῆλθεν εἰς Ἤπειρον, ὅπου ὀχυρωθεὶς ἐφορολόγει ἐν ἀνέσει τὰς παρακειμένας πόλεις. Ἐκεῖ δὲ εὑρισκόμενος ἔλαβε παρὰ Στελίχωνος προτάσεις περὶ συνδιαλλαγῆς ἐπὶ τῷ ὅρῳ τοῦ ν' ἀποσπασθῶσιν ἀπὸ τοῦ Ἀρκαδίου πᾶσαι αἱ τοῦ Ἰλλυρικοῦ λεγομένου χῶραι, ἤτοι πᾶσαι αἱ κατὰ τὴν Εὐρώπην ἑλληνικαὶ χῶραι ἐκτὸς τῆς Θρᾴκης καὶ καθυποταχθῶσιν εἰς τὸν Ὀνώριον· διότι οὗτος φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνέκαθεν ὁ σκοπὸς δι' ὃν μετὰ τοσαύτης προθυμίας ὁ Στελίχων ἔδραμεν ἐπανειλημμένως εἰς βοήθειαν τῶν χωρῶν τούτων. Ὁ Ἀλάριχος ἐφρόντισε νὰ καταστήσῃ γνωστὰς τὰς προτάσεις ταύτας εἰς τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλήν, ὁ δὲ Ἀρκάδιος βλέπων ἑαυτὸν ἐξ ἴσου ἀπειλούμενον ὑπὸ τῶν δύο βαρβάρων προετίμησε νὰ συνδιαλλαγῇ μετὰ τοῦ Ἀλαρίχου· ὥστε τὸ ἀποτέλεσμα ὅλης αὐτῆς τῆς τραγῳδίας ὑπῆρξεν ὅτι ὁ ἡγεμὼν ἐκεῖνος τῶν Γότθων, ὅστις ἐπὶ τριετίαν ὅλην δὲν ἔπαυσε λεηλατῶν τὴν Θρᾴκην, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν, τὴν κυρίως Ἑλλάδα, τὴν Πελοπόννησον καὶ ἐπὶ τέλους τὴν Ἤπειρον, προεχειρίσθη ἐν ἔτει 398 γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ Ἰλλυρικοῦ. Ἀλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ παγιωθῇ ἐπὶ πολὺν χρόνον τὸ κράτος αὐτοῦ ἐνταῦθα. Ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλὴ ἦτο πολυμήχανος. Μὴ δυναμένη νὰ δαμάσῃ τοὺς κατὰ τῆς Ἀνατολῆς ἐπερχομένους βαρβάρους ἐξώθει αὐτοὺς πρὸς δυσμάς. Τοῦτο ἔπραξε καὶ ἐπὶ τοῦ προκειμένου. Μετὰ τετραετίαν ὁ Ἀλάριχος, ἀφοῦ ἐν τῷ μεταξὺ ἐγύμνασε καὶ ὥπλισε τοὺς Γότθους αὐτοῦ κατὰ τὸν ρωμαϊκὸν τρόπον καὶ ρωμαϊκοῖς ἀναλώμασιν ἐπῆλθε μετ' αὐτῶν, κατὰ προτροπὴν τῆς ἀνατολικῆς μοναρχίας, ἐπὶ τὴν Ἰταλίαν, ὅπου ἐφ' ἱκανὸν ἔτι ἐξηκολούθησε τὸ καταστρεπτικὸν αὐτοῦ στάδιον.

Ὁ Στελίχων καὶ ἡ σύζυγός του
(Ἐκ τῆς σαρκοφάγου τοῦ Στελίχωνος)

'Αλλ' ἂν αἱ ἑλληνικαὶ χῶραι ἀπηλλάγησαν οὕτω τῆς τυραννίας τοῦ 'Αλαρίχου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν ἕτεροι Γότθοι δὲν ἔπαυσαν δεσπόζοντες ἐν τῇ κεντρικῇ τοῦ κράτους κυβερνήσει. Ὁ Εὐτρόπιος, ὁ διαδεξάμενος τὴν ἀρχὴν μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ρουφίνου, ἔδειξεν ὁμοίαν τοῦ προκατόχου αἰσχροκέρδειαν καὶ πλεονεξίαν, κακουργίαν δὲ περὶ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξουσίας πλείονα. Διότι ἐπεχείρησε, διὰ ποικίλης συκοφαντίας, νὰ καταστήσῃ ἐκποδὼν πάντα λόγου ἄξιον ἄνδρα, ἵνα μηδεὶς πλὴν αὐτοῦ ἰσχύσῃ παρὰ τῷ βασιλεῖ· ἐξορίσας οὕτω σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ ἕνα τῶν ἀνθρώπων οἵτινες τὰ μάλιστα ἠδύναντο νὰ ἀποβῶσι χρήσιμοι κατὰ τὰς κρισίμους ἐκείνας περιστάσεις, τὸν πολλάκις ἀπὸ Οὐάλεντος καὶ Θεοδοσίου διαπρέψαντα ἐπὶ στρατηγίαις Τιμάσιον. Ἵνα δὲ προσλάβῃ ὅπλον πρόχειρον τῆς πονηρίας αὐτοῦ ἐπενόησε τὸν φοβερὸν ἐκεῖνον νόμον, ὅστις σῴζεται εἰς τοὺς ρωμαϊκοὺς κώδικας καὶ δι' οὗ πάντες οἱ συνομόσαντες κατά τινος τῶν λειτουργῶν τοῦ βασιλικοῦ οἴκου ἐτιμωροῦντο διὰ θανάτου καὶ δημεύσεως. Κατὰ τὸν νόμον τοῦτον ἤρκει νὰ μελετήσῃ τις προδοσίαν ἵνα τιμωρηθῇ ὅπως ἤθελε τιμωρηθῆ καὶ ἂν ἐξετέλει αὐτήν, τὰ δὲ τῶν τοιούτων ἐνόχων τέκνα ἀπεστεροῦντο παντὸς ἀστικοῦ καὶ πολιτικοῦ δικαιώματος. 'Αλλ' ὅσον καὶ ἂν ἠγωνίσθη ὁ Εὐτρόπιος νὰ ὀχυρώσῃ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ δὲν ἀπήλαυσεν αὐτὴν ἐπὶ πολὺν χρόνον. Εἴδομεν ὅτι μετὰ τὴν εἰρήνευσιν τῶν Γότθων ἐπὶ Θεοδοσίου οἱ 'Οστρόγοτθοι εἶχον ἐγκατασταθῆ ἐν τῇ μικρᾷ 'Ασίᾳ. Τούτων τῶν 'Οστρογότθων ὁ ἡγεμών, Τριβίγιλδος καλούμενος, φθονήσας τὰ τοῦ 'Αλαρίχου τρόπαια, ἐστασίασεν ἤδη καὶ ὥρμησεν ἐπὶ τὴν λεηλασίαν τῶν περικειμένων χωρῶν. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξέπεμψε κατ' αὐτοῦ τὸν γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἕτερον γότθον Γαϊνᾶν καὶ τὸν στρατηγὸν Λέοντα. 'Αλλ' ὁ μὲν Λέων ἦτο παντάπασιν ἀνίκανος ὁ δὲ Γαϊνᾶς δὲν εἶχε καμμίαν ὄρεξιν νὰ πολεμήσῃ τοὺς ὁμοφύλους καὶ ἐσκόπει μᾶλλον πῶς νὰ ὠφεληθῇ ἐκ τῆς περιστάσεως ταύτης, ἵνα καταβάλῃ τὸν Εὐτρόπιον καὶ διαδεχθῇ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ. Ὅθεν οὐδὲν γενναῖον κατὰ τοῦ Τριβιγίλδου ἔπραττεν. Οὐδὲν ἧττον ὅμως ὁ Τριβίγιλδος ἐκινδύνευσε μετ' οὐ πολύ, διότι οἱ Ἕλληνες τῆς 'Ασίας, βλέποντες ἑαυτοὺς ἐγκαταλελειμμένους, ὥρμησαν ἐξ οἰκείων ἐπὶ τὴν δίωξιν τοῦ πολεμίου καὶ ἔφεραν αὐτὸν εἰς πολλὴν ἀμηχανίαν. 'Αλλὰ τότε συνεννοεῖται, κατ' ἀρχὰς κρυφίως, ὁ Γαϊνᾶς μετὰ τοῦ Τριβιγίλδου καὶ ἀπαιτεῖ ρητῶς παρὰ τοῦ βασιλέως τὴν πτῶσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ ἄθλιος 'Αρκάδιος ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ. Ὁ πρὸ ὀλίγου παντοδύναμος εὐνοῦχος ἐξωρίσθη, τῷ 399, καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐθανατώθη ἐν τῇ ἐξορίᾳ. Ὁ δὲ Γαϊνᾶς ἀναφανδὸν ἤδη ἑνωθεὶς μετὰ τοῦ Τριβιγίλδου εἰσῆλθε τροπαιοῦχος εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν μετὰ πολυαρίθμων Γότθων καὶ προεχειρίσθη γενικὸς ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τοῦτο ἀλλ' ἀπήτησε νὰ παραχωρηθῇ αὐτῷ μία τῶν ἐκκλησιῶν τῆς πρωτευούσης ἵνα οἱ ἀρειανοὶ αὐτοῦ ὁμογενεῖς τελῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ τῆς λατρείας αὐτῶν. Τότε ὅμως ἐστασίασεν ὁ ὀρθόδοξος λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπιπεσὼν κατὰ τῶν Γότθων ἔσφαξεν ἑπτακισχιλίους ἐξ αὐτῶν. Ἕτερος γότθος ἡγεμών, ὀνόματι Φραουῖτος, προχειρισθεὶς στρατηγὸς κοινῇ ψήφῳ τοῦ βασιλέως καὶ τῆς Γερουσίας, κατεδίωξε τὸν Γαϊνᾶν καὶ ἠνάγκασεν αὐτὸν νὰ διαπεράσῃ τὸν Ἴστρον· ἐκεῖ δὲ κατετροπώθη οὗτος ὑπὸ τοῦ βασιλέως τῶν Οὔννων, ὅστις ἔπεμψε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἔκτοτε κατέλαβε πᾶσαν τὴν ἀρχὴν ἐνταῦθα ἡ βασίλισσα Εὐδοξία μέχρι τοῦ θανάτου αὐτῆς, ὅστις συνέβη μικρὸν πρὸ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ 'Αρκαδίου, τελευτήσαντος τῇ 1 Μαΐου 408. Τὸ κράτος περιῆλθε λοιπὸν εἰς χεῖρας βαρβάρων. Ὁ 'Αλάριχος, ὁ Τριβίγιλδος, ὁ Γαϊνᾶς, ὁ Φραουῖτος, ἦσαν Γότθοι· αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ἦτο θυγάτηρ φράγκου στρατηγοῦ. Βεβαίως οἱ πλεῖστοι ὑπουργοὶ καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ὑπάλληλοι ἦσαν Ἕλληνες ἢ ρωμαῖοι. Ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἔκτοτε ἐπὶ τοσοῦτον ἐπεκράτει καθ' ὅλην τὴν

Ἀνατολὴν ὥστε ὁ Ἀρκάδιος ἠναγκάσθη νὰ ἐπιτρέψῃ διὰ ῥητοῦ νόμου εἰς τοὺς δικαστὰς νὰ συντάττωσιν ἑλληνιστὶ τὰς ἀποφάσεις αὐτῶν. Ὡσαύτως ὑπῆρχε στρατὸς ἀξιόλογος ἐξ ἰθαγενῶν συγκεκροτημένος καὶ ἔχων ἰθαγενεῖς ἡγεμόνας, ἐξ ὧν ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμέν τινας, οἷον τὸν Τιμάσιον καὶ τὸν Λέοντα. Ἀλλ' οἱ βάρβαροι ἴσχυσαν τοσοῦτον ὥστε αὐτοὶ κυρίως ἦγον καὶ ἔφερον τὴν τύχην τοῦ κράτους. Ἀληθὲς ὅτι τινὲς τῶν βαρβάρων τούτων εἶχον ἐξελληνισθῆ· διότι ὁ Ζώσιμος, ἀναφέρων τὸν διορισμὸν τοῦ Φραουίτου ὡς στρατηγοῦ, λέγει αὐτὸν «ἄνδρα βάρβαρον μὲν τὸ γένος ἕλληνα δὲ ἄλλως οὐ τρόπῳ μόνῳ ἀλλὰ καὶ τῇ προαιρέσει καὶ τῇ περὶ τὰ θεῖα θρησκείᾳ». Τοιοῦτοι ὅμως πιθανώτατα ἦσαν ὀλίγοι· οἱ δὲ πλεῖστοι, σῴζοντες ἅπασαν τὴν ἀγριότητα τοῦ ἤθους αὐτῶν, συνετέλουν πολυειδῶς καὶ πολυτρόπως εἰς τὴν ἐξαχρείωσιν τῆς πολιτείας. Τί δ' ἐγένετο ἐν τούτοις τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον· τὸ διὰ τοῦ χριστιανισμοῦ ἀναβιῶσαν ἐκεῖνο ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου ἐφαίνετο προωρισμένον νὰ συγκροτήσῃ νέον ἴδιον καὶ μέγα κατὰ τὴν Ἀνατολὴν κράτος; Μήπως, πρὶν φθάσῃ νὰ πήξῃ τὸ κράτος τοῦτο, διελύθη εἰς τὰ ἐξ ὧν συνετέθη καὶ ἐγένετο βορὰ τῶν βαρβάρων; Μήπως παρεδόθη εἰς αὐτοὺς ἀμαχητὶ καὶ ἐν σιωπῇ; Μήπως ὡς διάττων τις ἀστήρ, ἐπὶ μικρὸν ἐκλάμψαν, διὰ παντὸς ἔπειτα ἐξηφανίσθη; Ὄχι ἀναμφιβόλως. Ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἐπίδρασις ἠλλοίωσεν ἐν πολλοῖς τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ἀλλὰ πώποτε δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστρέψῃ τὰς ζωτικὰς αὐτοῦ πηγὰς καὶ νὰ ἐνθρονίσῃ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἔθνη νέα, ὅπως συνέβη ἐν τῇ Δύσει, ὅπου ἐν μὲν τῇ Ἰταλίᾳ οἱ Γαλάται ἐγένοντο Λομβαρδοί [1], οἱ Λατῖνοι, οἱ Ἐτροῦσκοι καὶ τὰ ἄλλα ἀρχαῖα γένη Ἰταλοί· ἐν δὲ τῇ Ἰβηρίᾳ οἱ Ἴβηρες κατήντησαν Ἱσπανοί· ἐν δὲ τῇ Γαλατίᾳ οἱ Γαλάται μετεβλήθησαν εἰς Φράγκους· ἐν δὲ τῇ Βρεταννίᾳ οἱ Βρεταννοὶ εἰς Ἄγγλους. Ἐν τῇ Ἀνατολῇ μετὰ μακροὺς καὶ ἀδιαλείπτους ἀγῶνας τὸ ἑλληνικὸν στοιχεῖον κατώρθωσε, τελευ-

---

[1] Ταῦτα ἐκτίθενται ὀλίγον ἀσαφῶς. «Οἱ ἐν Ἰταλίᾳ (ἀναφερόμενοι ὑπὸ τοῦ συγγραφέως) Λομβαρδοὶ γενόμενοι Γαλάται» νοοῦνται πάντως οἱ Γαλάται τῆς ἐντεῦθεν τῶν Ἄλπεων Γαλατίας (Gallia Cisalpina)· ἀλλ' οὗτοι πρὶν νὰ γίνωσι Λομβαρδοί (ὅπερ καὶ τοῦτο ἀνακριβῶς λέγεται) εἶχον ἐντελῶς ἐξιταλισθῆ καὶ ἐκλατινισθῆ καὶ καθ' ὃν χρόνον οἱ γερμανοὶ Λογγοβάρδιοι κατέλαβον τὴν ἰταλικὴν ταύτην Γαλατίαν (568 μ. Χ.) δὲν ὑπῆρχον πλέον Γαλάται ἐν τῇ χώρᾳ ἐκείνῃ, ἀλλὰ μόνον λατινικοὶ ἤτοι ἰταλικοὶ λαοί. Ἄλλως τε καὶ περὶ τῶν Ἰταλῶν τούτων τῶν ὑποταχθέντων περὶ τὰ τέλη τοῦ 6 μ. Χ. αἰῶνος εἰς τοὺς Λογγοβαρδίους ἢ Λομβαρδοὺς δὲν δύναταί τις νὰ εἴπῃ ὅτι ἔγιναν Λομβαρδοί, ἀφοῦ οἱ Λομβαρδοὶ ἀπερροφήθησαν τελείως ὑπὸ τῶν ἐγχωρίων καὶ ἐξιταλίσθησαν, μόνον τοῦ ὀνόματος αὐτῶν διατηρήσαντος γεωγραφικήν τινα καὶ μέχρι τινὸς πολιτικὴν ἔννοιαν. Καὶ τὰ λεγόμενα περὶ ἐξιταλίσεως Λατίνων, Ἐτρούσκων καὶ ἄλλων ἀρχαίων γενῶν καὶ λαῶν τῆς Ἰταλίας δὲν λέγονται μετὰ πολλῆς ἀκριβείας, διότι οὐχὶ οἱ Λατῖνοι, καὶ οἱ Ἐτροῦσκοι ἐξιταλίσθησαν, ἀλλ' ὄντες ἀμφότεροι οἱ λαοὶ οὗτοι ἰταλικοὶ ἐκλατινισθέντες τὸ πρῶτον (ὁ λόγος περὶ Ἐτρούσκων) διὰ τῶν Ρωμαίων ἀπερρόφησαν τοὺς ἐπιδραμόντας εἰς τὴν Ἰταλίαν (κατὰ τοὺς χρόνους ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν) ξένους λαούς, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἕλληνας (τῆς Ἰταλίας καὶ Σικελίας) καὶ ἀπετέλεσαν μετ' αὐτῶν τὸ νῦν ἑνιαῖον λατινικὸν ἔθνος τῶν Ἰταλῶν. Ὡσαύτως δὲν εἶναι εὔστοχα καὶ τὰ περὶ «καταντήσεως τῶν Ἰβήρων εἰς Ἱσπανούς» λεγόμενα. Τὸ ὄνομα Ἱσπανία (Hispania) ἦτο ἀνέκαθεν ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἁπλοῦς γεωγραφικὸς ὅρος, ὄνομα τῆς χερσονήσου ἥτις οἰκουμένη ὑπὸ Ἰβήρων (ὅθεν καὶ τὸ ὄνομα χερσόνησος Ἰβηρική), Κελτιβήρων (Ἰβήρων ἀναμεμιγμένων μετὰ τῶν ἀπὸ Γαλατίας μεταναστευσάντων Κελτῶν) καὶ ἄλλων ποικιλωνύμων λαῶν (ἐν οἷς καὶ Φοίνικες καὶ Ἕλληνες), ἀφοῦ ἀπὸ τοῦ 1ου π. Χ. αἰῶνος ἤρξαντο ἐκλατινιζόμενοι κατὰ τὸν 4ον καὶ 5ον μ. Χ. αἰῶνα ἦσαν ἤδη ἐντελῶς Λατῖνοι (Νεολατῖνοι ἢ Ρωμᾶνοι). Ἀπὸ δὲ τοῦ 5ου μ. Χ. αἰῶνος ἐπέδραμον εἰς τὴν χερσόνησον διάφοροι γερμανικοὶ λαοί, ἰδίως Βησιγότθοι καὶ Ἀλανοί (ἱδρύσαντες κράτη ἴδια ἐνταῦθα), οἵτινες ἀπορροφηθέντες καὶ ἐκλατ-

ταῖον νὰ κατισχύση τῶν βαρβάρων· ἡ βασιλεία, ἡ γλῶσσα, ἡ φιλολογία, ἡ τέχνη, ἡ νομοθεσία, ἡ διοίκησις ἐξῆλθον ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου ἑλληνικαί· ἠκρωτηριασμέναι μὲν καὶ πολλοὺς φέρουσαι καὶ δεινοὺς τοὺς μώλωπας ἀλλὰ σῴζουσαι οὐδὲν ἧττον τὸν κύριον αὐτῶν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα. Ἡ δὲ πάλη αὕτη μεταξὺ τοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ τῶν βαρβάρων ἀποτελεῖ τὴν κυρίαν ἀξίαν τῶν χρόνων τούτων, ἀξίαν ἣν δὲν ἠθέλησαν νὰ κατανοήσωσι καὶ νὰ ἐκτιμήσωσιν οἱ τῆς Δύσεως ἱστοριογράφοι. Καὶ ἤρχισεν ἡ πάλη καταφανὴς γινομένη ἀπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Ἀρκαδίου βασιλείας. Εἴδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς μικρᾶς Ἀσίας ἐπιπεσόντας οἴκοθεν κατὰ τῶν Γότθων τοῦ Τριβιγίλδου καὶ καταπολεμήσαντας αὐτοὺς δεινῶς. Εἴδομεν τοὺς Ἕλληνας τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐξαναστάντας κατὰ τῶν Γότθων τοῦ Γαϊνᾶ καὶ ἐπενεγκόντας εἰς αὐτοὺς φοβερὰν σφαγήν. Ἀλλὰ καὶ εἰς αὐτὰ τὰ συμβούλια τοῦ κράτους καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Ἐκκλησίᾳ ὑψώθησαν φωναὶ διαμαρτυρήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου κατὰ τῆς ἐπεμβάσεως ἐκείνης τῶν ἀλλοφύλων καὶ κατὰ τῶν ὀλεθρίων τῆς ἐπεμβάσεως ταύτης ἀποτελεσμάτων. Δύο δὲ μάλιστα ἄνδρες διέπρεψαν ὑπὲρ πάντας τοὺς λοιποὺς κατὰ τὸν ἀγῶνα τοῦτον, ὁ Συνέσιος καὶ ὁ ἅγιος Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος, εἰς τῶν ὁποίων τὸν βίον καὶ τὴν πολιτείαν καὶ τὸν χαρακτῆρα εὔλογον εἶναι νὰ ἐπιστήσωμεν τούτου ἕνεκα ἰδιάζουσαν προσοχήν.

Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται βεβαίως τὴν ἐν τῇ βορείῳ Ἀφρικῇ ἑλληνικὴν ἐκείνην ἀποικίαν, ἥτις, καλουμένη Κυρήνη, ἐκτίσθη τῇ 7 π.Χ. ἑκατονταετηρίδι ὑπὸ Θηραίων, ἀποίκων ὄντων καὶ αὐτῶν τῶν ἐν Σπάρτῃ Δωριέων (Κεφ. Ε΄ βιβλ. Β΄ τοῦ Α΄ τόμ.). Ἡ πόλις αὕτη ἔδωκε τὸ ὄνομα αὐτῆς εἰς τὴν πέριξ χώραν, κληθεῖσαν Κυρηναϊκήν, ἀνέδειξεν ἄνδρας διαπρεπεστάτους, τὸν Ἀρίστιππον, τὸν Καρνεάδην καὶ ἄλλους, καὶ παραδόξως ἐπὶ πολὺν χρόνον ἤκμασε. Προϊόντος τοῦ χρόνου, ἡ Κυρηναϊκὴ ὑπέκυψεν εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πτολεμαίων· καὶ τότε μετωνομάσθη Πεντάπολις ἐκ τῶν πέντε κυρίων αὐτῆς πόλεων, Κυρήνης, Βερενίκης, Ἀρσινόης, Πτολεμαΐδος καὶ Ἀπολλωνίας· ἔπειτα τῷ 75 ἢ 76

νισθέντες ὑπὸ τῶν ἤδη ἐκλατινισθέντων ἀρχαίων κατοίκων τῆς χερσονήσου ἀπετέλεσαν τὸ ἑνιαῖον λατινικὸν ἔθνος τῶν Ἱ σ π α ν ῶ ν, οὕτω κληθέντων ἀπὸ τοῦ ὀνόματος τῆς χερσονήσου (ὡς συνέβη τοῦτο καὶ ἐν Ἰταλίᾳ). Ἀνακριβὲς καὶ τὸ λεγόμενον ὅτι οἱ Γ α λ ά τ α ι μετεβλήθησαν εἰς Φράγκους. Οἱ Γαλάται, ἀφοῦ ἐξελατινίσθησαν ἢ ἐξερρωμανίσθησαν, συνεχώνευσαν ἐν ἑαυτοῖς ὡς λαὸς ρ ω μ α ν ι κ ὸ ς ἢ ν ε ο λ α τ ι ν ι κ ό ς, ἢ ἐξελατίνισαν καὶ ἐξερρωμάνισαν διαφόρους εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἐπιδραμόντας γερμανικοὺς λαούς, ἰδίως τοὺς Φράγκους οὓς ἐξελατίνισαν πάντας καὶ ἐκ τῆς τοιαύτης συγχωνεύσεως, ἐν ᾗ ἐπεκράτησεν ἀπολύτως τὸ νεολατινικὸν στοιχεῖον, ἰδίως κατὰ τὴν γλῶσσαν, ἀπετελέσθη τὸ ν ε ο λ α τ ι ν ι κ ὸ ν ἔθνος τῶν **Français** ἤτοι Φ ρ ά γ κ ω ν, ὧν τὸ ὄνομα ἀπὸ πολιτικῆς καὶ φυλετικῆς ἐννοίας μεταστὰν εἰς τὴν ἐθνικὴν ἔννοιαν τοῦ ὅλου ἐκρωμανισθέντος λαοῦ, ὅστις ἦν γαλατικὸς τὸ πλεῖστον τὴν καταγωγὴν καὶ τὸ αἷμα, λατινικὴν τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν θρησκείαν καὶ τὸν πολιτισμόν, φραγκικὸν ἤτοι γερμανικὸν σχεδὸν καὶ κατὰ τὸ ὄνομα, ἐπεκλήθη ὑφ' ἡμῶν ἔθνος γ α λ λ ι κ ὸ ν ἕνεκα τῆς ἀπὸ τῶν ἀρχαίων Γαλατῶν ἢ Γάλλων καταγωγῆς, ἐνῷ ὁ ἴδιος λαὸς διετήρησε τὸ πολιτικὸν αὐτοῦ ὄνομα, τὸ **Français** ἢ Φράγκος, καὶ ἔδωκεν εἰς αὐτὸ σημασίαν ἐθνικὴν σφόδρα ἀντίθετον πρὸς τὸ ὄνομα τὸ γερμανικόν, ἐξ οὗ παρεφθάρη.

Καὶ οἱ Βρεττανοὶ δὲ ἐν Βρεττανίᾳ δὲν μετεβλήθησαν εἰς Ἄγγλους. Ἀλλ' οἱ γερμανοὶ Ἄγγλοι (ἄγγλοι Σάξονες ἢ Ἀγγλοσάξονες) καταλαβόντες τὴν Βρεττανίαν τῷ 411 μ. Χ. ἐξωλόθρευσαν τοὺς Βρεττανούς, ὧν λείψανα μόνον μικρὰ ἐσώθησαν μέχρι νῦν ἐν τοῖς δυσπροσίτοις ὀρεινοῖς τόποις τῆς Οὐαλλίας καὶ Κορνουαλίας, διατηροῦντες ἐνταῦθα καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἀφοῦ ἐπὶ αἰῶνας διετήρησαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν αὐτῶν. Οἱ δὲ τοὺς Βρεττανοὺς ἐξαφανίσαντες Ἀγγλοσάξονες συγχωνευθέντες ὕστερον μετὰ τῶν ἀπὸ Γαλλίας ἐπιδραμόντων νέων κατακτητῶν τῶν ἐκγαλλισμένων ἤτοι ἐ κ ρ ω μ α ν ι σ μ έ ν ω ν τὴν γλῶσσαν ἐν Γαλλίᾳ Νορμανδῶν (λαοῦ γερμανοσκανδιναυικοῦ τὴν καταγωγήν) ἀπετέλεσαν τὸ νῦν ἔθνος τῶν Ἄ γ γ λ ω ν.

π. Χ. κατέστη ρωμαϊκὴ ἐπαρχία· καὶ ἐπὶ Αὐγούστου ἡνώθη μετὰ τῆς Κρήτης, ἀλλ' αἱ κύριαι αὐτῆς πόλεις, διετήρησαν κοινοτικήν τινα αὐτονομίαν. Ἐν τούτοις ἡ χώρα αὕτη, ἡ καὶ πρότερον παρακμάσασα, ἔπαθεν ἔκτοτε τὰ πάνδεινα ἐκ τῶν καταπιέσεων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ἐκ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν βαρβάρων καὶ ἐξ ἄλλων συμφορῶν. Ἡ Κυρήνη μάλιστα ἐξέπεσε πλειότερον τῶν ἄλλων πόλεων, διότι ἤδη ἡ Πτολεμαῒς ἐλογίζετο πολιτικῶς τε καὶ ἐκκλησιαστικῶς μητρόπολις τῆς χώρας. Κατὰ τὴν ἐπὶ Κωνσταντίνου ἀναδιοργάνωσιν ἡ Κυρηναϊκὴ ἐχωρίσθη πάλιν ἀπὸ τῆς Κρήτης· κατὰ δὲ τὴν διαίρεσιν τοῦ Κράτους ἐπὶ τῶν υἱῶν τοῦ Θεοδοσίου περιελήφθη εἰς τὸ ἀνατολικὸν αὐτοῦ τμῆμα. Καὶ μικρὸν πρότερον, μεταξὺ τοῦ 365 καὶ τοῦ 370 ἔτους μ. Χ., ἐγεννήθη ἐν Κυρήνῃ ὁ Συνέσιος ἐξ οἴκου πλουσίου καὶ ἐπιφανοῦς. Καθὼς οἱ πλεῖστοι τῶν κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου ὀνομαστῶν χριστιανῶν ρητόρων ἔλαβε καὶ ὁ Συνέσιος κατ' ἀρχὰς καθαρῶς ἑλληνικὴν καὶ φιλοσοφικὴν ἀνατροφήν. Ἀπελθὼν εἰς Ἀλεξάνδρειαν διήκουσε τῶν μαθημάτων τῆς περιφήμου Ὑπατίας, γυναικὸς ἥτις διαπρέπουσα ἐπὶ τῷ κάλλει, τῇ εὐγλωττίᾳ καὶ τῇ ἀρετῇ καὶ διδάσκουσα εἰς τοὺς καταγοητευμένους αὐτῆς ἀκροατὰς τὰς γεωμετρικὰς ἀληθείας, ἐφαίνετο ὥς τις μοῦσα ἐμβριθὴς ἐπιφανεῖσα ἵνα ὑπερμαχήσῃ ὑπὲρ τῆς πνεούσης τὰ λοίσθια εἰδωλολατρείας. Ἐπιστρέψας δὲ εἰς τὰ ἴδια ἐξηκολούθησεν ὁ Συνέσιος διατρίβων περὶ τοιαύτας μελέτας, ὅτε οἱ συμπολῖται αὐτοῦ, πάσχοντες τὰ πάνδεινα ἀπό τε τῶν διοικητῶν οὓς ἐξέπεμπεν αὐτοῖς ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία καὶ ἀπὸ τῶν ἐπιδρομῶν τῶν ἐν Ἀφρικῇ βαρβάρων, ἐξαπέστειλαν τὸν ἄνδρα πρὸς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον μικρὸν μετὰ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ, ἵνα ζητήσωσιν ἀρωγὴν καὶ προστασίαν. Αἱ πόλεις αἱ ἔχουσαι βουλευτήρια ἐδικαιοῦντο νὰ πέμπωσιν ἀμέσως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα πρεσβείας, νὰ προσφέρωσιν αὐτῷ χρυσοῦν στέφανον καὶ νὰ ὑποβάλλωσι τὰς αἰτήσεις. Ἀλλ' οἱ πρέσβεις ἀφικόμενοι εἰς Κωνσταντινούπολιν ἠναγκάζοντο πολλάκις νὰ παραμένωσι χρόνον μακρόν, πρὶν γίνωσι δεκτοὶ ὑπὸ τοῦ βασιλέως· καὶ τοῦτο συνέβη ἰδίως εἰς τὸν Συνέσιον, ὅστις διέτριψεν ὑπὲρ τὸ ἔτος ἐν τῇ βασιλευούσῃ πρὶν ἀξιωθῇ τῆς τιμῆς ταύτης. Ὅτε δὲ τελευταῖον προσῆλθε πρὸς τὸν Ἀρκάδιον ἐλάλησε περὶ τῶν κοινῶν μᾶλλον τῆς πολιτείας συμφερόντων ἢ περὶ τῶν ἰδίων τῆς Κυρήνης, περὶ ὧν εἶχον λάβει ἤδη γνῶσιν ἀκριβεστέραν οἱ ὑπουργοί. Καὶ ὁ λόγος ὃν ἀπήγγειλεν εἶναι τὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτος, διότι εἰκονίζει πιστῶς τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον ἔτρεχε τὸ κράτος ἕνεκα τῆς ὀλεθρίας εἰς αὐτὸ παρεισδύσεως τῶν Γότθων, καὶ δίδει ἀνδρικὰς καὶ γενναίας πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς δεινῆς ταύτης καταστάσεως συμβουλάς· «Ἐμέ σοι πέμπει Κυρήνη, στεφανώσοντα χρυσῷ μὲν τὴν κεφαλὴν φιλοσοφίᾳ δὲ τὴν ψυχήν, πόλις ἑλληνίς, παλαιὸν ὄνομα καὶ σεμνόν, καὶ ἐν ᾠδῇ μυρίᾳ τῶν πάλαι σοφῶν· νῦν πένης καὶ κατηφής, καὶ μέγα ἐρείπιον, καὶ βασιλέως δεόμενον, εἰ μέλλοι τι πράξειν τῆς περὶ αὐτὴν ἀρχαιολογίας ἐπάξιον. Τοιαύτην μὲν δή μοι τὴν ἔνδειαν ὅταν αὐτὸς ἐθέλῃς ἰάσῃ, καὶ ἐπὶ σοὶ βουλευθέντι παρὰ μεγάλης καὶ εὐδαίμονος ἤδη τῆς πατρίδος τὸν δεύτερόν με διακομίσαι σοι στέφανον. Οἱ λόγοι δὲ οὐδὲν νῦν τι δέονται πόλεως, ὥστε ἐλευθεροστομῆσαι καὶ βασιλέα θαρρῆσαι· ἀλήθεια γὰρ δὴ λόγων εὐγένεια, καὶ διὰ τόπον οὐδείς πω λόγος αἰσχίων οὐδὲ κυδίων ἐγένετο».

Καὶ ἐδικαίου ὁ Συνέσιος ταύτην τοῦ λόγου τὴν εὐγένειαν διὰ τῶν συμβουλῶν ἃς ἐδίδε τῷ βασιλεῖ. Ἐμπίπτει μὲν εἴς τινας παρεκβάσεις καὶ εἴς τινα ψευδῆ τῆς ρητορικῆς κοσμήματα ἐν γένει ὅμως εἰκονίζει ἐναργῶς τὰς συμφορὰς τοῦ κράτους, τὴν ἄγονον τῆς αὐλῆς πολυτέλειαν, τὴν ἔλλειψιν τῆς πειθαρχίας, τὸ ὁσημέραι αὐξάνον πλῆθος τῶν ξένων στρατευμάτων καὶ τὴν ἐπιρροὴν τῶν ἡγεμόνων αὐτῶν. Εἰς τοῦτο μάλιστα ἐπιμένει ὁ πρακτικὸς ἐκεῖνος νοῦς, σφόδρα ἀνησυχῶν διὰ τὴν τῶν Γότθων παρουσίαν ἐν τῷ

μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ πόλεων, προβλέπων τὸν ἐντεῦθεν ἐπικρεμάμενον κίνδυνον, ἀγανακτῶν διὰ τοῦτο καὶ ἐπιθυμῶν νὰ συγκροτηθῇ ὁ στρατὸς καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἰθαγενῶν. «Οὔτε τῷ νομοθέτῃ δοτέον ὅπλα, λέγει, τοῖς οὐ τεχθεῖσί τε καὶ τραφεῖσιν ἐν τοῖς αὐτοῦ νόμοις. Οὐ γὰρ ἔχει παρὰ τῶν τοιούτων οὐδὲν εὐνοίας ἐνέχυρον. Ὡς ἔστιν ἀνδρὸς θαρσαλέου ἢ μάντεως, νεότητα πολλὴν ἑτερότροφον, ἤθεσιν ἰδίοις χρωμένην ἐν τῇ χώρᾳ τὰ πολέμια μελετῶσαν ὁρῶντα, μὴ δεδιέναι . . . . τὸ δὲ μήτε ἀντίπαλον αὐτοῖς κατασκευάζεσθαι δύναμιν, καὶ ὡς ἐκείνης οἰκείας οὔσης, ἀστρατείαν τε διδόναι πολλοῖς αἰτοῦσι, καὶ πρὸς ἄλλοις ἔχειν ἀφιέναι τοὺς ἐν τῇ χώρᾳ. τί ἄλλο ἢ σπευδόντων ἐστὶν εἰς ὄλεθρον ἀνθρώπων; Δέον πρὸς τοὺς Σκύθας δεῦρο σιδηροφοροῦντας ἀνέχεσθαι παρά τε τῆς φίλης γεωργίας ἄνδρας αἰτῆσαι τοὺς μαχεσαμένους ὑπὲρ αὐτῆς καὶ καταλέγειν εἰς τοσοῦτον, ἐν ᾧ δὴ καὶ τὸν φιλόσοφον ἀπὸ τοῦ φροντιστηρίου καὶ τὸν χειροτέχνην ἀπὸ τοῦ βαναυσεῖν ἀναστήσαντες καὶ ἀπὸ τοῦ πωλητηρίου τὸν ὄντα πρὸς τοῦτο τόν τε κηφῆνα δῆμον, ὃς ὑπὸ τῆς πάνυ σχολῆς ἐγκαταβιοῖ τοῖς θεάτροις, πείσομέν ποτε καὶ σπουδάσαι πρὶν ἀπὸ τοῦ γελᾶν ἐπὶ τὸ κλάειν ἀφίκωνται. . . . . . Τέτακται γὰρ ὥσπερ ἐν οἴκῳ καὶ πολιτείας ὁμοίως τὸ μὲν ὑπερασπίζον κατὰ τὸ ἄρρεν τὸ δὲ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν ἐστραμμένον τῶν εἴσω κατὰ τὸ θῆλυ· πῶς οὖν ἀνεκτὸν παρ' ἡμῖν ἀλλότριον εἶναι τὸ ἄρρεν; πῶς δὲ οὐκ αἴσχιον παραχωρῆσαι τὴν εὐανδροτάτην ἀρχὴν ἑτέροις, τῆς ἐν πολέμῳ φιλοτιμίας;»

Τὸ ἐμπροσθότυπον χρυσοῦ μεταλλίου τοῦ Ὀνωρίου

Τοιαῦται ἦσαν αἱ συμβουλαὶ τὰς ὁποίας ὁ Συνέσιος ἔδιδεν εἰς τὸν βασιλέα Ἀρκάδιον· συμβουλαὶ σκοποῦσαι κυρίως νὰ ἐξεγείρωσι τὸ αἴσθημα τῆς φιλοπατρίας καὶ νὰ ἐμφυσήσωσι τὴν ἀνδρείαν ἐκείνην ἧς ἄνευ πολιτεῖαι δὲν συντηροῦνται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ. Ἡ ἔλλειψις τακτικῆς ἐθνικῆς στρατολογίας ἦτο τρόντι ἡ δεινοτάτη τοῦ κράτους τούτου πληγή· ὁ δὲ ἀπεσταλμένος τῆς Κυρηναϊκῆς, καταδεικνύων τὸν κίνδυνον τοῦτον, προτρέπει τὸν υἱὸν τοῦ Θεοδοσίου νὰ φύγῃ τὴν ἀσιανὴν μαλθακότητα καὶ νὰ ἀποδυθῇ εἰς τὰς στρατιωτικὰς ἀσκήσεις καὶ εἰς τὸν στρατιωτικὸν βίον, μιμούμενος τὴν αὐστηρὰν ἁπλότητα τῶν μεγάλων ἀνδρῶν τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ τῆς ἀρχαίας Ρώμης, τῶν ὁποίων ἀδιακόπως ὑπομιμνήσκει τὰ παραδείγματα. Κατὰ δυστυχίαν αἱ προτροπαὶ αὗται δὲν εἰσηκούσθησαν· διότι τὰ γενναῖα φρονήματα δυσκόλως ἐμπνέονται ὑπὸ συμβούλων καὶ μάλιστα συμβούλων πρὸς καιρὸν εἰς τὰς αὐλὰς τῶν βασιλέων διατριβόντων. Ὅθεν οἱ μὲν Γότθοι ἐξηκολούθησαν δυναστεύοντες ὁ δὲ Συνέσιος ἀπῆλθεν ἄπρακτος εἰς Λιβύην, ὅπου κατ' ἀρχὰς ἐφάνη ἐγκαταλείψας παντελῶς τὰ δημόσια πράγματα καὶ παραδοθεὶς ἐξ ὁλοκλήρου εἰς τὸν ἄνετον ἰδιωτικὸν βίον. Δὲν γνωρίζομεν ἀκριβῶς πότε ἠσπάσθη τὸν χριστιανισμόν. Κατὰ τὴν ῥητὴν μαρτυρίαν τοῦ Φωτίου καὶ τοῦ Εὐαγρίου δὲν ἐβαπτίσθη εἰμὴ ὅταν ἐχειροτονήθη, ὅπερ ἐγένετο τῷ 409. Πρὸ τούτου λοιπὸν δὲν ἦτο ἔτι τέλειος χριστιανός· ἀλλὰ πιθανώτατα, προσεγγίσας κατὰ μικρὸν εἰς τὰ δόγματα τῆς νέας πίστεως, εἶχεν ἤδη συνταχθῆ μετ' αὐτῆς ὡς κατηχούμενος. Βέβαιον τοὐλάχιστον

εἶναι ὅτι, πολὺ πρὶν ἀρχιερατεύσῃ, ἐνυμφεύθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ὅπου συχνάκις μετέβαινε, κατὰ τὸ χριστιανικὸν δόγμα, εὐλογηθέντος τοῦ γάμου ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Θεοφίλου, ὃν θέλομεν ἴδει δεινὸν ἀντίπαλον τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Μετὰ τῆς συζύγου αὐτοῦ, ἣν περιπαθῶς ἠγάπα, ἔζησεν ἤδη ἐπί τινα χρόνον ἐν εἰρήνῃ εἰς τὰ πλούσια κτήματα τὰ ὁποῖα παρὰ τῶν πατέρων ἐκληρονόμησε, παίζων καὶ σπουδάζων, ἅμα μὲν διατρίβων περὶ κυνηγέσια καὶ ἑορτάς, ἅμα δὲ ἀσχολούμενος, οὐχὶ περὶ θεολογικὰς συζητήσεις, πρὸς τὰς ὁποίας ἀείποτε ἔδειξεν ἀδιαφορίαν τινά, ἀλλὰ περὶ τὴν ποίησιν, τὰ γράμματα, τὰς ἐπιστήμας. Ἴχνη τοῦ βίου τούτου καταφαίνονται εἰς τὰς σῳζομένας αὐτοῦ ἐπιστολὰς πρός τινας σοφοὺς τῆς Ἑλλάδος καὶ τῆς Αἰγύπτου, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταταχτέον καὶ τὴν Ὑπατίαν, τὴν ὁποίαν ὀνομάζει μητέρα, ἀδελφήν, διδάσκαλον. Ἔχομεν δὲ καὶ δέκα αὐτοῦ θρησκευτικοὺς ὕμνους, ἐν οἷς ὑποφαίνεται ἀλληλοδιαδόχως ἡ βαθμιαία τοῦ Συνεσίου προσέγγισις εἰς τὴν χριστιανικὴν πίστιν. Ἀξιοσημείωτος δὲ εἶναι ἡ ἀντίθετος κρίσις ἣν περὶ αὐτοῦ ἐκφέρουσιν ὁ γερμανὸς τοῦ ἀνδρὸς βιογράφος Φόλκμαν καὶ ὁ πολὺ πρότερον πραγματευθεὶς περὶ αὐτοῦ Οὐιλλεμαῖνος. Κατὰ μὲν τὸν Φλόκμαν οἱ ὕμνοι οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην μόνον ἔχουσι ποιητικὴν ἀξίαν. Κατὰ δὲ τὸν Οὐιλλεμαῖνον, ἀναγινώσκων αὐτοὺς γεγραμμένους, διὰ στίχων ἀνακαλούντων τὴν κομψότητα καὶ τὴν ἁρμονίαν τοῦ Ἀνακρέοντος, αἰσθάνεσαι ὅτι ὁ γράφων εἶναι μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ μιμητὴς τῶν ἀρχαίων τῆς Ἑλλάδος ποιητῶν, ἀλλὰ μεταφυσική τις καὶ θρησκευτικὴ χροιά, ἥτις εἶναι ἡ ποίησις τῆς διανοίας, περιποιεῖ εἰς τὰς μολπὰς ἐκείνας χάριν πρωτότυπον, ἧς ἄνευ μεγαλοφυΐα δὲν ὑπάρχει. Τὸ καθ' ἡμᾶς ὁμολογοῦμεν ὅτι ἀποδεχόμεθα μᾶλλον τὴν κρίσιν τοῦ περιφανοῦς γνωστοῦ τῆς λυρικῆς ποιήσεως Γάλλου. Ὁ πρῶτος μάλιστα τῶν ὕμνων περὶ ὧν ὁ λόγος ἀποπνέει ἐκ διαλειμμάτων τοσαύτην μελαγχολίαν καὶ ἐκφέρει ἐνίοτε πόθους τοσοῦτο παρεμφερεῖς πρὸς τὴν ὑψηλοτάτην τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων λυρικὴν ποίησιν ὥστε δὲν δυνάμεθα νὰ μὴ παραθέσωμεν ἐνταῦθα ὁλόκληρον σχεδὸν αὐτοῦ τὸ κείμενον, ἵνα ἀποδειχθῇ ὅτι κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους παρήχθησαν, ἐκτὸς τῶν ἄλλλων, καὶ ἔπη τινὰ τὰ ὁποῖα οἱ γνησιώτεροι λάτρεις τοῦ ἀρχαίου Ἑλικῶνος καὶ τῆς νεωτέρας εὐρωπαϊκῆς ποιήσεως δύνανται εὐχαρίστως νὰ ἀναγνώσωσιν.

Τὸ ὀπισθότυπον χρυσοῦ μεταλλίου τοῦ Ὀνωρίου

Ἄγε μοι, λίγεια φόρμιγξ,
μετὰ Τηΐαν ἀοιδάν,
μετὰ Λεσβίαν τε μολπάν,
γεραρωτέροις ἐφ' ὕμνοις
κελάδει Δώριον ᾠδάν,
ἁπαλαῖς οὐκ ἐπὶ νύμφαις
ἀφροδίσιον γελώσαις,
θαλερῶν οὐδ' ἐπὶ κούρων

πολυηράτοισι ἥβαις.
Θεοκύμονος γὰρ ἁγνὰ
σοφίας ἄχραντος ὠδὶς
μέλος ἐς θεῖον ἐπείγει
κιθάρας μίτους ἐρέσσειν.
Μελιχρὰν δ' ἄνωγεν ἄταν
χθονίων φυγεῖν ἐρώτων.
Τί γὰρ ἀλκά, τί δὲ κάλλος,
τί δὲ χρυσός, τί δὲ φάμα,
βασιλήιοί τε τιμαὶ
παρὰ τὰς Θεοῦ μερίμνας;
Ὁ μὲν ἵππον εὖ διώκοι,
ὁ δὲ τόξον εὖ τιταίνοι,
ὁ δὲ θημῶνας φυλάσσοι
κτεάνων, χρύσειον ὄλβον·
ἑτέρῳ δ' ἄγαλμα χαίτη
καταειμένη τενόντων·
πολύυμνος δέ κεν εἴη
παρὰ κούροις, παρὰ κούραις,
ἀμαρύγμασι προσώπων.
Ἐμὲ δ' ἀψόφητον εἴη
βιοτὸν ἄσημον ἕλκειν,
τὰ μὲν ἐς ἄλλους ἄσημον,
τὰ δὲ πρὸς Θεὸν εἰδότα.
Σοφία δέ μοι παρείη
ἀγαθὰ μὲν νεότατα,
ἀγαθὰ δὲ γῆρας ἕλκειν,
ἀγαθὰ δ' ἄνασσα πλούτου·
πενίαν δ' ἄμοχθος οἴσει
σοφία γελῶσα, πικραῖς
ἄβατον βίου μερίμναις.
Μόνον εἰ τόσον παρείη,
ὅσον ἄρκιον καλιῆς
ἀπὸ γειτόνων ἐρύκειν,
ἵνα μὴ χρεώ με κάμπτοι
ἐπὶ φροντίδας μελαίνας.
Κλύε καὶ τέττιγος ᾠδάν,
δρόσον ὀρθρίαν πιόντος.
Ἴδε μοι βοῶσι νευραὶ
ἀκέλευστα, καί τις ὀμφὴ
περί τ' ἀμφί με ποτᾶται.
Τί ποτ' ἄρα τάξεταί μοι
μέλος ἁ θέσκελος ὠδίς;
Ὁ μέν, αὐτόσσυτος ἀρχά,
ταμίας πατήρ τε ὄντων,

ἀλόχευτος, ὑψιθώκων
ὑπὲρ οὐρανοῦ καρήνων
ἀλύτῳ κύδεϊ γαίων,
Θεὸς ἔμπεδος θαάσσει·
ἑνοτήτων ἑνὰς ἁγνή,
μονάδων μονάς τε πρώτη,
ἁπλότητας ἀκροτήτων
ἑνώσασα καὶ τεκοῦσα
ὑπερουσίοις λοχείαις·
ὅθεν αὐτὰ προθοροῦσα,
διὰ πρωτόσπορον εἶδος,
μονὰς ἄρρητα χυθεῖσα
τρικόρυμβον ἔσχεν ἀλκάν.
Ὑπερούσιος δὲ παγὰ
στέφεται κάλλει παίδων
ἀπὸ κέντρου τε θορόντων
περὶ κέντρον τε ῥυέντων.
Μένε μοι, θρασεῖα φόρμιγξ,
μένε, μηδὲ φαῖνε δήμοις
τελετὰς ἀνοργιάστους.
Ἴθι καὶ τὰ νέρθε φώνει·
τὰ δ' ἄνω σιγὰ καλύπτοι.

Ἀλλ' ἡ ψυχή, ἐπιφέρει, ἡ ἀθάνατος ψυχή, ἥτις εἶναι ἀπόσπασμα, εἶναι ἀπορρὼξ τῆς θείας ἐκείνης δυνάμεως τῆς διεπούσης τοὺς οὐρανοὺς καὶ τὸν κόσμον συνεχούσης, ἡ ψυχὴ αὕτη, καίτοι καταπεσοῦσα εἰς τὴν ὕλην, εἰς τὸ θλιβερὸν τοῦτο ἐπίγειον οἰκητήριον, τείνει ἀκαταπαύστως πρὸς τὸ ἀνάκτορον τοῦ τοκέως αὐτῆς. Καὶ ἐνταῦθα ἀνακράζει

Μάκαρ ὅστις βορὸν ὕλας
προφυγὼν ὕλαγμα, καὶ γᾶς
ἀναδύς, ἅλματι κούφῳ
ἴχνος ἐς Θεὸν τιταίνει.
Μάκαρ ὅστις μετὰ μοίρας,
μετὰ μόχθους, μετὰ πικρὰς
χθονογηθεῖς μελεδῶνας,
ἐπιβὰς νόου κελεύθων
βυθὸν εἶδεν θεολαμπῆ.
Πόνος εἰς ὅλαν τανῦσαι
κραδίαν ὅλοισι ταρσοῖς
ἀναγωγίων ἐρώτων.
Μόνον ἐμπέδωσον ὁρμὰν
νοερηφόροισιν ὁρμαῖς·
ὁ δέ τοι πέλας φανεῖται
γενέτας χεῖρας ὀρεγνύς.
Προθέοισα γάρ τις ἀκτὶς
καταλάμψει μὲν ἀταρπούς,

πετάσει δέ τοι νοητὸν
πεδίον, κάλλεος ἀρχάν.
Ἄγε μοι ψυχά, πιοῖσα
ἀγαθορρύτοιο παγᾶς,
ἱκετεύσασα τοκῆα
ἀνάβαινε, μηδὲ μέλλε.
χθονὶ τὰ χθονὸς λιποῖσα·
τάχα δ' ἂν μιγεῖσα πατρὶ
Θεὸς ἐν Θεῷ χορεύσοις.

Ἀλλὰ δὲν ἔμελλε νὰ παρέλθῃ οὕτως ἀπράγμων ὁ βίος τοῦ ἐξόχου τούτου ἀνδρός. Ἡ φήμη τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ εἶχεν ἐπιστήσει πρὸ πολλοῦ τὴν προσοχὴν ἁπάντων τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς. Αὐτὸς ὁ ἀνώτατος κλῆρος ἐπεθύμει νὰ ἴδῃ αὐτὸν καταστασσόμενον εἰς τὴν χορείαν τῶν λειτουργῶν τοῦ Ὑψίστου. Ὁ λαὸς τῆς Πτολεμαΐδος ἐζήτησεν αὐτὸν ὡς ἐπίσκοπον. Ὁ πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Θεόφιλος προέτρεπεν αὐτὸν νὰ χειροτονηθῇ. Ὁ Συνέσιος ἐδίστασεν ἐφ' ἱκανὸν χρόνον ἕνεκα τῶν ἕξεων αὐτοῦ καὶ τῶν φρονημάτων καὶ τῆς ὑψηλῆς ἰδέας ἣν εἶχε σχηματίσει περὶ τῶν καθηκόντων καὶ τῶν ἐργασιῶν τοῦ ἐπισκοπικοῦ ἀξιώματος. «Σκόπει γὰρ οὕτω,ἔγραφε πρὸς τὸν ἴδιον ἀδελφόν· δύο τούτοις ἑκάστοτε μερίζω τὸν χρόνον, παιδιᾷ καὶ σπουδῇ. Καὶ σπουδάζων ἴδιός εἰμι, μάλιστά γε τὰ θεῖα, καὶ παίζων κοινότατος (δηλαδὴ ὁσάκις σπουδάζω, περὶ τὰ θεῖα μάλιστα, ἀγαπῶ νὰ εἶμαι μόνος· ὁσάκις δὲ παίζω εἶμαι κοινωνικώτατος). Οἶσθα γὰρ ὡς ὅταν ἀνακύψω τῶν βιβλίων ἐπιρρεπής εἰμι πρὸς ἅπασαν παιδιάν· πολιτικῆς δὲ φροντίδος ἀμοιρῶ καὶ φύσει καὶ μελέτῃ. Τὸν δὲ ἱερέα ἄνδρα δεῖ θεσπέσιον εἶναι, ὅν γε πρὸς μὲν παιδιὰν ἅπασαν ἴσα καὶ Θεῷ ἀμείλικτον εἶναι χρή· ὅς ἵνα τηρῇ τὴν ὑπόθεσιν ὑπὸ μυρίων ὀμμάτων φρουρεῖται· ὧν οὐδὲν ἢ μικρὸν ὄφελος, εἰ μή τις εἴη κατεσκευασμένος σύννους τε καὶ πρὸς ἅπασαν γλυκυθυμίαν ἀνένδοτος. Τὰ δέ γε πρὸς τὸν Θεὸν οὐκ ἂν ἴδιος ἀλλὰ κοινότατος εἴη, νομοδιδάσκαλος ὢν καὶ νενομισμένα φθεγγόμενος. Χρὴ δὲ αὐτὸν καὶ πράγματα πράττειν ὅσα πάντες ἅμα. Τὰ γὰρ ἁπάντων μόνον δεῖ πράττειν ἢ πάσαις αἰτίαις ἐνέχεσθαι. Πῶς οὖν οὐχ εἴη εὐμεγέθους ψυχῆς καὶ κρατίστης ἐνέγκαι τοσοῦτον ὄγκον φροντίδων, καὶ μὴ καταχλύσαι τὸν νοῦν, καὶ μὴ κατασβεσθεῖσαν ἐν τῇ ψυχῇ περιιδεῖν τὴν μοῖραν τὴν θείαν, οὕτω παντοδαπῶν ἐπιτηδευμάτων ἀπαγαγόντων αὐτόν; Εὖ οἶδα ὅτι δυνατὸν ἐνίοις τοῦτο, καὶ μακαρίζω τὰς φύσεις αὐτῶν, κἀκείνους ἀληθῶς εἶναι ἡγοῦμαι τοὺς θείους ἄνδρας οὓς τὸ ὁμιλεῖν πάνυ πράγμασιν ἀνθρωπίνοις μὴ ἀποκόπτει τοῦ θείου· ἀλλὰ καὶ αὐτὸν οἶδα εἰς ἄστυ τε κατιόντα, καὶ ἀπ' ἄστεως ἀνιόντα, καὶ ἐνειλούμενον τοῖς πρὸς τὰ γεώδη μεθέλκουσι, καὶ ἐμπιπλάμενον κηλῖδος, οὐκ ἂν εἴποι τις ὅσης». Ὁποία λόγου χάρις· ὁποία μετριοφροσύνη καὶ ὁποία συνείδησις τῶν μεγάλων τοῦ ἱερέως καθηκόντων! Ἀλλ' αὐτὴ αὕτη ἡ συνείδησις δὲν κατεδείκνυεν ἆρά γε ὅτι ἦτο ὁ ἀνὴρ πρὸ καιροῦ κατὰ μέρος παρεσκευασμένος πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων τούτων;

Ὑπῆρχεν ὅμως καὶ ἄλλη θετικωτέρα δυσχέρεια, ὁ τοῦ Συνεσίου γάμος. «Ἐμοὶ τοιγαροῦν, ἐξακολουθεῖ γράφων πρὸς τὸν ἀδελφόν, ὅ τε Θεός, ὅ τε νόμος, ἥ τε ἱερὰ Θεοφίλου χεὶρ γυναῖκα ἐπιδέδωκε. Προαγορεύω τοίνυν ἅπασι καὶ μαρτύρομαι ὡς ἐγὼ ταύτης οὔτε ἀλλοτριώσομαι καθάπαξ οὔτε ὡς μοιχὸς αὐτῇ λάθρα συνέσομαι· τὸ μὲν γὰρ ἥκιστα εὐσεβὲς τὸ δὲ ἥκιστα νόμιμον· ἀλλὰ βουλήσομαί τε καὶ εὔξομαι συχνά μοι πάνυ καὶ χρηστὰ γενέσθαι παιδία». Τελευταῖον ὁ Συνέσιος διεφώνει πρὸς τὰ κοινῇ δεδογμένα περί τινα ζητήματα περιστρεφόμενα εἰς τὰ μεθόρια τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς

θρησκείας· καὶ δὲν ἤθελε κατ' οὐδένα τρόπον ν' ἀρνηθῇ τὰς γνώμας αὐτοῦ οὔτε νὰ ὑποκρύψῃ αὐτάς. «Ἀμέλει, ἐπέφερεν ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν ἐπιστολῇ, τὴν ψυχὴν οὐκ ἀξιώσω ποτὲ σώματος ὑστερογενῆ νομίζειν· τὸν κόσμον οὐ φήσω καὶ τἆλλα μέρη συνδιαφθείρεσθαι· τὴν καθωμιλημένην ἀνάστασιν ἱερόν τι καὶ ἀπόρρητον ἥγημαι καὶ πολλοῦ δέω ταῖς τοῦ πλήθους ὑπολήψεσιν ὁμολογῆσαι. Νοῦς μὲν οὖν φιλόσοφος ἐπόπτης ὢν τἀληθοῦς συγχωρεῖ τῇ χρείᾳ τοῦ ψεύδεσθαι· ἀνάλογον γάρ ἐστι φῶς πρὸς ἀλήθειαν καὶ ὄμμα πρὸς λήμην καὶ ὀφθαλμὸς εἰς κακὸν ἂν ἀπολαύσειεν ἀπλήστου φωτός· καὶ ἡ τοῖς ὀφθαλμιῶσι τὸ σκότος ὠφελιμώτερον ταύτῃ καὶ τὸ ψεῦδος ὄφελος εἶναι τίθεμαι δήμῳ καὶ βλαβερὸν τὴν ἀλήθειαν τοῖς οὐκ ἰσχύουσιν ἐνατενίσαι πρὸς τὴν τῶν ὄντων ἐνάργειαν. Εἰ ταῦτα καὶ οἱ τῆς καθ' ἡμᾶς ἱερωσύνης συγχωροῦσιν ἐμοὶ νόμοι, δυναίμην ἂν ἱερᾶσθαι, τὰ μὲν οἴκοι φιλοσοφῶν τὰ δ' ἔξω φιλομυθῶν, εἰ μὴ διδάσκων, ἀλλ' οὐδὲν μέν τοι μεταδιδάσκων, μένειν δὲ ἐῶν ἐπὶ τῆς προλήψεως. Εἰ δέ φασιν οὕτω δεῖν καὶ κινεῖσθαι, καὶ δῆμον εἶναι τὸν ἱερέα ταῖς δόξαις, οὐκ ἂν φθάνοιμι φανερὸν ἐμαυτὸν ἅπασι καθιστάς. Δήμῳ γὰρ δὴ καὶ φιλοσοφίᾳ τί πρὸς ἄλληλα; Τὴν μὲν ἀλήθειαν τῶν θείων ἀπόρρητον εἶναι δεῖ τὸ δὲ πλῆθος ἑτέρας ἕξεως δεῖται· αὖθις δὲ καὶ πολλάκις ἐρῶ, μηδεμιᾶς ἀνάγκης παρούσης, οὔτ' ἐλέγχειν σοφὸν οὔτ' ἐλέγχεσθαι. Καλούμενος δ' εἰς ἱερωσύνην οὐκ ἀξιῶ προσποιεῖσθαι δόγματα. Ταῦτα Θεόν, ταῦτα ἀνθρώπους μαρτύρομαι· οἰκεῖον ἀλήθεια Θεῷ, ᾧ διὰ πάντων ἀναίτιος εἶναι βούλομαι· ἓν τοῦτο μόνον οὐχ ὑποκρίνομαι, ἐπεὶ καὶ φιλοπαίγμων ὤν, ὅς γε παιδόθεν αἰτίαν ἔσχον ὁπλομανεῖν τε καὶ ἱππομανεῖν πέρα τοῦ δέοντος, ἀνιάσομαι μέν· τί γὰρ καὶ πάθω, τὰς φιλτάτας κύνας ἀθήρους ὁρῶν καὶ τὰ τόξα θριπηδέστατα· καρτερήσω δέ, ν ἐπιτάττῃ Θεός· καὶ μισόφροντις ὢν ὀδυνήσομαι μὲν ἀνέξομαι δὲ δικιδίων καὶ πραγμάτων λειτουργίαν τινὰ ταύτην, εἰ καὶ βαρεῖαν, ἐκπιμπλὰς τῷ Θεῷ. Δόγματα δὲ οὐκ ἐπηλυγάσομαι (δὲν θέλω τὰ καλύψει, δὲν θέλω τὰ ἀρνηθῇ)· οὐδὲ στασιάσει μοι πρὸς τὴν γλῶτταν ἡ γνώμη. Οὕτω φρονῶν, οὕτω λέγων, ἀρέσκειν οἶμαι Θεῷ, οὐ βούλομαι δὲ καταλελεῖφθαί τινι περὶ ἐμοῦ λόγον, ὡς ἀγνοηθεὶς ἥρπασα τὴν χειροτονίαν· ἀλλ' ὡς εἰδὼς ὁ θεοφιλέ-

Ὁ Ὀνώριος φέρων τὰ ἐμβλήματα τῆς νίκης καὶ ἐν στολῇ στρατηγοῦ (Δίπτυχον)

στατος πατὴρ Θεόφιλος καὶ ὡς ἐπιστάμενος. σαφές μοι ποιήσας οὕτω βουλευσάσθω περὶ ἐμοῦ. Ἢ γὰρ κατὰ χώραν ἐάσει μένειν ἐπ' ἐμαυτοῦ φιλοσοφοῦντα ἢ τοῦ μετὰ ταῦτα κρίνειν καὶ διαγράφειν ἡμᾶς τοῦ χοροῦ τῶν ἱερέων ἑαυτῷ χώραν οὐχ ὑπολείψει».

Αἱ δυσκολίαι λοιπὸν ἐφαίνοντο ἀνυπέρβλητοι, ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀνθρώπου ἀνένδοτος· αἱ δόξαι περί τινα ὁπωσοῦν ἰδιόρρυθμοι. Ἀλλ' ἡ κοινὴ γνώμη ἦτο ἀκράτητος· ὁ λαός, ὁ λαὸς ἐκεῖνος περὶ τοῦ ὁποίου μετά τινος περιφρονήσεως ἐλάλει ὁ Συνέσιος, ἐπέμενεν οὐδὲν ἧττον θέλων νὰ ἴδῃ τὸν σοφὸν ἄνδρα οὐ μόνον ἱερέα γινόμενον ἀλλὰ καὶ ἀναβιβαζόμενον εἰς τὰ ὕπατα τῆς Ἐκκλησίας ἀξιώματα. Τὸ δὲ παραδοξότερον, καὶ αὐτὸς ὁ κλῆρος τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίως ὁ τῶν κατὰ τὴν Ἀφρικὴν ἑλληνίδων πόλεων κλῆρος, ᾐσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ ἐνισχύσῃ τὰς τάξεις αὐτοῦ, ὑποδεχόμενος ἐν αὐταῖς τὸν ἰσχυρὸν ἐκεῖνον ἐπίκουρον. Ὅθεν, ἵνα ἐπιτύχωσι τοῦ σκοποῦ, ἐνέδωκαν εἰς ὅλας αὐτοῦ τὰς ἀξιώσεις· ἐπέτρεψαν αὐτῷ νὰ διατηρήσῃ τὴν σύζυγον, ἐπέτρεψαν νὰ μὴ ἀρνηθῇ τὰς δοξασίας· καὶ οὕτω τελευταῖον ὁ Συνέσιος ἐχειροτονήθη ἐπίσκοπος Πτολεμαΐδος. Ἅμα δὲ ἀρχιερατεύσας ἀπέδειξεν ὅτι ἐξ ὑπερβαλλούσης μετριοφροσύνης εἶχε νομίσει ἑαυτὸν ἀνεπιτήδειον εἰς ἐκπλήρωσιν τῶν ποικίλων ἐπισκοπικῶν καθηκόντων, καὶ ἰδίως τῶν καθηκόντων τῶν πολιτικῶν.

Διοικητὴς τῆς Κυρηναϊκῆς ἦτο τότε ὁ Ἀνδρόνικος, ἀνὴρ ἄγριος, ὅστις ἐνόμιζεν ὅτι διὰ ποινῶν καὶ βασάνων ὤφειλε νὰ κυβερνᾷ τὴν ἐπιτραπεῖσαν αὐτῷ ἐπαρχίαν. Ὁ Συνέσιος δὲν ἠδυνήθη νὰ μείνῃ ἀδιάφορος εἰς τὰς κατὰ τῶν βιαιοπραγιῶν τούτων κραυγὰς καὶ αἰτιάσεις τοῦ ποιμνίου αὐτοῦ. Ὡς Ἕλλην, ὡς χριστιανός, ὡς ἐπίσκοπος ἐφρόνει ὅτι ἔχει τριπλοῦν καθῆκον νὰ προστατεύσῃ τοὺς ἀδικουμένους καὶ νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τοῦ ἀθλίου ἐκείνου ἀντιπροσώπου τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίας. Καὶ κατ' ἀρχὰς μὲν προέβη ἐπὶ τὸ ἔργον διὰ συμβουλῶν καὶ παρακλήσεων, ἀρκούμενος νὰ δίδῃ ἄσυλον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ εἰς τοὺς καταδιωκομένους· ὁ δὲ Ἀνδρόνικος πρὸς μὲν τὰς προτροπὰς ἐκώφευσε, κατὰ δὲ τοῦ ἀσύλου ἀγανακτήσας ἐτοιχοκόλλησεν εἰς τὰς πύλας τῆς ἐκκλησίας διαταγὴν ἀπαγορεύουσαν τοῖς μὲν πολίταις νὰ καταφεύγωσιν εἰς τὸ ἱερὸν τοῖς δὲ ἱερεῦσι νὰ ὑποδέχωνται αὐτούς· καὶ ἐνταυτῷ παρέδιδεν εἰς τὰ βασανιστήρια πολίτην τινὰ τῆς Πτολεμαΐδος ἐν αὐτῇ τῆς πόλεως τῇ ἀγορᾷ εἰς ὥραν καθ ἣν διὰ τὸν πολὺν καύσωνα τὸ μὲν πλῆθος τοῦ λαοῦ διῆγεν εἰς τὰ ἴδια ηὔξησαν δὲ τὰ παθήματα τοῦ θύματος. Ὁ ἐπίσκοπος μόνος ἔδραμεν ἵνα βοηθήσῃ καὶ παραμυθήσῃ τὸν δυστυχῆ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀνδρόνικος, ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ φιλανθρωπίᾳ ταύτῃ τοῦ ἀνδρός, ἐτόλμησε νὰ βλασφημήσῃ τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπεχείρησεν ἔτι δεινοτέρας κακώσεις, ὁ Συνέσιος, ἀντιτάσσων εἰς τὴν ὑλικὴν βίαν τὴν ἠθικὴν τῆς Ἐκκλησίας δύναμιν, συνέταξε κατ' αὐτοῦ ἀφορισμὸν φοβερόν, δι' οὗ ἀπέκλειεν αὐτὸν οὐ μόνον τῆς ἐν Πτολεμαΐδι ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ πάσης χριστιανῶν κοινωνίας. «Ἐπὶ τούτοις, ἔλεγεν ἐν ἐπιλόγῳ ὁ ἀφορισμός, ἡ Πτολεμαΐδος Ἐκκλησία τάδε πρὸς τὰς ἁπανταχοῦ γῆς ἑαυτῆς ἀδελφὰς διατάττεται· Ἀνδρονίκῳ καὶ τοῖς αὐτοῦ μηδὲν ἀνοιγνύσθω τέμενος τοῦ Θεοῦ· ἅπας αὐτοῖς ἱερὸς ἀποκεκλείσθω καὶ σηκὸς καὶ περίβολος· οὐκ ἔστι τῷ διαβόλῳ μέρος ἐν παραδείσῳ· ὃς κἂν λάθῃ διαδὺς ἐξελαύνεται. Παραινῶ μὲν οὖν καὶ ἰδιώτῃ παντὶ καὶ ἄρχοντι μήτε ὁμωρόφιον αὐτῷ μήτε ὁμοτράπεζον γίνεσθαι· ἱερεῦσι δὲ διαφερόντως οἳ μήτε ζῶντας αὐτοὺς προσεροῦσι μήτε τελευτήσαντας συμπροπέμψουσι· εἰ δέ τις ὡς μικροπολῖτιν ἀποσκυβαλίσει τὴν ἐκκλησίαν καὶ δέξεται τοὺς ἀποκηρύκτους αὐτῆς, ὡς οὐκ ἀνάγκη τῇ πένητι πείθεσθαι, ἔστω σχίσας τὴν ἐκκλησίαν, ἣν μίαν ὁ Χριστὸς εἶναι βούλεται».

Ὁ Ἀνδρόνικος πληροφορηθεὶς ὅτι παρεσκευάσθη ἡ δεινὴ αὕτη κατ' αὐτοῦ διακή-

ρυξις ἠγωνίσθη διὰ ποικίλων αἰτήσεων καὶ ὑποσχέσεων νὰ προλάβῃ τὴν ἔκδοσιν αὐτῆς. Ἀλλ' ἐπιτυχὼν τοῦ σκοποῦ ἐξετράπη αὖθις εἰς ἔτι δεινοτέρας καταπιέσεις καὶ βιαιοπραγίας, προσθεὶς εἰς τὴν ἐξορίαν τὴν δήμευσιν καὶ εἰς τὰ βασανιστήρια τὸν θάνατον. Τὴν ἀπάτην ταύτην μὴ δυνάμενος νὰ ἀνεχθῇ ὁ Συνέσιος ἐξέδωκε τελευταῖον τὸν ἀφορισμὸν διὰ νέας πρὸς τοὺς ἐπισκόπους καὶ ἐντονωτάτης ἐγκυκλίου, ἥτις ἔλεγεν ἐν προοιμίῳ· «Ἀνδρόνικος τὴν ἐκκλησίαν ψευσάμενος ἀληθευούσης αὐτῆς πειραθήτω». Αὐτὴ ἡ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως δὲν ἔμεινεν ἀδιάφορος εἰς τὴν ἀπειλητικὴν ταύτην κραυγὴν τοῦ ἐπισκόπου Πτολεμαΐδος. Ὁ Ἀνδρόνικος καθῃρέθη τοῦ ἀξιώματος αὐτοῦ· τοσοῦτο μάλιστα βαρέως ἐτιμωρήθη ὥστε ὁ ἐπιεικὴς Συνέσιος ἔψεξε τὸν ὑπερβολικὸν τοῦτον τῆς περιστολῆς τῆς ἀδικίας τρόπον καὶ ἐμεσολάβησεν ὑπὲρ ἐκείνου τὸν ὁποῖον πρὸ μικροῦ εἶχε κατηγορήσει. Μὴ ἀμελῶν δὲ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ κύρια τοῦ ἐπισκόπου καθήκοντα δὲν ἔπαυσεν οὐδ' εἰς τὸν μετέπειτα χρόνον προστατεύων τοὺς συμπολίτας κατὰ τῶν καταχρήσεων τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ εἰς ἔτι ἀλλοτριωτέρας τοῦ σχήματος αὐτοῦ φροντίδας ἐξ ἀπαραιτήτου ἀνάγκης ἀνεμίχθη.

Ἡ Κυρηναϊκή, ἡ ἄλλοτε τοσοῦτο βιομήχανος καὶ πλουσία, ἐν τῇ 5 ἑκατονταετηρίδι οὐ μόνον εἶχεν ἀποβάλει τὴν ἐμπορίαν αὐτῆς καὶ τὸ πλεῖστον τῆς τέχνης ἀλλ' ἔπασχε πρὸς τούτοις τὰ πάνδεινα ἀπὸ τῶν βαρβάρων ἐθνῶν τὰ ὁποῖα κατοικοῦντα εἰς τὴν γείτονα μεγάλην Σύρτιν παρὰ τὴν ἔρημον ἐλεηλάτουν ἀδιακόπως τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ δὲν ἀνεχαιτίζοντο εἰμὴ ὑπὸ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων. Τοσοῦτο δὲ ἄθλιος ἦτο ὁ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως σταλεὶς ἐκεῖ ἐπίτροπος τοῦ βασιλέως ὥστε, ἀντὶ νὰ καταπολεμήσῃ τοὺς ἐχθροὺς ἐκείνους, οὐδὲ ἐν τῇ Πτολεμαΐδι αὐτῇ ἐνόμιζεν ἑαυτὸν ἀσφαλῆ, ἀλλά, σωρεύσας τοὺς θησαυροὺς οὓς ἐκ ποικίλων καταπιέσεων εἶχε συλλέξει εἰς δύο πλοῖα, διέτριβεν ἐπ' αὐτῶν ἕτοιμος πρὸς φυγήν. Ἡ θλῖψις καὶ ἡ ἀγανάκτησις τοῦ Συνεσίου διὰ τὴν τοιαύτην ἄνανδρον τοῦ διοικητοῦ διαγωγὴν περιγράφεται εἰς μίαν τῶν σῳζομένων ἐπιστολῶν, ἐν ᾗ μετὰ εἰρωνικῆς περιφρονήσεως λέγει πρὸς τοῖς ἄλλοις· «οὐ γὰρ παρ' ἔπαλξιν, ὥσπερ ἐγὼ Συνέσιος ὁ φιλόσοφος, ἀλλὰ παρὰ κώπην ὁ στρατηγὸς ἵσταται». Καὶ τῷ ὄντι, ἐνῷ ὁ διοικητὴς εἶχε διατάξει αὐστηρῶς εἰς τοὺς κατοίκους νὰ μένωσιν ἐντὸς τῶν τειχῶν κεκλεισμένοι, ὁ γενναῖος ἐπίτροπος ἀπὸ πρωίας μὲν ἐξήρχετο ἔφιππος ἵνα πληροφορηθῇ τὰ κατὰ τὸν ἐχθρὸν τὴν δὲ νύκτα, παρακολουθούμενος ὑπὸ λογάδων τινῶν νεανίσκων τῆς πόλεως, περιεφέρετο περὶ τὸν λόφον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἠγείρετο ἡ Πτολεμαῒς ἵνα προλάβῃ πᾶσαν αἰφνίδιον τῶν βαρβάρων ἔφοδον καὶ ἐπιτρέψῃ, ὡς ἔλεγεν, εἰς τὰς γυναῖκας νὰ κοιμηθῶσιν ἡσύχως, γινώσκουσαι ὅτι ὑπάρχει ὁ ἀγρυπνῶν ὑπὲρ τῆς ἀμύνης αὐτῶν. Ἄλλοτε πάλιν ὠφελούμενος ἐκ τῶν μαθηματικῶν αὐτοῦ γνώσεων ἠσχολεῖτο, ὡς ὁ Ἀρχιμήδης ἐν Συρακούσαις, εἰς κατασκευὴν μηχανῆς πολεμικῆς ἐπιτηδείας νὰ ῥίπτῃ ὀγκώδεις λίθους κατὰ τῶν πολεμίων. Ἐν γένει δὲ ἐπὶ πολὺν χρόνον εἰς μὲν τοὺς περὶ ἑαυτὸν ἐπεδείκνυεν ἀτρόμητον πεποίθησιν τὴν δὲ θλῖψιν ἐξέφραζε μόνον εἰς φίλους πόρρω διατελοῦντας, καὶ μάλιστα πρὸς τὴν Ὑπατίαν γράφων, τῆς ὁποίας ἔσῳζε περιπαθῶς τὴν μνήμην, εἰ καὶ πρεσβευούσης δόγμα ἀλλότριον αὐτοῦ. «Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν ἀΐδαο, ἐπέστειλε πρὸς αὐτήν ποτε ἐκ Πτολεμαΐδος πολιορκουμένης, αὐτὰρ ἐγὼ κἀκεῖθι τῆς φίλης Ὑπατίας μεμνήσομαι (1). Ἔγωγέ τοι τοῖς πάθεσι τῆς πατρίδος περιεχόμενος, καὶ δυσχεραίνων αὐτήν, ἐφ' οἷς ὁρῶ

(1) Ταῦτ' εἶναι κατὰ τὰ ἐν Ἰλιάδι (Χ. 389—90), ὑπὸ τοῦ Ἀχιλλέως περὶ Πατρόκλου λεγόμενα·
Εἰ δὲ θανόντων περ καταλήθοντ' εἰν ἀΐδαο
αὐτὰρ ἐγὼ καὶ κεῖθι φίλου μεμνήσομαι ἑταίρου.

καθημέραν ὅπλα πολέμια, καὶ ἀποσφαττομένους ἀνθρώπους ὥσπερ ἱερεῖα, καὶ τὸν ἀέρα διεφθαρμένον ἕλκων ἀπὸ τῆς σήψεως τῶν σωμάτων, καὶ αὐτὸς ἕτερα τοιαῦτα παθεῖν προσδοκῶν· τί γὰρ εὔελπις, ἐν ᾧ καὶ τὸ περιέχον ἐστὶ κατηφέστατον, κατειλημμένον τῇ σκιᾷ τῶν σαρκοφάγων ὀρνέων; ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τούτοις φιλοχωρῶν. Τί γὰρ καὶ πάθω Λίβυς ὤν, καὶ ἐνταῦθα γενόμενος καὶ τῶν πάππων τοὺς τάφους οὐκ ἀτίμους ὁρῶν; Διὰ σέ μοι δοκῶ μόνην ὑπερόψεσθαι τῆς πατρίδος, κἂν λάβωμαι σχολῆς μεταναστευσειν».

Ἀλλὰ τελευταῖον δὲν ἠδυνήθη νὰ κρύψῃ τὴν ὑπερεκχειλίσασαν ἀπελπισίαν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ οὐδὲ εἰς τοὺς περὶ αὐτὸν συμπολίτας· μάλιστα δὲ ἐν τῷ ἐπιλόγῳ τῆς ὁμιλίας ἣν ἐξεφώνησεν ἐπὶ τῇ μεγίστῃ τῶν βαρβάρων ἐφόδῳ, ἡγεμονεύοντος Γενναδίου καὶ δουκὸς ὄντος Ἰννοκεντίου, ἐξεδήλωσε τὴν ταραχὴν τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας δι' εὐγλωττίας ἀμιμήτου, συγχέων τὰς ἐθνικὰς παραδόσεις μετὰ τῶν χριστιανικῶν πεποιθήσεων εἰς τρόπον καὶ αὖθις καταδεικνύοντα τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ νέου τούτου Ἑλληνισμοῦ τοῦ προκύψαντος τότε εἰς μέσον διὰ τοῦ συνδυασμοῦ τῶν ἀρχαίων ἀναμνήσεων μετὰ τῆς χριστιανικῆς φιλοσοφίας καὶ ἠθικῆς. «Ὤμοι Κυρήνης! ἔλεγεν. ἧς αἱ δημόσιαι κύρβεις μέχρις ἐμοῦ κατάγουσι τὰς ἀφ' Ἡρακλέους διαδοχάς· οὐ γὰρ ἂν εἴην ἀρχαῖος, ἐν εἰδόσιν ὀλοφυρόμενος τὴν καταβεβλημένην εὐγένειαν. Ὤμοι τῶν τάφων, ὧν οὐ μεθέξω τῶν Δωρικῶν! Ὤμοι Πτολεμαΐδος! ἧς ἀνεδείχθην ὕστατος ἱερεύς. Ἀλλὰ πρόσεστί μοι τὸ δεινόν· οὐκέτι δύναμαι λέγειν· ἐπιλαμβάνεταί μου τῆς γλώττης τὰ δάκρυα. Γέγονα πρὸς τὴν φαντασίαν τῆς τῶν ἱερῶν ἀπολείψεως. Ἔδει μὲν οἴχεσθαι πλέοντας· ἀλλ' ὅταν ἐπὶ ναῦν τις καλῇ, μικρὸν ἀναμεῖναι δεήσομαι· βαδιοῦμαι γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ· κυκλώσομαι τὸ θυσιαστήριον· δάκρυσι βρέξω τὸ τιμαλφέστατον ἔδαφος· οὐκ ἀποδραμοῦμαι πρὶν θύραν ἐκείνην καὶ θρόνον ἐκεῖνον ἀσπάσασθαι. Ὢ ποσάκις θεοκλυτήσω τε καὶ μεταστραφήσομαι; Ὢ ποσάκις ταῖς κιγκλίσι τὰ χεῖρε προσμάξομαι; Ἀλλ' ἰσχυρὸν ἀνάγκη πρᾶγμα καὶ βίαιον. Ἐπιθυμῶ δοῦναι ὀφθαλμοῖς ὕπνον ἀπερισάλπιστον. Μέχρι πότε παρὰ ἔπαλξιν στήσομαι; μέχρι πότε τηρήσω τὸ μεταπύργιον; Ἀπαγορεύω φυλακὰς ἐπιτάττων νυκτερινάς, καὶ φυλάττων ἐν τῷ μέρει καὶ φυλαττόμενος, ὁ πολλὰ πρότερον ἀγρυπνήσας ἐπὶ ταῖς ἄστρων ἐπιτολαῖς. Ἀποκναίομαι νῦν ἐγρηγορῶν ἐπὶ ταῖς τῶν πολεμίων ἐπιβολαῖς. Πρὸς διαμεμετρημένον ὕδωρ καθεύδομεν· καὶ τὸ λαχόν μοι μέρος εἰς ὕπνον ἀφαιρεῖται πολλάκις ὁ κώδων ὁ φυλακτήριος. Ἂν δὲ καταμύσω μικρόν, ὢ τῶν ἐνυπνίων τῶν σκυθρωπῶν! εἰς οἷα παραπέμπουσιν ἡμᾶς αἱ μεθ' ἡμέραν φροντίδες! Τὸ λῆξαι πόνων ἄρξασθαι πόνων ἐστί· φεύγομεν, ἁλισκόμεθα, τιτρωσκόμεθα, δεδέμεθα, πιπρασκόμεθα. Ποσάκις ἐξανέστην ἄσμενος, ὅτι δεσπότην ἀπέλιπον; ποσάκις ἐξανέστην ὑπέρασθμος, ἱδρῶτι ῥαινόμενος ὁμοῦ τὸν ὕπνον καὶ τὸν δρόμον ἀπολιπών, ὃν κατατείνας ἔφευγον ὁπλίτην πολέμιον; Μόνοις ἡμῖν Ἡσίοδος οὐδὲν λέγει, τὴν ἐλπίδα τηρήσας εἴσω τοῦ πίθου· πάντες ἀθαρσεῖς καὶ δυσέλπιδες. Ὁ πεπαροιμιασμένος βίος ἀβίωτος οὐχ ἕτερός ἐστιν, ἄνδρες, ἀλλ' ὃν ζῶμεν ἡμεῖς· τίς ἡ διατριβή; τί μέλλομεν; Ἀπήχθηται Πεντάπολις τῷ Θεῷ· ποιναῖς ἐκδεδόμεθα· ἡ γὰρ ἀκρὶς οὐκ ἔστι κακὸν ἀκριβέστερον· τὸ δὲ πῦρ ὃ πρὸ τῶν πολεμίων τριῶν πόλεων ἐπενείματο λήια. Τί πέρας κακῶν; Εἰ τούτων ἄγουσιν ἐλευθερίαν αἱ νῆσοι, ἐγὼ μὲν ὅταν ἀφυβρίσῃ τὸ πέλαγος, πλευσοῦμαι. Ἀλλὰ φοβοῦμαι, μὴ προλάβῃ με τὸ δεινόν· πελάζει γὰρ ἡ κυρία τῆς προσβολῆς, ἣν τῇ πόλει, φασίν, ὁ πτεροφόρος ἠπείλησεν, ὁ τοῦ πολεμίου ἐξηγούμενος στρατεύματος. Μάλιστα δὴ καιρῶν ἐκεῖνος ἱερεῦσι τὸν ἐπὶ τὰς αὐλὰς τοῦ Θεοῦ δρόμον ἀναγκαῖον ἀποφανεῖ, ἂν ἐν χρῷ τῆς πόλεως ὁ κίνδυνος γένηται. Ἐγὼ κατὰ χώραν ἐπ' ἐκκλησίας μενῶ· τὰς παναγεῖς προστήσομαι χέρνιβας· προσφύσομαι τῶν κιόνων τῶν ἱερῶν, αἳ τὴν ἄσυλον ἀπὸ γῆς

ἀνέχουσι τράπεζαν· ἐκεῖ καὶ ζῶν καθεδοῦμαι καὶ ἀποθανὼν κείσομαι. Λειτουργός εἰμι τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν ψυχὴν ἴσως ἀπολειτουργῆσαί με δεῖ· οὐ μὴν ὅ γε Θεὸς περιόψεται τὸν βωμὸν τὸν ἀναίμακτον ἱερέως αἵματι μιαινόμενον».

Καὶ ἡ μὲν Πτολεμαῒς ἐσώθη τότε ἀλλ' οἱ ἀποκρουσθέντες ἀπ' αὐτῆς βάρβαροι (1) ἐπιπεσόντες εἰς τὴν ἄλλην χώραν, ἐξηφάνισαν ἅπαντα τὰ ἴχνη τοῦ ἀρχαίου πολιτισμοῦ καὶ κατέλιπον αὐτὴν κατοίκων ἔρημον. Ἄδηλον δὲ τί ἀπέγινεν ἐπὶ τέλους καὶ ὁ Συνέσιος ἐν τῷ μέσῳ τῆς ὀλεθρίας ταύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων. Εἰκάζεται ὅτι ἀπεβίωσε περὶ τὸ 413, ἂν καὶ βεβαίως γνωστὸν δὲν εἶναι πότε συνέβη ὁ θάνατος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἡ μνήμη αὐτοῦ μένει ἀθάνατος· διότι ἡ μεγαλοφυΐα, ἡ χάρις, ἡ τόλμη, ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλοπατρία τοῦ δαιμονίου ἀνδρὸς μαρτυροῦσι πόσον ἀκμαῖα ἦσαν ἔτι τὰ περιλιπόμενα τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ λείψανα.

Τῆς ἀληθείας ταύτης ἑτέρα ἀπόδειξις εἶναι ὁ βίος καὶ ἡ πολιτεία καὶ τὸ φρόνημα τοῦ περὶ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ἀκμάσαντος Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου. Ὁ Ἰωάννης, ὁ ἕνεκα τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ εὐγλωττίας Χρυσόστομος ἐπικληθείς, ἐγεννήθη περὶ τὸ 344 εἰς Ἀντιόχειαν, ἐκ πατρὸς ἐπιφανοῦς, τοῦ Σεκούνδου, διαπρέψαντος ἐν τοῖς ἀνωτάτοις ἀξιωματικοῖς τοῦ κατὰ τὴν Ἀνατολὴν στρατοῦ. Ἡ μήτηρ αὐτοῦ, Ἀνθοῦσα, ἀνέθρεψεν αὐτὸν ἐν τῇ χριστιανικῇ πίστει· ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ὁ νέος οὗτος ἠκολούθησε τὰ ῥητορικὰ μαθήματα τοῦ περιωνύμου σοφιστοῦ Λιβανίου, ὅστις διετέλεσεν ὀπαδὸς πιστὸς τοῦ Ἰουλιανοῦ καὶ τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ὁ Χρυσόστομος διηγεῖτο ὅτι ὁ Λιβάνιος, μαθὼν παρ' αὐτοῦ ὅτι ἡ μήτηρ αὐτοῦ, χηρεύσασα εἰς ἡλικίαν ἐτῶν εἴκοσι δὲν ἠθέλησε ποτὲ νὰ λάβῃ δεύτερον σύζυγον, ἀνέκραξεν ἀποτεινόμενος πρὸς τὸ ἐθνικὸν αὐτοῦ ἀκροατήριον· «ὦ θεοὶ τῆς Ἑλλάδος, ὁποίας γυναῖκας ἔχουσιν αὐτοὶ οἱ χριστιανοί!». Ὁ εἰδωλολάτρης οὗτος σοφιστὴς ἐθαύμασε μετ' ὀλίγον τὸν νέον μαθητὴν καὶ ἤλπισεν ὅτι ἴσως θέλει παρασύρει αὐτὸν εἰς τὸ ἀρχαῖον θρήσκευμα, διὰ τοῦ δελεάσματος τῶν ὁμηρικῶν ἐκείνων μύθων τοὺς ὁποίους τοσοῦτον εὐγλώττως ἡρμήνευε. Καίτοι δὲ προϊόντος τοῦ χρόνου ἐψεύσθη τῆς προσδοκίας ταύτης, δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶν τὸν Χρυσόστομον· καὶ σῴζεται ἐπιστολὴ τοῦ Λιβανίου δι' ἧς συγχαίρει τῷ μαθητῇ ἐπὶ ταῖς ἐπιτυχίαις αὐτοῦ ὡς δικηγόρου ἐν Ἀντιοχείᾳ. Πολλὰ δὲ ἔτη μετέπειτα περὶ τὰ ἔσχατα τῆς ζωῆς, ἐρωτηθεὶς ὑπὸ τῶν φοιτητῶν τίς ἄρα διαδέξοιτο τὴν διατριβὴν μετ' αὐτόν, ἀπεκρίθη στενάζων· «Ἰωάννην ἔλεγον, εἰ μὴ τοῦτον ἡμῶν οἱ χριστιανοὶ ἀπεσύλησαν». Οὐδ' ὑπέμεινε πολὺν χρόνον δικηγορῶν ἐν Ἀντιοχείᾳ ὁ Χρυσόστομος. Τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἀξιώματα παρεῖχον τότε στάδιον ἐνεργείας πολὺ εὐρύτερον εἰς τὴν μεγαλοφυΐαν, αὐτὴ δὲ ἡ Ἐκκλησία, ὡς πρὸ μικροῦ περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες εἴδομεν, ἐφιλοτιμεῖτο νὰ καλῇ εἰς τὰς τάξεις αὐτῆς πάντα τὸν ἐπὶ λόγῳ καὶ ἀρετῇ διαπρέποντα ἄνδρα. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἐδέχθη τὸ ἅγιον βάπτισμα παρὰ τοῦ τότε εὐλαβοῦς τῆς Ἀντιοχείας ἐπισκόπου Μελετίου καὶ προεχειρίσθη ἀναγνώστης τῆς αὐτόθι ἐκκλησίας. Ἀλλ' ἡ διακαὴς αὐτοῦ ψυχή, ὑπολαμβάνουσα ἀτελῆ τὴν τοιαύτην πρὸς τὴν ἱερωσύνην παρασκευήν, ἀπεφάσισε νὰ ἀποχωρήσῃ μακρὰν τοῦ οἴκου καὶ τοῦ κόσμου εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τοῦ μεγάλου ἐκείνου λειτουργήματος. Ἡ φιλόστοργος αὐτοῦ μήτηρ ἠγωνίσθη εἰς μάτην ν' ἀποτρέψῃ αὐτὸν τοῦ σκοποῦ

---

(1) Οἱ βάρβαροι οὗτοι ἦσαν οἱ Λίβυες οἱ νῦν λεγόμενοι Βέρβεροι, καλούμενοι καὶ Μαῦροι (ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν Μαυρούσιοι), γενόμενοι χριστιανοὶ ἐπὶ τοῦ αὐτοκράτορος Ἰουστινιανοῦ Α'. Ἐκ τῶν λιβύων Βερβέρων τούτων πιθανῶς παρήχθη τὸ κοινὸν ὄνομα Βάρβαρος.

διὰ παρακλήσεων καὶ θρήνων. Ὁ Ἰωάννης ἐξετέλεσε τὴν προαίρεσιν· καὶ μόνον ἀφοῦ ἓξ περίπου ἔτη δεινῶς ἐσκληραγώγησεν ἑαυτὸν μακρὰν πάσης κοινωνίας νοσήσας ἐπὶ τέλους ἐπέστρεψεν εὐτυχῶς εἰς Ἀντιόχειαν ἵνα διαλάμψῃ ὡς εἷς τῶν φαεινοτέρων τῆς ἱστορίας ἡμῶν ἀστέρων. Τῳόντι ὑπὸ μὲν τοῦ Μελετίου χειροτονεῖται τότε διάκονος ὁ δὲ τοῦ Μελετίου διάδοχος Φλαβιανὸς προχειρίζεται αὐτὸν πρεσβύτερον· καί, ἐπειδὴ ὁ Χρυσόστομος ἐκτήσατο ἤδη ὄνομα μέγα ἐπὶ παιδείᾳ καὶ θεοφιλίᾳ καὶ ἀγαθοεργίᾳ, ἐπιτρέπει αὐτῷ ὁ ἐπίσκοπος προθύμως καὶ τὴν κήρυξιν τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἐν τῇ μεγάλῃ ἐκείνῃ τῆς Ἀντιοχείας πόλει, ἥτις, ἔχουσα μὲν 200.000 κατοίκων χριστιανῶν, ἰουδαίων, εἰδωλολατρῶν, ὁμιλούντων ὅλων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν, ἀκμάζουσα δὲ διὰ τὰς σχολὰς καὶ τὴν ἐμπορίαν καὶ τὴν τέχνην, ἐλογίζετο ἐπὶ τῇ εὐφυΐᾳ καὶ τῇ ζωηρότητι τοῦ δήμου αὐτῆς ὡς ἄλλη τις κατὰ τὴν Ἀνατολὴν πόλις τῶν Ἀθηνῶν.

Τὸ κήρυγμα τοῦ λόγου τοῦ Θεοῦ ἦτο, κατὰ τὰ τότε τῆς Ἐκκλησίας ἔθιμα, ἔργον κυρίως τοῦ ἐπισκόπου· ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος εἴτε γηράσας εἴτε μὴ ἔχων τὴν ἀπαιτουμένην δεξιότητα ἀνέθετε πολλάκις τὸ ἔργον τοῦτο εἰς ἕνα τὸν περὶ αὐτὸν νεωτέρων λειτουργῶν, διότι οἱ ἑλληνικῶς παιδευθέντες αὐτοὶ λαοὶ ἐδίψων λόγου μᾶλλον ἢ λατρείας· καὶ καθὼς ἐν ἀκμῇ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος διὰ τοῦ λόγου ἤγοντο καὶ ἐφέροντο αἱ πολιτεῖαι οὕτω καὶ μετέπειτα ὁ λόγος ἦτο τὸ ἰσχυρότατον τοῦ χριστιανισμοῦ ὅπλον. Ἡ δύναμις αὐτοῦ ἦτο τοσαύτη ὥστε ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται ἀκαταπαύστως ὅτι οἱ ἄνθρωποι συρρέουσιν ἵνα ἀκούσωσιν αὐτὸν πολὺ προθυμότερον ἢ νὰ ἀκροασθῶσι τῆς θείας λειτουργίας. Καὶ δὲν προσήρχοντο χριστιανοὶ μόνον ἀλλὰ καὶ ἑβραῖοι καὶ εἰδωλολάτραι ἐπλήρουν τὸ ἀκροατήριον αὐτοῦ. Ὁ δὲ ῥήτωρ ἡρμήνευε τὰς γραφὰς διὰ τῆς ζωηρᾶς φαντασίας καὶ τῆς ἀλληγορικῆς τέχνης, ἥτις ἀείποτε πολλὴν ἐπροξένει ἐντύπωσιν εἰς τοὺς προπάτορας ἡμῶν, εἴτε ἐθνικοὺς εἴτε χριστιανούς. Ἐξέθετε, διὰ δεινότητος λόγου ἀνταξίας τῆς Στοᾶς καὶ τοῦ Εὐαγγελίου, τὰ καθήκοντα τῆς ἠθικῆς καὶ προσέβαλλε τὰς ποικίλας τῶν Ἀντιοχέων κακίας, περιγράφων τὸν τρυφηλὸν βίον τῶν μεγιστάνων, τὰ βρίθοντα κέδρου καὶ πορφύρας ἀνάκτορα αὐτῶν, τὸν ὄγκον τῆς περὶ τὰς ἱπποδρομίας δαπάνης, τὴν πολυτέλειαν τῶν πλουσίων γυναικῶν, αἵτινες ἐξερχόμεναι εἰς τὰς ὁδοὺς παρεπέμποντο ὑπὸ πολυαρίθμων εὐνούχων καὶ δούλων, τὴν ὑπεροψίαν τῶν φιλοσόφων, οἵτινες περιεπάτουν εἰς τὰς εὐρείας τῆς Ἀντιοχείας στοάς, φέροντες ἀγερώχως τὸν μανδύαν αὐτῶν καὶ τὸν βαθὺν πώγωνα καὶ τὴν βακτηρίαν. Ἡ φήμη τῆς εὐγλωττίας τοῦ ἀνδρὸς διεδίδετο καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολήν, καὶ σοφισταὶ ἐθνικοὶ μακρόθεν συνέρρεον ἵνα ἀκροασθῶσιν αὐτοῦ· ὥστε ἡ μεγαλοφυΐα ἐκείνη ὑπηρέτει τὸν χριστιανισμόν, παγιδεύουσα εἰς τὰς τάξεις αὐτοῦ πολλοὺς λογίους, οἵτινες ἄλλως ἤθελον διατηρήσει τὰς κατὰ τοῦ νέου δόγματος βαθέως ἐρριζωμένας προλήψεις.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπλήρου ἐπὶ δώδεκα ἤδη ἔτη τὸ ἀποστολικὸν τοῦτο ἔργον, ὅτε τῷ 387 ἐξερράγη ἡ στάσις τῆς Ἀντιοχείας, περὶ ἧς ἐλάβομεν ἀνωτέρω ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν. Ἀφοῦ κατηυνάσθη ὁ πρῶτος τοῦ κινήματος τούτου παροξυσμός, ἡ πόλις ἐκαραδόκει ἔντρομος τὴν ἀπόφασιν τοῦ παντοδυνάμου καὶ ὀργίλου βασιλέως. Ὁ ἐπίσκοπος Φλαβιανός, γέρων σεβάσμιος, ἦλθεν εἰς τὴν βασιλεύουσαν, ἵνα δυσωπήσῃ τὸν μονάρχην· ὁ δὲ Χρυσόστομος, ἐπιτροπεύων αὐτὸν ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἀνέλαβε νὰ παραμυθήσῃ, νὰ ἐμψυχώσῃ, νὰ δικαιώσῃ τὸν λαόν. Αἱ ὁμιλίαι τὰς ὁποίας κατὰ τὰς ὀδυνηρὰς ἐκείνας ἡμέρας ἐξεφώνησεν ἐν τῷ ναῷ τῆς πρωτευούσης τῆς Ἀνατολῆς εἶναι μνημεῖα ἀΐδια ἱστορίας καὶ εὐεπείας. Ἐκεῖ μάλιστα βλέπομεν τὴν εὐγενῆ ἐντολὴν ἣν ἡ Ἐκκλησία τότε τοσοῦτον ἐπιτηδείως ἐξεπλήρου, τὴν ἐντολὴν τῆς προστασίας τοῦ δήμου. Ὁ ῥήτωρ προοιμιάζει περιγράφων τὴν κατάπληξιν τῆς Ἀντιοχείας· ἀμέσως δ' ἔπειτα ὁμιλεῖ πρὸς τοὺς

ἀκροατάς, ὡς ἂν ἐπεκράτει βαθεῖα ἡσυχία καὶ εἰρήνη. Διδάσκει αὐτοὺς τὴν φιλοξενίαν, τὴν ἐλεημοσύνην, τὴν περιφρόνησιν τοῦ πλούτου, ἀξιῶν ὅτι ὁ μέγας κίνδυνος καὶ φόβος ὃν ἀναγνωρίζει καὶ συναισθάνεται, δὲν πρέπει ὅμως κατ' οὐδὲν νὰ ἐλαττώσῃ τὰ παραγγέλματα τοῦ χριστιανικοῦ ἄμβωνος. Τὴν ἐπιοῦσαν ὁ λαὸς συνέρχεται αὖθις εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὡς εἰς ἄσυλον, ὁ δὲ Χρυσόστομος ἀναγγέλλει πρὸ πάντων τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Φλαβιανοῦ, περιγράφει κατανυκτικῶς τοὺς σωματικοὺς μόχθους καὶ τοὺς ψυχικοὺς ἀγῶνας οὓς προθύμως ἀνέλαβεν ὁ ἀγαθὸς ποιμὴν ὑπὲρ τῶν προβάτων αὐτοῦ, παρακολουθεῖ αὐτὸν ἐν τῇ μακρᾷ ὁδοιπορίᾳ, ἀριθμεῖ τὰς ἡμέρας καθ' ἃς ἔμελλε νὰ μένῃ εἰσέτι ἄδηλος ἡ τῆς Ἀντιοχείας τύχη, φαντάζεται τὴν βασιλικὴν ἔντευξιν, τοὺς πρώτους τοῦ ἀρχιεπισκόπου λόγους, ἔπειτα δὲ ἐπανέρχεται εἰς τὴν νουθεσίαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου, τοῦ ὁποίου κατηύνασεν ὁπωσοῦν τὴν ἀνησυχίαν. Καὶ καθ' ἑκάστην ἡ αὐτὴ ἐπανελαμβάνετο παραμυθία διὰ νέων πάντοτε τρόπων καὶ διὰ νέων περιπετειῶν. Ἀλλ' ἤδη οἱ παρὰ τοῦ βασιλέως, ἅμα μετὰ τὴν πρώτην τῆς στάσεως ἀγγελίαν, ἀποσταλέντες ἐπίτροποι ἐπιχειροῦσι δεινὰς καταδιώξεις καὶ τιμωρίας· πολῖται πλούσιοι φυλακίζονται καὶ μαστιγοῦνται, τὰ κτήματα αὐτῶν δημεύονται καὶ αἱ γυναῖκες ἐξωσθεῖσαι τῶν οἰκιῶν αὐτῶν περιπλανῶνται περὶ τὰς φυλακάς· ἡ πόλις ἀφαιρεῖται τὸ ἐπώνυμον τῆς μητροπόλεως τῆς Ἀνατολῆς, ὁ ἱππόδρομος, τὰ θέατρα, τὰ δημόσια αὐτῆς λουτρὰ κλείονται, οἱ δὲ κάτοικοι, περιελθόντες εἰς τὸ ἔσχατον τῆς ἀπελπισίας, θέλουσι νὰ φύγωσιν εἰς τὴν ἔρημον· ἀλλ' ὁ Χρυσόστομος ἀναχαιτίζει αὐτοὺς διὰ τοῦ λόγου. Εἰκονίζει μὲν ἐναργῶς τὴν φρίκην ἣν καὶ αὐτὸς ᾐσθάνθη προσελθὼν εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα παρακολουθήσῃ αὐτόθι τοὺς ὑπὸ τῶν δικαστῶν τιμωρουμένους ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ θεάματος ἐξάγει τὴν ἐλπίδα ὅτι τηλικαῦτα δεινὰ θέλουσιν ἐπὶ τέλους μετριασθῇ, ὑποδεικνύων σύναμα εὐστόχως τὰς προσεγγιζούσας ἑορτὰς τοῦ Πάσχα ὡς ὥραν συνδιαλλαγῆς τοῦ ἡγεμόνος καὶ τοῦ λαοῦ.

Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ γέρων Φλαβιανὸς εἶχε φθάσει εἰς Κωνσταντινούπολιν καὶ προελθὼν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, δορυφορουμένου ὑπὸ τῶν αὐλικῶν καὶ τῶν ἀρχηγῶν τῆς φρουρᾶς, ἐστάθη μακρὰν τοῦ βασιλέως, νεύων κατὰ γῆς καὶ κατατεθλιμμένος, ὡσεὶ εἰκὼν τῆς ἐλεεινῆς Ἀντιοχείας. Ὁ βασιλεύς, λαβὼν πρῶτος τὸν λόγον, ὑπέμνησε τὴν εὔνοιαν ἣν εἶχεν ἐπιδείξει εἰς τὴν πόλιν ταύτην καὶ ἤλεγξε τὴν ἀγνωμοσύνην τῶν κατοίκων αὐτῆς καὶ τὰς ὕβρεις τὰς ὁποίας ἐτόλμησαν νὰ διαπράξωσι κατ' αὐτοῦ τε καὶ τῆς βασιλίσσης. Τότε ὁ Φλαβιανός, συνελθὼν κατ' ὀλίγον ἀλλὰ δακρυρροῶν εἰσέτι, ὡμολόγησε μὲν μετὰ πολλῆς ζέσεως τὰς εὐεργεσίας τοῦ Θεοδοσίου καὶ τὴν παραφορὰν τοῦ λαοῦ τῆς Ἀντιοχείας, ἣν ἀπέδωκεν εἰς τὴν φθονερὰν ἔχθραν τῶν καταχθονίων πνευμάτων, ἔπειτα δὲ ἐπανερχόμενος εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ βασιλέως ἐλάλησε πρὸς αὐτὸν γενναιότερον, καθὰ ἀναφέρει ὁ Χρυσόστομος, ὅστις πιθανώτατα ἐκάλλυνε τοὺς λόγους τοῦ γέροντος. «Καθήρεσαν, εἶπε, τὰς εἰκόνας σου· ἀλλ' ἠμπορεῖς νὰ ἐγείρῃς σεαυτῷ εἰκόνας ἄλλας ἐνδοξοτέρας. Συγχώρησον τοὺς ἐνόχους· δὲν θέλουσι μὲν στήσει εἰς τιμήν σου ἐν ταῖς ἀγοραῖς εἴδωλα χαλκᾶ ἢ χρυσᾶ καὶ λιθοκόλλητα ἀλλὰ θέλουσιν ἀφιερώσει εἰς σὲ ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν μνημεῖον πολυτιμότερον, τὸ μνημεῖον τῆς ἀρετῆς σου. Θέλεις ἀποκτήσει οὕτως εἰκόνας ζώσας τοσαύτας ὅσοι ἄνθρωποι ὑπάρχουσιν ἐπὶ γῆς καὶ ὅσοι ὑπάρξουσι μέχρι συντελείας τοῦ αἰῶνος· διότι οὐ μόνον οἱ περὶ ἡμᾶς ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόγονοι ἡμῶν εἰς γενεὰς γενεῶν θέλουσι γνωρίσει τὴν βασιλικὴν ταύτην καὶ μεγάλην πρᾶξιν, θαυμάζοντες αὐτὴν ὡς ἂν αὐτοὶ οὗτοι ἀπέλαυον τὴν ἐξ αὐτῆς εὐεργεσίαν». Ἐξηκολούθησε δὲ οὕτως ἐπικαλούμενος τὴν συγγνώμην τοῦ βασιλέως· καί, ἐπὶ τούτῳ, ἀναμιμνήσκων μὲν αὐτῷ τὸ παράδειγμα τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου, ὅστις, προτρεπόμενός ποτε νὰ τιμω-

ρήση τοὺς ἀκρωτηριάσαντας μίαν αὐτοῦ εἰκόνα, ἐπέθηκεν ἐλαφρῶς τὴν χεῖρα εἰς τὸ πρόσωπον καὶ ἀπήντησε μειδιῶν ὅτι οὐδένα αἰσθάνεται ἐπ' αὐτοῦ μώλωπα· ἀνακαλῶν δὲ αὐτὴν τοῦ Θεοδοσίου τὴν προηγουμένην ἐπιείκειαν, ὅστις προσεγγιζούσης ποτὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ Πάσχα, οὐ μόνον εἰς τοὺς καταδίκους ἐπένειμε χάριν, ἀλλ' ἐθλίβετο διότι δὲν ἠδύνατο καὶ τοὺς θανόντας νὰ ἀναστήσῃ· καταδεικνύων δὲ τὴν δόξαν ἥν, συγχωρῶν, θέλει ἀξιωθῇ παρά τε τοῖς συγχρόνοις καὶ τοῖς μεταγενεστέροις. Ἐπὶ τέλους ἡ καταπιεστικὴ αὕτη εὐγλωττία συνεκίνησε τὸν βασιλέα· καὶ ἀπεφήνατο τὴν ζητουμένην συγχώρησιν καὶ προέτρεψε τὸν γέροντα ἐπίσκοπον νὰ ἐπιστρέψῃ ὅσον ἔνεστι τάχιον ἵνα κομίσῃ τὴν χαρμόσυνον ταύτην ἀγγελίαν εἰς τὸν λαὸν τῆς Ἀντιοχείας κατὰ τὴν τοῦ Πάσχα ἑορτήν. Ἀλλ' ὁ Φλαβιανὸς προέπεμψε ταχυδρόμους οἵτινες ἱκανὰς ἡμέρας πρὸ αὐτοῦ καθησύχασαν τὴν μεγάλην ἐκείνην πόλιν· καὶ τότε διεδέξαντο ἐν αὐτῇ τὸ κοινὸν πένθος πανηγύρεις, καθ' ἃς ὁ δῆμος ἀνεδείχθη ἐνθουσιώδης ἐν τῇ ἀγαλλιάσει αὐτοῦ ὅσον πρὸ ὀλίγου εἶχε διατελέσει ἐν τῇ θλίψει καταβεβλημένος. Ὁ δὲ Χρυσόστομος συγκαλέσας τὸ πλῆθος ἐπανέλαβεν αὐτῷ τοὺς λόγους τοῦ τε ἐπισκόπου καὶ τοῦ βασιλέως. Βεβαίως ἀξιοζήλωτος δὲν εἶναι ἡ κατάστασις τῆς κοινωνίας ἥτις ἀποβαλοῦσα ἅπαντας τοὺς θεσμοὺς τοὺς ἐλέγχοντας καὶ περιστέλλοντας τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσίαν παραδίδεται ἄοπλος εἰς τὴν διάκρισιν ἀρχῆς ἀπολύτου. Ἀλλ' ἐν ἐλλείψει ἄλλου ἐλέγχου πῶς νὰ μὴ θαυμάσωμεν τὴν Ἐκκλησίαν τὴν ὑψοῦσαν φωνὴν ἵνα συνετίσῃ τὸν ἄρχοντα, ἵνα μεσολαβήσῃ μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τῶν ἀρχομένων; Μοναρχίαι ἀπόλυτοι ἐπεκράτησαν καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἰδίως κατὰ τὰς δύο προηγουμένας ἑκατονταετηρίδας ἐν Ἱσπανίᾳ, ἐν Γαλλίᾳ, ἐν Γερμανίᾳ. Ἀλλ' οὐδαμοῦ οἱ λειτουργοὶ τῆς θρησκείας ἐτόλμησαν ν' ἀντιτάξωσιν εἰς τὴν βούλησιν τοῦ δεσπότου τοὺς φραγμοὺς οὓς παρ' ἡμῖν ἀντέταξαν οἱ Ἀθανάσιοι, οἱ Βασίλειοι, οἱ Γρηγόριοι, οἱ Συνέσιοι, οἱ Χρυσόστομοι· διότι οὐδαμοῦ αἱ ἐθνικαὶ παραδόσεις δὲν ἐταύτισαν τὰς ἐκκλησίας τῶν πιστῶν πρὸς τὴν ἐκκλησίαν τοῦ δήμου, τοὺς δὲ λειτουργοὺς τῶν ἐκκλησιῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς προστάτας τῆς τοῦ δήμου ἐκκλησίας.

Ὁ Χρυσόστομος ἐξηκολούθησεν ἐπὶ δέκα ἔτι ἐνιαυτοὺς διδάσκων τὸ δῆμον τῆς Ἀντιοχείας, τοῦ ὁποίου τοσοῦτο προθύμως εἶχε προστατήσει ἐν τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις. Αἱ ὁμιλίαι αὐτοῦ ἀποτελοῦσιν ὁλόκληρον σύστημα ἠθικῶν παραγγελμάτων, ἐν οἷς, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν προλήψεις τινὰς ἢ μᾶλλον παραχωρήσεις τινὰς εἰς τὰς προλήψεις τῶν χρόνων ἐκείνων, διαπρέπει ἐν γένει μεγαλοφυΐα λαμπρά, καὶ γνῶσις βαθεῖα τῆς ἀνθρωπίνης καρδίας, καὶ καλοκαγαθία ὄντως εὐαγγελική. Πλὴν τούτων δὲ αἱ ὁμιλίαι αὗται ἔχουσι καὶ ἕτερον πολύτιμον προτέρημα, ὅτι ἀπεικονίζεται ἐν αὐταῖς ὡς ἐν ἀλλεπαλλήλοις τισὶ κατόπτροις ἅπασα ἡ τότε κοινωνία, ἥτις ἱσταμένη οὕτως εἰπεῖν εἰς τὰ μεθόρια τοῦ χριστιανικοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ κόσμου διετέλει εἰς τὴν κρίσιμον ἡλικίαν καθ' ἣν ὁ μὲν νέος βίος δὲν εἶχεν εἰσέτι ἀποφέρει ἅπαντας τοὺς ἀγαθοὺς αὐτοῦ καρποὺς ἐκ δὲ τοῦ ἀρχαίου βίου πολλαὶ εἰσέτι ἐσῴζοντο ἀτοπίαι καὶ δεισιδαιμονίαι. Ἡ κοινωνία αὕτη διετήρει λ. χ. τὴν δουλείαν καὶ πολλάκις ἐτιμώρει τοὺς δούλους ἀνηλεῶς· ἐπίστευεν εἰς τοὺς οἰωνούς, εἰς τοὺς γόητας, εἰς τὰ φυλακτήρια, εἰς τὴν μαγείαν ἐν γένει· τὰ δὲ λείψανα ταῦτα τῆς εἰδωλολατρείας ἐπεκράτουν μάλιστα μεταξὺ τῶν εἰς τοὺς ἀγροὺς κατοικούντων χριστιανῶν, οἵτινες ἦσαν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι χριστιανοί, διότι, καθάπερ ὁ Χρυσόστομος παραπονεῖται, οἱ πλούσιοι γαιοκτήμονες προετίμων νὰ κτίζωσι σιταποθήκας μᾶλλον ἢ ναούς, ὥστε οἱ πτωχοὶ γεωργοὶ εἶχον πολλὰ νὰ διατρέξωσι στάδια πρὶν ἢ εὕρωσιν ἐκκλησίαν τινὰ ἵνα ἀκροασθῶσι τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ. Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὰς μεγάλας πόλεις, οἵα ἡ Ἀντιόχεια, ἡ ἀνατροφὴ ἦτο μὲν σφοδρὰ ἐπιμεμελημένη ἀλλ' ἥκιστα

μεθηρμόζετο πρὸς τὰς πραγματικὰς τῆς κοινωνίας χρείας. Ἀπὸ τῆς ἡλικίας πέντε ἐτῶν οἱ παῖδες ἐφοίτων εἰς τὰ δημόσια σχολεῖα, ὅπου ἐμάνθανον νὰ ἀναγινώσκωσι καὶ νὰ χαράττωσι γράμματα ἐπὶ σανίδων κηρωτῶν. Ἔπειτα μετέβαινον εἰς τὰς σχολὰς τῶν γραμματικῶν, ὅπου παρεδίδοντο Ὅμηρον καὶ ἄλλους ἕλληνας ποιητάς. Τελευταῖον εἰσήρχοντο εἰς τὰς σχολὰς τῆς ρητορικῆς, τῆς ὁποίας οἱ διδάσκαλοι ἐπρέσβευον ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τὰ τῆς ἀρχαίας λατρείας, διότι ὑπελάμβανον αὐτὴν ἀναποσπάστως μετὰ τῆς ἀρχαίας φιλολογίας συνδεδεμένην. Τότε δὲ μόλις, ἀφοῦ συνεπλήρουν τὰς βαθμίδας τῆς τριπλῆς ταύτης ἐκπαιδευτικῆς κλίμακος, ἤρχιζον οἱ νέοι νὰ διδάσκωνται τὰ τῆς χριστιανικῆς πίστεως δόγματα καί, ὡς εἰσαγωγὴν πρὸς τοῦτο, ἐδέχοντο τὸ ἅγιον βάπτισμα. Ἀλλὰ τότε οἱ μὲν γενναιότεροι ἐξ αὐτῶν ἠσπάζοντο ἐνθουσιῶντες τὰς ἠθικὰς καὶ σωματικὰς κακουχίας τοῦ ἐρημικοῦ καὶ μοναχικοῦ βίου οἱ δὲ μᾶλλον εἰς τὰ συμφέροντα τοῦ κόσμου προσκείμενοι, ἐπεχείρουν τὴν σπουδὴν τοῦ ἀστικοῦ δικαίου, δι' οὗ προήγοντο εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων. Ὀλίγοι δέ τινες μόνον προσήρχοντο εἰς τὰς τάξεις τοῦ στρατοῦ. Ἀνάλογόν τι συνέβαινε καὶ ὡς πρὸς τὰς νέας κόρας. Αἱ χρηστότεραι ἐξ αὐτῶν καὶ περὶ τὴν ἐνάσκησιν τῆς ἀρετῆς καρτερικώτεραι ἀπεχώρουν συνήθως τοῦ κόσμου ἵνα ἀσπασθῶσι τὸν αὐστηρὸν βίον καὶ τὸ εὐτελὲς ἱμάτιον τῆς μοναχῆς, καὶ ὡς μοναχαὶ πολλάκις ἀφωσιοῦντο εἰς τὴν ἐπιμέλειαν τῶν ἀσθενῶν καὶ τῶν πενήτων, ἐκτιθέμεναι ἐνίοτε εἰς τὸν θάνατον καὶ ἀναδεικνύουσαι ἐν γένει ἀρετὰς τοσούτῳ μᾶλλον θαυμασίας ὅσῳ συνεπήγοντο τὴν θυσίαν τῶν μεγαλυτέρων τοῦ κόσμου τούτου ἀγαθῶν, τῆς νεότητος, τοῦ κάλλους, τοῦ πλούτου. Τὸ δὲ πρᾶγμα προέβη εἰς τοσοῦτον ὥστε ὁ Χρυσόστομος ἀνέφερεν ὡς καύχημα τῆς Ἐκκλησίας ὅτι ὑπῆρχον πλειότεραι γυναῖκες ἀφιερωμέναι τῷ Θεῷ ἢ σύζυγοι καὶ μητέρες· καὶ δὲν δυνάμεθα μὲν ἀναμφιβόλως νὰ δεχθῶμεν κατὰ γράμμα τὴν βεβαίωσιν ταύτην ἀλλ' ὅμως, ὅσον καὶ ἂν μετριάσωμεν αὐτήν, πάλιν ἀνάγκη νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ ὑπερβολὴ ἐκείνη τῆς ἀφοσιώσεως ἐπήνεγκεν ὀλέθρια ἀποτελέσματα εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ ὑλικὴν κατάστασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας. Ὁπωσδήποτε ἐκ τῶν ὁμιλιῶν τοῦ Χρυσοστόμου συνάγεται ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν εὐγενεστέρων καὶ γενναιοτέρων αἰσθημάτων ἐμπνεομένη μερὶς ἀμφοτέρων τῶν φύλων ἀπεσπᾶτο τοῦ πραγματικοῦ βίου· καὶ ἂν εἰς τὸ γεγονὸς τοῦτο, τὸ καθ' ἑαυτὸ ἤδη θλιβερόν, προσθέσωμεν ὅτι οὐκ ὀλίγοι καὶ οὐκ ὀλίγαι τῶν μοναχῶν ἐκείνων, ἀντὶ νὰ τηρήσωσι τὰ ὑψηλὰ καθήκοντα τῆς ἱερᾶς ἐντολῆς ἣν ἀνελάμβανον, εἰς ποικίλας ὅσας παρεξετρέποντο καταχρήσεις, οὐδεμία ὑπολείπεται ἀμφιβολία ὅτι, ὡς ἐκ τοῦ πλεονάσαντος τούτου ἀληθοῦς καὶ πλαστοῦ θρησκευτικοῦ ζήλου, τὰ πολυτιμότατα τοῦ ἔθνους καὶ τῆς πολιτείας συμφέροντα περιέστησαν εἰς τὸν ἔσχατον κίνδυνον.

Ἀλλ' εἶναι ἆρά γε δίκαιον νὰ ὑπολάβωμεν τὸν χριστιανισμὸν ὑπεύθυνον τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων καταστάσεως, ὡς ἔπραξάν τινες ἐνίοτε εἴτε μὴ κατανοήσαντες τὸ ἀληθὲς αὐτοῦ πνεῦμα εἴτε ἐκ συστήματος ὄντες πολέμιοι αὐτοῦ; Ὁ χριστιανισμὸς ἐπηγγέλλετο τὴν ἐθνικὴν ἀνάπλασιν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας διὰ τοῦ εἰς αὐτὴν ἐνοφθαλμισμοῦ τῶν τελειοτάτων ἀρχῶν καὶ δογμάτων ὅσα ὁ ἄνθρωπος ἐπρέσβευσέ ποτε ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, οὐχὶ δέ, ἄπαγε, τὴν ὑλικὴν καὶ πνευματικὴν αὐτῆς νέκρωσιν. Ἀλλὰ τί πταίει ὁ χριστιανισμὸς ἂν πολλοὶ τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν πρωταγωνιστῶν μάλιστά τινες, οἱ μὲν ἀηδιάσαντες πρὸς τὰς συμφορὰς τοῦ κοινωνικοῦ βίου, οἱ δὲ ἐκ τῆς ἐσφαλμένης δόξης ὅτι μακρὰν τοῦ βίου τούτου καὶ πολλάκις ἐν παντελεῖ μονώσει καὶ πολυειδεῖ κακουχίᾳ δύνανται νὰ ἀσκηθῶσιν ἀσφαλέστερον περὶ τὴν ἀρετὴν καὶ τὴν εὐλάβειαν, οἱ δὲ ἐκ τῆς πρὸς τὴν ὀκνηρίαν ροπῆς, ἂν ἑνὶ λόγῳ ἐκ ποικίλων τοιούτων ἀφορμῶν ἄπειροι ἄνθρωποι ἐτρέποντο πρὸς τὸν μοναχικὸν λεγόμενον βίον, ὅστις

ὅμως ἐπὶ τέλους ἀπέβη ἥκιστα μοναχικός, ἐξετράπη εἰς πολλὴν ἀκολασίαν καί, τὸ δεινότερον πάντων, ἀποδεκατίζων τὸν ἐνεργὸν πληθυσμὸν συνετέλει εἴπερ τι καὶ ἄλλο εἰς τὴν ἐξασθένισιν τῆς πολιτείας; Τί πταίει ὁ χριστιανισμὸς ἂν ἡ κοινωνία ἐκείνη μὴ δυναμένη νὰ μετεωρισθῇ εἰς τὸ αἰθέριον ὕψος τῶν δογμάτων καὶ νὰ κατανοήσῃ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ δὲν ἐπείθετο νὰ δεχθῇ τὸ νέον θρήσκευμα εἰμὴ συνεπαγομένη τοὺς τύπους, τὰς προλήψεις καὶ τὴν δεισιδαιμονίαν τῆς εἰδωλολατρείας; Ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἦσαν ἀπαραίτητα τοῦ χριστιανισμοῦ παρακολουθήματα μαρτυροῦσι πολλαὶ νεώτεραι κοινωνίαι, ἐν αἷς ἐκεῖνα μὲν ἐξέλιπον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον ἡ δὲ πίστις δὲν εἶναι τῇ ἀληθείᾳ ἀσθενεστέρα ἢ ἄλλοτε. Τὰ προκείμενα λοιπὸν ἀτοπήματα ἦσαν προϊὸν οὐχὶ τῆς νέας θρησκείας ἀλλὰ τῆς ὀλεθρίας ἠθικῆς τῆς κοινωνίας ἐκείνης καταστάσεως. Βραδύτερον, ὅτε τὰ ἀτοπήματα ταῦτα ἐκορυφώθησαν, ὅτε τὸ ἔθνος, διὰ τὴν νάρκωσιν αὐτοῦ, ἐκινδύνευσε τὸν ἔσχατον κίνδυνον ἀπὸ τοῦ ἀκμάζοντος μωαμεθανισμοῦ, ἐγένετο ἐν τῇ ὀγδόῃ ἑκατονταετηρίδι ἀπόπειρά τις ἐκκλησιαστικῆς, πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς μεταρρυθμίσεως, ἥτις, ἂν ἐπετύγχανεν, ἤθελε δώσει νέαν ζωὴν καὶ ἐνέργειαν εἰς τὸ κράτος. Ἀλλὰ περὶ τούτου θέλομεν ὁμιλήσει ἐν οἰκείῳ τόπῳ καὶ χρόνῳ.

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος

Νῦν δὲ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸν Χρυσόστομον, ἵνα ἐξετάσωμεν πῶς ἐπολιτεύετο ἐνώπιον τοῦ ῥεύματος ἐκείνου τῶν νέων γενεῶν, τὸ ὁποῖον, φερόμενον ἀκατάσχετον πρὸς τὸ ἀχανὲς τοῦ μονήρους βίου πέλαγος, κατέλειπεν ἄγονον καὶ χέρσον τὸ τῆς πολιτείας καὶ τῆς κοινωνίας πεδίον. Ὁ Χρυσόστομος ἐξεπαιδεύθη περὶ τὴν ἑλληνικὴν σοφίαν, καὶ ἐγνώρισεν ἅπαντα τὰ μυστήρια τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, καὶ ὡς οὐδεὶς ἄλλος προσῳκειώθη ἅπαντα τὰ τεχνάσματα τῆς ἀρχαίας ῥητορικῆς, ἀλλ' ἐθυσίαζεν ἐνίοτε τὸν κοινωνικὸν βίον εἰς τὴν ἀποκλειστικὴν πρὸς τὸ θεῖον ἀφοσίωσιν· διάφορος κατὰ τοῦτο τοῦ Συνεσίου, ὅστις ἐνεφορήθη μὲν ἁπάσας τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ διδασκαλίας ἀλλά, σῴζων ἀπαραμείωτον τὴν μνήμην τοῦ ἀρχαίου δημοσίου βίου καὶ τῶν ἀρχαίων καθηκόντων καὶ αἰσθημάτων, ἦτο πρὸ πάντων πολιτικὸς καὶ κοινωνικὸς ἀνήρ. Ἀμφότεροι συνεδύασαν τὰ περιλιπόμενα τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος τοῦ Εὐαγγελίου καὶ ἀμφότεροι ὑπῆρξαν καρποὶ κάλλιστοι τῆς κατὰ τοὺς χρόνους τούτους τελεσθείσης ἐκείνης κράσεως, ἀλλὰ παρὰ μὲν τῷ ἀρχιερεῖ Πτολεμαΐδος ἐπεκράτει ἐν παντὶ τὸ τῆς πολιτείας συμφέρον παρὰ δὲ τῷ ἱεροκήρυκι Ἀντιο-

χείας τοῦτο ἐλογίζετο ἐκ διαλειμμάτων δεύτερον. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος οὐ μόνον δὲν ἐπεκαλεῖτο ἐντόνως, ὅπως ὁ Συνέσιος, τὴν εἰς τὰς στρατιωτικὰς τάξεις καταγραφὴν τῆς νεολαίας καὶ τὴν περὶ τὰ ὅπλα ἄσκησιν αὐτῆς ἀλλ' οὐδ' ἔψεγε τὰς πολυαρίθμους ἐκείνας παρθένους αἵτινες ἐγκαταλιποῦσαι τὸν κοινωνικὸν βίον ἠσπάζοντο τὸ μοναχικὸν σχῆμα· ἐξ ἐναντίας ἐπέχαιρεν, ὡς εἴδομεν, ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ διαθέσει. Καὶ ἐστιγμάτιζε μὲν δεινῶς τὰς καταχρήσεις εἰς ἃς ἐξώκελλον πολλοὶ καὶ πολλαὶ τῶν μοναχῶν ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ ἱεροῦ ἐνδύματος διὰ τοῦ ὁποίου περιεβάλλοντο ἀλλ' ἐν γένει δὲν ἀντεστρατεύετο κατὰ τῆς ἀπὸ τοῦ κόσμου τούτου ἀποχωρήσεως. Ἀφ' ἑτέρου ὅμως δὲν ἠδιαφόρει, πολλοῦ γε δεῖ, πρὸς τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ παραμένοντας, οὐδ' ἀπεστέρει τὴν κοινωνίαν ἐκείνην τῶν νουθεσιῶν αὐτοῦ· ἠγωνίζετο δὲ νὰ σωφρονίσῃ καὶ ἀνορθώσῃ αὐτὴν δι' ἠθικῶν παραγγελμάτων, οὐχὶ διὰ διδαγμάτων πολιτικῶν. Ἐζήτει πρὸ πάντων νὰ ἐξεγείρῃ εἰς τὰς καρδίας τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπιεικείας, τῆς φιλανθρωπίας, τῆς ἐλεημοσύνης, τῆς χρηστότητος, τῆς πρὸς ἀλλήλους ἀγάπης, καὶ ἐν γένει τὰς ἰδιωτικὰς οὕτως εἰπεῖν ἐκείνας ἀρετάς, αἵτινες, ὅταν ἅπαξ ἐπικρατήσωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ συνεπαγάγωσιν ἐπὶ τέλους ἀρετὰς ἑτέρας, τὰς πρὸς συντήρησιν τῆς κοινωνίας ἀπαραιτήτους πολιτικὰς ἀρετάς. Ποτὲ ῥήτωρ ἐπὶ γῆς, ποτὲ ἱεροκῆρυξ, ποτὲ ἠθικολόγος δὲν παρέστησεν ἐπιτηδειότερον εἰς τὸν ἄνθρωπον τὰς τοῦ ἀνθρώπου συμφοράς, οὔτε συνεκίνησεν ἰσχυρότερον τὴν καρδίαν, οὔτε προσεκάλεσε καταπειστικώτερον τὴν καλοκαγαθίαν καὶ τὴν ἀρετήν. Ἦτο δὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Χρυσοστόμου σοφὸν μὲν ἀλλὰ δημοτικώτατον, ἵνα μὴ εἴπωμεν δημαγωγικώτατον περὶ τοιαύτης ἱερᾶς ὁμιλοῦντες ἐπαγγελίας· διότι ἤξευρε ν' ἁρπάζῃ τὰς ψυχὰς τῶν ἀκροατῶν δι' εἰκόνων τοῦ καθημερινοῦ αὐτῶν βίου, ζωηρῶν καὶ οἰκειοτάτων εἰς αὐτούς. Προσέχων ἐπιμελῶς εἰς πᾶν ὅ,τι ἠδύνατο νὰ συγκινήσῃ ὁπωσδήποτε τὴν Ἀντιόχειαν διετέλει τῆς μὲν πόλεως δημόσιος σύμβουλος ἑκάστου δὲ κατ' ἰδίαν πολίτου καὶ χριστιανοῦ ὁδηγὸς καὶ παρήγορος, γινόμενος τύπος καὶ ὑπογραμμὸς θρησκευτικῆς εὐγλωττίας καὶ θρησκευτικοῦ ἀξιώματος, πρὸς τὸν ὁποῖον δὲν ἠδυνήθησαν νὰ προσεγγίσωσιν οὐδ' αὐτοὶ οἱ περικλεέστεροι τῶν νεωτέρων ἱεροκηρύκων οὐδ' αὐτοὶ οἱ ἁπάντων ὀνομαστότατοι, οἱ κατὰ τὴν ΙΖ΄ ἑκατονταετηρίδα ἀκμάσαντες Γάλλοι. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ Χρυσοστόμου εἶναι συντομώτεραι καὶ ὀλιγώτερον ἐντέχνως συντεταγμέναι ἢ αἱ ὁμιλίαι ἑνὸς τῶν Γάλλων ἐκείνων, τοῦ Βουρδαλοῦ· δὲν ἔχουσι τὴν ἀκριβῆ τούτου μέθοδον καὶ τὸν βαθὺν συλλογισμόν· δὲν προβαίνουσιν ἐν παρατάξει διὰ λεπτολόγων διαιρέσεων καὶ ὑποδιαιρέσεων πρὸς ἀπόδειξιν ἠθικῆς τινος ἢ δογματικῆς ἀληθείας. Ὄχι, ἡ φαντασία τοῦ ἕλληνος ῥήτορος θέλει πλείονα ἐλευθερίαν, ὁ λόγος αὐτοῦ πλείονα διάχυσιν· ὁ ῥήτωρ ἐκεῖνος δὲν ὑποφέρει τὰς πέδας τῆς βραδυπορούσης τοῦ Γάλλου διαλεκτικῆς· ἐπειδὴ πιστεύει ἐξ ὅλης ψυχῆς, δὲν ἔχει χρείαν τοσούτων ἀποδείξεων· ἐπειδὴ ἀγαπᾷ ἐξ ὅλης καρδίας τὸν Θεὸν αὐτοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, δὲν ἔχει χρείαν τοσούτων συλλογισμῶν. Καὶ ἔπειτα τὰ αἰσθήματα τῶν ἀκροατῶν αὐτοῦ ἦσαν θερμότερα, εἰλικρινέστερα καὶ εἰς τὰ δόγματα πιστότερα τῶν αἰσθημάτων τοῦ πλήθους πρὸς τὸ ὁποῖον ἠγόρευον οἱ γάλλοι ἱεροκήρυκες. Ὅθεν ὁ Χρυσόστομος ἔχει χρείαν ζήλου μᾶλλον ἢ ἐπιχειρημάτων, διότι πρόκειται νὰ συγκινήσῃ, νὰ παρορμήσῃ, νὰ κατανύξῃ ψυχὰς ἐκ προοιμίου πεπεισμένας, ἀνθρώπους οἵτινες, βλέποντες τὰς πόλεις τῆς Ἀσίας ὑπὸ σεισμῶν κλονιζομένας, ἐνόμιζον ὅτι ἤκουον εἰσέτι μέχρις αὐτῶν ἀντηχοῦσαν τὴν φωνὴν τῶν θαυμάτων τῆς πρώτης ἑκατονταετηρίδος. Ἀγορεύων ἐνώπιον ἀκροατῶν ἐμπνεομένων ὑπὸ τοσοῦτο ζωηρᾶς πίστεως καὶ μὴ ἔχων χρείαν νὰ ἀποδεικνύῃ τὸ δόγμα ὁ ῥήτωρ ἠρκεῖτο νὰ ἐξεγείρῃ τὴν ἀρετὴν καὶ νὰ προτρέπῃ πρὸς αὐτὴν τὸ πλῆθος. Ἐπὶ δὲ τούτῳ ἤρχετο εἰς

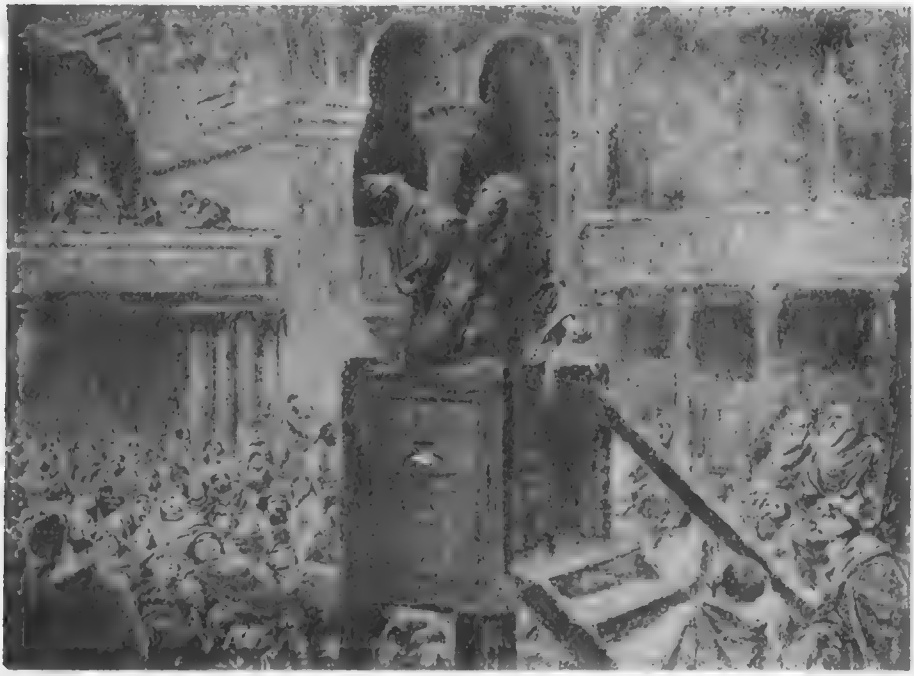
πολλὴν πρὸς τοὺς συρρέοντας περὶ τὸν ἄμβωνα αὐτοῦ οἰκειότητα, ὡμίλει περὶ παντὸς ὅ,τι ἐνησχόλει αὐτούς· καὶ νῦν μὲν ἔχαιρε διὰ τὴν εὐλαβῆ αὐτῶν προθυμίαν καὶ διὰ τὰ δάκρυα αὐτῶν, τὰ ὁποῖα προετίμα τῶν ἐπικροτήσεων, νῦν δὲ παρεπονεῖτο διὰ τὴν ψυχρότητα αὐτῶν καὶ τὰς συχνὰς ἀπουσίας καὶ τὴν ὀλίγην προσοχὴν ἣν ἔδιδον εἰς τοὺς λόγους αὐτοῦ, περισπώμενοι ὑπὸ τῶν θεατρικῶν διασκεδάσεων. Παρηκολούθει δὲ αὐτοὺς εἰς ἅπαντα τὰ διαβήματα ἐντὸς τῆς ἐκκλησίας καὶ προῃσθάνετο τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, ἀπὸ τῶν ὁποίων δὲν ἠδύναντο νὰ προφυλαχθῶσιν οὔτε ὑπὸ τῶν λόγων τοῦ ἱεροκήρυκος οὔτε ὑπὸ τῆς ἰδίας συχνῆς μετανοίας· ἐνταῦτῷ ὅμως ἐνεθάρρυνε τὴν ἀγαθὴν εἰ καὶ ἀσθενῆ αὐτῶν προαίρεσιν καὶ ἀνεκάλει πρὸς ἑαυτὸν τοὺς ὀλισθαίνοντας, καίτοι γινώσκων ὅτι ἔμελλον αὖθις μετ' οὐ πολὺ νὰ ὀλισθήσωσιν. Οὐδὲν τῇ ἀληθείᾳ περιεργότερον τοῦ σωτηρίου τούτου καὶ παθητικοῦ διαλόγου μεταξὺ τῆς γενναίας ἐκείνης καὶ καλοκαγάθου ψυχῆς καὶ τοσούτων ἄλλων ἀσθενῶν καὶ ἀστάτων ψυχῶν, τὰς ὁποίας τὸ πάθος, ἡ πρόληψις, ἡ ἕξις, παρέσυρε πολλάκις μακρὰν τῆς τε ἰδίας πεποιθήσεως καὶ τοῦ χειραγωγοῦντος αὐτὰς εὐαγγελικοῦ ὁδηγοῦ· ὁ ῥήτωρ οὗτος εἶναι δημαγωγὸς ἅμα καὶ ἱερεύς, συνδυάζων τὰ ὑψηλότερα ἐπιτηδεύματα τῆς ῥητορικῆς τέχνης μετὰ τῆς μυστηριώδους ἐκείνης θρησκευτικῆς δυνάμεως εἰς ἣν δὲν ἠμποροῦν ν' ἀνθέξωσιν, ἔστω καὶ προσκαίρως, αἱ συνειδήσεις καὶ αἱ καρδίαι.

Ὁ Χρυσόστομος διὰ τῶν ζωηρῶν καὶ συμπαθητικῶν αὐτοῦ λόγων, διὰ τὴν βαθεῖαν τῶν ἀνθρωπίνων ἀδυναμιῶν ἀνάλυσιν καὶ διὰ τὴν λαμπρότητα τῆς φράσεως αὐτοῦ, φαίνεται ἐκ πρώτης ὄψεως ἔχων μᾶλλον ὁμοιότητά τινα πρὸς τὸν ἕτερον τῶν μεγάλων ἱεροκηρύκων τῆς ΙΖ' ἑκατονταετηρίδος, τὸν Μασιλλῶνα. Ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτον ἀντιπαραβαλλόμενος πολλὰς παρίστησι διαφοράς. Αἱ ὁμιλίαι τοῦ ῥήτορος τῆς Ἀντιοχείας δὲν εἶναι τοσοῦτο τεχνηέντως ἐξειργασμέναι ὅσον αἱ τοῦ γάλλου ὁμιλίαι. Ὁ Χρυσόστομος ἔχει ὀλιγωτέραν λεπτότητα φιλοκαλίας, καὶ περὶ τὴν παράστασιν τῶν πραγμάτων πομπῶδές τι, τὸ ὁποῖον ἐκληρονόμησεν ἀπὸ τῶν ῥητορικῶν σχολῶν εἰς ἃς ἐξεπαιδεύθη. Πλὴν τούτου ἡ εὐγλωττία αὐτοῦ στερεῖται ἀποχρώσης τινὸς ποικιλίας ἐννοιῶν. Ἀλλὰ ταύτην μὲν τὴν μονοτονίαν διορθοῖ διὰ τῆς ποικιλίας τῶν τύπων καὶ τρόπων, δι' ἧς ἑκάστοτε ἐπανέρχεται ἐπὶ τὰς αὐτὰς ἐννοίας, τὴν δὲ πολυτέλειαν τῆς λέξεως κολάζει παρ' αὐτῷ ἡ ἀληθὴς τοῦ ἀνδρὸς εὐαισθησία, ὡς ἐκ τῆς ὁποίας ὄπισθεν τῆς θορυβώδους ὁπωσοῦν ἁρμονίας τῶν λόγων ἐκείνων ἀκούεις ἀείποτε τὴν ἄπλαστον φωνὴν τῆς καρδίας αὐτοῦ. Καὶ ἔπειτα οὐδεὶς οὐδεπώποτε τῶν χριστιανῶν ῥητόρων δὲν ἐνεπνεύσθη τοσοῦτον ὑπὸ τοῦ πνεύματος τῆς Ἁγίας Γραφῆς, οὐδ' ἐχρωματίσθη οὕτως εἰπεῖν τοσοῦτον ὑπὸ τῶν ἀκτίνων αὐτῆς. Διὰ δὲ τὸν διπλοῦν τοῦτον χαρακτῆρα τοῦ λόγου, τὴν λαμπρότητα δηλαδὴ ἅμα καὶ τὴν ἀφέλειαν, ἔτι δὲ καὶ τὴν χάριν ἥτις ἐκ διαλειμμάτων κοσμεῖ τὸν Χρυσόστομον, πρὸς μόνον τὸν περιφανῆ Βοσσουέτον ἠδύνατο οὗτος νὰ παραβληθῇ, λέγει ὁ Οὐιλλεμαῖνος, τοῦ ὁποίου ἐπὶ τοῦ προκειμένου παρηκολουθήσαμεν αὖθις τὰς τεχνικωτάτας κρίσεις. Ἀλλὰ μόλις ἐκφωνήσας τὴν τελευταίαν ταύτην κρίσιν συνεπάγεται ἀμέσως ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἠδύνατο νὰ παραβληθῇ πρὸς τὸν ὕπατον τῶν γάλλων ἐκείνων ἱεροκηρύκων, ἐὰν ὁ Βοσσουέτος εἶχέ τινα τὸν ἐνάμιλλον, μάλιστα περὶ τὸ ὕψος τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον θεωρεῖ αὐτὸν ἀμίμητον. Τὸ δὲ καθ' ἡμᾶς παραθέτομεν τὴν γνώμην ταύτην, μὴ τολμῶντες μήτε ν' ἀναιρέσωμεν αὐτὴν ἀντιλέγοντες εἰς τοσοῦτο πεπειραμένον τῆς καλλιεπείας γνώστην, μήτε πάλιν νὰ παραδεχθῶμεν ἀπολύτως, ἐλαττοῦντες ἔστω καὶ ἐπὶ μικρὸν τὰ πρωτεῖα τὰ ὁποῖα πεντεκαίδεκα αἰώνων ἡ ὁμόφωνος ὁμολογία δὲν ἔπαυσεν εἰς τὸν ἡμέτερον Χρυσόστομον ἀποδίδουσα.

Τὸ μέγα τοῦτο ὄνομα ἤθελε διατηρήσει ὁ θεῖος ἀνὴρ καὶ ἂν ἅπαντα τὸν βίον διῆγεν εἰς 'Αντιόχειαν, ἐπιτελῶν ὅπως αὐτὸς ἤξευρε νὰ ἐπιτελῇ τὸ ἐκκλησιαστικὸν κήρυγμα. 'Αλλ' ἡ φήμη τῆς ἐξαιρέτου ταύτης μεγαλοφυΐας προσείλκυσεν εἰς αὐτὸν τὰ βλέμματα ὁλοκλήρου τοῦ κράτους. Συνέπεσε δὲ νὰ χηρεύσῃ ἐν ἔτει 397 ὁ τῆς Κωνσταντινουπόλεως θρόνος, ἀποθανόντος Νεκταρίου τοῦ ἀδρανοῦς διαδόχου Γρηγορίου τοῦ ναζιανζηνοῦ. Τότε πολλοὶ ἐπεζήτησαν τὸ ἐπιφανὲς τοῦτο ἀξίωμα καὶ δεινὴ παρήχθη περὶ αὐτοῦ ἔρις, ἀλλ' ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ λαὸς τῆς πρωτευούσης μιᾷ φωνῇ ἐκάλεσαν εἰς τὸν θρόνον τῆς πόλεως ταύτης τὸν μέγιστον τῶν ῥητόρων τῆς χριστιανοσύνης. Ὁ Χρυσόστομος δὲν ἤθελε νὰ ἀφήσῃ τὴν 'Αντιόχειαν, ὅπου ἐγεννήθη καὶ διήγαγε τὰ κάλλιστα τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἔτη, ἀγαπώμενος καὶ ἐπικροτούμενος ὑπὸ δεκακισμυρίων ἀκροατῶν· ὥστε διὰ τῆς βίας σχεδὸν ἀπήχθη εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἐχειροτονήθη ἀρχιερεὺς καὶ ἀνέλαβε τὴν ποιμαντορίαν τῆς βασιλευούσης τῶν πόλεων. Τὸ δὲ παράδοξον, λέγεται ὅτι συνετέλεσε πολὺ εἰς τὴν ἐκλογὴν αὐτοῦ καὶ ὁ κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου παντοδύναμος εὐνοῦχος Εὐτρόπιος. Ὁ Εὐτρόπιος δὲν ἦτο, ὡς εἴδομεν, ζηλωτὴς ἔνθερμος τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς ἱκανότητος. 'Εὰν λοιπὸν συνέπραξε τφόντι εἰς τὸν διορισμὸν τοῦ Χρυσοστόμου, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐφοβεῖτο τοὺς ἄλλους ὑποψηφίους πολὺ μᾶλλον ἢ τὸν μακρὰν τῆς αὐλῆς διαζήσαντα 'Ιωάννην καὶ ὅτι δὲν ἠδυνήθη νὰ καταστήσῃ τούτους ἐκποδὼν εἰμὴ φέρων εἰς μέσον τὸ ὄνομα ἀνδρὸς ἐνώπιον τοῦ ὁποίου πάντες οἱ ἄλλοι ἐδέησε νὰ ὑποχωρήσωσιν.

Ὁπωσδήποτε ὁ Χρυσόστομος, καταλαβὼν τὸν ἀρχιερατικὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως τῇ 26 Φεβρουαρίου τοῦ 398, εὗρε κατ' ἀρχὰς δεξίωσιν ἥτις ἐπηγγέλλετο αὐτῷ εἰρηνικὴν τὴν διεξαγωγὴν τοῦ δυσχεροῦς ἐκείνου λειτουργήματος. Οὐ μόνον ὁ λαὸς ἅπας ἐφαίνετο καταγοητευμένος ὑπὸ τῆς ἀπαραμίλλου αὐτοῦ φήμης καὶ εὐγλωττίας ἀλλὰ καὶ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία, ἥτις ἦγε καὶ ἔφερε τὸν ἀσθενῆ 'Αρκάδιον, ἔδωκεν εἰς τὸν ἱεράρχην δείγματα ἐξαίρετα εὐλαβείας καὶ τιμῆς. Μετ' οὐ πολὺ δ' ἐδόθη ἀφορμὴ καθ' ἣν ἀνεδείχθη λαμπρῶς ὁπόση ἦτο ἡ τοῦ ἀνδρὸς δύναμις. Ὁ ἀναγνώστης ἐνθυμεῖται ὅτι τῷ 399, ἓν περίπου ἔτος μετὰ τὴν χειροτονίαν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπῆλθον κατὰ τὴν μικρὰν 'Ασίαν περιπλοκαὶ δειναί, ἐπαγαγοῦσαι τὴν πτῶσιν τοῦ Εὐτροπίου. Ὁ Γαϊνᾶς καὶ ὁ Τριβίγιλδος εἶχον ζητήσει τὴν κεφαλὴν τοῦ εὐνούχου, ὁ δὲ 'Αρκάδιος εἶχεν ὑπογράψει τὴν καταδίκην αὐτοῦ. 'Εν τῇ συμφορᾷ αὐτοῦ ταύτῃ ὁ Εὐτρόπιος κατέφυγεν ὡς εἰς ἄσυλον εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν. Σημειωτέον ὅτι, ὅτε ἦτο παντοδύναμος, εἶχεν ἐπιχειρήσει νὰ περιστείλῃ τὸ σωτήριον τοῦτο τῶν ἱερῶν ναῶν προνόμιον· ὥστε καὶ βασιλεία καὶ λαός, ὁ λαὸς ἐκεῖνος ὅστις μένεα ἔπνεε κατὰ τῶν ἀναριθμήτων αὐτοῦ ἀδικημάτων, ἠδύναντο νὰ μὴ σεβασθῶσιν, ὡς πρὸς αὐτὸν τοὐλάχιστον, τὸ ἄσυλον τὸ ὁποῖον αὐτὸς δὲν εἶχε νομίσει σεβαστόν. 'Αλλ' ἵστατο ἐκεῖ ὁ εὐγλωττότερος τῶν ἁγίων, ὁ 'Ιωάννης ὁ Χρυσόστομος, πρόμαχος ἀκαταγώνιστος τῶν δικαίων τῆς 'Εκκλησίας καὶ προστάτης γενναῖος τῶν καταδιωκομένων. 'Αναβὰς εἰς τὸν ἄμβωνα ἐξεφώνησε λόγον παθητικώτατον περὶ τῆς ἀστασίας τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, ἐνώπιον τοῦ ἀχανοῦς πλήθους τὸ ὁποῖον ἐπλήρου τὴν μητρόπολιν, ἐνῷ ὁ πρὸ μικροῦ εἰσέτι παντοδύναμος πρωθυπουργὸς κατέκειτο τρέμων καὶ στένων ὑπὸ τὴν ἁγίαν Τράπεζαν. Θέαμα καταπληκτικόν! «Ματαιότης ματαιοτήτων, τὰ πάντα ματαιότης, ἀνέκραξεν ὁ ἀρχιερεύς, δεικνύων τὸ ἐλεεινὸν ἐκεῖνο θῦμα τῆς μεταβολῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων. Ποῦ νῦν ἡ λαμπρὰ τῆς ὑπατείας περιβολή; ποῦ δὲ αἱ φαιδραὶ λαμπάδες; ποῦ δὲ οἱ κρότοι καὶ οἱ χοροὶ καὶ αἱ θαλίαι καὶ αἱ πανηγύρεις! ποῦ οἱ στέφανοι καὶ τὰ παραπετάσματα; ποῦ ὁ τῆς πόλεως θόρυβος, καὶ αἱ ἐν ἱπποδρομίοις εὐφημίαι, καὶ τῶν θεατῶν αἱ κολα-

κεῖται; Πάντα ἐκεῖνα οἴχεται, καὶ ἄνεμος πνεύσας ἀθρόον τὰ μὲν φύλλα κατέβαλε, γυμνὸν δὲ ὑμῖν τὸ δένδρον ἔδειξε, καὶ ἀπὸ τῆς ρίζης αὐτῆς σαλευόμενον λοιπόν». Καί, ἀναπτύξας τὸ θέμα τοῦτο τῆς ματαιότητος διὰ πάσης εὐεπείας καὶ εὐαισθησίας ἐπεκαλέσατο τὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρώπου ἔλεον τῶν ἀκροατῶν. Ἡ δὲ φωνὴ αὕτη τῆς φιλανθρω-

Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος κηρύσσων (ἔργον Τούνκλερ)

πίας καὶ τῆς θρησκείας εἰσηκούσθη. Ὁ Εὐτρόπιος ἐξῆλθε σῶος ἐκ τῆς ἐκκλησίας. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι βραδύτερον ἐθανατώθη ἐπὶ τέλους εἰς Χαλκηδόνα (1), ἀλλ' ἐνόσῳ ἦτο ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ Χρυσοστόμου καὶ ὑπὸ τὸ κράτος τῆς φωνῆς αὐτοῦ λαὸς καὶ βασιλεία ἐσεβάσθησαν τὸ τῆς Ἐκκλησίας προνόμιον, ὁ δὲ θρίαμβος οὗτος τοῦ ἱεράρχου ὑπῆρξεν εἷς τῶν λαμπροτάτων τοῦ τοσοῦτο πολυθριάμβου αὐτοῦ σταδίου.

Ὁ Χρυσόστομος λοιπὸν ἐφαίνετο παντοδύναμος ἐν Κωνσταντινουπόλει· ἀλλ' εἶχε νὰ παλαίσῃ πρὸς δυσχερείας ἀνυπερβλήτους. Ἅπασα ἡ περὶ τὸν βίον ἀσωτία ἣν ἐπὶ πολλὰ ἔτη κατεστιγμάτισεν εἰς Ἀντιόχειαν παρίστατο ἤδη μυριοπλάσιος ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν τῇ βασιλευούσῃ τῶν πόλεων. Ἡ πολυτέλεια τῆς αὐλῆς ἦτο ὑπέρμετρος· οἱ μεγιστᾶνες ἀνήλισκον τὰς περιουσίας αὐτῶν εἰς τοὺς ἱπποδρομικοὺς ἀγῶνας· τὸ πλῆθος κατέτριβεν εἰς αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ τὸν χρόνον· εἰς τὰ θέατρα ἡ ἀκολασία τῶν χορῶν καὶ τῶν ᾀσμάτων ὑπερέβαινε πᾶν ὅριον· πολλοὶ τῶν ἱερέων εἶχον, πρὸς κοινὸν σκάνδαλον, εἰς τὰς οἰκίας αὐτῶν μοναχάς, τὰς ὁποίας ἐκάλουν διακόνους ἢ ἀδελφάς· πολλοὶ τῶν μοναχῶν, ἐγκαταλιπόντες τὸν ἐρημικὸν βίον, ἐπλήρουν τὰς ὁδοὺς καὶ τὰς οἰκίας τῆς

(1) Ἐξορισθεὶς εἰς Κύπρον καὶ ἐκεῖθεν αὖθις μεταπεμφθεὶς εἰς Χαλκηδόνα.

Κωνσταντινουπόλεως, ῥαδιουργοῦντες, κερδοσκοποῦντες καὶ ἀκολασταίνοντες. Ἐννοεῖται ὅτι ἐνώπιον τοῦ ἐκτραχηλισμοῦ τούτου τῶν ἠθῶν, ἐνώπιον τῆς κοινωνικῆς ταύτης παραλυσίας, ἐνώπιον τῆς ἀσεβοῦς ταύτης παραβιάσεως τῶν ἱερωτάτων τῆς Ἐκκλησίας καθηκόντων, ὁ Χρυσόστομος δὲν ἐσιώπησε, δὲν ἠδύνατο νὰ σιωπήσῃ· καὶ ἐπαναλαβὼν τὸ κήρυγμα ἐντονώτερον μάλιστα ἢ ἄλλοτέ ποτε, ἐκεραυνοβόλησε τὴν μαλθακότητα τῶν μεγιστάνων, τὴν ἀργίαν τῶν πολλῶν καὶ τὴν κακοήθειαν τοῦ κλήρου, ὅστις, ὑπὸ τὸ κάλυμμα τοῦ μοναχικοῦ καὶ τοῦ ἱερατικοῦ ἀξιώματος, διέπραττε τὰ αἴσχιστα τῶν ἀνομημάτων. Ἀλλὰ τοσαῦτα πάθη καὶ συμφέροντα δὲν ἠδύναντο νὰ προσβληθῶσι κατὰ μέτωπον ἄνευ ἀντιστάσεως καὶ ἀντιπράξεως. Ναὶ μὲν ἐν Ἀντιοχείᾳ ἄλλοτε ὁ Χρυσόστομος ἐπὶ πολλὰ ἔτη διετέλεσε ψέγων ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος τοιαῦτα ἢ παραπλήσια ἁμαρτήματα, ἀγαπώμενος οὐδὲν ἧττον καὶ τιμώμενος ὑπὸ τῶν Ἀντιοχέων, ἐν Κωνσταντινουπόλει ὅμως τὰ κατ' αὐτὸν εἶχον ἄλλως ἢ ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ ὅπου πρότερον ἔζησε. Μὴ λησμονήσωμεν πρὸ πάντων ὅτι ἡ Ἀντιόχεια ἦτο ὁ τόπος τῆς γεννήσεως αὐτοῦ καὶ ὅτι, ἐκτὸς τῶν πολυαρίθμων προσωπικῶν φίλων τοὺς ὁποίους εἶχεν αὐτόθι, ἡ πόλις ἅπασα, θεωροῦσα ὡς ἴδιον αὐτῆς καύχημα τὸν περιφανῆ ἐκεῖνον ῥήτορα, ἦτο φυσικῷ τῷ λόγῳ διατεθειμένη νὰ ἀκούῃ ἀγογγύστως παρ' αὐτοῦ ὅσα δὲν ἤθελεν ἀνεχθῆ παρ' ἄλλου λεγόμενα. Πλὴν τούτου ἐν Ἀντιοχείᾳ ἦτο ἁπλοῦς ἱεροκῆρυξ, λέγων μᾶλλον ἢ πράττων· ἐν Κωνσταντινουπόλει δέ, περιβεβλημένος τὸ τοῦ ἱεράρχου ἀξίωμα καὶ ἐνασκῶν τὴν μεγάλην τοῦ ἀξιώματος τούτου δικαιοδοσίαν, δὲν περιωρίζετο εἰς νουθεσίας ἀλλὰ καὶ τιμωρίας ἐπέβαλλεν. Οὐδὲ ἐνήργησε τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ ἐντὸς μόνης τῆς βασιλευούσης καὶ τῶν ἀμέσων αὐτῆς περιχώρων, ὅπως οἱ προκάτοχοι, ἀλλὰ πρῶτος αὐτός, τὸ μὲν διὰ τὴν προσήκουσαν τῇ πρωτευούσῃ ὑπεροχὴν τὸ δὲ διὰ τὴν ἀποδιδομένην αὐτῇ τῇ ἰδίᾳ αὐτοῦ ἀρετῇ τιμήν, ἐπεξέτεινε τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Θράκην, τὴν μικρὰν Ἀσίαν, τὸν Πόντον· καὶ περιοδεύσας ἐν ταῖς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἐπαρχίαις καθήρεσε τρισκαίδεκα ἐπισκόπους τῆς Λυδίας καὶ τῆς Φρυγίας, ἀποφηνάμενος ἀπροκαλύπτως ὅτι τὸ δηλητήριον τῆς ἀκολασίας καὶ τῆς σιμωνίας εἶχε παρεισδύσει εἰς ὅλας τὰς τάξεις τοῦ κλήρου, καὶ εἰς αὐτὰς τὰς ἀνωτάτας.

Καὶ ἔπειτα ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἔλθῃ εἰς σύγκρουσιν πρὸς τὴν κυβέρνησιν, ὅπως τότε ἐνοοῦντο καὶ διεξήγοντο τὰ ἐπισκοπικὰ καθήκοντα, ἐὰν μὴ ἦτο κατὰ πάντα πειθήνιον αὐτῆς ὄργανον. Ὁ Χρυσόστομος ἀρχιεράτευσεν εἰς χρόνους κρισίμους, ὅτε οἱ Γότθοι, μὴ ἀρκούμενοι νὰ ἀποτελῶσιν ἀξιόλογον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἤρχισαν νὰ εἰσχωρῶσιν εἰς ἅπαντα τοῦ κράτους τὰ ἀξιώματα. Ὁ Χρυσόστομος δὲν φαίνεται καταπολεμήσας ἀναφανδὸν τὴν τοιαύτην τῶν βαρβάρων ἐπέμβασιν, ὅπως ἔπραξε πρὸ ὀλίγου ὁ Συνέσιος. Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἤλπισεν ὅτι τὰ ἐντεῦθεν προκύπτοντα ἀτοπήματα θέλουσιν ἐλαττωθῆ προϊόντος τοῦ χρόνου καὶ καθ' ὁλοκληρίαν ἐπὶ τέλους ἐκλείψει διὰ τοῦ βαθμιαίου ἐξελληνισμοῦ τῶν βαρβάρων καὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ κοινωνικῆς αὐτῶν συγχωνεύσεως ἐντὸς τῶν ἑλληνικῶν λαῶν τῆς Ἀνατολῆς. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐνόμισε συντελεστικωτάτην τὴν ἐνέργειαν τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐπεκρότει ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ὁσάκις ἔβλεπέ τινα τῶν Γότθων ἐκείνων χειροτονηθέντα μὲν πρεσβύτερον κηρύττοντα δὲ τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τοιοῦτοι ὅμως Γότθοι ἦσαν ὀλίγοι. Οἱ δὲ πλεῖστοι οὐ μόνον διετήρουν ἁπάσας τὰς βαρβάρους αὐτῶν ἕξεις ἀλλά, καὶ τὸ χείριστον, ἀντὶ τῆς ὀρθοδοξίας εἶχον ἀσπασθῆ τὴν τοῦ Ἀρείου αἵρεσιν. Καὶ εἴδομεν ὅτι, ὅτε μετὰ τὴν πτῶσιν τοῦ Εὐτροπίου εἰσῆλθον εἰς Κωνσταντινούπολιν οἱ περὶ τὸν Γαϊνᾶν, ἀπήτησαν ἀμέσως νὰ παραχωρηθῇ εἰς αὐτοὺς ἐκκλησία ἵνα τελῶσιν ἐν αὐτῇ τὰ τῆς λατρείας κατὰ τὴν αἵρεσιν

ἦν ἐπρέσβευον· ὅτι ὁ Χρυσόστομος ἀντέστη ἐντόνως εἰς τὴν ἀπαίτησιν ταύτην· ὅτι οὐδὲν ἧττον ἡ κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ εἰς αὐτὴν καὶ ὅτι μετ' οὐ πολὺ οἱ ἐξηγριωμένοι ὀρθόδοξοι ἐπεχείρησαν σφαγὴν δεινοτάτην τῶν αἱρετικῶν ἐκείνων βαρβάρων. Ὁ ἐπίσκοπος βεβαίως δὲν παρήγγειλε τὴν σφαγὴν ταύτην, ἀλλ' εἶναι ἀδύνατον νὰ μὴ παραδεχθῶμεν ὅτι ὁ λαός, πρὸ πάντων ὑπὸ τῆς προηγηθείσης τοῦ ποιμενάρχου ἀντιστάσεως ἐνθαρρυνόμενος, ἐπετέθη κατὰ τῶν ξένων· ἡ δὲ κυβέρνησις δὲν ἠδύνατο νὰ θεωρήσῃ μὲ ὄμμα ἀδιάφορον τὸ τοσοῦτον ἐπὶ τῶν δήμων τῆς βασιλευούσης κράτος τοῦ ἀρχιερέως..

Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι

Εἰς ἁπάσας ταύτας τὰς ἀφορμὰς τῆς μετ' οὐ πολὺ ἐκραγείσης κατ' αὐτοῦ φοβερᾶς ἀντιπολιτεύσεως ἀνάγκη νὰ προσθέσωμεν καὶ τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀνδρός. Ὁ Χρυσόστομος ἦτο ὁ ἀγαθώτατος, ὁ πρᾳότατος, ὁ ἐπιεικέστατος τῶν ἀνθρώπων ὁσάκις εἶχε νὰ νουθετήσῃ ἢ νὰ σωφρονίσῃ τοὺς πολλούς, τοὺς ἀδυνάτους τὴν ψυχήν, τοὺς ἐξ ἀμαθείας ἢ ἐξ ἀσθενείας παρεκτρεπομένους τοῦ καθήκοντος· ἀλλ' ὁσάκις εὑρίσκετο κατέναντι τῆς πεπωρωμένης κακίας, κατέναντι τῆς ἀγερώχου ἁμαρτίας, κατέναντι τῆς πονηρᾶς ὑποκρισίας καὶ μάλιστα κατέναντι τῆς αὐθάδους τῶν κληρικῶν ἱεροσυλίας, ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος ἀπέβαινεν ὀξύς, ἀδυσώπητος, ἀκατάσχετος. Ὁ Κεδρηνός, τὸν ὁποῖον οὐδεὶς θέλει ὑποπτεύσει ἀσεβοῦντα πρὸς τὸν ἄνδρα, ὀνομάσας αὐτὸν εὐπαρρησίαστον καὶ ἀκρόχολον, καὶ θυμῷ μᾶλλον ἢ αἰδοῖ χαριζόμενον, καὶ εἰπὼν αὐτὸν ἐλευθεροστομίᾳ πρὸς τοὺς ἐντυγχάνοντας ἀμέτρως χρώμενον, ἐπιφέρει· «καὶ ἐν μὲν τῷ διδάσκειν πολὺς ἦν πρὸς ὠφέλειαν ἐν δὲ ταῖς συντυχίαις ἀλαζονικός τις καὶ ὑπερόπτης ἐνομίζετο τοῖς αὐτὸν ἀγνοοῦσιν». Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Χρυσόστομος ἰδοὺ ὁποῖόν τινα λέγει εἶναι δεῖ τὸν ποιμένα καὶ διδάσκαλον, ἑαυτὸν βεβαίως χαρακτηρίζων· «οὐ γὰρ ἑνὶ τρόπῳ χρῆσθαι τοῖς ἀρχομένοις ἅπασι δέον, ἐπεὶ μηδὲ ἰατρῶν παισὶν ἑνὶ φαρμάκῳ πᾶσι τοῖς κάμνουσι προσφέρεσθαι καλόν, μηδὲ κυβερνήταις μίαν ὁδὸν εἰδέναι τῆς πρὸς τὰ πνεύματα μάχης.Ἐννόησον οὖν ὁποῖόν τινα εἶναι χρὴ τὸν μέλλοντα πρὸς χειμῶνα τοσοῦτον ἀνθέξειν καὶ τοιαύτην ζάλην, καὶ τοσαῦτα κύματα, πρὸς τὸ γενέσθαι τοῖς πᾶσι τὰ πάντα ἵνα πάντας κερδήσῃ· καὶ γὰρ σεμνὸν εἶναι δεῖ τὸν τοιοῦτον καὶ ἄτυφον, καὶ φοβερὸν καὶ προσηνῆ, καὶ ἀρχοντικὸν καὶ κοινωνικόν, καὶ ἀδέκαστον καὶ θεραπευτικόν, καὶ ταπεινὸν καὶ ἀδούλωτον, καὶ φαιδρὸν καὶ ἥμερον, ἵνα πρὸς ταῦτα εὐκόλως μάχεσθαι δύνηται . . . . . πρὸς μὲν γὰρ τοὺς χρηστοὺς ταπεινὸν ὑπάρχειν χρὴ πρὸς δὲ θρασεῖς ὑψηλόν, ἐπείπερ οἱ μὲν ἀρετὴν εἶναι τὴν ἐπιείκειαν ἡγοῦνται οἱ δὲ ἀνδρείαν τὴν θρασύτητα· κἀκείνοις μὲν τὴν ταπεινοφροσύνην δέον προσφέρειν τούτοις δὲ τὴν ἀνδρείαν σβεννύουσαν αὐτῶν τὴν ἀπὸ τῆς θρασύτητος δόξαν, ἵνα τοὺς μὲν ὠφελήσῃ τῶν δὲ ταπεινώσῃ τὸ φρόνημα». Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ὁ Χρυσόστομος, συγκαταβατικὸς ὢν πρὸς τοὺς ἀσθενεῖς, ἦτο ἀδυσώπητος πρὸς τὴν πονηρὰν κακίαν, μηδέποτε συνθηκολογῶν πρὸς αὐτήν. Τοιοῦτος δὲ

ὢν καὶ ἀρχιερατεύων ἐν τῇ πρωτευούσῃ τοῦ κράτους εἶχε μὲν πάντοτε ὑπὲρ ἑαυτοῦ τὸν πολὺν τοῦ λαοῦ ὅμιλον ἀλλ' ἦτο ἀδύνατον θᾶσσον ἢ βράδιον νὰ μὴ περιέλθῃ εἰς ῥῆξιν πρὸς τὸ πλεῖστον τῶν ἀνωτέρων κοινωνικῶν τάξεων, πρὸς τὸ πλεῖστον τοῦ κλήρου καὶ πρὸς τὴν κυβέρνησιν αὐτήν.

Τοῦτο τῳόντι συνέβη. Ἡ πρωτεύουσα ἅπασα διῃρέθη μετ' οὐ πολὺ εἰς δύο ἀντίπαλα στρατόπεδα· καὶ τὸ δεινὸν ἦτο ὅτι τῆς μερίδος τῆς καταφερομένης κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου προεξῆρχον αἱ κυρίαι τῆς μεγάλης ἐκείνης πόλεως, τῶν ὁποίων τὰς ἀδυναμίας πολλάκις ἀπὸ τοῦ ἄμβωνος ἐσατύρισεν ὁ ἱεροκῆρυξ. Δεινὸν λέγομεν, διότι, ὁσάκις αἱ γυναῖκες ἀναμιχθῶσιν εἰς τοιαύτας ἀντιπολιτεύσεις, συμπαρασύρουσι πολλοὺς ἀνθρώπους οἵτινες ἄλλως ἤθελον μείνει ἀμέτοχοι αὐτῶν. Διεσώθησαν δὲ τὰ ὀνόματα τριῶν δεσποινῶν, αἵτινες, ὡς φαίνεται, προΐσταντο τοῦ πολέμου τούτου τοῦ προκηρυχθέντος κατὰ τοῦ ἱεράρχου. Αἱ κυρίαι αὗται ἦσαν ἡ Μάρση, ἡ Καστρικία καὶ ἡ Εὐγραφία, ὅλαι χῆραι πλούσιαι καὶ εὐγενεῖς, αἵτινες ἐμνησικάκησαν κατὰ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ῥήτορος τοῦ ἐλέγξαντος αὐτάς, ὅτι ζητοῦσι νὰ καλύψωσι τὴν ἡλικίαν καὶ τὴν ἀσχημίαν αὐτῶν διὰ τῆς ποικιλίας τῶν κοσμημάτων τὰ ὁποῖα μετεχειρίζοντο. Τὸ δὲ ἔτι δεινότερον, αὐτὴ ἡ βασίλισσα Εὐδοξία ὑπέλαβεν ἑαυτὴν προσβεβλημένην ὄχι δι' οὓς λόγους αἱ κυρίαι ἐκεῖναι· τὸ κάλλος αὐτῆς ἦτο ἀναμφισβήτητον καὶ ἀπρόσβλητον, ἀλλὰ διότι αἱ κατὰ τῆς πολιτείας πικραὶ μεμψιμοιρίαι τοῦ Χρυσοστόμου εὐχερῶς ἠδύναντο νὰ λογισθῶσι στηλιτεύουσαι πρὸ πάντων τὴν αὐλήν, τῆς ὁποίας προΐστατο ἡ βασίλισσα. Καὶ πλὴν τούτου ὁ ῥήτωρ, ὁμιλήσας που περὶ ἀδοξίας, κατηγορήθη ὑπὸ τῶν ἐχθρῶν ὅτι εἰς τὴν Εὐδοξίαν ἀνέφερε τὴν ἀδοξίαν ταύτην. Ὅθεν ἡ βασίλισσα ἀπεφάσισε νὰ ἀπομακρύνῃ ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ὀχληρὸν ἐκεῖνον ἐλεγκτὴν καὶ εὗρεν εἰς τοῦτο συμμάχους προθύμους ὅλους τοὺς ἀρχιερεῖς, τοὺς ἱερεῖς καὶ τοὺς μοναχοὺς ὅσους ἐκεῖνος καθῄρεσεν ἢ ἄλλως ἐτιμώρησεν ἢ καὶ ἁπλῶς ἔψεξεν. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο ἀνάγκη νὰ συμπράξῃ καί τις τῶν ἀνωτάτων τῆς ἐκκλησίας λειτουργῶν, ἴσος τοὐλάχιστον τῷ ἀξιώματι πρὸς τὸν πολεμούμενον ἱεράρχην, ἡ βασίλισσα συνενοήθη κρυφίως μετὰ τοῦ ἐπισκόπου Ἀλεξανδρείας Θεοφίλου, τὸν ὁποῖον ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν περὶ Συνεσίου ὁμιλοῦντες καὶ ὅστις, πλὴν ἄλλων τινῶν ἀφορμῶν δυσαρεσκείας κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου, δὲν ἠνείχετο ἰδίως τὴν ὑπεροχὴν ἣν ἕνεκα αὐτοῦ ἤρχισε νὰ λαμβάνῃ ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἱεραρχίᾳ ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως. Περὶ τὰ τέλη λοιπὸν τοῦ 403 ἔτους προσῆλθεν ὁ Θεόφιλος εἰς τὴν ἀντικρὺ τῆς Κωνσταντινουπόλεως Χαλκηδόνα, συνεπαγόμενος πολλοὺς μὲν ναύτας ἵνα καταπολεμήσῃ ἐν ἀνάγκῃ τὸν ἀφωσιωμένον εἰς τὸν ἀντίπαλον ἱεράρχην λαὸν οὐκ ὀλίγους δὲ ἀρχιερεῖς ἵνα ἔχῃ δι' αὐτῶν τὴν πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Συνόδῳ ἥτις ἔμελλε νὰ δικάσῃ τὸν Χρυσόστομον. Καὶ συγκροτηθείσης τῆς Συνόδου ταύτης ἐν τῇ Δρυΐ, ἥτις ἦτο προάστειον τῆς Χαλκηδόνος, εἷς ἐπίσκοπος καὶ εἷς διάκονος παρέστησαν ὡς κατήγοροι τοῦ ἐπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως, τεσσαράκοντα καὶ ἑπτὰ ἀνενεγκόντες κατ' αὐτοῦ ἀνυπόστατα καὶ γελοῖα φλυαρήματα. Ὁ Χρυσόστομος προσκληθεὶς τετράκις νὰ ἐμφανισθῇ ἀπεποιήθη νὰ ὑπακούσῃ εἰς τὸ παράνομον καὶ ἐπίβουλον ἐκεῖνο συνέδριον, τὸ ὁποῖον τότε, μὴ νομίσαν φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ εἰς τὸν ὁρμαθὸν ἐκεῖνον τῶν κατηγοριῶν, καθῄρεσεν αὐτὸν ἐρήμην ἐπὶ ἀπειθείᾳ. Ἡ ἀπόφασις ἐπεκυρώθη ἀμέσως ὑπὸ τοῦ βασιλέως, εἷς δὲ τῶν ἀξιωματικῶν τῆς αὐλῆς, συλλαβὼν διὰ νυκτὸς τὸν Χρυσόστομον, ἀπήγαγεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βοσπόρου εἴς τινα παρακειμένην τοῦ Εὐξείνου Πόντου παραλίαν, ἀλλ' ἐκεῖ ἀπέληξεν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἡ πρὸς ἐξορίαν ἄγουσα ὁδός.

Τὴν πρωίαν, ἅμα γνωσθέντος τοῦ τολμήματος, ὁ λαὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀνέστη

καὶ μιᾷ φωνῇ ἐζήτησε τὴν ἀνάκλησιν τοῦ ποιμένος αὐτοῦ καὶ προστάτου· αὐτὸς ὁ στρατὸς συμπαθῶςδιέκειτο πρὸς τὸν ἱεράρχην. Οἱ ναῦται, τοὺς ὁποίους ὁ Θεόφιλος συνεπήγαγε, καὶ οἱ μοναχοί, οἵτινες εἶχον μέγιστον συμφέρον εἰς τὴν καθαίρεσιν τοῦ Χρυσοστόμου, ἐπεχείρησαν νὰ ὑποστηρίξωσι τὰ ἀποφασισθέντα· ἀλλὰ γενομένης συμπλοκῆς κατετροπώθησαν καὶ κατεσφάγησαν, ὁ δὲ Θεόφιλος μετὰ κόπου διέφυγε τὸν ἔσχατον κίνδυνον. Καί, ὡσὰν μὴ ἤρκουν ταῦτα πάντα, σεισμὸς ἐπισυμβὰς ὑπελήφθη ὡς δεῖγμα τῆς θείας δίκης ἐπὶ τοῖς γενομένοις, ὥστε ὁ λαὸς ἀπέβη ἀκατάσχετος. Ἐνταῦθα δὲ πρὶν ἐξακολουθήσωμεν καλὸν νομίζομεν νὰ παραθέσωμεν τὴν περιγραφὴν ἣν δίδει τῆς σκηνῆς ταύτης ὁ ἐθνικὸς Ζώσιμος. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ζώσιμος δὲν ὁμιλεῖ οὐδὲ ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ εὐλαβῶς περὶ τοῦ Χρυσοστόμου, τὸν ὁποῖον Ἰωάννην ἁπλῶς ἀποκαλεῖ· ὑποδεικνύει μάλιστα αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα τὴν στάσιν, ἐνῷ ὁ ἱεράρχης, αἰφνιδίως ἀνάρπαστος γενόμενος καὶ μακρὰν ἤδη διατελῶν, δὲν ἠδύνατο ἀμέσως νὰ ἐπενεργήσῃ ἐπὶ τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἀλλὰ παρεκτὸς ὅτι ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ζωσίμου ἐξάγεται πόσον μεγάλη ἦτο ἐν Κωνσταντινουπόλει ἡ δύναμις τοῦ Χρυσοστόμου, περίεργον εἶναι πάντοτε νὰ γνωρίζωμεν πῶς ἔκρινον τὰ κατὰ τοὺς θείους ἐκείνους ἄνδρας καὶ ἐν γένει τὰ κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐκκλησίαν οἱ πολυάριθμοι εἰσέτι ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις ἐθνικοί. «Τοῦ δὲ πλήθους, λέγει ὁ Ζώσιμος, ἐπὶ τούτῳ (ἐπὶ τῇ ἀναχωρήσει δηλ. τοῦ Χρυσοστόμου) συνταραχθέντος (ἦν γὰρ ὁ ἄνθρωπος ἄλογον ὄχλον ὑπαγαγέσθαι δεινός), θορύβου μὲν ἦν πλήρης ἡ πόλις, ἀπείληπτο δὲ ἡ τῶν χριστιανῶν ἐκκλησία ὑπὸ τῶν λεγομένων μοναχῶν. Οὗτοι δὲ γάμοις τοῖς κατὰ νόμον ἀπαγορεύουσι, συστήματα δὲ πολυάνθρωπα κατὸ πόλεις καὶ κώμας πληροῦσιν ἀνθρώπων ἀγάμων, οὔτε πρὸς πόλεμον οὔτε πρὸς ἄλλην τινὰ χρείαν ἀναγκαίαν τῇ πολιτείᾳ, πλὴν ὅτι προϊόντες ὁδῷ μέχρι τοῦ νῦν ἐξ ἐκείνου τὸ πολὺ μέρος τῆς γῆς ᾠκειώσαντο, προφάσει τῷ μεταδιδόναι πάντων πτωχοῖς, πάντας, ὡς εἰπεῖν, πτωχοὺς καταστήσαντες· οὗτοι δὲ τὰς ἐκκλησίας ἀπολαβόντες ἐκώλυον τὰ πλήθη ταῖς συνήθεσιν εὐχαῖς προσιέναι· πρὸς ὃ δυσχεραίνοντες δημοτικοί τε ὁμοῦ καὶ στρατιῶται τὴν τῶν μοναχῶν ἤτουν ἀνακόψαι θρασύτητα. Δοθέντος δὲ αὐτοῖς ἐπὶ τοῦτο συνθήματος, ἐχώρουν ἀνέδην καὶ σὺν οὐδεμιᾷ κρίσει πάντας ἀπέσφαττον, ἕως τὴν μὲν ἐκκλησίαν ἐπλήρωσαν νεκρῶν τοὺς δὲ ἀποδράντας διώξαντες κατεκέντησαν ἅπαντες ὅσοι φαιαῖς ἔτυχον ἐσθῆσιν ἠμφιεσμένοι· οἷς συναπολέσθαι συνέβη πολλοὺς ἢ διὰ πένθος ἢ διά τινα ἑτέραν περιπέτειαν ἐν ἱματίοις εὑρεθέντας τοιούτοις».

Ἐκινήθη λοιπὸν πᾶσα ἡ πόλις καὶ σφαγὴ συνέβη δεινοτάτη, ὁ δὲ λαὸς ἐπλησίαζεν εἰς τὰς πύλας τῶν ἀνακτόρων, ὅτε ἡ ἔντρομος βασίλισσα προσπεσοῦσα εἰς τοὺς πόδας τοῦ Ἀρκαδίου ὡμολόγησεν ὅτι μόνη ἡ ἀνάκλησις τοῦ Χρυσοστόμου δύναται νὰ καταπαύσῃ τὴν στάσιν. Ὅθεν διετάχθη ἡ ἀνάκλησις, καὶ τότε ἄπειρα ἀκάτια καὶ πλοῖα ἐκάλυψαν τὸν Βόσπορον· λυχνοκαΐαι λαμπραὶ ἐφώτισαν τὰ παράλια τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀσίας, καὶ ἀνευφημίαι ζωηρόταται τοῦ νικηφόρου λαοῦ ἐχαιρέτισαν τὸν ἐπίσκοπον ἐπανελθόντα οὕτως ἐν θριάμβῳ εἰς τὴν μητρόπολιν. Ἀλλ' ὁ θρίαμβος οὗτος δὲν διήρκεσε πολύ. Ὁ Χρυσόστομος ἐπανέλαβε τὰ πικρὰ αὐτοῦ κηρύγματα κατὰ τῆς εἰς πολλὰ πεπλανημένης ἐκείνης κοινωνίας. Οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐγρηγόρουν καὶ ἐζήτουν πάντα τρόπον ἵνα καταβάλωσιν αὐτόν. Ἡ βασίλισσα Εὐδοξία εἶχε ποιήσει πρὸ μικροῦ ἀργυρᾶν στήλην ἰδίαν, ἣν ἔστησεν ἐν τῷ τόπῳ τῷ λεγομένῳ Πιττάκια, πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Ἁγίας Εἰρήνης· εἰς τιμὴν δὲ τῆς στήλης ταύτης ὁ ἔπαρχος τῆς πόλεως, ὅστις ἦτο εἷς τῶν ἀσπόνδων τοῦ Χρυσοστόμου ἐχθρῶν, ἐπετέλει χοροὺς καὶ ὀρχήσεις τοσοῦτο θορυ-

βώδεις ὥστε διεκόπτετο ἐξ αὐτῶν ἡ θεία λειτουργία. Καί, ἐπειδὴ ὁ θεῖος Ἰωάννης ἐπετίμησε διὰ λόγου τοὺς θορύβους τούτους, ἐσυκοφαντήθη ἀμέσως παρὰ τῇ βασιλίσσῃ ὅτι ἐδυσχέραινε διὰ τὰς ἀπονεμομένας αὐτῇ τιμάς. Ὅθεν ὠργίσθη αὖθις ἡ Εὐδοξία κατὰ τοῦ ἀρχιερέως, ὅστις, ἀγανακτήσας ὡσαύτως καὶ μηδεμίαν δεχόμενος παραχώρησιν περὶ τὰ καθήκοντα αὐτοῦ καὶ δικαιώματα, ἐξεφώνησε τότε τὸν περιβόητον λόγον δι' οὗ ἀπροκαλύπτως ἤδη καθήπτετο τῆς βασιλίσσης, εἰπὼν ἐν προοιμίῳ ὅτι πάλιν Ἡρωδιὰς μαίνεται, πάλιν ταράττεται, πάλιν τὴν κεφαλὴν τοῦ Ἰωάννου ἐπὶ πίνακι ζητεῖ· ὥστε κατέστη ἀδιάλλακτον τὸ μῖσος αὐτῆς. Ἡ καταδίκη τοῦ ἀνδρὸς ἀπεφασίσθη αὖθις· ἀλλὰ τὴν φορὰν ταύτην ἐλήφθη πᾶσα πρόνοια ἵνα ἡ τιμωρία ἐκτελεσθῇ ἀσφαλῶς. Σύνοδος πολυάριθμος ἐπισκόπων τῆς Ἀνατολῆς, πράττουσα κατὰ τὰς ὁδηγίας τοῦ Θεοφίλου, ἐπεκύρωσε τὴν πρώτην κατὰ τοῦ Χρυσοστόμου ἀπόφασιν, μηδόλως ἐξετάσασα τὸ δίκαιον αὐτῆς· ἀπόσπασμα δὲ στρατιωτῶν βαρβάρων εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν ἵνα περιστείλῃ τὴν δυσαρέσκειαν τοῦ λαοῦ. Καὶ τὴν παραμονὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἔτους 404 οἱ ξένοι οὗτοι ἐμβαλόντες σκανδαλωδῶς εἰς τὴν μεγάλην ἐκκλησίαν συνέλαβον τὸν ἀρχιερέα. Τὸ πλῆθος ἠθέλησε ν' ἀντισταθῇ, ἀλλὰ κατεδιώχθη ἀπηνῶς ὑπὸ τῶν ἀλλοφύλων ταγμάτων καὶ ἄλλο δὲν κατώρθωσεν ἢ νὰ πυρπολήσῃ τὴν ἐκκλησίαν, τὸ κατάστημα τῆς Συγκλήτου καί τινας παρακειμένας οἰκίας. Ὁ δὲ Χρυσόστομος ἐξωρίσθη εἰς Κουκουσὸν τῆς μικρᾶς Ἀρμενίας, ἐν τῷ μέσῳ τῶν βράχων τοῦ ὄρους Ταύρου. Οἱ διῶκται αὐτοῦ ἤλπισαν ὅτι ὁδοιπορία μακρὰ καὶ ἐπαχθὴς ἑβδομήκοντα ἡμερῶν θέλει καταβάλει τὸν ἄνδρα τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ καύσων ἦτο ὑπερβολικός. Ἀλλ' ὅμως ὁ θεῖος Ἰωάννης ἔφθασε σῶος εἰς Κουκουσὸν καὶ διέζησεν, αὐτόθι τε καὶ εἰς τὴν παρακειμένην πόλιν Ἀράβισσον, ἔτη τρία. Δὲν ἔμεινε δὲ ἀργός· πολλοῦ γε δεῖ· ἀλλ' ἀφοῦ ἐξεκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ ἐκδοθεῖσαν παράνομον ἀπόφασιν, ἐνώπιον συνόδου οἰκουμενικῆς καὶ ἐλευθέρως ἐνεργούσης, ἐξηκολούθησεν ἀπαύστως ἀγωνιζόμενος τὸν καλὸν τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ τῆς ὀρθοδοξίας ἀγῶνα, διὰ συνεχοῦς ἀλληλογραφίας μεθ' ὅλων τῶν ἐκκλησιῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Ἐν ταύτῃ μάλιστα τῇ τελευταίᾳ καὶ κρισίμῳ τῆς ζωῆς αὐτοῦ ἐποχῇ ἀνεδείχθη ὁ ἀκράδαντος χαρακτὴρ τοῦ ἀνδρός. Ἀλλὰ διὰ τὸ ἀτρόμητον ἐκεῖνο αὐτοῦ πολίτευμα ἐξεκαύθη αὖθις ἡ ἔχθρα τῶν πολεμίων αὐτοῦ, οἵτινες κατέπεισαν τὸν Ἀρκάδιον νὰ διατάξῃ τὴν μεταφορὰν τοῦ Χρυσοστόμου εἰς ἔτι χείρονα ἐξορίαν, εἰς τὴν περὶ Πιτυοῦντα ἔρημον· οἱ δὲ φρουροῦντες αὐτόν, καθ' ἃς ἔλαβον ὁδηγίας, τοσοῦτον ἀπανθρώπως προσηνέχθησαν πρὸς τὸν πρεσβύτην κατὰ τὴν δευτέραν ταύτην ὁδοιπορίαν, ὥστε πρὶν ἢ φθάσῃ εἰς τὴν παραλίαν τοῦ Εὐξείνου ἀπέθανεν ἐν Κωμάνοις, εἰς ἡλικίαν ἐτῶν 60, ὀλίγους μῆνας πρὸ τῆς ἀμειλίχου αὐτοῦ ἀντιπάλου, Εὐδοξίας.

Τοιοῦτον ἐπῆρξε τὸ τέλος τοῦ θείου ἀνδρός. Τετρακόσιοι πεντήκοντα περίπου λόγοι αὐτοῦ περισωθέντες εἰς ἡμᾶς μαρτυροῦσι καὶ θέλουσιν ἐσαεὶ μαρτυρεῖ ὅτι διετέλεσεν ὁ ἔξοχος τῶν ἱεροκηρύκων. Ἂν δὲν ἀνέμιξε, τὰ αἰσθήματα καὶ φρονήματα τοῦ ἀρχαίου ἑλληνισμοῦ εἰς τὸν περὶ αὐτὸν διαμορφούμενον ἑλληνισμὸν ὅσον ὁ Βασίλειος, ὅσον ὁ Γρηγόριος, ὅσον μάλιστα ὁ Συνέσιος, ἀνεδείχθη ὅμως ἐλεγκτὴς τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ σωφρονιστὴς τῆς κοινωνίας, πάντων τῶν ἄλλων αὐστηρότερος καὶ τολμηρότερος. Ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐπέκεινε μὲν εἰς τὸ κράτος τῆς χριστιανικῆς πίστεως καὶ εἰς τὸ κράτος τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης κατεξανέστη δὲ ἀείποτε κατὰ τῶν παραδόσεων ἐκείνων τοῦ ἑλληνισμοῦ αἵτινες ἔτεινον εἰς τὸ νὰ περιποιήσωσι τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν χριστιανῶν τὸν χαρακτῆρα ἐκκλησίας τοῦ δήμου περιστελλούσης ὁπωσ-

δήποτε τὴν ἀπόλυτον ἐνέργειαν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Τούτου ἕνεκα, καθὼς ἄλλοτε ἀπέπεμψεν ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν Γρηγόριον τὸν ναζιανζηνόν, ἐξώρισε καὶ ἤδη τὸν Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον. Καὶ εἶναι μὲν ἀληθὲς ὅτι μετὰ 30 ἐτῶν παρέλευσιν, ἐπὶ τῇ εὐλαβεῖ αἰτήσει τοῦ λαοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐτελέσθη πανηγυρικῶς ἡ ἀνακομιδὴ τῶν λειψάνων τοῦ ἱεροῦ ἀνδρὸς εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων, καὶ ὅτι ὁ τότε βασιλεύων Θεοδόσιος ὁ Β΄, προελθὼν μέχρι Χαλκηδόνος, πρὸς ὑποδεξίωσιν αὐτῶν, ἐπροσκύνησε τὸν ἅγιον καὶ ἐξητήσατο τὴν συγχώρησιν αὐτοῦ ὑπὲρ τῶν προκεκοιμημένων γονέων, Ἀρκαδίου καὶ Εὐδοξίας· ἀλλὰ τὸ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ ὁποίου ἐνεπνέοντο ὅ τε Χρυσόστομος καὶ οἱ ἄλλοι μεγαλώνυμοι ἄνδρες, ὧν πολλάκις μέχρι τοῦδε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ θαυμάσωμεν τὰς ἀρετὰς καὶ τὰς προαιρέσεις, ἐξηφανίζετο ὁσημέραι ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, καὶ αὐτὴ δὲ ἡ χριστιανικὴ πίστις καὶ αὐτὴ ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ἐπέπρωτο νὰ πάθωσι πολυειδῆ ἀλλοίωσιν.

Χρυσοῦν μετάλλιον τοῦ Θεοδοσίου

Κυμάτιον (Ε΄ έκατονταετηρίδος μ. Χ. ἐν τῷ Μουσείῳ τοῦ Καΐρου)

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄

ΤΕΛΟΣ ΤΗΣ ΡΩΜΑΪΚΗΣ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑΣ

Καθὼς ἠξεύρει ὁ ἀναγνώστης, πολὺ πρὶν ἐπέλθῃ ἡ βραδεῖα αὕτη ἱκανοποίησις τῆς μνήμης τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, εἶχον ἀποθάνει ἥ τε Εὐδοξία καὶ ὁ Ἀρκάδιος, ἡ δὲ βασιλεία περιῆλθε, τῷ 408, εἰς τὸν υἱὸν αὐτῶν Θεοδόσιον Β΄ τὸν καὶ μικρὸν ἐπικαλούμενον, κατ' ἀντιπαράθεσιν τοῦ μεγάλου αὐτοῦ πάππου. Ἐπὶ τῆς ἀποβιώσεως τοῦ πατρὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος οὗτος Θεοδόσιος ἦτο μόλις ἑπταέτης, ὥστε ἐδέησε νὰ προχειρισθῇ ἐπίτροπος τῆς βασιλείας. Καὶ φυσικὸς μὲν τοῦ παιδὸς κηδεμὼν ἦτο ὁ θεῖος αὐτοῦ Ὁνώριος, ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Δύσεως, ἀλλὰ τοσαύτη ἤδη ὑπῆρχεν ἡ διαφορὰ συμφερόντων μεταξὺ Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ρώμης ὥστε οὐδὲ ἀπόπειρα σπουδαία ἐγένετο ν' ἀνατεθῇ εἰς τὸν Ὁνώριον ἡ ὑπερτάτη τῶν ἀνατολικῶν πραγμάτων διεξαγωγή. Ἐξ ἐναντίας βραδύτερον ἐρρήθη ὑπό τινων χρονογράφων ὅτι ὁ Ἀρκάδιος, μικρὸν πρὶν ἀποθάνῃ, εἶχεν ἀναθέσει τὴν κηδεμονίαν τοῦ ἀνηλίκου αὐτοῦ υἱοῦ εἰς τὸν βασιλέα τῶν Περσῶν Ἰσδεγέρδην· τὴν δὲ παράδοσιν ταύτην ἐνίσχυσαν δύο γεγονότα, τὸ μὲν ὅτι καθ' ὅλην τὴν ἀνηλικότητα τοῦ Θεοδοσίου τοῦ Β΄ οὐδεμία συνέβη ῥῆξις μεταξὺ τοῦ περσικοῦ καὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους τὸ δὲ ὅτι ὁ εὐνοῦχος Ἀντίοχος, εἰς ὃν ἀνετέθη ἡ ἀνατροφὴ τοῦ νέου βασιλέως, εἶχε διατρίψει εἰς τὴν αὐλὴν τῆς Περσίας. Οἱ νεώτεροι ὅμως ἱστορικοὶ θεωροῦσιν εὐλόγως τὴν παράδοσιν ταύτην ἀνυπόστατον, ἰδίως διότι ὑπ' οὐδενὸς τῶν συγχρόνων ἀναφέρεται, ἐνῷ τὸ πρᾶγμα, ἂν ἠλήθευεν, ἦτο ἀδύνατον νὰ μὴ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν αὐτῶν. Τὸ δὲ βέβαιον εἶναι ὅτι ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀρκαδίου οἱ ἀνώτατοι πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ἀξιωματικοὶ συνελθόντες ἀνέθηκαν τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους εἰς τὸν ἔπαρχον Ἀνθέμιον, ἄνδρα διαπρέ-

ποντα ἐπὶ συνέσει, ἐμπειρίᾳ καὶ γενναιότητι. Ὁ Ἀνθέμιος ἐφρόντισε πρὸ πάντων νὰ ἐκδιώξῃ ἐκ τῆς Θράκης τὸν εἰς αὐτὴν ἐμβαλόντα πολυάριθμον στρατὸν τῶν Οὕννων καὶ ἄλλων βαρβάρων φυλῶν· καὶ ἠνάγκασε τῳόντι τοὺς πολεμίους νὰ ἐπιστρέψωσιν εἰς τὰ ἴδια διὰ τοῦ Ἴστρου, ἀφοῦ παντελῶς μὲν κατέστρεψε τὴν ὀπισθοφυλακὴν αὐτῶν πολλὰς δὲ συνέλαβε χιλιάδας αἰχμαλώτων, οἵτινες, ἐγκατασταθέντες ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Ἀσίας καὶ ἐπιδοθέντες εἰς τὴν γεωργίαν, ἀπέβησαν χρήσιμοι τῇ πολιτείᾳ. Ἐνταὐτῷ δὲ προνοῶν περὶ τοῦ μέλλοντος ἐξησφάλισε τὴν Κωνσταντινούπολιν διὰ νέου τείχους παχυτέρου καὶ ὑψηλοτέρου τῶν προτέρων καὶ ηὔξησε τὰ ὀχυρώματα τῶν πόλεων τοῦ Ἰλλυρικοῦ, τὸ δὲ πάντων σπουδαιότερον ἐμελέτησε νὰ κατασκευάσῃ ἐπὶ τοῦ Ἴστρου στόλον διακοσίων πεντήκοντα πλοίων, ὅστις ἤθελε καταστήσει ἀδύνατον τὴν διάβασιν τοῦ ποταμοῦ τούτου εἰς τοὺς βαρβάρους.

Κατὰ δυστυχίαν πιθανώτατα ἕνεκα τῆς ἀντιζηλίας τῶν ἄλλων μεγιστάνων τὸ κυβερνητικὸν τοῦ Ἀνθεμίου στάδιον διεκόπη πρωίμως, καὶ ἐν ἔτει 414 ἡ ἀδελφὴ τοῦ Θεοδοσίου Πουλχερία, καίτοι μὴ ἔχουσα εἰμὴ δεκαὲξ ἐτῶν ἡλικίαν καὶ κατὰ δύο μόνον ἔτη ὑπερβαίνουσα τὸν βασιλέα, ἀνηγορεύθη Αὐγοῦστα καὶ ἀνέλαβε τὴν ὑπερτάτην ἀρχήν. Ἡ Πουλχερία δὲν ἦτο ἄμοιρος παιδείας καὶ συνέσεως καὶ δεξιότητος περὶ τὴν διαχείρισιν τῶν πραγμάτων. Ἀφοσιωθεῖσα εἰς τὸν παρθενικὸν βίον διέζησε δι' ἅπαντος τοῦ βίου ἐν χρηστότητι καὶ εὐλαβείᾳ· ἀλλ' ἡ ἀνατροφὴ ἣν ἔδωκεν εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς ὑποδεικνύει ὅτι ἠθέλησε νὰ ἀσφαλίσῃ εἰς ἑαυτὴν διὰ παντὸς τὴν κυβέρνησιν τοῦ κράτους, ἐνῷ τὸ κράτος τοῦτο ἕνεκα τῶν δυσχερῶν περιστάσεων εἰς τὰς ὁποίας μετ' οὐ πολὺ περιεπλάκη εἶχεν ὁμολογουμένως χρείαν ἐρρωμενεστέρου κυβερνήτου. Οἱ χρονογράφοι λέγουσιν ὅτι ἡ Πουλχερία, σοφωτάτη τυγχάνουσα καὶ θεῖον νοῦν κεκτημένη, τὸν ἀδελφὸν Θεοδόσιον πρὸ πάντων μὲν εἰς τὴν κατὰ Θεὸν εὐσέβειαν ἔπειτα δὲ καὶ εἰς ἦθος καὶ λόγον καὶ βάδισμα καὶ γέλωτα καὶ στολὴν καὶ καθέδραν καὶ στάσιν βασιλικῶς ἐξεπαίδευσεν. Οὐδὲ ἀρνούμεθα ὅτι ἡ περὶ τοὺς τρόπους ἀξιοπρέπεια καὶ ἐμβρίθεια εἶναι προτερήματα τὰ μάλιστα πρέποντα τοῖς βασιλεῦσιν. Ἀλλὰ τὰ ἐξωτερικὰ ταῦτα προτερήματα δὲν ἔχουσιν ἀξίαν εἰμὴ ὅταν περικαλύπτωσι διανοητικὰς καὶ ψυχικὰς ἀρετὰς οὐδὲν ἧττον βασιλικάς· ὁ δὲ Θεοδόσιος, ὡς ἐκ τῆς ἀνατροφῆς ἣν ἔλαβε, παντελῶς ἐγυμνώθη τῶν τοιούτων ἀρετῶν. Ἀντὶ ν' ἀσχολῆται σπουδαίως περὶ τὰ δημόσια πράγματα, διῆγε τὰς μὲν ἡμέρας περὶ κυνηγέσια «ἱππεύειν τε καὶ τοξεύειν ἀσκηθεὶς πέρα τοῦ μετρίου», τὰς δὲ ἑσπέρας διέτριβε περὶ τὴν γραφικὴν ἢ τὴν πλαστικήν, καὶ τοσαύτην ἐκτήσατο δεξιότητα περὶ τὰς τέχνας ταύτας, ἐξαιρέτως δὲ διὰ τοσαύτης κομψότητος ἀντέγραφε τὰ ἱερὰ βιβλία, ὥστε τὸ ὑπήκοον ἀπένειμεν αὐτῷ τὸ εἰρωνικὸν ἐπώνυμον τοῦ καλλιγράφου. Ὁ Θεοδόσιος ἦτο τέκνον πιστὸν τῆς ὀρθοδόξου ἐκκλησίας, ἀλλ' ἐνόμιζεν ὅτι ὁ νηστεύων καὶ ψαλμῳδῶν ἐκπληροῖ ἅπαντα αὐτῆς τὰ παραγγέλματα. Περιεστοιχισμένος ὑπὸ εὐνούχων, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τοῦ προαναφερθέντος Ἀντιόχου καὶ ἔπειτα ἀλληλοδιαδόχως ὑπὸ ἄλλων πολλῶν, τοῦ Εὐτροπίου, τοῦ Λαύσου, τοῦ Καλαποδίου, τοῦ Χρυσαφίου, δὲν ἐμάνθανε τὰ ἐκτὸς τῆς αὐλῆς γινόμενα εἰμὴ ὅπως συνέφερον αὐτοῖς καὶ ἤρεσκον τῇ Πουλχερίᾳ, ὑπέγραφε δὲ τυφλῶς πάντα τὰ ὑπ' αὐτῶν ὑποβαλλόμενα θεσπίσματα. Ἐννοεῖται ὅτι ταῦτα πάντα προϋποθέτουσιν ἀλλόκοτόν τινα φυσικὴν νωθρότητα· εἶναι ὅμως βέβαιον ὡσαύτως ὅτι ἡ ἀνατροφὴ ἣν ἔλαβε συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ ἐπιτείνῃ μᾶλλον ἢ νὰ ἐλαττώσῃ τὴν ἀδράνειαν ταύτην καὶ ἐμάρανε πάντα τὰ ἄλλα ἀγαθὰ τοῦ νέου ἰδιώματα, τὰ ὁποῖα βέλτιον χειραγωγούμενα ἠδύναντο ν' ἀναδείξωσιν αὐτό, ἂν ὄχι μέγαν ἄνδρα, τοὐλάχιστον ἡγεμόνα χρηστόν. Διότι εἶχε

τοιαῦτά τινα ἰδιώματα, καὶ παρεκτὸς τῆς σωματικῆς δεξιότητος ἦτο ἀστεῖος, χαρίεις, μεγαλόδωρος καὶ εὐεργετικός· ἀλλ' ἡ ἀγαθὴ ἂν καὶ ἀσθενὴς αὕτη φύσις παντάπασιν ἐνοθεύθη διὰ τῶν πονηρῶν ἕξεων καθ' ἃς συνήθισαν αὐτὸν νὰ ζῇ καὶ νὰ σκέπτεται οἱ περὶ αὐτὸν παιδαγωγοὶ καὶ αὐλικοί.

Τὰ πράγματα λοιπὸν περιῆλθον καθ' ὁλοκληρίαν εἰς χεῖρας τῆς Πουλχερίας· καὶ ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἡ γυνὴ αὕτη ἐκυβέρνησε τὸ κράτος ἐπὶ τεσσαράκοντα ἔτη συνετῶς, ἀναλογιζόμενοι μάλιστα τὰς ποικίλας ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς δυσχερείας πρὸς ἃς εἶχε νὰ παλαίσῃ. Ὑπεδείξαμεν πολλάκις ὅτι τὸ κράτος τοῦτο διετέλει εἰς κρίσιμον μεταβατικὴν τῆς ζωῆς αὐτοῦ περίοδον. Ἱδρυθὲν ὡς κράτος ρωμαϊκὸν ἐν μέσῳ ἑλληνικῶν χωρῶν ὑπέκυπτεν ὁσημέραι λεληθότως εἰς τὴν ἐπίδρασιν τῆς περὶ αὐτὸ ἀτμοσφαίρας· καὶ ἰδίως εἰς τὰ δύο κυριώτατα συστατικὰ τοῦ τότε ἑλληνισμοῦ, τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν πίστιν. Ἀμφότερα δὲ ταῦτα, ἥ τε ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις, καὶ μάλιστα ἡ γλῶσσα ἡ ἑλληνική, ἔλαβον ἀξιόλογον ἐπίδοσιν διὰ τῶν ἐνεργειῶν τῆς Πουλχερίας. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ἐπὶ τοῦ θρόνου τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐκάθηντο βασίλισσαι ἢ ρωμαῖαι ἢ βάρβαροι, ἐξελληνισθεῖσαι μὲν ἀλλ' οὐδὲν ἧττον βαρβαρικῆς ἢ ρωμαϊκῆς καταγωγῆς καὶ ἕξεως βίον. Ἐπὶ Θεοδοσίου δὲ τοῦ μικροῦ περιεβλήθη κατὰ πρῶτον τὴν βασιλικὴν πορφύραν ἑλληνὶς γνησία, ἡ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου πολυθρύλητος θυγάτηρ Ἀθηναΐς. Αἱ περιπέτειαι τῆς βασιλίδος ταύτης φαίνονται ἄξιαι μυθιστορίας μᾶλλον ἢ ἱστορίας· καὶ τφόντι ἐπὶ τὸ μυθικώτερον διεπλάσθησαν ὑπὸ ἀρχαίων τε καὶ νεωτέρων. Ἀλλ' ἐπειδὴ αἱ κυριωδέστεραι ἀσφαλῶς μαρτυρρῦνται δὲν διστάζομεν νὰ παραθέσωμεν αὐτὰς ἐνταῦθα.

Ὁ φιλόσοφος Λεόντιος, ἀθηναῖος τὸ γένος καὶ ἐθνικὸς τὸ θρήσκευμα, εἶχε τρία τέκνα, δύο μὲν υἱοὺς μίαν δὲ θυγατέρα, τὴν Ἀθηναΐδα. Ἡ κόρη αὕτη, διαπρέπουσα ἐπὶ κάλλει καὶ νοημοσύνῃ, ἐξεπαιδεύθη ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἐπιμελέστατα περὶ τὴν γραμματικήν, τὴν ρητορικὴν καὶ τὴν φιλοσοφίαν. Ἀλλ' ἐνῷ τοσαῦτα ἔλαβε παρ' αὐτοῦ δείγματα ἐξαιρέτου στοργῆς ἀπεστερήθη παραδόξως διὰ τῆς διαθήκης σχεδὸν πάσης περιουσίας, διότι ὁ Λεόντιος, καταστήσας κληρονόμους μόνον τοὺς δύο υἱούς, δὲν κατέλιπεν εἰς τὴν κόρην εἰμὴ ἑκατὸν χρυσᾶ νομίσματα, προσειπών, ὡς λέγουσιν, ὅτι ἀρκεῖ αὐτῇ ἡ τύχη αὐτῆς. Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λεοντίου ἡ Ἀθηναΐς εὑρεθεῖσα ἄνευ οὐδενὸς πόρου ἐζήτησε τὴν ἀναλογοῦσαν αὐτῇ μερίδα τῆς κληρονομίας· μὴ πειθομένων δὲ τῶν ἀδελφῶν νὰ δώσωσι τὴν μερίδα ταύτην ἀπῆλθεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἵνα ὑποβάλῃ τὰ δίκαια αὐτῆς εἰς τὴν Πουλχερίαν. Ἡ Αὐγοῦστα, τὴν ὁποίαν κατέθελξαν ἡ χάρις καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναίας, ἤκουσεν αὐτὴν εὐμενῶς καὶ ἐπείσθη ἀμέσως ὅτι δὲν δύναται νὰ δώσῃ εἰς τὸν ἀδελφὸν αὐτῆς Θεοδόσιον καλυτέραν σύζυγον, ἂν καὶ ὁ μὲν Θεοδόσιος ἦτο εἰκοσαέτης ἡ δὲ Ἀθηναΐς εἶχεν ἤδη ὑπερβῆ τὸ εἰκοστὸν ἕβδομον ἔτος· ἀλλ' ἡ Πουλχερία ἴσως ἐνόμισεν ὅτι καὶ ἡ ὁπωσοῦν ὥριμος αὕτη ἡλικία ἦτο ἓν τῶν προτερημάτων τῆς μελλούσης βασιλίσσης. Ὅθεν ὡμίλησεν ἐπιτηδείως εἰς τὸν βασιλέα περὶ τῆς θυγατρὸς τοῦ Λεοντίου καὶ παρέστησεν αὐτήν, ὡς λέγει εἷς τῶν ἀρχαίων χρονογράφων, «εὔστολον, λεπτοχαράκτηρον, εὔρινα, ἀσπροτάτην ὡσεὶ χιών, μεγαλόφθαλμον, ὑποκεχαρισμένην, οὐλοξανθόκομον, σεμνόποδα, ἐλλόγιμον, ἑλλαδικήν, παρθένον». Ὁ Θεοδόσιος ἔλαβε φυσικῷ τῷ λόγῳ περιέργειαν νὰ ἴδῃ τὸ ἐξαίρετον αὐτὸ πλάσμα, καί, ἀφανὴς ἱστάμενος ὄπισθεν παραπετάσματος ἐν τοῖς δωματίοις τῆς ἀδελφῆς, ἀπεθαύμασε τὴν Ἀθηναίαν καὶ ἀπεφήνατο ὅτι θέλει νὰ νυμφευθῇ αὐτήν. Οἱ γάμοι ἐτελέσθησαν μεγαλοπρεπῶς καὶ ἀνευφημήθησαν ὑπό τε τῆς πρωτευούσης καὶ ὑπὸ τῶν

ἐπαρχιῶν. Ἡ Ἀθηναῒς ἐξώμοσε προθύμως τὰς πλάνας τῆς εἰδωλολατρείας καὶ δεχθεῖσα τὸ ἅγιον βάπτισμα μετωνομάσθη Εὐδοκία. Ἀλλ' ἡ Πουλχερία δὲν ἀπένειμεν αὐτῇ τὴν ἐπωνυμίαν τῆς Αὐγούστης εἰμὴ ἀφοῦ ἔτεκε τῷ βασιλεῖ κόρην, τὴν κόρην ἥτις, μετὰ δεκαπέντε ἔτη ἐνυμφεύθη τὸν αὐτοκράτορα τῆς Δύσεως. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ ἀδελφοὶ τῆς βασιλίσσης, ἀκούσαντες τὴν παράδοξον αὐτῆς τύχην, ἐκρύβησαν φοβούμενοι μήπως ἐκδικηθῇ αὐτούς, ἀλλ' ἐκείνη ἀναζητήσασα αὐτοὺς ἀνύψωσεν ἀπ' ἐναντίας εἰς τὰ ὕπατα τῶν ἀξιωμάτων. Ἄλλως ἡ Εὐδοκία ἐπὶ πολὺν χρόνον οὐδ' ἐφαντάσθη ν' ἀναμιχθῇ εἰς τὰ δημόσια πράγματα, ἀφήσασα εἰς τὴν Πουλχερίαν τὸ δυσχερὲς τοῦτο ἔργον. Διὰ τῶν τρόπων ὅμως αὐτῆς καὶ τῆς παιδείας καὶ πολλῶν ποιητικῶν συγγραφῶν συνετέλεσε πολὺ εἰς τὸν ἐξελληνισμὸν τῆς αὐλῆς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ὁ βασιλεὺς δὲν ἔπαυσεν ἀγαπῶν αὐτὴν τρυφερώτατα καί, μετὰ τὸν γάμον τῆς θυγατρὸς αὐτῆς, ἐπέτρεψεν εἰς τὴν Εὐδοκίαν νὰ ἀπέλθῃ εἰς Ἱεροσόλυμα ἵνα ἐκπληρώσῃ εὐχήν, ἣν πρὸ καιροῦ ηὔχετο, τοῦ νὰ δηλώσῃ, διὰ τῆς προσκυνήσεως τοῦ ἁγίου Τάφου, πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δοτῆρα πάσης χάριτος τὴν εὐγνωμοσύνην αὐτῆς. Κατὰ τὴν ἀνὰ μέσον τῆς Ἀνατολῆς ὁδοιπορίαν ταύτην διελθοῦσα διὰ τῆς Ἀντιοχείας (1) ἐξεφώνησεν ἐν τῷ βουλευτηρίῳ, καθημένη ἐπὶ δίφρου βασιλικοῦ ὁλοχρύσου καὶ διαλίθου, λόγον ἐγκωμιαστικὸν εὔγλωττον εἰς τὴν πόλιν ἐκείνην, ἐν ᾗ ἔναυλος εἰσέτι ὑπῆρχεν ἡ τοῦ Χρυσοστόμου φωνή· ἐδωρήσατο δὲ ἀξιόλογον χρηματικὸν ποσὸν πρὸς ἀνόρθωσιν τῶν δημοσίων λουτρῶν καὶ ἀπεδέξατο τὰς εἰκόνας τὰς ὁποίας ἤγειρεν αὐτῇ ἡ εὐγνωμοσύνη τῶν κατοίκων. Εἰς τὸν ἅγιον Τάφον διὰ τῶν εὐεργεσιῶν αὐτῆς καὶ τῶν εὐλαβῶν ἱδρυμάτων ὑπερέβαλε τὴν μεγαλοδωρίαν καὶ αὐτῆς τῆς ἁγίας Ἑλένης, ἐπανακάμψασα δὲ εἰς Κωνσταντινούπολιν ἐκόμισεν εἰς αὐτὴν πλεῖστα ὅσα ἐκ τῆς ἁγίας χώρας ἱερὰ κειμήλια. Ἀλλὰ τότε ἡ πρότερον ἀδιακόπως προαγομένη τύχη αὐτῆς ἔλαβεν αἴφνης τὴν ἐπὶ τὰ ἐναντία τροπήν. Ἡ Εὐδοκία, μὴ ἀρκουμένη, ὡς φαίνεται, εἰς τὰς τιμὰς ὅσας ἠξιώθη καὶ λησμονοῦσα τὸ τί ὤφειλε τῇ Πουλχερίᾳ, ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν διεξαγωγὴν τῶν πραγμάτων. Ἡ αὐλὴ διῃρέθη ἐντεῦθεν εἰς δύο ἀντίθετα στρατόπεδα, ὑπερίσχυσεν ὅμως μετ' οὐ πολὺ ἡ Πουλχερία, ὁ δὲ θάνατος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου καὶ ἡ καθαίρεσις τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως Κύρου ἀπέδειξαν εἰς τὸ κοινὸν ὅτι ἡ εὔνοια τῆς Εὐδοκίας δὲν ἤρκει νὰ προστατεύσῃ οὐδὲ τοὺς πιστοτέρους αὐτῆς φίλους. Ἡ πρὸς τὸν ἔπαρχον εὔνοια τῆς Εὐδοκίας ἦτο τῇ ἀληθείᾳ καθ' ὅλα δεδικαιολογημένη. Ὁ Κῦρος ἦτο ἀνὴρ ἐγκρατὴς πάσης ἑλληνικῆς παιδείας καὶ δραστήριος διοικητικὸς ὑπάλληλος. Αὐτὸς καταλύσας τὸ πρὸς τὴν ξηρὰν τεῖχος τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ εὐρύνας πρὸς τοῦτο τὸ μέρος τὴν περιοχὴν τῆς πρωτευούσης ᾠκοδόμησεν ἕτερον τεῖχος, ἐντὸς ἡμερῶν ἑξήκοντα. Ὅθεν ὁ δῆμος, ἐκπεπληγμένος ἐπὶ τῷ τάχει καὶ τῷ κάλλει τοῦ ἔργου, ἀνεβόησεν ἐν τῷ ἱπποδρομίῳ, παρόντος τοῦ βασιλέως· «Κωνσταντῖνος ἔκτισε, Κῦρος ἀνενέωσεν». Ἐντεῦθεν ὠφελούμενοι οἱ ἐχθροὶ τῆς Εὐδοκίας, ἥτις διὰ τὸν ἑλληνισμὸν μάλιστα αὐτοῦ ηὐνόει τὸν ἄνδρα, παρέστησαν τὸ γεγονὸς εἰς τὸν Θεοδόσιον ὡς στασιαστικόν· ὅθεν καθαιρεῖται ὁ Κῦρος καὶ δημεύεται ἡ περιουσία αὐτοῦ, καί (χαρακτηριστικώτατον τοῦτο τῶν τότε κυβερνητικῶν καὶ κοινωνικῶν ἠθῶν) ἀποκαρεὶς χειροτονεῖται ἐπίσκοπος Σμύρνης. Τὸ δὲ κάλλος τοῦ μαγίστρου Παυλίνου ἔδωκε νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἐτιμωρήθη ὡς ἔνοχος τρυφερωτάτου τινὸς αἰσθήματος τῆς βασιλίδος πρὸς αὐτόν. Ὁπωσδήποτε

(1) Καὶ ἐν τέλει ἀναμιμνήσκουσα τοὺς ἀκροατὰς τῆς ἀθηναϊκῆς καταγωγῆς τῶν Ἀντιοχέων ἐφώνησε τὸ ὁμηρικόν·

«Ὑμετέρης γενεῆς εὔχομαι εἶναι».

αὕτη, ἅμα πεισθεῖσα ὅτι ἀπώλεσε τὴν ἀγάπην καὶ τὴν πίστιν τοῦ Θεοδοσίου, ἐζήτησε καὶ ἔλαβε τὴν ἄδειαν ν' ἀπέλθῃ αὖθις εἰς Ἱεροσόλυμα. Ἀλλ' ὁ φθόνος τῆς Πουλχερίας κατεδίωξε τὴν βασιλίδα καὶ μέχρι τῶν ἁγίων τούτων τόπων. Ὁ κόμης Σατουρνῖνος διετάχθη νὰ θανατώσῃ δύο ἱερωμένους, φιλτάτους τῆς Εὐδοκίας, ἡ δὲ ἀντεξεδικήθη θανατώσασα τὸν κόμητα· καὶ ἡ ὑπερβολὴ αὕτη τῆς ἀγανακτήσεως ἔδωκε πάλιν ἀφορμὴν εἰς νέας κατ' αὐτῆς ἀσέμνους κατηγορίας. Τότε ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἢ μᾶλλον ἡ Πουλχερία ἀπεστέρησαν πάσης βασιλικῆς τιμῆς τὴν Εὐδοκίαν, ἥτις διήγαγεν ἤδη ἐν ἐξορίᾳ καὶ περὶ εὐλαβῆ ἀσχολουμένη ἔργα, ἑκκαίδεκα εἰσέτι ἐνιαυτούς. Ἀφοῦ δὲ ἐδοκίμασεν ἁπάσας τὰς μεταβολὰς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου, ἡ θυγάτηρ τοῦ φιλοσόφου Λεοντίου ἀπεβίωσεν εἰς Ἱεροσόλυμα κατὰ τὸ 67 τῆς ἡλικίας ἔτος, διαμαρτυρομένη μέχρι τελευταίας ἀναπνοῆς ὅτι οὐδέποτε ὑπερέβαλε τὰ ὅρια τοῦ ὀφειλομένου πρὸς τὸν σύζυγον καθήκοντος. Ἀλλὰ καίτοι μακρὰν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τελευτήσασα διὰ τῆς ἐπὶ πολὺν χρόνον ἐπὶ τοῦ θρόνου διατριβῆς συνετέλεσεν οὐ μικρὸν εἰς τὴν ἐν τῇ αὐλῇ καὶ ἐν τῇ κυβερνήσει διάδοσιν τῶν ἑλληνικῶν τρόπων καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.

Ἀληθεύει μὲν ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἑλληνικὸς βίος ἐμαραίνετο ἐν τούτοις ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα· διότι ὁ ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ νεωτέρου γράψας Θεοδώρητος Κύρου λέγει· «καὶ ἀργεῖ μὲν παρ' Ἀθηναίοις ὁ Ἄρειος Πάγος, καὶ ἡ Ἡλιαία, καὶ τὸ ἐπὶ Δελφινίῳ δικαστήριον, καὶ ἡ τῶν πεντακοσίων βουλή, καὶ οἱ ἕνδεκα, καὶ οἱ θεσμοθέται, καὶ ὁ πολέμαρχος, καὶ ὁ τοῦ ἐνιαυτοῦ ἄρχων». Ὥστε περὶ τὰ μέσα τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος δὲν κατηργήθησαν μὲν ἀλλ' οἴκοθεν ἠρειπώθησαν οἱ ἐπὶ τοσοῦτο διατηρηθέντες γηραιοὶ ἐκεῖνοι θεσμοί. Ἀξιοσημείωτον ὅμως εἶναι ὅτι, ὅσῳ μᾶλλον ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμὸς ἠφανίζετο ἐκ τῆς πρώτης ταύτης αὐτοῦ ἑστίας τόσῳ μᾶλλον ὁ νεωστὶ παραγόμενος ἑλληνισμὸς ἀπέβαινεν ἐπικρατέστερος ἐν τῇ νέᾳ αὐτοῦ ἑστίᾳ, ἐν Κωνσταντινουπόλει. Οὐ μόνον, ὡς πρὸ μικροῦ ἱστορήσαμεν, ἀθηναία κόρη, παραδεξαμένη τὸ χριστιανικὸν δόγμα, ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ λαμπροῦ τῆς βασιλευούσης ἐκείνης θρόνου ἀλλὰ καὶ ἄλλα γεγονότα ἐμαρτύρησαν ὁπόσον ὁ ἑλληνισμὸς ὁσημέραι ὑπερίσχυεν ἐν τῷ κράτει τούτῳ. Ἐν ἔτει 439 διὰ νόμου ῥητοῦ ὁ Θεοδόσιος ἐπέτρεψε γενικῶς τὸ ἑλληνιστὶ διατίθεσθαι, ἐν ἔτει δὲ 425 ἵδρυσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀνώτατον ἐκπαιδευτήριον, τὸ ὁποῖον σήμερον ἠθέλομεν ὀνομάσει πανεπιστήμιον καὶ τὸ ὁποῖον περιελάμβανε τριάκοντα καθηγητάς, ἐξ ὧν πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον τὴν ἑλληνικὴν γραμματικὴν καὶ φιλολογίαν· μόνοι δὲ οἱ λοιποὶ πεντεκαίδεκα ἐδίδασκον λατινιστὶ τὴν ῥωμαϊκὴν φιλολογίαν, τὸ δίκαιον καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ὥστε αἱ δύο γλῶσσαι ἐλογίζοντο ἤδη ὑπὸ τῆς κυβερνήσεως ὡς ἴσην ἔχουσαι ἐν τῇ πολιτείᾳ τάξιν. Καθηγητὴς ἐν τῷ πανδιδακτηρίῳ δὲν ἠδύνατό τις νὰ διορισθῇ εἰμὴ μετ' αὐστηρὰν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου ἐπιστημονικὴν δοκιμασίαν καὶ μετ' ἀκριβῆ ἔρευναν τοῦ ἠθικοῦ αὐτοῦ χαρακτῆρος· οἱ δὲ εἰκοσαετίαν ὑπηρετήσαντας συγκατελέγοντο μεταξὺ τῶν ἀνωτέρων τοῦ κράτους λειτουργῶν. Ἀλλὰ πλὴν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ παιδείας ἡ βασιλεία αὕτη περιέβαλε διὰ νέων ἐγγυήσεων τὴν πίστιν. Τῳόντι ὁ χριστιανισμός, τοῦ ὁποίου ἡ τύχη ἐφαίνετο ἀσφαλισθεῖσα ἀπὸ τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου, ἐκινδύνευσεν ἐπὶ τοῦ ἐγγόνου αὐτοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ πάλιν ἀπὸ τῆς ἀκραδάντου βάσεως ἐφ' ἧς εἶχον στήσει αὐτὸν αἱ δύο πρῶται οἰκουμενικαὶ σύνοδοι, καὶ μόλις διὰ τῆς συνέσεως τῆς Πουλχερίας προελήφθησαν τὰ δυνάμενα νὰ προκύψωσιν ἀτοπήματα.

Ἐλάβομεν ἄλλοτε ἀφορμὴν νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ὅλαι τοῦ χριστιανισμοῦ αἱ αἱρέσεις

προῆλθον εἰς μέσον ἐκ τῆς ἀκαταμαχήτου ροπῆς ἣν εἶχε τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα νὰ ζητῇ νὰ ἑρμηνεύσῃ τὴν θείαν τοῦ Χριστοῦ φύσιν διὰ τρόπου εὐπροσίτου τῇ τῶν ἀνθρώπων διανοίᾳ, καὶ ἐπειδὴ πᾶσα τοιαύτη ἑρμηνεία ἀναγκαίως συνεπήγετο τὴν ἀφαίρεσιν ἢ τοὐλάχιστον τὴν μείωσιν τῆς θεότητος τοῦ Σωτῆρος οἵαν ὥρισαν αὐτὴν αἱ ἐν Νικαίᾳ καὶ ἐν Κωνσταντινουπόλει σύνοδοι, ἀνεφύετο ἐκ τούτου αἵρεσις[1], ἤτοι προσβολὴ κατὰ τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐκκλησίας. Ἡ ἐν Χριστῷ οὐσιαστική, ἀδιάρρηκτος καὶ ἀδιάλυτος ἕνωσις τῆς θείας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως ἦτο τὸ ἐπικρατοῦν ἐν ἀρχῇ τῆς ε' ἑκατονταετηρίδος δόγμα, ὅτε ὁ πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Νεστόριος, ἐπιχειρήσας νὰ φέρῃ εἰς μέσον νέας ἑρμηνείας, παρήγαγε νέα σκάνδαλα. Ὁ Νεστόριος ἐγεννήθη εἰς Γερμανίκειαν τῆς ἐν Συρίᾳ Κομμαγηνῆς καὶ ἀρχιεράτευσεν ἐν Κωνσταντινουπόλει τῇ 10 Ἀπριλίου 428. Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξε πικρὸς διώκτης τῶν αἱρετικῶν καὶ ἰδίως τῶν ἀρειανῶν. Ὅτε τὸ πρῶτον ἐκήρυξεν ἐνώπιον τοῦ Θεοδοσίου, ἀνέκραξε· «δός μοι, ὦ βασιλεῦ, καθαρὰν τὴν γῆν τῶν αἱρετικῶν, κἀγώ σοι τὸν οὐρανὸν ἀντιδώσω. Συγκάθελέ μοι τοὺς αἱρετικούς, κἀγὼ συγκαθελῶ σοι τοὺς Πέρσας». Μετ' οὐ πολὺ ὅμως παρασυρόμενος ὑπὸ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ φιλοσοφικοῦ πνεύματος αἵτινες δὲν ἔπαυον ὑφέρπουσαι ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἐπρέσβευεν ἀπροσδοκήτως δόγμα συγγενέστατον τοῦ ἀρειανισμοῦ. Ὁ Νεστόριος ἐνόμισεν ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὴν ἀνθρωπίνην ἀπὸ τὴν θείαν φύσιν τοῦ Χριστοῦ· καὶ ηὐλαβεῖτο μὲν τὴν Παναγίαν ὡς μητέρα τοῦ Χριστοῦ ἀλλὰ δὲν ἀπεδέχετο αὐτὴν ὡς Θεοτόκον, διότι ὑπελάμβανε τὴν ἀνθρωπίνην τοῦ Χριστοῦ φύσιν ὡς τὸ ἔνδυμα, τὸ ὄργανον καὶ τὸν ναὸν οὕτως εἰπεῖν τῆς θείας αὐτοῦ φύσεως. Ἐννοεῖται ὅτι ἡ δοξασία αὕτη ἔτεινεν ὁπωσδήποτε εἰς τὸ νὰ παραστήσῃ τὸν Σωτῆρα ὡς ἄνθρωπον μετέχοντα μὲν ὑπερφυοῦς τινος δυνάμεως ἀλλ' οὐδὲν ἧττον ἄνθρωπον ὄντα καὶ οὐχὶ ὁμοούσιον τῷ Πατρί.

Ἐντεῦθεν ἐταράχθησαν εὐλόγως πάντες οἱ νοημονέστεροι καὶ εἰλικρινέστεροι ὀπαδοὶ τῆς ὀρθοδόξου χριστιανικῆς πίστεως καὶ κατεξανέστησαν κατὰ τοῦ αἱρετικοῦ ἐκείνου δόγματος, προϊσταμένου τοῦ πατριάρχου Ἀλεξανδρείας Κυρίλλου, ὅστις ἦτο ἀνεψιὸς καὶ διάδοχος τοῦ γνωστοῦ ἤδη εἰς ἡμᾶς Θεοφίλου. Εἰς τὴν θεολογικὴν συζήτησιν ἀνεμίχθησαν, ὅπως δυστυχῶς συνέβαινε πάντοτε, πολιτικὰ πάθη καὶ συμφέροντα. Ὁ κλῆρος τῆς Ἀνατολῆς καὶ αὐτὸς ὁ τῆς Ἀντιοχείας πατριάρχης συνετάχθησαν μετὰ τοῦ Νεστορίου· τὸ δὲ δεινότερον, καὶ ὁ βασιλεὺς Θεοδόσιος ἐπροστάτευε τὸν ἐπίσκοπον Κωνσταντινουπόλεως, ὑπείκων εἰς τὰς εἰσηγήσεις τοῦ εὐνούχου Χρυσαφίου, ὅστις ἐκ διαλειμμάτων κατίσχυσε τῆς Πουλχερίας ἐπὶ τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοῦ πνεύματος. Ἀλλ' ἡ Πουλχερία, συνετώτερον τοῦ ἀδελφοῦ πολιτευομένη καὶ πιστότερον ἀκολουθοῦσα τὰ διαβήματα τοῦ μεγάλου αὐτῆς πάππου, ἐστήριζε τὸν Ἀλεξανδρείας Κύριλλον, τοῦ ὁποίου τὴν μερίδα ἔλαβε καὶ ἅπας ὁ εὐρωπαϊκὸς κλῆρος. Ἡ πάλη ἐξηκολούθει ἐπὶ δύο ἤδη ἔτη, ὅτε ἡ Πουλχερία κατώρθωσε τελευταῖον νὰ ἀποφασισθῇ ἡ συγκρότησις τρίτης οἰκουμενικῆς συνόδου ἐν Ἐφέσῳ ἵνα λύσῃ ὁριστικῶς τὸ ζήτημα.

Τὸ περὶ τῆς συνόδου ταύτης βασιλικὸν θέσπισμα ἐξεδόθη τῇ 19 Νοεμβρίου 430· καὶ δι' αὐτοῦ προσεκλήθησαν οἱ πανταχοῦ τῆς γῆς ἐπίσκοποι νὰ παρευρεθῶσιν εἰς Ἔφεσον κατὰ τὴν Πεντηκοστὴν τοῦ ἑπομένου 431 ἔτους. Ἡ σύνοδος ἤρχισε τὰς ἐργα-

(1) Αἱ αἱρέσεις, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν εἴπομεν, ἰδίως αἱ ἀπὸ τοῦ 4 μ. Χ. αἰῶνος ἀρξάμεναι, περιστρέφονται κυρίως περὶ δύο ζητήματα, τὸ τῶν πρὸς ἀλλήλας σχέσεων τῶν τριῶν ὑποστάσεων τῆς τρισυποστάτου θεότητος καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλας σχέσιν τῶν ἐν Χριστῷ δύο φύσεων.

σίας αὐτῆς τῇ 22 Ἰουνίου. Παρευρέθησαν δὲ ἐν αὐτῇ διακόσιοι περίπου ἐπίσκοποι τῆς Ἀνατολῆς, τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Μακεδονίας. Ὁ ἐπίσκοπος Καρθαγένης Καπρέολος ἔγραψεν ἐν ὀνόματι τῶν ἐπισκόπων τῆς ἄλλης Ἀφρικῆς ὅτι ἀπεδέχετο τὸ δόγμα τοῦ Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας. Ὁ πάπας Καλεστῖνος ἔπεμψε τρεῖς ἐξάρχους ἵνα ἐκπροσωπήσωσιν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ἐπισκόπους τῆς Δύσεως. Προήδρευσε δὲ τῆς συνόδου ὁ Κύριλλος. Καὶ τὰ μὲν δόγματα τοῦ Νεστορίου κατεδικάσθησαν ὑπ' αὐτῆς, ἀλλ' ὁ ἐπίσκοπος Κωνσταντινουπόλεως ὑποστηριζόμενος πάντοτε ὑπὸ τοῦ Χρυσαφίου καὶ τῶν περὶ αὐτὸν αὐλικῶν, ἔτι δὲ καὶ ὑπὸ 40 ἀρχιερέων, προϊσταμένου τοῦ Ἀντιοχείας, ἐπέμεινεν εἰς τὴν πλάνην, πολλὴ δ' ἐκ τούτου ἐξηκολούθει σύγχυσις καὶ διαίρεσις ἐν τῇ βασιλευούσῃ μέχρις οὗ ὁ Θεοδόσιος, πειθόμενος τελευταῖον εἰς τὴν φωνὴν τῆς πλειονοψηφίας τῶν ἐπισκόπων καὶ εἰς τὰς προτροπὰς τῆς Πουλχερίας, ἐξώρισε τὸν πρωταίτιον τοῦ σκανδάλου Νεστόριον εἰς ὄασίν τινα τῆς Λιβύης.

Ἀλλ' ἐν τῷ μεταξὺ νέος ἐφάνη ἑτεροδιδάσκαλος, ὁ ἀρχιμανδρίτης Εὐτυχής, ὅστις κατήντησε, περὶ τὰς ἑρμηνείας αὐτοῦ, εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῆς τοῦ Νεστορίου αἱρέσεως. Ὁ Νεστόριος εἶχε διακρίνει ἐντελῶς τὰς δύο τοῦ Σωτῆρος φύσεις, ὁ δὲ Εὐτυχὴς ἐπὶ τοσοῦτο συνέχεεν αὐτὰς ὥστε ἔλεγε καὶ αὐτὴν τὴν θεότητα παθοῦσαν. Ἡ δοξασία αὕτη, ἂν εἶχεν ἔννοιάν τινα, εἶχε τὴν ἔννοιαν ὅτι μία ἦτο ἡ τοῦ Σωτῆρος φύσις, ἡ ἀνθρωπίνη φύσις, διότι οὐδεὶς ἐχέφρων ἄνθρωπος ἠδύνατο νὰ παραδεχθῇ τὴν θεότητα ὡς παθοῦσαν· καὶ τῷόντι αὐτὸς ὁ δυσσεβὴς ἀρχιμανδρίτης ἠναγκάσθη νὰ ὁμολογήσῃ ὅτι τοῦτο ἦτο τοῦ συλλογισμοῦ αὐτοῦ τὸ ἀπαραίτητον συμπέρασμα. Ὅθεν ἐταράχθησαν αὖθις τὰ πνεύματα, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ ὁ διάδοχος τοῦ Κυρίλλου εἰς τὸν θρόνον Ἀλεξανδρείας Διόσκορος ἠσπάσθη τὴν αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς (1). Ἔχων δὲ συμπράκτορα τὸν Χρυσάφιον, ἰσχύσαντα πάλιν παρὰ Θεοδοσίῳ, συγκροτεῖ ὁ Διόσκορος οὗτος τῇ 8 Αὐγούστου 449 παράνομον ἐν Ἐφέσῳ νέαν σύνοδον, καὶ διὰ πάσης βίας καὶ ἀθεμιτουργίας ἐπικυρεῖ τοῦ Εὐτυχοῦς τὰ δόγματα.

Ἀλλ' ἔμελλεν ἐπὶ τέλους νὰ ὑπερισχύσῃ ἡ ὀρθοδοξία. Ὁ Θεοδόσιος ἀπέθανεν ἐν ἔτει 450. Τότε ἡ Πουλχερία λαμβάνει σύζυγον τὸν συνετὸν θρᾶκα Μαρκιανόν, ὀμόσαντα νὰ σεβασθῇ τὴν ὑπόσχεσιν ἣν εἶχε δώσει αὕτη τῷ Θεῷ, νὰ διαγάγῃ ἐν παρθενίᾳ τὸν βίον. Καὶ ἤδη λοιπὸν ἔχουσα συνεργὸν πρόθυμον καὶ εἰλικρινῆ τὸν καλὸν κἀγαθὸν ἐκεῖνον ἄνδρα συγκαλεῖ τῇ 8 Ὀκτωβρίου 451 ἐν Χαλκηδόνι τὴν τετάρτην οἰκουμενικὴν σύνοδον, εἰς ἣν παρευρέθησαν 630 ἐπίσκοποι ἢ κατ' ἄλλους 520 μόνον. Εἰς τὰς πράξεις μάλιστα δὲν φαίνονται εἰμὴ τὰ ὀνόματα 360. Ἀλλά, καὶ τοσούτους μόνον ἐὰν παραδεχθῶμεν, πάλιν ἡ οἰκουμενικὴ αὕτη σύνοδος ὑπῆρξεν ἡ πολυαριθμοτέρα πασῶν τῶν προηγουμένων. Καὶ ἄξιον σημειώσεως πρὸς τούτοις εἶναι ὅτι ὅλοι οὗτοι οἱ ἐπίσκοποι ἀνῆκον εἰς τὸ κράτος τῆς Ἀνατολῆς, πλὴν δύο ἐκ τῆς δυτικωτέρας Εὐρώπης, προσελθόντων καὶ τεσσάρων ἐξάρχων τοῦ πάπα. Αὕτη λοιπὸν ἡ πολυειδῶς ἀξιομνημόνευτος σύνοδος πρῶτον μὲν κατεδίκασε τήν τε αἵρεσιν τοῦ Εὐτυχοῦς καὶ τὴν τοῦ Νεστορίου· ἔπειτα δέ, ἐπὶ τῇ προτάσει τοῦ Μαρκιανοῦ, ἐξέδοτο κανόνα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἔκτοτε τινὲς τῶν βασιλέων ἤρχισαν νὰ συναισθάνωνται τὰ ἀτοπήματα τοῦ ὑπερεκχειλίσαντος

---

(1) Οἱ τοῦ Εὐτυχοῦς τὴν αἵρεσιν ἀσπασάμενοι ὀνομάζονται Μονοφυσῖται. Ἴδιον δὲ τῶν Μονοφυσιτῶν εἶναι εἰς τὸν τρισάγιον ὕμνον τῆς ἐκκλησίας προσθήκη τοῦ «ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς» (ἅγιος ὁ Θεός, ἅγιος ἰσχυρός, ἅγιος ἀθάνατος, ὁ σταυρωθεὶς δι' ἡμᾶς) ἀποδίδουσα τὴν σταύρωσιν καὶ εἰς τὰ τρία πρόσωπα.

μοναχικοῦ βίου· διότι διὰ τοῦ εἰρημένου κανόνος ἡ σύνοδος ἠγωνίσθη νὰ περιστείλῃ τὰς καταχρήσεις τῶν μοναχῶν καὶ ῥητῶς ἀπηγόρευσεν αὐτοῖς νὰ ἀναμιγνύωνται εἰς τὰ ἐκκλησιαστικὰ ἢ πολιτικὰ πράγματα. Προσέτι ἡ τετάρτη οἰκουμενικὴ σύνοδος ἐξέδοτο καὶ ἕτερον σπουδαιότατον κανόνα. Ἤδη ὁ τρίτος κανὼν τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει δευτέρας οἰκουμενικῆς συνόδου εἶχεν ὁρίσει τάδε· «Τὸν μέντοι Κωνσταντινουπόλεως ἐπίσκοπον ἔχειν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μετὰ τὸν τῆς Ῥώμης ἐπίσκοπον, διὰ τὸ εἶναι αὐτὴν νέαν Ῥώμην». Ὁ δὲ 28 κανὼν τῆς παρούσης ἐν Χαλκηδόνι συνόδου ὥρισεν ἔτι σαφέστερον ὅτι ὁ Ῥώμης δὲν εἶχε τὰ πρεσβεῖα εἰμὴ μόνον καθὸ ἑδρεύων εἰς τὴν βασιλεύουσαν τῶν πόλεων καὶ ὅτι ὁ Κωνσταντινουπόλεως, ἀφ' ἧς κατέστη καὶ αὕτη καθέδρα τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου, ἐδικαιοῦτο δι' αὐτὸ τοῦτο νὰ λάβῃ τὰ δευτερεῖα τῆς τιμῆς. Ἀλλὰ παραθέσωμεν πρὸ πάντων, κατὰ τὸ πλεῖστον, αὐτὸ τὸ κείμενον τοῦ 28 κανόνος.

«Πανταχοῦ τοῖς τῶν ἁγίων πατέρων ὅροις ἑπόμενοι καὶ τὸν ἀρτίως ἀναγνωσθέντα κανόνα τῶν 150 θεοφιλεστάτων ἐπισκόπων, τῶν συναχθέντων ἐπὶ τοῦ τῆς εὐσεβοῦς μνήμης μεγάλου Θεοδοσίου, τοῦ γενομένου βασιλέως, ἐν τῇ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλεως νέᾳ Ῥώμῃ, γνωρίζοντες, τὰ αὐτὰ καὶ ἡμεῖς ὁρίζομέν τε καὶ ψηφιζόμεθα περὶ τῶν πρεσβείων τῆς ἁγιωτάτης ἐκκλησίας τῆς αὐτῆς Κωνσταντινουπόλεως νέας Ῥώμης· καὶ γὰρ τῷ θρόνῳ τῆς πρεσβυτέρας Ῥώμης διὰ τὸ βασιλεύειν τὴν πόλιν ἐκείνην, οἱ πατέρες εἰκότως ἀποδεδώκασι τὰ πρεσβεῖα. Καὶ τῷ αὐτῷ σκοπῷ κινούμενοι οἱ 150 θεοφιλέστατοι ἐπίσκοποι τὰ ἴσα πρεσβεῖα ἀπένειμαν τῷ τῆς νέας Ῥώμης ἁγιωτάτῳ θρόνῳ, εὐλόγως κρίναντες, τὴν βασιλείᾳ καὶ συγκλήτῳ τιμηθεῖσαν πόλιν καὶ τῶν ἴσων ἀπολαύουσαν πρεσβείων τῇ πρεσβυτέρᾳ βασιλίδι Ῥώμῃ, καὶ ἐν τοῖς ἐκκλησιαστικοῖς ὡς ἐκείνην μεγαλύνεσθαι πράγμασι, δευτέραν μετ' ἐκείνην ὑπάρχουσαν. Καὶ ὥστε τοὺς τῆς Ποντικῆς καὶ τῆς Ἀσιανῆς καὶ Θρᾳκικῆς διοικήσεως μητροπολίτας μόνους ἔτι δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς βαρβαρικοῖς ἐπισκόπους τῶν προειρημένων διοικήσεων χειροτονεῖσθαι ὑπὸ τοῦ προειρημένου ἁγιωτάτου θρόνου τῆς κατὰ Κωνσταντινούπολιν ἁγιωτάτης ἐκκλησίας».

Ἐπιστήσωμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν εἰς τὸν πολυθρύλητον αὐτὸν κανόνα τῆς ἐν Χαλκηδόνι συνόδου. Περὶ τῶν κυριαρχικῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας ἀξιώσεων τῆς παπικῆς ἐξουσίας θέλομεν πραγματευθῆ βραδύτερον, ὅταν συναντήσωμεν τὰς πρώτας μεταξὺ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας ἔριδας. Ἀλλ' ἀπὸ τοῦδε παρατηροῦμεν ὅτι ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἐστήριξεν ἀείποτε τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς εἰς ἑτέρους λόγους οὐχὶ δὲ ἐπὶ τοῦ προκειμένου κανόνος, ὅστις οὐδαμῶς συνέφερεν αὐτῇ· διότι ἔλεγε τὴν Ῥώμην ἔχουσαν τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς μόνον ὡς βασιλεύουσαν πόλιν· ἄρα συνεπήγετο τὴν καθαίρεσιν τῶν πρεσβείων ἅμα μετὰ τὴν καθαίρεσιν τοῦ ἀξιώματος τῆς βασιλευούσης πόλεως, ὅπερ συνέβη μετ' ὀλίγον ὡς ἐκ τῆς καταλύσεως τοῦ δυτικοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους· τὸ δὲ χείριστον διὰ τὴν παπικὴν ἀρχήν, συνεπήγετο ἐνταῦθα τὸ συμπέρασμα ὅτι, ἐπειδὴ ἡ Κωνσταντινούπολις ἔμεινεν ἡ μόνη πρωτεύουσα τοῦ ῥωμαϊκοῦ κράτους, ἄρα ὁ ἀρχιερεὺς αὐτῆς ἐκληρονόμησε μόνος, κατὰ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ 28 κανόνος, καὶ τὰ πρεσβεῖα τῆς τιμῆς. Ἐντεῦθεν ἐξηγεῖται ἐκ προοιμίου διατί ἡ παπικὴ ἀρχὴ ἠγωνίσθη ἄλλοθεν νὰ ὀχυρώσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτῆς· ἀλλ' ἐκ προοιμίου ὡσαύτως ἀναφαίνεται ὁπόσον ἰσχυρὰ προσκόμματα ἔμελλε νὰ συναντήσῃ ἐν τῇ ῥητῇ καὶ πανηγυρικῇ ἐκείνῃ ἀποφάνσει τῆς τετάρτης οἰκουμενικῆς συνόδου.

Πλὴν τούτου, ὁ 28 κανὼν ἐγνώρισε καὶ ἐκύρωσε τὴν μεγάλην δικαιοδοσίαν ἣν ὁ Κωνσταντινουπόλεως εἶχε λάβει ἔτι διὰ Χρυσοστόμου ἐπὶ τῶν τριῶν διοικήσεων Θρᾴκης, Ἀσίας καὶ Πόντου. Μετὰ δὲ τοῦ γεγονότος τούτου συνδέεται καὶ ἕτερον λόγου

ἄξιον γεγονός. Μέχρι τῶν χρόνων τούτων ὁ τίτλος τοῦ πατριάρχου ἀπενέμετο ὡς τίτλος τιμῆς οὐ μόνον εἰς τοὺς μεγάλους ἐπισκόπους Ρώμης, Ἀντιοχείας, Ἀλεξανδρείας, Κωνσταντινουπόλεως καὶ Ἱεροσολύμων ἀλλὰ καὶ εἰς διαφόρους δευτερεύοντας ἐπισκόπους, τὸν Ἡρακλείας, τὸν Ἐφέσου, τὸν Καισαρείας. Ἀφ' ἧς ὅμως ὁ 28 κανὼν καθυπέβαλεν εἰς τὸν Κωνσταντινουπόλεως ὁριστικῶς τὰς διοικήσεις Θράκης, Ἀσίας καὶ Πόντου, οἱ ἐπίσκοποι Καισαρείας (1), Ἡρακλείας καὶ Ἐφέσου ὠνομάσθησαν μόνον ἔξαρχοι, τὸ δὲ ἐπώνυμον τοῦ πατριάρχου, γενόμενον ἤδη ἱεραρχικὸν ἐπώνυμον καὶ οὐχὶ ἁπλῶς τιμητικόν, ὡς ἦτο πρότερον, ἀπεδόθη εἰς μόνον τοὺς πέντε ὑπερτάτους ἱεράρχας τῆς Ἐκκλησίας, κατὰ τὴν ἀκόλουθον τάξιν· Ρώμης, Κωνσταντινουπόλεως, Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας, Ἱεροσολύμων.

Ἐπὶ πᾶσι μὴ παραλείψωμεν νὰ σημειώσωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς Μαρκιανός, προσελθὼν εἰς τὴν σύνοδον ταύτην, ἐλάλησε πρὸς αὐτὴν λατινιστί, ἐξηγουμένου τοῦ λόγου ὑπὸ διερμηνέως, ὅπως συνέβαινεν ἐπὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Καὶ ὅμως ἡ σύνοδος αὐτοῦ συνέκειτο καθ' ὁλοκληρίαν ἐξ ἑλλήνων ἀρχιερέων· ἀλλ' ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἐλογίζετο ἔτι ὡς ρωμαϊκὴ μοναρχία, ὥστε ἡ ἐθιμοταξία ἀπῄτει τὴν ἐπίσημον χρῆσιν τῆς λατινικῆς γλώσσης. Ὁπόσον δὲ ἡ ἐθιμοταξία αὕτη ἐτηρεῖτο αὐστηρῶς ἐξάγεται καὶ ἐκ τούτου, ὅτι ὁ ἔξαρχος τοῦ πάπα Ἰουλιανός, ὁ ἐπίσκοπος Κῶ, καίτοι ἕλλην ὢν αὐτὸς τὸ γένος, ἐλάλησεν ὅμως λατινιστὶ ἐν ὀνόματι τοῦ ἐντολέως αὐτοῦ ἐπισκόπου Ρώμης, καὶ ἐδέησεν ἑρμηνεὺς νὰ μεταφράσῃ εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸν λατινικὸν τοῦ Ἕλληνος ἐκείνου λόγον. Ἀλλὰ τὸ γεγονὸς τοῦτο μαρτυρεῖ συγχρόνως εἴπερ τι καὶ ἄλλο ὁπόσον μάταιοι ἦσαν οἱ τελευταῖοι οὗτοι ἀγῶνες τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας τοῦ νὰ διατηρηθῇ ἡ λατινικὴ ὡς ἐπίσημος ἐν τῇ Ἀνατολῇ γλῶσσα.

Ἐξηκολούθησε δὲ καὶ ἄλλως παγιούμενος τότε ὁ χριστιανισμός, διὰ τῆς ὁσημέραι προαγομένης καταλύσεως τοῦ ἀρχαίου δόγματος. Ναὶ μέν, ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου καὶ τοῦ Ἀρκαδίου, οἱ ἐθνικοί, πολυειδῶς καταδιωκόμενοι διά τε τῶν κατ' αὐτῶν ἐκδοθέντων νόμων καὶ ὑπὸ τῆς καταδρομῆς τῶν μοναχῶν καὶ τῆς μετὰ τούτων συμπράξεως τῶν βαρβαρικῶν ἐπιδρομῶν, ἐζήτουν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἄσυλον εἰς τὰ ἀπώτατα τῶν ἐπαρχιῶν χωρία, ὅπου ἐτέλουν ἤδη ἀφελῶς, ὅπως ἄλλοτε οἱ πρῶτοι χριστιανοί, τὰ τῆς πατρίου αὐτῶν θρησκείας· εἰς δὲ τὰς πόλεις ἐξ ἐναντίας ἐθριάμβευον καὶ ἐπεκράτουν οἱ χριστιανοί. Ἀλλ' ὅμως πλεῖστοι εἰσέτι ὑφίσταντο ὀπαδοὶ τῆς εἰδωλολατρείας, οὐκ ὀλίγα δὲ αὐτῶν ἐσῴζοντο ἱερὰ καὶ εἰς αὐτὰς τὰς πόλεις, μάλιστα ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι. Ἤκμαζον μὲν ἤδη ἐνταῦθα ἐπίσκοποι Κορίνθου, Πατρῶν, Σπάρτης, Ἀθηνῶν, Θηβῶν, Λαρίσης καὶ ἄλλων πόλεων, καὶ ἔνθεν οἱ ἀνεδείκνυντο ὑπέρμαχοι τῆς ὀρθοδοξίας, ἀλλ' εἶναι βέβαιον ὅτι τῆς καρτερίας τῶν ἐθνικῶν δὲν ἠδυνήθησαν εἰσέτι νὰ κατισχύσωσι καθ' ὁλοκληρίαν, πολλοῦ γε δεῖ, οὔτε ἡ εὐγλωττία τῶν ἀρχιερέων ἐκείνων οὔτε ὁ ζῆλος τῶν μοναχῶν. Τοῦτο συνάγεται ἐπισήμως ἐκ τῶν ἐπανειλημμένων διατάξεων ὅσαι ἐξεδόθησαν κατ' αὐτῶν ἐπὶ Θεοδοσίου τοῦ μικροῦ. Μετὰ τοὺς προηγουμένως ἐκδοθέντας τέσσαρας κατ' αὐτῶν νόμους ὁ νόμος κε' τοῦ 426 ἔτους διατάσσει

(1) Κατὰ τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ θρόνου Καισαρείας ὑπὸ τὸν θρόνον τῆς Κωνσταντινουπόλεως διεμαρτυρήθη σφοδρῶς ἡ παπικὴ αὐλή, ἕως οὗ μετὰ μακρὰς ἀντιρρήσεις ἀνεγνώρισε τὸ τετελεσμένον γεγονός, ἀφοῦ ἡ ἐκκλησία Κωνσταντινουπόλεως ἐκήρυξε τὸν Καισαρείας μητροπολίτην π ρ ω τ ό θ ρ ο ν ο ν καὶ ὑ π έ ρ τ ι μ ο ν τοῦ ὑ π ε ρ τ ί μ ο υ (πάντες οἱ ἄλλοι μητροπολῖται λέγονται ἁπλῶς ὑπέρτιμοι), ἔδωκε δὲ εἰς τὴν ἐπαρχίαν τὸ δικαίωμα τοῦ προτείνειν τὸν μητροπολίτην αὐτῆς. Τὸ δικαίωμα τοῦτο μόλις πρὸ 50 ἐτῶν παρῃτήσατο ἡ ἐπαρχία οἰκειοθελῶς.

πάλιν τὴν καταστροφὴν τῶν ναῶν, ἐξ οὗ βεβαιοῦται ὅτι ὑπῆρχον εἰσέτι ναοί. Καὶ μετὰ 13 δὲ ἔτη, τῷ 439, ὁ Θεοδόσιος ἠναγκάσθη νὰ ἐκδώσῃ νέον αὐστηρὸν νόμον κατὰ τῶν μυστικῶν θυσιῶν καὶ ἄλλων ἐθνικῶν ἱεροτελεστιῶν. Ὁ σύγχρονος Θεοδώρητος λέγει μὲν, ἀναφερόμενος εἰς τὸν προμνημονευθέντα νόμον τοῦ 426 ἔτους ὅτι κατὰ διαταγὴν τοῦ

Ἡ εἰσβολὴ τοῦ Ἀττίλα (ἔργον Ρόσγκρος)

αὐτοκράτορος τὰ τελευταῖα ἐθνικὰ ἱερὰ ἢ κατεστράφησαν ἢ μετεβλήθησαν εἰς χριστιανικὰς ἐκκλησίας ἀλλὰ θέλομεν λάβει ἀφορμὴν νὰ ἴδωμεν ὅτι ἡ εἰδωλολατρεία ἐξηκολούθησεν ἐπὶ πολὺν εἰσέτι χρόνον σῳζομένη καθ' ὅλην τὴν Ἀνατολὴν καὶ μάλιστα εἰς τὴν ἰδίως Ἑλλάδα.

Καὶ περὶ τὰς ἐξωτερικὰς δὲ σχέσεις ἡ Πουλχερία διετήρησε μέχρι τινὸς τὸ ἀξίωμα τοῦ κράτους. Ἐπὶ τῆς μακρᾶς ταύτης βασιλείας ἡ εἰρήνη δὲν ἔπαυσεν ἐπικρατοῦσα εἰς τὰς κατὰ τὴν Ἀσίαν ἀχανεῖς αὐτοῦ χώρας. Ὁ τοῦ Ἰσδεγέρδου, βασιλέως τῶν Περσῶν, διάδοχος ἐπεχείρησε μὲν δεινὸν κατὰ τῶν χριστιανῶν διωγμόν, καὶ ἐπῆλθεν ἐκ τούτου πόλεμος μεταξὺ τῶν δύο ἐπικρατειῶν, ἀλλ' οὔτε ὁ πόλεμος οὗτος οὔτε τὰ ἐπακολουθήσαντα συμβεβηκότα ἀπέβησαν ἄδοξα διὰ τὴν ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχίαν. Δὲν θέλομεν βεβαίως ἐκλάβει κατὰ γράμμα τὰς λαμπρὰς καὶ ἐπανειλημμένας νίκας ὅσας λέγουσιν οἱ χρονογράφοι καὶ οἱ πανηγυρισταὶ ὅτι ἐνίκησαν τότε οἱ τοῦ Θεοδοσίου στρατοὶ κατὰ Περσῶν. Βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι, ἂν οἱ στρατοὶ οὗτοι δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἀνακτήσωσι τὴν Νίσιβιν, οὐδὲ οἱ Πέρσαι κατώρθωσαν νὰ κυριεύσωσι πόλιν καμμίαν τῆς Μεσοποταμίας, μετ' οὐ πολὺ δὲ συνωμολογήθη εἰρήνη μακροχρόνιος μεταξὺ τῶν δύο βασιλείων. Καὶ βραδύτερον μάλιστα, ἐπὶ τῆς αὐτῆς βασιλείας, τὸ ἀνατολικὸν κράτος προήγαγε κατά τι τὴν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο ἔκτασιν αὐτοῦ καὶ ἰσχύν. Εἴδομεν ἄλλοτε τὰς σχέσεις τῆς Ἀρμενίας πρὸς τοὺς Σελευκίδας. Ἔκτοτε ἡ χώρα αὕτη ὑπέκυψεν ἀλληλοδιαδόχως εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν Πάρθων, τῶν Ρωμαίων καὶ τῶν Περσῶν, καίτοι

εἶχε πάντοτε τοὺς ἰδίους βασιλεῖς. Ἐν ἀρχῇ τῆς ε΄ ἑκατονταετηρίδος μ. Χ. ἡ Ἀρμενία ἦτο διῃρημένη εἰς δύο ἄνισα τμήματα· καὶ τοῦ μὲν ἀνατολικωτέρου καὶ μεγαλυτέρου ἐβασίλευεν ὁ Χοσρόης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ μονάρχου τῆς Περσίας, τοῦ δὲ δυτικωτέρου καὶ μικροτέρου ἐβασίλευεν ὁ Ἀρσάκης, ὑποτελὴς ὢν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος. Ἀποθανόντος δὲ τοῦ Ἀρσάκου ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία κατέλυσε τὴν ἐγχώριον ἐκείνην βασιλείαν καὶ κατέστησεν ὑπηκόους τοὺς πρότερον συμμάχους αὐτῆς Ἀρμενίους· διώρισεν ἀνώτερον στρατιωτικὸν διοικητὴν τῆς Ἀρμενίας, ἔκτισε καὶ ὠχύρωσεν, εἰς χῶρον εὔθετον παρὰ τὰς πηγὰς τοῦ Εὐφράτου, τὴν Θεοδοσιούπολιν καὶ ἐπέτρεψε τὴν εἰδικωτέραν ἐπιστασίαν τῶν ἐπαρχιῶν τούτων εἰς πέντε σατράπας ἐκ τῶν ἐπιχωρίων εὐπατριδῶν. Ἀλλὰ μετὰ τριάκοντα περίπου ἔτη καθῃρέθη ὁ τοῦ Χοσρόου διάδοχος, ἡ δὲ ἀνατολικωτέρα Ἀρμενία διῳκήθη ἔκτοτε ὡς περσικὴ ἐπαρχία ὑπὸ τὸ ὄνομα τῆς Περσαρμενίας. Τότε ὅμως ὁ Θεοδόσιος προέτεινεν ἀξιώσεις τινὰς εἰς τὸ μέρος τοῦτο τῆς Ἀρμενίας, ὁ δὲ βασιλεὺς τῶν Περσῶν συνήνεσε νὰ παραχωρήσῃ τμῆμα αὐτῆς οὐχὶ λόγου ἀνάξιον. Ἐπεστήσαμεν ἐπὶ μικρὸν τὴν προσοχὴν ἐπὶ τὸ γεγονὸς τοῦτο, διότι βραδύτερον τὸ ἀρμενιακὸν φῦλον ἐπενήργησεν οὐσιωδῶς εἰς τὴν τύχην τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους. Πολλοὶ τῶν ἐπιφανῶν τῆς Ἀρμενίας οἴκων μετενάστευσαν εἰς Κωνσταντινούπολιν καί, ἐξελληνισθέντες, ἐπρωταγωνίστησαν πολλάκις ἐκεῖ, καὶ εἰς αὐτὸ τῆς βασιλείας τὸ ἀξίωμα προήχθησαν.

Τὸ δεινόν, τὸ μέγα δεινόν, τῆς βασιλείας ταύτης ὑπῆρξεν ἡ κατὰ τὰ τελευταῖα αὐτῆς ἔτη, εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους ἐπαρχίας, καταστρεπτικὴ τῶν Οὔννων ἐπιδρομή. Εἴδομεν (Κεφ. Γ΄ βιβλ. Η΄) ὅτι πρὸ ἑβδομήκοντα περίπου ἐνιαυτῶν οἱ Γότθοι εἶχον ζητήσει ἄσυλον ἐντὸς τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους καὶ ἐπὶ τούτῳ ἐπέρασαν τὸν Ἴστρον ποταμόν, φεύγοντες τὴν ἀγρίαν τῶν Οὔννων φυλήν, ἥτις ἀναχωρήσασα ἀπὸ τῶν ἀνατολικῶν ἐσχατιῶν τῆς Ἀσίας προσήγγιζε τότε εἰς τὴν Εὐρώπην. Ἔκτοτε ἐλάβομεν ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρωμεν εἰσβολάς τινας καὶ αὐτῶν τῶν Οὔννων, ἐντὸς τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους, μάλιστα τῶν εὐρωπαϊκῶν ἐπαρχιῶν. Αἱ εἰσβολαὶ ὅμως αὗται οὔτε μεγάλαι ἦσαν οὔτε διαρκεῖς, ἡ δὲ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὰ πρῶτα τεσσαράκοντα τῆς ε΄ ἑκατονταετηρίδος ἔτη κατώρθωσε, τὸ μὲν διὰ τῶν ὅπλων τὸ δὲ διὰ χρηματικῶν πρὸς τοὺς βαρβάρους ἐκείνους δωρεῶν, νὰ ἀπαλλάττῃ τὸ κράτος ἀπὸ δεινοτέρων συμφορῶν. Ἀλλὰ τῷ 434 κατέλαβε τὴν ὑπεράτην τῶν Οὔννων ἡγεμονίαν ὁ Ἀττίλας, ἀνὴρ διαβόητος ἐπὶ τόλμῃ, πλεονεξίᾳ καὶ κατακτητικῇ ὁρμῇ. Ὁ Ἀττίλας προέτεινεν ἀμέσως μεγαλυτέρας τῶν προηγουμένων χρηματικὰς ἀξιώσεις· ὅσῳ δὲ μᾶλλον ἐνέδιδεν ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου τόσῳ μᾶλλον ηὔξανε τὰς ἀπαιτήσεις αὐτοῦ ὁ τῶν Οὔννων ἡγεμὼν διὰ πρεσβειῶν ἃς ἔπεμπε κατ' ἔτος εἰς Κωνσταντινούπολιν. Ἐπὶ τέλους ἡ κυβέρνησις τοῦ Θεοδοσίου ἐνόμισεν ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐξακολουθήσῃ παραχωροῦσα τὰ ζητούμενα καὶ τότε, ἐν ἔτει 441, οἱ Οὖννοι ὑπὸ τὸν Ἀττίλαν ἐπεχείρησαν πολυετεῖς καὶ φοβερὰς εἰς τὰς εὐρωπαϊκὰς τοῦ κράτους χώρας ἐπιδρομάς, καθ' ἃς ἀνηλεῶς ἐλεηλάτησαν Μοισίαν, Θράκην καὶ Μακεδονίαν, πορθοῦντες τὴν ὕπαιθρον χώραν καὶ κυριεύοντες τὰς μὴ ἀποχρώντως ὠχυρωμένας πόλεις. Ὑπάρχει μάλιστα μία μαρτυρία, ἡ τοῦ Μαρκελλίνου, λέγουσα ὅτι μέχρι τῶν Θερμοπυλῶν, ἢ μᾶλλον μέχρι τῆς Θερμοπόλεως, ὡς λέγει τὸ χρονικὸν ἐκεῖνο, προέβησαν. Ἀλλὰ τοῦτο θεωρεῖται ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἀπίθανον, τὸ μὲν διότι οὐδεὶς τῶν ἄλλων χρονογράφων περιλαμβάνει τὴν Θεσσαλίαν μεταξὺ τῶν χωρῶν ὅσαι ἐδῃώθησαν κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους τὸ δὲ διότι ὁ Μαρκελλῖνος δὲν ἀναφέρει Θερμοπύλας ἀλλὰ Θερμόπολιν, ἥτις ἠδύνατο νὰ εἶναι μία

τῶν πολυαρίθμων πόλεων ὅσας εἰς τὰς βορειοτέρας χώρας οἱ Οὖννοι ἐξεπόρθησαν. Πλὴν τούτων αἱ γνωσταὶ πόλεις, ὅσαι ὀνομαστὶ ὑπὸ τῶν χρονογράφων ἀναφέρονται ὡς κυριευθεῖσαι ὑπὸ τῶν Οὔννων, ὑποδεικνύουσι τὴν ἐπιδρομὴν οὐχὶ πρὸς μεσημβρίαν ὁρμῶσαν ἀλλ' ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Σάον Σιρμίου (τοῦ ὁποίου τὰ πολλὰ ἐρείπια φαίνονται μέχρι τοῦδε περὶ τὸ πολίχνιον Μήτροβιτζ) διὰ τῆς Ρατιαρείας (σήμερον 'Αρζὰρ Παλάγκα), τῆς Ναίσου (σήμερον Νίσσης) (1), τῆς Φιλιππουπόλεως τῆς 'Αρκαδιουπόλεως καὶ τῆς Κωνσταντίας μέχρι τοῦ Εὐξείνου Πόντου καὶ τοῦ Ἑλλησπόντου.'Αλλ' ὁπωσδήποτε ἡ καταστροφὴ ὑπῆρξεν ἀνυπολόγιστος, διότι βεβαιοῦται ὅτι συνεπήγαγε τὴν ἐρήμωσιν ἑβδομήκοντα μεγάλων καὶ μικρῶν πόλεων. Τί ἔπραξεν ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία ἵνα ἀναχαιτίσῃ τὸν ὀλέθριον αὐτὸν χείμαρρον, ἀκριβῶς δὲν γνωρίζομεν. 'Αορίστως μόνον ἀναφέρονται μάχαι τινὲς τῶν βασιλικῶν στρατευμάτων πρὸς τοὺς Οὔννους, καθ' ἃς οἱ τῶν πρώτων στρατηγοὶ ἡττήθησαν, μέχρις οὗ μετὰ τελευταίαν τινὰ ἐν Χερρονήσῳ μάχην ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει κυβέρνησις ἠναγκάσθη νὰ ἐνδώσῃ αὖθις εἰς τὸν ἡγεμόνα τῶν Οὔννων καὶ συνωμολόγησε πρὸς αὐτὸν συνθήκας ἐπιζημίους. Δυνάμει τῶν κυριωτέρων ὅρων τῶν συνθηκῶν τούτων 1ον ὁ Θεοδόσιος παρεχώρησεν εἰς τὸν 'Αττίλαν χώραν εὐρεῖαν παρὰ τὴν μεσημβρινὴν τοῦ Ἴστρου ὄχθην, χώραν ἥτις ἐξετείνετο ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, ἀπὸ Σιγγιδόνος, τοῦ σημερινοῦ Βελιγραδίου, μέχρι Νοβῶν, τοῦ σημερινοῦ Σιστοβίου, βάθος δὲ εἶχε πέντε ἡμερῶν ὁδόν, ἤτοι προέβαινεν ἀπὸ τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ πρὸς μεσημβρίαν μέχρι τῆς πόλεως Ναίσσου, ἥτις ἀπετέλεσε τὸ ὅριον τῆς μεταξὺ τῶν δύο ἡγεμόνων ἐπικρατείας· 2ον ὁ Θεοδόσιος ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλῃ ἐφάπαξ μὲν ἀποζημίωσιν 6.000 λιτρῶν χρυσοῦ, κατ' ἔτος δὲ φόρον δισχιλίων καὶ ἑκατὸν λιτρῶν χρυσοῦ.

Ἡ τοιαύτη οἰκτρὰ διεξαγωγὴ καὶ ἔκβασις τοῦ προκειμένου ἀγῶνος δὲν ἠμπορεῖ βεβαίως νὰ ἀποδοθῇ οὔτε εἰς ἔνδειαν ἀνδρῶν μαχίμων οὔτε εἰς ἔλλειψιν τῶν ἀναγκαίων χρηματικῶν πόρων. Πολλοὶ φρονοῦσιν ὅτι τὸ δημόσιον ταμεῖον ἦτο εἰς δεινὴν ἀμηχανίαν καὶ εἰς ἀπόδειξιν ἀναφέρουσιν ὅτι ὁ σύγχρονος σοφιστὴς Εὐνάπιος ὁ σαρδιανὸς λέγει εἰς τὰ σῳζόμενα τῆς μετὰ Δέξιππον ἱστορίας αὐτοῦ τὰ αἴσχιστα περὶ τῶν καταχρήσεων καὶ καταπιέσεων ὅσαι ἐπὶ Πουλχερίας ἐγίνοντο κατὰ τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. 'Αλλ' οἱ τότε χρονογράφοι δὲν εἶχον ἅπαντες τὴν συνείδησιν τοῦ ἱστορικοῦ καθήκοντος καὶ πολλάκις ἕνεκα προσωπικῶν παθῶν κατεφέροντο κατὰ τῆς κυβερνήσεως. Τοῦτο δὲ ἰδίως συνέβη εἰς τὸν Εὐνάπιον, ὅστις, ἐθνικὸς ὢν τὸ θρήσκευμα, δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποφέρῃ τὴν Πουλχερίαν, τῆς ὁποίας γνωστὸς εἶναι ὁ χριστιανικὸς ζῆλος. Ὁ ἀοίδιμος πατριάρχης Φώτιος, ὅστις ἀνέγνωσεν ἀκεραίας τὰς τοῦ Εὐναπίου συγγραφάς, ἐπαινεῖ μὲν εἰς τὴν «Μυριόβιβλον» τὸν ἄνδρα μέχρι τινὸς διὰ τὴν καλλιέπειαν αὐτοῦ ἀλλὰ ῥητῶς ἐπιφέρει· «δυσσεβὴς δὲ τὴν θρησκείαν ὢν τοὺς μὲν εὐσεβείᾳ τὴν βασιλείαν κοσμήσαντας παντὶ τρόπῳ καὶ ἀνέδην κακίζων διασύρει ἐξαίρει δὲ τοὺς δυσσεβεῖς, κτλ». Καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων δὲ αὐτῶν βεβαιοῦται ὁπόσον ἄδικος ἦτο ἡ τοῦ Εὐναπίου κατὰ τῆς Πουλχερίας καταφορά, ὡς πρὸς τὴν τῶν ἐπαρχιῶν διοίκησιν. Διότι σῴζονται νόμοι ῥητοὶ δι' ὧν, ἐπὶ τῆς βασιλείας ταύτης, οἱ λαοὶ τῶν ἐπαρχιῶν ἀπηλλάγησαν τῆς πλη-

(1) (Σήμερον Nisch). Αἱ Νίσσαι καλούμεναι μικρασιατικαὶ ἢ θρᾳκικαὶ πόλεις οὐδεμίαν ὡς πρὸς τὸ ὄνομα ἔχουσι σχέσιν πρὸς τὴν Ναϊσσοῦν τῆς ἄνω Μυσίας τὴν καλουμένην νῦν Νίς (Nish).

ρωμῆς τῶν καθυστερούντων φόρων ἐν διαστήματι ἑξήκοντα ὅλων ἐνιαυτῶν. Ὁ πρῶτος νόμος ἐκδοθεὶς ἐν ἔτει 414 ἐξαλείφει τὰ καθυστεροῦντα ἐτῶν τεσσαράκοντα ἀπὸ τοῦ 368 ἕως τοῦ 408, ὁ δὲ δεύτερος καταργεῖ τὰ καθυστεροῦντα ἑτέρων ἐνιαυτῶν εἴκοσιν ἀπὸ τοῦ 408 μέχρι τοῦ 428. Οὐ μόνον δὲ πολλὰ τοιαῦτα καθυστεροῦντα ἐδωρήθησαν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἀλλὰ καὶ ἀπὸ φόρων τῆς τρεχούσης χρήσεως, ὡς ἠθέλομεν εἰπεῖ σήμερον, ἀπηλλάττοντο ἐπαρχίαι τινές, ὡς μαρτυρεῖ ὁ νόμος 11 τοῦ ἔτους 435, δυνάμει τοῦ ὁποίου ἐπετράπη εἰς τοὺς Ἀχαιούς, ἤτοι εἰς τοὺς κατοίκους τῆς κυρίως Ἑλλάδος, νὰ μὴ πληρώσωσιν εἰμὴ τὸ τρίτον τοῦ ἐπιβάλλοντος αὐτοῖς φόρου. Τοιαῦται δὲ παραχωρήσεις δὲν συμβιβάζονται πρὸς τὰς διὰ θανάτων καὶ δημεύσεων ἐκβιαζομένας εἰσπράξεις, αἵτινες ἐνηργοῦντο δῆθεν ἐπὶ τῆς βασιλείας ἐκείνης κατὰ Εὐνάπιον. Ἀλλ' ἰδοὺ καὶ ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι δὲν πρέπει νὰ ἐκλαμβάνωμεν κατὰ γράμμα τὰς ἀφηγήσεις τῶν τότε χρονογράφων. Ὁ ῥήτωρ καὶ σοφιστὴς Πρίσκος, ὅστις οὐ πολὺ βραδύτερον ἤκμασεν, ἐν τοῖς σῳζομένοις τῆς *Βυζαντικῆς* αὐτοῦ ἱστορίας, ὁμιλῶν περὶ τῆς εἰσπράξεως τῶν χρημάτων ὅσα ἐδέησε νὰ πληρωθῶσιν εἰς τοὺς Οὔννους, βεβαιοῖ ὅτι τοσαύτη ἦτο ἡ δυσκολία πρὸς εὕρεσιν τῶν χρημάτων τούτων ὥστε οὐ μόνον οἱ ἐν τῇ γερουσίᾳ ἀναγεγραμμένοι ἠναγκάσθησαν νὰ

Ὁ Μαρκιανὸς φερόμενος ἐπὶ τῶν ἀσπίδων τοῦ στρατοῦ ἀνακηρύσσεται αὐτοκράτωρ
(εἰκὼν Μ. Δόρασεων Β. Α.)

συνεισφέρωσιν ἐπὶ τούτῳ ἀλλ' ἐν γένει ὁ κόσμος τῶν γυναικῶν καὶ τὰ ἔπιπλα τῶν πλουσίων προετέθησαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ἵνα ἀπαρτισθῇ τὸ ἀπαιτούμενον ποσόν· καὶ ἄλλας δὲ πολλὰς καταθλίψεις ἐκτραγῳδεῖ γενομένας κατὰ τὴν περίστασιν ταύτην. Ἐν τούτοις ποῖον ἦτο τὸ ποσὸν τὸ ὁποῖον ἀνέλαβεν ἡ κυβέρνησις νὰ πληρώσῃ εἰς τὸν Ἀττίλαν; Ἐφάπαξ μὲν 6.000 λιτρῶν χρυσοῦ φόρον δὲ ἐτήσιον δισχιλίας καὶ ἑκατὸν λίτρας χρυσοῦ. Ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ περιεῖχεν 72 χρυσᾶ νομίσματα, τοῦ δὲ νομίσματος ἡ ἀξία ὑπολογίζεται εἰς 15 σημερινὰς δραχμάς· ὅθεν ἡ λίτρα τοῦ χρυσοῦ ἰσοδυνάμει πρὸς 1080 σημερινὰς δραχμάς, καὶ ἡ μὲν ἐφάπαξ εἰς τὸν Ἀττίλαν πληρωτέα ποσότης συνεποσοῦτο εἰς ἓξ καὶ ἥμισυ περίπου ἑκατομμύρια δραχμῶν ἡ δὲ κατ' ἔτος εἰς δύο ἑκατομμύρια καὶ ἑκατὸν χιλιάδας δραχμῶν. Ἕκαστος δὲ ἐκ τῶν προτέρων θέλει ὁμολογήσει ὅτι τὸ ἀνατολικὸν κράτος, περιλαμβάνον τὰς εὐφορωτέρας χώρας τῆς γῆς, αἵτινες, ἐξαιρέ-

σει τῆς Θράκης, τῆς Μοισίας καὶ τῆς Μακεδονίας, ἀπελάμβανον πρὸ ἐτῶν βαθεῖαν εἰρήνην, δὲν ἦτο πιθανὸν νὰ μὴ ἠδύνατο νὰ καταβάλῃ εὐκόλως τὰ σχετικῶς εὐτελῆ ἐκεῖνα ποσά. Καὶ ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μόνης ἐὰν ὑπετίθετο ὅτι ἔπρεπε νὰ εἰσπραχθῶσι τὰ χρήματα ταῦτα, πάλιν ἠδύναντο ἐκ τοῦ προχείρου νὰ συλλεχθῶσι, διότι κατὰ Ἰωάννην τὸν Χρυσόστομον αἱ οἰκίαι τῶν πλουσίων τῆς βασιλευούσης ἔβριθον σκευῶν χρυσῶν καὶ ἀργυρῶν. Ἀλλὰ πρὸς τί νὰ καταφεύγωμεν εἰς εἰκασίας; Δεκαετίαν μόλις μετὰ τὴν πρὸς τὸν Ἀττίλαν συνομολογηθεῖσαν συνθήκην, βασιλεύσαντος τοῦ Λέοντος τοῦ Α΄, τὸ δημόσιον ταμεῖον τῆς Κωνσταντινουπόλεως εὑρέθη ἔχον περίσσευμα χρηματικὸν μέγα·

Ὅλας θαλάσσας εἴποι τις καὶ ποταμοὺς χρημάτων

λέγει ἐπὶ τὸ ποιητικώτερον ὁ Κωνσταντῖνος Μανασσῆς. Τὸ δὲ θετικὸν εἶναι ὅτι τὸ περίσσευμα ἐκεῖνο ὑπῆρξε τηλικοῦτον ὥστε ὁ Λέων ἠδυνήθη ἐξ αὐτοῦ νὰ ἐπαρκέσῃ εἰς μεγάλην τινὰ κατὰ Βανδήλων τῆς Ἀφρικῆς ἐκστρατείαν, ἥτις ἀπήτησε δαπάνην 64.000 λιτρῶν χρυσοῦ καὶ 700.000 λιτρῶν ἀργυρίου· ἤτοι ἐν ὅλαις 121.620.000 δραχμῶν· διότι ἡ μὲν λίτρα χρυσίου ἰσοδυνάμει, ὡς εἴπομεν, πρὸς 72 χρυσᾶ ἡ δὲ λίτρα ἀργυρίου πρὸς 5 χρυσᾶ. Τὸ δὲ περίσσευμα τοῦτο μαρτυρεῖ ἀναμφισβητήτως ὁπόσον μεγάλοι ἦσαν οἱ πόροι τοῦ κράτους. Τινὲς ἠθέλησαν νὰ εἴπωσιν ὅτι τὰ πλεῖστα τῶν χρημάτων τούτων προήρχοντο ἐκ δημεύσεων καὶ ἐκ τῶν συνεισφορῶν τῆς Ἰταλίας. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν εἶναι ἀκριβές. Ὁ σύγχρονος Κάνδιδος, ὅστις πρῶτον ἀνέφερε τὰ προπαρατεθέντα ποσά, λέγει ῥητῶς ὅτι μόναι αἱ ἀργυραῖ λίτραι ἐπήγαζον ἐκ δημεύσεων καὶ ἐκ τοῦ βασιλέως Ἀνθεμίου, ὅ ἐστι τὸ μικρότερον τοῦ ὅλου ποσοῦ μέρος.

Ἡ βασιλεία λοιπὸν εἶχε τοὺς ἀναγκαίους πόρους πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἀποχρῶντος· δὲν ἐστερεῖτο δὲ καὶ μαχητῶν γενναίων. Ἀπόδειξις αὐτοῦ τούτου τοῦ πολέμου περιπέτειαί τινες. Ἡ πόλις Ἀσημοῦς ἔκειτο ἐν τῇ Θράκῃ, ἄδηλον κατὰ δυστυχίαν ποῦ ἀκριβῶς· οὐ μόνον δὲ οὐδέποτε ὑπὸ τοῦ Ἀττίλα ἐκυριεύθη (τοῦτο συνέβη καὶ εἰς ἄλλας τῆς Θράκης πόλεις, ἰδίως τὴν Ἀδριανούπολιν καὶ τὴν Ἡράκλειαν, τὴν ποτὲ Πέρινθον), ἀλλ' οἱ γενναῖοι αὐτῆς κάτοικοι, ἐπιχειροῦντες ἀδιαλείπτους κατὰ τῶν Οὔννων ἐπιδρομάς, ἀνήρπαζον τὰ λάφυρα αὐτῶν καὶ τοὺς αἰχμαλώτους, τοσοῦτο δὲ εἰς τοὺς πολεμίους ἐκείνους ἐνεποίησαν τρόμον ὥστε οὗτοι ἠναγκάσθησαν νὰ μὴ πλησιάζωσιν εἰς τὴν τῶν Ἀσημουντίων χώραν. Ὅταν συνωμολογήθη ἡ περὶ εἰρήνης συνθήκη, ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία εἶχε πρὸς τοῖς ἄλλοις ὑποχρεωθῆ ν' ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀττίλαν οὐ μόνον ἅπαντας τοὺς αὐτομόλους ἢ αἰχμαλώτους Οὔννους ἀλλὰ καὶ αὐτοὺς τοὺς ῥωμαίους ὑπηκόους ὅσοι αἰχμαλωτευθέντες ὑπὸ τῶν Οὔννων εἶχον κατορθώσει ὁπωσδήποτε νὰ διαφύγωσιν ἀπὸ τὰς χεῖρας αὐτῶν. Ἀλλ' οἱ Ἀσημούντιοι ἀπεφήναντο ὅτι δὲν ὑποτάσσονται εἰς τοιαύτας ὑποχρεώσεις. Ὅθεν ἐδέησεν ὁ ἀγέρωχος τῶν βαρβάρων βασιλεὺς νὰ ἐπιχειρήσῃ ἰδίας πρὸς τοὺς Ἀσημουντίους συμβάσεις· καὶ πάλιν οἱ Ἀσημούντιοι ὁμόφυλον μὲν οὐδένα παρέδωκαν βαρβάρους δὲ ἀπέδωκαν δύο καὶ μόνους, ἰσχυρισθέντες ὅτι τοὺς μὲν ὁμογενεῖς καὶ τοὺς αὐτομόλους Οὔννους πρὸ καιροῦ ἀπέλυσαν τοὺς δὲ αἰχμαλώτους εἶχον θανατώσει. Μετ' οὐ πολὺ δὲ θέλομεν ἴδει καὶ ἄλλην πόλιν, εἰς τὰ μεσημβρινώτατα τῆς κυρίως Ἑλλάδος κειμένην. ἀποκρούουσαν ἑτέρων ἰσχυρῶν βαρβάρων τὴν ἐπίθεσιν. Ἢ μήπως ὁ στρατὸς τοῦ βασιλέως Θεοδοσίου δὲν ἀντέστη εἰς τοὺς Πέρσας καὶ δὲν ὑπεχρέωσεν αὐτοὺς νὰ εἰρηνεύσωσιν; Ὑπῆρχον λοιπὸν ἐν τῷ κράτει ἄνδρες ἱκανοὶ πρὸς συγκρότησιν στρατοῦ ἐπιτηδείου νὰ τιμωρήσῃ τὸν βασιλέα τῶν Οὔννων· ἀλλὰ τὸ δυστύχημα ἦτο ὅτι ἡ κυβέρνησις διεξήγετο ὑπὸ γυναικός, ἥτις, ὅσην-

δήποτε καὶ ἂν εἶχε σύνεσιν καὶ δεξιότητα, ἐστερεῖτο ὅμως τῆς ἀναγκαίας εἰς τηλικοῦτον ἀγῶνα ρώμης.

Καὶ ὅτι τοῦτο κυρίως ὑπῆρξε τὸ αἴτιον τῶν συμφορῶν ὅσας ἐπήνεγκεν ἡ τῶν Οὕννων ἐπιδρομή, οὐχὶ δὲ τοῦ κράτους ἡ ἀσθένεια, μαρτυροῦσιν ἔτι τρανότερον τὰ μετ' ὀλίγον ἐπελθόντα γεγονότα. Μετὰ τεσσαράκοντα καὶ δύο ἐτῶν βασιλείαν, καθ' ἣν ὀνόματι μᾶλλον ἢ πράγματι προέστη τοῦ κράτους ὁ Θεοδόσιος ὁ μικρός, ἀπέθανεν οὗτος τῷ 450· καὶ τότε, καθὼς προείπομεν, ἡ Πουλχερία, δίδουσα νέον τῆς συνέσεως αὐτῆς δεῖγμα, παρέλαβεν ὡς σύζυγον καὶ συνάρχοντα τὸν θρᾷκα Μαρκιανόν, ὅστις δὲν εἷλκε μὲν ἐξ εὐπατριδῶν τὸ γένος ἀλλὰ διέπρεψεν ἐπὶ εὐσταθείᾳ χαρακτῆρος, δικαιοσύνῃ καὶ εὐλαβείᾳ. Ἡ πρώτη τοῦ Μαρκιανοῦ πρᾶξις ἀπέδειξε τὸ τί ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὁ βασιλεὺς τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπόφασιν ἔχων νὰ περιστείλῃ τὰς παραλόγους τῶν βαρβάρων ἀξιώσεις. Ὁ Ἀττίλας ἐζήτησεν αὐθαδῶς τὴν πληρωμὴν τοῦ ἐτησίου φόρου, ὁ δὲ Μαρκιανὸς ἀπήντησεν ἀμέσως ὅτι δὲν ἐννοεῖ παντάπασι νὰ ἐξακολουθήσῃ καταβάλλων τὸν φόρον τοῦτον καὶ ὅτι, ἐὰν ὁ Ἀττίλας ἡσυχάσῃ, θέλει πέμψει αὐτῷ δῶρα, εἰ δὲ ἀπειλήσῃ πόλεμον, θέλει ἀντεπεξέλθει κατ' αὐτοῦ δι' ὅπλων καὶ ἀνδρῶν ἱκανῶν νὰ περιστείλωσιν ἅπασαν αὐτοῦ τὴν δύναμιν. Ὁ βασιλεὺς τῶν Οὕννων κατ' ἀρχὰς ἐξεμάνη ὑπὸ τῆς ὀργῆς, ἀλλ' ἐπὶ τέλους δὲν ἐνόμισε φρόνιμον νὰ ἐπιμείνῃ καὶ ἐπεχείρησε τὴν μεγάλην αὐτοῦ κατὰ τῆς δυτικῆς Εὐρώπης ἐκστρατείαν, καθ' ἣν ἡττήθη ἐν Γαλλίᾳ τῷ 451 ὑπὸ τοῦ γενναίου Ἀετίου· ἀποθανὼν δὲ τῷ 453 ἀπήλλαξε τὸ ἀνατολικὸν κράτος παντὸς ἀπὸ τοῦ μέρους τούτου κινδύνου. Ὁ Μαρκιανὸς ὠφελήθη ἐκ τούτου ἵνα ἐπανορθώσῃ πολλὰ τῶν σφαλμάτων τῆς προηγουμένης βασιλείας. Περιέστειλε τὸ ὀλέθριον τῶν εὐνούχων κράτος, τιμωρήσας πρὸ πάντων τὸν Χρυσάφιον, ὅστις εἶχε παρασύρει τὸν ἀσθενῆ Θεοδόσιον εἰς τοσαύτας ἀνομίας. Περιέστειλεν, ὡς ἐλάβομεν ἤδη ἀφορμὴν νὰ προεκθέσωμεν, τὰς αἱρέσεις τοῦ Νεστορίου καὶ τοῦ Εὐτυχοῦς. Περιώρισε τὸ καθ' ἑαυτὸν τὴν ἐπικρατήσασαν ἀγοροπωλησίαν τῶν δημοσίων λειτουργημάτων καὶ τὴν ἐντεῦθεν ἀτιμώρητον ἐπὶ πολὺ διαμείνασαν δωροδοκίαν τῶν ὑπαλλήλων τοῦ κράτους. Ἀπήλλαξε τὰς ἐπαρχίας πολλῶν καθυστερούντων φόρων καὶ ἀποθανὼν τῷ 457 κατέλιπεν εἰς τὸ δημόσιον ταμεῖον μέγα χρηματικὸν περίσσευμα. Ἡ Πουλχερία εἶχεν ἀποβιώσει τριετίαν πρὸ αὐτοῦ· καὶ τελευτήσαντος ὀλίγον μετ' αὐτὴν τοῦ Οὐαλεντινιανοῦ Γ', ἀνεψιοῦ καὶ διαδόχου τοῦ Ὁνωρίου ἐν τῇ Δύσει, ἐξέλιπεν οὕτω τοῦ μεγάλου Θεοδοσίου ὁ οἶκος. Τὸ δυτικὸν κράτος ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὑπὸ τῶν βαρβάρων κατακλυζόμενον καὶ κολοβούμενον καὶ εἰς ἀδιάκοπον σχεδὸν περιελθὸν ἀναρχίαν ἐπλησίασεν εἰς τὸ τέλος αὐτοῦ, ὥστε οὐδεὶς ἠδύνατο νὰ γίνῃ λόγος περὶ τῆς μέχρι Κωνσταντινουπόλεως ἐπεκτάσεως τῆς ἀρχῆς τῶν ἐφημέρων αὐτοκρατόρων, οἵτινες ἐπὶ ψιλῷ ὀνόματι ἐβασίλευον τότε ἐν Ρώμῃ. Ἐγένετο λοιπὸν χρεία νὰ προχειρισθῇ νέος ἐν Κωνσταντινουπόλει βασιλεύς, αἱ δὲ περιπέτειαι τῆς ἐκλογῆς ταύτης καὶ τῆς ἐξ αὐτῆς προελθούσης βασιλείας εἶναι ἀξιομνημόνευτοι, διότι μαρτυροῦσι τήν τε ἐπιρροὴν ἣν εἶχε λάβει ἐν τῇ Ἀνατολῇ τὸ βαρβαρικὸν στοιχεῖον καὶ τὴν κατ' αὐτοῦ ἀδιάκοπον ἀντίδρασιν τῶν ἰθαγενῶν.

Ἐν τῷ διαστήματι τῶν ἑξήκοντα ἐνιαυτῶν οἵτινες διῆλθον ἀφ' ἧς ὁ Συνέσιος διεμαρτύρετο ἐνώπιον τοῦ Ἀρκαδίου (Κεφ. Γ' βιβλ. Η') κατὰ τῆς παντοδυναμίας ἣν ἔλαβον οἱ βάρβαροι ἐν τῷ κράτει καὶ τῆς ἐξ αὐτῶν συγκροτήσεως τοῦ ἀρίστου τῆς στρατιᾶς

μέρους, τὸ κακὸν τοῦτο, ἀντὶ νὰ ἐλαττωθῇ, ηὔξησεν ἀπ' ἐναντίας. Τῷ 457, ὅτε ἀπέθανεν ὁ Μαρκιανός, ἰσχυρότατος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἴκων ἦτο ὁ τοῦ Ἄσπαρ, βαρβάρου καὶ ἰδίως κατά τινας ἀλανοῦ τὸ γένος. Ἐπὶ τρεῖς ὅλας γενεὰς ὁ πατὴρ τούτου, αὐτὸς καὶ ὁ υἱός του Ἀρδαβοὺρ ἦρχον τῶν στρατῶν τῆς Ἀνατολῆς. Διὰ τῆς πολυαρίθμου ἐκ βαρβάρων φρουρᾶς αὐτοῦ ὁ Ἄσπαρ ἐδέσποζε τῆς αὐλῆς καὶ τῆς πρωτευούσης, διὰ δὲ τῶν δαψιλῶς δαπανωμένων θησαυρῶν ἐδελέαζε τὰ πλήθη. Τίποτε δὲν ἐφαίνετο ἤδη τὸ δυνάμενον νὰ κωλύσῃ τὴν εἰς τὸν θρόνον ἀνάβασιν αὐτοῦ· καὶ ὅμως δὲν ἀνεβιβάσθη εἰς τὸν θρόνον. Ἐρρήθη ἀνέκαθεν καὶ πολλάκις ἔκτοτε ἐπανελήφθη ὅτι δὲν ἀνηγορεύθη βασιλεύς, διότι ἦτο Ἀρειανὸς αὐτός τε καὶ ὁ υἱός του Ἀρδαβούρ. Δύο ὅμως ἕτεροι υἱοί του, ὁ Πατρίκιος καὶ ὁ Ἑρμαναρίχ, ἦσαν ὀρθόδοξοι, ὁ δὲ Πατρίκιος ἀνηγορεύθη μετ' οὐ πολὺ καὶ καῖσαρ· ὥστε, ἂν τὸ μόνον κώλυμα πρὸς τὴν βασιλείαν τοῦ Ἄσπαρ ἦτο τὸ αἱρετικὸν αὐτοῦ δόγμα, τὸ κώλυμα τοῦτο δὲν ὑπῆρχεν ὡς πρὸς τὸν υἱόν του τοῦτον. Διατί λοιπόν, ἐνῷ εἶναι ὁμολογούμενον ὅτι ὁ Ἄσπαρ ἀνηγόρευσε τὸν νέον βασιλέα καὶ πρόδηλον ὡσαύτως ὅτι τὸ συμφέρον του ἦτο νὰ προτιμήσῃ παντὸς ἄλλου τὸν ἴδιον υἱόν, ἕτερόν τινα ἀνεβίβασεν εἰς τὸν αὐτοκρατορικὸν θρόνον; Διότι ὑπῆρχεν ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐθνική τις συνείδησις ἰσχυρά. Ἡ ἐθνικὴ αὐτὴ συνείδησις δὲν συνεταυτίζετο, πολλοῦ γε δεῖ, μετὰ τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Δύο ἕτερα ἐπεκράτουν ἐν αὐτῇ γεγονότα· τὸ ρωμαϊκὸν κράτος καὶ ἡ χριστιανικὴ πίστις. Ὁ Ἑλληνισμὸς μετεῖχε μὲν οὐσιωδῶς ἀμφοτέρων τούτων τῶν γεγονότων ἀλλά, καλυπτόμενος ὑπὸ τοῦ ἐπισήμου αὐτῶν ὄγκου, ἦτο ἔτι ἀφανὴς εἰς τὰ ὄμματα τῶν πολλῶν, οἵτινες οὔτε ἐκάλουν οὔτε ἐνόμιζον ἑαυτοὺς ἕλληνας, ἀλλὰ ρωμαίους καὶ χριστιανούς. Καὶ ὡς τοιοῦτοι ὅμως, ἤτοι ὡς οἱ μόνοι κάτοχοι ὁλοκλήρου τοῦ τότε ὑφισταμένου πολιτισμοῦ, δὲν ἠνείχοντο νὰ ἴδωσι τὴν ἐκπροσωποῦσαν τὸν πολιτισμὸν τοῦτον ὑπερτάτην ἀρχὴν περιερχομένην εἰς χεῖρας ἀνδρὸς βαρβάρου, ἐπήλυδος Ἀλανοῦ, Γότθου ἢ Βανδήλου. Ταύτην δὲ τὴν κοινὴν συνείδησιν εὐλαβούμενος ὁ Ἄσπαρ, ὁσηδήποτε καὶ ἂν ἦτο ἡ δύναμις ἣν ἐκέκτητο ὡς ὑπηρέτης τοῦ κράτους τούτου καὶ ἡ ἐπιρροὴ ἣν ἤσκει ἐπὶ τοῦ ὄχλου, ἐνόμισε συνετώτερον ν' ἀναβιβάσῃ εἰς τὸν θρόνον, ἀνθ' ἑαυτοῦ καί τινος τῶν υἱῶν του, ἄνδρα ἰθαγενῆ, ἔκπαλαι αὐτῷ ἀφωσιωμένον, εὔελπις ὅτι διὰ τοῦ μεσάζοντος τούτου προσώπου ἅμα μὲν θέλει διατηρήσει ἀσφαλῶς ὅσα ἐνέμετο πλεονεκτήματα ἅμα δὲ θέλει ἄγει καὶ φέρει τὰ πράγματα κατὰ τὸ δοκοῦν. Προήγαγε λοιπὸν εἰς τὴν βασιλείαν τὸν θρᾷκα Λέοντα, ἤδη μὲν χιλίαρχον ἄλλοτε δὲ ἐπιμελητὴν τῆς οἰκίας αὐτοῦ διατελέσαντα.

Νόμισμα τοῦ Λέοντος Α΄

Ὁ Λέων ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἀνατολίου· καὶ δὲν εἶναι μὲν ἀναμφισβήτητον ὅτι, ἐνῷ μέχρις αὐτοῦ οἱ βασιλεῖς προεχειρίζοντο ὑπὸ μόνων τῶν πολιτικῶν καὶ τῶν στρατιωτικῶν ἀρχόντων τοῦ κράτους, ἀπ' αὐτοῦ ἤρξατο ἡ διὰ τῶν εὐχῶν τῆς ἐκκλησίας κύρωσις τῆς ἀναγορεύσεως· διότι, ἂν ὁ προκάτοχός του Μαρκιανὸς ἐπέθηκεν ἰδίᾳ χειρὶ τὸ στέμμα ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, ὑπάρχει μαρτυρία τις καθ' ἣν ὁ πρὸ τοῦ Μαρκιανοῦ βασιλεύσας Θεοδόσιος Β΄ ἐστέφθη ὑπὸ τοῦ ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντινουπόλεως· βέβαιον ὅμως εἶναι ὅτι ἀπὸ Λέοντος καὶ ἐφεξῆς ἡ κύρωσις τῆς ἐκκλησίας

ἐλογίσθη ἀπαραίτητος· οὐδ' ἔχει ὑπόστασίν τινα ἀληθείας ἡ ἑτέρα γνώμη ὅτι ἡ ὑπὸ τῶν πατριαρχῶν στέψις δὲν ἤρχισεν εἰμὴ ἀπὸ Ἰουστίνου τοῦ νεωτέρου. Οὐ μόνον δέ, ὡς ἐκ τῆς ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας στέψεως, ἡ τοῦ Λέοντος βασιλεία προσέλαβε πρώτη ὁριστικῶς τὸν θρησκευτικὸν χαρακτῆρα, ὅστις ἀποτελεῖ μίαν τῶν ἰδιοτήτων δι' ὧν διακρίνεται ἡ ἐν Κωνσταντινουπόλει μοναρχία, ἀλλὰ καὶ ἑτέρα σπουδαία τοῦ Λέοντος πρᾶξις μαρτυρεῖ ὅτι ἴδιόν τι πνεῦμα, διάφορον τοῦ προτέρου, ἤρχισε νὰ ἐπικρατῇ ἐν τῷ πολιτεύματι τῆς μοναρχίας ταύτης.

Ὁ Λέων ἐπωνομάσθη ὑπὸ τῶν συγχρόνων μέγας· τοῦτο ὅμως μᾶλλον πρὸς ἀντίθεσιν τοῦ ὁμωνύμου αὐτοῦ ἐγγόνου, ὅστις λέγεται *μικρός*, διότι ἀπέθανε νεώτατος ὤν. Ἀλλά, ἂν ὁ Λέων δὲν ἦτο ἀνὴρ μέγας, ἦτο ἄνθρωπος συνετός, δραστήριος καὶ πρὸ πάντων ἐγίνωσκε καὶ συνεμερίζετο τὰ αἰσθήματα τῆς ἐπικρατούσης τότε κοινῆς συνειδήσεως. Τοιοῦτος δὲ ὢν δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῇ τὸν ζυγὸν ὃν ἤθελε νὰ ἐπιβάλῃ εἰς αὐτὸν ὁ δημιουργὸς τῆς τύχης του Ἄσπαρ. Οἱ χρονογράφοι ἀναφέρουσι διηγημάτιόν τι τὸ ὁποῖον καθίστησι πρόδηλον ὁπόσον αὐθάδεις ἦσαν αἱ ἀξιώσεις τοῦ βαρβάρου τούτου. Ὁ Ἄσπαρ, λέγουσιν, ἐσύστησέ ποτε εἰς τὸν βασιλέα ὡς ἔπαρχον τῆς πόλεως ἕνα τῶν φίλων του· ὁ δὲ βασιλεὺς διώρισεν ἕτερον. Τότε ὁ Ἄσπαρ, κρατήσας τὸν βασιλέα ἀπὸ τοῦ ἱματίου, ἤλεγξεν αὐτὸν ὡς παραβάτην τῶν ὑποσχέσεων, εἰπών· «Βασιλεῦ, τὸν ταύτην τὴν ἁλουργίδα περιβεβλημένον οὐ χρὴ διαψεύδεσθαι». Ὁ δὲ Λέων ἀπήντησεν· «ἀλλὰ μὴν προσήκει τῷ βασιλεῖ μὴ ὑπείκειν τινὶ ἢ ὑποκεῖσθαι, καὶ μᾶλλον ὅταν τοῦ κοινοῦ ἀσύμφορον ᾖ». Δὲν ἠξεύρομεν μέχρι τίνος ὁ διάλογος οὗτος ἐγένετο τῷόντι μεταξὺ Ἄσπαρ καὶ βασιλέως. Ἀλλ' ἐκ τούτου καὶ μόνου, ὅτι ἐπιστεύετο ἐν Κωνσταντινουπόλει, καθίσταται πρόδηλον ὅτι ὁ μὲν Ἄσπαρ ἠξίου νὰ βασιλεύῃ διὰ τοῦ Λέοντος, ὁ δὲ Λέων δὲν ἠνείχετο τὴν τυραννίαν ταύτην. Ὄχι ὅτι ἠθέλησε νὰ ἐλαττώσῃ κατ' ἐλάχιστον τὸ ἀξίωμα τοῦ εὐεργέτου αὐτοῦ. Ὁ Ἄσπαρ ἐξηκολούθησεν ὢν ἀρχηγὸς τοῦ στρατοῦ· ὁ πρεσβύτερος υἱός του Ἀρδαβοὺρ ἦτο στρατηγὸς τῆς Ἀνατολῆς· ὁ ἄλλος υἱός του Πατρίκιος ἀνηγορεύθη ὕπατος καὶ μετ' ὀλίγον καῖσαρ (1). Ἀλλὰ ταῦτα πάντα δὲν ἴσχυον νὰ εὐχαριστήσωσι τὴν ἀκόρεστον πλεονεξίαν τῶν βαρβάρων αὐτῶν, ὥστε ὁ Λέων ἐνόησε πρωιμώτατα τὴν ἀνάγκην τοῦ ν' ἀσφαλισθῇ, αἰσθανόμενος ὅτι οὗτοι, ἔχοντες εἰς χεῖρας τὸ κράτιστον τοῦ στρατοῦ μέρος, ἠδύναντο ἐπίσης εὐχερῶς νά τον καθαιρέσωσιν, ὅσον εὐχερῶς ἀνηγόρευσαν αὐτόν.

Ἠξεύρομεν ὅτι πρὸ καιροῦ οἱ μονάρχαι τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ἐστηρίζοντο πολὺ μᾶλλον εἰς τοὺς ξένους ἢ εἰς τοὺς ἰθαγενεῖς, περιστοιχιζόμενοι ὑπὸ ἀλλοφύλων σωματοφυλάκων καὶ ἀπαρτίζοντες ἐξ ἀλλοφύλων τὰς φάλαγγας εἰς τὰς ὁποίας ἔδιδον τὰ

(1) Περὶ τοῦ ἀξιώματος τοῦ κ α ί σ α ρ ο ς ὡς αὐτοκράτορος Β' τάξεως ἐπὶ τοῦ Διοκλητιανοῦ καὶ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου ἐγένετο ἤδη λόγος ἐν τοῖς ἔμπροσθεν. Μέχρι τοῦ Ἰουλιανοῦ, ὅστις πρὸ τοῦ ἀνελθεῖν εἰς τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν εἶχε τὸ ἀξίωμα τοῦ καίσαρος, ὁ καῖσαρ μετεῖχεν ὁπωσδήποτε τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων, ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν, τὸ ὄνομα τοῦτο δίδεται ἐν Βυζαντίῳ εἰς πρόσωπα τιμώμενα ἐκτάκτως ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος ὡς προσηγορία τιμητικὴ τοῦ ἀνωτάτου μετὰ τὸν αὐτοκράτορα λειτουργοῦ τοῦ κράτους, καὶ δὲν σημαίνει α ὐ τ ο κ ρ ά τ ο ρ α ἢ ἡ γ ε μ ό ν α. Οὐδέποτε πλέον τὸ ὄνομα τοῦτο ἔχει τοιαύτην σημασίαν ἐν Βυζαντίῳ. Ὁμοίως καὶ ἐν τῇ Δύσει καὶ ἐν Ἀνατολῇ τὸ ὄνομα ὑπὸ τὸν λατινικὸν αὐτοῦ τύπον caesar δὲν εἶναι ἐν χρήσει ὡς δηλωτικὸν τῆς ὑπερτάτης ἀρχῆς. Μόνον τὰ ἐκ τοῦ ὀνόματος τούτου κατὰ παραφθορὰν προελθόντα k a i s e r παρὰ τοῖς Γερμανοῖς, τ σ ὰ ρ παρὰ τοῖς Ρώσοις, καϊσὰρ παρὰ τοῖς Ἄ ρ α ψ ι καὶ Πέρσαις (προκειμένου μόνον

ἄριστα τῶν ὅπλων καὶ τὴν μεγίστην μισθοδοσίαν. Ἡ περιφρόνησις εἰς ἣν εἶχον καταντήσει τὰ ἐξ ἐγχωρίων συγκείμενα τάγματα ἦτο τοσαύτη ὥστε καὶ αὐτὴ ἡ νομοθεσία εἶχε θεσπίσει τὴν ὑποδεεστέραν αὐτῶν ἐν τῷ στρατῷ τάξιν. Οὕτως εἶχον τὰ πράγματα καὶ ἐν τῇ Ἀνατολῇ ὅτε ἐβασίλευσεν ὁ Λέων· τὸ μὲν κράτιστον τοῦ στρατοῦ συνέκειτο ἐξ ἀνδρῶν προδήλως ἐπιβούλων ὁ δ' ἰθαγενὴς στρατὸς ἦτο ἀνάξιος λόγου. Ὑποτιθεμένου ὅτι ὁ ἰθαγενὴς οὗτος στρατὸς ἦτο δυνατὸν νὰ ἀναδιοργανωθῇ καὶ νὰ καταστῇ ἐνάμιλλος τοῦ ἑτέρου, ἀπῃτεῖτο πάντοτε χρόνος μακρός, ὁ δὲ Λέων εἶχε κατεπείγουσαν χρείαν ταγμάτων τινῶν πιστῶν καὶ ἀξιομάχων. Ὅθεν ἀπεφάσισε νὰ καταφύγῃ εἰς ἐγχωρίους τινὰς οἴκοθεν μαχίμους ὄντας, τοὺς καλουμένους Ἰσαύρους. Ἰσαυρία ἐλέγετο ἔτι τότε ἡ ὀρεινὴ καὶ ὀλίγον γνωστὴ τῆς μικρᾶς Ἀσίας χώρα, ἡ κειμένη μεταξὺ Λυκαονίας, Φρυγίας, Πισιδίας καὶ Κιλικίας. Οἱ φιλοπόλεμοι αὐτῆς κάτοικοι ὀλίγον εἶχον ὑποκύψει εἰς τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μακεδονικοῦ Ἑλληνισμοῦ, οὔτε ὑπὸ τῶν Ρωμαίων ἐδαμάσθησάν ποτε ὁλοσχερῶς, καὶ αὐτὴν δὲ τὴν ἐπιεικεστέραν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπιρροὴν διετέλουν ἀποκρούοντες μέχρι τῶν χρόνων τούτων, διότι οἱ πλεῖστοι, ἂν ὄχι ὅλοι, ἦσαν ἔτι εἰδωλολάτραι. Οἱ αὐτοκράτορες τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχον ἀρχίσει καὶ πρὸ τοῦ Λέοντος νὰ μεταχειρίζωνται αὐτοὺς κατὰ τῶν πανταχόθεν ἐπικειμένων ἔξωθεν βαρβάρων. Ἐπὶ τοῦ πρὸς Ἀττίλαν πολέμου ὁ Θεοδόσιος ὁ μικρὸς ἐκάλεσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀρχηγόν τινα τῶν Ἰσαύρων ὀνόματι Ζήνωνα, καὶ ἀνέθηκεν αὐτῷ τὴν φρούρησιν τῆς ὑπὸ τῶν Οὔννων ἀπειλουμένης βασιλευούσης. Ὁ Ζήνων οὗτος, ὅστις κατηγορήθη ὅτι ἠθέλησε νὰ καταλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἀρχὴν ἵνα ἀνορθώσῃ τὴν εἰδωλολατρείαν, ἀπέθανεν ἐπὶ Μαρκιανοῦ. Ὁ δὲ Λέων, ἐπειγόμενος ἤδη νὰ ἀσφαλίσῃ ἑαυτὸν κατὰ τῶν περὶ Ἄσπαρ, προσέλαβεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του ἕτερόν τινα Ἴσαυρον, καλούμενον ὅλως βαρβαριστὶ Τρασκαλισαῖον ἢ Ταρασισκωδίσεον, μετονομασθέντα δὲ ὡσαύτως Ζήνωνα, ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν συγκρότησιν στρατιωτικῆς μοίρας ἐξ ὁμογενῶν, ἐτίμησε διὰ τοῦ ἀξιώματος τοῦ πατρικίου καὶ ἔδωκεν αὐτῷ σύζυγον μίαν τῶν θυγατέρων του, τὴν Ἀριάδνην, 459. Αὕτη ἡ ἀπόπειρα τῆς τοῦ ἰθαγενοῦς στρατοῦ ἀνορθώσεως εἶναι γεγονὸς ἀξιομνημόνευτον. Δὲν ἐπήγαγε μὲν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ἅπαντα τὰ σωτήρια αὐτῆς ἀποτελέσματα. Ὁ Χριστιανισμός, ὅστις ἔμελλε βραδύτερον, πολὺ βραδύτερον, νὰ ἐπιρρώσῃ τὸ μάχιμον τῶν ὀπαδῶν αὐτοῦ πνεῦμα, ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶχεν ἐπαγάγει ὅλως ἀντιθέτους διαθέσεις. Ὁ Λέων λοιπὸν ἠναγκάσθη νὰ στρατολογήσῃ τὸν ἐπιχώριον στρατὸν ἐκ τῶν ἀλλοθρήσκων ἰθαγενῶν, οἵτινες ὀλίγον διέφερον τῶν ἀλλοφύλων βαρβάρων κατά τε τὰ ἤθη καὶ τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος. Πλὴν τούτου ὄχι μόνον οἱ ἀλλόφυλοι βάρβαροι δὲν ἔπαυσαν ἀποτελοῦντες μέρος τῆς ἐνόπλου δυνάμεως ἀλλ' ἡ βασιλεία ἐδέησε νὰ δεχθῇ ἐντὸς τοῦ κράτους νέους ξένους συμμάχους. Οὐδὲν ἧττον ἡ ἐπὶ Λέοντος γενομένη ἀρχὴ τοῦ ἔργου, εἰ καὶ συνήντησε προσκόμματα καὶ πολυτρόπως ἐκολοβώθη ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, συνεπήγαγεν ὅμως προϊόντος τοῦ χρόνου τὴν μόρφωσιν ἀξιολόγου ἐθνικοῦ στρατοῦ καὶ συνετέλεσεν εἰς τὸ νὰ μὴ πάθῃ ἐν τῷ μεταξὺ τὸ ἀνατολικὸν κράτος ὅ,τι ἔπαθε τὸ δυτικόν, εἰς τὸ νὰ μὴ καταλυθῇ δηλαδὴ ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ ἐμβαλόντων ἀλλοτρίων φύλων.

Ἐν τούτοις ὁ κύριος καὶ ἄμεσος σκοπὸς τῆς καινοτομίας ταύτης τοῦ Λέοντος δὲν

περὶ τῶν αὐτοκρατόρων Βυζαντίου) καὶ τ σ α σ ο ύ ρ παρὰ τοῖς Ὀθωμανοῖς (περὶ τῶν αὐτοκρατόρων τῆς Γερμανίας ἢ Αὐστρίας) ἔχουσι σημασίαν παρεμφερῆ πρὸς τὸ λατινικὸν imperator τῶν μέσων αἰώνων καὶ β α σ ι λ ε ὺ ς καὶ α ὐ τ ο κ ρ ά τ ω ρ τοῦ Βυζαντίου.

διέφυγε τὴν ὕποπτον προσοχὴν τοῦ Ἄσπαρ. Ἡ μεταξὺ αὐτῶν διένεξις ηὔξανεν δσημέρα καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν παρὰ τοῖς μεταγενεστέροις χρονογράφοις ὀλίγων εἰδήσεων, καθότι οἱ σύγχρονοι δὲν περιεσώθησαν εἰς ἡμᾶς εἰμὴ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἧττον κεκολοβωμένοι. Ἰδίως δὲ ἐπιζήμιος ἐπ τοῦ προκειμένου ὑπῆρξεν ἡ ἀπώλεια τοῦ Κανδίδου, ὅστις Ἴσαυρος ὢν τὸ γένος καὶ γραμματεὺς διατελέσας «τῶν ἐν Ἰσαύροις πλεῖστον ἰσχυσάντων» ἐγίνωσκε κάλλιστα τὰς πρὸς τούτους σχέσεις τοῦ Λέοντος καὶ ἔγραψεν ἐν ἐκτάσει περὶ αὐτῶν τε καὶ τῶν ἐρίδων ὅσαι ἐξ αὐτῶν παρήχθησαν. Ὁτὲ μὲν ὁ Ἄσπαρ παρασκευάζει δολοφόνους κατὰ τοῦ Ζήνωνος, μετὰ κόπου διαφεύγοντος τὸν κίνδυνον, ὁτὲ δὲ ὁ Λέων διακόπτει τὸν κατὰ Βανδήλων πόλεμον ἵνα ἔχῃ προχείρους τοὺς στρατηγοὺς αὐτοῦ κατὰ τῶν ἐπιβουλῶν τοῦ Ἄσπαρ. Ὁ βασιλεὺς κατήντησε νὰ δυσπιστῇ πρὸς πᾶσαν τούτου συμβουλήν· Ὅτε τῷ 467 οἱ Σκίροι καὶ οἱ Γότθοι, πολεμοῦντες πρὸς ἀλλήλους, ἐζήτησαν ἀμφότεροι τὴν συμμαχίαν τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Ἀνατολῆς ἡ γνώμη τοῦ Ἄσπαρ ἦτο «μηδετέροις συμμαχεῖν», ὁ δὲ Λέων διέταξε νὰ δοθῇ ἐπικουρία εἰς τοὺς Σκίρους. Ὁπόσον δὲ δίκαιον εἶχε νὰ δυσπιστῇ πρὸς τὸν Ἄσπαρ, κατέστη πρόδηλον ἐκ τοῦ τρόπου καθ' ὃν οὗτος ἐπολιτεύθη εἰς τὸν κατὰ Βανδήλων πόλεμον.

Τὸ γερμανικὸν τοῦτο ἔθνος, τὸ ὁποῖον ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πέμπτης ἑκατονταετηρίδος εἶχεν ἐγκατασταθῇ εἰς τὴν Ἱσπανίαν, διεπέρασεν ἐκεῖθεν ἔπειτα, τῷ 429, ὑπὸ τὸν βασιλέα αὐτοῦ Γιζέριχον, εἰς Ἀφρικὴν καὶ κατέλυσε τὴν αὐτόθι ρωμαϊκὴν ἀρχήν. Πάλιν δὲ ἀπὸ τῆς νέας ταύτης κατακτήσεως ὁρμώμενον ἐπεχείρησεν ἀδιαλείπτους εἰς τὰ παράλια τῆς Ἰταλίας καὶ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομάς. Ἐκ τῶν κατὰ τῆς Ἑλλάδος ἐπιδρομῶν ρητῶς δὲν ἀναφέρονται εἰμὴ δύο, ἡ κατὰ τοῦ Ταινάρου καὶ ἡ κατὰ τῆς Ζακύνθου, αἵτινες οὐδ' εἶναι βέβαιον ἂν συνέβησαν κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἢ βραδύτερον. Τὸ πιθανώτερον ὅμως εἶναι ὅτι ἐγένοντο ἐπὶ Λέοντος καὶ τούτου ἕνεκεν ἀναφέρομεν αὐτὰς ἐνταῦθα. Ἡ κατὰ τοῦ Ταινάρου προσβολὴ ἀπέτυχεν· ὁ Γιζέριχος ἀποκρουσθεὶς ὑπὸ τῶν μαχίμων Λακώνων ἠναγκάσθη νὰ ὑποχωρήσῃ, ἀφοῦ ἀπέβαλε πολλοὺς τῶν περὶ αὐτόν. Ἀλλὰ τότε ὀργισθεὶς ἐπέπεσε κατὰ τῆς Ζακύνθου, ἔκτεινε πολλοὺς τῶν παρατυχόντων καὶ συλλαβὼν πεντακοσίους περίπου ἐγκρίτους κατοίκους ἀπέπλευσεν· ἀφικόμενος δὲ ἐν μέσῳ Ἀδριατικῷ πελάγει ἐκρεούργησε τὰ σώματα τῶν αἰχμαλώτων τούτων καὶ ἔσπειρεν αὐτὰ πανταχοῦ τῆς θαλάσσης. Ταῦτα ἢ τοιαῦτα δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀνεχθῇ ὁ Λέων, περὶ τοῦ ὁποίου, κατὰ τὸν σύγχρονον Μάλχον, ἐπεκράτει ἡ δόξα

Ὁ κίων τοῦ Μαρκιανοῦ ἐν Κων)πόλει

ὅτι ἦτο «φοβερὸς ἅπασι τοῖς τε ὑπ' ἐκείνου τὴν βασιλείαν τελοῦσι καὶ τῶν βαρβάρων αὐτῶν ὅσοις εἰς φήμην ἀφίκετο». Ὅθεν τῷ 463 ἐξαπέστειλε κατὰ τοῦ Γιζερίχου στρατόν, ὅστις ἐκυρίευσε τήν τε Τρίπολιν καὶ ἄλλας τῆς Ἀφρικῆς πόλεις· καὶ προτείναντος μὲν τότε τοῦ βασιλέως τῶν Βανδήλων εἰρήνην ὁ Λέων ἐδέχθη αὐτὴν ἕνεκα τῶν ἀπὸ τοῦ Ἄσπαρ κινδύνων, βραδύτερον ὅμως, τῷ 468, ἐπειδὴ ἐν τῷ μεταξὺ ὁ μὲν Γιζέριχος ἐπανέλαβε τὰς κατὰ τῆς Ἰταλίας ἐπιδρομὰς ὁ δὲ ἤδη βασιλεύων τῆς Ἰταλίας Ἀνθέμιος, ὁ διὰ συστάσεως τοῦ Λέοντος προαχθεὶς εἰς τὸ ἀξίωμα τοῦτο, ἐζήτησε τὴν ἐπικουρίαν τοῦ προστάτου αὐτοῦ, ὁ Λέων ἀπεφάσισε νὰ ἐπιχειρήσῃ μεγάλην κατὰ Βανδήλων ἐπιστρατείαν, ἱκανὴν νὰ καταλύσῃ τὸ κράτος αὐτῶν. Ὁ στόλος ὃν ἐπὶ τούτῳ συνεκρότησε συνέκειτο ἐκ 1113 πλοίων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐπέβησαν ἄνδρες δεκακισμύριοι, παρεκτὸς τῶν ναυτῶν· ἡ δαπάνη συνεποσώθη, ὡς προείπομεν μικρὸν ἀνωτέρω, εἰς 120.000.000 περίπου δραχμῶν, κατὰ Προκόπιον μάλιστα εἰς ἔτι πλείονα. Στρατηγὸς δὲ τοῦ ὅλου ἐπιχειρήματος προεχειρίσθη ὁ τῆς βασιλίσσης Βηρίνης ἀδελφὸς Βασιλίσκος, ἔχων παρ' ἑαυτῷ ὁδηγὸν καὶ σύμβουλον τὸν Ἄσπαρ, διότι ὁ Λέων ἤλπισεν ὅτι τοιουτοτρόπως ἅμα μὲν θέλει ἀπομακρύνει ἐκ Κωνσταντινουπόλεως τὸν ἐπίβουλον ἐκεῖνον ἄνδρα ἅμα δὲ θέλει καταστήσει αὐτὸν χρήσιμον εἰς τὸ κράτος. Ὡς πρὸς τὸ τελευταῖον τοῦτο ὅμως ἠπατήθη, τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ αὐτὸς ὁ γυναικάδελφός του Βασιλίσκος ἐπεβούλευεν, ὡς φαίνεται, αὐτόν. Ὁ στόλος ἔφθασεν αἰσίως εἰς πόλισμα τῆς Ἀφρικῆς, καλούμενον μὲν Μερκούριον ἀπέχον δὲ τῆς Καρχηδόνος 280 περίπου στάδια. Καὶ ἂν ἀμέσως ἐκεῖθεν ἐπήρχετο κατὰ τῆς πρωτευούσης ταύτης τοῦ βανδηλικοῦ κράτους, ὁ Γιζέριχος βεβαίως κατετροποῦτο, διότι οὐδεμίαν εἶχεν ἐπιχειρήσει προπαρασκευήν, καὶ ἦτο κατεπτοημένος οὐ μόνον διὰ τὴν προηγουμένην ἅλωσιν τῆς Τριπόλεως ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν πρὸ μικροῦ ὑπὸ τοῦ Λέοντος κατορθωθεῖσαν ἀποστασίαν τῆς Σαρδόνος ἀπὸ τῶν Βανδήλων. Ὁπόσον δ' ἐπτοήθη καὶ ἦτο ἀπαράσκευος ἐξάγεται ἐκ τούτου, ὅτι ἔσπευσε νὰ ζητήσῃ πέντε ἡμερῶν ἀνακωχάς, ἐπὶ τῷ λόγῳ δῆθεν τοῦ νὰ ἐκτελέσῃ ἐν τῷ μεταξὺ τὰ παρὰ τοῦ βασιλέως ἀπαιτούμενα. Ἂν ὁ Βασιλίσκος εἶχεν εἰσέτι ἀμφιβολίαν τινὰ περὶ τοῦ πρακτέου, ἡ πρότασις αὕτη ἤρκει νά τον πείσῃ ὅτι ἔπρεπε νὰ ἐπιτεθῇ ἄνευ ἀναβολῆς. Ἀλλ' ἡ ἐπιτυχία, ἥτις οὕτως ἤθελε κατασταθῇ ἄφευκτος, δὲν συνέφερεν εἰς τὸν Ἄσπαρ, διότι ἔμελλε νὰ κρατύνῃ τὴν ἀρχὴν τοῦ Λέοντος. Ὅθεν συνεβούλευσε τὸν Βασιλίσκον νὰ δεχθῇ τὴν ἀνακωχὴν καὶ εὗρεν αὐτόν τε καὶ τοὺς ἄλλους στρατηγοὺς τόσῳ μᾶλλον προθύμους εἰς τοῦτο ὅσῳ ἀφ' ἑνὸς καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλίσκος ἐπιθυμῶν νὰ καταλάβῃ τὸν θρόνον περιεποιεῖτο τὸν Ἄσπαρ, ἀφ' ἑτέρου ὁ Γιζέριχος ἔλαβε τὴν πρόνοιαν νὰ στείλῃ εἰς τὸν στρατὸν κρύφα μέγα ποσὸν χρυσίου. Γενομένων λοιπὸν οὕτω τῶν ἀνακωχῶν, οἱ Βανδῆλοι λαβόντες καιρὸν παρεσκεύασαν πλείστας ναῦς, τὰς μὲν φερούσας ἄνδρας μαχίμους τὰς δὲ ἀνδρῶν μὲν κενὰς πλήρεις δὲ ἐμπρηστικῶν ὑλῶν· καὶ πνεύσαντος ἀνέμου οὐρίου ἐξώρμησαν αἱ πρῶται ῥυμουλκοῦσαι τὰς δευτέρας ἐπὶ τὸ πόλισμα, ὅπου ἐναυλόχει ὁ τοῦ Βασιλίσκου στόλος. Ἅμα δ' ἐπλησίασαν ἐκεῖ, ἐμβαλόντες πῦρ εἰς τὰ κενὰ πλοῖα, ἀφῆκαν αὐτά, κεκολπωμένα ἔχοντα τὰ ἱστία, ἐπὶ τὸ στρατόπεδον. Τὸ ἀποτέλεσμα ὑπῆρξε πρόδηλον. Τὰ πυρφόρα σκάφη, ἐλαυνόμενα ὑπὸ οὐρίου ἀνέμου καὶ ἐπιπεσόντα κατὰ τοῦ συμπεπυκνωμένου καὶ ἠγκυροβολημένου στόλου, διέδωκαν εἰς αὐτὸν τὰς φλόγας· καὶ μετ' οὐ πολὺ ἐπελθόντων τῶν μαχίμων βανδηλικῶν πλοίων ἐκορυφώθη ἡ ταραχὴ καὶ ἡ καταστροφή. Τινὲς τῶν οὕτως ἐξαπίνης προσβληθέντων ἀνεδείχθησαν ἄνδρες ἀγαθοὶ ἐν τῷ ὀλεθρίῳ τούτῳ ἀγῶνι, μάλιστα δὲ ὁ ὑποστράτηγος Ἰωάννης καὶ ὁ Δαμόνικος ὁ ἀντιοχεύς. Περὶ τοῦ πρώτου διηγεῖται ὁ Προκόπιος ὅτι, περικυκλωθείσης τῆς νηὸς αὐτοῦ ὑπὸ ἀπείρων πολεμίων, οὗτος ἔκτει-

νεν ἀπὸ τοῦ καταστρώματος ἐπιστροφάδην (ἤτοι δεξιᾷ καὶ ἀριστερᾷ, ἐμπρὸς καὶ ὀπίσω) πολὺ αὐτῶν πλῆθος· ὅτε δὲ εἶδεν ὅτι ἡ ναῦς αὐτοῦ ἁλίσκεται ἀνέβη εἰς τὰ ἰκρία ἵνα καταποντισθῇ. Εἰς μάτην ὁ υἱὸς τοῦ Γιζερίχου Γένζων παρεκάλει αὐτὸν νὰ σωθῇ παρεχόμενος τὰ πιστά, ἐκεῖνος οὐδὲν ἧττον κατέπεσε σὺν πάσῃ τῇ τῶν ὅπλων σκευῇ ἀπὸ τῶν ἰκρίων εἰς τὴν θάλασσαν, τοῦτο μόνον ἀνακράξας· «ὡς οὐ μή ποτε Ἰωάννης ὑπὸ χερσὶ κυνῶν γένηται». Τὸ πλεῖστον τοῦ στόλου κατεστράφη. Ἀλλ' ὁ Βασιλίσκος καὶ οἱ ἄλλοι προδόται διεσώθησαν καὶ ἐπέστρεψαν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ὁ πρῶτος κατέφυγεν εἰς τὸ ἱερὸν τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας καὶ δὲν ἐτιμωρήθη, τὸ μὲν ἕνεκα τῆς μεσολαβήσεως τῆς Βηρίνης τὸ δὲ διότι ὁ Λέων ἔμαθε τίς ἦτο ὁ κύριος τῆς συμφορᾶς παραίτιος. Οὐδὲ ἠρκέσθη εἰς τὴν προδοσίαν ταύτην ὁ Ἄσπαρ ἀλλ' ἐζήτησε νὰ προσοικειωθῇ καὶ αὐτοὺς τοὺς Ἰσαύρους διὰ τοῦ Ἀρδαβούρ, μεταχειρισθέντος πρὸς τοῦτο τὸν οἰκεῖον αὐτοῦ Μαρτῖνον, ὅστις ὅμως ἔσπευσε νὰ καταγγείλῃ εἰς τὸν Ζήνωνα τὰ μελετώμενα.

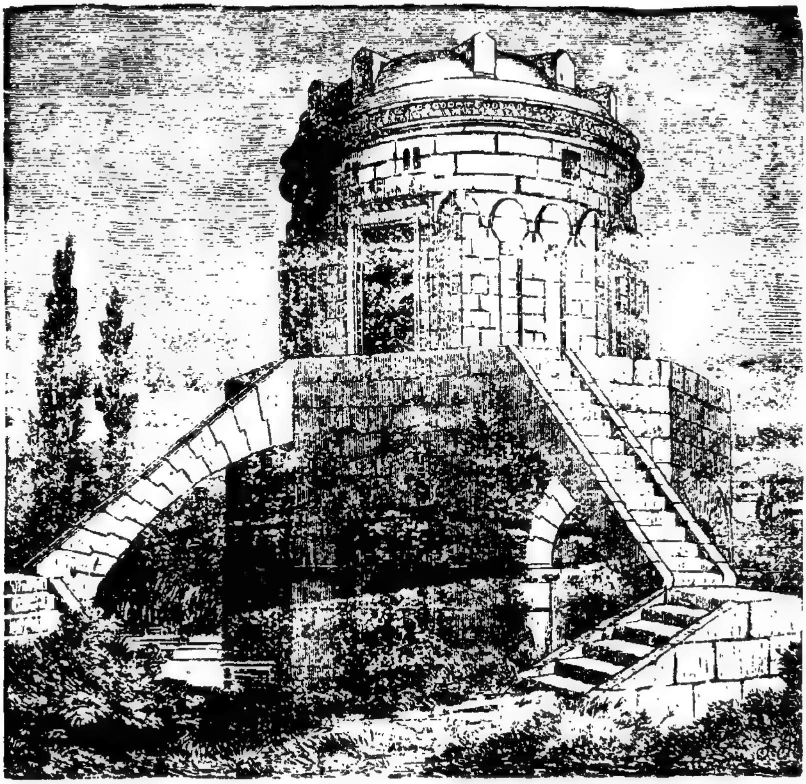
Τότε, 471, ὁ Λέων, ἀποδεξάμενος τὰς περὶ εἰρήνης προτάσεις τοῦ Γιζερίχου, ἵνα μὴ ἔχῃ τὸν ἐξωτερικὸν τοῦτον περισπασμόν, ἀπεφάσισε τελευταῖον νὰ ἀπαλλαγῇ τοῦ κακοῦ ἐκείνου τῆς βασιλείας αὐτοῦ δαίμονος. Τὸ πρᾶγμα δὲν ἦτο εὔκολον. Ἡ μὲν φρουρὰ τῶν ἀνακτόρων ἦτο πιστὴ ἀλλ' οἱ ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Ἄσπαρ Γότθοι ἐπεκράτουν τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Θρᾴκης. Ἵνα ἀντιταχθῇ λοιπὸν εἰς αὐτοὺς ὁ Λέων διέταξε τὸν Ζήνωνα, στρατηλάτην ὄντα τῆς Ἀνατολῆς, νὰ πλησιάσῃ εἰς τὴν βασιλεύουσαν καὶ νὰ καταλάβῃ τὴν Χαλκηδόνα. Οὕτω δὲ παρασκευασθεὶς συνεκρότησεν ἐν τοῖς ἀνακτόροις σύγκλητον, εἰς ἣν προσῆλθον ὅ τε Ἄσπαρ, ὡς πρόεδρος αὐτῆς, καὶ οἱ υἱοί του, Ἀρδαβοὺρ καὶ Πατρίκιος, ὡς συγκλητικοί· καὶ ἐνταῦθα διέταξε νὰ φονευθῶσιν οὗτοι. Οἱ Γότθοι τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῶν περιχώρων ἅμα μαθόντες τὸ γεγονὸς ὥρμησαν κατὰ τῶν ἀνακτόρων. «Εἶχον γάρ (οἱ περὶ τὸν Ἄσπαρ) πλῆθος Γότθων, λέγει ὁ Μαλάλας, καὶ κόμητας καὶ παῖδας καὶ παραμένοντας αὐτοῖς ἀνθρώπους πολλούς». Αὐτοὶ λοιπὸν οἱ Γότθοι ἐπεχείρησαν νὰ ἐκπορθήσωσι τὰ ἀνάκτορα, ὑπὸ τὸν ὑπασπιστὴν τοῦ Ἄσπαρ στρατηγὸν Ὄστρυν καὶ τὸν γυναικάδελφον αὐτοῦ Θευδέριχον, ἀλλ' ἀπεκρούσθησαν ὑπὸ τῆς βασιλικῆς φρουρᾶς· καὶ μετ' οὐ πολύ, ἐπελθόντος ἐκ Χαλκηδόνος τοῦ Ζήνωνος μετὰ τῆς περὶ αὐτὸν δυνάμεως, κατεβλήθησαν καὶ διελύθησαν, ὥστε ὁ Λέων ἔμεινε κύριος τῶν πραγμάτων. Ὁ θάνατος τοῦ Ἄσπαρ, ὃν παρηκολούθησε πολλὴ Γότθων σφαγή, ἐπροξένησε βαθεῖαν ἐντύπωσιν εἰς τοὺς κατοίκους τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρὰ τοῖς ὁποίοις ηὐνοεῖτο ἐξαιρέτως ὁ βάρβαρος ἐκεῖνος ἕνεκα τῆς ἐλευθεριότητος αὐτοῦ. Ὅθεν οἱ πολλοὶ ἐπωνόμασαν τὸν Λέοντα Μακέλλην ἢ Μακελλάριον· καὶ παροιμία ἔκτοτε παρ' αὐτοῖς ἐπεκράτησε «Νεκροῦ φίλος οὐδεὶς εἰμὴ μόνος Ὄστρυς», διότι αὐτὸς ὑπὲρ πάντας τοὺς ἄλλους λαμπρότερον ἠγωνίσθη πρὸς ἐκδίκησιν τοῦ ἀρχηγοῦ του, ὑποχωρήσας δὲ ἐφρόντισε νὰ μὴ ἀφήσῃ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὴν παλλακὴν τοῦ Ἄσπαρ, «Γότθαν εὐπρεπῆ, ἥτις ἔφιππος ἐξῆλθεν ἅμα αὐτῷ ἐπὶ τὴν Θρᾴκην». Καὶ ἐκ τῶν υἱῶν ὅμως αὐτοῦ ὁ μὲν καῖσαρ Πατρίκιος, ἀναλαβὼν ἐκ τῶν πληγῶν ἃς ἔλαβεν, ἐπέζησεν, ἂν καὶ ἄδηλον τί ἀπέγινεν, ὁ δ' Ἑρμαναρὶχ διασωθεὶς ὑπὸ τοῦ Ζήνωνος ἐστάλη εἰς Ἰσαυρίαν, ἔγημεν ἐκεῖ μίαν νόθον τοῦ Ζήνωνος θυγατέρα καὶ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Λέοντος ἐπιστρέψας εἰς Κωνσταντινούπολιν διέζησεν αὐτόθι ἐν ἀνέσει.

Οὕτω κατελύθη ὁ ἰσχυρὸς τοῦ Ἄσπαρ οἶκος. Ἀλλ' αἱ διενέξεις εἰς ἃς οὗτος περι-

ἦλθεν ἐπὶ τοσαῦτα ἔτη πρὸς τὸν Λέοντα, διεκώλυσαν τὸν δραστήριον τοῦτον βασιλέα ἀπὸ τοῦ νὰ κατορθώσῃ ὅσα ἐπεχείρησε καὶ νὰ πράξῃ ὅσα ἠδύνατο τφόντι ἄλλως νὰ πράξῃ κατὰ τῶν ἔξω βαρβάρων. Οὐ μόνον ἡ μεγάλη κατὰ τῶν Βανδήλων τῆς 'Αφρικῆς ἐκστρατεία ἀπέτυχε κυρίως ἕνεκα τοῦ ῎Ασπαρ ἀλλ' ἐξ αἰτίας αὐτοῦ τὸ κράτος περιῆλθεν εἰς ἐπιζημίους σχέσεις καὶ πρὸς τοὺς καταλαβόντας τὰς βορείους ἐπαρχίας Γότθους. Εἴδομεν ὅτι εἰς τὰς παραμονὰς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοδοσίου τοῦ μεγάλου πολλοὶ 'Οστρόγοτθοι φεύγοντες, ὡς καὶ οἱ ὁμόφυλοι αὐτῶν Οὐισίγοτθοι, τοὺς Οὔννους εἶχον διαπεράσει ὡσαύτως τὸν ῎Ιστρον καὶ κοινωνήσει τῆς ποικίλης αὐτῶν ἐντὸς τοῦ ἀνατολικοῦ κράτους τύχης. 'Αλλ' οἱ πλεῖστοι τῶν 'Οστρογότθων εἶχον ὑποκύψει ἐπέκεινα τοῦ ῎Ιστρου εἰς τὴν τῶν Οὔννων κυριαρχίαν. ῎Επειτα δέ, μετὰ τὸν θάνατον τοῦ 'Αττίλα, οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἠθέλησαν μὲν νὰ διατηρήσωσι τὸ μέγα ἀξίωμα τὸ ὁποῖον ὁ δορικτήτωρ οὗτος ἐκτήσατο εἰς ἁπάσας σχεδὸν τὰς βορείους καὶ μέσας τῆς Εὐρώπης χώρας ἡττήθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν γερμανικῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν παρὰ τὸν κάτω ῎Ιστρον, καὶ ἰδίως ὑπὸ τῶν 'Οστρογότθων καὶ τῶν Γεπιδῶν. ῎Εκτοτε οἱ Οὖννοι ἔπαυσαν πρωταγωνιστοῦντες ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν βαρβάρων, ἂν καὶ τὸ ὄνομα αὐτῶν ἀναφαίνεται ἐκ διαλειμμάτων ἐφ' ἱκανὸν ἔτι χρόνον. 'Εκ δὲ τῶν καταβαλόντων αὐτοὺς ἐθνῶν οἱ μὲν Γεπίδαι κατέλαβον τὴν Δακίαν καὶ ἦρξαν αὐτῶν μέχρι τοῦ 566, ὅτε ὑπέκυψαν εἰς τοὺς Λογγοβαρδίους καὶ τοὺς συμμάχους τούτων ῎Αβαρας. Οἱ δὲ 'Οστρόγοτθοι ἀπέβησαν οἱ ἰσχυρότατοι ὅλων τῶν ποικίλων γερμανικῶν, σλαυικῶν καὶ οὐννικῶν φυλῶν ὅσαι κατῴκουν ἐντεῦθεν τοῦ ῎Ιστρου ἀναμὶξ μετὰ τῶν ἰθαγενῶν εἰς τὴν Παννονίαν καὶ τὴν Θράκην. Ταῦτα συνέβησαν κατὰ τὰ πρῶτα τῆς βασιλείας τοῦ Λέοντος ἔτη, καὶ ἐκ τούτων τῶν ἐν Θράκῃ Γότθων ἦσαν οἱ πολυάριθμοι τοῦ ῎Ασπαρ ὀπαδοί.

Κατὰ τοὺς χρόνους τούτους ἐπρώτευον τῶν Γότθων δύο οἶκοι· ἐν μὲν τῇ Θράκῃ ὁ τοῦ Θευδερίχου, υἱοῦ Τριαρίου, ὅστις Θευδέριχος ἦτο καὶ γυναικάδελφος τοῦ ῎Ασπαρ, ἐν δὲ τῇ Παννονίᾳ οἱ τρεῖς υἱοὶ τοῦ Βαλαμήρου. 'Αμφότεροι οἱ οἶκοι οὗτοι ἐλάμβανον παρὰ τῆς ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐλῆς πλούσια δῶρα· ἀλλ' ἐπειδὴ τὰ πρὸς τὸν Θευδέριχον διδόμενα ἦσαν πλουσιώτερα οἱ τρεῖς τοῦ Βαλαμήρου υἱοὶ ἐνέβαλον τῷ 461 εἰς τὸ 'Ιλλυρικὸν καὶ ἠνάγκασαν τὸν Λέοντα νὰ ὑποσχεθῇ αὐτοῖς ὅσα ἐχορήγει καὶ εἰς τὸν ἕτερον οἶκον, ἀντὶ τούτου δὲ ἐστάλη ὡς ὅμηρος εἰς Κωνσταντινούπολιν ὁ υἱὸς ἑνὸς τῶν τριῶν ἀδελφῶν τοῦ Θευδεμίρου, ὁ τότε ἑπταέτης Θευδέριχος, ὁ μετέπειτα πολυθρύλητος κυριάρχης τῆς 'Ιταλίας. ῞Οτε μετὰ δεκαετίαν ἐφονεύθη ὁ ῎Ασπαρ, εἴδομεν τὸν Θευδέριχον τὸν Τριαρίου ἐπιχειρήσαντα νὰ ἐκδικηθῇ τὸν θάνατον τοῦ ἐπ' ἀδελφῇ γαμβροῦ του ἀλλὰ κατατροπωθέντα. ῾Ο σκοπός του δὲν ἦτο, ὡς φαίνεται, ἁπλῶς νὰ ἐκδικηθῇ· ἤθελε σύναμα νὰ διαδεχθῇ τὸ ἀξίωμα τοῦ ῎Ασπαρ. Καὶ τότε μὲν ἀπέτυχεν ἀλλὰ μετὰ δύο ἔτη, 473, οἱ ἐν Θράκῃ Γότθοι ᾐτήσαντο διὰ πρέσβεων τρία τινὰ παρὰ τοῦ βασιλέως· νὰ λάβῃ ὁ Θευδέριχος τὴν κληρονομίαν ἣν ἀφῆκεν αὐτῷ ὁ ῎Ασπαρ καὶ ἥτις εἶχε δημευθῇ· νὰ νέμεται τὴν Θράκην καὶ νὰ ἀποδοθῇ αὐτῷ τὸ τοῦ ῎Ασπαρ στρατιωτικὸν ἀξίωμα. Τοῦ δὲ βασιλέως μὴ ἀποδεξαμένου εἰμὴ τὴν περὶ στρατηγίας ἀπαίτησιν ὁ Θευδέριχος ἐπολιόρκησε τούς τε Φιλίππους καὶ τὴν 'Αρκαδιούπολιν· καὶ ταύτην μὲν ἐκυρίευσαν οἱ Γότθοι διὰ λιμοῦ ἐν Φιλίπποις δὲ ἀπέτυχον· μετ' οὐ πολὺ δὲ πιεζόμενοι καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ λιμοῦ ἔπεμψαν πρεσβείαν περὶ εἰρήνης πρὸς τὸν Λέοντα καὶ συνωμολογήθησαν τότε συμβάσεις καθ' ἃς ὁ μὲν Λέων ὑπεχρεώθη νὰ καταβάλλῃ εἰς τοὺς Γότθους κατ' ἔτος χρυσίου λίτρας δισχιλίας, ἤτοι 2.250.000 περίπου δραχμῶν, ὁ δὲ Θευδέριχος ἀνεγνωρίσθη στρατηγὸς ὕπατος τοῦ τε πεζικοῦ καὶ τοῦ ἱππικοῦ καὶ ἡγεμὼν τῶν Γότθων. Πλὴν τούτων δὲ ὁ μὲν βασιλεὺς ὑπέσχετο νὰ μὴ δέχεται κανένα ἀποστάντα Γότθον ὁ δὲ Θευδέριχος νὰ συμ-

μαχῇ τῷ βασιλεῖ εἰς πᾶν ὅ,τι κελεύει, πλὴν μόνον ἐπὶ τῶν Βανδήλων. Αἱ συνθῆκαι αὗται ἐκίνησιν αὖθις τὸν φθόνον τοῦ Θευδεμίρου, ὅστις, ὁρμήσας ἀπὸ Παννονίας καὶ περάσας τὸν Σ ίον ἐκυρίευσε τὴν Ναΐσσον (Νίσσαν), τὴν Ἡράκλειαν (τὰ Βιτώλια) καὶ τὴν

Μαυσωλεῖον τοῦ Θευδερίχου ἐν Ραβέννῃ

Λάρισαν, προσέβαλε τὴν Θεσσαλονίκην καὶ ἠνάγκασε τὸν βασιλέα νὰ ἐκχωρήσῃ αὐτῷ τὴν καταληφθεῖσαν χώραν μετὰ τῶν πόλεων Σερρῶν, Πέλλης, Εὐρώπης (1), Μεδιανοῦ, Βεροίας καὶ Σίου. Τὸν Ἄσπαρ λοιπὸν διεδέχθησαν ἀληθῶς εἰπεῖν δύο ἕτεροι βάρβαροι· τὸ δὲ χείριστον, οἱ Ἴσαυροι, δι' ὧν ἤλπισεν ὁ Λέων νὰ καταβάλῃ τοὺς ξένους ἐκείνους, ἦσαν ἐξ ἴσου σχεδὸν βάρβαροι καὶ ἐκίνησαν τὴν ἀγανάκτησιν τοῦ δήμου Κωνσταντινουπόλεως, ὥστε ἔτι ζῶντος τοῦ Λέοντος πολλὴ ἐγένετο αὐτῶν σφαγὴ ἐν τῷ Ἱπποδρόμῳ, βραδύτερον δὲ θέλομεν ἴδει ὅτι καὶ ἄλλαι ἐξ αὐτῶν προέκυψαν περιπλοκαί.

Οὐδὲν ἧττον χρήσιμον ἀπέβη καὶ τοῦτο· ἁπλῶς, ὅτι διεκωλύθη ἡ παγίωσις ἐντὸς τοῦ κράτους ἑνὸς καὶ μόνου βαρβαρικοῦ οἴκου καὶ μιᾶς καὶ μόνης βαρβαρικῆς φυλῆς, καὶ ὅτι παρεσκευάσθη σύγκρουσις συμφερόντων μεταξὺ τῶν διαφόρων τούτων οἴκων καὶ φυλῶν, διότι τοῦτο ἐπήγαγεν ἐπὶ τέλους τὴν ὁλοσχερῆ ἀληθῶς κατάλυσιν τῆς ἐξου-

(1) Εὐρώπη δὲν ἦτο ὄνομα πόλεως ἀλλ' ἐπαρχίας ἐν Θράκῃ, εἰς ἣν ὑπήγετο τὸ Βυζάντιον, ἐν ἀρχῇ δὲ καὶ ἡ Κωνσταντινούπολις· ἀλλ' αὕτη χωρισθεῖσα ἔπειτα ἀπὸ τῆς ἐπαρχίας Εὐρώπης ἀπετέλεσεν ἰδίαν αὐτοτελῆ περιφέρειαν διοικητικήν.

σίας αὐτῶν ἐν τῇ κεντρικῇ κυβερνήσει, παρὰ τῇ ὁποίᾳ ἀφ' ἑτέρου ἐπενήργει ὁσημέραι πλειότερον ὁ Ἑλληνισμός. Τῳόντι, ὅσον ὀλίγα καὶ ἂν περιεσώθησαν τὸ περὶ τούτου ἐπὶ Λέοντος τεκμήρια, ὑπάρχουσί τινα ὑποδεικνύοντα ὅτι ἦτο φίλος τῶν ἑλληνικῶν γραμμάτων καὶ τῆς ἑλληνικῆς ἐπιστήμης. Δὲν γνωρίζομεν διατί ἐφυγάδευσε τὸν γραμματικὸν Ὑπερέχιον· ἀλλ' ὁ Μάλχος, ὅστις ἦτο κάκιστα διατεθειμένος πρὸς τὸν Λέοντα καὶ ὅστις ἀναφέρει τὴν ἐξορίαν ταύτην ὡς μίαν τῶν πολλῶν αὐτοῦ κατὰ τοῦ ἀνδρὸς κατηγοριῶν, ἐπιφέρει ὅτι διέταξε νὰ δοθῇ σιτηρέσιον εἰς τὸν φιλόσοφον Εὐλόγιον, καὶ ἐπειδὴ εἷς τῶν εὐνούχων παρετήρησεν ὅτι εἶναι προτιμότερον νὰ δαπανῶνται τὰ χρήματα εἰς στρατιώτας ὁ βασιλεὺς ἀπεκρίθη· «εἴθε γένοιτο ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ χρόνου ὥστε τὰ τῶν στρατιωτῶν εἰς διδασκάλους παρέχεσθαι». Ἀλλὰ μάλιστα ἀξιομνημόνευτοι ὑπῆρξαν αἱ σχέσεις τοῦ βασιλέως πρὸς τὸν ἰατρὸν Ἰάκωβον. Ὁ Ἰάκωβος ἦτο υἱὸς τοῦ ἰατροῦ Ἡσυχίου, ὅστις κατήγετο ἐκ Δαμασκοῦ. Αὐτὸς ὅμως ὁ Ἰάκωβος ἐγεννήθη εἰς τὴν ἐνταῦθα Ἑλλάδα καὶ ἐσπούδασε τὴν ἰατρικὴν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἤκμασεν ἐπὶ Λέοντος. Οἱ χρονογράφοι ὅλοι τὸν λέγουσιν ἀρχίατρον, ἀρχίατρον τῆς πόλεως καὶ τὸν ἐπονομάζουσι *Ψυχριστόν* (1), ἐξ οὗ ἴσως ἐπιτρέπεται νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἦτο ὀπαδὸς ψυχριστικοῦ τινος συστήματος. Τὸ βέβαιον εἶναι ὅτι ἐκτήσατο μέγα ὄνομα ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν Ἀθήναις, ὅτι ἠγαπᾶτο πολὺ ὑπό τε τοῦ βασιλέως καὶ τῆς συγκλήτου καὶ ὅλης τῆς πόλεως ὡς ἄριστος ἰατρὸς καὶ φιλόσοφος καὶ ὅτι ἐν μὲν τῇ βασιλευούσῃ οἱ συγκλητικοὶ ἔστησαν εἰκόνας αὐτοῦ ἐν τῷ Ζευξίππῳ, βαλανείῳ περιφήμῳ διὰ τὴν πληθὺν καὶ τὴν τέχνην τῶν ἐν αὐτῷ ἀγαλμάτων ποιητῶν, ῥητόρων καὶ στρατηγῶν· ὅμοιαι δὲ τιμαὶ ἀπεδόθησαν εἰς τὸν ἄνδρα καὶ ἐν Ἀθήναις. Ταῦτα πάντα δὲ ἐνῷ ἦτο ἐθνικὸς καὶ ὡς τοιοῦτος ἀπεκλείετο ὑπὸ τῶν κειμένων νόμων παντὸς δημοσίου λειτουργήματος καὶ πάσης δημοσίας τιμῆς. Ἀλλ' ὁ Λέων ἀπέδειξε καὶ ἄλλως ὁπόσον εὐμενῶς διέκειτο πρὸς αὐτόν. Νοσήσας ποτὲ ἐκάλεσε τὸν Ἰάκωβον, ὅστις, εἰσελθὼν εἰς τὸν βασιλικὸν κοιτῶνα, ἐκάθισεν ἀμέσως ἐπὶ σκίμποδος ἱσταμένου παρὰ τὴν βασιλικὴν κλίνην καὶ ἔπειτα ἔψαυσε τὸν σφυγμὸν τοῦ ἀσθενοῦς. Τὸ ἑσπέρας, ἐπανελθών, βλέπει ὅτι ὁ σκίμπους ἀφῃρέθη ἐκ μέσου ἐξεπίτηδες· τότε ὁ Ἰάκωβος δὲν ἐδίστασε νὰ καθίσῃ ἐπ' αὐτῆς τῆς κλίνης τοῦ βασιλέως, παρατηρήσας ὅτι δὲν πράττει τοῦτο ἐξ αὐθαδείας καὶ κουφότητος ἀλλ' ἵνα ἐκπληρώσῃ τὰ παραγγέλματα τῶν ἀρχαίων τῆς ἰατρικῆς ἐπιστήμης ἱδρυτῶν καὶ διατηρήσῃ τὰ δίκαια τοῦ ἐπαγγέλματός του. Ὁ δὲ Λέων οὐ μόνον δὲν ὠργίσθη κατ' αὐτοῦ διὰ τοῦτο ἀλλὰ καὶ νέον μετ' οὐ πολὺ παρέσχεν αὐτῷ εὐνοίας δεῖγμα. Ὁ ἐκ Κιλικίας φιλόσοφος Ἰσοκάσιος, ὅστις εἶχε διατελέσει εἰς πολλὰς περιφανεῖς ὑπηρεσίας καὶ πρὸς τοῖς ἄλλοις κοιαίστωρ, ἐφημίζετο δ' ἐπὶ τῇ συνέσει αὐτοῦ, κατηγορήθη ὡς Ἕλλην, ἤτοι ὡς ἐθνικός. Καθὼς ἠξεύρομεν, ἐθνικοὶ ὑπῆρχον πολλοὶ εἰς τὰς δημοσίας ὑπηρεσίας, ὥστε πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἰδιάζουσά τις ἐγένετο κατ' αὐτοῦ κατηγορία. Συλληφθεὶς λοιπὸν ἐκ διαταγῆς τοῦ βασιλέως καὶ καθαιρεθεὶς τοῦ ἀξιώματος παρεπέμφθη εἰς Χαλκηδόνα, πρὸς τὸν ἄρχοντα Βιθυνίας Θεόφιλον, ὅστις καὶ ἐξήτασεν αὐτόν. Ἀλλὰ τότε ὁ Ἰάκωβος, φίλος ὢν τοῦ Ἰσοκασίου, παρεκάλεσε τὸν βασιλέα νὰ μὴ ἐπιτρέψῃ νὰ δικασθῇ ὑπὸ ἁπλοῦ ἄρχοντος ἐπαρχίας, ἀνὴρ διαπρέψας

---

(1) Λέγεται καὶ Ψύχριστος. Πλημμελῶς Εὐρωπαῖοί τινες (ὡς καὶ ὁ Χέρτσβεργ αὐτός, Τόμ. Γ' σελ. 580) ἑρμηνεύουσι τὸ ὄνομα Hydropath=ὑδροπαθητικός (ὑδροθεραπευτὴς δηλονότι). Ἀλλ' ὑπάρχει ἑρμηνεία τοῦ ὀνόματος ἀρχαία τοῦ Ἀλεξάνδρου Τραλλιανοῦ (σελ. 249) «ὅτι ὑγραινούσῃ τροφῇ ἐκέχρητο». Προτείνουσί τινες διόρθωσιν τοῦ Ψύχριστος εἰς Ψυχριστής.

ὡς κοιαίστωρ, ἀλλὰ νὰ παραπέμψῃ αὐτὸν ἐνώπιον τῆς συγκλήτου καὶ τοῦ ἐπάρχου τῆς πόλεως· ὁ δὲ βασιλεὺς δυσωπηθεὶς παρήγγειλε τφόντι ἀμέσως ν' ἀνακληθῇ ἐκ Χαλκηδόνος ὁ κατηγορούμενος εἰς τὴν πρωτεύουσαν. Καὶ γενομένης τῆς δίκης ἐν τῷ Ζευξίππῳ καὶ προσαχθέντος τοῦ 'Ισοκασίου πρὸ τοῦ βήματος, γυμνοῦ καὶ δεδεμένου ὀπισθάγκωνα, εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ ἔπαρχος Πουσαῖος· βλέπεις, 'Ισοκάσιε, ποῦ κατήντησες; Τὸ βλέπω ἀπεκρίθη ὁ 'Ισοκάσιος, καὶ δὲν ἀπορῶ, διότι ἄνθρωπος ὢν περιέπεσα εἰς συμφορὰς ἀνθρωπίνους· «ἀλλὰ δίκῃ καθαρᾷ δίκασον ἐπ' ἐμοί, ὡς ἐδίκαζες σὺν ἐμοί». Καὶ ὁ δῆμος τῶν Βυζαντίων, ὅστις παρίστατο ἐν τῇ δίκῃ θεωρῶν, ἀκούσας τοὺς λόγους τούτους τοῦ 'Ισοκασίου, εὐφήμησε ζωηρῶς τὸν βασιλέα, ὁ δὲ μαθὼν τὴν ἐντύπωσιν ἣν ἐπροξένησαν οἱ λόγοι ἐκεῖνοι καὶ τὴν ὑπὲρ τοῦ κατηγορουμένου συμπάθειαν τοῦ δήμου διέταξε ν' ἀπολυθῇ.

Περὶ τῆς ἄλλης τοῦ Λέοντος διοικήσεως καὶ πολιτείας ὀλίγας καὶ ἀντιφατικὰς ἔχομεν εἰδήσεις. Εἴδομεν ὅτι, κατὰ τὸν Μάλχον, μεγάλη ἦτο ἡ παρὰ τοῖς πολλοῖς ὑπόληψις αὐτοῦ ὡς φοβεροῦ εἰς πάντας τοὺς ἔσω καὶ ἔξω πολεμίους· ἐλογίζετο δὲ καὶ ὡς εὐτυχέστατος πάντων τῶν πρὸ αὐτοῦ βασιλέων. 'Αλλ' ὁ Μάλχος αὐτὸς ἐφρόνει ἕτερα περὶ τοῦ ἀνδρός· λέγει αὐτὸν καταθλιπτικώτατον περὶ τὴν ἀπαίτησιν τῶν φόρων, δημεύοντα τὰς περιουσίας τῶν πλουσίων διὰ συκοφαντιῶν καὶ ἄλλων κατηγοριῶν, ἄγριον δὲ καὶ μνησίκακον. 'Αλλ' οὔτε ἡ μία οὔτε ἡ ἄλλη τῶν δύο τούτων ἀντιθέτων γνωμῶν ἐπικυροῦται ὑπὸ τῶν πραγμάτων, καθ' ὅσον ἠξεύρομεν αὐτά. Ἵνα συλλέξῃ τὸ μέγα χρηματικὸν ἀποταμίευμα δι' οὗ ἠδυνήθη νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατὰ Γιζερίχου ἐκστρατείαν, ἴσως ἐξώκειλεν εἰς καταπιέσεις τινάς· ἐν τούτοις, ἐπειδὴ ἡ 'Αντιόχεια κατεστράφη ὑπὸ φοβεροῦ σεισμοῦ τῷ 458, ὁ Λέων ἐχορήγησε μεγάλα χρηματικὰ ποσὰ πρὸς ἀνοικοδόμησιν αὐτῆς καὶ ἐδωρήσατο εἰς τοὺς κατοίκους αὐτῆς 1000 λιτρῶν χρυσίου φόρους, ἤτοι ὑπὲρ τὸ ἑκατομμύριον δραχμῶν, ὅπερ δὲν συμβιβάζεται πρὸς τὴν ἀποδιδομένην αὐτῷ ὑπέρμετρον φιλοχρηματίαν. Ὁ θάνατος τοῦ Ἄσπαρ δὲν ἐμφαίνει οὔτε μνησικακίαν, οὔτε ἀγριότητα· ὑπῆρξε πολιτικὴ ἀνάγκη ἀναπόδραστος. 'Αφ' ἑτέρου ὁ Λέων ἠγωνίσθη μὲν νὰ περιστείλῃ τοὺς ἐξωτερικοὺς πολεμίους ἀλλὰ σπανίως ἐπιτυχὼν δὲν ἠμπορεῖ νὰ λογισθῇ ὅτι ὑπῆρξε φοβερὸς πρὸς αὐτούς. Κατὰ ἄλλα συνετάχθη μετὰ τῶν ὀρθοδόξων ἐν τῇ ἐκκλησιαστικῇ ἔριδι ἥτις, ὑπόκωφος ἔτι οὖσα, ἔμελλε μετ' ὀλίγον νὰ ἀναρριπισθῇ δεινῶς· καὶ ἐξέδωκε νόμον δι' οὗ «τὰς Κυριακὰς ἀπράκτους ἐκέλευσε γίνεσθαι», καὶ ἀπηγόρευσε προσέτι τὴν ἐν Κυριακῇ χρῆσιν αὐλοῦ, κιθάρας ἢ ἄλλου μουσικοῦ ὀργάνου.

Ὁ Λέων ἀπέθανε τῇ 3 Φεβρουαρίου 474 εἰς ἡλικίαν 73 ἐτῶν· καὶ μετὰ δύο ἔτη κατελύθη ὁ τελευταῖος τῆς Δύσεως ρωμαῖος βασιλεύς, ὅστις ἔφερε τὸ παράδοξον ὄνομα τοῦ Ρωμύλου Αὐγουστύλου καὶ περιωρίζετο εἰς μόνην τὴν 'Ιταλίαν, διότι τὰς ἄλλας δυτικὰς ἐπαρχίας εἶχον πρὸ καιροῦ καταλάβει βάρβαροι, ἱδρύσαντες εἰς αὐτὰς ἴδια βασίλεια. Βασιλεὺς δὲ τῆς 'Ιταλίας ἀνηγορεύθη ἤδη ὁ γερμανὸς 'Οδοάκερος. Ἡ βασιλεία λοιπὸν τοῦ διαδόχου τοῦ Λέοντος ἀνήκει εἰς τοὺς χρόνους καθ' οὓς τὸ ἀνατολικὸν κράτος ἔλαβεν ὅλως ἰδίαν ὕπαρξιν. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι πρὸ καιροῦ, ὡς εἴδομεν, διετέλει αὐθύπαρκτον. 'Αλλ' ἐνόσῳ ὑφίστατο ἡ δυτικὴ ρωμαϊκὴ αὐτοκρατορία ἠθικός τις, ἂν ὄχι ὑλικός, δεσμὸς ἐφαίνετο συνάπτων ἔτι τὰ δύο τοῦ κράτους τμήματα καὶ ἀνάγων πάντοτε τὴν ἀρχὴν αὐτῶν εἰς Ρώμην, τὴν γενέθλιον τοῦ ὅλου κράτους πόλιν, ἐνῷ ἀπὸ τοῦ 476 ἐξέλιπε καὶ τὸ τελευταῖον ἴχνος τῆς πολιτικῆς σχέσεως ἥτις συνῆπτε τὴν Κωνσταντινούπολιν πρὸς τὴν Ρώμην ὡς ἀρχαίαν καὶ πρώτην τοῦ κράτους πρωτεύουσαν, ἡ δὲ

Κωνσταντινούπολις ἀπέβη οὕτω τὸ μόνον κέντρον νέας τινὸς καὶ ὅλως ἰδιοσυντηρήτου καταστάσεως πραγμάτων. Οἱ βασιλεῖς τοῦ ἀνατολικοῦ τούτου κράτους ἐξηκολούθησαν ὀνομαζόμενοι Ρωμαίων βασιλεῖς· ὁ δὲ ὁλοσχερὴς αὐτοῦ ἐξελληνισμὸς δὲν συνεπληρώθη εἰμὴ κατὰ τὴν ἐνάτην ἑκατονταετηρίδα. Ἀλλ' ὅμως ἀπὸ τῶν χρόνων εἰς οὓς εὑρισκόμεθα κατὰ τὸ πλεῖστον ὁ βίος αὐτοῦ ἦτο ἤδη ἑλληνικός. Ἡ Ἐκκλησία ἦτο ἀνέκαθεν ἑλληνική. Αἱ σύνοδοι, αἵτινες δὲν ἦσαν μόνον θρησκευτικὰ ἀλλ' ἐν μέρει καὶ πολιτικὰ καὶ διοικητικὰ συνέδρια, διεξῆγον ἑλληνιστὶ ἁπάσας αὐτῶν τὰς ἀποφάσεις. Αἱ σχολαὶ ὅλου τοῦ κράτους, ἐκτὸς τῆς πρωτευούσης, ἦσαν καθαρῶς ἑλληνικαί· καὶ ἐν αὐτῇ τῇ πρωτευούσῃ ἡ ἑλληνικὴ κατεῖχε τὸ ἥμισυ τοῦ αὐτόθι καθιδρυθέντος πανδιδακτηρίου. Ἡ σημαία τοῦ κράτους ἀνέκαθεν δι' ἑλληνικῶν ἐκοσμεῖτο γραμμάτων· οἱ δῆμοι ἑλληνιστὶ τὸ πλεῖστον ἐχαιρέτιζον τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν καὶ ἐν αὐτῇ τῇ αὐλῇ ἡ ἑλληνικὴ ὡμιλεῖτο γλῶσσα. Συνδυάζοντες δὲ ταῦτα πάντα μετὰ τῆς ἤδη ἐπελθούσης ἐντελῶς αὐθυπάρκτου συντηρήσεως δικαιούμεθα, νομίζομεν, νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐντελῶς ἀπολήξασαν ἐνταῦθα τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν, νέαν δὲ ἀρχομένην ἀπὸ τοῦδε περίοδον, τὴν περίοδον καθ' ἣν συνεπληρώθη ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ὁ τοῦ κράτους τούτου ἐξελληνισμός, περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει ἐν τῷ ἀκολούθῳ ἐνάτῳ βιβλίῳ (1).

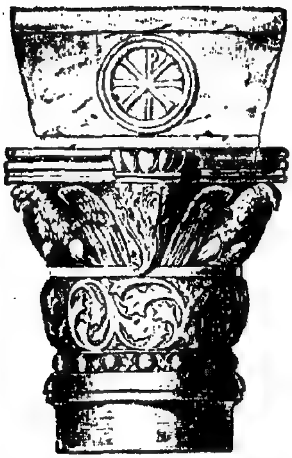
Καὶ ἤδη στρέφοντες ἐπὶ μικρὸν τὸ βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω, πρὸς τὴν μακρὰν περίοδον τῶν ἑξακοσίων περίπου ἐνιαυτῶν ἣν διεξήλθομεν ἐν τῷ παρόντι ὀγδόῳ βιβλίῳ ὁποίαν δὲν θέλομεν εὕρει πραγμάτων ἀλλοίωσιν, ὁποίαν θαυμαστὴν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀναβίωσιν! Ἡ ἀναβίωσις αὕτη δὲν συνέβη ἐν τῇ ἐνταῦθα Ἑλλάδι. Ἐνταῦθα ὁ μὲν ἀρχαῖος βίος βαθμηδὸν ἐνεκροῦτο, νέος δὲ οὐδεὶς προέκυπτεν εἰς μέσον. Ἡ ἀνάπλασις τοῦ ἔθνους ἐγένετο ἐν τῇ Ἀνατολῇ, ἐκεῖ ὅπου ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Ἀλεξάνδρου εἶχε

---

(1) Ταῦτά εἰσιν ὅλως ἀνακριβῆ στηριζόμενα ἐπὶ τῆς συνήθους σχολειακῆς παραδόσεως (τῶν ἐν τοῖς σχολείοις δηλ. ἐν χρήσει ἐγχειριδίων Ἱστορίας) ὅτι τῷ 476 μ. Χ. κατελύθη τὸ δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος. Πρῶτον δ υ τ ι κ ὸ ν ρωμαϊκὸν κράτος πρὸ τῆς ἱδρύσεως τῆς φραγκικῆς αὐτοκρατορίας τῷ 800 μ. Χ. οὐδέποτε ὑπῆρξεν ἐπισήμως ἐν τῷ ρωμαϊκῷ κράτει, ὅπερ *κατὰ τὴν ἐπίσημον ἐκδοχὴν τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ πράγματος* ὑπῆρξε πάντοτε ἑνιαῖον εἴτε ἀπὸ τῆς Δύσεως (ἀπὸ Ρώμης) κυβερνώμενον εἴτε ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς, ἀπὸ Νικομηδείας, εἶτα δὲ ἀπὸ Κωνσταντινουπόλεως. Ἡ λεγομένη ὁριστικὴ διαίρεσις τοῦ κράτους ἐπὶ Ἀρκαδίου καὶ Ὀνωρίου ἦτο τοσοῦτον ὀλίγον ὁριστικὴ ὅσον καὶ ἡ πρὸ τῆς μοναρχίας Κωνσταντίνου εἰς μίαν μοναρχίαν ἕνωσις καὶ ἡ ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ πολυμερὴς διαίρεσις τοῦ κράτους. Τὸ κέντρον τοῦ κράτους καὶ μετὰ τὸν Ὀνώριον ὑπῆρξεν ἡ Κωνσταντινούπολις, καὶ ὁ ἐνταῦθα ἑδρεύων αὐτοκράτωρ ἔπεμπεν αὐτοκράτορα εἰς τὴν Δύσιν ἢ ἀνεγνώριζεν ὡς συνάρχοντα οἱονδήποτε ὑπὸ τῶν περιστάσεων γινόμενον ἐκεῖ αὐτοκράτορα. *Ἡ συνήθης σχολειακὴ παράδοσις* ὅτι τῷ 476 μ. Χ. λήγει δῆθεν τὸ δυτικὸν ρωμαϊκὸν κράτος, διότι ὁ Ὀδόακρος καθελὼν τὸν τελευταῖον ἐν τῇ Δύσει ρωμαῖον αὐτοκράτορα ἐγένετο αὐτὸς β α σ ι λ ε ὺ ς τῆς Ἰταλίας, εἶναι λίαν πλημμελὴς προελθοῦσα ἀπὸ συγχύσεως πραγμάτων καὶ ὀνομάτων. Ὁ Ὀ δ ό α κ ρ ο ς καθελὼν τῷ 476 μ. Χ. τὸν Ρωμύλον Αὐγουστῖνον, ὅπως καὶ ἄλλοι βάρβαροι πρότερον (ὡς ὁ Ρικίμιλος καὶ πρὸ τούτου ὁ Ἀρβόγαστος) οἱ ἀναβιβάζοντες καὶ καταβιβάζοντες αὐτοκράτορας, ὑπήγαγε τὴν Ἰταλίαν ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος, διατηρῶν, ἐννοεῖται, τὴν στρατιωτικὴν αὐτοῦ ἀρχήν. Τότε δὲ ὁ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτωρ (ὁ Ζήνων) ἐπὶ τῇ παρακλήσει τῆς ἐν Ρώμῃ γερουσίας (παρακλήσει ὑπαγορευθείσῃ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Ὀδοάκρου) νὰ μὴ πέμψῃ ἄλλον αὐτοκράτορα εἰς τὴν Δύσιν ἀλλὰ νὰ ἀναθέσῃ τὴν δ ι ο ί κ η σ ι ν τῆς Ἰταλίας εἰς τὸν ἀρχηγὸν τῶν γερμανῶν μισθοφόρων Ὀδόακρον, συμφώνως πρὸς τὴν εὐχὴν τῆς γερουσίας ἔδωκε τῷ Ὀδοάκρῳ ἀξίωμα διοικητικόν, διορίσας αὐτὸν ἔ ξ α ρ χ ο ν ἢ β ι κ ά ρ ι ο ν τῆς διοικήσεως Ἰταλίας, ἥτις ἦτο ὑποδιαίρεσις τῆς τὴν Ἰταλίαν καὶ τὴν Ἀφρικὴν (τὴν Καρχηδονίαν ἢ Τυνησίαν) καὶ Νου-

δημιουργήσει τὸν μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν. Ὑπέκυψε μὲν καὶ ὁ μακεδονικὸς Ἑλληνισμὸς εἰς τὴν ρωμαϊκὴν κυριαρχίαν ἀλλὰ δὲν συναπέβαλε μετὰ τῆς πολιτικῆς αὐτοτελείας τὰς ὑλικάς, τὰς ἠθικὰς καὶ τὰς πνευματικὰς δυνάμεις, αἵτινες, μαρανθεῖσαι ἐν τῇ μητροπόλει, ἐξηκολούθησαν προαγόμεναι ἀπ' ἐναντίας ἐν τῇ Ἀνατολῇ. Ὁ ἀνατολικὸς Ἑλληνισμὸς ἐνόησεν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας ὅτι τὸ κήρυγμα τοῦ Εὐαγγελίου παρουσιάζει νέαν τινὰ καὶ μεγάλην ἐν τῷ κόσμῳ δύναμιν, εἰς ἣν οὐδ' ἡ παντοκρατορία τῆς Ρώμης δὲν ἐπέπρωτο νὰ ἀνθέξῃ. Ὅθεν συνεμάχησεν ἀμέσως μετὰ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ἐξεπαίδευσεν αὐτὸν διὰ τῆς ἑλληνικῆς παιδείας, ὠργάνωσε καὶ διῴκησε διὰ τῶν ἰδίων ἀστικῶν θεσμῶν καὶ ἐταύτισε μετ' αὐτοῦ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ τύχην. Ἐπὶ πολὺν χρόνον ἡ ρωμαϊκὴ κυριαρχία δὲν ἐνόει τὰ συμβαίνοντα. Ἐπὶ τέλους ὅμως ἐπεχείρησε νὰ καταβάλῃ τὴν λεληθότως κρατυνθεῖσαν νέαν ταύτην ἀντίπαλον διὰ διωγμῶν φοβερῶν, ἀλλὰ μετ' οὐ πολὺ ἐπείσθη ὅτι ἀκατόρθωτον ἐπεχείρησεν ἔργον. Εἷς δὲ τῶν ἐπιφανεστάτων αὐτῆς ἀντιπροσώπων, ὁ μέγας Κωνσταντῖνος, ὁρμώμενος ἀπὸ τῶν βρεττανικῶν ἀκτῶν, ἐπέρχεται, ὡς ὑπὸ ἀκαταμαχήτου τινὸς δυνάμεως ἐλαυνόμενος, εἰς τοὺς πρόποδας τῶν Ἄλπεων καὶ ἐγείρει ἐκεῖ τὴν πρώτην χριστιανικὴν σημαίαν, ἑλληνικοῖς γράμμασι χαράξας ἐπ' αὐτῆς τὸ τοῦ Σωτῆρος ὄνομα. Προελαύνει ἔπειτα ἐπὶ τὴν Ἀνατολήν, προεδρεύει ἐν Νικαίᾳ τῆς πρώτης μεγάλης ἑλληνικῆς συνόδου, ἐγκαταλείπει διὰ παντὸς τὴν Ρώμην καὶ ἱδρύει ἐν μέσῳ τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν καὶ ἐν μέσῳ μιᾶς τῶν καλλίστων ἑλληνίδων πόλεων τὴν ἐπώνυμον αὐτοῦ νέαν τοῦ κράτους πρωτεύουσαν. Οἱ δὲ διάδοχοι αὐτοῦ, ὁσημέραι ἀπὸ τῆς Δύσεως ἀποχωριζόμενοι καὶ διὰ τοῦ χριστιανικοῦ Ἑλληνισμοῦ νέαν ἐν τῇ Ἀνατολῇ παγιώσαντες κατάστασιν πραγμάτων, παραμένουσιν ἐπὶ τέλους ἄρχοντες κράτους ἰδίου, τοῦ ὁποίου ὅλα σχεδὸν τὰ συστατικὰ εἶναι ἑλληνικά.

μηδίαν περιλαμβανούσης ὑπαρχίας μιᾶς τῶν τεσσάρων μεγάλων ὑπαρχουσῶν (praefecturae), εἰς ἃς διῃρεῖτο τὸ ρωμαϊκὸν κράτος ἀπὸ Διοκλητιανοῦ, κυρίως δὲ τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ μεγάλου. Τὸ συνήθως λεγόμενον ἐν τῷ ἐγχειριδίῳ τῆς ἱστορίας ὅτι ὁ Ὀδόακρος ἐγένετο βασιλεὺς τῆς Ἰταλίας εἶναι πλημμελέστατον, προελθὸν ἐκ τῆς πλημμελοῦς ἀντιλήψεως τῆς προσηγορίας βασιλεύς. Βασιλεὺς ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν ἡμετέρων ὁ αὐτοκράτωρ σύμπαντος τοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὁ δὲ Ὀδόακρος ὡς ἁπλοῦς ἔξαρχος τῆς διοικήσεως τῆς Ἰταλίας ὑπὸ τῶν βαρβάρων αὐτοῦ, ἐφ' ὧν εἶχεν ἀπόλυτον ἐξουσίαν, προσηγορεύετο koenig, ὅπερ κυριολεκτικῶς σημαῖνον γενάρχης ἦτο προσηγορία διδομένη ὑπὸ τῶν Γερμανῶν εἰς τὸν στρατιωτικὸν αὐτῶν ἀρχηγόν, καὶ ὅπερ μεταφραζόμενον σήμερον βασιλεύς, ὅπως καὶ τὸ roi τῶν Γάλλων, τὸ re τῶν Ἰταλῶν, τὸ king τῶν Ἄγγλων, τὸ konug τῶν Σκανδιναυῶν, συνᾴδει πρὸς τὴν πραγματικὴν κατάστασιν, οὐχὶ δὲ καὶ πρὸς τὴν τῶν χρόνων ὧν ἀφηγούμεθα τὴν ἱστορίαν. Οἱ ἡμέτεροι βασιλεῖς καὶ τοὺς ὕστερον ὁπωσοῦν πολιτισμένους ἡγεμόνας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν (Γερμανῶν, Γάλλων) οὐδέποτε ἐκάλουν βασιλεῖς οὐδαμῶς θεωροῦντες αὐτοὺς ὁμοτίμους ἑαυτοῖς, ἀλλὰ Ρῆγας ἢ Ρηγάδας, καὶ τοῦτο, ὡς εἴπομεν, ἐν οἷς χρόνοις οἱ ἡγεμόνες τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν εἶχον ἤδη ἀνέλθει εἰς δύναμίν τινα καὶ περιωπὴν πολιτικήν, οὐχὶ ἐν τοῖς χρόνοις τοῦ Ὀδοάκρου. Ὁ Ὀδόακρος ἐκαλεῖτο ἁπλῶς ἡγεμὼν (comis=ἐθνάρχης loyog=στρατάρχης) ὑπὸ τῶν βαρβάρων αὐτῶν, ἀλλ' οὐχὶ ὑπὸ τῶν Ρωμαίων Ἰταλῶν, οἵτινες ἐκυβερνῶντο κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς νόμους ὑπὸ ἰδίων ἀρχῶν, συγκλήτου, ὑπάτων κ.τ.λ., στρατιωτικῶς δὲ μόνον ὑπὸ τῶν βαρβάρων ἀρχηγῶν. Ἡ κατάστασις αὕτη τῶν πραγμάτων διετηρήθη καὶ μετὰ τοῦ Ὀδοάκρου, οὗτινος ἡ ἀρχὴ κατελύθη τῷ 493 ὑπὸ τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος πεμφθέντος ἄλλου βαρβάρου ἀρχηγοῦ Θευδερίχου, ἐπὶ τῶν διαδόχων δὲ τούτου ἡ Ἰταλία ὑπήχθη διὰ πολέμου ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἀρχὴν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει αὐτοκράτορος, καταλυθείσης ἐκ τῶν βαρβάρων οἱασδήποτε ἀρχῆς.

Κιονόκρανον τῆς ἐν Θεσσαλονίκῃ
ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Δημητρίου

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Ἐν	σελ.	54 (ἐπικεφαλ.)		γραπτέον	Ὁ Ἀλέξανδρος ἀναγορεύεται ἐν Κορίνθῳ αὐτοκράτωρ στρατηγὸς τῆς Ἑλλάδος
»	»		στίχῳ 27	»	αὐτοκράτορα στρατηγὸν (οὐχὶ ἡγεμόνα)
»	121	»	28	»	ὡς στρατηγοὶ καὶ συμπολεμισταί
»	127	»	35	»	*Ὁμηρικοῦ*
»	129	»	3	»	τὰ δύο Κόμανα (οὐχὶ δύο κόμματα)
»	»	»	7	»	πνεῦμα ἑλληνισμοῦ ἰσχυρὸν *διαπνέει* τὴν χερσόνησον
»	131	»	14-15	»	Ρᾶ (Ἀμμὼν Ρά). Ὁ Ἀμμὼν Ρᾶ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Ἐν	σελ.	51 ὑπὸ τὴν εἰκόνα	γραπτέον	Βιβλιοθήκη ἀνεγερθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀδριανοῦ ἐν Ἀθήναις
»		56 »	»	Ὠδεῖον ἐν Ἀθήναις τοῦ Ἡρώδου Ἀττικοῦ

ΠΙΝΑΞ ΤΩΝ ΕΝΤΟΣ ΚΑΙ ΕΚΤΟΣ ΚΕΙΜΕΝΟΥ

ΕΙΚΟΝΩΝ, ΧΑΡΤΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Εἰκόνες ἐντὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Εἰκόνες ἐκτὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐντὸς κειμένου.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

Χάρται καὶ διαγράμματα ἐκτὸς κειμένου.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ-ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄

Φίλιππος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Ἀλέξανδρος.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α

Οἱ μεταξὺ τῶν διαδόχων πόλεμοι μέχρι τῆς ὁριστικῆς τοῦ κράτους διαιρέσεως.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ γ΄ καὶ ἐν τῇ β΄ π.Χ. ἑκατονταετηρίδι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'

Ὁ ἑλληνισμὸς ἐν τῇ β' καὶ ἐν τῇ α' π.Χ. ἑκατονταετηρίδι.

ΤΟΜΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ - ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΒΙΒΛΙΟΝ ΟΓΔΟΟΝ

ΡΩΜΑΪΚΗ ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ

ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'

Ὁ ἑλληνισμὸς ἐπὶ τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄

Ὁ χριστιανικὸς ἑλληνισμὸς μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ΄

Ἀκμὴ τοῦ χριστιανικοῦ ἑλληνισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'

Τέλος τῆς ρωμαϊκῆς κυριαρχίας.